

รายงานการวิจัย

เรื่อง

คัมภีร์กัจจายนะ: การแปล และการวิเคราะห์
Kaccayana, Translation, Analysis

โดย

พระมหาวิจิตร กลยานจิตโต, ผศ.

พระธรรมวชิรเมธี, รศ.ดร.

พระมหาอุดร สุทธิญาโณ, ผศ.ดร.

รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล

รศ.ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส

พ.ศ. ๒๕๖๗

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

MCU RS ๘๐๐๗๖๗๑๗๑

รายงานการวิจัย

เรื่อง

คัมภีร์กัจจายนะ: การแปล และการวิเคราะห์

Kaccayana, Translation, Analysis

โดย

พระมหาวิจิตร กลยานจิตโต, ผศ.

พระธรรมวชิรเมธี, รศ.ดร.

พระมหาอัคร สุทธิญาโณ, ผศ.ดร.

รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล

รศ.ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส

พ.ศ. ๒๕๖๗

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

MCU ๘๐๐๗๖๗๑๗๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Kaccayana, Translation, Analysis

By

phramaha wichit (gallayanachitto Srichan) Asst. Prof.
Phrathamvajiramedhi (Meechai Vīrapañño), Assoc. Prof., Dr.
Phramaha Udon (Suddhiyano) Asst. Prof. Dr.
Assoc. Prof. Dr. Wate Bunnakornkul,
Assoc. Prof. Dr. Viroj Koomkrong,

Mahachulalongkornrajavidyalaya University,
Palisuksabuddhaghosa Nakhon Pathom Campus
(B.E. 2567)

Research Project Funded
by Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Palisuksabuddhaghosa Nakhon Pathom Campus

MCU RS 800767171

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๕
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย.....	๕
๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....	๖
๑.๕ กรอบแนวคิดการวิจัย.....	๗
๑.๖ การทบทวนวรรณกรรม.....	๗
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๑๖
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้จากการวิจัย.....	๑๖
บทที่ ๒ วิเคราะห์คัมภีร์กัจจายนะในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้างเนื้อหา หลักไวยากรณ์ และความสัมพันธ์กับคัมภีร์อื่น ๆ.....	๑๗
๒.๑ วิเคราะห์คัมภีร์กัจจายนะ.....	๑๗
๒.๑.๑ ความหมายและประวัติผู้แต่งคัมภีร์กัจจายนะ.....	๑๗
๒.๑.๒ โครงสร้างเนื้อหาคัมภีร์กัจจายนะ.....	๒๑
๒.๒. ลักษณะการประพันธ์คัมภีร์กัจจายนะ.....	๒๕
๒.๒.๑ การประพันธ์แบบร้อยแก้ว.....	๒๕
๒.๒.๒ การประพันธ์แบบร้อยกรอง.....	๒๖
๒.๓ หลักไวยากรณ์คัมภีร์กัจจายนะ.....	๓๑
๒.๔ ความสัมพันธ์คัมภีร์กัจจายนะกับคัมภีร์อื่น ๆ.....	๓๘
๒.๔.๑ ความสัมพันธ์คัมภีร์กัจจายนะกับคัมภีร์อธิบายกัจจายนไวยากรณ์.....	๓๘
๒.๔.๒ ความสัมพันธ์คัมภีร์กัจจายนะกับหลักบาลีไวยากรณ์.....	๔๑
๒.๕ สรุป.....	๖๘

บทที่ ๓ การแปลคัมภีร์กัจจายนะจากภาษาบาลีอักษรไทยเป็นภาษาไทย.....๗๑

๓.๑ การแปลคัมภีร์กัจจายนะเป็นภาษาไทยตอนว่าด้วยสนธิกัปปวัณณา.....๗๑

 ๓.๑.๑ ปฐมกัณทวัณณา..... ๑๗

 ๓.๑.๒ ทุตติยกัณทวัณณา ๑๐๓

 ๓.๑.๓ ตติยกัณทวัณณา..... ๑๒๑

 ๓.๑.๔ จตุตถกัณทวัณณา..... ๑๒๙

 ๓.๑.๕ ปัญจกัณทวัณณา..... ๑๔๒

๓.๒ การแปลคัมภีร์กัจจายนะเป็นภาษาไทยตอนว่าด้วยนามกัปปวัณณา.....๑๕๑

 ๓.๒.๑ ปฐมกัณทวัณณา..... ๑๕๑

 ๓.๒.๒ ทุตติยกัณทวัณณา..... ๒๓๕

 ๓.๒.๓ ตติยกัณทวัณณา..... ๒๖๓

 ๓.๒.๔ จตุตถกัณทวัณณา..... ๒๙๓

 ๓.๒.๕ ปัญจกัณทวัณณา..... ๓๑๐

 ๓.๒.๖ การกัมมัญจกัณทวัณณา..... ๓๒๑

 ๓.๒.๗. สมาสสัตตมกัณทวัณณา..... ๓๗๓

 ๓.๒.๘. ตัทธิธัตถัญจกัณทวัณณา..... ๔๔๘

๓.๓ การแปลคัมภีร์กัจจายนะเป็นภาษาไทยตอนว่าด้วยอาชยาตกัปปวัณณา.....๔๖๖

 ๓.๓.๑ ปฐมกัณทวัณณา ๔๖๖

 ๓.๓.๒. ทุตติยกัณทวัณณา..... ๔๘๕

 ๓.๓.๓. ตติยกัณทวัณณา..... ๕๐๘

 ๓.๓.๔ จตุตถกัณทวัณณา..... ๕๒๕

๓.๔ การแปลคัมภีร์กัจจายนะเป็นภาษาไทยตอนว่าด้วยกัพพิชานกัปปวัณณา.....๖๖๐

 ๓.๔.๑ ปฐมกัณทวัณณา..... ๕๖๐

 ๓.๔.๒ ทุตติยกัณทวัณณา..... ๕๙๑

 ๓.๔.๓ ตติยกัณทวัณณา..... ๖๐๗

 ๓.๔.๔ จตุตถกัณทวัณณา..... ๖๒๖

 ๓.๔.๕ ปัญจกัณทวัณณา..... ๖๓๙

๓.๕ การแปลคัมภีร์กัจจายนะเป็นภาษาไทยตอนว่าด้วยอุณาทีวัณณา.....๖๕๑

๓.๖ การแปลคัมภีร์กัจจายนะเป็นภาษาไทยตอนว่าด้วยนิคมคาถา.....๗๑๑

๓.๗ สรุป..... ๗๑๒

บทที่ ๔ วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์กัจจายณะที่มีต่อหลักไวยากรณ์และคำสอนทาง

พระพุทธศาสนา

- ๔.๑ วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์กัจจายณะที่มีต่อหลักไวยากรณ์
- ๔.๒ วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์กัจจายณะที่มีในคำสอนทางพระพุทธศาสนา
- ๔.๓ วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์กัจจายณะกับการศึกษาภาษาบาลีของคณะสงฆ์ไทย
- ๔.๔ สรุป.....

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ.....

- ๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....
- ๕.๒ ข้อเสนอแนะ.....

บรรณานุกรม.....

ภาคผนวก.....

- ภาคผนวก ก บทความวิจัย.....
- ภาคผนวก ข กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์.....
- ภาคผนวก ค ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ และกิจกรรม
ที่ได้ ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ.....
- ภาคผนวก จ แบบสรุปโครงการวิจัย.....

ประวัติผู้วิจัย.....

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ภาษาคือเครื่องมือในการสื่อสารของมนุษย์ที่สำคัญที่สุดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ภาษาแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ วจนภาษา (ภาษาพูด ภาษาเขียน ภาษาอ่าน)(verbal language)^๑ และอวจนภาษา (ภาษาสัญลักษณ์ ภาษากาย) (non-verbal language)^๒ ในภาษาสองประเภทนี้ วจนภาษาถือเป็นภาษาที่มีกำเนิดและพัฒนาการมาอย่างยาวนาน ภาษาบาลีเป็นภาษาตระกูลหนึ่งที่มีระบบขั้นตอนและอิทธิพลต่อภาษาในประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากที่สุด เพราะมีการถ่ายทอดทั้งโดยตรงคือการเรียนรู้และโดยอ้อมคือการ “ยืมคำ-สร้างคำ” มาใช้ในลักษณะเลียนแบบ สร้าง แปลง ปน เป็นต้น เชื่อกันว่าภาษาไทยที่คนไทยใช้พูด เขียน อ่าน จารึก สื่อสารกันมาตั้งแต่อดีตนั้นล้วนรับอิทธิพลมาจากภาษาบาลีเป็นหลัก

ในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เช่น ประเทศไทย พม่า ลังกา คณะสงฆ์ต่างส่งเสริมพระภิกษุและสามเณรให้ศึกษาภาษาบาลีอย่างจริงจัง เพื่อให้พระภิกษุและสามเณรมีความรู้ความแตกฉานในภาษาบาลีก่อน จากนั้นจะได้ศึกษาพระพุทธรวจนะอันเป็นตัวพระปริยัติศาสนาได้อย่างถูกต้อง เมื่อศึกษาพระปริยัติศาสนาได้อย่างถูกต้องแล้ว ย่อมเป็นปัจจัยส่งเสริมให้เกิดสุปฏิบัติ อุชุปฏิบัติ ญายปฏิบัติ สามีจิปฏิบัติ ความเป็นตัวปฏิบัติศาสนาซึ่งเป็นเหตุให้ได้รับผลคือปฏิเวธศาสนา ตามมา จัดเข้าในหลักที่ท่านกล่าวไว้ว่า

^๑ วจนภาษา หมายถึงการสื่อสารในระบบคำและประโยค โดยผ่านการฟัง พูด อ่าน เขียน โดยจะมีคำเป็นตัวสื่อความหมาย ซึ่งในประโยคใด ๆ คำแต่ละคำจะเขียนและอ่านได้เพียงวิธีเดียวเท่านั้น กล่าวคือ ถึงแม้ว่าคำบางคำอาจมีตัวสะกดเดียวกัน(คำพ้องรูป) หรือ คำบางคำอ่านออกเสียงเหมือนกัน(คำพ้องเสียง) แต่คำใด ๆ ก็ตามเมื่ออยู่ในประโยคแล้ว ย่อมเขียนและอ่านได้เพียงรูปแบบเดียว เช่น ช่วงนี้ทำงานให้มันเพลาๆ ลงบ้าง คำว่าเพลา เป็นคำพ้องรูป อาจอ่านว่า เพลาซึ่งหมายถึงแกนของล้อหรือหารทำงานไม่หักโหม หรืออ่านว่า เพ-ลา ซึ่งแปลว่า เวลา แต่ในประโยค ช่วงนี้ทำงานให้มันเพลาๆ ลงบ้าง คำว่าเพลาต้องอ่านว่า เพลา เท่านั้น

^๒ อวจนภาษา หมายถึงการสื่อสารโดยไม่ต้องใช้การฟัง การพูด การอ่านตามตัวหนังสือ และการเขียนเป็นตัวหนังสือ หรือหมายถึงการสื่อสารโดยการไม่ใช้ระบบคำและประโยค ตัวอย่างเช่น ป้ายจราจร ภาษามือ สไลด์ เป็นต้น

ชนเหล่าใดแตกฉานภาษาบาลี ในประเภทแห่งสนธิ และนาม เป็นต้นแล้ว ทำความเพียร ในพระไตรปิฎก อันประเสริฐ ด้วยกำลังความรู้อันดีเลิศ ชนเหล่านั้น ย่อมได้รับบรรณอันเป็นแก่นสาร ต่างๆ^๓

กำเนิดและพัฒนาการของภาษาบาลีในสมัยพุทธกาลได้บอกนัยถึงผู้ใช้ภาษาบาลีในการ สื่อสารคำสอนเป็นช่วงๆ เริ่มตั้งแต่พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยมีพระสาวก สาวิกาเป็นผู้ทรง จำแล้วถ่ายทอดเป็นลำดับสืบมาจนถึงทุกวันนี้^๔ โดยแบ่งออกเป็นคำสอนทางพระพุทธศาสนา เป็นยุค ต่างๆ ได้ดังนี้

(๑) ยุคธรรมวินัย เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา จนถึงปรินิพพานรวม เวลา ๔๕ ปีพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมวินัยด้วยมุขปาฐะ กล่าวคือทรงแสดงธรรมด้วยปากเปล่า พระ สาวกก็ทรงจำด้วยมุขปาฐะ ตามความสามารถและความถนัดของแต่ละท่าน

(๒) ยุคพระไตรปิฎก เริ่มตั้งแต่หลังพุทธปรินิพพาน จนถึงการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ประมาณ พ.ศ.๒๓๕ รวมถึงผลของสังคายนาครั้งที่ ๓ ด้วย ยุคนี้อย่างใช้วิธีมุขปาฐะอยู่

(๓) ยุคหลังพระไตรปิฎก พระเถระทั้งหลายได้แต่งคัมภีร์อธิบายความหมายใน พระไตรปิฎกให้เข้าใจง่ายขึ้นแบ่งได้ ๖ ยุค ดังนี้

๑) ยุคอรธกถา พระเถระทั้งหลายได้แต่งหนังสืออธิบายข้อความในพระไตรปิฎก เรียกผู้แต่งว่า “พระอรธกถาจารย์” เริ่มประมาณ พ.ศ. ๙๕๙

๒) ยุคฎีกา หรือมหาฎีกา พระเถระทั้งหลายได้แต่งหนังสืออธิบายข้อความในอรธ กถาให้เข้าใจง่ายขึ้น เรียกผู้แต่งว่า “พระฎีกาจารย์” เริ่มประมาณ พ.ศ. ๑๕๘๗ เช่น ธรรมบทมหาฎีกา เป็นต้น

๓) ยุคอนุฎีกา พระเถระทั้งหลายได้แต่งหนังสืออธิบายข้อความในฎีกาให้เข้าใจง่าย ขึ้นเรียกผู้แต่งว่า “พระอนุฎีกาจารย์”

๔) ยุคปกรณ์พิเศษ พระเถระทั้งหลายได้แต่งหนังสืออธิบายธรรมะ ไม่ได้อธิบาย คัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งโดยเฉพาะ เกิดขึ้นต่างยุคต่างสมัยกัน หนังสือบางเล่มแต่งก่อนยุคอรธกถาเช่น มลทินปัญหา บางเล่มแต่งในยุคอรธกถา เช่น วิสุทธิมรรค กล่าวได้ว่า อยู่ในยุคหลังพระไตรปิฎกนี้ เช่นกัน

^๓ เย สนธินามาติประเภททกขา หุตวา วิสิฎฐเจ ปิฎกตตยสมิ กุพพนติ โยคํ ปริมาณภาวา วินทนติ กามํ วิวิธตถสาร์ สททนิติ.สุตต. (บาลี) ๑.

^๔ คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **วรรณคดีบาลี (Pali Literature)**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๐.

๕) ยุคโยชนา พระเถระทั้งหลายได้แต่งหนังสืออธิบายคำและความหมายในคัมภีร์เดิมให้เข้าใจง่ายขึ้น เช่น โยชนาสมันตปาสาทิกา อธิบายข้อความหรือคำที่ยากในอรรถกถาพระวินัยชื่อว่าสมันตปาสาทิกา

๖) ยุคบาลีไวยากรณ์ พระเถระทั้งหลายได้แต่งหนังสือไวยากรณ์บาลี เช่น คัมภีร์กัจจายนะ เกิดขึ้นในยุคหลังพระพุทธโฆษาจารย์จัดได้ไม่ชัดเจนนัก เพราะเกิดในหลายยุคหลายสมัย^๕ ฉัมมปทัฏฐกถาเป็นคัมภีร์ในยุคอรรถกถา จึงมีความสำคัญและเนื้อหากรองจากพระไตรปิฎก

ศาสตราจารย์วิสุทธ์ บุชยกุล^๖ กล่าวถึงเหตุผลที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงสนพระทัยภาษาบาลีมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ว่า “...ไม่สามารถเข้าพระทัยบทสวดมนต์ ที่เป็นภาษาบาลี ที่ทรงได้ยินได้ฟังอยู่เป็นประจำ ทำให้มีพระราชประสงค์ที่จะส่งศึกษาตั้งแต่ครั้งนั้น แต่มีโอกาสศึกษาจริงๆ ก็เมื่อทรงเป็นนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย โดยมีครูกำชัย ทองหล่อ เป็นพระอาจารย์ถวายภาษาบาลีเป็นคนแรก รับสั่งว่า สนพระทัยวิชานี้มาก สามารถจำการแจกวิภัติต้นที่สำคัญได้แทบทั้งหมด และเข้าพระทัยโครงสร้าง และลักษณะทั่วไปของภาษาบาลี มาตั้งแต่ครั้งนั้น...”

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี^๗ เล่าพระราชทาน ว่า “...ครูกำชัย^๘ เป็นคางของวิชาการอะไรต่อมิอะไรมากมาย และก็พร้อมเสียด้วยที่จะเปิดเผย ฉะนั้นมีเวลาข้าพเจ้าจึงขอเรียนวิชาเป็นพิเศษ วิชาที่ว่านี้ คือภาษาบาลี (ตอนนั้นอยู่ ม.ศ.๓) ครูก็ตกลงสอนให้โดยใช้หนังสือนวกบาลี ซึ่งท่านแต่งไว้สอนนิสิตครุศาสตร์ จุฬาฯ แล้วจึงแปลอุบายปริยัติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จนคล่อง จึงแปลฉัมมปทัฏฐกถา หรือ อรรถกถาธรรมบท เป็นนิทานต่างๆ เกี่ยวกับเหตุการณ์ครั้งพุทธกาล...”

และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ยังได้ทรงเล่าถึงพิธีการ และประโยชน์ของการศึกษาภาษาบาลีและภาษาไว้ว่า “...การเรียนภาษาบาลีนั้น เราไม่ได้เรียนแต่ตัวอักษรอย่างเดียว เราเรียนเนื้อหาด้วย เรียนภาษาบาลีก็ได้เรียนรู้เรื่องราวแนวคิดทางพุทธศาสนา มีเนื้อหาต่างๆ กัน ได้ความรู้ หลักปรัชญา สังคมการเมือง กฎหมาย ศิลปะ คณิตศาสตร์ ฯลฯ ของสมัยนั้น บางทีก็ทำให้รู้ว่า แนวคิดบางอย่าง ที่ถือว่าเป็นสมัยใหม่นั้น ที่จริงได้มีมาแล้ว และเขาเลิกไปแล้ว

^๕ เสนาะ ผดุงฉัตร, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๓๘-๔๐.

^๖ <http://www.sirindhorn.net/paliandSanakrit.html>

^๗ <http://www.sirindhorn.net/paliandSanakrit.html>

^๘ อาจารย์กำชัย ทองหล่อ ซึ่งเชี่ยวชาญภาษาไทยทั้งด้านหลักภาษาและวรรณคดี ทั้งมีความรู้ภาษาบาลีเป็นเยี่ยม ได้ถ่ายทอดความรู้ทางภาษา วรรณคดีและศิลปะไทย แต่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ตลอดอายุขัยของท่าน

ประโยชน์สำคัญอีกประการ ที่ได้จากการเรียนบาลี คือ ได้พบปะเสวนากับครูบาอาจารย์หลายท่านที่ทรงคุณธรรม เตือนผู้ใหญ่ที่ควรเคารพ ท่านเหล่านี้ นอกจากจะสอนวิชาการแล้ว ยังชี้ทางชีวิตที่ถูกต้อง เช่น เรื่องความซื่อตรง เรื่องความเมตตา เป็นต้น ถือเป็นมงคลอันอุดม ในการได้เสวนากับบัณฑิต...”^๙

จากอิทธิพลของภาษาบาลีที่คนไทยรับเอามาใช้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และเป็นภาษาในตระกูลอินโด-ยูโรเปียน รูปลักษณะภาษาเป็นภาษามีวิภัติปัจจัย คือจะต้องเปลี่ยนรูปคำตามเพศ พจน์ หรือกาล ภาษาบาลีมีถิ่นกำเนิดในแคว้นมคธ ประเทศอินเดีย บางทีจึงเรียกว่าภาษามคธ เข้ามาปะปนอยู่ในภาษาไทยเพราะสาเหตุจากการยอมรับนับถือศาสนาพุทธของคนไทยเป็นสำคัญ

ส่วนคัมภีร์กัจจายนะ เป็นคัมภีร์ที่อธิบายหลักไวยากรณ์ พระวิชิตาวีเถระเป็นผู้แต่งขณะพำนักอยู่วัดอภยศิริ ซึ่งเป็นวัดที่สร้างถวายโดยพระเจ้ามโหสถกษัตริย์ พระราชนัดดาของพระเจ้าช้างเผือกหงสาวดี ทางมุ่มด้านเหนือของภูเขาที่มีชื่อสองชื่อคือ ภูเขาตวยะวิงเฉ และภูเขาอภยศิริ ในเมืองปinya อันมีนามว่าวิชัยปุระ ในรัชสมัยของพระเจ้าช้างเผือกหงสาวดี ผู้สร้างเมืองหงสาวดี ที่ขึ้นครองราชย์ในปีจุลศักราช ๘๑๒ พ.ศ. ๒๐๙๓^{๑๐} ซึ่งมีความสำคัญเกี่ยวข้องกับคัมภีร์อธิบายไวยากรณ์มีจำนวน ๖ หัวข้อ คือ

- ๑) ตอนว่าด้วยสนธิกัป
- ๒) ตอนว่าด้วยนามกัป
- ๓) ตอนว่าด้วยอาชยาตกัป

^๙ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเข้าศึกษาในระดับปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต ณ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ส่งเลือกวิชาประวัติศาสตร์เป็นวิชาเอก วิชาภาษาไทย และวิชาบาลี-บาลีสันสกฤตเป็นวิชาโท ในส่วนของภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงศึกษาไวยากรณ์พื้นฐานไปจนถึงขั้นสูง และทรงอ่านวรรณคดีพุทธศาสนา วรรณคดีสันสกฤต ทรงศึกษาทางวิธีการแบบดั้งเดิมของไทย คือ แบบที่เล่าเรียนกันในพระอารามต่างๆ และแบบภาษาศาสตร์ซึ่งเป็นวิธีการตะวันตก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ฐานิสร์ ชาศรีตพงษ์ เป็นผู้ถวายพระอักษร แบบดั้งเดิม ศาสตราจารย์หม่อมหลวงจิรายุ นพวงศ์ ศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ศรี แย้มนันทดา และศาสตราจารย์วิสุทธ์ บุษยกุล ถวายพระอักษรแบบตะวันตก เมื่อทรงศึกษา ชั้นปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ณ สาขาวิชาภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต พระอาจารย์ทุกท่านที่เอ่ยนาม ยังคงถวายพระอักษรต่อมา รัฐบาลอินเดียได้ส่งศาสตราจารย์ ดร. สัตยพรต ศาสตรี มาถวายพระอักษรภาษาสันสกฤต วิธีการอินเดียโบราณเป็นพิเศษ และนาวาอากาศเอก แยม ประพัฒน์ทอง ได้ถวายพระอักษรภาษาบาลีด้วย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ประกาศยกย่องวิทยานิพนธ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เรื่อง ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท ว่า “...มิใช่เป็นเพียงวิทยานิพนธ์ เพื่อประกอบการศึกษาตามหลักสูตรเพียงอย่างเดียว แต่เป็นผลงานที่แสดงถึงพระปรีชาสามารถ ในภาษาบาลีพุทธวจนเป็นพิเศษ...”

^{๑๐} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙), **ประวัติคัมภีร์พระไตรปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๓๘-๔๐.

๔) ตอนว่าด้วยกิฬิธานกัป

๕) ตอนว่าด้วยอุณาทิกัป

๖) ตอนว่าด้วยนิคมคาคา^{๑๑}

อนึ่ง คัมภีร์กัจจายนะ แม้ว่าจะเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนา เพราะเป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายขยายความหลักไวยากรณ์ที่เกี่ยวกับเรื่องบาลีกัจจายนมูลให้มีความชัดเจนและเข้าใจง่ายทั้งด้านเนื้อหา ภาษา และมีคุณค่าต่อการศึกษาตั้งได้กล่าวมาแล้วข้างต้น อย่างไรก็ตาม เนื่องจากคัมภีร์กัจจายนะยังไม่มีผู้ใดแปลเป็นภาษาไทยให้ครบถ้วน และวิเคราะห์ในเชิงงานวิจัยให้ทราบถึงเนื้อหา ภาษาและคุณค่าของคัมภีร์ ตลอดจนมีความสัมพันธ์กับคัมภีร์อื่น ๆ อย่างไรบ้าง

ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยมีความสนใจศึกษาเรื่อง “คัมภีร์กัจจายนะ: การแปลและวิเคราะห์” อันมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ เพื่อศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์กัจจายนะในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้างเนื้อหา หลักไวยากรณ์ และความสัมพันธ์กับคัมภีร์อื่น ๆ เพื่อแปลคัมภีร์กัจจายนะจากภาษาบาลีอักษรไทยเป็นภาษาไทย และเพื่อศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์กัจจายนะที่มีต่อหลักไวยากรณ์ และคำสอนทางพระพุทธศาสนา อันจะเป็นข้อมูลนำเสนอเป็นงานวิจัยที่เป็นองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งยังไม่มีการศึกษาวิเคราะห์สรุปไว้เป็นงานวิจัยอย่างเป็นทางการ ผู้วิจัยจึงต้องการ ค้นคว้าและนำเสนอในเรื่องนี้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์กัจจายนะในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้างเนื้อหา หลักไวยากรณ์ และความสัมพันธ์กับคัมภีร์อื่น ๆ

๑.๒.๒ เพื่อแปลคัมภีร์กัจจายนะจากภาษาบาลีอักษรไทยเป็นภาษาไทย

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์กัจจายนะที่มีต่อหลักไวยากรณ์ และคำสอนทางพระพุทธศาสนา

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

ในการวิจัยเรื่อง “คัมภีร์กัจจายนะ: การแปล และวิเคราะห์” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) แบบวิจัยเน้นเอกสารผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตในการศึกษาไว้ดังต่อไปนี้

^{๑๑} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมหาเถระ), พระคัมภีร์กัจจายนมูล, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๖๓), หน้า ๔๗๗.

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

ผู้วิจัยสนใจศึกษาคัมภีร์กัจจายนะ: การแปล และวิเคราะห์ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ไวยากรณ์ พระไตรปิฎก และอรรถกถา ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ พระไตรปิฎก ฉบับภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จากอรรถกถา หนังสือ บทความ เอกสาร สารนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ ดุษฎีนิพนธ์ ที่เกี่ยวข้องด้วยงานวิจัยนี้

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

มุ่งเน้นที่จะศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์กัจจายนะในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้างเนื้อหาหลักไวยากรณ์ และความสัมพันธ์กับคัมภีร์อื่น ๆ แปลคัมภีร์กัจจายนะจากภาษาบาลีอักษรไทยเป็นภาษาไทย และวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์กัจจายนะที่มีต่อหลักไวยากรณ์ และคำสอนทางพระพุทธศาสนา จากพระไตรปิฎก อรรถกถา หนังสือวิชาการทางพระพุทธศาสนา จากการศึกษาี้สามารถนำไปปรับใช้ในพัฒนาตนให้เหมาะกับยุคสมัยและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นไป

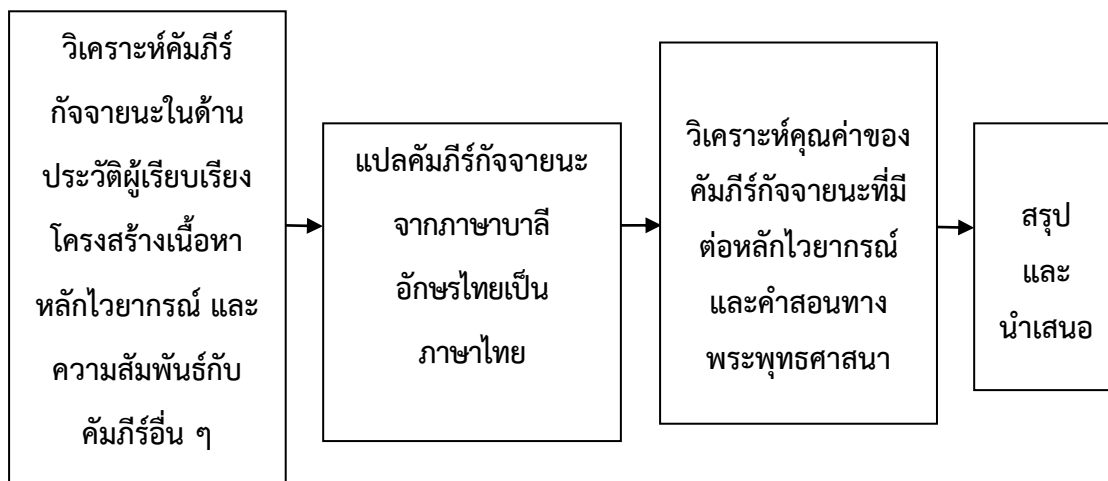
๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๔.๑ คัมภีร์กัจจายนะ หมายถึง คัมภีร์ที่อธิบายหลักไวยากรณ์แต่งโดยพระมหาวิชิตาวิพังกออยู่วัดอภัยศิริ ซึ่งเป็นวัดที่สร้างถวายโดยพระเจ้ามินแอกุยกุยอสุวา พระราชนัดดาของพระเจ้าช้างเผือกหงสาวดี ทางมุมด้านเหนือของภูเขาที่มีชื่อสองชื่อคือ ภูเขาตู่ยะวิงเฉ และภูเขาอภัยศิริ ในเมืองปinya อันมีนามว่าวิชาปุระ ในรัชสมัยของพระเจ้าช้างเผือกหงสาวดี ผู้สร้างเมืองหงสาวดี ที่ขึ้นครองราชย์ในปีจุลศักราช ๘๑๒ พ.ศ. ๒๐๘๓

๑.๔.๒ การแปล หมายถึง การแปลคัมภีร์กัจจายนะที่เป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเนื้อความให้เป็นภาษาไทย

๑.๔.๓ การวิเคราะห์ หมายถึง การวิเคราะห์คัมภีร์กัจจายนะที่แปลเป็นภาษาไทยแล้วในด้านประวัติความเป็นมา ด้านโครงสร้าง ด้านเนื้อหา ด้านไวยากรณ์ ด้านความสัมพันธ์ภาษาและศัพท์ และด้านคุณค่าของคัมภีร์ที่มีต่อหลักไวยากรณ์ และคำสอนทางพระพุทธศาสนา

๑.๕ กรอบแนวคิดการวิจัย

๑.๖ การทบทวนวรรณกรรม

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ทบทวนวรรณกรรม เอกสารวิชาการ รวมทั้งรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์กระจายนะมีรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้คือ

พระมหานามะ (พระปริยัติธรรมธาดา, ผู้แปล) ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องคัมภีร์มหาวงศ์สรุปใจความได้ว่า คัมภีร์ที่ว่าด้วยวงศ์ แบบแผน ประเพณีของผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย เป็นคัมภีร์ที่รจนาขึ้นโดยพระมหานามะ ซึ่งเป็นพระเถระชาวลังกา ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงพงศาวดารของลังกาทวีป ได้กล่าวถึงประวัติของพระพุทธโฆสอาจารย์ เริ่มตั้งแต่เกิด เข้าเรียนวิชาและศิลปะต่างๆ จนจบไตรเวท เป็นนักปราชญ์เชี่ยวชาญไตรเวทได้ จงได้ไว้ว่าที่กับพระเรวตเถระ ทำให้ได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา และต่อมาถูกพระเรวตเถระส่งไปเกาะสิงหลเพื่อศึกษาคัมภีร์และแปลคัมภีร์จากภาษาสิงหลเป็นภาษามคร เมื่อเสร็จภารกิจตามที่พระอุปชฌาย์คือพระเรวตเถระมอบหมายแล้ว ท่านได้กลับสู่มาตุภูมิเพื่อนมัสการตันพระศรีมหาโพธิ์^{๑๒}

แสง มนวิฑูร (แปลและเรียบเรียง) ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง พระคัมภีร์ที่ปวงค์ พอสรุปใจความได้ว่า เป็นคัมภีร์ของพุทธศาสนาที่เก่าที่สุด หากไม่นับพระไตรปิฎก เป็นแหล่งอ้างอิงของพระพุทธโฆสอาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์นววรรณกถา คัมภีร์ที่ปวงค์มีทั้งหมด ๒๒ ปริจเฉท แสดงประวัติพุทธศาสนานับตั้งแต่เรื่องการสังคายนาครั้งที่ ๑ การนำพระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดียไป

^{๑๒} พระมหานามะ, มหาวงศ์ พงศาวดารลังกาทวีป เล่ม ๓ ฉบับหลวงในหอสมุดวชิรญาณ, แปลโดย พระปริยัติธรรมธาดา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๓) หน้า บทนำ.

ประดิษฐานที่ประเทศศรีลังกาโดยพระมหินทเถระ เรื่องราวพระราชวงศ์ที่ปกครองประเทศศรีลังกา และแสดงเรื่องการทำพระสงฆ์แตกแยกออกเป็นนิกาย และสิ้นสุดลงที่พระราชประวัติของพระเจ้ามหาเสนะ เชื่อกันว่า คัมภีร์ที่ปวงคัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์เดิมที่ได้รับการชำระปรับปรุงเป็นคัมภีร์มหาวงศ์^{๑๓}

พระปัญญาสามิเถระ ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องคัมภีร์ สาสนวงศ์ พอสรุปความได้ว่า คัมภีร์สาสนวงศ์ พระปัญญาสามิ ภิกษุชาวพม่าแต่งเป็นภาษามคธโดยสอบทานกับคัมภีร์ที่ท่านโบราณาจารย์แต่งไว้เป็นภาษาพม่า เป็นเรื่องทีกล่าวถึงพุทธประวัติตั้งแต่ตอนประสูติจนถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาออกไปในต่างประเทศ เช่น เกาะสีหล (ลังกา) แคว้นสุวรรณภูมิ แคว้นโยนก แคว้นวนวาสี แคว้นอปันตะ แคว้นกัสมิรคันธาระ แคว้นมทิงสะกะ แคว้นมหารัฐ และแคว้นจีน พระปัญญาสามิได้แจ้งไว้ท้ายเล่มว่าทำเสร็จเมื่อวันเพ็ญเดือนอ้าย จุลศักราช ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๐๕) คัมภีร์นี้อ้างถึงคัมภีร์มหาวงศ์หลายแห่ง เช่น สังคายนาธรรมขันธ์ไบบาลาน การแปลพระสูตรเป็นภาษาสีหฬ ใน พ.ศ. ๘๙๐ สมัยพระเจ้าพุทธทาส^{๑๔}

สมเด็จพระวันรัตน์ (แก้ว) ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องคัมภีร์สังคดียวงศ์ พอสรุปความได้ว่าสังคดียวงศ์ แปลว่า วงศ์แห่งการสังคายนา สมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ ๑ (องค์ที่เป็นพระอาจารย์สมเด็จพระปฐมยุทธิยาดิเรก) แต่งขึ้นเฉลิมพระเกียรติยศ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหจักรีบรมนารถ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ต้นฉบับแต่งเป็นภาษามคธ บอกเวลาในการแต่งว่า แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๒ เนื้อหาว่าด้วยการสังคายนาพระธรรมวินัย เริ่มแต่ปฐมสังคายนา สังคายนาครั้งที่ ๒-๓ จนถึงพระพุทธศาสนาได้มาจากลังกามาประดิษฐานมั่นคงอยู่ในประเทศไทย และมีเรื่องพระราชพงศาวดารที่ทรงทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาในลานนาไทย และในสยามประเทศตั้งแต่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานี จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์เป็นหนังสือแนวพุทธศาสนาประวัติกับพงศาวดารบ้านเมืองประกอบกัน มีลักษณะการนำเสนอเนื้อหาบางแห่งอ้างอิงคัมภีร์มหาวงศ์ เช่น กล่าวไว้ว่า “เตน วุตต์ มหาวเส...” แปลว่า “เหตุนี้ พระโบราณาจารย์จึงกล่าวไว้ในคัมภีร์มหาวงศ์ว่า...”^{๑๕}

ประกาศ สุระเสน ได้ทำคำชี้แจงไว้ในหนังสือเรื่อง “พระคัมภีร์อนาคตวงศ์ฉบับถ่ายถอด-แปล”ว่า อนาคตวงศ์เป็นคัมภีร์พรรณนาประวัติของพระพุทธเจ้าในอนาคต ๑๐ พระองค์ ก่อนหน้านี้มีวรรณคดีบาลีว่าด้วยพระพุทธเจ้าในอนาคต ๔ เรื่อง คือ คัมภีร์อนาคตวงศ์ ผลงานของท่านพระกัสสป

^{๑๓} แสง มนวิฑูร (แปลและเรียบเรียง), **พระคัมภีร์ที่ปวงคัมภีร์**, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูธรรมโฆษาคุณกิจ, (กรุงเทพมหานคร : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๒๖) หน้า บทนำ.

^{๑๔} พระปัญญาสามิเถระ, **สาสนวงศ์หรือประวัติศาสนา**, แปลโดย แสง มนวิฑูร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๖) หน้า บทนำ.

^{๑๕} สมเด็จพระวันรัตน์ (แก้ว), **สังคดียวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๑) หน้า บทนำ.

เถระ ชาวอินเดียใต้ อมตรสธาราอรรณกถาอนาคตวงศ์ ผลงานของพระอุปติสเถระ ชาวลังกาทวีป อมตรสธาราฎีกาอนาคตวงศ์ ผลงานของพระอุปติสเถระ ชาวลังกาทวีป และคัมภีร์ทสโพธิสัตตูปัตติกถา พระบัณฑิตเถระได้ตรวจสอบและจัดทำคำแปลเป็นภาษาสิงหล สำหรับอนาคตวงศ์นี้เป็นฉบับร้อยแก้วที่แต่งขึ้นในประเทศไทย ก่อนสมัยสุโขทัย สถานที่แต่ง สมัยที่แต่ง ไม่ได้กล่าวถึงผู้แต่ง และประวัติการแต่งไว้ โดยมีเนื้อหาสาระว่า พระสารีบุตรทูลอาราธนาให้ตรัสแสดงถึงเรื่องพระพุทธรูปเจ้าในอนาคต ๑๐ พระองค์ ซึ่งจัดเป็นอุทเทสที่ ๑-๑๐^{๑๖}

พระดิเรก อินจันทร ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาลักษณะคัมภีร์ปกรณ์วิเสส พระวินัยล้านนา” จากการศึกษางานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้สรุปความได้ว่า เนื้อหาและวิธีการแต่งคัมภีร์ปกรณ์วิเสส พระวินัยล้านนา ได้คัดเลือกมาศึกษาจำนวน ๑๐ เรื่องคือ คัมภีร์วินัย, คัมภีร์วินัยของภิกขุสามเณร, คัมภีร์วินัยดอกเตือ, คัมภีร์วินัยทั้ง ๕, คัมภีร์วินัยปอน, คัมภีร์วินัยปิฎก (ในปิฎกทั้งสาม) คัมภีร์วินัยรวม, คัมภีร์วินัยวิภังคสูตร, คัมภีร์วินัยสงฆ์, และคัมภีร์วินัยสังคหะเป็นการศึกษาวิจัยในเชิงวิชาการทางด้านสาขาภาษาและวรรณกรรมล้านนา ในเนื้อหาโดยสรุป การวิเคราะห์เนื้อหา วิธีการแต่ง และการวิเคราะห์พระไตรปิฎกเพื่อให้เกิดความเชื่อถือ และเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจของเหล่าพุทธศาสนิกชน ฝ่ายเถรวาทชาวล้านนา โดยเฉพาะวิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาลักษณะคัมภีร์ปกรณ์วิเสสพระวินัยที่ได้ศึกษารูปแบบเนื้อหาและวิธีการแต่งของคัมภีร์โบราณเรื่องพระวินัยปิฎก แต่ไม่ได้ศึกษาวิเคราะห์ถึงพระวินัยบัญญัติหรือหลักธรรมโดยการเปรียบเทียบกับคัมภีร์พระไตรปิฎกโดยตรง^{๑๗}

พระมหาอูตร สุทธิญาโณ (เกตุทอง) ได้ทำวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์กัฆขาวิตรณีอรรณกถา” ได้กล่าวถึงเนื้อหาของคัมภีร์ จากการศึกษางานวิจัยนี้ ผู้วิจัยสรุปความได้ว่า คัมภีร์กัฆขาวิตรณีอรรณกถา หรือที่เรียกว่า มาติกาอรรณกถา เป็นอรรณกถาหนึ่งใน ๑๕ อรรณกถาที่พระพุทธโฆสาจารย์รจนาไว้ จึงทำให้พอจะสันนิษฐานได้ว่า ท่านน่าจะแต่งคัมภีร์นี้ที่ประเทศศรีลังกา ในตอนที่ท่านได้เดินทางไปศึกษาอรรณกถาตามที่พระเรวตะแนะนำ และคงแต่งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๙ ตามคำของพระโสณเถระ คัมภีร์กัฆขาวิตรณีอรรณกถานี้ พระพุทธโฆสาจารย์แต่งขึ้นโดยมีจุดประสงค์เพื่อต้องการให้ภิกษุทั้งหลาย ได้ข้ามพ้นความสงสัยในพระวินัยอันเป็นกฎระเบียบและเป็นกรอบแห่งการประพฤติปฏิบัติ คัมภีร์กัฆขาวิตรณีอรรณกถา เป็นอรรณกถาที่เป็นตัวมาติกาอธิบายพระปาติโมกข์^{๑๘}

^{๑๖} ประภาส สุระเสน, **พระคัมภีร์อนาคตวงศ์ฉบับถ่ายถอด-แปล**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาเมฆกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑.

^{๑๗} พระดิเรก อินจันทร, “การศึกษาลักษณะคัมภีร์ปกรณ์วิเสสพระวินัยล้านนา”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖), หน้า ก.

^{๑๘} พระมหาอูตร สุทธิญาโณ (เกตุทอง), “ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์กัฆขาวิตรณีอรรณกถา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ก.

พระมหาบูรณะ ขาตเมโธ (โพธิ์นอก) ได้ทำวิจัยเรื่อง “คัมภีร์วิสุทธิมคคคณฐี: การชำระและการศึกษาวิเคราะห์” ได้กล่าวถึงเนื้อหาของคัมภีร์ จากการศึกษางานวิจัยนี้ ผู้วิจัยสรุปความได้ว่า ประวัติผู้แต่งนั้นมักเป็นธรรมเนียมของนักปราชญ์สมัยก่อนที่ไม่ใคร่แสดงชื่อของตนไว้ในงานนั้นด้วย จะแสดงเพียงเหตุผลหรือความจำเป็นในการแต่ง ด้านโครงสร้างเนื้อหา โดยผู้ประพันธ์ได้ยึดเอาโครงสร้างเนื้อหาจากคัมภีร์วิสุทธิมรรค ลักษณะการประพันธ์เป็นการประพันธ์แบบวิมิสสะ คือ การประพันธ์แบบผสมปะชชะ (ร้อยกรอง) กับ คัชชะ (ร้อยแก้ว) เข้าด้วยกัน ใช้สำนวนภาษาแบบง่าย แต่เป็นไปตามแบบแผนของการประพันธ์คือ มีคำปณามคาถา อันเป็นการแสดงความนอบน้อมต่อพระรัตนตรัย พร้อมกับบอกเหตุผลในการประพันธ์แล้วจึงดำเนินเข้าเนื้อหาที่ตนประสงค์จะอธิบายในตอนสุดท้ายเป็นการแสดงนิคมคาถา พระสารทสี่ไม่ได้แสดงชื่อของท่านเอาไว้ เป็นแต่กล่าวถึงสังคมสภาพแวดล้อมในยุคนั้นมีความเป็นไปอย่างไร และจบลงด้วยขอให้พระราชาดำรงมั่นในทศพิธราชธรรม ขอให้สรรพสัตว์ทั้งหลายจงพ้นจากความทุกข์ และขอให้ตัวท่านผู้ประพันธ์ได้บรรลุมรรคนิพพานในศาสนาของพระเมตไตรยพุทธเจ้า ดังนั้น เมื่อได้แปลและตรวจทานเทียบเคียงกับคัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์วิสุทธิมรรคฎีกาทั้งสองแล้ว ทำให้เห็นถึงความสอดคล้องกันของการอธิบาย เพราะคัมภีร์วิสุทธิมคคคณฐี ได้อธิบายเสริมเพิ่มเติม หรือสรุปคัมภีร์ วิสุทธิมรรคทั้ง ๓ ดังที่กล่าวแล้ว ไว้อย่างชัดเจน^{๑๙}

พระมหาจรัญ อุตตมธมโม (บัวชูก้าน) ได้ทำวิจัยเรื่อง “นัมการฎีกา: แปลและศึกษาวิเคราะห์” ได้กล่าวถึงเนื้อหาของคัมภีร์ จากการศึกษางานวิจัยนี้ ผู้วิจัยสรุปความได้ว่า ท่านผู้แต่งคัมภีร์นี้ คือ พระเรวตะได้นำเนื้อหาจากคัมภีร์นัมการ ลักษณะการแต่งของท่านต่างจากคัมภีร์นัมการ เพียงแต่ได้อาศัยคำบางคำ สั้นบ้าง ยาวบ้าง ในคัมภีร์นัมการนำมาอธิบายในลักษณะเป็นร้อยแก้วเป็นจำนวนมาก ผสมร้อยกรองบ้างเพียงเล็กน้อย เน้นในเรื่องไวยากรณ์เป็นหลัก อธิบายคำใดเริ่มต้นด้วยบอก ธาตุ ปัจจัย เช่น คำว่า สุกตฺ ซึ่งมี ๒ ความหมาย ความหมายแรก หมายถึงเสด็จไปงาม (หรือเสด็จไปดี) ความหมายที่ ๒ หมายถึงตรัสรู้ดี (พูดดี) สุกตฺ ที่ใช้ในความหมายว่า เสด็จไปงามมาจาก สฺ บทหน้า (ดี งาม ง่าย) คม ธาตุ (ใช้ในความหมายว่าไป) ต ปัจจัย ถ้าเป็นกิริยา บอกให้ทราบว่าเป็นอดีตกาล มีคำแปลว่า แล้ว ถ้าใช้เป็นนามนาม แปลตามปกติ (ไม่ต้องออกสำเนียงกาล) ที่ใช้ในความหมายว่า ตรัสดี มาจาก สฺ บทหน้า เช่นเดียวกัน คพ ธาตุ (ใช้ในความหมายว่ากล่าว) ต ปัจจัยเหมือนกัน^{๒๐}

^{๑๙} พระมหาบูรณะ ขาตเมโธ (โพธิ์นอก), “คัมภีร์วิสุทธิมคคคณฐี: การชำระและการศึกษาวิเคราะห์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ก.

^{๒๐} พระมหาจรัญ อุตตมธมโม (บัวชูก้าน), “นัมการฎีกา: แปลและศึกษาวิเคราะห์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ก.

วิโรจน์ คุ่มครอง ได้ทำวิจัยเรื่อง “คัมภีร์สุดตสังคหะ : การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์” ได้กล่าวถึง การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์คัมภีร์สุดตสังคหะ พอสรุปความได้ว่า คัมภีร์สุดตสังคหะ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยการรวบรวมพระสูตร แต่งโดยพระอริยวงศเถระชาวพม่าขณะที่อยู่ ในสำนักมหาวิหาร ไม่ได้เป็นพระพุทธรูปโดยตรง ในประเทศพม่าให้การยกย่องเทียบเท่ากับ พระไตรปิฎกจัดอยู่ในกลุ่มพระสูตรตันตปิฎก คัมภีร์สุดตสังคหะอักษรขอมที่ใช้ในการปริวรรต เป็นฉบับ หอสมุดแห่งชาติ จำนวน ๘ ผูก มีการแบ่งโครงสร้างออกเป็นหมวดหมู่ ๗ คือ (๑) พระสูตรที่พรรณนาเรื่องทาน ๖ สูตร (๒) พระสูตรที่พรรณนาเรื่องศีล ๖ สูตร (๓) พระสูตรที่พรรณนาเรื่อง สวรรค์ ๕ สูตร (๔) พระสูตรที่พรรณนาเรื่องโทษของกามคุณ ๕ สูตร (๕) พระสูตรที่พรรณนาเรื่องกิจของฆราวาส ๓๑ สูตร (๖) พระสูตรที่พรรณนาเรื่องการอนุโมทนา ๑๔ สูตร และ (๗) พระสูตรที่พรรณนาเรื่องข้อปฏิบัติของบรรพชิต ๑๘ สูตร รวมเป็น ๘๕ สูตร มีการวิเคราะห์คุณค่าทางสังคมใน คัมภีร์สุดตสังคหะ แบ่งออกเป็น (๑) คุณค่าทางสังคมเรื่องทาน (การให้) มี ๖ สูตร (๒) คุณค่าทางสังคมเรื่องศีล (ศีลธรรม) มี ๖ สูตร (๓) คุณค่าทางสังคมเรื่องทางแห่งสวรรค์ (ทางแห่งความดี) มี ๕ สูตร (๔) คุณค่าทางสังคมเรื่องโทษของกามคุณ (ทางแห่งกามคุณ) มี ๕ สูตร (๕) คุณค่าทางสังคมเรื่องกิจของฆราวาส (หน้าที่ของชาวบ้าน) มี ๓๑ สูตร (๖) คุณค่าทางสังคมเรื่องการอนุโมทนา (บุญ) มี ๑๔ สูตร (๗) คุณค่าทางสังคมเรื่องข้อปฏิบัติของบรรพชิต (หน้าที่ของบรรพชิต) มี ๑๘ สูตร เช่น ในอันธกวินทสูตรเป็นต้น เพราะถ้าภิกษุผู้บวชใหม่ดำรงอยู่ในธรรม ๕ ประการ เช่น สำรวมในปาติโมกขสังวรศีล เป็นทางที่จะดำเนินไปสู่ความเจริญอันเป็นคุณค่าทางสังคมและทางพระพุทธศาสนาโดยส่วนรวม

พระมหาสมลักษณ์ คนธสาโร (สาราภิวังค์) ได้ทำวิจัยเรื่อง “คัมภีร์สมันตภัททิกา อรรถกถาอนาคตวงศ์ : การแปลและศึกษาวิเคราะห์” ได้กล่าวถึงเนื้อหาของคัมภีร์พอสรุปความได้ว่า ผู้แต่ง คัมภีร์สมันตภัททิกาได้นำเนื้อหาจากพระไตรปิฎก และอรรถกถาของท่านพระพุทธทัตตะและพระพุทโธสมาจารย์ มาเรียบเรียงใหม่ ให้เป็นลำดับที่เกี่ยวกับพระเมตไตรยพุทธเจ้า อีกทั้งแต่งเสริมข้อความบางอย่างที่ไม่เคยพบในพระไตรปิฎกและอรรถกถา เช่น มงคล ๑๐๘ ในฝ่าพระบาท พระอนุพยัญชนะ ๘๐ เป็นต้น คัมภีร์สมันตภัททิกาแสดงประเพณี วัฒนธรรม ความงามของบ้านเมือง การปกครอง ตลอดถึงความเป็นอยู่ชาวเมืองในอดีตและในอนาคต จึงนับว่าให้คุณค่าทั้งด้านวรรณคดี คุณค่าด้านวรรณศิลป์ คุณค่าด้านประวัติศาสตร์ และคุณค่าด้านประเพณีสติปัญญา คัมภีร์สมันตภัททิ กามีอิทธิพลต่อคัมภีร์วรรณคดีบาลีที่แต่งในภายหลัง เช่น ชินาลังการฎีกา ปฐมสมโพธิกถา โดย เนื้อหาที่มีอิทธิพลมากที่สุด คือ การกล่าวถึงมงคล ๑๐๘ ในฝ่าพระบาท ส่งผลให้มีการสร้างรอยพระ

พุทธบาทจำนวนมากที่ประกอบด้วยมงคล ๑๐๘ ในประเทศพม่า ลังกา และไทย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๐ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน^{๒๑}

พระมหาบูรณะ ชาตเมโธ (โพธิ์นอก) ได้ทำวิจัยเรื่อง “คัมภีร์วิสุทธิมรรคคัมภีร์ : การชำระและการศึกษาวิเคราะห์” ได้กล่าวถึงเนื้อหาของคัมภีร์พอสรุปความได้ว่า ประวัติ ผู้แต่งนั้นมักเป็นธรรมเนียมของนักปราชญ์สมัยก่อนที่ไม่ใคร่แสดงชื่อของตนไว้ในงานนั้นด้วย จะแสดงเพียงเหตุผลหรือความจำเป็นในการแต่ง ด้านโครงสร้างเนื้อหา ผู้ประพันธ์ได้ยึดเอาโครงสร้างเนื้อหาจากคัมภีร์วิสุทธิมรรค ลักษณะการประพันธ์เป็นการประพันธ์แบบวิมิสสะ คือ การประพันธ์แบบผสมปะชชะ (ร้อยกรอง) กับ คัชชะ (ร้อยแก้ว) เข้าด้วยกัน ใช้สำนวนภาษาแบบง่าย แต่เป็นไปตามแบบแผนของการประพันธ์ คือ มีคำปณามคาถา อันเป็นการแสดงความนอบน้อมต่อพระรัตนตรัย พร้อมกับบอกเหตุผลในการประพันธ์แล้วจึงดำเนินเข้าเนื้อหาที่ตนประสงค์จะอธิบาย ในตอนสุดท้ายเป็นการแสดงนิคมคาถา พระสารทสี่ไม่ได้แสดงชื่อของท่านเอาไว้ เป็นแต่กล่าวถึงสังคมสภาพแวดล้อมในยุคนั้นมีความเป็นไปอย่างไร และจบลงด้วยขอให้พระราชาดำรงมั่นในทศพิธราชธรรม ขอให้สรรพสัตว์ทั้งหลายจงพ้นจากความทุกข์ และขอให้ตัวท่านผู้ประพันธ์ได้บรรลุมรรคนิพพานในศาสนาของพระเมตไตรยพุทธเจ้า ดังนั้น เมื่อได้แปลและตรวจทานเทียบเคียงกับคัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์วิสุทธิมรรคฎีกาทั้งสองแล้ว ทำให้เห็นถึงความสอดคล้องกันของการอธิบาย เพราะคัมภีร์วิสุทธิมรรคคัมภีร์ ได้อธิบายเสริมเพิ่มเติม หรือสรุปคัมภีร์วิสุทธิมรรคทั้ง ๓ ดังที่กล่าวแล้วไว้อย่างชัดเจน^{๒๒}

พระมหาภริรัฐกรณ์ อัสมาลี (พันนาวา) ได้ทำวิจัยเรื่อง “คัมภีร์มาลัยยวัตถุทีปนี : การตรวจชำระและศึกษาวิเคราะห์” สรุปความได้ว่า คัมภีร์มีวิวัฒนาการความเป็นมาของการคัดลอกและการจารต้นฉบับ วิธีการจารลงในใบลาน ข้อผิดพลาดในการจาร ลักษณะของไวยากรณ์ รวมทั้งวิธีการเชื่อมเนื้อหา และสรุปผลการวิจัยว่า ผู้แต่งคัมภีร์มาลัยยวัตถุทีปนีฎีกา ได้รวบรวมเนื้อหาจากคัมภีร์ต่างๆ มาปรับปรุงและแต่งเสริมเนื้อความ แต่ความหมายยังคงเดิม ในคัมภีร์นี้ผู้แต่งนำเอาเนื้อหาสาระมาจากคัมภีร์มาลัยยวัตถุ มาอธิบายเนื้อความหลักคำสอนที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนา เช่น เรื่อง บุญ บาป นรก และสวรรค์ ซึ่งเป็นหลักจริยธรรมให้คนทำความดี ละเว้นความชั่ว ทำให้ผู้อ่านมีความรู้

^{๒๑} พระมหาสมลักษณะ คณธสาโร (สาราภิงค์), คัมภีร์สมันตภัททิกา อรรถกถาอนาคตวงศ์ : การแปลและศึกษาวิเคราะห์, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ก.

^{๒๒} พระมหาบูรณะ ชาตเมโธ (โพธิ์นอก), คัมภีร์วิสุทธิมรรคคัมภีร์ : การชำระและการศึกษาวิเคราะห์, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ก.

เกี่ยวกับการทำความดี ที่เน้นมากที่สุดนี้คือ ทานบารมี ได้แก่ การให้ทาน และการฟังเทศน์ มหาเวสสันดรชาดกให้จบภายในวันเดียว^{๒๓}

พระมหาภักขวัชร์ เขมทสสี (สุขเสน) ได้ทำวิจัยเรื่อง “อัมมบมมหาฎีกา : การแปลและการวิเคราะห์” สรุปความได้ว่า การแปลคัมภีร์อัมมบมมหาฎีกาจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย ที่รจนาโดยพระวรสัมโพธิญาณมหาเถระ วัดมหาธาตุ ประเทศพม่า มี ๒๖ วรรค และมี ๓๐๒ เรื่องเช่น เรื่องพระจักขุบาลเถระเป็นต้น ท่านได้แต่งแก้อัมมบมมหาฎีกาเน้นการอธิบายความหมายของศัพท์ต่างๆ ตามลำดับแห่งอัมมบมมหาฎีกาที่ท่านพิจารณาเห็นว่า เป็นบทที่มีความหมายลึกซึ้ง โดยยกหลักฐานจากคัมภีร์ต่างๆ มาอธิบายความเช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา เป็นต้นมาสนับสนุนแนวการอธิบาย และแสดงรูปวิเคราะห์ศัพท์ไว้ตามสมควร คัมภีร์อัมมบมมหาฎีกานี้ได้สร้างคุณูปการแก่ผู้ศึกษาอัมมบมมหาฎีกาอย่างมาก มีสำนวนโวหารเช่น ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจถ้าบุคคลมีใจร้ายแล้ว พุดอยู่ที่ดี ทำอยู่ที่ดี ทุกข์ย่อมไปตามเขา ดุจล้ออันหมุนไปตามรอยเท้าโคผู้นำแอกไปอยู่ สายสัมพันธ์ระหว่างคัมภีร์ในคัมภีร์ อัมมบมมหาฎีกาแบ่งออกเป็น อัมมบมบาลี อัมมบมอรรถกถา อัมมบมมหาฎีกา อัมมบมปฏิฐกถาคาถาโยชนา และอัมมบมทวิวรรณะ คัมภีร์เหล่านี้ เกิดขึ้นในโลกนี้ต่างยุคต่างสมัยกัน แต่ทั้งหมดสร้างประโยชน์แก่กุลเกอ์นักศึกษภาษาบาลีเป็นจำนวนมาก มีการวิเคราะห์ศัพท์เป็นจำนวนมากเช่น ชื่อว่า นิพพาน เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เปียด คือ เปียดเปียน ซึ่งวิญญูทุกข์ทั้งปวงหรือกิเลสทั้งปวงเป็นต้น^{๒๔}

ประพันธ์ กุลวินิจฉัย ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตที่มีในภาษาไทย” ผลการวิจัยพบว่า ความเป็นมาของภาษาไทยที่มีความโดดเด่นในหลักภาษาระเบียบวิธีที่มีพร้อมเช่น อักขวิธี วจวิภาค วากยสัมพันธ์และฉันทลักษณ์แต่ที่พิเศษกว่าภาษาอื่นคือมีความไพเราะด้วยเสียงวรรณยุกต์ถึง ๕ ระดับอันเป็นความสุนทรีย์ของภาษาไทยประวัติความเป็นมาของภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตที่เข้ามามีอิทธิพลในประเทศไทยโดยนักปราชญ์ของชาติสามารถนำมาปรับใช้ได้อย่างเหมาะสมกับภาษาไทยเช่น การตัดเสียง การเพิ่มเสียง การกลายความหมาย ที่ทำให้มีความสวยงามทางภาษาไทย และศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบอิทธิพลภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตที่มีในภาษาไทย ในหมวดต่างๆ ที่มีความสำคัญต่อสังคมไทย เช่น หมวดศาสนา และพิธีกรรม หมวดราชาศัพท์และหมวดวิชาการทั่วไป ซึ่งได้วิเคราะห์เกี่ยวกับประเด็นปัญหาที่พบ

^{๒๓} พระมหาภักขวัชร์ อสุมาลี (พินนาวา), **มัลลยวัตถุทีปนี : การตรวจชำระและศึกษาวิเคราะห์, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔) หน้า บทคัดย่อ.

^{๒๔} พระมหาภักขวัชร์ เขมทสสี (สุขเสน), **อัมมบมมหาฎีกา : การแปลและการวิเคราะห์. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ก.

ในสังคมไทย เช่น การสะกดคำ รากศัพท์ การออกเสียง และความสำคัญของคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา^{๒๕}

จิรัฏฐ์ แก้วกู่ ได้ทำวิจัยเรื่อง “ลักษณะไวยากรณ์ของคำยืมจากภาษาบาลีและสันสกฤตที่ปรากฏในพระปฐมโพธิกถา” ผลการศึกษาปรากฏดังนี้ ลักษณะไวยากรณ์ของคำยืมจากภาษาบาลีและสันสกฤตที่ไม่เปลี่ยนแปลง คือ พจน์ บุรุษ การก กาล มาลา และวาจก ส่วนลักษณะไวยากรณ์ที่เปลี่ยนแปลง คือ ลิงค์ และการันต์ สรุปลักษณะนี้ คำยืมตามจำนวน ๙๒๙ คำ เพราะว่าคำวิสามานยนามและสมานยนามสตรีลิงค์ นปุ-ลสกลิงค์ และคำวิสามานยนามปุงลิงค์มีเนื้อความว่าสิ่งมีชีวิต จะไม่เปลี่ยนแปลงลิงค์ ถ้ามีแล้วเนื้อความว่าสิ่งไม่มีชีวิต จะเปลี่ยนแปลงเป็นนปุงสกลิงค์ ส่วนคำยืมสมานยนามปุงลิงค์ ที่มีเนื้อความว่าสิ่งมีชีวิตจะเปลี่ยนแปลงเป็น อลิงค์ คำที่ลงท้ายด้วยสระ อา อิ อี และ อุ การันต์ พบว่าไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงท้ายคำ ส่วนคำที่ลงท้ายด้วยสระ อ จะเปลี่ยนแปลง 4 ลักษณะ คือเปลี่ยนสระจเป็นสระลย เปลี่ยนสระเสียงสั้นเป็นสระเสียงยาว ตัดเสียงสระให้พยัญชนะเป็นตัวสะกดท้ายพยางค์ และตัดเสียงพยัญชนะแล้วเติมเครื่องหมายทัณฑฆาตกำกับไว้ คำยืมกิริยาภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต จำนวน 121 คำ พบว่า มีการยืมคำ กิริยาภิกตฺ ชาติ และคำนามภิกตฺ แต่ไม่พบคำกิริยาอาชยชาติ ที่ไม่เปลี่ยนแปลงกาล มาลา พจน์ และวาจก ชวนคำยืมอภัยศัพท์ จำนวน 100 คำ พบว่า มีการยืมคำ นิบาต 2 คำ และไม่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะไวยากรณ์ ส่วนคำยืมอภัยศัพท์ผสมนั้น ที่เป็นคำนาม คำกิริยาภิกตฺ คำนามภิกตฺ และคำตทิต จะมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะไวยากรณ์เช่นเดียวกับหมวดคำนาม และกิริยาดังกล่าวแล้ว ผลจากการวิจัยลักษณะไวยากรณ์คำยืมภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตที่ปรากฏในพระปฐมสมณะโพธิกถาครั้งนี้ ทำให้ทราบว่าชนิดลักษณะไวยากรณ์ที่เปลี่ยนแปลง และวิธีการยืมคำจากรากศัพท์ และคำศัพท์ประเภทคำนาม คำกิริยาภิกตฺ และคำนามภิกตฺ แต่จะไม่ยืมบทที่ประกอบวิภัตติแล้ว หน้าจากนั้นคำยืมประเภทคำกิริยาภิกตฺ จะมีการเปลี่ยนแปลงชนิดคำเป็นคำนาม คำกิริยา หรือความวิเศษณ์ ตามตำแหน่งและหน้าที่ในประโยคภาษาไทย^{๒๖}

พระมหาทองสุข นาชัยดี ได้ทำวิจัยเรื่อง “คำภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานประเภทนิทานและคำสอน” ผลการวิจัยพบว่า คำภาษาบาลีและสันสกฤตมาตรฐานมีการเปลี่ยนแปลงหลายลักษณะทางการยึดเสียง ทอนเสียง สับเสียงเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติของเสียง เป็นต้น ลักษณะดังกล่าวส่งผลให้รูปคำภาษาบาลีและสันสกฤตที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น อีสานส่วนใหญ่ไม่คงรูปตามคำภาษาบาลีและสันสกฤตมาตรฐานแต่จะหายไปตามเสียงที่มีอยู่ในท้องถิ่น ซึ่ง

^{๒๕} ประพันธ์ กุลวินิจฉัย, “การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตที่มีในภาษาไทย”, **วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓, หน้า ก.

^{๒๖} จิรัฏฐ์ แก้วกู่, “ลักษณะไวยากรณ์ของคำยืมจากภาษาบาลีและสันสกฤตที่ปรากฏในพระปฐมโพธิกถา”, **รายงานการวิจัย**, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕) หน้า ก.

ออกเสียงได้สะดวกกว่าแทน บางกรณีการเปลี่ยนแปลงเสียงของคำบางคำอาจบอกความเป็นมาได้ เช่น การรับคำบาลีและสันสกฤตมาใช้ในภาษาอีสานอาจจะผ่านมาทางภาษาไทยถิ่นกลางถิ่นเหนือ หรือเขมรก็ได้ส่วนรูปคำบาลีและสันสกฤตที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น อีสานได้เปลี่ยนไป เพราะรับอิทธิพลทางเสียงของภาษาท้องถิ่น ส่วนเรื่องความหมาย คำบาลีและสันสกฤตเหล่านี้จะคงความหมายเดิมไว้บางส่วน และมีการเปลี่ยนแปลงอาจเป็นไปได้ทั้งความหมายกว้างออกหรือแคบเข้าบ้าง มีส่วนน้อยที่ความหมายเปลี่ยนไปทั้งหมด^{๒๗}

พระมหาประกอบ สมานทอง ได้ทำวิจัยเรื่อง “คำภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษาเขมรถิ่นสุรินทร์” ผลการศึกษาพบว่า มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านเสียงเด่นชัดกว่าการเปลี่ยนแปลงด้านความหมายการเปลี่ยนแปลงด้านเสียงทั้งเสียงพยัญชนะและเสียงสระมีความหลากหลายเสียงพยัญชนะที่ไม่มีในระบบเสียงภาษาเขมรถิ่นสุรินทร์เปลี่ยนตามเสียงภาษาเขมรถิ่นสุรินทร์และตามเสียงภาษาบาลีและสันสกฤตที่ใช้ในภาษาไทยและภาษาเขมรมาตรฐานส่วนเสียงสระเปลี่ยนแปลงไปได้หลายรูปแบบส่วนใหญ่มีการยัดเสียงเนื่องจากการปรับพยางค์หลังคำภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษาเขมรถิ่นสุรินทร์มีการลดจำนวนพยางค์ให้น้อยลงความหมายของคำมีการทำให้แคบลง เพิ่มขึ้น และเปลี่ยนไปอันหนึ่งส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางความหมายเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางเสียงและการได้รับอิทธิพลทางความหมายของคำภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษาไทยและภาษาเขมรมาตรฐาน^{๒๘}

อนันท์ เหล่าเลิศวรคุณ ได้ทำวิจัยเรื่อง “ลักษณะคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์ทศพร ชูชก และกุมาร” ผลการศึกษาพบว่า คำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตที่ใช้ในมหาชาติคำหลวงมีการเปลี่ยนแปลงทางเสียงเป็นอย่างมาก การเปลี่ยนแปลงทางเสียงเป็นการปรับลักษณะทางเสียงของภาษาบาลี-สันสกฤตให้กลายเป็นไทยโดยไม่คำนึงความถูกต้องของการออกเสียงตามรูปเขียนในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิม การเปลี่ยนแปลงทางไวยากรณ์เป็นการเปลี่ยนแปลงชนิดของคำและการเรียงคำ การเปลี่ยนแปลงทางความหมาย เป็นการเบี่ยงเบนความหมายที่ใช้ในภาษาเดิมมาเป็นความหมายใหม่ และการขยายความหมายเดิมให้กว้างออก หน้าจากนี้ยังพบว่ามหาชาติคำหลวงนิยมใช้คำที่ยืมมาจากภาษาสันสกฤตมากกว่าคำที่ยืมมาจากภาษาบาลีความนิยมเคลื่อนที่กล่าวนี้ทำให้มีการสร้างคำที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับภาษาสันสกฤตขึ้นใช้เฉพาะ และใช้คำยืมภาษาสันสกฤตในการแปลคาถาภาษาบาลีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา ทำให้การใช้ศัพท์ การผูกศัพท์ขึ้นใช้และการใช้

^{๒๗} พระมหาทองสุข มาชัยดี, “คำภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานประเภทนิทานและคำสอน”, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑) หน้า ก.

^{๒๘} พระมหาประกอบ สมานทอง, “คำภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษาเขมรถิ่นสุรินทร์”, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ก.

ความหมายของศัพท์มหาชาติคำหลวงมีลักษณะทางพุทธศาสนาโดยมากและลักษณะฉันทลักษณ์ส่วนใหญ่ที่เป็นร้อยี อำนาจยให้สามารถสร้างคำที่ใช้สมาสยวๆ ได้^{๒๙}

ส่วนงานวิจัยนี้ จะมีความแตกต่างกับเอกสารต่าง ๆ ที่พบทวนมากกล่าวคือ ศึกษาวิเคราะห์ คัมภีร์กัจจายณะในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้างเนื้อหา หลักไวยากรณ์ และความสัมพันธ์กับ คัมภีร์อื่น ๆ แปลคัมภีร์กัจจายณะจากภาษาบาลีอักษรไทยเป็นภาษาไทย และศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของ คัมภีร์กัจจายณะที่มีต่อหลักไวยากรณ์ และคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

โครงการวิจัยเรื่อง “คัมภีร์กัจจายณะ: การแปล และวิเคราะห์” ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษา ประมวลองค์ความรู้เนื้อหาคัมภีร์กัจจายณะ ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อให้ได้ คำตอบตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยมีวิธีดำเนินการศึกษาทวนคัมภีร์กัจจายณะนี้

๑.๗.๑ ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์กัจจายณะ ในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้างเนื้อหา หลักไวยากรณ์ และความสัมพันธ์กับคัมภีร์อื่น ๆ

๑.๗.๒ แปลคัมภีร์กัจจายณะจากบาลีอักษรไทยให้เป็นภาษาไทย

๑.๗.๓ วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์กัจจายณะที่มีต่อหลักไวยากรณ์ และคำสอนทางพระพุทธศาสนา

๑.๗.๔ สรุปผลการวิจัยและนำเสนอ

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้จากการวิจัย

๑.๘.๑ ทำให้ทราบการวิเคราะห์คัมภีร์กัจจายณะในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้างเนื้อหา หลักไวยากรณ์ และความสัมพันธ์กับคัมภีร์อื่น ๆ

๑.๘.๒ ทำให้ทราบการแปลคัมภีร์กัจจายณะจากภาษาบาลีอักษรไทยเป็นภาษาไทย

๑.๘.๓ ทำให้ทราบการวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์กัจจายณะที่มีต่อหลักไวยากรณ์ และคำสอนทางพระพุทธศาสนา

๑.๘.๔ ทำให้สามารถนำผลการวิจัยเรื่อง คัมภีร์กัจจายณะ: การแปล และวิเคราะห์มาประยุกต์ใช้กับบาลีสันสกฤตของคณะสงฆ์ไทยได้เป็นอย่างดี

^{๒๙} อนันท์ เหล่าเลิศวรคุณ, “ลักษณะคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์ทศพรชูก และกุมาร”, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ก.

บทที่ ๒

วิเคราะห์คำภีร์กัจจายณะในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้างเนื้อหา หลักไวยากรณ์ และความสัมพันธ์กับคำภีร์อื่น ๆ

วิเคราะห์คำภีร์กัจจายณะในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้างเนื้อหา หลักไวยากรณ์ และความสัมพันธ์กับคำภีร์อื่น ๆ โดยแบ่งออกเป็น วิเคราะห์คำภีร์กัจจายณะ ลักษณะการประพันธ์ คำภีร์กัจจายณะ หลักไวยากรณ์คำภีร์กัจจายณะ และความสัมพันธ์คำภีร์กัจจายณะกับคำภีร์อื่น ๆ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไปนี้

๒.๑ วิเคราะห์คำภีร์กัจจายณะ

๒.๑.๑ ความหมายและประวัติผู้แต่งคำภีร์กัจจายณะ

ก. ความหมายของคำภีร์

คำว่า คำภีร์กัจจายณะ มีความหมายว่า “กัจจายณะ” เขียนแบบบาลีเป็น “กจจายน” อ่านว่า กัด-จา-ยะ-นะ เป็นคำจำพวกที่ภาษาบาลีเรียกว่า “อสาธารณนาม” คำอังกฤษเรียกว่า proper name ที่บอกคำอังกฤษไว้ด้วยนี้ ไม่ได้มุ่งจะแสดงว่าผู้เขียนบาลีวันละคำรู้ภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี แต่มุ่งจะให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายของคำได้ง่ายขึ้น คำว่า “อสาธารณนาม” แปลว่า “ชื่อที่ไม่ทั่วไป” ไวยากรณ์ไทยเรียก “วิสามานยนาม” เรียกง่าย ๆ ว่า ชื่อเฉพาะ หมายถึงชื่อที่ระบุถึงคนใดคนหนึ่งหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นการเฉพาะตัว ไม่ทั่วไปแก่คนอื่นสิ่งอื่น^๑

คำว่า “กจจายน” เป็นชื่อเฉพาะตัวของบุคคลผู้หนึ่ง ในหนังสือบาลีไวยากรณ์ พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในส่วนนวิวิภาคว่าด้วยสมาสและศัพท์ กกล่าวถึง โคตตศัพท์ (โคต-ตะ-ตัด-ทิด) ว่า มีปัจจัย 8 ตัว คือ ณ, ฌายน, ฌาน, ฌยย, ฌิ, ฌิก, ฌว, ฌเณร แสดงตัวอย่างศัพท์ที่ลง ฌายน (นา-ยะ-นะ) ปัจจัยว่า กจจสสุ อปจจ กจจายโน แปลว่าเหล่ากอ

^๑ พล เรือตรีทองย้อย แสงสินชัย, บาลีวันละคำ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://books.google.co.th/books/about> [๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๗].

แห่งกัจจะ ชื่อกัจจายนะ^๒ ได้ความตามสูตรที่อ้างนี้ว่า เพราะเป็นเหล่ากอแห่งกัจจะ จึงชื่อว่า “กัจจายน” พุทธอีกอย่างหนึ่งว่า ชื่อ “กัจจายน” แปลว่า “เหล่ากอแห่งกัจจะ”

ตามสูตรที่อ้าง “กัจจายน” แยกศัพท์ได้ว่า กจจ + ฉายน ปัจจัย “ฉายน” ปัจจัยตัวนี้ใช้แทนคำว่า “โคตต” (โคต-ตะ) ที่เราเอามาใช้ในภาษาไทยว่า “โคตร” หมายถึง เทือกเขาเหล่าหรือวงศ์ตระกูล ได้แก่

๑) กจจ + ฉายน ปัจจัย ลบ ฉ ตามกฎของปัจจัยที่เนื่องด้วย ฉ (ฉายน > ฉายน)

๒) กจจ + ฉายน = กจจฉายน > กัจจายน อ่านว่า กัด-จา-ยะ-นะ

๓) กัจจายน ใช้ในภาษาไทยเป็น “กัจจายนะ” แปลว่า “เหล่ากอแห่งกัจจะ” หมายถึง ผู้สืบเชื้อสายหรือมีเทือกเขาเหล่ามาจาก “กัจจะ” ^๓

ในคัมภีร์อิถานววรรณนาอธิบายว่า ชื่อ “ภัททกัจจายนา” (แปลว่า “พระนางกัจจายนผู้งดงาม”) ซึ่งเป็นนามหนึ่งของพระนางพิมพา ว่า ที่ชื่อ “กัจจายนา” เพราะเป็น “พระธิดาของพระเจ้ากัจจะ” ได้ความว่า คำว่า “กัจจะ” เป็นชื่อของพระราชาที่มี^๔

ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์อธิบายว่า ชื่อ “กัจจายนะ” ที่คุ้นกันดีในแวดวงชาวพุทธ น่าจะเป็น “มหากัจจายนะ” มหากัจจายนะ : พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เกิดในกัจจายนโคตรที่พระนครอุชเชนี เป็นบุตรบุโรหิตของพระราชาแห่งแคว้นอวันตี เรียนจบไตรเพทแล้ว ต่อมาได้เป็นบุโรหิตแทนบิดา พระเจ้าจันตปัชโชตตรัสสั่งให้หาทางนำพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาสู่กรุงอุชเชนี กัจจายนบุโรหิตจึงเดินทางไปเฝ้าพระพุทธรูปเจ้า ได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้ว บรรลุอรหัตผล อุปสมบทแล้ว แสดงความประสงค์ที่จะอัญเชิญเสด็จพระพุทธรูปเจ้าสู่แคว้นอวันตี พระพุทธรูปองค์ตรัสสั่งให้ท่านเดินทางไปเอง ท่านเดินทางไปยังกรุงอุชเชนี ประกาศธรรม ยังพระเจ้าจันตปัชโชตและชาวเมืองทั้งหมดให้

^๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วชิวิภาค ภาคที่ ๒ นาม และอภัยศัพท์ หลักสูตรปริยญธรรมตรี, พิมพ์ครั้งที่ ๓๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๓๕.

^๓ พลเรือตรีทองย้อย แสงสินชัย, บาลีวันละคำ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://books.google.co.th/books/about> [๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๗].

^๔ พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อิถานววรรณนา, (กรุงเทพมหานคร: ชมรมนิรุกติศึกษา วัดมหาธาตุฯ คณะ ๒๕, ๒๕๕๐), หน้า ๔๑๔.

เลื่อมใสในพระศาสนาแล้ว จึงกลับมาเฝ้าพระบรมศาสดา ต่อมาได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทาง
ขยายความคำย่อให้พิสดาร^๕

คัมภีร์กัจจายนะนี้ เป็นคัมภีร์ที่แต่งเป็นภาษาบาลี เนื้อหาจัดอยู่ในกลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์มี ๔
คัมภีร์ คือ

- ๑) กัจจายนไวยากรณ์
- ๒) โมคคัลลานไวยากรณ์
- ๓) สัททนีติปกรณ
- ๔) สัททสังคหะ

มีสูตรทำตัวรูปที่ตั้งขึ้นเป็นเอกเทศ โบราณจารย์จึงเรียกว่า ไวยากรณ์ใหญ่ นอกจากนั้น
ยังมีคัมภีร์ไวยากรณ์ใหญ่ที่ใช้สูตรของคัมภีร์กัจจายนะแล้วมาลำดับสูตรใหม่ เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษา
คัมภีร์เหล่านั้น คือ

- ๑) คัมภีร์ปทรูปสิทธิ เป็นไวยากรณ์ที่ใช้กัจจายนสูตรทั้งหมด และอธิบายความใน
สูตรต่าง ๆ โดยละเอียด
- ๒) คัมภีร์พาลาตาร เป็นไวยากรณ์สังเขปที่ท่านเลือกเฉพาะกัจจายนสูตรที่สำคัญใน
การทำตัวรูปและอธิบายความในสูตรต่างๆ โดยย่อ

สำหรับคัมภีร์ที่อธิบายสูตรกัจจายนะโดยตรง โดยไม่มีการจัดลำดับสูตรใหม่ คัมภีร์
เหล่านั้น คือ

- ๑) คัมภีร์นยาสะหรือมุขมัตตทีปนี
- ๒) คัมภีร์สุตตนิเทศ
- ๓) คัมภีร์กัจจายนัตถทีปนี
- ๔) คัมภีร์กัจจายนวิถณณา เป็นต้น^๖

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๘,
(กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๙), หน้า ๙.

^๖ พระวิชิตาวิเถระ รัตนา, พระมหานิมิต ธรรมสาโร ป.ธ. ๙ และคณะปริวรรต, กัจจายนวิถณณา,
(กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า (๔๑).

คัมภีร์กัจจายนะ เป็นคัมภีร์อธิบายขยายความกัจจายนไวยากรณ์ คัมภีร์นี้ว่าด้วยการอธิบายความหมายของสูตร การสำเร็จรูป และกฎไวยากรณ์อื่นๆ ท่านผู้รจนาได้อิงอาศัยคัมภีร์นยาสะหรือมุขมัตตทีปนี และคัมภีร์สุตตนิเทศเป็นหลักในการรจนานะ^๗

ข. ประวัติผู้แต่งคัมภีร์

คัมภีร์กัจจายนะ เป็นคัมภีร์ที่เกี่ยวกับเป็นคัมภีร์ที่อธิบายหลักไวยากรณ์ พระวิชิตาวิเถระเป็นผู้แต่งขณะพำนักอยู่วัดอภัยคีรี ซึ่งเป็นวัดที่สร้างถวายโดยพระเจ้ามินแอกุย่สุว่า พระราชชนัดดาของพระเจ้าช้างเผือกหงสาวดี ทางมุมด้านเหนือของภูเขาที่มีชื่อสองชื่อคือ ภูเขาตวยะวิงเฉ่ และภูเขาอภัยคีรี ในเมืองปินยะ อันมีนามว่าวิชยาปุระ ในรัชสมัยของพระเจ้าช้างเผือกหงสาวดี ผู้สร้างเมืองหงสาวดี ที่ขึ้นครองราชย์ในปีจุลศักราช ๘๑๒ พ.ศ. ๒๐๙๓^๘ ประกอบไปด้วย

- ๑) ตอนว่าด้วยสนธิกัป
- ๒) ตอนว่าด้วยนามกัป
- ๓) ตอนว่าด้วยอาชยาตกัป
- ๔) ตอนว่าด้วยกัพพิธานกัป
- ๕) ตอนว่าด้วยอุณาทีกัป
- ๖) ตอนว่าด้วยนิคมคาถา

ดังคำนิคมคาถาที่ท่านพระวิชิตาวิเถระ รจนาคัมภีร์กัจจายนวันณนาอธิบายว่า

๑) อันมีเนื้อความ ไม่ย่อและพิสดารเกินไป จบบริบูรณ์ ในวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๒ ในปีจุลศักราช ที่ ๘๘๘

๒) มีภูเขา นามว่า อภัยคีรี ปรากฏชัด ในทิวทัศน์ เหมือนธงที่ยกขึ้นประดับ ในพระนคร นามว่า ปินยะ ประดับด้วยสถานที่ทั้งหลายอันเป็นแนวเขต แห่งถ้ำที่ชื่อนันทมูลเป็นต้น แวดล้อมด้วยแม่น้ำ ภูเขา และบึงใหญ่ อันงดงาม

๓) พระราชนัดดา พระองค์ใด ของพระราชาธิบดีแห่งพระนครหงสาวดี พระนามปรากฏโดยพระนามว่า สุรุจจนะ

๔) พระราชนัดดาพระองค์นั้น ได้สร้างอารามนั้น อันร่มรื่นประหนึ่งเทวสภา ในสถานที่นี้ พระเถระรูปใด อยู่ในอารามนี้ นำประโยชน์มาแก่พระศาสนา

^๗ พระวิชิตาวิเถระ รจนานา, พระมหานิมิต ธรรมสารโร ป.ธ. ๙ ปรีวรรต, กัจจายนวันณนา, หน้า (๔๑).

^๘ พระมหาธีระยุทธ เขมธมโม (ปราชญ์นิวัฒน์), ประวัติคัมภีร์พระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๓๘-๔๐.

๕) คัมภีร์กัจจายนวินณนา^๕ อันพระเถระรูปนั้น ผู้มีนามว่ามหาวิชิตาวิ ธิรณาไว้แล้ว

๖) ขอพระสัทธรรม จงตั้งมั่น ขอพระเจ้าแผ่นดิน โปรรักษาประเทศชาติ ขอฝนง
ตกทั่วแผ่นดิน ขอปณชาติทั้งหลาย ตั้งมั่นในพระธรรม ในกาลทุกเมื่อ^๕

สรุปว่า คัมภีร์กัจจายนะ หมายถึง คัมภีร์อธิบายขยายความกัจจายนไวยากรณ์ พระ
วิชิตาวิเถระเป็นผู้แต่งขณะพำนักอยู่วัดภยศิริ แต่งอธิบายไวยากรณ์ใน ๖ หัวข้อคือ ตอนว่าด้วยสนธิ
กัป ตอนว่าด้วยนามกัป ตอนว่าด้วยอาชยาตกัป ตอนว่าด้วยกัพพิธานกัป ตอนว่าด้วยอุณาทีวินณนา
และตอนว่าด้วยนิคมคาถา

๒.๑.๒ โครงสร้างเนื้อหาคัมภีร์กัจจายนะ

โครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์กัจจายนะ โดยแบ่งออกเป็น หมวดว่าด้วยการแต่งคัมภีร์
หมวดว่าด้วยนิเทศ และหมวดว่าด้วยคำลงท้าย ผู้วิจัยจะได้นำเสนอดังต่อไปนี้

ก. หมวดว่าด้วยการแต่งคัมภีร์

การจัดหมวดว่าด้วยการแต่งคัมภีร์ กล่าวถึงการจัดหมวดหมู่ว่าด้วยการแต่งคัมภีร์ใน
คัมภีร์กัจจายนะ คือ

คันทารัมภกถา หมายถึง คาถาพรรณนาการเริ่มต้นในการแต่งคัมภีร์ เป็นธรรมเนียมใน
การแต่งคัมภีร์ พระวิชิตาวิเถระ ชาวพม่าผู้แต่งคัมภีร์กัจจายนะจึงแต่งคาถาความด้วยการเริ่มต้นของ
คัมภีร์ หรือที่เรียกว่า การไหว้ครูนั่นเอง เป็นการน้อมน้อมพระรัตนตรัยและครูอาจารย์ทั้งหลายที่
ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอพอสังเขปดังต่อไปนี้

ข้าพเจ้าพระวิชิตาวิ ขอกราบนมัสการพระชินเจ้า ผู้ทรงยังมหาชนที่ยังไม่บริสุทธิ์
ให้ถึงความบริสุทธิ์ พระธรรมอันสามารถขจัดความมืด (คือกิเลสในกมลของเหล่า
สัตว์) และพระอริยสงฆ์ผู้ปราศจากกิเลสเพียงดั่งเนิน
ขอนอบน้อมพระมหากัจจายนะเถระ ผู้ที่พระผู้มีพระภาคทรงตั้ง
ไว้ในความเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านการขยายความพุทธวจนะ
และพระมหาเถระผู้รจนาคัมภีร์นยาสะเป็นต้น
ขอนอบน้อมพระพุทธรูปปิยะเถระผู้รจนาคัมภีร์ปทรูปสิทธิและ
ฎีกา และพระอัครคังสเถระผู้รจนาคัมภีร์สัททนีติ
ขอกราบไหว้แม่พระเถระ ผู้แต่งคัมภีร์นิสสยะ และคัมภีร์กัจจายนสุดตนิเทศ

^๕ กัจจายน. (บาลี) ๔๗๓.

แล้วจักรงานาคัมภีร์อันมีชื่อว่า กัจจายนวันฉนาซึ่งแสดงข้อวินิจฉัย (สร้างรูป
คำ) ที่พระเถระเหล่านั้นแสดงข้อวินิจฉัยไว้ไม่ครบถ้วน ให้ครบถ้วน
เพื่อประโยชน์แก่ภิกษุสามเณรที่เพิ่งเริ่มศึกษา (คัมภีร์กัจจายนจะเป็นต้น)^{๑๐}

คันถารัมภกถาวันฉนา

ข้าพเจ้า พระมหากัจจายนนะ ขอน้อมไหว้พระพุทธรูปเจ้าผู้ประเสริฐเลิศอันโลกสาม
บุชาแล้ว พร้อมด้วยพระธรรมอันปราศจากมลทิน และหมู่พระอริยสงฆ์ผู้สูงสุด
จักกล่าวสนธิกัณฑ์อันดีงามที่เกื้อกูลแก่พระพุทธรูปในกัจจายนไวยากรณ์นี้
เพื่อความรู้เนื้อความแห่งพระดำรัสอันประเสริฐของพระศาสดานั้นเป็นอย่างดี
ในเนื้อความแห่งพุทธรูปอันประเสริฐนี้ มีโลกุตตรธรรมอันประเสริฐได้อยู่
บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมได้โลกุตตรธรรมอันประเสริฐนั้น โดยนัย ที่พระชินเจ้า
ทรงแสดงไว้แล้ว คือย่อมได้นัยที่พระชินเจ้าทรงแสดงไว้แล้วเมื่อนั้น ด้วยความ
เข้าใจอย่างถ่องแท้ในเนื้อความแห่งพระดำรัสของพระบรมศาสดา พระองค์นั้น
ได้แก่ ย่อมได้ประโยชน์โดยความเป็นผู้ไม่ม่งมาย เพราะความไม่ม่งมในอักษระ
และบททั้งหลาย กุลบุตรผู้มีความต้องการ โลกุตตรธรรมอันประเสริฐพึงสดับ
อักษระและบทมีประการต่าง ๆ เพราะเหตุแห่งการแทงตลอดนั้น ๆ^{๑๑}

ข. หมวดว่าด้วยนิทเทศ

การจัดเป็นหมวดว่าด้วยนิทเทศ คัมภีร์กัจจายนนะผู้วิจัยใช้ต้นฉบับเป็นตำราประกอบ
การศึกษาของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
คณะผู้จัดทำได้ปริวรรตจากฉบับบาลีอักษรพม่า โรงพิมพ์พิมพ์มิมิสเวปกัณฑ์ ย่างกุ้ง ค.ศ. ๑๙๑๖^{๑๒} โดยผู้
ปริวรรตเห็นว่าคัมภีร์นี้ มีประโยชน์กับนักศึกษาในการศึกษาคัมภีร์กัจจายนนะโดยละเอียด จึงได้ตรวจ
ชำระคัมภีร์นี้แล้วปริวรรตเป็นบาลีอักษรไทย เพื่อให้ให้นักศึกษาที่อ่านอักษรบาลีพม่าไม่ได้สามารถศึกษา
หาความรู้ได้ และขอขอบคุณ

^{๑๐} สีมาวีโสณี. (บาลี) ๑.

^{๑๑} สีมาวีโสณี. (บาลี) ๒.

^{๑๒} พระวิชิตาวิเถระ รจนา, พระมหานิมิต ธรรมสาโร ป.ธ. ๙ และคณะปริวรรต, กัจจายนวันฉนา,

- ๑) พระมหานิมิต ธรรมสารโร ป.ธ. ๙
- ๒) พระคันธสาราภิงค์ (พระมหาสมลักษณ์ คนธสารโร)
- ๓) พระมหาประณอม ธรรมาลงกาโร (ธรรมาจริยะ)

ที่ให้คำปรึกษาอันเป็นประโยชน์ยิ่ง พระสุภาพ นายจำรัฐ ธรรมดา ที่ช่วยตรวจทานกับต้นฉบับบาลีภาษาพม่า หวังว่า คัมภีร์กัจจายณะนี้ จะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจภาษาบาลี และเป็นมรดกทางปัญญาแก่กุลบุตรชาวไทยสืบต่อไป

คัมภีร์กัจจายณะท่านรจนาเป็นร้อยกรองผสมร้อยแก้ว ซึ่งมีความสำคัญเกี่ยวข้องกับการอธิบายขยายความกัจจายนไวยากรณ์ คัมภีร์นี้ว่าด้วยการอธิบายความหมายของสูตร การสำเร็จรูปและกฎไวยากรณ์อื่นๆ ได้แก่

- ๑) ตอนว่าด้วยสนธิกัปวิณณา
- ๒) ตอนว่าด้วยนามกัปวิณณา
- ๓) ตอนว่าด้วยอาชยาตกัปปี
- ๔) ตอนว่าด้วยกัพพิธานกัปปี
- ๕) ตอนว่าด้วยอุณาทีวิณณา
- ๖) ตอนว่าด้วยนิคมคาถา^{๑๓}

ค. หมวดว่าด้วยคำลงท้าย

หมวดว่าด้วยคำลงท้าย กล่าวถึงการจัดหมวดหมู่ว่าด้วยคำลงท้ายในคัมภีร์กัจจายณะ ในการแต่งคัมภีร์ต่าง ๆ ในทางพระพุทธศาสนา ผู้แต่งมักจะพรรณนาเรื่องต่าง ๆ ไว้ในบทลงท้าย ที่เรียกว่า นิคมวรรณนา พระวิชิตาวิเถระผู้แต่งคัมภีร์กัจจายณะก็เช่นเดียวกันได้แต่งคำลงท้ายไว้เป็นคาถา ได้แก่

นิคมคาถาว่า ท่านพระวิชิตาวิเถระ รจนาคัมภีร์กัจจายนวิณณา
อันมีเนื้อความ ไม่ย่อและพิสดารเกินไป จบบริบูรณ์ ในวันขึ้น ๘ ค่ำ
เดือน ๑๒ ในปีจุลศักราช ที่ ๙๘๘

มีภูเขานามว่า อภัยคีรี ปราภภูษิต ในทิศานุทิศ เหมือน
ธงที่ยกขึ้นประดับ ในพระนคร นามว่า ปินยะ ประดับด้วยสถานที่
ทั้งหลายอันเป็นแนวเขต แห่งถ้ำที่ชื่อว่านันทมูลเป็นต้น แวดล้อม

^{๑๓} กัจจายน. (บาลี) ๔๗๓.

ด้วยแม่น้ำ ภูเขา และบึงใหญ่ อ่างดงาม

พระราชนัดดา พระองค์ใด ของพระราชาธิบดีแห่งพระนคร

หงสาวดี พระนามปรากฏโดยพระนามว่า สุรุจจนะ

พระราชนัดดาพระองค์นั้น ได้สร้างอารามนั้น อันร่มรื่น

ประหนึ่งเทวสภา ในสถานที่นี้ พระเถระรูปใด อยู่ในอารามนี้

นำประโยชน์มาแก่พระศาสนา

คัมภีร์กัจจายนวินณานี้ อันพระเถระรูปนั้น ผู้มีนามว่า

มหาวิชิตาวิ รจนาไว้แล้ว

ขอพระสัทธรรม จงตั้งมั่น ขอพระเจ้าแผ่นดิน โปรตรักษา

ประเทศชาติ ขอฝนจงตกทั่วแผ่นดิน ขอปาณชาติทั้งหลาย ตั้งมั่น

ในพระธรรม ในกาลทุกเมื่อ กัจจายนวินณานา จบบริบูรณ์^{๑๔}

สรุปว่า โครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์กัจจายนะ แบ่งเป็น การจัดหมวดหมู่ด้วยการแต่งคัมภีร์ ในคัมภีร์กัจจายนะ พระวิชิตาวิเถระ ชาวพม่าผู้แต่งคัมภีร์ได้แต่งคาถาเริ่มต้นเพื่อเป็นการไว้ครุ และเพื่อเป็นการนอบน้อมพระรัตนตรัยแล้วจึงค่อยแต่งเนื้อหาและสาระสำคัญในการแต่งอธิบายคัมภีร์กัจจายนะ การจัดเป็นหมวดหมู่ด้วยนิทเทศ พระวิชิตาวิเถระผู้แต่งคัมภีร์ได้แต่งอธิบายเนื้อหา และสาระสำคัญของคัมภีร์กัจจายนะตอนว่าด้วยสนธิกัปป ตอนว่าด้วยนามกัปป ตอนว่าด้วยอาชยาตกัปป ตอนว่าด้วยกัพพิธานกัปป ตอนว่าด้วยอุณาทีกัปป และตอนว่าด้วยนิคมคาถา และการจัดเป็นหมวดหมู่ด้วยคำลงท้าย ในคัมภีร์กัจจายนะ พระวิชิตาวิเถระ ชาวพม่าผู้แต่งคัมภีร์ ได้แต่งอธิบายเรื่องที่ตนเองได้แต่งคัมภีร์ แล้วกล่าวถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาโดยส่วนรวม

^{๑๔} กัจจายน. (บาลี) ๔๗๓.

๒.๒ ลักษณะการประพันธ์คัมภีร์กัจจายนะ

ลักษณะการประพันธ์ในคัมภีร์กัจจายนะ โดยพระวิชิตาวิเถระชาวพม่าผู้แต่งได้แต่งมีลักษณะของการประพันธ์คัมภีร์ ผู้วิจัยแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ การประพันธ์แบบร้อยแก้ว

การประพันธ์คัมภีร์กัจจายนะแบบร้อยแก้ว หมายถึง คัชชะ แปลว่า ร้อยแก้ว^{๑๕} ความเรียง เรียก จุณณิยะ บ้าง หมายถึง คัมภีร์กัจจายนะเป็นต้นที่ไม่มีคาถา คัชชะมี ๑ ประเภท คือ

๑) อาชยายิกะ เรื่องจริงที่กล่าวถึงเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ชิวประวัติ เป็นต้น

๒) กถา เรื่องที่แต่งจากจินตนาการ เช่น นิทาน เป็นต้น

ในคัมภีร์อภิธานปทีปิกากล่าวลักษณะของคัชชะทั้งสองว่า อาชยายิกะแปลว่า โภคผลทศตถา ปพนธกุปนา กถา คำที่มีเนื้อหาเป็นความจริง ชื่อว่า อาชยายิกะ คำที่แต่งคำขึ้นเอง ชื่อว่า กถา^{๑๖} ผู้วิจัยจะได้นำเอาบทประพันธ์ในลักษณะคัชชะ มาเป็นตัวอย่างไว้ในคัมภีร์กัจจายนะ และจะได้นำเสนอพอเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

อิทานิ ปทจเฉทาทินโย โหติ. ตตถ เสฏฐนฺติ เอก ปทํ, ตีโลกมhitนฺติ เอกํ ปทํ, อภิวนฺทียาติ เอกํ ปทํ, อคฺคฺนฺติ เอกํ ปทํ, พุทฺธนฺติ เอกํ ปทํ, จาติ เอกํ ปทํ, ธมฺมนฺติ เอกํ ปทํ, อมฺลนฺติ เอกํ ปทํ, คณฺนฺติ เอกํ ปทํ, อุตฺตมฺนฺติ เอกํ ปทํ, จาติ เอกํ ปทํ, สตฺตฺสฺสาติ เอกํ ปทํ, ตสฺสาติ เอกํ ปทํ, วจฺนตฺถ วรฺนฺติ เอกํ ปทํ, สฺพฺพุทฺธนฺติ เอกํ ปทํ, วกฺขามํติ เอกํ ปทํ, สุตฺตฺหิตฺนฺติ เอกํ ปทํ, เอตฺถาติ เอกํ ปทํ, สฺสฺสนฺธิกปฺนฺติ เอกํ ปทํ, เสยฺยนฺติ เอกํ ปทํ, ชิเนริตฺนเยนาติ เอกํ ปทํ, พุชาติ เอกํ ปทํ, ลภฺนตีติ เอกํ ปทํ, ตนฺติ เอกํ ปทํ, จาติ เอกํ ปทํ, อปฺตีติ เอกํ ปทํ, ตสฺสาติ เอกํ ปทํ, วจฺนตฺถสฺสฺโพธเนนาติ เอกํ ปทํ, อตฺถนฺติ เอกํ ปทํ, จาติ เอกํ ปทํ, อกฺขรปฺเทสฺสตีติ เอกํ ปทํ, อโหมทฺทวาติ เอกํ ปทํ, เสยฺยตฺถิโกติ เอกํ ปทํ, ปทฺนตีติ เอกํ ปทํ, อโตนฺติ เอกํ ปทํ, วิวิธฺนฺติ เอกํ ปทํ, สฺสฺนฺยยาติ เอกํ ปทํ, อยฺเมตฺถ ปทจเฉโท. ปสฺตฺถานํ วิเสสน ปสฺตฺถอติ เสฏฺฐโฐ, วิเสสนาติ ว่า เสฏฺฐโฐ ตฺทฺธิตฺตฺวิคฺคฺโหโย. สามณฺญ-อพฺพย-ภาววเสน ตีสุ ตฺทฺธิเตสฺส สามณฺญตฺทฺธิตํ. โคตฺต-ตฺตฺติ-ราค-ชาตฺยาทีสุ ปนฺนรสฺสฺ เสฏฺฐตฺทฺธิตํ.^{๑๗}

แปลว่า

ในคัมภีร์อภิธานนั้น บทว่า เสฏฐํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ตีโลกมhit เป็นบทหนึ่ง บทว่า อภิวนฺทียํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อคฺคํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า พุทฺธํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า

^{๑๕} พระคันธสารากวีวงศ์ (แปลและอธิบาย), *สุโพธาลังการมัณฑุขรี*, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๑๔.

^{๑๖} อภิธาน. (บาลี) ๑๑๓.

^{๑๗} กัจจายน. (บาลี) ๓.

ธมฺมํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อมลํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า คณฺมํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อุตฺตมํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า สตฺถุสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า ตสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า วจนตถวรี เป็นบทหนึ่ง บทว่า สุพฺพุทฺธํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วกุขามิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า สุตฺตหิตํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า เอตฺถ เป็นบทหนึ่ง บทว่า สฺสฺสนธิกปฺปิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า เสยฺยํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ชิเนริตนเยน เป็นบทหนึ่ง บทว่า พุธา เป็นบทหนึ่ง บทว่า ลภฺนติ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ตํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อปิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ตสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า วจนตถสุโพธเนน เป็นบทหนึ่ง บทว่า อตฺถํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อกฺขรปฺเทสุ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อโหมทวาทา เป็นบทหนึ่ง บทว่า เสยฺยตฺถิโก เป็นบทหนึ่ง บทว่า อโถ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วิวิธํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า สฺสฺสฺสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า เสฏฺฐจํ เป็นบทหนึ่ง ที่กล่าวมานี้ เป็นปทฺจเฉท (การตัดบท) คนนี้เป็นคนประเสริฐ ยิ่งกว่าคนประเสริฐทั้งหลาย เหตุนี้ คนนี้ชื่อว่า เสฏฺฐะ (ผู้ประเสริฐที่สุด) (บท)นี้เป็นตํทิตฺติวคฺคหะ ตํทิตฺติ นี้ มี ๓ คือ สามัญญตํทิตฺติ อภัยตํทิตฺติ ลักฺขณตํทิตฺติ บรรดาตํทิตฺติทั้ง ๓ นั้น นี้เป็นสามัญญตํทิตฺติ คำว่า เสฏฺฐโจ นี้ เป็น เสฏฺฐตํทิตฺติ ในบรรดาตํทิตฺติ ๑๕ ประเภท มี โคตตตํทิตฺติ ตฺรตฺยาตํทิตฺติ ราทิตํทิตฺติ ชาตาทิตํทิตฺติเป็นต้น

สรุปว่า การประพันธ์แบบร้อยแก้วในคัมภีร์กัจจายณะนี้ พระวิชิตาภิเษกระใช้รูปแบบในการแต่งคัมภีร์เป็น ๒ ส่วน คือ แบบร้อยแก้ว (การดำเนินเรื่องแบบธรรมดา) และแบบร้อยกรอง (การดำเนินเรื่องในรูปแบบคาถา) ส่วนในงานวิจัยที่ยกตัวอย่างมานี้ใช้เดินเรื่องธรรมดาท่านจึงแต่งแบบร้อยแก้ว

๒.๒.๒ การประพันธ์แบบร้อยกรอง

การประพันธ์คัมภีร์กัจจายณะแบบร้อยกรอง หมายถึง ปรัชชะ แปลว่า ร้อยกรอง^{๑๘} เรียกคาถาบ้าง หมายถึง คัมภีร์กัจจายณะเป็นต้นที่ประพันธ์ด้วยคาถาล้วน ๆ มีบทประพันธ์ประเภทร้อยกรองในพระบาลีเรียกว่า คาถา ในสหทศาศตร์เรียกว่า ฉันทํ หรือ ฉันทลักษณะ หรือตำราฉันทํ บทประพันธ์ประเภทนี้ ท่านผู้รจนานิยมใช้คำศัพท์ที่มีเสียงไพเราะมักะวังเรื่อง สิลิล ธนิต ตลอดจนคณะฉันทํต่าง ๆ โดยมารจนานขึ้นเพื่อใช้ขับขาน ย่อความ ท่องจำ และสาธยายเป็นต้น ผู้วิจัยจะได้นำเสนอพอเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

คำว่า ปุญฺญาวัตร^{๑๙} หมายถึง ปุญฺญาวัตร ชื่อฉันทํชนิดหนึ่ง ซึ่งกำหนดด้วยอักษร ๓๑ คำ มี ๔ บาท บาทละ ๘ คำ, ปุญฺญาพฤต หรือ อัชฎกฉันทํ ก็เรียก (ป. ปุญฺญาวัตร) ปุญฺญาวัตร แปลว่า คาถาที่

^{๑๘} พระคันธสาราภิวงศ์ (แปลและอธิบาย), สุโพธาลังการมัชฺชุนี, หน้า ๑๔.

^{๑๙} พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช), หลักการแต่งฉันทํภาษามคธ ป.ธ. ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๒), หน้า ๑๖.

สวดเป็นทำนองจตุรวัตร คือ หยุดทุก ๔ คำ มีศึกษาว่า ปจิตพโพโต ปชยา จ สา จตุรา วตเตน
ปวิตตพโพโต วตตมจาติ ปชยาวตต์

ฉันทน์ กำหนดบาทหนึ่งมี ๘ อักษร กำหนดคณะเพียง ๑ คณะ คือ ยะ คณะ กับ ชะ คณะ
โดยมีกฎเกณฑ์ ที่พึงทำความเข้าใจ ดังนี้

๑) อักษร (คำ) ตัวต้น และตัวท้ายของทุกบาท ไม่นับเข้าเป็นคณะเรียกว่า “อักษร
ลอย” จะมีเสียงเป็นครุหรือลหุก็ได้ ไม่มีข้อห้าม

๒) ห้ามลง นะ คณะ (สมุณี) และ สะ คณะ (สุคโต) ในตำแหน่งอักษรที่ ๑-๓-๔ ของ
ทุก ๆ บาท อีก ๖ คณะใช้ลงในตำแหน่งนี้ได้ตามถนัดแต่พึงระวัง อย่างนับอักษรที่ ๑ ซึ่งเป็นอักษรลอย
ในทุกบาทเข้าใน นะ คณะ และ สะ คณะ ด้วย เพราะได้รับคำยกเว้นไม่นับเข้าเป็นคณะอยู่แล้ว จำ
ง่าย ๆ และสังเกตง่าย ๆ ว่า “อักษรที่ ๑ และที่ ๓ ของทุกบาทในฉันทน์นี้ห้ามมีเสียงสั้นติดกันทั้ง ๑
อักษร” ทั้งนี้เพราะ นะ คณะ และ สะ คณะ มีเสียงซ้ำกัน ๑ คำแรก คือ สมุณี สุคโต ดังนั้น อักษรที่ ๑
และที่ ๓ จะต้องเป็นครุ ตัวใดตัวหนึ่ง จะอยู่ข้างหน้าหรือข้างท้ายก็ได้ เช่น อิติ เต ภิกขโว... สมุญคล...
สมุหุตต์... เช่นนี้ใช้ได้ แต่ว่าโส ภควตา... อิติปิ โส..... ตั สมุหุตต์..... เช่นนี้ใช้ไม่ได้ ถือเป็นผิดกฎเกณฑ์

๓) ลง ยะ คณะ (มเหสี) ในอักษรที่ ๕-๖-๗ ของบาทที่ ๑ และบาทที่ ๓ ซึ่งอยู่ปีกซ้ายมือ
เวลาเขียน จำง่าย ๆ ว่า “อักษรที่ ๕-๖-๗ ในบาทขอน ต้องมีเสียงสั้น-ยาว—ยาว” เสมอเช่น มโน
บุพพงคมา ธมมา... มนสา เจ ปทภูเรณ..... อตตา หิ อตตโน นาโถ เป็นต้น

๔) ลง ชะ คณะ (มุนินทา) ในอักษรที่ ๕-๖-๗ ของบาทคู่ คือ บาทที่ ๑ และบาทที่ ๔
ซึ่งอยู่ทางซีกขวามือเวลาเขียน จำง่าย ๆ ว่า “อักษรที่ ๕-๖-๗ ในบาทคู่ต้องมีเสียงสั้น-ยาว-สั้น” เสมอ
เช่น มโนเสฏฐา มโนมยา ภาสติ วา กโรติ วา โภ หิ นาโถ ปโร สिया เป็นต้น

เพื่อความเข้าใจฉันทลักษณ์ในคัมภีร์ก็จายนะผู้วิจัยขอใส่ลำดับเลข เพื่อกำหนดลำดับ
คาถา ดังต่อไปนี้

ตัวอย่างบทประพันธ์แบบปฐยาวัตรในคัมภีร์ก็จายนะคือ

ลักษณะปฐยาวัตรฉันทน์

วิสมบาท

คณะ	ห้าม น -ส - คณะ				ย-คณะ			
	๑	๑	๓	๔	๕	๖	๗	
พยางค์	๑	๑	๓	๔	๕	๖	๗	๘
สูตร	ส	เม	สุ	ลี น	ฐุ	โต	เช	น
สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๑	๑	๑	๐

สมบาท

	ห้าม น -ส - คณะ				ช-คณะ			
	๑	๑	๓	๔	๕	๖	๗	
พยางค์	๑	๑	๓	๔	๕	๖	๗	๘
สูตร	ป	ย	ว	ต้	ป	กิ	ติ	ต้
สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๑	๑	๑	๐

ปฐยาวัตรฉันท์ ตัวอย่าง เช่น

อวิสุทฺธสส ขนสส	สุทฺธิสมปาปกํ ชินิ
โมหสส ธัมมํ ฌมมํ	นตฺวา สัมมิ นินฺจคณิ.
ถปีตเม ตทคฺคฺมฺหิ เอโส	อคฺโคติอาทินา
นตฺวา ตถจ มหาเถริ	นฺยาสาทิการกมฺปิ จ.
พฺพุทฺธิยาจริยณฺจ	รฺูปสิทฺธิวิธายกํ
สทฺทนีติการกณฺจ	ตตียมคฺคฺปนฺนํ.
นิสฺสยการกณฺจาปิ	นินฺทเทสการกมฺปิ จ
วณฺทิตฺวา เตสฺมาลมฺพ-	นินฺจณฺยํ สุวินฺจณฺตี
ยติโปตานมตฺถาย	กสฺสํ กจฺจานวณฺณนํ. ^{๒๐}

แปลว่า

ข้าพเจ้าพระวิชิตาวี ขอกราบนมัสการพระชินเจ้า ผู้ทรงยังมหาชนที่ยังไม่บริสุทธิ์ให้
ถึงความบริสุทธิ์ พระธรรมอันสามารถขจัดความมืด (คือกิเลสในกมลของเหล่า
สัตว์) และพระอริยสงฆ์ผู้ปราศจากกิเลสเพียงดั่งเนิน
ขอนอบน้อมพระมหากัจจายนะเถระ ผู้ที่พระผู้มีพระภาคทรงตั้ง
ไว้ในความเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านการขยายความพุทธวจนะ
และพระมหาเถระผู้รจนาคัมภีร์นยาสะเป็นต้น
ขอนอบน้อมพระพุทฺธิปิยะเถระผู้รจนาคัมภีร์ปทฺธิสิทฺธิและ
ฎีกา และพระอัครคฺวังสเถระผู้รจนาคัมภีร์สทฺทนีติ
ขอกราบไหว้แม่พระเถระ ผู้แต่งคัมภีร์นิสฺสย และคัมภีร์กัจจายนสุตตนิทฺเทส
แล้วจักรจนาคัมภีร์อันมีชื่อว่า กัจจายนวณฺณนา ซึ่งแสดงข้อวินิจฉัย (สร้างรูป
คำ) ที่พระเถระเหล่านั้นแสดงข้อวินิจฉัยไว้ไม่ครบถ้วนให้ครบถ้วน

^{๒๐} กัจจายน. (บาลี) ๑.

เพื่อประโยชน์แก่ภิกษุสามเณรที่เพิ่งเริ่มศึกษา(คัมภีร์กัจจายนะเป็นต้น)

ตัวอย่างบทประพันธ์แบบอินทรวีเชียร ในคัมภีร์กัจจายนะ คือ อินทรวีเชียรฉันท^{๒๑} แปลตามครุว่า “ฉันทมีครุหนักมากเหมือนคทาเพชรของพระอินทร์ เพราะมี ตะคณะ เรียงกัน ๒ คณะ” ฉันทที่ชนิดนี้เป็นเอกาทศกษรฉันท บาทหนึ่งกำหนดให้มี ๑๑ อักษร (๑๑ คำ) เวลาเขียนกำหนดให้เขียนบรรทัดละ ๑ บาท เรียงลงไปจนครบ ๔ บาท จึงเป็นคาถาหนึ่ง และกำหนดคณะที่ใช้ ๓ คณะ คือ ต ต ช และมีครุลอย (ครุที่ไม่นับเข้าเป็นคณะ) ๒ อักษรสุดท้ายของทุกบาท มี ยติ ๕-๖ คือ เวลาสวดทำนอง ให้หยุดที่อักษรที่ ๕ และหยุดครั้งต่อไปอีก ๖ อักษรคือตั้งสุดท้ายบาท ดังผู้วิจัยจะได้นำเอาบทประพันธ์ในลักษณะอินทรวีเชียรฉันทมาเป็นตัวอย่างไว้ ดังปรากฏข้างล่างนี้ ดังนี้

ลักษณะของอินทรวีเชียรฉันท

คณะ	ต-คณะ			ต-คณะ			ช-คณะ			ครุ	ครุ
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑
สูตร ^{๒๒}	อิน	ทา	ทิ	กา	ตา	ว	ชิ	รา	ช	คา	โค
สัญลักษณ์	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒

อินทรวีเชียรฉันทนี้มี ยติ ๒ คือ

ยติ ก. ๕-๖ (มีชฌมยติฉันทนี้ท่านเรียกว่า เกจิวาทยติ)

ยติ ข. ปาทันตยติ

ตัวอย่าง เช่น

เสฏฐิ ติโลกมhit อภิวนทียคคั

พุททญจ ฐมมมมล คณมุตตมญจ

สตุสสุส ตสส วจนตถวารี สพุทฐุ

วกขามิ สุตตहितเมตถ สฺสนธิกปปี.

เสยฺยญชิเนริตนเยน พุธา ลภนฺติ

ตถจาปี ตสส วจนตถสุโพเนน

อตถญจ อกฺขรปเทสุ อโหมทภาวา

^{๒๑} พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช), หลักการแต่งฉันทภาษาบาลี ป.ธ. ๘, หน้า ๑๙.

เสวยตถิโก ปทมโต วิวิธํ สุณนยยาติ^{๒๒}

แปลว่า

ข้าพเจ้า พระมหากัจจายนะ ขอน้อมไหว้พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐเลิศ
อันโลกสามบุชาแล้ว พร้อมด้วยพระธรรมอันปราศจากมลทิน
และหมู่พระอริยสงฆ์ผู้สูงสุดจักกล่าวสนธิกัณฑ์อันดีงามที่เกื้อกูล
แก่พระพุทธพจน์ในกัจจายนไวยากรณ์นี้ เพื่อความรู้เนื้อความ
แห่งพระดำรัสอันประเสริฐของพระศาสดานั้นเป็นอย่างดี
ในเนื้อความแห่งพุทธวจนะอันประเสริฐนี้ มีโลกุตตรธรรมอันประเสริฐใด
อยู่ บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมได้โลกุตตรธรรมอันประเสริฐนั้น โดยนัย
ที่พระชินเจ้า ทรงแสดงไว้แล้ว คือย่อมได้นัยที่พระชินเจ้าทรงแสดงไว้แล้วแม้
ด้วยความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในเนื้อความแห่งพระดำรัส
ของพระบรมศาสดา พระองค์นั้น ได้แก่ ย่อมได้ประโยชน์โดยความเป็น
ผู้ไม่มลาย เพราะความไม่โง่งมในอักขระ และบททั้งหลาย
กุลบุตรผู้มีความต้องการ โลกุตตรธรรมอันประเสริฐพึงสดับ
อักขระและบทมีประการต่าง ๆ เพราะเหตุแห่งการแทงตลอดนั้น ๆ

สรุปว่า การประพันธ์แบบร้อยกรองในคัมภีร์กัจจายนะนี้ พระวิชิตาวีเถระใช้รูปแบบใน
การแต่งคัมภีร์เป็น ๒ ส่วน คือ แบบร้อยแก้ว (การดำเนินเรื่องแบบธรรมดา) และแบบร้อยกรอง (การ
ดำเนินเรื่องในรูปแบบคาถา) ส่วนในงานวิจัยที่ยกตัวอย่างมานี้ใช้เดินเรื่องแบบคาถาท่านจึงแต่งแบบ
ร้อยกรอง

^{๒๒} กัจจายน. (บาลี) ๑.

๒.๓. หลักไวยากรณ์คัมภีร์กัจจายนะ

หลักไวยากรณ์คัมภีร์กัจจายนะ โดยแบ่งออกเป็น วิธีการใช้นามศัพท์ วิธีการใช้กิริยาศัพท์ และวิธีการใช้อพยยศัพท์ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอดังต่อไปนี้

ก. วิธีการใช้นามศัพท์ในคัมภีร์กัจจายนะ

วิธีการใช้นามศัพท์ตามที่ปรากฏในคัมภีร์กัจจายนะคือ นามศัพท์ (นามนาม คุณนาม และ สัพพนาม) มีเครื่องประกอบสำคัญ คือ เพศ คำนาม (ลิงค์) จำนวนคำนาม (วจนะ) และการผันคำ (วิภัติ) ในคัมภีร์กัจจายนะมีวิธีแจกคำนามวิภัตตินาม ๗ วิภัติ ได้แก่

(๑) ปฐมวิภัติ การผันคำในปฐมวิภัติมี ๒ ลักษณะ คือ

๑) ปฐมวิภัติ ที่ผันเป็นประธานมีสำเนียงคำแปลเชื่อมความ (อายตนิบาต) ว่า อันว่า

๒) ปฐมวิภัติ ผันเป็นคำร้องเรียก (อาลปนะ) มีสำเนียงคำแปลเชื่อมว่า แนะ, ดูก่อน, ข้าแต่ ใช้คำใดคำหนึ่ง^{๒๓} ประโยคบาลี มีประธานหรือไม่มีประธาน สามารถใช้สื่อความได้ทั้งสิ้น คำที่ใช้เป็นประธานส่วนใหญ่เป็นคำนาม ที่ต้องผันคำหรือแจกด้วยปฐมวิภัติ หรือคำนามที่ทำให้เป็นปฐมวิภัติ คำที่ใช้เป็นประธาน มีหลายชนิด ตัวอย่างในคัมภีร์กัจจายนะเช่น อถวา สุนทเร สติปฐมฐานทิเกเท ธมเม เอสติ คเวสตีติ เสฏโฐ กิตกวิคคโหยัง แปลว่า อีกนัยหนึ่ง บุคคล ชื่อว่า เสฏฐ เพราะวจนัตถะว่า ย่อมค้นหา คือแสวงหาธรรมหลายมีประเภทแห่งธรรมมาติปฐมฐานเป็นต้นอันดีงาม เสฏฐบทนี้เป็นกิตติคหะ^{๒๔}

(๒) ทุตติยาวิภัติ บททุตติยาวิภัติ ทำหน้าที่ขยายกิริยา สัมพันธ์เข้ากิริยา วางอยู่หน้ากิริยา มีคำเชื่อม อายตนิบาตคือ ซึ่ง, สู, ยัง, ลั้น, ตลอด, กะ, เฉพาะ ใช้คำใดคำหนึ่ง ตัวอย่างในคัมภีร์กัจจายนะเช่น เอว ทูตีหิ คากาหิ ปณามปุพพงคม ทสเสตวา อิทานิ ปฐมัม มูลการณภูต อกฺขรโกสลล สมนปาเทตพพนติ ทสเสนโต อกฺขรสนญาโตตติอาทิมหา แปลว่า ท่านพระมหากัจจนเถระ ครั้นแสดง ปุพพปัญญาจะ อันมีการนอบน้อม (พระรัตนตรัย) ด้วยคากาทั้ง ๒ ด้วยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดง บัณฑิตพึงยังความเป็นผู้ฉลาดในอักขระ อันเป็นมูลเหตุเบื้องต้น ให้ถึงพร้อม จึงกล่าวสูตรมีอาทิวา อตโถ อกฺขรสนญาโต (เนื้อความย่อหมายถึงรู้ได้ด้วยอักษร)^{๒๕}

^{๒๓} สมิตธิพล เนตรนิมิตร, ผศ. ดร., บาลีศึกษาในอรรถกถาธรรมบท, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอ็ม เอ็นเตอร์ไพรส์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๙๓-๑๙๔.

^{๒๔} กัจจายน. (บาลี) ๓.

^{๒๕} กัจจายน. (บาลี) ๘.

(๓) ตติยวิภตติ บทตติยวิภตติสัมพันธ์เข้ากับนามศัพท์ กิริยาศัพท์และอภัยยศัพท์ มีคำแปลเชื่อมความคือ ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้ง ใช้คำใดคำหนึ่ง ตัวอย่างในคัมภีร์กัจจายณะเช่น อิทํ สุตตํ เกณ วุตตํ. แปลว่า สูตรนี้อันใครกล่าวไว้^{๒๖}

(๔) จตุตถวิภตติ จตุตถวิภตติสัมพันธ์เข้ากับกิริยา มีคำแปลเชื่อมความ คือ แก่, เพื่อ, ต่อ ใช้คำใดคำหนึ่ง ตัวอย่างในคัมภีร์กัจจายณะเช่น อยมิสมส อตฺถุปฺปตฺติ แปลว่า นี่เป็นเหตุเกิดขึ้นแก่คัมภีร์กัจจายณะนี้^{๒๗}

(๕) ปัญจมีวิภตติ ปัญจมีวิภตติสัมพันธ์เข้ากับกิริยา มีคำแปลเชื่อมความ คือ แต่, จาก, กว่า, เหตุ ใช้คำใดคำหนึ่ง ตัวอย่างในคัมภีร์กัจจายณะเช่น กตฺติหิ จ การณฺหิ อกฺขรฺชา ยานนฺติ แปลว่า อักษรทั้งหลาย ย่อมเกิดจากเหตุเท่าไร^{๒๘}

(๖) ฉกฺขวิภตติ ฉกฺขวิภตติสัมพันธ์เข้ากับนามศัพท์ มีคำแปลเชื่อมความ คือ แห่ง, ของ, เมื่อ^{๒๙} ใช้คำใดคำหนึ่ง และวางหน้าคำนามที่ขยาย ตัวอย่างในคัมภีร์กัจจายณะเช่น ปญฺจนนํ ปน ฐานานํ ปฏฺฐิปาฏฺฐิสาปิ จ นิสฺสายาทีปฺปะเกหฺหิ วุตฺโต เตสมฺนุกฺกโม แปลว่า ลำดับแห่งอักษรเหล่านั้น กล่าวไว้โดยเนื่องด้วยลำดับแห่งฐานห้า และด้วยประเภทของอักษรมีนิสสยะเป็นต้น^{๓๐}

(๗) สัตตมีวิภตติ สัตตมีวิภตติสัมพันธ์เข้ากับนามและกิริยา มีคำแปลเชื่อมความ คือใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะใช้คำใดคำหนึ่ง ตัวอย่างในคัมภีร์กัจจายณะเช่น เอตฺถ จ ตาลุ-มฺพุทฺ-ทนฺตฺฐานฺเน สฺสุเยว วิสุ ฐานญจ กรณญจ ภวติ. แปลว่า ในบรรดาฐาน ตาลุฐาน มุทฐาน และทันตฐานเหล่านี้ ฐานและกรณี ย่อมมีแยกกัน มีแยกกันอย่างไร^{๓๑}

ข. วิธีการใช้กิริยาศัพท์ในคัมภีร์กัจจายณะ

วิธีการใช้กิริยาศัพท์ในคัมภีร์กัจจายณะคือ กิริยาอาการบอกให้รู้ความเคลื่อนไหว เช่น ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ พูด คิด ของประธาน เรียกว่า กิริยา ในประโยคบาลีประธานที่เคลื่อนไหวหลายครั้งจึงมีกิริยาหลายตัวในประโยคหนึ่ง การเคลื่อนไหวครั้งสุดท้ายใช้เป็นกิริยาคุมประโยค กิริยา

^{๒๖} กจจายน. (บาลี) ๘.

^{๒๗} กจจายน. (บาลี) ๘.

^{๒๘} กจจายน. (บาลี) ๑๓.

^{๒๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒ นามและอภัยยศัพท์ หลักสูตรเปรียญธรรมตรี, พิมพ์ครั้งที่ ๓๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๓๗.

^{๓๐} กจจายน. (บาลี) ๑๓.

^{๓๑} กจจายน. (บาลี) ๑๔.

คัมพากย์ที่มาจากกิริยาอาชยาต^{๓๒} คัมพากย์ได้ทุกตัว การเคลื่อนไหวระหว่างประโยคหรือกิริยาที่เกิดขึ้นระหว่างประธานกับกิริยาคุมประโยค มักใช้กิริยาภิตก์ ได้แก่ ต ตวา อนต หรือ มาน ปัจจย กิริยาอาชยาตมีส่วนประกอบหรือเครื่องปรุงแต่งอาชยาตประกอบด้วย วิภตติ กาล บท วจนะ บุรุษ ธาตุ วาจก และปัจจย เพื่อเป็นเครื่องหมายเนื้อความให้ชัดเจน^{๓๓} ส่วนกิริยาภิตก์ต้องประกอบด้วยปัจจยในกิริยาภิตก์ คือ วิภตติ (ใช้วิภตตินาม) ธาตุ และปัจจย ประกอบด้วยเครื่องปรุงแต่งคำตามไวยากรณ์ แล้วนำไปเรียงเข้าประโยค ตัวอย่างในคัมภีร์ก็กระจายนะเช่น

(๑) การเรียงอนุกิริยา กิริยาย่อย คือกิริยาระหว่างประโยค ไม่ใช่กิริยาของประธานซึ่งเคลื่อนไหวครั้งสุดท้าย มี ๒ ประเภท ได้แก่

๑) ตูนาทิกิริยา หมายถึงกิริยาศัพท์ที่อยู่ระหว่างประโยค มาจาก อนต, มาน และ ตูนาทิจัจจยมีปัจจย ๓ ตัว ได้แก่ ตุน ตวา ตวาน^{๓๔} ในกิริยาภิตก์ อนุกิริยาหรือที่เรียกว่ากิริยาในระหว่างอาจจะมีหลายกิริยาในประโยคหนึ่ง เช่น เอว สามณเณวเสน อกฺขรสณฺญํ ทสเสตวา วิเสสวเสน สรสณฺญํ ทสเสตฺตํ ตตฺถโถหนตา สราอฏฺฐาติ วุตตํ แปลว่า พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงอักขรสัญญาด้วยอำนาจแห่งชื่อสามัญแล้ว เมื่อจะแสดงสรสสัญญา ด้วยอำนาจแห่งสระด้วยอำนาจแห่งชื่อพิเศษ จึงกล่าวสูตรว่า ตตฺถโถหนตา สรา อฏฺฐ (ในบรรดาอักษรเหล่านั้น อักษร ๘ เสียง มี โอ เป็นที่สุด ชื่อว่า สรระ)^{๓๕}

๒) อัพกันตรกิริยา หมายถึง กิริยาในระหว่างประโยค สำเร็จจาก อนต, มาน และ ตปัจจยในกิริยาภิตก์ อัพกันตรกิริยาที่แสดงการเคลื่อนไหวพร้อมกับกิริยาคุมพากย์ สัมพันธ์เข้ากับประธาน เช่น กรณภูตํ ตมกฺขริํ กตมนฺติ ปุจฺฉาย สติ อการาทโย เอกจตฺตาฬีสมตฺตา วณฺณนา ตตฺถ สุตเต กรณภูตฺตา อกฺขรา นามาติ ทสเสนโต อกฺขราปาทโย เอกจตฺตาฬีสนฺติ สุตตํ วุตตํ อยมสฺสนิกฺขนฺตฺนติ แปลว่า คำว่า อกฺขริ ในสูตรว่า อตฺถอ อกฺขรสณฺญาโต ท่านกล่าวไว้แล้วโดยความเป็นการกระทำ เมื่อมีคำถามว่า อักขระ นั้นเป็นการกระทำได้อย่างไร ? พึงเฉลยว่า เสียงทั้งหลายมี อ เป็นต้น

^{๓๒} ชรินทร์ จุลประดิษฐ์, พันตรี, การแต่งบาลี ๑-๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑.

^{๓๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ ๒ อาชยาตและ ภิตก์ หลักสูตรปริยญธรรมตรี, พิมพ์ครั้งที่ ๓๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕๑.

^{๓๔} พระมหาเทียบ สิริธนาโณ (มาลัย), การใช้ภาษาบาลี, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐๕.

^{๓๕} กัจจายน. (บาลี) ๑๔.

๔๑ เสียง ชื่อว่า อักษร อันเป็นการกระทำไว้ในสูตรนั้น จึงกล่าวสูตรว่า อักษราพาทย เอกจตุลีสี่ นี้ เป็นการออกมาของสูตรนั้น^{๓๖}

(๒) การเรียงมุขกิริยา หรือกิริยาคุมประโยคเป็นกิริยาสำคัญหรือกิริยาหลัก มุขกิริยามี ทั้งมาจากปัจจัยอาชยาดและปัจจัยกิริยาภิติก ปัจจัยอาชยาดประกอบกิริยาเป็นกิริยาคุมประโยคได้ทุก ตัว ส่วนกิริยาภิติก เฉพาะ ต, อนีย, ตพพ ปัจจัย ใช้เป็นกิริยาคุมประโยค มุขกิริยามี ๕ ประเภท ได้แก่

๑) กิริยาบท เป็นกิริยาพิเศษ คือกิริยาในประโยค อลံ และ สกกา เป็นประโยคลิงคัต ณะ ประโยค สกกา เป็นกัมมวาก ก็มี ภาววาก ก็มี มาพร้อม ตุ ปัจจัย สกกา ประโยคกัมมวากเช่น อตเถ สติเยว อกฺขรึ ธเปตุํ สกกา แปลว่า แต่เมื่อเนื้อความมีอยู่ จึงสามารถตั้ง (วาง) อักษรได้^{๓๗}

๒) กิริยาอาชยาดใช้ประกอบเป็นมุขกิริยาหรือกิริยาคุมประโยค ประกอบกับนาม ศัพท์ให้เป็นกิริยาได้ มุขกิริยาที่มาจากปัจจัยอาชยาด เช่น เสสฺสฺฐานํ วิสุํ น ลพฺภติ แปลว่า ในฐานะที่เหลือ ย่อมไม่ได้กรรมที่แยกออกไป^{๓๘}

๓) กิริยาภิติก ปัจจัยในกิริยาภิติกที่เป็นมุขกิริยา ได้แก่ ต, อนีย, ตพพ ปัจจัย เช่น อกฺขรฺสณฺญาโตติ วุตตตฺตา อกฺขเรหิ สณฺญเตติ วุตตพฺพิ แปลว่า ท่านก็ควรกล่าวว่า เนื้อความอัน บุคคลหมายรู้ได้ด้วยอักษรทั้งหลาย เพราะความที่ท่านกล่าวไว้แล้วว่า อกฺขรฺสณฺญาโต^{๓๙}

๔) ลักษณะกิริยา คือกิริยาที่แทรกกระหว่างประโยคใหญ่ ใช้ อนต, มาน ตพพ หรือ ต ปัจจัย ประกอบด้วยวิภตติหมวตสัตตมิวิภตติ มีคำแปลว่า ครั้นเมื่อ เช่น อตเถ อสติ อกฺขรึ ธเปตุํ น สกกา แปลว่า เมื่อเนื้อความไม่มีอยู่ ก็ไม่สามารถเพื่อตั้งวางอักษรได้เลย^{๔๐}

ค. วิธีการใช้อพยยศัพท์ในคัมภีร์กัจจายนะ

วิธีการใช้อพยยศัพท์ในคัมภีร์กัจจายนะ คำบาลีที่ไม่ต้องผันคำ ไม่แจกรูปด้วยวิภตตินาม ๗ วิภตติ เรียกว่า อพยยศัพท์ คำที่ไม่ผันรูปด้วยวิภตตินาม มี ๓ ชนิด ได้แก่ เป็นอุปสรรคบ้าง เป็นนิบาต บ้าง และ เป็นปัจจัยบ้าง^{๔๑} คือ

(๑) อุปสรรค คือ ความขัดข้อง คำอุปสรรคใช้นำหน้านาม คุณนาม หรือ กิริยา เมื่อ อุปสรรคนำหน้านามศัพท์และกิริยาศัพท์ ทำให้มีเนื้อความแปลกไปจากเดิม นำหน้านามมีหน้าที่

^{๓๖} กัจจายน. (บาลี) ๑๑.

^{๓๗} กัจจายน. (บาลี) ๑๐.

^{๓๘} กัจจายน. (บาลี) ๑๔.

^{๓๙} กัจจายน. (บาลี) ๑๐.

^{๔๐} กัจจายน. (บาลี) ๑๐.

^{๔๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒ นาม และพยยศัพท์ หลักสูตรเปรียญธรรมตรี, หน้า ๙๒.

เหมือนคุณศัพท์ นำหน้ากริยามีหน้าที่เหมือนกริยาวิเศษณะ แต่ไม่ใช่อุปสรรคนำหน้าคำศัพท์นามการ
ใช้อุปสรรคมีลักษณะคือ

๑) อุปสรรคประเภทเบียดธาตุ ใช้กับธาตุบางตัว ลงแล้วทำให้มีความหมายเปลี่ยนไป
เช่น ปลุชชติ (ย่อมแตก) มี ป อุปสรรค อยู่หน้า ลุช-ธาตุในความพังทำลาย (ป + ลุช + อ+ ตี ปัจจัย
ได้รูปเป็น ปลุชชติ (ย่อมลุกโพรง) เช่น ลุชชติ ปลุชชติติ โลโก ชื่อว่า สัตว์โลก เพราะวงนัตถะว่า
ย่อมแตก ย่อมสลายไป^{๔๒}

๒) อุปสรรคประเภทตามธาตุ ใช้กับธาตุบางตัวเพื่อเสริมความให้ชัดยิ่งขึ้น เช่น
นิพพตติ (ย่อมเกิดขึ้น) มี นิ บทหน้า + วตต ธาตุ ในความเกิด + อ+ ตี วิภัตติ ได้รูปเป็น นิพพตติ
(ย่อมเกิดขึ้น) (นิ+วตต+อ+ตี) เช่น จุติกขณ ลุชชติ. ปฏิสนธิกขณ ปลุชชติ ปุน นิพพตติ ปการ
ยุตตตตา. แปลว่า ย่อมดับลงในจุติขณะ ย่อยดับลงแล้ว ย่อมเกิดขึ้นอีกในปฏิสนธิขณะ เพราะความ
เป็นธรรมที่คล้ายคลึงกัน^{๔๓}

(๒) นิบาต ใช้ลงระหว่างนามศัพท์ กริยาศัพท์ หรือในระหว่างนามกับกริยาวางอยู่ต้น
ประโยคก็มี วางอยู่ในระหว่างประโยคก็มี

๑) นิบาตที่นิยมวางไว้ต้นประโยค เช่น สเจ, นนุ, ยทิ, อโห, อถ, อถ โข, เอว, ยาว,
ดาว, ยถา, เสยยถา, ตถา, กสฺมา เช่น อถ วา ปุพฺพมโธ ฯเปฯ ชยติ สุตตโต นิภนฺตฺนติ. แปลว่า อีก
นัยหนึ่ง สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า ปุพฺพมโธ ฯเปฯ ชย ภามว่า ออกมาอย่างไร^{๔๔}

๒) นิบาตที่ไม่นิยมวางไว้ต้นประโยค เช่น หิ, เจ, จ, ปน, กิร, ชล, สุทฺ, ตฺ, นุ, โข, วา,
ปิ, วต, โว, เช่น เอตถ จ นฺยาเส สเรนาตีหิ สฺมาวจนฺตสฺส นาทฺสํ กตฺวา ตสฺส เอนาทฺสวเสน วุตฺติ.
แปลว่า อนึ่ง ในคัมภีร์นฺยาสะ บทว่า เสรณ นี ทานกล่าวไว้แล้วด้วยอาการอาเทศ สฺมาววิภตฺติ เป็นนา
วิภตฺติ แล้วอาเทศนานั้น เป็นเอน^{๔๕}

(๓) ปัจจัยในอภัยยศัพท์ หรือที่เรียกว่าปัจจัยท้ายนาม ใช้ประกอบนามศัพท์ สัพพนาม
และธาตุ เมื่อลงปัจจัยไม่ต้องเพิ่มค่านาม (ลงท้ายนามเป็นเครื่องหมายวิภตติลงท้ายธาตุเป็น
เครื่องหมายกริยา) มีหลักที่ควรทราบ คือ

^{๔๒} กจฺจายน. (บาลี) ๓.

^{๔๓} กจฺจายน. (บาลี) ๓.

^{๔๔} กจฺจายน. (บาลี) ๒๓.

^{๔๕} กจฺจายน. (บาลี) ๒๒.

๑) โต้ ปัจจัย ใช้แทนตติยวิภัตติ แปลว่า ข้าง, ใช้แทนปัญจมีวิภัตติ แปลว่า แต่,^{๔๖} มี
 ดาษดั้น เช่น อิทํ สุตตํ กิมปภวํ , กิณนิทานํ, กุโธ นิภขณตฺนติ แปลว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มี
 อะไรเป็นเหตุ ออกแต่สูตรไหน^{๔๗}

๒) ปัจจัยนาม คือ ตร, ตถ, ห, ธ, ธิ, หี, หํ, หิณฺจนํ, ว วาจํทํายสัพพนามเป็น
 เครื่องหมายสัตตมีวิภัตติ แปลว่า ใน เช่น ตตร (ใน...นั้น), ตตถ (ใน...นั้น), ยตถ (ใน...ใด), อธิ (ใน...นี้),
 กุหิ (ณ ที่ไหน) เช่น เอวํ เอกจตฺตาทิสวณฺณานํ สามณฺณวิเสสญฺตุํ สกสณฺญํ วิธาย ปโยเค สติ อธิปปี เตสํ
 ปรมณฺญา โยเชพฺตพฺพาทิ อนุชานนฺโต ปรมณฺญา ปโยเคติ วุตฺตํ. แปลว่า พระมหากัจจายนเถระ เมื่อ
 อนุญาตว่า เมื่อมีการประกอบชื่อของตนทั้งที่เป็นชื่อสามัญและชื่อพิเศษ แห่งอักษรจำนวน ๔๑ ตัว
 ด้วยประการฉะนี้ แม้ในสูตรนี้ นักศึกษาควรประกอบอักษรเหล่านั้นเป็นชื่อสามัญในคัมภีร์สันสกฤต
 อื่น จึงกล่าวสูตรว่า ปรมณฺญา ปโยเค (เมื่อมีการประกอบใช้ ชื่อในคัมภีร์สันสกฤตอื่นก็พึงประกอบ
 ได้)^{๔๘}

๓) ปัจจัยนาม คือ ทา, ทานิ, รหิ, ธฺนา, ทาจฺนํ, ชช, ชชฺ วาจํทํายสัพพนาม เป็น
 เครื่องหมายสัตตมีวิภัตติ บอกเวลา แปลว่า ใน เช่น เอวํ อฏฺฐหิ สุตฺเตหิ สกสณฺญาปรมณฺญญจ
 วิยฺชชนสํยฺชชนปริภาสาสุตฺตถจ วิธาย อิทานิ ปทสนธิวณฺณสนธิํ วเสน ทฺวินินํ สนธิํ วิธิการกสฺตุตํ
 ทสเสตฺตุํ สรา สเร โลปนฺติ อาทิมาท. แปลว่า พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำชื่อของตนและชื่อใน
 คัมภีร์อื่นด้วยสูตรจำนวน ๘ สูตร และวิยฺชชนปริภาสาสุตฺต กัปฺสังยฺชชนปริภาสาสุตฺตแล้ว บัดนี้ เพื่อ
 แสดงวิธีสูตรแห่งสนธิทั้งสองด้วยอำนาจแห่งปทสนธิและวณฺณสนธิ จึงกล่าวสูตรเป็นต้นว่า สรา สเร
 โลปิ (สระทั้งหลายย่อมถึงการลบในเพราะสระหลัง)^{๔๙}

(๔) การเรียง น ศัพท์ น และ โน เป็นนิบาตใช้ในความหมายปฏิเสธ เรียกว่า ปฏิเสธนัต
 ถะ มีคำแปลว่า ไม่ มีอยู่ทั่วไปในภาษาบาลี การปฏิเสธกิริยาอาชยาคง น ศัพท์ไว้^{๕๐} เช่น ยตถ ปนตถิ
 ตตฺถเวว ตพฺพิเสสสภวโต วตตฺนติ วา น วา เอวํ ลกฺขณํ ธารเย พุโธติ. แปลว่า ส่วนในสูตรใด ไม่มีนิมิต
 การี หรือการิยะ ในสูตรนั้น ตัวที่ตามไปนั้นเองย่อมทำหน้าที่ ผู้รู้ พึงทรงลักษณะไว้ด้วยประการฉะนี้^{๕๑}

(๕) การเรียง จ ศัพท์ เป็นนิบาต มีคำแปลว่า ด้วย, ทั้ง, และ บ่งถึงสิ่งมีอยู่ว่ามีจำนวน
 มากกว่าอย่างเดียว มีใช้อยู่ทั่วไปในประโยคบาลี มีหลักสังเกต ดังนี้ วาง จ ศัพท์ เพื่อแปลรวมบทหรือ

^{๔๖} พระมหาเทียบ สิริธมาโณ (มัลลย์), การใช้ภาษาบาลี, หน้า ๙๔.

^{๔๗} กจฺจายน. (บาลี) ๑๗.

^{๔๘} กจฺจายน. (บาลี) ๑๙.

^{๔๙} กจฺจายน. (บาลี) ๒๕.

^{๕๐} พระมหานิยม อุตตโม, หลักสูตรบาลีไวยากรณ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๙),
 หน้า ๑๐๘.

^{๕๑} กจฺจายน. (บาลี) ๒๗.

ประโยค ไว้เป็นศัพท์สุดท้าย^{๕๒} เช่น เอกาโร จ โอกาโร จ สภาเวเนว อสรูปา. เอกาโก หิ เอกาเรน จ อญญเอหิ อสรูปโ. ตตา โอกาโร จาติ สภาวโต เอกาโรการา อสรูปาติ เวตตพพา. แปลว่า ฟังทราบว่าเป็นจริงอยู่ เอออักษร ชื่อว่า อสรูปะ กับเอออักษร และกับอักษรเหล่านี้ เหมือนอย่างนั้น คำว่า และโอ อักษร ได้แก่ เอออักษรและโออักษร เป็นอสรูปะกันโดยสภาพ^{๕๓}

(๖) การเรียง วา ศัพท์ วา ศัพท์เป็นอพยยศัพท์ประเภทนิบาต ซึ่งแปลว่า หรือ, บ้าง, ก็ตาม, ก็ดี,^{๕๔} หมายถึง สิ่งแยกกันอยู่ ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน มีใช้ทั่วไปในภาษาบาลี หลักสังเกต คือ วา วา ศัพท์เหมือน จ ศัพท์ ที่แปลรวมบทรหรือรวมประโยค วางไว้หลังศัพท์นั้น หรืออยู่ในตำแหน่งที่สอง เช่น ยตถ ปนตถิ ตตถเวว ตพพิเสสสภาวโต วตตนติ วา น วา เอว ลกขณํ ธารเย พุโรติ. แปลว่า ส่วนในสูตรใด ไม่มีนิमित การี หรือการิยะ ในสูตรนั้น ตัวที่ตามไปนั่นเองย่อมทำหน้าที่ ผู้รู้ ฟังทรงลักษณะไว้ด้วยประการฉะนี้^{๕๕}

(๗) การเรียง ปี ศัพท์ ปี ศัพท์ เป็นนิบาต มีคำแปลว่า แม้, บ้าง, หรือ, ทั้ง, ด้วย, ก็ดี บ่งว่ามีเนื้อความมากบ้าง น้อยบ้าง มีใช้ทั่วไปในภาษาบาลี มีหลักสังเกต คือ สนธิ ปี ศัพท์เข้าศัพท์ที่แปล เช่น เอว อการสมิ ปเร ปุพพภูตสส เอกการสส กวจิ ยการาเทส วิชาย อิทานิ สรสมิ ปเร โอการุการานํ กวจิ วการาเทสปี ทสเสตุํ วโมทุทนต์านนติ วุตตํ. แปลว่า พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทศเออ อักษรอันเป็นอักษรตัวหน้า เป็นยอักษร ในเพราะออักษรเป็นสระหลังได้ ในที่บางแห่งด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงแม้การอาเทศออักษรแลพออักษรเป็นวอักษรได้ ในที่บางแห่ง ในเพราะสระหลัง จึงกล่าวสูตรว่า วโมทุทนต์านํ (แปลง โอ และ อุ ที่อยู่ท้ายบทเป็น ว ในเพราะสระหลัง ในบางแห่ง)^{๕๖}

สรุปว่า หลักไวยากรณ์คัมภีร์กัจจายนะโดยพระวิชิตาวิเถระชาวพม่า ผู้รจนาคัมภีร์กัจจายนะ มีความรู้และความเข้าใจในภาษาบาลีเป็นอย่างดี ท่านได้แต่งคัมภีร์โดยใช้นามศัพท์ ใช้กิริยาศัพท์ และใช้อพยยศัพท์ได้อย่างถูกต้องตามหลักภาษา และหลักไวยากรณ์

^{๕๒} สมิตธิพล เนตรนิมิตร, ผศ. ดร., บาลีศึกษาในอรรถกถารวมบท, หน้า ๓๓๒.

^{๕๓} กัจจายน. (บาลี) ๓๓.

^{๕๔} พระมหาเทียบ สิริธมาโณ (มอญ), การใช้ภาษาบาลี, หน้า ๔๗.

^{๕๕} กัจจายน. (บาลี) ๒๗.

^{๕๖} กัจจายน. (บาลี) ๓๓.

๒.๔ ความสัมพันธ์คัมภีร์กัจจายนะกับคัมภีร์อื่น ๆ

๒.๔.๑ ความสัมพันธ์คัมภีร์กัจจายนะกับคัมภีร์อธิบายกัจจายนไวยากรณ์

ความสัมพันธ์ของคัมภีร์กัจจายนะกับคัมภีร์อธิบายกัจจายนไวยากรณ์ เป็นคัมภีร์อธิบายโดยละเอียดหรือแต่งสรุปเนื้อหาฉบับร้อยฉบับ ส่วนใหญ่ยังมีได้พิมพ์เผยแพร่ในที่นี้จะนำชื่อคัมภีร์ที่แต่งในอินเดีย ลังกา และพม่ามาแสดงพอสมควร โดยเลือกเฉพาะคัมภีร์ที่ได้รับการอ้างอิงไว้ในปกรณ์นั้นๆ หรือที่พิมพ์เผยแพร่แล้ว พร้อมประวัติโดยย่อ โดยพระวิชิตาวีเถระชาวพม่าได้แต่งคัมภีร์กัจจายนะมีความสอดคล้องสัมพันธ์กับคัมภีร์นั้น และให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังต่อไปนี้

ก. บาลีไวยากรณ์สายกัจจายนะที่แต่งในอินเดียและลังกา

บาลีไวยากรณ์สายกัจจายนะที่แต่งในอินเดียและลังกา ได้แก่

๑) นยาสะ หรือ มุขมัตตทีปนี ผลงานของพระชिरพุทธิแห่งลังกา แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ อธิบายสูตรกัจจายนไวยากรณ์โดยเน้นการบอกลักษณะสูตร และแสดงวิธีการประกอบรูปศัพท์ตามกฎหมายที่กล่าวไว้ในสูตรนั้น ๆ

๒) ปทรูปสิทธิ ผลงานของพระพุทธรูปียะ ชาวทมิฬ แต่งในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ณ แคว้นโจละทางตอนใต้ของประเทศอินเดีย คัมภีร์นี้ได้นำสูตรของกัจจายนะมาจัดลำดับใหม่เพื่อให้เนื้อหาสาระเป็นหมวดหมู่ชัดเจนขึ้น

๓) ปทรูปสิทธิฎีกา เป็นงานอธิบายขยายเนื้อความสาระในปทรูปสิทธิปกรณ์พระพุทธรูปียะเป็นผู้แต่งเอง

๔) พาลาวตาร ผลงานของพระธรรมกิตติ ท่านเป็นพระนิกายมหาวิหาร ท่านพักอยู่ที่วัดคชลาเทณี ใกล้เมืองเสฉณฑเสละ มณฑลมายา แถบภาคกลางของประเทศลังกา ท่านเป็นพระสังฆราชปกครองคณะสงฆ์ลังกาในรัชสมัยพระเจ้าปราคกรมพาหุที่ ๒ (พ.ศ. ๑๗๗๙-๑๘๑๑) บางตำรากล่าวว่า ท่านเป็นพระสังฆราชในรัชสมัยพระเจ้าปราคกรมพาหุที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙) ในคัมภีร์ปิฎกต่อตะมายกล่าวว่า ท่านเป็นศิษย์ของพระสารีบุตรเถระผู้รจนาคัมภีร์สารัตถทีปนีเป็นต้นในรัชสมัยพระปราคกรมพาหุที่ ๑

๕) พาลาวตารนวุฎีกา หรือ สุโพธิกา ผลงานของพระสุมังคละผู้อยู่ในสยามนิกาย (นิกายนี้เป็นนิกายที่พระภิกษุชาวไทยไปสืบทอดศาสนาที่ประเทศศรีลังกา) ท่านเกิดวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๓๔๐ ณ หมู่บ้านทิกักททุ มณฑลคาล มรณภาพวันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๕ ท่านพักอยู่ที่วัดวิซโซทัย เมืองโคลัมโบ

๖) อັถถพยาชยาน ผลงานของพระเจ้าพุทธะ ชาวสิงหล แต่งในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ อธิบายขยายความคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์โดยละเอียด

๗) กัจจายนธาตุมัญชุสา ผลงานของพระเจ้าสิลวงค์ ชาวสิงหล แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ประมวลธาตุในกัจจายนไวยากรณ์มาจัดเป็นหมวดหมู่

๘) อักขรมาลา ผลงานของพระนาคเสน ชาวสิงหล แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ กล่าวถึงอักขระบาลีและสิงหล ประพันธ์เป็นคาถาภาษาบาลี^{๕๗}

ข. บาลีไวยากรณ์สายกัจจายนะที่แต่งในพม่า

บาลีไวยากรณ์สายกัจจายนะที่แต่งในพม่า ได้แก่

๑) การิกา ผลงานของพระธรรมเสนาบดี พำนักอยู่ที่วัดนันทาใกล้ถ้ำนันทาในพุกาม แต่งในสมัยของพระเจ้าจันสิตตาผู้ทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐-๑๖๒๘ ประพันธ์เป็นคาถาจำนวน ๕๖๘ บท แสดงสาระไวยากรณ์ตามโครงสร้างและสาระในกัจจายนไวยากรณ์ ตั้งแต่สนธิกัณฑ์ไปจนถึงกิตกัณฑ์ คัมภีร์นี้เป็นไวยากรณ์เล่มแรกสุดที่แต่งในประเทศพม่า

๒) นยาสัปปทีปิกา ผลงานของพระราชาบุตรเขยของพระเจ้านรปติสึผู้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติในพุทธศักราช ๑๗๑๗ น เมืองพุกาม ท่านผู้แต่งได้รับบรรดาศักดิ์เป็นเจ้ากรมที่ดินซึ่งภาษาพม่าเรียกว่า ตันเบียน คัมภีร์นี้เป็นฎีกาเก่าของคัมภีร์นยาสะ แต่งอธิบายโดยสังเขป

๓) นิรุตติสารมัญชุสา ผลงานของพระท้าวฐานาคะ ท่านพำนักอยู่ที่วัดโงงดาตูลด จังหวัดสะกาย แต่งจบในพุทธศักราช ๒๑๙๒ ท่านเป็นพระราชครูของพระเจ้าตาลวนที่ทรงพระนามว่า สิรินนทธรรมราชปวาริบัติ

๔) มุขมัตตสาระ ผลงานของพระคุณสาคร แต่งในสมัยพุกาม ไม่ปรากฏปีแต่ง

๕) มุขมัตตสาฎีกา ผลงานอีกเรื่องหนึ่งของพระคุณสาคร อธิบายขยายความคัมภีร์มุขมัตตสาระซึ่งท่านแต่งเอง

๖) สุตตนิเทศ ผลงานของพระสัทธัมมโชติपालะ แต่งอธิบายความหมายของสูตรในกัจจายนไวยากรณ์ ในพุทธศักราช ๑๙๘๐

๗) กัจจายนวินณา

๘) กัจจายนนัตถทีปนี

^{๕๗} พระวิชิตาวีเถระ รจนา, พระมหานิมิต ธรรมสาโร ป.ธ. ๙ และคณะปริวรรต, กัจจายนวินณา, หน้า (๓๘).

๙) สัททตถเภทจินดา ผลงานของพระสัทธรรมสิริ แสดงประเภทแห่งศัพท์และประเภทแห่งเนื้อความ มีคาถา ๔๐๐ บท ไม่ปรากฏปีที่แต่ง

๑๐) สารัตถสังคห เป็นฎีกาเก่าของพาลาวตาร รัตนาโดยพระพุทธโฆษ มีฉายาเดิมว่า พระอุตตมมงคล ท่านพำนักอยู่ที่เมืองมะโยเตต (อภินวปุระ) ประเทศสหภาพพม่า ท่านเป็นเคารพนับถือของเจ้าเมืองมะโยเตต ไม่ปรากฏปีที่แต่ง^{๕๘}

๑๑) กัจจายนสาระ ผลงานของพระยสะในสมัยพุกาม ประพันธ์เป็นคาถา ๗๒ บท อธิบายสาระสำคัญของกัจจายนไวยากรณ์โดยจำแนกเป็นสามัญญนิเทศ อาชยาดนิเทศ กิตนิเทศ การกนิเทศ สมาสนิเทศ และตัทธิตนิเทศ ไม่ปรากฏปีที่แต่ง

๑๒) วาจจวากกะ ผลงานของพระเตชวันตะ แต่งในสมัยพุกาม มีคาถา ๕๙ บท

๑๓) วาจโกปเทศ ผลงานของพระมหาวิจิตาวิในสมัยปีนยะ ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ผลงานของท่านอีกคัมภีร์หนึ่ง คือ กัจจายวณณา

๑๔) สัททพินทุ ผลงานของพระเจ้าจะสวา เป็นไวยากรณ์ขนาดเล็ก ประพันธ์เป็นคาถา ๑๖ บทจำแนกเป็นสนธิ ๓ บท นาม ๔ บท การก ๓ บท สมาส ๒ บท ตัทธิต ๑ บทอาชยาด ๒ บท กิตกั ๑ บท

๑๕) วิภัตยัตถะ ผลงานของพระเถระไม่ปรากฏนาม แต่งในสมัยกรุงปีนยะเป็นราชธานีของประเทศพม่า

๑๖) สัททสารัตถชาลินี ผลงานของพระนาคิตะ ชาวพม่าเรียกว่า ฉุตวินปีตสยาดอ (อาจารย์ผู้ถูกทิ้งไว้ที่หลุมหนาม) ท่านพำนักอยู่ที่วัดจ่อสวาในรัชสมัยของพระเจ้าสีหสูระผู้ทรงครองราชย์ ณ กรุงปีนยะในพุทธศักราช ๑๘๙๔ ประพันธ์เป็นคาถา ๕๑๖ บท

๑๗) สัททวุดติ หรือ สัททวุดติปกาสกะ ผลงานของพระสัทธรรมคุรุ ในสมัยพุกาม ประพันธ์เป็นคาถา ๑๑๕ บท กล่าวถึงศัพท์ในภาษาบาลี ๕ ประเภท คือ นามศัพท์ ขาดศัพท์ ทัพพศัพท์ กิริยาศัพท์ และคุณศัพท์

๑๘) กัจจายนเกทะ ผลงานของพระมหายสะผู้พำนักอยู่ที่เมืองสะเล กล่าวสรุปกฎไวยากรณ์ที่กล่าวไว้ในกัจจายนไวยากรณ์โดยประพันธ์เป็นคาถา ๑๘๐ บท

๑๙) จุลลคันฐัญญู ผลงานของพระเถระไม่ปรากฏนาม กล่าวถึงวิธีสัมพันธศัพท์นิบาตโดยย่อประพันธ์เป็นร้อยแก้ว ไม่ปรากฏปีที่แต่ง

^{๕๘} พระวิจิตาวิเถระ รัตนา, พระมหานิมิต ธรรมสารโร ป.ธ. ๙ และคณะปริวรรต, กัจจายนวณณา, หน้า (๓๙).

๒๐) มหาคัมภีร์ฤทธิ ผลงานของพระมหามังคล กล่าวถึงวิธีสัมพันธ์ศัพท์นิบาตโดยพิสดารประพันธ์เป็นร้อยแก้ว ไม่ปรากฏปีที่แต่ง^{๕๙}

๒๑) คันถาภรณ์ ผลงานของพระอริยวงศ์ในสมัยปิณยะ ท่านพำนักอยู่ที่ภูเขาสะกอย ในรัชสมัยพระเจ้านเรศวรมหาราชผู้ทรงครองราชย์ในพุทธศักราช ๑๙๘๔ ท่านได้ประพันธ์เป็นคาถา ๙๗ บท กล่าวถึงศัพท์นิบาต

๒๒) รูปเกทปกาสนี ผลงานของพระชัมพูชชะ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ประพันธ์เป็นคาถา ๑๑๓ บท อธิบายรูปศัพท์อาชยาตโดยเฉพาะ

๒๓) นิรุติเกทสังคะ ผลงานอีกอย่างหนึ่งของพระชัมพูช มีคาถา ๕๕๘ บท^{๖๐}

สรุปว่า ความสัมพันธ์ของคัมภีร์กัจจายณะกับคัมภีร์อธิบายกัจจายนไวยากรณ์ พระวิชิตาวีเถระชาวพม่าได้แต่งคัมภีร์กัจจายณะมีความสอดคล้องสัมพันธ์กับคัมภีร์ไวยากรณ์ต่างๆ เพื่อให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นคัมภีร์อธิบายโดยละเอียดหรือแต่งสรุปเนื้อหาอันบร้อยฉับ ส่วนใหญ่ยังมีได้พิมพ์เผยแพร่ในที่นี้จะนำชื่อคัมภีร์ที่แต่งในอินเดีย ลังกา และพม่ามาแสดงพอสมควร โดยเลือกเฉพาะคัมภีร์ที่ได้รับการอ้างอิงไว้ในปกรณ์นั้นๆ หรือที่พิมพ์เผยแพร่แล้ว พร้อมประวัติโดยย่อ เช่น บาลีไวยากรณ์สายกัจจายณะที่แต่งในอินเดียและลังกา ได้แก่ นยาสะ หรือ มุขมัตตทีปนี ผลงานของพระชิรพุกิแห่งลังกา แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ อธิบายสูตรกัจจายนไวยากรณ์โดยเน้นการบอกลักษณะสูตร การแสดงวิธีการประกอบรูปศัพท์ตามกฎที่กล่าวไว้ในสูตรนั้น ๆ และบาลีไวยากรณ์สายกัจจายณะที่แต่งในพม่า ได้แก่ การิกา ผลงานของพระธรรมเสนาบดี พำนักอยู่ที่วัดนันทาไถล ถ้ำนันทาในพุกาม แต่งในสมัยของพระเจ้าจันสิตตาผู้ทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐-๑๖๒๘ ประพันธ์เป็นคาถา จำนวน ๕๖๘ บท แสดงสาระไวยากรณ์ตามโครงสร้างและสาระในกัจจายนไวยากรณ์ ตั้งแต่สนธิกัณฑ์ไปจนถึงกิตกัณฑ์ คัมภีร์นี้เป็นไวยากรณ์เล่มแรกสุดที่แต่งในประเทศพม่า

๒.๔.๒ ความสัมพันธ์คัมภีร์กัจจายณะกับหลักบาลีไวยากรณ์

ความสัมพันธ์คัมภีร์กัจจายณะกับหลักบาลีไวยากรณ์ กล่าวคือ คัมภีร์บาลีไวยากรณ์ หรือไวยากรณ์บาลีที่เก่าแก่ที่สุดน่าจะเป็นคัมภีร์นิรุติปิฎกและมหานิรุติซึ่งเป็นผลงานของพระมหาสาวกัจจายณะสมัยพุทธกาล คัมภีร์จูฬนิรุติของพระยมกเถระและคัมภีร์กัจจายณะของพระกัจจายณะเถระ ซึ่งคัมภีร์เหล่านี้ไม่หลงเหลือมายุคปัจจุบันอีกแล้ว ยกเว้นคัมภีร์กัจจายณะเท่านั้นที่

^{๕๙} พระวิชิตาวีเถระ วจนา, พระมหานิมิต ธรรมสารโร ป.ธ. ๙ และคณะปริวรรต, กัจจายนวิถณนา, หน้า (๔๐).

^{๖๐} พระวิชิตาวีเถระ วจนา, พระมหานิมิต ธรรมสารโร ป.ธ. ๙ และคณะปริวรรต, กัจจายนวิถณนา, หน้า (๓๙).

ยังคงความเป็นอมตะอยู่ตราบนานเท่าทุกวันนี้^{๖๑} บาลีไวยากรณ์ หรือไวยากรณ์บาลีเป็นตำรับแสดงหลักแห่งภาษาที่ใช้พูดหรือเขียน ซึ่งนักปราชญ์จัดขึ้นไว้ เพื่อกุลบุตรรู้จักและเข้าใจในการที่จะใช้ถ้อยคำให้ลงระเบียบเป็นอันเดียวกัน และไวยากรณ์ในภาษาบาลีนี้ ท่านแบ่งไว้เป็น ๔ ภาค คือ

ก. อักษรวิธี ภาคที่ ๑

(๑) อักษรวิธี (อักษร+วิธี) แบบแสดงอักษร จัดเป็น ๒ คือ

๑) สมัญญาภิธาน แสดงชื่ออักษรที่เป็นสระและพยัญชนะ พร้อมทั้งฐานกรณ์ อักษรในภาษาบาลี มี ๔๑ ตัว คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ, ก ข ค ง ฉ จ ฉ ช ฌ ญ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, ย ร ล ว ส ห พ (อ)

ในอักษร ๔๑ ตัวนั้น อักษรเบื้องต้น ๘ ตัว คือ ตั้งแต่ อ จน ถึง โอ เรียกว่า สระ^{๖๒} ออกเสียงได้ตามลำพังตนเอง และทำพยัญชนะให้ออกเสียงได้ ที่ออกเสียงได้ตามลำพังตนเองนั้น พึงเห็นตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

อ.	เช่น	อ-มโร
อา	เช่น	อา-ภา
อิ	เช่น	อิ-ณิ
อี	เช่น	อี-สา
อุ	เช่น	อุ-พุ
อู	เช่น	อู-กา
เอ	เช่น	เอ-สิกา
โอ	เช่น	โอ-ชา

ส่วนอักษรที่เหลือจากสระนั้น ๓๓ ตัว มี ก เป็นต้น มีนิคคหิตเป็นที่สุด ชื่อพยัญชนะ คำว่า พยัญชนะ แปลว่าทำเนื่อความให้ปรากฏและเป็นนิสิต คือต้องอาศัยสระ จึงจะออกเสียงได้ โดยนัยนี้ สระกับ พยัญชนะ ต่างกัน สระ แปลว่า เสียง ออกเสียงได้ตามลำพังตนเอง และทำพยัญชนะให้ออกเสียงได้ เรียกว่า นิสัย เป็นที่อาศัยของพยัญชนะ ส่วน พยัญชนะ แปลว่า ทำเนื่อความให้ปรากฏ และเป็นนิสิต ต้องอาศัยสระออกสำเนียง สระ และ พยัญชนะ จะใช้แต่อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้นย่อมไม่ได้ เพราะลำดังสระเอง แม้ออกเสียงได้ ถ้าพยัญชนะไม่อาศัยแล้ว ก็จะมีเสียงเป็นอย่างเดียวกันหมด ถ้าพยัญชนะไม่ซัด ยากที่จะสังเกตได้ เช่นจะถามว่า ไปไหนมา ถ้าพยัญชนะไม่อาศัย สำเนียงก็จะเป็นตัว

^{๖๑} พระอัครควังสเถระ (รจนา) พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙ MA.Ph.D. ตรวจชำระ), **สัททนิติ สุตตมาลา คัมภีร์หลักบาลีไวยากรณ์**, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า (๑๓).

^{๖๒} พระมหาโยธิน โยติโก (เรียบเรียง), **บาลีไวยากรณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓.

อ เป็นอย่างเดียวไปหมดว่า “ไอ ไอ่ อา” ต่อพยัญชนะเข้าอาศัยจึงจะออกสำเนียงปรากฏชัดว่า “ไป ไหนมา” ส่วนพยัญชนะถ้าไม่อาศัยสระ ก็ไม่มีสำเนียงออกมาได้ ฉะนั้น พยัญชนะทุกตัวจึงต้องอาศัย สระออกสำเนียง

พยัญชนะ ๓๓ ตัวนี้ จัดเป็น ๒ พวก คือ ที่เป็นพวก ๆ กันตามฐานกรณ์ที่เกิด เรียก วรรณ ๑. ที่ไม่เป็นพวกเป็นหมู่กันตามฐานกรณ์ที่เกิด เรียก อวรรณ ๑. พยัญชนะวรรณ จัดเป็น ๕ วรรณมี วรรณละ ๕ ตัว เรียกตามพยัญชนะที่อยู่ต้นวรรณคือ

ก ข ค ฆ ง	๕ ตัวนี้	เรียกว่า	ก วรรณ
จ ฉ ช ฌ ญ	๕ ตัวนี้	เรียกว่า	จ วรรณ
ฎ ฏ ท ฒ ณ	๕ ตัวนี้	เรียกว่า	ฎ วรรณ
ต ถ ท ฐ ฑ	๕ ตัวนี้	เรียกว่า	ต วรรณ
ป ผ พ ภ ม	๕ ตัวนี้	เรียกว่า	ป วรรณ

ในพยัญชนะ ๕ วรรณนี้ วรรณใด มีพยัญชนะตัวใดนำหน้าวรรณนั้น ก็ชื่อว่าเรียกตาม พยัญชนะตัวนั้น เช่นวรรณที่ ๑ มี นำหน้าเรียกว่า ก วรรณ และวรรณที่ ๒ มี จ นำหน้า เรียกว่า จ วรรณ เป็นต้น พยัญชนะอีก ๘ ตัว คือ ย ร ล ว ส ห ฬ แต่ละตัวมีฐานกรณ์ต่างกัน ไม่เกิดรวมฐานกรณ์ เดียวกัน จึงจัดเป็น อวรรณ แปลว่าไม่เป็นพวกกัน ตามฐานกรณ์ที่เกิด^{๒๓}

๒) สนธิ ต่ออักษรที่อยู่ในคำอื่น ให้เนื่องเป็น ๖ ส่วน สนธิ แปลว่า ต่อ คือต่อศัพท์ และอักขระ ให้เนื่องกันด้วยอักขระ เพื่อประโยชน์ ๓ ประการ คือ

๑. ย่นอักขระให้น้อยลง
๒. เป็นอุปการะในการแต่งฉันท
๓. ทำคำพูดให้สละสลวย

สนธิ ต่างจากสมาส เพราะสนธิต่อศัพท์และอักขระให้เนื่องด้วยอักขระ ส่วนสมาส ย่อบท ที่มีวิภัติตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไปให้เป็นบทเดียวกัน เช่น กโต อุปกาโร เมื่อเอาบททั้ง ๒ นี้ย่อเข้ากันเป็น กตอุปกาโร นี้ชื่อว่าสมาส แต่คำว่า กตอุปกาโร นี้ ยังมีอักขระมากไปและเป็นคำที่ไม่สละสลวยตาม ความนิยมของภาษา จึงต้องต่อด้วยวิธีสนธิ เพื่อย่นอักขระให้น้อยลงอีก คือ เอา กต=อุปกาโร มาต่อกัน เข้า เป็นกโตปกาโร นี้ชื่อว่าสนธิ สนธิ นั้น โดยย่อมี ๓ คือ

๑. สระสนธิ
๒. พยัญชนะสนธิ

^{๒๓} พระอมรารักษ์ขิต (เรียบเรียง), อธิบายบาลีไวยากรณ์ สมัญญาภิธาน และสนธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖.

๓. นิคคหิตสนธิ^{๖๔}

ในสนธิกริโยปรกณ คือ วิธีที่ใช้เป็นเครื่องมือแก่การทำสนธินั้นมี ๘ อย่าง คือ โลโป ลบ ๑ อาเทโส แผลง ๑ อาคโม ลงตัวอักษรใหม่ ๑ วิกาโร ทำให้ผิดจากของเดิม ๑ ปกติ ปกติ ๑ ทีโฆ ทำให้ยาว ๑ รสส์ ทำให้สั้น ๑ สณโณโค ซ้อนตัว ๑^{๖๕}

ข. วจิวิภาค ภาคที่ ๒

(๒) วจิวิภาค (วจิ+วิภาค) แบ่งคำพูดออกเป็น ๖ ส่วน คือ

๑) นาม หมายถึง บรรดาสภาพทั้งมวล ทั้งที่มีวิญญาณและหาวิญญาณมิได้ ซึ่งได้อุบัติขึ้นมาในโลก จะเป็นคน สัตว์ ภูเขา ต้นไม้ ใดๆ ใดอย่างหนึ่งก็ดี เมื่อยังไม่มีใครสมมติเรียกชื่อว่าอย่างหนึ่งอย่างนี้ สักแต่ว่ามีอยู่เท่านั้น ก็ยังไม่ทราบละเอียดว่าคนหรือสัตว์เป็นต้น อีกนัยหนึ่ง สิ่งที่น่ามไปในคำพูดของภาษาต่าง ๆ คืออาจเรียกรู้เข้าใจกันได้ตามความประสงค์ เรียกว่า “นาม” แปลว่า “ชื่อ” หรือหมายความว่ามีอาการน่ามไปในคำพูดของภาษานั้น ๆ ตามแต่จะสมมติขึ้น ส่วนสำเนียงก็ดี อักษรที่ใช้แทนสำเนียงก็ดี ซึ่งปรากฏเป็นถ้อยคำได้ เช่น บุตโต บุตร ปณณา มีปัญญา ทกโข ขยัน เหล่านี้เป็นต้น เรียกว่า “ศัพท์” คำนี้ ก็คือนามและศัพท์ดังกล่าวแล้ว เป็นแต่รวมเข้าด้วยกันแปลว่า ศัพท์ที่แสดงนามคือชื่อหรือสำเนียงที่แสดงนาม อันหมายความว่าสำเนียงหรือเสียงที่บ่งถึงชื่อนั้นเอง เรียกว่า นามศัพท์ ๆ นั้นแบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ

๑. นามนาม หมายถึง นามที่เป็นชื่อของคน สัตว์ ที่ สิ่งของ และสภาพต่าง ๆ เรียกนามนาม มนุษย์ทุกจำพวกซึ่งมีอวัยวะคล้ายคลึงกัน รวมเรียกว่า “คน” สัตว์มุกจำพวกต่างโดยช้าง ม้า โค กระบือ เป็นต้น เป็นสัตว์มีเท้าก็ตาม ไม่มีเท้าก็ตาม มีปีกก็ตาม ไม่มีปีกก็ตาม หรือที่พิเศษออกไปจากนี้ก็ตาม รวมเรียกว่า “สัตว์” ของอยู่เป็นที่เช่นแผ่นดินก็ดี ของที่เนื่องกับแผ่นดินเช่นต้นไม้หรือเรือนก็ดี หรือสิ่งอื่น ๆ อันนับว่าเป็นที่อยู่อาศัย รวมเรียกว่า “ที่” สิ่งของทุกประเภทต่างโดยเป็นเครื่องอุปโภค เช่นเสื้อผ้าหรือเครื่องใช้อย่างอื่น ๆ เป็นต้นก็ดี เป็นเครื่องบริโภคต่างโดยขำน้ำเป็นต้นก็ดี รวมเรียกว่า “สิ่งของ” สภาพหรือธรรมชาติต่าง ๆ ต่างโดยฉานและสมบัติเป็นต้น รวมเรียกว่า “สภาพ” ชื่อของคนเป็นต้นเหล่านี้ เรียกว่า “นามนาม” แปลว่า “ชื่อของสิ่งที่มีชื่อ”

๒. คุณนาม หมายถึง ธรรมชาติสิ่งทั้งปวง ย่อมมีคุณลักษณะประจำอยู่ทุกชนิด ดังกล่าวแล้ว แม้จะมีเหมือนกันก็จริง แต่ก็ไม่เสมอกันทั้งหมด ย่อมมียิ่งและหย่อนกว่ากัน ตัวอย่าง พระ ก. ฉลาด พระ ข. ฉลาด พระ ค. ก็ฉลาด เพียงเท่านั้นแสดงว่าเป็นพวกฉลาดด้วยกัน แต่ก็ยิ่งและหย่อนสมมติว่า พระ ก. เป็นผู้ฉลาด แต่พระ ข. ยิ่งเลียบแหลมยิ่งไปกว่านั้นต้องจัดให้พระ ข. เป็นผู้

^{๖๔} พระมหาโยธิน โยติโก (เรียบเรียง), บาลีไวยากรณ์ , หน้า ๑๙.

^{๖๕} พระอมราภิกขิต (เรียบเรียง), อธิบายบาลีไวยากรณ์ สมัญญาภิธาน และสนธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔,

ฉลาดกว่าพระ ก. ส่วนพระ ค เป็นผู้ฉลาดไม่มีตัวจับ คือหาผู้เปรียบเสมอมิได้ เป็นยอดเยี่ยมกว่าทุก ๆ คน เช่นนี้พระ ค. ต้องนับว่าฉลาดกว่าพระ ก. และพระ ข. จัดเป็นฉลาดที่สุด แม้สิ่งของที่ไร้วิญญานก็เหมือนกัน ย่อมมีลักษณะแตกต่างกันเป็นขั้นสามัญชั้นกลางและดีเยี่ยม โดยอนุมาณนี้จึงแบ่งคุณนาม ออกเป็น ๓ ชั้น คือ ปกติ วิเสส อติวิเสส^{๖๖}

๓. สัพพนาม หมายถึง นามที่เป็นชื่อสำหรับใช้แทนนามนาม ซึ่งออกชื่อมาแล้วข้างต้น เพื่อมิให้เป็นการซ้ำซากในเมื่อประสงค์จะพูดถึงอีก พึงดูคำอธิบายที่ว่าด้วยสัพพนามข้างหน้าเถิด ในที่นี้พึงกำหนดเนื้อความโดยย่อ ๆ ว่า สัพพนามนั้นแบ่งออกเป็น ๒ คือ ปุริสสัพพนาม ๑ วิเสสนาม ๑, คำแทนชื่อคน, สัตว์, ที่, สิ่งของ. โดยตรงเช่นเขา, เจ้า, ท่าน, สู่, เอง, มิ่ง, ตามคำสูงและต่ำ จัดเป็นปุริสสัพพนามคำแทนชื่อโดยความเป็นบทวิเสสนะ คือแทนเพียงเพื่อให้รู้ความแน่นอนและไม่แน่นอน และเพื่อให้รู้ระยะใกล้หรือไกล เช่น ไต, นั้น, อย่างใดอย่างหนึ่ง, อื่น, โนน, เป็นต้น จัดเป็นวิเสสนาม^{๖๗}

๒) อพยยศัพท์ หมายถึง ไม่ฉิบหายไป หรือ ไม่เสื่อมสิ้นไป ท่านบัญญัติให้เป็นชื่อของศัพท์อีกแผนกหนึ่ง ซึ่งจะแจกด้วยวิภัติทั้ง ๗ หมวด เหมือนนามทั้ง ๓ ตามที่กล่าวมาแล้วไม่ได้^{๖๘} รูปเดิมเป็นมาอย่างไร ก็คงไว้อย่างนั้นไม่เปลี่ยนแปลง ในนามทั้ง ๓ ตามที่กล่าวมาแล้ว จะมีอยู่ด้วยกันกี่ศัพท์ก็ตาม ตามลำพังมูลศัพท์ ยังไม่อำนวยความสะดวกเพิ่มเติมที่ ต่อเมื่อนำมาปรุงด้วยลิงค์ วจนะ วิภัติทั้ง ๓ อย่างแล้ว จึงเปลี่ยนแปลงไปด้วยวิธีอย่างใดอย่างหนึ่งก่อนมูลศัพท์นั้นจึงจะอำนวยความสะดวกเพิ่มเติมที่ตามต้องการ ฉะนั้น ลิงค์ วจนะ วิภัติ เครื่องปรุงทั้ง ๓ นี้ จึงจำเป็นที่สุดสำหรับมูลศัพท์ในนามทั้ง ๓ ส่วนศัพท์ที่จะกล่าวต่อไปนี้ ไม่เป็นเช่นนั้น มูลศัพท์เป็นมาอย่างไร เพราะฉะนั้น ท่านจึงให้นามบัญญัติว่า “อพยยศัพท์” เพราะเป็นศัพท์ที่ไม่ฉิบหายหรือไม่เสื่อมสิ้นไปด้วยอำนาจวิภัติ อพยยศัพท์แบ่งเป็น ๓ คือ ๑. อุปสัค ๒. นิบาต ๓. ปัจจัย^{๖๙} ทั้ง ๓ คำนี้มีหลักเกณฑ์ใช้ในที่ต่าง ๆ กัน

๓) สมาส หมายถึง คำพูดในภาษาหนึ่ง ๆ มีทั้งคำพูดพิสดาร คือพูดอย่างเต็มความมีทั้งคำพูดย่อ คือพูดอย่างสั้น แต่เข้าใจความหมายกันได้เนื้อความมาก และชัดเจน ในภาษาไทยเรา ก็มีความย่อเช่น นั้นเหมือนกันเช่น รถเทียมด้วยม้า ย่อมเป็นรถม้าเป็นต้น แม้ในภาษาบาลี ก็มีคำย่อดุจเดียวกัน ถ้าย่อนามศัพท์ตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไป ให้เข้าเป็นบทเดียวกัน เรียกว่า สมาส แปลว่า ศัพท์ที่ย่อ

^{๖๖} พระมหาโยธิน โยติโก (เรียบเรียง), บาลีไวยากรณ์ , หน้า ๒๙.

^{๖๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ทรงแต่ง), บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒ นาม และอพยยศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๔๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๗๗.

^{๖๘} พระมหาโยธิน โยติโก (เรียบเรียง), บาลีไวยากรณ์ , หน้า ๙๑.

^{๖๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ทรงแต่ง), บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒ นาม และอพยยศัพท์, หน้า ๗๗.

เข้า^{๗๐} คือย่อให้สั้นเพื่อใช้วิภัติให้น้อยลงบ้าง เพื่อจะให้เนื้อความเข้ากันในทางสัมพันธ์คือไม่ให้เข้าใจ
 เขวไปว่า เนื้อความนั้น ๆ แยกไปเข้ากันบ่ออื่น ถึงแม้ว่าเมื่อเข้าสมาสกันแล้ว วิภัติจะไม่ลบก็ดี แต่มี
 ประโยชน์ในอันที่จะทำความแน่นอนลงไปว่าศัพท์นั้นเป็นอันเดียวกัน จะแยกจากกันไปเป็นอย่างอื่น
 ไม่ได้ และบางครั้งทำให้มีเนื้อความพิเศษขึ้นก็มี เช่น พหูพพิหิสมาส ท่านนิยมให้แปลว่า มี ช้างหน้า ดัง
 อ. ว่า กตกิจโจ แปลว่า ผู้มีกิจอันทำแล้ว ดังนี้ และ อ. ว่า ทูเรนิทาน์ (วัตถุ) มีนิทานในที่ไกล สมาสมี
 ประโยชน์ดังกล่าวนี้ ฉะนั้น ท่านจึงได้จัดไว้เป็นไวยากรณ์ประเภทหนึ่งในบรรดาบาลีไวยากรณ์
 ทั้งหมด สมาสมีชื่อ ๖ อย่าง ๑. กัมมธารยะ ๒. ทิคุ ๓. ตัปฺปุริสสะ ๔. ทวันทวะ ๕. อัปยียภาวะ ๖.
 พหูพพิหิ^{๗๑} ตัทธิต กับ บทสมาส ต่างกันคือ สมาส สำหรับย่อบทหลาย ๆ บทเข้าด้วยกัน โดยวิธีลบ
 วิภัติของศัพท์หน้าบ้าง ไม่ลบบ้าง เพื่อป้องกันความร้งร้งของวิภัติและบทซึ่งไม่จำเป็นในระหว่าง
 ศัพท์ทั้ง ๒ เสีย และบางทีลบศัพท์ท่ามกลางเสีย โดยอาศัยศัพท์หน้าและศัพท์หลังเป็นหลัก วิธีนี้
 เรียกว่า ‘มฺชฌเณโลปสมาส’ แปลว่า สมาสลบศัพท์ท่ามกลาง เช่น อสเสน ยุตตต รโถ ย่อเข้าสมาสเป็น
 อสสรโถ โดยลบ ยุตต เสีย ก็คงแปลว่า รถเทียมด้วยม้า เป็นต้น ได้ความว่า สมาสนั้น ลบวิภัติ ของ
 ศัพท์หน้าอย่างหนึ่ง ไม่ลบอย่างหนึ่ง และลบศัพท์ท่ามกลางอย่างหนึ่ง

๔) ตัทธิต เป็นแผนกหนึ่งแห่งวจีวิภาค สำหรับตัดทอนศัพท์ให้น้อยลง มิให้รุงรังใน
 ส่วนไม่จำเป็นแล้วใช้ปัจจัยแทนไว้ แต่แปลได้ความเท่าเดิม เรียกว่า ตัทธิต โดยสังเขปแบ่งออกเป็น ๓
 คือ สามัญญัตติต ภาวัตติต และ อัปยัตติต^{๗๒} ตัวอย่างเช่น ราชคเห ชาโต เกิดในกรุงราชคฤห์
 ตัดหรือลบ ชาต เสีย แล้วลง ฌิก ปัจจัยแทนไว้ที่ ราชคเห เป็น ราชคหิโก แปลว่า เกิดในกรุงราชคฤห์
 หรือ นคร ชาโต เกิดในนคร ลง ฌ ปัจจัย เป็น นาคโร แปลว่า เกิดในนคร ก็เหมือนกัน ตัทธิต คำนี้
 แปลว่า สัทรูปอันอาจารย์ทำให้สำเร็จด้วยปัจจัยมี ฌ เป็นต้น เป็นประโยชน์แก่เนื้อความแห่งศัพท์มี
 วาสัญญ เป็นต้น โดย วิ. ว่า ตสส หิตฺ=ตทิตฺ ย ฌ ปจฺยยาทิการิยํ สัทรูปอันอาจารย์ทำให้สำเร็จด้วย
 ปัจจัยมี ฌ เป็นต้น อันใด หิตฺ เป็นประโยชน์ ตสส วาสัญญาทิกสส อตถสส แก่อรธมี วาสัญญ เป็นต้น
 เหตุนั้น ต ฌ ปจฺยยาทิการิยํ...นั้น ตทิตฺ ชื่อว่า ตัทธิต (ตทิตฺ เป็นประโยชน์แก่อรธ มีวาสัญญ เป็นต้น
 ต้นนั้น) แปลง ท เป็น ธ แล้ว ซ้อน ท เป็นตัปฺปุริสสมาส

ส่วนตัทธิต ถ้ามี ๒ ศัพท์หรือมากกว่านั้น ซึ่ง มีเนื้อความแปลได้เต็มที่แล้วก็ตาม ต้องลบ
 ศัพท์หลังทิ้งเสีย แล้วลงปัจจัยแทนไว้ ก็แปลได้ความเท่าเดิม เช่น ฌมเม=นียุตโต แปลว่า ประกอบใน
 ธรรม ลบ นียุตต เสีย ลง ฌิก ปัจจัยแทนไว้ที่ ฌมเม เป็น ฌมมิโก แปลว่า ประกอบในธรรม ดังนี้ นับว่า

^{๗๐} พระมหาโยธิน โยติโก (เรียบเรียง), บาลีไวยากรณ์ , หน้า ๑๖๕.

^{๗๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ทรงแต่ง), บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่
 ๒ สมาส และตัทธิต, พิมพ์ครั้งที่ ๓๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๐๗.

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔.

ทอนศัพท์ให้น้อยลงและทั้งความก็ไม่เสีย, ศัพท์นี้ถ้าเป็นสมาส ก็ลบแต่วิภัตติของศัพท์หน้า แล้วย่อเข้าสมาสเป็น ฌมมนิยุตโต เท่านั้น ส่วนตัทธิตเป็น ฌมมิโก ฌมมนิยุตโต ก็ดี ฌมมิโก ก็ดี แปลว่า ประกอบในธรรมเหมือนกัน นี่ความต่างกันของตัทธิต และสมาส

๕) อาขยาต หมายถึง ศัพท์ที่กล่าวถึงกิริยา คือความทำ อันเป็นอาการที่ปรากฏขึ้นในคน สัตว์ และ สรรพสิ่งต่างๆซึ่งแสดงให้เห็นว่า ตัวประธานคือผู้หรือสิ่งที่เป็นเจ้าของกิริยาทำอะไร แสดงอาการเคลื่อนไหวหรือคงที่ให้ปรากฏออกมาอย่างไร เช่นศัพท์กิริยาเหล่านี้ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ พูด คิด ชื่อว่า อาขยาต^{๗๓} ศัพท์นี้มีมูลเดิมมาจาก อา บทหน้า ขยา ชาติ ในความกล่าว (กิริยา) ศัพท์นั้นชื่อ อาขยาต ศัพท์กล่าวกิริยา คือความทำของนามที่เป็นประธานนี้เป็นส่วนสำคัญมาก จะขาดเสียมิได้ ถ้าขาดเสียแล้ว เราก็จะทราบไม่ได้ว่า นามที่เป็นประธานจะแสดงกิริยาอาการอย่างไร แต่ศัพท์ที่กล่าวกิริยาหาได้ชื่ออาขยาตเสมอไปไม่ เพราะยังมีศัพท์ที่แสดงกิริยาอีกแผนกหนึ่งคือกิริยา กิตก์ การที่เราจะสังเกตให้ทราบแน่ชัดได้ ต้องอาศัยสังเกตดูเครื่องปรุงของศัพท์นั้น ๆ เพราะกิริยา ศัพท์ทั้งหมด ย่อมมีมูลเดิมมาจากชาติคือศัพท์อันเป็นมูลรากเป็นสำคัญเสมอกัน เมื่อจะให้เป็นกิริยา ฝ่ายใด ก็ใช้เครื่องประกอบของฝ่ายนั้นปรับปรุงเข้า เครื่องปรุงเป็นเหตุให้สังเกตรู้ได้ว่าเป็นกิริยาแผนก ไหนตลอดถึงพวคนามศัพท์ก็ยังมีเครื่องปรุงประจำแผนกของตน ๆ คือ ลิงค์ วจนะ วิภัตติ เพื่อเป็นเครื่องหมายให้ทราบได้ว่าเป็นศัพท์จำพวก นามศัพท์ ฉะนั้น ศัพท์ที่จะได้ชื่อว่าอาขยาตเต็มทีก็ต้อง ประกอบพร้อมด้วยเครื่องปรุงสำหรับอาขยาต อันท่านจัดไว้เป็นส่วน ๆ สำหรับทำหน้าที่ของตน ๆ ซึ่ง จะขาดเสียแม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมไม่ได้ถ้าขาดเสีย ก็เท่ากับว่าศัพท์นั้นมีความเป็นอาขยาตยังไม่ สมบูรณ์ กล่าวอย่างง่ายก็คือ ศัพท์กิริยาฝ่ายอาขยาต ต้องประกอบด้วยเครื่องปรุงของอาขยาต ซึ่ง ท่านจำแนกไว้เป็น ๘ ประการ คือ วิภัตติ กาล บท วจนะ บุรุษ ชาติ วาจก ปัจจัย เพื่อเป็นเครื่องหมาย เนื้อความให้ชัดเจน^{๗๔}

ความสำคัญของอาขยาตคือ เมื่อผู้ศึกษาได้เรียนรู้ถึงนามศัพท์คือ คน สัตว์ ที่ สิ่งของ พร้อมด้วยลักษณะและคำแทนชื่อ อันเป็นส่วนว่าด้วยนามแล้ว ยังไม่พอแก่ความต้องการ จำเป็นต้อง เรียนรู้ถึงความเคลื่อนไหวหรือความคงที่อันเป็นเครื่องแสดงความทำของนามซึ่งได้แก่กิริยาอีก เพราะ เพียงแต่นามศัพท์หาเป็นเครื่องให้รู้ถึงความเป็นไปของภาษามคธได้เพียงพอไม่ มิฉะนั้น ก็จะมีแต่เพียง ชื่อ ซึ่งหาให้สำเร็จประโยชน์อย่างแท้จริง ในการเข้าในภาษามคธได้พอแก่ความประสงค์ไม่ ถ้าพ้องนาม ศัพท์เป็นแต่เพียงแสดงชื่อลักษณะหรือคำแทนชื่อเท่านั้น ถ้าไม่มีกิริยาเป็นเครื่องประกอบอีกต่อหนึ่ง แล้ว จะทราบไม่ได้เลยว่า นามศัพท์ทำอะไรบ้าง กิริยา คือความทำของนามศัพท์จึงเป็นหน้าที่ของ

^{๗๓} พระมหาโยธิน โยติโก (เรียบเรียง), **บาลีไวยากรณ์**, หน้า ๙๑.

^{๗๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ทรงแต่ง), **บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่**

อาชยาดแสดงได้ปรากฏ อาชยาดย่อมเป็นสิ่งสำคัญในส่วนกิริยา และยังใช้เป็นเครื่องคุมพากย์ คือ คำพูดที่กล่าวออกไปเพื่อให้ทราบได้ว่า จบประโยคแห่งคำพูดท่อนหนึ่ง ๆ กำกับความที่ท่อนต่าง ๆ ไม่ให้คละกัน ถึงแม้ว่าจะมีกิริยาอีกแผนกหนึ่งซึ่งเรียกว่ากิริยาภิตก์ ก็ยังไม่สำคัญเท่ากิริยาอาชยาด เพราะกิริยาภิตก์ไม่มีวิภัติแผนกหนึ่งเหมือนอาชยาด ยังต้องอาศัยวิภัตตินาม บทและบุรุษก็ต้องอาศัย อาชยาดเป็นเครื่องบ่ง ทั้งจะให้ป็นกิริยาคุมพากย์ไม่ได้เสมอไป เพราะเหตุนี้ อาชยาดจึงเป็นปกรณที่ สำคัญอย่างยิ่งซึ่งจำเป็นที่สุดที่ผู้ศึกษาจะต้องเรียนรู้และจะขาดเสียมิได้

๖) กิตก์ เป็นชื่อของศัพท์ที่ทานประกอบปัจจัยหมู่หนึ่งซึ่งเป็นเครื่องกำหนดหมาย เนื้อความของนามศัพท์ และกิริยาศัพท์ที่ต่าง ๆ กัน เรียกว่า กิตก์^{๗๕} เหมือนนามศัพท์ที่เอามาใช้ใน ภาษาของเรา มี ‘ทาน’ เป็นต้น ย่อมมีเนื้อความต่าง ๆ กัน ‘ทาน’ นั้น เป็นชื่อของสิ่งของที่พึงสละ ก็มี เหมือนคำว่า ‘คนมีให้ทาน คนจนรับทาน’ เป็นต้น, เป็นชื่อของการให้ก็มี เหมือนคำว่า ‘ผู้นี้ยินดี ในทาน’ เป็นต้น, เป็นชื่อของเจตนาที่มี เหมือนคำว่า ‘ทานมัยกุศล’ เป็นต้น, เป็นชื่อของทีก็มี เหมือน คำว่า ‘โรงทาน’ เป็นต้น ส่วนกิริยาศัพท์ มีคำว่า ‘ทำ’ เป็นต้น ก็มีเนื้อความต่างกัน, เป็นกัตตุวาก บอกผู้ทำก็มีเหมือนคำว่า ‘นายช่างทำงานจริง’ เป็นต้น, เป็นกัมมวาก บอกสิ่งที่เขาทำก็มี เหมือนคำ ว่า ‘เรือนนี้ทำงานจริง’ เป็นต้น ศัพท์เหล่านี้ในภาษามคธ ล้วนหมายด้วยปัจจัยทั้งสิ้น กิตก์นั้น แบ่ง ออกเป็น ๒ ก่อน คือ เป็นนามศัพท์อย่าง ๑ เป็นกิริยาศัพท์อย่าง ๑. กิตก์ทั้ง ๒ อย่างนี้ ล้วนมีธาตุเป็น ที่ตั้งทั้งสิ้นก็แต่ธาตุนั้น ไม่แปลกกันกับธาตุอาชยาดที่กล่าวแล้ว^{๗๖}

ค. วากยสัมพันธ์ ภาคที่ ๓

วากยสัมพันธ์ (วากย+สัมพันธ์) ว่าด้วยการก คือ ผู้ทำและผู้ถูกทำ คำว่า การก แปลว่า ผู้กระทำซึ่งทำให้กิริยาสำเร็จ หมายความว่า การกนั้นต้องมีความสัมพันธ์กับกิริยาเท่านั้น^{๗๗} ตลอดถึง ประพันธ์ผู้กล่าวที่แบ่งไว้ในวชิวิภาคให้เข้าประโยคเป็นอันเดียวกัน เมื่อรู้จักส่วนแห่งคำพูดแล้วก็ควร ศึกษาให้รู้จักวิธีประกอบคำพูดเข้าเป็นพากย์ เพื่อเป็นประโยชน์ในการพูดหรือแต่งหนังสือซึ่งแสดง ความให้ผู้อื่นเข้าใจ เหมือนนายช่างผู้ฉลาด รู้จักปรุงทักพสมภาระให้เป็นเรือน เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้ จะอยู่ ฉะนั้น วิธีประกอบคำพูดเข้าเป็นพากย์นั้น เรียกว่าวากยสัมพันธ์ คำพูดนั้นแบ่งเป็น ๓ อย่าง ดังนี้

(๑) ศัพท์เดียวหรือหลายศัพท์ แต่ยังคงสมให้เป็นใจความไม่ได้เรียกว่า บท กำหนดตาม

^{๗๕} พระมหาโยธิน โยติโก (เรียบเรียง), บาลีไวยากรณ์, หน้า ๑๓๕.

^{๗๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ทรงแต่ง), บาลีไวยากรณ์ วชิวิภาค ภาคที่

๒ อาชยาด และกิตก์, หน้า ๑๘๙.

^{๗๗} พระมหาธิพิงศ์ อุตตมปญโญ (รวบรวมเรียบเรียง), วากยสัมพันธ์ ทักษะการใช้ไวยากรณ์ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหมิตรพริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๑.

วิภัตตินาม จะกัศัพท์ก็ตาม นั้บวิภัตติละบท ๆ เช่น ปุตโต เป็นบทหนึ่ง มาตาปิตเรสุ เป็นบทหนึ่ง เป็นตัวอย่าง

(๒) หลายบทผสมให้เป็นใจความได้ แต่ยังเป็นตอน ๆ ไม่เต็มทีเรียกว่า พากยางค์ มี ๓ อย่าง คือ (นาม) กุลสส ปุตโต, (คุณ) ปิโย ปุตโต, (กิริยา) ปุตโต มาตาปิตเรสุ สมสมปฏิปชชนโต เป็นตัวอย่าง ตอนหนึ่ง ๆ นับเป็นพากยางค์หนึ่ง ๆ

(๓) หลายบทหรือหลายพากยางค์ ผสมให้เป็นใจความได้เต็มทีเรียกว่า พากย์ เช่น ปุตโต มาตาปิตเรสุ สมสม ปฏิปชชนโต ปลสั ลภติ เป็นตัวอย่าง ตอนมีกิริยาอาชยาตหนึ่ง ๆ นับเป็นพากย์หนึ่ง ๆ^{๗๘}

การศึกษาวีธีประกอบคำพูดเข้าเป็นพากย์มี ๒ ทาง คือ กำหนดพากย์ที่เรียงไว้แล้วให้รู้ว่บทไหนเข้ากับบทไหน ซึ่งเรียกว่า สัมพันธ์ ทาง ๑ เรียนผูกคำพูดให้เป็นพากย์เองให้ต้องตามแบบอย่าง ทาง ๑ ใน ๒ ทางนั้น ควรเรียนทางสัมพันธ์ให้เห็นเป็นตัวอย่างไว้ก่อนแล้ว จึงเรียนแต่งเอง เช่นนี้ การศึกษาจะได้สะดวกดี ก่อนแต่เรียนสัมพันธ์ หลักสัมพันธ์ของบทที่ลงปฐมวิภัตติ^{๗๙} ฉะนั้น ควรรู้จักแบบสัมพันธ์ไว้ก่อนคือ

๑) บทนามนาม ที่ประกอบด้วยปฐมวิภัตติใช้ในอรรถ ๔ อย่าง ดังนี้

๑. เป็นประธานในนามพากยางค์ และคุณพากยางค์เรียกชื่อว่า ลิงคตโย. อุทาหรณ์อย่างนี้ กุลสส ปุตโต ปิโย ปุตโต

๒. เป็นผู้ทำเอง ในพากย์ที่เป็นกัตตุวาก เรียกว่า สยกตตยา อุ. ปุตโต ชายติ

๓. เป็นผู้ใช้ให้ทำ ในพากย์ที่เป็นเหตุกัตตุวาก เรียกว่า เหตุกตตยา อุ. มาตาปุตตี ชเนติ

๔. เป็นของที่เขาทำ ในพากย์ที่เป็นกรรมวากาและเหตุกรรมวากา เรียกว่า วุตตกมมี. อุ. กลยาณกมมี กาทพพิ. สงโฆ ณาเปตพโพ^{๘๐}

๒) บทนามนาม ที่ประกอบด้วยทุติยวิภัตติ คือ ว่าด้วยประภทอรรถของทุติยา

^{๗๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ทรงแต่ง), บาลีไวยากรณ์ วากยสัมพันธ์ ภาคที่ ๓ ตอนต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๒๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๑๖.

^{๗๙} พระมหาดิพนธ์ อุตตมปญโญ (รวบรวมเรียบเรียง), วากยสัมพันธ์ ทักษะการใช้ไวยากรณ์ ๒, หน้า ๗.

^{๘๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ทรงแต่ง), บาลีไวยากรณ์ วากยสัมพันธ์ ภาคที่ ๓ ตอนต้น, หน้า ๒๑๗.

วิภัตติ^{๕๑} ใช้ในอรรถ ๖ อย่าง เข้ากับกิริยา ดังนี้

๑. เป็นที่ทำ (ซึ่ง) เรียกชื่อว่า อุตตกมมฺ. อุ. ธมฺมํ สุณาติ.
๒. เป็นที่ไปถึง (สู่) เรียกชื่อว่า สมปาปุณฺณิกมมฺ. อุ. นครํ ปวิสติ.
๓. เป็นที่ใช้ให้ทำ (ยัง) เรียกชื่อว่า การิตกมมฺ บ้าง กตตุกมมฺ บ้าง. อุ. มาตา ปุตตํ
ชเนติ.
๔. เป็นที่ลู่ลวง (สิ้น, ตลอด) เรียกชื่อว่า อจจนตสโยโค อุ. ติโยชนํ คจฺจติ.
๕. เป็นที่รับพูด (กะ, เฉพาะ) เรียกชื่อว่า อกถิตกมมฺ อุ. ภควนฺตํ เอตทโวจ.
๖. เป็นเครื่องทำกิริยาให้แปลกจากปกติ คือเป็นคุณบทแห่งกิริยา เรียกชื่อว่า
กิริยาวิเสสนํ. อุ. สุขํ เสติ.

๓) บทนามนาม ที่ประกอบด้วยตติยวิภัตติ คือ ว่าด้วยประเภทอรรถของตติยวิ
ภัตติ^{๕๒} ใช้ในอรรถ ๖ อย่าง เข้ากับกิริยาบ้าง เข้ากับนามบ้าง เข้ากับอภัยศัพท์บ้างดังนี้

๑. เป็นวัตถุเครื่องทำ (ด้วย) เรียกชื่อว่า กรณํ. อุ. กาเยน กมมํ กโรติ.
 ๒. เป็นทางเครื่องแปลก (โดย, ตาม.) เรียกชื่อว่า ตติยวิเสสนํ. อุ. ทกฺขิณฺเนน ปส
เสน สีหเสยฺยํ กปเปติ. มม วจเนน เอวํ วเทหิ.
 ๓. เป็นผู้ทำและผู้ใช้ให้ทำ ในพากย์ที่เป็นภาววจกและกรรมวจก เหตุกรรม
วจก และในกิริยาพากยงค์ (อัน) เรียกชื่อว่า อนภิตตกตตา. อุ. สมณฺเณ นาม สุขสมณฺเณน ภวิตพฺพํ. อุ
โปสโล สงฺเขน อนฺนฺมานตพฺโพ. พยตฺเตน ภิกฺขุณา ปฏฺิพฺเลน สงฺโฆ ญาเปตพฺโพ. อนฺุชานามิ ภิกฺขเว คิ
ลาเนน ภิกฺขุณา ปาริสฺสุทฺธิํ ทาตุ.
 ๔. เป็นเหตุ (เพราะ) เรียกชื่อว่า เหตุ. อุ. ลาเกน อุนฺนโต โลโก, อลาเกน จ โอน
โต.
 ๕. เป็นอาการ (มี, ด้วย, ทั้ง,) เรียกชื่อว่า อิตถมฺภูตํ. อุ. มนสา เจ ปสนฺเนน ภาสติ
วา กโรติ วา.
 ๖. เป็นเครื่องประกอบ (กับ) เรียกชื่อว่า สหตถตติยา. อุ. สหาปี คคฺเคน สงฺโฆ อุ
โปสถํ กเรยฺย. เอกํ สมยํ ภควา เวรณฺชายํ วิหฺรติ มหฺตา ภิกฺขุสงฺเขน สทฺธิ.
- ๔) บทนามนาม ที่ประกอบด้วยจตุตถวิภัตติ คือ ว่าด้วยประเภทอรรถของจตุตถ

^{๕๑} พระมหาธิติพงษ์ อุตตมปญฺโญ (รวบรวมเรียบเรียง), วากยสัมพันธ์ ทักษะการใช้ไวยากรณ์ ๒, หน้า
๑๖.

^{๕๒} พระมหาธิติพงษ์ อุตตมปญฺโญ (รวบรวมเรียบเรียง), วากยสัมพันธ์ ทักษะการใช้ไวยากรณ์ ๒, หน้า
๓๒.

วิภัติ^{๘๓}ใช้ในอรรถ ๓ อย่าง เข้ากับกิริยา เรียกชื่อเป็นอย่างเดียวกันว่า สมปทาน ดังนี้

๑. เป็นที่ให้ (แก่) อ. สงขสส ทานํ เทติ.
๒. เป็นที่ส่งไป (เพื่อ) อ. รณโณ ปณณการํ เปเสติ.
๓. เป็นที่ประทุษร้าย (ต่อ) อ. โย อปปทุจสส นรสส ทุสสติ.

๕) บทนามนาม ที่ประกอบด้วยปัญจมีวิภัติ คือ ว่าด้วยประเภทอรรถของปัญจมีวิภัติ^{๘๔}ใช้ในอรรถ ๓ อย่าง เข้ากับกิริยา ดังนี้

๑. เป็นแดนออก (แต่, จาก.) เรียกชื่อว่า อปาทาน. อ. ปิยโต ชายเต โสโก. ปาปา จิตต์ นิวารเย.
๒. เป็นแดนเปรียบ (กว่า) เรียกชื่อว่า อปาทานํ ดุจเดียวกัน. อ. ทานโต สีลํ มหป ผลตรํ (โหติ).

๓. เป็นเหตุ (เหตุ) เรียกชื่อว่า เหตุ. อ.ชาติปจจาชา ชรามรณํ (สมภวติ).^{๘๕}

๖) บทนามนาม ที่ประกอบด้วยฉัฐวิภัติ คือ ว่าด้วยประเภทอรรถของฉัฐวิภัติ^{๘๖}ใช้ในอรรถ ๖ อย่าง เข้ากับนาม ดังนี้

๑. เนื่องด้วยเป็นเจ้าของพัสดุ (ของ) เรียกชื่อว่า สามีสสมพนโธ. อ. ภิกขุสส จิวริ.
๒. เนื่องอยู่ในหมู่ (แห่ง) เรียกชื่อว่า สมุหสมพนโธ. อ. โคนานํ ยูโธ.
๓. เนื่องด้วยเป็นเจ้าของกิริยาอาการเป็นต้น (แห่ง) เรียกชื่อว่า วาหีสสมพนโธ. อ. สาธุ ฆมมสส สุฆมมตา.

๔. เป็นประธานในพากยาค์ที่แทรกเข้ามา (เมื่อ) เรียกชื่อว่า อนาทโร. อ. มาตาปิ ตุนํ รุทมานานํ อคารสมา อนคาริยํ ปพพิ.

๕. เป็นจำนวนที่รวมกันอยู่ ซึ่งจะต้องถอนออก (แห่ง) เรียกชื่อว่า นิทุธารณํ. อ. มนุสสานํ ขตติโย สุรโตโม.

๖. เป็นกรรมในบทที่เป็นนามกิตก์ เว้นแต่ศัพท์ที่ประกอบด้วย ตุ ปัจจย เรียกชื่อว่า ฉฏฐิกมมํ. อ. จิตตสส ทมโธ สาธุ ภวิสสนติ ฆมมสส อณฺญาตาโร.

๗) บทนามนาม ที่ประกอบด้วยสัตตมีวิภัติ คือ ว่าด้วยประเภทอรรถของสัตตมี

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒.

^{๘๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒.

^{๘๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ทรงแต่ง), บาลีไวยากรณ์ วากยสัมพันธ์

ภาคที่ ๓ ตอนต้น, หน้า ๒๑๙.

^{๘๖} พระมหาธิติพงษ์ อุตุตมปญโญ (รวบรวมเรียบเรียง), วากยสัมพันธ์ ทักษะการใช้ไวยากรณ์ ๒, หน้า

วิภัตติ^{๘๗}ใช้ในอรรถ ๙ อย่าง เข้ากับกิริยาบ้าง เข้ากับนามบ้าง ดังนี้

๑. เป็นที่กำบังไว้โดยปกติ (ใน) เรียกชื่อว่า ปฏัจจนนาธาโร. อุ. กรณชเก มณิ.
๒. เป็นที่ซึ่มซาบหรือปนอยู่ (ใน) เรียกชื่อว่า พยาปิกาธาโร. อุ. ติเลสฺ เตลฺ.
๓. เป็นที่อยู่อาศัย (ใน) เรียกชื่อว่า วิสยาธาโร. อุ. ชเล มจฉา.
๔. เป็นที่ใกล้ (ใกล้, ณ) เรียกชื่อว่า สมীปาธาโร. อุ. นครทวารเ คามา.
๕. เป็นที่รอง (เหนือ, บน, ที่.) เรียกชื่อว่า อุปสิเลสิกาธาโร. อุ. ปณฺณตฺเต อาสเน

นิสีทิ.

๖. เป็นกาล (ใน, ณ.) เรียกชื่อว่า กาลสตฺตมี. อุ. ตสฺมี สมเย ฉมมา โหนฺติ ขนฺธา โหนฺติ.

๗. เป็นเครื่องหมายหรือเป็นเหตุ (ในเพราะ) เรียกชื่อว่า นิमितฺตสตฺตมี. อุ. สรา โข สพเพปิ สเร ปเร โลปี ปโปปนฺติ. กุณฺชโร ทนฺเตสุ หนฺยเต.

๘. เป็นประธานในพากยงค์ที่แทรกเข้ามา (ครั้งเมื่อ) เรียกชื่อว่า ลกฺขณฺ์ หรือ ลกฺขณฺวณฺต์. อุ. สุริเย อฏฺจงคเต, จนฺโท อุกฺคจฉติ.

๙. เป็นจำนวนที่รบกวนกันอยู่ซึ่งจะต้องถอนออก (ใน) เรียกชื่อว่า นิทฺธารณฺ์. อุ. ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ.^{๘๘}

๑๐) บทนามนาม ที่เป็นคำสำหรับร้องเรียก เรียกชื่อว่า อาลปนฺ. อุ. ฉมฺมํ โว ภิกฺขเว เท เสสฺสามิ.

๑๑) บทคุณนาม ใช้ในอรรถ ๓ อย่าง ดังนี้

๑. เป็นเครื่องทำนามนามให้แปลกจากปกติ เรียกชื่อว่า วิเสสนฺ. อุ. ปิโย ปฺตุโต.
๒. เป็นคุณนามก็ดี เป็นนามนามแต่ใช้ดูคุณนามก็ดี ที่เข้ากับกิริยามี ว่าเป็น เรียกชื่อว่า วิกตฺกตฺตา. อุ. พหุสฺสุโต โหติ. ชาติยา ขตฺติโย โหติ.
๓. บทวิเสสนะ ที่ประกอบด้วยทุติยาวิภัตติเข้ากับกิริยารว่าทำในพากย์ที่เป็นกัตตุ วาจก และประกอบด้วยปฐมาวิภัตติในพากย์ที่เป็นกรรมวาจก เรียกชื่อว่า วิกตฺกมฺมํ. อุ. อิมิ อตฺถํ ปากฺกํ กโรหิ. กุณฺมพสฺส สามิกํ นํ กริสฺสามิ. ปาณาติปาตสฺส อาการโก กโต.

๑๒) บทสัพพนาม, ถ้าเป็นปฺริสสัพพนาม เรียกชื่อเหมือนบทนามนาม คือ ถ้าเป็น วิเสสนสัพพนาม เรียกชื่อว่า วิเสสนฺ.

๑๓) บทกิริยาเป็น ๒ อย่าง คือบทกิริยาในพากยงค์อย่าง ๑ บทกิริยาในพากย์อย่าง

^{๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๑.

^{๘๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ทรงแต่ง), บาลีไวยากรณ์ วากยสัมพันธ์ ภาคที่ ๓ ตอนต้น, หน้า ๒๒๑.

๑ ได้ชื่อต่าง ๆ กันดังนี้

๑. บทกิริยา ที่ประกอบด้วยอันตปัจจัยหรือมานปัจจัย เรียกชื่อว่า วิเสสน บ้าง
อพภนตรกิริยา บ้าง. อุ. อิทานิ กรียมาโน อุโปสโถ. ปุตุโต มาตาปิตเรสุ สมมา ปฏิปชชนโต.

๒. บทกิริยา ที่ประกอบด้วย ต ปัจจัย เรียกชื่อว่า วิเสสน. อุ. อุปปนฺนํ ลากํ อนุ
รุขมฺติ. เรียกชื่อว่า วิกติกตฺตา. อุ. ปาโป ชาโต สิ. เรียกชื่อว่า วิกติกมมํ อุ. ฌมฺมํ จเร สุจฺริตฺตํ ส่วน บท
กิริยาแห่งอนาทร เรียกชื่อว่า อนาทรกิริยา, แห่งลักษณะ เรียกลักษณกิริยา ส่วนบทกิริยาที่
ประกอบด้วย ต ปัจจัยในพากย์ เรียกชื่อตามแบบในพากย์, แม้บทที่ประกอบด้วย ตพพ และ อนีย ก็
เหมือนกัน

๓. บทกิริยา ที่ประกอบด้วย ตฺน, ตฺวา, ตฺวาน, ปัจจัย เรียกชื่อ ๖ อย่าง ตามความ
จะแสดงแต่บทที่ประกอบด้วย ตฺวา ปัจจัยพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

ก. ถ้าเป็นกิริยาที่ทำก่อนแล้ว จึงทำกิริยาข้างหลังต่อไปอีก เรียกชื่อว่า ปุพ
พกาลกิริยา. อุ. ฌมฺมํ สุตฺวา คามํ ปจฺจาจฺจติ.

ข. ถ้าเป็นกิริยาที่กล่าวซ้ำกับกิริยาข้างต้น แสดงว่าทำสำเร็จแล้ว เรียกชื่อว่า
ปรีโยสานกาลกิริยา. อุ. เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมิ อุปสงฺกมิตฺวา นิสีทิ.

ค. ถ้าเป็นกิริยาที่ทำพร้อมไปกับกิริยาอื่น, เรียกชื่อว่า สมานกาลกิริยา. อุ.
ฉตฺตํ คเหตฺวา จฺจติ.

๔. ถ้าเป็นอาชยาต. ได้ชื่อตามวาจกแจกเป็น ๕ อย่าง ดังนี้

ก. กัตตฺวาจก เรียกชื่อว่า กตฺตฺวาจกํ อาชยาตปทํ. อุ. สูโท โอทนํ ปจฺติ.

ข. เหตุกัตตฺวาจก เรียกชื่อว่า เหตุกตฺตฺวาจกํ อาชยาตปทํ อุ. อมจฺโจ สูทํ
โอทนํ ปาเจติ.

ค. ภาววาจก เรียกชื่อว่า ภาววาจกํ อาชยาตปทํ. อุ. เตน ภูยเต.

ฌ. กรรรวาจก เรียกชื่อว่า กมฺมวาจกํ อาชยาตปทํ. อุ. สูเทน โอทโน ปจฺจเต.

ง. เหตุกรรรวาจก เรียกชื่อว่า เหตุกมฺมวาจกํ อาชยาตปทํ. อุ. อมจฺเจเน สู
เทน โอทโน ปาจาปียเต.

๕. ที่เป็นกิตกก็ได้ชื่อตามวาจกเหมือนอาชยาต เป็นแต่เรียกว่า กิตปทํ แทน อาช
ยาตปทํ เท่านั้น, บทกิริยากิตกในพากย์ คือบทที่ประกอบด้วย ต, ตพพ, อนีย, ปัจจัย.^{๘๘}

^{๘๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ทรงแต่ง), บาลีไวยากรณ์ วากยสัมพันธ์
ภาคที่ ๓ ตอนต้น, หน้า ๒๒๕.

๑๒) นิบาต คือ หิ จ ปน ตุ^{๙๐} ได้ชื่อหลายอย่างต่าง ๆ กัน ตามลักษณะที่ลงในข้อความดังจะแสดงต่อไปนี้

๑. วิตถารโชตกนิบาต ในความข้อเดียวกัน แต่กล่าวเป็น ๒ ท่อน, ท่อนต้นกล่าวแต่โดยย่อ, ท่อนหลังกล่าวโดยพิสดาร เพื่อจะอธิบายความท่อนต้นให้กว้างขวางต่อไปอีก

๒. วากยารัมภนิบาต ถ้าความท่อนต้นที่แสดงไว้ยังไม่หมดความ เป็นเหตุให้ถามให้วิสัญญากันรำไป

๓. เหตุโชตกนิบาต ถ้าความท่อนต้นกล่าวผลซึ่งชวนให้ถามถึงเหตุว่าเป็นอย่างไร เพราะอะไร, จึงกล่าวเหตุเสียในความท่อนหลังทีเดียว ไม่ต้องให้ถาม

๔. ผลโชตกนิบาต ถ้าความท่อนต้นกล่าวเหตุ ซึ่งนำชวนให้ถามถึงผลว่า ข้อนั้นจะให้ผลอย่างไร, จึงกล่าวผลเสียในความท่อนหลังทีเดียว ไม่ต้องให้ถาม

๕. วิเสสโชตกนิบาต ถ้าความท่อนต้นกล่าว ลักษณะแห่งคน หรือของอะไร ๆ โดยอาการเสมอกัน ไม่ได้วินิจฉัยว่า วิเศษกว่ากันอย่างไร, ความท่อนหลังวินิจฉัยวิเศษออกไป นิบาตซึ่งเป็นเครื่องหมายความข้อนี้ในท่อนหลังเรียกชื่อว่า วิเสสโชตโก หรือเรียกให้สั้นว่า วิเสโส แม้ในอรรถนี้ก็ใช้นิบาต ๓ ศัพท์นั้น, ตรงความไทยว่า แต่, ก็แต่ว่า, ถึง อย่างนั้น

๖. ตบปาฎิกรรมโชตกนิบาต ถ้าความท่อนต้นกล่าวอรรถไม่ปรากฏชัด, ความท่อนหลังกล่าวให้ปรากฏชัดด้วยข้ออุปมา^{๙๑}

๗. ทัพพีกรรมโชตกนิบาต ความท่อนต้น ควรอ้างเอาคำอื่นมาเป็นเครื่องสาธกหรือรับรองให้มันขึ้น เรียกว่า ทัพพี ทัพพีะนั้น จัดเป็น ๒ อย่างคือ ควรอ้างคำในคัมภีร์ที่ท่านเก่า ๆ กล่าวไว้ เช่น พุทธภาษิต เรียกอาคมทัพพี อย่างหนึ่ง ควรอ้างคำที่กล่าวเอง แต่สมแก่คำต้น เรียกยุตติทัพพี อย่างหนึ่ง ความท่อนหลังซึ่งนำมาเป็นเครื่องสาธกหรือรับรองให้มันขึ้น เรียก ทัพพีกรรม ทัพพีกรรมนั้น ก็จัดเป็น ๒ อย่างตามประเภทแห่งทัพพีะ ฉะนั้น นิบาตในท่อนหลัง เรียก ทัพพีกรรมโชตโก

๘. ปักขันตรโชตกนิบาต ในข้อความที่กล่าวถึงคนหรือของหลายฝ่ายต่าง ๆ กัน นิบาตในความท่อนหลังที่กล่าวถึงฝ่ายหนึ่ง ๆ เรียกชื่อว่า ปักขันตรโชตกะ^{๙๒} ในอรรถนี้ใช้นิบาต ๒

^{๙๐} พระมหาธิติพงษ์ อุตุตมปญโญ (รวบรวมเรียบเรียง), วากยสัมพันธ์ ทักษะการใช้ไวยากรณ์ ๒, หน้า ๑๓๒.

^{๙๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ทรงแต่ง), บาลีไวยากรณ์ วากยสัมพันธ์ ภาคที่ ๓ ตอนต้น, หน้า ๒๓๐.

^{๙๒} พระมหาธิติพงษ์ อุตุตมปญโญ (รวบรวมเรียบเรียง), วากยสัมพันธ์ ทักษะการใช้ไวยากรณ์ ๒, หน้า ๑๓๒.

ศัพท์ คือ จ กับ ปน, ตรงความไทยว่า ฝ่ายว่า, ส่วนว่า

๙. อนุยโซตกนิบาต ถ้าความท่อนต้นกล่าวปฏิเสธ คือมี ไม่ ๆ อย่า ๆ ความท่อนหลังกล่าวอนุโลม คือไม่ใช่ปฏิเสธ แต่คล้อยตามความท่อนต้นนิบาตในความท่อนหลัง เรียกชื่อว่า อนุยโซตโก ในอรรถนี้ใช้นิบาต ๓ ศัพท์ คือ ทิ, จ, ปน, ตรงความไทยว่า อัน

๑๐. พยติเรกโซตกนิบาต ถ้าความท่อนต้นกล่าวอนุโลม คือไม่มีปฏิเสธห้าม, ความท่อนหลังกล่าวมีปฏิเสธห้าม แต่คล้อยตามกัน, นิบาตในความท่อนหลังเรียกว่า พยติเรกโซตโก ในอรรถนี้ ใช้นิบาต ๓ ศัพท์นั้นเหมือนอนุยโซตก, ตรงความไทยว่า อัน

๑๑. สัมภวานโซตกนิบาต ความท่อนต้นกล่าวติ ความท่อนหลังกล่าวชม, นิบาตในความท่อนหลัง เรียกชื่อว่า สัมภวานโซตโก ในอรรถนี้ใช้นิบาตคือ ปน ศัพท์เดียว, ตรงความไทยว่า ถึงอย่างนั้น, แต่ ก็แต่ว่า

๑๒. ครหโซตกนิบาต ถ้าความท่อนต้นกล่าวชม, ความท่อนหลังกล่าวติ, นิบาตในความท่อนหลัง เรียกชื่อว่า ครหโซตโก, ในอรรถนี้ ใช้นิบาตคือ ปน ศัพท์เดียว, ตรงความไทย เหมือนสัมภวานโซตก

๑๓. สมุจจยัตถนิบาต การควบพากย์ก็ดี บทก็ดี เข้าให้เป็นพวกเดียวกัน เรียกว่า สมุจจโย สมุจจยะนั้น จัดเป็น ๒ อย่าง คือ การควบพากย์กับพากย์ที่มีกัตตาเดียวกัน เรียกว่า วากยสมุจจโย, การควบบท กับบทที่มีวิภัตติเสมอกัน เรียกว่า ปทสมุจจโย ในอรรถนี้ ใช้นิบาตคือ จ เป็นพื้น เรียกชื่อว่า สมุจจยตโถ ตรงต่อนิบาตไทยที่ใช้ในระหว่างพากย์หรือบทว่า กับ, และ ที่ใช้ข้างท้ายพากย์หรือบทว่า ด้วย, หนึ่ง

๑๔. สัมปณชนนิบาต การบวกความท่อนหลัง ๆ เข้ากับความท่อนต้น ๆ เรียกว่า สัมปณชน ในอรรถนี้ ใช้นิบาตคือ จ เป็นพื้น เรียกชื่อว่า สัมปณชนตโถ, ตรงต่อนิบาตไทยว่า อนึ่ง, ซึ่งใช้ต้นพากย์

๑๕. อนุกกัณฑนตถนิบาต การชักเอาความท่อนต้นมาพูดในความท่อนหลังอีก เรียกว่า อนุกกัณฑนตถ ในอรรถนี้ ใช้นิบาตคือ จ เป็นพื้น เรียกชื่อว่า อนุกกัณฑนตโถ, ตรงต่อนิบาตไทยว่า ด้วย, ซึ่งใช้ข้างท้ายความท่อนหลังอย่างเดียว

๑๖. วิกัปปตถนิบาต การแยกพากย์ก็ดี บทก็ดี ที่รวมกันอยู่ออก คือเอาแต่อย่างเดียว เรียกว่า วิกัปปโย วิกัปปะนี้ จัดเป็น ๒ อย่าง คือ การแยกพากย์ เรียกว่า วากยวิกัปปโย, การแยกบท เรียก ปทวิกัปปโย, ในอรรถนี้ ใช้นิบาตคือ วา เป็นพื้น เรียกชื่อว่า วิกัปปตโถ ตรงต่อนิบาตไทย ที่ใช้ระหว่างพากย์หรือบทว่า หรือ, ที่ใช้ข้างท้ายพากย์หรือบทว่า บ้าง, กิติ, กิตาม

๑๗. ปริกัปปตถนิบาต ข้อความที่ยังไม่แน เป็นแต่กำหนดไว้ เรียกว่า ปริกัปปโย ในอรรถนี้ ใช้นิบาต ๔ ศัพท์ คือ สเจ, เจ, ยทิ, อล, เรียกชื่อว่า ปริกัปปตโถ ตรงต่อนิบาตไทย ที่ใช้ต้นพากย์ว่า ถ้าวว่า, หากว่า, ฌิวว่า

๑๘. อนุคคหัตถ และ อรุจิสูจนัตถนิบาต ในความ ๒ ข้อ ข้อต้นพูดคล้ายตาม เรียกว่า อนุคคโห, ข้อหลังพูดแสดงความไม่เห็นด้วย เรียกว่า อรุจิสูจโน, ในอนุคคหะ ใช้นิบาต ๓ ศัพท์ คือ กิณฺจปิ, ยทิปิ, กามํ หรือ กามณฺจ, เรียกชื่อว่า อนุคคหตุโถ ตรงต่อนิบาตไทยว่า ถึง, ซึ่งใช้หน้า คำพูด, แม้น้อยหนึ่ง, ซึ่งใช้หลังคำพูด, ในอรุจิสูจนะใช้นิบาต ๓ ศัพท์ คือ ตถาปิ, ปน, อลฺโข เรียกชื่อว่า อรุจิสูจนตุโถ ตรงต่อนิบาตไทยว่า แต่, ถึงอย่างนั้น, ที่แท้, ซึ่งใช้หน้าคำพูด.

๑๙. อุปมาโชตก กับ อุปเมยโยโชตกนิบาต ข้อความที่นำมาเปรียบ เรียกว่า อุปมา , ข้อความที่ควรเปรียบ เรียก อุปเมยโย ในอุปมา ใช้นิบาต ๔ ศัพท์ คือยถา, เสยฺยถาปิ, เรียกชื่อว่า อุปมาโชตโก ตรงต่อนิบาตไทยว่า ฉนั้นใด :- วิย, อิว, ว่า ราวกะ เพียงดัง, เหมือน, เช่น, ดุจ, ประหนึ่ง, เป็นต้น

๒๐. อนุสสวานัตถนิบาต นิบาตที่ใช้ในความเล่าหรือสื่อกันต่อ ๆ มา เรียกชื่อว่า อนุสสวานตุโถ, ตรงต่อนิบาตไทยว่า ได้ยินว่า, นิบาตพวกนี้ ๓ ศัพท์ คือ กิร, ขลฺ, สุทํ

๒๑. สมมาสัมปฏิจฉนัตถนิบาต นิบาตนี้ใช้รับคำถาม เรียกชื่อว่า สมปฏิจฉนตุโถ นิบาตนี้ใช้ อาม เป็นพื้น, ใช้ อามนฺตา แต่ในพระอภิธรรม, ตรงนิบาตไทยว่า ขอรับ, จัะ, เออ, เป็นต้น ตามคำสูง คำเสมอคำต่ำ

๒๒. อัจฉริยัตถ และ สังเวคัตถนิบาต นิบาตที่ใช้ในคำแสดงความหลากหลาย เบิกบานใจ เรียกชื่อว่า อัจฉริยตุโถ, ตรงต่อนิบาตไทยว่า โอ้อะ ซึ่งใช้ต้นคำพูด, หนอ ใช้ข้างท้าย ใช้ในคำ แสดงความสลัดใจ กรอมนใจ เรียกชื่อ ว่า สํเวคตุโถ, ตรงต่อนิบาตไทยว่า โอ้, พุโธ, หนอ.

๒๓. อวธารณัตถนิบาต นิบาตที่ใช้ห้ามนาม, คุณ, และกิริยาอื่นเสีย เรียกชื่อว่า อวธารณตุโถ บ้าง อวธาโร บ้าง ตรงต่อนิบาตไทยว่า เท่านั้น นั้นเทียว, เทียว, แล, เป็นต้น นิบาตพวกนี้ ใช้ เหว กับ ว เป็นพื้นใช้ หิ บ้าง ห่าง ๆ

๒๔. อเปกขัตถนิบาต นิบาตเพ่งนามอื่นด้วย เรียกชื่อว่า อเปกขตุโถ ตรงต่อนิบาตไทยว่า แม้, ถึง นิบาตนี้ใช้ ปี หรือ อปี^{๙๓}

๒๕. สัมภวานัตถ และ ครหัตถนิบาต นิบาตที่ใช้ชม เรียกชื่อว่า สัมภวานตุโถ, ที่ ใช้ติ เรียกชื่อว่า ครหตุโถ, ตรงต่อนิบาตไทยว่า แม้, ถึง นิบาตนี้ใช้ ปีหรือ อปี

๒๖. ปทปุรณนิบาต นิบาตที่ไม่ได้หมายความว่าอะไร เป็นแต่พอให้อักขระในบาท แห่งคาถาเต็มตามกำหนดก็ดี พอให้คำไพเราะสละสลวยขึ้นก็ดีเรียกชื่อว่า ปทปุรณ บ้าง วจนาลงกาโร บ้าง วจนลสิฏฺฐโกบัง

๒๗. สมวายนิบาต นิบาตที่ใช้แสดงนามบ้าง กิริยาบ้าง ที่พร้อมกัน เรียกชื่อว่า

^{๙๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ทรงแต่ง), บาลีไวยากรณ์ วากยสัมพันธ์ ภาคที่ ๓ ตอนต้น, หน้า ๒๔๔.

สมวาโย ตรงต่อนิบาตไทยว่า พร้อม นิบาตพวกนี้ใช้ ๒ ศัพท์ คือ สหฺ, สห

๒๘. ปฏิเสธนิบาต นิบาตที่ใช้ห้าม เรียกชื่อว่า ปฏิเสธ^{๔๔} นิบาตพวกนี้ใช้ น,โน, มา , เป็นพื้น

๑๓) อิติศัพท์ ได้ชื่อต่างตามลักษณะ ดังนี้

๑. ถ้าอมข้อความที่เป็นพากย์ไว้เต็มที่มีความเกี่ยวเนื่องกับบทกิริยา เรียกชื่อว่า อากาโร อุ. อิธ วสสํ วสสฺสามิ, อิธเหมนตคิมหิสฺสุ. อิติ พาโล วิจิเนตติ, อนฺตรายํ น พุชฺชติ.

๒. ถ้ามีความเนื่องด้วยบทนาม เรียกชื่อว่า สรูป^{๔๕} อุ. มโน ปุพฺพกฺมา ฐมา ฯเปฯ จกฺกัว วหฺโต ปทฺนติ อยํ คาถา กถฺล ภาสิตา

๓. ถ้าอมความย่อไว้ไม่หมด เรียกชื่อว่า อาทยตฺโถ. อุ. ฐมฺมํ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ อาทิกฺลยาณฺนติ อยํ เทสฺนาธมฺโม นาม. ได้ชื่ออย่างนี้ เพราะชักเอามาไม่หมด ยังมี มชฺเชกฺล ยานํปริโยสานกฺลฺยาณํ อีก.

๔. ถ้าวางไว้พอเป็นตัวอย่าง เรียกชื่อว่า นิทสฺสนํ อุ. อิติปิโส ภควา อรหํ สมมาสม พุทฺโธ. อิติ รูปํ, อิติ รูปสฺส สมฺพุโย, อิติ รูปสฺส อฏฺฐิจฺจคฺโม.

๕. ถ้าเป็นเหตุ เรียกชื่อว่า เหตุวตฺโถ. อุ. ทุสฺสติ เตนาติ โทโส.

๖. ถ้าเป็นประการะ เรียกชื่อว่า ปกาโร. อุ. อิติ ยนตํ วุตฺตํ. อิทฺเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺตํ.

๗. ถ้ามีในที่สุดความ เรียกชื่อว่า สมาปนโน บ้าง ปริสมาปนโน บ้าง. อุ. เทสฺนา วสาเน พฺหุ โสตาปตฺติผลาทีนิ ปาปุณฺสีสูติ

๘. ใช้บอกชื่อก็ได้ เรียก สลฺยาโชตโก. อุ. สฺนิชฺวาติ สฺนิชฺวรวฺภูเจ ชาตา (อสฺสา) ความเท่ากับพากย์ว่า สฺนิชฺวรวฺภูเจ ชาตา (อสฺสา) สฺนิชฺวา นาม^{๔๖}

๑๔) วิธีสัมพันธ์ บททั้งหลายในพากยาก็ดี ในพากย์ก็ดี ย่อมมีความเนื่องถึงกันสิ้น การเรียนให้รู้จักว่า บทไหนเนื่องกับบทไหน เรียกว่าเรียนสัมพันธ์ การแสดงวิธีสัมพันธ์นั้นมีใจความสำคัญอยู่ที่เพียงให้รู้จักการเนื่องกันของบทเหล่านั้นอย่างเดียว จะรู้จักชื่อสังเขปหรือพิสดารไม่เป็น ประมาณนัก แม้ในคัมภีร์โยชนาพระวินัยและพระอภิธรรมก็ใช้บอกชื่ออย่างสังเขป ผู้วิจัยจะเก็บเอาข้อความบางเรื่องมาตั้งและแสดงสัมพันธ์เป็นภาษาไทยบ้าง เป็นภาษามครบ้างไปตามลำดับพอเป็น ตัวอย่างเช่น

^{๔๔} พระมหาธิติพงศ์ อุตตมปญฺโญ (รวบรวมเรียบเรียง), วากยสัมพันธ์ ทักษะการใช้ไวยากรณ์ ๒, หน้า ๑๓๖.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔.

^{๔๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ทรงแต่ง), บาลีไวยากรณ์ วากยสัมพันธ์ ภาคที่ ๓ ตอนต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๒๘, หน้า ๒๔๖.

๑. ปิณฑจาริกตเถโร สยกัตตา ใน ปาวีสี. ปาวีสี อาชยาตบท กัตตุวาจก. ตสมึ วิเสสณะ ของ สมเย. สมเย กาลสตตมึ ในปาวีสี. เอโก วิเสสณะ ของ ปิณฑจาริกตเถโร. ปิณฑาย สัมปทานใน จรณโต. จรณโต อัปภันตรกิริยา ของ ปิณฑจาริกตเถโร. ตํ วิเสสณะ ของ นิเวสนํ. นิเวสนํ สัมปาปุนิยกัมม ใน ปาวีสี.

๒. วิสาข สยกัตตา ใน อฏฐาสี. อฏฐาสี อาชยาตบทกัตตุวาจก. สสุรํ อวุตตกัมม ใน วิชมานา. วิชมานา อัปภันตรกิริยา ใน จิตา. จิตา อัปภันตรกิริยา ของ วิสาขา. ตํ อวุตต-กัมม ใน ทิสวา. ทิสวา ปุพพกาลกิริยา ใน จินเตตวา. สสุรสสสัมปทาน ใน อาจิกขิตฺ. อาจิตฺขิตฺ ตุมัตถกัตตา ใน อยุตฺตํ. อยุตฺตํ กิตบท กัตตุวาจก. อิติ ศัพฺท อาการ ใน จินเตตวา. จินเตตวา ปุพพกาลกิริยา ใน อฏฐาสี. โส สยกัตตา ในปสฺสตี. ปสฺสตี อาชยาตบท กัตตุวาจก. ยถา กิริยาวิเสสณะ ในปสฺสตี. เถรํ อวุตตกัมม ใน ปสฺสตี. เอรํ กิริยาวิเสสณะ ในอปคนตวา อฏฐาสี. อปคนตวา สมานกาลกิริยา ใน อฏฐาสี.

๓. ปน ศัพฺท วากยารัมภะ. โส สยกัตตา ใน ภูณชติ. ภูณชติ อาชยาตบท กัตตุ วาจก. พาโล วิเสสณะ ของ โส. เถรํ อวุตตกัมม ใน ทิสวา. ทิสวา สมานกาลกิริยา ใน ภูณชติ. ปี ศัพฺท สัมภาวณะ เข้ากับ ทิสวา. อปสฺสนโต วิกตีกัตตา ในหุตวา. วีย ศัพฺท อุปมาโชตกะ ใน อปสฺสนโต. หุต วา สมาน กาลกิริยา ใน ภูณชติ. อโธมุโข วิเสสณะ ของ โส. เอร ศัพฺทอวธารณะ เข้ากับ ภูณชติ.^{๙๗}

ง. ฉันทลักษณะ ภาคที่ ๔

ฉันทลักษณะ (ฉันท+ลักษณะ) แสดงวิธีแต่งฉันท คือคาถาที่เป็นวรรณพหูพจน์และมาตรา พหูพจน์หมายถึง ปชชะ แปลว่า ร้อยกรอง^{๙๘} เรียกคาถาบ้าง หมายถึง ภาษาบาลีที่แต่งด้วยคาถาล้วนๆ มีบทประพันธ์ประเภทร้อยกรอง ในพระบาลีเรียกว่า คาถา ในสันสกฤตเรียกว่า ฉันท หรือ ฉันทลักษณ์ หรือตำราฉันท บทประพันธ์ประเภทนี้ ท่านผู้รจนานิยมใช้คำศัพท์ที่มีเสียงไพเราะมักระวังเรื่อง สิลิล ธนิต ตลอดจนฉันทฉันทต่างๆ โดยมากรจนานขึ้นเพื่อใช้ขับขาน ย่อความ ท่องจำ และสาธยายเป็นต้น ผู้วิจัยจะได้นำเสนอพอเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

ปฐยาวัตร^{๙๙} หมายถึง ปฐยาวัตร ชื่อฉันทชนิดหนึ่ง ซึ่งกำหนดด้วยอักษร ๓๒ คำ มี ๔ บาท บาทละ ๘ คำ, ปฐยาพฤต หรือ อัชฎกฉันท ก็เรียก. (ป. ปฐยาวัตร). เป็นต้น

ปฐยาวัตร แปลว่า คาถาที่สวดเป็นทำนองจตุราวัตร คือ หยุดทุก ๔ คำ มีวิเคราะห์ ว่า ปจิตพพโต ปฐยา จ สา จตุราวตเตน ปริวตตพพโต วตตณจาทิ ปฐยาวัตร

^{๙๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๙.

^{๙๘} พระคันธสาราภิงศ์ (แปลและอธิบาย), สุโพธาลังการมัณฺษรี, (กรุงเทพมหานคร : หจก.ไทยรายวัน การพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔.

^{๙๙} พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช), หลักการแต่งฉันทภาษามคร ป.ธ. ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๒), หน้า ๑๖.

ฉันทน์ กำหนดบาทหนึ่งมี ๘ อักษร กำหนดคณะเพียง ๒ คณะ คือ ยะ คณะ กับ
ชะ คณะ โดยมีกฎเกณฑ์ ที่พึงทำความเข้าใจ ดังนี้

๑) อักษร (คำ) ตัวต้น และตัวท้ายของทุกบาท ไม่นับเข้าเป็นคณะเรียกว่า
“อักษรลอย” จะมีเสียงเป็นครุหรือลหุก็ได้ ไม่มีข้อห้าม

๒) ห้ามลง นะ คณะ (สมุณี) และ สะ คณะ (สุคโต) ในตำแหน่งอักษรที่ ๒-๓-
๔ ของทุก ๆ บาท อีก ๖ คณะใช้ลงในตำแหน่งนี้ได้ตามถนัดแต่พึงระวัง อย่างนับอักษรที่ ๑ ซึ่ง
เป็นอักษรลอยในทุกบาทเข้าใน นะ คณะ และ สะ คณะ ด้วย เพราะได้รับคำยกเว้นไม่นับเข้า
เป็นคณะอยู่แล้ว จำง่าย ๆ และสังเกตง่าย ๆ ว่า “อักษรที่ ๑ และที่ ๓ ของทุกบาทในฉันทน์นี้ห้ามมี
เสียงสั้นติดกันทั้ง ๒ อักษร” ทั้งนี้เพราะ นะ คณะ และ สะ คณะ มีเสียงซ้ำกัน ๒ คำแรก คือ
สมุณี สุคโต ดังนั้น อักษรที่ ๒ และที่ ๓ จะต้องเป็นครุ ตัวใดตัวหนึ่ง จะอยู่ข้างหน้าหรือข้างท้าย
ก็ได้ เช่น อิติ เต ภิภโว... สมงค... สมุหุตต... เช่นนี้ใช้ได้ แต่ว่าโส ภควตา... อิติปิ โส..... ตํ สุ
มุหุตต..... เช่นนี้ใช้ไม่ได้ ถือเป็นผิดกฎเกณฑ์

๓) ลง ยะ คณะ (มเหสี) ในอักษรที่ ๕-๖-๗ ของบาทที่ ๑ และบาทที่ ๓ ซึ่งอยู่ปีก
ซ้ายมือเวลาเขียน จำง่าย ๆ ว่า “อักษรที่ ๕-๖-๗ ในบาทขอน ต้องมีเสียงสั้น-ยาว—ยาว” เสมอ
เช่น มโนปุพพวงมา ธมมา... มนสา เจ ปทญฺฐน..... อตตา หิ อตตโน นาโถ เป็นต้น

๔) ลง ชะ คณะ (มุนินทา) ในอักษรที่ ๕-๖-๗ ของบาทคู่ คือ บาทที่ ๒ และ
บาทที่ ๔ ซึ่งอยู่ทางซีกขวามือเวลาเขียน จำง่าย ๆ ว่า “อักษรที่ ๕-๖-๗ ในบาทคู่ต้องมีเสียงสั้น-
ยาว-สั้น” เสมอ เช่น มโนเสฏฐา มโนมยา ภาสติ วา กโรติ วา โโก หิ นาโถ ปโร สียา เป็น
ต้น

เพื่อความเข้าใจฉันทลักษณ์คือ ลักษณะของการแต่งฉันทน์ ผู้วิจัยขอใส่ลำดับเลข เพื่อ
กำหนดลำดับคาถา ดังต่อไปนี้

(๑) ตัวอย่างบทประพันธ์แบบปัฐยาวัตรคือ

ลักษณะปัฐยาวัตรฉันทน์

วิสมบาท

คณะ	ห้าม น-ส-คณะ				ย-คณะ			
	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
สูตร	ส	เม	สุ	สิน	ฐ	โต	เซ	น
สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๑	๒	๒	๐

สมบาท

	ห้าม น-ส-คณะ				ช-คณะ			
	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	ป	ยา	วต	ตี	ป	กิต	ติ	ตี
	๐	๐	๐	๐	๑	๒	๑	๐

ปัฐยาวัตรฉันทน์นี้ มีเฉพาะบาทนตยติเท่านั้นตัวอย่าง เช่น

มโนปุพพวงมา ธมมา

มโนเสฏฐา มโนมยา

มนสา เจ ปทภูเรฐน
ตโต นั ทุกขมเนวติ

ภาสติ วา กโรติ วา
จกักว วหโต ปท.^{๑๐๐}

(๒) ตัวอย่างบทประพันธ์แบบอินทริเชียรคือ

อินทริเชียรฉันท^{๑๐๑} แปลตามครุว่า “ฉันทมีครุหนักมากเหมือนคทาเพชรของพระอินทร์ เพราะมี ตะคณะ เรียงกัน ๒ คณะ” ฉันทที่ชนิดนี้เป็นเอกาทศกษรฉันท บาทหนึ่ง กำหนดให้มี ๑๑ อักษร (๑๑ คำ) เวลาเขียนกำหนดให้เขียนบรรทัดละ ๑ บาท เรียงลงไปจนครบ ๔ บาท จึงเป็นคาถาหนึ่ง และกำหนดคณะที่ใช้ ๓ คณะ คือ ต ต ช และมีครุลอย (ครุที่ไม่นับเข้าเป็นคณะ) ๒ อักษรสุดท้ายของทุกบาท มี ยติ ๕-๖ คือ เวลาสวดทำนอง ให้หยุดที่อักษรที่ ๕ และหยุดครั้งต่อไปอีก ๖ อักษรคือตั้งสุดท้ายบาท ตั้งผู้วิจัยจะได้นำเอาบทประพันธ์ในลักษณะอินทริเชียรฉันท มาเป็นตัวอย่างไว้ ดังปรากฏข้างล่างนี้ ดังนี้

ลักษณะของอินทริเชียรฉันท

คณะ	ต-คณะ			ต-คณะ			ช-คณะ			ครุ	ครุ
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑
สูตร ^{๑๐๒}	อินุ	ทา	ทิ	กา	ตา	ว	ชิ	รา	ช	คา	โค
สัญลักษณ์	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒

อินทริเชียรฉันทนี้มี ยติ ๒ คือ

ยติ ก. ๕-๖ (มีขมยติยตินี้ท่านเรียกว่า เกจิวิทายติ)

ยติ ข. ปาทันตยติ

ตัวอย่าง เช่น

เย ยสส โลกสส อกัสุ เหตุยา

กมmani ทุกรานิ สุจิริกาลิ

การุญญจิตตานมคคานเมสสิ

โลกสส ตสเสว นโมห เตส^{๑๐๒}

^{๑๐๐} ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑๗.

^{๑๐๑} พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช), หลักการแต่งฉันทภาษามคร ป.ธ. ๘, หน้า ๑๙.

^{๑๐๒} ชุ.ธ.มหาฎีกา. (บาลี) ๑.

(๓) ตัวอย่างบทประพันธ์แบบอินทรวงศ์คือ

อินทรวงศ์ฉันท^{๑๐๓} ครูแปลว่า “ฉันทมีเสียงไพเราะเหมือนปิ่นพระอินทร์ฉันทนี้เป็นทวาทสักขรฉันท ในแต่ละบาทกำหนดให้มี ๑๒ อักษร (๑๒ คำ) ใช้คณะ ง ๔ คณะ คือ ด ต ช ร ฉันทนี้ไม่มีครุลอย มียติ ๕-๗ ข้อสังเกต ฉันทนี้คล้ายกับอินทรวีเชียรฉันท ใน ๑๐ คำแรกทุกอย่าง เป็นแต่เปลี่ยนครุลอยตัวสุดท้ายในอินทรวีเชียร (โค) เป็นลหุ กับ ครุ (ช รา) เล่า ก็สามารถใช้ ลหุ แทน เป็นบาทันตครุ ได้เช่นเดียวกับฉันทที่กล่าวแล้วข้างต้น ดังผู้วิจัยจะได้นำเอาบทประพันธ์ในลักษณะอินทรวงศ์ฉันท มาเป็นตัวอย่างไว้ ดังปรากฏข้างล่างนี้ ดังนี้

ลักษณะของอินทรวงศ์ฉันท

คณะ	ช-คณะ			ต-คณะ			ช-คณะ			ร-คณะ		
	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑	๑๒
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑	๑๒
สูตร	สา	ยิน	ท	วิ	สา	ช	ลู	ยตุ	ถ	ตา	ช	รา
สัญลักษณ์	๑	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒

อินทรวงศ์ฉันทนี้มี ยติ คือ บาทันตยติ

ตัวอย่าง เช่น

วณฺณาคโม วณฺณวิปริโยจ

ทเว จาปเร วณฺณวิการนาสา

ธาตุนมตถาติสเยน โยโค

ตทฺจเจเต ปญฺจวิธํ นิรุตตํ^{๑๐๔}

(๔) ตัวอย่างบทประพันธ์แบบปฐมมการวิปูลาคือ

๑) วิปูลาฉันท^{๑๐๕} เป็นฉันทในกลุ่มอนุฎฐาฉันท มีลักษณะคล้ายๆ ปฐมาวตฉันทโดยท่านวางกฎไว้ว่า

๑. ทุกๆ บาทต้องมีเพียง ๘ พยางค์

๒. ต่อจากพยางค์ที่ ๑ ห้าม ส-คณะ น-คณะ ในบาททั้ง ๔

๓. ต่อจากพยางค์ที่ ๔ ในวิสมบาท จะต้องมี ม-คณะ หรือ น-คณะเป็นต้น

๔. ต่อจากพยางค์ที่ ๕ ในสมบาทจะต้องมี ช-คณะ

^{๑๐๓} พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช), หลักการแต่งฉันทภาษามคร ป.ธ. ๘, หน้า ๒๓.

^{๑๐๔} ชุ.ธ.มหาฎีกา. (บาลี) ๑๙.

^{๑๐๕} พระคันธสาราภิวังศ์ (รจนา), วุฒโตทยมัญชรี, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๔),

การเรียกชื่อนั้น เรียกตามคณะที่มีปรากฏอยู่ต่อจากพยางค์ที่ ๔ ในวิสมปาท อาจจะเป็นปฐม, ตติย, หรือ อุกย-วิปุลาก็ได้ เช่นถ้ามี ม-คณะอยู่ต่อจากพยางค์ที่ ๔ ในปฐมปาท ก็จะเรียกชื่อวิปุลานั้นว่า ปฐมการวิปุลานั้น ถ้ามี ม-คณะอยู่ในตติยปาทก็จะเรียกว่า ตติยม-การวิปุลานั้นหรือถ้ามี น-คณะอยู่ในวิสมปาททั้งสองปาท ก็จะเรียกว่า อุกยมการวิปุลานั้น สำหรับคณะอื่นๆ ก็มีการกำหนดและเรียกชื่อโดยนี้ ดังนั้นวิปุลานั้นจึงมีรูปแบบถึง ๑๘ ชนิด

อนึ่ง นอกจากวิปุลานั้นทั้ง ๑๘ ชนิดที่กล่าวมาแล้วนั้น ยังมีวิปุลานั้นอีกชนิดหนึ่งซึ่งท่านเรียกชื่อว่า สังกิลณวิปุลานั้น คือการรจนาโดยนำเอาวิปุลานั้นทั้ง ๑๘ ชนิดนั้นมาผสมกัน เช่นปฐมปาทเป็น สการวิปุลานั้น ส่วนตติยปาทเป็น ฐการวิปุลานั้น ในกรณีเช่นนี้ท่านจะรวมเรียกว่าปฐมสการตติยการวิปุลานั้น วิปุลานั้นที่พบในจักขุปาลเถรวัตถุนี้ คือปฐมการ วิปุลานั้น ซึ่งมีลักษณะดังต่อไปนี้^{๑๐๖}

ลักษณะปฐมการวิปุลานั้น

ปฐมปาท									ตติย											
ปาท																				
คณะ	ห้าม น-ส-คณะ				ม-คณะ						ห้าม น-ส-คณะ				ช-คณะ					
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘		๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘			
สูตร ^{๑๐๗}	ม	วิ	ปุ	ลา	โมนุ	โก	ธิม	หา												
สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๒	๒	๒	๐		๐	๐	๐	๐	๑	๒	๑	๐			
ตติยปาท									จตุตถปาท											
สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๑	๒	๒	๐		๐	๐	๐	๐	๑	๒	๑	๐			
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘		๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘			
คณะ	ห้าม น-ส-คณะ				ย-คณะ						ห้าม น-ส-คณะ				ช-คณะ					

ตัวอย่าง ของปฐมการวิปุลานั้น

ยลา พุรهما ตลา เอโก

ยลา เทโว ตลา ทูเว

ยลา คามา ตลา ตโย

โกลาหลั ตตุตตรีตี^{๑๐๗}

ลักษณะการแต่งฉันทน์นี้ ท่านได้ใช้ฉันทน์วรรณพดฺติรจนาสลักกับจุนณิยะบถ โดยใช้ฉันท-
ลักษณะที่ปรากฏในคัมภีร์วุตโตทัยปกรณ์ หรือคัมภีร์วุตตรตนากรนั้นเอง

^{๑๐๖} พระคันธสาราภังค์ (รจนา), *วุตโตทยมัญชรี*, หน้า ๘๘.

^{๑๐๗} ชุ.ธ.มหาฎีกา. (บาลี) ๓๘.

ส่วนลักษณะบทประพันธ์ภาษาบาลีในแบบอลังการ หมายถึง การประดับ การตกแต่งให้งดงาม ในการรจนาวรรณกรรมบาลีเรื่องใดเรื่องหนึ่งก็เช่นเดียวกัน เมื่อต้องการให้บทความนั้นประทับใจของผู้อ่านในวรรณกรรมนั้นๆ ผู้รจนาต้องประดับด้วยอลังการ ที่เรียกว่า สัททาลังการ และอรรถาลังการก็เช่นเดียวกันผู้แต่งได้สอดแทรกทั้งสัททาลังการและอรรถาลังการลงไปด้วย เพื่อให้คมกึ่งที่ท่ารจนา นั้น ติดตามใจสาธุชนตลอดกาลในที่นี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอพอสังเขปดังต่อไปนี้

(๑) สัททาลังการ หมายถึง การตกแต่งบทประพันธ์ให้มีเสียงไพเราะ สัททาลังการ มี ๑๐ ประการ คือ ปสาทคุณ โอลักษณ์ มจรตาคคุณ สมตาคคุณ สุขุมตาคคุณ สิลเสศคุณ อุทราตาคคุณ กันตาคคุณ อัถพยัตตาคคุณ และสมาธิคุณ ดังประพันธ์คาถาว่า

ปสาทโทโซ มจรตาค สมตาค สุขุมตาค,
 สิลเสศาทาค กนตาค อัถพยัตตาค สมาธิโย^{๑๐๘}.

ส่วนคาถาประจำเรื่องพระจักขุปาลเถระในอัมมบมมหาฎีกา ท่านกล่าวว่ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ ประการ คือ

๑) ปสาทคุณ รศค้ำกระจ่างชัดเจน โดยมีองค์ประกอบสองอย่าง คือ

๑. วางบทประพันธ์ไว้ใกล้กัน คือวางบท ฐมา ตวักัตตา โดยวางบทว่า มโน ปุพพงคมา มโนเสฏฐา และมโนมยา^{๑๐๙} ซึ่งเป็นวิเสสนบทไว้ใกล้ๆ โดยไม่มีบทอื่นมาคั่นในระหว่างวางบทว่า ปทุภูเจเน ไว้ใกล้กับบทว่า มนสา โดยมีบทว่า เจ เพียงบทเดียวเข้ามาคั่นกลาง บทว่า เจ เป็นบทนิบาต ไม่สามารถไว้ เป็นบทแรกได้ จึงต้องวางไว้หลังบท มนสา บทว่า ภาสติ และกโรติ ซึ่งเป็นกิริยาหลัก ไว้ใกล้กัน วาง วา ศัพทไว้หลังบทกิริยาหลักที่ตนสัมพันธ์เข้าด้วย วาง ตโต บทไว้ ต้นประโยค จากนั้น วาง นั ซึ่งเป็นตัวกรรมของบทกิริยาคุณพาคย์คือ อเนวติ ซึ่งมีตัว กัตตา คือ ทุกข์ วางคั่นอยู่ และวางบทว่า ทุกข์ ไว้ใกล้กับกิริยาหลักคือ บทว่า อเนวติ จากนั้น วางอุปมา วากยะว่า จกั อิว วหโต บท ไว้

๒. ทุกบทที่วางไว้ นั้น มีเนื้อความชัดเจน อ่านเข้าใจความหมายได้ง่าย

^{๑๐๘} พระคันธสาราภิงศ์ (แปลและอธิบาย), สุโพธาลังการมัญชรี, หน้า ๒๓๑.

^{๑๐๙} ชุ.ธ.มหาฎีกา. (บาลี) ๙.

๒) มธรรตาคุณ รศคำที่มีเสียงไพเราะอ่อนหวาน ในคานานี้เรียกว่า ปสาทสัทติมธรรตาคุณ คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบด้วยสระพยัญชนะอันมีฐาน กรณ หรือมาตราเสียง^{๑๑๐} เหมือนกันไว้ใกล้กันดังนี้

๑. บาทที่ ๑ มีสระเสียงยาวคือ โน, มา, มา, และอักษรที่เกิดแต่ฐานริมฝีปาก (โอฏฐฐาน)คือ ม, ปุพ, พง, มา, มา

๒. บาทที่ ๒ มีสระเสียงยาวคือ โน, ฐา, โน, ยา และอักษรที่เกิดแต่ฐานริมฝีปาก คือ ม, ม, ม

๓. บาทที่ ๓ มีสระเสียงยาวคือ สา, เจ, เจ และอักษรที่เกิดแต่ฐานฟัน (ทันตฐาน) คือ น, สา, ทฎ, น

๔. บาทที่ ๔ มีสระเสียงยาวคือ ภา, วา, โร, วา สระเสียงสั้นคือ ตี, ตี และอักษรที่เกิดแต่ฐานฟัน คือ ตี, ตี

๕. บาทที่ ๕ มีที่ขสระคือ โต, เว และอักษรที่เกิดแต่ฐานฟัน คือ ต, โต, น้, ทุ, ตี

๖. บาทที่ ๖ มีเสียงนิตคหิต คือ ก้, ท้ และอักษรที่เกิดแต่ฐานฟัน คือ โต, ท้ ดังนั้นคานานี้จึงมีเสียงอ่านทำนองเสนาะไพเราะยิ่งนัก

๓) สมตาคุณ รศคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับโดยจำแนกออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. เกวลมธุสมตาคุณ มีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก

๒. เกวลณัฐสมตาคุณ มีพยัญชนะเสียงแข็งฐานเดียวกันจำนวนมาก

๓. มิสกสมตาคุณ มีพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็ง

สำหรับคานานี้จัดอยู่ในประเภทมิสกสมตาคุณ เพราะจะเห็นได้ว่า

๑. บาทที่ ๑ มีอักษร ที่มีเสียงหนัก(จหนัก) คือ ฐ ในบทว่า ฐมมา,

๒. บาทที่ ๒ คือ ฐ ในบทว่า เสฎฐา,

๓. บาทที่ ๓ คือ ฐ ในบทว่า ปทฎฐเจน

๔. บาทที่ ๔ คือ ภา ในบทว่า ภาสตี,

^{๑๑๐} อักษรต่างๆ เกิดตามฐานกรณต่างๆ ดังนี้ อ อา, ก ข ค ฌ ง,ห เกิดที่คอ (กัณโฐ). อี อี้, จ ฉ ช ฌ ญ,ย เกิดที่เพดาน (तालु). ฎ ฐ ฑ ฒ ณ,ร ฬ เกิดที่ฐานปุ่มเหงือก (มูทธา). ต ถ ท ฐ น, ล ส, เกิดที่ฐานฟัน (ทนต์) อู อู, ป ผ พ ภ ม, อ เกิดที่ริมฝีปาก (โอฏฐ). อ เกิดที่จมูก (นาสิก), เอ เกิดคอและเพดาน (กณฐतालु), โอ เกิดที่คอและริมฝีปาก (กณฐโอฏฐ), ว เกิดที่ฟันและริมฝีปาก (ทนต์โอฏฐ), ง ญ น ฌ ม เกิดที่ฐานของคางและจมูก (สกลฐฐานนาสิกฐานชา); ดูเพิ่มเติมใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมัญญาภิธาน สนธิ, หน้า ๘.

๕. บาทที่ ๕ คือ ข ในบทว่า ทุกข ผสมอยู่กับพยัญชนะเสียงอ่อนอื่นๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมากคือ ฐานริมฝีปาก (โอฏฐฐาน) ได้แก่ ม, ปุพ, พง, มา, มา, ม, ม, ม, ม, ป, มน, ป ฐานฟัน (ทันตฐาน) ได้แก่ โน, โน เสฏ, โน, น, สา, ทุฏ, น, ส, ติ, ติ, ต, โต, นั, ทุก, โต และ ทังนั้นเสียงอ่านทำนองเสนาะจึงหวานจับใจผู้ฟังยิ่งนัก

๔) สุขุมลตาคุณ มีเสียงไม่กระด้างเป็นอันมาก พ้นไปจากเสียงอ่อนล้วนๆ และปราศจากอักษรที่ออกเสียงยาก^{๑๑๑} จึงจัดเป็นความนุ่มนวลระชดระช้อย จำแนกเป็นสองประเภทคือ

๑. สัทสุขุมลตาคุณ มีพยัญชนะเสียงอ่อนด้วยอำนาจศัพท์

๒. อัถสุขุมลตาคุณ มีพยัญชนะเสียงอ่อนด้วยอำนาจวรรค

กาลานี้จัดอยู่ในประเภท สัทสุขุมลตาคุณ เพราะจะเห็นได้ว่า

๑. บาทที่ ๑ มีธนิธอักษรเพียง ๑ พยางค์ คือ ธ ในบทว่า ธมมา

๒. บาทที่ ๒ มี ๑ พยางค์ คือ จ ในบทว่า มโนเสฏฐา

๓. บาทที่ ๓ มี ๑ พยางค์ คือ จ ในบทว่า ปทุฏฐเณ

๔. บาทที่ ๔ มี ๑ พยางค์ คือ ภา ในบทว่า ภาสติ

๕. บาทที่ ๕ มี ๑ พยางค์ คือ ข ในบทว่า ทุกข^๑ ทั้งไม่สับสนด้วยสนธิวิธี समाวิธี

หรือสังโยคที่แปลงเสียงยาก

ดังนั้น กาลานี้ เมื่ออ่านทำนองเสนาะ จะมีเสียงละเอียดอ่อน เข้าฝึ่งมันในจิตของผู้ฟังอย่างง่ายดาย

๕) อัถพยัตติคุณ รสคำอันมีความหมายเข้าใจง่าย กล่าวคือไม่มีข้อความซ้อนเร้น ที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์ หรือโดยอรรถที่รู้ได้โดยอ้อม ทุกๆ บทล้วนมีความหมายแจ่มแจ้ง ไม่คลุมเคลือ อ่านแล้วรู้เรื่องในฉับพลัน จำแนกเป็น ๒ ประเภทคือ

๑. สัทอัถพยัตติคุณ อัถพยัตติคุณโดยศัพท์

๒. อัถอัถพยัตติคุณ อัถพยัตติคุณโดยอรรถ

กาลานี้ จัดอยู่ในประเภทสัทอัถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่ต้องนำมาแสดงโดยศัพท์ หรือโดยอรรถที่รู้ได้โดยอ้อม ในกาลานี้มีบทสมาส ๓ บท คือ มโนปุพพุงคมา, มโนเสฏฐา, และมโนมยา จึงไม่จัดเป็นโอชคุณ เพราะบทประพันธ์ ที่จัดเป็นโอชคุณ ต้องมีรสแห่งคำที่เป็นบทสมาส กิ่งคาลา หรือมีบทสมาสในทุกบาทคาลา และโอชคุณนี้นับเป็นชีวิตของร้อยแก้วเท่านั้น

^{๑๑๑} พระคันธสาราภิวงศ์ (แปลและอธิบาย), สุโพธาลังการมัญชรี, หน้า ๑๖๑.

(๒) อรรถาภิธาน^{๑๑๒} หมายถึง การตกแต่งความหมายให้เป็นที่น่าพึงพอใจ อรรถาภิธาน
ทำนจำแนกเป็น ๒ คือ

๑) สภาววุตติ คือ การแถลงโดยตรงตามสภาพของเนื้อหาเรื่องราว มี ๔ ประการ
คือ

๑. ชาติ หมายถึง คน นก หรือสิ่งของเป็นต้นที่มีลักษณะเหมือนกัน แต่ยังไม่ระบุ
ชนิด

๒. คุณ หมายถึง ลักษณะของการสัมผัสเป็นต้น

๓. กิริยา หมายถึง อาการ เช่นการชนะเป็นต้น

๔. ทัพพะ หมายถึง รูปธรรม คือวัตถุสิ่งของ เช่นพระโพธิสัตว์ เป็นต้น

๒) ว่างวุตติ^{๑๑๓} การแถลงโดยอ้อม คือการพูดในเชิงอุปมาเปรียบเทียบ เป็นต้น
สำหรับว่างวุตตินี้ ทำนกล่าวว่ามี ๓๕ ประเภท คือ

๑. อติสยวุตติ หมายถึง แสดงคุณอันพิเศษล้ำเลิศ

๒. อุปมา หมายถึง เปรียบเทียบ

๓. รูปกะ หมายถึง แสดงความเป็นสิ่งเดียวกันระหว่างอุปมานะและอุปไมย

๔. อาวุตติ หมายถึง การกล่าวซ้ำ

๕. ทิปกะ หมายถึง ส่องความทั้งประโยค

๖. อักเขปะ หมายถึง กล่าวในเชิงปฏิเสธ

๗. อัตถันตรนยาสะ หมายถึง ย้ำความอื่น

๘. พยติเรกะ หมายถึง แสดงความพิเศษ

๙. วิภาวนา หมายถึง แสดงเหตุอื่นจากเหตุที่ประจักษ์

๑๐. เหตุ หมายถึง แสดงเหตุ

๑๑. กมะ หมายถึง แสดงตามลำดับ

๑๒. ปยัตระ หมายถึง ความพึงใจยิ่ง

๑๓. สมาสวุตติ หมายถึง กล่าวอุปมานะโดยย่อ แต่มุ่งให้หมายถึงอุปไมย

๑๔. ปริกัปปนา หมายถึง คาดคะเนไปอีกทางหนึ่งจากความเป็นจริง

๑๕. สมหิตะ หมายถึง แสดงเหตุอื่นจากเหตุจริง

๑๖. ปริยายวุตติ หมายถึง พูดโดยอ้อม

๑๗. พยาโชปวันณนะ หมายถึง กล่าวสรุปในเชิงตำหนิ

^{๑๑๒} พระคันธสาราภิวังศ์ (แปลและอธิบาย), สุธโธธาภิธานมัญชรีย์, หน้า ๓๔๓.

^{๑๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๕.

๑๘. วิเสสวุตติ หมายถึง แสดงความวิเศษโดยพูดถึงความบกพร่อง
 ๑๙. รุพหาหังการ หมายถึง แสดงความอหังการ
 ๒๐. สิลีส หมายถึง ซ้อนความ คือมีอรรถแนบชิดกันเป็นสองนัย
 ๒๑. ตุลยโยคิตา หมายถึง แสดงการประกอบร่วมกันเป็นคู่ๆ คือกล่าวเทียบเคียง
 เป็นคู่ๆ เพื่อดำเนิน หรือสรรเสริญ

๒๒. นิทัสสนะ หมายถึง แสดงผลอื่นจากผลเดิม
 ๒๓. มหันตัตตะ หมายถึง พรรณนาความยิ่งใหญ่แห่งสมบัติหรืออภยาศัย
 ๒๔. วัณฺณนา หมายถึง อำพรางข้อความที่กล่าวแล้วแสดงข้อความอื่น
 ๒๕. อปกตัตตฤติ หมายถึง ชมเชยสิ่งที่ไม่ได้
 ๒๖. เอกาวลี หมายถึง มีลำดับอันเดียวกัน คือบทหลังคล้องจองกับบทหน้า
 ๒๗. อัญญมัญญวิภูสนะ หมายถึง แต่งเกื้อกูลกันโดยความเป็นสิ่งที่ตนพึงตกแต่งและ
 เครื่องตกแต่ง

๒๘. สหวุตติ หมายถึง กล่าวกริยาหรือคุณลักษณะร่วมกัน
 ๒๙. วิโรธิตา หมายถึง แต่งแย้งกัน
 ๓๐. ปรีวุตติ หมายถึง แลกเปลี่ยน
 ๓๑. ภมมะ หมายถึง แต่งหมุนความ คือกลับความไปเสียอีกอย่างหนึ่ง จากข้อความ
 ที่เข้าใจกัน

๓๒. ภาวะ หมายถึง แสดงจุดมุ่งหมายของผู้แต่ง
 ๓๓. มิสสะ หมายถึง แต่งผสมกัน คือ มีอรรถหลังการหลายอย่างระคนกัน
 ๓๔. อาสี หมายถึง แสดงความปรารถนา
 ๓๕. รสี หมายถึง มีอรรถรส คือแต่งให้เกิดรสต่างๆ มีสังการรสเป็นต้น
 แต่โดยลักษณะทั่วไปตามหลักวิชาการปัจจุบันบนพื้นฐานที่ว่า หนังสือที่ได้รับการ
 ยอมรับว่าเป็นวรรณคดีได้ต้องประกอบด้วยรสแห่งวรรณคดี นั้น ในหนังสือสุภาพการซึ่งเป็นตำรา
 ฝ่ายบาลีว่าด้วยการประพันธ์หนังสือปกรณ์ฝ่ายบาลีได้แสดงถึงลักษณะของการประพันธ์ที่ดีไว้ ๑๐
 ประการ คือ

- ๑) ปสาทคุณ มีความชัดเจน แจ่มแจ้ง กระจ่าง ชวนให้เลื่อมใส
- ๒) โอชาคุณ มีโอชะคือ ให้ความสว่างและกำลังแก่จิต
- ๓) มธุรคุณ มีความอ่อนหวาน ไพเราะ
- ๔) สมคุณ ความสงบ สม่่าเสมอ เทียบธรรม ๕ สุขุมคุณ มีความละเอียดอ่อน
 ประณีต สุขุม
- ๖) สิลีสคุณ มีความสัมพันธ์กัน เชื่อมความได้สนิท

- ๗) โอรุคุณ มีความกว้างขวางโอรุคุณ
 ๘) กนตคคุณ มีความสนุกสนานบันเทิง เร้าอรุคุณ ประทับใจ หรือกินใจ
 ๙) อตฤพยตตคคุณ มีความแหลมลึก คมคาย
 ๑๐) สมารคคุณ มีความพุ่งสู่จุดใดจุดหนึ่งที่สำคัญ (มีเป้าหมายในการนำเสนอ)^{๑๑๔}

สรุปว่า ความสัมพันธ์คัมภีร์กัจจายนะกับหลักบาลีไวยากรณ์ เป็นการแสดงหลักแห่งภาษาที่ใช้พูดหรือเขียน ซึ่งนักปราชญ์จัดขึ้นไว้ เพื่อกลุบุตรรู้จักและเข้าใจในการที่จะใช้ถ้อยคำให้ลงระเบียบเป็นอันเดียวกัน และไวยากรณ์ในภาษาบาลีนี้ ท่านแบ่งไว้เป็น ๔ ภาค คือ ๑) อักษรวิธี (อักษร+วิธี) แบบแสดงอักษร ๒) วจวิภาค (วจ+วิภาค) การแบ่งคำพูดออกเป็น ๖ ส่วน ๓) วากยสัมพันธ์ (วากย+สัมพันธ์) ว่าด้วยการก คือ ผู้ทำและผู้ถูกทำ ๔) ฉันทลักษณะ (ฉันท+ลักษณะ) แสดงวิธีแต่งฉันท คือ คาถาที่เป็นวรรณพฤติและมาตราพฤติหมายถึง ปรัชชะ แปลว่า ร้อยกรอง เรียกคาถาบ้าง หมายถึง ภาษาบาลีที่แต่งด้วยคาถาล้วนๆ มีบทประพันธ์ประเภทร้อยกรอง ในพระบาลีเรียกว่า คาถา ในสัททศาสตร์เรียกว่า ฉันท หรือ ฉันทลักษณะ หรือตำราฉันทซึ่งมีเป็นจำนวนมาก ลักษณะการแต่งฉันทนี้ ท่านได้ใช้ฉันทวรรณพฤติจรณาสลักกับจุนณียะบท โดยใช้ฉันทลักษณะที่ปรากฏในคัมภีร์วุตโตทัยปกรณ์ หรือ คัมภีร์วุตตรตนารนึ่งเอง พระวิชิตาวีเถระชาวพม่าได้แต่งคัมภีร์กัจจายนะมีความสอดคล้องสัมพันธ์กับหลักบาลีไวยากรณ์ให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น

๒.๕ สรุป

วิเคราะห์คัมภีร์กัจจายนะในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้างเนื้อหา หลักไวยากรณ์ และความสัมพันธ์กับคัมภีร์อื่น ๆ โดยแบ่งออกเป็น

วิเคราะห์คัมภีร์กัจจายนะ กล่าวคือ คัมภีร์กัจจายนะ เป็นคัมภีร์อธิบายขยายความกัจจายนไวยากรณ์ พระวิชิตาวีเถระเป็นผู้แต่งขณะพำนักอยู่วัดอภัยศิริ แต่งอธิบายไวยากรณ์ใน ๖ หัวข้อ คือ ตอนว่าด้วยสนธิกับ ตอนว่าด้วยนามกับ ตอนว่าด้วยอาชยาตกับ ตอนว่าด้วยกพิธานกับ ตอนว่าด้วยอุณาทิกกับ และตอนว่าด้วยนิคมคาถา ส่วนโครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์กัจจายนะ แบ่งเป็น การจัดหมวดว่าด้วยการแต่งคัมภีร์ในคัมภีร์กัจจายนะ พระวิชิตาวีเถระ ชาวพม่าผู้แต่งคัมภีร์ได้แต่งคาถาเริ่มต้นเพื่อเป็นการไว้ครู และเพื่อเป็นการนอบน้อมพระรัตนตรัยแล้วจึงค่อยแต่งเนื้อหา และสาระสำคัญในการแต่งอธิบายคัมภีร์กัจจายนะ การจัดเป็นหมวดว่าด้วยนิเทศ พระวิชิตาวีเถระผู้แต่งคัมภีร์ได้แต่งอธิบายเนื้อหา และสาระสำคัญของคัมภีร์กัจจายนะตอนว่าด้วยสนธิกับ ตอนว่าด้วยนาม

^{๑๑๔} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๔.

กับ ตอนว่าด้วยอาชยาตกับตอนว่าด้วยกพิพิธานกับ ตอนว่าด้วยอุณาทิกกับ และตอนว่าด้วยนิคมคาถา และการจัดเป็นหมวดว่าด้วยคำลงท้าย ในคัมภีร์กัจจายนะ พระวิชิตาวิเถระ ชาวพม่าผู้แต่งคัมภีร์ ได้แต่งอธิบายเรื่องของตนเองได้แต่งคัมภีร์ แล้วกล่าวถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาโดยส่วนรวม

ลักษณะการประพันธ์คัมภีร์กัจจายนะ ได้แก่ การประพันธ์แบบร้อยแก้วในคัมภีร์กัจจายนะนี้ พระวิชิตาวิเถระใช้รูปแบบในการแต่งคัมภีร์เป็น ๒ ส่วน คือ แบบร้อยแก้ว ได้แก่ การดำเนินเรื่องแบบธรรมดา และแบบร้อยกรอง ได้แก่ การดำเนินเรื่องในรูปแบบคาถา ส่วนในงานวิจัยที่ยกตัวอย่างมานี้ใช้เดินเรื่องธรรมดาท่านจึงแต่งแบบร้อยแก้ว และ การประพันธ์แบบร้อยกรองในคัมภีร์กัจจายนะนี้ พระวิชิตาวิเถระใช้รูปแบบในการแต่งคัมภีร์เป็น ๒ ส่วน คือ แบบร้อยแก้ว คือ การดำเนินเรื่องแบบธรรมดา และแบบร้อยกรอง คือ การดำเนินเรื่องในรูปแบบคาถา ส่วนในงานวิจัยที่ยกตัวอย่างมานี้ใช้เดินเรื่องแบบคาถาท่านจึงแต่งแบบร้อยกรอง

หลักไวยากรณ์คัมภีร์กัจจายนะโดยพระวิชิตาวิเถระชาวพม่า ผู้รจนาคัมภีร์กัจจายนะ มีความรู้และความเข้าใจในภาษาบาลีเป็นอย่างดี ท่านได้แต่งคัมภีร์โดยใช้นามศัพท์ ใช้กิริยาศัพท์ และใช้อัพยาศัพท์ได้อย่างถูกต้องตามหลักภาษา และหลักไวยากรณ์

ความสัมพันธ์คัมภีร์กัจจายนะกับคัมภีร์อื่น ๆ ได้แก่ ความสัมพันธ์ของคัมภีร์กัจจายนะกับคัมภีร์อธิบายกัจจายนไวยากรณ์ พระวิชิตาวิเถระชาวพม่าได้แต่งคัมภีร์กัจจายนะมีความสอดคล้องสัมพันธ์กับคัมภีร์ไวยากรณ์ต่างๆ เพื่อให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นคัมภีร์อธิบายโดยละเอียดหรือแต่งสรุปเนื้อหาฉบับร้อยฉบับ ส่วนใหญ่ยังมีได้พิมพ์เผยแพร่ในที่นี้จะนำชื่อคัมภีร์ที่แต่งในอินเดีย ลังกา และพม่ามาแสดงพอสมควร โดยเลือกเฉพาะคัมภีร์ที่ได้รับการอ้างอิงไว้ในปกรณ์นั้นๆ หรือที่พิมพ์เผยแพร่แล้ว พร้อมประวัติโดยย่อ เช่น บาลีไวยากรณ์สายกัจจายนะที่แต่งในอินเดียและลังกา ได้แก่ นยาสะ หรือ มุขมัตตทีปนี ผลงานของพระชิรพุทธิแห่งลังกา แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ อธิบายสูตรกัจจายนไวยากรณ์โดยเน้นการบอกลักษณะสูตร การแสดงวิธีการประกอบรูปศัพท์ตามกฎที่กล่าวไว้ในสูตรนั้น ๆ และบาลีไวยากรณ์สายกัจจายนะที่แต่งในพม่า ได้แก่ การิกา ผลงานของพระธรรมเสนาบดี ฟ่านก้อยู่ที่วัดนันทาใกล้ถ้ำนันทาในพุกาม แต่งในสมัยของพระเจ้าจันสิตตาผู้ทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐-๑๖๒๘ ประพันธ์เป็นคาถา จำนวน ๕๖๘ บท แสดงสาระไวยากรณ์ตามโครงสร้างและสาระในกัจจายนไวยากรณ์ ตั้งแต่สนธิกัณฑ์ไปจนถึงกิตกัณฑ์ คัมภีร์นี้เป็นไวยากรณ์เล่มแรกสุดที่แต่งในประเทศพม่า

ความสัมพันธ์คัมภีร์กัจจายนะกับหลักบาลีไวยากรณ์ เป็นการแสดงหลักแห่งภาษาที่ใช้พูดหรือเขียน ซึ่งนักปราชญ์จัดขึ้นไว้ เพื่อกุลบุตรรู้จักและเข้าใจในการที่จะใช้ถ้อยคำให้ลงระเบียบเป็นอันเดียวกัน และไวยากรณ์ในภาษาบาลีนี้ ท่านแบ่งไว้เป็น ๔ ภาค คือ ๑) อักษรวิธี ได้แก่ แบบแสดง

อักษร ๒) วจวิภาค ได้แก่ การแบ่งคำพูดออกเป็น ๖ ส่วน ๓) วากยสัมพันธ์ว่าด้วยการก คือ ผู้ทำและผู้ถูกทำ ๔) ฉันทลักษณะ ได้แก่ แสดงวิธีแต่งฉันท คือคาถาที่เป็นวรรณพฤทธิและมาตราพฤทธิ หมายถึง ปรัชชะ แปลว่า ร้อยกรอง เรียกคาถาบ้าง หมายถึง ภาษาบาลีที่แต่งด้วยคาถาล้วนๆ มีบทประพันธ์ประเภทร้อยกรอง ในพระบาลีเรียกว่า คาถา ในสัตตศาสตร์เรียกว่า ฉันท หรือ ฉันทลักษณะ หรือ ตำราฉันทซึ่งมีเป็นจำนวนมาก ลักษณะการแต่งฉันทนี้ ท่านได้ใช้ฉันทวรรณพฤติจรนาสลับกับจุนณิยะบท โดยใช้ฉันทลักษณะที่ปรากฏในคัมภีร์วุตโตทัยปกรณ์ หรือคัมภีร์วุตตรตนานั่นเอง พระวิชิตาวิเถระชาวพม่าได้แต่งคัมภีร์กัจจายนะมีความสอดคล้องสัมพันธ์กับหลักบาลีไวยากรณ์ให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น

บทที่ ๓

การแปลคัมภีร์กัจจายนะจากภาษาบาลีอักษรไทยเป็นภาษาไทย

การแปลคัมภีร์กัจจายนะจากภาษาบาลีอักษรไทยเป็นภาษาไทย โดยแบ่งออกเป็น การแปลคัมภีร์กัจจายนะเป็นภาษาไทยตอนว่าด้วยสนธิกับปวัณณา การแปลคัมภีร์กัจจายนะเป็นภาษาไทยตอนว่าด้วยนามกับปวัณณา การแปลคัมภีร์กัจจายนะเป็นภาษาไทยตอนว่าด้วยอาชยาตกับ การแปลคัมภีร์กัจจายนะเป็นภาษาไทยตอนว่าด้วยกัพพิธานกับ การแปลคัมภีร์กัจจายนะเป็นภาษาไทยตอนว่าด้วยอุณาทีวัณณา และการแปลคัมภีร์กัจจายนะเป็นภาษาไทยตอนว่าด้วยนิคมคาถา ผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไปนี้

๓.๑ การแปลคัมภีร์กัจจายนะเป็นภาษาไทยตอนว่าด้วยสนธิกับปวัณณา

กัจจายนะสังวัณณา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส

ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

๑. สนธิกับปวัณณาอธิบายการสร้างคำด้วยวิธีสนธิ

๓.๑.๑ ปฐมกัณขวัณณา

อธิบายสนธิกัณขที่ ๑ คันถารัมภกถากถาเริ่มต้นคัมภีร์

ปณาม-ปฏิญญา

ก. อวิสุทฺธสฺส ชนสฺส สุทฺธิสมปาปํ ชินํ

โมหสฺส อัสกํ ฆมมํ นตฺวา สํฆํ นินฺรคณํ.

ข้าพเจ้าพระวิชิตาวี ขอกราบนมัสการพระชินเจ้า ผู้ทรงยังมหาชนที่ยังไม่บริสุทธิ์ให้

ถึงความบริสุทธิ์ พระธรรมอันสามารถจัดความมืด (คือกิเลสในกมลของเหล่า

สัตว์) และพระอริยสงฆ์ผู้ปราศจากกิเลสเพียงดั่งเนิน

ข. ถปีตเม ตทคคฺคหิ เอโส อคฺโคตฺตอาทินา

นตฺวา ตถฺยจ มหาเถรํ นฺยาสาทิกการกมฺปิ จ.

ขอนอบน้อมพระมหากัจจายนะเถระ ผู้ที่พระผู้มีพระภาคทรงตั้ง
ไว้ในความเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านการขยายความพุทธวจนะ
และพระมหาเถระผู้รจนาคัมภีร์นยาสะเป็นต้น

- ค. พุทธปิยาจริยณจ รูปสิทธิวิธายกัม
สหทนีติการกณจ ตติยมคคปณชิตัม.

ขอนอบน้อมพระพุทธรูปปิยะเถระผู้รจนาคัมภีร์ปฐุปสิทธิและ
ฎีกา และพระอัครคังสเถระผู้รจนาคัมภีร์สหทนีติ

- ฅ. นิสสยทุกการกณจาปี นิตเทศการกมปี จ
วนทิตวา เตสมาลมพ- นิจฉย สุนิฉฉิตัม
ยติโปตานมตถาย กสส กัจจายนวณณนัม.

ขอกราบไหว้แม่พระเถระ ผู้แต่งคัมภีร์นิสสยะ และคัมภีร์กัจจายนสุดตนิเทศ
แล้วจักรจนาคัมภีร์อันมีชื่อว่า “กัจจายนวณณนา” ซึ่งแสดงข้อวินิจฉัย(สร้างรูป
คำ) ที่พระเถระเหล่านั้นแสดงข้อวินิจฉัยไว้ไม่ครบถ้วน ให้ครบถ้วน เพื่อ
ประโยชน์แก่ภิกษุสามเณรที่เพิ่งเริ่มศึกษา(คัมภีร์กัจจายนะเป็นต้น)

คันถารัมภกถาวณณนา

- ก. เสฎฐัง ตีโลกมทิตัม อภิวนทียคคัม
พุทธถณจ ฅมมมมลัม คณมุตตมถณจ
สตถสส ตสส วจนตถวาริ สุปุทฺธ
วุกขามิ สุตตทิตเมตถ สุนนธิกปปี.

ข้าพเจ้า พระมหากัจจายนะ ขอน้อมไหว้พระพุทธรูปเจ้าผู้ประเสริฐเลิศอันโลกสาม
บุชาแล้ว พร้อมด้วยพระธรรมอันปราศจากมลทิน และหมู่พระอริยสงฆ์ผู้สูงสุด
จักกล่าวสนธิกัณฑ์อันดีงามที่เกื้อกูลแก่พระพุทธพจน์ในกัจจายนไวยากรณ์นี้
เพื่อความรู้เนื้อความแห่งพระดำรัสอันประเสริฐของพระศาสดานั้นเป็นอย่างดี

- ข. เสยยถชิเนริตถนยณ พุธา ถนณติ

ตถจาปี ตสส วจนตสุโพธเนน

อตถณจ อกฺขรปเทสุ โอมหาวา

เสยยตถิโก ปทมโต วิวิธํ สุณฺเยยาติ

ในเนื้อความแห่งพุทธวจนะอันประเสริฐนี้ มีโลกุตตรธรรมอันประเสริฐโดยอยู่
 บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมได้โลกุตตรธรรมอันประเสริฐนั้น โดยนัย ที่พระชินเจ้า
 ทรงแสดงไว้แล้ว คือย่อมได้นัยที่พระชินเจ้าทรงแสดงไว้แล้วเมื่อนั้น ด้วยความ
 เข้าใจอย่างถ่องแท้ในเนื้อความแห่งพระดำรัสของพระบรมศาสดา พระองค์นั้น
 ได้แก่ ย่อมได้ประโยชน์โดยความเป็นผู้ไม่มุงมาย เพราะความไม่เียงมในอักษระ
 และบททั้งหลาย กุลบุตรผู้มีความต้องการ โลกุตตรธรรมอันประเสริฐพึงสดับ
 อักษระและบทมีประการต่าง ๆ เพราะเหตุแห่งการแทงตลอดนั้น ๆ

ก. ถามว่า เพราะเหตุไร ในคัมภีร์กัจจายณะนี้ พระอาจารย์กัจจายณะ จึงไม่กล่าวว่า อตถโ
 อกฺขรสนฺญาโต แต่กลับกล่าว ๒ คาถามีอาทิว่า เสฏฺฐิํ ติโลกมฺหิตํ ? ตอบว่า เพื่อแสดงบุพพัญญจะ
 อันมีการนอบน้อมพระรัตนตรัยเป็นเบื้องต้น จึงกล่าวคาถาทั้งสองนั้นไว้ก่อน และข้อนี้ก็สมดังคำที่พระ
 โภราณาจารย์กล่าวไว้ว่า

พระคันถรจาจารย์ทั้งหลายเหล่านั้น กล่าวการนอบน้อม

พระรัตนตรัย ไว้ในการเริ่มต้นของคัมภีร์ เพื่อประโยชน์แก่การขจัด

อันตราย และเพื่อประโยชน์อันเป็นมงคลเป็นต้น

คันถรจาจารย์ผู้ปรารภจะกล่าวถึงสัญญา นิमित กัตตา ปริมาณะ

และประโยชน์ะ พึงกล่าวไว้ในเบื้องต้นของคัมภีร์ทั้งปวง

ในคันถารัมภะนี้ มีสามัญญอนุสนธิดังต่อไปนี้ :-

ในคันถารัมภะนั้น ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านพระมหากัจจายณะ จึงกล่าวการนอบน้อม
 พระรัตนตรัยไว้(ก่อน) ตอบว่า ท่านอาจารย์ ผู้มีความประสงค์จะเริ่มเขียนคัมภีร์ ทุกประเภท (กัศัพทที่
 มียัสัพพนาม อยู่หน้าและมีจิตต่อท้าย มีความหมายว่า สกกลตฺถ = อรรถว่าทั้งหมด) กระทำการนอบ
 น้อมพระรัตนตรัยแล้วจึงควรเริ่มแต่งคัมภีร์ เพราะอันตรายในเพราะการแต่งคัมภีร์นั้นได้ถูกกำจัด
 ออกไปแล้ว ฉะนั้น ท่านอาจารย์กัจจายณะ เมื่อจะแสดงการนอบน้อมนมัสการพระพุทธเจ้า ผู้เป็นพระ
 ศาสดาของตนซึ่งสัตว์โลกทั้งปวงควรกราบไหว้ เพราะความที่พระองค์ทรงถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติทาง

รูปกายคือมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ และนามกายคือพระสัพพัญญุตญาณเป็นต้น นอบน้อมพระ
 ธรรมเพราะความเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว (และ) พระสงฆ์ เพราะความที่ท่านเป็น
 พระสาวกผู้ปฏิบัติดีแล้ว จึงกล่าคาถามีอาทิว่า เสฏฺฐิ ติโลกมhit๓ อภิวนทียคค๓ ดังนี้ ถามว่า เพราะ
 เหตุไร ท่านจึงกล่าวชื่อตัมภีร์ไว้ ตอบว่า ที่ท่านกล่าวชื่อคัมภีร์ไว้นั้น เพื่อบรรณาการเรียกขาน
 บัญญัติที่ยังไม่มีใครรู้จัก

ต่อไปนี้เป็นวิเสสนุสนธิ :-

ในคัมภีร์กัจจายนะนั้น ท่านพระมหากัจจายนะ แสดงบทปณาม (บทน้อมน้อม) ไว้ด้วยคำ
 นี้ว่า เสฏฺฐิ ติโลกมhit๓ ฯเปฯ คณมุตตมณจ แสดงชื่อคัมภีร์ด้วยคำนี้ว่า สุสนธิกปปี แสดงเหตุ ด้วยคำว่า
 พุธา แสดงตัวตนผู้แต่งด้วยคำว่า วุขามิ แสดงปริมาณ(ของเนื้อหาคัมภีร์) ด้วย สุคัพพ๓ที่กล่าว
 ความหมายว่า ดี, งาม ในบทนี้ว่า สุสนธิกปปี แสดงประโยชน์ ด้วยคำนี้ว่า สุพุทฺฐุ เสยฺย๓ ข้อนี้สมจริงดัง
 คำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ท่านอาจารย์แสงเชื้อ ด้วยคำว่า สนธิกปปี

แสดงประมาณของเนื้อหาด้วย สุคัพพ๓ แสดงกัตตา (ผู้แต่ง)

ด้วยคำว่า วุขามิ แสดงเหตุ ด้วยบทว่า พุธา แสดงประโยชน์

ด้วยคำว่า สุพุทฺฐุ เสยฺย๓(ที่กล่าวมา)นี้เป็นการแสดงบุพพญูจกะในคันถารัมภะนี้

ต่อไปนี้เป็นการศึกษาบทกัจจายนะเป็นต้น :-

ในคันถารัมภะนั้น บทว่า เสฏฺฐิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ติโลกมhit๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า
 อภิวนทีย๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อคค๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า พุทธิ๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า
 ธมฺม๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อมล๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า คณ๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อุตตม๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า
 สตถุสส๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ตสส๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วจนตถวริ๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า สุพุทฺฐุ๓ เป็นบท
 หนึ่ง บทว่า วุขามิ๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า สุตฺตhit๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า เอตถ๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า
 สุสนธิกปปี๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า เสยฺย๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ชิเนริตฺนเยน๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า พุธา๓ เป็น
 บทหนึ่ง บทว่า ลภนติ๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ต๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อปิ๓ เป็นบท
 หนึ่ง บทว่า ตสส๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วจนตถสุโพธเนน๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อตถ๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ๓
 เป็นบทหนึ่ง บทว่า อกฺขรปเทสุ๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อโหมทวาท๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า เสยฺยตถิก๓ เป็น
 บทหนึ่ง บทว่า อโ๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วิริ๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า สุณฺเณย๓ เป็นบทหนึ่ง บทว่า เสฏฺฐิ๓
 เป็นบทหนึ่ง ที่กล่าวมานี้ เป็นปทจเจท(การตัดบท) คนนี้เป็นคนประเสริฐ ยิ่งกว่าคนประเสริฐทั้งหลาย
 เหตุนั้น คนนี้ชื่อว่า เสฏฺฐะ (ผู้ประเสริฐที่สุด) (บท)นี้เป็นต๓ทิต๓วิคคหะ ต๓ทิต๓นี้ มี ๓ คือ สามัญญต๓ทิต๓
 อัปฺยต๓ทิต๓ ล๓ทวต๓ทิต๓ บรรดาต๓ทิต๓ทั้ง ๓ นั้น นี้เป็นสามัญญต๓ทิต๓ คำว่า เสฏฺฐโ๓ นี้เป็น เสฏฺฐต๓ทิต๓

ในบรรดาตัถิธิต ๑๕ ประเภท มี โคตตตัถิธิต ตรตยาตีตัถิธิต ราตีตัถิธิต ชาดาตีตัถิธิตเป็นต้น สมดังคำ
ที่ท่านกล่าวไว้ว่า

(สามัญญตัถิธิต) มีตัถิธิต ๑๕ ประเภท คือ โคตตตัถิธิต
ตรตยาตีตัถิธิต ราคาตีตัถิธิต ชาดาตีตัถิธิต สมุหตัถิธิต อุปมา
ตัถิธิต นิสสิตตัถิธิต พหุลตัถิธิต เสฏฐตัถิธิต ปกตีตัถิธิต ปุณณ
ตัถิธิต ปุณณตัถิธิต วิภาคตัถิธิต ตทิสสิตถิตตัถิธิต สังขยาตัถิธิต

อีกนัยหนึ่ง บุคคล ชื่อว่า เสฏฐ เพราะวจนัตถะว่า ย่อมค้นหา คือแสวงหาธรรมหลายมี
ประเภทแห่งธรรมมาตีปฏิฐานเป็นต้นอันดีงาม เสฏฐบพนี้ เป็นกิตติวิคคะ วิคคะนี้ เป็นกัตตุสาธนะใน
บรรดาสาธนะ ๗ ประการ คือ กัตตุสาธนะ กัมมสาธนะ กรณสาธนะ สัมปทานสาธนะ อปทานสาธนะ
อิทธิกรณสาธนะ และภาวสาธนะ สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้เป็นสัคคคาถาว่า

(ในกิตติวิคคะ) มีสาธนะ ๗ ประเภท คือ กัตตุสาธนะ กัมมสาธนะ
กัมมสาธนะ กรณสาธนะ สัมปทานสาธนะ อปทานสาธนะ อิทธิกรณ
สาธนะ และภาวสาธนะ เป็นที่ ๗
ในวากยะ การกะไคเป็นกัตตา การกะนั้นนั่นเอง ย่อมได้
นามว่ากัตตุสาธนะ ในประสิทธิณัย ในสาธนะที่เหลือ ก็นัยนี้แหละ

บรรดาสุทธกัตตุและเหตุกัตตุ นั้น วิคคะนี้ จัดเป็นสุทธกัตตุสาธนะ สมดังคำที่ท่านกล่าว
ไว้ว่า

เพราะไม่ประกอบด้วยการิตปัจจย ท่านจึงเรียกว่า สุทธกัตตา
แม้บรรดาจุดตกัตตุและอจุดตกัตตุ ท่านเรียกว่า จุดตกัตตุสาธนะ
สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ในจุดตกัมมเป็นต้น และในสามมี(เจ้าของ) ลงปฐมาวิภัตติ
ในลึงคัตถะ

หลังจากอิสุธาตุ อันมี สุเป็นบพหน้า ลงตปัจจยในกัตตุ คำว่า เสฏฐ นั้น เป็นบพที่มีหุติยา
วิภัตติเป็นที่สุด เพราะมองหาบพที่เป็นประธาน คือ พุทธิ ชื่อว่า สัตว์โลก เพราะวจนัตถะว่า ย่อมแตก
ย่อมสลายไป คือย่อมดับลงในจุติขณะ ย่อยดับลงแล้ว ย่อมเกิดขึ้นอีกในปฏิสนธิขณะ เพราะความเป็น
ธรรมที่คล้ายคลึงกันลุชธาตุ ลงณปัจจย อาเทชอักขร เป็นคอักขร เหมือนคำว่า กุรูปโก (สัตว์)โลกด้วย
(สังขาร)โลกด้วย (โอกาส)โลกด้วย ชื่อว่า โลก บทว่า โลก นี้ เป็นทวันทวากยะ และเอกเสสตัถิธิต
(สัตว์)โลก ๓ จำพวก คือ กาม รูป และอรูป หรือ สัตว์โลก สังขารโลก และโอกาสโลก สมดังคำที่ท่าน
กล่าวไว้ว่า จะป่วยกล่าวไปใย ถึงการกระทำบุชาของสัตว์โลก เพราะความเป็นไปของสังขารโลกด้วย
อำนาจแห่งการหวั่นไหวแห่งแผ่นดิน ของโอกาสโลกด้วยอำนาจฐานุปนจรรณัย โลกทั้งหลาย ๓ ชื่อว่า ตี

โลก นี้เป็นสมาสวิเคราะห์ เป็นทิวสมาส ในบรรดาสมาส ๖ อย่างมีอภัยยิวสมาสเป็นต้น ปลายเป็นสมาหารทิว ในบรรดาสมาหารทิวสมาส และอสมาหารทิวสมาส เพาะเป็นเอกวจนะนปุงสกลิงค์(เน้นแง) สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

บัณฑิตควรทราบว่ สมาสมี่ ๖ อย่าง คือ อภัยยิวสมาส
 สมาส ทิวสมาส ทวันทสมาส กัมมธารยสมาส ตัปปริสสมาส
 พหุพพิหิสมาส
 สมาหารทิวสมาสนักศึกษาควรทราบแม้ด้วยอำนาจ
 แห่งสมาส ที่มีสังขยาอยู่หน้า และเป็นนปุงสกลิงค์เอกวจนะ
 ส่วนที่เป็นอสมาหารทิวเป็นพหุวจนะเท่านั้น

พระพุทธเจ้า ชื่อว่า มหิต เพราะอันชาวโลกยอมบูชา หรือ ชื่อว่า มหิต เพราะวจนัตถะว่าอันชาวโลก ย่อมบูชา บูชาแล้ว หรือ จักบูชา เพราะความที่ตปัจจย อันท่านกล่าวว่าเป็นไปในกาลทั้ง ๓ พระพุทธเจ้า อันชาวโลกทั้ง ๓ บูชาแล้ว ชื่อว่า ติโลกมหิตโต. ซึ่งพระพุทธเจ้าอันชาวโลกทั้ง ๓ บูชาแล้ว บทว่า อภิวัตถิย แยกเป็น อภิบทหน้าส วนทธาตุ เป็นไปในการกราบไหว้ ชื่อว่า อภิวัตถิย เพราะการแสดงอรรถว่า ข้าพเจ้าย่อมกราบไหว้ด้วยความเคารพ คือเอื้อเพื่อ หรือ ชื่อว่า อภิวัตถิย เพราะแสดงความหมายว่า กราบไหว้แล้ว บทว่า อคคิ แปลว่า สูงสุด พระพุทธเจ้า ชื่อว่า อคค เพราะวจนัตถะว่า ย่อมถึง คือเข้าถึงสภาวะธรรมอันดี คือพระนิพพาน ซึ่งพระพุทธเจ้า ผู้สูงสุด

พระศาสดา ชื่อว่า พุทธเจ้า เพราะวจนัตถะว่า ย่อมตราฐัธรรมทั้งปวง โดยชอบ และด้วยพระองค์เอง หรือ ชื่อว่า พุทธ เพราะวจนัตถะว่า ย่อมตรัสรู้ริยสัจ ๔ ซึ่งพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น นวโลกุตตรธรรม พร้อมทั้งพระปริยัติธรรม ชื่อว่า ธมม เพราะวจนัตถะว่า ย่อมทรง(รองรับ) สัตว์ทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติคามคำสอน ไม่ให้ตกไปในอบาย ๔ นวโลกุตตรธรรม ชื่อว่า อมล เพราะวจนัตถะว่า ไม่มีมลทิน ซึ่งธรรมอันไม่มีมลทินนั้น หมู่พระอริยเจ้า ชื่อว่า คณะ เพราะวจนัตถะว่า อันบัณฑิตทั้งฟังคำถนฉบับได้ ซึ่งหม่พระอริยบุคคลนั้น หมู่พระอริยะเจ้า ชื่อว่า อุตตม เพราะวจนัตถะว่า ผู้เพิกถอนความมืดออกได้แล้ว หรือ ชื่อว่า อุตตม เพราะวจนัตถะว่า ผู้ทรงคุณสูงสุด โดยพิเศษกว่าผู้ทรงคุณทั้งหลาย เมื่อควรจะกล่าวว่ อุกคตโตโม (แต่)ท่านก็กล่าวว่ อุตตโม โดยนุตตินัย หรือ ชื่อว่า อุตตม เพราะวจนัตถะว่า ผู้ประเสริฐสูงสุด โดยพิเศษกว่า ผู้ประเสริฐทั้งหลาย เมื่อจะกล่าวว่ อุตตมโตโม ท่านก็กล่าวว่ อุกคตโตโม ด้วยอำนาจแห่งสรุเปกเสสนัย อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า อุกคตโตโม เพราะความที่ตนเป็นผู้ประเสริฐที่สุด ซึ่งหมู่พระอริยสงฆ์ผู้ประเสริฐที่สุด ควรเชื่อมความบทว่า อุกคตมิ เข้ากับบทว่า คณิ พระพระผู้มีพระภาค ชื่อว่า สัตถา เพราะวจนัตถะว่า ทรงสอน คือตามสั่งสอนสัตว์โลกพร้อมทั้งเทวโลก หรือ ชื่อว่า สัตถา เพราะวจนัตถะว่า ย่อมเบียดเบียน ย่อมฆ่า ข้าศึกคือกิเลสทั้งหลาย ของพระศาสดา พระองค์นั้น คำพูดชื่อว่า วจนะ เพราะวจนัตถะว่า เป็นเครื่องบอกเล่า หรือ ชื่อว่า วจนะ เพาะวจนัตถะว่า เป็นคำที่

ต้องบอกเล่า ชื่อว่า อรรถ เพราะวจนัตถะว่า ย่อมรู้ คือย่อมเข้าใจ หรือชื่อว่า อรรถ เพราะวจนัตถะว่า ย่อมมี ย่อมเป็น หรือ ชื่อว่า อรรถ เพราะวจนัตถะว่า ย่อมไป คือย่อมเป็นไปเฉพาะหน้าต่อญาณ เนื้อความแห่งถ้อยคำ ชื่อว่า วจนัตถะ เนื้อความของถ้อยคำ ชื่อว่า วรรณ เพราะวจนัตถะว่า พึงต้องการ คือพึงปรารถนา หรือ ชื่อว่า วรรณ เพราะอรรถว่าประเสริฐสูงสุด เนื้อความของถ้อยคำด้วย เนื้อความของถ้อยคำนั้นด้วยของถ้อยคำอันประเสริฐด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า วจนัตถะ ซึ่งวจนัตถะวาระนั้น เนื้อความ ชื่อว่า สัพพท เพราะวจนัตถะว่า อันนักศึกษาย่อมรู้ได้ง่าย คำว่า วกขามิ ได้แก่ ขจกกล่าว อาเทศ สสามิวิภคตติเป็น ขามิ ด้วยสปลจยศัพท์ในสูตรนี้ว่า กรสส สปลจยสส กาโห อาเทศอักษรที่สุด ธาตุ เป็นอักษรด้วยสูตรว่า โก เข จ ชื่อว่า สุตต เพราะวจนัตถะว่า ย่อมบ่งเนื้อความ หรือ ชื่อว่า สุตต เพราะอรรถว่ากล่าวแล้วด้วยดี หรือ ชื่อว่า สุตต เพราะวจนัตถะว่า ย่อมหลั่งออกซึ่งเนื้อความ ทั้งหลาย หรือ ชื่อว่า สุตต เพราะวจนัตถะว่า ย่อมยังเนื้อความทั้งหลายย่อมให้หลั่งไหลออก หรือ ชื่อว่า สุตต เพราะอรรถว่า รักษาไว้ซึ่งเนื้อความทั้งหลายด้วยดี หรือ ชื่อว่า สุตต เพราะความเป็นเช่นกับ เส้นด้าย ชื่อว่า หิต เพราะวจนัตถะว่า ย่อมเป็นไป คือดำเนินไปตามสมควร ประโยชน์ก็เอื้อกุลแก่สูตร ชื่อว่า สุตตหิต ได้แก่ สนธิกับ ซึ่งสนธิกับ อันเอื้อกุลแก่สูตรนั้น บทว่า เอตถ แปลว่า นี้ ชื่อว่า สนธิ เพราะวจนัตถะว่า ย่อมต่อ คือเชื่อมต่อ โดยชอบ คือโดยการกระทำ เพราะไม่แสดงช่องว่างระหว่างบท ทั้งสอง หรือ ชื่อว่า สนธิ เพื่อติดต่อกันโดยชอบ หรือว่า การประชุมกัน ชื่อว่า สนธิ สนธิด้วย สนธิด้วย สนธิด้วย ชื่อว่า สนธิ ชื่อว่า กปป เพราะวจนัตถะว่า เป็นที่ตัดตอน คือกำหนดตัดตอนเนื้อความทั้งหลายที่แตกต่างกันโดยประเภทต่างๆ สนธิกับ อันสละสลวย ชื่อว่า สุนสนธิกับ ซึ่งสุนสนธิกับนั้น

ข. โลกุตตรธรรม ชื่อว่า เสยย เพราะอรรถว่า ประเสริฐโดยพิเศษ หรือ ชื่อว่า เสยย เพราะ ประเสริฐโดยพิเศษกว่าบุคคลผู้ประเสริฐทั้งหลาย ซึ่งโลกุตตรธรรมอันประเสริฐนั้น พระผู้มีพระภาค ชื่อว่า ชินะ เพราะวจนัตถะว่า ย่อมทรงชนะ ได้ชนะแล้ว จักชนะ บาบ คืออกุศลธรรมทั้งหลาย นัย ชื่อว่า อีริต เพราะวจนัตถะว่า อันบุคคลย่อมกล่าว สัททนาย อันพระชินเจ้า ตรัสแล้ว ชื่อว่า ชินิริต สัททนาย ชื่อว่า นัย เพราะวจนัตถะว่า เป็นเหตุแห่งเนื้อความอันบัณฑิตย่อมแนะนำ หรือ ชื่อว่า นัย เพราะ อรรถว่า อันบัณฑิตควรแนะนำ ชินิริตด้วย ชินิริตะนั้นเป็นนัยด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ชินิริตนัย ด้วยชินิริตนัยนั้น บุคคลทั้งหลายเหล่าใด ย่อมตรัสรู้ธรรมได้ เพราะเหตุนั้น บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า พุธา ได้แก่ภัพบุคคล บทว่า ลภนติ ได้แก่ ย่อมรู้แจ้ง บทว่า ตถจาปิ แปลว่า แม้สัททนายที่พระชินเจ้าตรัสแล้ว เนื้อความแห่งคำ ชื่อว่า วจนัตถะ ที่ชื่อว่า สุโพธน เพราะวจนัตถะว่า เป็นอันบัณฑิตรู้ได้โดยง่าย การรู้ได้ง่ายซึ่งเนื้อความแห่งพระดำรัส ชื่อว่า วจนัตถสุโพธนะ ด้วยการรู้ได้ง่ายซึ่งเนื้อความแห่งพระดำรัส วัฒนธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า อักษร เพราะวจนัตถะว่า ถึงความการบัญญัติชื่ออันไม่สิ้นสุดโดยความเป็นวาทแล้ว ย่อมไม่หมดสิ้นไป หรือ ความกระต้าง คือความสิ้นไปไม่มีแก่วัฒนธรรมเหล่านั้น เหตุนั้น วัฒนธรรมเหล่านั้น จึงชื่อว่า อักษร ชื่อว่า บท เพราะวจนัตถะว่า เป็นเคื่องเป็นไป คือดำเนินไปของ บัณฑิตทั้งหลาย อักษรทั้งหลายด้วย บททั้งหลายด้วย ชื่อว่า อักษรและบท ในอักษรและบทเหล่านั้น

บุคคลชื่อว่า โมหะ เพราะจวนตัดจะว่า ย่อมหลง หรือ สักว่าความหลง ชื่อว่า โมหะ โมหะไม่มีแก่บุคคลเหล่านั้น เหตุนั้น บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า อโมหะ คสามมี ชื่อว่า ภาวะ ภาวะแห่งบุคคลทั้งหลายผู้ไม่หลง ชื่อว่า อโมหภาวะ เหตุนั้น ปัญจมีวิภัตติลงในอรรถแห่งเหตุ มีคำอธิบายที่ท่านกล่าวไว้ว่า เหตุแห่งอโมหภาวะ เมื่อตะกล่าววว่า อโมหภาเวน ลงปัญจมีวิภัตติ ในอรรถตติยา ด้วยความไม่หลง เนื้อความโดยประเสริฐ ชื่อว่า เสยยตถ เหมือนคำว่า มณินา อตโถ (ความต้องการแก้วมณี) เนื้อความอันประเสริฐ มีอยู่แก่บุคคลนั้น เหตุนั้น ชื่อว่า เสยยตถิกะ อีกประการหนึ่ง ความประเสริฐโดยพิเศษกว่าผู้ประเสริฐทั้งหลาย เหตุนั้น จึงชื่อว่า เสยย นัยที่ประกอบในเนื้อความ ชื่อว่า อตถิกะ ธรรมที่ประกอบด้วยอรรถอันประเสริฐ ชื่อว่า เสยยตถิก หรือ เนื้อความอันมีอยู่อย่างประเสริฐ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า เสยยตถิก อักษรด้วย บทด้วย ชื่อว่า บท เมื่อจะต้องกล่าวว่า อักษรบท ท่านก็กล่าวไว้ว่าอย่างนี้ด้วยอำนาจแห่งการรักษาฉันทลักษณ์ บทว่า อโต แผลว่า นั้น อักษรปะทะ ชื่อว่า วิริช เพราะอรรถว่า อักษรปะนั้นมีประการต่างๆ บทว่า สุนเณย แปลว่า พึงศึกษา สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ผู้มีปัญญาพึงกระทำการตัดบทก่อน แล้วกระทำรูปวิเคราะห์มีสมาส

เป็นต้นต่อจากนั้น เมื่อกระทำรูปวิเคราะห์มีสมาสเป็นต้นแล้ว พึงรู้

เนื้อความในภายหลัง”

บัดนี้ ลำดับแห่งประการประกอบวากยะมีกิริยาบท การกะ และวิเสสนะเป็นต้น บรรดา กิริยาบทเป็นต้นเหล่านั้น คำว่า อภิวณฺทีย วกฺขามิ ลภฺนฺติ และสุนเณย นี้ เป็นการแสดงกิริยาบท บทว่า อหํ นี้ เป็นการแสดงกัตตฺยบทของกิริยาบทว่า อภิวณฺทีย และวกฺขามิ บทว่า เสยยตถิกโโก นี้ เป็นการแสดงกัตตฺยบทของกิริยาบทว่า สุนเณย บทว่า พุทฺธํ ธมฺมํ คณฺโณ นี้ เป็นการแสดงกัมมบทของกิริยาบทว่า อภิวณฺทีย บทว่า เสฏฺฐํ ติโลกมฺหิตํ อคฺคํ เป็นการแสดงบทวิเสสนะของบทว่า พุทฺธํ คำว่า อมลํ นี้ เป็นการแสดงวิเสสนะบทของบทว่า ธมฺมํ บทว่า อุตฺตมํ เป็นการแสดงวิเสสนบทของบทว่า คณฺโณ บทว่า สตฺถุสฺสํ นี้ เป็นการแสดงวิเสสนบทของบทนี้ว่า ตสฺส บทว่า วจนฺตถวโร นี้ เป็นการแสดงกัมมบท ของบทว่าสุพุทฺธํ บทว่า สุตฺตหิตํ เป็นการแสดงสัมปทานบทของกิริยาบทว่า วกฺขามิ บทว่า สุนฺนธิกปปี เป็นการแสดงกัมมบท ของกิริยาบทว่า วกฺขามิ บทว่า สุตฺตหิตํ เป็นการแสดงวิเสสนบทของบทว่า สุนฺนธิกปปี บทว่า เอตถ นี้ เป็นการแสดงนิทธารณบท บทว่า เสยฺยํ เป็นการแสดงกัมมบท ของกิริยาบทว่า ลภฺนฺติ บทว่า ชิเนริตฺนเณน นี้ เป็นการแสดงกรรมบท ของกิริยาบทว่า ลภฺนฺติ บทว่า ตถจฺจาปี นี้ เป็นการแสดงกัมมบท ของกิริยาบทว่า ลภฺนฺติ บทว่า ตสฺส เป็นการแสดงสัมพันธบท ของบทว่า วจนฺตถวโร บทว่า วจนฺตถุสฺสโพนฺน เป็นการแสดงกรรมบท ของกิริยาบทว่า ลภฺนฺติ บทว่า อตฺถลฺลจ เป็นการแสดงกัมมบท ของกิริยาบทว่า ลภฺนฺติ บทว่า อกฺขรปฺเทสฺสุ นี้ เป็นการแสดงอาชาบท ของบทว่า อโมหภาวา บทว่า อโมหภาวา นี้ เป็นการแสดงกรรมบท ของกิริยาบทว่า ลภฺนฺติ มีคำอธิบายที่ท่านกล่าววว่า อโมหภาเวน บทว่า ปทํ นี้ เป็นการแสดงกัมมบท ของกิริยาบทว่า สุนเณย มีคำอธิบายที่ท่าน

กล่าวว่า อักษรปทํ บทว่า วิริธํ นี้ เป็นการแสดงวิเสสนบท ของบทว่า ปทํ และท่านกลางสังคหคาถาไว้ว่า

ในเบื้องต้น บัณฑิตพึงประกอบกิริยา จากนั้น กัตตา

การกมีกัมมและภระณะเป็นต้น และวิเสสนะของบทเหล่านั้น

ตามสมควร

อนึ่ง บัณฑิตควรแสดงนัยในอนุสนธิแห่งคันถารัมภคาถาทั้ง ๒ ด้วยประการดังต่อไปนี้ บัณฑิตครั้นแสดงนัยแห่งการตัดบท ด้วยบาทคาถามีอาทิวา ปรมํ กรเ ปทจเฉทํ และแสดงนัยแห่งการประกอบกิริยา การกะ ด้วยบาทคาถามีอาทิวา อาโท กิริยา ตโต กตตา แล้ว บัดนี้ จึงกล่าวถึงการประกอบ(การแปล)เนื้อความ ๔ ประการ (ดังต่อไปนี้)

๑. ปาฐานุสสารีสัมพันธ์ การแปลตามศัพท์บาลีที่มีอยู่ในพากย์ โดยไม่เพิ่มบทใดๆ เข้ามาแปล

๒. อุปมาสัมพันธ์การแปลโดยเพิ่มคำอุปมาเข้ามาในประโยคที่ไม่มีอุปมา

๓. เหตุสัมพันธ์การแปลโดยเพิ่มบทเหตุเข้ามาในประโยคที่ไม่มีบทเหตุ การเพิ่มบทเหตุขึ้นนั้น ต้องให้เหมาะสมกับกิริยาคุมพากย์ โดยถือกิริยาคุมพากย์เป็นหลัก

๔. อุปมาเหตุสัมพันธ์การแปลโดยเพิ่มอุปมาและบทเหตุเข้ามาให้เหมาะสมกับอุปไมยและเหตุผล)

ข้าพเจ้าพระมหากัจจายนเถระ ขออภิวาทพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด อันชาวโลกทั้ง ๓ บุษชาแล้ว ผู้เลิศสูงสุด และกราบไหว้โดยเคารพ (ท่าน) มิได้อภิวาทเฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้นก็หาไม่ (แต่ยัง) อภิวาทกราบไหว้พระธรรมอันปราศจากมลทิน โดยความเคารพ (ท่าน) มิได้อภิวาทเฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้นก็หาไม่ (แต่ยัง) อภิวาทกราบไหว้พระสงฆ์ผู้ทรงคุณอันอุดม คือเพิกถอนโมหะ ได้แล้ว โดยความเคารพ รู้แจ้งด้วยดี ซึ่งเนื้อความอันประเสริฐ คืออรรถของพระบาลีอันประเสริฐ ของพระศาสดาผู้ตามสั่งสอนชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก คือพระพุทธเจ้า ผู้คงที่พระองค์นั้น แล้วจึงกล่าว คัมภีร์สนธิกัปปะอันดี คือ มีการแบ่งตอนไว้อย่างดี ซึ่งเกื้อกูลแก่พระสูตร คืออนุกุลแก่พระไตรปิฎก เพราะฉะนั้น การแปลวิธีนี้ ชื่อว่า ปาฐานุสสารีสัมพันธ์ ในคันถารัมภคาถาทั้งสองนี้

ข้าพเจ้าพระมหากัจจายนเถระ ขออภิวาทพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ คือประเสริฐกว่าเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิ ประเสริฐกว่าเหล่ามนุษย์ทั้ง ๔ ทวีป อันสัตว์โลกทั้ง ๓ บุษชาแล้ว คืออันชาวโลกทั้ง ๓ บุษชาแล้ว เหมือนท้าวสักกเทวราช อันเทวดาทั้งปวงบุษชาแล้ว ผู้เลิศ คือถึงความเป็นยอด เหมือนท้าวมหาพรหม ผู้เลิศกว่าพรหมทั้งปวง ความหมายของจักษุร มีนัยอัน

ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วเทียว อภิวัตพระธรรม อันปราศจากมลทิน คือ อันเป็นปฏิบัติต่อมลทิน เหมือนดวงตะวัน(ยามเที่ยง) ที่ปราศจากทลทคือหมอกเป็นต้น ความหมายของจักษุ มินัยอันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วเทียว อภิวัตพระสงฆ์ ผู้อุดม คือเพิกถอนความมืดได้แล้ว เหมือนขุนพลใหญ่ ผู้ยกศรีขึ้นยั้งแล้วในสงคราม จักกล่าวคัมภีร์สนธิกัปป ฯลฯ ของพระศาสดา คือ ผู้ตามสั่งสอนชาวโลก พร้อมทั้งเทวโลก พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น คือผู้เช่นนั้น เพราะฉะนั้น การแปลวิธีนี้ ชื่อว่า อุปมาสัมพันธ ในคันถารัมภคาคาถาสองนี้

ข้าพเจ้าพระมหากัจจายนเถระ ขออภิวัตพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ คือทรงประเสริฐกว่า เพราะความที่พระองค์ทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่โดยคุณ ผู้อันชาวโลกทั้ง ๓ บุษชาแล้ว คืออันสัตว์ในโลกรทั้ง ๓ บุษชาแล้ว เพราะความที่พระองค์ทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่โดยบุญ ผู้เลิศ คือทรงถึงความเป็นผู้เลิศ เพราะความที่พระองค์ทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่โดยพระชาติกำเนิด ขออภิวัตพระธรรม อันปราศจากมลทิน คือเป็นปฏิบัติต่อมลทิน เพราะความที่พระธรรมเป็นธรรมที่ปราศจากมลทินมีรากะเป็นต้น และขออภิวัตพระสงฆ์ ผู้ประเสริฐที่สุด เพราะความที่ท่านถอนความมืดออกได้แล้ว คือประเสริฐอย่างยิ่ง เพราะความที่ท่านเป็นผู้(ทรงคุณ)สูงสุด และเพราะความที่ท่านเป็นผู้ประเสริฐที่สุด เพราะฉะนั้น การแปลวิธีนี้ ชื่อว่า เหตุสัมพันธ ในคันถารัมภคาคาถาสองนี้

ข้าพเจ้าพระมหากัจจายนเถระ ขออภิวัต คือกราบไหว้โดยเคารพ ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ คือประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิ ประเสริฐกว่าเหล่ามนุษย์ทั้ง ๔ ทวีป เพราะความที่พระองค์ทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่โดยคุณ ผู้อันชาวโลกทั้ง ๓ บุษชาแล้ว คืออันสัตว์ในโลกรทั้ง ๓ บุษชาแล้ว เหมือนท้าวสักกเทวราช อันเทวดาทั้งปวงบุษชาแล้ว เพราะความที่พระองค์ทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่โดยบุญ ผู้เลิศ คือทรงถึงความเป็นผู้เลิศ เหมือนท้าวมหาพรหม ผู้เลิศกว่าพรหมทั้งปวง เพราะความที่พระองค์ทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่โดยพระชาติกำเนิด ความหมายของจักษุ มินัยอันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วเทียว ขออภิวัต คือกราบไหว้โดยเคารพ ซึ่งพระธรรม อันปราศจากมลทิน คือเป็นปฏิบัติต่อมลทิน เหมือนดวงตะวัน(ยามเที่ยง) ที่ปราศจากทลทคือหมอกเป็นต้น เพราะความที่พระธรรมเป็นธรรมที่ปราศจากมลทินมีรากะเป็นต้น ความหมายของจักษุ มินัยอันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วเทียว และขออภิวัต คือกราบไหว้โดยเคารพ ซึ่งพระสงฆ์ ผู้ประเสริฐที่สุด เหมือนขุนพลใหญ่ ผู้ยกศรีขึ้นยั้งแล้วในสงคราม เพราะความที่ท่านถอนความมืดออกได้แล้ว คือประเสริฐอย่างยิ่ง เพราะความที่ท่านเป็นผู้(ทรงคุณ)สูงสุด และเพราะความที่ท่านเป็นผู้ประเสริฐที่สุด แล้วจักกล่าวคัมภีร์สนธิกัปปะอันติ คือ มีการแบ่งตอนไว้ดี ฯลฯ อันเป็นอรรถแห่งพุทธวณะอันประเสริฐ ของพระศาสดา ละพระองค์นั้น คือผู้เช่นนั้น ฯลฯ ที่รู้ได้ง่าย คืออันเป็นประโยชน์แก่พระไตรปิฎก เพราะฉะนั้น การแปลวิธีนี้ ชื่อว่า อุปมาเหตุสัมพันธ ในคันถารัมภคาคาถาสองนี้

และท่านกล่าวเป็นสังคหาคาถาไว้ว่า

การประกอบความที่คล้อยตามปาฐะ การประกอบความด้วยอุปมา การประกอบความด้วยเหตุ การประกอบความด้วยอุปมาและเหตุ ผู้มีปัญญาพึงทราบประเภทแห่งสัมพันธ์ทั้ง ๔

๑. การพรรณนาสูตรที่ ๑

การพรรณนาสูตรที่ ๑ กล่าวคือ ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงปุพพปัญจกะ อันมีการนอบน้อม(พระรัตนตรัย) ด้วยคาถาทั้ง ๒ ด้วยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดง บัณฑิตพึงยังความเป็นผู้ฉลาดในอักษร อันเป็นมูลเหตุเบื้องต้น ให้ถึงพร้อม จึงกล่าวสูตรมีอาทิว่า อตโถ อกฺขรสนฺญาโต (เนื้อความย่อหมายถึงรู้ได้ด้วยอักษร)

ถามว่า สูตรนี้ ใครกล่าวไว้ ?

ตอบว่า พระผู้มีพระภาค

ถามว่า พระองค์ตรัสไว้เมื่อไร ?

ตอบว่า (สมัยหนึ่ง) พราหมณ์ ๒ ท่าน นามว่า ยมะ และอุปละ เรียนกพระกัมมัฏฐานอันมีความเสื่อมและความสิ้นไป แล้วเดินทางไปที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำ ขณะกำลังเจริญชวยกัมมัฏฐานอยู่ พราหมณ์คนหนึ่ง เห็นนกยาง เทวีเดินจิกปลา กินอยู่แถวริมน้ำ จึงมนสิการกัมมัฏฐานผิดไปว่า อุทกพโก พราหมณ์อีกท่านหนึ่ง เห็นผ้าที่หมอน้ำ จึงมนสิการกัมมัฏฐานผิดไปว่า ฆฎฺฐโก ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงเปล่งพระรัศมีไป แล้วทรงตั้งวากยะว่า อตโถ อภิขเว อกฺขรสนฺญาโต (ภิกษุทั้งหลาย เนื้อความย่อหมายถึงรู้ได้ด้วยอักษร) และกัมมัฏฐานของพราหมณ์ทั้งสองนั้นจึงตั้งมั่น เพราะเหตุนี้ท่านพระโบราณจารย์จึงกล่าวว่า ภควตา วุตฺตํ (พระผู้มีพระภาค ตรัสไว้แล้ว) ท่านพระมหากัจจายนะ ทราบพระดำรัสนั้นแล้ว จึงเข้าเฝ้าทูลขอพระอนุญาตกะพระผู้มีพระภาค แล้วเดินทางไปถึงป่าหิมวันต์ ที่แผ่นมโนลีลา ท่านหันศีรษะไปทางทิศทักษิณ ผินหน้าไปทางทิศบูรพา รจนาคัมภีร์กัจจายนะ อันมีสูตรเริ่มต้นว่า อตโถ อกฺขรสนฺญาโต เพราะเหตุนี้ นิรุตตัญญูบางท่านจึงกล่าวว่า คำนี้เป็นปพพวากยะ และยังกล่าวไว้อีกว่า เป็นปริภาษา เพราะความเป็นวากยะที่พระเถระตั้งไว้ ข้อนี้สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ท่านอุปเรอจารย์กล่าวว่า สูตรนี้เป็นปุพพวากยะ แต่

มติของพวกเราเห็นว่าเป็น ปริภาษา ตามสมควรแก่ชื่อสูตร

(ส่วน)ท่านวทันทยาจารย์กล่าวไว้ว่า ปุพพวากยะนี้ ท่านกล่าวไว้หมายเอาอุทกขมบรรพชิตรูปหนึ่ง ผู้นั่ง อยู่ ณ คุ้งไม้สาละ ใกล้ฝั่งสระอนโธตต นี้เป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งคัมภีร์กัจจายนพยากรณ์นี้

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีกัมมบทของกิริยาบทว่า สุณฺเวยฺย เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ ออกจากกัมมบท ท่านกล่าวไว้ว่า ฟังฟังอักษรและบท ท่านอาจารย์ เมื่อคิดว่า ฟังสดับฟังอักษร หรือบทก่อน เพื่อจะแสดงว่า เพื่อฟังอักษรก่อน เพราะความที่บทมีอักษรเป็นมูลเหตุ ซึ่งกล่าวว่า อดฺโถ อกฺขรสนฺณวาโต อีกนัยหนึ่ง ในความคิดว่า บรรดาอักษรโกสัลละและปทโกสัลละ ควรยังโกสัลละไหน ให้ถึงพร้อมก่อน เมื่อแสดงว่า ควรยังอักษรโกสัลละให้ถึงพร้อมก่อน เพราะความที่ปทโกสัลละมีอักษรโกสัลละเป็นมูลเหตุ จึงกล่าวว่า อกฺขรสนฺณวาโต สูตรนี้ เป็นสุตตนิทฺเทปะของคำว่า อกฺขรโกสัลล นี ท่านควรกล่าวแม้คำว่า สุตตานุสนฺธิ (การสืบต่อของสูตร)

ถามว่า วากยะว่า อกฺขรสนฺณวาโต เรียกว่า อะไร ?

ตอบว่า เรียกว่า สูตร

ถามว่า เรียกว่า สูตร เพราะอะไรว่าอะไร ?

ตอบว่า เรียกว่า สูตร เพราะการไหลออกของเนื้อความ

ถามว่า อะไร เป็นลักษณะของสูตร

ตอบว่า ลักษณะของสูตร บัณฑิตกล่าวประกอบด้วยองค์ ๖ คือ

๑. อุปฺปกฺขร มีพยางค์น้อยที่สุด
๒. อสนฺเทท ไม่คลุมเครือ
๓. สारตถ มีข้อความเป็นแก่นสาร
๔. คฺุพฺหฺนินฺทีย ตำหฺนิตไต้โดยยาก
๕. อกฺโขภ ไม่หวนไหว คือไม่มีใครตำหนิตไต้โดยอรรถหรือพยัญชนะ
๖. อนวฺชชะ ไม่มีโทษโดยอรรถหรือพยัญชนะ

อธิบายว่า วากยะบทใด มีพยางค์น้อย คือไม่มาก ไม่คลุมเครือ คือเว้นจากความคลุมเครือ มีข้อความเป็นแก่นสาร คือมีความหมายงดงาม ลีกลับ คือซ่อนเร้น ตำหนิตไต้ยาก คือเว้นจากการตำหนิตไต้ไม่มีโทษ คือปราศจากโทษ บัณฑิตทั้งหลายกล่าว คือเรียกวากยะบทนั้นว่า สูตร

และวากยะบทที่เรียกว่าสูตรเช่นนี้ ฟังอธิบายด้วยองค์ ๖ ดังสังคหคาถาที่ท่านกล่าวไว้แล้ว

ว่าการอธิบายสูตร มี ๖ ประการ คือ สัมพันธสังวัณณา

ปทสังวัณณา ปทตถสังวัณณา ปทวิคคหสังวัณณา

โจทนาสังวัณณา และบริหารสังวัณณา

ในสูตรนั้น ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ในสูตรนี้ มีการเชื่อมความว่า ท่านอาจารย์กล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เบื้องต้น นักศึกษา ต้องศึกษาประเภทแห่งอักษรอันให้รู้ประโยชน์แห่งพระดำรัสกล่าวคืออรรถที่เป็นโลกียะ และที่เป็นโลกุตตระ

นักศึกษาพึงเห็นการตัดบทว่า อตฺถ โย เป็นบทหนึ่ง อกฺขรสมณฺญาโต เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท ด้วยอำนาจแห่งการจำแนกบทอันมีวิภัติเป็นที่สุด นี้เป็นบทจเฉท (การตัดบท) ในสูตรนี้

บทว่า อตฺถ โย เป็นการแสดงอรรถแห่งวৃতตักมม บทว่า อกฺขรสมณฺญาโต เป็นการแสดงกิริยาบท นี้เป็นบทจินตนาในสูตรนี้ เนื้อความแห่งพระดำรัสใดๆ ที่กล่าวถึงโลกียัตถะและโลกุตตรัตถะ เนื้อความแห่งพระดำรัสนั้นแม้ทั้งปวง บุคคลหมายรู้ได้ด้วยอักษรเท่านั้น เว้นอักษรแล้วรู้ไม่ได้ อีกนัยหนึ่ง บุคคลย่อมรู้เนื้อความได้ด้วยอักษรที่กำหนดไว้แล้วเท่านั้น ด้วยอำนาจการสรุปว่า อกฺขรเวท ขยายความว่า ย่อมไม่รู้เนื้อความได้ ด้วยอักษรที่มีได้กำหนดไว้ นี้เป็นปทัตตะในสูตรนี้

ความหมายใด อันบัณฑิตย่อมรู้ คือย่อมเข้าใจ เพราะเหตุนั้น ความหมายนั้น ชื่อว่า อตฺถ หรือว่า ความหมายใด ย่อเป็นไป คือดำเนินไป เฉพาะหน้าแห่งญาณ เพราะเหตุนี้ ความหมายนั้น ชื่อว่า อตฺถ ได้แก่ เนื้อความกล่าวคือโลกียะและโลกุตตระ เสียงที่ไม่เสื่อมสิ้นไป ชื่อว่า อักษร อีกนัยหนึ่ง ความกระด้าง คือภาวะที่กระด้าง ไม่มีแก่วิถณะเหล่านั้น เหตุนี้ วิถณะเหล่านั้น ชื่อว่า อักษร อีกนัยหนึ่ง เสียงถึงชื่ออันไม่มีที่สิ้นสุด โดยความเป็นวาก ย่อมไม่สิ้นไป คือไม่พินาศไป เหตุนี้ วิถณะเหล่านั้น ชื่อว่า อักษร เนื้อความตามที่กล่าวแล้ว ชื่อว่า สมณฺญาโต เพราะวจนัตถะว่า อันบุคคลย่อมรู้ ได้ รู้แล้ว จักรู้ได้ เนื้อความ กันบุคคลรู้ได้ด้วยอักษรทั้งหลาย นี้เป็นปทัตตะในสูตรนี้

ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวไว้แล้วว่า อตฺถ โย อกฺขรสมณฺญาโต ท่านควรจะต้องกล่าว ว่า อตฺถ โย อกฺขรปทสมณฺญาโต มิใช่หรือ ? นี้เป็นโจทนาในสูตรนี้

ท่านกล่าวเฉลยไว้ว่า อตฺถ โย อกฺขรสมณฺญาโต เพราะใส่อักษรไว้ในบท เพราะความที่เว้นอักษรแล้วก็ไม่มีบท คือเพราะความที่บทมีอักษรเป็นมูลเหตุ นี้เป็นปริหารในสูตรนี้

อีกนัยหนึ่ง ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวไว้แล้วว่า อตฺถ โย อกฺขรสมณฺญาโต ท่านควรจะต้องกล่าวว่า อกฺขรสมณฺญาโต อตฺถ โย มิใช่หรือ ? นี้เป็นโจทนาในสูตรนี้

ท่านกล่าวเฉลยไว้ว่า เมื่อเนื้อความไม่มี ก็ไม่สามารถเพื่อตั้ง(วาง) อักษรได้ (แต่) เมื่อเนื้อความมีอยู่เอง จึงสามารถเพื่อตั้ง(วาง)อักษรได้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงไม่กล่าวว่า อกฺขรสมณฺญาโต อตฺถ โย (แต่กลับ) กล่าวว่า อตฺถ โย อกฺขรสมณฺญาโต อีกนัยหนึ่ง ที่ท่านกล่าวไว้แบบนี้ เพราะเป็นลำดับของ ปฏิสัมภิตา(ญาณ) สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัททเภทราสีและคัมภีร์รัตถะว่า

เมื่อเนื้อความไม่มีอยู่ ก็ไม่สามารถเพื่อตั้ง(วาง)อักษรได้เลย

แต่เมื่อเนื้อความมีอยู่ จึงสามารถตั้ง(วาง)อักษรได้

อนึ่ง ท่านได้กล่าวไว้ในคัมภีร์สัททเภทราสีและคัมภีร์รตถว่า
 เนื้อความ อันท่านอาจารย์นั้นยึดถือเอาตาที่พระชินเจ้า
 ตรัสไว้แล้ว ความมีอยู่เป็นข้อต้นของปฏิสัมภิทามรรค ๔ เหล่านั้น
 นี้เป็นบริหารในสูตรนี้

ท่านพระมหากัจจายนเถระ กล่าวสูตรนี้ไว้ว่า อตโถ อกฺขรสมณฺหาโต ถามว่า หากคำมีอาทิ
 ว่า สพพวจนानมตโถ (เนื้อความของถ้อยคำทั้งหมด) หรือ ? ตอบว่า ยังมีคำอธิบายที่เรียกว่า วุตติ
 เพราะเหตุไร กล่าววุตติไว้อีก ? ที่เรียกว่า วุตติ เพราะฉะนั้นจะว่า ย่อมเป็นเครื่องอันท่านใช้กล่าว
 เปิดเผยเนื้อความของสูตร ขยายความว่า เพราะวุตติเป็นคำอธิบายเนื้อความของสูตรนั้น ถ้าว่า ท่าน
 เรียกคำอธิบายสูตรว่า วุตติ เพราะอรรถว่าเปิดเผยเนื้อความของสูตร ถามว่า เพราะความสงสัยสูตร
 ฟังตอบว่า เนื้อความในวุตติ เพราะความที่ท่านกล่าวไว้แล้วว่า เนื้อความในสูตร หากจะถามว่า เพราะ
 เหตุไร ท่านจึงกล่าวคำนี้ว่า สพพวจนानํ วั ทบวว่า ท่านกล่าวไว้แล้ว เพื่อความเชื่อมต่อ เพราะความ
 ที่ต่อศัพท์หมองหากการเชื่อมต่อเช่นนั้น ท่านก็ควรกล่าวว่า เนื้อความอันบุคคลพึงรู้ได้ด้วยอักษร
 ทั้งหลาย เพราะความที่ท่านกล่าวไว้แล้วว่า อกฺขรสมณฺหาโต หากจะถามว่า ในบทว่า อกฺขเรเหว นี้
 เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวเอาศัพท์ไว้ ทบวว่า ท่านกล่าวไว้ เพื่อประโยชน์แก่การห้าม

เอาศัพท์นั้น ใช้ได้ในความหมาย ๓ อย่าง คือ

๑. สนนิฏฺฐานตถ
๒. อนุญญาตตถ
๓. นีวัตตนตถ

บรรดาการใช้เอาศัพท์ในความหมายทั้ง ๓ นั้น ภาวที่เนื้อความอันบุคคลพึงรู้ได้ด้วยอักษร
 ทั้งหลาย ชื่อว่า สันนิษฐานัตถะ

ภาวที่เนื้อความอันบุคคลพึงรู้ได้ด้วยบททั้งหลาย ชื่อว่า อนุญญาตตถะ

ภาวที่เนื้อความอันบุคคลเว้นอักษรแบบทั้งหลาย ไม่พึงรู้ได้ ชื่อว่า นีวัตตนตถะ

อีกนัยหนึ่ง บทว่า อกฺขเรเหว ได้แก่ ด้วยอักษรจำนวน ๔๑ ตัวที่ท่านกำหนดนับไว้โดยย่อ
 คือด้วยอักษร ๑๑ ตัวที่ท่านมิได้กำหนดนับจำนวนไว้โดยย่อ อีกนัยหนึ่ง บทว่า อกฺขเรเหว ได้แก่ ด้วย
 อักษรที่ถึงพร้อมนั่นเอง ไม่ใช่ด้วยอักษรวิบัติ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์การิกาฎีกาว่า บท
 ว่า อกฺขเรเหว ได้แก่อักษร จำนวน ๔๑ ตัวเท่านั้น เอาศัพท์ ในบทว่า อกฺขเรเหว นี้ เป็นอวธารณัตถะ
 (มีอรรถว่าห้าม) ด้วยเอาศัพท์นั้น ท่านไม่แสดงว่าเว้นอักษรทั้งหลายดังนี้ แม้ในคัมภีร์ปทฺรุปสิทธิฎีกา
 ท่านก็กล่าวไว้ว่า แท้จริง อักษรทั้งหลาย ซึ่งมีความเชื่อมต่อกันโดยสรูปอันบุคคลรู้แล้ว ย่อมยังบุคคล

อื่นให้รู้ได้ เพราะความที่อักขระทั้งหลายเป็นญาปกเหตุตั้งนี้ ในวากยะแห่งคัมภีร์ปทรุปลิทธิฎีกานั้น คำว่า สรูปสมพณธานี ขยายความว่า อักขระจำนวน ๔๑ ตัวเท่านั้น มีความเกี่ยวเนื่องกันโดยย่อว่า วัณณะทั้งหลาย มีอักษระเป็นต้น มีนคคหิตเป็นที่สุด บทว่า อกฺขรวิปตฺติยํ หิ นี้ ท่านพระมหากัจจายนะกล่าวไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวไว้แล้ว เพื่อประโยชน์ที่กล่าวไว้แล้วตามสมควร ในอรรถุ ปัตตตินั้น ในคำว่า อุทฺทวํ นี้ มีคำอธิบายว่า สภาวะที่เกิดขึ้นแล้วแตกไป อันบุคคลหมายรู้ได้ด้วยบท กล่าวคือการประชุมกันแห่งอักขระ หาได้หมายรู้ด้วยอักษรกล่าวคือส่วนประกอบ(ย่อย) เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านมณสิการถึงคำแย้งว่า ท่านกล่าวบทว่า มา อกฺขรเรหฺว ไร่แล้ว จึงกล่าวคำมีอาทิว่า อกฺขรวิปตฺติยํ หิ เพราะการยวิบัติแห่งอักขระคือส่วนประกอบอันเป็นมูลเหตุ ความรู้เนื้อความที่ประชุมกันของอรรถุได้ยาก เหตุใด เพราะเหตุนี้ ท่านพระกัจจายนเถระ จึงกล่าวว่า เนื้อความบุคคลย่อหมายรู้ได้ด้วย อักขระทั้งหลายเท่านั้น เพราะความที่อักขระซึ่งเป็นส่วนประกอบ(ย่อย)เป็นมูลเหตุ ฉะนั้น บัณชิตควร ประกอบเนื้อความว่า ความเชี่ยวชาญในอักษรจึงมีอุปการะมากใน[การทำสมาธิ]พระพุทฺธพจน เพราะการมองหาทั้งอักขระและบททั้งสอง

จบการพรรณนาสูตรที่ ๑

๒. พรรณนาสูตรที่ ๒

พรรณนาสูตรที่ ๒ กล่าวคือ พระมหากัจจายนเถระ ครั้นยังความอุตสาหะอันมีกำลังกล้า ให้เกิดขึ้นแล้วแก่ศิษย์ทั้งหลาย ด้วยปริภาสาสูตร (กฎทั่วไป) อันเป็นปุปพวากยะด้วยอาการอย่างนี้ แล้ว เมื่อจะแสดงสัญญาวิธานไว้ก่อน เพราะความสำเร็จแห่งบัญญัติของชื่อที่ยังไม่มีใครรู้ เพื่อแสดง การตั้งชื่อสามัญก่อน เพราะที่ชื่อสามัญในบรรดาชื่อทั้ง ๒ ประการ เป็นชื่อที่ควรกล่าวไว้ก่อน จึงกล่าว สูตรอันเป็นชื่อสามัญว่า อกฺขรปาทยํ เอกจตฺตาลีสี (เสียงทั้งหลายมี อ เป็นต้น ๔๑ เสียง ชื่อว่า อักขระที่กล่าวไว้ในสูตรก่อน)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า อตฺโถ อกฺขรสนฺณญาโต เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตร นั้น

เมื่อแสดงว่า ถามว่า ออกมาอย่างไร ?

ตอบว่า คำว่า อกฺขรํ ในสูตรว่า อตฺโถ อกฺขรสนฺณญาโต ท่านกล่าวไว้แล้วโดยความเป็น การกระทำ เมื่อมีคำถามว่า อักขระ นั้นเป็นการกระทำได้อย่างไร ? พึงเฉลยว่า เสียงทั้งหลายมี อ เป็นต้น ๔๑ เสียง ชื่อว่า อักขระ อันเป็นการกระทำไว้ในสูตรนั้น จึงกล่าวสูตรว่า อกฺขรปาทยํ เอกจตฺตาลีสี นี้ เป็นการออกมาของสูตรนั้น

ก็บัณชิตพึงอธิบายสูตรนั้นด้วยวิธี ๖ อย่าง เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวเป็นสังคหาคาว่า

การอธิบายสูตร มี ๖ ประการ คือ สัมพันธสังวณณา

ปทสังวณณา ปทตตสังวณณา ปทวิคคสังวณณา

โจทนาสังวณณา และบริหารสังวณณา

ถามว่า ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่ออะไร ? ความสงสัยพึงเกิดขึ้นว่า ชื่อว่า อักขระ ไข อักขระ ในสูตรมีอาทิว่า อักขเรหิ การ (หลังจากอักขรทั้งหลาย ลงการปัจจัย) ไขใหม่ ?

ตอบว่า ท่านกล่าวสูตรว่า อักขราปาทย เอจจตตาลีสิ นี้ไว้เพื่อห้ามความสงสัยนั้น ที่เป็นสัมพันธสังวณณา ในคำว่า กิมตถ์ นี้ หลังจากกัศัพท อาเทส สวิภตติ เป็น ตถ์ ด้วยตัพทในสูตรว่า อาย จตตเถวจนสส ตุ นี้ หรือ ทำเป็นฉัฏฐิตัพปุริสสมาสว่า กิสส อตถาย กิมตถ์ (เพื่อประโยชน์อะไร ชื่อว่า กิมตถ์) เพราะลง สจตตถวิภตติ ในตทตถ (ในอรรถนั้น) จึงลงสิปฐมาวิภตติในตทตถ ด้วย จัศัพทในสูตรว่า อาลปนเ จ และอาเทสสิวิภตติเป็น ออ ด้วยคำนี้ว่า ท่านกล่าวบทว่า กิมตถ์ นี้ไว้ ๒ วิภัก ทำการเชื่อมความ ควรเรียกว่า กิริยาสัมพันธ์ ท่านทำพหุพพิหสมาส หลังกิมตถ์ศัพท์นั้น ลงสิวิภตติด้วยสูตรว่า ลิงคตเถ ปจมา ทำสัมพันธ์ด้วยอำนาจแห่งตูลนาธิกรณะนี้ ควรทราบ ว่า สุตตสัมพันธ์ สมดังคำที่มานกล่าวเป็นสังคหคคาถาไว้ว่า

ท่านเรียกว่า กิริยาสัมพันธ์ ด้วยบทสมาสว่า กิสสตถย

กิมตถ์. (และ)เรียกว่า สุตตสัมพันธ์ ด้วยบทสมาสว่า โกอ อตถโ

ยสสตถิติ กิมตถ์

บทว่า อักขรา เป็นบทหนึ่ง บทว่า อปิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อาทย เป็นบทหนึ่ง บทว่า เอจจตตาลีสิ เป็นบทหนึ่ง นักศึกษา พึงเห็นว่าสูตรนี้มี ๔ บทโดยเนื่องด้วยการจำแนกบทที่มีวิภักติเป็นที่สุด

ด้วยคำว่า วิภคยนตปทวิภาควเสน นี้ โดยความแตกต่าง ท่านจำแนกบทออกเป็น ๒ ด้วยอำนาจนามบทและอาชยาตบท (อนึ่งบทในภาษาบาลี) ท่านจำแนกออกเป็น ๔ คือ นามบท อาชยาตบท อุปสคคบท และนิปาตบท และท่านอาจารย์ห้ามการตัดบทที่จำแนกออกเป็น ๕ คือ คือ นามบท อาชยาตบท อุปสคคบท นิปาตบท และกัมมปวจนียบท ข้อนี้สมดังคำท่านกล่าวไว้สังคหคคาถาว่า

ท่านอาจารย์จำแนกบทออกเป็น ๒ เป็น ๔ หรือ

แม้เป็น ๕ เพราะทำให้แยกออกต่างหากจากวากยะทั้งหลาย

อันมีปกติและปัจจัยเป็นต้น

คำว่า อักษรา แสดงสัญญา คำว่า อปิ แสดงการมองหาภายหลัง คำว่า อาทโย แสดงสัญญา คำว่า เอกจัตตาลีสี แสดงวิเสสนะของสัญญา นักศึกษาควรทราบว่ สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร ในบรรดา สัญญาสูตร อธิการสูตร ปริภาสาสูตร และวิธีสูตร จริงอยู่ สูตรนี้ ท่านนับสงเคาะห์เข้าในสุดตตะ เพราะความเป็นเหตุแห่งความเป็นผู้ฉลาดในอรรถของสูตร ขยายความว่า สระและพยัญชนะ จำนวน ๔๑ ตัวมีอักษรเป็นต้น เหมานั้นนั่นเอง ชื่อว่าอักษรที่กล่าวไว้แล้วในหนหลัง นี้ชื่อว่า ปทัตถวณณา ในสูตรนี้ การปรุงแต่ง ชื่อว่า ขระ เพราะวจนัตถะว่า สภาพเสื่อมสิ้นไป ขรธาตุ ลงอปัจจย อักษร คือ เสียงที่ไม่เสื่อมสิ้นไป ทำเทวภาวะอักษรด้านหน้าของอักษรจงขรธาตุด้วยสูตรนี้ว่า วุเค โฆสาโฆ สานิ ตติยปจมา อปีคัพท เป็นบทินบาตลงในอเปกขัตถะ(อรรถว่ามองไปข้างหลัง) อักษรเป็นตัวแรก ของอักษรทั้งหลายเหล่านี้ เพราะเหตุนั้น อักษรเหล่านี้ ชื่อว่า ออาทโย (มีอักษรเป็นตัวต้น) คำว่า “อาทโย” นี้ เป็นพหุพพิทิสมาสประเภทตักคุณสังวิญญาณ บรรดาตักคุณสังวิญญาณพหุพพิทิสมาส ทั้ง ๔ ประเภท คำว่า “อาทโย” นี้ เป็นพหุพพิทิสมาสประเภทปโยคตักคุณ สงตั้งคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า พหุพพิทิสมาสมิ ๔ อย่าง คือ

๑. อัญญาปทัตถพหุพพิทิสมาส = พหุพพิทิตีที่แสดงลักษณะประจำตัวในกาย
๒. ตักคุณสังวิญญาณพหุพพิทิตี = พหุพพิทิตีที่แสดงลักษณะภายนอกกาย
๓. กิริยาพหุพพิทิสมาส = พหุพพิทิตีที่แสดงกิริยา
๔. อตักคุณสังวิญญาณพหุพพิทิตี = พหุพพิทิตีที่มีได้แสดงลักษณะเหล่านั้นตัวอย่าง

คือ

อัญญาปทัตถพหุพพิทิสมาส เช่น ลมพกณณิ นริ อานย

ตักคุณสังวิญญาณพหุพพิทิตี เช่น นิลวตถิ นริ อานย

กิริยาพหุพพิทิสมาส เช่น พุทฐปมุขิ สัมมโภชย

อตักคุณสังวิญญาณพหุพพิทิตี เช่น พุทฐปมุขิ, สัมมโภชย

๔๐ ยิ่งด้วย ๑ เรียกว่า เอกจัตตาลีสี ข้อความข้างต้นเป็นปทวิคคหสังวณณาในสูตรนี้ การตั้งชื่อ อักษรทีละตัว เหมือน ตั้งอาอักษร ชื่อ ข ในอา โฆ สูตรนี้เป็นต้น ฉนใด แม้ในสูตรนี้ หาได้ ทำอย่างนั้นไม่ เพราะเหตุไร ท่านตั้งชื่อครุอักษร นี้ชื่อว่า โจทนาวณณาในสูตรนี้ ในบรรดรรหที่ สัญญา และอันวัตถสัญญญา ท่านอาจารย์ต้องการยังความสะดวกแก่บัญญัติที่เป็นอันวัตถสัญญญาให้ สำเร็จ จึงแสดงอรรถตามสภาวะ ฉะนั้น นี้ชื่อว่า ปริหารวณณาในสูตรนี้ เพื่อแสดงความหมายพร้อม กับอธิบายปีคัพท ทำพระมหากัจจายนเถระ จึงกล่าวว่า เต จ โข ดังนี้เป็นอาทิ แปลความว่า เสียงทั้งหลายมีอักษรเป็นตัวแรก มีนิคคหิตเป็นตัวสุดท้าย ที่กล่าวไว้ในหนหลังว่า และอักษรเหล่านั้นแล จำนวน ๔๑ ตัวมีอุปการะมากในพระไตรปิฎก ย่อมชื่อว่าเป็นอักษร เพื่อจะทำความที่อปีคัพทเป็นตัว

มองหาอักขระที่กล่าวไว้แล้วใน อตโถ อกฺขรสมณฺญาโต สูตร ให้ปรากฏชัดเจนยิ่งขึ้น จึงใส่เตศัพท จศีพท์ และโชศัพทเข้ามา(ในวุตติ) จศัพท ย่อมประมวลเนื้อความของสูตรทั้งสองไว้ บทว่า ตํ ยถา เป็น สรุပ္ปุจฉา วากยะว่า เต กตเมตยตโถ อ อา ๆเปฯ อํ เป็นสรูปวิสัชนา คำว่า กวตโถ เป็นวิสยปุจฉา ท่านแสดงไว้ด้วยบทว่า อกฺขรํ นี สุตฺรว่า อตโถ อกฺขรสมณฺญาโต เป็นวิสยวิสัชนา ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวลำดับนี้ อันมี อ อา เป็นอาทิไว้ ? และยังถามต่อไปอีกว่า อักขระทั้งหลาย ย่อมเกิดจากเหตุเท่าไร ? ตอบว่า ลำดับแห่งอักษรเหล่านั้น กล่าวไว้โดยเนื่องด้วยลำดับ แห่งฐานห้า และด้วย ประเภทของอักษรมีนิสสยะเป็นต้น อักษรฐานเดียว มี ๖ กลุ่ม คือ

๑. กัณฐุชะ (เกิดที่คอ)มี ๘ เสียง คือ อ วัณณะ (อ อา) ก วรรณ และ ห อักษร
๒. ตาลุชะ (เกิดที่เพดาน)มี ๘ เสียง คือ อิ วัณณะ (อิ อี) จ วรรณ และ ย อักษร
๓. มุทชะ (เกิดที่ปุ่มเหงือก) มี ๗ เสียง คือ ฎ วรรณ ร อักษร และ ฬ อักษร
๔. ทันตชะ (เกิดที่ฟัน) มี ๗ เสียง คือ ต วรรณ ล อักษร และ ส อักษร
๕. โองฺฐุชะ (เกิดที่ริมฝีปาก) มี ๗ เสียง คือ อุ วัณณะ และ ป วรรณ
๖. นาสิกฺฐุชานชะ (เกิดที่นาสิกฐาน) มี ๑ เสียง คือ นิคคหิต

อักษรสองฐาน มี ๔ กลุ่ม คือ

๑. กัณฐุतालุชะ (เกิดที่คอและเพดาน) มี ๑ เสียง คือ เอ อักษร
๒. กัณฐุโองฺฐุชะ (เกิดที่คอและริมฝีปาก) มี ๑ เสียง คือ โอ อักษร
๓. ทันโตโองฺฐุชะ (เกิดที่ฟันและริมฝีปาก) มี ๑ เสียง คือ ว อักษร
๔. สกฺฐุชานนาสิกฺฐุชานชะ (เกิดที่ฐานของตนและนาสิกฐาน) มี ๕ เสียง คือ ง ญ ณ น

และ ม

ในบรรดาอักษรเหล่านี้ [นักไวยากรณ์ทั้งหลาย]กล่าวว่า ห อักษร

อันประกอบด้วยอักษรที่ ๕ [ของวรรณ] และ ย ร ล ว อันตั้งอยู่ในที่สุด

[ของวรรณทั้ง ๕] ว่าเป็นอักษรเกิดที่อุรฐาน (ฐานคืออก) และย่อมกล่าวว่า

ห อักษรอันไม่ประกอบด้วยอักษรเหล่านั้นว่าเป็นอักษรเกิดที่คอ

เพื่อจะแสดงว่า อักขระทั้งหลายเกิดขึ้น โดยไม่ผิดลำดับ

หอักษรเท่านั้น ที่ท่านกล่าวเพราะทำเป็นอย่างอื่น

เพื่อจะแสดงว่า เกจิอาจารย์กล่าวถึง ฬอักษร ๗อักษร

ไว้ในฐานะของลอักษร ฬอักษรท่านกล่าวไว้อย่างหนึ่ง

ท่ามกลางลิ้น [ลิ้นส่วนกลาง] ชื่อว่า กรณ์ของतालुอักษร,

ที่ใกล้เคียงปลายลิ้น ชื่อว่า กรณของมูทชอักษร, ปลายลิ้น ชื่อว่า กรณของทันตชอักษร, อักษรที่เหลือนี้อักษรเป็นฐานของตนๆ

การกระทำเป็นพิเศษมีการปิด[ฐานและกรณ]เป็นต้น

ชื่อว่า ปยตนะ การปิด[ฐานและกรณ] เป็นปยตนะของ อ อักษร

การเปิด[ฐานและกรณ] เป็นปยตนะของสระที่เหลือ (อา-โ)

และ ส อักษร ห อักษร การกระทบ[ของฐานและกรณ]

เป็นปยตนะของพยัญชนะวรรค การกระทบเบาๆ [ของฐานและกรณ]

เป็นปยตนะของ ย ร ล ว ดังนี้แล

การเกิดขึ้นของอักษร ย่อมมีได้ด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ ฐาน กรณ และปยตนะ ด้วยประการฉะนี้ บรรดาเหตุทั้ง ๓ นั้น ในคัมภีร์นยาสะท่านกล่าวไว้ ๕ ประการ ในคัมภีร์นิรุตติ ท่านกล่าวไว้ ๘ ประการ (ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิท่านแสดงฐานไว้) ๖ ประการคือ

๑. กัณฐฐาน คอ
๒. ตาลฐาน เพดาน
๓. มุทฐาน ปุ่มเหงือก
๔. ทันตฐาน ฟัน
๕. โอฏฐฐาน ริมฝีปาก
๖. นาสิกฐาน จมูก

ที่กล่าวว่ามี ๘ คือ กัณฐะ (คอ) สิริระ (หัว) อูระ (อก) ชิวหสมุล (โคนลิ้น) ทันตะ (ฟัน) นาสิก (จมูก) โอฏฐะ (ริมฝีปาก) และตาลุ (เพดานปาก) กรณ มี ๓ ประการคือ

๑. ชิวหัมชณะ ท่างกลางลิ้น เกี่ยวกับตาลุอักษร
๒. ชิวโหปคคะ ใกล้ปลายลิ้น เกี่ยวกับมูทชอักษร
๓. ชิวหคคะ ปลายลิ้น เกี่ยวกับทันตชอักษร

ปยตนะ(ความพยายาม)มี ๔ ประเภท คือ

๑. สังกูตะ การปิดฐานและกรณ เกี่ยวกับ อ อักษร
๒. วิวภู การเปิดฐานและกรณ เกี่ยวกับสระที่เหลือ ๗ เสียงและ ส ห อักษร
๓. ผุฏฐะ การกระทบฐานและกรณชัดเจน เกี่ยวกับวรรคอักษร ๒๕ เสียง
๔. อีสังผุฏฐะ การกระทบฐานและกรณเบาๆ เกี่ยวกับ อ วรรค ๔ เสียงคือ ย ร ล ว

ในบรรดาฐาน ตาลุฐาน มุทฐฐาน และทันตฐานเหล่านี้ ฐาน และกรรม ย่อมมีแยกกัน มีแยกกันอย่างไรร ? คือ ตาลุฐาน ย่อมมีที่เพดานเบื้องบนของโคนลิ้น

กรรมซึ่งมีในท่ามกลางแห่งอักษรทั้งหลายที่เกิดขึ้นที่โคนลิ้นใกล้ปลายลิ้นและที่เพดาน ธรรมที่ปุ่มเหงือกภายในปาก ท่านเรียกว่า มุทฐฐาน ธรรมแห่งอักษระทั้งหลายที่เกิดขึ้นในมุทฐฐานนั้น ท่านเรียกว่า ชิวโหปคคะ ทันตฐานย่อมมีภายในช่องแฉกแห่งทันตฐานเบื้องบน ธรรมนั้นอยู่ที่ปลายลิ้นนั้น (เรียกว่าชิวหคคะ) บรรดาฐาน ๓ ย่อมได้ฐานกรรมแยกกันด้วยอาการอย่างนี้ ในฐานที่เหลือ ย่อมไม่ได้กรรมที่แยกออกไป ที่ชื่อว่า ปยตนะ ได้แก่ ความพยายามในการเปล่งเสียง ในคัมภีร์การกาท่านกล่าวไว้ว่า

ความพยายามในการเปล่งเสียง ท่านเรียกว่า ปยตนะ

ส่วนในคัมภีร์ปทฺฐปฐิติฎีกา ท่านพระพุทฺธปิยกล่าวไว้ว่า เสียงทั้งหลาย ย่อมตั้งอยู่ ณที่นี้ เพราะความเป็นไปด้วยความพยายามของบุคคลนั้น เหตุนี้ที่นั่น ชื่อว่า ฐาน ได้แก่ กัณฐฐานเป็นต้น ท่ามกลางลิ้นเป็นต้น ชื่อว่า กรรม เพราะวจนัตถว่า เป็นเหตุการณ์กระทำ คือการกล่าว ส่วน ปยตนะ มีสังวฏเป็นต้นแห่งฐานและกรรมตามสมควร

จบทุติยสูตตวันฉนา

๓. การพรรณนาสูตรที่ ๓

ตติยสูตตวันฉนากล่าวคือ พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงอักษรสัญญาด้วยอำนาจแห่งชื่อสามัญแล้ว เมื่อจะแสดงสรสัญญา ด้วยอำนาจแห่งสระด้วยอำนาจแห่งชื่อพิเศษ จึงกล่าวสูตรว่า ตตโถทนต์ตา สรา อฏฺฐ (ในบรรดาอักษรเหล่านั้น อักษร ๘ เสียง มี โ อ เป็นที่สุด ชื่อว่า สระ)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า อกฺขราปาทย โเอกจตตาลีสิ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ?

ตอบว่า ท่านตั้งชื่อ อักษระ แห่งวันฉนะ ๔๑ ตัวด้วยสูตรนี้ว่า อกฺขราปาทย โเอกจตตาลีสิ เมื่อมีคำถามว่า วันฉนะเหล่านั้น เป็นแค่อักษรสัญญาเท่านั้นหรือ ? พระมหากัจจายนเถระ เมื่อแสดงว่า แม้สระสัญญาย่อมมีแก่อักษรทั้งหลายที่เป็นสระจำนวน ๘ ตัว มีโเป็นที่สุด จึงกล่าวสูตรว่า ตตโถทนต์ตา สรา อฏฺฐ เนื้อความนี้ ของสูตรนั้น ย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า วัฒนธรรม ๘ ตัวเหล่านี้ ชื่อ สระ ในสูตรมีอาทิว่า สรา สเร โลป (สระทั้งหลายย่อมถึงการลบในเพราะสระหลัง) ข้อความข้างต้นเป็นปทสัมพันธ์สังวัฒนธรรมที่อธิบายสูตรนี้

บทว่า ตตถ เป็นบทหนึ่ง บทว่า โอนตธา เป็นบทหนึ่ง บทว่า สรา เป็นบทหนึ่ง บทว่า อฏฐ เป็นบทหนึ่ง พึงเห็นว่าสูตรนี้มี ๔ บท ฯลฯ มีวิภัติเป็นที่สุด คำว่า ตตถ แสดงนิท ธารณสมุทนาย คำว่า โอนตธา แสดงนิทธารณียภูตส์ญญี คำว่า สรา แสดงส์ญญา คำว่า อฏฐ แสดงวิเสสนของบทว่าสรา นั้น พึงทราบว่าเป็นบรรดาส์ญญาสูตร อธิการสูตร ปริภาสาสูตร และวิธิสสูตร สูตรนี้เป็นส์ญญาสูตร พึงเห็นว่า ในบรรดานิทธารณะทั้ง ๔ นิทธารณะในสูตรนี้เป็นชาตินิทธารณะ เพราะรองรับการเกิดขึ้นของสระ หรือว่าเป็นคุณนิทธารณะ เพราะเป็นการรองรับคุณสังขยาว่า อฏฐ ในอักขระเหล่านั้น สระทั้งหลาย ๘ ตัว มีอักษรเป็นต้น มีโอเป็นที่สุด ชื่อว่า สระ ฉะนั้น ข้อความข้างต้นเป็นปทสัมพันธ์วัฒนธรรมที่อธิบายสูตรนี้

ตคัพทโนบทว่า ตตถ นี้ เป็นบทสหัพพนาม หลังจากสหัพพคัพท ลง ธิปัจจย ทำอสนธิสเทว ภาวตอักษรขึ้นข้าหน้าของธิปัจจย ด้วยสูตรนี้ว่า วคเค โฆสาโฆसानํ ตติยปจมา (อักษรที่ ๓ และที่ ๑ ในวรรค ย่อมถึงการซ้อนพยัญชนะที่อยู่หลังสระที่เป็นโฆสะและอโฆสะในวรรค[นั้นๆ] ในที่สมควร) และยังมีนัยอื่นอีก โออักษรเป็นที่สุด ของสระเหล่านั้น เพราะนั้น สระเหล่านั้น ชื่อว่า โอนตธา สมานนี้ เป็นตคคคุณสังวิญญาณ อักขระทั้งหลาย ย่อมแล่นไป เพราะเหตุนี้ อักขระเหล่านั้น ชื่อว่า สระ ขยายความว่า ย่อไป คือย่อเป็นไป อีกนัยหนึ่ง พยัญชนะทั้งหลาย ย่อมงาม คือย่อมงดงาม หรือ ย่อมถึงโสตประสาทที่สัตวโลกสดับได้ หรือ ยังพยัญชนะให้แล่นไป เหตุนี้ อักขระเหล่านั้น ชื่อว่า สระ หมายถึง อักขระที่ให้ซึ่งการสดับฟังได้ บทว่า ได้แก่ อฏฐ เป็นบทสังขาสหัพพนาม ที่มีปฐมวิภัติพหุ วจนะเป็นที่สุด ข้อความข้างต้นเป็นปทวิคคหลังวัฒนธรรมที่อธิบายสูตรนี้

โจททกวรรณณาและบริหารวรรณณา อันนคศึกษาพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว บทว่า ตํ ยถา เป็นสรูปจุฉา คำมีอาทิว่า อ อา เป็นสรูปวิสันนา

จบตติสตุตวัฒนธรรมณา

๔. การพรรณนาสูตรที่ ๔

การพรรณนาสูตรที่ ๔ กล่าวคือ ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงชื่อสามัญของสระ ทั้ง ๘ ตัวแล้ว เมื่อจะแสดงชื่อรัสสะอันเป็นพิเศษในบรรดาสระ ๘ ตัวเหล่านั้น จึงกล่าวสูตรว่า ลหุมต ตา ตโย รสสา (ในบรรดาสระเหล่านั้น สระ ๓ เสียงที่มีระยะสั้น ชื่อว่า รัสสะ)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า ตตโถทนตา สรา อฏฐ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตร
นั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ ตั้งชื่อสระ ของอักษร ๘ ตัวมีโออักษรเป็นที่สุด
ด้วยสูตรว่า ตตโถ ๗เปฯ อฏฐ นี้ เมื่อมีคำถามว่า ความที่อักษรทั้งหลายเหล่านั้น เป็นสรสัญญา ได้
อย่างไร ? อักษรเหล่านั้น มิได้เป็นสระทั้งหมดใช่ไหม ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า บรรดาสระทั้ง ๘
ตัว สระ ๓ ตัวเป็นสรสัญญา(ชื่อรัสสะ) จึงกล่าวว่า ลหุมตตา ตโย รสสา เนื้อความนี้ ของสูตรนั้น ย่อม
ออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า สระ
เหล่านี้ ชื่อว่า สระรัสสะในสูตรเป็นต้นว่า อโฆ รสสมกวจนโยสวปี จ (สระที่มีใช้ ๗ ย่อมถึงความเป็น
รัสสะในเพราะเอกพจน์และ โย วิภัติได้บ้างนั้นเทียว)

บทว่า ลหุมตตา เป็นบทหนึ่ง บทว่า ตโย เป็นบทหนึ่ง บทว่า รสสา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี
๓ บท คำว่า ลหุมตตา เป็นสัญญา คำว่า ตโย เป็นวิเสสนะของบทว่า รสสา นั้น คำว่า รสสา เป็น
สัญญา ฟังทราบฯ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร ตตคศัพท์ ตามมา(ในสูตรนี้) ขยาย
ความว่า ด้วยคำว่า ตตตสทโท วัตตเต นั้น บรรดาสระ ๘ ตัวเหล่านั้น สระ ๓ เสียงที่มีระยะสั้น ชื่อว่า
เป็นสระรัสสะ เมื่อท่านต้องกล่าวว่า ลหุมตตา เพราะฉะนั้นถว่า ระยะสั้น ของสระเหล่านี้ไม่มีอยู่ สระ
เหล่านั้น ก็กล่าวว่า ลหุมตตา เพราะลลบกอักษรทิ้งไป บทสมาสว่า ลหุมตตา นี้เป็นพหุพพิทสมาส
ประเภทอตคคสังวิญญาณ ถ้าตุคคุณฟังมีไซร์ สระแม้มีระยะสั้นก็ต้องมีด้วย ก็มตคศัพท์ในสูตรนี้
กล่าวถึงระยะเวลาแล้วคือช่วงเวลาติดนิ้วมือ หรือช่วงเวลากระพริบตา ระยะเวลาหนึ่งด้วยระยะเวลา
นั้น ชื่อว่า รัสสะ ระยะเวลา ๒ เท่า ชื่อว่า ทีฆะ พยัญชนะมีระยะเวลาครึ่งหนึ่ง ลหุศัพท์ มีประโยชน์เพื่อ
ถือเอาสระพร้อมพยัญชนะแม้มีระยะเวลาครึ่งหนึ่งในฉันทลักษณ์ บทว่า ตโย เป็นปฐมวิภัติพหูพจนะ
ฉะนั้น บทนี้เป็นสังขยาศัพท์นาม สระที่ประกอบในกาลอันสั้น ชื่อว่า รัสสะ คำโจทนามีอาทิวา เพราะ
เหตุไร ท่านจึงทำครุสัญญาไว้ด้วย ? คำบริหารมีการแสดงประโยชน์แห่งสภาพอันสะดวกโคบโวหาร
เป็นอาทิ เป็นสภาพอันรู้ได้ง่ายเทียว บทว่า ตโย เป็นสรูปพจนาน คำว่า อ อี เป็นคำสรูปวิสันนา คำว่า
เกน กวตโถ เป็นวิสยพจนาน คำว่า รสส เป็นวิสยวิสันนา ล้วนเข้าใจได้ง่ายเทียว

จตุตถสูตตวณณา.

๕. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงวิเสสสัญญาของสระทั้ง ๓ ตัว ในบรรดสระ ๘ ตัว
แล้ว เมื่อจะแสดงวิเสสสัญญาของสระแม่ทั้ง ๕ ตัวเหล่านี้ จึงกล่าวสูตรว่า อญเเว ทีฆา (ในบรรดา
สระเหล่านั้น สระอื่นจากรัสสะสระ ชื่อว่า ทีฆะ)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า ลหุมตตา ตโย รสสา เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ ตั้งชื่อสระ ท่านอาจารย์ตั้งชื่อสระ ๓ ตัว ในบรรดาสระ ๘ ตัว ว่า รัสสะด้วยสูตรนี้ว่า ลหุมตตา ตโย รสสา เมื่อจะแสดงว่า เมื่อมีคำถามว่า ท่านอาจารย์ตั้งชื่อสระเหล่านี้ เป็นชื่ออะไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า สระ ๕ ตัวเหล่านี้ ชื่อ ทีฆะ จึงกล่าวสูตรว่า อญเณ ทีฆา เนื้อความนี้ ของสูตรนั้น ย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า สระเหล่านี้ ชื่อ ทีฆะ ในสูตรเป็นต้นว่า ทีฆิ (เมื่อลบสระหน้าแล้ว สระหลังย่อมถึงความเป็นที่ฆะในบางแห่ง) ข้อความข้างต้นเป็นปทสัมพันธสังวัณณาที่อธิบายสูตรนี้

บทว่า อญเณ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ทีฆา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๒ บท บทว่า ทีฆา แสดงสัญญา ฟังทราบว่าเป็นบรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ สูตรนี้ เป็นสัญญาสูตร คำว่า อญเณ เป็นเออักษระของปฐมวิภักติพหูจนะ เพราะความที่อญศัพท์เป็นคำสหพนาม ข้อความข้างต้นเป็นปทสัมพันธสังวัณณาที่อธิบายสูตรนี้

ขยายความว่า บรรดาสระ ๘ ตัวเหล่านั้น สระทั้งหลาย ๕ ตัวมี ๒ มาตราเหล่านี้จากสระทั้งหลาย ๓ ตัว เป็นสระชื่อ ทีฆะ ข้อความข้างต้นเป็นปทสัมพันธสังวัณณาที่อธิบายสูตรนี้

บทว่า อญเณ เป็นบทสหพนามมีปฐมวิภักติพหูจนะเป็นที่สุด สระที่มีกาลอันยาว ชื่อว่า ทีฆะ ได้แก่ สระ ๕ ตัว ข้อความข้างต้นเป็นปทสัมพันธสังวัณณาที่อธิบายสูตรนี้

มีคำโจทนามีอาทิวา เพราะเหตุไร ท่านอาจารย์จึงตั้งชื่อครุ คำบริหารมีอาทิวา ท่านอาจารย์แสดงความสะดวกในการเรียกชื่อครุ และเนื้อความตามสภาวะ ทั้งคำวิสันษาของสรูปบุจฉา และคำวิสันษาของวิสยบุจฉา ล้วนรู้ได้ง่ายเทียว

อญศัพท์ มีประโยชน์เพื่อการนับจำนวนสองมาตราครึ่ง ท่านกล่าวไว้ว่า เออักษระและโออักษระ อันสังโยคอยู่เบื้องหน้า นับเป็นรัสสะสระได้บ้าง อุทาหรณ์ เช่น เอตถ เสยโย โอญโธ โสตถิ กุวจิ ศัพท์มีไว้ ห้ามการทำรัสสะในอุทาหรณ์เช่น มลเจ ตวิ นิกขนิ วเน บทว่า เอตถ ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งสระล้วนๆ คำว่า เสยโย เป็นต้น ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งความไม่สืบเนื่องกับพยัญชนะ ทั้งคำวิสันษาของสรูปบุจฉา และคำวิสันษาของวิสยบุจฉา ล้วนเข้าใจได้ง่ายเทียว

๖. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงชื่อสระกล่าวคือชื่อสามัญของอักษระทั้งหลายอันมีโออักษระเป็นที่สุด และชื่อรัสสะสระ ชื่อทีฆะสระ กล่าวคือชื่อพิเศษด้วยประการฉะนี้แล้ว เพื่อจะแสดงชื่อสามัญของอักษระทั้งหลายอันมีอักษระเป็นตัวแรก และมีนิคคหิตอักษระเป็นตัวสุดท้าย จึงกล่าวสูตรว่า เสสา พยัญชนะ (อักษระที่เหลือ[จากสระ] ชื่อว่า พยัญชนะ)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกแต่สูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า ตตโถทนต์ตา สรา อฏฐ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ ตั้งชื่อสระอันมีโออักษรเป็นที่สุดจำนวน ๘ ตัว ตั้งแต่ต้น ด้วยสูตรนี้ว่า ตตโถ ๆเปฯ อฏฐ เมื่อแสดงว่า เมื่อมีคำถามว่า อักษรสัญญา ย่อมมีแก่ัวณณะ อันมีกอักษรเป็นตัวต้น มีนคคหิตอักษรเป็นตัวสุดท้าย ที่เหลือจากสระ ๘ ตัวนั้นหรือ ? คือ แม้พยัญชนะ สัญญา ย่อมมีแก่อักษรทั้งหลาย อันมีกอักษรเป็นตัวต้น มีนคคหิตอักษรเป็นตัวสุดท้ายที่เหลือ จึงกล่าวสูตรว่า เสสาพยณชนา เนื้อความนี้ ของสูตรนั้น ย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า อักษรเหล่านี้ ชื่อ พยัญชนะ ในสูตรเป็นต้นว่า อ พยณชเน นคคหิต (คงนคคหิตเป็น อ ไว้ในเพราะ พยัญชนะเบื้องหลัง) ข้อความข้างต้นเป็นปทสัมพันธสังวณณาที่อธิบายสูตรนี้

คำว่า เสสา เป็นบทหนึ่ง คำว่า พยณชนา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๒ บท คำว่า เสสา แสดง สัญญา คำว่า พยณชนา แสดงสัญญา ขยายความว่า อักษรเหล่านี้ที่เหลือจากที่สระ หรือจากรัสสระตามที่ได้กล่าวไว้แล้ว อักษรเหล่านั้น ชื่อพยัญชนะ อักษรเหล่านี้ ย่อมเหลือ เหตุนี้ อักษรเหล่านั้น ชื่อว่า เสส ลิสธาตุ เปณไปในการไม่ประกอบกับสิ่งทั้งปวง ลงณปัจจย ด้วยสูตรว่า วิสรุช ๆเปฯ ฌ หลังจากเสศศัพท์ อาเทศ โยปฐมาวิภตติ เป็น อา เนื้อความอันสระย่อมแสดงด้วยอักษรเหล่านี้ เหตุนี้ อักษรเหล่านั้นชื่อว่า พยัญชนะ อณชธาตุ มีปิเป็นบทหน้า เป็นไปในความชัดเจนและไป ลงยุปัจจย อาเทศโยปฐมาวิภตติ เป็นอาอักษร อักษรเหล่านั้นนั้นแหละ ชื่อ พยัญชนะ เพราะความที่สระเหล่านั้น ชื่อพิเศษอันได้แล้ว อุทาหรณ์ เช่น อสโส

๗. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงชื่อสระกล่าวคือชื่อสามัญของอักษรทั้งหลาย อันมีกอักษรเป็นตัวแรก มีนคคหิตอักษรเป็นตัวสุดท้ายด้วยประการอย่างนี้แล้ว เพื่อจะแสดงชื่อวรรค และวรรคอันเป็นชื่อพิเศษของพยัญชนะเหล่านั้น ซึ่งกล่าวสูตรว่า วคคา ปณจปณจโส มนตา (พยัญชนะที่มีม อักษรเป็นที่สุด ชื่อว่า วรรค โดยกลุ่มละ ๕ เสียง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า เสสา พยณชนา เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ ตั้งชื่อพยัญชนะของอักษร ๓๓ ตัว ที่เหลือจากสระ ๘ ตัว ด้วยสูตรว่า เสสา พยณชนา นี้ เมื่อมีคำถามว่า อักษร ๓๓ ตัวเหล่านั้น เป็นชื่อของพยัญชนะหรือ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า อักษร ๓๓ ตัวเหล่านั้น ชื่อวรรคบ้าง ชื่อวรรคบ้างโดย

สิทธิชัย จึงกล่าวสูตรว่า วคคา ปณฺจปณฺจโส มนฺตา อนึ่งในคัมภีร์การิกา ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ว่า

ท่านอาจารย์กล่าวว่า อวรรค โดยสูตรที่ตั้งชื่อวรรค

เนื้อความนี้ ของสูตรนั้น ย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า อักษรเหล่านี้ ชื่อวรรค ในสูตรมีอาทิว่า วคเค โฆสา ฯเปฯ ปจมา ข้อความข้างต้นเป็นปทัสสมพันธ์สังวัณณาที่อธิบายสูตรนี้

บทว่า วคคา เป็นบทหนึ่ง บทว่า ปณฺจปณฺจโส เป็นบทหนึ่ง บทว่า มนฺตา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า วคคา แสดงสัญญา คำว่า ปณฺจปณฺจโส แสดงวิเสสนของคำว่า วคคา นั้น คำว่า วคคา แสดงสัญญา ขยายความว่า พยัญชนะทั้งหลาย มีอักษรเป็นที่สุด ชื่อว่า วรรค โดยแบ่งเป็น ๕ กลุ่มๆ ละ ๕ เสียง อีกนัยหนึ่ง ขยายความว่า พยัญชนะทั้งหลาย มีอักษรเป็นที่สุด ชื่อว่า วรรค อันมีอักษร ๕ กลุ่มๆ ละ ๕ เสียง ในมติแรก บทว่า ปณฺจปณฺจโส นี้ เป็นวิเสสนะของบทนี้ว่า วคคา ในมติหลัง บทว่า ปณฺจปณฺจโส นี้ เป็นวิเสสนะของบทนี้ว่า พยัญชนะ ขยายความว่า พยัญชนะทั้งหลาย มีอักษรเป็นที่สุด ชื่อว่า วรรค โดยแบ่งเป็น ๕ กลุ่มๆ ละ ๕ เสียง ชื่อวรรค ท่านกล่าวอธิบายไว้ดีกว่า แม้ในความแตกต่างและไม่แตกต่างกันของอรรถของบทและอรรถของปัจจัย พยัญชน ๕ วรรค ๆ ละ ๕ เสียงมีอยู่ก่อนอักษรเหล่านั้น โดยความเป็นอเทภโทปจารดังนี้ เหมือนคำว่า อฏฺฐจฺจโก มคฺโค ข้อความข้างต้นเป็นปทัสสมพันธ์สังวัณณาที่อธิบายสูตรนี้

อีกนัยหนึ่ง พยัญชนะ อันบุคคลย่อมกล่าว เพราะเหตุนี้ พยัญชนะเหล่านั้น ชื่อว่า วรรค วคคาตุ เป็นไปการเปล่งเสียง ลงอปะจจัย ขยายความว่า ออกเสียงในฐานะของตนๆ ด้วยการจำแนกออกเป็น ๕ หมวดๆ ละ ๕ เสียง ลงโสปัจจจัยในอรรถของวิภาคศัพท์ อีกนัยหนึ่ง อักษร ๕ หมวดๆ ละ ๕ มีอยู่แก่พยัญชนะเหล่านั้น เหตุนี้ พยัญชนะเหล่านั้น ชื่อว่า ปณฺจปณฺจโส ลงโสปัจจจัยด้วยยจศัพท์ ในอัสสัถิตถิต มอักษรเป็นที่สุด ของพยัญชนะเหล่าใด เหตุนี้ พยัญชนะเหล่านั้น ชื่อว่า มนฺตา ได้แก่ พยัญชนะ ๒๕ ตัว ก็แม้เมื่อเรียก(ชื่อ)ด้วยอำนาจสามัญ พยัญชนะเหล่านั้น ก็ยังได้การบัญญัติเรียกว่าก วรรคเป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งวรรคที่มีอักษรเป็นตัวแรก และแม้อักษรแต่ละตัวในแต่ละวรรค ก็ได้ชื่อว่า กวรรค จวรรคเป็นต้น เหมือนคำว่า ปณฺจวคฺคิ ฉพฺพคฺคิ ปณฺชฺโลหิตกเป็นต้น บรรดาคำเหล่านั้น บุคคลแม้แต่ละคน ก็เรียกว่า ปณฺจวคฺคิ ฉพฺพคฺคิ และปณฺชฺโลหิตก คำว่า วคคฺนฺตฺ วา วคเค ได้แก่ จวรรคคยอมมีในลำดับแห่งกวรรค คำว่า ปณฺจปณฺจ เป็นคุณวิจฉา ในบรรดาวิจฉาทั้ง ๓ เพราะความเป็นคำที่แผ่ซ่านไปด้วยคุณกล่าวคือชื่อวรรค

๘. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงชื่อ แห่งวรรคและอวรรคของพยัญชนะทั้งหลายด้วย ประการฉนี้แล้ว เพื่อจะแสดงชื่อของนิคคหิต แห่งจุดที่ควรกล่าววว่า ในอวรรคที่ ๘ มีอักษรอยู่ จึง กล่าวสูตรว่า อ อิติ นิคคหิต (พินทุคือ อ ชื่อว่า นิคคหิต)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า วคคา ปญจปญจโส มนตา เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจาก สูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ ตั้งชื่อวรรคของพยัญชนะ ๒๕ ตัวมีอักษรเป็น ที่สุด และชื่ออวรรคของพยัญชนะ ๘ ตัว มีอักษรเป็นต้น ด้วยสูตรนี้ว่า วคคา ปญจปญจโส มนตา เมื่อ มีคำถามว่า ในอวรรคที่ ๘ พินทุที่เรียกว่า อ ท่านควรเรียกว่า อวรรคนั้นเทียว หรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อ แสดงว่า ท่านเรียกพินทุที่ควรเรียกว่า อ ว่าอวรรคเท่านั้น (แต่)ควรเรียกแม้ชื่อว่า นิคคหิต จึงกล่าวสูตรว่า อ อิติ นิคคหิต

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า อักษรตัวนี้ ชื่อนิคคหิต ในสูตรมีอาทิว่า อ พยัญชน นิคคหิต (คงนิคคหิตเป็น อ ไว้ในเพราะพยัญชนะ เบื้องหลัง) อักษร มีอรรถว่าเปล่งออกในสูตรนี้

บทว่า อ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อิติ เป็นบทหนึ่ง บทว่า นิคคหิต เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๓ บท คำว่า อ แสดงสัญญา คำว่า อิติ มีความหมายว่า ลำดับติดต่อกันไม่มีพยัญชนะตัวอื่นขึ้น คำว่า นิคคหิต แสดงสัญญา ขยายความว่า คำที่ท่านเรียกว่า อ นั้นเอง เป็นชื่อนิคคหิต พินทุใดข่มไว้แล้ว อันบุคคล ย่อมออกเสียงได้ เหตุนั้นพินทุนั้น ชื่อว่า นิคคหิต ถามว่า ข่มอะไรแล้วจึงออกเสียงได้ ? ตอบว่า ข่ม กรรม แล้วจึงออกเสียงได้ คำว่า กรรม หมายถึง กรรมกล่าวคืออนาสิก คำว่า นิคคหิต แปลว่า ข่มแล้ว สม ดังคำที่ท่านกล่าวไว้เป็นสังคหาคาว่า

พินทุใด อันบุคคลกลกดฐานและกรรมไว้แล้วย่อมออกเสียง

โดยไม่เปิดปาก พินทุที่ตามหลังสระนั้น ย่อมเรียกว่า นิคคหิต

อีกนัยหนึ่ง พินทุอันบุคคลอาศัยแล้วจึงออกเสียงได้ เหตุนั้น พินทุนั้นชื่อว่าส นิคคหิต ถาม ว่า พินทุที่บุคคลอาศัยอะไรแล้วจึงออกเสียงได้ ตอบว่า พินทุที่บุคคลอาศัยสระรัสสะแล้วจึงออกเสียง ได้

พินทุ ที่ตั้งอยู่ท่ามกลางบท หรือที่สุดบท เป็นไปตามสระ

รัสสะ กรรมวาจาจารย์เป็นต้น พึงสวดบทที่มีนิคคหิตเป็นที่สุด

ในญัตติ(และ)กรรมวาจา (อนุสาวนา)

ในนัยที่ ๒ พึงสวดบทที่มีอักษรเป็นที่สุด ในการถือ
 พระอุปัชฌาเป็นต้น พึงสวดบทที่มีพยัญชนะที่สุดวรรค (หรือ)
 มีนิคคหิตเป็นที่สุด(ให้ถูกต้อง) ตามสมควร
 ในการให้สรณคมน์ พระอุปัชฌา พึงสวดบทให้มี
 นิคคหิตเป็นที่สุด แล้วและมีอักษรเป็นที่สุด ในอวรรค
 (เสียงเหมือน) มีอักษรเป็นที่สุด ในคัมภีร์ทางศาสนา ไม่มี
 การอาเทศนิคคหิตเป็นเป็นอักษร

๙. พระมหากัจจายนเถระ เมื่อนุญาตว่า เมื่อมีการประกอบชื่อของตนทั้งที่เป็นชื่อสามัญ และชื่อพิเศษ แห่งอักษรจำนวน ๔๑ ตัว ด้วยประการฉะนี้ แม้ในสูตรนี้ นักศึกษาควรประกอบอักษรเหล่านั้นเป็นชื่อสามัญในคัมภีร์สันสกฤตอื่น จึงกล่าวสูตรว่า ปรสมณฺญา ปโยเค (เมื่อมีการประกอบใช้ชื่อในคัมภีร์สันสกฤตอื่นก็พึงประกอบได้)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสัญญาสูตรที่ตั้งชื่อของตนๆ ๗ สูตร ในคัมภีร์กัจจายนะนี้ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ นักศึกษาตั้งชื่อ(สระ พยัญชนะ) ของตนๆ กล่าวคือชื่อสามัญ และชื่อพิเศษ ของอักษร ๔๑ ตัวด้วยสูตรทั้งหลายว่า อกฺขรปาทย เอกจตตาลีสํ ฯเปฯ ‘อํ อิติ นิคคหิตํ เมื่อมีคำถามว่า นักศึกษาควรประกอบใช้ชื่อของตนๆ นั้นเอง แห่งอักษรทั้งหลายเหล่านั้น ในคัมภีร์กัจจายนะนี้ด้วยหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อแสดงว่า ในเมื่อมีการประกอบชื่อแม้ชื่อที่ปรากฏว่า โฆสสะ อโฆสสะ แก้อักษรเหล่านั้น ในคัมภีร์สันสกฤตอื่น ก็ควนประกอบใช้ในคัมภีร์กัจจายนะนี้ได้ จึงกล่าวสูตรว่า ปรสมณฺญา ปโยเค เนื้อความนี้ ของสูตรนั้น ย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า อักษรตัวนี้ ชื่อนิคคหิต ในสูตรมีอาทิว่า อํ พยัญชนะ นิคคหิตํ (คงนิคคหิตเป็น อํ ไว้ในเพราะพยัญชนะเบื้องต้น) ออักษร มีธรรมดาว่าเปล่งออกในสูตรนี้ พยัญชนะเหล่านี้ปรากฏเป็นโฆสสะ อโฆสสะ ในสูตรทั้งหลายว่า วคฺเค โฆสาโฆसानํ ตติยปรมา, คหสฺสุปฺภูจฺสเส วา

บทว่า ปรสมณฺญา เป็นบทหนึ่ง บทว่า ปโยเค เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๒ บท คำว่า ปรสมณฺญา เป็นภาวสัทตมี ตามคำว่า กम्मตถปโยเค (ในการประกอบสัทตมีวิภัตติในอรรถพิทยาวิภัตติ) นักศึกษา พึงทราบว่าเป็น ปริภาสาสูตร ขยายความว่า ชื่อแม้ในคัมภีร์อื่น นักศึกษา ควรประกอบในคัมภีร์กัจจายนะนี้ได้ ในฐานะอันเหมาะสม ชื่อของบุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า ปรสมณฺญา

ขยายความว่า ชื่อของนักไวยากรณ์เหล่านี้ อีกนัยหนึ่ง ชื่อในคัมภีร์อื่น ชื่อว่า ปรสมัญญา ขยายความว่า ชื่อในคัมภีร์สันสกฤต การประกอบชื่อว่า ปโยคะ เชื่อมความว่า มีอยู่ในการประกอบนั้น ที่ชื่อว่า ปรสมัญญา ได้แก่การตั้งชื่อมีโฆสะ (เสียงก้อง) อโฆสะ (เสียงไม่ก้อง) โลปะ (การลบ) สวิณณะ (สระมีฐานเสมอกัน) สังโยค (การซ้อนพยัญชนะ) ลิงค์ (เพศ) ปท (บท) นิปาท (นิบาต) อุปสคค (อุสรรค) และ ปจจัย (ปัจจัย เป็นต้น ในคำว่า สรุปา นี้ มีรูปวิเคราะห์ว่า รูป คือสภาพที่เสมอกัน ของอักษรเหล่านั้น มีอยู่ เหตุนี้ อักษรเหล่านั้น ชื่อว่า สรุป ได้แก่ อักษรที่เสมอกันนั่นเอง ในบรรดาวรรคทั้ง ๕ เหล่านี้ พยัญชนะตัวที่ ๑ และที่ ๒ กับสอักษร ชื่อ อโฆสะ พยัญชนะตัวที่ ๓ ที่ ๔ และที่ ๕ แห่งวรรค กับย ร ว ล ว ห และพ้อักษร ชื่อ โฆสะ หนึ่ง ในพยัญชนะวรรคเหล่านี้ พยัญชนะตัวที่ ๒ ที่ ๔ และที่ ๕ ท่านเรียกว่า ธนิต พยัญชนะวรรคที่เหลือนอกนั้น ท่านเรียกว่า สิลิล การหายไป ชื่อว่า โลปะ (การลบ) รัสส สระชื่อว่า สวิณณะ ซึ่งกันและกันกับที่ขสระของตน ซึ่งเรียกว่า สรุปะ บ้าง พยัญชนะทั้งหลายอันไม่มี สระคั่น ชื่อว่า สังโยค ศัพท์ที่มีความหมายซึ่งมิใช่ธาตุ ปัจจัย และวิภัติ ชื่อว่า ลิงค์ ศัพท์ที่มีวิภัติอยู่ท้าย ชื่อว่า ปท เพื่อการจดจำได้อย่างสะดวก พยัญชนะสิลิลเป็นต้น จึงมีคาถาสังคหะดังต่อไปนี้

ในวรรคทั้ง ๕ เหล่านี้ พยัญชนะตัวที่ ๑ แห่งวรรคทั้งหลาย

พยัญชนะตัวที่ ๒ แห่งวรรคทั้ง ๕ รวมทั้ง สอักษร

ท่านเรียกว่าอโฆสะ เพราะความเป็นพยัญชนะ

ที่ประกอบด้วยเสียงไม่ก้อง พยัญชนะตัวที่ ๓ ที่ ๔ และ ที่ ๕

แห่งวรรคและย ร ลว ห พพยัญชนะ รวม ๒๑ ตัว ท่านบัญญัติเรียก

ว่า อโฆสะ เพราะเป็นพยัญชนะที่ประกอบด้วยเสียงก้อง

ในวรรคทั้ง ๕ พยัญชนะตัวที่ ๑ ที่ ๓ รวมเป็นพยัญชนะ

วรรค ๒๐ ตัวนั้น ท่านบัญญัติเรียกว่า สิลิล

ในวรรคทั้ง ๕ พยัญชนะตัวที่ ๒ ที่ ๔ ชื่อว่า ธนิต

เพราะความที่พยัญชนะอันบุคคลต้องออกเสียงสวดให้หนัก

โจทนาว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวคำนี้ไว้ในสูตรนี้ บริหาร(ตอบ)ว่า เพราะท่านพึงกล่าวชื่อของตนไว้ก่อน แล้วจึงกล่าวชื่อในคัมภีร์อื่นในภายหลัง สรุปปุจฉาและวิชันนาเป็นต้น อันนักศึกษาพึงรู้ได้ง่ายเทียว

๑๐. พระมหากัจจายนเถระ เพื่อจะแสดงการตั้งชื่อในคัมภีร์ของตนหลายประการด้วยอำนาจแห่งชื่อ อักษรเป็นต้น และอนุญาตการตั้งชื่อในคัมภีร์อื่นเป็นหลายอย่างด้วยอำนาจแห่งชื่อโฆสะ ชื่ออโฆสะเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้แล้ว มีความประสงค์จะทำสนธิวิธี ๒ อย่างทั้งโดยตรงและโดย

อ้อม จึงต้องทำการแยกอักขระในส่วนเบื้องต้น จึงกล่าววิธยัคปริภาสาว่า ปุพฺพมโธจิตมฺสฺสรํ สเรน วิโยชเย (พึงแยกพยัญชนะข้างหน้าออกจากสระ ทำให้ตั้งอยู่ข้างหน้า โดยไม่มีสระ) สนธิมี ๒ อย่าง คือ

๑. มุขยสนธิ สนธิที่มีความหมายโดยตรง หมายถึง ความหมายที่ศัพท์กล่าวไว้ในพากย์

๒. อุปจารสนธิ สนธิที่มีความหมายโดยอ้อมที่ได้รับด้วยความสามารถของศัพท์

ในสนธิทั้งสองนี้ คำว่า มุขยสนธิ ท่านกล่าวไว้ว่า สนธิที่มีการย่อทเข้าด้วยกัน ขบยายความว่า เข้าถึงความเป็นอันเดียวกัน สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์การิกาวา

การกำหนดประเภทของบท การตัดบท และการต่อบท

ความเป็นไปเป็นอันเดียวกันของบท

ที่ชื่อว่า อุปจารสนธิ การทำสนธิ ๗ อย่าง การลงอาคม การลบ การอาเทศ การวิการ การเป็นปกติ การทำทีฆะ การทำรัสสะ สมดังคาถาสังคหะที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์นिरुตติว่า

สนธิ พึงมี ๗ อย่าง คือ อาคม (การลงสระ พยัญชนะอาคม)

โลปะ (การลบ) อาเทศ (การอาเทศ) วิการ (การอาเทศสระ) ปกติ

(การทำเป็นปกติ) ทีฆะ (การทำสระรัสสะให้มีเสียงยาว) รัสสะ (การทำ

สระทีฆะให้มีเสียงสั้น)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีบทว่า กम्मภูตสนธิกปปี แห่งบทว่า วุขามิ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากบทนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวว่า สุนฺธิกปปี วุขามิ (จักกล่าวสนธิกัณฑ์อันดีงาม) เมื่อมีคำถามว่า นักศึกษาประสงค์จะทำสนธิ พึงทำอย่างไร ? ท่านอาจารย์มีจะแสดงว่า นักศึกษาประสงค์จะทำสนธิ เบื้องต้น พึงแยกพยัญชนะออกจากสระ จึงกล่าวสูตรว่า ปุพฺพมโธฯ เปฯ เย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่ นักศึกษาประสงค์จะทำสนธิ พึงตัดบท แยกออกจากสระ ทำพยัญชนะหน้าให้อยู่เบื้องล่าง ทำให้ไม่มีสระ และทำสระไว้เบื้องบน

บทว่า ปุพฺพํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า โธจิตํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อสฺสรํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า สเรน เป็นบทหนึ่ง บทว่า วิโยชเยตฺยํ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๕ บท คำว่า ปุพฺพํ แสดงอรรถแห่งกัมม

คำว่า อโธจติ แสดงวิเสสณะของบทนั้น หรือแสดงอรรถแห่งกัมม คำว่า อสสรฺ แสดงวิเสสณะของบทนั้น หรือแสดงอรรถแห่งกัมม คำว่า เสเรน แสดงอวัธิ คำว่า วิโยชเย แสดงกิริยา นักศึกษาพึงทราบว่าเป็นบรรดาสัญญาสูตร อธิการสูตร ปริภาสาสูตร และวิธีสูตร สูตรนี้เป็น วิธังคปริภาสาสูตร บทว่า ตถถ ได้แก่ ในสัญญาวิธานทั้ง ๙ เหล่านั้น สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคถาว่า

จริงอยู่ สัญญาวิธาน ๙ อย่าง คือ อักขระ สระ รัสสะ

ทีฆะ พยัญชนะ วรรค นิคคหิต โฆมะ และอโฆมะ

อีกนัยหนึ่ง บรรดาสระและพยัญชนะทั้งหลายเหล่านั้น อาจารย์ประสงค์จะทำสนธิในบทมีอาทิว่า ตตฺรายมาติ เป็นต้น แยกพยัญชนะออกจากสระ ทำพยัญชนะตัวหน้าไว้ข้างล่าง ไม่ให้มีสระแล้วทำสระไว้เบื้องบน ท่านกล่าวบทว่า ปุพฺพ วั เพื่อห้ามความสงสัยว่า พึงแยกพยัญชนะออกจากสระอย่างไร ในบทว่า โส สีลวา สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคถาไว้ว่า

ในปาฐะว่า ส สีลวาเป็นอาทิ พึงตัดบทเป็น โส สีลวา

เป็นต้น จึงแยกพยัญชนะตัวหน้าออกจากสระ เพาะความสงสัย

เพื่อห้ามความสงสัยว่า พึงแยกพยัญชนะตัวหน้า แล้วพึงตั้งไว้ที่ไหน จึงกล่าวบทว่า อโธจติไว้ สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคถาไว้ว่า

ท่านอาจารย์กล่าวบทว่า อโธจติ ในอุทาหรณ์เช่นนี้

เพื่อห้ามความสงสัยว่า ครั้งแยกพยัญชนะออกจากสระแล้ว

พึงตั้งไว้ในที่ไหน

ในบทว่า อโธจติ กตฺวา นี้ ตฺวาปัจจัยย่อมนั้นไปในอรรถอนาคต เหมือนตฺวาปัจจัยในอุทาหรณ์ว่า วิหิตฺวา นิคมติ ในบทว่า อสสรฺ กตฺวา นี้ ตฺวาปัจจัยย่อมนั้นไปในสมานกาล เหมือนตฺวาปัจจัยในอุทาหรณ์ว่า ตมฺ หนตฺวา อุเทติ และ ในวุตติ ท่านกล่าวว่า ตฺวาปัจจัย ในบทว่า สรณฺจ อฺปริ กตฺวา นี้ ใช้ในอรรถว่าอนาคต พยัญชนะ ชื่อว่า ปุพฺพ เพราะอรรถว่าเกิดก่อน ซึ่งพยัญชนะที่เกิดก่อนนั้น พยัญชนะนั้นนั่นแหละ ชื่อว่า อโธจติ เพราะวงนัตถะว่า ย่อมตั้งอยู่เบื้องล่าง ซึ่งพยัญชนะที่ตั้งอยู่เบื้องล่างนั้น ชื่อว่า อสสร เพราะอรรถว่า ไม่มีสระ ซึ่งพยัญชนะที่ไม่มีสระนั้น บทว่า เสเรน แปลว่า จากสระ อนึ่ง ในคัมภีร์นยาสะ บทว่า เสเรน นี้ ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอาการอาเทศ สมาววิภตติ เป็นนาวิภตติ แล้วอาเทศนานั้น เป็นเอน ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสัทธิ ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งนาวิภตติที่ลงในอรรถแห่งปัญจมีวิภตติ และด้วยอำนาจแห่งสหัตถตติยา เหมือนนาวิภตติในคำมีอาทิว่า ปิเยหิ วิปโยโค ภามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะประกอยการแยกวิภตติพร้อมสระ โจทนาเป็นต้น อันนักศึกษาพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ท่านอาจารย์กล่าวไว้ว่า ฟังแยกพยัญชนะตัวหยาบออกจากสระทำไว้ข้างล่าง และทำสระไว้เบื้องต้น เมื่อมีคำถามว่า ฟังทำการแยกได้อย่างไร จึงกล่าวว่า ตตรายมาทิ

ในอุทาหรณ์นี้ ทำอธิการสูตรว่า ชินวจนยุดต์ หิ ตตบทยอกเป็น ตตร อยฺ อาทิ ด้วยสูตรว่า ลิงคณจ นิปชชเต ตังบทัน ตังชื่ออักษร แห่งวินณะทั้ง ๗ มีอาทิว่า ตตร พร้อมด้วยพินทุ ด้วยสูตรนี้ว่า อกขราปาทย เอจตตาลีสิ ตรังชื่อสระอ ๔ ตัว และอาอักษร และอิอักษร ด้วยสูตรนี้ว่า ตต โถหนตา สรา อฏฺจ ในบรรดาสระเหล่านั้น ตังชื่ออักษรทั้ง ๔ ตัว และอิอักษรข้างหลัง ด้วยสูตรนี้ว่า รสฺส ตังอาอักษร ชื่อทิมะ ด้วยสูตรนี้ว่า ทิมฺ ตังอักษร ๕ ตัวที่เหลือ พร้อมกับพินทุ ชื่อพยัญชนะ ด้วยสูตรนี้ว่า เสสา พยณฺชา ตังพินทุ ชื่อนิคคหิต ด้วยสูตรว่า อํ อิติ นิคคหิตฺ แยกตรพยัญชนะออกจากอักษร ทำไว้ภายใต้ ด้วยสูตรนี้ว่า ปุพฺพมโ ๒เปฯ ขเย เพราะสระหลัง ลบอักษรอันเป็นส่วนหนึ่งของตรอักษรซึ่งอยู่เบื้องหน้า ด้วยสูตรนี้ว่า สรา สเร โลปี ทิมะสระหลัง ด้วยสูตรนี้ว่า ทิมฺ เพราะอาศัยสูตรเหล่านี้ว่า สรา สเร โลปี, วา ปโร อสรูปา, กฺวจาสนณฺณ ลุตเต แล้วนำพยัญชนะไปสู่สระหลัง ในความหมายนอกนี้ เพราะอาอักษรอยู่เบื้องหลัง อาเทศนิคคหิตตามที่กล่าวแล้ว เป็นมอักษร ด้วยสูตรนี้ว่า มทา สเร เพราะอาศัยสูตรเหล่านี้ว่า อํ พยณฺเชน นิคคหิตนตฺ, วคฺคนตฺ วา วคฺเค นำพยัญชนะประกอบสระหลัง ด้วยสูตรนี้ว่า นเย ปรี ยุตเต ฟังทราบรูปสำเร็จ

๑๑. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงวิยฺชชนปริภาสาสูตร ของบุคคลผู้ต้องการทำสนธิด้วยประการฉะนี้แล้ว เพื่อจะแสดงสังโยชนปริภาสา จึงกล่าวสูตรว่า นเย ปรี ยุตเต (ฟังนำพยัญชนะอันปราศจากสระตั้งอยู่ข้างหน้าไปสู่อักษรตัวหลัง ในที่สมควร)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีบทว่า กมฺมฏฺตสนธิกปิ แห่งบทว่า วกฺขามิ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากบทนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวว่า สฺสนธิกปิ วกฺขามิ (จักกล่าวสนธิกัณท์อันดีงาม) ท่านกล่าวว่า จักกล่าวสนธิกัณท์ เมื่อมีคำถามว่า บุคคประสงคฺจะทำสนธิ ฟังทำการแยกนั้นเที่ยวหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ไม่ต้องทำการแยกเท่านั้น ฟังกระทำกรณำไปสู่สระหลัง จึงกล่าวสูตรนี้ว่า นเย ปรี ยุตเต

อีกนัยหนึ่ง สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า ปุพฺพมโ ๒เปฯ ขเย ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ ทำการแยกพยัญชนะออกจากสระด้วยสูตรนี้ว่า ปุพฺพมโ ๒เปฯ เย เมื่อมีคำถามว่า แยกแล้วฟังทำสนธิอย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อแสดงว่า ครั้งแยกพยัญชนะออกจากสระแล้ว นำไปสู่สระหลังในฐานะอันสมควรแล้ว ฟังทำสนธิ จึงกล่าวสูตรนี้ว่า นเย ปรี ยุตเต เนื้อความนี้ ของสูตรนั้น ย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่ นักศึกษาประสงค์จะทำสนธิ พึงแยกพยัญชนะออกจากสระ ทำอักษรระกล่าวคือการลงอาคมและการ อาเทศ ห้ไม่มีสระ แล้วนำไปสู่สระหลังในที่อันสมควร

บทว่า นเย เป็นบทหนึ่ง บทว่า ปรี เป็นบทหนึ่ง บทว่า ยุตเต เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๓ บท คำว่า นเย แสดงกิริยา คำว่า ปรี แสดงกัมมัตถะ คำว่า ยุตเต แสดงภาวสัตตมี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นปริภาสาสูตร ขยายความว่า พึงนำพยัญชนะที่ไม่มีสระ ไปสู่สระหลังในฐานะที่ควร ประกอบ สูตรนี้ท่านกล่าวไว้แล้ว เพราะต้องการกล่าวถึงพยัญชนะสังโยค ที่อยู่ระหว่างการแยก พยัญชนะออกจากสระ อุทาหรณ์เช่น ตตฺตาริทธิมิจฺเจยฺย ก็นักศึกษาตัดบทนั้นออกเป็น ตตฺต อภิมติ อิจฺเจยฺย แล้วตั้งชื่ออักษร ชื่อสระ ชื่อสรรสสะเปแนตัน ชื่อพยัญชนะ และชื่อนิคคหิต ในเนื้อความ แรก ลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปี เพราะอาศัยสูตรว่า สรา สเร โลปี, วา ปีโร อสรูปา, ก วจาสนณฺณ ลุตเต จึงทำที่ชะ ด้วยสูตรว่า ทีฆิ แล้วนำไปสู่สระหลังด้วยสูตรนี้ ส่วนในเนื้อความนอกนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า อํ พยญชเน นิคคหิตํ, วคคณฺตํ วา วคเค จึงอาเทศนิคคหิตเป็นมอักษร ด้วยสูตรว่า มทา สเร แล้วนำไปสู่สระหลัง ด้วยสูตรนี้

คำว่า ลุตเต ท่านกล่าวไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? เพื่อประโยชน์ต่อการห้ามนำนิคคหิตไปสู่ สระหลัง เช่น ในอุทาหรณ์มีอาทิวา อโกจฺฉิ มํ อวธิ มํ ท่านพระพุทฺธปิยเถระกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูป สิทธิว่า มีประโยชน์เพื่อห้ามนิคคหิตไปสู่อักษรตัวหลัง และกล่าวไว้ในคัมภีร์ฎีกาของคัมภีร์ปทรูปสิทธิ นั้นว่า บทว่า นิคคหิตนิเสชนตถํ แปลว่า เพื่อห้ามการนำนิคคหิตไปสู่สระหลัง พึงเห็นว่า พึงเกิดความ สงสัยว่า พึงนำไปสู่สระหลัง ด้วยสูตรว่า นเย ปรี ยุตเต แม้ในความไม่มีการอาเทศเป็นมอักษรเป็นต้น เพราะความที่แม้นิคคหิตนั้น ก็เป็นพยัญชนะที่ไม่มีสระ และเพราะความที่นออกคคหิตนั้นเป็นพณฺญชเน โดยได้ชื่อพยัญชนะ เพราะฉะนั้น ยุตตศัพท์ ท่านทำไว้ เพื่อประโยชน์แก่การห้ามนั้น แม้ในคัมภีร์สุตต นิเทศ ทำก็กล่าวไว้ว่า ในอุทาหรณ์ว่า อโกจฺฉิ มํ อวธิ มํ นี้ ท่านกล่าวไว้เพื่อให้รู้ว่ การนำมอักษร ไปสู่สระอด้านหลัง หรือ การนำนิคคหิตไปสู่สระอด้านหลัง หรือการอาเทศนิคคหิตเป็นมอักษรด้วย สูตรว่า มทา สเร นี้ แล้วนำไปสู่สระอด้านหลัง ย่อมไม่เป็นการสมควร ย่อมไม่มีสนธิ เพราะความที่ อุทาหรณ์นั้นมีการคั่นของอักษรและการคั่นของเวลา ที่กล่าวมานี้ เป็นคำอธิบายในอุทาหรณ์นี้ ใน อุทาหรณ์ว่า อโกจฺฉิ มํ อวธิ มํ นี้ การนำนิคคหิตไปสู่สระหลัง ย่อมไม่ถูกต้อง เพราะความที่นิคคหิต ต้องไปตามหลังสระ แม้จะทำการลบสระของบทที่มอักษรอาศัยอยู่ ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปี ก็เป็น การไม่ถูกต้อง เพราะความที่มีวิณณะกล่าวคือพินทุคั่นอยู่ (หรือ) แม้จะอาเทศนิคคหิตเป็นมอักษร แล้วนำไปสู่สระหลัง ก็ยังไม่ถูกต้อง เพราะความที่กาลแห่งความโกรธ และการฆ่าคั่นอยู่

ผู้มีปัญญาดี^๑ เป็นผู้ไม่ประมาท ในเมื่อผู้อื่นประมาท

^๑ ผู้มีปัญญาดี ในที่นี้หมายถึงพระชินาสพผู้มีสติโพบูลย์ ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๙/๑๙๗.

เป็นผู้ตื่นอยู่โดยมาก^๒ ในเมื่อผู้อื่นหลับ

ย่อมละทิ้งคนมีปัญญาทราบบ่ไปไกล

เหมือนม้าเฝ้าเจ้าจัดวิ่งละทิ้งม้าที่หมดแรงไว้ ฉะนั้น

เอตถ กาลพยวฏฺฐานํ. วณฺณกาลพยวฏฺฐานนฺติ จ วทนฺติ.

จบการพรรณนาในกัณฑ์ที่ ๑ แห่งสนธิกัณฑ์ในคัมภีร์กัจจายนวันฉนา

๓.๑.๒ ทุตยักัณทวณฉนา

๒. อธิบายสนธิกัณฑ์ที่ ๒

๑๒. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำชื่อของตนและชื่อในคัมภีร์อื่นด้วยสูตรจำนวน ๘ สูตร และวิยฺขชนปริภาสาสูตร กับสังยุชนปริภาสาสูตรแล้ว บัดนี้ เพื่อแสดงวิธิสูตรแห่งสนธิทั้งสองด้วยอำนาจแห่งปทสนธิและวันฉสนธิ จึงกล่าวสูตรเป็นต้นว่า สรา สเร โลปี (สระทั้งหลายย่อมถึงการลบในเพราะสระหลัง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มี ๒ สูตร คือ ปุพฺพมโห ๗เปฯ ขย, และ นย ปรํ ยุตเต เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรทั้ง ๒ นั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการแยกพยัญชนะออกจากสระ ด้วยสูตรนี้ว่า ปุพฺพ ๗เปฯ วิโยขย ในเมื่อมีการตัดบทว่า ยสส อินฺทริยานิ ในบทอุทาหรณ์ทั้งหลายมีบทว่า ยสสินฺทริยานิ เป็นต้น และกล่าวการประกอบพยัญชนะเข้ากับสระหลังด้วยสูตรนี้ว่า นย ๗เปฯ ยุตเต เมื่อมีคำถามว่า นักศึกษาแยกพยัญชนะออกจากสระแล้ว ฟังนำไปสู่สระหลังกล่าวคือการประกอบ ท่านอาจารย์เมื่อแสดง(คำตอบ)ว่า นักศึกษา แยกพยัญชนะออกจากสระ เพราะสระหลัง จึงลบสระหน้า และนำพยัญชนะไปสู่สระหลังดังนี้ จึงกล่าวสูตรว่า สรา สเร โลปี

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง ๑ ตัวเป็นนิमित ลบสระหน้าได้หลายตัว

บทว่า สรา เป็นบทหนึ่ง บทว่า สเร เป็นบทหนึ่ง บทว่า โลปี เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๓ บท คำว่า สรา แสดงการี คำว่า สเร แสดงนิमितตัสตมมี คำว่า โลปี แสดงการียะ บรรดาสามัญสูตร ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธิสูตร

^๒ ตื่นอยู่โดยมาก หมายถึงมีสติเต็มที ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๙/๑๙๗.

นักศึกษา ควรรู้จักโลปวิธในประเภทแห่งวิธทั้งหลายที่ท่านกล่าวเป็นสังคหาคาว่าวิธสูตร มี ๘ อย่าง คือ

๑. โลปวิธ ลบ	๒. อาเทสวิธ อาเทศ
๓. ทีฆวิธ ทำทีฆะ	๔. รัสสวิธ ทำรัสสะ
๕. ปัจจยวิธ ลงปัจจย	๖. วิภัตติวิธ ลงวิภัตติ
๗. อาคมวิธ ลงอาคม	๘. ปฏิเสธวิธ ปฏิเสธ

บรรดาวิธสูตร ๘ อย่างที่ท่านกล่าวไว้แล้ว(นั้น) พึงทราบบุพพวิธสูตรว่า นรชนผู้มีปัญญา พึงแสดงวิธสูตร ๔ อย่าง คือ

๑. บุพพวิธสูตร เช่น สูตรว่า สุนฺหิสฺส จ
๒. พรวิธสูตร เช่น สูตรว่า สุหิสฺสวกาโร เอ
๓. อนตรังคิวิธสูตรเช่น สูตรว่า เวโวสุ โล จ
๔. พาหิรวิธสูตรเช่น สูตรว่า อกตรสสา ลโต ยวาลปนสฺส เวโว

ขยายความว่า ในเพราะสระหลัง สระหน้า ย่อมถึงการลบ อักษรใดย่อมเป็นไปได้ เหตุฉะนั้น อักษรนั้นชื่อว่า สระ ได้แก่ สระ ๘ ตัวที่เป็นการี เหมือนอย่างนั้น คือสระที่เป็นนิमित ในเพราะสระนั้น การลบ ชื่อว่า โลปะ มีค่าที่ท่านอธิบายไว้ว่า ในการตัดบท ย่อมไม่ได้ในเวลากล่าวด้วยอำนาจปทสนธิ แห่งอักษรที่มีอยู่ ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านไม่กล่าวว่า สเรสุ แต่กลับกล่าวว่า สเร ? ตอบว่า ที่ท่าน กล่าวว่า สเร นั้น เพื่อให้รู้(ว่า) ในเพราะสระหลังตัวหนึ่งๆ ลบสระหน้าได้จำนวนมาก หนึ่งในคำตอบนี้ ในอุทาหรณ์นี้ว่า นสิ ราชภโฏ ในเพราะสระหลังตัวหนึ่ง ก็ลบสระหน้าตัวหนึ่ง (โดยมี)การตัดบทเป็น น อสิ ในคำว่า ยนฺติ นี้ ลบสระ ๒ ตัว ในขณะที่เดียวกัน (โดยมี) การตัดบทเป็น ยา อ อนฺติ หนึ่งในบทว่า ยนฺติ นี้ มีสระ ๓ ตัว คือ ออักษรเป็นส่วนประกอบ(ย่อย)ของยธาตุ ทั้ง ปัจจย ที่ลงมาด้วยสูตรว่า ฎวาทิตอ อ และอักษรอันเป็นตัวเบื้องต้นของ อนฺติวิภัตติ ฉะนั้น ในเพราะอักษรอันเป็นสระตัวต้น ของอนฺติวิภัตติ อยู่เบื้องหลัง ลบอักษรทั้งสองตัวที่อยู่เบื้องหน้าได้พร้อมกัน ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า อุเปยยาสี นี้ ลบสระหน้า ๓ ตัว พร้อมกัน (โดยมี) การตัดบทเป็น อุปฺ อี อ เอยยาสี อุปฺเป็นบทอุปสัค อักษรเป็นธาตุ อักษรเป็นปัจจย และ เอ ของเอยยาสีวิภัตติ ฉะนั้น ใน อุทาหรณ์นี้ จึงมี สระเรียงกัน ๔ ตัว เพราะเหตุนั้น ในเพราะเออักษรตัวตัวหนึ่ง อยู่ข้างหลัง ลบสระ หน้า ๓ ตัว คือ ออักษรอันเป็นส่วนประกอบ(ย่อย)ของปอักษร อักษรอันเป็นตัวธาตุ อักษรอันเป็น ตัวปัจจย ได้พร้อมกันด้วยสูตรนี้ ด้วยคำที่กล่าวมานี้ ท่านพระอัครวงศาจารย์ก็ได้กล่าวเนื้อความนี้ ไว้

ในคัมภีร์สัททนต์ิสุดตมาลา ส่วนในคัมภีร์นยาสาท่านผู้รจนากล่าวไว้ว่า ลยสระ ๔ ตัวได้พร้อมกัน ในเพราะเออักษรตัวหนึ่ง ที่ตั้งอยู่อย่างนี้ว่า อ อา อี อี เอ ในสูตรว่า สขโต คสเส วา

นักศึกษาคควรพิจารณาอุทาหรณ์ที่ท่านยกไว้ในคัมภีร์สัททนต์ิสุดตมาลา เพราะความที่อุทาหรณ์เหล่านั้น เป็นอุทาหรณ์ที่ประกอบด้วยลักษณะพิเศษของงสูตรว่า โลปลญเจตตมาโร และสรโลโปมาเทสปลญยาทิมหิ สรโลเป ตู ปกติ ส่วนในคัมภีร์ปทรูปลิตธิ ท่านผู้รจนากล่าวไว้แล้ว เพื่อให้ทราบถึงการลยสระหน้าได้พร้อมกันหลายตัว ในสระหลังตัวหนึ่งๆ ทั้งยังกล่าวไว้อีกว่า ในสขโต คสเส วา เมื่อสระวางเรียงกันว่า อออาอีเอ ให้ลยสระทั้ง ๔ ตัวไปโดยลำดับ อนึ่งในปทรูปลิตธิฎีกานั้น ท่านไม่กล่าวว่า สโร เสร (แต่) กล่าวว่า ท่านพระพุทธรูปยิยเถระกล่าวถึงพหูพจน์ในสูตรนี้ มีประโยชน์เพื่อแสดงให้รู้การลยสระจำนวนมาก ในเพราะสระหลังตัวหนึ่งๆ การลยสระสระแม่ทั้งหมดมีอักษรเป็นต้นที่อยู่ติดกัน(โดยไม่มีอะไรคั่นกลาง) นี้เป็นข้อความที่ท่านกล่าวไว้ สระที่เป็นเนमितตมีจำนวนมากถึง ๖๔ ตัว ส่วนสระที่เป็นนิमितมีน้อยเพียง ๘ ตัวเท่านั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้เป็นพหูพจน์ว่า สรา ดังนี้ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

เพราะสระหลังเป็นนิमित ลยสระหน้าได้ ๖๔ ตัว

เพราะสระหน้าเป็นนิमित ลยสระหลังได้ ๕๒ ตัว ดังนี้

มีคำที่ท่านอธิบายไว้ว่า คำว่า วาจิ แปลว่า ๖๔ อนึ่ง ในคัมภีร์นยาสะได้กล่าวแนบนี้ไว้ด้วย ท่านกล่าวปฏิเสธเหตุไว้ว่า เพราะไม่เห็นอุทาหรณ์เช่นนี้ ในพระไตรปิฎก

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ยสสินทียานิ ตตบทเป็น ยสส อินทริยานิ, โนเหตฺ ตตบทเป็น โน ทิเอตฺ, สมตายสมา ตตบทเป็น สมตฺ อายสมา แยกพยัญชนะออกจากสระ ลยสระหน้า ด้วยสูตรนี้ นำพยัญชนะไปสู่สระหลัง แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

อนึ่ง ในสูตรนี้ มีองค์ประกอบสมบูรณ์ด้วยบท ๓ ประเภท คือ

๑. การี ส่วนที่มีการเปลี่ยนแปลงทางไวยากรณ์ ได้แก่ บทว่า สรา (สระทั้งหลาย)
๒. การิยะ การเปลี่ยนแปลงทางไวยากรณ์ที่ควรทำ ได้แก่ บทว่า โลปล (การลย)
๓. นิमितตะ เหตุ ได้แก่ บทว่า เสร (ในเพราะสระ)

จริงอยู่การีและการิยะมี ๓ ประเภท คือ

๑. ปฐุมการี ปฐุมการิยะ
๒. ปฐุมการี พุติยการิยะ
๓. ฉัญฐีการี ปฐุมการิยะ

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ท่านผู้การีการียะกล่าวถึงองค์ประกอบไว้ว่า ปฐมการีปฐมการียะ
 ปฐมการีทุติยการียะ และฉัญฐีการีปฐมการียะ
 เมื่อใด ทั้งการีและการียะประกอบปฐมาวิภัตติ หรือการีประกอบ
 ปฐมาวิภัตติ การียะประกอบทุติยวิภัตติ หรือ การีประกอบฉัญฐีวิภัตติ
 การียะประกอบปฐมาวิภัตติ

อุทาหรณ์ของทั้งการีและการียะประกอบปฐมาวิภัตติ เช่น เทวทตโต ราชชา โหติ อุทาหรณ์
 ของการีประกอบปฐมาวิภัตติ การียะประกอบทุติยวิภัตติ เช่น โส รชชํ ปาปุณนติ

อุทาหรณ์ของการีประกอบฉัญฐีวิภัตติ การียะประกอบปฐมาวิภัตติ เช่น เทวทตตสฺส ตํ โห
 ติ

บรรดาการี การียะทั้ง ๓ ประเภทเหล่านั้น สูตรนี้ ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่ง ปฐม
 การี ทุติยการียะ จริงอยู่ องค์ประกอบทั้ง ๓ ประเภทคือ การี การียะ และนิमितตะ เหล่านี้ ในสูตร
 ข้างหน้า ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งการประกอบได้ตามความเหมาะสม สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

สรา สเร ตามไปในสูตรว่า วา ปโร อสรูปา โดยความ
 พิเศษแห่งวิภัตติ เพราะเนื้อความแห่งการีแลพการียะ
 จริงอยู่ ในสูตรใด ไม่มีทั้งนิमित การียะ และการี ในสูตรนั้น
 ตัวที่ตามไปโดยความเป็นนิमित การียะ หรือการี
 ก็ในสูตรใด ย่อมมีนิमित การียะ หรือการี ในสูตรนั้น
 นั้นแหละ นิमितเป็นต้นย่อมมีโดยพิเศษ
 ส่วนในสูตรใด ไม่มีนิमित การี หรือการียะ ในสูตรนั้น
 ตัวที่ตามไปนั้นเองย่อมทำหน้าที่ ผู้รู้ ฟังทรงลักษณะไว้ด้วย
 ประการฉะนี้

๑๓. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำวิธีลบสระหน้า ๘ ตัวในเพราะสระหลังตัวหนึ่งๆ โดย
 ย่อด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงการลบสระที่มีรูปไม่เสมอกัน ๖ ตัว เพราะสระที่มีรูปไม่
 เสมอกันแต่ละตัว ในบรรดาสระมีอักษรเป็นตัวต้นและมีอักษรเป็นที่สุด ในบรรดาเออักษรและโอ
 อักษร เพราะเออักษรตัวเดียว ที่มีรูปไม่เสมอกัน ลบสระที่มีรูปไม่เสมอกัน อย่างละ ๘ ๆ ๘ ตัว จึง
 กล่าวสูตรว่า วา ปโร อสรูปา (สระหลังย่อมาถึงการลบท้ายสระหน้าอันมีเสียงไม่เสมอกันตามอุทาหรณ์)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มี ๓ สูตร คือ ปุพฺพมโห ๆเปฯ ชเย, นเย ปรี ยุตเต, และสรา สเร โลปี่ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรทั้ง ๓ นั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุททาหรณ์มีอาทิวา ก็ นุมาว สมณิโย เมื่อตัดบทออกเป็น ก็ นุ อิมาว สมณิโย แยกพยัญชนะออกจากสระด้วยสูตรนี้ว่า ปุพฺพ ๆเปฯ ชเย ลบ สระหน้าเวยสูตรนี้ว่า สรา สเร โลปี่ พึงทำการนำพยัญชนะไปสู่สระหลังด้วยสูตรนี้ว่า นเย ปรี ยุตเต เมื่อมีคำถามว่า ในอุททาหรณ์ว่า ก็ นุมาว สมณิโย นี้ ต้องแยกพยัญชนะออกจากสระแล้วลบสระหน้า แล้วพึงนำพยัญชนะไปสู่สระหลังเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เพราะสระมีรูปไม่เสมอกัน ถึงต้องลบสระหลัง แล้วพึงนำพยัญชนะไปสู่สระหลัง ดังนี้ จึงกล่าวสูตรว่า วา ปโร อสรูปา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระมีรูปไม่เสมอกัน สระหลัง ย่อมถึงการลบ

คำว่า วา เป็นบทหนึ่ง คำว่า ปโร เป็นบทหนึ่ง คำว่า อสรูปา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๓ บท บทว่า วา แสดงววัตถิตวิภาสา บทว่า ปโร แสดงการิยะ บทว่า อสรูปา แสดงอวธิ หรือแสดงปัญจมีนิमित ในสูตรติดกันก่อนหน้านี้ สราศัพท์ เป็นการี เป็นอันเชื่อมกันกับปโรศัพท์อันมีเอวจนจะเป็นที่สุดด้วยอำนาจการเปลี่ยนวิภตติ สเรศัพท์ อันเป็นนิमित เป็นอันเชื่อมกับอรูปศัพท์ อันมีปัญจมีนิमितเป็นที่สุด ด้วยคำที่กล่าวมานั้น จึงมีอธิบายความว่า เพราะสระมีรูปไม่เสมอกัน สระหลังย่อมถึงการลบ วา ศัพท์ เป็นบทนิบาต รูป(เสียง)อันเสมอกัน มีอยู่แก่้วนณะใด วัณณะนั้น ชื่อว่า สรรูปะ สรรูปนั้นไม่มีชื่อว่า อสรูปะ มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า สระที่มีรูปไม่เสมอกัน อื่นจากสระที่มีรูปเสมอกัน เพราะสระมีรูปไม่เสมอกันนั้น บรรดาสระที่ ๖ ตัว อันมีอักษรเป็นต้น มีอักษรเป็นที่สุด เพราะสระหน้าแต่ละตัวเป็นนิमित ให้ลบสระหลังได้ ๖ ตัว บรรดาเออักษรและโอักษร แต่ละตัวเป็นนิमित ให้ลบสระหลัง ๘ ตัว สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ปรา รมา ท่านขยายความไว้ว่า ๕๒ ตัว ถามว่า เพราะเหตุไร ในสูตรนี้ ท่านจึงทำปโรศัพท์ไว้ ? ตอบว่า ท่านทำปโรศัพท์ไว้ เพื่อห้ามการลบสระหน้า

บทว่า จตฺตาโรเม เป็นต้นนี้ เป็นอุททาหรณ์ ในอุททาหรณ์เหล่านั้น บทว่า จตฺตาโรเม ตัดบทเป็น จตฺตาโร อิม, กิณฺนุ'มาว ตัดบทเป็น ก็ นุ อิมาว แยกพยัญชนะออกจากสระ เมื่อจวนจะถึงการลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปี่ นี้ ห้ามการลบสระหน้านั้น เพราะอาศัยการห้ามลบสระหน้านั้น จึงลบสระหลังด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

กิวาศัพท์ จึงแสดงนิจจวิธิ (วิธีอันแน่นอน) อนิจจวิธิ (วิธีอันไม่แน่นอน) และอสนฺตวิธิ (วิธีที่ไม่ได้ปรากฏในสูตร) ในอุททาหรณ์มีอาทิวาอย่างนี้ว่า จกฺขุนฺทฺริยํ ท่านยอมแสดงนิจจวิธิด้วยวาศัพท์นี้ ในอุททาหรณ์มีอาทิวาอย่างนี้ว่า จตฺตาโรเม ท่านยอมแสดงอนิจจวิธิด้วยวาศัพท์นี้ เพราะเห็นอุททาหรณ์การใช้

ทั้งสองแบบคือ จตตาโรเม และจตตาโร อิเม ในอุททาหรณ์มีอาทิอย่างนี้ว่า ปญจินทริยานิ ท่านย่อมแสดงออสันตวิธิตัวด้วยวาศัพท์นี้ เพราะไม่มีวิธีสำเร็จรูปด้วยสูตรนี้

อุททาหรณ์มีอาทิว่า ปญจินทริยานิ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุททาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น ปญจ อินทริยานิ ตโย อสสุ แยกพยัญชนะออกจากสระ เมื่อจวนจะถึงการลบสระหลังด้วยสูตรนี้ ด้วยวาศัพท์จึงไม่ทำ ลบสระหน้าด้วยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง นำพยัญชนะสู่สระหลัง ฟังทราบรูปสำเร็จ

สูตรนี้ เพราะทำ วา ปโร โยควิภาคะ ในอุททาหรณ์มีอาทิว่า ปปี, นาล์ อาทโย ตัดบทเป็น ปอาปี, น อลั, อ อาทโย ลบสระหลังที่มีรูปเสมอกัน สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคากว่า

ด้วย วา ปโร โยควิภาคะ แม้นเพราะสระมีรูปเสมอกัน

ลบสระหลัง ในอุททาหรณ์มีอาทิว่า ปปี, นาล์, และอาทโยเป็นต้น

๑๔. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำสนธิวิธานด้วยการลบสระด้วยสูตรทั้งอย่างนี้แล้ว เพื่อจะแสดงสนธิวิธานคือการวิการ(พฤคิ)สระทั้งหลาย จึงกล่าวสูตรว่า กุจาสวณณั ลุตเต (เมื่อสระหน้าอันมีเสียงไม่เสมอกันถูกลบแล้ว สระหลัง [คือ อี, อี และ อุ] ย่อมถึงความเป็นสระอสังวณณะ [คือ เอ โอ] ในบางแห่ง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มี ๒ สูตร คือ สรา เสโร โลปี และนเย ปรี ยุตเต เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรทั้ง ๒ นั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุททาหรณ์มีอาทิว่า โนเปติ เมื่อตัดบทเป็น น อุเปติ ลบสระหน้าด้วยสูตรนี้ว่า สรา เสโร โลปี แล้วนำพยัญชนะไปสู่สระหลัง เมื่อมีคำถามว่า ในอุททาหรณ์ว่า โนเปติเป็นต้นนั้น ต้องลบสระหน้า แล้วนำพยัญชนะไปสู่สระหลังเท่านั้น หรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุททาหรณ์ว่า โนเปติเป็นต้นนั้น ต้องลบสระหน้าแน่นอน (แต่) ไม่ต้องนำพยัญชนะไปสู่สระหลัง เมื่อลบสระหน้าไปแล้ว ให้ทำวิการ(พฤคิ)สระหลัง(เอา อุ เป็นโอ) แล้วจึงนำพยัญชนะไปสู่สระหลัง ดังนี้ จึงกล่าวสูตรว่า กุจาสวณณั ลุตเต

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อลบสระหน้าแล้ว สระหลัง ย่อมถึงการวิการได้บ้าง บทว่า กุจि เป็นบทหนึ่ง บทว่า อสวณณั เป็นบทหนึ่ง บทว่า ลุตเต เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๓ บท คำว่า กุจิ แสดงอรรถแห่งกุจิ คำว่า อสวณณั แสดงการียะ คำว่า ลุตเต แสดงภาวสัทตมี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธิสูตร สราศัพท์จากสูตรหน้า และปโรศัพท์จากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ตามไปอยู่ และสราศัพท์ ในสูตรต้น ย่อมเชื่อม(ตาม)ต่อไป โดยมีเอกจวนะเป็นที่สุด ด้วยการเปลี่ยนวิภตติ และศัพท์ว่า เสโร ซึ่งเป็นศัพท์มีสัทตมีวิภตติเป็นที่สุด เป็นศัพท์เชื่อมต่อกับ ลุตเตศัพท์ ที่มีสัทตมีวิภตติเป็นที่สุด ขยายความว่า ด้วยคำที่กล่าว

มาแล้วนั้น เมื่อลบสระหน้าแล้ว สระหลัง [คือ อี, อี และ อุ] ย่อมถึงความเป็นสระอสังวัญณะ [คือ เอ โอ] ในบางแห่ง

วิณณะอันเสมอกัน ชื่อว่า สวัญณะ รูปคือเสียงที่เลือกกันไม่มี แก่สระเหล่านั้น เหตุนั้น สระเหล่านั้น ชื่อว่า อสังวัญณะ ซึ่งอสังวัญณะนั้น ได้แก่ เออักษรและโออักษร เพราะเหตุนี้ ในอุทาหรณ์ว่า เนตถ นี ลยสระหลังด้วยสูตรนี้ แม้เมื่อมีวาศัพท์ในสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เพราะเหตุไร ท่านจึงทำกวจิ ศัพท์ไว้อีก ? เพราะความที่วาศัพท์และกวจิศัพท์ทั้งสองนั้นเป็นศัพท์มีเนื้อความต่างกัน จริงอยู่ วาศัพท์ ในสูตรติดกันไม่มีระหว่าง แสดงนิจจวิธิ อนิจจวิธิ และอสันตวิธิ เพราะความที่ตนเองเป็นศัพท์มีอรรถ เป็นววัตถิตวิภาสา ส่วนกวจิศัพท์ในสูตรนี้ ย่อมแสดงอสันตวิธิเท่านั้น แต่วาศัพท์โดยส่วนมาก ให้เกิด รูปอุทาหรณ์ไว้ทั้งสอง ส่วนกวจิศัพท์โดยส่วนมาก ให้เกิดเพียงรูปเดียวเท่านั้น สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ ว่า

กวจิ และ นวา ศัพท์มีอรรถเสมอกัน มีรูปอย่างเดียว

โดยมาก ส่วน วา และ วิภาสา ศัพท์ มีอรรถเสมอกัน มีรูปทั้งสอง

อย่างโดยมาก

อนึ่งในสูตรนี้ แม้เมื่อโลปศัพท์ตามไป คำว่า ลุตเต จึ่งเป็นคำที่เกินมา และเพราะ ศัพท์เกินมา ต้องมีความหมายที่เกินมาด้วย ฉะนั้น ลุตตศัพท์ จึ่งเป็นการวิการ(พฤติ)สระหน้า แม้ใน เพราะการลบสระหลัง อุทาหรณ์เช่น อีเสลโย, มุเนลโย, รเถสโถ สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นคาถาสังคหะ ไว้ในคัมภีร์นिरูตีว่า

วิการ มี ๒ อย่าง คือ วิการสระหน้า และวิการสระหลัง

ด้วยสูตรว่า กวจิ เป็นต้น ควรรู้ว่าเป็นวิการสระหลัง

ในสูตรนั้น ด้วยลุตตศัพท์ ย่อมทำวิการสระหน้า เช่นในตัวอย่างว่า

อีเสลโย มุเนลโย รเถสโถ เป็นต้น

อุทาหรณ์มีอาทิว่า สงขย โนเปติ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? คือ ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทว่า สงขย น อูเปติ, พนฺธุสส อิว เมื่อจวนจะถึงการลบสระหลัง ด้วย วา ปโร อสรูปา สูตร เพราะไม่ได้ทำ วาศัพท์ไว้ จึ่งลบสระหน้าด้วย สรา สเร โลปฺ สุตร อาศยสูตรติดกันไม่มีระหว่างทั้งสอง เพราะทำเอ อักษรอสังวัญณะด้วยสูตรนี้ และเพราะทำเออักษร เป็นเออักษรในอุทาหรณ์นอกนี้ และนำพยัญชนะ ไปสู่สระหลังแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า ยสสินฺทรียานิ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทว่า ยสส อินฺทรียานิ และ ตถา อุปมฺ ลบสระหน้าด้วย สรา สเร โลปฺ สุตร เมื่อจะถึงการทำอสังวัญณะด้วย

สูตรนี้ เพราะไม่ทำการห้ามด้วยกวจิศัพท์ เพราะอาศัย สรา สเร โลปี, วา ปโร อสรูปา, และ ก วจาสวณณ ลุตเต สูตร จึงทำที่ฎะสระหลังด้วย ทีฆิ สูตร นำพยัญชนะไปสู่สระหลังแล้ว ฟังทราบรูป สำเร็จ

อนึ่ง ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวไว้ว่า นอกจากนี้ อิวณณ ศัพท์จากสูตรนี้ว่า อิวณณ ยั นวา (สระ อี วัฒนธรรมยอมถึงความ เป็น ย อักษร ในเพราะสระมีเสียงไม่เสมอกันในบางแห่ง) และ อุ ศัพท์จากสูตรนี้ว่า วโมทุนตาน (แปลง โอ และ อุ ที่อยู่ท้ายบทเป็น ว ในเพราะสระหลัง ในบางแห่ง) อันบุคคลพึงให้ตามไป ในสูตรนี้ โดยสีหคตินัย (นัยอย่างการดำเนินของราชสีห์) และกล่าวไว้อีกว่า เมื่อลอบสวณณะไปแล้วด้วยสูตรนี้ว่า ในกาโรและกาโรยะเหล่านั้น แปลงสระ อี วัฒนธรรมและ อุ อักษร เป็น เอ อักษร และ โอ อักษร[ตามลำดับ] โดยเนื่องด้วยฐานใกล้เคียงกัน

๑๕. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำวิการสนธิด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดง ทีฆะสนธิ ๒ อย่าง ด้วยแห่งการที่ฆะสระหน้า และทีฆะสระหลัง จึงกล่าว ๒ สูตรว่า ทีฆิ และ ปุพโพ จ

ถามว่า ทีฆิ สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มี ๒ สูตร คือ สรา สเร โลปี และนเย ปรี ยุตเต เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และ ออกมาจากสูตรทั้ง ๒ นั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุททาหรณ์มีอาทิว่า สหธิธ วิตติ เมื่อ ตัดบทเป็น สหธา อธิ ลบสระหน้า ด้วยสูตรนี้ว่า สรา สเร โลปี ฟังนำพยัญชนะไปประกอบสระหลัง ด้วย นเย ปรี ยุตเต เมื่อมีคำถามว่า ในอุททาหรณ์ว่า สหธิธ วิตติ นี้ ต้องลบสระหน้าแล้วนำพยัญชนะไป ประกอบสระหลังเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ลบสระหน้าเท่านั้น ไม่ต้องนำพยัญชนะ ไปประกอบสระหลัง (แต่) แต่ต้องทำทีฆะสระหลังแล้วนำพยัญชนะไปประกอบสระหลัง ดังนี้ จึงกล่าว สูตรนี้ว่า ทีฆิ (เมื่อลบสระหน้าแล้ว สระหลังยอมถึงความ เป็นทีฆะในบางแห่ง)

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อ ลบสระหน้าแล้ว สระหลัง ยอมถึงการที่ฆะได้บ้าง คำว่า ทีฆิ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มีบทเดียวเท่านั้น บท ว่า ทีฆิ แสดงการียะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ ฟังเห็นว่าเป็นวิธิสูตร และ กวจิศัพท์ ตามไป เพื่อ ประโยชน์แก่การเป็นกาโรยะ นิमित และกาโร ด้วยคำที่กล่าวมานี้ ท่านจึงขยายความไว้ว่า เมื่อลบสระ หน้าแล้ว สระหลังยอมถึงความ เป็นทีฆะในบางแห่ง เสียงที่ประกอบในเวลาอันยาว ชื่อว่า ทีฆะ ซึ่ง ทีฆะนั้น

อุททาหรณ์มีอาทิว่า สหธิธ วิตติ ปุริสสส เสฏฺฐิ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? ก็ อุททาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทได้ว่า สหธา อธิ วิตติ, อนาคาเรหิ จ อุภย ลบสระหน้า ด้วย สรา สเร โลปี สูตร เพราะอาศัยสูตร ทั้งสอง ทำ ทีฆะสระหลังทั้งหลาย นำพยัญชนะไปประกอบสระหลังและ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า ปณจหุपालิ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น ปณจหิ อุปาลิ, นตถิ อดถิ ลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปี เมื่อจวนจะทำที่ชะสระหลังด้วยสูตรนี้ (แต่)ไม่ทำที่ชะ ด้วยกวจศัพท์ที่ตามไปในสูตรนี้ แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

๑๖. ถามว่า ปุพโพ จ สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มี ๒ สูตร คือ สรา สเร โลปี และนเย ปริ ยุตเต เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรทั้ง ๒ นั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า กิสูธ วิตตฺ เมื่อตัดบทเป็น กิ สุ อธิ ลบสระหลัง ด้วยสูตรนี้ว่า วา ปโร อสรูปา (พียงนำพยัญชนะไปประกอบสระหลังด้วย นเย ปริ ยุตเต) เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์ว่า กิสูธ วิตตฺ นี้ ต้องลบสระหลังแล้วนำพยัญชนะไปประกอบสระหลังเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ลบสระหลังเท่านั้น ไม่ต้องนำพยัญชนะไปประกอบสระหลัง (แต่) ต้องทำที่ชะสระหลังแล้วนำพยัญชนะไปประกอบสระหลัง ดังนี้ จึงกล่าวสูตรนี้ว่า ปุพโพ จ (เมื่อลบสระหลังแล้ว สระหน้าย่อมถึงความเป็นที่ชะในบางแห่ง)

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อลบสระหลังแล้ว สระหน้า ย่อมถึงการที่ชะได้บ้าง บทว่า ปุพโพ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๒ บท คำว่า ปุพโพ แสดงการียะ คำว่า จ แสดงการตั้งไว้ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธีสูตร และ จศัพท์ ที่ตามไป ในสูตรนี้ ย่อมตั้งนิमित และการี สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ว่า

จศัพท์ ในสูตรว่า ปุพโพ จ ย่อมตั้งที่ฆศัพท์ และลุตต

ศัพท์ไว้ ที่ฆศัพท์ และลุตตศัพท์ ที่จศัพท์ตั้งไว้ใช้เฉพาะในสูตรนี้

ไม่ให้ตามต่อไปในสูตรข้างหน้า คือไม่ใช่สูตรตามลำดับไป

ก็ในสูตรนี้ การีและนิमितเท่านั้น ย่อมตามมาเพื่อความมีอยู่แห่งการี คำว่า ปโร ลุตเต ย่อมทำให้นิमितเท่านั้นมีความแตกต่าง คำว่า สโร และสเร เป็นศัพท์ที่ทำให้การียะแตกต่างออกไปจากนิमितนั้น ตามความมีอยู่ ด้วยคำที่กล่าวมาแล้วนั้น ท่านจึงขยายความไว้ว่า เมื่อลบสระหลังแล้ว สระหน้าย่อมถึงความเป็นที่ชะได้ในที่บางแห่ง

อุทาหรณ์มีอาทิว่า กิสูธ วิตตฺ, สาธูติ ปฏิสสุณิตวา สำเร็จรูปได้อย่างไร ? คือ ก็ อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทได้ว่า กิ สุ อธิ วิตตฺ, อนาสาธุ อิติ ปฏิสสุณิตวา แยกพยัญชนะออกจากสระ เพราะอาศัยสูตรว่า สรา สเร โลปี ลบสระหลัง ด้วย วา ปโร อสรูปา สูตร เพราะอาศัยสูตรทั้ง ๔ ที่มีในสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ที่ชะสระหน้าด้วยสูตรนี้ นำพยัญชนะไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า อติสส สำเร็จรูปได้อย่างไร ? คือ ก็ อุทาหรณ์นั้น ตัดบทได้ว่า อติ อสส ลบสระโดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว เมื่อจวนจะทำที่ขะสระหน้าด้วยสูตรนี้ (แต่)ไม่ทำที่ขะ ด้วยกวจิ ศัพท์ที่ตามมาในสูตรนี้ แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

๑๗. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำที่ขะสนธิ ๒ ประเภท คือ ที่ขะสระหน้าและที่ขะสระ หลังแล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงสนธิคือการทำอาเทศสระในสระสนธิ จึงกล่าวสูตรว่า ยเมทนตสสาเทโส (แปลง เอ ที่อยู่ท้ายบท เป็น ย ในเพราะสระหลัง ในบางแห่ง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า สรา สเร โลบ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า โข มายย เมื่อตัด บทเป็น โข เม อย เพราะสระหลัง จึงลบสระหน้าด้วยสูตรนี้ว่า สรา สเร โลบ เมื่อมีคำถามว่า เพราะ สระหลังทั้งปวง สระหน้าแม่ทั้งหมด ย่อมถูกลบไปเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า เพราะอ อักษร อยู่ข้างหลัง เออักษร อันเป็นสระหน้า ย่อมถลึงแม้การอาเทศเป็นยอักษรได้ จึงกล่าวสูตรว่า ยเมทนตสสาเทโส และท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า วิธีนี้ย่อมมีแก่ เม, เต และ เย ศัพท์เป็นต้น เท่านั้น ในเพราะ อ อักษร

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง อาเทศเออักษรเป็นที่สุด เป็นยอักษรได้ในที่บางแห่ง

บทว่า ย เป็นบทหนึ่ง บทว่า เอทนตสส เป็นบทหนึ่ง บทว่า อาเทโส เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๓ บท คำว่า ย แสดงการียะ คำว่า เอทนตสส แสดงฉัญญีการิตัวมองหาการอาเทศ คำว่า อาเทโส แสดงแสดงความแตกต่างของวิธีสูตรนั้น บรรดาฉัญญีสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า และ เพราะ สเรศัพท์ ตามมา จากสูตรต้น และ กวจิศัพท์ตามมาจากสูตรที่ ๓ เพราะสระหลัง อาเทศ เออักษรอันเป็นตัวที่สุดับท เป็นยอักษรได้ในที่บางแห่ง เมื่อท่านพึงกล่าวว่า โย ก็กล่าวคำว่า ย ด้วย สามารถแห่งสนธิเพื่อประโยชน์แก่การสวดสะดวง

มีอุทาหรณ์เป็นต้นว่า อติโคโต โข มายย ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น อย, เต อย, เต อสส แยกพยัญชนะออกจากสระ เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า สรา ๆเปฯ ปี, กวจา ๆเปฯ ตเต อาเทศ แออักษรอันเป็นตัวที่สุดับท เป็น ยอักษร เพราะพยัญชนะอยู่หนปลายทำที่ขะด้วยสูตรว่า ที่ขะ นำ พยัญชนะไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า เนนาคตา สำเร็จรูปได้อย่างไร ? คือ อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทได้ว่า เน อนาคตา, เน เอตถ แยกพยัญชนะออกจากสระ เมื่อจวนจะถึงการอาเทศเออักษรเป็นยอักษรด้วยสูตร นี้ (แต่)ไม่ทำเพราะกวจิศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า สรา ๆเปฯ ปี ลบสระหลังด้วย วา โพ อสรูปา สูตร

แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ หนึ่ง ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์กัจจายนสูตรนิตเทสว่า ในอุทาหรณ์เหล่านี้ แม้ในความที่มีเออักษร ในอุทาหรณ์ทั้ง ๒ มีเสียงเสมอกัน อาศัยกลาปสูตรว่า ทส อสมานา ลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร อสรูปา เพราะความที่สระในอุทาหรณ์ทั้ง ๒ ไม่เสมอกัน เออักษร และโออักษร ชื่อว่า อสรูปะ โดยสภาวะนั้นเทียว พึงทราบว่า จริงอยู่ เออักษร ชื่อว่า อสรูปะ กับเออักษร และกับอักษร เหล่าอื่น เหมือนอย่างนั้น คำว่า และโออักษร ได้แก่ เออักษรและโออักษร เป็นอสรูปะกันโดยสภาพ โดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว เมื่อจวนจะทำที่สระหน้าด้วยสูตรนี้ (แต่)ไม่ทำที่ชะ

๑๘. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทศเออักษรรันเป็นอักษรดวงหน้า เป็นยอักษร ในเพราะอักษรเป็นสระหลังได้ ในที่บางแห่งด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงแม้การอาเทศโออักษรแลพอักษรเป็นวอักษรได้ ในที่บางแห่ง ในเพราะสระหลัง จึงกล่าวสูตรว่า วโมทุทนต์านัน (แปลงโอ และ อุ ที่อยู่ท้ายบทเป็น ว ในเพราะสระหลัง ในบางแห่ง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า สรา สเร โลปี เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ขวสส เมื่อตัดบทออกเป็น โข อสส เพราะสระหลัง ลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปี เมื่อมีคำถามว่า เพราะสระหลัง ต้องลบสระหน้าทั้งปวงหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เพราะสระหลัง ไม่จำเป็นต้องลบสระหน้าทั้งหมด ในเพราะสระหลัง โออักษรและอุอักษร ย่อมถึงการอาเทศเป็นวอักษร ดังนี้ จึงกล่าวสูตรว่า วโมทุทนต์านัน

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง อาเทศโออักษรและอุอักษร ที่อยู่ท้ายบทเป็น ว ได้ ในที่บางแห่ง บทว่า วิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า โอทุทนต์านัน เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๒ บท คำว่า วิ แสดงการียะ คำว่า โอทุทนต์านัน แสดงสัมพันธรัฐการียะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธิสสูตร ขยายความว่า เพราะสระศัพท์ จากสูตรต้น กวจศัพท์ จากสูตรที่ ๓ อาเทศศัพท์จากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ตามมา เพราะสระหลัง อาเทศ โออักษรและอุอักษร เป็นวอักษรได้ ในที่บางแห่ง โอและอุ ชื่อว่า โออุ. โอและอุเท่านั้น เป็นที่สุด เหตุนี้จึงชื่อว่า โอและอุเป็นที่สุด แห่งโอและอุอันเป็นที่สุด(บท)เหล่านั้น

อุทาหรณ์มีอาทิว่า อถ ขวสส สำเร็จรูปได้อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น อถ โข อสส, โส อสส, พหุ อาพาโธ, วตถุ เอตถ, จกขุ อาปาตฺ แยกพยัญชนะออกจากสระ เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า สรา สเร โลปี, กวจาสวณณฺ ลุตเต, ยเมทนต์สสาเทโส จึงอาเทศโออักษรและอุอักษร เป็นวอักษรได้ ด้วยสูตรนี้ แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า จตตารโธเม สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์นั้นตัดบทเป็น จตตารโ อิเม แยกพยัญชนะออกจากสระ เมื่อจวนจะถึงการอาเทศเป็นวอักษรแห่งบทหน้า (แต่) ไม่ทำเพราะกวจิศัพท์ที่ตามมา ลบสระหลัง ด้วยสูตรว่า วา ปโร อสรูปา แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

แม้เมื่ออนตศัพท์ จาก ยเมทนต์สสาเทโส ตามมา ท่านยังใส่อนตศัพท์ไว้ในสูตรนี้อีก ย่อมแสดงความที่อนตศัพท์ในสูตรนี้ เป็นศัพท์ที่มีเนื้อความไม่เสมอกับอนตศัพท์ที่ตามมา จริงอยู่ ด้วยสูตรก่อน อาเทศเอที่สุดบทเป็นยอักษร แต่ในสูตรนี้ อาเทศ เออักษรอันเป็นที่สุดบทบ้าง กลางบทบ้าง เป็นวอักษร อีกนัยหนึ่ง ด้วยอนตศัพท์ในสูตรนี้ มีไว้เพื่ออาเทศสระแม้ตัวอื่นเป็นวอักษรได้ เช่น ในอุทาหรณ์มีอาทิวา อิเตววิ และ สวชช มหฺทึ, สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้เป็นสังคหคาถาว่า ด้วยอนตศัพท์ในวโมทนต์ตานํ สูตร ท่านอาจารย์ ย่อมกล่าวรูปสำเร็จ ในปาฐะมีอาทิวา สวชช

๑๙. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทศสระ ในเพราะสระ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะทำอาเทศพยัญชนะพร้อมสระ ในเพราะสระ จึงกล่าวสูตรว่า สฟฺโ พ จนฺติ (ติ ศัพท์ทั้งหมดย่อมถึงความเป็น จ อักษรในเพราะสระ ในบางแห่ง) และ โท ธสฺส จ (แปลง ธ อักษรเป็น ท อักษรและอักษรอื่นๆ ในเพราะสระหลัง ในบางแห่ง) สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ว่า

อาเทศสนธิ ๓ อย่าง คือ สรอาเทศสนธิ สระพยัญชนะอาเทศ

สนธิ และนิคคหิตอาเทศสนธิ ท่านแสดงไว้พร้อม อุทาหรณ์ไว้ดังนี้ :-

อาเทศสระสนธิท่านแสดงไว้ด้วยสูตรว่า ยเมทนต์สสา

เทโส และ วโมทนต์ตานํ เช่นคำว่า มยายํ, พหฺวาพาโธ นี้เป็น

เป็นอุทาหรณ์ของอาเทศสนธิทั้ง ๒ สูตรเหล่านั้น

สรพยัญชนะอาเทศสนธิ ท่านแสดงไว้ด้วยสูตรว่า

สฟฺโ จํ ติ และ โท ธสฺส จ เช่น อิจเจตํ กุสลํ และ

เอกมิทาหํ นี้เป็นอุทาหรณ์ ของสรพยัญชนะอาเทศสนธิ ทั้งสองสูตรนั้น

ถามว่า สูตรว่า สฟฺโ จํ ตินี้ อะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรทั้ง ๓ คือ สรา สเร โลบํ, วา ปโร อสรูปา ในหนหลัง และ อิวณฺณณ ยํ นวา ข้างหน้า เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า อจจนตํ ตัดบทเป็น อติ อนตํ เพราะสระหลัง จึงลบสระหน้า ด้วยสูตรนี้ว่า สรา สเร โลบํ และ เพราะสระมีรูปไม่เสมอกัน จึงลบสระหลัง ด้วยสูตรนี้ว่า วา ปโร อสรูปา และในเพราะสระหลังมีรูปไม่เสมอกัน จึงอาเทศ อิ

อักษรเป็นยอักษร ด้วยสูตรนี้ว่า อิวณโณ ย นวา เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า อจจนต์ นั้น จำต้องใช้วิธีสูตรทั้ง ๒ ที่กล่าวแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์ เป็นต้นว่า อจจนต์ นั้น ไม่จำต้องใช้วิธีสูตรทั้ง ๓ ที่กล่าวมาแล้ว ในเพราะสระหลัง อาเทศพยัญชนะ (คือ) ศัพท์ทั้งตัว เป็น จอักษร แม้ด้วยสูตรนี้ว่า สฟโพ จ ติ ดังนี้ จึงกล่าวสูตรว่า สฟโพ จ ติ หนึ่งท่าน กล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า เมื่อกำลังจะดำเนินการแปลง อี เป็น ย ด้วยสูตรว่า อิวณโณ ย นวา (ก็ ไม่ต้องแปลง เพราะสูตรหลังมีกำลังมากกว่าสูตรหน้า) จึงแปลง ติ เป็น จ ด้วยสูตร สฟโพ จ ติ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง ติ ศัพท์ทั้งหมดย่อมถึงความเป็น จ อักษรในเพราะสระ ในบางแห่ง บทว่า สฟโพ เป็น บทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ติ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๓ บท คำว่า สฟโพ แสดงวิเสสนะจง คำว่า จ คำว่า จ แสดงการียะ คำว่า ติ แสดงการี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธีสูตร พึง เห็นว่า บทว่า จ เป็นรูปหีบห่อ ด้วยคำว่า ติ นี้ ท่านกำหนดเอาเฉพาะดิอักษรของอติ อิติ และปติ เท่านั้น

สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า นี่เป็นวิธีของ ติ ศัพท์ที่ยังมิได้แปลงเป็น ย อักษรเท่านั้น เพราะแสดงด้วยศัพท์ว่า ติ มิฉะนั้นแล้ว กวจิ ศัพท์ และสูตรว่า อติสส จนตสส ก็ควรจะมีประโยชน์ มีคำทักท้วงว่า เพราะเหตุไรท่านจึงกล่าวว่า สฟโพ จ ติ ท่านควรจะกล่าวเพียงคำเท่านั้นว่า จ มีคำเฉลยว่า ท่านทำศัพท์ไว้เพื่อการอาเทศทั้งหมด

อุทาหรณ์มีอาทิว่า อิจเจต สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์เหล่านั้นตัดบทเป็น อิติ เอต, อิติ อสส, ปติ อุตตริตวา, ปติ อาหารติ เพราะอาศัยสูตรว่า สรา สเร โลปี และ กวจาสวณณ ลุตเต อาเท สติศัพท์ทั้งหมดทีเดียว เป็น จ ด้วยสูตรนี้ การซ้อนอักษร ด้วยสูตรว่า ประเทว ภาโว จาเน นำพยัญชนะ ไปประกอบสระหลังแล้ว แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อิติสส มุหุตตมปี สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์นั้นตัดบทเป็น อิติ อสส แยกพยัญชนะออกจากสระ เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทศดิอักษร เป็น จอักษร ด้วยสูตรนี้ (แต่) ไม่ทำ เพราะกวจิศัพท์ห้ามไว้ เพราะอาศัย สูตรว่า สรา สเร โลปี ลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร อสรูปา แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

๒๐. ถามว่า โท ฐสส จ สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มี ๒ สูตร คือ สรา สเร โลปี และ ทีฆิ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมา จากสูตรทั้ง ๒ นั้น ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า เอกมิ ทาห์ ตัดบทเป็น เอกิ อิศ อห เพราะสระหลัง ลบสระหน้าด้วยสูตรนี้ว่า สรา สเร โลปี เมื่อลบสระหน้า แล้ว ทีฆะสระหลัง ด้วยสูตรนี้ว่า ทีฆิ เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า เอกมิทาห์ นั้น ต้องทำ

ด้วยวิธีสูตรที่กล่าวมาทั้ง ๓ สูตรเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า เพราะสระหลังจึงอาเทศ
ธอักษร เป็นทอักษรดด้วยสูตรนี้ว่า โท ธสส จ จึงกล่าวสูตรว่า โท ธสส จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า
เพราะสระหลัง อาเทศธอักษร เป็นทอักษรดได้ในที่บางแห่ง บทว่า โท เป็นบทหนึ่ง บทว่า ธสส เป็นบท
หนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า โท แสดงการียะ คำว่า ธสส แสดงการี คำว่า จาติ
แสดงสมุจจย บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธีสูตร ท่านขยายความไว้ว่า เพราะสระศัพท์
และกวจิศัพท์ตามมา เพราะสระหลัง อาเทศธอักษร เป็นทอักษรด

อุทาหรณ์ว่า อิทาห สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์นั้นตัดบทเป็น อิธ อิห แยกพยัญชนะ
ออกจากสระ เพราะอาศัย สรา สเร โลปี และ กวจาสวณณิ ลุตเต อาเทศธอักษร เป็นทอักษรด ด้วย
สูตรนี้ ลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปี ที่มะสระหลัง นำพยัญชนะไปประกอบสระหลังแล้ว พึง
ทราบรูปสำเร็จ

ก็ในคัมภีร์นิรุตติเพราะความที่สูตรทั้งหลายสอง อันท่านกล่าวไว้โดยความเป็นสระอาเทศ
สูตร จึงไม่ต้องแยกพยัญชนะออกจากสระ ทำการอาเทศได้เลย ตัวอย่างนอกนี้ เป็นผลของกวจิศัพท์ ก็
อุทาหรณ์นั้น ตัดบทเป็น อิธ เอว มีการลบสระหน้าด้วย สรา สเร โลปี สูตรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง คำ
ที่เหลือ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า สาหุทสนมรียานํ เป็นผลของจศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ตัดบทเป็น สาธุ ทสนม
รียานํ ด้วยจศัพท์สูตรนี้ อาเทศธอักษรเป็นทอักษรดแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในคำว่า สุตตวิภาเคน พุทธา สिया นี้ ท่านแสดงสุตตวิภาคข้อ ๑ ไว้ว่า โตะ ทสส (อาเทศ
อักษร เป็นทอักษรด) แล้วแสดงตัวอย่างว่า สุกโต

คำว่า โฏ ทสส เป็นสุตตวิภาคข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า ทุกกฏ

คำว่า ไร่ ทสส เป็นสุตตวิภาคข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า คนธพโพ

คำว่า โตร ตตสส เป็นสุตตวิภาคข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า อตรโซ

คำว่า โก คสส เป็นสุตตวิภาคข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า กุลูปโก

คำว่า โล รสสเป็นสุตตวิภาคข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า มหาสาโล

คำว่า โซ ยสส เป็นสุตตวิภาคข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า ควโซ

คำว่า โพ วสสเป็นสุตตวิภาคข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า กุพโพ

คำว่า โก ยสส เป็นสุตตวิภาคข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า สเก

คำว่า โย ชสส เป็นสุตตวิภาคะข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า นียํ ปุตตํ

คำว่า โก ตสส เป็นสุตตวิภาคะข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า นียโก

คำว่า จุจ ุตตสส เป็นสุตตวิภาคะข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า ภจจุจ

คำว่า โผ ปสส เป็นสุตตวิภาคะข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า นิปผตติ

คำว่า โข กสส เป็นสุตตวิภาคะข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า นิกขมติ

ท่านจารย์พึงแบ่งสูตรออกเป็นจำนวนมาก

พระมหากัจจายนเถระ กล่าวถึงสูตร อุทาหรณ์ของสูตร จศัพท อุทาหรณ์ของจศัพท การแบ่งสูตร อุทาหรณ์ของการแบ่งสูตร อนึ่งในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวถึงการสำเร็จรูปอุทาหรณ์ทั้งปวงด้วยจศัพทเท่านั้น แต่ในคัมภีร์สัททนีติสุดตมาลา สูตรทั้งหลายจำนวนมาก มาแล้วในฐานะของการแบ่งสูตร บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ทั้งหลายบางส่วน มีสภาพที่บุคคลพึงรู้ได้โดยง่าย ข้าพเจ้าจักกล่าวเฉพาะอุทาหรณ์ของสูตรที่ปรากฏดังต่อไปนี้

สุตตวิภาคะว่า โทร ทสส อุทาหรณ์ เช่น อินทริยํ, ทุทรภิ, ภโทร.

สุตตวิภาคะว่า โฆ ชสส อุทาหรณ์ เช่น นิฆณฺฑ.

สุตตวิภาคะว่า โท ชสส อุทาหรณ์ เช่น ปเสนทิ.

สุตตวิภาคะว่า ฌโณ ฌยสส อุทาหรณ์ เช่น ปณฺณตติ หรือ ปณฺณตติ. ปณฺณาสํ หรือ ปณฺณาสํ. ปณฺณจสส ปณฺณโณ. ปณฺณวีสติ หรือ ปณฺณวีสติ

สุตตวิภาคะว่า โณ นสส อุทาหรณ์ เช่น ปณฺณิ, ปณฺณิโต.

สุตตวิภาคะว่า โน ฌสส อุทาหรณ์ เช่น ตลฺโล หรือ ตลฺโล, กลฺลํ ปริเทวยุ.

สุตตวิภาคะว่า โว ยสส อุทาหรณ์ เช่น อาวุธํ หรือ आयुธํ

สุตตวิภาคะว่า आयุสส ยสส โว ปณฺณตติยํ. เช่น ทีฆาวุกุมารो.

สุตตวิภาคะว่า โท กสส อุทาหรณ์ เช่น สทตฺตปสุโต.

สุตตวิภาคะว่า โป มสส อุทาหรณ์ เช่น จิรปวาสี.

สุตตวิภาคะว่า โป วิสส วสส จ อุทาหรณ์ เช่น ปจฺเจสสติ หรือ วิจฺเจสสติ, ปจฺจเปกฺขนา หรือ ปจฺจเวกฺขนา.

จริงอยู่ในคัมภีร์สัททนีติสูตรมาลา สูตรและอุทาหรณ์ จำนวนมากอันมีอย่างนี้ มาแล้ว ส่วนข้าพเจ้า ยกตัวอย่างที่บุคคลควรรู้ได้โดยง่าย อันปรากฏแล้ว เพื่อความฉลาดแห่งปัญญาของภิกษุผู้เป็นนักศึกษาใหม่

อนึ่ง ท่านพระอัครคังสาจารย์ ตั้งสูตรไว้ว่า วุตตาวุตตานํ พยณชนานํ อณฺณพยณชนตตมปิ^๓ (ก็แหละความเป็นพยัญชนะอื่นๆ แห่งพยัญชนะ ท. อันเรากล่าวมาแล้ว และยังมีได้กล่าวย่อว่ามีได้คือพยัญชนะที่ได้กล่าวมาแล้วและยังไม่ได้กล่าว มีการเปลี่ยนเป็นพยัญชนะอื่นๆ ได้)

ข้าพเจ้าจะกล่าวการสำเร็จรูปแห่งชลาพุศัพท์ สนนิวิศัพท์ และเอหฺมุคศัพท์ บรรดาการสำเร็จรูปแห่งศัพท์ทั้ง ๓ เหล่านั้น คำว่า ชลาพุ ตั้งชรายุศัพท์ อาเทสอักษร เป็นลอักษร อาเทสยอักษร เป็นพอักษร สำเร็จรูปเป็นชลาพุศัพท์ ตั้งสนนิวิศัพท์ และการสำเร็จรูปเป็นสนนิวิศัพท์ ตั้งเอหฺมุคศัพท์ และรูปสำเร็จแห่งเอหฺมุคศัพท์ ที่เรียกว่า ชลาพุ เพราะถึงความคร่ำคร่า เสื่อมสลาย พักผ่อน พระบาลีว่า เอหฺมุโค (คนทั้งใบ้ทั้งหนวก)

ท่านพระอัครคังสาจารย์ กล่าวสูตรไว้ว่า เอวฺขฺนตเร วียสส พยา^๔. (นิตีสูตร. ๑๒๗) (การแปลงเป็น พยา แห่ง วียศัพท์ ที่ดำรงอยู่ในระหว่าง เอวฺ ศัพท์ และ โข ศัพท์ ย่อมมี.) และกล่าวรูปสำเร็จไว้ว่า เอวฺ พยาโข คำว่า เอวฺ พยาโข ตัดบทเป็น เอวฺ วีย โข

ท่านพระอัครคังสาจารย์ กล่าวสูตรไว้ว่า วาจา ย โพบ ปรเล^๕ (ในเพราะ ปร ศัพท์ อันเป็นเบื้องหลัง การแปลงเป็น พย แห่ง วาจา ศัพท์ ย่อมมี) และกล่าวรูปสำเร็จไว้ว่า พยปรโล คำว่า พยปรโล ตัดบทเป็น วาจาปรโล

ความจริงสูตรและอุทาหรณ์ทั้งหลายจำนวนมาก ท่านกล่าวไว้แล้วในคัมภีร์สัททนีติสูตรมาลาด้วยประการฉะนี้ ความพิสดาร อันนักศึกษาผู้ต้องการพิสดาร ตรวจสอบในคัมภีร์นั้นแล้ว พึงเข้าใจอีกนัยหนึ่ง ท่านทำโยควิภาคะตล้อยตามสูตรในคัมภีร์ก็จ่ายนะด้วยอาการอย่างนี้ หรืออีกนัยหนึ่ง พึงทำวิณณสนธิให้สำเร็จ ด้วยการยึดเอาจศัพท์ อันคล้ายตามมติของอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์นยาสะ

๒๑. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทสเออักษรเป็นยอักษร ออักษรและโออักษรเป็นวอักษร ตีอักษรเป็นจและธอักษรเป็นตันเป็นทอักษรเป็นตันแล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาเทสอิวิณณะ เป็นยอักษร จึงกล่าวสูตรว่า อิวิณฺโณ ยนฺนวา (สระ อิ วิณณะย่อถึงความเป็น ย อักษร ในเพราะสระมีเสียงไม่เสมอกันในบางแห่ง)

^๓ นิตีสูตร. ๑๐๒ สูตรต์.

^๔ นิตีสูตร. ๑๒๗ สูตรต์.

^๕ นิตีสูตร. ๑๒๘ สูตรต์.

สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มี ๒ สูตร คือ สรา สเร โลปี และ วา ปโร อสรูปา เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรทั้ง ๒ นั้น ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุททาหรณ์เป็นต้นว่า วุตยสส ตัดบทเป็น วุตติ อสส เพราะสระหลัง ลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปี และกล่าวว่า เพราะสระมีรูปไม่เสมอกัน ลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร อสรูปา เมื่อมีคำถามว่า ในอุททาหรณ์นี้ ต้องลบสระหน้า หรือสระเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในอุททาหรณ์นั้น เพราะสระหลัง หรือเพราะสระหน้า ลบสระทั้งหลายเท่านั้นหาไม่ได้ (แต่) เพราะสระหลัง อิวณณะ ย่อมถึงความเป็น ย อักษร ในบางแห่ง จึงกล่าวสูตรว่า อิวณโณ ย นวา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง อิวณณะ ข้างหน้า ย่อมถึงความเป็นยอักษรได้ในที่บางแห่ง บทว่า อิวณโณ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ย เป็นบทหนึ่ง บทว่า นวา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๓ บท คำว่า แสดงการี อิวณโณ คำว่า ย แสดงการียะ คำว่า นวา แสดงอรรถของกวจิตัพพ์ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธีสูตร ท่านขยายความไว้ว่า เพราะอสรูปศัพท์ ตามมาอย่างมั่นคงทุกคติกนยะ และสเรศัพท์ ตามมาโดยความเป็นนิमित เพราะสระหลังมีรูปไม่เสมอกัน อิวณณะ ย่อมถึงความเป็นยอักษร ในที่บางแห่ง สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า

เพราะการติดตามมาของบทว่า อสรูป (ในเพราะสระ

มีเสียงไม่เสมอกัน) ในสูตรว่า อิวณโณ ย นวา (สระ อิวณณะ

ย่อมถึงความเป็น ย อักษร[ในเพราะสระมีเสียงไม่เสมอกัน]

ในบางแห่ง) การแปลงสระ อิวณณะเป็น ย อักษรจึงไม่มี

ในเพราะสระหลังมีเสียงเสมอกัน

อักษรคือ อิวณโณ อิวณณะ มีอักษร ท่านก็นับรวมเข้าไว้ในคำว่าอิวณโณนี้ เพราะมีรูปเสมอกัน ถามว่า ท่านไม่กล่าวว่า อาเทสอิวณณะเป็นยอักษรได้ในที่บางแห่ง เพราะอระจึงกล่าวไว้ อย่างนี้ มีคำเฉลยว่า ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ เพราะความที่กวจิตัพพ์และนวาศัพท์ทั้งสองมีอรรถเสมอกัน

อุททาหรณ์มีอาทิว่า ปฏิสนธารวุตยสส สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุททาหรณ์เหล่านั้นตัดบทเป็น ปฏิสนธารวุตติ อสส, สพพา วิตติ อนุญยเต แยกพยัญชนะออกจากสระ เพราะอาศัย สรา ฯเปฯ ปี สูตร อาเทสอิวณณะ เป็นยอักษรตัวสูตรนี้ เพราะพยัญชนะด้านหลัง ทำที่ชะด้วย ที่มิ สูตร ลบตัวอักษรออกไปตัวหนึ่ง ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ว่า พยัญชนะ โจ ฯเปฯ โค พยัญชนะไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า ปลูกหงเคหิ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์เหล่านั้น อันนักศึกษาพึงรู้ ได้โดยง่ายนั้นเทียว

๒๒. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทศสระสนธิ และอาเทศทั้งสระและพยัญชนะทั้ง ๒ ประเภท ด้วยอาเทศวิธีสูตรทั้ง ๕ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาเทศสระแม้อย่างอื่น จึงกล่าวสูตรว่า เอวาทิสส ริ ปุพฺโพ จ รสโส (แปลงอักษรตัวแรกของ เอว ศัพท์ เป็น ริ และกระทำสระหน้าให้เป็น รัสสะ ในบางแห่ง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มี ๒ สูตร คือ สรา สเร โลปี และ วา ปโร อสรูปา เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรทั้ง ๒ นั้น ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์เป็น ต้นว่า ยถริว, ตถริว ตัดบทเป็น ยถา เอว, ตถา เอว เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า ยถริว, ตถ ริว นั้น ต้องทำด้วยวิธีที่กล่าวไว้แล้วด้วยสูตรทั้งสองเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ไม่ต้อง ทำด้วยวิธีที่กล่าวไว้แล้วด้วยสูตรทั้งสองเท่านั้น เพราะสระอันเป็นที่สุดของยถาศัพท์ อาเทศเอออักษร อันเป็นอักษรตัวต้นของเอวศัพท์ ซึ่งอยู่เบื้องหลัง เป็นริอักษร และรัสสะสระอันเป็นตัวที่สุดของยถา ศัพท์ ซึ่งอยู่ข้างหน้า จึงกล่าวสูตรว่า เอวาทิสส ริ ปุพฺโพ จ รสโส เนื้อความนี้ ของสูตรนั้น ย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง อาเทศเอออักษรอันเป็นอักษรตัวต้นของเอวศัพท์ ซึ่งอยู่เบื้องหลัง เป็นริอักษร และ รัสสะสระอันเป็นตัวที่สุดของยถาศัพท์ ซึ่งอยู่ข้างหน้า บทว่า เอวาทิสส เป็นบทหนึ่ง บทว่า ริ เป็นบท หนึ่ง บทว่า ปุพฺโพ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า รสโส เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๕ บท คำว่า เอวาทิสส แสดงสัมพันธฎีกา ริ คำว่า ริ แสดงการียะ คำว่า ปุพฺโพ แสดง การี คำว่า จ แสดงสัมปินชนะ(รวบรวม) คำว่า รสโส แสดงการียะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธีสูตร ท่านขยายความไว้ว่า เพราะสระศัพท์ตามมา เพราะสระหน้า อาเทศเอออักษร อันเป็นตัวต้นของบทหลัง เป็น ริอักษร และรัสสะสระตัวหน้า อักษรตัวต้น คือ เอ ชื่อว่า เอวาทิ แห่งเอวาทินั้น บทว่า ริ เป็นรูป หีบท สระมีข้างหน้า ชื่อว่า ปุพฺพ จอักษร เป็นบทนิบาต สระที่ประกอบ หรือสัมพันธในเวลาสั้น ชื่อว่า รัสสะ จอักษร มีอรรถที่สองคือสัมปินชนะ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า ปฏิสนธารวุตยสส สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์เหล่านั้นตัดบทเป็น ยถา เอว วสุธาตลฺ, ตถา เอวคฺณว แยกพยัญชนะออกจากสระ เพราะอาศัย สรา ๆเปฯ ปี และ อิวณ โณ ยํ นวา สูตร อาเทศเอออักษร เป็นริอักษร รัสสะสระหน้า ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า ยถา เอว สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์เหล่านั้น อันนักศึกษาพึงรู้ได้ โดยง่ายนั้นเทียว

จบการพรรณนาในกัณฑ์ที่ ๒ แห่งสนธิกัณฑ์ในคัมภีร์กัจจายนวันฉนวน

๓.๑.๓ ตติยกัณฑ์ฉนวน

๒๓. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทศสรรสนธิ ด้วยสูตรจำนวน ๖ สูตร มีอาทิว่า ยเมทนต์สสาเทโส ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำปกตีสถิ จึงกล่าว ๒ สูตรว่า สรา ปกตี พยัญชน (สระทั้งหลายย่อมเป็นปกติ ในเพราะพยัญชนะเบื้องหลัง), และ สเร กวจิ (สระทั้งหลายย่อมเป็นปกติ ในเพราะสระหลังในบางแห่ง)

บรรดาปกตีสถิสูตรทั้งสองเหล่านั้น ปกตีสถิสูตรที่ ๑ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า ปกตีสถิสูตรที่ ๑ มี ๒ สูตร คือ รสส์ และ โลปลยจ ตตฺรากาโร เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรทั้ง ๒ นั้น ถ้ามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์ เป็นต้นว่า มโนปุพฺพงคมา ตั้งบทว่า มโนปุพฺพงคมา แยกพยัญชนะออกจากสระ เพราะพยัญชนะหลัง รสสระหน้าด้วยสูตรว่า รสส์ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอุทาหรณ์นั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวไว้แล้วเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวไว้แล้วเท่านั้น เพราะพยัญชนะหลัง ทำสระหน้าเป็นปกติดังนี้ จึงกล่าวสูตรว่า สรา ปกตี พยัญชน

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะพยัญชนะหลัง สระทั้งหลายนั้นแหละเป็นปกติ ไม่ถึงการวิการ บทว่า สรา เป็นบทหนึ่ง บทว่า ปกตี เป็นบทหนึ่ง บทว่า พยัญชน เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สรา แสดงการี คำว่า ปกตี แสดงการียะ คำว่า พยัญชน แสดงนิमितตสัดตมี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธีสูตร ท่านขยายความไว้ว่า เพราะพยัญชนะหลัง สระทั้งหลายเหล่านั้นเป็นปกติ รูปวิเคราะห์ของสรศัพท์ และของพยัญชนศัพท์ ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในหนหลัง สิ่งอันท่านกระทำครั้งแรก เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า ปกตี ขยายความว่า ตั้งไว้ก่อน มีคำโต้แย้งว่า เมื่อไม่มีพยัญชนะหลัง สระย่อมถึงการวิการ(พฤติ) เพราะเหตุไร ? มีคำตอบว่า พึงถึงการวิการด้วยสูตรทั้งหลายว่า ทีฆิ รสส์ และ โลปลยจ ตตฺรากาโร ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น

อุทาหรณ์มีอาทิว่า มโนปุพฺพงคมา สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์เหล่านั้นตัดบทเป็น มโนปุพฺพงคมา, ปมาโท มจฺจโน ปทฺ, และ ตินฺโน ปารจฺโคโต อหุ แยกพยัญชนะออกจากสระ เมื่อกำลังจะดำเนินการตามวิธีมีกล่าวไว้แล้วด้วยสูตรว่า โลปลยจ ตตฺรากาโร หรือ รสส์ ในอุทาหรณ์ว่า ปารจฺโคโต อหุ นี้ เมื่อกำลังจะดำเนินการลบสระหลัง ห้ามวิธีทั้งปวง ทำเป็นปกติ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ส่วนในอุทาหรณ์ว่า ปารงคโต อหุ นี้ ทำความที่ไออักษรเป็นปกติด้วยสูตรหลัง ทำอักษรตัวหลังเป็นปกติด้วยสูตรนี้ วัตนตยาจารย์กล่าวว่า เมื่อพหูจนะ อันเป็นตัวการี อันท่านแสดงแล้ว เพราะความที่นิมิตอันท่านแสดงแล้วด้วยเอกจนะ ในเพราะหอกษรเบื้องหลัง ฟังทำไออักษรและออักษรเป็นปกติ ด้วยสูตรนี้

๒๔. ทุติยปกติสูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า ปกติวิธีสูตรที่ ๒ มี ๒ สูตร คือ สรา สเร โลปี และ วา ปโร อสรูปา เป็นแดนเกิดเป็นเหตุ และออกมาจากสูตรทั้ง ๒ นั้น ถ้ามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิวา โก อิมิ ตัตตบเป็น โก อิมิ ท่านกล่าวว่า ลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปี หรือลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร อสรูปา มีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอุทาหรณ์นั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวไว้แล้วเหล่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวไว้แล้วเหล่านั้น เพราะสระหลังจึงเป็นปกติสระหน้าดังนี้ จึงกล่าวสูตรนี้ว่า สเร กวจิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง สระทั้งหลายนั้นแหละเป็นปกติ บทว่า สเร เป็นบทหนึ่ง บทว่า กวจิ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า สเร แสดงนิมิตตัตตมิมิ คำว่า กวจิ แสดงอรรถแห่งวจิศัพท์ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ ฟังเห็นว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะสระศัพท์ และปกติศัพท์ตามมา เพราะสระหลัง สระทั้งหลายนั้นแหละ ย่อมเป็นปกติได้ในที่บางแห่ง รูปวิเคราะห์ของสระศัพท์ มีนัยที่ได้กล่าวไว้แล้ว มีคำถามว่า ก็เพราะเหตุไร ท่านจึงทำกวจิศัพท์ไว้ในสูตรนี้ วจิศัพท์มิใช่หรือ ที่ท่านควรทำไว้สูตรนี้ มีคำตอบว่า ท่านทำกวจิศัพท์ไว้ (ในสูตรนี้) เพื่อแสดงของวจิศัพท์ แห่งกวจิศัพท์

อุทาหรณ์ว่า โก อิมิ ปถวี วิจเจสสติ ก็อุทาหรณ์นั้น ตัตตบเป็น โก อิมิ แยกพยัญชนะ เมื่อกำลังจะดำเนินการ ไออักษรด้วยสูตรว่า สรา ฯเปฯ ปิ, และ วโม ฯเปฯ นั เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำเป็นปกติด้วยสูตรนี้ แล้วฟังทราบรูปสำเร็จ อนึ่ง ในอุทาหรณ์ว่า โก อิมิ นี้ ท่านกล่าวความที่ไออักษรตัวหน้าเป็นปกติด้วยสูตรนี้ ในเพราะสระหลัง ท่านฟังทำความที่ไออักษรตัวหลังเป็นปกติด้วยสูตรก่อนหน้า ในเพราะพยัญชนะหลัง เพราะความไม่มีการที่ชะด้วย ทีฆิ สูตร หรือการลบด้วยวา ปโร ฯเปฯ ปา แม้ในอุทาหรณ์ของสูตรว่า สเร กวจิ ที่เหลือก็มีนัยนี้แล

ในสูตรนี้ ฐานะแห่งปกติวิธีจำนวนมากมาแล้วในคัมภีร์ปทรูปลิตินิกรณ์สระที่อยู่ท้ายบท อาลปนะ ในที่ไม่มี อิติ ศัพท์อยู่ท้ายและไม่รักษาดันท์ลักษณะ อุทาหรณ์ เช่น กตมา จานนท อนิจจสณณา, สารีปุตต อิเธกจโจ, สิวิก อฏฺเจหิ

ในกรณ์ที่ขสระที่อยู่ท้ายบทในที่มีใช้สมาส อุทาหรณ์ เช่น आयस्मा आनन्तो काठा अघासि, त्वा आगस्सरा यथा, तेविखा इतिपत्ता ज, गक्वा ऐतवोच्च.

ในกรณี อักษรและ อุ อักษรที่อยู่ท้ายบทนามและอยู่หน้าคำกริยาอดีตกาล อุทาหรณ์ เช่น คาถาธิ อชฌภาสิ, สตุ อุทาสี

อุทาหรณ์ว่า อุปสสุตย สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์นั้นตัดบทเป็น อุปสสุโต อย แยกพยัญชนะ เมื่อกำลังจะดำเนินการปกติภาพด้วยสูตรนี้ (แต่) ไม่ทำเพราะกวจิศัพท์ห้ามไว้ ลบสระหน้า เพราะอาศัยสูตรว่า สรา ฯเปฯ ปิ, วา บโร อสรูปา และ กวจา ฯเปฯ ตเต แล้วทำที่ชะสระหลังตัวที่ฆิ สูตรแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๒๕. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำปกติสนธิด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำที่ชะและร้สสะ ในเพราะพยัญชนะ จึงกล่าวสูตรทั้งสองว่า ที่ฆิ (สระทั้งหลายย่อมาถึงความเป็นที่ชะในเพราะพยัญชนะเบื้องหลัง ในบางแห่ง) รสสิ (สระทั้งหลายย่อมาถึงความเป็นร้สสะในเพราะพยัญชนะเบื้องหลัง ในบางแห่ง)

ถามว่า สูตรทั้งสองนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรทั้งสองนี้มีสูตรว่า สรา ปกติ ฯเปฯ เน เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรทั้ง ๒ นั้น ถามว่า ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า มุณี จเร, โกวาทินาม แยกพยัญชนะ เพราะพยัญชนะหลัง ทำสระหน้าเป็นปกติด้วย สรา ปกติ พยณเน สูตร เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์นั้น ต้องใช้วิธีนี้เท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อแสดงว่า ไม่ต้องใช้วิธีนี้เท่านั้น ในอุทาหรณ์มีอาทิวา มุณี จเร ในเพราะพยัญชนะ ทำที่ชะ ในอุทาหรณ์มีอาทิวา โกวาทินาม ในเพราะพยัญชนะ ทำร้สสะ จึงกล่าว ๒ สูตรว่า ที่ฆิ และ รสสิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ว่า ที่ฆิ ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรว่า ที่ฆิ นี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง สระทั้งหลายย่อมาถึงความเป็นที่ชะ บทว่า ที่ฆิ เป็นบทหนึ่งเท่านั้น แสดงการียะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ ฟังเห็นว่าเป็นวิสูตร ขยายความว่า เพราะสร พยณน และกวจิศัพท์ตามมา ในเพราะสระหลัง สระทั้งหลายนั้นแหละ ย่อมถึงความเป็นที่ชะ รูปวิเคราะห์แห่งบทมีนัยอันกล่าวไว้แล้ว คำถามและคำตอบว่า เมื่อท่านควรจะกล่าวว่า รสสิ, ที่ฆิ (แต่) ไม่กล่าวอย่างนั้นแล้วกล่าวว่า ที่ฆิ, รสสิ ดังนี้ เพราะบอกให้รู้ความที่พยณนศัพท์ตามมา

อุทาหรณ์มีอาทิวา สมมา ธมมิ อุทาหรณ์เหล่านั้นตัดบทเป็น สมม ธมมิ, มุณี จเร, ขนติปรมิ แยกพยัญชนะ อาศัยสูตรทั้งสองติดกันไม่มีระหว่าง ทำที่ชะ ด้วยสูตรนี้แล้ว ฟังท่านรูปสำเร็จ สมมศัพท์ เป็นนิบาตมีอักษรเป็นที่สุด อุทาหรณ์ทั้งหลายของกวจิศัพท์ อันนักศึกษาพึงรู้ได้ง่ายเทียว

๒๖. กล่าวสูตรว่า รสสิ (สระทั้งหลายย่อมาถึงความเป็นร้สสะในเพราะพยัญชนะเบื้องหลัง ในบางแห่ง)

ท่านกล่าวสูตรนี้ว่า ทีฆี ไว้เพื่อ ประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรว่า ทีฆี นี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะพยัญชนะหลัง สระทั้งหลายย่อมถึงความเป็นรัสสะ บทว่า รัสสํ เป็นบทหนึ่งเท่านั้น แสดงการียะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ ฟังเห็นว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า เพราะสรศัพท์ พยัญชนศัพท์ และกวจศัพท์ตามมา เพราะพยัญชนะหลัง สระทั้งหลายย่อมถึงความเป็นรัสสะ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า โภวาที อุทาหรณ์เหล่านั้นตัดบทเป็น โภวาที นาม, ยถาภาวี อาศัยสูตร ทั้งสองตอนต้น ทำรัสสะด้วยสูตรนี้แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ ความที่ทีฆีสระทั้งหลายเป็นรัสสะ นักศึกษา ฟังทราบด้วยอำนาจแห่งความใกล้เคียงกันฐานะ ด้วยคำว่าจาเนน อาสนนํ (ใกล้เคียงโดยฐานะ)

๒๗. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำทัชฆะและรัสสะสนธิด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำสระอาคมสนธิ ในบรรดาอาคมสนธิ ๒ อย่างคือ สระอาคม และพยัญชนะอาคม จึงกล่าวสูตรว่า โลปถจ ตตฺรากาโร (สระทั้งหลายย่อมถึงการลบในเพราะพยัญชนะในบางแห่ง และลง อ อักษรเป็นอาคมในที่ลบนั้น)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า สรา ฯเปฯ เน เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น ถามว่า ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ส สีลวา ตัดบทเป็น โส สีลวา แยกพยัญชนะ เป็นปกติด้วยสูตรว่า สรา ปกตี พยัญชนะ เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์นี้ ต้องทำด้วยวิธีที่กล่าวแล้วเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์นั้น ไม่จำเป็นต้องทำด้วยวิธีที่กล่าวแล้วเท่านั้น เพราะพยัญชนะหลังลปออักษรแล้งลงออักษรเป็นอาคม ดังนี้ จึงกล่าวสูตรว่า โลปถจ ตตฺรากาโร เนื้อความนี้ ของสูตรนั้น ย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะพยัญชนะหลัง สระทั้งหลายย่อมถึงการลบ และลงออักษรเป็นอาคมในที่ที่ลบสระเหล่านั้น บทว่า โลปํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ตตฺร เป็นบทหนึ่ง บทว่า อกาโร เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า โลปํ แสดงการียะ คำว่า จ แสดงสัมปพันธะ คำว่า ตตฺร แสดงวิสยะ คำว่า อกาโร แสดงวิสยิ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ ฟังเห็นว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า เพราะสรศัพท์ พยัญชนศัพท์ และกวจศัพท์ตามมา เพราะพยัญชนะหลัง สระทั้งหลายย่อมถึงการลบ และลงออักษรเป็นอาคมในที่ที่ลบสระเหล่านั้น จศัพท์ ย่อมรวบรวบเอาอรรถที่สอง

ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ส สีลวา ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น โส สีลวา, โส ปถถวา, เอโส ธมโม, โส เว กาสาวมรหติ, โส มานกาโม, โส เว มุณี แยกพยัญชนะ อาศัยสูตรข้างต้น ลปอ อักษร ด้วยสูตรนี้ ลงออักษรเป็นอาคม ในที่ที่ลบสระนั้น ด้วยสูตรนี้ นำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในคัมภีร์กัจจายนสูตรตนิทเทส ท่านกล่าวถึงการลงอักษรเป็นอาคม ในอุททาหรณ์นี้ว่า ถัดจากชาเนมุ ด้วยจศัพทในสูตรนี้ ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสัทธา ท่านกล่าวไว้แล้วว่า ลปโอักษร อันเป็นสระที่สุดของเอต และตศัพท ในอุททาหรณ์มีอาทิว่า เอส อตโถ, เอส อาโโกโค เพราะสระหลังลปโอันเป็นสระที่สุดของเอตและตศัพท และลงอักษรเป็นอาคม ด้วยจศัพท(ในสูตรนี้)

๒๘. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำสระอาคมสนธิ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำการอาเทศพยัญชนะตัวอื่น จึงกล่าวสูตรว่า ปรเทวภาโว จาเน (ทำเทวภาว(การซ้อน)พยัญชนะหลังสระย่อมีในที่สมควร)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า สรา ปก ฯเปฯ เน และ ทีฆิ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุททาหรณ์มีอาทิว่า อิธปมาโท ตตบพเป็น อิธ ปมาโท เพราะพยัญชนะหลัง เป็นปกติสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรา ปกตี พยัญชนะ และท่านกล่าวความเป็นที่ชะสระหน้า ในเพราะพยัญชนะหลัง ด้วยสูตรว่า ทีฆิ เมื่อมีคำถามว่า ในอุททาหรณ์เหล่านั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวแล้วทั้งหลายเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุททาหรณ์เหล่านั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวแล้วทั้งหลายเหล่านั้น เพราะสระหน้า ทำเทวภาวพยัญชนะตัวหลัง คือด้านหน้าสระของตน จึงกล่าวสูตรว่า ปรเทวภาโว จาเน

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะพยัญชนะหลัง ทำเทวภาวพยัญชนะหลังจากสระหน้า คือเบื้องหน้าสระของตน ในที่สมควร บทว่า ปรเทวภาโว เป็นบทหนึ่ง จาเน เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ปรเทวภาโว แสดงการียะ คำว่า จาเน แสดงภาวสันตมิ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า เพราะสรศัพทและพยัญชนะศัพทติดตามมา เพราะเห็นศัพทหลัง พึงเชื่อมต่อสรศัพทด้วยอำนาจแห่งบทที่มีปัญจมีวิภตติเป็นที่สุด และเพราะต้องการเชื่อมต่อยัญชนะศัพท เข้ากับศัพทหลังที่มีฉฐวิภตติเป็นที่สุด เพราะสระหน้าจึงทำเทวภาวพยัญชนะหลัง ฐานะศัพท กล่าวความหมายว่าสมควร ความหมายของกวจิศัพท ย่อมมีด้วยอำนาจแห่งความหมายในการอธิบาย เพราะดำรงอยู่ในฐานะของกวจิศัพท การซ้อนพยัญชนะหลัง ชื่อว่า ปรเทวภาว ปรเทวภาวนั้นนั่นแหละ ชื่อว่า ปรเทวภาว

อุททาหรณ์มีอาทิว่า อิธปมาโท ก็อุททาหรณ์เหล่านั้นตตบพเป็น อิธ ปมาโท, ปพชชฺ, จาตุทสี, ปณจทสี, อภิกันตโตโร แยกพยัญชนะ อาศัยสูตรข้างต้นทั้งสอง เพราะสระหน้า ทำพยัญชนะเทวภาวหลัง คือเบื้องหน้าสระของตน นำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อนึ่ง ในบทว่า ฐานะ นี้ นักศึกษาพยามเห็นพยัญชนะด้านหลังจากสระรัสสะ และหลังจาก
 อาอักษร บรรดาพยัญชนะต่างหลังเหล่านั้น ควรทำเทวพยัญชนะตัวหน้าแห่งพยัญอยู่ที่อาทิวา ป-ปติ-
 ปฏิ-กมุ-กฺส-กฺธ-กී-คห-ชุต-ฉา-ลี-สุ-สมภู-สร- สส

อุทาหรณ์สำหรับในบทอุปสัค คือ ป-ปติ-ปฏิ ก่อน :-

ป เช่น อธิปปมาโท, สมมปฺปธานํ คำหลังนี้ ทำรัสสะ อาอักษร เป็น ออักษร

ปติ เช่น อธิปฺปติปจฺจโย สุปฺปติจิโต

ปฏิ เช่น อปฺปฏิปุคฺคโล สุปฺปฏิปฺตติ

อุทาหรณ์ ในกมุธาตุเป็นต้น คือ :-

กมุ เช่น ปกฺกโม ปฏิกกโม เหตุกกโม อุทาหรณ์ทั้ง ๓ นี้ ทำเทวภาวอักษรหลังจากสระ
 รัสสะ อากฺกมฺติ, ยถากฺกมํ อุทาหรณ์ทั้ง ๒ นี้ ทำเทวภาวอักษรหลังจากอาอักษร

กฺส เช่น ปกฺโกสฺติ ปฏิกกฺโกสฺติ อนุกกฺโกสฺติ

กฺธ เช่น อกกฺุฑฺโธ อติกกฺุฑฺโธ

กී เช่น ฌนกกีโต

คห เช่น ปคฺคโห วิคฺคโห อนุคฺคโห จนฺทคฺคาโห

ชุต เช่น ปชฺชโฑโต วิชฺชโฑโต อุชฺชโฑโต

ฉา เช่น กตฉฺฉญ วิฉฺฉญ ปณฉฺฉณํ วิฉฺฉณํ อนุฉฺฉญา สมฉฺฉญา

ลี เช่น อวสฺสโย นิสฺสโย สมฺสฺสโย

สุ เช่น อปฺปสฺสุโต วิสฺสุโต พหุสฺสุโต อสฺสวา

สมภู เช่น ปสฺสมภฺนโต วิสฺสมภฺติ

สร เช่น วิสฺสรติ อนุสฺสรติ

สส เช่น ปสฺสสนฺโต วิสฺสสนฺโต อสฺสโส

เหล่านี้ เป็นอุทาหรณ์สำหรับกมุธาตุเป็นต้น ที่มีการทำเทวภาวพยัญชนะเหมือนพยัญชนะ
 ตัวต้นธาตุ

ผลของอาทิสัพท มีอุทาหรณ์เช่น อวิสฺสชฺชนฺโต วิสฺสชฺชนฺโต, อภิกฺกนฺตโร, ปริจฺจชนฺโต,
 อุปททโว, อุปกฺกิลฺลฺโธ

ทำเทวภาพพยัญชนะเบื้องต้นของคำศัพท์ทั้งหลายมีอาทิว่า ดิก ตย และตีส

ดิก เช่น กุสลตติกัม ปิติตติกัม

ตย เช่น โลกตตยัม รตนตตยัม วัตตตตยัม

ตีส เช่น เอกตตีส ทวตตีส จตตตีส

ทำเทวภาพพยัญชนะที่สวดธาตุขึ้นข้างหน้าที่สวดธาตุมีวตุ วกุ และทิสธาตุเป็นต้น อุทาหรณ์ เช่น วัตตติ, วกุฏติ, ทสสนิ

หลังจาก อุ ทู นิ อุปสัค ทำเทวภาพพยัญชนะต้นธาตุ อุทาหรณ์ เช่น อุกโกโส, ทุกกริ, นิกกงโข, อุคคตัม, ทุจจริตัม

หลังจาก จตุ ฉ และศัพท์อาเทศจงสนุดศัพท์ ทำเทวภาพพยัญชนะตัวต้นของศัพท์หลัง อุทาหรณ์ เช่น จตุททิสัม จตุกกัม จตุปปโท, ฉกัม ฉนนวุติ ฉปปทิกกา ฉพพสุสานิ, สกกาโร สกโกโต สปปุริโส

ในยอักษร มีอุทาหรณ์ เช่น นียยติ, สุยยติ, อภิภุยยติ, วิชเชยยัม, เนยยัม, เสยยโย, เชยยโย, เวยยากรณิโก

อุทาหรณ์ในการอาเทศของอักษรที่มี ย อักษรตามมา เช่น ชาติ อนโน, วิปริ อาโส, ยทิ เอว, อปิ เอกจเจ, อปิ เอกทา เมื่ออาเทศวิณณะเป็นยอักษรด้วย อวิณโณ ยนนวา สูตร อาเทศ ยอักษรที่อยู่หลังจากตอักษร เป็นจอักษร ด้วยสูตรว่า ยวตัม ตลนทการานัม พยณชนานิ จลนชการตตัม ด้วยศัพท์ในสูตรนี้ ทำเทวภาพจอักษร สำเร็จรูปเป็น ชจจโน อาเทศอักษรของปริศัพท์ เป็นลอักษร อาเทศวิณณะเป็นยอักษร อาเทศ ลยอักษร เป็น ล ด้วยสูตรว่า ยวตนต ๗เปฯ รตตัม ทำลอักษรเป็นเทวภาพ ด้วยสูตรนี้ สำรูปเป็น วิปลลาโส.

อาเทศนอักษรที่มียอักษรตามมา เป็นณอักษร แล้วทำเทวภาพด้วยสูตรนี้ สำเร็จรูปเป็น อดณโย เหมือนอย่างนั้น คือ ยชเชว อปเปกจเจ อปเปกทา

อุทาหรณ์ที่ลง สี่ ปัจจัยท้าย ตป ศัพท์เป็นต้น เช่น ตปสสี่, ยสสสี่

อุทาหรณ์ในที่รักษาฉันลักษณ์ เช่น นปปชชเห วรรณพลัม ปุราณัม, อุชชुकเตสุ เสยยโย, คจจณติ สุกคตัม

ฐานะในการทำเทวภาพ จำนวนมาก แล้วในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ด้วยประการฉะนี้ ความพิสดาร อันนักศึกษาทั้งหลายพึงตรวจดูในคัมภีร์ปทรูปสิทธินั้นแล้วเข้าใจเอาเถิด

๒๙. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำสทิสเทวภาวะพยัญชนะเบื้องหน้าสระของตน ซึ่งอยู่เบื้องหลังสระหน้าตามสมควรด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อกำลังจะดำเนินการทำสทิสเทวภาวะพยัญชนะตัวที่ ๒ และที่ ๔ ของวรรค อันเป็นโฆสะและอโฆสะข้างหน้าสระของตน ซึ่งอยู่เบื้องหลังสระหน้า เพื่อกำหนดทำสทิสเทวภาวะตามสมควร จึงกล่าวสูตรว่า วคเค โฆสาโฆसानิ ตติยปจมา (อักษรที่ ๓ และที่ ๑ ในวรรค ย่อมถึงการซ้อนพยัญชนะที่อยู่หลังสระที่เป็นโฆสะและอโฆสะในวรรค [นั้นๆ] ในที่สมควร)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า พรเทวภาโว จาเน เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิวา เอเสว จชมานผลิ ตตบห เป็น เอเสว จ ฉานผลิ ทำพยัญชนะสทิสเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า พรเทวภาโว จาเน เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์นั้น ต้องใช้วิธีนั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธีนั้นเลย (แต่) ทำสทิสเทวภาวะพยัญชนะที่ ๑ และที่ ๓ หน้าพยัญชนะที่ ๒ และที่ ๔ อันเป็นโฆสะและอโฆสะหน้าสระของตน ซึ่งอยู่หลังสระหน้า ด้วยสูตรนี้ จึงกล่าวสูตรว่า วคเค ฯเปฯ มา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อกำลังจะดำเนินการทำสทิสพยัญชนะเทวภาวะ ที่อยู่หลังสระหน้า ซึ่งอยู่เบื้องหน้าสระของตน อันเป็นโฆสะและอโฆสะในวรรค (แต่)ไม่เป็นเช่นนั้น โดยที่แท้แล เป็นพยัญชนะตัวที่ ๓ และตัวที่ ๑ ในวรรค บทว่า วคเค เป็นบทหนึ่ง โฆสาโฆसानิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ตติยปจมา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า วคเค แสดงอาการสัตตมี คำว่า โฆสาโฆसानิ แสดงสัมพันธัญญู คำว่า ตติยปจมา แสดงการียะ บรรดา สัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า เพราะเทวภาวะศัพท์ และจានศัพท์ตามมา พยัญชนวรรคตัวที่ ๓ และตัวที่ ๑ ในวรรค ย่อมถึงความเป็นเทวภาวะพยัญชนะที่เป็นโฆสะและอโฆสะ ตามความเหมาะสมในที่อันสมควร

อุทาหรณ์มีอาทิวา เอเสว จชมานผลิ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตตบหเป็น เอเสว จ ฉานผลิ, ยตร จิต, มุทฺธนิ จิต, จตตาริ จานานิ เมื่อกำลังจะดำเนินการทำสทิสพยัญชนะเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า พรเทวภาโว จาเน ทำตติยปฐมัยัญชนะเทวภาวะ ตามสมควร ด้วยสูตรนี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย(ของสูตรนี้)อันนักศึกษารู้ได้ง่ายทีเดียว

เพราะจานศัพท์ตามมาในสูตรนี้ อุทาหรณ์ในพยัญชนะที่ ๔ ที่อยู่หลัง ป, อุ, พุ, และ นิ อุปสรรคเป็นต้นใน ชร ธาตุเป็นต้น เช่น ปคฺชรติ, อุคฺชรติ, พุภิกฺขิ, นิคฺโขโส

อุทาหรณ์ในพยัญชนะอาเทศ (อักษรที่แปลงมา) เป็นต้นที่มี ย ตามมา เช่น โพชฌนฺโค, อาสพฺภิ, พุชฌติ

อุทาหรณ์ในพยัญชนะที่ ๒ ของวรรคที่อยู่หลังรัสสระและ อา อักษร เช่น ปญจกษณา, รุกขโนโร, อุกโขม อภิกขณิ, อวิกเขโป, ธาตุกโขโม, อายุกขโย

อุทาหรณ์ในเบื้องหลังจาก อา อักษร เช่น อาการโต. อากาโต, ตณหากขโย, อาณาฯ เขตต์, สณณาฯ โธ, อาจญาหติ, อาตถรติ

อุทาหรณ์เป็นจำนวนมากมาแล้ว นักศึกษาทั้งหลาย ผู้ประสงค์ความพิสดาร โปรดหาดูได้ ฝนคัมภีร์ปทรูปสิทธิ

จบการพรรณนาในกัณฑ์ที่ ๓ แห่งสนธิกัปปในคัมภีร์กัจจายนวินัณณา

๓.๑.๔ จตุตถกัณฐวินัณณา

๓๐. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำสระอาเทศและสระพร้อมพยัญชนะอาเทศ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะมานิพนธ์อาเทศ จึงกล่าววาทว่า อัม พยัญชนะ นิคคหิต์ (คงนิคคหิตเป็น อัม ไว้ในเพราะพยัญชนะเบื้องหลัง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า พยัญชนะ จ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น ถามว่า ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า เอวั วุตเต, ตัม สาธุ ท่านกล่าวการลบนิคคหิต์ในเพราะพยัญชนะ ด้วยสูตรว่า พยัญชนะ จ เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ต้องลบนิคคหิต์ด้วยสูตรนั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อแสดงว่า ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ไม่ต้องลบนิคคหิต์ด้วยสูตรนั้นก็ได้ ในเพราะพยัญชนะ อาเทศนิคคหิต์เป็นมอักษรได้บ้าง ด้วยสูตรนี้ดังนี้ จึงกล่าวสูตรว่า อัม พยัญฯ เปฯ ตัม

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะพยัญชนะหลัง อาเทศนิคคหิต์นั้นแหละ เป็น อัม บทว่า อัม เป็นบทหนึ่ง บทว่า พยัญชนะ เป็นบทหนึ่ง บทว่า นิคคหิต์ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อัม แสดงการียะ คำว่า พยัญชนะ แสดงนิमितต สัตตมี คำว่า นิคคหิต์ แสดงการี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะพยัญชนะหลัง อาเทศนิคคหิต์นั้นแหละ เป็น อัม รูปวิเคราะห์ มีนัยอันเรากล่าวไว้แล้วเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอวั วุตเต, ตัม สาธุ อุทาหรณ์เหล่านั้น ตั้งบทเป็น เอวั วุตเต, ตัม สาธุ เพราะพยัญชนะหลัง อาเทศนิคคหิต์ เป็น อัม ด้วยสูตรนี้ ลบสระหน้า ปกติสระหลัง ด้วยสูตรว่า สรโลโปฯ เปฯ ตัม นำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๓๑. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทศนิกคหิต เป็นอัม ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพราะจะทำนิกคหิต ให้เป็นแม่อย่างอื่น จึงกล่าวสูตรว่า วคคนต์ วา วคเค (นิกคหิตยอมถึงความ เป็น พญฺญชนะที่สุตวรค ในเพราะพญฺญชนะวรรคเบื้องหลังตามอุทาหรณ์)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า อัม พญฺญชนะ นิกคหิตํ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตร นั้น ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิวา ตุนนิจฺจุตํ, จิริปวาสิ ตตฺตบพเป็น ตํ นิจฺจุตํ, จิริ ปวาสิ อาเทศนิกคหิตเป็น อัมด้วยสูตรนี้ว่า อัม พญฺญชนะ ฯเปฯ ตํ เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ต้องอาเทศนิกคหิตเป็นอัม ด้วยสูตรนั้นเท่านั้นหรือ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ไม่ต้องทำด้วยวิธีตามที่กล่าวไว้นั้นก็ได้อ้อ แต่อาเทศนิกคหิตเป็นพญฺญชนะที่สุตวรค ด้วยสูตรว่า วคคนต์ วา วคเค ดังนี้ จึงกล่าวสูตรว่า วคคนต์ วา วคเค

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะพญฺญชนะหลัง เป็นพญฺญชนะวรรค อาเทศนิกคหิตนั้นแหละ เป็น พญฺญชนะที่สุตวรค บทว่า วคคนต์ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง บทว่า วคเค เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า วคคนต์ แสดงการียะ คำว่า วา แสดงวิกัปสมุจฺจยะ คำว่า วคเค แสดงนิमितตสัมพันธะ ขยายความว่า เพราะนิกคหิตศัพท์และพญฺญชนะศัพท์ตามมา เพราะพญฺญชนะวรรคอยู่เบื้องหลัง อาเทศนิกคหิตเป็นพญฺญชนะ ที่สุตวรค พญฺญชนะที่สุตวรค เหตุนั้น ชื่อว่า วคคนต์ ได้แก่ พญฺญชนะ ๕ ตัว คือ ง ญ ณ น และม เมื่อพญฺญชนะวรรคมีมากกว่า ท่านทำเป็นเอกวจนะว่า วคคนต์ ดังนี้ ด้วยอำนาจแห่งการมองหาชาติ นาม มีคำถามว่า เพราะไม่มีการกำหนดว่า ในวรรคหนึ่ง มีพญฺญชนะวรรคเพียงตัวเดียว ในวรรคทั้ง ปวง ก็ต้องมีพญฺญชนะวรรคทั้งหลายทั้งปวง พญฺญชนะที่สุตวรคทั้งหลายทั้งปวง จึงไม่ถึงเพราะเหตุไร ? มีคำตอบว่า เพราะความที่ท่านหยาบยกปรวมบุคคลทุกชั้นมา อนึ่ง ในสูตรนี้ ปรวมบุคคลศัพท์ เป็นสัม พันธัตถะ ทุติยบุคคลศัพท์เป็นนิमितจัตถะ เพราะฉะนั้น ฉะนั้น ท่านพึงเรียกบุคคลศัพท์นั้นว่าวคคนต์ ด้วยอำนาจแห่งนิमितตสัมพันธะ ปาฐะว่า วคเคนตฺตํนี้ก็มีบ้าง บทนี้มีใช้สมาสบท จึงตัดบทเป็น วค เค อนต์ เพราะอักษรร ลบสระหน้า แล้วพิวกล่าวว่า วคคนต์ ด้วยอำนาจแห่งสนธิ อีกนัยหนึ่ง ความหมายนอกนี้ ท่านพึงกล่าวว่า วคคนต์ ด้วยอำนาจแห่งการลบสระหลัง บทนี้ไม่ใช่บทสมาส ฉะนั้น เมื่อตัดบทเป็น วคเค อนต์ วคคสทโท ยังอรุแห่งนิमितให้สำเร็จด้วยการตัดบทว่า วคเค อนต์ และยังอรุแห่งสัมพันธะให้สำเร็จด้วยการตัดบทว่า วคคสส อนต์ เมื่อมีความสำคัญอย่างนี้ ท่านไม่ กล่าวถึงนิमितตฤทฺถิตยวคคนันแหละ ด้วยอำนาจแห่งนิमितตสัมพันธะ ท่านทำบทว่า ปรวมวค ให้ เป็นตปฺปิริสสมาส ด้วยอำนาจแห่งฉฺฉวีวิภัติ ทำตุติยวคไว้ต่างหาก โดยความเป็นนิमित จึงกล่าวสูตร ว่า วคคนต์ วา วคเค เพราะเหตุนี้ คำว่า ปรวมวคโค อันเป็นบทสมาส จึงเป็นบทที่เกินมา และในสูตร นี้ เมื่อท่านกล่าวว่า บทว่า วคเค อันเป็นนิमित มีสัตตมวิภัติเป็นที่สุด เป็นวคคนต์ด้วยอำนาจสนธิ จึง

สำเร็จความหมายว่า ที่สุดในวรรค (หรือ) ที่สุดแห่งวรรค ฉะนั้น อธิบายว่า ปฐมวคคศัพท์ เป็นศัพท์ที่
เกินมา คำนี้ เป็นมติของท่านผู้รจนาคัมภีร์น्याส ส่วนในคัมภีร์ปทรูปลิตี ท่านกล่าวไว้แล้วว่า
พยัญชนะที่ ๕ ของวรรคนั้นๆ ย่อมมีเพราะการไถ่ถอนแห่งฐานของพยัญชนะที่เป็นนิมิตกับนิคคหิต คำ
นี้มีเนื้อความดังต่อไปนี้ :- คำว่า วคเค ความว่า เมื่อวรรค อยู่เบื้องหลัง อาเทศนิคคหิตเป็น ง ฌ ฌ
น ม ตามลำดับ เพราะความที่การอ่านเป็นนิมิตมีกวาคเป็นที่กล่าวไว้แล้ว และนิคคหิตอันเป็นชื่อของนา
สิกะ เป็นความใกล้เคียงแห่งวรรคนั้น แม้นในอักษรตัวที่ ๕ แห่งวรรค โดยกัณฐฐานเป็นต้น และโดย
นาสิกฐาน จริงอยู่ คำนี้ เป็นคำปฏิเสธคำว่า เพราะความที่ท่านหยาบยกปฐมวคคศัพท์ขึ้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตุนิจจุต กัอุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น ต่ นิจจุต, ฌมม จเร
, จิริ ปวาสิ, สนตฺ ตสส, ต่ การุณิก, เอว โข อาศัยสูตรต้น อาเทศนิคคหิตเป็นวคคัตตด้วยสูตรนี้ นำ
พยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

คำว่า วาสทโท ได้แก่ มีมรรธว่าวตถิตวิภาสา (แสดงอุทาหรณ์ตามที่กำหนดไว้ในพระ
บาลี) เพราะเหตุนี้ :-

อุทาหรณ์มีอาทิว่า ตณหงโร, รณณชโ, สณจโ, ชุตินธโร, สมมโต เป็นนิจจวิธิ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า ตงโร, ตงฉณ, สงคโ, สงฆาต, ฌมณจเร, ตณณณ, กิงคโ, ทาทุงค
โ เป็นอนิจจวิธิ (ความเป็นพยัญชนะที่สุดวรรคยอมมีโดยความไม่แน่นอน)

อุทาหรณ์มีอาทิว่า น ต่ กมม กตฺ สาธุ เป็นอสันตวิธิ (ความเป็นพยัญชนะที่สุดวรรคยอมไม่
มี)

อนึ่ง เมื่อ วา ศัพท์ ในสูตรหลัง[ที่ยังมาไม่ถึง]มีอยู่ หรือว่ามีวิธีอื่น การใส่ วา ศัพท์ ในสูตร
นี้ มีประโยชน์เพื่อแสดงให้รู้เนื้อความอื่น ดังนั้นจึงแปลงนิคคหิตที่เป็นส่วนท้ายของ ส อุปสรรค และ
ส่วนท้ายของ ปุม ศัพท์ เป็น ล ในเพราะ ล เบื้องหลัง อุทาหรณ์เป็นต้นว่า ปุสลิโน, ปุสลิโน,
สลลขณ, สลลโ, สลลาโป, पुल्लिङ्ग นี้ท่านกล่าวไว้แล้วในคัมภีร์ปทรูปลิตี ด้วยอำนาจแห่งผลของ
วาศัพท์

ส่วนในคัมภีร์กัจจายณะ ท่านกล่าวไว้ว่า เทสนิคคหิตนั้นแหละ เป็นลอักษร อุทาหรณ์ เช่น
ปุคคฺล และในคำว่า ปุคคฺลนั้น ลอักษรเป็นอาเทศ มีอยู่แก่พยัญชนะใด เหตุนี้ พยชนะนั้น ชื่อว่า ลา
การาทโส ได้แก่พยัญชนะตัวไหน ? คือ นิคคหิต อุทาหรณ์ว่า ปุคคฺล นี้มีรูปสำเร็จดังนี้ :- นักศึกษา ตั้ง
คำว่า ปุคคฺลึงค ตั้งชื่อกัมม หลังศัพท์นั้นลงอหุติยาวิภตติ ในเพราะคำว่า ปุคคฺลึงค ลงนิคคหิตเป็น
อาคม ด้วยสูตรว่า นิคคหิตตณจ อาเทศนิคคหิตเป็นอาคมเป็นลอักษร ด้วยวาศัพท์แล้ว ฟังทราบรูป
สำเร็จ

เพื่อจะแสดงอรรถแห่งวิกัปของวาศัพท์ จึงกล่าวว่ วาติ กสฺมา น ตํ กมฺมํ กตํ สาธุ กั อุกาทรณํนั้น ตตฺตบเป็น น ตํ กมฺมํ กตํ สาธุ (แต่)ไม่ทำเพราะวาศัพท์ห้ามไว้ อาเทศนิกคหิต เป็นอํ ด้วย สุตรวา อํ พยฺยชเน นิคฺคหิตํ ทำเป็นปกติด้วยสุตรวา สรโลโป ๆเปฯ ติ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไป ประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๓๒. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทศเป็นวัคคันตะเพราะพยัญชนะวรรคอยู่หลัง ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงว่า ในเพราะเอและหอยู่เบื้องหลัง อาเทศนิกคหิต เป็นอักษร จึงกล่าวสุตรวา เอहे ฌํ (นิกคหิตย่อมถึงความเป็น ฌ ในเพราะ เอ หรือ ห เบื้องหลัง ตาม อุทาหรณํ)

ถามว่า สุตฺรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ มี ๓ สุตฺร คือ อํ พยฺยชเน นิคฺคหิตํ มทา สเร, และ พยฺยชเน จ เป็นแดนเกิด ฯลฯ ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณํ มีอาทิว่า ปจฺจตฺตณฺเณว, ตณฺเณเวตฺถ, เอวณฺหิ, และ ตณฺหิ ตตฺตบเป็น ปจฺจตฺตํ เอว, ตํ เอว, เอวํ หิ, ตํ หิ ท่านกล่าวว่า เพราะสระหลัง อาเทศนิกคหิต เป็นมอักษรและทอักษรด้วยสุตรวา มทา สเร ยังกล่าวว่ เพราะพยัญชนะหลัง อาเทศนิกคหิต เป็น อํ ด้วยสุตรวา อํ พยฺยชเน นิคฺคหิตํ และกล่าวว่ เพราะ พยัญชนะหลัง ลปนิกคหิต ด้วยสุตรวา พยฺยชเน จ เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณํว่า ปจฺจตฺตณฺเณว เป็น ต้นนั้น ตั้งทำด้วยวิธีที่กล่าวไว้แล้วเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า เพราะเออักษรหรือห อักษรอยู่หลัง อาเทศนิกคหิตเป็น ฌอักษรได้บ้าง จึงกล่าวสุตรวา เอहे ฌํ

ท่านกล่าวสุตฺรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสุตฺรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ใน เพราะเออักษร หรืออักษรอยู่หลัง นิคคหิตนั้นแล ย่อมถึงการเป็นอักษร บทว่า เอहे เป็นบทหนึ่ง บทว่า ฌํ เป็นบทหนึ่ง สุตฺรนี้มี ๒ บท คำว่า เอहे แสดงนิमितสัทตมิ คำว่า ฌํ แสดงการิยะ บรรดา สัญญาสุตฺร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธีสุตฺร ขยายความว่า เพราะนิกคหิตศัพท์ และวาศัพท์ตามมา ใน เพราะเออักษรหรืออักษรอยู่หลัง นิคคหิต ย่อมถึงความเป็น อักษรได้บ้าง เอด้วย หด้วย ชื่อว่า เอห บทนี้เป็นเอกวจนะ นปฺงสกลิงค์ ด้วยสุตฺรวา ตถา ทฺวนฺเท เป็นต้น ถามว่า ท่านไม่กล่าวว่ ฌเทเห ดังนี้ เพราะเหตุไร จึงกล่าวว่ เอहे ฌํ มีคำเฉลยว่า เมื่อท่านกล่าวว่ ฌเมเห ดังนี้ นักศึกษา พึงถือเอา มติว่า เพราะอักษรอยู่หลัง นิคคหิต ย่อมถึงการเป็น อักษร ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้อย่างนี้

อุทาหรณํทั้งหลายมีอาทิว่า ปจฺจตฺตณฺเณว ก็อุทาหรณํเหล่านั้น ตตฺตบเป็น ปจฺจตฺตํ เอว, เอวํ หิ โว, ตํ หิ ตสฺส อาศัยสุตฺรทั้งสองที่ติดกันไม่มีระหว่าง ไรเพราะเออักษร หรืออักษรด้านหลัง อา เทศนิกคหิต เป็น อักษรทำเทวภาว ด้วยสุตฺรวา ปฺรเทวภาโว จาเน แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณํทั้งหลายมีอาทิว่า เอวเมตํ สำเร็จรูปได้อย่างไร ก็อุทาหรณํเหล่านั้น ตตฺตบเป็น เอวํ เอตํ, เอวํ โหติ เมื่อเออักษรหรืออักษร เบื้องหลังแม้มีอยู่ (แต่)ไม่ทำ เพราะวาศัพท์ห้ามไว้ เพราะ อาศัยสุตฺรทั้งหลายว่า อํ พยฺยชเน ๆเปฯ ตํ, วคฺคนตํ วา วคฺเค ในอุทาหรณํตัวหน้า อาเทศนิกคหิต

เป็นมอักษรดด้วยสูตรว่า มทา สเร ในอุทาหรณ์นอกนั้น คงนึกคิดไว้ ทำตามวิธีที่ท่านกล่าวไว้ด้วยสูตรนี้ว่า อัม พยัญเชเน ฯเปฯ ตัม แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ เพราะความที่วาทะที่ตามมา ในสูตรนี้ เป็นวาทะวิภาษ ในที่อื่นจากเอาและหิโนปาท ไม่ต้องอาเทศนิกคิด เป็น มอักษร เช่นอุทาหรณ์ว่า เอเวเมตฺ, เอว โหติ เป็นต้น

๓๓. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทศนิกคิด เป็นมอักษร ในเพราะเออักษรหรือหอักษรเบื้องหลัง ด้วยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงความคิดที่นึกคิดนั้นพร้อมมอักษรเป็นม ในเพราะมอักษรหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า ส เย จ (นึกคิดกับ ย ย่อมถึงความ เป็น ม ในเพราะ ย)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ มี ๒ สูตร คือ อัม พยัญเชเน นิคคหิตฺ และ พยัญเชเน จ เป็นแดนเกิด ฯลฯ ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า สณโณโค, สณฺณุตฺ ตตฺตบฺเป็น สโยโค, สยฺยุตฺ ท่านกล่าวการอาเทศเป็นอัม ในเพราะพยัญชนะเบื้องหลังด้วยสูตรนี้ว่า อัม ฯเปฯ ตัม อีกนัยหนึ่ง กล่าวการลบนิกคหิตในเพราะพยัญชนะหลัง ด้วยสูตรว่า พยัญเชเน จ เมื่อมีคำถาว่า ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ต้องทำด้วยวิธีที่กล่าวแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ไม่ต้องทำด้วยวิธีที่กล่าวแล้วเหล่านั้นเท่านั้นก็ได้ ในเพราะมอักษรเบื้องหลัง นึกคิดพร้อมมอักษรเป็นมอักษรได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า ส เย จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะมอักษรเบื้องหลัง นึกคิดพร้อมมอักษรรวมถึงความ เป็น มอักษรได้บ้าง บทว่า ส เป็นบทหนึ่ง บทว่า เย เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ส แสดงวิเสสนะ คำว่า เย แสดงนิमितตสัดตมี คำว่า ส แสดงอุกฺขตฺน บรธาตฺสัญญาสูตร ฯลฯ ฟังเห็นว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะนึกคิดศัพท์ วาทะ และศัพท์ตามมาในสูตรนี้ ในเพราะยศัพท์ด้านหลัง นึกคิดพร้อมมอักษร ถึงความเป็นมอักษรได้บ้าง มีคำถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ทำสูตรนี้ ให้เป็นสูตรเดียวกันกับสูตรก่อนหน้านี้ ? มีคำตอบว่า เพราะความที่ท่านประสงค์แสดงการอาเทศพร้อมนิमित อีกนัยหนึ่ง อาเทศสหศัพท์ เป็นมอักษร แล้วลบนอักษรดด้วยสูตรมีอาทิว่า เตสุ วุฑฺธิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สณโณโค, สณฺณุตฺ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตตฺตบฺเป็น สโยโค, สยฺยุตฺ เพราะอาศัยสูตรทั้ง ๓ ว่า อัม ฯเปฯ ตัม, วคฺคฺนตฺ ฯเปฯ คฺเค และ เอเห ณิ เพราะมอักษรอยู่หลัง อาเทศนิกคิดพร้อมมอักษร เป็น ม ด้วยสูตรนี้ ทำเทวภาวะ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ที่ว่าสำเร็จรูปได้อย่างไร (นั้น) มีเนื้อความที่ฟังรู้ได้โดยง่ายนั้นเทียบ

เพราะความที่วาศัพท์เป็นววัตถิตวิภาสา ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา สยโลโค, สยญุตต์, สยญาจโตะ หลังจากที่สุดแห่งสัพท อาเทศนิกคหิตพร้อมกัยยอักษร เป็นณอักษร (เป็นนิจจวิธี)

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ยณณเทว, อนนตริกณณมาหุ อาเทศนิกคหิตของยอักษรที่เป็นสัพพนาม พร้อมยอักษร เป็นณอักษร ในที่อื่น หลังยบนั้น ไม่ต้องทำอาทเสได้บ้าง (เป็นอนิจจวิธี)

ในอุทาหรณ์มีอาทิวา เอว โยชนา, สรณิ ยนติ เป็นอนสันตวิธี

๓๔. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทศนิกคหิตเป็นอ ในเพราะพยัญชนะทั้งปวง เป็นวักคันตะ ในเพราะพยัญชนะวรรค เป็นณ ในเพราะเออักษร หรือหอักษรอยู่หลัง และเป็นณ ในเพราะยพยัญชนะด้านหลัง ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงความรู้ที่นิคคหิตเป็นมอักษรและทอักษร ในเพราะสระหลังนั้น จึงกล่าวสูตรว่า มหา สเร (แปลงนิคคหิตเป็น ม หรือ ท ในเพราะสระเบื้องหลังตามอุทาหรณ์)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มีสูตรว่า กวจิ โลป เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิวา ตมห์, เอตทโวจ ในอุทาหรณ์นั้น ตตบทเป็น ต อหิ, เอตอโวจ และกล่าวว่า ในเพราะสระหลัง ลบนิคคหิต ด้วยสูตรนี้ว่า กวจิ โลป เมื่อมีความถามว่า ในอุทาหรณ์นี้ ต้องลบนิคคหิตเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะสระหลัง อาเทศนิกคหิตเป็นมอักษรแลทอักษรดังนี้ จึงกล่าวสูตรว่า มหา สเร

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสระหลัง อาเทศนิกคหิตนั้นแหละ เป็นมอักษรและทอักษร บทว่า มหา เป็นบทหนึ่ง บทว่า สเร เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า มหา แสดงกริยะ คำว่า สเร แสดงนิมิตตสัตตมี บรรดาบัญญัติสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า มอักษรด้วย ทอักษรด้วย ชื่อว่า มท นิคคหิตศัพท์ ย่อมตามไปด้วยอำนาจแห่งบทที่มีปฏิวัติเป็นที่สุด และวาศัพท์ก็ตามไป เพราะฉะนั้น เพราะสระหลัง อาเทศนิกคหิต เป็นมอักษรและทอักษร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ตมห์, เอตทโวจ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตตบทเป็น ต อหิ, เอตอโวจ เพราะอาศัยสูตรทั้ง ๒ ในเบื้องต้น ทำอาเทศนิกคหิต เป็นมอักษร และทอักษร นำเข้าประกอบกันแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อกโกจฉิ ม อุทาหรณ์เหล่านั้น มีเนื้อความที่นักศึกษาพึงรู้ได้
ง่ายเที่ยว

เพราะความที่วาศัพท์ตามมาในสูตรนี้ เป็นวัตถุติวิภาสา การอาเทศ เป็นทอักษร ย่อมมีได้เฉพาะบทหลังเป็นย ต และ เอตเท่านั้น อุทาหรณ์ เช่น ยทนิจจ, ตทนต์ตา, เอตทโวจ, เอตเทเว

แม้ในเพราะพยัญชนะหลัง อาเทศนิกคหิตเป็นมอักษรและทอักษรได้ ด้วยมหาโยควิภาสะ อุทาหรณ์เช่น พุทธรุ สรรณ คจฉามิ, ตทธิต ในอุทาหรณ์เหล่านี้ นักศึกษาตั้งศัพท์เดิมไว้ว่า พุทธรุ สรรณ และ ต หิต ในมติแรก ในเพราะสอักษรอยู่หลัง อาเทศนิกคหิตที่อักษร เป็นมอักษร ด้วยอำนาจแห่งพยัญชนะที่ไม่มีสระ และคำนั้น ท่านเขียนไว้ ด้วยอำนาจแห่งการเขียนข้างหน้า เพื่อประโยชน์ให้ทราบว่าเป็นคคหิตไม่มีสระ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

การทำการเขียนข้างหน้า อันท่านทำให้เป็นพยัญชนะที่ไม่มีสระ

ในมติหลัง ท่านอาจารย์อาเทศอักษร เป็นธอักษร ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ว่า โท ธสส จ เพราะธอักษรด้านหลัง อาเทศนิกคหิต เป็นทอักษร ด้วยอำนาจแห่งพยัญชนะอันไม่มีสระ แล้วพึงนำเข้าไปประกอบกัน ครั้นนำเข้าไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๓๕. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทศนิกคหิตเป็นอ และเป็นวัคคันตเป็นต้น ในเพราะสระหรือพยัญชนะหลัง ด้วยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำพยัญชนะอาคม จึงกล่าวสูตรว่า ยวม ๗เปฯ มา (ลง ย ว ม ท น ต ร ล อักษร และอื่นๆ เป็นอาคมในเพราะสระหลัง ตามอุทาหรณ์)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มีสูตรว่า สรา ๗เปฯ ปี, วา บโร ๗เปฯ ปา เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ยถายิหิ ตตบทเป็น ยถา อิหิ ลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา ๗เปฯ ปี (หรือ) กล่าวว่า ลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา บโร ๗เปฯ ปา เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า ยทิหิ นั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวแล้วเหล่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เพื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า ยทิหิ นั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวแล้วเหล่านั้นเลย (แต่)เพราะสระหลัง ลงอาคมทั้งหลายมีพยัญชนะเป็นต้น ดังจึงกล่าวสูตรว่า ยวมทน ๗เปฯ คมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสระหลัง ลงพยัญชนะอาคมทั้งหลายมีพยัญชนะเป็นต้น บทว่า ยวมทนตตรา เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อาคมา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ยวมทนตตรา แสดงวิสัย คำว่า จ แสดงสมุจจยะ (การรวบรวม) คำว่า อาคมา แสดงวิเสสนะของบทนั้น บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะสศัพท์ และวาศัพท์ตามมาในสูตรนี้ เพราะสระหลัง ลงพยัญชนะอาคม ๘ ตัว มีพยัญชนะเป็นต้น ย ด้วย ว ด้วย ม ด้วย ท ด้วย น ด้วย ต ด้วย ร ด้วย ล ด้วย ชื่อว่า ยวมทนตตรา จอักษร เป็นนิบาต พยัญชนะเหล่าใด ย่อมมา เพราะเหตุนี้ พยัญชนะเหล่านั้น ชื่อว่า อาคม

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า นยิมสส วิชชา, ยถยิทฺ ัจิตฺตํ อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น นยิมสส, ยถา อิทฺ, ฆนตา อุทิกขติ, ลหุ เอสสติ, ครุ เอสสติ, กสา อิว, สมมา อญญา, มนสา อญญา, อตต อตถ, ัจริ อายติ, อิตฺ อายติ, ยสฺมา อิท, อชช อคฺเค สพฺพิ เอว, อารคฺเค อิว, สาสโป อิว, ฉ อภิญญา, และ ฉ อายตน์ เพราะอาศัยสูตรว่า วคฺคนตฺ วา วคฺเค, มทา สเร ลงพยัญชนะอาคมเป็นต้นด้วยสูตรนี้ นำพยัญชนะสู่สระหลัง ทำสิ่งที่ควรทำตามสมควรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอวฺ มหิตฺธิยา เอสา, อกโกจฺฉิมิ อวฉิมิ, อชินิ มํ อหาสิ เม, อเชยโย อนุคามิโย สำเร็จรูปได้อย่างไร ? ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น เมื่อสระแม่มีอยู่ ก็ไม่ต้องลงพยัญชนะอาคม เพราะวาทพ์ห้ามไว้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ัจริปฺวาสิ, สทตฺถปฺสุโต, สฺคุโต เป็นผลของจศัพท์ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้นตัดบทเป็น ัจริ ปฺวาสิ, สกอตฺถปฺสุโต, สฺคุโท ในมติแรก อาเทนิคฺคหิตเป็นมอักษร ด้วยสูตรนี้ว่า วคฺคนตฺ วา วคฺเค อาเทสมอักษร เป็นปอักษรด้วยจศัพท์ อาเทสกอักษร เป็นทอักษร อาเทสทอักษร เป็นตอักษร แล้วพึ้นำเข้าประกอบสระหลัง ครั้นนำเข้าประกอบกันแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

เพราะเหตุนี้นั่นเอง ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อติปฺโค โข พึงเห็นว่าเป็นการลงโออาคม ส่วนในคัมภีร์นิรุตติ ท่านกล่าวถึงพยัญชนะอาคมที่เหลือไว้ด้วยจศัพท์ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัททสารถยชาลินีว่า

ด้วยยวมทาทีสุตร ลงพยัญชนะอาคม ๘ ตัว ส่วน

ด้วยจศัพท์ ลงพยัญชนะอาคม ๒๔ ตัวที่เหลือ

ก็นักศึกษาทั้งหลายผู้มีความต้องการดูอุทาหรณ์เหล่านั้น พึงดูในคัมภีร์นิรุตติเถิด ส่วนข้าพเจ้า ไม่ยกขึ้นเป็นอุทาหรณ์ เพราะความไม่มีปาฐะเหล่านั้นในพระบาลีและอรรถกถา

วาทพ์ เป็นมีอรรถเป็นววัตถิตวิภาสา เพราะฉะนั้น จึงมีปาฐะว่า ยถยิทฺ และ ยถา อิทฺ และปาฐะว่า ยถยิทฺ เพราะทำรัสสะ ในเพราะพยัญชนะหลัง เหมือนอย่างนั้น คือ ปาฐะในการลงยอักษรเป็นอาคม เช่น มายิทฺ มา อิทฺ, มาเยวฺ มาเอวฺ, และ ปาฎิเยกฺ ปาฎิเอกฺ (อนิจฺจวิธิ)

ในการลงยอักษรเป็นอาคมแน่นอน เช่น ปริยन्दํ, ปริยาทานํ, ปริยฺภูจฺฉานํ, ปริเยสติ, ปริโยสานํ (นิจฺจวิธิ)

แม้ในการลง วอักษรเป็นอาคมเป็นต้น นั้นๆ มีทั้งนิจฺจวิธิ และอนิจฺจวิธิ นักศึกษาพึงแสวงหาเอาด้วยประการฉะนี้

หลังอุอุปสัค ลงทอักษรเป็นอาคมแน่นอน อุทาหรณ์ เช่น อุทคฺโค, อุทโย, อุทปาติ, อุทาหตฺ, อุทฺริตฺ, อุเทติ

แม้ในบทนิบาต ลงทอักษระเป็นอาคม มีอุทาหรณ์ เช่น สกิทเว, สกทาคามิ อาเทศอักษระ เป็นอักษระ ด้วยมหาสูตร เกนจิเทว, โกจิเทว, สมมตโต รัสสะอักษระ เป็นอักษระ สมมทณฺวา, สมมเทว, ยาวทตฺถิ, ยาวเทว

หลังจากนามบท ลงทอักษระเป็นอาคม มีอุทาหรณ์ เช่น ยทตฺถิ, ยทนตรา, ตทนตรา, ตทงคฺ, เอตทตฺถิ สทตฺถิ

ในการลงพยัญชนะอาคมที่เหลือ อุทาหรณ์เป็นจำนวนมากมาเข้าในคัมภีร์ปทรูปสัทธา นักศึกษาผู้มีความต้องการ ควรหาได้ในคัมภีร์นั้น

๓๖. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำพยัญชนะอาคมในเพราะสละหลัง ด้วยประการฉะนี้ แล้ว บัดนี้ เพราะจะทำสละอาคมในเพราะพยัญชนะหลัง จึงกล่าวสูตรว่า กุจิ โอ พยัญชนะ (ลง โอ เป็นอาคม ในเพราะพยัญชนะเบื้องหลัง ในบางแห่ง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มีสูตรว่า สรา ปกตี พยัญชนะ เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อติปปโค โข ตตฺทเป็น อติปป โข ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในเพราะพยัญชนะหลัง เป็นปกติสละทั้งหลายด้วยสูตรว่า สรา ฯเปฯ เน เมื่อเป็นอย่างนั้น จึงมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์นั้น ต้องใช้วิธีนั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เพราะพยัญชนะหลัง ลงโ อ อักษระเป็นอาคม และลงคอักษระเป็นอาคม เพราะโ อ อักษระเป็นอาคมนั้นเป็นमित จึงกล่าวสูตรว่า กุจิ โอ พยัญชนะ นักศึกษาควรกล่าวแม้ว่า สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า ยวมทน ฯเปฯ มา แต่ควรเทียบเคียงอุทาหรณ์ทั้งหลาย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะพยัญชนะหลัง ลงโ อ อักษระเป็นอาคม ได้บ้าง บทว่า กุจิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า พยัญชนะ เป็นบทหนึ่ง บทว่า โอ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า กุจิ แสดงอรรถของกุจิศัพท์ คำว่า โอ แสดงวิสัย คำว่า พยัญชนะ แสดงนิมิตตสัดตมี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า อาคมศัพท์ ย่อมตามไป ฉะนั้น เพราะพยัญชนะหลัง ลงโ อ อักษระเป็นอาคมได้บ้าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อติปปโค โข ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตตฺทเป็น อติปป โข และปรสทสส แยกพยัญชนะ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เพราะพยัญชนะหลัง ลงโ อ อักษระเป็นอาคม ในมติแรก ลงคอักษระเป็นอาคมด้วยศัพท์ในสูตรก่อนหน้านั้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ ส่วนในมติหลัง ลยสละหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปี บทว่า อติปปโค ตตฺทเป็น อติ วิย ปาโต ปอักษระฟังเป็นว่าเป็นบทนิบาต มีอรรถเสมอกับปาดศัพท์ อนึ่ง วัตนตยาจารย์ ย่อมกล่าวถึงอุทาหรณ์ ในการลงโ อ อักษระเป็นอาคมว่า ชิว ตฺวฺ สรโทสตี

๓๗. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำสระอาคมด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำ นิคคหิตเป็นอาคม จึงกล่าวสูตรว่า วิธาคู นิคคหิตถย (ลงนิคคหิตเป็นอาคม ในเพราะสระ หรือใน เพราะพยัญชนะเบื้องหลังในบางแห่ง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๓ สูตรคือ สรา สเร โลปี, วา ปโร ฯเปฯ ปา และ กวจิ โอ พยัญชน เป็นแดน เกิด ฯลฯ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุททาหรณ์มีอาทิว่า จกขุ อุทปาติ ตตบทเป็น จกขุ อุทปาติ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในเพราะลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปี หรือลบสระหลังด้วย สูตรว่า วา ปโร ฯเปฯ ปา หรือ เพราะพยัญชนะหลังลงโออักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า กวจิ โอ พยัญชน เมื่อมีคำถามว่า ในอุททาหรณ์นั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวไว้แล้วเหล่านี้เท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะ แสดงว่า ในอุททาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวไว้แล้วเหล่านี้เลย เพราะสระหรือพยัญชนะหลัง ลง นิคคหิตเป็นอาคมได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า นิคคหิตถย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ใน เพราะสระหรือพยัญชนะหลัง ลงนิคคหิตเป็นอาคมได้ในที่บางแห่ง บทว่า นิคคหิต เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า นิคคหิต แสดงวิสัย คำว่า จ แสดงสมุจจยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะสระอาคมศัพท์ กวจิศัพท์ และพยัญชนศัพท์ตามมา เพราะสระหรือพยัญชนะหลังตามมา ลงนิคคหิตเป็นอาคมได้ในที่บางแห่งจนตถของนิคคหิตศัพท์ ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในหนหลังนั้นเทียว

อุททาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จกขุ อุทปาติ ก็อุททาหรณ์เหล่านั้น ตตบทเป็น จกขุ อุทปาติ, อว สีโร, ยาว จิธ, ปุริม ชาตี, อนุถุทานิ, และ ปุพพคมา เพราะอาศัย มทา สเร, ยวม ฯเปฯ มา และ ก วิ โอ พยัญชน ในเพราะสระที่อยู่ส่วนหน้า หรือในเพราะพยัญชนะหลัง ลงนิคคหิตเป็นอาคมด้วยสูตร นี้แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๓๘. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำ นิคคหิตเป็นอาคม ในเพราะสระหลัง หรือพยัญชนะ หลังแล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำการลบนิคคหิต ในเพราะสระหลัง หรือพยัญชนะหลัง จึงกล่าว ๒ สูตรว่า กว จิ โลปี (นิคคหิตยอมถึงการลบในเพราะสระหลังในบางแห่ง) และ พยัญชน จ (นิคคหิตยอมถึงการลบ และอื่นๆ ในเพราะพยัญชนะเบื้องหลังในบางแห่ง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๒ สูตรคือ มทา สเร และ ปโร วา สโร เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุททาหรณ์มีอาทิว่า ตาสาหํ ตตบทเป็น ตาสํ อหํ เพราะสระหลัง อาเทศนิคคหิต

เป็นมอักษระและทอักษระด้วยสูตรว่า มทา สเร กล่าวว่ ลบสระหลังเพระนคคหิต ด้วยสูตรว่ ปโร วา สโร เมื่อมีค้ถามว่ ในอุทาทธณนั้ ต้องใช้วิธีท้กล่าวมว่แล้วเหล่านั้เท่านั้หรือ ? ท้านอจกรย้ เมื่อจะแสดงว่ ในอุทาทธณนั้ เพาะสระหลัง ลบนคคหิตได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่ กวจิ โลปี

ท้านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ค้ือ ท้านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่ เพาะสระหลัง นคคหิตย้อมถึงการลบได้บ้าง บทว่ กวจิเป็นบทหนึ่ง บทว่ โลปี เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท ค้่าว่ กวจิ แสดงอรรถของกวจิค้ัพท้ ค้่าว่ โลปี แสดงการียะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ ฟังทราบว่เป็นวิธีสูตร ขยายความว่ สรค้ัพท้ นคคหิตค้ัพท้ ตามมา เพาะเหตุณั้ เพาะสระหลัง นคคหิตย้อมถึงการลบได้บ้าง

อุทาทธณนั้ทั้งหลายมีอาทิว่ ตาสาห้ ก็อุทาทธณนั้เหล่านั้ ตัดบทเป็น ตาสอ้ อห้, วิหุณ้ อคค้ เพาะอาศัย มทา สเร และ นคคหิตยจ ลบนคคหิตด้วยสูตรนี้ เพาะพยัญชนะที่อยู่ส่วนหน้า ท้าท้ชะแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาทธณนั้ทั้งหลายมีอาทิว่ อหเมว นูน พาโล, เอตมตถ้ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? ก็อุทาทธณนั้เหล่านั้ ตัดบทเป็น อห้ เอว, เอต อตถ้ เมื่อจะดำเนินการลบนคคหิตด้วยสูตรนี้ แต่ไม่ทำเพาะกวจิค้ัพท้ห้ามไว้ อาเทศนคคหิตเป็นวคคันตะด้วยสูตรว่ วคคนต้ วา วคเค และอาเทศิตตหิต เป็นมอักษระ ด้วยสูตรว่ มทา มเร แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๓๙. ถามว่ สูตรว่ พยญชนะ จ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกมาจากสูตรไหน ตอบว่ สูตรนี้มี ๒ สูตรค้ือ อ้ พยญชนะ ฯเปฯ ต้, วคคนต้ ฯเปฯ คเค เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกมาจากสองสูตรนั้ ออกมาได้ย่อย่างไร ? ค้ือ ท้านอจกรย้กล่าวว่ ในอุทาทธณนั้มีอาทิว่ อริยสจจาน ทสสน้ ตัดบทเป็น อริยสจจาน ทสสน้ เพาะพยัญชนะหลัง อาเทศนคคหิตเป็นอ้ ด้วยสูตรว่ อ้ พยญชนะ ฯเปฯ ต้ เพาะพยัญชนะวรรคอยู่เบื้องหลัง อาเทศนคคหิต เป็นยวคคันตะด้วยสูตรว่ วคคนต้ วา วคเค เมื่อมีค้ถามว่ ในอุทาทธณนั้ ต้องใช้วิธีท้กล่าวมว่แล้วเหล่านั้เท่านั้หรือ ? ท้านอจกรย้ เมื่อจะแสดงว่ ในอุทาทธณนั้ ในอุทาทธณนั้ ไม่ต้องใช้วิธีท้กล่าวไว้แล้วเหล่านั้เลย เพาะพยัญชนะหลัง ลบนคคหิตได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่ พยญชนะ จ

ท้านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ค้ือ ท้านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่ เพาะพยัญชนะหลัง นคคหิตย้อมถึงการลบได้บ้าง บทว่ พยญชนะ เป็นบทหนึ่ง บทว่ จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท ค้่าว่ พยญชนะ แสดงนิมิตตส้ตตมี ค้่าว่ จ แสดงอนุกัษณะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ ฟังทราบว่เป็นวิธีสูตร หรือแสดงสมุจยะ และท้านกล่าวไว้ในคัมภีร์นยาสะว่ ในอุทาทธณนั้มีอาทิว่ จิรปวาสิ เพื่อประโยชน์ให้นคคหิตอาเทศเป็นมอักษระได้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อริยสัจจान ทสสนํ ตັตบทเป็น อริยสัจจानํ ทสสนํ, พุทธานํ
 สาสนํ เพราะอาศัยสูตรว่า นิคคหิตถญ และ กุวัจ โลบิ เพราะพยัญชนะหลัง ลบนิคคหิตแล้ว ฟังทราบ
 รูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอตํ มงฺคลมุตฺตมํ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์เหล่านั้น อัน
 นักศึกษาพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๐. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำการลบนิคคหิตในเพราะสระหรือพยัญชนะหลังด้วย
 ประการฉนี้แล้ว เพื่อจะทำการลบสระหลัง เพราะนิคคหิต จึงกล่าวสูตรว่า ปโร วา สโร (สระหลัง
 นิคคหิตย่อมถึงการลบตามอุทาหรณ์)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๒ สูตรคือ มหา สเร และ กุวัจ โลบิ เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกมาอย่างไร ? คือ
 ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อภินนฺทนฺติ ตັตบทเป็น อภินนฺทํ อิติ กล่าววา อาเทศ
 นิคคหิต เป็นอักษรด้วยสูตรว่า มหา สเร หรือกล่าวไว้อีกว่า เพราะสระหลังลบนิคคหิตได้บ้างด้วย
 สูตรว่า กุวัจ โลบิ เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์นั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่าน
 อาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวไว้แล้วเหล่านั้นเลย เมื่อจะแสดงว่า เพราะ
 นิคคหิต ลบสระหลังได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า ปโร วา สโร

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า
 เพราะนิคคหิต สระหลังย่อมถึงการลบได้บ้าง บทว่า ปโร เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง บทว่า
 สโร เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ปโร แสดงวิเสสนะของบทว่า สโร คำว่า วา แสดงวิกัปปะนะ คำ
 ว่า สโร แสดงการียะ ขยายความว่า นิคคหิตศัพท์เปลี่ยนวิภัตติ ตามไปด้วยอำนาจแห่งบทที่มีปัญจมี
 วิภัตติเป็นที่สุด และโลบศัพท์ ตามมา เพราะฉะนั้น สระที่อยู่หลังนิคคหิต ย่อมถึงการลบได้บ้าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อภินนฺทนฺติ ตັตบทเป็น อภินนฺทํ อิติ, อุตฺตตฺตํ อิว และ พีชํ อิว
 เพราะอาศัยสูตรว่า นิคคหิตถญ และ กุวัจ โลบิ ลบสระหลังเพราะนิคคหิตแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายสำเร็จรูปได้อย่างไรนั้น อันนักศึกษาพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๑. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำการลบสระหลัง เพราะนิคคหิต ด้วยประการฉนี้แล้ว
 บัดนี้ เพื่อจะแสดง เพราะนิคคหิต ลบสระหลัง กระทำพยัญชนะสังโยค ไม่ให้เป็นสังโยค จึงกล่าวสูตร
 นี้ว่า พยญฺชโน จ วิสญฺโถโค (เมื่อลบสระหลังนิคคหิตแล้ว ฟังกระทำพยัญชนะไม่ให้เป็นสังโยคด้วย)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๓ สูตรคือ มหา สเร, กวจิ โลปี และ ปโร วา สโร เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุททาหรณ์มีอาทิว่า เอวีส เต ตตบทเป็น เอวี่ อสส เต อิติ กล่าว เพราะสระหลังอาเทศนอิคคหิตเป็นมอักษระและทอักษระ ด้วยสูตรว่า มหา สเร หรือ เพราะสระหลังลบนิคคหิตด้วยสูตรว่า กวจิ โลปี เมื่อมีคำถามว่า ในอุททาหรณ์นั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุททาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวไว้แล้วเหล่านี้เลย จึงแสดงว่า เพราะนิคคหิต ลบสระหลัง กระทำพยัญชนะสังโยค ไม่ให้เป็นสังโยค จึงกล่าวสูตรนี้ว่า พยัญชน จ ๒เปฯ โค

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะนิคคหิต ลบสระหลัง ถ้ามีพยัญชนะสังโยค ก็ทำให้เป็นวิสังโยค บทว่า พยัญชน เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วิสณโณโค เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า พยัญชน แสดงการี คำว่า จ แสดงสมุจยยะ คำว่า วิสณโณโค แสดงการียะ บรรดดาสังโยค ๒เปฯ พิงทราบ ขยายความว่า ปโร ศัพท์ สรศัพท์ ย่อมตามไป เพราะไม่มีนิमित และเพราะความที่สระหลังมองนิคคหิต หลังจากนิคคหิตเมื่อลบสระหลังแล้ว ทำพยัญชนะที่มีสังโยค ให้ไม่มีสังโยค พยัญชนะใด ย่อมประกอบ เหตุนั้น พยัญชนะนั้น ชื่อว่า สังโยค ได้แก่อักษระตัวหน้า สังโยค ไม่มีแก่ เหตุนั้น พยัญชนะนั้น ชื่อว่า วิสังโยค ได้แก่อักษระตัวหลัง

อุททาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอวีส เต ตตบทเป็น เอวี่ อสส, ปุบผิ อสสา เพราะอาศัยสูตรว่า นิคคหิตลจ และ กวจิ โลปี ทำพยัญชนะที่มีสังโยค ให้ไม่มีสังโยคแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

อุททาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วิทูนคคมิติ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? ก็อุททาหรณ์นั้น ตตบทเป็น วิทูน อคคิ เพราะความที่ท่านกล่าวไว้ว่า หลังจากนิคคหิต ลบสระหลัง ด้วยวาศัพท์ในสูตรว่า ปโร วา สโร เมื่อลบสระหลังแล้ว เพราะความไม่มีสระหลัง จึงทำวิสังโยคด้วยสูตรนี้ แต่ลบนิคคหิตด้วยสูตรนี้ว่า กวจิ โลปี ลบสระหน้า แล้วพิงนำไป ด้วยสูตรว่า สรา ๒เปฯ ปี ครั้นนำไปประกอบสระหลังแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

อนึ่งในสูตรนี้ เพราะอะไร จึงกล่าว วาศัพท์ไว้ ท่านค้ำกล่าวอุททาหรณ์ว่า วิทูนคคมิติ ท่านไม่กล่าวว่า ลุตเต เพราะเหตุไร ? เพราะไม่เห็นลุตเตศัพท์ทั้งในสูตรก่อนหน้า และสูตรนี้ ฉะนั้น บัณชิตต้องพิจารณา. แต่ในคัมภีร์กัจจายนะ ท่านกล่าวว่า ท่านอาจารย์กล่าวคำว่า ลุตเต ไว้เพราะเหตุไร ? และในคัมภีร์นยาสะ ท่านก็กล่าวไว้โดยคล้ายตามคัมภีร์กัจจายนะนั้น ก็ท่านไม่กล่าวถึงเหตุ แต่อาจารย์บางท่าน ย่อมกล่าวว่า ต้องพิจารณา

อุททาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคยาการี เป็นผลของจศัพท์ ก็อุททาหรณ์เหล่านั้น ตตบทเป็น อคคิ อการี และ วุตติ อสส แยกพยัญชนะ เพราะอาศัย สูตรว่า สรา ๒เปฯ ปี อาเทศอักษระ เป็นย

อักษร ด้วยสูตรว่า อิวณโณ ยํ นวา พิงนำเข้าประกอบกัน ครั้นประกอบกันแล้ว เป็นพยัญชนะ ๓ ตัว
ลบพยัญชนะตัวต้น ด้วยจศัพทในสูตรนี้แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

อนึ่ง บทว่า อาทิลोपि ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลบพยัญชนะที่มีรูปเสมอกัน และในบทว่า
นิกคหิตสโยคาทิโน เป็นญาปกเหตุ(เหตุให้รู้)

จบการพรรณนาในกัณฑ์ที่ ๔ แห่งสนธิกัปปในคัมภีร์กัจจายนวิถณนา

๓.๑.๕ ปัญจกัณทวิถณนา

๔๒. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำนิกคหิตสนธิด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำ
อักษรเป็นอาคมหลังบทนิบาตแน่นอนด้วยอำนาจแห่งฐาน ในเมื่อสระหลัง แม้สำเร็จได้ด้วยอำนาจ
แห่งอักษรเป็นอาคม จึงกล่าวสูตรนี้ว่า โค สเร ปุถุสสาโคโม กวจิ (ลง ค เป็นอาคมท้าย ปุถุ ศัพท ใน
เพราะสระหลังในบางแห่ง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๓ สูตรคือ สรา ฯเปฯ ปี, วา ฯเปฯ ปา และ ยว ฯเปฯ มา เป็นแดนเกิด ฯลฯ
ออกจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ปุถุเคว ตตบทเป็น
ปุถุ เอว ลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปิ ลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา บโร ฯเปฯ ปา หรือลงพยัญ
ชนอาคมมีอักษรเป็นต้น ด้วยสูตรว่า ยว ฯเปฯ มา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ใน
อุทาหรณ์นั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์
นั้น ในเพราะสระหลัง ลงคอักษรเป็นอาคม ในที่สุดแห่งปุถุศัพทอันเป็นบทนิบาต จึงกล่าวสูตรว่า โค
สเร ฯเปฯ กวจิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า
เพราะสระหลัง ลงคอักษรเป็นอาคมในที่สุดแห่งปุถุศัพทได้บ้าง บทว่า โค เป็นบทหนึ่ง บทว่า สเร เป็น
บทหนึ่ง บทว่า ปุถุสสา เป็นบทหนึ่ง บทว่า อาคโม เป็นบทหนึ่ง บทว่า กวจิ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๕ บท
คำว่า โค แสดงวิสยิ คำว่า สเร แสดงนิमितตสัจตมมี คำว่า ปุถุสสา แสดงอันตาเปกขณัฐิ คำว่า อาคโม
แสดงวิเสสนะของบทนั้น คำว่า กวจิ แสดงอรรถของกวจิศัพท ฯเปฯ พิงทราบ ขยายความว่า ใน
เพราะสระหลัง ลงคอักษรเป็นอาคมในที่สุดแห่งศัพทว่า ปุถุ ได้ในบางแห่ง อักษรโดยย่อมา เหตุนั้น
อักษรนั้นชื่อว่า อาคม

อุทาหรณ์ว่า ปุถุเคว ก็อุทาหรณ์นั้น ตตบทเป็น ปุถุ เอว เพราะสระหลัง ลงคอักษรเป็น
อาคม ด้วยสูตรนี้แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ อนึ่ง ในอุทาหรณ์นี้ ปุถุศัพท เป็นศัพทนิบาต และปุถุศัพทนั้น
เป็นปริยายของวิสุศัพท

อุทาหรณ์ทั้งหลายสำเร็จรูปได้อย่างไรนั้น อันนักศึกษาพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๓. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอักษรเป็นอาคมในที่สุดแห่งบพินิบาต คือปลุก ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำรัสสะสระที่สุดแห่งบพินิบาต และลงค้ออักษรเป็นอาคมในที่สุดแห่งบพินิบาตนั้น จึงกล่าวสูตรว่า ปาสส จนโต รสโส (ลง ค เป็นอาคมท้าย ปา นิบาตในเพราะสระหลัง และรัสสะ[สระท้ายของ ปา นิบาต])

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๓ สูตรคือ สรา ฯเปฯ ปี่, วา ฯเปฯ ปา และ โค สเร ฯเปฯ กุวจิ เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุททาหรณ์มีอาทิว่า ปลุกเคว ตัดบพเป็น ปา เอว ลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปี ลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร ฯเปฯ ปา หรือเพราะสระหลังลงค้ออักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า โค สเร ฯเปฯ กุวจิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุททาหรณ์นั้น รัสสะสระอันเป็นที่สุดแห่งบพินิบาตคือปา และลงค้ออักษรเป็นอาคม จึงกล่าวสูตรว่า ปาสส จนโต รสโส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง ลงค้ออักษรเป็นอาคมในที่สุดแห่งบพินิบาตคือปาได้บ้าง และรัสสะสระที่สุด บพว่า ปาสส เป็นบพหนึ่ง บพว่า จ เป็นบพหนึ่ง บพว่า อนโต เป็นบพหนึ่ง บพว่า รสโส เป็นบพหนึ่ง สูตรนี้มี ๔ บพ คำว่า ปาสส แสดงอันตาเปกขณัฐิ คำว่า จ แสดงสัมปิณฑน คำว่า อนโต แสดงการี คำว่า รสโส แสดงการิยะ คำว่า กุวจิ แสดงอรรถของกุวจิศัพท์ ฯเปฯ พิงทราบ ขยายความว่า อนตศัพท์ ย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่การห้ามความที่สระหลังเป็นสระรัสสะ สรศัพท์ และกุวจิศัพท์ จากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ตามไป เพราะเหตุนี้ ในเพราะสระหลัง ลงค้ออักษรเป็นอาคม ในที่สุดแห่งปาศัพท์ และรัสสะสระที่สุด

อุททาหรณ์ว่า ปาเอว ก็อุททาหรณ์นั้น ตัดบพเป็น ปา เอว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงค้ออักษรเป็นอาคม และรัสสะสระที่สุด ด้วยสูตรนี้แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

อุททาหรณ์ทั้งหลายสำเร็จรูปได้อย่างไรนั้น อันนักศึกษาพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๔. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำการลงอาคมที่สุดแห่งนิบาต ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำบพาทาสแห่งอุปสัค คือ อภิ อธิ จึงกล่าวสูตรว่า อพโภ อภิ (แปลง อภิ เป็น อพภ ในเพราะสระหลัง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๓ สูตรคือ สรา ฯเปฯ ปิ, วา ฯเปฯ ปา และ อิวณโณ ฯเปฯ นวา เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุททาหรณ์มีอาทิวา อพฺโกลกาเส ตตฺบท เป็น อภิ โอกกาเส ลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปี ลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร ฯเปฯ ปา หรือเพราะสระหลัง อาเทศอิวณณะ เป็นยอักษรด้วยสูตรว่า อิวณโณ ฯเปฯ วา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อแสดงว่า ในอุททาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเลย โดยที่แท้ เพราะสระหลังอาเทศอูปสัคทั้งหมด เป็นอพภ และอาเทศอูปสัคทั้งตัว เป็นอชฌ ได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า อพฺโภ อภิ (แปลง อภิ เป็น อพภ ในเพราะสระหลัง)

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง อาเทศอูปสัค เป็นอพภ บทว่า อพฺโภ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อภิ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อพฺโภ แสดงการียะ คำว่า อภิ แสดงการี บรรดาสัญญา ฯเปฯ พึงทราบ ขยายความว่า สรศัพทตามมา เมื่อท่านต้องกล่าวว่า อภิสส เพราะความที่อภิศัพท เป็นอุปสัค จึงลบบัญญัติวิภตติ ด้วยสูตรว่า สพฺพาสมาวุโส ฯเปฯ หิ จ เพราะเหตุนี้ เพราะสระหลัง อาเทศอูปสัค เป็นอพภ

อุททาหรณ์ว่า อพฺภูทิริตํ ก็อุททาหรณ์นั้น ตตฺบทเป็น อภิ อุทิริตํ และ อภิ อุกคจฺจติ อาศย สูตรข้างต้น อาเทศอูปสัค เป็นอพภ ด้วยสูตรนี้ นำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

แม้มีความสำเร็จ ด้วยอำนาจแห่งอสทิสเทวภาว ท่านก็ยังกล่าวว่า อภิ ไว้อีก เพราะความที่ท่านต้องการความแตกต่างกันของนิमित

๔๕. ถามว่า อชฺโหม อธิ สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๓ สูตรตามที่กล่าวไว้แล้วเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุททาหรณ์มีอาทิวา อชฺโหมกาเส ตตฺบทเป็น อธิ โอกกาเส เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุททาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเลย ในอุททาหรณ์นั้น เพราะสระหลังอาเทศอูปสัคทั้งหมด เป็นอชฌ ได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า อชฺโหม อธิ (แปลง อธิ เป็น อชฌ ในเพราะสระหลัง)

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง อาเทศอูปสัค เป็นอชฌ บทว่า อชฺโหม เป็นบทหนึ่ง บทว่า อธิ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อชฺโหม แสดงการียะ คำว่า อธิ แสดงการี ฯเปฯ พึงทราบ ขยายความว่า สรศัพทตามไป เมื่อท่านต้องกล่าวว่า อภิสส เพราะความที่อภิศัพท เป็นอุปสัค จึงลบบัญญัติ เพราะเหตุนี้ เพราะสระหลัง อาเทศอูปสัค เป็นอชฌ

อุทาหรณ์ว่า อชโณกาเส ก็อุทาหรณ์นั้น ตัดบทเป็น อธิ โอกาเส และ อธิ อาคมา อาศัย
สูตรข้างต้น อาเทศอธิอุปลัค เป็นอชฌ ด้วยสูตรนี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๖. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทศบท แห่งอุปลัคบททั้งสองด้วยประการฉะนี้แล้ว
บัดนี้ เพื่อทำวิธิปฏิเสศสละที่สุดของอุปลัค จึงกล่าวสูตรว่า เต น วา อิวณณ (ไม่แปลง อภิ เป็น อพภ
และ อธิ เป็น อชฌ เหล่านั้น ในเพราะสละ อธิ วัณณะเบื้องหลังบ้าง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๒ สูตรคือ อพโภ อภิ และ อชโณ อธิ เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรนั้น
ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิวา อภิจฉิตฺ, อธิริตฺ ตัดบทเป็น อภิ อิจ
ฉิตฺ และ อธิ อิริต อาเทศอภิ เป็นอพภ ด้วยสูตรว่า อพโภ อภิ อาเทศอธิ เป็นอชฌ ด้วยสูตรว่า อชโณ
อธิ เมื่อมีคำถามว่า ต้องใช้วิธิที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเหล่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ใน
อุทาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธิที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเลย (แต่)ต้องทำด้วยอำนาจแห่งการปฏิเสศการอา
เทศทั้ง ๒ นั้น จึงกล่าวสูตรว่า เต น วา อิวณณ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า
เพราะอิวณณะด้านหลัง อภิอุปลัคและอธิอุปลัค ไม่ต้องมีรูปที่กล่าวไว้ว่า อพภ และอชฌ บทว่า เต
เป็นบทหนึ่ง บทว่า น เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง บทว่า อิวณณ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๔ บท
คำว่า เต แสดงการียะ คำว่า น แสดงปฏิเสศ คำว่า วา แสดงอรรถวิภักดิ์ คำว่า อิวณณ แสดงนิमितต
สัตตมี บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบ ขยายความว่า อภิศัพท์ และอธิศัพท์ ตามไป เพราะอิวณณะ
ด้านหลัง อุปลัคเหล่านี้คืออภิและอธิ ไม่ต้องมีรูปที่กล่าวไว้ว่า อพภ และอชฌ วจนัตถะของคำว่า
อิวณณ ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ก่อนหน้าแล้วเทียว ท่านอาจารย์ไม่กล่าวว่า เต วา อิวณณ (แต่) กล่าวว่า
เต น วา อิวณณ เพราะเหตุไร ? ท่านแสดงอรรถสักว่า กุจิไว้ในสูตรนี้ เพื่อประโยชน์แก่การตามไป
แห่งนศัพท์ ในสูตรข้างหน้า นี้เป็นประโยชน์เล็กน้อยในสูตรนี้ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เพราะอิวณณะ
ด้านหลัง อุปลัคเหล่านี้คืออภิและอธิ ไม่ต้องมีรูปที่กล่าวไว้ว่า อพภ และอชฌ เมื่อท่านกล่าวว่า วา ไว้
อีก รูปอาเทศเหล่าใด ย่อมไม่ได้ รูปอาเทศเหล่านั้นนั้นแหละ มีเป็นจำนวนมาก แต่ รูปอาเทศเหล่าใด
ย่อมได้ รูปอาเทศเหล่านั้นนั้นแหละ มีจำนวนน้อย นักศึกษาทั้งหลาย ไม่ต้องถือเอาเนื้อความนั้นใน
สูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อภิจฉิตฺ และ อธิริตฺ ก็อุทาหรณ์นั้น ตัดบทเป็น อภิ อิจฉิตฺ และ อธิ
อิริตฺ อาศัยอาเทศสูตรทั้งสองข้างต้นอันมาถึง ด้วยสองสูตรก่อนหน้าสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรทั้งสองนั้น
ปฏิเสศการอาเทศ ด้วยสูตรนี้ แยกพยัญชนะ ลบสรรพนามด้วยสูตรว่า สรา เสร โลบิแล้ว พึงทราบรูป
สำเร็จ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า อพฺภีริตฺ และ อชฌิมมุตฺโต สำเร็จรูปได้อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น
ตัดบทเป็น อภิ อีริตฺ และ อชิ อิมมุตฺโต วิธีสำเร็จรูปที่เหลือ มีนัยอันซ้ำพเจ้ากล่าวไว้แล้วนั่นเอง

๔๗. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำวิธีปฏิเสศการอาเทศบทอุปสัคคืออภิ เป็นอพภ และ
อชิ เป็น อชฌ ด้วยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำวิธีปฏิเสศตามที่กล่าวไว้แล้ว ของตอักษร อัน
เป็นที่สุดแห่งอติอุปสัค อติสส จนตสส (ไม่แปลง ติ ศัพท์ซึ่งเป็นที่สุดของ อติ ศัพท์ และคำอื่นๆ เป็น จ
อักษร ในเพราะสระ อิ วัณณะเบื้องหลัง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี สพฺโพ จํ ติ เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่าน
อาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อติสิคฺโคณ และ อติริตฺ ตัดบทเป็น อติ อสิคฺโคณ และ อติ ริริตฺ
เพราะสระหลัง อาเทศติศัพท์ทั้งตัวนั้นแหละเป็นจอักษร ด้วยสูตรว่า สพฺโพ จํ ติ เมื่อมีคำถามว่า ใน
อุทาหรณ์เหล่านั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงวิธีปฏิเสศ
ว่า ในอุทาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเลย แล้วกล่าวสูตรว่า อติสส จนตสส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า
เพราะอิวัณณะด้านหลัง ไม่ต้องทำติศัพท์อันเป็นที่สุดแห่งอติศัพท์ ให้มีรูปที่กล่าวไว้แล้ว บทว่า อติสส
เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อนตสส เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อติสส แสดงอัน
ตาเปกขณฺณฐี คำว่า จ แสดงอนุกัฑฒนะ คำว่า อนตสส แสดงการี บรรดาสามัญญา ฯเปฯ ฟังทราบ ขยาย
ความว่า จศัพท์ในสูตรนี้ ดึงนศัพท์ไว้ ไม่ให้ตามต่อไป หรือ จศัพท์มีอรรถว่ารวบรวมถึงสิ่งที่ยังไม่ได้
กล่าวไว้ ฉะนั้น แม้ที่สุดของอติศัพท์ และปติศัพท์ก็ไม่ดำทำ อุทาหรณ์ เช่น อิติติ, อิติทํ และ ปติโต ไม่
ต้องทำวิธีที่กล่าวไว้ว่า ในเพราะอิวัณณะด้านหลัง อาเทศติศัพท์ อันเป็นที่สุดของอติอุปสัค เป็น จอักษ
ร ด้วยสูตร สพฺโพ จํ ติ แม้เมื่อท่านจะต้องกล่าวว่า อติสส ติ-อติ ท่านก็กล่าวไว้แบบนี้ เพราะทำเอก
เสส (เหลือตัวเดียว)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อติสิคฺโคณ และ อติริตฺ ก็อุทาหรณ์นั้น ตัดบทเป็น อติ อสิคฺโคณ,
อติ อีริตฺ เพราะอาศัย ๒ สูตรว่า สรา ฯเปฯ ปี, กฺวจา ฯเปฯ ตเต เมื่อกำลังจะดำเนินการวิธีที่กล่าวแล้ว
ว่า สพฺโพ จํ ติ แต่อาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำปฏิเสศ แล้วลบสระหน้สด้วยสูตรว่า สรา ฯเปฯ ปี
นำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๔๘. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำวิธีปฏิเสศการอาเทศที่สุดแห่งอุปัสก ด้วยประการฉะนี้แล้ว เพื่อจะทำอาเทศปติอุปัสก เป็นปฏิอุปัสก จึงกล่าวสูตรว่า กวจิ ๗เปฯ สส (แปลง ปติ เป็น ปฏิ ในบางแห่ง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๓ สูตร คือ สรา ๗เปฯ ปิ, วา ปโร ๗เปฯ ปา และ พยณฺชน จ เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุททาหรณ์มีอาทิวา ปฏุกคิ และ ปฏิหณฺตติ ตัดบทเป็น ปติ อคคิ และ ปติ หณฺตติ ในมติแรก กล่าวการลบ สระหน้า ด้วยสูตรว่า สรา ๗เปฯ ปิ (หรือ) ลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร ๗เปฯ ปา ส่วนในมติหลัง กล่าวถึงการทำให้สระสระหน้า ในเพราะพยัญชนะหลัง ด้วยสูตรว่า พยณฺชน จ เมื่อมีคำถามว่า ในอุททาหรณ์เหล่านั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุททาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเลย (แต่)อาเทศปติศัพท์ เป็นปฏิศัพท์ จึงกล่าวสูตรว่า กวจิ ปฏิ ปติสส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง หรือเพราะพยัญชนะหลัง อาเมสปติ เป็นปฏิได้บ้าง บทว่า กวจิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ปฏิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ปติสส เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า กวจิ แสดงอรรถของกวจิศัพท์ คำว่า ปฏิ แสดงการียะ คำว่า ปติสส แสดงการี บรรดาสัญญา ๗เปฯ พิงฺทราบ ขยายความว่า สรศัพท์ จากสูตรนี้ว่า โค สเร ๗เปฯ กวจิ ตามมาในสูตรนี้ ด้วยอำนาจแห่งมณฺชุกคตทินย พยณฺชนศัพท์ ในสูตรข้างหน้าว่า ปุสฺส พยณฺชน ตามมาในสูตรนี้ ด้วยอำนาจแห่งมณฺชุกคตทินย เพราะเหตุนี้ ในเพราะสระหรือพยัญชนะหลัง อาเทศปติอุปัสก เป็น ปฏิได้บ้าง

อุททาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ปฏุกคิ และ ปฏิหณฺตติ ก็อุททาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น ปติ อคคิ และ อติ หณฺตติ ในมติแรก ในเพราะสระหลัง ทำอาเทศเป็นปฏิด้วยสูตรนี้ แยกพยัญชนะ ลบ สระหน้าด้วยสูตรว่า สรา ๗เปฯ ปิ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พิงฺทราบรูปสำเร็จ ส่วนในมติหลัง เพราะพยัญชนะหลัง เทสปติ เป็น ปฏิ แล้ว พิงฺทราบรูปสำเร็จ

๔๙. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำวิธีอาเทศปติอุปัสก เป็นปฏิซึ่งเป็นอาเทศบทด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาเทศอักษรของปุสศัพท์ เป็นอุ จึงกล่าวสูตรว่า ปุสฺส พยณฺชน (แปลงที่สุดของ ปุส เป็น อุ ในเพราะพยัญชนะเบื้องหลัง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี สรา ปกตี ๗เปฯ เน เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุททาหรณ์มีอาทิวา ปุชฺชน และ ปุชฺชุตฺ ตัดบทเป็น ปุส ชโน และ ปุส ภูต เพราะพยัญชนะหลัง สระทั้งหลายเป็นปกติ ด้วยสูตรนี้ว่า สรา ปกตี พยณฺชน เมื่อเป็นอย่างนั้น เมื่อมี

คำถามว่า ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเลย เพราะพยัญชนะหลัง อาเทสอักษรถือเป็นอักษรถือ ซึ่งกล่าวสูตรว่า ปุถสสุ พยณชน

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะพยัญชนะหลัง อาเทสสระที่สุดแห่งปฤคัพท เป็นอักษรถือ บทว่า ปุถสสุ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อุ เป็นบทหนึ่ง บทว่า พยณชน เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ปุถสสุ แสดงสัมพันธฉัญญี คำว่า อุ แสดงการียะ คำว่า พยณชน แสดงนิमितตตตมี บรรดาสัญญา ๆเปฯ พึงทราบ ขยายความว่า อนตคัพท จากสูตรว่า อติสส จนตสส ตามมาอย่างมั่นคงทุกคดีกนัย เพราะเหตุนี้ เพราะพยัญชนะหลัง เทสสระที่สุดแห่งปฤคัพทเป็นอุ วจนัตถะของคำว่า พยณชน ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในหนังสือหลังเที่ยว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปุถุชชน และ ปุถุญต ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น ปุถุชโน และ ปุถุญต แยกพยัญชนะ อาเทสอักษรถือ เป็นอักษรถือด้วยสูตรนี้ ทำเททวภาวอักษรถือขึ้นที่เบื้องปลายของบทหน้า แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในประโยคว่า อนตคคทณน อปุถสสาปิ สเร ปเร อนตสส อุกาโร โหติ (ในเพราะสระหลัง อาเทสสระที่สุดแม้มิใช่ปฤคัพทเป็นอุได้ด้วยอนตคัพท)นี้ ความว่า แม้มิใช่ปฤคัพท คือแม้อื่นจากปฤคัพท ด้วยอนตคัพทที่ตามมาอย่างมั่นคงทุกคดีกนัย จากสูตรนี้ว่า อติสส จนตสส สองบทว่า สเร ปเร แปลว่า สระหลัง บทว่า อนตสส ได้แก่ (การอาเทส)โออักษรถืออันเป็นที่สุดแห่งมนคัพท เป็นอุอักษรถือ ในอุทาหรณ์ว่า มนุญถ นี้ ตัดบทเป็น มโนญถ แยกพยัญชนะ เพราะสระหลัง อาเทสโออักษรถืออันเป็นที่สุดแห่งมนคัพทเป็นอุ ด้วยอนตคัพท อธิบายว่า และลอบอักษรถือด้วยอนตคัพท

เป็นนัยที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์กัจจายนโพรานมทานิสสยะ แม้ในคัมภีร์มุขมุตตสาร ท่านก็กล่าวไว้ว่า

เพราะพยัญชนะหลัง อาเทสสระที่สุดแห่งปฤคัพท เป็นอุ

และด้วยอนตคัพทในสูตรนี้ อาเทสโออักษรถือ เป็นอุ และลอบอักษรถือ

ในตัวอย่าง เช่น มนุญถ นี้

ส่วนท่านอาจารย์ ยึดถือเอาเนื้อความว่า ด้วยอักษรถือนั้น เพราะยึดเอาอักษรถืออันเป็นอาเทส ด้วยตคัพทในปาฐะแห่งคัมภีร์นยาสะ ลอบสระหลังด้วยสูตรนั้นนั่นเอง คือกล่าวถึงการลอบด้วยสูตรว่า ปโร ๆเปฯ ปา

ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวไว้ว่าการอาเทสเป็นวอักษรถือ เพราะทำการอาเทสอักษรถือเป็นอุ และอักษรถือ อันเป็นสรที่สุด เป็น วอักษรถือ แม้ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอวมุ และ อิเตววิ

ด้วยยอนตศัพท อูทาหรณฺว่า เอะมุํ, อิเตวํ นี้ ตตบทเป็นเอน์ อิม์ และ อิติ เอน์ ลปนคคหิตด้วยสูตรว่า กวจิ โลปฺ อาทสออักขรเป็นอุ และอิอักขรเป็น ออักขร แล้วอาทสออักขรนั้น เป็นวอักขร

๕๐. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำวิธีอาทสสระที่สุตแห่งปุกศัพท เป็นอุ ด้วยประการอย่างนี้แล้ง บัดนี้ เพื่อทำอาทสเป็นโออักขร อันเป็นอาทสบทของอวอุปสัค จึงกล่าวสูตรว่า โอ อวสส (แปลง อว เป็น โอ ในเพราะพยัญชนะเบื้องหลังในบางแห่ง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๒ สูตร คือ สรา ปกตี ฯเปฯ เน และ ทีฆิ เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณฺมีอาทิวา โอนทฺโร ตตบทเป็น อว นทฺโร เพราะสระหลัง สระทั้งหลายเป็นปกตี ด้วยสูตรว่า สรา ปกตี พยญชเน หรือกล่าว ทีฆะสระทั้งหลายในเพราะพยัญชนะหลัง ด้วยสูตรว่า ทีฆิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอุทาหรณฺเหล่านั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณฺนั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเลย เพราะพยัญชนะหลัง อาทสอวอุปสัคทั้งหมด เป็นโออักขรได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า โอ อวสส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะพยัญชนะหลัง อาทสอวอุปสัค เป็นโออักขรได้บ้าง บทว่า โอ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อวสส เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า โอ แสดงการียะ คำว่า อวสส แสดงการี บรรดาสัญญา ฯเปฯ ฟิงทราบ ว่าวิธีสูตร ขยายความว่า กวจิตศัพท และพยัญชนะศัพทตามมาอย่างมณชุกติกนัย เพราะเหตุนี้ เพราะพยัญชนะหลังอาทสอวอุปสัค เป็นโออักขรได้บ้าง

อุทาหรณฺว่า โอนทฺโร ตตบทเป็น อว นทฺโร เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง อาทสอวอุปสัค เป็นโออักขร ด้วยสูตรนี้แล้ว ฟิงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณฺว่า อวสฺสสตฺ เป็นผลของกวจิตศัพท อุทาหรณฺนั้น อันนักศึกษาฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๕๑. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำสนธิวิธีแห่งอุปสัคและนิบาตทั้งหลายมีอภิแลอติเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำ สนธิวิธีแห่งอุปสัคและนิบาตทั้งหลายเหล่านี้ จากสนธิเป็รต้นนั้น ที่ยังมีได้กล่าวถึง จึงกล่าวสูตรว่า อนุปทฺฏจานํ วุตตโยคโต (การประกอบรูปศัพทที่มีได้แสดงไว้ ฟิงทราบตามสูตรที่ได้กล่าวมาแล้ว)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๘ สูตรมีอาทิวา คือ อพฺโง อภิ เป็นแดนเกิด มี ๘ สูตรนั้นเป็นเหตุ ออกจาก ๘ สูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการทำวิธีสนธิแห่งบทอุปสัค มีอภิ และอติเป็นต้น และนิบาตปททั้งหลาย ด้วยสูตรทั้ง ๘ มีสูตรว่า อพฺโง อภิ และทำสนธิแห่งอุปสัคและนิบาตทั้งหลาย

ที่ยังไม่ได้กล่าวถึงเหล่านี้ เมื่อมีคำถามว่า ต้องทำอะไร ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ต้องทำ เพราะสูตรที่กล่าวสนธิวิธีของอุปสัคและนิบาตทั้งหลาย ที่ยังมีได้กล่าวไว้ จึงกล่าวสูตรว่า อนุปทิจ्ञานัน วุตตโยคโต สูตรนี้ ท่านเรียกว่า อติเทศสูตร

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า สนธิเหล่านี้ ที่ข้าพเจ้ายังมีได้แสดงไว้ในสนธิภังค์นี้ สนธิเหล่านั้น นักศึกษาพึงทราบโดยคล้อยตามนัยที่ข้าเจ้าได้กล่าวไว้แล้ว บทว่า อนุปทิจ्ञานัน เป็นบทหนึ่ง บทว่า วุตตโยคโต เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อนุปทิจ्ञานัน แสดงสัมพันธัญญี คำว่า วุตตโยคโต แสดงวิเสสนะ บรรดาสัญญา ๆเปฯ พึงทราบ ว่าวิธีสูตร ขยายความว่า นักศึกษาทั้งหลาย พึงทราบความสำเร็จ เพราะประกอบกับสนธิทั้งหลาย มีประการอันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว แก่อุปสัคเป็นต้น ที่ยังมีแสดงไว้แล้ว

ศัพท์เหล่านี้ อันข้าพเจ้า ได้ยกขึ้นแสดงแล้ว เหตุนั้น ศัพท์เหล่านั้น ชื่อว่า อุปทิจ्ञา ได้แก่ อุปสัคและนิบาตทั้งหลายมี อภิ อธิ ปุถุ และปา เป็นต้น ศัพท์เหล่านี้ อันข้าพเจ้า ไม่ได้ยกขึ้นแสดงแล้ว เหตุนั้น ศัพท์เหล่านั้น ชื่อว่า อนุปทิจ्ञา ได้แก่ ป ปรา อุ ทู และ นิ เป็นต้น สูตรที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว ชื่อว่า วุตตโยค ด้วยวุตตโยคะนั้น

ในคำว่า สรสนธิหิ พยัญชนสนธิหิ วุตตสนธิหิ (ด้วยสนธิที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว ด้วยสรสนธิ พยัญชนสนธิ) นี้ ความว่า สนธิที่ทำแล้วแก่สระทั้งหลาย หรือ สนธิที่ทำแล้วในสระทั้งหลาย ชื่อว่า สรสนธิ. แม้ในเพราะสระหลัง อาเทศสระทั้งหลาย ชื่อว่า สรสนธิ อุทาหรณ์ เช่น ตตฺรายั แม้ในเพราะพยัญชนะหลัง อาเทศสระ ชื่อว่า สรสนธิ อุทาหรณ์ เช่น สมมธมมัม แม้ในเพราะพยัญชนะหลัง อาเทศพยัญชนะ ชื่อว่า สรสนธิ อุทาหรณ์ เช่น ปฏิสยติ แม้ในเพราะสระหลัง อาเทศพยัญชนะ ชื่อว่า สรสนธิ อุทาหรณ์ เช่น ปฏคฺคิ

สนธิอันเป็นไปแล้ว ด้วยอำนาจแห่งนิคคหิตสนธิ เพื่อการสวดสะดวง ในคาถาทั้งหลาย หรือในจุนณิยทั้งหลาย ชื่อว่า วุตตสนธิ อุทาหรณ์ เช่น จกฺขุ อุทปาติ นักศึกษาพึงประกอบสูตรตามสมควร โดยประการนั้น คำว่า ปาปนั ตตฺบพเห็น ป อาปนั เป็นอำนาจแห่งการลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร ๆเปฯ ปี คำว่า ปรายัน ตตฺบพเป็น ปฺร อายนั เป็นอำนาจของสูตรว่า สรา ๆเปฯ ปี และ ที่หิ คำว่า อุปายนั ตตฺบพเป็น อุป อายนั มีนัยที่กล่าวไว้แล้ว คำว่า อุปาหนั ตตฺบพเป็น อุป อาหนั เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า สรา ๆเปฯ ปี คำว่า นยาโยโค ตตฺบพเป็น นิ อาโยโค เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า อิวณฺโณ ๆเปฯ วา คำว่า นิรุปติ ตตฺบพเป็น นิ อุปติ เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า ยว ๆเปฯ มา คำว่า อนุโพโส ตตฺบพเป็น อนุโพโส เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า สรา ปกติ ๆเปฯ เน คำว่า ทฺวูปสนตฺ ตตฺบพเป็น ทฺ อุปสนตฺ เป็นอำนาจของการลงวักขรเป็นอาคม และของสูตรนี้ว่า ที่หิ ในเพราะพยัญชนะ คำว่า สฺวูปสนตฺ ก็เหมือนอย่างนั้น คำว่า ทฺวาลโย ตตฺบพเป็น ทฺ อาลโย เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า วโม ๆเปฯ น คำว่า สฺวาลโย ก็เหมือนอย่างนั้น คำว่า ทฺวฺราขยาตฺ ตตฺบพเป็น ทฺ อาขยาตฺ เป็นอำนาจของการลง

อาคม คำว่า อุทริตฺ ตັตบหเป็น อุ อีริตฺ เป็นอำนาจของการลงอักษรเป็นอาคม คำว่า สมุทฺธิภูจฺ ตັตบหเป็น สฺ อุทฺธิภูจฺ เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า มทา สเร คำว่า วยคฺคฺ ตັตบหเป็น วิ อคฺคฺ เป็นอำนาจของการลงอักษรเป็นอาคม คำว่า วิชฺฌคฺคฺ ตັตบหเป็น วิ อธิ อคฺคฺ เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า อชฺโฌ อธิ และ วา ฯเปฯ ปา คำว่า พยคฺคฺ ตັตบหเป็น วิ อคฺคฺ เป็นอำนาจของการลงอักษรเป็นอาคม

คำว่า อวยาคมนํ ตັตบหเป็น อว อาคมนํ เป็นอำนาจของการลงอักษรเป็นอาคม คำว่า อเนวติ ตັตบหเป็น อนฺ อติ เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า วโม ฯเปฯ นํ คำว่า อนฺอุปฆาโต ตັตบหเป็น อนฺ อุปฆาโต เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า สรา ฯเปฯ ปํ และ ทีฆํ คำว่า อนฺจฺฉริยํ ตັตบหเป็น อนฺ อจฺฉริยํ เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า รสฺสํ หรือ ตັตบหเป็น อนฺ อจฺฉริยํ เมื่อนั้น เป็นอำนาจของสูตรเหล่านี้ว่า สรา ฯเปฯ ปํ, พยณฺชนสมฺมึ รสฺสํ คำว่า ปริเยสนา ตັตบหเป็น ปริ เอสนา เป็นอำนาจของการลงอักษรเป็นอาคม คำว่า ปรามาโส ตັตบหเป็น พร อามาโส เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า สรา ฯเปฯ ปํ คำว่า ปริคฺคโห ตັตบหเป็น ปริ คโห เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า พรเทวภาโว ฯเปฯ เน คำว่า ปคฺคโห ก็เหมือนกัน ต่างกันเพียงแต่อุปสัคเท่านั้น คำว่า ปกฺกโม ตັตบหเป็น ป กโม เป็นอำนาจของเทวภาวสูตรนี้ว่า พร ฯเปฯ เน แม้ในคำว่า ปรฺกโม ก็เหมือนกัน ต่างกันเพียงแต่อุปสัคเท่านั้น คำว่า นิฏฺกสาโว เป็นอำนาจของการทำเทวภาว แม้ในคำว่า นิลลยณํ และ, ทุลลยณํ ก็เหมือนกัน คำว่า ทฺพฺภิกฺขํ ตັตบหเป็น ทฺ ภิกฺขํ เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า วคฺเค ฯเปฯ มา คำว่า ทฺพฺพตฺตํ เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า พร ฯเปฯ เน คำว่า สนฺทฺธิภูจฺ เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า วคฺคนตฺ ฯเปฯ คเค คำนี้มีอาทิว่า ทฺคฺคโห และ นิคฺคโต เป็นอำนาจของการทำเทวภาว คำว่า นิ. อภิกฺกโม และ ปฏิกฺกโม มีนัยอันกล่าวแล้ว

จบการพรรณนาในกัณฑ์ที่ ๕ แห่งสนธิกัปปในคัมภีร์กัจจายนวินัณนา

สนธิกัปปวินัณนา จบแล้ว

๓.๒ การแปลคัมภีร์กัจจายนะเป็นภาษาไทยตอนว่าด้วยนามกัปปวินัณนา

๒. นามกัปปวินัณนาพรรณนานามกัปป

๓.๒.๑ ปจฺมกัณทวินัณนา

๑. ปจฺมกณฺทวินัณนา พรรณนาปฐฺมกัณท

๕๒-๑. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงความเป็นผู้ฉลาดในอักขระ แก่เหล่าชนผู้ต้องการความประเสริฐ(นวลโลกุตตรธรรม) แล้ว บัดนี้ เพื่อแสดงความเป็นผู้ฉลาดในบท จึงกล่าวมีอาทิว่า ชินฺวาจนฺยตฺตํ หิ (ข้อความทั้งหมดสมควรแก่พระชินพจน์นั้นเทียว) นี้เป็นอนุสนธิสามัญ

ถามว่า สูตรนี้ว่า ชินวจนยุตต์ หิ มีคำไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีคำไหนเป็นเหตุ ออกมาจาก คำไหน

ตอบว่า สูตรนี้ว่า ชินวจนยุตต์ หิ มีคำว่า สุณนย เป็นแดนเกิดก่อน มีคำนั้นเป็นเหตุ ออกมาจากคำนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ พระมหากัจจายนเถระกล่าวคำว่า ออกขรบท สุณนย เมื่อมี คำถามว่า บุคคลผู้ฟังบท ต้องฟังบททั้งหมดทั้งประกอบและไม่ประกอบด้วยชินพจน์หรือ ? ท่าน อาจารย์เพื่อจะแสดงว่า บุคคลผู้ฟังบท ควรฟังเฉพาะบทที่ประกอบด้วยชินพจน์เท่านั้น ไม่ควรฟังบทที่ไม่ประกอบด้วยชินพจน์เลย เนื้อความนี้ ของคำนั้น ออกมาจากสูตร คำนั้นควรกล่าวแม้ว่าเป็นวิเส สานุสนธิ

จริงอยู่ แม้อักขระที่กล่าวไว้แล้วในหนหลัง แม้บทที่ต้องกล่าวข้างหน้านี้ ย่อมมองหากัน โดยสีหวิโลกนัย ถามว่า ย่อมมองหากันอย่างไร ? ตอบว่า ย่อมมองหากันอักขระ ที่กล่าวไว้ในสูตรว่า ออกขรปาทย เอกจตตาลีส์ ในหนหลัง และย่อมมองหาบท ๔ ประการ อันเป็นอุปการะต่อชินพจน์นั้น เทียว ที่จะกล่าวข้างหน้า

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ท่านเมื่อ จะแสดงนามกับในลำดับต่อจากสนธิกับ ลิงค์อันสมควรแก่คำของพระชินะทั้งหลายเท่านั้น ย่อมสำเร็จ วิภัติเป็นต้น ย่อมมีได้ด้วยความสำเร็จแห่งลิงค์ อันสมควรแก่คำของพระชินะเหล่านั้นเท่านั้น เนื้อความที่กล่าวนี้ เป็นปทสัมพันธวรรณนา ในสูตรนี้ อันมาแล้วในคัมภีร์นยาสะว่า ถามว่า ท่านอา จาร์กล่าวสูตรว่า ชินวจนยุตต์ หิ นี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า ท่านอาจารย์กล่าวสูตรว่า ชินวจน ยุตต์ หิ นี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า บุคคลเมื่อฟังอักขระและบท ชื่อว่า ฟังฟังอักขระและบทอันสมควร แก่พระชินะเจ้า เนื้อความนี้เป็นความพอใจของเรา

บทว่า ชินวจนยุตต์ เป็นบทหนึ่ง บทว่า หิ เป็นบทหนึ่ง ฟังทราบ ว่า สูตรนี้มี ๒ บท ที่กล่าว มา นี้ เป็นปทจเฉทวรรณนาในสูตรนี้ ขยายความว่า ฟังฟังอักขระและบทอันสมควรแก่พระชินะเจ้า นี้ เป็นปทตถสังวรรณนาในบทนี้

คำว่า ชินวจนยุตต์ แสดงอรรถแห่งกรรม หรือ แสดงวิเสสนะ หรือแสดงลึงค์ตถะ คำว่า หิ แสดงอวธารณะ บรรดาสัญญาสูตร อธิการสูตร ปริภาสาสูตร และวิธีสูตร ฟังทราบ ว่า สูตรนี้เป็นอธิการ สูตร

อธิการ ๓ อย่าง คือ

๑. สีหคตินัย อธิการะอย่างการไปของราชสีห์
๒. มัญชุกคตินัย อธิการะอย่างการกระโดดของกบ

๓. ยถาบุพพิกันย หรืออนทีโสตนย อธิการะโดยการตามไปตามลำดับ หรืออธิการะ
 อย่างการไหลของแม่น้ำ

บรรดาอธิการทั้ง ๓ นั้น อธิการนี้ เป็นสีหคตคกันย ท่านแม่อธิการนี้ว่า ยถาบุพพิกันย

บุคคลใด ขณะมารทั้ง ๕ แล้ว เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ชินะ พระดำรัสของพระชินะ ชื่อว่า ชิน
 วจนะ สมควรแก่พระดำรัสของพระชินะ ชื่อว่า ชินวจนยุตต หิตัพทเป็นนิบาต ถาว่า เพราะเหตุไร
 ท่านจึงกล่าววว่า ขณะมารทั้ง ๕ พระผู้มีพระภาค ทรงขณะมารทั้งหลาย ๓ เท่านั้น ที่ควงไม้โพธิ์มิใช่ห
 หรือ มิใช่ขณะมารแค่ ๒ ตออย่า ข้อนั้นจริง ท่านกล่าวว่า พระผู้มีพระภาค ทรงขณะมารทั้ง ๕ ด้วย
 อำนาจแห่งอุปจารณัย เพราะความที่มารทั้ง ๓ เป็นเหตุแห่งมารทั้งสอง แม้โดยประการนั้น อีกนัยหนึ่ง
 ถาว่า เพราะเหตุไร พระเถระจึงใส่ชื่อว่า ชินะ ไว้ในบทนี้ว่า ชินวจนยุตต พระผู้มีพระภาค ทรงมี
 พระนามเป็นอนเนกเป็นต้นว่า สมมาสมพุทโธ มิใช่หรือ ? ตอบว่า ข้อนั้นจริง พระนามว่าสมมาสมพุทโธ
 เป็นต้นเหล่านั้นมีอยู่ (แต่) พระนามว่าว่า ชินะ อันพระเถระ ใส่เข้าแล้วด้วยอำนาจแห่งความเหมาะสม
 แก่เหตุนั้น เพราะความที่พระนามว่าชินะนั้นเป็นพระนาม อันพระผู้มีพระภาคทรงบรรลुพระ
 สัพพัญญุตญาณแล้ว ยัง ๗ สัปดาหให้ผ่านไป ทรงเสด็จไปพระนครพาราณสี เพื่อทรงยังธัมมจักรให้
 เป็นไป ด้วยพระธรรมเทศนา อันพรหมทูลอาราธนาแล้ว ผู้อันอุภาชีวีกทูลถามในระหว่างทาง ทรง
 เฝยพระโอฐอันเช่นกับดอกปทุมที่แย้มบานด้วยดี ตรัสไว้แล้วด้วยพระองค์เองว่า

ชนเหล่าใดได้ถึงความสิ้นอาสวะแล้ว

ชนเหล่านั้นย่อมเป็นพระชินะเช่นเรา

อุปกะ เราชนะความชั่วได้แล้ว

เพราะฉะนั้น เราจึงชื่อว่าพระชินะ

อีกนัยหนึ่ง พระนาวาว่า ชินะ นั้น อันพระเถระใส่ไว้แล้ว เพื่อชมวจากาจารย์ทั้งหลายผู้เป็น
 ปฏิปักษ์

๕๓-๒. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอธิการสูตรไว้เป็นเบื้องต้นด้วยประการฉะนี้แล้ว
 เพื่อจะแสดง ปริภาสาสูตร จึงกล่าวสูตรว่า ลิงคณจ นิปปชชเต (นามศัพท์และอื่นๆ ย่อมตั้งไว้สมควร
 แก่พระชินพจน์)

ถาว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน

ตอบว่า สูตรนี้มีบทว่า ปท สุณยย และสูตรว่า ชินวจนยุตต หิ เป็นแดนเกิดก่อน มีคำและ
 สูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาจากคำและสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ คำอันท่านกล่าวแล้วว่า ชินวจน
 ยุตตปท สุณยย (พึงฟังบทอันสมควรแก่พระดำรัสของพระชินเจ้า) เมื่อฟัง คือเมื่อศึกษาบทอันสมควร

แก่พระดำรัสของพระชินเจ้า เมื่อมีคำถามว่า ต้องทำแล้วฟัง คือศึกษาอย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า บุคคลเมื่อฟัง คือศึกษาบทอันสมควรแก่พระดำรัสของพระชินเจ้า ย่อมตั้งนามศัพท์และอื่นๆ จึงกล่าวสูตรว่า ลิงคณฺจ นิปฺปชฺชเต

ส่วนมติของปทรูปสัทธา เมื่อจะแสดงว่า ตั้งนามศัพท์ และตั้งธาตุทั้งหลาย จึงกล่าวสูตรว่า ลิงคณฺจ นิปฺปชฺชเต สมจริงดังคำที่กล่าวไว้แล้วว่า

นักศึกษาตั้งธาตุ(กิริยา) ด้วยสุดมีอาทิวา ลิงค์ ในคัมภีร์

ปทรูปสัทธา จศัพท์ในสูตรนี้ ย่อมรวบรวมเอาธาตุทั้งหลาย

เนื้อความนี้ ย่อมออกมาจากสูตรนั้น

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า นามอันสมควรแก่พระดำรัสของพระชินเจ้า อันพระเถระย่อมกำหนด คือตั้งไว้ บทว่า ลิงค์ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า นิปฺปชฺชเต เป็นบทหนึ่ง ฟังทราบวา สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ลิงค์ แสดงกัมมัตถะ คำว่า จ แสดงสมุจจยะ(การรวบรวม) คำว่า นิปฺปชฺชเต แสดงกิริยา บรรดาสามัญญสูตร อธิการสูตร ปริภาสสูตร และวิธีสูตร ฟังทราบวาสูตรนี้เป็นอธิการสูตร ขยายความว่า นามอันสมควรแก่พระดำรัสของพระชินเจ้า โดยประการใดๆ อันพระมหากัจจายณะกำหนด และตั้งไว้ในคัมภีร์กัจจายณะนี้ อีกนัยหนึ่ง นามอันสมควรแก่พระดำรัสของพระชินเจ้า ประการใดๆ มีอยู่ นามอันสมควรแก่พระดำรัสของพระชินเจ้า ประการนั้นๆ อันพระมหากัจจายณะกำหนด และตั้งไว้ในคัมภีร์กัจจายณะนี้

ศัพท์ใด ยังบุคคลย่อมให้รู้ คือยอมให้เข้าใจเนื้อความซ่อนเร้น เหตุุนั้น ศัพท์นั้น ชื่อว่า ลิงคคฺมฺธาตุ เป็นไปในความไป ความถึง มีสีนเป็นบทหน้า ลงกวิปัจจัย ลิงคธาตุ เป็นไปในความไป ความถึง ในอรรถนี้ ลงณปัจจัย ลิงคฺนั้นคืออะไร ? คือ คำมีอาทิวา ฆฎฺฐ และปฎฺฐ อันแสดงเนื้อความ สมจริงดังคำที่พระโบราณจารย์ ได้กล่าวไว้ว่า

บัณฺชิต ฟังทราบลิงค์ และความหมายของลิงค์ อย่างนี้ว่า คำว่า

รุกฺโข เป็นลิงค์, อรรถที่แสดงด้วยคำว่า รุกฺโข นั้น ชื่อว่า ลิงคตถ๑

ครั้นทราบแล้ว ฟังประกอบลิงค์และ(อรรถ)ของ ลิงค์ตามสมควร.

อนึ่ง ในสูตรนี้ ด้วยมติของคัมภีร์นยาสะ นามมี ๔ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งหมวด ๔ มีอาวัตถิกนามเป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งหมวด ๔ มีกิริยานามเป็นต้น และด้วยอำนาจแห่งหมวด ๔ มีสามัญญนามเป็นต้น บรรดานามเหล่านั้น ในอิตถิลิงค์ ท่านกล่าวว่ามี ๒๐ เพราะจำแนกแต่หมวด ออกเป็นหมวดละ ๕ ด้วยอำนาจแห่งสระที่สุต ปุงลิงค์ท่านจำแนกออกเป็นหมวดละ ๖ กล่าวว่ามี

จำนวน ๒๐ คำว่า นปฺสกลิงเค ได้แก่ ท่านกล่าวไว้ ๑๒ อย่าง โดยจำแนกแต่ละหมวดออกเป็นหมวด ละ ๓

ที่ชื่อว่า อาวตถิกนาม ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่งนามความหมาย อุทาหรณ์เช่น วจโณ, ทมโม, พลิปทุโร

ที่ชื่อว่า ลิงคิกนาม ได้แก่ นามที่เป็นไปโดยการปรกอบสัณญลักษณ์ไม้เท้าเป็นต้น อุทาหรณ์ เช่น ทณฺที, สซี, กรี

ที่ชื่อว่า เนमितตกนาม ได้แก่ นามที่เป็นไป เพราะทำคุณลักษณะให้เป็นเครื่องหมาย อุทาหรณ์เช่น สทฺโธ, คุณวา, มติมา, พุทุโร

ที่ชื่อว่า อธิจสมฺปนฺนาม ได้แก่ นามที่ไม่มองหาวจันตละ เป็นไปด้วยอำนาจแห่งบัญญัติ เท่านั้นในคำบัญญัติมีอาทิว่า ทาส ทลิตฺท อุทาหรณ์ เช่น สิริวฑฺฒโก, ธนวฑฺฒโก

คำที่กล่าวมานี้ เป็นอาวตถาทิจตฺกกะ

ที่ชื่อว่า กิริยานาม ได้แก่ นามที่เป็นไปด้วยอำนาจกิริยา อุทาหรณ์ เช่น การโก, ปาจโก

ที่ชื่อว่า คุณนาม ได้แก่ นามที่เป็นไปโดยคุณลักษณะ อุทาหรณ์ เช่น เตวิซฺโซ, ฉหาภิลโย

ที่ชื่อว่า ชาตินาม ได้แก่ นามที่เป็นไป โดยประเภทของสิ่งที่มีลักษณะเหมือนกัน อุทาหรณ์ เช่น พฺราหฺมโณ

ที่ชื่อว่า ยทิจฉกนาม ได้แก่ นามที่เป็นไป โดยมิได้อาศัยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นชื่อตาม ความพอใจ อุทาหรณ์ เช่น ติสฺโส, ผุสฺโส

คำที่กล่าวมานี้ เป็นกิริยาทิจตฺกกะ

ที่ชื่อว่า สามัญญนาม ได้แก่ นามที่เป็นไปด้วยการสมมติชื่อ อุทาหรณ์ เช่น มหาสมฺมต

ที่ชื่อว่า คุณนาม ได้แก่ นามที่เป็นไป โดยคุณสมบัติ อุทาหรณ์ เช่น รมมกฺลิโก, ปัสสุกฺลิโก

ที่ชื่อว่า กิตตินาม ได้แก่ นามที่เป็นไป เพาะยกย่องด้วยอำนาจแห่งการกระทำ อุทาหรณ์ เช่น ติสฺโส

ที่ชื่อว่า โอบปาติกนาม ได้แก่ นามที่เป็นไปด้วยอำนาจแห่งการบัญญัติก่อน ตกไปใน ภายหลัง อุทาหรณ์ เช่น จนฺโท, สุริโย, ปถวี, ปพฺพโต

คำที่กล่าวมานี้ เป็น สามัญญาทิจตฺกกะ

บรรดานามเหล่านั้น หมวด ๔ แต่ละหมวด ในอิตถีลิงค์ แจกออกเป็นหมวดละ ๕ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งอาการันต์ อิการันต์ อีการันต์ อุการันต์ และอุการันต์ ทั้งหมดรวมเป็น ๒๐ อย่าง ปุงลิงค์ แต่หมวดท่านจำแนกเป็นหมวด ๖ ด้วยอาจแห่งอาการันต์ อาการันต์ อิการันต์ อีการันต์ อุการันต์ และอุการันต์ ทั้งหมดรวมเป็น ๒๔ อย่าง ส่วนนปุงสกลิงค์ แต่หมวดท่านจำแนกเป็นหมวด ๓ ด้วยอาจแห่งอาการันต์ อิการันต์ อุการันต์ รวมเป็น ๑๒ อย่าง สมดังคำที่พระโหราจารย์ท่านกล่าวไว้ว่า

นามมี ๔ อย่างด้วยอำนาจแห่งหมวด ๔ มี

อาวัตถิกนามเป็นต้น หรือด้วยอำนาจหมวด ๔ แห่งชื่อมี

กริยานามเป็นต้น

บรรดาหมวด ๔ แห่งนามเหล่านั้น ก็ในอิตถีลิงค์ ทั้งหมด

มี ๒๐ อย่าง เพราะจำแนกแต่ละอย่างออกเป็นหมวดละ ๕ โดย

อาการันต์ อิการันต์ อีการันต์ อุการันต์ และอุการันต์ ปุงลิงค์ ท่านกล่าวไว้ ๒๔ อย่าง เพราะจำแนกแต่ละหมวด ออกเป็นหมวดละ ๕ ด้วยอำนาจแห่ง อาการันต์ อาการันต์ อิการันต์ อีการันต์ อุการันต์ และอุการันต์

ส่วนนปุงสกลิงค์ ท่านกล่าวว่ามี ๑๒ อย่าง เพราะจำแนก แต่ละอย่างออกเป็นหมวดละ ๓ โดย อาการันต์ อิการันต์ และ อุการันต์

ประเภทแห่งลึงค์ตถะนี้ มาแล้วในคัมภีร์นยาสะ และประเภทนี้ท่านก็หมายเอากล่าวไว้แล้ว ท่านจำแนกประเภทของนามไว้ ๕๖ อย่าง

ส่วนในคัมภีร์ปทรุปสธิธิ ท่านกล่าวไว้ว่า นาม มีอย่างเดียว ด้วยอำนาจแห่งการน้อม(ไปสู่ ความหมาย) อนึ่ง นามนั้นมี ๒ อย่าง โดยจำแนกเป็นอันวัตถนาม และรูปหินาม มี ๓ อย่างโดยจำแนก เป็นปุงลิงค์ อิตถีลิงค์ และนปุงสกลิงค์ มี ๔ อย่าง โดยจำแนกเป็นสามัญญนาม คุณนาม กริยานาม และยทิจฉานนาม มี ๘ อย่างโดยจำแนกเป็นอวัณณันตปกตินาม อวัณณันตปกตินาม อุวัณณันตปกตินาม โอการันตปกตินาม และนิคคหิตันตปกตินาม

แม้ในคัมภีร์ฎีกาของคัมภีร์ปทรุปสธิตินั้น ท่านกล่าวไว้ว่า นามที่มีอวัณณะเป็นที่สุด ได้แก่ ปุริส สา นามที่มีอวัณณะเป็นที่สุด ได้แก่ อคคิ ทณฺธิ นามที่มีอวัณณะเป็นที่สุด ได้แก่ ภิกขุ อภิภู นามที่มีโออักษรเป็นที่สุด ได้แก่ โค สุตโน นามที่มีนิคคหิตเป็นที่สุด ได้แก่ อิหิ ด้วยการดังกล่าวมา นามชื่อว่ามี ๘ อย่าง โดยประเภทแห่งปกติที่มีสระเป็นที่สุดมีอาการันต์เป็นต้น และที่มีนิคคหิตเป็นที่สุด

บรรดาการันต์เหล่านั้น ในปุงลิงค์ ท่านกล่าวการันต์ไว้ ๙ ประเภท คือ (๑) อการันตปกติ เป็นโอการันต์ (๒) อการันต์ปกติ เป็นอาการันต์ (๓) อาการันต์ปกติ เป็นอาการันต์ (๔) อิการันตปกติ เป็นอิการันต์ (๕) อิการันต์ปกติ เป็นอิการันต์ (๖) อุการันตปกติ เป็นอุการันต์ (๗) อุการันต์ปกติ เป็นอาการันต์ (๘) อุการันต์ปกติ เป็นอุการันต์ (๙) โอการันตปกติ เป็นโอการันต์

จริงอย่างนั้น ท่านกล่าวไว้แล้วว่า

ปุริส (บุรุษ) คุณวนตุ (ผู้มีคุณ)
 ราช (พระราช) สา (สุนัข)
 อคคิ (ไฟ) ทณฐี (คนมีไม้เท้า)
 ภิกขุ (ภิกษุ) สตถุ (พระศาสดา)
 อภิภู (พระผู้เป็นใหญ่) สพพญญ (พระสัพพัญญู)
 โค (วัว)

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุริโส ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอการันตปกติ รูปสำเร็จมีโออักษร เป็นที่สุด สองบทว่า คุณวา สตถา ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอุการันตปกติ รูปสำเร็จมีออักษรเป็นที่สุด ท่านกล่าวไว้สลับลำดับกันด้วยอำนาจแห่งคาถาพันธ์ บทว่า ราช ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอาการันต์ รูปสำเร็จมีออักษรเป็นที่สุด บทว่า สา ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอาการันต์ รูปสำเร็จมีออักษรเป็นที่สุด บทว่า อคคิ ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอิการันต์ รูปสำเร็จมีออักษรเป็นที่สุด บทว่า ทณฐี ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอิการันต์ รูปสำเร็จมีออักษรเป็นที่สุด บทว่า ภิกขุ ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอุการันต์ รูปสำเร็จมีออักษรเป็นที่สุด บทว่า อภิภู ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอุการันต์ รูปสำเร็จมีออักษรเป็นที่สุด บทว่า โค ได้แก่ ศัพท์ที่เป็นโอการันต์ รูปสำเร็จมีโออักษรเป็นที่สุด นามศัพท์ในปุงลิงค์ มี ๙ อย่าง ด้วยอำนาจ แห่งปกติและที่สุด แม้ในคัมภีร์การิกา ท่านกล่าวไว้ว่า ศัพท์เหล่านี้ คือ

ปุริโส (ผู้ชาย) สา (สุนัข) โชติปาณิ (ถือคบไฟ) ธมมี (ผู้มีธรรม)
 ภาณิ (ผู้มีญาณ) สมิ (ผู้มีหมู) ภิกขุ (ภิกษุ) อภิภู (พระผู้เป็นใหญ่)
 เวสสญ (พระพุทธานามว่า เวสสญ) และโค (วัว)
 เป็นหมูศัพท์ที่รวมไว้ในอิตถิลิงค์

ในอิตถิลิงค์ ท่านกล่าวการันต์ไว้ ๗ ประเภท คือ (๑) อการันตปกติ เป็นอาการันต์ (๒) อิการันตปกติ เป็นอิการันต์ (๓) อิการันต์ปกติ เป็นอิการันต์ (๔) อุการันตปกติ เป็นอุการันต์ (๕) อุการันต์ปกติ เป็นอาการันต์ (๖) อุการันต์ปกติ เป็นอุการันต์ (๗) โอการันตปกติ เป็นโอการันต์ จริงอย่างนั้น ท่านกล่าวสังคหคาถาไว้แล้วว่า ศัพท์เหล่านี้ คือ

กณญา (หญิงสาว) รตติ (กลางคืน)

นที (แม่น้ำ) อิตถิ (ผู้หญิง)
 มาตุลानी (ป่า, น้ำ) ภิกขุณี (นางภิกษุณี)
 ทณฺฑิณี (นางผู้มีไม้เท้า) ยาคุ (ข้าวยาคุ)
 มาตา (แม่) ชมพู (ต้นหว่า)
 โค (แม่โค) เป็นหมู่ศัพท์ที่รวมไว้ในอิตถิลิงค์

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กณฺญา ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอาการันตปกติ รูปสำเร็จมีอักษรเป็นที่สุด บทว่า รตติ ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอาการันต รูปสำเร็จมีอักษรเป็นที่สุด หลายบทว่า นที-อิตถิ-มาตุลानी-ภิกขุณี-ทณฺฑิณี ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอาการันต รูปสำเร็จมีอักษรเป็นที่สุด บทว่า ยาคุ ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอาการันต รูปสำเร็จมีอักษรเป็นที่สุด บทว่า ชมพู ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอาการันต รูปสำเร็จมีอักษรเป็นที่สุด บทว่า โค ได้แก่ ศัพท์ที่เป็นอาการันต รูปสำเร็จมีอักษรเป็นที่สุด นามศัพท์ในอิตถิลิงค์ มี ๗ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งปกติและที่สุด แม้ในคัมภีร์กรีกา ท่านกล่าวไว้ว่า ศัพท์เหล่านี้ คือ

กณฺญา (หญิงสาว) ปตติ (ทหารราบ)
 ยุตติ (ความสมควร) วุตติ (อาชีพ)
 มหิ (แผ่นดิน) เวตรณิ (แม่น้ำเวตรณิ, ชื่อแม่น้ำในนรก)
 ยาคุ (ข้าวยาคุ) ธาตุ (ธาตุ)
 ธนุ (แม่โคนม) กาสุ (หลุม)
 ชมพู (ต้นหว่า) โค (แม่โค)

เป็นหมู่ศัพท์ที่รวมไว้ในอิตถิลิงค์

ในปุงลิงค์ ท่านกล่าวการันต์ไว้ ๗ ประเภท คือ (๑) อาการันตปกติ เป็นนิคคหิตการันต์ (๒) อาการันตปกติ เป็นนิคคหิตการันต์ (๓) อาการันตปกติ เป็นอาการันต์ (๔) อาการันตปกติ เป็นอาการันต์ (๕) อาการันตปกติ เป็นอาการันต์ (๖) อาการันตปกติ เป็นอาการันต์ (๗) อาการันตปกติ เป็นอาการันต์ จริงอย่างนั้น ท่านกล่าวสังคหคาถาไว้แล้วว่าศัพท์เหล่านี้ คือ

จิตต (จิต) กम्म (กรรม)
 อสสทฺธ (ตระกูลซึ่งไม่มีศรัทธา) อภูจฺจิ (เมล็ด, กระจุก)
 สุขการิ (ทานซึ่งให้ผลเป็นสุข) आयु (อายุ)
 โคตรภู (จิตที่ชื่อว่า โคตรภู) ธมฺมณฺณ (จิตที่รู้ธรรม)

จิตตคฺ (ตระกูลซึ่งมีโคอันวิจิตร)

เป็นศัพท์ในนปุงสกลิงค์

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จิตตํ กมมํ ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอาการันตปกติ รูปสำเร็จมีนิคคหิตเป็นที่สุด (๒) บทว่า อสทฺธํ ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอาการันต์ รูปสำเร็จมีนิคคหิตเป็นที่สุด (๓) บทว่า อฏฺฐิ ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอาการันต์ รูปสำเร็จมีอักษรเป็นที่สุด บทว่า สุขกาโร ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอาการันต์ รูปสำเร็จมีอักษรเป็นที่สุด บทว่า आयु ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอาการันต์ รูปสำเร็จมีอักษรเป็นที่สุด บทว่า โคตรภู, ฆมมณฺญ ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอาการันต์ รูปสำเร็จมีอักษรเป็นที่สุด บทว่า จิตตคฺ ได้แก่ ศัพท์ที่เป็นอาการันต์ รูปสำเร็จมีอักษรเป็นที่สุด นามศัพท์ในนปุงสกลิงค์ มี ๗ อย่างด้วยอำนาจแห่งปกติและที่สูงสุด แม้ในคัมภีร์กรการิกา ท่านกล่าวไว้ว่าศัพท์เหล่านี้ คือ

จิตต (จิต) มุขนาสิก (มุขนาสิกะ คือ ปากและจมูก)

อฏฺฐิ (เมล็ด, กระจุก) สุขกาโร (ทานซึ่งให้ผลเป็นสุข)

จกฺขุ (นัยน์ตา) อภิกฺกุ (จิตผู้เป็นใหญ่)

จิตตคฺ (ตระกูลซึ่งมีโคอันวิจิตร) เป็นศัพท์ในนปุงสกลิงค์

นามศัพท์ ที่มีนิคคหิตที่สูงสุดเป็นนปกติ อันมีพยัญชนะเป็นที่สุดมีอาทิว่า ก็ สมฺทโย, อิํ ปจฺจโย ท่านก็เรียกว่า นิคคหิตันตะ คำที่กล่าวมานี้ เป็นนัยแห่งรูปสำเร็จ เนื้อความที่กล่าวมานี้ เป็นปทวิคคหัตถณนา มีความแตกต่างแห่งอักษรที่สูงสุดแห่งนามศัพท์ ซึ่งออกมาแล้ว

ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวสูตรว่า ลิงฺคณฺจ นิปฺปชฺชเต ท่านควรจะกล่าวสูตรว่า ลิงฺคํ นิปฺปชฺชเต เท่านั้นมิใช่หรือ ? ตอบว่า ท่านกล่าวแล้วอย่างนี้ เพื่อประโยชน์ต่อการรวบรวม อีกนัยหนึ่งถามว่า ท่านอาจารย์กล่าวแล้วว่า ลิงฺคณฺจ ธิปิเยเต เพราะความที่นามบมมอหการตั้ง ในนามบททั้ง ๓ อันมอหการตั้ง และมอหการความสำเร็จเป็นประธาน พึงกล่าวว่า นิปฺปชฺชเต จ ? ตอบว่า ข้อนั้นจริง ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย ท่านกล่าวไว้แล้วอย่างนี้ เพราะความที่นามศัพท์ที่มอหการตั้งเป็นอันท่านถิตเอาแล้ว เพื่อสูตรข้างหน้า ท่านอาจารย์กล่าวอุทาหรณ์ว่า เอโส เพราะกระทำการประกอบวิภตฺติ เพื่อจะแสดงว่า ลิงฺคมีปกติอันท่านพึงตั้งไว้ก่อนก็หาไม่ แม้รูปสำเร็จ ก็ชื่อว่า ลิงฺคด้วยอำนาจแห่งการอนุปนารนัย

บรรดาบทที่เป็นอุทาหรณ์เหล่านั้น ท่านอาจารย์ ทำอธิการสูตรว่า ชินฺวณฺยตฺตํ ธิ แยกพยัญชนะออกจากลำดับแห่งการกล่าวบทว่า เอโส แล้วตั้ง เอตศัพท์ ให้เป็นคำสมควรแก่พระชินพจน์ ทำลึงคสัญลักษณ์แห่งศัพท์ที่มีความหมาย(อรรถ) อันเว้นจากธาตุ ปจฺจย และวิภตฺตินั้น ด้วยสูตรว่า ปรสมณฺญา ปโยเค ทำปริภาสาสูตร (กฎทั่วไป)ว่า ธาตุลึงคหิ ปรฯ ปจฺจยา ลงวิภตฺติเบื้องหลังจลึงค อันสมควรแก่พระชินพจน์ ด้วยสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย ก็แล เมื่อเกิดความสงสัยว่า อนึ่ง วิภตฺติ

เหล่านั้นคืออะไร ? จึงตั้งคำเหล่านี้ว่า ลีโย ฯเปฯ สมี สุ ชื่อวิภัติ ด้วยสูตรว่า ลีโย อโย ฯเปฯ สมี สุ ทำปริภาสาอันปราศจากพจน์ทั้งสองด้วยสูตรว่า ตทนุโปโรเณ เมื่อมีการลงวิภัติที่ยังไม่เจาะจงด้วยอำนาจแห่งปฐมหรือทุติยาเป็นต้น แห่งวิภัติเหล่านั้น

จึงลงปฐมวิภัติด้วยสูตรว่า ลิงคตเถ ปจมา เพราะปริภาสาว่า วตติจฉานุปุพพิกา สททปปฏิปัตติ (การประกอบรูปศัพท์มีลำดับตามต้องการของผู้พูด) ปฐมวิภัตตินั้น เมื่อมีความเป็นไปแห่งเอกพจน์และพหูพจน์โดยไม่แน่นอน ลง ลี ปฐมวิภัติเอกพจน์ ในเมื่อต้องการกล่าวความหมายของนามศัพท์เป็นสิ่งเดียว ตามกฎทั่วไปว่า เอกมहि วตตพเพ เอกวจนฺ (เมื่อควรกล่าวสิ่งเดียว ให้ลงวิภัติฝ่ายเอกพจน์) แยกตพยัญชนะออกจากอักษร อาเทสตอักษร เป็น สอักษรด้วยสูตรว่า เอต ฯเป ฯ สนโต เมื่อสูตรว่า อโต เนน ตามไปอยู่ อาเทสสิวิภัติที่ลงหลังจากนามศัพท์ที่เป็นอการ์นต์ เป็น โอ อักษร ด้วยสูตรว่า โส ลบสระหยาและทำปกติสระหลัง ด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ตี นำพยัญชนะประกอบสระหลังด้วยสูตรว่า นเย ฯเปฯ ตเต แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า โน นี้ ตั้งอหมนามศัพท์ โดยนัยที่กล่าวมาแล้ว ทำลิงคสัญญญาแห่งศัพท์ที่มีความหมาย(อรรถ) อันเว้นจากธาตุ ปัจจัย และวิภัตตินั้น ด้วยสูตรว่า ประสมณฺวา บโยเค ทำปริภาสาสูตร (กฎทั่วไป)ว่า ธาตุลิงคเหติ ปรา ปจจยา ลงวิภัติเบื้องหลังจากลิงค์ อันสมควรแก่พระชินพจน์ ด้วยสูตรว่า ตโต จ วิภตติโย ก็แล เมื่อเกิดความสงสัยว่า อนึ่ง วิภัติเหล่านั้นคืออะไร ? จึงตั้งคำเหล่านี้ว่า ลีโย ฯเปฯ ชื่อวิภัติ ด้วยสูตรว่า ลีโย อโย ฯเปฯ สมี สุ ทำปริภาสา อันปราศจากพจน์ทั้งสอง ให้สมควรแก่พจน์ทั้งสองด้วยสูตรว่า ตทนุโปโรเณ เมื่อมีการลงวิภัติที่ยังไม่เจาะจง ด้วยอำนาจแห่งปฐมหรือทุติยาเป็นต้น แห่งวิภัติเหล่านั้น ตั้งชื่อสามี ด้วยสูตรว่า ยสฺส วา ปริคคโท ตํ สามี ลงฉัญฐีวิภัติ ด้วยสูตรว่า สามีสมิ ฉญฺฐิ เมื่อมีการลงวิภัติที่ยังไม่เจาะจงด้วยอำนาจแห่งเอกพจน์หรือพหูพจน์แม้แห่งฉัญฐีวิภัตตินั้น เมื่อมีความต้องการกล่าวความหมายของนามศัพท์จำนวนมากใน อมหศัพท์นั้นนั้นเทียว ลง นํ ฉัญฐีวิภัติ พหูพจน์ โดยปริภาสา (กฎทั่วไป)ว่า พหุมहि วตตพเพ พหุวจนฺ (เมื่อควรกล่าวจำนวนมาก ให้ลงวิภัติฝ่ายพหูพจน์) อาเทสอมหศัพท์พร้อมวิภัติ เป็นโน ด้วยสูตรว่า ปทโต ทุติยาจตุตถิฉญฺฐิสฺส โวโน แล้วฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า สตถา นี้ ตั้งสตถนามศัพท์โดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว ลงสิปฐมวิภัติเอกพจน์ โดยนัยที่กล่าวไว้แล้วนั้นแหละ แยกตอักษร ออกจากอักษร อาเทสอักษรอันเป็นสระที่สุดแห่งสตถศัพท์ เป็นอาอักษร และลบสิวิภัติ ด้วยสูตรว่า สตถูปิตาทิน ฯเปฯ จ นำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

แม้ในอุทาหรณ์มีอาทิวา พุรหฺมา, สขา, ราชา ลงสิปฐมวิภัติ โดยนัยที่กล่าวไว้แล้วนั้นแหละ เมื่อสูตรว่า พุรหฺมตตสข ฯเปฯ มานํ ตามไปอยู่ อาเทสสิวิภัติ หลังอการ์นต์ เป็นอา ด้วยสูตร

ว่า สุธา จ แยกขพยัญชนะขณราชศัพท์ออกจากสระ ลบสระหน้า ปกติสระหลังด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯ เปฯ ปกติ นำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

จริงอยู่ ด้วยคำที่กล่าวมานี้ ท่านอาจารย์หมายถึง การนำออกจากลำดับของปาฐะ แล้วตั้งไว้บนแผ่นกระดานที่ละเลงไว้ด้วยยางไม้ชนิดหนึ่ง จึงกล่าวว่า ฤปิเยเต ประกอบวิภัติติ หมายถึงความสำเร็จรูปเป็น ปุริโส จึงกล่าวคำว่า นิปฺปชฺชเต การตั้งอันท่านฟังทำไว้ก่อน ความสำเร็จจึงกระทำภายหลัง

๕๔-๓. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำปริภาสาสูตร ด้วยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำวิธีการกสูตร จึงกล่าวสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย (ลงวิภัติติท้ายนามศัพท์นั้นและศัพท์อื่นๆ ที่สมควรแก่พระชินพจน์)

ถามว่า สูตรนี้มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า ลิงคณฺจ นิปฺปชฺชเต เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ คำอันท่านกล่าวแล้วว่า ย่อมตั้งนามศัพท์ เมื่อมีคำถามว่า นักศึกษาฟังประกอบอะไรไว้ก่อน หลังจากนามศัพท์ที่ฟังตั้งไว้ด้วยอำนาจแห่งความสมควรแก่พระดำรัสของพระชินเจ้านั้น ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ฟังประกอบวิภัติติ หลังจากนามศัพท์ที่ฟังตั้งไว้ด้วยอำนาจแห่งความสมควรแก่พระดำรัสของพระชินเจ้านั้น จึงกล่าวสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า วิภัติติทั้งหลาย ย่อมลงหลังจากนามศัพท์ที่ฟังตั้งไว้ด้วยอำนาจแห่งความสมควรแก่พระดำรัสของพระชินเจ้านั้น บทว่า ตโต เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วิภตฺติโย เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ตโต แสดงอวธิ คำว่า จ แสดงสมุจฺจยะ(การรวบรวม) คำว่า วิภตฺติโย แสดงวิสยี้ บรรดาสามัญญสูตร อธิการสูตร ปริภาสาสูตร และวิธีสูตร ฟังทราบว่าสูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า วิภัติติทั้งหลาย ย่อมลงหลังจากนามศัพท์ที่ฟังตั้งไว้ด้วยอำนาจแห่งความสมควรแก่พระดำรัสของพระชินเจ้านั้น ศัพท์เหล่าใดย่อมจำแนกเนื้อความของนามศัพท์ให้แตกต่างด้วยประเภทแห่งกรรมกรกเป็นต้น และด้วยประเภทแห่งเอกพจน์ เป็นต้น ศัพท์เหล่านั้น ชื่อว่า วิภัติติ อีกนัยหนึ่ง เนื้อความแห่งนามศัพท์ อันท่านย่อมจำแนกด้วยด้วยสิวิภัติติเป็นต้นนั้น เหตุนั้น สิวิภัติติเป็นต้นนั้น ชื่อว่า วิภัติติ ท่านฟังกล่าวคำเท่านั้นว่า ตโต วิภตฺติโย เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร ท่านต้องใส่จศัพท์เข้ามาแล้วกล่าวว่า ตโต จ วิภตฺติโย ท่านใส่จศัพท์เข้ามาเพื่อประโยชน์แก่การรวบรวม ถามว่ารวบรวมอะไร ? ตอบว่า รวบรวมเอาเนื้อความว่า วิภัติติทั้งหลาย ย่อมลงหลังจากศัพท์ที่มีใช้นามศัพท์ จากศัพท์ที่มีเหตุตนปัจฉยเป็นต้นเป็นที่สุด หลังจากศัพท์นิบาต อีกนัยหนึ่ง ย่อมรวบรวมการตั้งชื่อปฐมมาหุติยาเป็นต้นเอกวจนะพหุวจนะเป็นต้น ด้วยจศัพท์ สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ท่านอาจารย์ ผู้รจนาคัมภีร์นยาสะ ยังจะจะมีเอกวจนะ
 เป็นต้น และชื่อปฐมวิภัติ เป็นต้น ให้มีขึ้น ด้วยจศัพท์ ใน
 สูตรว่า ตโต จ วิภตติโย อาเจรศัพท เป็นปริยายศัพท์ว่าอาจริย
 ท่านพุทธปิตายจารย์กล่าวว่า วิภตติทั้งหลาย ย่อมลง
 แม้ท้ายนิบาตที่มี ตเว และ ตุน ปัจจัย เป็นต้น เป็นที่สุด ด้วยการ
 ถือเอา จ ศัพท์

๕๕-๔. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำปริภาสาสูตร ด้วยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะ
 ตั้งชื่อวิภัติ ซึ่งกล่าวสูตรว่า สติ โย ฯเปฯ สมี สุ (สติ โย, อโย, นา หิ, ส น, สมา หิ, ส น, สมี สุ ชื่อว่า
 วิภัติ) อีกอย่างหนึ่ง เพื่อทำสูตรกำหนดวิภัติ อีกนัยหนึ่ง เพื่อทำสัญญาสังคปริภาสาสูตร ในชื่อวิภัติ จึง
 กล่าวสูตรว่า สติ โย ฯเปฯ สมี สุ และสูตรนี้ ท่านกล่าวไว้ตามมติของท่านอาจารย์ ๓ ท่าน ในมติต้น
 ท่านกล่าวไว้ตามมติของคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่าเป็นสัญญาสูตรในบรรดาสูตร ๖ ประการที่ท่านกล่าวไว้ว่า

อีกนัยหนึ่ง ลักษณะของสูตรมี ๖ ประการ คือ สัญญาสูตร

ปริภาสาสูตร วิธิสสูตร นิยมสูตร ปฏิเสธสูตร^๖ และอธิการสูตร

ในมติกกลาง ท่านกล่าวไว้ว่า นิยมสูตร ตามนัยแห่งคัมภีร์นบายะ ส่วนมติหลัง ท่านกล่าวว่าเป็น
 ปริภาสาสูตร ตามมติของคัมภีร์สุดตนิเทศ ที่ชื่อว่า ปริภาสานี้ มี ๓ ประเภท คือ

๑. สัญญาปริภาสา ปริภาสาที่เป็นองค์แห่งชื่อ คือสูตรว่า ปรสมณญา ปโยเค
๒. วิธังคปริภาสาสูตร ปริภาสาสูตรที่มีวิธีเป็นองค์ คือสูตรว่า ปุพฺพมโห ฯเปฯ ขย
๓. อนังคปริภาสาสูตร ปริภาสาสูตรที่มีชื่อองค์แห่งชื่อและวิธี คือสูตรว่า ตทฺนุปรโรเณ
 บรรดาปริภาสาสูตรทั้ง ๓ นั้น สูตรนี้ ชื่อว่า สัญญาปริภาสาสูตร

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า ตโต จ วิภตติโย เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาสูตร
 นั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านกล่าวแล้วว่า วิภตติโย ในสูตรว่า ตโต ฯเปฯ โย เมื่อมีคำถามว่า อนึ่ง
 วิภตติเหล่านั้นคืออะไร ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า วิภตติทั้งหลาย ๗ คู่ มีลวิภตติ เป็นต้น ชื่อว่า
 วิภตติ จึงกล่าวสูตรว่า สติ โย ฯเปฯ สมี สุ

^๖ ในรูปสิทธิเป็น อติเทศสูตร.

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า วิภัติทั้งหลาย ๗ คู่ มีวิภัติเป็นต้น ชื่อว่า วิภัติ สูตรนี้ มีบทเดียวเท่านั้น คือ ลีโยอโย ฯ เปฯ สมীสุ และ บทนี้ แสดงสัญญา แสดงสรูปนิยมะ หรือ แสดงให้รู้ชื่อของวิภัติ ขยายความว่า วิภัติทั้งหลาย ๗ คู่ มีวิภัติเป็นต้น ชื่อว่า วิภัติ ลีด้วย โยด้วย ฯ ลฯ สุ ด้วย ชื่อว่า ลีโยอโยนาหิสนสมาหิสนสมীสุ รูปวิเคราะห์นี้ เป็นขุททกทวันทสมาส ลีโย ด้วย อโย ด้วย ฯ เปฯ สมীสุ ด้วย ชื่อว่า ลีโยอโยนาหิสนสมาหิสนสมীสุ รูปวิเคราะห์นี้ เป็นมหาทวันทสมาส มีคำถามว่า เพราะเหตุ ท่านจึงกล่าวสูตรนี้ไว้ในนามกัณฑ์นี้ ตอบว่า ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ในลำดับต่อจากสูตรว่า ตโต จ วิภตติโย เพื่อแสดงว่า ก็วิภัติทั้งหลายเหล่านั้น ต้องมีชื่อ เพราะความที่ท่านยังมีได้ตั้งชื่อวิภัติในสูตรก่อนว่า ตโต จ วิภตติโย

๕๖-๕. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำวิภัติสัญญาด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำปริภาสาสูตรอีกสูตรหนึ่ง จึงกล่าวสูตรว่า ตทนุ ฯ เปฯ น (นามศัพท์และอื่นๆ ย่อมให้สำเร็จโดยไม่ขัดแย้งกับพระชินพจน์นั้น)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า ลีโยอโย เปฯ สมীสุ เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ เมื่อมีคำถามว่า เพราะเหตุไร ท่านกล่าวถึงวิภัติไว้ ๑๔ ตัวเท่านั้น และกล่าวถึงพจน์ ๒ คือเอกพจน์และพหูพจน์อีกด้วย ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า วิภัติ ๑๔ ตัวเท่านั้นที่ท่านกล่าวไว้ และท่านยังกล่าวถึงพจน์ทั้ง ๒ คือเอกพจน์และพหูพจน์เท่านั้นไว้อีกด้วย โดยไม่ขัดแย้งกับพระชินพจน์ ซึ่งกล่าวสูตรว่า ตทนุปรโรธเน สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

สูตรมีอาทิวาททนุนี้ ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์กัจจายนะ

เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวไว้เพื่อห้ามทวิพจน์อันมาแล้ว

ในคัมภีร์สันสกฤต

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ความไม่ขัดแย้งกับพระชินพจน์เหล่านั้น ในการให้สำเร็จนามศัพท์ ย่อมมีโดยประการใดๆ ข้าพเจ้าจะให้สำเร็จนามศัพท์ โดยประการนั้นๆ บทว่า ตทนุปรโรธเน เป็นเพียงบทเดียวเท่านั้น คำว่า ตทนุปรโรธเน แสดงวิเสสนะ ขยายความว่า ความขัดแย้งกับพระชินพจน์เหล่านั้น ย่อมไม่มีโดยประการใดๆ ข้าพเจ้าจะให้สำเร็จนามศัพท์ในนามกัณฑ์นี้ และให้สำเร็จอาชยาต ด้วย จ ศัพท์ โดยประการนั้นๆ ความขัดแย้งไม่มีชื่อว่า อนุปรโรธ ความไม่ขัดแย้งกับพระชินพจน์เหล่านั้น ชื่อว่า ตทนุปรโรธ โดยไม่ขัดแย้งกับพระชินพจน์นั้น ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวสูตรนี้ไว้ในที่นี้ ตอบว่า ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ในที่นี้ เพื่อเว้นวิภัติ วจนะอันสมควรต่อพระดำรัสของพระชินะ ไว้ในสูตรอื่น

๕๗-๖. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นตั้งชื่อวิภัตติ ๑๔ ตัว มีสิ โยวิภัตติเป็นต้นด้วยประการ
ฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำปฐมวิภัตติเอกาจะให้เป็นชื่อพิเศษในบรรดาวิภัตติทั้ง ๑๔ ตัวเหล่านั้น จึง
กล่าวสูตรว่า อาลปนเ สิ ค สณโณ (สิ วิภัตติในอรรถอาลปนะมีชื่อว่า ค)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า สิโยฮโย เปฯ สมึสุ เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมา
สูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ตั้งชื่อวิภัตติแห่งวิภัตติทั้ง ๑๔ ตัว ด้วยสูตรมีอาทิว่า สิโย
ดังนี้ เมื่อมีคำถามว่า บรรดาวิภัตติทั้ง ๑๔ ตัวเหล่านั้น ท่านอาจารย์พึงทำชื่อสิวิภัตติให้เป็นพิเศษ
อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า บรรดาวิภัตติทั้ง ๑๔ ตัวเหล่านั้น ท่านอาจารย์พึงทำสิวิภัตติให้
ชื่อ ค จึงกล่าวสูตรว่า อาลปนเ สิ ค สณโณ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในอาล
ปะ สิวิภัตติ ชื่อ ค บทว่า อาลปน เป็นบทหนึ่ง บทว่า สิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า คสณโณ เป็นบทหนึ่ง
สูตรนี้ มี ๓ บท คำว่า อาลปน แสดงอาชรัสตมมี คำว่า สิ แสดงสัญญา คำว่า คสณโณ แสดงสัญญา
บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นสัญญาสูตร ขยายความว่า ในอาลปนะ สิวิภัตติ ชื่อค การเรียกโดย
กระทำต่อหน้า ชื่อว่า อาลปนะ (การเรียก) ในอาลปนะนั้น ชื่อว่า ค มีอยู่แก่สิวิภัตตินั้น เหตุนั้น สิ
วิภัตตินั้น ชื่อว่า คสณโณ (ชื่อค) มีคำถามว่า เพราะเหตุไร ท่านอาจารย์ ไม่กล่าวแล้วว่า สิ โค (แต่)
กล่าวว่า สิ คสณโณ ตอบว่า ท่านอาจารย์ ไม่กล่าวแล้วอย่างนี้ (แต่) กล่าวว่า สิ คสณโณ เพื่อห้ามความ
สงสัยในการอาเทศ

ในอุทาหรณ์ว่า โภติ นี้ ทำอธิการสูตรว่า ชินวจนยุตต์ หิ แยกบทว่า โภติ ออกจากลำดับ
แห่งปาฐะ(ปาฐกมโต) ด้วยสูตรว่า ลิงคณจ นิปฺปชชเต ตังภวนต ให้สมควรแก่พระดำรัสของพระชินะ
เมื่อสูตรว่า อิตถิมโต อาปจโย ตามไปอยู่ ลงอิจจัยด้วยสูตรว่า นทาทีโต วา อี เพราะอาศัยสูตรว่า
นตุสสุ ฯเปฯ เร อาเทวภวนต เป็น โภตา ด้วยสูตรว่า ภวโต โภโต ลบสระหน้า ปกติสระหลัง ครั้นนำ
พยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ตั้งเป็นนาม ด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้ว่า ตทฺธิต ฯเปฯ จ เพราะ
ความไม่มีความเป็นตฺทฺธิโดยแน่นอน เมื่อสูตรว่า ชินวจนยุตต์ หิ, ลิงคณจ นิปฺปชชเต ตามไปอยู่ ลง
วิภัตติด้วยสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย กำหนดชื่อวิภัตติด้วยสูตรว่า สิโย ฯเปฯ สุ ในเมื่อมีความสงสัยในการ
ลงวิภัตติที่ยังไม่แน่นอนเช่นนั้น ทำตามกฎทั่วไปว่า การประกอบรูปศัพท์มีลำดับตามต้องการของผู้พูด
เมื่อสูตรว่า ลิงคตฺเถ ปจมา ตามไปอยู่ ลงปฐมวิภัตติ ในอรรถแห่งอาลปนะ ด้วยสูตรว่า อาลปนเ จ ใน
เมื่อมีความสงสัยในการลงวิภัตติที่ยังไม่แน่นอนเช่นนั้น ทำตามกฎทั่วไปว่า การประกอบรูปศัพท์มี
ลำดับตามต้องการของผู้พูด ลงสิเอกวจนวิภัตติ ตามกฎทั่วไปว่า เอกมฺหิ ฯเปฯ นํ แยกพยัญชนะ ตั้งสิ
วิภัตติ ชื่อ ค ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า อาลปนเ สิ ค สณโณ, อิวณฺณวณฺณา ฌลา ตามไปอยู่ ตั้งอวัณณะ

ซ็อบ ด้วยสูตรว่า เต อิตถิขยา โป เมื่อสูตรว่า โภ เค ตุ ตามไปอยู่ ทำรัสสะอักษะเป็นอักษะ ด้วยสูตรว่า ฌลปา รสสิ ลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า เสสโต โลปี คสิปี แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อยเย, กณเณ, ขราทียะ หลังจาก อยเย กณเณ และขราทียศัพท์ทั้งหลาย ลงอาปัจจย ด้วยสูตรว่า อิตถีย ฯเปฯ โย ลบสระหน้า ปกติสระหลัง ทำบทที่มีอิตถิลิงคปัจจย เป็นที่สุดให้เป็นเหมือนนาด้วยศัพท์ในสูตรว่า ตทิต ฯเปฯ จ ลงสิอาลปนะเอกวงจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งสิวิภัตติ ชื่อ ค ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า อาลปน ฯเปฯ ณโณ, เต อิตถิ ฯเปฯ โป ตามไปอยู่ ตั้งอา ชื่อ ฌ ด้วยสูตรว่า อา โฆ เมื่อสูตรว่า สขาโต ฯเปฯ วา ตามไปอยู่ อาเทศฆ เป็นเออักษะ ด้วยสูตรว่า ฆเต จ ลบสระหน้า และปกติสระหลังด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ตี เมื่อสูตรว่า สรา สเร โลปี, วา บโร อสรูปา ตามไปอยู่ เมื่อกำลังจะดำเนินการ เมื่อสระหน้าอันมีเสียงไม่เสมอกันถูกลบแล้ว สระหลัง [คือ อี, อี และ อุ] ย่อมถึงความเป็นสระอสังฆะ [คือ เอ โอ] ด้วย กวจาสนวนณ ลุตเต ทำเป็นปกติ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? คือ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตศัพท์ เมื่อลงอาปัจจยเป็นต้นโดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว ลงสิปฐมาวิภัตติอกวงจนะ ด้วยสูตรว่า ลิงคตเถ ปจมา แยกตศัพท์ เมื่อสูตรว่า อนปุสกสสาย สิมหิ, อมุสส โม สั ตามไปอยู่ เมื่ออาเทศอักษะ เป็นสอักษะ ด้วยสูตรว่า เอตเตสนโต เมื่อลบสิวิภัตติด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ สิปี แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อยยา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอยยศัพท์ เมื่อลงอาปัจจยเป็นต้นโดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว ลงสิปฐมาวิภัตติอกวงจนะ ด้วยสูตรว่า ลิงคตเถ ปจมา เพราะความที่อุทาหรณ์ว่า อยยา นี้ไม่ใช่เป็นอาลปนะ จึงไม่ต้องตั้งสิวิภัตติ ชื่อค ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า โภติโย นี้ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- เพราะอาศัพยสูตรว่า ลิงคตเถ ปจมา ลงโยปฐมาวิภัตติพหุจนะในอรรธอาลปนะ ด้วยสูตรว่า อาลปน จ ไม่ต้องตั้งสิวิภัตติ ชื่อ ค ด้วยสูตรนี้ เพราะไม่มีการกระทำในอุทาหรณ์ว่า โภติโยนี้ ทั้งไม่มีการลบสิวิภัตติด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ สิปี เพราะความไม่มีสิวิภัตติชื่อค เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า อยยาโย นี้ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอยยศัพท์ เมื่อลงอาปัจจยเป็นต้นโดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว จ ไม่ต้องตั้งสิวิภัตติ ชื่อ ค ด้วยสูตรนี้ เพราะไม่มีการกระทำในอุทาหรณ์ว่า อยยาโยนี้ ไม่ต้องตั้งสิวิภัตติ ชื่อค ด้วยสูตรนี้ ไม่มีการอาเทศ เพราะความที่ไม่มีการตั้งสิชื่อค เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ท่านอาจารย์ เมื่อแสดงประโยชน์ของสูตรนี้ จึงกล่าวว่า ฆเต จ พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในในอรรถกนิปาตชาตกอรรถกถาว่า บทว่า ขราทิเย แปลว่า พระโพธิสัตว์ ย่อมร้องเรียกโดยชื่อของน้องสาว

๕๘-๗. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำชื่อเดิม ด้วยอาการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำชื่อใหม่(ชื่อที่เปลี่ยนไป) จึงกล่าวสูตรว่า อิวณฺณวณฺณา ฌลา (อิ วัณณะและ อุ วัณณะ ชื่อว่า ฌ และ ล ตามลำดับ)อนึ่ง ชื่อ ค เป็นชื่อเดิม ชื่อ ฌ ล ฆ และป มิใช่ชื่อเดิม

อีกนัยหนึ่ง พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำชื่อวิภัติทั้ง ๑๔ ตัวมีวิภัติเป็นต้น และทำวิภัติชื่อค อันเป็นชื่อพิเศษ บัดนี้ เพื่อจะทำชื่อฌแห่งอิวัณณะและชื่อล แห่งอุวัณณะ อันเป็นที่สุดนามศัพท์ จึงกล่าวสูตรว่า อิวณฺณวณฺณา ฌลา (อิ วัณณะและ อุ วัณณะ ชื่อว่า ฌ และ ล ตามลำดับ)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า ลิงคณฺจ ฯเปฯ เต และ ลีโย ฯเปฯ สุ เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวปริภาสาแห่งลิงคัสัญญา ของศัพท์ที่มีความหมายด้วยสูตรว่า ลิงคณฺจ ฯเปฯ เต และกล่าววิภัติสัญญาแห่งวิภัติทั้งหลายมีวิภัติเป็นต้น ด้วยสูตรว่า ลีโย ฯเปฯ สุ เมื่อมีคำถามว่า นักศึกษา ต้องทำชื่ออะไร แก้อิวัณณะและอุวัณณะอันที่สุดแห่งนามศัพท์ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า นักศึกษา ต้องทำอิวัณณะชื่อฌ และอุวัณณะชื่อลอันเป็นที่สุดแห่งนามศัพท์ จึงกล่าวสูตรว่า อิวณฺณวณฺณา ฌลา

สูตรนี้ ท่านอาจารย์พึงกล่าวว่าออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ฌลโต สสฺส โน วา, ฌลานมิ ฯเปฯ สเร วา และ อโหม นิคฺคหิตํ ฯเปฯ เปหิ ข้างหน้า

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า อิวัณณะแลอุวัณณะ ชื่อฌและชื่อลตามลำดับ บทว่า อิวณฺณวณฺณา เป็นบทหนึ่ง บทว่า ฌลา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อิวณฺณวณฺณา แสดงสัญญา คำว่า ฌลา แสดงสัญญา บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นสัญญาสูตร ขยายความว่า เพราะสัญญาศัพท์ ตามมาในสูตรนี้ อิวัณณะและอุวัณณะ ชื่อฌและลตามลำดับ เพราะความที่ท่านกล่าวไว้ว่า

กัณฺทักฺขิณํทํทํทํ ได้ยินคำศัพท์ใด หลังเอกเสสสมาส

อันมีเนื้อความ(เหมือนกัน) พึงเชื่อมบทนั้นเข้ากับคำข้างหน้าทุกคำ

ตามแต่จะจะได้ แม้ในกาลบางครั้ง

ในกาลานี้ นักศึกษาพึงเห็นว่า อิวินณะที่ชื่อฉ และอุวินณะที่ชื่อล ด้วยอำนาจแห่งยถาลาภนัย(นัยตามที่ได้) อิวินณะนั่นเอง ชื่อว่า อิวินณะ อุวินณะก็เหมือนกัน อิวินณะด้วย อุวินณะด้วย ชื่อว่า อิวินณฺวินณา ฉด้วย ลด้วย ชื่อว่า ฉล

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อิลีนุ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? คือ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อิลีนุ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังจากอิลีนุศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า ชิน ๆ เป ๆ หิ, ลิงคณจ ๆ เปฯ เ ต ลงวิภตติด้วยสูตรว่า ตโต จ ๆ เปฯ โย กำหนดวิภตติด้วยสูตรว่า ลियो ๆ เปฯ สมี สฺ เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนอนแม่แห่งวิภตตินั้น ทำตามกฎทั่วไปว่า การประกอบ ๆ ลฯ ต้องการของผู้พูด ตั้งชื่อสัมปทาน ด้วยสูตรว่า ยสส ทาตุ ๆ เปฯ ทานํ ลงจุดตติวิภตติด้วยสูตรว่า สมฺปทานะ จตุตถิ เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่เจาะจงแม่แห่งวิภตตินั้น ตามกฎทั่วไปว่า การประกอบ ๆ ลฯ ต้องการของผู้พูด หรือทำให้เป็นเอกวจนะลวิภตติ ในเมื่อต้องการกล่าวความหมายของนามศัพท์เป็นสิ่งเดียว ตามกฎทั่วไปว่า เอกมฺหิ ๆ เปฯ นํ (เมื่อควรกล่าวสิ่งเดียว ให้ลงวิภตติฝ่ายเอกพจน์) ตั้งชื่อสามี ด้วยสูตรว่า ยสส วา ๆ เปฯ มี หรือลงเอกวจนะลวิภตติ ด้วยสูตรว่า สามีสมิ ญฺญสฺ แยกสอักษรรอกจากอักษรร เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ตั้งอิวินณะ ชื่อล ด้วยสูตรนี้ หลังจากฉอักษร เมื่ออาเทศ สวิภตติ เป็นโน ด้วยสูตรว่า ฉลโต ๆ เปฯ วา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทณฺชโน นี้ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังจากทณฺชศัพท์ ลงส วิภตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว แยกพยัญชนะ ตั้งอักษรร ชื่อ ฉ อาเทศสอักษรร เป็นโน ด้วยสูตรว่า ฉลโต สสส โน วา เมื่อทำรัสสะอักษรร เพราะอักษรรไม่ได้ชื่อฉ ด้วยสูตรว่า อโฆ ๆ เปฯ ปิ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อคฺคิโน และ คหฺปติโน ก็เหมือนกัน เมื่อทำอาเทศสวิภตติ เป็น โน แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า เสตฺโน และ ภิกฺขุโน มีเพียงการตั้งอักษรร ชื่อลเท่านั้น เป็นชื่อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา สมฺมฺกุโน และ อภิกฺกุโน ตั้งอักษรร ชื่อล และรัสสะอักษรร เพราะอักษรรไม่ได้ชื่อฉ ด้วยสูตรว่า อโฆ ๆ เปฯ ปิ จ เป็นชื่อแตกต่าง

ท่านอาจารย์ทำวิสยปจฺฉณาว่า กฺวตฺโต ด้วยโวหารนี้ว่า ฉล ทำวิสยวิสันหาว่า ฉลโต สสส โน วา บทว่า ฉลิจฺจเนน แปลว่า ด้วยการตั้งชื่อ ด้วยโวหารบัญญัตินี้ว่า ฉล บทว่า กฺว แปลว่า ส่วนของสูตรไหน หรือตัดบทเป็น โก อตฺโต ก็ชื่อ ฉ และชื่อ ล อาศัยสระที่สุดของนามศัพท์ และท่ามกลางนามศัพท์ ส่วน ชื่อป อาศัยสระที่สุดของนามศัพท์เท่านั้น ชื่อนี้สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหาคาว่า

ชื่อ ฉ และ ล มิได้อาศัยสระสุดท้ายของนามศัพท์เท่านั้น

เหมือนชื่อ ป เพราะพบในอาชยาด ในกลางนามศัพท์ และท้ายนาม

ศัพท์ทั้ง ๒ ลิงค์

ในอุทาหรณ์หลังหลายว่า อีสโน, ทณฺฑิโน, ภิกฺขุโน และ สมมฺภุโน ชื่อฉม และชื่อล อาศัย
สระที่สุดของนามศัพท์ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า กุพฺพนโต ชื่อล อาศัยสระท่ามกลางของนามศัพท์ ใน
อุทาหรณ์มีอาทิว่า กุพฺพนติ ชื่อล ย่อมปรากฏในอาชยาด

๕๙-๘. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำ อิวฺฉณฺและอุวฺฉณฺ ในลิงค์ทั้ง ๓ ด้วย
ประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ อิวฺฉณฺและอุวฺฉณฺ ในอิตถิลิงค์ ชื่อป จึงกล่าวสูตรว่า เต อิตถิยา โป (อิ
วฺฉณฺและ อุ วฺฉณฺเหล่านั้นที่เป็นชื่อของอิตถิลิงค์ ชื่อว่า ป)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า อิวฺฉณฺ ฯเปฯ ลา เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาสูตร
นั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงชื่อฉม แห่งอิวฺฉณฺ และชื่อล แห่งอุวฺฉณฺ ในลิงค์ทั้ง
สองด้วนสูตรว่า อิวฺฉณฺ ฯเปฯ ลา เมื่อมีคำถามว่า ชื่ออะไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอิตถิ
ลิงค์ อิวฺฉณฺและอุวฺฉณฺเหล่านั้น ชื่อป หรือว่า สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า ปโต ยา ช่างหน้า สูตรนั้น
อันนักศึกษา ฟังเข้าใจได้โดยง่ายเทียว

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในกาลใด
อิวฺฉณฺและอุวฺฉณฺเป็นชื่อของอิตถิลิงค์ ในกาลนั้น อิวฺฉณฺและอุวฺฉณฺชื่อป บทว่า เต เป็นบท
หนึ่ง บทว่า อิตถิยา เป็นบทหนึ่ง บทว่า โป เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๓ บท คำว่า เต แสดงสัญญา คำว่า
อิตถิยา แสดงวิเสสนะ คำว่า โป แสดงสัญญา บรรดาสัญญา ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นสัญญาสูตร ขยาย
ความว่า เมื่อใด อิวฺฉณฺและอุวฺฉณฺเป็นชื่อของอิตถิลิงค์ เมื่อนั้น อิวฺฉณฺและอุวฺฉณฺชื่อป การ
กล่าวอิตถิ(ลิงค์) ชื่อว่า อิตถิยา ถามว่า เพราะเหตุไร เมื่อมีการแสดงสัญญาดังพหุจนะว่า เต ไว้ใน
สูตร แต่กลับบอสดสัญญาเป็นเอกวจนะว่า โป ? ตอบว่า ท่านอาจารย์ทำสัญญาเป็นพหุจนะ โดยความ
มีหลายการันต์ และทำสัญญาเป็นเอกวจนะ โดยความเป็นชื่อเดียวกันเท่านั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า รตติยา บรรดาอุทาหรณ์ว่า รตติยา, อิตถิยา, เทวียา, เณฺยุยา
และ วฺรฺยุยา เหล่านี้ ฟังมีด้วยอำนาจแห่งสระที่สุดแห่งลิงค์ อุทาหรณ์ว่า รตติยา เป็นอิการันต์
อุทาหรณ์ว่า อิตถิยา และ เทวียา เป็นอิการันต์ อุทาหรณ์ว่า เณฺยุยา เป็นอิการันต์ อุทาหรณ์ว่า วฺรฺยุยา
เป็นอิการันต์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า รตติยา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ตั้ง
นามศัพท์คือรตติ ลงวิภตติ ๕ ตัวมีนาวิภตติเป็นต้น แยกพยัญชนะ เมื่อสูตรว่า อาลปเน ฯเปฯ ญฺโย,
อิวฺฉณฺ ฯเปฯ ลา ตามไป ตั้งอิการันต์ชื่อป ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า आय ฯเปฯ ตฺ, ฆเต ฯเปฯ น
เมื่ออาเทศวิภตติฝ่ายเอกวจนะ ๕ ตัว มีนาวิภตติเป็นต้น ด้วยสูตรว่า ปโต ยา แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อิตถิยา และ เทเวีย เป็นอิการันต์ ในอุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ ดังต่อไปนี้ :- ทำรัสสะด้วยสูตรว่า อโฆ ร ๗เปฯ ปิ จ เป็นชข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า เณฺญา เป็นอูการันต์ มีเพียงตั้งอักษร ชข้อเท่านั้น เป็นชข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า วรฺญา เป็นอูการันต์ มีเพียงทำรัสสะอักษรด้วยสูตรว่า อโฆ รสส ๗เปฯ ปิ จ เท่านั้น เป็นชข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อิศินา และ ภิกฺขุณา มีการประกอบรูปศัพท์ได้อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังจาก อิ และภิกฺขุศัพท์ ลงนาวิภตติ ไม่ต้องอวิวันณะและอวิวันณะชข้อ ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีอักษรและอักษรที่กล่าวอิตถิลิงค์แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

๖๐-๙. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอักษรและอักษรอันเป็นนามศัพท์ ชข้อและลในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ทั้งสอง และทำอักษรและอักษร ในอิตถิลิงค์ ชข้อ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาปัจจยที่กล่าวอิตถิลิงค์ ชข้อ จึงกล่าวสูตรนี้ว่า อา โฆ (อา ที่เป็นชข้อของอิตถิลิงค์ ชข้อว่า ฆ)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า อวิณฺณ ๗เปฯ ลา และ เต อิตถิยา โป เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงชข้อและลของอวิวันณะและอวิวันณะ ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ทั้งสอง และกล่าวถึงอักษรและอักษร ในอิตถิลิงค์ ชข้อ เมื่อมีคำถามว่า ต้องทำชข้ออะไร แห่งอักษร ที่กล่าวอิตถิลิงค์ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ต้องทำอักษรที่กล่าวอิตถิลิงค์ ชข้อ จึงกล่าวสูตรว่า อา โฆ หรือว่า ออกมาจากสูตรว่า ฆโต ๗เปฯ ทีนึ และฆเต จ ช่างหน้า

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในกาลใด อักษรที่กล่าว อิตถิลิงค์ ในกาลนั้น อักษรชข้อ สูตรนี้ มี ๒ บท คำว่า อา แสดงสัญญา คำว่า โฆ แสดงสัญญา บรรดาสัญญาสูตรอิการสูตร ฯลฯ พิงทราบว่าเป็นสัญญาสูตร ขยายความว่า เพราะสณณาศัพท์ และอิตถิยาศัพท์ ตามมา อักษรที่กล่าวอิตถิลิงค์ ชข้อ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา สทฺธาย, กณฺณาย, คงคาย, วิณฺนาย, ทิสาย, สาalay, มาलय, โทलय, ตฺลายน, ปภาย, โสภาย, ปณฺณาย, กรุณฺนาย, นาวาย, กปฺปलय ในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สทฺธาย มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังจากสทฺธศัพท์ ลงอาปัจจยด้วยสูตรว่า อิตถิมโต อาปัจจโย ลบสระหน้า และปกตสระหลัง ทำบทที่มีอิตถิลิงค์ปัจจยเป็นที่สุดให้เป็นเหมือนนามด้วยศัพท์ในสูตรว่า ตทฺธิต ๗เปฯ ทีสุ จ นี้ ในบรรดากตฺตอตุถ กรณฺตถ สัปฺมานตถ ปญฺจมยตฺถะ สามยตฺถะ และสตตมยตฺถะ ทำกตฺตฺสัญญาเป็นต้น ในอรรถเหล่านั้น ลงวิภตติทั้ง ๕ มีตติยวิภตติเป็นต้น ฝ่ายเอกวจนะ แยกพยัญชนะออกจากอักษร เพราะอาศัยสูตรว่า อาลปนเ สิ คสณฺโณ, เต อิตถิยา โป ทำ

อาอักษรที่กล่าวอิตถิลิงค์ ให้เป็นขสัญญา เพราะอาศัยสูตรว่า อาย ๆเปฯ ตฺ อาเทสเอกวงจะวิภัตติมี
นาวิภัตติเป็นต้น เป็นอาย เมื่อบสระหน้าปกติสระหลัง แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ที่เหลือ มีนัย
อันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วนั้นเทียว

อุทาหรณ์ว่า รตติยา อุทาหรณ์นั้น ก็มีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วนั้นเทียว

อุทาหรณ์ว่า สดถารา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังจากสดถศัพท์ ลงนาตติยา
วิภัตติฝ่ายเอกวงจะ แยกถออักษร เมื่อสูตรว่า สดถูปิตา ๆเปฯ โป จ ตามไปอยู่ อาเทสสระที่สุด
ของสดถศัพท์ เป็นอาร ด้วยสูตรว่า อณเณสวารตตฺ เมื่ออาอักษรแม่มียู่ ก็ไม่ต้องตั้งชื่อ เพราะความ
ที่อาอักษรนี้ได้กล่าวอิตถิลิงค์ เมื่อสูตรว่า อณเณสวารตตฺ และ ตโต สมิ มิ ตามไปอยู่ อาเทสนาวิภัตติ
เป็นอา เมื่อบสระหน้า และปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๑-๑๐. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำลึงค์สัญญาและวิภัตติสัญญาเป็นต้น ด้วยประการ
ฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาคมวิธิสูตรา จึงกล่าวสูตรว่า สาคโม เส (ลง ส เป็นอาคมในเพราะ ส วิภัตติ)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า อิวณณฺ ๆเปฯ ลา และ เต อิตถิขยา โป เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตร
นั้นเป็นเหตุ ออกมาสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวว่า ลงวิภัตติหลังจากนามศัพท์
อันสมควรแก่พระดำรัสของพระชินะด้วยสูตรนี้ว่า ตโต จ ๆเปฯ โย เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์มีอาท
ิว่า ปุริสสสุ รูปสำเร็จ ย่อมมีด้วยอำนาจแห่งสวิภัตติทั้งสองหรือ ท่านอาจารย์แสดงว่า รูปสำเร็จ ย่อม
ไม่มีด้วยอำนาจแห่งสวิภัตติทั้งสอง (แต่) ย่อมมีด้วยอำนาจสอักษรเป็นอาคมทั้งสอง ในเพราะสวิภัตติ
จึงกล่าวสูตรว่า สาคโม เส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ใน
เพราะสวิภัตติ จึงลงสอักษรเป็นอาคมได้ บทว่า สาคโม เป็นบทหนึ่ง บทว่า เส เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๒
บท คำว่า สาคโม แสดงวิสัย คำว่า เส แสดงนิमितตสัตตมี บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตรา
ขยายความว่า ลงสอักษรเป็นอาคม ในเพราะสวิภัตติ อักษรโดยอ้อมมา เหตุนั้น อักษรัน ชื่อว่า อาคม
หรือว่า การมา ชื่อว่า อาคม อาคม คือสอักษร ชื่อว่า สาคม หรือว่า การมาแห่ง สอักษร ชื่อว่า สาคม

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ปุริสสสุ และในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปุริสสสุ มีการ
ประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังจากปุริสศัพท์ ลงสดตฤวิภัตติฝ่ายเอกวงจะ แลสนัญญูวิภัตติฝ่าย
เอกวงจะ โดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว ลงสอาคมด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลัง
แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกจากนี้ มีวิธีสร้างรูปสำเร็จเหมือนอุทาหรณ์ว่าปุริสสนั้น

อุทาหรณ์ว่า ปุริสสนี มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูป
ศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังจากปุริสศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า ชินวจนยุดตฺ หิ และ ลิงคณฺจ นิปฺพชฺชเต ลง

วิภัตติด้วยสูตรว่า ตโต ฯเปฯ โย เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนแม้แห่งวิภัตติเหล่านั้น ทำตามกฎทั่วไป ฯฯฯ ต้องการของผู้พูด ทำโอกาสสัญญาด้วยสูตรว่า โยธโร ตโมกาส์ ลงสมีสัตตมีวิภัตติฝ่ายเอกวจนะ เมื่อสมิวิภัตติแม้มีอยู่ ไม่ต้องลงสอักษระเป็นอาคมด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งสววิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๒-๑๑. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำสอักษระเป็นอาคมในเพราะสววิภัตติในปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์โดยส่วนมากด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำสอักษระเป็นอาคม แม้ในเพราะสสาเอกวจนะอันเป็นวิภัตติอาเทศ ในอิติลึงค์ จึงกล่าวสูตรว่า สสา ฯเปฯ จ (ลง ส เป็นอาคมในเพราะ ส และสา เอกพจน์)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า สาคโม เส เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการลงสอาคม ในเพราะสววิภัตติ ในปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์ทั้งสอง ด้วยสูตรนี้ว่า สาคโม เส เมื่อมีคำถามว่า ในเพราะสอักษระในปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์ทั้งสองเท่านั้นหรือ จึงลงสอักษระเป็นอาคมได้ ท่านอาจารย์แสดงว่า ในอิติลึงค์ ลงสอักษระเป็นอาคมได้ แม้ในเพราะสสาฝ่ายเอกวจนะ อันเป็นวิภัตติอาเทศ จึงกล่าวสูตรว่า สสาเสวก ฯเปฯ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า แม้ในเพราะสสววิภัตติอาเทศ ฝ่ายเอกวจนะ ลงสอักษระเป็นอาคมได้ บทว่า สสาสุ เป็นบทหนึ่ง บทว่า เอกวจนesu เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สสาสุ แสดงนิमितตัตตมี คำว่า เอกวจนesu แสดงวิเสสณะของบทว่าสสาสุ นั้น คำว่า จ แสดงอนุกัฒณะ บรรดาสัญญา ฯฯฯ พึงทราบว่า เป็นวิธิสูตร ขยายความว่า เพราะสศัพท์ตามมา เพราะสสาฝ่ายเอกวจนะ อันเป็นวิภัตติอาเทศ ด้านหลัง ลงสอาคมได้ สด้วย สาด้วย ชื่อว่า สสา ในเพราะสสาเหล่านั้น ถามว่า ก็เพราะเหตุไร จึงไม่ทำการประกอบเอกศัพท์สูตรก่อนหน้า ตอบว่า ที่ไม่ทำ เพราะสววิภัตติทั้งสองมีความแตกต่างกัน จริงอยู่สูตรก่อน ท่านทำในปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์ทั้งสอง ด้วยอำนาจแห่งเอภุยนัย แต่สูตรนี้ ท่านทำได้เฉพาะในขอบเขตของอิติลึงค์เท่านั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เติสสั และในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เติสสั มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังเอตศัพท์ ลงอาปัจจย ลบสระหน้า และปกติสระหลัง ทำบทที่มีอิติลึงค์ปัจจยเป็นที่สุดให้เป็นเหมือนนามด้วยศัพท์ในสูตรว่า ตทิต ฯเปฯ จ ลงสมีสัตตมีวิภัตติฝ่ายเอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า อาลปน สิ คสยโณ และ เต อิติขยา โป ตามไป ตั้งอาอักษรที่กล่าวอิติลึงค์ ชื่อข ด้วยสูตรว่า อา โฆ เพราะอาศัยสูตรว่า สพพนามการเต ปจโม และ สพพโต โก อาเทศสมิวิภัตติ เป็นสา ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรนี้นั้นแหละ เมื่อทำสระที่สุดแห่งเอตศัพท์ เป็นอิติด้วยสูตรว่า เติมาสมี แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เอติสสา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังเอตศัพท์ ลงอาปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงสจตุตถวิภัติ หรือฉฐวิภัติ ฝ่ายเอกวจนะ เมื่ออาเทศวิภัติ เป็นสา ด้วยสูตรว่า ฆปโต ฯเปฯ สสา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

เหมือนอย่างนั้น คือ อุทาหรณ์มีอาทิวา อิมสส ในอุทาหรณ์ว่า ติสส และ ยสสา นี้ มีการอาเทศอาอักษร เป็นอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง ในอุทาหรณ์ว่า ตสส, ตสสา, ยสส และ ติสสา นี้ เพราะอาศัยสูตรนี้ มีเพียงการรัสสอักษรด้วยสูตรว่า โฆ รสส เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า อมุสส และ อมุสสา นี้ เพราะอาศัยสูตรว่า อาลปน ฯเปฯ ญโย และ อิวณฺณ ฯเปฯ ลา มีเพียงการตั้งอิวณฺณและอิวณฺณะ เป็นป ด้วยสูตรว่า เต อิตถิยา โป เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อคคินา และ ปาณินา ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอคคิและปาณิศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า ชิน ฯเปฯ หิ และ ลิงคณฺจ นิปฺปชฺช เต ลงวิภัติด้วยสูตรว่า ตโต ฯเปฯ โย เมื่อมีความสงสัยที่ยังไม่เจาะจง ทำตามกฎทั่วไป ฯลฯ ตามต้องการของผู้พูด ในสูตรว่า ลโย ฯเปฯ สมิสฺสู ตั้งชื่อกรณะด้วยสูตรว่า เยน วา ฯเปฯ รํ ลงนาคคิยา วิภัติฝ่ายเอกวจนะด้วยสูตรว่า กรณฺ เตติยา เมื่อเอกวจนะแม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องลงสอักษรอาคม ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสวิภัติอาเทศ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ตาสส และ สพพาสส มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ตาสส มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตศัพท์ ลงอาปัจจย และ ทำบทที่มีอติลลิตปัจจยเป็นที่สุดให้เป็นเหมือนนาม โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอธิการด้วยสูตรว่า ชิน ฯเปฯ หิ เมื่อมีความสงสัยที่ยังไม่เจาะจงแม้แห่งวิภัตินั้น ทำให้เป็นสามีสัญญา ลงฉฐวิภัติฝ่ายพหุวจนะด้วยสูตรว่า สามิสฺมี ฉฐฺสู เพราะอาศัยสูตรว่า สพพนาม ฯเปฯ โม อาเทศวิภัติเป็นส ด้วยคำว่า สพพโต นํ สฺसानํ เมื่อสอาเทศแม้มีอยู่ ไม่ต้องลงสอาคมด้วยสูตรนี้ เพราะความที่นั่นกล่าวไว้ว่า เอกวจนะทั้งหลาย แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ ก็มีนัยแห่งการประกอบรูปศัพท์เหมือนอุทาหรณ์ว่า ตาสส นั่นเอง ในอุทาหรณ์นี้ มีเพียงสหพศัพท์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านี้ คือ วจสา, มนสา และ งามสา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? คือ หลังมนศัพท์ ลงนาคคิยาวิภัติฝ่ายเอกวจนะ อาเทศนาวิภัติ เป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า มโน ฯเปฯ หิ เพราะอาศัยการอาเทศนั้น ลงสอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ส เส ฯเปฯ คโม ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสหลังแล้ว เมื่อสาศัพท์แม้มีอยู่ ไม่ต้องลงสอาคมด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งวิภัติอาเทศแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นเช่นกับที่กล่าวไว้แล้วนั่นเอง

๖๓-๑๒. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำ สอักษรเป็นอาคม ในเพราะสัณเฑาะอันเป็นวิภัติ อาเทศ ฝ่ายเอกวจนะ ในขอบเขตของอิติถิลิงค์ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาเทศวิธี ใน เพราะสัณเฑาะอันน้อยอยู่เบื้องหลัง ในขอบเขตของอิติถิลิงค์นั้นนั่นแหละ ซึ่งกล่าวสูตรว่า เอติมาสมิ (แปลงสระท้ายของ เอตา และ อีมา และศัพท์อื่นๆ เป็น อิ ในเพราะ สั และ สา เอกวจนะ)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า ฆปโต ๗เปฯ สา และ สั ๗เปฯ สุ จ เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้น เป็นเหตุ ออกมาสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการอาเทศสมิและส ที่อยู่หลัง สัพพนามที่ตั้งชื่อฆ และป เป็นสัและสา ด้วยสูตรนี้ว่า ฆปโต ๗เปฯ สัสา และการลงสอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้ว่า สัสาเสวกวจนะสุ จ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอติสสั, เอติสสา, อิมิสสั และ อิมิสสา เมื่อมีคำถามว่า การเกิดขึ้นแห่งรูปสำเร็จของอุทาหรณ์มีอาทิว่า เอตาสั, เอตัสสา และ อีมาสั เท่านั้น หรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะสัณเฑาะอันน้อยอยู่เบื้องหลัง อาเทศสระ ที่สุดแห่ง เอตาศัพท์ และอีมาศัพท์ เป็นอิ จึงได้รูปสำเร็จเป็น เอติสสั และเอติสสา ได้บ้าง จึงกล่าว สูตรว่า เอติมาสมิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า แม้ใน เพราะสัณเฑาะอันน้อยอยู่เบื้องหลัง อาเทศสระที่สุดแห่ง เอตา และอีมา เป็นอิอักษร บทว่า เอติ มาสั เป็นบทหนึ่ง บทว่า อิ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๒ บท คำว่า เอติมาสั แสดงอันตาเพกขัญญู คำว่า อิ แสดงการียะ บรรดาสัญญา ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า เพราะสัณเฑาะจนศัพท์ ตามมา ในเพราะสัณเฑาะอันน้อยอยู่เบื้องหลัง อาเทศที่สุดของเอตาและอีมาศัพท์ เป็นอิ เอตาด้วย อีมาด้วย ชื่อว่า เอติมา แห่งเอติมานั้น เพราะความที่อาติมาศัพท์อันเป็นอุทาหรณ์มาแล้วในสูตรนี้ เป็นการกระทำตามเอติมาศัพท์อันมาแล้งในพระไตรปิฎก และเพราะการกระทำตามศัพท์นาม เป็นความมี อยู่ของสุทธานาม ท่านควรจะกล่าวว่า เอติมานิ ด้วยอำนาจแห่งการอาเทศในสุทธานาม เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า เอติมาสั และแม้วิธีสร้างรูปคำของศัพท์นาม ฟังมีแก่การกระทำ อันคล้ายตามศัพท์นาม เหตุนั้น ท่านอาจารย์กล่าวว่า เอติมาสั โดยชื่อของกลุ่มศัพท์นาม

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอติสสั อุทาหรณ์เหล่านั้น มีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแหละ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า เอตาย และ อีมาย วิธีสร้างรูปสำเร็จอย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังเอตศัพท์ และ อิมศัพท์ลงอาปัจจย ด้วยสูตรว่า อิตถิมโต อาปัจจโย ฟังทราบรูปสำเร็จ โดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในอุทาหรณ์มีอาทิว่า สทฺธาย

แม้อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า เอตาสั และ อีมาสั วิธีสร้างรูปสำเร็จอย่างไร ? แม้อุทาหรณ์ เหล่านั้น ก็ฟังรู้ได้โดยง่ายนั้นเทียว

๖๔-๑๓. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทศอาอักษรอันเป็นส่วนของเอตาคัพพ์และอิมาคัพพ์ ฟังเป็นสัพพนาม เป็นอักษรดด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาเทศอาอักษรอันเป็นส่วนหนึ่งของต้อักษรสัพพนาม เป็นอักษรด จึงกล่าวสูตรว่า ตสสา วา (แปลงสละท่ายของ ตา คัพพ์เป็น อี ในเพราะ ส์ และ สา เอกวจนะได้บ้าง)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า เอติมาสมิ เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการอาเทศอาอักษรอันเป็นส่วนหนึ่งของเอตาคัพพ์และอิมาคัพพ์ เป็นอี ในเพราะอาเทศวิภตติเอกวจนะเป็นส์และสา ในอุทธานั้นทั้งหลายมีอาทิวา เอติสส์, เอติสสา, อิมิสส์ และ อิมิสสา เมื่อมีคำถามว่า อาเทศอาอักษรอันเป็นส่วนหนึ่งของคัพพ์เหล่านั้น เป็นอักษรดเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะส์และสา วิภตติอาเทศเอกวจนะอาเทศแม้้อักษร อันเป็นส่วนหนึ่งของต้อักษรที่เป็นสัพพนาม เป็นอักษรด จึงกล่าวสูตรว่า ตสสา วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะส์และสาเอกวจนะวิภตติอาเทศ อาเทศอาอักษร อันมีอยู่ในอิจตตถิลิงค์ เป็นอักษรด บทว่า ตสสา เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๒ บท คำว่า ตสสา แสดงอันตาเปกขณัฐฐิ คำว่า วา แสดงความหมายว่าห้าม บรรดาสัญญา ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า เพราะส์สาเสวกวจนคัพพ์ และอิการคัพพ์ตามมา ในเพราะส์และสาเอกวจนะวิภตติอาเทศ อาเทศสละที่สุดของตาคัพพ์ เป็นอีได้บ้าง ก็เพราะอะไร ท่านจึงกล่าววาคัพพ์ไว้ในสูตรนี้ ท่านควรจะมีกล่าวคำเพียงเท่านั้นว่า ตสสา ท่านกล่าววาคัพพ์ ไว้ในสูตรนี้ เพื่อประโยชน์แก่วิกิปปัน

อุทธานั้นทั้งหลายมีอาทิวา ติสส์ และ ติสสา และบรรดาอุทธานั้นเหล่านั้น อุทธานั้นว่า ติสส์ มีการประกอบรูปคัพพ์ดังต่อไปนี้ :- หลังคัพพ์ ลงอาปัจจย ลบสละหน้าปกติสละหลัง ลงวิภตติ โดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว เมื่ออาเทศวิภตติเป็นส์และสา แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทธานั้นว่า ตสส์ และ ตสสา เป็นผลของวาคัพพ์ ในอุทธานั้นนั้น เพราะว่าคัพพ์ห้ามไว้ มีแต่การรัสสะด้วยสูตรว่า โฆ รสส์ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๖๕-๑๔. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทศสละที่สุดของเอตา อีมา และตาคัพพ์ในเพราะส์และสาเอกวจนะวิภตติอาเทศ เป็น อักษรด ด้วยสูตรทั้งสองว่า เอติมาสมิ และ ตสสา วา ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาเทศวิภตติ ที่อยู่หลังเอตา อีมา และตาคัพพ์ เป็นสสาย จึงกล่าวสูตรว่า ตโต สสส สสาย (แปลง ส วิภตติท่าย เอตา, อีมา และ ตา คัพพ์เหล่านั้น เป็น สสาย ได้บ้าง)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า ขปโต ๆเปฯ สัสา เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงอาเทศสมีและส หลังตา สัพพนามที่ชื่อ ขและป เป็น สัและสา ด้วยสูตรว่า ขปโต ๆเปฯ สัสา เมื่อมีคำถามว่า ในเพราะวิภัติเหล่านั้น ย่อมมีการอาเทศเป็นสัและสา หลังตา เอตา และอิมาสัพพนามที่ชื่อขและปนั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อแสดงว่า อาเทศเป็นวิภัติ หลังตา เอตา และอิมาสัพพนามที่ชื่อข และป นั้น เป็น สสาย จึงกล่าวสูตรนี้ว่า ตโต สสส สสาย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังตา เอตา และอิม่า ที่กล่าวไว้แล้วในหนหลัง การอาเทศวิภัติ เป็นสสาย ย่อมมีได้ บทว่า ตโต เป็นบทหนึ่ง บทว่า สสส เป็นบทหนึ่ง บทว่า สสายเป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๓ บท คำว่า ตโต แสดงอวธิ คำว่า สสส แสดงแสดงการี คำว่า สสาย แสดงการริยะ บรรดาสัญญา ฯลฯ ฟังทราบ ขยายความว่า เพราะเอติมาศัพท์ และวาศัพท์ จากสูตรก่อนหน้า ตามมา อาเทศวิภัติหลังตา เอตาและอิม่าศัพท์นั้นเป็นสสายได้ในที่บางแห่ง ในวุตติ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ตาเอตาอิม่าโต ด้วยอำนาจแห่งปัจจาสดัตถินัย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ติสสาย อุทาหรณ์ว่า ติสสาย มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังศัพท์ ลงอาปัจจย ลบสระหน้าปกติสระหลัง ลงสจตุตถิเอกวจนะ หรือสณฺฐิเอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว เมื่อสูตรว่า อาลปเน ๆเปฯ ญโณ และ เต อิตถิขยา โป ตามไป ตั้งอาอักษรชื่อข ด้วยสูตรว่า อา โฆ เพราะอาศัยสูตรว่า สัพพนาม ๆเปฯ โมและ สพพโต โโก โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทศวิภัติ เป็นสาด้วยสูตรว่า ขปโต ๆเปฯ สัสา เพราะการอาเทศวิภัติ สา อันท่านห้ามไว้แล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า เอติมาสมิ และ ตสสา วา จึงอาเทศวิภัติ เป็นสสาย ด้วยสูตรนี้ เพราะความที่การอาเทศเป็นสสาย มีคติเหมือนการอาเทศเป็นสา ด้วยสูตรนี้ว่า เอติมาสมิ ลงสอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า สัสาเสวกจนสุ จ แล้วอาเทศอาอักษรเป็นอิอักษร แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อนึ่งท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า [แปลงสระท้ายของ เอตา และ อิม่า เป็น อิ] แม้ในเพราะ สสาย [ที่แปลงมาจากวิภัติ] เพราะ [สสาย] มีคติเหมือนกับ สา ที่แปลงมาจากวิภัติ อุทาหรณ์ทั้งสองนอกนี้ เป็นเช่นเดียวกับตศัพท์นั้น ผลของวาศัพท์ ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในหนหลัง

๖๖-๑๕. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทศอาอักษรอันเป็นส่วนหนึ่งของสัพพนามเหล่านี้คือ ตา เอตา และอิม่าศัพท์ ในเพราะสัและสาเอกวจนะวิภัติอาเทศด้วยสูตรทั้งหลายว่า เอติมาสมิ และ ตสสา วา ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำการสสะอาอักษรแห่งศัพท์นั้น จึงกล่าวสูตรว่า โฆ รสสั (ข ย่อมถึงความป็นรสสะ ในเพราะ สั สา ซึ่งเป็นเอกพจน์)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า เอติ ฯเปฯ มิ และ ตสสา วา เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงอาเทศอักษร เป็นอักษร ด้วยสูตรที่หลายว่า เอติ ฯเปฯ มิ และ ตสสา วา เมื่อมีคำถามว่า ต้องอาเทศอักษรเป็นอักษรเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ไม่ต้องอาเทศอักษรเป็นอักษรก็ได้ แต่ต้องรัสสะอักษร จึงกล่าว สูตรว่า โฆ รสส์

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ขย่อมถ่วง การรัสสะ ในเพราะสและสาเอกวจนะวิภัตติอาเทศ บทว่า โฆ เป็นบทหนึ่ง บทว่า รสส์ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๒ บท คำว่า โฆ แสดงการี คำว่า รสส์ แสดงการียะ บรรดาสัญญา ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็น วิธสูตร ขยายความว่า เพราะสและสาเอกวจนะวิภัตติอาเทศ ขย่อมถ่วงการรัสสะ ในเพราะสและสาเอกวจนะวิภัตติอาเทศ จริงอยู่ วาศัพท์ย่อห้าม เพราะความที่สูตรนี้ เป็นสูตรที่ท่านกล่าวแล้ว เพื่อประโยชน์แก่การปฏิเสฐสูตรทั้งสองว่า เอติ ฯเปฯ มิ และ ตสสา วา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตสส์, ตสสา, ยสส์, ยสสา, สพพสส์, สพพสสา และบรรดา อุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ตสส์ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังศัพท์ ลงอาปัจจย ลบ สระหน้าและปกติสระหลัง ลงสมิวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว อาเทศสมิวิภัตตินั้น และลงสอาคม เมื่อทำ รัสสะห ด้วยสูตรนี้ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ที่เหลือ มีนัยอันซ้ำพเจ้ากล่าวแล้วนั้นเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ตาย และ สพพาย มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? บรรดา อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังศัพท์ ลงอาปัจจย ตั้งอักษร ชื่อฆ อาเทศนาวิภัตติเป็นต้น เป็นอาย ด้วย สูตรว่า ฮโต ฯเปฯ นั ไม่ต้องทำรัสสะด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีการอาเทศเป็นยสและสา เมื่อลบสระ หน้าและปกติสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ และอุทาหรณ์ว่า สพพาย ก็เหมือนกัน

อนึ่งในทาหรณ์ว่า ตาส์ และ สพพาส์ นี้ หลังศัพท์ ลงอาปัจจย ลงสจตุตถาหุวจนะ หรือ ฉฎฐิพหุวจนะ อาเทศ นาวิภัตติ เป็นส ด้วยสูตรว่า สพพโต ฯเปฯ นั ไม่ต้องทำรัสสะด้วยสูตรนี้ เพราะ ความไม่มีการอาเทศวิภัตติฝ่ายเอกวจนะ เป็นส แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๖๗-๑๖. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาคมอาเทศวิธี ด้วยอำนาจแห่งยถาลาภนัย ใน ลิงค์ทั้ง ๓ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำนอักษรเป็นอาคมอาคม ในเพราะนาวิภัตติ แม้ หลังสังขยาศัพท์มีอาทิว่า ทวิศัพท์ จึงกล่าวสูตรว่า โน จ ทวาทีโต นมฺหิ (ลง น เป็นอาคมและอื่นๆ ท้าย ทวิ เป็นต้นในเพราะ นั วิภัตติ)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า ตโต จ วิภตติโย เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาสูตร นั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการลงวิภัตติด้วยสูตรว่า ตโต จ วิภตติโย ในอุทาหรณ์

มีอาทิว่า ทวินัน เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จ แห่งบทว่า ทวินัน ย่อมมี ด้วยอำนาจแห่งนิวัตติกับ
อักษรที่เป็นสังโยค หรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จ ย่อมไม่มี ด้วยอำนาจแห่งหมวดสอง
แห่งอักษรที่เป็นสังโยค จึงกล่าวสูตรว่า โน จ ทวาทีโต นมฺหิ อีกนัยหนึ่ง เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์
ทั้งหลายมีอาทิว่า ทวินัน เมื่อลงนิวัตติหลังทวิศัพท์ ทำที่ชะที่สุดทวิศัพท์ ในเพราะนี้ พึงมีรูปสำเร็จว่า
ทวินัน ไม่ใช่ทวินัน หรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อแสดงว่า ในบทนั้น พึงมีรูปสำเร็จ ด้วยอำนาจแห่งอักษร
เป็นอาคม ในเพราะนิวัตติ จึงกล่าวสูตรว่า โน จ ทวาทีโต นมฺหิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลัง
สังขยาศัพท์ มีอาทิว่า ทวิศัพท์ ลงนอักษรเป็นอาคม ในเพราะนิวัตติ สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า โน แสดง
วิสัย คำว่า จ แสดงสมุจยยะ คำว่า โฆ แสดงการี คำว่า รสฺสํ แสดงการียะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึง
ทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะอาคมศัพท์ จากสูตรนี้ว่า สาคโม เส ตามมาในสูตรนี้ด้วย
อำนาจแห่งมัดทุกคตินัย ฉะนั้น หลังจากทวิศัพท์เป็นต้น ลงนอักษรเป็นอาคม ในเพราะนิวัตติ ทวิ
เป็นเยื่อตันของสังขยา เหล่า เหตุนั้น สังขยาเหล่านั้น ชื่อว่า ทวาที ได้แก่ สังขยาศัพท์ มีภูมสารสเป็น
ที่สุด

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทวินัน และบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทวินัน มี
การประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังทวิศัพท์ ลงนจตุตถนิวัตติตตัญญูวิวัตติตตัญญูวิวัตติตตัญญูวิวัตติตตัญญูวิวัตติ
แล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า สาคโม เส ลงนอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรนี้ ควรนำเข้าไปประกอบกัน เมื่อนำ
ประกอบกันแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ มีการประกอบรูปศัพท์เล่นที่กล่าวแล้ว
ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปญจนัน เมื่อกำลังจะดำเนินการที่ชะด้วยสูตรว่า สุนฺหิ ฯเปฯ จ เพราะ
อาศัยสูตรนั้นนั้นแหละ มีเพียงทำที่สุดเป็นอักษร ด้วยสูตรว่า ปญจาทีนมตฺตํ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สหสฺสนัน มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูป
ศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังสหสศศัพท์ ลงนนิวัตติโดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อนิวัตติแม้มีอยู่ ไม่ต้องลงนอักษร
เป็นอาคมด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีทวิศัพท์เป็นต้น เมื่อทำที่ชะด้วยสูตรว่า สุนฺหิ ฯเปฯ จ แล้ว พึง
ทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทวิสุ และ ตีสฺสุ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการ
ประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังทวิและติศัพท์ ลงนวิวัตติโดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทวิศัพท์แม้มีอยู่ ไม่
ต้องลงนอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีการอาเทศนิวัตติ เมื่อทำที่ชะโดยนัยที่กล่าวแล้ว
พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า จตสฺสนัน เป็นผลของจศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้
:- หลังจตศัพท์ ลงนจตุตถนิวัตติตตัญญูวิวัตติตตัญญูวิวัตติตตัญญูวิวัตติตตัญญูวิวัตติ
แล้ว ทพสอักษรซ้อนเป็นสองตัว
และลงนอักษรเป็นอาคมด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า กฺวาจาที ฯเปฯ ปจฺจเยสุ จ ตามไป ทำอักษร

ของจุดศัพท์ ให้เป็นอักษร ด้วยสูตรว่า เตสุ ฯเปฯ เทสา จ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้ว ฟังทราบ
รูปสำเร็จ อนึ่ง ในอุทาหรณ์นี้ ลงสอักษรเป็นอาคม ๒ ตัว เป็นอาคมมีสระ (ส่วน) น้อการอาคม เป็น
อาคมที่ไม่มีสระ อุทาหรณ์นอกนี้ มีการประกอบรูปศัพท์ เหมือนอุทาหรณ์ว่า จตสนนุ นั้น มีเพียงไม่
ต้องทำเป็นอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๖๘-๑๗. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอักษรเป็นอาคม ในเพราะนิวัตติ ด้วยประการ
ฉนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาเทศสมีสมา หลังป ขจึงกล่าวสูตรว่า อมา ฯเปฯ วา (แปลง สมี และ ส มา
วิวัตติท้าย ป เป็น อ และ อา ตามอุทาหรณ์)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า ตโต จ วิภตติโย เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาสูตร
นั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงสมาสมีวิวัตติหลังนามศัพท์อันมีอิวัณณะเป็นที่สุดมี
อาทิวา มติ เพราะสมควรแก่พระดำรัสของพระชินะ ด้วยสูตรนี้ว่า ตโต จ วิภตติโย มีคำถามว่า เมื่อม
ความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า มติสมา, มติสมิ ย่อมมีได้หรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า การอา
เทศสมีวิวัตติเป็นอ และ การอาเทศสมาวิวัตติที่อยู่หลังนามศัพท์ที่มีอิวัณณะเป็นที่สุดมีมติศัพท์เป็นต้น
คือหลังอิวัณณะชื่อป เป็นอา ย่อมมีได้ เพราะการกล่าวไว้เป็นพิเศษ จึงกล่าวสูตรว่า อมา ฯเปฯ สมีส
มานุ วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังป อา
เทศสมีวิวัตติ เป็นอ และอาเทศสมาวิวัตติ เป็นอา ตามที่กล่าวไว้ สูตรนี้มี ๔ บท เนื้อความ ฟังรู้ได้
โดยง่ายนั้นเทียว อด้วย อาด้วย ชื่อว่า ออา สมีด้วย สมาด้วย ชื่อว่า สมีสมา แห่งสมิและสมาเหล่านั้น
ท่านไม่กล่าวว่า สมาสมิ ตามลำดับ การกล่าวอย่างนี้ เพื่อให้รู้วิธีอื่น สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคห
คาถาว่า

ท่านอาจารย์ไม่กล่าวว่า สมาสมิ ไว้ในสูตรว่า อมาปโต

เป็นต้น การกล่าวย้อนลำดับ (เพื่อให้) รู้วิธีอื่น

สมีวิวัตติในสูตรหลัง ตามมา ให้รู้วิธีอื่นของสูตรข้างหน้า

นี้เป็นปกติในการแสดงของท่านอาจารย์ทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา มตยั และบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มตยั มีการ
ประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังมติศัพท์ เมื่อลงสมีสัตตมีวิวัตติเอกวจนแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า
อาลปน ฯเปฯ สณฺโณ และ อิวัณณฺ ฯเปฯ ฉลา ทำอักษรที่กล่าวอิตถิลิงค์ ให้ชื่อป ด้วยสูตรว่า เต
อิตถิ ฯเปฯ โป อาเทศสมิ เป็นอ ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า ฉลานมิ ฯเปฯ สเร วา และ ยว ฯเปฯ
จ อาเทศออักษร เป็นยอักษร ด้วยสูตรว่า ปสณฺณสส จ ฟังนำไป เมื่อนำไปแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มตยา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังมติศัพท์ เมื่อลงสมาสตัดมี วิภัตติเอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่เจาะจง ฯลฯ ทำตามกฎทั่วไปว่า..... ตามต้องการของผู้พูด ทำอาทานสัญญา ด้วยสูตรว่า ยสมาทเปติ ฯเปฯ นั ทำอักษร ให้เป็นยอักษร โดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว ฟังนำไป เมื่อนำไปแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ ดังต่อไปนี้ :- ลงสมิและสมาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อกำลังจะดำเนินการวิธีที่กล่าวไว้ด้วยสูตรนี้ ไม่ทำ เพราะวาศัพท์ห้ามไว้ อาเทศสมิวิภัตติเป็นย ด้วยสูตรว่า ฆปโต สมิ ยั วา เพราะอาศัยสูตรว่า อาย จตุตถเอก ฯเปฯ ตุ และ ฆโต ฯเปฯ นั อาเทศเป็นยา ด้วยสูตรว่า ปโต ยา แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า นิกตย มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังนิกตศัพท์ เมื่อลงสมิวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำอิวิณณะให้ชื่อป โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า นิกตย ก็มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นเทียว อุทาหรณ์ว่า วิกตย ก็มีเพียงอุปสัคเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า วิรตย มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นเทียว อุทาหรณ์อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกจากนี้ เข้าใจได้ง่ายแล้วเทียว

อุทาหรณ์ ปุถพย และ ปุถพยา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปุถวีศัพท์ เมื่อ สูตรว่า อิตถิย ฯเปฯ โย, นทาทีโต วา อี ตามไปอยู่ ลงอิจจยด้วยสูตรว่า ฌวณิก ฯเปฯ หิ ลบสระหน้า และทำปกติสระหลังด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ปกติ ทำบทที่มีอิตถิลิงคปัจจยเป็นที่สุดให้เป็นเหมือน นามด้วยจศัพท์ในสูตรว่า ตทฤติ ฯเปฯ จ ลงสมิวิภัตติและสมาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งอักษรันต์ ชื่อป อาเทศสมิวิภัตติ เป็นอ ด้วยสูตรนี้ และอาเทศอิวิณณะ เป็นยอักษร ฟังนำไป เมื่อนำไปแล้ว ฟัง ทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปุถวีย และ ปุถวียา เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปุถวีศัพท์ ลงสมิวิภัตติและสมาวิภัตติ เพราะวาศัพท์ห้ามการ อาเทศเป็นอไว้ อาเทศอิวิณณะ เป็นยอักษร ด้วยสูตรว่า ฆปโต ฯเปฯ วา ในอุทาหรณ์นอกนี้ เมื่ออา เทศเป็นยอักษรด้วยสูตรว่า ปโต ยา แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปวตย, ปวต ตย, ปวตยา และ ปวตติยา มีการประกอบรูปศัพท์ เหมือนที่กล่าวไว้แล้วในหนหลังนั้นแหละ

๖๙-๑๘. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทศสมิวิภัตติและสมาวิภัตติ หลังป เป็น อ และเป็นอาแล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาเทศสมิวิภัตติและสมาวิภัตติ หลังอาทศัพท์ เป็นอ และเป็นโอ จึง กล่าวสูตรว่า อาทีโต โอ จ (แปลง สมิ วิภัตติท้าย อาท ศัพท์และศัพท์อื่นๆ เป็น อ, โอ และอื่นๆ ได้ บ้าง)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า ตโต จ วิภตติโย เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการลงสมิวิภตติด้วยสูตรมีอาทิวา ตโต จ วิภตติโย ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อาที และ อาโท มีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า อาทิสมี ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า อาทิสมี ไม่ฟังมี หลังอาทิสัพพ อาเทศสมิวิภตติเป็นอ และเป็นโอ จึงมีแม้รูปสำเร็จว่า อาที และ อาโท จึงกล่าวสูตรว่า อาทีโต โโอ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังอาทิสัพพ การอาเทศสมิวิภตติ เป็นอ และเป็นโออย่างมีได้บ้าง บทว่า อาทีโต เป็นบทหนึ่ง บทว่า โอ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อาทีโต แสดงอวธิ คำว่า โอ แสดงการียะ คำว่า จ แสดงสมุจจะ บรรดาสัญญา ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า สมิศัพท์ จากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง อนตศัพท์ และวาศัพท์ตามมา หลังอาทิสัพพ อาเทศสมิวิภตติ เป็นออักษร และเป็นโออักษรได้บ้าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อาที ก็ อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังอาทิสัพพ ลงสมิวิภตติ เพราะอาศัย อนันตรสูตร อาเทศสมิวิภตติ เป็นอ และเป็นโอ ด้วยสูตรนี้ เพราะออาเทศอยู่เบื้องหลัง เพราะอาศัยสูตรว่า สรา สเร โลโป เมื่อกำลังจะดำเนินการลบสรรหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร อสรูปา เพราะห้ามการลบสรรหลังนั้น เมื่อกำลังจะดำเนินการลบสรรหน้าด้วยสูตรว่า สรโลโป ๆเปฯ ปกติ อาเทศอ หลังณเป็นนิกคหิต ด้วยสูตรว่า อโโม นิคคหิต ฌลเบหิ ในอุทาหรณ์นอกนี้ เมื่อลบสรรหน้า และปกติสรรหลัง ด้วยสูตรว่า สรโลโป ๆเปฯ ปกติ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อาทิสมี อาทิมหิ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์เหล่านั้น ฟังเข้าใจได้ง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ทิวา จ รตโต จ, พารานสี เป็นผลของจศัพท์ ในอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังปาฏิภิกศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้ คือ ทิวศัพท์ รตติศัพท์ และพารานสีศัพท์ ลงสมิวิภตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ อาเทศสมิวิภตตินั้น เป็นอา เป็น โอ และเป็นอ ตามลำดับ ลบสรรหน้า และทำปกติสรรหลัง โดยนัยที่กล่าวแล้ว ในสองรูปสำเร็จข้างต้น และในอุทาหรณ์อื่น อาเทศสมิวิภตติเป็นนิกคหิตโดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำรัสสรรหน้า ด้วยสูตรว่า อโฆ ๆเปฯ จ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๗๐-๑๙. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำพาหิรังควิธีของสมิวิภตติและสมาวิภตติ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอันตรังควิธีของณและล จึงกล่าวสูตรว่า ฌลานมิ ๆเปฯ วา (แปลง ฌ และ ล เป็น อีย และ อูว ตามลำดับ ในเพราะสรรหลังได้บ้าง)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า ลิงคณจ นิปชชเต และ อิวณณฺ ๖เปฯ ลา เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ เมื่อมีคำถามว่า บทมีอาทิวา ดิยนต์ และภิกขุ วาสเน เมื่อตั้งลิงค์ (นาม) ว่า ตี อนุตฺ และ ภิกขุ อาสเน ด้วยสูตรนี้ว่า ลิงคณจ นิปชชเต แยกพยัญชนะ และเมื่อตั้งอักษรชื่อฉม และอุอักษร ชื่อล ด้วยสูตรว่า อิวณณฺวณณา ฉลา รูปคำว่า ดิยนต์ ย่อมสำเร็จ เพราะทำอะไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์เหล่านั้น เพราะสรรหลัง อาเทศม เป็นอีย และอาเทศล เป็นอว การสร้างรูปคำ ย่อมสำเร็จ จึงกล่าวสูตรว่า ฉล ๖เปฯ วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสรรหลังท อาเทศม เป็นอีย อาเทศล เป็นอวได้บ้าง บทว่า ฉลานํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อียว เป็นบทหนึ่ง บทว่า สเร เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ฉลานํ แสดงสัมพันธฎีกา ริ คำว่า อียว แสดงการียะ คำว่า สเร แสดงนิमितตส์ตมี คำว่า วา แสดงสมุจยยะ บรรดาสัญญา ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธิสูตฺร เนื้อความ ฟังรู้ได้โดยง่ายนั้นเพียว ฉเวย ลด้วย ชื่อว่า ฉล อียด้วย อวด้วย ชื่อว่า อียว ถามว่า ก็ เพราะเหตุไร ท่านจึงทำวาศัพท์ไว้ในสูตรนี้(อีก) และวาศัพท์ในสูตรหลัง(ตามาในสูตรนี้) อันท่านทำศัพท์เกินไว้ มิใช่หรือ ? ตอบว่า ข้อนั้น จริง เหมือนอย่างนั้น คือ เพราะความที่วาศัพท์ที่ตามมาเป็นววัตติตวิภาสาในสูตรนี้ ส่วนวาศัพท์ที่ท่านทำไว้ในสูตรนี้ เพื่อให้รู้เนื้อความอื่น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ดิยนต์ ก็ อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น ตี อนุตฺ, ปจฺฉิ อาคาเร, อคฺคิ อาคาเร, ภิกขุ อาสเน และ ปุณฺ อาสเน แยกพยัญชนะออก เพราะอาศัยสูตรว่า อาลปเน ๖เปฯ ญโย ทำอักษร ๓ ตัวของอุทาหรณ์ทั้ง ๓ ข้างหน้า ให้ชื่อฉม ทำอักษรของอุทาหรณ์นอกนี้ ให้ชื่อล เพราะอาศัยสูตรว่า อมา ๖เปฯ วา อาเมสมลเป็นอียและอวตามลำดับ ด้วยสูตรนี้ ฟังนำไป เมื่อนำไปแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ติมล มีการประกอบรูปศัพท์ได้อย่างไร ? อุทาหรณ์เหล่านั้น ฟังเข้าใจได้ง่ายเพียว

ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงผลของวาศัพท์ที่เกินมา จึงกล่าวอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ปญจหฺงเคหิ และในอุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น ปญจหิ องฺเคหิ, ตีหิ อากาเรหิ และ, จกฺขุ อยาตฺนํ แยกพยัญชนะออก ทำชื่อฉมและล โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทศด้วยสูตรนี้ ไม่อาเทศเพราะวาศัพท์ห้ามไว้ เมื่อกำลังจะดำเนินการลบด้วยสูตรว่า วา ปโร ๖เปฯ ปา ไม่ทำเพราะวาศัพท์ในสูตรนั้นห้ามไว้ เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทศเป็นยเป็นว ด้วยสูตรว่า อิวณฺ โยนฺวา, วโม ๖เปฯ นํ ไม่ทำเพราะวาศัพท์และกวจศัพท์ห้ามไว้ ลบสรรหน้าด้วยสูตรว่า สรา ๖เปฯ โลปํ ฟังนำไป เมื่อนำไปแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

บัดนี้ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงผลของวาศัพท์ในสูตร จึงกล่าวอุทาหรณ์ว่า วตฺตุดตฺยํ ก็ อุทาหรณ์นั้น วิธีสร้างรูปสำเร็จดังต่อไปนี้ :- ในอรรถว่าประชุมกันสิ่ง ๓ สิ่ง ลงณปัจจยด้วยสูตรว่า

สมุหเทศ กณณา ลบนอักษรอนุพันธ์ด้วยสูตรว่า เตสํ ฯเปฯ โลปี อาเทศอักษระเป็นอยด้วยวาศัพทในสูตรนี้ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ในเพราะอักษระอันเป็นส่วนหนึ่งของณปัจจย ทำบพที่มีตทิตปัจจยเป็นที่สุดให้เป็นเหมือนนาม เพราะความที่ศัพทนั้นเป็นตทิต ลงวิภตติ เพาะอาศัยสูตรว่า โยนนนิ ฯเปฯ ทิ และ อโต นิจจํ อาเทศสิวิภตติเป็นอํ ด้วยสูตรว่า สี ลบสระหน้าและปกติสระหลัง เมื่อทำสมาสว่า หมวดสามแห่งวัตถุ แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

๗๑-๒๐. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำกริยะ ๒ ตัว สำหรับการีตัวหนึ่ง ของณและอันเป็นอักษรที่สุดลิ่งค์ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำ กริยะตัวหนึ่งๆ สำหรับการีตัวหนึ่งๆ จึงกล่าวสูตรว่า ยวการา จ (แปลง ณ และ ล เป็น ย และ ว อักษร[ตามลำดับ]ในเพราะสระเบื้องหลังอีกด้วย)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า ณลานมิยฺวา สเร วา เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศเป็นอียและอุ ของณอันเป็นที่สุดของลิ่งค์ด้วยสูตรนี้ว่า ณลาน ฯเปฯ วา เมื่อมีคำถามว่า การอาเทศเป็นอียและอุ ของณอันเป็นที่สุดของลิ่งค์เหล่านั้น เท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า มิได้มีเฉพาะการอาเทศเป็นอียและอุของณเหล่านั้นเท่านั้น (แต่)ย่อมมีแม้การอาเทศเป็นยอักษรและวอักษร จึงกล่าวสูตรว่า ยวการา จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมมีการอาเทศณ เป็นย และอาเทศล เป็นว บทว่า ยวการา เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ยวการา แสดงกริยะ คำว่า จ แสดงสัมปดินทนะ ขยายความว่า แม้การอาเทศณ เป็นย และการอาเทศล เป็นว ย่อมมี ยอักษรด้วย วอักษรด้วย ชื่อว่า ยวการา ลบการศัพทตัวหน้าด้วยสูตรมีอาทิว่า เตสุ วุทธิ จอักษร เป็นนิบาต ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านอาจารย์จึงกล่าวการอาเทศเป็นย เป็นว ไว้ในสูตรนี้ อนึ่ง การอาเทศดังกล่าวมานั้น ย่อมสำเร็จได้ด้วยสูตรเป็นตัวว่า อิวณฺโณ ยํ นวา และ วโมทฺทนตานิ มิใช่หรือ ? ตอบว่า ย่อมสำเร็จได้ เหมือนอย่างนั้น คือ การกระทำนี้ ท่านกล่าวไว้ในสูตรนี้ ด้วยอำนาจแห่งนาม(กัป)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคฺยาคาริ กิอุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น อคฺคิ อาคาริ, จกฺขุอายตนิ และ สฺ อาคตฺ แยกพยัญชนะทั้งหลาย เพราะอาศัยสูตรว่า อาลปเน ฯเปฯ ญโย ตังอิวณฺณะชื่อณ ตังอิวณฺณะชื่อล ด้วยสูตรว่า อิวณฺณ ฯเปฯ ณลา เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง อาเทศณ เป็นยอักษร และอาเทศล เป็นวอักษร ในส่วนหน้า เมื่อลบคอักษรตัวหน้าของสังโยค ด้วยจศัพทในสูตรว่า พยฺยชโน จ ฯเปฯ โค แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

ท่านอาจารย์ยอมแสดงอักษรข้างหน้า ด้วยบทนี้ว่า สยโณคาทิสส คำนั้น จักแจ่มแจ้งใน
สูตรว่า นิคคหิตสโยคาทีโน

๗๒-๒๑. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทศม เป็นยอักษร แลลเป็นวอักษร ด้วย
ประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาเทศอวิฉณะที่ชื่อป เป็นยอักษร จึงกล่าวสูตรว่า ปสณณสส จ
(แปลงสระที่ชื่อ ป เป็น ย อักษรในเพราะสระอันแปลงมาจาก โย วิภัตติ และวิภัตติเอกพจน์ได้บ้าง)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มีสองสูตรว่า ฌลานมียุวา สเร วา และยวการา จ เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็น
เหตุ ออกมาสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศผลอันเป็นที่สุดแห่งลิงค์
เป็นอีย และอู ด้วยสูตรนี้ว่า ฌลา ๆเปฯ วา และยังกล่าวถึงการอาเทศอวิฉณะ เป็นยอักษร ด้วยสูตร
นี้ว่า ยวการา จ เมื่อมีคำถามว่า ต้องอาเทศอวิฉณะอันเป็นที่สุดแห่งลิงค์ เป็นยอักษรเท่านั้นหรือ ?
ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า แม้การอาเทศอวิฉณะที่ชื่อป อันเป็นจที่สุดแห่งลิงค์ เป็นยอักษร ย่อมมีได้
จึงกล่าวสูตรว่า ปสณณสส จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะ
สระหลัง อาเทศแม้อวิฉณะที่ชื่อป เป็นยอักษร สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ปสณณสส แสดงสัมพันธัญญูฐิการี
คำว่า จ แสดงอนุภทขณะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ถามว่า จศัพท์ มีเพื่อประโยชน์
อะไร ? ตอบว่า เพื่อประโยชน์แก่การตั้งยการศัพท์ไว้ เมื่อยอักษรถูกจศัพท์ตั้งไว้ ก็เป็นอันห้ามยอักษร
ไปด้วย เหตุฉะนั้น อวิฉณะเท่านั้น อันท่านอาจารย์ควรถือเอา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ปุถุพยา ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงเข้าใจได้ง่ายเทียว

๗๓-๒๒. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทศอวิฉณะที่ชื่ออวิฉณะที่ชื่อล และ
อวิฉณะแลอวิฉณะที่ชื่อป อันเป็นที่สุดของลิงค์ เป็นอียและอู เป็นยอักษรและวอักษร และเป็นยอักษร
ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาเทศออักษร อันเป็นที่สุดของโคศัพท์ อันเป็นที่สุดของลิงค์
ด้วยประการฉะนี้แล้ว จึงกล่าวสูตรว่า คาว เส (แปลง โอ ของ โค ศัพท์เป็น คาว ในเพราะ ส วิภัตติ)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรเหล่านี้ว่า ฌลานมียุวา สเร วา, ยวการา จ และ ปสณณสส จ เป็นแดนเกิด
ก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศอ
วิฉณะและอวิฉณะ ที่ชื่อผลและป อันเป็นที่สุดแห่งลิงค์ เป็นอีย อู เป็ยอักษร วอักษร และอาเทศอ
วิฉณะที่ชื่อปเป็นยอักษร ตามลำดับ ด้วยสูตรทั้ง ๓ เหล่านี้ เมื่อมีคำถามว่า อาเทศออักษรอันเป็น
ที่สุดแห่งลิงค์ เป็นอะไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะสวิภัตติ อาเทศออักษร อันเป็นที่สุด

ของโคศัพท เป็นอาว จึงกล่าวสูตรว่า คาว เส อีกนัยหนึ่ง ฟิงกล่าวแม้ว่า สูตรนี้ ออกมาจากสูตรทั้งสอง คือ ลิงคณจ ๖เปฯ เต และ ตโต จ ๖เปฯ โย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสรีกัตติ อาเทศโออักษรแห่งโคศัพท เป็นอาว บทว่า คาว เป็นบทหนึ่ง บทว่า เส เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท ก็ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวไว้ว่า โค เป็นบทหนึ่ง อาโว เป็นบทหนึ่ง บทว่า เส เป็นบทหนึ่ง คำว่า คาว แสดงการียะ คำว่า เส แสดงนิमितตัตตมี บรรดาสัญญา ฯลฯ ฟิงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า ในเพราะสรีกัตติ อาเทศอักษรแห่งโคศัพท เป็นอาว เพราะทำสมาสว่า โอ แห่งโค ชื่อว่า โค เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ชื่อว่า คำว่า อาว เป็นการียะบท ในคัมภีร์นยาสะท่านกล่าวว่า สูตรนี้มี ๒ บท เพราะทำสมาสว่า อาวแห่งโค แต่ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวความที่สูตรนี้มี ๓ บท ไว้ว่า ในคำว่า โคสส โอ โค นี้ ได้แก่ การทำสมาส ย่อมมี เพราะการได้ในขณะเดียวกันแห่งอวยวะและอวยวี ส่วนในคำว่า โคสส อาโว คาว นี้ ได้แก่ ความเป็นศัพท์ที่มองหากัน ย่อมไม่มี เพราะการไม่ได้ในขณะเดียวกันแห่งการีและการียะ เพราะฉะนั้น จึงไม่มีการทำสมาส ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวสูตรไว้ว่า คาว เส ทั้งที่ท่านควรจะต้องกล่าวว่า โค อาว เส ? ตอบว่า ข้อนั้น จริง (แต่)ท่านลบโออักษร แล้วลงอักษรเป็นอาคมในที่นั้นเพื่อการสวดออกเสียงสะดวง แม้โดยประการนั้น จึงกล่าวสูตรไว้แบบนี้ และสมด้วยคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหาคาถาว่า

เมื่อท่านอาจารย์ ควรจะกล่าวสูตรไว้ว่า คาว เส ดังนี้

ลบโออักษร และลงอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรมีอาทิว่า โลป

แล้วจึงกล่าวไว้แบบนี้

ท่านอาจารย์ทำเอกวจนะว่า เส เพราะมองหาชาตินามศัพท์ ก็เพราะเหตุไร ท่านจึงประกอบสมวิกัตติไว้หลังสรีกัตติ ตอบว่า ในสูตรนี้ สอักษร เป็นสัททคติกะ (ส่วน)สมวิกัตติ เป็นอัตถโขติกะ และสมด้วยคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหาคาถาว่า

สอักษรตัวที่หนึ่ง เป็นสัททคติกะ สมวิกัตติตัวที่สอง เป็นอัตถ

โขติกะ แท้จริง ใครๆ ไม่ควรแย้งนั้นเที่ยวในเมื่อนำสรีกัตติมาแจกวิกัตติ

อุทาหรณ์ว่า คาวสส ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ตั้งลิงค์ไว้ว่า โค ลงสจตุตถิเอกวจนะ หรือสจฉฐิเอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว แยกพยัญชนะ เพราะสรีกัตติ อาเทศโออักษร เป็นอาว ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า สาคโม เส แล้ว ฟิงทราบรูปสำเร็จ

เบื้องหน้า จากสูตรนี้ไป ข้าพเจ้าจักกล่าวข้อความมีอาทิว่า สุตตนิกขิตต์ (ออกมาจากสูตร) โดยย่อเท่านั้น

๗๔-๒๓. สูตรว่า โยสุ จ (แปลง โอ ของ โค ศัพท์เป็น อาว ในเพราะ โย วิภัติ และวิภัติ อื่นๆ) ออกมาจากสูตรว่า คาว เส ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในเพราะสวิภัติ อาเทสโอ อักษร อันเป็นที่สุดแห่งโคศัพท์ เป็นอาว ด้วยสูตรนี้ว่า คาว เส เมื่อมีคำถามว่า การอาเทสย่อมมีได้ ในเพราะวิภัติเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ จึงกล่าวสูตรว่า โยสุ จ อีกนัยหนึ่ง ฟังกล่าวแม้ว่า สูตรว่า โยสุ จ นี้ ออกมาจากสองสูตรคือ ลิงคณจ นิปชชเต และ ตโต จ วิภตติโย สัมพันธวรรณนา ฟังเข้าใจได้ ง่ายเที่ยว โดยคล้อยตามคำที่กล่าวแล้ว บทว่า โยสุ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า โยสุ แสดงนิमितตัตตมี คำว่า จ แสดงสมุจจะยะ บรรดาสัญญา ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธีสูตร โย ด้วย โยด้วย ชื่อว่า โย ในเพราะโยวิภัติทั้งหลายเหล่านั้น ในสูตรนี้ ท่านกล่าวพหูจนะไว้ ด้วยอำนาจ แห่งการมองหาทัพนาม

อุทาหรณ์ว่า คาโว คจฉนติ ก็บรรดาอุทาหรณ์นั้น อุทาหรณ์ว่า คาโว มีการประกอบรูป ศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังโคศัพท์ เพราะอาศัยอธิการด้วยคำว่า ชินวจน (พระดำรัสของพระชินะ) ลงปฐมพหูจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว แยกพยัญชนะ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง อาเทสโอ อักษร เป็นอาว ในเพราะโยวิภัติทั้งหลาย ด้วยสูตรนี้ อาเทสโยวิภัติ เป็นโอ ด้วยศัพท์ในสูตรนี้ว่า ตโต ฯเปฯ ตุ ลบสระหน้า และปกติสระหลัง ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟัง ทราบรูปสำเร็จ ในตัวอย่างนอกนี้ มีเพียงการลงโยหุติยาวิภัติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า คาวิ นี้ ลงโยวิภัติโดยนัยที่กล่าวแล้ว ในเพราะโยวิภัติ อาเทสโออักษร เป็นอาว อาเทสโยวิภัติ เป็นอีอักษร ด้วยสูตรมีอาทิว่า กวจากทิมชฌตฺตรานํ หรือ เตสุ วุหิ ลบสระ หน้า และปกติสระหลัง ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อนึ่งในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวถึงรูปสำเร็จในอดีตลิงค์ เพราะในอุทาหรณ์ที่อาทิว่า คาวิ คจฉนติ, คาวิ ปสสนติ หลังโคศัพท์ ลงอปัจจย ด้วยสูตรว่า นทาทีโต วา อี อาเทสโอ เป็นอาว ด้วยสูตรว่า เตสุ วุหิ หรือด้วย คาวโยควิภาคในสูตรนี้ว่า คาว เส หลังคาวิศัพท์นั้น ลงโยวิภัติ แล้ว ลบโยวิภัติด้วยสูตรว่า ฆปโต ฯเปฯ โลโป

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คาเวน, คาวา, คาเว และ คาเวสุ เป็นผลของจศัพท์ ก็ อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังโคศัพท์ ลงนาวิภัติ สมาวิภัติ สมิวิภัติ และสวิภัติ ตามลำดับ แยก พยัญชนะ ในเพราะวิภัติเหล่านั้น อาเทสโออักษร เป็นอาว ด้วยจศัพท์(ในสูตรนี้) อาเทสนาวิภัติ เป็นเอน สมาวิภัติ เป็นอา สมิวิภัติ เป็นเอ ตามลำดับ ใน ๓ อุทาหรณ์ข้างหน้า ลบสระหน้าและ ปกติสระหลัง ฟังนำไป ในอุทาหรณ์ข้างหลัง มีการอาเทสออักษร เป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า สุหิสวกาโร เอ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๗๕-๒๔. สูตรว่า อวฺมฺหิ จ (แปลง โอ ของ โค ศัพท์เป็น อาว และ อว ในเพราะ อ วิภัติ และวิภัติอื่น ๆ) นี้ ออกมาจากสูตรทั้งสองคือ คาว เส และ โยสุ จ ออกมาอย่างไร คือ ท่านอาจารย์

กล่าวถึงการอาเทศโออักษรอันเป็นสระที่สุดของโคศัพท เป็นอว ในเพราะสวิภตติ ด้วยสูตรนี้ว่า คาว
 เส และกล่าวถึงการอาเทศ โออักษรอันเป็นสระที่สุดของโคศัพท เป็นอว ในเพราะโยวิภตติทั้งหลาย
 อยู่หลัง ด้วยสูตรว่า โยสุ จ มีคำถามว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น ในเพราะอวิภตติ ต้องอาเทศโอ อันเป็นสระ
 ที่สุดของโคศัพท เป็นอะไร ? ท่านอาจารย์เมื่อแสดงว่า ในเพราะอวิภตติ ย่อมมีแม้การอาเทศโอ อัน
 เป็นสระที่สุดของโคศัพท เป็นอว และอว จึงกล่าวสูตรว่า อวมฺหิ จ เนื้อความนี้ ของสูตรนั้น ย่อม
 ออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมมี
 การอาเทศโออักษร ของโคศัพท เป็นอว และอว ได้ สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อว แสดงการริยะ คำว่า อัม
 หิ แสดงนิमितตัตตมี คำว่า จ แสดงสมุจยยะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความ
 ว่า เพราะอวศัพทตามมา ย่อมมีการอาเทศโออักษร ของโคศัพท เป็นอว และอว ได้ ในเพราะอ
 วิภตติ ถามว่า ในสูตรนี้ เมื่อการริยะคืออว แม้มีอยู่ เพราะเหตุไร การริยะคืออว จึงต้องตามมา ตอบว่า
 ย่อมตามมาด้วยอำนาจแห่งเนื้อความของสูตรมีน้อย อีกนัยหนึ่ง ท่านทำอนุกัฑฒนและสมุจยยะไว้
 ด้วยจศัพท และจศัพทนี้ เป็นวุตตาวุตตสมุจยยะ(รวบรวมเอาทั้งสิ่งที่กล่าวไว้แล้ว สิ่งที่ยังมิได้กล่าวไว้)
 สมด้วยคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

จศัพทในสูตรว่า อวมฺหิ จ ย่อมรวบรวมเอาวิภตติทั้งหลาย

เหตุนี้ เนื้อความมีอาทิว่าโคและโคแก่ เป็นอันสำเร็จได้ ในศาสนา

ของพระสุคต (พระบาลี)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คาวิ ควิ มีการประกอบรูปศัพทดังต่อไปนี้ :- หลังโคศัพท
 เพราะอาศัยสูตรว่า ชินวจนยุดต์ หิ ลงทุติยวิภตติเอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า
 คาว เส อาเทศโออักษร เป็นอว และอว ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้าและปกติสระหลังแล้ว พึงทราบ
 รูปสำเร็จ

ในบททั้งหลายว่า จคฺคหณฺณ สาหิเสเสสุ ปุพฺพุตตวจนฺสุ นี้ความว่า วิภตติทั้งหลายที่เหลือ
 จากวิภตติอันมาแล้วในสูตร และในสูตรว่า คาว เส ในเบื้องต้น และสูตรว่า โยสุ จ การอาเทศเป็นอว
 ย่อมมี ในพระวิภตติ ๘ ตัว ในคำว่า และด้วยจศัพท ในเพราะวิภตติทั้งหลายที่กล่าวแล้ว อุทาหรณ์
 ทั้งหมดมีอาทิว่า ควสฺส ในบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ควสฺส มีการประกอบรูปศัพท
 ดังต่อไปนี้ :- หลังโคศัพท ลงสวิภตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว อาเทศโออักษร เป็นอวด้วยจศัพท เมื่อลงส
 อักษรเป็นอาคม แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายนั้นเทียว

๗๖-๒๕. สูตรนี้ว่า อวสฺส วา (แปลง อ ของ อว เป็น อุ ในเพราะ อ วิภตติได้บ้าง)
 ออกมาจากสูตรว่า คาว เส ออกมาอย่างไร คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จว่า ควสฺส เพราะอาเทศ

โออักษร อันเป็นสระที่สุดแห่งโคศัพท เป็น อว ในเพราะสวิภตติ ด้วยสูตรว่า คาว เส เมื่อมีคำถามว่า ต้องรูปสำเร็จว่า คาวสส เพราะทำอาเทศเป็นอวเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อแสดงว่า แม้รูปสำเร็จ เพราะอาเทศอักษรรันเป็นส่วนประกอบของการอาเทศเป็นอว ก็ฟังมิได้ จึงกล่าวสูตรว่า อวสสุ วา เนื้อความนี้ ของสูตรนั้น ย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะอวิภตติ อาเทศอักษรรันที่สุดของอว เป็นอุ บทว่า อวสส เป็นบทหนึ่ง บทว่า อุ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อวสส แสดงอววาเพกษณ์ฎีกา คำว่า อุ แสดงการียะ คำว่า วา แสดงอรรถว่าวิกัป บรรดาสัญญา ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธิสูทร ขยายความว่า ท่านอาจารย์ ทำฎีกาตีปริสสมาสว่า อ แห่ง อว ชื่อว่า อวอ ลบสระหน้า ด้วย สรา สเร โลป ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว กล่าววว่า อวสส เพราะทำฎีกาให้มองหการอาเทศ ในเพราะอวษ คัพทอีก เหตุนี้ อักษร ของสระที่สุด แห่งการอาเทศเป็นอว นั้น คือ อว ย่อมมิได้บ้าง

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ในสูตรนี้ ท่านอาจารย์จึงทำอวศัพทไว้ ตอบว่า ทำไว้ เพื่อห้าม อวการียะ สมด้วยคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

การออกเสียงว่า อว ในสูตรว่า อวสสุ วา อันท่านกล่าวแล้ว

เพื่อห้ามอวศัพท ในสูตรติดกันไม่มีระหว่าง

อุทาหรณ์ว่า คาว มีการประกอบรูปศัพทดังต่อไปนี้ :- หลังโคศัพท ลงอวิภตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า คาว เส อาเทโแห่งโคศัพท เป็นอว ด้วยสูตรว่า อวมฺหิ จ เพราะอาศัย สูตรว่า อวมฺหิ จ อาเทศสระที่สุดของอว เป็นอุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า อาลปนเ สิ คสณโณ ตามไป ทำอักษร ให้ซ้อล ด้วยสูตรว่า อิวณณฺณณณา ฉลา เมื่ออาเทศอวิภตติ เป็นนิกคหิต ด้วยสูตรว่า อโหม ฯเปฯ เปหิ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ท่านอาจารย์กล่าวอุทาหรณ์ว่า อวสส ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวไว้แล้ว เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า แม้จะสระที่สุดแห่งโคอาเทศ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า คว ก็ย่อมไม่มีการอาเทศสระที่สุด เป็นอุ ด้วยสูตรนี้ เพราะไม่มีการอาเทศเป็นอว

ท่านอาจารย์กล่าวว่า อัมหิ ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวไว้แล้ว เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า แม้มีการอาเทศเป็นอว ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า คาวอ ติฎฺฐณฺติ ก็ย่อมไม่มีการอาเทศสระที่สุด เป็นอุ ด้วย สูตรนี้ เพราะไม่มีอวิภตติ

๗๗-๒๖. สูตรนี้ว่า ตโต ฯเปฯ สมาส (แปลง นํ ท้าย โค ศัพทนั้นเป็น อํ และแปลง โอ ของ โค ศัพทเป็น อว ในเพราะ ปติ ศัพทในอลุตตสมาส และในอื่นๆ [ที่มีใช้สมาส]) ออกมาจากสูตร ว่า อัมหิ จ ออกมาอย่างไร คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศโออักษรอันเป็นสระที่สุดแห่งโคศัพท

ที่ตั้งอยู่ในวากยะ ในเพราะอิวิภตติ ด้วยสูตรนี้ว่า อวิมฺหิ จ เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ควฺปติ ต้องอาเทศอะไร ในอิลุตตสมาสอันมีวิภตติข้างหลัง ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า ควฺปติ ย่อมสำเร็จได้ เพราะอาเทศวิภตติ หลังโคศัพฺท เป็นอฺ และเพราะอาเทศโออักฺษร อันเป็นสระที่สุดแห่งโคศัพฺท เป็นอว จึงกล่าวสูตรว่า ตโต ๗เปฯ สมาสเนื่อความนี้ ของสูตรนั้น ย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การอาเทศวิภตติ หลังโคศัพฺท เป็นอฺ และในเพราะปติศัพฺทเยื้องหลัง และในเพราะอิลุตตสมาส การอาเทศโออักฺษรแห่งโคศัพฺทนี้ เป็นอว ย่อมมีได้ สูตรนี้มี ๗ บท คำว่า ตโต แสดงอวิ คำว่า นํ แสดงการิ คำว่า อฺ แสดงการิยะ คำว่า ปติมฺหิ แสดงนิमितตสํตมฺหิ คำว่า อิลุตเต แสดงวิเสสนะ คำว่า จ แสดงนสมฺจยยะ คำว่า สมาส แสดงอาธารสํตมฺหิ บรรดาสํญญา ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิวิสูตร ขยายความว่า บททั้งหลาย คือ ตโต นํ อฺ และปติมฺหิ ไม่ต้องทำวิเคราะห์ เพราะความที่บทเหล่านั้น เป็นรูปที่บท ไม่ลบ ชื่อว่า อิลุตต การยอม ชื่อว่า สมาส ในสมาสนั้น ด้วยบทว่า อิลุตเตเจ นี้ ท่านทำให้เสมอกัน เพราะการถือเอาโคศัพฺท ตามมาโดยมีปัญจวิภตติเป็นที่สูงสุด ว่า โคสททโต ด้วยอำนาจแห่งการเปลี่ยนวิภตติ และเพาะการตามมาของอวศัพฺท อาเทศวิภตติหลังโคศัพฺทนั้น เป็นอฺ และอาเทศโออักฺษร เป็นอว ในเพราะปติศัพฺท เป็นอิลุตตสมาสหนปลาย ถาว่า อนึ่ง โคศัพฺทตามมาในสุดนี้มีไซหรือ เมื่อเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุไร ท่านจึงยึดเอาโคศัพฺท ด้วยจศัพฺทอีกเล่า ? ตอบว่า ข้อนั้นจริง เหมือนอย่างนั้น โคศัพฺทนั้น ตามมา โดยความเป็นการิยะ เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์ยอมยึดเอา ด้วยตโตศัพฺท เพื่อประโยชน์แก่การตามมาของอว

อุทาหรณ์ว่า ควฺปติ มีการประกอบรูปศัพฺทดังต่อไปนี้ :- หลังโคศัพฺท ลงณัฐวิภตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว และหลังปติศัพฺท ลงสิวิภตติ ในอรรถกว่า โคนํ ปติ (เจ้าของว) เพราะอาศัย นามานํ ๗เปฯ ตตตโต และ อุเก ตปฺปฺริสา ทำเป็นอมาทิตปฺปฺริส และทำเป็นยุตตตตสมาส ด้วยสูตรว่า อมาทโย ๗เปฯ ภิ เมื่อกำลังจะดำเนินการลบวิภตติ ด้วยสูตรว่า เตสํ ๗เปฯ จ มาต้องลบวิภตติด้วยจศัพฺท เมื่อกำลังจะดำเนินการโค เป็นโคณ ด้วยสูตรว่า โคณ นมฺหิ วา ไม่ต้องทำอาเทศด้วยวาศัพฺทในสูตรนั้น เพราะอาศัยสูตรว่า คาว เส และ อวิมฺหิ จ อาเทศวิภตติ เป็นอฺ ดเวยสูตรนี้ ทำอาเทศโออักฺษร ที่สุดแห่งโคศัพฺท เป็นอว เมื่อลบสระหน้า และปกติสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โคปติ มีการประกอบรูปศัพฺทอย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพฺทดังต่อไปนี้ :- หลังโคศัพฺท ลงนวิภตติ และหลังปติศัพฺท ลงสิวิภตติ ในอรรถกว่า โคนํ ปติ (เจ้าของว) ทำสมาส โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อไม่ลบวิภตตินั้นเทียว เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทศวิภตติ เป็นอฺ ไม่ต้องทำอาเทศ เพราะความไม่มีแห่งอิลุตตสมาส เมื่อลบวิภตติแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ควฺ เป็นผลของจศัพฺท อุทาหรณ์นั้น ฟังรู้ได้โดยง่าย โดยคล้อยตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นเทียว

๗๘-๒๗. โอ สเร จ (แปลง โอ ของ โค ศัพท์ และศัพท์อื่นๆ ในสมาส เป็น อว และสระอื่นๆ ในเพราะสระหลัง) ออกมาจากสูตรว่า ตโต ฯเปฯ เส ออกมาอย่างไร คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ควบติ อาเทสนวิภัตติ เป็นอ ในอลุตตสมาส ด้วยสูตรว่า ตโต ฯเปฯ เส และอาเทสโออักษร ที่สุดแห่งโคศัพท์ เป็นอว เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ควสสก ในเพราะสระหลัง ต้องอาเทสโออักษร ที่สุดของโคศัพท์ ในลุตตสมาส เป็นอะไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในลุตตสมาสทั้งหลายมีอาทิว่า ควสสก ในเพราะสระหลัง อาเทสโออักษร อันเป็นที่สุดแห่งโคศัพท์ เป็นอว จึงกล่าวสูตรว่า โอ สเร จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสระหลัง อาเทสโออักษร แห่งโคศัพท์นี้ เป็นอว ได้ในลุตตสมาส สูตรนี้มี ๓ บท บทแรกแสดงการี บทที่ ๒ แสดงนิमित บทที่ ๓ แสดงสมุจจยะ ขยายความว่า เพราะโคศัพท์ ในสูตรก่อน เพราะอศัพท์ และเพราะสมาสัพท์ ตามมา ในเพราะสระหลัง อาเทสโออักษรแห่งโคศัพท์ เป็นอว ในสมาส ถามว่า เพราะความที่โคศัพท์จากสูตรนี้ว่า คาว เส ตามมา แม้อศัพท์ ก็ตามมาในสูตรนี้ เมื่อเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุไร ท่านอาจารย์จึงทำอศัพท์ไว้อีกเล่า ? ตอบว่า ข้อนั้นจริง เหมือนอย่างนั้น คือ ที่ท่านทำอศัพท์ไว้อีก เพื่อประโยชน์แก่การห้ามศัพท์ในสูตรข้างหน้า

อุทาหรณ์มีอาทิว่า ควสสก ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอรรถว่า โคด้วย ม้าด้วย เพราะอาศัยสูตรว่า นามานี ฯเปฯ ตโต ทำเป็นทวันทสมาสด้วยสูตรว่า นามานี สมุจจโย ทวนโท ทำเป็นยุตตตลสมาสด้วยสูตรว่า นามานี ฯเปฯ ตโต ลบวิภัตติทั้งหลายด้วยสูตรว่า เตสึ ฯเปฯ ปา จ ทำปริภาสาว่า วุตตตถานมปปโยโค ลบจศัพท์ ด้วยเตสศัพท์ ในสูตรนี้ว่า เตสึ ฯเปฯ ปา ทำเป็นปกติด้วยสูตรว่า ปกติ ฯเปฯ สส แยกโคศัพท์ เมื่อสูตรว่า คาว เส, อวมหิ จ และ ตโต นมึ ฯเปฯ สมาเส ตามไป อาเทสโออักษร เป็นอวด้วยสูตรนี้ แยกวอักษร ลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปี ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า โส นปฺสกลิงโค, ทิคฺสุเสกตตฺ และ ตถา ทวนเท ปาณิตู รียโยคฺคเสนงคฺขุททชนตฺกววิโรวิโรทวิสภาคตถาทินญจ ทำเป็นนปฺสกลิงค์เอกวจนะ ด้วยสูตรว่า วิภาสา รุกฺขติณปฺสฺรณณชนปทาตินญจ ทำให้เป็นเหมือนนาม ด้วยสูตรว่า ตพฺหิต ฯเปฯ จ ลงสิปฺฐมา วิภัตติเอกวจน โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า โยนนนิ นปฺสเกหิ และ อโต นิจจํ อาเทสสิวิภัตติ เป็นอ ด้วยสูตรว่า สี เมื่อลบสระหน้าและปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ที่เหลือมีการประกอบรูปศัพท์เหมือนที่กล่าวมาแล้ว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภูวิ, ปสโว, คุโรโว และ จตุโร เป็นผลของจศัพท์ ในบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภูวิ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังภูศัพท์ ลงสมิวิภัตติ อาเทสอุวันณะ เป็นอว ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ อาเทสสมิวิภัตติ เป็นอิ ตโตศัพท์ ในอรรถสูตรนี้ว่า ตโต สมิมิ เมื่อลบสระหน้าและปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า ปสโว, คุโรโว มีการประกอบรูป

ศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปาฏิบทิภทเหล่านี้คือ ปสุ และ คุรุ ลงโยวิภัตติ อาเทศอุอักษร เป็นอว ด้วยจ ศัพท์ เมื่ออาเทศโยวิภัตติ เป็นโอด้วยตุศัพท์ ในสูตรนี้ว่า ตโต ฯเปฯ ตุ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย อุทาหรณ์ว่า จตุโร มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังจตุศัพท์ ลงโยวิภัตติ เมื่ออาเทศอุอักษร เป็นอรุ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า โคธโน และ โควินโท มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็บรรดา อุทาหรณ์เหล่านั้น ในอรรถว่า บุคคลใดมีโคเป็นทรัพย์ ทำเป็นยัตถสมาส และพหุพพิหิสมาส ทำโค ธนศัพท์ ให้เป็นปกติ แยกพยัญชนะ เมื่อความเป็นสมาสแม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะ ความที่โคธนศัพท์ ไม่มีสระหลัง ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ก็ในอุทาหรณ์ว่า โควินโท นี้ ทำรูปวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า วินท เพราะวจนัตถว่า ย่อมได้ ในรูปวิเคราะห์ว่า คาโว วินโท โควินโท มีเพียงทำเป็นตปุริสสมาสเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๗๙-๒๘. สูตรนี้ว่า ตพพิปริตูปเท พยัญชนเ จ (แปลง อว ศัพท์ที่ตั้งอยู่ในอุปทะเป็น อุ ซึ่งเป็นวิปริตของ โอ นั้นในเพราะพยัญชนะเบื้องหลังได้บ้าง) ออกมาจากสองสูตรว่า อวมฺหิ จ และ โอ สเร จ ออกมาอย่างไร คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศโออักษร เป็นอว ในเพราะอวิภัตติ ด้วยสูตร ว่า อวมฺหิ จ และกล่าวถึงการอาเทศโออักษร เป็นอว ในเพราะสระหลังในสมาส ด้วยสูตรว่า โอ สเร จ เมื่อมีคำถามว่า ก็ อะไร เป็นอาเทศของอวศัพท์ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ก็อุอักษร อันเป็นวิปริต ของโออักษร แห่งอวศัพท์ ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า ตพพิปริ ฯเปฯ เน จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะ พยัญชนะหลัง วิปริตโออักษรของอวศัพท์นั้น ซึ่งตั้งอยู่ที่อุปทะย่อมมีได้ บทว่า ตพพิปริโต เป็นบทหนึ่ง บทว่า อุปทะ เป็นบทหนึ่ง บทว่า พยัญชน เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ตพพิปริโต แสดงการียะ คำว่า อุปทะ แสดงอาธารสตัดมี คำว่า พยัญชน แสดงนิमितตสตัดมี คำว่า จ แสดงอวธารณะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิริสูตร ขยายความว่า วิปริตแห่งอักษรนั้น ชื่อ ว่า ตพพิปริต คำว่า ตสส โยค โสการสส (ของโออักษร) คำว่า วิปริโต แปลว่า อุอักษร อุอักษรอันเป็น วิปริตแห่งโออักษร อธิบายว่า อุอักษรของโออักษร แห่งอวศัพท์นั้น ชื่อว่า ตตตพพิปริต ท่านเรียกว่า ตพพิปริโต ด้วยอำนาจแห่งการลบตอักษรออก ๒ ตัว วิปริตโออักษร ของอวศัพท์ อันเป็นการี คือ อุ อักษรอันเป็นวิปริตของโออักษรนั้น ย่อมมี เพราะอวศัพท์ และโอศัพท์ตามมาจากสูตรทั้งสองว่า อวม หิ จ และ โอ สเร จ จึงมีใจความว่า แปลง อว ศัพท์ที่ตั้งอยู่ในอุปทะเป็น อุ ซึ่งเป็นวิปริตของ โอ นั้น ในเพราะพยัญชนะเบื้องหลังได้บ้าง

อนึ่งในใจความนี้ ท่านอาจารย์ ย่อมถือเอา อวศัพท์ ที่ตามมาจกสูตรว่า อวมฺหิ จ ด้วยต อักษรตัวที่ ๑ โดยความเป็นการี และถือเอา โออักษร ที่ตามมาจกสูตรว่า โอ สเร จ ด้วยตอักษรตัวหลัง โดยความแตกต่างกันแห่งสัมพันธ

นักศึกษาพึงเห็นว่า ท่านอาจารย์ถือเอาอักษรว่าเป็นวิปริตของโออักษร ด้วยสูตรนี้ จริง
อยู่ในสระทั้งหลาย มีวิปริตอยู่ ๓ อย่าง คือ

(๑) อักษร เป็นรัสสะของอาอักษร ชื่อว่า วิปริต

(๒) อักษร เป็นรัสสะของเออักษร ชื่อว่า วิปริต

(๓) อุอักษร เป็นรัสสะของโอักษร ชื่อว่า วิปริต

ฉะนั้น ท่านจึงเรียก อุอักษรว่า เป็นวิปริตของโอักษร เรียกอวศัพท์นั้นแหละ โดยความ
เป็นการี

อนึ่ง อักษร เป็นวิปริต ของเออักษร และเป็นรัสสะ ของอักษร

อุอักษร เป็นวิปริต ของโอักษร และเป็นรัสสะ ของอุอักษร

ฉะนั้น ท่านอาจารย์กล่าวว่า โอักษร เพื่อจะห้ามวิปริตทั้งหลายเหล่านี้

แต่ อาอักษร เป็นวุทธิ และเป็นทีฆะ ของอักษร

อักษรและเออักษร เป็นวุทธิ และเป็นทีฆะ ของอักษร

โอักษร เป็นวุทธิ และเป็นทีฆะ ของอุอักษร

อนึ่ง การอาเทศสิวิภคตเป็นต้น เป็นอ และเป็นโ ชื่อว่า วิการ

นักศึกษาพึงเห็นข้อแตกต่าง ระหว่างวิปริต วุทธิ และทีฆะ ด้วยประการฉะนี้

ถามว่า ในคำว่า อวคคณโศคคณนมนนวุตตโนโต ตตตพพิปริโต ท่านอาจารย์ ไม่ยึด
เอาอศัพท์ทั้งสองตัว ด้วยอักษรทั้งสองตัว ถ้าว่า ท่านหมายเอาศัพท์ที่ตามมา ก็ต้องยึดเอาอศัพท์
และโศัพท์ ด้วยอักษรทั้งสองตัว มิใช่หรือ ? ตอบว่า ท่านอาจารย์ พึงยึดเอาว่า อศัพท์อันเป็นอา
เทศ และโอักษร อันเป็นส่วนย่อยของโคศัพท์ ท่านทำอักษรไว้ ๒ ตัว ก็เพื่อต้องการห้ามการยึดเอา
อย่างนั้น ท่านแสดงอศัพท์ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อุกคเต ว่าเป็นอุปสัค ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อุกคเต ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น อวคเต อวคจฉติ
เพราะอาศัยสูตรว่า อวมหิ จ และ โอ สเร จ ทำให้เป็นอุอักษร อันเป็นวิปริต แห่งโอักษร ซึ่งเป็นอุป
สัค ทำการซ่อนพยัญชนะ ด้วยสูตรว่า ประเทวภาโว จาเน แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อวसान เป็นผลของจศัพท์ พึงรู้ได้โดยง่ายนั้นเทียว

๘๐-๒๙. สูตรนี้ว่า โคณ นมฺหิ วา (แปลง โค ศัพท์เป็น โคณ ในเพราะ น วิภคตได้บ้าง)
ออกมาจากหลายสูตรว่า คาว เส, โยสุ จ, อวมหิ จ และ ตโต นมฺ ฯ เปฯ เส ออกมาอย่างไร คือ ท่าน

อาจารย์กล่าวถึงการอาเทศเป็นอาว และอว ในเพราะวิภัติทั้งหลายตามที่กล่าวแล้ว ด้วยสูตรทั้งหลายตามที่กล่าวแล้ว เมื่อมีคำถามว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า โคนานํ พิงมีการอาเทศเป็นโคณ ในเพราะวิภัติด้านหลัง ได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า โคนานํ ในเพราะวิภัติข้างหลัง ย่อมมีการอาเทศเป็นโคณได้ จึงกล่าวสูตรว่า นมฺหิ วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะวิภัติด้านหลัง ย่อมมีการอาเทศโคทั้งตัวนั่นเอง เป็นโคณ ได้บ้าง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า โคน แสดง กิริยา คำว่า นมฺหิ แสดงนิमितตสัตตมฺหิ คำว่า วา แสดงอรรถแห่งวิกัป บรรดาสัญญา ฯลฯ พิงทราบว่าเป็นวิธิสูตฺร ขยายความว่า ในเพราะวิภัติหนปลาย ย่อมมีการอาเทศโคทั้งตัวนั่นเอง เป็นโคณ ได้บ้าง ไม่มีรูปวิเคราะห์ เพราะความที่บททั้งสองเป็นรูปหีบ (และ) เพราะความที่วาศัพท์ เป็นบทนิบาต ท่านอาจารย์ ควรจะกล่าวว่า โคน นมฺหิ วา เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวว่า โคน นมฺหิ วา พิงทราบ เพราะอาศัยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ลิปิ ลบวิภัติด้วยอาทิสัพทนีในสตรนี้ว่า สพพาสมาวุโส ฯเปฯ ทีหิ จ ทำสนธิด้วยอำนาจแห่งโลปสนธิและอาคมสนธิ จึงกล่าวไว้อย่างนี้

อุทาหรณ์ว่า โคนานํ หลังโคศัพท์ ลงนัจตฤตวิภัติพหุจนะ หรือฉฺฐวิภัติพหุจนะ เพราะอาศัยสูตรว่า คาว เส เพราะวิภัติหนปลาย อาเทศโคศัพท์ทั้งตัวนั่นเอง และเป็นโคณ ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีหฺม เมื่อทำที่ชะสระหน้า แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โคน เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พิงรู้ได้โดยง่ายเทียบ ขยายความว่า คำว่า โยโค ในคำว่า โยควิภาเคน ได้แก่ สูตร การแบ่งสูตรนั้น ชื่อว่า โยควิภาค ด้วยการแบ่งสูตรว่า โคน นั้น อุทาหรณ์ว่า โคนภูตานิ เป็นผลของโยควิภาค(การแบ่งสูตร)นั้น

อนึ่ง อุทาหรณ์นี้ว่า โคนภูตานิ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ตั้งโคเป็นลิงค์ หลังลิงค์ ลงวิภัติ ทำที่ชะ ด้วยสูตรว่า สุนฺหิสฺ จ เมื่ออาเทศโคศัพท์ทั้งตัวที่ไม่มีวิภัติ เป็นโคณ ด้วยการบ่างสูตรว่า โคน แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

๘๑-๓๐. สูตรนี้ว่า สุนฺหิสฺ จ (แปลง โค ศัพท์เป็น โคน และอื่นๆ ในเพราะ สฺ, หิ, นา วิภัติ และวิภัติอื่นๆ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า โคน นมฺหิ วา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการอาเทศเป็นโคณ ในเพราะวิภัติด้วยสูตรว่า โคน นมฺหิ วา เมื่อมีคำถามว่า การอาเทศเป็นโคณ ย่อมมีได้ ในเพราะวิภัติเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า การอาเทศเป็นโคณ ย่อมมีได้ แม้ในเพราะสฺ หิ และนาวิภัติ จึงกล่าวสูตรว่า สุนฺหิสฺ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะ สฺ หิ และนาวิภัติ อาเทศโคทั้งตัวนั่นเอง เป็นโคณ ได้บ้าง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า สุนฺหิสฺ แสดงนิमितตสัตตมฺหิ คำว่า จ แสดงสมุจยยะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พิงทราบว่าเป็นวิธิสูตฺร ขยายความว่า ในเพราะ

เพราะโคศัพทในสูตรก่อน โคศัพท และวาศัพท จากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ตามมา ในเพราะสุ หิ และ นาวีภัตติ อาเทศโคทั้งตัวนั่นเอง เป็นโคณ ได้บ้าง สุ ด้วย หิ ด้วย นา ด้วย ชื่อว่า สุหิณา เมื่อท่าน อาจารย์ควรจะกล่าว ว่า นาสสุ ก็ได้กล่าวไว้แล้วอย่างนี้ เพื่อประโยชน์แก่การสวดสะดวง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โคนสุ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โคนสุ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังโคศัพท ลงสุสัทตมีวิภัตตพหุจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัย สูตรว่า คาว เส และ โคน นมฺหิ วา อาเทศอาเทศโคทั้งตัว เป็นโคณ เมื่ออาเทศสระที่สุตแห่งโคณ เป็น เอ ด้วยสูตรว่า สุหิสวกาโร เอ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ว่า โคนหิ นี้ มีการประกอบรูป ศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังโคศัพท ลงหิวิภัตตพหุจนะ มีเพียงการอาเทศสระที่สุตแห่งโคณ เป็นเอ ด้วย สูตรว่า สุหิสวกาโร เอ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง ในอุทาหรณ์ว่า โคนน ลงนาวิภัตติ มีเพียงกาอาเทศ นาวิภัตตินั้น เป็นเอนเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โคนสุ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ ได้โดยง่ายเที่ยว

ในคำว่า สยาทิสเสสุ ปุพฺพุตตรวเนสุ นี้ สิริภัตติเป็นต้นของวิภัตติเหล่าใด วิภัตติเหล่านั้น สยาทิส เว้นวิภัตติ ๖ ตัว อันมาแล้วในสูตรทั้งหลายว่า โคน นมฺหิ วา และ สุหิณาส จ วิภัตติ ๘ ตัว เหล่านี้ คือ สิ โย อ โย ส สมฺมา ส และสมฺม ชื่อว่า สยาทิสเส เพราะวจนัตถะว่า สิริภัตติเป็นต้นที่ยัง เหลืออยู่ ในวิภัตติวจนะทั้ง ๘ ที่เหลือมีสิริภัตติเป็นต้น ข้างหน้าด้วย ข้างหลังด้วย ชื่อว่า ปุพฺพุตตร ใน ปุพฺพุตตร เหล่านั้น ปีศัพท ย่อมรวบรวมเอา วิภัตติที่มาแล้วในสองสูตรก่อน นี้เป็นคำอธิบาย ด้วยจ ศัพท์ ในสูตรนี้ ในเพราะวิภัตติทั้งก่อนและหลัง ๘ ตัว ที่เหลือมีสิริภัตติเป็นต้น ย่อมอาเทศโค เป็นโคณ เหตุนี้ รูปคำว่า โคนเณ, โคนนา, โคนน โคนเณ, ในสทั้งสองวิภัตติ โคนสส, โคนมฺหา และโคณมฺหิ ย่อม สำเร็จได้

ก็ อุทาหรณ์ว่า คุณนฺ และ คเวยหิ ย่อมสำเร็จได้ ด้วยปีศัพทนั้น เพราะความที่วิภัตติทั้ง ๖ อาแล้วในสูตรก่อน อันปีศัพทรวบรวมไว้

ในอุทาหรณ์นั้น ในเพราะนาวิภัตติ อาเทศเป็นคฺ ในเพราะหิวิภัตติ อาเทศคฺ เป็นคเวย คำนี้ อันท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งอุทาหรณ์อันมาแล้วในคัมภีร์กัจจายนะ แต่ ว่า ท่านอาจารย์ ย่อม กล่าวไว้ว่า แม้อุทาหรณ์ทั้งหลาย คือ คเวยเณ, คเวยสุ, คเวยานํ และ คเวยสํ ย่อมสำเร็จได้ เพราะแสดง การอาเทศเป็นคเวย ด้วยอำนาจแห่งอุปลักขณนัย (ส่วนวนที่ใช้เป็นเครื่องหมายแทนสิ่งอื่นๆ ทั้งหมด) ในเพราะหิวิภัตติ

อนึ่งในสูตรนี้ อุทาหรณ์มีอาทิว่า โคนเณ, โคนนา, โคนน, โคนเณ, โคนสส, โคนมฺหา, โคนมฺหิ เป็นอาทรณ์ของวิภัตติ ๘ ตัวที่กล่าวไว้ในคำว่า สยาทิสเสสุ ปุพฺพุตตรวเนสุ ก็อุทาหรณ์นั้น อันท่าน

กล่าวแล้วว่า ย่อมสำเร็จได้แม้ในอุทาหรณ์ว่า คเวณ, คเวยาสุ, คเวยานิ, คเวเยสุ เพราะความที่แสดงไว้ ด้วยอำนาจแห่งอุปลักขณนัย อุทาหรณ์เหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว ก็ในอุทาหรณ์ว่า คุณนฺ นี้ ลงน อักษรเป็นอาคม ด้วยจศัพทในสูตรนี้ว่า โน จ ทวาที ฯเปฯ มหิ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบ สระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๘๒-๓๑. สูตรนี้ว่า อโฌ ฯเปฯ เปหิ (แปลง อ และ ม ทำย ฉ, ล และ ป เป็นนิคคหิต) ออกมาจากหลายสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ตุ ปกติ, นํ ฉโต ฯเปฯ รสสา, อํ ยมิโต ปสณญาโต และ ปุมสสุ ฯเปฯ สมาสสุ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลบสระหน้า ในเพราะอวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ปกติ กล่าวถึงการอาเทศอวิภัตติ หลังฉที่ไม่ได้ทำรัสสะ เป็นนํ ด้วยสูตรว่า นํ ฉโต ฯเปฯ รสสา กล่าวถึงการอาเทศอวิภัตติ ที่อยู่หลังอฺที่เชื่อม เป็นยํ ด้วยสูตรว่า อํ ยมิโต ปสณญาโต และกล่าวถึงการลบอักษร อันเป็นส่วนประกอบ(ย่อย)ของมอักษร ในสมาส ซึ่งอยู่หลังล ด้วยสูตรว่า ปุมสสุ ฯเปฯ สมาสสุ

เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิว่า อคฺคิ, ทณฺฑี, ภิกฺขุ, สยมฺภุ และรูปสำเร็จมีอาทิว่า อติถิลิงคํ, ปุลลิงคํ, ปุมภวาโว ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์มีอาทิว่า อคฺคิ ฯเปฯ สยมฺภุ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศอวิภัตติ ที่อยู่หลังฉล และป เป็นนิคคหิต รูปอุทาหรณ์มีอาทิว่า ปุลลิงคํ ฯเปฯ ปุงโกกิโล ย่อมสำเร็จได้ เพราะอาเทศมอักษร เป็นนิคคหิต จึงกล่าวสูตรว่า อโฌ ฯเปฯ เปหิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมมีการอาเทศอวิภัตติและมอักษร ที่อยู่หลังฉ ล และป เป็นนิคคหิต บทว่า อโฌ เป็นบทหนึ่ง บทว่า นิคคหิตํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ฉลเปหิ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อโฌ แสดงการี คำว่า นิคคหิตํ แสดงการียะ คำว่า ฉลเปหิ แสดงอวธิ บรรดาสัญญา ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า อ และมอักษร ที่อยู่หลังฉ ล และป ย่อมถึงความเป็นนิคคหิต ก็ในสูตรนี้ ท่านอาจารย์กล่าวแล้วด้วยอำนาจแห่งปฐมาการี ทุตติยาการียะ อํ ด้วย โม ด้วย ชื่อว่า อโฌ. ท่านอาจารย์กล่าวว่า อโฌ ด้วยอำนาจแห่งปุงลิงคํ ในสมาหารวันทสมาส เหมือนคำว่า จิตตูปปาโท ชื่อว่า นิคคหิต เพราะวจนัตถะว่า ชม แล้วถือเอา อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า นิคคหิต เพราะวจนัตถะว่า อาศัยแล้วถือเอา ฉ ด้วย ล ด้วย ป ด้วย ชื่อว่า ฉลป หลังฉลปนั้น

อุทาหรณ์ว่า อคฺคิ, อีสึ, คหปตี, ทณฺฑี และ มหเสี เป็นอุทาหรณ์ ของการอาเทศอ ที่อยู่หลังฉ เป็นนิคคหิต ในบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น สองอุทาหรณ์ข้างท้าย ต้องทำรัสสะ(ก่อน) อุทาหรณ์ว่า ภิกฺขุ, สยมฺภุ และ, อภิกฺขุ เป็นอุทาหรณ์ ของการอาเทศอ ที่อยู่หลังล เป็นนิคคหิต ในบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น สองอุทาหรณ์ข้างท้าย ต้องทำรัสสะ(ก่อน) อุทาหรณ์ว่า รตฺตี, อิตฺถิ, ปฏฺฐ และ วฏฺฐ เป็นอุทาหรณ์ ของการอาเทศอ ที่อยู่หลังป เป็นนิคคหิต ในบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น สองอุทาหรณ์

ข้างท้าย ต้องทำรัสสะ(ก่อน) อุทาหรณ์ว่า ปุลลิ่งค์, ปุมภาโว และ ปุงโกกิโโล เป็นอุทาหรณ์ ของการอาเทศม ที่อยู่หลังล เป็นนิกคหิต

บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อคคี มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอคคิศัพท์ ลงอํทุติยวิภตติเอกวจนะ แยกพยัญชนะ เพราะอาศัยสูตรว่า อาลปเน สิ คสณฺโณ ทำอิวัณณะ ให้ชื่อฌ ด้วยสูตรว่า อิวัณณฺณณฺณา ฌลา เมื่อทำอาเทศอํ เป็นนิกคหิตแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อีสี่ และคหปตี ก็นัยนี้นั้นแหละ ในอุทาหรณ์นี้ว่า ฑณฺที และ มเหสี ต้องทำรัสสะ อุทาหรณ์ว่า ภิกขุ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังภิกขุศัพท์ ลงอํทุติยวิภตติเอกวจนะ อาเทศอํที่อยู่หลังล เป็นนิกคหิต ในอุทาหรณ์นี้ว่า สยมภุ และ อภิภุ ต้องทำรัสสะ อุทาหรณ์ว่า อิตถี, วรุ ก็เหมือนอย่างนั้น

ก็ในอุทาหรณ์นี้ว่า ปุลลิ่งค์ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถว่า ลักษณะของชาย นี้ เพราะอาศัยสูตรว่า นามานํ ฯ เปฯ ยุตตตฺโถ และ อุภ ตปฺปฺริสา ทำให้เป็นชื่อมาทิตปฺปฺริสแลพเป็น อมาทิตปฺปฺริสสมาส ด้วยสูตรว่า อมาทโย ฯเปฯ ภิ ตั้งชื่อเป็นยุตตตฺถสมาส และยุตตตฺถสมาส ด้วยสูตรว่า นามานํ ฯเปฯ ยุตตตฺโถ ลวิภตติทั้งหลาย ด้วยสูตรว่า เตสํ วิภตติโย โลปา จ ทำให้เป็นปกติ ด้วยสูตรว่า ปกติ จสฺส ฯเปฯ สส ทำให้เป็นเหมือนนาม เมื่อตั้งคำไว้ว่า ปุมลิ่งค์ แยกมอักษรออก เพราะอาศัยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ สิปี ลบสระที่สุดแห่งปุมศัพท์ด้วยสูตรว่า ปุมสฺส ลิงคาทีสุ ฯเปฯ สุ แยกบอักษร ออกจากปุมศัพท์ ตั้งอักษร ชื่อล โดยนัยที่กล่าวแล้ว อาเทศมอักษรที่ไม่มีสระ เป็นนิกคหิต ด้วยสูตรนี้ เมื่อตั้งคำว่า ปุลลิ่งค์ ลบนิกคหิต ด้วยสูตรว่า พยฺยชเน จ ทำการซ้อนลอักษร หรืออาเทศนิกคหิตเป็นลอักษร ด้วยวาศัพท์ในสูตรนี้ว่า วคฺคนตํ วา วคฺเค ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ว่า ปุมภาโว นี้ มีเพียงการอาเทศนิกคหิตเป็นมอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า ปุงโกกิโโล มีเพียงการทำเป็นกัมมธารยสมาสเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคคินา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ในบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อคคินา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอคคิศัพท์ ลงนาตติยวิภตติเอกวจนะ แยกพยัญชนะออก ตั้งอิวัณณะ ชื่อฌ เมื่อฌมีอยู่ ไม่ต้องอาเทศเป็นนิกคหิตด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีทั้งอํทุติยเอกวจนะและมอักษร ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า รตติยา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังรตติศัพท์ ลงนาตติยวิภตติเอกวจนะ ตั้งอิวัณณะ ชื่อป เมื่อปแม้มีอยู่ ฯลฯ ไม่ต้องอาเทศเป็นนิกคหิต เพราะความไม่มีทั้งอํทุติยเอกวจนะและมอักษร เพราะอาศัยสูตรว่า อาย จตฺตเถกฺกวจนสฺส ตฺถ เมื่ออาเทศนาวิภตติ เป็นยา แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นี้ว่า ภิกขุณา ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว และอุทาหรณ์นี้ว่า อิตถิยา มีเพียงการทำรัสสะด้วยสูตรมีอาทิว่าว่า อโฆ รสฺสํ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สุขี มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังสุศัพท์ ลงอตุติยาวิภัติเอก
วจนะ เมื่ออัมมีอยู่ ไม่ค้องอาเทศเป็นนิกคหิต ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีผลและป ลบสรรหน้า และ
เป็นปกติสรรหลัง ด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ปกติ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสรรหลังแล้ว
พึงทราบรูปสำเร็จ

ในคำนี้ว่า ปุนารพคคหณ วิภาสานิวตตนตถ์ ความว่า ท่านอาจารย์กระทำผลและปไว้ใน
สูตรก่อน ในสูตรนี้ ท่านก็ทำผลและปไว้ด้วยคำว่า ผลเปหิ ก็เพื่อจะห้ามวิภาสา(การกล่าวอย่างมี
ข้อกำหนด) คือ เพื่อจะห้ามวาศัพท์ ที่กล่าวอรรถวิภาสา

เมื่อมีการตามมาแห่งผลศัพท์ จากสูตรว่า ฌลานมียุ วา สเร วา และปศัพท์จากสูตรว่า
ปสณสจ จ ท่านยังทำผลแลป ไว้ในสูตรนี้อีก เพื่อห้ามวาศัพท์ ที่กล่าวอรรถวิภาสา อันตามมาจาก
สูตรว่า ฌลานมียุ วา สเร วา นี้เป็นคำอธิบาย

ท่านอาจารย์ ย่อมแสดงว่า เพราะการห้ามนั้น เว้นอำนาจของสูตรทั้งหลายว่า อัมมีโต
ปสณญาโต และ นัม โฉโต กตรสสา การอาเทศอตุติยาวิภัติที่อยู่หลังฌ เป็นนิกคหิต ด้วยสูตรนี้ เป็น
นิจจวิธิ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว อุทาหรณ์ว่า อคคิ, วรุ, ปฏ และ พุทธิ อุทาหรณ์นั้นๆ มีนัยอัน
ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว

๘๓-๘๒. สูตรนี้ว่า สรโลโป ฯเปฯ ตฺ ปกติ การลบสรรหน้าย่อมมีในเพราะ อัม วิภัติ, ใน
เพราะสรรหลังที่แปลงมา และในเพราะสรรหลังที่เป็นปัจจย เป็นต้น แต่เมื่อลบสรรหน้าแล้ว ให้ปกติ
สรรหลัง) ออกมาจากหลายสูตรว่า สรา สเร โลป และ วา บโร อสรูปา ออกมาอย่างไร ? คือ ใน
อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปุริโส, ปุริสา, ปุริส, ปุริเส, ปาปิโย และ ปาปิฏโจ หลังปุริสศัพท์ และ ปาป
ศัพท์ เมื่อทำอัม อาเทศ และปัจจยเป็นต้น เมื่อทำการลบสรรหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร โลป แล้ว พึงมี
วิการสรรหลัง อีกนัยหนึ่ง พึงลบสรรหลังด้วยสูตรว่า วา บโร ฯเปฯ ปา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็น
อย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ปุริโส ฯเปฯ ปาปิฏโจ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะ
แสดงว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิ ปุริโส ฯเปฯ ปาปิฏโจ รูปคำเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลบสรร
หน้า (และ)เพราะทำปกติสรรหลัง จึงกล่าวสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ตฺ ปกติ

สัทสัทถัญญ ควรกล่าวแม้ว่า สูตรนี้ ออกจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงคณจ นิปปชชเต และ
ตโต จ วิภตติโย บัณจิตพิงกล่าวภาว่าด้วยการออกมา อันสมควรแก่อุทาหรณ์นั้น เนื้อความนี้ ของ
สูตรนั้น ย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ใน
เพราะอัม อาเทศ และปัจจยเป็นต้น การลบสรรหน้าย่อมมีได้ ส่วนว่า เมื่อลบสรรหน้าไปแล้ว ปกติก็ย่อมมีได้
สูตรนี้มี ๕ บท

คำว่า สรโลโป แสดงการริยะ คำว่า อมาเทสพจยยาทิมิ แสดงนิमितตัตตมี คำว่า สรโลเป แสดงภาวสตตมี คำว่า ตู แสดงอวธารณะ คำว่า ปกติ แสดงการริยะ บรรดาสัญญา ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธีสูตร ในสูตรนี้ เมื่อคำว่า อาเทสพจยยาทิมิ แม้ท่านจะกล่าวแล้วด้วยอำนาจมัญญ การอาเทสวิภัตตินั้นแหละ อันท่านถือเอาด้วยอาเทศศัพท์ เหมือนอย่างนั้น คือ ตัทธิตปัจจย อาชยาตปัจจยและกิตกปัจจย ท่านก็ถือเอาแล้วด้วยปจยศัพท์ อาคมในอาชยาตและกิตกเป็นต้น ท่านก็ถือเอาด้วยอาทิสัพท์ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า

อนึ่ง วิภัตติอาชยาตมี ติ เป็นต้น ย่อมถือเอาโดยความเป็นปัจจยในสูตรนี้ ศัพท์ว่า อาทิสัพท์ นี้ มีประโยชน์เพื่อการลงอาคมในบท อาชยาตและกิตก

อนึ่ง การอาเทศหลังปกติ (นามศัพท์และธาตุ) ย่อมถือเอา เพราะเป็นไปกับด้วยปัจจย เพราะฉะนั้น การลบสระอันเป็น ที่สุดบทจึงไม่มีในเพราะ อพฺภ และ อาห เป็นต้นเบื้องหลัง

ในสังคหคาถานี้ มีเนื้อความว่า ติวิภัตติเป็นต้น อันท่านถือเอาแล้วโดยความเป็นปัจจยในบทว่า อาคมตถิทํ นี้ มีความหมายเสมอกันกับบทนี้ว่า อาทิสัพท์นี้ ท่านถือเอาแล้วเพื่อประโยชน์แก่อาคม ในอาชยาตและกิตกเป็นต้น บทว่า ปจยสาหจริยา การอาเทศวิภัตต และการทำปกตติสระหลังนั้นแหละอันท่านอาจารย์ ย่อมถือเอา เพราะความที่อาเทศ อันท่านกล่าวไว้พร้อมกับปัจจยในบทนี้ว่า ปจยยาทิมิ เพราะถือเอาสระหลังเป็นปกติ คือการอาเทศวิภัตตินั้นเอง ในเพราะการอาเทศสระหลัง ในอุทาหรณ์เช่น อพฺภ และอาห ย่อมไม่มีการลบสระที่สุดแห่งบทหลังด้วยสูตรนี้ ในอุทาหรณ์มีอาทิตยอย่างนี้ว่า กิตติสทฺโท อพฺภุคฺคโต และ สตถา อาห

อนึ่งในสูตรนี้ เมื่อบทว่า อาเทสพจยยาทิมิ อันท่านแม้กล่าวแล้วด้วยอำนาจมัญญ ท่านถือเอาสระล้วน หรือสระที่เนื่องด้วยพยัญชนะ เพราะความที่สูตรนี้อันท่านกล่าวไว้แล้ว เพื่อห้ามสูตรมีอาทิสัพท์ว่า วา ปโร อสรูปา ฉะนั้น คำนั้น ท่านกล่าวแล้วตามมติของคัมภีร์นยาสะ ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวว่า แม้ข้อความว่า “ในเพราะสระหลังซึ่งเป็นสระหลังที่แปลงมาและปัจจยเป็นต้น” ย่อมสำเร็จได้ เพราะความสามารถในการกระทำปกติภาวะแก่สระหลัง

อ ด้วย อาเทส ด้วย ปัจจย ด้วย ชื่อว่า อมาเทสพจย ออาเทสและปัจจย เป็นต้น มีอยู่แก่อาคมใด อาคมนั้น ชื่อว่า อมาเทสพจยยาทิมิ ในเพราะอมาเทสพจยยาทิมิ(อ อาเทส และปัจจยเป็นต้น) บทว่า ยสส ได้แก่ อาคม บทว่า โส โยค อาคม ถามว่า การลบสระหน้า ในเพราะสระหลัง ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปํ อันท่านกล่าวไว้แล้วมิใช่หรือ ? ตอบว่า ข้อนั้นจริง เหมือนอย่างนั้น ฟังถึงการวิการ ด้วยอุทาหรณ์มีอาทิสัพท์ว่า วิตต เพราะเหตุนี้ คำนั้นท่านกล่าวแล้ว เพื่อการห้ามการวิการนั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิสัพท์ว่า ปุริส มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ในบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปุริส มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปุริสศัพท์ เพราะอาศัยการตามมา

ของคำว่าพระคำรัสของพระชินะ ลงทุติยวิภัติเอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว แยกพยัญชนะ ลบสระหน้าด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้าแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า เต สรา สเร โลปี, วา ปโร อสรูปา และ กวจา สวณณ ลุตเต เมื่อกำลังจะดำเนินการที่ชะด้วยสูตรว่า ทีฆิ เพราะการทำที่ชนั้น ทำให้เป็นปกติด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปุริเส มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปุริศัพท์ ลงโยทุติยวิภัติ พหุจนะ เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน อาเทศโยวิภัติ เป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า สพพโยนินมาเอ แยกพยัญชนะ ลบสระหน้าด้วยสูตรนี้ เมื่อกำลังจะดำเนินการทำเออักษรด้านหลังให้เป็นอสวณณะ ทำให้เป็นปกติ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปาปี มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปาศัพท์ ลงสิวิภัติ เพราะอาศัยสูตรว่า โยนนิน นปฺสเกหิ, อโต นิจจํ อาเทศสิวิภัติ เป็นอ เมื่อลบสระหน้าและทำปกติสระหลังด้วยสูตรนี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปาเป มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปาศัพท์ ลงโยทุติยวิภัติ พหุจนะ เพราะอาศัยสูตรว่า โยนนิน นปฺสเกหิ อาเทศโยวิภัตตินั้น เป็นนอิอักษร ด้วยสูตรว่า อโต นิจจํ เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน อาเทศนอิอักษร เป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า สพพโยนินมาเอ เมื่อลบสระหน้าและทำปกติสระหลัง ด้วยสูตรนี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปาปิโย มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรกว่า ชนนี้ เป็นคนเลว, ชนนี้ เป็นคนเลว, ชนนี้ เป็นคนเลวโดยพิเศษกว่าชนทั้งหลายเหล่านี้ หรือ ชนทั้งหลายเหล่านี้ทั้งปวงเป็นคนเลว ชนนี้ เป็นคนเลวโดยพิเศษกว่าชนทั้งหลายเหล่านี้ ลงอัยปัจจย ด้วยสูตรว่า วิเสเส ตตรมสิทิกิฏฐา ลบวิภัติทั้งหลาย ด้วยเตสศัพท์ ในสูตรนี้ว่า เตส วิภตติโย โลปา จ ลบศัพท์ทั้งหลายที่เหลือ ด้วยปริภาสาสูตรว่า วุตตถถานมปโยโค (การไม่ประกอบศัพท์ที่มีเนื้อความที่ถูกกล่าวแล้ว ย่อมมี) ลบสระหน้าด้วยสูตรนี้ เมื่อกำลังจะดำเนินการทำสระหลังให้เป็นอสวณณะ เมื่อทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์อื่น เป็นเช่นกับอุทาหรณ์ว่า ปาปิโยนั้นนั่นเอง

ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อปฺปมาโท อมตฺปทํ ท่ากล่าวไว้เพื่อให้รู้ว่า เมื่อสระแม่มีอยู่ ก็ไม่มีการลบสระหน้า และปกติสระหลัง เพราะความไม่มีวิภัติเป็นต้น

อุทาหรณ์ทั้งหลาย คือ ปุริสสส และทณฺฑินิ มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังปาปฏิบัติกบเหล่านี้ คือ ปุริส และ ทณฺฑิ ลงจตุตถวิภัติเอกวจนะ และอทุติยวิภัติเอกวจนะ ตามลำดับ เมื่อปัจจยแม่มีอยู่ ไม่ต้องทำปกติภาวะด้วยสูตรนี้ เพราะไม่มีการลบสระ ในอุทาหรณ์แรกลงสอาคม ในอุทาหรณ์หลัง เพราะอาศัยสูตรว่า อ ยมีโต ปสณฺญาโต อาเทศอวิภัติ เป็นน ด้วยสูตรว่า น ฌโต กตรสสา เมื่อทำรัสสะที่ไม่ใช่แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภิกขุณี และ คหปตานี เป็นผลของตฺศัพฺท อนึ่งบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภิกขุณี มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังภิกขุศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า อิตฺถิมโต ฯเปฯ โย ลงอธิปจจัยด้วยสูตรว่า ปติภิกขุราชีการนเตหิ อินี เมื่อปจจัยแม้มีอยู่ เพราะความที่ท่านกล่าวไว้ว่า ตฺศัพฺทในสูตรนี้ มีไว้เพื่อประโยชน์แก่การห้าม และเพราะความที่ตฺศัพฺท ซึ่งเป็นอวธรรณะ ห้ามการลบสรรหน้าไว้ จึงไม่ต้องลบสรรเป็นต้นด้วยสูตรนี้ หลังภิกขุณีศัพท์นั้น ลงสิปฐมาวิภัตติ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คหปตานี มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังคหปติศัพท์ ลงอินิปจจัย เมื่อปจจัยแม้มีอยู่ ไม่ต้องลบสรรด้วยสูตรนี้ แยกปติศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า ปณฺญาทีนมตฺตํ อํเทสฺสระที่สุตฺตแห่งปติศัพท์ เป็นอ ตัวสูตรว่า ปติสฺสึ นิมฺหิ เพราะอาศัยสูตรว่า สรา สเร โลปํ ลบสรรหลัง ด้วยสูตรว่า วา ปโร อสรูปา เพราะอาศัยสูตรว่า กุวจาสวณฺณํ ลุตเต และ ทีฆํ เมื่อทำที่ฆะสรรหน้าด้วยสูตรว่า ปุพฺโพ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เสยโย, เสฏฺโฐ ในคำว่า ปกตฺติคฺคฺทณฺสํมตฺเตณ ปุณฺ สนฺธิภาโว จ โหติ (ภาวะแห่งสนธิ ย่อมมีได้อีก ด้วยสามารถแห่งปกตติศัพท์) นี้ ในอรรถว่า ขนนี้ เป็นผู้ประเสริฐ ด้วย ขนนี้ เป็นผู้ประเสริฐด้วย, ส่วน ขนนี้ เป็นผู้ประเสริฐ ยิ่งกว่าขนทั้งหลายเหล่านี้ หรือว่า ขนทั้งหลายเหล่านี้ทั้งปวงเป็นผู้ประเสริฐ, ขนนี้ เป็นผู้ประเสริฐโดยพิเศษกว่าขนทั้งหลายเหล่านี้ นี้ลงอีย และอิฎฺฐปจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า วุฑฺฒสฺส โข อียิฎฺฐเจสุ อาเทสฺปสฺตถคฺคฺทํ เป็นส ด้วยสูตรว่า ปสฺตถสฺส โส จ ห้ามสูตรนี้ด้วยปกตติศัพท์ ลบสรรหน้า ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปํ เมื่อทำอักษรรข้างหลัง ให้เป็นอสนฺวณฺณะ ด้วยสูตรว่า กุวจาสวณฺณํ ลุตเต ย่อมมีภาวะแห่งสนธิ

ส่วนในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวถึงสรรหฺหลังเป็นอสนฺวณฺณะ เพราะการลบสรรหน้า ด้วยการแบ่งสูตรว่า สรโลโปมาเทสฺปจฺจยาทิมฺหิ-โยคฺวิภาคฺะ

๘๔-๓๓. สูตรนี้ว่า อโฆ รสฺสเมกวจนโยสฺวปิ จ (สระที่มีไข่ ฆ ย่อมถึงความเป็นรัสสะใน เพราะเอกพจน์และ โย วิภัตติได้บ้างนั้นเทียว) ออกมาจากสูตรว่า โฆ รสฺสํ ออกมาอย่างไร คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการรัสสะฆะสในเพราะวิภัตติอาเทสเป็นสํ และเป็นสา ด้วยสูตรว่า โฆ รสฺสํ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อิตฺถิ, ทณฺฑิ, สยมภุ และ วรุ พึงรัสสะณฺลและปะ ทีไม่ไข่ฆ ไข่ใหม่ ? ท่านอาจารย์เมื่อแสดงว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อิตฺถิ, ทณฺฑิ, สยมภุ และ วรุ ย่อมรัสสะสในเพราะเอกวจนฺและโยวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า อโฆ ฯเปฯ ปิ จ บัณฺชิต พึงกล่าวว่ สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงคฺณจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต จ วิภตฺติโย ก็บัณฺชิต พึงกล่าวว่ นิกฺขันตกา ตามสมควร

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ทีฆะสรรที่ไม่ไข่ฆย่อมถึงการรัสสะ ในเพราะเอกวจนฺและโยหนปลาย สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า อโฆ แสดง การี

คำว่า รสส์ แสดงการริยะ คำว่า เอกวจนโยสุ แสดง นิमितตัสตตมี คำว่า อปี แสดงปฏิสเฐนะ คำว่า จ แสดงอวธารณะ บรรดาสัญญา ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธีสูตร เนื้อความของบท ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว สระที่ไม่ชื่อ ฆ เหตุุนั้น สระนั้น ชื่อว่า อฆ ขยายความว่า ผลปเหล่าอื่นจากฆ ชื่อว่า อฆ เพราะความที่อักษรเป็นอย่างอื่น

ก็ด้วยอภิศัพทในสูตรนี้ ท่านอาจารย์ย่อมทำการทำรัสสะ ผลและป ในลิงค์ทั้งสองเท่านั้น การห้ามนั้นแล ย่อมมีเฉพาะในสิวิภัตติเท่านั้น ฉะนั้น รูปสำเร็จคือ อิตถิ, ทณฐิ, สยมภู และ อภิกู ย่อมมีได้ แต่ในนปุงสกลิงค์ รูปสำเร็จทั้งหลายคือ สุขการิ และ สีขยาธิ ย่อมมีได้โดยความเป็นรัสสะ และอภิศัพทนี้ ย่อมห้ามในเพราะสิวิภัตติ ในสองลิงค์เท่านั้น ในนปุงสกลิงค์ อภิศัพท ไม่ได้ห้าม ในเพราะสิวิภัตติ เพราะเหตุนี้ รูปสำเร็จมีอาทิว่า สุขการิ ย่อมมีได้โดยความเป็นรัสสะ

อนึ่ง ด้วยอภิศัพทในสูตรนี้ เว้นอุลของอภิศัพทเสีย ในเพราะเอกวจนะและโยวิภัตติที่เหลือ บัณฑิตย่อมถึงการสันนิษฐาน วิธีอันท่านอาจารย์กล่าวแล้วด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อิตถิ ในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อิตถิ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอิตถิศัพท ลงอุตุติยาวิภัตติเอกวจนะ แยกพยัญชนะออก เพราะอาศัยสูตรว่า อาลปนเ สิ คสณโณ และ อิวณณฺวณฺณา ฉลา ตั้งอิตถิลิงค์ชื่อป ด้วยสูตรว่า เต อิตถิขยา โป ทำรัสสะ ด้วยสูตรนี้ เมื่ออาเทศอ เป็นนิคคหิตแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า อิตถิ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอิตถิศัพทลงโยปฐมาวิภัตติพหุวจนะ หรือโยตุติยาวิภัตติพหุวจนะ แยกพยัญชนะออก ตั้งอิตถิลิงค์ชื่อป โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำรัสสะอฆะด้วยสูตรนี้แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า อิตถิยา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอิตถิศัพท ลงนาตติยาวิภัตติเอกวจนะ หรือสจตุตถิวิภัตติเอกวจนะ หรือสมุปญจมีวิภัตติเอกวจนะ หรือสนัญฐวิภัตติเอกวจนะ หรือสมีสัตตมีวิภัตติเอกวจนะ แยกพยัญชนะออก ตั้งอิตถิลิงค์ชื่อป โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า आय जट्टकेवा जन्सुत् तु และ ฆโต नाथि ทำอาเทศเอกวจนะวิภัตติเหล่านั้น เป็นยา ด้วยสูตรว่า ปโต ยา เมื่อทำรัสสะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งสามมีวรุ เป็นต้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว อุทาหรณ์ว่า ทณฐินิ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังทณฐิศัพท ลงอุตุติยาวิภัตติเอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำรัสสะอฆะ ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า อ ยมีโต ปสณฺญาโต เมื่อทำอาเทศอวิภัตติ หลังฉที่ทำรัสสะแล้ว เป็นน ด้วยสูตรว่า ฉโต กตรสสา แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า ทณฐิโน มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังทณฐิศัพท ลงจตุตถิวิภัตติเอกวจนะ หรือสนัญฐวิภัตติเอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่ออาเทศอวิภัตติ เป็นโน ด้วยสูตรว่า ฉลโต สสส โน วา และทำรัสสะแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ หรือลงวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า น ฉโต กตรสสา เมื่อทำอาเทศโยวิภัตติ เป็นโน ด้วยสูตรว่า โยนิ โน และเมื่อทำรัสสะแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า ทณฐินา มีเพียงการลงนาตติยาวิภัตติเอกวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า สยมภู ลงอุตุติยาวิภัตติเอก

วจนะ ตั้งอุอักษร ชื่อล ทำรัสสะที่ไม่ใช่ขม เมื่อทำอาเทศอทุติยาวิภัตติ เป็นนิคคหิต ด้วยสูตรว่า อโหม นิคคหิต์ ฌลเปหิ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า สยมภูโว หลังสยมภูศัพท์ ลงโยทุติยาวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า ขปโต จ โยน โลโป อาเทศโยวิภัตติ เป็นโวอักษร ด้วยสูตรว่า ลโต โวกาโร จ เมื่อทำรัสสะด้วยสูตรนี้แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียบ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา กณณ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? อนึ่ง บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กณณ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังกณณาศัพท์ ลงอทุติยาวิภัตติเอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อาลปน ๒เปฯ ญโณ และ เต อิตถิยา โป เพราะความที่ท่านกล่าวว่า อฆ แม้เมื่อเอกวจนะมีอยู่ ก็ไม่ต้องทำรัสสะด้วยสูตรนี้ เมื่อลอบสระหน้า และทำปกติสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อนึ่ง ในอุทาหรณ์ว่า กณณโย นี้ มีเพียวการลงโยพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า กณณาย มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังกณณาศัพท์ ลงลงนาตติยาวิภัตติเอกวจนะ หรือสจตุตถวิภัตติเอกวจนะ หรือสมุปัจจมีวิภัตติเอกวจนะ หรือสณฺฐวิภัตติเอกวจนะ หรือสมีสัตถมีวิภัตติเอกวจนะ เพราะอาศัยสูตรว่า आय जतुत्तेकवजनस्स तु ทำอาเทศเอกวจนะวิภัตติเหล่านั้น เป็น आय ด้วยสูตรว่า ขโต นาทีน เมื่อลอบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อิตถิหิ และ สยมภูหิ มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อิตถิหิ และ สยมภูหิ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอิตถิศัพท์ และสยมภูศัพท์ ลงหิวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่ออฆแม้มีอยู่ เมื่อไม่ต้องทำรัสสะด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีเอกวจนวิภัตติและโยวิภัตติแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา นที, นทีโย และ นทียา เป็นผลของจศัพท์ อนึ่งบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า นที, นทีโย และ นทียา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังนทีศัพท์ ลงอทุติยาวิภัตติเอกวจนะ หรือว่า ลงโยวิภัตติ หรือว่า ลงนาตติยาวิภัตติเอกวจนะ ตั้งชื่อป โดยนัยที่กล่าวแล้ว อาเทศอ เป็นนิคคหิต หรืออาเทนวิภัตติ เป็นยา เมื่อทำรัสสะด้วยสูตรนี้โดยแน่นอนแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุปศัพท์ในสูตรนี้ เป็นสามัญญวิธี เป็นวิเสสวิธีด้วยสูตรว่า น สีสิมนปฺสกาณี เพราะความที่อุปศัพท์ ท่านกล่าวไว้โดยความแน่นอน เพราะเหตุไร ท่านจึงเว้นอำนาจแห่งข้อกำหนดที่ควรกำหนด แล้วจึงกำหนดความป็นรัสสะไว้ ในเอกวจนะและโยวิภัตติ ? ท่านอาจารย์ ย่อมทำสันนิษฐานด้วยศัพท์อุทาหรณ์ว่า อิตถิ ภิกขุณี เป็นผลของอุปศัพท์ อนึ่ง ในอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังปาฏิภทิกบทคือ อิตถิ และภิกขุณี ลงสิวิภัตติ เมื่อความเป็นอฆแม้มีอยู่ เมื่อไม่ทำรัสสะ เพราะความที่ความเป็นรัสสะในเพราะสิวิภัตติ อันอุปศัพท์ห้ามไว้แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๘๕-๓๔. สูตรนี้ว่า น สีสิมินปุสกานิ (นามศัพท์ที่มีไชนปุสกสิงค์ ย่อมไม่ถึงความเป็น
 รัสสะในเพราะ สิวิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า อโฆ รสส ฯเปฯ ปิจ ออกมาอย่างไร คือ ท่านอาจารย์
 กล่าวถึงความเป็นรัสสะ ในเพราะเอกวจนะวิภัตติและโยวิภัตติ ด้วยสูตรนี้ว่า อโฆ รสส ฯเปฯ ปิจ
 ส่วนอปิศัพท์ ปฏิเสธความเป็นรัสสะ เมื่อมีคำถามว่า อปิศัพท์ ปฏิเสธ ในลิงค์ทั้งปวง ในเอกวจนะ
 วิภัตติและโยวิภัตติทั้งปวง ใช่ไหม ? คือ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ย่อมปฏิเสธเฉพาะสิวิภัตติ
 เท่านั้น ในลิงค์ทั้งสองเท่านั้น เพราะทำข้อกำหนดดอปิศัพท์ไว้ จึงกล่าวสูตรว่า น สีสิมิ ฯเปฯ นิ บัณชิต
 ฟังกล่าวว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงคณจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต ฯเปฯ โย ก็บัณชิตฟัง
 กล่าว นิกขันตกา ตามสมควร

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะ
 สิวิภัตติ นามศัพท์ที่มีไชนปุสกสิงค์ ย่อมไม่ถึงความเป็นรัสสะ สูตรนี้ มี ๓ บท คำว่า น แสดงการ
 ปฏิเสธ คำว่า สีสิมิ แสดงนิमितตสัตตมี คำว่า อนปุสกานิ แสดงการี บรรดาสัญญา ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็น
 วิธิสูตร ขยายความว่า ย่อมมีความสัมพันธ์กับด้วยรัสสะศัพท์ จากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เพราะ
 เป็นการกำหนดวิธิสูตร เพราะเหตุนี้ ในเพราะสิวิภัตติ นามศัพท์ที่มีไชนปุสกสิงค์ ย่อมไม่ถึงความเป็น
 รัสสะ นามศัพท์ทั้งหลาย อันไม่ไชนปุสกสิงค์ ชื่อว่า อนปุสกสิงค์ ได้แก่นามศัพท์ที่กล่าวอิตถิลิงค์
 และปุสกสิงค์ ถ้ามว่า เพราะเหตุไร มาสนจึงกล่าวสูตรนี้ นามศัพท์ทั้งหลาย ที่ไม่ต้องทำรัสสะ ย่อม
 สำเร็จด้วยอปิศัพท์ในสูตรก่อนมิใช่หรือ ? ตอบว่า ข้อนั้นจริง เหมือนอย่างนั้น คือ ท่านอาจารย์ย่อมทำ
 การปฏิเสธ โดยสามัญด้วยอปิศัพท์ในสูตรก่อน นามศัพท์ ย่อมไม่ถึงความเป็นรัสสะ ในลิงค์ทั้งสอง
 เท่านั้น ในเพราะสิวิภัตติ ด้วยสูตรนี้ เหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวปฏิเสธไว้ดีกว่า เพราะกำหนดแล้ว
 นั้นเทียว จึงทำปฏิเสธ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อิตถิ, ทณที, สยมภู, วฐุ และ, ภิกฺขุณี บรรดาอุทาหรณ์
 เหล่านี้ หลังอิตถิศัพท์เป็นต้น ลงสิวิภัตติ แยกพยัญญูชนะออก ตั้งชื่อผลตามลำดับ แม้เมื่อเอ
 กวจนะวิภัตติหนปลาย ที่ไม่ใช่ข มีอยู่ ทำข้อกำหนดด้วยสูตรนี้ เมื่อทำการห้ามความเป็นรัสสะ ด้วยอ
 ศัพท์แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โภติ, อิตถิ มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์
 เหล่านี้ อุทาหรณ์ว่า โภติ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังภวนตศัพท์ ลงอิจจย เมื่อสูตรว่า
 นตุสส ตมีกาเร ตามไป อาเทศภวนตศัพท์ เป็นโภโต ด้วยสูตรว่า ภวโต โภโต ลบสรรหน้าและทำปกติ
 สรรหลัง หลังจากโภติศัพท์ ลือลปนวิภัตติเอกวจนะ ทำลือลปนวิภัตติเอกวจนะนั้น ชื่อค เมื่อความ
 เป็นอนปุสกสิงค์แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำรัสสะด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า โภ เค ตฺ ตามไป ทำรัสสะด้วยสูตรว่า
 ฌลปา รสส เมื่อลบค โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ มีการประกอบ
 รูปศัพท์เหมือนที่กล่าวแล้วนั้นเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา สุขการี ทานํ มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์ เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สุขการี ทานํ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังสุขการีศัพท์ ลงสรีวิภตติ เมื่อสรีวิภตติแม้มีอยู่ ไม่ต้องทำปฏิเสธด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีอนุปสงกลิงค์ ทำรัสสะด้วยสูตรว่า อโฆ รสส ฯเปฯ ปิ จ เมื่อลบสรีวิภตติแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ มีการประกอบ รูปศัพท์เหมือนอุทาหรณ์ว่า สุขการี นั้นเทียว

๘๖-๓๕. สูตรนี้ว่า อุภาทีโต นมินันฺ (แปลง นํ ท้าย อุภ ศัพท์เป็นต้นเป็น อินัน) ออกมา จากสูตรว่า สพพโต ฯเปฯ สานํ ออกมาอย่างไร คือ ? ท่านอาจารย์กล่าวถึง การอสเทสเป็นสํและเป็น สานํ เบื้องหลังสัพพนาม ในอุทาหรณ์ว่า สพพเสสํ, สพพเสสานํ ด้วยสูตรนี้ว่า สพพโต นํ สํสานํ เมื่อมี คำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น หลังอุภสัพพนาม อาเทศนวิภตติ เป็นสํสานํ ฟังมีรูปสำเร็จว่า อุภเสสํ, อุภเสสานํ หรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า อุภินันฺ ย่อมมี เพราะอาเทศนวิภตติ หลังอุภสัพพนาม เป็นอินันฺ จึงกล่าวสูตรว่า อุภาทีโต นมินันฺ บัณชิตฟังกล่าวว่า สูตรนี้ออกมาจาก สูตรทั้งหลายว่า ลิงคณจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต ฯเปฯ โย ก็บัณชิตฟังกล่าว นิกขันตกถา ตามสมควร

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังสัพ พนามมีอุภศัพท์เป็นต้น อาเทศนวิภตติ เป็นอินันฺ ย่อมมี คำว่า อุภาทีโต แสดงอวธิ คำว่า นํ แสดงการี คำว่า อินันฺ แสดงการียะ บรรดาสัญญา ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธิสูทร ขยายความว่า หลังอุภศัพท์เป็น ต้น อาเทศนวิภตติ เป็นอินันฺ ก็ในคัมภีร์ปทรูปลิตธิ ท่านกล่าวอุภศัพท์ ไว้ด้วยอำนาจแห่งสัพพนามโดย ส่วนเดียว(แน่นอน) แต่ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวถึงทวิศัพท์ โดยความเป็นการียะ ย่อมรวบรวมเอา อักขระทั้งสอง เพราะความที่อาทิสัพท์ เป็นปการัตถะ

ในอุทาหรณ์ว่า อุภินันฺ หลังทวิศัพท์ ลงฉัญฐีพหุจนะ ในเพราะนวิภตติ อาเทศทวิศัพท์ เป็นอุภ ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า โยสุ ทวินันฺ เทว จ อาเทศนวิภตติ เป็นอินันฺ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ ส่วนอุทาหรณ์ว่า ทวินันฺ นี้ หลังทวิศัพท์ ลงนวิภตติ อา เทศทวิ เป็นทวิ ด้วยจศัพท์ นั้นนั่นแหละ เพราะความที่อาทิสัพท์ เป็นปการัตถะ อาเทศนวิภตติ เป็นอินันฺ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุภเยสํ มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูป ศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังทวิศัพท์ ลงนวิภตติ อาเทศทวิศัพท์ เป็นอุภย ด้วยจศัพท์นั้นนั่นแหละ เมื่อ นวิภตติแม้มีอยู่ ไม่ต้องอาเทศนวิภตติ เป็น อินันฺ ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีอุภศัพท์เป็นต้น เพราะ อาศัยสูตรว่า สพพนาม ฯเปฯ โม อาเทศนวิภตติ เป็นสํ ด้วยสูตรว่า สพพโต ฯเปฯ สานํ แยกพยัญชนะ ออก เพราะอาศัยสูตรว่า สุหิสวกาโร เอ อาเทศอักษร เป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า สพพนามานํ ฯเปฯ จ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๘๗-๓๖. สูตรนี้ว่า อินฺณมฺนิณฺณ ๒เปฯ ทิ (แปลง นํ วิภตฺติทํายสังขยาศัพท์ว่า ทิ เป็น อินฺณ และ อินฺณนฺ) ออกมาจากสูตรว่า อุภาทิตฺ นมฺินฺนํ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศนวิภตฺติ หลังทวิ ศัพท์ เป็นอินฺนํ ด้วยสูตรว่า อุภา ๒เปฯ นนํ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทฺทาหรณฺ์ ทั้งหลายมีอาทิว่า ตินฺณํ ตินฺณนฺนํ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทฺทาหรณฺ์ ทั้งหลายมีอาทิว่า ตินฺณํ ตินฺณนฺนํ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศนวิภตฺติหลังติศัพท์ เป็นอินฺณ และอินฺณนฺนํ จึงกล่าวสูตรว่า อินฺณ ๒เปฯ ทิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังติ สังขยาอาเทศนวิภตฺติ เป็นอินฺณ และอินฺณนฺนํ สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อินฺณมฺนิณฺณนฺ แสดงการียะ คำว่า ตีหิ แสดงแสดงตพฺพิเสสน คำว่า สงฺขยาหิ แสดงอวธิ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะนํศัพท์จากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ตามมา อาเทศนวิภตฺติ หลังติสังขยา เป็นอินฺณ และอินฺณนฺนํ พหุจนะว่า ตีหิ อันท่านกล่าวแล้ว เพื่อแสดงว่า หลังติศัพท์ วิภตฺติที่เป็นพหุ จนะเท่านั้น รูปวิเคราะหฺ์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทฺทาหรณฺ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตินฺณํ, ตินฺณนฺนํ อุทฺทาหรณฺ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ ดังต่อไปนี้ :- หลังติศัพท์ ลงนวิภตฺติ เพาะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เมื่ออาเทศนวิภตฺติ เป็นอินฺณ และอินฺณนฺนํ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทฺทาหรณฺ์ว่า ตีหิ มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็อุทฺทาหรณฺ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ ที่พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๘๘-๓๗. สูตรนี้ว่า โยสุ กต ๒เปฯ ทิฆิ (รัสสสระทํายนามศัพท์ ย่อมถึงความเป็นทีฆะ ใน เพราะโย วิภตฺติ ที่แปลงเป็น นิ แล้ว และที่ลบแล้ว) ออกมาจากหลายสูตรว่า ฌลโต ๒เปฯ วา, ฆปโต ๒เปฯ โลโป, โยนํ นิ ๒เปฯ ทิ และ อโต นิจจ ออกมาอย่างไร คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลบโยวิภตฺติ หลังฌตฺปและฆ ด้วยสูตรทั้งหลายว่า ฌลโต ๒เปฯ วา, ฆปโต ๒เปฯ โป, โยนํ นิ ๒เปฯ ทิ, อโต นิจจ และกล่าวถึงการอาเทศโยวิภตฺติทั้งหลาย หลังนามศัพท์ที่เป็นนปฺงสกลิงค์ เป็นนิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมี ความเป็นอย่างนั้น รูปอุทฺทาหรณฺ์ทั้งหลายว่า อคฺคิ, ภิกฺขุ, อฏฺฐิ, อฏฺฐินิ, आयु, आयุนิ, สพฺพนิ พึงมีโดย ความเป็นรัสสนันท์เทียว รูปอุทฺทาหรณฺ์ทั้งหลายว่า อคฺคิ, ภิกฺขุ, อฏฺฐินิ, आयु, आयุนิ, สพฺพานิ พึงมีได้ อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รัสสสระทั้งปวงทํายนามศัพท์ย่อมถึงความเป็นทีฆะ ในเพราะ โยวิภตฺติ ที่แปลงเป็น นิ แล้ว และที่ลบแล้ว จึงกล่าวสูตรว่า โยสุ ๒เปฯ ทิฆิ บัณฑิตพึงกล่าวว่า สูตรนี้ ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงฺคณฺจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต ๒เปฯ โย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า สระ ทั้งหลาย ทั้งปวงทํายนามศัพท์ย่อมถึงความเป็นทีฆะ ในเพราะโยวิภตฺติ ที่แปลงเป็น นิ แล้ว และที่ลบ แล้ว สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า โยสุ แสดงภาวสัดตมฺิ คำว่า กตนิการโลเปสุ แสดงภาวลักษณะ คำว่า ทิฆิ

แสดงการียะ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า ในเพราะโยวิภัตติทั้งหลาย ที่อาเทศเป็นนิ และที่
 ลบไปแล้ว สระทั้งหลายทั้งปวง ย่อมถึงความเป็นที่ชะ นิอักษรด้วย การลบด้วย ชื่อว่า นิการโลบ การ
 แปลง โย เป็น นิ และการลบ โย ถูกกระทำแล้วแก่ โย วิภัตติเหล่าใด [เหตุนี้] โย วิภัตติเหล่านั้น ชื่อ
 ว่า กตนิการโลปะ (มีการแปลงเป็น นิ และมีการลบที่ถูกกระทำแล้ว) ในเพราะการแปลงเป็นนิอักษร
 และลบโยวิภัตติที่ทำแล้ว ท่านอาจารย์ทำให้มีความหมายเสมอกันกับกริยา ด้วยบทว่า โยสุ นี้ โย
 วิภัตติ และโยวิภัตติ ชื่อว่า โย ในเพราะโยวิภัตติเหล่านั้น สรศัพท์ขจากสูตรว่า สรโลโป ตามมาในสูตร
 นี้ โดยความเป็นกริ หนึ่ง ในวุตติ ท่านอาจารย์ ถือเอาสระทั้งหลายในลิงค์ทั้งสามแล้ว ด้วยสพพศัพท์

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อคฺคิ อุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อคฺคิ มีการประกอบรูป
 ศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอคคิศัพท์ ลงโยวิภัตติ แยกพยัญชนะออก เพราะอาศัยสูตรว่า อาลปเน ฯเปฯ
 ญโย ทำอิวิณณะ ให้ชื่อณ ด้วยสูตรว่า อิวิณญุ ฯเปฯ ฉลา เพราะอาศัยสูตรว่า ฉลโต สสส โน ภา
 หลังณ ลบโยวิภัตติ ด้วยสูตรว่า ฆปโต จ โยโน โลโป เมื่อทำที่ชะด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ
 อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ภิกฺขุ, รตติ และ อฏฺฐิ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว ก็หลังภิกขุศัพท์ ลบโย ใน
 เพราะลเป็นนิमित หลังรตติและยาคุ ลบโยวิภัตติ ในเพราะปเป็นนิमित หลังอฏฺฐิ ลบโยวิภัตติ ใน
 เพราะณเป็นนิमित อุทาหรณ์ว่า อฏฺฐินิ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลัง อฏฺฐิศัพท์ ลงโยวิภัตติ
 เพราะอาศัยสูตรว่า ฆปโต สมี ยํ ภา อาเทศโยวิภัตติ เป็นนิอักษร ด้วยสูตรว่า โยโน นิ นปุสเกหิ เมื่อทำ
 ที่ชะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ สองอุทาหรณ์นอกนี้ มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นเทียว อุทาหรณ์ว่า สพฺพานิ มี
 การประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังสพพศัพท์ ลงโยวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า โยโนนิ นปุสเกหิ อา
 เทศโยวิภัตติ เป็นนิ ด้วยสูตรว่า อโต นิจจํ เมื่อทำที่ชะด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อีกสอง
 อุทาหรณ์นอกนี้ มีการประกอบรูปศัพท์เหมือนอุทาหรณ์ว่าสพพานินั่นเอง อุทาหรณ์ว่า กานิ มีเพียง
 การอาเทศศัพท์ เป็นก ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า กิสส ก เว จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า อมฺหิ
 อาเทศโยวิภัตติ เป็นนิ เมื่อทำที่ชะ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ มีการประกอบ
 รูปศัพท์เหมือนอุทาหรณ์ที่กล่าวมาแล้วนั้นเอง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อคฺคิ มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์นั้น มีการ
 ประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปาฏิภิกบท คือ อคฺคิ, ภิกฺขุ และ รตติ ลงสิปฐมาวิภัตติ เมื่อสระ
 ทั้งหลายแม้มีอยู่ ไม่ต้องทำที่ชะด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งโยวิภัตติ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบ
 รูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า สพฺโพ และ โย นี้ มีเพียงการอาเทศสิวิภัตติเป็นโอเท่านั้น เป็นข้อ
 ต่าง อุทาหรณ์ว่า โส ก็มีเพียง การลงสิวิภัตติหลังศัพท์ แล้วอาเทศอักษร เป็นสอักษร ด้วยสูตร
 ว่า เอตเตสนโต เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า โก มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลัง
 ศัพท์ ลงสิปฐมาวิภัตติ เมื่ออาเทศก เป็นก โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุภเยส มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็ บรรดาอุทาหรณ์นั้น อุทาหรณ์ว่า อิตถิโย และ วรุโย มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอิตถิ และวรุศัพท์ ลงโยวิภัตติ ทำรัสสะที่ไม่ใช่ฆ ด้วยสูตรว่า อโฆ ฯเปฯ สุวปี จ เมื่อโยวิภัตติแม่มีอยู่ ไม่ต้องทำที่ฆะ เพราะความไม่มีแห่งโยวิภัตติที่อาเปสเป็นนิอักษร และลบโยวิภัตติแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า สยมภูโว มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลัง สยมภูศัพท์ ลงโยวิภัตติ อาเทสโยวิภัตติ เป็นโวอักษร ด้วยสูตรว่า โลโต โวภาโร จ เมื่อไม่ทำที่ฆะ เพราะไม่มีการลบโยวิภัตติแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในบทว่า ปุนารพคคณณ กิมตถึ นี้ ได้แก่ ทำแล้ว คือเริ่มทำ คำว่า โยสุ หมายถึงปุนารพคศัพท์ คำว่า นิจจทีปนตถึ ได้แก่ เพื่อแสดงนิจจวิธิต่างความเป็นที่ฆะ สาระหน้า ในเพราะการอาเทสโยวิภัตติ และการลบโยวิภัตติที่ทำเสร็จแล้ว มีคำอธิบายที่ท่านกล่าวไว้ว่า เมื่อสูตรนี้ท่านกล่าวไว้ ในสูตรติดกันไม่มีระหว่างแห่งสูตรว่า ฆปโต ฯเปฯ โป เพราะบทว่า โยสุ ตามมาด้วยอำนาจแห่งการเปลี่ยนวิภัตติ แห่งบทว่า โยนิ เมื่อความสำเร็จ มีประมาณเท่านี้ว่า กตนิการโลเปสุ อันท่านกล่าวแล้ว ปุศัพท์ ย่อมมีเพื่อแสดงนิจจวิธิต่างความเป็นที่ฆะ ด้วยคำว่า โยสุ

๘๙-๓๘. สูตรนี้ว่า สุนฺหิสฺสุ จ (รัสสะสระย่อมถึงความเป็นที่ฆะในเพราะ สุ, นฺ และ หิ วิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ที่ฆิ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงที่ฆะสาระหน้า ในเพราะทำอาเทสโยวิภัตติทั้งหลาย เป็นนิอักษร และลบโยวิภัตติเสร็จแล้ว ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อคฺคิ และ อภูจฺจिณี เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคฺคิสฺสุ, อคฺคินฺ และ อคฺคิหิ ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคฺคิสฺสุ รูปอุทาหรณ์เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำที่ฆะ แม้ในเพราะสุนฺและหิวิภัตติทั้งหลาย จึงกล่าวสูตรนี้ว่า สุนฺหิสฺสุ จ บัณฑิตฟังกล่าวว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงคณฺจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต ฯเปฯ โย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะ สุนฺ และหิวิภัตติ หนปลาย สระทั้งหลายทั้งปวง ย่อมถึงความเป็นที่ฆะ บทว่า สุนฺหิสฺสุ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า สุนฺหิสฺสุ แสดงนิमितตสัตตมิ คำว่า จ แสดงอวธารณะ บรรดาสัญญา ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธีสูตร ที่ศัพท์ตามมา คำขยายความ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว สุ ด้วย นฺ ด้วย หิ ด้วย ชื่อว่า สุนฺหิ ในเพราะสุนฺหินั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคฺคิสฺสุ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้นว่า อคฺคิสฺสุ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอคฺคิศัพท์ ลงสุสัตตมิวิภัตติพหุจนะ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เมื่อทำที่ฆะ ในเพราะสุวิภัตติแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ที่เหลือ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคฺคินา, ปาณินา มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พุทธจริสุ เป็นผลของจศัพท บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น
หลังพุทธจริศัพท ภิกขุศัพท และปาณิศัพททั้งหลาย ลงสูวิภตติ นวิภตติ และหวิภตติ ห้ามความเป็น
ที่ฆะ ด้วยจศัพทในสูตรนี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๙๐-๙๙. สูตรนี้ว่า ปญจาทีนมตตํ (สละท่ายของสังขยา มี ปญจ ศัพทเป็นต้นยอมถึงความ
เป็น อ ในเพราะ ส, น และ หิ วิภตติ) ออกมาจากสูตรว่า สุนฺหิสฺส จ ท่านอาจารย์กล่าวถึงความ
ที่ฆะสรรหน้าทั้งหลาย ในเพราะวิภตติเหล่านี้ คือ สุนฺหิ ด้วยสูตรว่า สุนฺหิสฺส จ เมื่อมีคำถามว่า รูป
อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ปญจสุ, ปญจนนํ และ ปญจหิ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดง
ว่า ในเพราะวิภตติเหล่านั้น คือ สุนฺหิ อาเทศสละที่สุตแห่งสังขยา มีปญจเป็นต้น เป็นอ จึงกล่าวสูตรว่า
ปญจาทีนมตตํ บัณฑิตพึงกล่าวว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงคณจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต
ฯเปฯ โย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะ
วิภตติทั้งหลาย คือ สุนฺหิ สละที่สุแห่งสังขยา มีปญจเป็นต้น ยอมถึงความ เป็นอ บทว่า ปญจาทีนํ เป็น
บทหนึ่ง บทว่า อตตํ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ปญจาทีนํ แสดงอวยาเพกขณฎฐิ คำว่า อตตํ
แสดงการียะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสสูตร ขยายความว่า คำว่า สุนฺหิ จากสูตรติดกันไม่
มีระหว่าง ตามมาในสูตรนี้ เพราะเหตุนั้น ในเพราะวิภตติเหล่านี้ คือ สุนฺหิ หนปลาย สละอันเป็นที่สุด
ของสังขยา มีปญจเป็นต้น ยอมถึงความ เป็นอ ปญจศัพท เป็นต้น ของสังขยาเหล่าใด เหตุนั้น สังขยา
เหล่านั้น ชื่อว่า ปญจาทีนํ แห่งสังขยาทั้งหลาย มีปญจเป็นต้น เหล่านั้น ด้วยอาทิศัพท ท่านอาจารย์พึง
ถือเอาสังขยาอันมีอฏฺฐสรส เป็นที่สุด ถามว่า ก็ รูปอุทาหรณ์ ที่ท่านทำด้วยสูตรนี้ ไม่มีอะไรเป็นพิเศษ
จากรูปอุทาหรณ์ในสูตรก่อน ตอบว่า ข้อนั้นจริง เหมือนอย่างนั้น ท่านอาจารย์กล่าวสูตรนี้ เพื่อห้าม
สูตรทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ คือ สุนฺหิสฺส จ และ สุหิสฺสวกาโร เอ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปญจสุ, ปญจนนํ, ปญจหิ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังปญจ
ศัพท ลงสูวิภตติ นวิภตติ และหวิภตติ แยกพยัญชนะออก เมื่อกำลังจะดำเนินการทำที่ฆะเป็นต้น ใน
อุทาหรณ์นี้ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า สุนฺหิสฺส จ เมื่อทำสละที่สุแห่งปญจ เป็นอแล้ว พึง
ทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทวีสุ มีการประกอบรูปศัพท อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์ทั้งหลาย
เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในบทว่า อตตมิตติ ภาวนิทเทโส นี้ ได้แก่ ความเป็นแห่งอักษร บทว่า อตตํ ได้แก่ การ
แสดงภาวตฺทิต บทว่า อุกยสาคมตถิ ความว่า เพื่อประโยชน์แก่สอาคมทั้งสองตัว อนึ่ง ในสูตรนี้ บท
ว่า อตตํ ความว่า ภาวนิทเทโส ย่อมมี เพื่อประโยชน์แก่สอาคมทั้งสองตัว อักษรอันเป็นที่สุด ย่อมถึง
ความเป็นอ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา จตฺตสนฺนํ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังจตุศัพธ์ ลงนิวิภัตติ ด้วยการแสดงภาวนิทเทศน์ ลงสอาคมทั้งสองด้วย อาเทอุอักษร เป็นอ และลงนอักษรเป็นอาคม แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ ท่านกล่าวแล้ว ด้วยอำนาจแห่งการลงสออักษรเป็นอาคมทั้งสองตัว

๙๑-๔๐. สูตรนี้ว่า ปติสสินิมฺหิ (สระท่ายของ ปติ ศัพธ์ย่อมาถึงความเป็น อ ในเพราะ อินี ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า ปญจาทีนมตฺตํ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงความ เป็นอ ใน เพราะสุนฺและวิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า ปญจาทีนมตฺตํ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ใน อุทาหรณ์นี้ว่า คหปตานี อาเทสออักษร เป็นอ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ใน เพราะอินีปัจจัยหนปลาย อาเทสออักษรอันเป็นที่สุดแห่งปติศัพธ์ เป็นออักษร จึงกล่าวสูตรว่า ปติสสินิมฺหิ อีกนัยหนึ่ง ก็บัณฑิตพึงกล่าว นิกขันตถภา โดยนัยที่กล่าวแล้วในหนหลัง

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ใน เพราะอินีปัจจัยหนปลาย สระที่สุดของปติศัพธ์ ย่อมถึงความ เป็นอ

บทว่า ปติสส เป็นบทหนึ่ง บทว่า อินีมิ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ปติสส แสดง อันตาเปกขฉัญญู คำว่า อินีมิ แสดงนิมิตตสัทตมิ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิวิสูตร ขยาย ความว่า อตตศัพธ์ จากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ตามมาในสูตรนี้ ฉะนั้น ในเพราะอินีปัจจัยหนปลาย อาเทสสระที่สุดแห่งปติศัพธ์ เป็นอ

อุทาหรณ์ว่า คหปตานี ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพธ์ดังต่อไปนี้ :- หลังคหปติ ศัพธ์ เพราะอาศัยสูตรว่า อิตถิมโต อาปจโย ลงอินีปัจจัย ด้วยสูตรว่า ปติภิกฺขุ ฯเปฯ อินี เพราะ อาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ในเพราะอินีปัจจัย อาเทสสระที่สุดแห่งปติศัพธ์ เป็นอ ด้วยสูตรนี้ เพราะ อาศัยสูตรว่า สรา สเร โลปี ลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร อสรูปา เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า สรา ฯเปฯ ปี, วา ปโร ฯเปฯ ปา, กวจา ฯเปฯ ตเต และ ทีฆิ ทำที่ฆะสระหน้า ด้วยสูตรว่า ปุพฺโพ จ หลังคหปตานีศัพธ์นั้น ลงวิวิภัตติ เมื่อทำการลบวิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ ได้โดยง่ายเที่ยว

๙๒-๔๑. สูตรนี้ว่า นตฺตสนฺโต โยสุ จ (สระท่ายของ นตฺต ย่อมถึงความ เป็น อ ในเพราะ สฺ, นฺ, หิ และ โย วิภัตติ และวิภัตติอื่นๆ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า , ปญจาทีนมตฺตํ และ, ปติสสินิมฺหิ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสสระที่สุดแห่งปญจศัพธ์เป็นต้น เป็นอ ด้วยสูตร ว่า สุนฺหิสฺสุ จ, ปญจาทีนมตฺตํ และการอาเทสสระที่สุดแห่งปติศัพธ์ เป็นอ ด้วยสูตรว่า ปติสสินิมฺหิ เมื่อ มีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา คุณวณเตสุ ในเพราะวิวิภัตติตามที่ กล่าวแล้ว ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา คุณวณเตสุ, คุณวณตานํ, คุณวณเตหิ, คุณวณตา, คุณวณเต พึง สำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะ ทำอาเทสออักษร อันเป็นที่สุดแห่งนตฺตศัพธ์ เป็นอ ในเพราะวิวิภัตติทั้งหลาย ตามที่กล่าวแล้ว จึงกล่าว

สูตรว่า นตุสสนโต โยสุ จ บัณฑิตพิงกล่าวว่ สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่ ลิงคณจ นิบุชชเต และ ตโต ฯเปฯ โย ที่กล่าวไว้ในหนหลัง

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่ ในเพราะวิภัติเหล่านี้ คือ สุนฺหิและโย สระที่สุตแห่งนตุคัพฺท ย่อมถึงความเป็นอ บทว่ นตุสส เป็นบทหนึ่ง บทว่ อนโต เป็นบทหนึ่ง บทว่ จ เป็นบทหนึ่ง บทว่ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๔ บท

คำว่ นตุสส แสดงอวยวาเปกขณฺฐี คำว่ อนโต แสดงการี คำว่ โยสุ แสดงนิมิตตสัตตี คำว่ จ แสดงสมุจจย บรรดาสัญญา ฯฯ พิงทราบว่เป็นวิธิสูตร ขยายความว่ เพราะสุนฺหิคัพฺท และอนตุคัพฺท ตามมา ในเพราะวิภัติเหล่านี้ คือ สุนฺหิและโย สระที่สุตแห่งนตุคัพฺท ย่อมถึงความเป็นอ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย คือ คุณวนเตสุ, คุณวนตานํ, คุณวนเตหิ, คุณวนตา และ คุณวนเต อนึ่งบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังคุณวนนตุคัพฺท ลงวิภัติตามที่กล่าวแล้วโดยลำดับ ในเพราะวิภัติเหล่านั้น อาเทศอักษร เป็นอ ในอุทาหรณ์ ๓ ตัว อาเทศอักษ เป็นเออักษร ด้วยสูตรว่ สุหิสฺวกาโร เอ เมื่อทำที่หะด้วยสูตรว่ สุนฺหิสฺ จ แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ ส่วนในอีกสองอุทาหรณ์ ในเพราะโยวิภัติ อาเทศอักษร เป็นอ และเมื่ออาเทศโยวิภัติ เป็นออักษร และเป็นเออักษรตามลำดับแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่ อีสินํ มีการประกอบรูปคัพฺท อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์นั้น พิงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่ คุณวา มีการประกอบรูปคัพฺท อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปคัพฺทดังต่อไปนี้ :- หลังคุณวนนตุคัพฺท ลงสิปฐมาวิภัติแกวจนะ ไม่ต้องทำเป็นอ ด้วยสูตรนี้ เพาะความไม่มีแห่งวิภัติเหล่านั้น เพราะอาศัยสูตรว่ อมหสส มมิ สวิภตติสส เส และ นตุสส นโต อาเทศนตุคัพฺทพร้อมสวิภัติ เป็นออักษร ด้วยสูตรว่ อา สิมหิ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่ คุณวนตสมี และ คุณวนเตน เป็นผลของจคัพฺท อุทาหรณ์นั้น พิงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่ คุณวนติ เป็นผลของอนตุคัพฺท ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปคัพฺทดังต่อไปนี้ :- หลังคุณวนนตุคัพฺท ลงโยวิภัติ อาเทศสระที่สุตของนตุคัพฺท เป็นอ และอาเทศโยวิภัติเป็นอ เมื่อลบสระหน้าและทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

๙๓-๙๒. สูตรนี้ว่ สพพสส วา อํ เสสุ (แปลง นตุ ทั้งคัพฺทเป็น อ ในเพราะ อํ และ สวิภัติ ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่ ปญจาทีนमतฺตํ และ นตุสสนโต โยสุ จ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศสระที่สุตแห่งปญจคัพฺทเป็นต้นเป็นอ ด้วยสูตรว่ ปญจา

ทีนมตต์ และอาเทศสระที่สุดแห่งนตุคัพพ์ เป็นอ ด้วยสูตรว่า นตุสนโต ฯเปฯ จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์มีอาทิวา สติมฺ และ สติมสส พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิวา สติมฺ และ สติมสส ในเพราะวิภัติทั้งหลาย คือ อฺและส หนปลายรูปอุทาหรณ์ที่ลายเหล่านั้น พึงสำเร็จได้ เพราะทำนฮตฺปัจจยทั้งตัว เป็นอ จึงกล่าวสูตรว่า สพพสส วา อฺเสสุ บัณชิตพึงกล่าววว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงคณจ นิปฺพชเต และ ตโต ฯเปฯ โย ที่กล่าวไว้ในหนหลัง ก็บัณชิตพึงกล่าว นิกขันตกถา ตามสมควร

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะวิภัติทั้งหลายเหล่านี้คือ อฺ และส อาเทศนตุปัจจยทั้งตัวเป็นอ ได้บ้าง บทว่า สพพสส เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง บทว่า อฺเสสุ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สพพสส แสดงสัมพันธัญญูการี คำว่า วา แสดงวิกัปนัตถะ คำว่า อฺเสสุ แสดงนิมิตตสัตติมฺ บรรดาสัญญา ฯฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตรขยายความว่า เพราะอนตคัพพ์ และนตุคัพพ์ ตามมา อาเทศนตุปัจจยทั้งหมดนั้นเทียว เป็น อ ได้บ้าง ในเพราะวิภัติเบื้องหลังเหล่านี้ คือ อฺ และส

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา สติมฺ อนึ่ง บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สติมฺ มีการประกอบรูปคัพพ์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถนี้ว่า สติของยยุคคคใด มีอยู่ เพราะอาศัยสูตรว่า ตทสสตถิติ วิ จ ลงมนตุปัจจย ด้วยสูตรว่า สติยาทีหิ มนตุ กระทบทำให้เป็นเหมือนนาม หลังสติมนตุคัพพ์ ลงอวิภัติ เพราะอาศัยสูตรว่า ปถจาทีนมตต์ และ นตุสนโต โยสุ จ อาเทศนตุปัจจยทั้งหมดนั้นแหละ เป็นอ แยกมอักษรออก ลบสระหน้าและทำปกติสระหลัง ลบสระหน้าและทำปกติสระหลัง โดยอนิมิต ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

หลายบทว่า อนิมิตเตน มการาวยวสส จ อาเทศสสรสส จ ได้แก่ การลบแม่ทั้งสองประการ ย่อมปรากฏเหมือนว่าต้องกระทำ อธิบายว่า กระทำการลบอาเทศด้วยอนิมิต หรือพึงทำการลบส่วนประกอบ(ย่อย)ของมอักษร

อุทาหรณ์ว่า สติมนตฺ เป็นผลของวาคัพพ์ ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปคัพพ์ดังต่อไปนี้ :- หลังสติมนตุคัพพ์ ลงอวิภัติ ห้ามอาเทศนตุปัจจยทั้งหมด เป็นอ ด้วยวาคัพพ์ อาเทศสระที่สุดของนตุ เป็นอ ด้วยจคัพพ์ในสุดนี้ว่า นตุสนโต โยสุ จ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า พนฺจุมสส มีการประกอบรูปคัพพ์ดังต่อไปนี้ :- หลังพนฺจุมนตุคัพพ์ ลงสจตุตถิวิภัติเอกวจนะ หรือัญญูวิภัติเอกวจนะ อาเทศนตุคัพพ์ทั้งตัว เป็นอ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลงสอาคมแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกรนี้ เป็นผลของวาคัพพ์ ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปคัพพ์ดังต่อไปนี้ :- เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสส มมฺ สวิภตติสส เส, นตุสส นโต และ นตสส เส วา เมื่อทำอาเทศนตุปัจจยพร้อมวิภัติ เป็นโต ด้วยสูตรว่า โตติตา ฯเปฯ สุ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สติมา และ พนธฺมา อนึ่ง อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังสติมนตุ และพนธฺมนตุ ลงสิวิภัตติ เพราะความไม่มีอและส ไม่ต้องอาเทศนตุ เป็นอ ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า อมหสส มมฺ สวิภตติสส เส และ นตุสส นโต อาเทศนตุคัพพํ พร้อมสิวิภัตติ เป็นอ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๙๔-๔๓. สูตรนี้ว่า สิมฺหิ วา (แปลงสระท้ายของ นตุ เป็น อ ในเพราะ สิ วิภัตติตาม อุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อาสิมิหิ และ เสสโต โลปี คสิปิ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศนตุคัพพํกับสิวิภัตติ เป็นอในเพราะสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า อา สิมฺหิ และ กล่าวถึงการลบสิวิภัตติ หลังลึงค์ที่เหลือ ด้วยสูตรว่า เสสโต โลปี คสิปิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็น อย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า หิมวา และหิมวนตุ พึงมี รูปอุทาหรณ์ว่า หิมวนโต พึงมีได้อย่างไร ? ท่าน อาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะสิวิภัตติหนปลาย อาเทศสระที่สุดของนตุปัจจัย เป็นอ จึงกล่าวสูตร ว่า สิมฺหิ วา บัณฺฑิตพิงฺกล่าววว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งหลาย ที่กล่าวไว้ในหนหลัง

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะ สิวิภัตติ อาเทศสระที่สุดของนตุปัจจัย เป็นอ ได้บ้าง บทว่า สิมฺหิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า สิมฺหิ แสดงนิमितตสัตตมี คำว่า วา แสดงวิกัปตถะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบ ว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า เพราะอนตคัพพํ และนตคัพพํ ตามมา ในเพราะสิวิภัตติ อาเทศสระที่สุด ของนตคัพพํ เป็นอ ได้บ้าง

เมื่อวาคัพพํแม้อยู่ในสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ท่านทำวาคัพพํไว้ในสูตรนี้อีก เพื่อห้ามความ สงสัยว่า เมื่อวาคัพพํตามไปอยู่ แม้สพพคัพพํ ย่อมเป็นไป ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวไว้ว่า วา คัพพํที่ตามมา เพื่อห้ามความเป็นอ ในคัพพอื่น จากหิมวนตคัพพํ วาคัพพํนี้เป็ยววัตถิตวิภาสา ฉะนั้น จึงไม่ต้องสงสัย ในคุณสนตคัพพํเป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า หิมวนโต ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปคัพพํดังต่อไปนี้ :- ในอรรถว่า หิมะ มีอยู่ภาภูเขานั้น ลงวนตฺปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ปญฺจาที นมตต์ และ นตุสสนโต โยสุ จ อาเทศสระที่สุดของนตคัพพํ เป็นอ ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน เมื่ออาเทศสิวิภัตติ เป็โอักษร ด้วยสูตรว่า โส แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า หิมวา เป็นผลของวาคัพพํ และอุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปคัพพํ เหมือนกับอุทาหรณ์นี้ว่า คุณวา

๙๕-๔๔. สูตรนี้ว่า อคฺคิสฺสินิ (แปลงสระท้ายของ อคฺคิ คัพพํเป็น อฺนิ ในเพราะ สิ วิภัตติได้ บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า เสสโต โลปี คสิปิ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลบสิวิภัตติ หลังลึงค์ทั้งหลายที่เหลือ ด้วยสูตรว่า เสสโต ฯปะฯ ลิปิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น

ในเพราะลิวัดติ ด้านหลัง รูปร่างว่า อคฺคิ เท่านั้นพึงมี รูปร่างว่า อคฺคินิ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะลิวัดติ อาเทศระที่สุดแห่งอคฺคิศัพท์ เป็นอินิได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า อคฺคิสลินิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะลิวัดติ อาเทศระที่สุดของอคฺคิศัพท์ เป็นอินิ ได้บ้าง บทว่า อคฺคิสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า อินิ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อคฺคิสฺส แสดงอวยวาเพกขณฺฐึ คำว่า อินิ แสดงการิยะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า อนตศัพท์ จากสูตรว่า นตฺสสนโต ๆเปฯ จ และวาศัพท์ จากสูตรว่า สิมฺหิ วา ตามมา ในเพราะลิวัดติ อาเทศระที่สุดของอคฺคิศัพท์ เป็นอินิ ได้บ้าง กากอกเสียง(สวด) ของสูตรนี้ ย่อมมี ในฐานะที่ทำเป็นนอ เพื่อห้ามศัพท์ที่ตามมา

อุทาหรณ์ว่า อคฺคินิ ก็ อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอคฺคิศัพท์ ลงลิวัดติ เพราะอาศัยสูตรว่า นตฺสสนโต ๆเปฯ จ และ สิมฺหิ วา อาเทศระที่สุดของอคฺคิ เป็น อินิ ลปสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้น เมื่อลปลิวัดติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๙๖-๙๕. สูตรนี้ว่า โยสฺวตฺรสฺโส โฉ (ฉ ที่มีได้กระทำเป็นรัสสะ ย่อมถึงความเป็น อ ในเพราะ โย วิภตติ) ออกมาจากสูตรว่า ฆปโต จ โยโน โลโป ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการลปโยวิภตติ หลังจากนมเหล่านี้ ที่ตั้งชื่อเป็น ฆ ป ฉ ล ด้วยสูตรว่า ฆปโต ๆเปฯ โป เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น เมื่อทำการลปโยวิภตติทั้งหลายหลังจากอคฺคิศัพท์ มุณิศัพท์ และอิสิศัพท์ รูปอุทาหรณ์ว่า อคฺติ มุณิ และอิสิ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังอคฺคิศัพท์ มุณิศัพท์ และอิสิศัพท์ เมื่อลปโยวิภตติแล้ว ทำณที่ไม่ได้ทำรัสสะ เป็นนอ จึงกล่าวสูตรว่า โยสฺว ๆเปฯ โฉ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะโยวิภตติทั้งหลาย ฉที่ไม่ได้ทำรัสสะ ย่อมถึงความเป็นนอ บทว่า โยสฺว เป็นบทหนึ่ง บทว่า อกฺตรสฺโส เป็นบทหนึ่ง บทว่า อินิ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า โยสฺว แสดงนิमितตสฺตมฺมี คำว่า อกฺตรสฺโส แสดงวิเสสนะของบทว่าโฉนั้น คำว่า โฉ แสดงการิ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตร เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว รัสสะอันท่านทำแล้ว แก่สระใด เหตุุนั้น สระนั้น ชื่อว่า กตรสฺส การทำรัสสะไม่มี เหตุุนั้น ชื่อว่า อกฺตรสฺส

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคฺคโย, มุณโย และ อิสโย ก็ อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอคฺคิศัพท์ มุณิศัพท์ และอิสิศัพท์ ลงโยวิภตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อาลปนฺ สิ คสฺยโล โทอิวันณะ ให้ชื่อฉ ด้วยสูตรว่า อิวันณฺวณฺณา ฉลา เพราะอาศัยสูตรว่า ปญฺจาที่นมตฺต เมื่อทำฉ เป็นนอ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อคคิสุ มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์นั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

อุทาหรณ์ว่า ทณฺฑิโน มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังทณฺฑิศัพท์ ลงโยวิภัตติ ตั้งอิวัณณะ ชื่อณ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำรัสสะด้วยสูตรว่า อโฆ ฯเปฯ สุวปี จ แม้เมื่อมีโยวิภัตติอยู่หนปลาย ไม่ต้องทำเป็นนอ ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งรัสสะที่ไม่กระทำแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า นํ ฌโต กตรสฺส เมื่ออาเทศโยวิภัตติ หลังณที่ทำรัสสะแล้ว เป็นโน ด้วยสูตรว่า โยโน โน แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รตติโย มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังรตติศัพท์ ลงโยวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อาลปนเ สติ คสณฺโณ และ อิวัณณฺวณฺณา ฌลา ตั้งอิวัณณะ ในอิติลึงค์ ซื่อป ด้วยสูตรว่า เต อิทธิขยาโป แม้เมื่อมีโยวิภัตติอยู่หลัง เมื่อไม่ต้องทำนอที่ไม่ได้รัสสะ เป็นนอ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๙๗-๔๖. สูตรนี้ว่า เวโวสุ โล จ (ล ที่มีได้กระทำให้เป็นรัสสะ ย่อมถึงความเป็น อ ในเพราะเว และ โว) ออกมาจากสูตรว่า ลโต ฯเปฯ โร จ และ ออกต ฯเปฯ เวโว ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวการที่อาเทศโยวิภัตติ หลังอิวัณณะ ซื่อล เป็นโวอักษร ด้วยสูตรว่า ลโต ฯเปฯ โร จ (และ) กล่าวถึงการอาเทศอาเทศโยวิภัตติ หลังอิวัณณะ ซื่อล เป็นโวอักษร เป็นโวอักษร ด้วยสูตรว่า ออกตรสฺสา ฯเปฯ เวโว เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์เหล่านี้ว่า ภิกฺขเว, ภิกฺขโว, เหตุเว และ เหตุโว ก็ต้องฟังมีได้ (และ) รูปอุทาหรณ์เหล่านี้ว่า ภิกฺขเว, ภิกฺขโว, เหตุเว และ เหตุโว ฟังสำเร็จได้อย่างไร ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังอิวัณณะซื่อล ทำอาเทศโยวิภัตติ เป็นเว เป็นโว ในเพราะเวอาเทศและโวอาเทศอยู่หลัง อิวัณณะที่ซื่อล ซึ่งไม่ได้ทำรัสสะ ย่อมถึงความเป็นนอ ด้วยสูตรนี้ จึงกล่าวสูตรว่า เวโวสุ โล จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะการอาเทศโยวิภัตติ เป็นเว เป็นโว หนปลาย อิวัณณะที่ซื่อล ซึ่งไม่ถูกทำรัสสะ ย่อมถึงความเป็นนอ สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า เวโวสุ แสดงนิमितตัสตมมี คำว่า โล แสดงการี คำว่า จ แสดงอนุกัฒณะ บรรดาสัญญา ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะอดีตศัพท์ และ ออกตรสฺสศัพท์ ตามมา ในเพราะอาเทศเหล่านี้คือ เว และโว หนปลาย อิวัณณะ ที่ซื่อล ซึ่งไม่ได้ทำรัสสะ ย่อมถึงความเป็นนอ

อุทาหรณ์เหล่านี้ คือ ภิกฺขเว, ภิกฺขโว, เหตุเว, เหตุโว และอุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังภิกฺขุศัพท์ และเหตุศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า ลิงคตเถ ปจฺมา ลงโยวิภัตติ ด้วยสูตรว่า อาลปน จ ทำอิวัณณะให้ซื่อล โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะลที่ได้ทำรัสสะ อาเทศโยวิภัตติเป็นเว เป็นโว ด้วยสูตรว่า ยวาลปนสฺส เวโว เพราะอาศัยสูตรว่า ปญฺจาทีนมตฺตํ และ โยสวกตรสฺโส โณ เมื่ออาเทศล เป็นนอ ด้วยสูตรนี้ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สมมภูโว มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็ ในอุทาหรณ์ เหล่านั้น หลังสมภูศัพท์ เวสสุศัพท์ และอภิกุศัพท์ ลงโยวิภัตติ ตั้งอุวณณะซ็อล ทำรัสสะนามศัพท์ที่ไม่ได้ชื่อข ด้วยสูตรว่า อโฆ รสส ฯเปฯ จ เพราะอาศัยสูตรว่า ขบโโต จ ฯเปฯ โป อาเทศโยวิภัตติ เป็นโว ด้วยสูตรว่า ลโโต โวกาโร จ เมื่อไม่ได้ทำล เป็นอ ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีรัสสะที่ไม่ได้ทำ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เหตุนา และเกตุนา มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๙๘-๔๗. สูตรนี้ว่า มาตุลาทีนมานตตมีกาเร (สระท้ายของ มาตุล ศัพท์เป็นต้นย่อมาถึงความเป็น อาน ในเพราะ อี อักษรเบื้องหลัง) ออกมาจากสูตรว่า นทาทีโต วา อี ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงอิจจัย ที่ลงหลังจามาตุลศัพท์เป็นต้น ด้วยสูตรว่า นทาทีโต วา อี เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า มาตุลี และ ออยกั ต้องมี ในเพราะการลงอิจจัย หลังมาตุลศัพท์เป็นต้น รูปอุทาหรณ์มีอาทิว่า มาตุลานี พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เพราะอิจจัย หนปลาย อาเทศสระที่สุดของมาตุลศัพท์เป็นต้น เป็นอาน จึงกล่าวสูตรว่า มาตุลาทีนมานตตมีกาเร

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะอิจจัยหนปลาย สระที่สุดของมาตุลศัพท์เป็นต้น ย่อมาถึงความเป็นอาน สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า มาตุลาทีน แสดงอันตาเพกขณัฐี คำว่า อานตต แสดงการียะ คำว่า อีกาเร แสดงนิमितตสัตตมี บรรดา สัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตร เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว มาตุลศัพท์ เป็นต้น ของศัพท์เหล่าใด เพราะเหตุนั้น ศัพท์เหล่านั้น ชื่อว่า มาตุลาทโย แห่งศัพท์ทั้งหลายมีมาตุลศัพท์เป็นต้นเหล่านั้น ลิงค์เช่นเดียวกัน อันท่านย่อมากำหนดเอา เพราะความที่อาทิสัพท์เป็นปการัตตา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มาตุลานี ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ ดังต่อไปนี้ :- หลังมาตุลศัพท์ ออยกศัพท์ และวรุลศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า อิตถิมโโต อาปจโย ลงอิจจัยด้วยสูตรว่า นทาทีโต วา อี เมื่อกำลังจะดำเนินการลบสระหน้า และทำปกติสระหลัง อาเทศสระที่สุดแห่งมาตุลศัพท์เป็นต้น เป็นอาน เมื่อลงสิปฐมาวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภิกฺขุณี และ ชาลินี มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? อนึ่ง บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังภิกฺขุศัพท์ และชาลินีศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า อิตถิมโโต อาปจโย ลงอิจจัยด้วยสูตรว่า นทาทีโต วา อี เมื่อความเป็ยการแห่งมาตุลศัพท์ มีอยู่ ไม่ต้องอาเทศสระที่สุดแห่งมาตุลศัพท์ เป็นอาน ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งอ้อักษร เพราะอาศัยสูตรว่า สรา เสร โลบิ ลบสระหลังในเพราะสระหน้า ด้วยสูตรว่า วา ปโร อสรูปา ในอุทาหรณ์นอกนี้ ลบสระหน้าด้วยสูตรว่า

สรา เสโร โลป ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิรัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ส่วนอุทาหรณ์นอกนี้ มีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในหนหลังนั้นแล

บทว่า มาตุลาพินมานมีกาเร ความว่า เมื่อมีความสำเร็จ อันท่านกล่าวไว้แล้วนั้นแลเมื่ออยู่ความเกินมาของศัพท์เพราะความที่ท่านกล่าวด้วยภาวะปัจจัยในคำว่า มานตตมีกาเร ย่อมมีรรถเกินมา เพราะความเป็นศัพท์ที่เกินมา ฉะนั้น จึงกล่าวว่า อานตตคคฺคเณน ในที่นี้ ตตปัจจัยนั่นเอง เป็นศัพท์ที่เกินมา ส่วนอานตตศัพท์ อันท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจไม่แยกกัน

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา นชฺโซ เป็นผลของอานตตศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า นชฺโซ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังจากนที่ศัพท์ ลงโยวิรัตติ เมื่ออาเทศอี อักษรของนที่ศัพท์ กับด้วยโยวิรัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า นชฺซา มีเพียงการลงนาวิรัตติ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการลงณัฐวิรัตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๙๙-๑๐๐. สูตรนี้ว่า สฺมาหิสฺมินิ มหาภิมาหิ วา (แปลง สฺมา, หิ และ สฺมิ เป็น มหา, ภิ และ มหิ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงกรลงวิรัตติหลังนามศัพท์มีปฺริสศัพท์เป็นต้น อันสมควรแก่พระดำรัสของพระชินะ ด้วยสูตรนี้ว่า ตโต จ วิภตฺติโย เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า ปฺริสสฺมา, ปฺริสเสหิ, ปฺริสสฺมิ พึงมีได้ (แต่) รูปอุทาหรณ์ว่า ปฺริสมหา, ปฺริสเสภิ, ปฺริสมหิ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศสมาวิรัตติ หิวิรัตติและสฺมิวิรัตติ ที่อยู่หลังรามมีปฺริสศัพท์เป็นต้น เป็นมหา เป็นภิ และเป็นมหิ จึงกล่าวสูตรว่า สฺมาหิสฺมินิ มหาภิมาหิ วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า อาเทศวิรัตติทั้งหลายเหล่านี้ คือ สฺมา หิ และสฺมิ เป็นมหา ภิ และมหิ ตามลำดับ ได้บ้าง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สฺมาหิสฺมินิ แสดงสัมพันธณัฐิการี คำว่า มหาภิมาหิ แสดงการริยะ คำว่า วา แสดงอรรถแห่งวิภปบรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า ย่อมมีการอาเทศวิรัตติเหล่านี้ คือ สฺมา หิ และสฺมิ หลังนามศัพท์ทั้งปวง เป็นมหา ภิ และมหิ อนึ่งด้วยศัพท์ในสูตรนี้ ท่านกำหนดเอาลิงค์ ๓ เพราะความที่สหศัพท์เป็นสัพพเสสสห สฺมา ด้วย หิ ด้วย สฺมิ ด้วย ชื่อว่า สฺมาหิสฺมิ แห่งสฺมาหิสฺมิเหล่านั้น ท่านอาจารย์ ไม่กล่าวว่า หิสฺมาหิสฺมิ กลับกล่าวไว้แบบนี้ เพื่อคล้อยตามสมาวิรัตติในสูตรข้างหน้า

อุทาหรณ์ทั้งหลาย คือ ปฺริสมหา, ปฺริสเสภิ, ปฺริสมหิ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปฺริสศัพท์ ลง สฺมาวิรัตติ หิวิรัตติ และสฺมิวิรัตติ อาเทศเป็นมหา ภิ และมหิ ด้วยสูตรนี้ เมื่ออาเทศสระที่สดุแห่งปฺริสศัพท์ เป็นเอ ด้วยสูตรว่า สฺหิสฺวกาโร เอ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านี้ คือ ปุริสสุมา, ปุริเสหิ, ปุริสสุมี เป็ยผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์เหล่านี้ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วรรณวนต์, อคนธกั และ วิรุฬหปุพฺผิ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ก็ อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังวรรณวนตาศัพท์เป็นต้น ลงอวิภัติ เมื่อลิงค์แม่มีอยู่ ไม่ต้องอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสมาวิภัตติ ทิวิภัตติ และสมิวิภัตติ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๑๐๐-๔๙. สูตรนี้ว่า น ติเมหิ กตกาเร หิ (การแปลง สุมา และ สมี ท้าย ต และ อิม ที่กระทำเป็น อ อักษรแล้วเป็น มหา และ มหิ [ตามลำดับ] ย่อมไม่มี) ออกมาจากสูตรว่า สุมาหิสมีนั มหามหิ วา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศสุมา หิ และสมี ที่อยู่หลังนามศัพท์ทั้งปวง เป็นมหา หิ และมหิ ด้วยสูตรว่า สุมาหิ ฯเปฯ วา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า อสุมา อสมี ฟังสำเร็จได้อย่างไร? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังศัพท์ทั้งหลายที่อาเทศเป็นอักษร ไม่มีการอาเทศสุมา เป็นมหา สมี เป็นมหิ จึงกล่าวสูตรนี้ว่า น ติเมหิ กตกาเรหิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังศัพท์นามเหล่านี้ คือ ต และอิม ที่อาเทศเป็นอักษรแล้ว จะไม่มีการอาเทศสุมา เป็นมหา และสมี เป็นมหิ หิแลศัพท์มาตามมา(ในสูตรนี้) เพราะความไม่มีความเป็นหิและสมินั้นเทียว เนื้อความ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว ต ด้วย อิม ด้วย ชื่อว่า ติม อักษร ของศัพท์นามเหล่าใด เหตุนี้ สัพพนามเหล่านั้น ชื่อว่า กตการา ที่กระทำเป็นอักษร

อุทาหรณ์เหล่านี้ คือ อสุมา และ อสมี มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังศัพท์ลงสุมาและสมิวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า สพพนาม ฯเปฯ ปจโอม และ ตสส วา นตต์ สพพตถ อาเทศศัพท์ทั้งตัว เป็นอ ด้วยสูตรว่า สสุมาสมิ ฯเปฯ ตต์ เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทศ ด้วยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เมื่อไม่ทำอาเทศด้วยสูตรนี้ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตมหา มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น เมื่อไม่ปฏิเสธด้วยสูตรนี้เทียว เพราะความที่แห่งตและอิมศัพท์เหล่านั้น อาเทศเป็นอ

๑๐๑-๕๐. สูตรนี้ว่า สุหิสวกาโร เอ (แปลง อ อักษร เป็น เอ ในเพราะ สุ และ หิ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า สุนหิสฺ จ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงความเป็นที่ชะสระหน้าทั้งหลาย ในเพราะสุวิภัตติ นวิภัตติ และหิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สุนหิสฺ จ เมื่อมีคำถามว่า รูปอุทาหรณ์มีอาทิว่า สพเพสุ, สพเพหิ ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อแสดงว่า ในเพราะวิภัตติทั้งหลายเหล่านี้ คือ สุ และหิ อักษร ย่อมถึงความเป็นเออักษร จึงกล่าวสูตรว่า สุหิสวกาโร เอ บัณฑิต ฟังกล่าวแล้วว่า สูตรนี้ ออกมาจากสูตรทั้งหลายที่กล่าวแล้ว ในหนหลัง

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อให้รู้ว่า ในเพราะวิภัติ
ทั้งหลายเหล่านี้ คือ สุ และหิ อักษร ย่อมถึงความเป็นเออักษร สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สุหิสฺสุ แสดง
นิमितตสัตตมี คำว่า อกาโร แสดงการี คำว่า เอ แสดงการียะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็น
วิธีสูตร เนื้อความ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สพเพสุ อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว
บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า เกสุ นี้ มีเพียงของการอาเทศก็ เป็นก ด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้ว่า
กิสฺส กเว จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๑๐๒-๕๑. สูตรนี้ว่า สพพนามานํ นมฺหิ จ (อ อักษรของสรรพนามย่อมถึงความเป็น เอ ใน
เพราะ น วิภัติ) ออกมาจากสูตรว่า สุหิสฺสวกาโร เอ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอา
เทศอักษฺร เป็นเออักษร ในเพราะสุวิภัติและหิวิภัติด้วยสูตรนี้ว่า สุหิสฺสวกาโร เอ เมื่อมีคำถามว่า
เมื่อความเป็นอย่างนี้มีอยู่ รูปอาหรณ์ว่า สพเพสํ, สพเพसानํ ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อ
แสดงว่า ในเพราะวิภัติ แม้การอาเทศอักษฺรของสัพพนาม เป็นเอ จึงกล่าวสูตรว่า สพพนามานํ
นมฺหิ จ บัณฑิต ฟังกล่าวแม้ว่า สูตรนี้ ออกจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงคณฺจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต จ วิภตฺติ
โย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อให้รู้ว่า ในเพราะวิภัติ
อักษฺร ของสัพพนามทั้งปวง ย่อมถึงความเป็นอ สูตรนี้มี ๓ บท คำ ว่า สพพนามานํ แสดงอวยวา
เปกขณฺฐี คำว่า นมฺหิ แสดงนิमितตตตมี คำว่า จ แสดงอนุภทฺตนะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ ฟังทราบ
ว่าเป็นวิธีสูตรขยายความ เพราะอการศัพท์ อละเอการศัพท์ จากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ตามมา ใน
เพราะวิภัติ อักษฺรของสัพพศัพท์ ย่อมถึงความเป็นเอ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สพเพสํ อนึ่ง บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สพเพสํ มี
การประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังสพพศัพท์ ลงวิภัติ เพราะอาศัยสูตรว่า สุหิสฺสวกาโร เอ อาเท
สอักษฺรเป็นเอ ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า สพพนาม ๆเปฯ ปจฺโม เมื่ออาเทศวิภัติ เป็นส ด้วย
สูตรว่า สพพโต นํ สํสาณํ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า สพเพसानํ มีเพียงการอา
เทศวิภัติ เป็นसानํเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่ามีอาทิว่า อมุสฺส มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? อนึ่ง บรรดาอุทาหรณ์
เหล่านั้น หลังจากอมุศัพท์ ลงวิภัติ เมื่อความเป็นสัพพนามแม้มีอยู่ ไม่ต้องอาเทศเป็นเออักษร ด้วย
สูตรนี้ เพราะความไม่มีการอาเทศเป็นอ เพราะอาศัยสูตรว่า โยสุ กต ๆเปฯ ฆํ ทำที่ฆะ ด้วยสูตรว่า สุนํ
หิสฺส จ เมื่ออาเทศวิภัติ เป็นส โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๑๐๓-๕๒. สูตรนี้ว่า อโต เนน (แปลง นา วิภตติหลัง อ การันต์ของนามศัพท์เป็น เอน) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงคณจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต จ วิภตติโย ออกมาอย่างไร ? คือ ในอุทาหรณ์มีอาทิวา สพเพน, เยน, เตน เพราะอาศัย อธิการสูตรว่า ชินวจนฺยุตฺตํ หิ ตັงฺสพฺพ ย และต เป็นลิงค์ ด้วยสูตรนี้ว่า ลิงคณจ นิปฺปชฺชเต เมื่อลงนาคตยยาวิภตติ ด้วยสูตรนี้ว่า ถเปตฺวา ตโต จ วิภตติโย จะสำเร็จรูปเป็น สพเพน ได้อย่างไร ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังลิงค์ที่เป็นอการันต์ อาเทศนาวิภตติที่เป็นอการันต์ อาเทศนาวิภตติ เป็นเอน ด้วยสูตรนี้ว่า อโต เนน จึงกล่าวสูตรว่า อโต เนน

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อให้รู้ว่า หลังจากลิงค์ที่เป็นอการันต์ อาเทศนาวิภตติ เป็นเอน สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อโต แสดงอวิ คำว่า นา แสดงการี คำว่า เอน แสดงการิยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธีสูตร เนื้อความ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิเป็นต้นว่า นักศึกษาพึงถือเอาลิงค์ที่เป็นอการันต์ ด้วยวจนฺตเถว่า ชื่อว่า อ เพราะวจนฺตเถว่า อ ของเอ มีอยู่ เหตุนั้น ชื่อว่า อ ฉะนั้น หลังจากลิงค์ ที่เป็นอการันต์ เมื่ออักษรจากสูตรว่า สุหิสฺสวกาโร เอ ตามมา การออกเสียง อักษร อีกครั้ง เพื่อห้ามการิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา สพเพน บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เณ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังกศัพท์ ลงนาคตยยาวิภตติ มีเพียงการอาเทศก็ เป็นก ด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้ว่า กิสฺส ก เว จ อุทาหรณ์ว่า เอน หลังอิมศัพท์ ลงนาคตยยาวิภตติเอวจนะ เพราะอาศัยสูตรว่า สพฺพสฺสิมฺสเสว อาเทศอิมศัพท์ เป็นอน ด้วยสูตรว่า อนิมิ นามหิ จ เหน้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์มีอาทิวา อมฺนา และ, ภิกฺขุณา มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น เมื่อนาวิภตติ แม้มีอยู่ ไม่ต้องอาเทศนาเป็นเอน ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งอการันต์แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

และ อุทาหรณ์ว่า ตสฺมา มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น เมื่อความเป็นอการันต์ แม้มีอยู่ เมื่อไม่ต้องอาเทศเป็นเอน ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีนาวิภตติ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๑๐๔-๕๓. ถ้อยคำที่ออกมาของสูตรนี้ว่า โส (แปลง สி หลัง อ การันต์ของนามศัพท์เป็น โอ) เป็นเช่นกับสูตรนี้ว่า อโตเนน

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมมีการอาเทศสิวิภตติ เบื้องหลังอการันต์ เป็นโอได้ บทว่า สิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า โอ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท จริงอยู่ในสูตรนี้ ท่านอาจารย์กล่าวแล้วด้วยอำนาจแห่งปฐมการีและปฐมการิยะ ก็ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวถึงความที่สูตรนี้เป็นบทเดียวกัน เพราะทำสมาสว่า โส แห่งสิ ชื่อว่า โส ส่วนวทนต์ยา

จารย์กล่าวว่า คำของนยาสนั้นไม่ถูกต้อง เพราะไม่ได้การีและการิยะในขณะเดียวกัน คำว่า สิ แสดงการี คำว่า โอ แสดงการิยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า เพราะอโตศัพท์ ซึ่งมีความหมายว่าอวิจากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ตามมา ในสูตรนี้ หลังนามศัพท์ที่เป็นอการันต์ อาเทศสิวิภัตติ เป็นโออักษร

อุทาหรณ์ทั้งหลาย คือ สพฺโพ, โย, โส, โก และ อมุโก บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โส มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังศัพท์ ลงสิวิภัตติ ในเพราะสิวิภัตติหนปลาย อาเทศอักษร เป็นสอักษร ด้วยสูตรว่า เอตเตสนโต ในอุทาหรณ์ว่า โก นี้ หลังศัพท์ ลงสิวิภัตติ อาเทศก็เป็นอักษร ด้วยศัพท์ในสูตรว่า กิสส ก เว จ หลังอมุศัพท์ ลงสิวิภัตติ และมีเพียงการลงอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า สพฺพโต โโก เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ปุริสานิ มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? อนึ่ง ในอุทาหรณ์นั้น หลังปุริสศัพท์ ลงนิวิภัตติ เมื่อความเป็นอการันต์แม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องอาเทศสิวิภัตติเป็นโออักษร เพราะความไม่มีสิวิภัตติ

ในอุทาหรณ์ว่า สยมภู เมื่อสิวิภัตติแม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องอาเทศสิวิภัตติเป็นโออักษร เพราะความไม่มีแห่ง อการันต์ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๐๕-๕๔. สูตรนี้ว่า โส วา (หลังนามศัพท์ที่เป็นอการันต์ อาเทศนาวิภัตติ เป็นโส ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า อโต เนน ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการอาเทศนาวิภัตติ นามศัพท์ที่เป็นอการันต์ เป็นเอน ด้วยสูตรว่า อโต เนน เมื่อมีคำถาม เมื่อความเป็นอย่างนั้นมีอยู่ รูปสำเร็จมีอาทิว่า อตฺถโส และ พุณฺชนโส พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า อาเทศนาวิภัตติ หลังนามศัพท์ที่เป็นอการันต์ เป็นโอ ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า โส วา บัณฑิตพึงกล่าวแม้ว่า สูตรนี้ออกมาแล้วจากสูตรทั้งสอง ที่กล่าวไว้ในหนหลัง

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังนามศัพท์ที่เป็นอการันต์ อาเทศนาวิภัตติ เป็นโอ ได้บ้าง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า โส แสดงการิยะ คำว่า วา แสดงวิกัปนัตถะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า เพราะอโตศัพท์ที่มีความหมายว่า อวิ นาศัพท์ จากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ตามมา หลังนามศัพท์ที่เป็นอการันต์ อาเทศนาวิภัตติเป็นโส ได้บ้าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อตฺถโส, พุณฺชนโส, ‘อฺกฺขรโส, สุตฺตโส,’ ปทโส, ยสโส และอุปายโส อนึ่ง อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังอตฺถศัพท์ และ พุณฺชนศัพท์เป็นต้น ลงนาวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน เมื่ออาเทศนาวิภัตติ เป็นโส ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปาเพน เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์เหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่าย เทียบ

๑๐๖-๕๕. สูตรนี้ว่า ทีโฆเรหิ (แปลง สฺมา วิภตติที่อยู่ท้าย ทีฆ ศัพท์ และ โอร ศัพท์ เป็น โส ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อโต เนน และ โส วา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการอาเทศนาวิภตติ หลังนามที่เป็นอการันต์ เป็นเอน และเป็นโส ด้วยสูตรทั้งหลายว่า อโต เนน และ โส วา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ทีฆโส และโอรโส ฟังมีได้ อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังทีฆศัพท์ และอูรศัพท์ อันเป็นอการันต์ อาเทศสมาวิภตติ เป็นโส ได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า ทีโฆเรหิ บัณฑิต ฟังกล่าวแม้ว่า สูตรนี้ ออกจากสูตรทั้งหลายที่กล่าว แล้ว ในหนหลัง

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังนาม ศัพท์เหล่านี้ คือ ทีฆ และโอร อาเทศสมาวิภตติ เป็นโส ได้บ้าง สูตรนี้มี ๑ บท คำว่า ทีโฆเรหิ แสดง อวธิ บรรดาสังญาสูตร ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธิสูตฺร ขยายความว่า เพราะสมาวิภตติ จากสูตรนี้ว่า ส มาหิ ฯเปฯ มหิ วา ตามมาโดยมีชูกคติดกนัย อโตศัพท์ที่มีความหมายว่าอวธิ จากสูตรว่า อโต เนน และ วาศัพท์ จากสูตรว่า โส วา ตามมา หลังนามที่เป็นอการันต์เหล่านี้ คือ ทีฆ และ โอร อาเทศสมาวิภตติ เป็นโสได้บ้าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทีฆโส และ โอรโส ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังทีฆศัพท์ และหลัง โอรศัพท์ ลงสมาวิภตติ เพราะอาศัยสูตรว่า ส มาหิ ฯเปฯ มหิ วา, อโต เนน และ โส วา เมื่ออาเทศสมา วิภตติ เป็นโส ด้วยสูตรนี้แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ทีฆมหาและ โอรมหา เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์เหล่านั้น ฟังรู้ได้ โดยง่ายเทียบ

๑๐๗-๕๖. สูตรนี้ว่า สพพโยนินมาเอ (แปลง โย และ นิ ทั้งศัพท์ท้ายนามศัพท์ อ การันต์ เป็น อา และ เอ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงคณฺจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต จ วิภตติโย ออกมา อย่างไร ? คือ เมื่อตั้งนามศัพท์มีอาทิว่า ปุริสศัพท์ ปาปศัพท์ และจิตตศัพท์ ด้วยสูตรว่า ลิงคณฺจ นิปฺปชฺชเต หลังปุริสศัพท์เป็นต้น ลงโยวิภตติ ด้วยสูตรว่า ตโต จ วิภตติโย ครั้นอาเทศ โอ เป็นเอ แล้ว เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จว่า ปุริสา ปุริเส ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า อาเทศโย วิภตติทั้งสอง หลังนามศัพท์ที่เป็นอการันต์ เป็นนิอักษร เป็นอาอักษร แลเป็นเออักษร ได้บ้าง จึง กล่าวสูตรว่า สพพโยนินมาเอ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังนาม ศัพท์ที่เป็นอการันต์ อาเทศโยวิภตติ ทั้งหลาย ทั้งปวง เป็นอา และ เป็นเอ ตามลำดับได้บ้าง สูตรนี้มี

๒ บท คำว่า สพพโยนิน แสดงการี คำว่า อาเอ แสดงการียะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า อโตศัพท์ และวาศัพท์ ตามมา เหตุนั้น หลังอการันต์ อาเทสโยวิภตติทั้งตัว เป็นอา เป็นเอตามลำดับ ได้บ้าง โย ด้วย โย ด้วย ชื่อว่า โย นิ ด้วย นิ ด้วย ชื่อว่า นิ โย ด้วย นิ ด้วย ชื่อว่า โยนิ โยเหล่านั้นทั้งหมด เหตุนั้น ชื่อว่า สพพโยนิ แห่งโยและนิตั้งปวงเหล่านั้น ด้วยสพพศัพท์ ท่านยอมนับสงเคราะห์เอาโยวิภตติทั้งปวง และนิตั้งปวง ก็ในคัมภีร์ปทฐปฐิติ ท่านกล่าวไว้ว่า ศัพท์ว่า สพพ (ทั้งศัพท์) มีประโยชน์เพื่อแปลงวิภตติทั้งศัพท์

อุทาหรณ์ว่า ปุริสา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปุริสศัพท์ ลงโยปฐมาวิภตติ พหูวนะ เพาะอาศัยสูตรว่า อโต เนน และ โส วา อาเทสโยวิภตติ เป็นอาอักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า ปุริเส หลังปุริสศัพท์ ลงโยทุติยาวิภตติพหูวนะ เมื่ออาเทสโยวิภตติเป็นเออักษรเป็นต้น ด้วยสูตรนี้ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า รุปา หลังรูปศัพท์ ลงโยปฐมาวิภตติพหูวนะ เมื่ออาเทสโยวิภตติเป็นอาอักษรเป็นต้น ด้วยสูตรนี้ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า รุเป หลังรูปศัพท์ ลงโยทุติยาวิภตติพหูวนะ อาเทสโยวิภตติ เป็นนิ อาเทสนิวิภตติอาเทสนั้น เป็นเออักษรเป็นต้น ด้วยสูตรนี้ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ โดยนัยที่กล่าวแล้ว

วาศัพท์จากสูตรว่า โส วา ตามมาปรากฏในสูตรนี้ วาศัพท์นั้น ย่อมแสดงนิจจวิธิ อนิจจวิธิ และอสันตวิธิ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว ในคัมภีร์ปทฐปฐิติเป็นสังคหาคาว่า

“วา ศัพท์ยอมแสดงนิจจวิธินั้นเที่ยวในปุงลึงค์ อนิจจวิธิ

ในปุงสกลึงค์ และอสันตวิธิ ในเมื่อ ฌ (อิ วัณณะ) ถูกกระทำเป็น

อ แล้ว”

อธิบายความว่า คำว่า วาสติ ได้แก่ วาศัพท์ที่ตามมาปรากฏในสูตรนี้ ย่อมแสดงความเป็นอา เป็นเอ ในปุงลึงค์ เป็นนิจจวิธิ ย่อมแสดงความเป็นอา และเป็นเอในปุงสกลึงค์ เป็นอนิจจวิธิ ย่อมแสดงการอาเทสอิวัณณะที่ชื่อฌ เป็นอักษร ไม่มีในปุงสกลึงค์ เป็นอสันตวิธิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อคฺคโย, มฺนโย, อิสโย เป็นนผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลัง อคฺคศัพท์ มฺนศัพท์ และ อิสศัพท์ ลงโยวิภตติ ตั้งชื่อฌ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ปญจาทีนมตต์ อาเทสฌ เป็นอักษร ด้วยสูตรว่า โยสวกตรส โส โฌ แม้เมื่อโยวิภตติอยู่หลังอการันต์ ก็ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะพวาศัพท์ห้ามไว้แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปุริสสส, รูปสส มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลัง ปุริสศัพท์ และ รูปศัพท์ ลงสวิภตติ ลงสอักษรเป็นอาคม เมื่อการ

นำพยัญชนะที่ควรนำไป เมื่อความเป็นอการันต์แม้มืออยู่ ก็ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีโยวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทณฺฑิโน, อคฺคิ และ มฺณี ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทณฺฑิโน มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังทณฺฑิศัพท์ ลงโยวิภัตติ เมื่อโยวิภัตติแม้มืออยู่ ก็ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะไม่มีความเป็นอการันต์ ตั้งอักษร ชื่อม ทำรัสสะวัณณะที่ไม่ได้ชื่อขอด้วยสูตรว่า อโฆ ฯเปฯ สวปี จ เพราะอาศัยสูตรว่า นํ ฌโต กตรสฺสา เมื่อทำอาเทศโยวิภัตติ เป็นโนด้วยสูตรว่า โยโน โน แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า อคฺคิ และ มฺณี มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลัง อคฺคิศัพท์ และมฺณีศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ไม่ต้องทำอาเทศ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ฌลโต สสฺส โน วา เมื่อลงโยวิภัตติ ด้วยสูตรว่า ฌปโต ฯเปฯ โป เมื่อทำที่ชะด้วยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ที่ฌ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๐๘-๕๗. สูตรนี้ว่า สฺมาสมินิ วา (แปลง สฺมา และ สฺมิ ทั้งศัพท์ซึ่งอยู่หลังนามศัพท์ อการันต์ เป็น อา และ เอ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงคณฺจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต จ วิภตฺติโย ออกมาอย่างไร ? คือ เมื่อมีคำถามว่า ตั้งปฺริสศัพท์ เป็นลิงค์ โดยนัยที่กล่าวแล้วในหนหลัง หลังปฺริสศัพท์นั้น ลงสฺมาและสฺมิวิภัตติแล้ว รูปสำเร็จว่า ปฺริสา ปฺริเส พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังนามศัพท์ที่เป็นอการันต์คือปฺริสศัพท์ อาเทศสฺมาวิภัตติ เป็นอา สฺมิวิภัตติเป็นเอ จึงกล่าวสูตรว่า สฺมาสมินิ วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังนามศัพท์ที่เป็นอการันต์ ย่อมมีการอาเทศสฺมาวิภัตติและสฺมิวิภัตติ เป็นอา และเป็นเอ ตามการนับ ได้บ้าง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า สฺมาสมินิ แสดงสัมพันธฎฐิการี คำว่า วา แสดงวิกัปปนัตถะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะสพฺพศัพท์ อโตศัพท์ และเอาาศัพท์ ตามมา หลังนามศัพท์ที่เป็นอการันต์ อาเทศสฺมาวิภัตติและสฺมิวิภัตติ เป็นอา และเป็นเอ ตามลำดับ ได้บ้าง เมื่อวาศัพท์ จากสูตรว่า โส วา แม้ตามมา ท่านยังทำวาศัพท์ไว้ ในสูตรนี้อีก เพื่อห้ามเนื้อความนั้น เพาะความที่วาศัพท์ที่ตามมาในสูตรนี้ว่า สพฺพโยนินฺมาเอ เป็นววัตถิตวิภาสา ท่านจึงกล่าวแม้วว่า วาศัพท์ในสูตรนี้ ดึงอาและเอไว้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปฺริสา และ ปฺริเส อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปฺริสศัพท์ ลงสฺมาวิภัตติ และสฺมิวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรนี้ว่า อโต เนน, โส วา และ สพฺพโยนินฺมาเอ เมื่ออาเทศวิภัตติเหล่านั้น เป็นอา เป็นเอ ตามลำดับ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระ หลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย ผลของวาศัพท์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทณฺฑินา ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทณฺฑินา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังทณฺฑิศัพท์ ลงสฺมาวิภัตติ แยกพยัญชนะออก ตั้งชื่อม ทำรัสสะ

ด้วยสูตรว่า โอโฆ ฯเปฯ ปี จ ไม่ต้องทำตามวิธีที่กล่าวไว้ เพราะไม่มีความเป็นอการันต์ เพราะอาศัยสูตรว่า สมนา เมื่ออาเทศมาสวิภัตติ เป็นนา ด่วนสูตรว่า ฌลโต จ แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๐๙-๕๘. สูตรนี้ว่า อาย จตุตถกวจนสส ตฺ (แปลงจตุตถวิภัตติ เอกพจน์ท้าย อ การันต์ เป็น อาย ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงคณจ ฯเปฯ เต และ ตโต จ วิภัตติโย ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า บรรดาอุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิว่า อตถาย และ หิตาย เมื่อมีคำถามว่า อุทาหรณ์มีอาทิว่า อตถาย พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในเมื่อ หลังจากอการันต์ ที่เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์ มีอตถศัพท์เป็นต้น ลงสจจตุตถวิภัตติเอกวจนะ คือ ย่อมมีการอาเทศสจจตุตถวิภัตติเอกวจนะ หลังอการันต์ที่เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์ เป็นอาย จึงกล่าวสูตรว่า อาย จตุตถกวจนสส ตฺ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังนามศัพท์ที่เป็นอการันต์ ที่เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์ อาเทศสจจตุตถวิภัตติเอกวจนะ เป็นอาย ได้บ้าง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อาย แสดงการริยะ คำว่า จตุตถกวจนสส แสดงอาเทศเพกขฉัญญี คำว่า ตฺ แสดงสมุจยยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พิงทราบว่าเป็นวิธิสูตโร อัตศัพท์ และวาทศัพท์ตามมา เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว เอกวจนะ ของจตุตถวิภัตติ ชื่อว่า จตุตถกวจน อนึ่ง ในสูตรนี้ ย่อมห้ามฉัญญีวิภัตติ ด้วยคำว่า จตุตถวิ (และ) ห้ามจตุตถวิหฺวจนะ ด้วยศัพท์ว่าเอกวจนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อตถาย ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อตถาย มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอตถศัพท์ ลงสจจตุตถวิภัตติเอกวจนะ เพราะอาศัยสูตรว่า โอโตเนน และ โส วา เมื่ออาเทศสวิภัตติจตุตถวิภัตติเอกวจนะ เป็นอาย เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า อิลิสฺส มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? อุทาหรณ์เมื่อนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

แม้อุทาหรณ์ว่า บุริสฺส มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น เมื่อความเป็นอการันต์มีมีอยู่ ก็ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีจตุตถวิภัตติแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สมณสฺส วา พรหมณสฺส วา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ในอุทาหรณ์นั้น เพราะความที่วาทศัพท์ เป็นกวจจตถ (อรรถของกวจจศัพท์) ท่านอาจารย์จึงแสดงความไม่มีการอาเทศสจจตุตถวิภัตติ เป็นอาย หลังอการันต์ปุงลึงค์ ในเพราะสัมปทานล้วน

จศัพท์ ในคำว่า ตถณจ โหติ ย่อมรวบรวมเอาว่า เป็นอตถ์ เหตุนั้น ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อตถตถ์, หิตตถ์ และ สุขตถ์ จึงมีแม้การอาเทศสจจตุตถวิภัตติเอกวจนะ เป็นตถ์ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ยทตถ์, กิมตถ์, เตลาทิตตถ์ และ ตณฺหุลาทิตตถ์ เป็นการอาเทศสจจตุตถวิภัตติเอกวจนะ เป็นอตถ์

อนึ่ง การอาเทศ เป็นอายุ ตั้งอยู่ในฐานะ ๔ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งปุงชิ่งและ
นปุงสลิงค์ทั้งสอง ฐานะ ๔ อย่าง คือ

(๑) คตยตถกมมณี ในกรรมแห่งอรรถของธาตุว่า “ไป” อุทาหรณ์ เช่น มุลา ย ปฏิกสเสยยา
ติ มุล ปฏิกสเสยย. อปโป สคคายาติ อปโป อปโปโก สโต สคคาย สคค คจฉติ.

(๒) นยนตถกมมณี ในกรรมแห่งอรรถของธาตุว่า “นำไป” อุทาหรณ์ เช่น วิรมถ อายสมน
โต มม วจนายาติ มม วจนโต วิรมถ

(๓) วิภตติวิปลลาเส ในความคลาดเคลื่อนแห่งวิภตติ อุทาหรณ์ เช่น

-ในปัญจมีวิภตติ-- มหโต คณาย ภตตา เมติ มม มหโต หัสคณาย ภตตา

-ในฉัฐวิภตติ-- อสกกตา ธนญจ ยายาติ ธนญจ เยนาคี กตตุตเถ วา ธนญจ ยสส และ

(๔) ตทตเถ ในประโยชน์เกื้อกูล อุทาหรณ์ เช่น อภิญญา อภิญญตถ. สมโพชาย สม
พุชฌนตถ. นิพพานาย นิพพานตถ

หลังจากลึงค์ทั้งสาม ลงสจตุตถีวิภตติเอกวจนะ ในตทตถได้

ในการประกอบกับนโมศัพทเป็นต้น อุทาหรณ์ว่า พุชชาย ไม่พบการอาเทศสจตุตถีวิภตติ
เอกวจนะ เป็นอายุ ทั้งในพระบาลีและแอรรถกถาทั้งหลาย

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคคาถาไว้ในคัมภีร์สัททนีติปทมาลาว่า

รูปศัพท์ที่เป็นปุงลึงค์และนปุงสลิงค์ ที่มีการแปลง ส

จตุตถเอกวจนะเป็นอายุ มี ๔ ฐานะ คือ ในฐานะที่เป็นกรรม

ของธาตุที่มีอรรถว่าไป ในฐานะที่เป็นกรรมของธาตุ ที่ไอรธ

ว่านำไป ในฐานะที่เป็นวิภตติวิปลาส และในฐานะที่เป็น

ตทตถสัมปทาน

ตัวอย่างที่แปลงเป็นอายุ ท้ายศัพท์ที่เป็นกรรมของธาตุ

ที่มีอรรถว่าไป ข้าพเจ้าพบตัวอย่างในคัมภีร์ศาสนา ดังนี้ คือ

มุลา ย ปฏิกสเสยย, อปโป สคคาย คจฉติ

ตัวอย่างที่แปลงเป็นอายุ ท้ายศัพท์ที่เป็นกรรมของธาตุ

ที่มีอรรถว่านำไป เช่น ทกาย เนติ, ตัวอย่างหารแปลงเป็นอายุ

ในอรรธปาทาน ซึ่งมีความสัมพันธ์กับกิริยาการงดเว้น เช่น

วจนาย

ตัวอย่างการปลงเป็นอายุ ทำศัพทที่เป็นสามี คือ คณาย

ซึ่งสัมพันธ์กับศัพทว่า ภคตา, บทว่า ธนญจายาย เป็นบทที่ระบุ

ถึงสามี ในอรรธกัตตา (ฉฐฐีกัตตา) เพราะสัมพันธ์เข้ากับศัพทว่า

อสกุกตา, บัณชิต พึงค้นหาศัพทที่เป็นวิภตติวิปลาส แม้อื่นๆ

ส่วนบทเหล่านี้ คือ อภิญญาย, สมโพธาย, นิพพานาย

เป็นตัวอย่างของการแปลง ส เป็น อายุ ในอรรธกัตตสัมปทาน

เป็นตัวอย่างทั้งสามลิงค์

สรุปการแปลง ส จตุตถีวิภตติ เอกวจนะ เป็นอายนี้

ข้าพเจ้า ได้แสดงไว้โดยคล้อยตามนยะแห่งพระบาลี, ก็ฐานะ

เช่นนี้ มีความลพเอียดอ่อน บัณชิต จึงควรพินิจพิจารณาอยู่

เนื่องๆ

๑๑๐-๕๙. สูตรนี้ว่า ตโต เนว จ สัพพนาเมหิ (การแปลง สฺมา, สฺมี และจตุตถีวิภตติ เอกพจน์ท้ายสรรพนาม อ การันต์ เป็น อา, เอ และ อาย ทั้งสามย่อมไม่มีนั้นเที่ยวได้บ้าง) ออกมาจาก สูตรทั้งหลายว่า สฺมาสมินิ วา และ อาย จตุตถเอกวจนสส ตุ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศวิภตติเหล่านี้ คือ สฺมา สฺมี และส ซึ่งอยู่หลังการันต์ เป็น อา เป็นเอ และเป็นอาย ด้วยสูตรทั้งสองเหล่านั้น เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น เมื่อทำอาเทศสฺมา สฺมี และวิภตติ หลังสัพพนาที่เป็นนการันต์ไปแล้ว อุทาหรณ์มีอาทิว่า สัพพสฺมา, สัพพสฺมี และ สัพพสส พึงสำเร็จรูปได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ไม่ต้องอาเทศวิภตติเหล่านั้น ที่อยู่หลังสัพพนามทั้งหลายที่เป็นนการันต์ เป็นอ เป็นเอและเป็นอาย จึงกล่าวสูตรว่า ตโย ๆเปฯ หิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังสัพพนามทั้งหลายที่เป็นนการันต์ ไม่ต้องอาเทศวิภตติทั้งหลายเหล่านี้ คือ สฺมา สฺมี และส เป็นอา เป็นเอ และเป็นอาย ทั้งสามที่กล่าวแล้วในหนหลัง สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า ตโย แสดงการียะ คำว่า น แสดงการปฏิเสธ คำว่า เอว แสดงอวธารณะ คำว่า จ แสดงอนุกัฏฐณะ คำว่า สัพพนาเมหิ แสดงอวิ บรรดา สัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ท่านอาจารย์ ย่อมห้ามการปฏิเสธทุกเมื่อด้วยเอวศัพท เพราะเหตุนี้ หลังจากสัพพศัพทเป็นต้น ย่อมอาเทศสฺมาวิภตติ เป็นอา และสฺมีวิภตติ เป็นเอ จศัพทมีไว้เพื่อ

ประโยชน์แก่การตั้งสมาธิวิภาตติ และสมาธิวิภาตติไว้ เมื่อการโยคะ คืออาและเอ อันท่านถือเอาแล้ว โยและนิ ทั้งหลาย อันเป็นกาณี ก็ไม่ควรตามไปด้วย ท่านอาจารย์ทำการตั้งสมาธิวิภาตติและสมาธิวิภาตติไว้ ด้วยจ ศัพท์ เพื่อประโยชน์แก่การห้ามการตามไปนั้น สูตรทั้งสองที่ติดกันไม่มีระหว่าง ย่อมตามมาในสูตรนี้ เนื้อความ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา สพพสมา, สพพสมิ และ สพพสส บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สพพสมา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังสรรพศัพท์ ลงสมาธิวิภาตติ สมาธิวิภาตติ และสวิภาตติ เมื่อท่านปฏิเสธการอาเทศวิภาตติทั้ง ๓ เป็นอา เป็นเอ และเป็นอาย ด้วยสูตรนี้แล้ว ฟัง ทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์เหล่านี้ว่า กสมา, กสมิ, กสส หลังก็ศัพท์ ลงสมาธิวิภาตติ สมาธิวิภาตติ และสวิภาตติ มีการอาเทศก็ เป็นก ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า กิสส ก เว จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ปาปา, ปาเป, ปาปาย มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปาปา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังจากปาปศัพท์ เมื่อลงสมาธิวิภาตติ สมาธิวิภาตติ และสวิภาตติ ในสองอุทาหรณ์แรก เพราะไม่มีความเป็นสัพพนาม จึงอาเทศสมา เป็นอา สมิ เป็นเอ ด้วยสูตรนี้ว่า สมาสมินิ วา แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์หลัง เมื่อทำ อาเทศสจตุตถวิภาตติ เป็นอาย ในตทัตถะ ด้วยสูตรนี้ว่า อาย จตุตถะกวจนสส ตฺ แล้ว ฟังทราบรูป สำเร็จ

ส่วนในคัมภีร์นยาสะ รกล่าวไว้ว่า อุทาหรณ์ว่า ปาปาย นี้ เป็นเช่นกับอุทาหรณ์นี้ว่า อตถาย

๑๑๑-๖๐. สูตรนี้ว่า ฆโตนาทินิ (แปลง นา วิภาตติเป็นต้นที่เป็นเอกพจน์ท้าย ฆ เป็น อาย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อโต เนน และ อาย จตุตถะกวจนสส ตฺ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการอาเทศนาวิภาตติหลังการันต์ เป็นเอน ด้วยสูตรว่า อโต ๆเปฯ น และการอาเทศสจตุตถ วิภาตติเอกวจนะ เป็นอาย ด้วยสูตรว่า อาย จตุตถะกวจนสส ตฺ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า กณณาย ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อแสดงว่า หลังจากการันต์ที่ชื่อข อาเทศวิภาตติฝ่ายเอกวจนะมีนาวิภาตติเป็นต้น เป็นอาย จึงกล่าวสูตรว่า ฆโต ๆเปฯ น

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมมีการอาเทศหมู่วิภาตติฝ่ายเอกวจนะ ที่อยู่หลังฆ เป็นอาย สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ฆโต แสดงอวจน คำว่า นา ทินิ แสดงการันต์ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิสูตร อายศัพท์จากสูตรว่า อาย ๆเปฯ ตฺ และ เอกวจนศัพท์ จากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ตามมา เนื้อความและรูปวิเคราะห์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กณฺณาย อนึ่ง บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กณฺณาย มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังกณฺณศัพท์ ลงอาปัจจย ด้วยสูตรว่า อิตถิมโต อาปัจจโย ลบ สระหน้าและทำปกติสระหลัง ทำบทที่มีอิตถิลิงคปัจจยเป็นที่สุดให้เป็นเหมือนนามด้วยศัพท์ในสูตรนี้ ว่า ตทิตฺ ๗เปฯ ที่สุ จ หลังกณฺณศัพท์นั้น ลงนาวิภตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อาล ๗เปฯ สณฺโณ และ เต อิตถิยา โป ตั้งอาชีอฆ ด้วยสูตรว่า อา โฆ เพราะอาศัยสูตรนี้ว่า आय जटुटकेवज्जसु तु आतेसनाविภत्ति เป็นอาย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า รตติยา, เทวียา, เณฺนุยา, วรุยา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า รตติยา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังรตติศัพท์ เมื่อลงนาวิภตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อาล๗เปฯ สณฺโณ และ อิวณฺณวณฺณา ฉลา ตั้งอิวณฺณะ ชีอป ด้วยสูตรว่า เต อิตถิยา โป เมื่อนาวิภตติเป็นต้นแม้มีอยู่ ไม่ต้องทำตามวิธีที่กล่าวแล้วด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีฆ เพราะอาศัยสูตรว่า आयजटुटके ๗เปฯ तु เมื่ออาเทสनावิภตติ เป็นยา ด้วยสูตรว่า ปโต ยา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า เทวียา นี้ มีเพียงการรัสสะด้วยสูตรว่า อโฆ รสส ๗เปฯ จ เท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า เณฺนุยา หลังเณฺนุศัพท์ เมื่อนาวิภตติเป็นต้น มีเพียงการตั้งอุกษร ชีอป เท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า วรุยา หลังวุฐศัพท์ เมื่อนาวิภตติเป็นต้น มีเพียงการทำรัสสะโดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว เพราะความเป็นอุการันต์ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า กณฺณ, วิชฺช, วิณฺ และ คจฺค พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า กาสุ นี้ มีเพียงการอาเทศกศัพท์ เป็นกเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๑๑๒-๑๑๓. สูตรนี้ว่า ปโต ยา (แปลงวิภตติเอกพจน์มี นา เป็นต้นท้าย ป เป็น ยา) ออกมาจากสูตรว่า ฮโต นาทีนฺ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการอาเทศวิภตติฝ่ายเอกวจนจะมี นาวิภตติเป็นต้น หลังฆ เป็นอาย ด้วยสูตรนี้ว่า ฮโต ๗เปฯ นํ ถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า รตติยา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า รตติยา ย่อมมีแม้การอาเทศหุมวิภตติฝ่ายเอกวจนะ มาวิภตติเป็นต้น ที่อยู่หลังป เป็นยา จึงกล่าวสูตรว่า ปโต ยา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การอาเทศหุมวิภตติเอกวจนะมีนาวิภตติเป็นต้น หลังป เป็นยาได้ สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ปโต แสดงอวิ คำว่า ยา แสดงการียะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิสูตร อาทิสัพท์ และเอกวจนศัพท์ ตามมาเนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า รตติยา, อิตถิยา, เณฺยุยา และ วรฺยุยา อนึ่ง อุทาหรณ์เหล่านั้น
ในอุทาหรณ์หลัง (อิตถิยา) และในอุทาหรณ์หลัง (วรฺยุยา) มีเพียงการทำรัสสะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว
เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ คือ รตติ, รตตี, อิตถี และ อิตถี มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? บรรดา
อุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า รตติ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังรตติศัพท์ ลงสิวิภตติ
ตั้งอิวิณธและอวิณธะชื่อป โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อปมีอยู่ ไม่ต้องทำตามวิธีที่กล่าวด้วยสูตรนี้ เพราะ
ความไม่มีนาวิภตติเป็นต้น เมื่อลบสิวิภตติด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ สิปี แล้ว พังทรารูปสำเร็จ ใน
อุทาหรณ์ว่า รตตี นี้ ลงโยวิภตติ เมื่อลบโยวิภตติแล้ว เมื่อทำที่ฆะด้วยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ที่ฆิ แล้ว พัง
ทรารูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ว่า อิตถี นี้ หลังอิตถิศัพท์ เมื่อลบสิวิภตติแล้ว พังทรารูปสำเร็จ ใน
อุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการลบโยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลาย คือ กณฺณาย, คงคาย, วิณฺณาย และ ปภายา มีการประกอบรูปศัพท์
อย่างไร ? ในอุทาหรณ์เหล่านั้น เมื่อนาวิภตติเป็นต้นแม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความ
ไม่มีป แล้ว พังทรารูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ คือ รตตินิ และ อิตถินิ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น
หลังรตติศัพท์ ลงนาวิภตติ เพราะอาศัยสูตรว่า กตฯเปฯ ที่ฆิ เมื่อทำที่ฆะด้วยสูตรว่า สุนฺหิสฺ จ แล้ว พัง
ทรารูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ พังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๑๓-๑๒. สูตรนี้ว่า สขโต คสเส วา (แปลง ค ท้าย สข ศัพท์และศัพท์อื่นๆ เป็น อ, อา, อิ,
อี และ เอ) ออกมาจากสูตรว่า อาลปนเ สิ คสณฺโณ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ตั้งสิวิภตติ ชื่อค
ด้วยสูตรว่า อาลปน ฯเปฯ สณฺโณ เมื่อมีคำถามว่า จะมีประโยชน์อะไร ด้วยการตั้ง(สิวิภตติ)ชื่อคนั้น
ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังสขศัพท์ แม้การอาเทศเป็น อักขร อาอักขร อีอักขร อีอักขร และ
เออักขร ย่อมมีได้ ด้วยการตั้งชื่อคนั้น จึงกล่าวสูตรว่า สขโต ฯเปฯ วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังสข
ศัพท์ แม้การอาเทศค เป็นออักขร อาอักขร อีอักขร อีอักขร และเออักขร ย่อมมี สูตรนี้มี ๔ บท คำ
ว่า สขโต แสดงอวิ คำว่า คสส แสดงอาเทศาเพกขณฺฐี คำว่า เอ แสดงการียะ คำว่า แสดง คำว่า วา
แสดงสมุจจยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พังทรารูปว่าเป็นวิธีสูตร เนื้อความ พังรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่งการลบสระ ๔ ตัวในรูปวิเคราะหฺว่า คือ อ
ด้วย อา ด้วย อิ ด้วย อี ด้วย เอ ด้วย ชื่อว่า เอ ในขณะที่เดียวกัน ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวถึงการ
ลบสระ ๔ ตัวตามลำดับ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โภ สขา ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังภวนตศัพท์ ลงอาลปนเอก
วจนะ และตั้งสิวิภัตตินั้น ชื่อค ด้วยสูตรว่า อาลปน ๖ เปฯ ญ โย เพราะอาศัยสูตรว่า ภวโต โภโต อา
เทศภวนตศัพท์ เป็น โภ ด้วยสูตรว่า โภ เค ตู เมื่อลบกแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ หลังศัพท์เป็นต้น ลง
อาลปนเอกวจนะ ตั้งอาลปนเอกวจนะ ชื่อค เมื่ออาเทศ เป็นอักษร ออักษร ออักษร ออักษร และ
เออักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบกสรรหน้าและทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในคัมภีร์ปทฐปฐิติ ท่านกล่าวแล้วว่า การแปลง ค หลังศัพท์อื่นเป็น เอ อักษรย่อมมีใน
บางแห่งด้วย ว่า ศัพท์ เช่น อุทาหรณ์ว่า ภทนต์ (ข้าแต่ท่านผู้เจริญ), อีส (ข้าแต่ท่านฤๅ) ก็ในคัมภีร์
มุขมตตสารเป็นต้น ท่านเป็นสังคหาคาว่า

ด้วยวาศัพท์ ในสูตรว่า สขโต คสเส วานี้ ท่านอาจารย์

ก็เจายนะ ย่อมรวบรวมเอาความเป็นเออักษร ในอุทาหรณ์มีอาทิ

ว่า กตเถ อีส และ วนปคุมเพ

๑๑๔-๖๓. สูตรนี้ว่า ฆเต จ (แปลง ค ท้าย ฆ เป็น เอ นั้นเทียว) ออกมาจากสูตรว่า สขโต
คสเส วา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศ คที่อยู่หลังศัพท์ เป็น อักษร อา
อักษร ออักษร อักษร และเออักษร ด้วยสูตรว่า สขโต คสเส วา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่าง
นั้น รูปอุทาหรณ์ว่า อยเย, กณฺเณ และ ฆราตียะ ฟังสำเร็จรูปได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า
หลังอาการันต์ที่ชื่อ ฆ ย่อมมีการอาเทศ เป็นเอ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังฆ อา
เทศ เป็นเออักษร สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ฆโต แสดงอวธิ คำว่า เอ แสดงการียะ คำว่า จ แสดงสมุจ
ยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธีสูตร เมื่อศัพท์ ในสูตรติดกันไม่มีระหว่างแม้มีอยู่
ท่านก็ทำศัพท์ ไว้ในสูตรนี้อีก เพื่อประโยชน์แก่การห้ามการปฏิเสศการียะที่เหลือ ศัพท์ ตามมาใน
สูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โภติ ฆราตียะ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังฆราตียศัพท์ อยยศัพท์
และกณฺเณศัพท์ ลงอาปจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งอาชื่อ ฆ ลงอาลปนเอกวจนะ และตั้งชื่อค เพราะ
อาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง อาเทศ เป็นเอ เมื่อลบกสรรหน้า แลทำปกติสระหลังแล้ว ฟังทราบรูป
สำเร็จ

ก็ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวไว้ว่า จศัพท์(ในสูตรนี้) มีไว้เพื่อห้าม เหมือนจศัพท์ในสูตรนี้ว่า
อโฆ รสส ๖ เปฯ จ ส่วนในคัมภีร์มุขมตตสารเป็นต้น ท่านเป็นสังคหาคาว่า

ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า ฆเต จ ท่านอาจารย์ รวบรวมเอา

ความเป็นเอ หลังป ด้วยการรวบรวมนั้น จึงมีรูปสำเร็จในอุทาหรณ์

มีอาทิว่า ราชธีเต (และ) เสฏฐิธีเต

๑๑๕-๑๔. สูตรนี้ว่า น อมมาทิโต (ค ท้าย อมมา ศัพท์เป็นต้นย่อไม่เป็น เอ) ออกมาจาก สูตรทั้งหลายว่า สขโต ฯเปฯ วา, ขเต จ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศศที่อยู่ หลังสขศัพท์ เป็นอักษรร อักษร อักษร อักษร และเออักษร ด้วยสูตรนี้ว่า สขโต ฯเปฯ วา และ กล่าวถึงการอาเทศศ ที่อยู่หลังข เป็นเอ ด้วยสูตรว่า ขเต จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า อมมา เป็นต้น พึงมีความสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า หลังอมม ศัพท์เป็นต้น ไม่ต้องอาเทศศ เป็นเอ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังอมม ศัพท์ ไม่มีการอาเทศศ เป็นเออักษร สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า น แสดงการปฏิเสธ คำว่า อมมาทิโต แสดงอวิ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตร ศัพท์ และเอศัพท์ ตามมา เนื้อความ พึงรู้ได้ โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อมมา ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังอมมศัพท์ อนนศัพท์ อมพ ศัพท์ และตศัพท์ ลงอาปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งอาชื่อข ลงอาลปนเอกวจนะ และตั้งชื่อค เพราะ อาศัยสูตรว่า สขโต คสเส วา เมื่อกำลังจะดำเนินการ(อาทส)ค เป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า ขเต จ เพราะ อาศัยสูตรทั้งสองนั้นนั้นแหละ ทำการปฏิเสธด้วยสูตรนี้ เมื่อลบลวิภตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อาทศัพท์ในสูตรนี้ เป็นปการัตถะ ด้วยอาทศัพท์นั้น ท่านอาจารย์ย่อมนับสงเคราะห์เอา อมมศัพท์ อนนศัพท์ อมพศัพท์ และ ตาตศัพท์ ที่กล่าวถึงอิติลึงค์ อันเป็นปริยายของมาตุศัพท์

อุทาหรณ์ คือ โภติ กณเณ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังกณศัพท์ เมื่อลงอาปัจจยเป็นต้นแล้ว เมื่อคแม่มีอยู่ ไม่ต้องทำปฏิเสธด้วยสูตรนี้ เพราะคความไม่มีแห่งอมมศัพท์เป็นต้น ตั้งอา ชื่อข เมื่ออาเทศศ เป็นเออักษรด้วยสูตรว่า ขเต จ เป็นต้นแล้ว พึงทราบ รูปสำเร็จ

๑๑๖-๑๕. สูตรนี้ว่า ออกตรสสา ฯเปฯ เวโว (แปลง โย อาลปนวิภตติท้าย ล ที่มีได้กระทำ เป็นรัสสะเป็น เว และ โว) ออกมาจากสูตรว่า ขเต จ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง การอา เทศอาลปนเอกวจนะ ที่อยู่หลังอาอักษรชื่อข เป็นเอ ด้วยสูตรนี้ว่า ขเต จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความ เป็นอย่างนี้ รูปสำเร็จว่า ภิกขเว และ ภิกขโว พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า แม้การอา เทศโยอาลปนวิภตติ ซึ่งอยู่หลังลที่ไม่ได้ทำรัสสะ เป็นเว เป็นโว ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า ออกตรสสา ฯเปฯ เวโว บัณฑิตพึงกล่าวแม้ว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งสอง ที่กล่าวไว้แล้วในหนหลัง

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังที่ไม่ถูกทำร้ายสะ ย่อมมีการอาเทศโยอาลปนวิภัตติ เป็นเ เป็นโว ได้ สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า อกตรสสา แสดงวิเสสนะของบทว่าลโต คำว่า ลโต แสดงอวธิ คำว่า ยวาลปนสส แสดงสัมพันธัญญิการี คำว่า เว โว แสดงการियะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิภัตติ เนื้อความ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว รัสสะ ของลอันท่านทำแล้ว ลันนั้น ชื่อว่า กตรสส รัสสะที่ไม่ได้ทำ เหตุนี้ ชื่อว่า อกตรสส จากลที่ไม่ได้ทำรัสสะ นั้น ด้วยคำว่า ลโตนี้ อันมีความหมายเสมอกันกับโยด้วย เป็นอาลปนะด้วย ชื่อว่า ยวาลปน แห่งยวาลปนนั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ภิขเว มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภิขเว และ ภิขโว มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังภิขุศัพท์ ลงโยอาลปนวิภัตติ และตั้งชื่อล เมื่ออาเทศโยอาลปนะ เป็นเว เป็นโว แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สยมภูโว มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังสยมภูศัพท์ ลงโยอาลปนวิภัตติ เมื่อโยอาลปนวิภัตติ แม้มืออยู่ ไม่ต้องอาเทศโยอาลปนวิภัตติ เป็นเว เป็นโว ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีรัสสะที่ไม่ได้ทำ เมื่อทำความเป็นรัสสะแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา นาคิโย, เณุโย, ยาคุโย และ วรุโย มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังนาคิศัพท์ เณุศัพท์ ยาคุศัพท์ และวรุศัพท์ ลงโยอาลปนวิภัตติ เมื่อโยอาลปนวิภัตติ แม้มืออยู่ ไม่ต้องอาเทศโยอาลปนวิภัตติ เป็นเว เป็นโว ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีลที่ไม่ได้ทำรัสสะ เมื่อทำความเป็นรัสสะ สระที่สุดแห่งนาคิและวรุ ด้วยสูตรว่า อโฆ รสส ฯเปฯ สุวิ จ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา เต เหตุโว และ เต ภิขโว มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังเหตุและ ภิขุศัพท์ทั้งหลาย ลงโยปฐมวิภัตติพหุจนะด้วยสูตรว่า ลิงคตเถปจมา ตั้งอวัณณะ ชื่อล เมื่อลที่ไม่ได้ทำรัสสะมีอยู่ ไม่ต้องอาเทศเป็นเว เป็นโว ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีโยที่เป็นอาลปนะ เพราะอาศัยสูตรว่า ฆปโต จ โยนิ โลโป อาเทศโยวิภัตติ เป็นโว ด้วยสูตรว่า ลโต โวกาโร จ เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า ปญจาทินมตต์, นตุสสนโต โยสุ จ และ โยสวกตรสโส โฉ เมื่ออาเทศที่สุดแห่งล เป็นอ ด้วยสูตรว่า เวโวสุ โล จ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๓๗-๖๖. สูตรนี้ว่า ฌลโต ฯเปฯ วา (แปลง ส วิภัตติท่าย ฌ และ ล เป็น โน ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า อิวณณฺณณณา ฌลา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ก้าวถึง การตั้งอวัณณะชื่อและอวัณณะ ชื่อล ด้วยสูตรว่า อิวณณณณณา ฌลา เมื่อมีคำถามว่า ด้วยการตั้งชื่อและลันนั้น จะมีประโยชน์อะไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังอวัณณะชื่อฌ และอวัณณะชื่อล อาเทศสวิภัตติ

เป็นโนได้ จึงกล่าวสูตรว่า ฌลโต สสส โน วา บัณฑิตพึงกล่าวแม้ว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งสอง ที่กล่าวไว้แล้วในหนหลัง

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมมีการอาเทศวิภัตติ หลังฌและล เป็นโนได้ สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ฌลโต แสดงอวธิ คำว่า สสส แสดงสัมพนธัญญีกาโร คำว่า โน แสดงการริยะ คำว่า วา แสดงอรรถแห่งวิกัป บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเที่ยว ฌ ด้วย ล ด้วย ชื่อว่า ฌล หลังฌลนั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา เต เหตุโว และ เต ภิกขโว มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อคคิโน มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอคคิศัพท์ ลงส วิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งชื่อฌ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่ออาเทศวิภัตติ เป็นโน ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า สขิโน มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังสขศัพท์ ลงส วิภัตติ ใน เพราะส วิภัตติ อาเทศที่สุดของสขศัพท์ เป็นอักษร ด้วยสูตรว่า สขนตสสิ โนนานเสสุ ตั้งชื่อชื่อฌ เมื่ออาเทศวิภัตติ เป็นโน ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ทณทิวโน, ทณทิสส, สยมกุน และ สยมกุสส มีเพียงการทำรัสสะสะระที่ไม่ใช่ข่มเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อสิณา และ ภิกขุณา เมื่อฌและล แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งส วิภัตติ

เมื่อส วิภัตติ ในอุทาหรณ์มีอาทิวา บุริสสสเป็นต้น แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งฌและล

เมื่อลศัพท์ที่ตามมาจกสูตรติดกันไม่มีระหว่าง แม้มีอยู่ ท่านอาจารย์เพิ่มลศัพท์เข้ามาอีก เพื่อห้ามอภตรสศัพท์

๑๑๘-๑๑๙. สูตรนี้ว่า ฌปโต จ โยนิ โลโป (ลป โย วิภัตติท้าย ฌ, ป, ฌ และ ล ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อิวณฺณฺ ๗เป๗ ฌลา, เต อิตถิขยา โป และ อา โฆ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการตั้งอิวณณะ ชื่อฌ และอิวณณะ ชื่อล ในปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์ ด้วยสูตรว่า อิวณฺณฺ ๗เป๗ ฌลา การตั้งอิวณณะและอิวณณะ ในอิตถิลึงค์ ชื่อป ด้วยสูตรว่า เต อิตถิขยา โป และการตั้งการันต์ (ในอิตถิลึงค์) ชื่อฌ ด้วยสูตรว่า อาโฆ เมื่อมีคำถามว่า พึงมีประโยชน์อะไร ด้วยการตั้งชื่อทั้ง ๓ ประเภทเหล่านั้น ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า หลังฌลชและป ลปโยวิภัตติทั้งหลายได้ จึงกล่าวสูตรว่า ฌปโต จ โยนิ โลโป

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังชื่อเหล่านี้ คือ ฌ ป ฌ และล ย่อมมีการลปโยวิภัตติทั้งหลายได้ สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ฌปโต แสดงอวธิ คำว่า จ แสดงอนุภทขณะ คำว่า โยนิ แสดงสัมพนธัญญีกาโร คำว่า โลโป แสดงการริยะ บรรดาสัญญาสูตร

ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตร ฌลศัพท์ และวาศัพท์ ตามมา เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเที่ยว โย ด้วย โย ด้วย ชื่อว่า โย แห่งโยทั้งหลายเหล่านั้น จศัพท์ ย่อมมี เพื่อประโยชน์แก่การตั้งฌลและลศัพท์ไว้ (มิให้ตามต่อไป)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา กณณา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กณณา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังกณณศัพท์ ลงอาปัจจย ลบสระหน้าลทำปกติสระหลัง ทำบทที่มีอิตลึงคปัจจยเป็นที่สุดให้เป็นเหมือนนาม ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า ตทิตตสมาส ฯเปฯ ทีสุ จ เพราะความที่กณณาศัพท์ ไม่ได้มีความเป็นศัพท์ตทิตโดยแน่นอน เมื่อลงโยวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อตั้งอักษรชื่อม ด้วยสูตรว่า อา โฆ แล้ว เมื่อลบโยวิภัตติหลังม ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

อุทาหรณ์ว่า รตติ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังรตติศัพท์ เมื่อลบโยวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์นั้น มีเพียงการทำรัสสระสระที่ไม่ใช่ชเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า วฐ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังป ลบโยวิภัตติ อุทาหรณ์ว่า วฐโย รัสสระสระที่ไม่ใช่ช เพราะความเป็นอุการันต์ อุทาหรณ์ว่า ยาคุ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังป เมื่อลบโยวิภัตติแล้ว ทำความเป็นที่ชะ ด้วยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆ

อุทาหรณ์ว่า อคคิ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอคคิศัพท์ลงโยวิภัตติ ตั้งอวิณณะ ชื่อม เพราะอาศัยสูตรว่า ฌลโต สสส โน วา เมื่อลบโยวิภัตติ ด้วยสูตรนี้ ทำที่ชะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว อุทาหรณ์ว่า อคคโย เป็นผลของวาศัพท์ ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น เพราะอาศัยสูตรว่า ปญจา ทินมตต์ อาเทศสระที่สุดของฌ ที่ไม่ได้ทำรัสสระ เป็นอักษร ด้วยสูตรว่า โยสวคตรสโส โฆ

อุทาหรณ์ว่า ภิกขุ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังล ลบโยวิภัตติ และทำที่ชะ อุทาหรณ์ว่า ภิกขโว เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น หลังล อาเทศโยเป็นโว ด้วยสูตรว่า ลโต โวกาโร จ อาเทศสระที่สุดของล ที่ไม่ได้ทำรัสสระ เป็นอักษร ด้วยสูตรว่า เวโวสุ โล จ

อุทาหรณ์ว่า สยมภู หลังล ลบโยวิภัตติ อุทาหรณ์ว่า สยมภูโว เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น อาเทศโย เป็นโว โดยนัยที่กล่าวแล้ว อาเทศ ทำรัสสระ เพราะความที่สยมภูศัพท์ไม่ได้ถูกตั้งชื่อ

อุทาหรณ์ว่า อฏฐี มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอฏฐิศัพท์ ลบโยวิภัตติ ที่ชะ ด้วยสูตรว่า โยสุ กตินิการโลเปสุ ทีฆ อุทาหรณ์ว่า อฏฐินิ เป็นผลของวาศัพท์ อาเทศโยวิภัตติเป็นนิ ด้วยสูตรว่า โยนิ นิ ฯเปฯ หิ และทำที่ชะ

อุทาหรณ์ว่า อายุ หลังล ลบโยวิรัตติ และทำที่ชะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว อุทาหรณ์ว่า อายุนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อาเทศโยวิรัตติเป็นนิ และทำที่ชะ

๑๑๙-๖๘. สูตรนี้ว่า ลโต โวกาโร จ (แปลง โย วิรัตติท้าย ล เป็น โว และอักษรอื่น ตาม อุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า ขปโต จ โยน์ โลโป ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านจารย์กล่าวถึงการลบโย วิรัตติ หลังณและลเหล่านี้ ด้วยสูตรว่า ขปโต จ โยน์ โลโป เพราะอาศัยสูตรว่า ฌลโต สสส โน วา เมื่อ มีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิวา ภิขุโว และ สยมภุโว ฟังมีได้อย่างไร ? ท่าน อาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังล ย่อมมีการอาเทศ เป็นโหวได้ จึงกล่าวสูตรว่า ลโต โวกาโร จ บัณฑิตฟัง กล่าวแม้ว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งสอง ที่กล่าวไว้แล้วในหนหลัง

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังล อา เทโย เป็น โว ได้บ้าง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ลโต แสดงอวธิ คำว่า โวกาโร แสดงการริยะ คำว่า จ แสดง อวธารณะ(การห้าม)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ภิขุโว มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็บรรดาอุทาหรณ์ เหล่านี้ อุทาหรณ์ว่า ภิขุโว มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังภิขุศัพท์ ลงโยวิรัตติ โดยนัยที่ กล่าวแล้ว ตั้งอวัณณะ ซ้อล เพราะอาศัยสูตรนี้ว่า ฌลโต สสส โน วา และ ขปโต จ โยน์ โลโป อาเทศโย วิรัตติ เป็นโหว ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า ปลจาทินมตต์ และ โยสวกตรสโส โฌ เมื่ออาเทศสระ ที่สุดของล เป็นอ ด้วยสูตรว่า เวโวสุ โล จ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า ภิขุ เป็นผลของวา ศัพท์ ในอุทาหรณ์นั้น หลังภิขุศัพท์ ลงโยวิรัตติ ลบโยด้วยสูตรว่า ขปโต ๗เปฯ โป ทำที่ชะด้วยสูตรว่า โยสุ ๗เปฯ ที่มิ อุทาหรณ์ว่า สยมภุโว หลังสยมภุศัพท์ เมื่อลงโยวิรัตติแล้ว ตั้งอซ้อลแล้ว เมื่อทำรัสสะ ด้วยสูตรว่า อโฆ ๗เปฯ สวปี จ เมื่อทำอาเทศโยเป็นโหว ด้วยสูตรนี้แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฆนตุโน เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น หลังฆนตุศัพท์ เมื่อลงโยวิรัตติ แล้ว เมื่ออาเทศโยวิรัตติ เป็นโหว ด้วยการศัพท์แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อมุ ปุริสา เป็นผลของจศัพท์ ในอุทาหรณ์เหล่านี้ หลังอมุศัพท์ เมื่อลงโย วิรัตติแล้ว เมื่อโยวิรัตติหลังณแม้มีอยู่ ไม่ค้องอาเทศโยวิรัตติ เป็นโหว เพราะความที่การอาเทศนั้นท่าน ห้ามไว้แล้วด้วยจศัพท์ เพราะอาศัย สูตรว่า ฌลโต สสส โน วา เมื่อลบโยวิรัตติด้วยสูตรว่า ขปโต จ ๗เปฯ โป เมื่อทำที่ชะด้วยสูตรว่า โยสุ กต ๗เปฯ ที่มิ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อนึ่ง จศัพท์ในสูตรนี้ ฟังเห็นเหมือนการห้ามการกระทำ เหมือนจศัพท์ในสูตรว่า สุนหิสู จ

ในคำว่า การคคหณณ โยน์ โวกาโร จ โหติ นี้ ความว่า ท่านอาจารย์ ย่อมรวบรวมแม้การ อาเทศโยวิรัตติ เป็น โน ด้วยจศัพท์

จบการพรรณนาในกัณฑ์ที่ ๑ แห่งนามกับในคัมภีร์กัจจายนวินัณนา

๓.๒.๒ ทุติยกัณฐวรรณา

๒. ทุติยกณฐวรรณา

๑๒๐-๖๙. ท่านอาจารย์ ครั้นทำวิธีแห่งปกติวิภัตติ แยกออกต่างหาก ด้วยอำนาจแห่งบทอาเทส และวิภัตติอาเทส ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาเทสบทพร้อมวิภัตติ ด้วยอำนาจแห่งการอาเทสเป็นอันเดียวกัน แห่งปกติวิภัตติทั้งหลาย จึงกล่าวสูตรว่า อมหสฺส มมฺ สวิภตฺติสฺส เส (แปลง อมห ศัพท์กับวิภัตติเป็น มมฺ ในเพราะ ส วิภัตติ) สูตรนี้ ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สมปทานะ ๗เปฯ ตถิ, สามิสฺมี ฉฎฺฐิ และ สาคโม เส ออกมาอย่างไร ? คือ ในอุททาธรมฺมีอาทิวา มมฺ หลงอมหศัพท์ เมื่อลงวิภัตติแล้ว ลงสอักษรเป็นอาคม พึงสำเร็จรูปเป็น อมหสฺส เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปคำว่า มมฺ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า อาเทสอมหศัพท์ เพ้อวิภัตติ เป็นมมฺ จึงกล่าวสูตรว่า อมหสฺส ๗เปฯ เส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสวิภัตติ ย่อมมีการอาเทสอมหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นมมฺ สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า อมหสฺส แสดงการิยะ คำว่า มมฺ แสดงการิยะ คำว่า สวิภตฺติสฺส แสดงวิเสสณะของบทว่าอมหสฺส คำว่า เส แสดงนิमितตัสตฺตมี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า ในเพราะสวิภัตติ อาเทสอมหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นมมฺ รูปวิเคราะห์ว่า อมหศัพท์ ย่อมเป็นนไปพร้อมวิภัตติ เหตุนั้น อมหศัพท์นั้น ชื่อว่า สวิภตฺติ แห่งอมหศัพท์พร้อมวิภัตติ ด้วยคำว่านี้ว่า อมหสฺส เป็นยอันมีความหมายเสมอกัน

อุททาธรมฺมีอาทิวา มมฺ ก็อุททาธรมฺเหล่านั้น หลังอมหศัพท์ เพราะอาศัย สูตรว่า ชินวจนยุตฺตํ หิ และ ลิงคฺยจ นิปฺปชฺชเต ลงวิภัตติ ด้วยสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย ทำตามกฎทั่วไปว่า การประกอบรูปศัพท์มีลำดับตามต้องการของผู้พูด ตั้งชื่อสมปทานด้วยสูตรว่า ยสฺส ทาทู ๗เปฯ ตํ สมปทานํ ลงสจตุคตถิวิภัตติเอกวจนะ ด้วยสูตรว่า สมปทานะ จตุตฺถิ หรือลงสนฺธิวิภัตติเอกวจนะ เมื่ออาเทสอมหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นมมฺ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๒๑-๗๐. สูตรนี้ว่า มยฺ โยมฺหิ ปจฺเม (แปลง อมห ศัพท์กับวิภัตติเป็น มยฺ ในเพราะ โย ปฐฺมาวิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตโต จ วิภตฺติโย และ สพฺพนามการเต ปจฺโม ออกมาอย่างไร ? คือ อุททาธรมฺมีอาทิวา มยฺ หลังอมหศัพท์ เมื่อลงโยปฐฺมาวิภัตติ อาเทสโยปฐฺมาเป็นเอ ด้วยสูตรนี้ว่า สพฺพนาม ๗เปฯ โม พึงมีรูปสำเร็จว่า อมฺเห เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า มยฺ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะโยปฐฺมาวิภัตติ อาเทสอมหศัพท์ พร้อมสวิภัตติ เป็นมยฺ จึงกล่าวสูตรว่า มยฺ โยมฺหิ ปจฺเม

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะปฐฺมาวิภัตติ ย่อมมีการอาเทสอมหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นมยฺ สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า มยฺ แสดงการิยะ

คำว่า โยมหิ แสดงนิमितตัสต์ตมี คำว่า ปจเม แสดงวิเสสณะของบทว่า โยมหิ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธีสูตร อมหศัพท์ และสวิกตติศัพท์ ตามมา ขยายความว่า ด้วยการตามมานั้น ในเพราะโยปฐมาวิกัตติ ย่อมมีการอาเทศ อมหศัพท์ทั้งตัวทีเดียว พร้อมโยวิกัตติ เป็นมย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา มย คจฉาม ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอมหศัพท์ เมื่อลงโยปฐมาวิกัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เมื่อทำอาเทศอมหศัพท์พร้อมวิกัตติ เป็นมยแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ปุริสา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปุริสศัพท์ ลงโยปฐมาวิกัตติ เมื่อโยปฐมาวิกัตติแม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีอมหศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน อาเทศโยวิกัตติ เป็นอาอักษรเมื่อลบสระหน้าและทำปกติสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อหิ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอมหศัพท์ เมื่อลงสิปฐมาวิกัตติเอกวณะแล้ว เมื่ออมหศัพท์แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีโยวิกัตติ เพราะอาศัยสูตรนี้ว่า อมหสส ฯเปฯ สส เส และ ตุมหมาก ฯเปฯ ฯ มย เมื่ออาเทศอมหศัพท์พร้อมสิปฐมาวิกัตติ เป็นอหิ ด้วยสูตรว่า ตวมหิ สิมหิ จ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อมหากิ ปสสติ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอมหศัพท์ ลงโยหุติยาวิกัตติ เมื่ออมหศัพท์แม้มีโยวิกัตติอยู่หลัง ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีโยปฐมาวิกัตติ เพราะอาศัยสูตรนี้ว่า ตุมห ฯเปฯ นมากิ อาเทศโยหุติยาวิกัตตินั้นเป็น อากิ ด้วยสูตรว่า วา ยวปจโม เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๑๒๒-๗๑. สูตรนี้ว่า นตุสส นโต (แปลง นตุ กับวิกัตติเป็น นโต ในเพราะ โย อันเป็นปฐมาวิกัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า นตุสสนโต โยสุ จ และ สพพโยนินมาเอ ออกมาอย่างไร ? คือ กล่าวถึงรูปสำเร็จว่า คุณวนตา เพราะ ในอุทาหรณ์มีอาทิวา คุณวนตา หลังคุณวนตศัพท์ ลงโยวิกัตติ ในเพราะโยวิกัตติ เมื่อทำอาเทศสระที่สุดของนตุ เป็นอักษรด้วยสูตรนี้ว่า นตุสสนโต โยสุ จ แล้วอาเทศโยวิกัตติ เป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า สพพโยนินมาเอ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในเพราะโยวิกัตติ อุทาหรณ์ว่า คุณวนโต ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะโยวิกัตติอยู่หนปลาย อาเทศนตปัจจยพร้อมวิกัตติ เป็นนโต ย่อมสำเร็จอุทาหรณ์ว่า คุณวนโต จึงกล่าวสูตรว่า นตุสส นโต

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะโยวิภัตติ หนปลาย ย่อมมีการอาเทศนตฺปัจจยทั้งตัว พร้อมวิภัตติ เป็นนโนโต สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า นตฺสส แสดงการี คำว่า นโนโต แสดงการียะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธิสูตร สวิภัตติศัพท์ โยศัพท์ และปฐมศัพท์ ตามมา ขยายความว่า ด้วยการตามนั้น ในเพราะโยปฐมวิภัตติ อาเทศนตฺปัจจยทั้งตัว พร้อมวิภัตติ เป็นนโนโต

ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านอาจารย์ จึงกล่าวสูตรนี้ การอาเทศนตฺ เป็น นโนโต ย่อมสำเร็จได้ด้วยสูตรนี้ว่า โยสุ จ มิใช่หรือ ? ตอบว่า ย่อมสำเร็จได้ แม้ความสำเร็จอย่างนี้ มีอยู่ (แต่) สูตรนี้ มีเนื้อความแน่นอน เพราะเหตุนั้น ในเพราะโยปฐมวิภัตตินั้นแหละ การอาเทศนตฺปัจจยพร้อมวิภัตติ เป็นนโนโต จึงมีได้

อุทาหรณ์ว่า คุณนวนโต อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังคุณศัพท์ ในอรรถว่า คุณของผู้ใดมีอยู่ นี้ เพราะอาศัยสูตรว่า ตทสสติ ๒เปฯ จ ลงนตฺปัจจย ด้วยสูตรว่า คุณาโท วนตฺ เพราะอาศัยปริภาสาว่า วุตตถานมปโยโค ลปวิภัตติ อสส และอดีตศัพท์ด้วยเตสศัพท์ในสูตรนี้ว่า เตส ๒เปฯ จ ตั้งเป็นนาม เพราะความเป็นศัพท์ตัดทิต ลงปฐมาพหุจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมหสส ๒เปฯ เส และ มย ๒เปฯ เม ในเพราะโยวิภัตติ อาเทศนตฺปัจจยพร้อมโยวิภัตติ เป็นนโนโต ด้วยสูตรนี้ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สพเพ สตตา อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังสพพ และสตตศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีนตฺปัจจย เพราะอาศัยสูตรว่า วา ยวปฺจโม อาเทศโนวิภัตติเป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า สพพนาม ๒เปฯ ปจโม เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ ในปริสศัพท์นอกนี้ อาเทศโยวิภัตติ เป็นเออักษร

อุทาหรณ์ว่า คุณนวนเต อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังคุณนตฺศัพท์ ลงโยวิภัตติพหุจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อนตฺปัจจยแม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่เป็นปฐมวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า ปญจาทินมตฺ อาเทศสระที่สุตแห่งนตฺปัจจย เป็นอ ด้วยสูตรว่า นตฺสสนโนโต ๒เปฯ จ เพราะอาศัยสูตรว่า โอต เนน และ โส วา อาเทศโยวิภัตติ เป็น เออักษร ด้วยสูตรว่า สพพโยนินมาเอ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๑๒๓-๗๒. สูตรนี้ว่า นตฺสส เส วา (แปลง นตฺ กับวิภัตติเป็น นโนโต ในเพราะ โย อันเป็นปฐมวิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สาคโม เส ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์เมื่อแสดงว่า ในอุทาหรณ์นี้ว่า คุณนวนตฺสส หลังคุณนตฺศัพท์ เมื่อลงสจตฺตถิวิภัตติเอกวจนะ หรือ สณฺฐีวิภัตติเอกวจนะแล้ว ลงสอักษรเป็นอาคม ก็พึงมีรูปสำเร็จว่า คุณนวนตฺสส เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จว่า คุณนวนตฺสส พึงมีได้อย่างไร ? คือ ในเพราะสวิภัตติ ย่อมมีการอาเทศนตฺปัจจยทั้งคว พร้อมวิภัตติ เป็นนตฺสส จึงกล่าวสูตรว่า นตฺสส เส วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสรีกัตติ หนปลาย ย่อมมีการอาเทศนตฺปัจจยฺทั้งตัว พร้อมวิกัตติ เป็นนตฺสส ได้บ้าง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า นตฺสส แสดงการียะ คำว่า เส แสดงนิमितตสัตตมี คำว่า วา แสดงอรรถแห่งวิกัปปะนะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตฺร สรีกัตติคัณฑ์ และนตฺคัณฑ์ ตามมา ขยายความว่า ด้วยการตามนั้น ย่อมมีการอาเทศ นตฺปัจจยฺทั้งตัว พร้อมวิกัตติ เป็นนตฺสส ได้บ้าง

อุทาหรณ์ว่า สีสนวนตฺสส อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปคัณฑ์ดังต่อไปนี้ :- หลังสีลวนตฺคัณฑ์ ลงสรีกัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส และ นตฺสส นฺโต เมื่ออาเทศนตฺปัจจยฺ พร้อมสรีกัตติ เป็นนตฺสสแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาคัณฑ์ ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปคัณฑ์ดังต่อไปนี้ :- หลังสีลวนตฺคัณฑ์ ลงสรีกัตติ ไม่ต้องทำอาเทศที่กล่าวแล้วด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส และ นตฺสส นฺโต, นตฺสส เส วา เมื่อทำอาเทศนตฺปัจจยฺ พร้อมสรีกัตติ เป็นโต ด้วยสูตรว่า โตติ ฯเปฯ ๆ สฺ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สีลวา มีการประกอบรูปคัณฑ์อย่างไร ? อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปคัณฑ์ดังต่อไปนี้ :- หลังสีลวนตฺคัณฑ์ ลงสรีกัตติ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสรีกัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส และ นตฺสส นฺโต เมื่อทำอาเทศนตฺปัจจยฺ พร้อมสรีกัตติ เปาอาอักษร ด้วยสูตรว่า อา สิมฺหิ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๒๔-๗๓. สูตรนี้ว่า อา สิมฺหิ (แปลง นตฺ กับวิกัตติเป็น อา ในเพราะ สี วิกัตติ) ออกมาจากสูตรว่า สิมฺหิ วา คือ ท่านกล่าวถึงรูปสำเร็จว่า หิมฺวนฺโต เพราะทำอาเทศอักษรอันเป็นสระที่สุดของนตฺปัจจยฺ เป็นอ ในเพราะสรีกัตติ ด้วยสูตรว่า สิมฺหิ วา แล้วทำอาเทศสรีกัตติ เป็นโออักษร เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า คุณฺวา พึงมีได้อย่างไร ในเพราะสรีกัตติ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะสรีกัตติ ย่อมมีการอาเทศนตฺปัจจยฺ พร้อมสรีกัตติ เป็นอา จึงกล่าวสูตรว่า อา สิมฺหิ อีกนัยหนึ่ง บัณฑิตจะพึงกล่าวว่า สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า เสส ฯเปฯ สิปี (ก็ได้)

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสรีกัตติ หนปลาย ย่อมมีการอาเทศนตฺปัจจยฺทั้งตัว พร้อมวิกัตติ เป็นอา สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อา แสดงการียะ คำว่า สิมฺหิ แสดงนิमितตสัตตมี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตฺร สรีกัตติคัณฑ์ และนตฺคัณฑ์ ตามมา ขยายความว่า ด้วยการตามมานั้น ในเพราะสรีกัตติ ย่อมมีการอาเทศนตฺปัจจยฺทั้งตัว พร้อมวิกัตติ เป็นอา

วาคัณฑ์ไม่ตามมา เพราะความไม่มีรูปสำเร็จเป็นสองอย่างคือ คุณฺวา, คุณฺวนฺโต ขยายความว่า จริงอยู่ ไม่มีรูปสำเร็จทั้งสองคือ คุณฺวา และคุณฺวนฺโต ในเพราะสรีกัตติเอกวจนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คุณวา ก็บรรดาอาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์มีอาทิว่า คุณวา มี
 นัยที่กล่าวแล้วนั้นเทียว อุทาหรณ์ว่า มติมาเป็นต้น หลังมติมนตุศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติ โดยนัยที่กล่าว
 แล้ว เมื่อทำอาเทศนตุปัจจัยตั้งตัว พร้อมสิวิภัตติ เป็นอาแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปุริโส มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า สีลวนโต มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูป
 ศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังสีลวนตุศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสิ
 วิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อมหสส ฯเปฯ เส และ มยฺ ฯเปฯ ปธเม อาเทศนตุปัจจัยตั้งตัวพร้อมโย
 วิภัตติ เป็นนโต แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๒๕-๗๔. สูตรนี้ว่า อํ นปุสเก (ในนปฺงสกลิงค์ แปลง นตุ ปัจจัยกับวิภัตติเป็น อํ ในเพราะ
 สิ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า อา สิมฺหิ คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงรูปสำเร็จว่า คุณวา มีได้ เพราะหลัง
 คุณวณตุศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว ในเพราะสิวิภัตติ อาเทศนตุปัจจัย พร้อมสิวิภัตติ เป็นอา ด้วยสูตรว่า
 อา สิมฺหิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า คุณวํ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์
 เมื่อจะแสดงว่า หลังคุณวณตุศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว อาเทศนตุปัจจัยเพราะวิภัตติ เป็นอได้ ใน
 นปฺงสกลิงค์ จึงกล่าวสูตรว่า อํ นปุสเก

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ใน
 เพราะสิวิภัตติ ย่อมมีการอาเทศนตุปัจจัยตั้งตัว พร้อมวิภัตติ เป็นอํ ในนปฺงสกลิงค์อันท่านรู้อยู่ บทว่า
 อํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า นปุสเก เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อํ แสดงการิยะ คำว่า นปุสเก แสดง
 อาธารสัดตมี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตร สวิภตติศัพท์ นตุศัพท์ และ วาศัพท์
 ตามมา ขยายความว่า ด้วยการตามมานั้น ในเพราะสิวิภัตติ ย่อมมีการอาเทศนตุปัจจัย อันเป็นไปใน
 นปฺงสกลิงค์ พร้อมสิวิภัตติ เป็นอํ ได้บ้าง ไม่ใช่อิตถิลิงค์ ไม่ใช่ปฺงลิงค์ ชื่อว่า นปฺงสกลิงค์ อาเท
 สนอติถินปุม เป็นนปฺสก ด้วยมหาสูตร วาศัพท์ตามมาอย่างมั่นคงชุกคตินัย เพราะความมีอยู่แห่งรูป
 สำเร็จสองอย่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คุณวํ และ รุจิมํ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์
 ดังต่อไปนี้ :- หลังคุณวํ และ รุจิมํ ลงสิวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อมหสส ฯเปฯ เส, นตุสส นโต และ
 อา สิมฺหิ เพราะความที่นปฺงสกลิงค์มีความเสมอกันกับจิตตศัพท์ และ ปุผลศัพท์ทั้งหลาย อาเทศน
 ตปัจจัย พร้อมวิภัตติ เป็นอํ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ
 ทั้งหมด

อุทาหรณ์ว่า วรรณวนต์ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูป
 ศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังวรรณวนตุศัพท์ ลงอํทุติยวิภัตติเอกวจนะ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะ

ความไม่มีสรีวิภัตติ เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทศอ เป็นนิคคหิต ด้วยสูตรว่า อโม นิคคหิตึ ๗เปฯ หิ เพราะอาศัยสูตรว่า ปญจาทีนมตต์ อาเทศสระที่สุตแห่งนตุปัจจย เป็นอ ด้วยศัพท์ในสูตรนี้ว่า นตุสสนโต โยสุ จ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๑๒๖-๗๕. สูตรนี้ว่า อวณณา จ เค (แปลง นตุ กับวิภัตติ เป็น อ และสระ อ วัณณะ ใน เพราะ ค) ออกมาจากสูตรว่า อ นปุสเก คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศนตุปัจจยพร้อมสรีวิภัตติ เป็นอ ในเพราะสรีวิภัตติ ด้วยสูตรว่า อ นปุสเก ในอุทาหรณ์มีอาทิวา คุณว เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า โภ คุณว ในอาลปนะทั้งหลายมีอาทิวา โภ คุณว และ โภ คุณวา ฟังมีได้ อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะอาลปนะคือคหนปลาย ย่อมมีการอาเทศนตุปัจจย พร้อมวิภัตติ เป็น อ และอวัณณะ จึงกล่าวสูตรว่า อวณณา จ เค บัณฑิตจะฟังกล่าวว่า สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า เสส ๗เปฯ สิปิ (ก็ได้)

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะคหนปลาย อาเทศนตุปัจจยทั้งตัว พร้อมวิภัตติ เป็นอ และอวัณณะ บทว่า อวณณา เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า เค เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อวณณา แสดงการียะ คำว่า จ แสดงอนุภทณะ คำว่า เค แสดงนิमितตส์ตมมี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธีสูตร

ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์สุตตนิทเทสว่า วัณณะ คือ อ ชื่อว่า อวณณ เมื่อท่านควรจะกล่าวว่า อวณณ ก็กล่าวเสียว่า อวณณา ด้วยอำนาจแห่งจวนวิปัลลาส คำว่า อวณณา ย่อมปรากฏ เหมือนพหุวจนะ ในอรรถว่ามาก เพราะความเป็นคำที่ท่านกล่าวแล้ว ด้วยอำนาจแห่งอักษรและอาอักษรเท่านั้น ด้วยอำนาจแห่งเสียงพ้องกัน จศัพท์ที่ท่านกล่าวแล้วในหนหลัง ย่อมตั้งอศัพท์ไว้ สรีวิภัตติศัพท์ และศัพท์ ย่อมตามมา ขยายความว่า ด้วยการตามมานั้น ในเพราะคหนปลาย ย่อมมีการอาเทศนตุปัจจยทั้งตัว พร้อมวิภัตติ เป็นอ และเป็นอวัณณะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา โภ คุณว ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ ดังต่อไปนี้ :- หลังคุณวนตุศัพท์ ลงวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนอนแม่แห่งวิภัตตินั้น เพราะอาศัยสูตรว่า เก ลิงคตเถ ปจมา ลงสรีวิภัตติในอรรถอาลปนะด้วยสูตรว่า อาลปนเ จ ตั้งสี่ช้อค ด้วยสูตรว่า อาลปนเ สิ คสณโถ เพราะอาศัยสูตรนี้ว่า อมสส ๗เปฯ สส เส, นตุสส นโต และ อ นปุสเก ทำอาเทศนตุปัจจยพร้อมวิภัตติ เป็นอ อ และอา ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๒๗-๗๖. สูตรนี้ว่า โตติตา สสมีนาสู (แปลง นตุ กับวิภัตติเป็น โต, ตี และ ตา ในเพราะ ส, สมี่ และ นา วิภัตติ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า นตุสสนโต โยสุ จ และ นตสส เส วา คือ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา คุณวโต, คุณวตี, คุณวตา หลังคุณวนตุ เมื่อลงสรีวิภัตติ สมี่วิภัตติ และนา วิภัตติแล้ว เมื่อทำอาเทศนตุปัจจยพร้อมวิภัตติ เป็นนตสส ด้วยสูตรว่า นตสส เส วา แล้ว หรืออาเทศ

สระที่สี่ของนตฺปัจจย เป็นอ ในเพราะสมีวิภัตติ และนาวิภัตติ ด้วยสูตรว่า นตฺสสนโต โยสุ จ ย่อมมีรูปสำเร็จว่า คุณวนตฺสส, คุณวนตฺสมี, คุณวนเตน เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิว่า คุณวโต, คุณวติ, คุณวตา ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะสวิภัตติ สมีวิภัตติ และนาวิภัตติ อาเทศนตฺปัจจยพร้อมวิภัตติ เป็น โต เป็นติ และเป็นตา ได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า โตติตา สสมีนาสู

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมมีการอาเทศนตฺปัจจยทั้งตัว พร้อมวิภัตติ เป็นโต ติ และตา ได้บ้าง บทว่า โตติตา เป็นบทหนึ่ง บทว่า สสมีนาสู เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า โตติตา แสดงการียะ คำว่า สสมีนาสู แสดงนimitตสัตตมี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นวิธิสูตร สวิภัตติศัพท์ และวาทศัพท์จากสูตรนี้ว่า นตฺสส เส วา ย่อมตามมา อย่างมั่นคงทุกคติกันย ขยายความว่า ด้วยการตามมานั้น ในเพราะสวิภัตติ สมีวิภัตติ และนาวิภัตติ หนปลาย อาเทศนตฺปัจจยทั้งตัวพร้อมวิภัตติ เป็นโต ติ และตา ตามลำดับ ได้บ้าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คุณวโต ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังคุณวนตฺศัพท์ ลงสวิภัตติ สมีวิภัตติ และนาวิภัตติแล้ว เพราะคัยสูตรว่า อมฺหสส ฯเปฯ สส เส, นตฺสส นโต และ นตฺสส เส วา เมื่ออาเทศนตฺปัจจยทั้งตัว พร้อมวิภัตติ เป็นโต ติ แลตาตามลำดับแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า คุณวนตฺสส, คุณวนตฺสมี, คุณวนเตน เป็นผลของวาทศัพท์ ในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คุณวนตฺสส อาเทศนตฺศัพท์ เป็นนตฺ ด้วยสูตรว่า นตฺสส เส วา ในสองอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการอาเทศสระที่สุดของนตฺ เป็นอ ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า นตฺสสนโต ฯเปฯ จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า คุณวา และ สติมา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังคุณวนตฺ และสติมนตฺ เมื่อลงสวิภัตติแล้ว ไม่ต้องอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสวิภัตติ สมีวิภัตติ และนาวิภัตติเหล่านั้น เมื่อทำอาเทศนตฺปัจจย พร้อมสมีวิภัตติ เป็นอา ด้วยสูตรว่า อา สิมฺหิ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๒๘-๓๓. สูตรนี้ว่า นมฺหิ ตํ วา (แปลง นตฺ กับวิภัตติเป็น ตํ ในเพราะ นํ วิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า นตฺสสนโต โยสุ จ คือ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คุณวตฺ หลังคุณวนตฺศัพท์ เมื่อลงนวิภัตติแล้ว ในเพราะนวิภัตติ อาเทศสระที่สุดของนตฺปัจจย เป็นอ ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า นตฺสส ฯเปฯ จ เมื่อทำที่ชะ ด้วยสูตรว่า สุนํ เปฯ สุ จ ฟังมีรูปสำเร็จว่า คุณวนตานํ เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น เมื่อมีคำถามว่า ในเพราะนวิภัตติรูปสำเร็จว่า คุณวตฺ ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ว่า คุณวตฺ ย่อมสำเร็จได้ เพราะอาเทศนตฺปัจจย พร้อมวิภัตติ เป็น ตํ ในเพราะนวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า นมฺหิ ตํ วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะนิวัฏติหนปลาย อาเทศนตฺปัจจยทั้งตัว พร้อมวิภัตติ เป็นต้น ได้บ้าง บทว่า นมฺหิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ตํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า นมฺหิ แสดงนิमितตสฺตมฺหิ คำว่า ตํ แสดงการียะ คำว่า วา แสดงวิกัปปะนะ เป็นวิธิสูตร เมื่อวาศัพท์แม้มตามมา ท่านก็ทำวาศัพท์ไว้อีก เพื่อประโยชน์ต่อการห้ามนตฺปัจจย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คุณวตํ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังคุณวตฺศัพท์เป็นต้น เมื่อลงนิวัฏติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส และ นตฺสฺส นฺโต เมื่อทำอาเทศนตฺปัจจย พร้อมวิภัตติ เป็นต้น ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คุณวตานิ เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังคุณวตฺศัพท์เป็นต้น เมื่อลงนิวัฏติแล้ว ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความที่ท่านห้ามแล้ว ด้วยวาศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า สุนฺหิสฺส จ และ ปรยจาทีนมตฺตํ อาเทศสระที่สุดของนตฺปัจจย เป็นอ ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า นตฺสฺส นฺโต โยสฺ จ เพราะอาศัยสูตรว่า โยสฺ ฯเปฯ ทีฆิ เมื่อทำทีฆะ ด้วยสูตรว่า สุนฺ ฯเปฯ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ว่า คุณวตฺโต อุทาหรณ์นั้น มินยอ้นข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วนั้นเทียว

๑๒๙-๗๘. สูตรนี้ว่า อิมสฺสลิสมฺหิสฺส นปฺสเก (แปลง อิม ในนปฺสกลิงค์ทั้งศัพท์กับวิภัตติเป็นอิหฺ ในเพราะ อํ และ สิ วิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สพฺพสฺสลิสมฺหเส วา, อนิมิ นามฺหิ จ และ อนปฺสกาสฺสายํ สิสมฺหิ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศอิมศัพท์ เป็นเออักษร ในเพราะวิภัตติเหล่านี้ คือสฺ นํ และหิ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอสฺ, เอสํ และ เอหิ กล่าวถึงการอาเทศอิมศัพท์ เป็นอน และอิมิ ในเพราะนาวิภัตติ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อเนน และ อิมินา และกล่าวถึงการอาเทศอิมศัพท์ อิตถิลิงค์และปฺงลิงค์ เป็นอຍ ในเพราะสิวิภัตติ ในอุทาหรณ์นี้ว่า อຍ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ท่านกล่าวถึงการอาเทศอิมศัพท์ เป็นอຍ ในนปฺสกลิงค์ ในอุทาหรณ์นี้ว่า อิหฺ (และ) เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การอาเทศอิมศัพท์ พร้อมวิภัตติ อันไปในนปฺสกลิงค์ เป็นอิหฺ ในเพราะสิวิภัตติ ในอุทาหรณ์นี้ว่า อิหฺ ย่อมมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า แม้อาเทศอิมศัพท์ ที่เป็นไปในนปฺสกลิงค์ พร้อมวิภัตติ เป็นอิหฺ ในเพราะสิวิภัตติ ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า อิมสฺสลิสมฺหิสฺส นปฺสเก

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะวิภัตติทั้งหลายเหล่านี้ คือ อํ และสิ อาเทศอิมศัพท์ทั้งตัว พร้อมวิภัตติ เป็นอิหฺ ได้บ้าง ในนปฺสกลิงค์ บทว่า อิมสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า อิหฺ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อสิสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า นปฺสเก เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า อิมสฺส แสดงสัมพนธัญญูฏิการิ คำว่า อิหฺ แสดงการียะ คำว่า อสิสฺส แสดงนิमितตสฺตมฺหิ คำว่า นปฺสเก แสดงอาธารสฺตมฺหิ เป็นวิธิสูตร สวิภัตติศัพท์ และวาศัพท์ ย่อมตามมา ขยาย

ความว่า ด้วยการตามมานั้น ในนปุงสกฺลิ่ง ในเพราะอํ และสิวิภัตติ อาเทศอมุคฺคัพทํทั้งตัว พร้อมวิภัตติ เป็นอิทํ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อิทํ จิตตํ ปสฺสติ, อิทํ จิตตํ ติฏฺฐติ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอมุคฺคัพทํ ลงอวิภัตติ และสิวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมุหฺสส ฯเปฯ สฺส เส และ นมฺหิ ตํ วา เมื่อทำอาเทศอมุคฺคัพทํพร้อมวิภัตติ ที่เป็นไปในนปุงสกฺลิ่ง เป็นอิทํ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อิมํ ปุริสํ และ อยํ ปุริโส มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังอมุคฺคัพทํ เมื่อลงอหุตฺติยาวิภัตติเอกวจนะ ไม่ต้องอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะไม่มีความป็นนปุงสกฺลิ่ง เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย และอุทาหรณ์ว่า อยํ หลังอมุคฺคัพทํ ลงสิปฐฺมาวิภัตติเอกวจนะ ไม่ต้องอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะไม่มีความป็นนปุงสกฺลิ่ง เพราะอาศัยสูตรว่า สพฺพสฺสลิสมฺสเส วา ทำอาเทศอมุคฺคัพทํ เป็นอยํ ด้วยสูตรว่า อนฺปฺสฺกสฺสายํ สิมฺหิ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๓๐-๗๙. สูตรนี้ว่า อมุสฺสาทฺ (แปลง อมุ คฺคัพทํในนปุงสกฺลิ่งกับวิภัตติเป็น อหุ ในเพราะอํ และ สิ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อิวณฺณวณฺณา ฌลา, อโโม ฯเปฯ ฌลเปหิ และ อมุสฺส โม สํ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จว่า อมุ ปุริสํ เพราะในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อมุ ปุริสํ, อสุราชา หลังอมุคฺคัพทํ เมื่อลงอวิภัตติ และสิวิภัตติแล้ว ตั้งอักษร อันเป็นสระที่สุทฺของอมุคฺคัพทํ ชื่อล อาเทศอวิภัตติ ที่อยู่หลัง เป็นนิกคหิต ด้วยสูตรว่า อโโม ฯเปฯ เปหิ และอสุ เพราะทำอาเทศมอักษรของอมุคฺคัพทํ เป็นสอักษร ในเพราะสิวิภัตติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น เมื่อลงสิวิภัตติอมุคฺคัพทํแล้ว รูปสำเร็จว่า อหุ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เพราะสิหนปลาย ย่อมมีแม้การอาเทศอมุคฺคัพทํ ที่เป็นไปในนปุงสกฺลิ่ง เป็นอหุ จึงกล่าวสูตรว่า อมุสฺสาทฺ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อนปุงสกฺลิ่ง อันท่านรู้ อยู่ในเพราะวิภัตติทั้งหลายเหล่านี้ คือ อวิภัตติ และสิวิภัตติ อาเทศอมุคฺคัพทํทั้งตัว พร้อมวิภัตติ เป็นอหุ บทว่า อมุสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า อหุ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อมุสฺส แสดงสัมพันธนฏฐิการิ คำว่า อหุ แสดงการิยะ เป็นวิธีสูตร สวิภัตติคฺคัพทํ อสิคฺคัพทํ และนปฺสฺกคฺคัพทํ ย่อมตามมา เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อหุ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอมุคฺคัพทํ ลงอหุตฺติยาวิภัตติเอกวจนะ หรือสิปฐฺมาวิภัตติเอกวจนะ เพราะอาศัยสูตรว่า อมุหฺสส ฯเปฯ สฺส เส และ อิมฺสฺสิ ฯเปฯ นปฺสฺเก เมื่อทำอาเทศอมุคฺคัพทํ พร้อมวิภัตติ เป็นอหุ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อมฺ ราชานํ, อสุ ราชานํ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อมฺ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอมฺศัพท์ ลงอํหัตถิยา วิภัติเภาวจะนะ ไม่ต้องอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่เป็นนปฺงสกลิงค์ ตั้งอักษร ชีล โดยนัยที่กล่าว แล้ว อาเทศอํ เป็นนิคหิต ด้วยสูตรว่า อํโม ๒เปฯ หิ แล้ว พิงฺทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า อสุ การประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอมฺศัพท์ ลงสิปฺฐมาวิภัติเภาวจะนะ ไม่ต้องอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่เป็นนปฺงสกลิงค์ เมื่อสูตรว่า สพฺพสฺสฺสิ ๒เปฯ วา และ อนปฺสฺกสฺสฺยาํ สิมฺหิ ตามไป อาเทศมแห่ง อมฺศัพท์ เป็นสอํอักษร ด้วยสูตรว่า อมฺสฺส โม สํ เมื่อลบสวิภัติแล้ว พิงฺทราบรูปสำเร็จ

๑๓๑-๘๐. สูตรนี้ว่า อิตฺธิปุมฺนปฺสฺกสฺงฺขยํ (สัทฺพรูปคือสังขยาที่เป็นอิตฺถิลิงค์ปฺงลิงค์ และ นปฺงสกลิงค์) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อมฺหสฺส ๒เปฯ สฺสฺ เส, อนปฺสฺกสฺสฺยาํ สิมฺหิ และ อมฺสฺสฺยาํ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศอมฺหคฺัพท์ ที่เป็นอลิงค์ พร้อมวิภัติ เป็นนมฺ ด้วยสูตรว่า อมฺหสฺส ๒เปฯ สฺสฺ เส อาเทศอมฺหคฺัพท์ ในลิงค์ที่มีไข่นปฺงสกลิงค์ พร้อมวิภัติ เป็นออยฺ ด้วยสูตรว่า อนปฺ ๒เปฯ สิมฺหิ และอาเทศอมฺหคฺัพท์ ในนปฺงสกลิงค์ พร้อมวิภัติ เป็นอหฺ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในการอาเทศสังขยาศัพท์ทั้งหลายที่เป็นอลิงค์ มีทวิเป็นต้น และมีอฏฺจารส เป็นที่สุด พร้อมวิภัติ พิงฺ ทำอย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อแสดงว่า ในการอาเทศสังขยาศัพท์ทั้งหลายที่เป็นอลิงค์ มีทวิเป็นต้น และมีอฏฺจารส เป็นที่สุด พร้อมวิภัติ (นั้น) พิงฺทำอธิการสูตรว่า อิตฺธิ ๒เปฯ สฺงฺขยํ จึงกล่าวสูตรว่า อิตฺธิ ๒เปฯ สฺงฺขยํ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า พิงฺทำอาเทศสังขยาศัพท์ทั้งหลาย อันเป็นประโยชน์แก่อิตฺถิลิงค์ ปฺงลิงค์และนปฺงสกลิงค์ ที่กล่าวไว้แล้วด้วยสูตรทั้งหลายว่า โยสฺ ๒เปฯ เทว จ, ติจฺตุนฺนํ ๒เปฯ จตฺตารี และ ปญฺจาพินฺนกาโร ด้วยอำนาจความเหมือนกันทั้งสามลิงค์เหล่านั้น สูตรนี้มีบทเดียวเท่านั้น คือ อิตฺธิปุมฺ ๒เปฯ สฺงฺขยํ แสดงอรรถแห่งกรรม พิงฺทราบว่าสูตรนี้ เป็นอธิการสูตร ขยาบความว่า สูตรนี้ว่า อิตฺธิปุมฺ ๒เปฯ สฺงฺขยํ พิงฺทราบเนื้อความอธิการ

อิตฺธิปุมฺนปฺสฺกสฺงฺขยํ ด้วย เป็นสังขยาด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า อิตฺธิปุมฺนปฺสฺกสฺงฺขย รุปวิเคราะหฺนี้ กล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่งมติของอาจารย์ผู้รจนาคุมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปฺทรูปสิทธิฎีกาว่า อิตฺธิปุมฺนปฺสฺกสฺงฺขยํ เป็นสังขยาด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า อิตฺธิปุมฺนปฺสฺกสฺงฺขย การอาเทศสังขยา และความ เป็นนปฺงสกลิงค์ แห่งสังขยาศัพท์ ด้วยนิปาดนะ(สูตร)นี้ ความเป็นรัสสะแห่งสังขยาศัพท์ ด้วยสูตรว่า สโร รสโส นปฺสฺเก

๑๓๒-๘๑. สูตรนี้ว่า โยสฺ ทฺวินฺนํ เทว จ (แปลง ทฺวิ ศัพท์ที่แสดงอิตฺถิลิงค์ ปฺงลิงค์ และ นปฺงสกลิงค์ กับวิภัติ เป็น เทว และอื่นๆ ในเพราะ โย วิภัติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า โยสฺ วกฺตรสฺโส โฉ, ฆปฺโต จ โยโน โลโป และ โยสฺ กตฺนิการโลเปสฺ ทิมฺ คือ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า

เทว อติโย หลังทวิศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ตั้งอักษรชื่อม อาเทศมอักษร เป็นอักษร ด้วยสูตรว่า โยสวกตรสโส โฉ หรือว่า ฟังถึงการลยโยวิภัตติ ที่อยู่หลังม ด้วยสูตรว่า ขบโต ๆเปฯ โป หรือว่า ฟังถึงความเป็นที่ชะ ด้วยสูตรว่า โยสุ ๆเปฯ ทีฆ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า เทวจะฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังทวิสังขยาศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ย่อมอาเทศแม้ทวิศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นเทว ได้ จึงกล่าวสูตรว่า โยสุ ทวินัน เทว จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะโยวิภัตติ อาเทศทวิศัพท์ ที่กล่าวสังขยา พร้อมวิภัตติ ซึ่งเป็นไปในอติถิลิณค ปุงลิงค และนปุงสกลิงค เป็นเทว บทว่า โยสุ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ทวินัน เป็นบทหนึ่ง บทว่า เทว เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า โยสุ แสดงนิมิตตสัตตมि คำว่า ทวินัน แสดงสัมพันธฉัญฐีการี คำว่า เทว แสดงการียะ คำว่า จ แสดงสมุจจยะ สูตรนี้เป็นวิสูตร สูตรติดกันไม่มีระหว่าง ตามมาในสูตรนี้ ด้วยอำนาจอติการ และสวิภัตติศัพท์ ตามมา เนื้อความ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว ท่านอาจารย์ ไม่กล่าวว่า ทวิสส (แต่) ทำเป็นพหูจนนะว่า ทวินัน เพื่อให้รู้ว่า หลังทวิศัพท์ อันเป็นอนุกรณียานาม (นามเลียนแบบ) ต้องเป็นพหูจนนะเท่านั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เทว อติโย ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เทว มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังทวิศัพท์ ลงโยวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส มฺมิ สวิภตฺติสฺส เส และ อติถิปุมฺนปฺสฺกสฺงฺขฺย เมื่อทำอาเทศทวิศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นเทว แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทวิสุ ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังทวิศัพท์ เมื่อลงสฺวิภตฺติแล้ว ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งโยวิภัตติ เมื่อทำที่ชะด้วยสูตรว่า สฺนฺทวิสุ จ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทฺเว, ทฺเวณ, ทฺวยิ, อุภินัน, อุภเยสฺ และ ทฺวินัน เป็นผลของจศัพท์ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทฺเว มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังทวิศัพท์ ลงโยวิภัตติ เมื่อทำอาเทศทวิศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นทฺเว ด้วยจศัพท์ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า ทฺเวณ หลังทวิศัพท์ ลงนาวิภัตติ อาเทศทวิศัพท์ เป็นทฺวยิ ด้วยจศัพท์ อาเทศนาวิภัตติ เป็นเอน ด้วยสูตรว่า โอโต เณน เมื่อลบสระหน้าและทำปกติสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า ทฺวยิ หลังทวิศัพท์ ลงอฺทฺวยิวิภัตติ เทสทวิศัพท์ เป็นทฺวยิ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า อุภินัน หลังทวิศัพท์ ลงนาวิภัตติ อาเทศทวิศัพท์ เป็นอุภ ด้วยสูตรนี้ อาเทศนาวิภัตติ เป็น อินัน ด้วยสูตรว่า อุภาทิโต นมินัน เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า อุภเยสฺ หลังทวิศัพท์ ลงนาวิภัตติ อาเทศทวิศัพท์ เป็นอุภย ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า สพฺพนาม ๆเปฯ โม เมื่ออาเทศนํ เป็นसानํ ด้วยสูตรว่า สพฺพโต ๆเปฯ สํ

सान์ เพราะอาศัยสูตรว่า สุทธิ ๆเปฯ เอ เมื่ออาเทศอการ เป็นเอ ด้วยสูตรว่า สพพนามานัน นมฺหิ จ โดยการณุปจาร แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทูวินนํ หลังทวิศัพท์ เมื่อลงนิวิภัตติ เมื่อทำอาเทศทวิศัพท์ เป็นทวิแล้ว ลงนอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า โน จ ๆเปฯ นมฺหิ นำพยัญชนะ ที่ควรนำไป อาเทศนํ เป็นอินนํ ด้วยสูตรว่า อุภาทิต นมินนํ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๓๓-๘๒. สูตรนี้ว่า ติจตุนนํ ๆเปฯ จตตาริ (แปลง ติ และ จตุ ศัพท์ เป็น ติสฺโส จตสฺโส ตโย จตตาริ ตินิ และ จตตาริ ในเพราะ โย วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า โยสุ ๆเปฯ ที่หฺมฺ, ฆปโต จ ๆเปฯ โลโป และ ลโต โวกาโร จ คือ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ติสฺโส เวทนา, จตสฺโส ทิสฺสา หลังติและจตุสังขยาศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว หลังอวิวัณณะ อวิวัณณะที่เป็นอิตถิลิงค์ ซื่อป อวิวัณณะ อวิวัณณะที่เป็นปุงลึงค์นปุงสกลิงค์ ซื่อฉและล เมื่อลบโยวิภัตติด้วยสูตรว่า ฆปโต จ ๆเปฯ โลโป สระที่สุดย่อมคงความเป็นที่หฺมฺ ด้วยสูตรว่า โยสุ กต ๆเปฯที่หฺมฺ หรืออาเทศโยหลังล เป็นโว ด้วยสูตรว่า ลโต ๆเปฯ ๆ โร จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า ติสฺโส ๆเปฯ จตตาริ เป็นต้น พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะโยวิภัตติ อาเทศติและจตุสังขยาศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็น ติสฺโส-จตสฺโส-ตโย-จตตาริ-ตินิ-จตตาริ ตามลำดับ จึงกล่าวสูตรว่า ติจตุนนํ ติสฺโสจตสฺโส ตโยจตตาริ-ตินิ-จตตาริ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะโยวิภัตติทั้งหลาย อาเทศศัพท์ที่เป็นอิตถิลิงค์ ปุงลึงค์และนปุงสกลิงค์ ซึ่งกล่าวติและจตุสังขยา พร้อมวิภัตติ เป็น ติสฺโส-จตสฺโส-ตโย-จตตาริ-ตินิ-จตตาริ บทว่า ติจตุนนํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ติสฺโส ๆเปฯ จตตาริ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ติจตุนนํ แสดงสัมพันธัญญ์กักริ คำว่า ติสฺโส ๆเปฯ จตตาริ แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร สวิภตติศัพท์ อิตถิปุมนปุงสกลิงค์ และโยศัพท์ ตามมา เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ติสฺโส ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังติและจตุศัพท์ ลงโยวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ๆเปฯ สสฺ เส, อิตถิปุม ๆเปฯ สงฺขยํ และ โยสุ ทูวินนํ เทว จ เมื่อทำอาเทศติและจตุศัพท์ พร้อมวิภัตติ อันไปไปในอิตถิลิงค์ ปุงลึงค์ และนปุงสกลิงค์ เป็น ติสฺโส-จตสฺโส-ตโย-จตตาริ-ตินิ-จตตาริ ด้วยสูตรนี้ ตามสมควรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ติสฺ และ จตฺสุ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ในอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังติและจตุศัพท์ ลงสัตตมิวิภัตติ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีโยวิภัตติ เมื่อทำที่หฺมฺด้วยสูตรว่า สุนฺหิสฺ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๓๔-๓๔. สูตรนี้ว่า ปญจาทินมกาโร (แปลงสระท้ายของ ปญจ ศัพท์เป็นต้นที่แสดงอิทธิ
 ลิงค์ ปุงลิงค์ และนปุงสกลิงค์ กับวิภัติเป็น อ อักษร ในเพราะ โย วิภัติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า
 สพพโยนี ๆเปฯ เอ และ ฆปโต จ ๆเปฯ โป คือ หลังสังขยาศัพท์มีปญจเป็นต้น มีอฏฐการสเป็นที่สุด
 เมื่อลงโยวิภัติแล้ว ในปุงลิงค์ ฟังถึงการอาเทศโยวิภัติเป็นอาอักษร เป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า สพพโย
 ๆเปฯ เอ ในนปุงสกลิงค์ ฟังถึงการอาเทศนิอักษรทั้งสอง เป็นอักษร และเป็นเออักษร ตามลำดับ
 และในอิทธิลิงค์ หลังปญจศัพท์ ลงอาปัจจัย ตั้งอาชื่อฆ ฟังถึงการลบโยวิภัติ ด้วยสูตรว่า ฆปโต จ
 โยโน โลโป เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ปญจ ในลิงค์ทั้งสาม ฟังมีได้อย่างไร ?
 ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังสังขยาศัพท์มีปญจเป็นต้น มีอฏฐการสเป็นที่สุด เมื่อลงโยวิภัติแล้ว
 ในลิงค์ทั้งสาม อาเทศสระที่สุดแห่งปญจเป็นต้น เป็นออักษร ย่อมมีรูปสำเร็จว่า ปญจ จึงกล่าวสูตรว่า
 ปญจาทินมกาโร

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะ
 โยวิภัติทั้งหลาย อาเทศสระที่สุดแห่งสังขยาอันมีปญจเป็นต้น และมีอฏฐการสเป็นที่สุด อันเป็นไป
 ในอิทธิลิงค์ ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ พร้อมวิภัติ เป็นออักษร บทว่า ปญจาทิน เป็นบทหนึ่ง บทว่า
 อกาโร เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ปญจาทิน แสดงอันตาเปกขณัฐฐิ คำว่า อกาโร แสดงการียะ
 เป็นวิธีสูตร สวิภัติศัพท์ อิทธิปุมนปุงสกลิงค์ และโยศัพท์ ย่อมตามมา ขยายความว่า ด้วยการ
 ตามมานั้น ในเพราะโยวิภัติทั้งหลาย อาเทศสระอันเป็นที่สุดของสังขยาทั้งหลายอันมีปญจเป็นต้น
 มีอฏฐการส เป็นที่สุด ซึ่งเป็นไปในอิทธิลิงค์ ปุงลิงค์ และนปุงสกลิงค์ พร้อมวิภัติ เป็นอ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปญจ ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังปญจศัพท์เป็นต้น เมื่อลงโย
 วิภัติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมหสส ๆเปฯ สส เส, อิทธิ ๆเปฯ สงขยัม และ โยสุ ๆเปฯ เทว จ เมื่อ
 ทำอาเทศสระที่สุด เป็นออักษร ด้วยสูตรนี้แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เทว และ ตโย มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? อุทาหรณ์
 เหล่านั้น หลังทวิและติศัพท์ เมื่อลงโยวิภัติ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสังขยา
 ทั้งหมดมีปญจเป็นต้น อาเทศหวิศัพท์และติศัพท์พร้อมวิภัติ เป็นเทว และ ตโย โดยนัยที่กล่าวแล้ว

๑๓๕-๘๔. สูตรนี้ว่า ราชสส รณโณราชิโน เส (แปลง ราช กับวิภัติเป็น รณโณ และ ราชิ
 โน ในเพราะ ส วิภัติ) ออกมาจากสูตรว่า สาคโม เส คือ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า รณโณ, ราชิโน หลัง
 ราชศัพท์ ลงสวิภัติเมื่อลงสอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า สาคโม เส ฟังมีรูปสำเร็จว่า ราชสส เมื่อมี
 คำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า รณโณ, ราชิโน ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อ
 จะแสดงว่า แม้อุทาหรณ์ว่า รณโณ ราชิโน ย่อมมีได้ เพราะหลังราชศัพท์ เมื่อลงสวิภัติแล้ว ทำอา
 เทศราชศัพท์ พร้อมวิภัติ เป็นรณโณ ราชิโน จึงกล่าวสูตรว่า ราชสส รณโณราชิโน เส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสวิภคตติ อาเทศราชศัพท์ทั้งตัว พร้อมวิภคตติ เป็นรณโณ ราชิโน บทว่า ราชสส เป็นบทหนึ่ง บทว่า รณโณราชิโน เป็นบทหนึ่ง บทว่า เส เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ราชสส แสดง สัมพันธภคตติ การี คำว่า รณโณราชิโน แสดงการียะ คำว่า เส แสดงนิमितตสคตติ เป็นวิธิสูตร สวิภคตติศัพท์ ตามมา เนื้อความ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า รณโณ, ราชิโน ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังราชศัพท์ ลงสวิภคตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อมหสส ฯเปฯ เส เมื่อทำอาเทศราชศัพท์พร้อมวิภคตติ เป็นรณโณ ราชิโน แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รณณ ก็อุทาหรณ์นั้น หลังราชศัพท์ ลงวิภคตติ เมื่อราชศัพท์แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศ ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสวิภคตติ เมื่อทำอาเทศราชศัพท์ พร้อมวิภคตติ เป็นรณณ ด้วยสูตรว่า รณณ นมฺหิ วา แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๑๓๖-๘๕. สูตรนี้ว่า รณณ นมฺหิ วา (แปลง ราช ศัพท์กับวิภคตติเป็น รณณ ในเพราะ นวิภคตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สุนฺหิสฺสุ จ และ ราชสส ราชฺ สุนฺหิสฺสุ จ คือ ในอุทาหรณ์นี้ว่า รณณ นี้ ฟังมีรูปสำเร็จว่า ราชานํ เพราะหลังราชศัพท์ เมื่อลงนวิภคตติแล้ว ในเพราะนวิภคตติหนปลาย ทิฆะ หรือว่า ฟังมีรูปสำเร็จว่า ราชานํ เพราะอาเทศราช เป็นราชฺ แล้วทำทิฆะ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้นา รูปอุทาหรณ์ว่า รณณ ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า แม้รูปสำเร็จ รณณ ย่อมมีได้ เพรนี้ ภาษะ หลังราชศัพท์ เมื่อลงนวิภคตติแล้ว อาเทศราชศัพท์ พร้อมวิภคตติ เป็นรณณ จึงกล่าวสูตรนี้ว่า รณณ นมฺหิ วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะนวิภคตติ อาเทศราชศัพท์ทั้งตัว พร้อมสภคตติ เป็นรณณ ได้บ้าง บทว่า รณณ เป็นบทหนึ่ง บทว่า นมฺหิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า รณณ แสดงการียะ คำว่า นมฺหิ แสดงนิमितตสคตติ คำว่า วา แสดงอรรถแห่งวิกัป เป็นวิธิสูตร สวิภคตติศัพท์ และ ราชศัพท์ ตามมา เนื้อความ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า รณณ ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังราชศัพท์ เมื่อลงนวิภคตติแล้วเพราะอาศัยสูตรว่า ราชสส รณโณราชิโน เส เมื่อทำอาเทศราชศัพท์ พร้อมวิภคตติแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ราชานํ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังราชศัพท์ เมื่อลงนวิภคตติแล้วเมื่อนวิภคตติ หนปลายแม้มีอยู่ ในเพราะราชศัพท์

ไม่ต้องอาเทศด้วยสูตรนี้ อาเทศราชศัพท์ เป็นราช ด้วยสูตรว่า ราชสส ราช สุนฺหิสฺส จ เพราะอาศัยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทิฆฺ เมื่อทำที่ฆะด้วยสูตรว่า สุนฺหิสฺส จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๓๗-๘๖. สูตรนี้ว่า นามฺหิ รมณฺวา วา (แปลง ราช ศัพท์กับวิภตติเป็น รมณฺวา ในเพราะนา วิภตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า อโต เนน คือ ในอุทาหรณ์ว่า รมณฺวา นี้ หลังราชศัพท์ เมื่อลงนา วิภตติแล้ว เมื่ออาเทศวิภตติที่อยู่หลัง ราชศัพท์ เพราะความเป็นการันต์ ด้วยสูตรว่า อโต เนน พึงมีรูปสำเร็จว่า ราเชน เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า รมณฺวา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า แม้รูปสำเร็จว่า รมณฺวา ย่อมมีได้ เพราะนาวิภตติหนีไป อาเทศราชศัพท์ พร้อมสัททิต เป็นรมณฺวา จึงกล่าวสูตรว่า นามฺหิ รมณฺวา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะนาวิภตติ อาเทศราชศัพท์ทั้งตัว พร้อมสัททิต เป็นรมณฺวา ได้บ้าง บทว่า ราชสส เป็นบทหนึ่ง บทว่า รมณฺวา เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า นามฺหิ แสดงนิमितตสัททิมิ คำว่า รมณฺวา แสดงการียะ คำว่า วา แสดง อรรถแห่งวิภัก เป็นวิธิสูตร สวิภตติศัพท์ และ ราชศัพท์ ตามมา เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียบ เมื่ออาศัพท์ที่ตามนสูตรนี้ แม้มีอยู่ ท่านอาจารย์ก็ทำวาศัพท์ไว้อีก เพื่อห้ามไม่ให้ทำตามต่อไปในสูตรข้างหน้า

อุทาหรณ์ว่า รมณฺวา หลังราชศัพท์ เมื่อลงนาวิภตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส เมื่ออาเทศราชศัพท์พร้อมวิภตติ เป็น รมณฺวา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ราเชน มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังราชศัพท์ ลงนาตติยาวิภตติเอกวจนะ ไม่ต้องทำตามสูตรนี้ เพราะวาศัพท์ห้ามไว้ ทำอาเทศนาวิภตติ เป็นเอน ด้วยสูตรว่า อโต เนน เมื่อลบสระหน้า และทไปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รมณฺโง หลังราชศัพท์ เมื่อลงณัฐวิภตติเอกวจนะแล้ว ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีนาวิภตติ อาเทศราชศัพท์พร้อมวิภตติ เป็นรมณฺโง ด้วยสูตรว่า ราชสส ฯเปฯ เส แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๓๘-๘๗. สูตรนี้ว่า สฺมินฺหิ รมณฺเวราชินี (แปลง ราช ศัพท์กับวิภตติเป็น รมณฺเว และ ราชนี ในเพราะ สฺมิ วิภตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สฺมาสฺมินิ วา และ สฺมาหิสฺมินิ มหาภิมฺหิ วา คือ ในอุทาหรณ์ว่า รมณฺเว ราชนี เป็นต้น หลังราชศัพท์ เมื่อลงสฺมิวิภตติแล้ว เมื่ออาเทศสฺมิวิภตติ หลังราชศัพท์ เป็นเออักษร หรือเป็นมฺหิ ด้วยสูตรตามที่กล่าวแล้วทั้งหลาย ต้องมีรูปสำเร็จเป็น ราชสฺมิ ราเช หรือราชมฺหิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีรูปสำเร็จเป็นอย่างนี้ รูปสำเร็จว่า ราชนี พึงมีได้อย่างไร ? ท่าน

อาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จเหล่านั้น ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทศราชศัพท์ พร้อมวิภัติ เป็นรณเยราชินี ในเพราะสมีวิภัติ จึงกล่าวสูตรว่า สมิมิ ๗เปฯ นิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสมีวิภัติ อาเทศราชศัพท์ พร้อมวิภัติ เป็นรณเย และ ราชนี สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า สมิมิ แสดงนิमितตัสตมิมิ คำว่า รณเยราชินี แสดงการิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ รณเย, ราชนี อุทาหรณ์เหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๓๙-๘๘. สูตรนี้ว่า ตุมหมหากํ ตยิมิ (แปลง ตุมห และ อมฺห ศัพท์กับวิภัติเป็น ตยิ และ มยิ ในเพราะ สมิ วิภัติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สมาสมินิ วา และ สมาหิสมินิ มหาภิมิ วา คือ ในอุทาหรณ์ว่า ตยิ และ มยิ หลังตุมหศัพท์ และ อมฺหศัพท์ เมื่อลงสมิมิสตมิมิวิภัติแล้ว (อาเทศวิภัติ) ด้วยสูตรทั้งหลาย ตามที่กล่าวแล้ว จะตั้งมีรูปสำเร็จเป็น ตุมเห หรือ ตุมหสมิ หรือ ตุมหมมิ เป็นอมฺเห หรือ อมฺหสมิ หรือ อมฺหมมิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีรูปสำเร็จอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ตยิ, มยิ ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า แม้รูปสำเร็จเหล่านั้น (ตยิ, มยิ) ย่อมมีได้ เพราะเมื่อลงสมิวิภัติหลังตุมหศัพท์และอมฺหศัพท์แล้วทำอาเทศ(ตุมหและอมฺห พร้อมวิภัติ) เป็นตยิ และมยิ จึงกล่าวสูตรว่า ตุมหมหากํ ตยิมิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสมิวิภัติ ย่อมมีการอาเทศตุมหศัพท์ และอมฺหศัพท์ พร้อมวิภัติ เป็นตยิ และมยิ ตามลำดับ คำว่า ตุมหมหากํ แสดงสัมพันธฎฐิการิ คำว่า ตยิมิ แสดงการิยะ สูตรนี้ เป็นวิธิสูตฺร สวิภตติศัพท์ และสมิศัพท์ ย่อมตามมา เนื้อความและรูปีวิเคราะห์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ตยิ และ มยิ อุทาหรณ์เหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว โดยคล้อยตามสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ตฺวิ และ อหิ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมหศัพท์ และอมฺหศัพท์ เมื่อลงสวิภัติแล้ว เมื่อตุมหศัพท์ และอมฺหศัพท์ แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งสมิวิภัติ เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสส ๗เปฯ เส และ ตุมหมหากํ ตยิมิ เมื่ออาเทศตุมหศัพท์และอมฺหศัพท์ พร้อมวิภัติ เป็นตฺวิ และอหิ ด้วยสูตรว่า ตวมหํ สิมิหิ จ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๑๔๐-๘๘. สูตรนี้ว่า ตวมหํ สิมิหิ จ (แปลง ตุมห และ อมฺห ศัพท์กับวิภัติ เป็น ตฺวิ และ อหิ และอื่นๆ ในเพราะ สวิ วิภัติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า โส และ สอิ คือ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ตฺวิ และ อหิ หลังตุมห และอมฺห เมื่อลงสวิภัติแล้ว ต้องมีรูปสำเร็จว่า ตุมโห, ตุมหํ หรือ อมโห, อมหํ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีรูปสำเร็จอย่างนี้อยู่ รูปสำเร็จว่า ตฺวิ และ อหิ ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อ

แสดงว่า รูปสำเร็จเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์ เหล่านั้น เป็นตัว และอหิ ในเพราะสวิภัตติหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า ตวมหิ สิมหิ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การอาเทศตุมหคัพพ์ และอมหคัพพ์ พร้อมวิภัตติ เป็นตัว และอหิ คำว่า ตวมหิ แสดงการริยะ คำว่า สิมหิ แสดงนิमितตสัทตมี คำว่า จคัพพ์ แสดงสมุจจะยะ สูตรนี้เป็นวิธิสูตร สวิภัตติคัพพ์ และตุมหคัพพ์ ตามมา เนื้อความและรูปวิเคราะห์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นเทียว อุทาหรณ์ว่า ตวุ มีการประกอบรูปคัพพ์ ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมหคัพพ์ เมื่อลงสวิภัตติแล้ว เมื่ออาเทศเป็นตัว ด้วยจคัพพ์แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๑๔๑-๙๐. สูตรนี้ว่า ตวมม เส (แปลง ตุมห และ อมห คัพพ์กับวิภัตติเป็น ตว และ มม ใน เพราะ ส วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า สาโคม เส คือ ในอุทาหรณ์ว่า ตว และ มม หลังตุมหคัพพ์ และอมหคัพพ์ ในเพราะสวิภัตติ เมื่อลงสอักษระเป็นอาคมแล้ว ควรจะมีรูปสำเร็จว่า ตุมหสส หรือ อมหสส เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีรูปสำเร็จอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ตว และ มม ฟังสำเร็จรูปได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังตุมหคัพพ์ และอมหคัพพ์เหล่านั้น ในเพราะสวิภัตติ เมื่อลงสอักษระเป็นอาคมแล้ว ทำอาเทศตุมหและอมหคัพพ์เหล่านั้นพร้อมวิภัตติ เป็นตว และ มม จึงกล่าวสูตรว่า ตวมม เส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสวิภัตติ ย่อมมีการอาเทศตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์ เป็นตว และ มม คำว่า ตวมม แสดงการริยะ คำว่า เส แสดงนิमितตสัทตมี สูตรนี้เป็นวิธิสูตร สวิภัตติคัพพ์ และตุมหคัพพ์ ย่อมตามมา เนื้อความและรูปวิเคราะห์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ตว และ มม ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปคัพพ์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์ เมื่อลงสวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรนี้ว่า อมหสส ฯเปฯ เส, ตุมห ฯเปฯ มย เมื่ออาเทศตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์เหล่านั้น พร้อมวิภัตติ เป็นตว และมมตามลำดับแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ตย และ มย มีการประกอบรูปคัพพ์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปคัพพ์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์ เมื่อลงสมีวิภัตติแล้ว ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งสวิภัตติ เมื่อทำอาเทศ ตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์เหล่านั้น พร้อมวิภัตติ เป็นตย และมย โดยนัยที่กล่าวแล้ว

๑๔๒-๙๑. สูตรนี้ว่า ตวยหิมยหญจ (แปลง ตุมห และ อมห คัพพ์กับวิภัตติเป็น ตวยหิ และ มยหิ ในเพราะ ส วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า ตว มม เส ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ตวยหิ และ มยหิ หลัง

ตุ้มหศัพท์และอมหศัพท์ทั้งหลาย ลงสวิภัตติ เมื่อทำอาเทศเป็นत्व และ มม ด้วยสูตรนี้ว่า ตวมม เส พิง มีรูปสำเร็จว่า ตว และ มม เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า ตุษหิ และ มยหิ พิงสำเร็จรูปได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำ อาเทศตุ้มหศัพท์และอมหศัพท์เหล่านั้น พร้อมวิภัตติ เป็นตุษหิ และ มยหิ ในเพราะสวิภัตติ จึงกล่าว สูตรว่า ตุษหิมยหญจ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ใน เพราะสวิภัตติ ย่อมมีการอาเทศตุ้มหศัพท์และอมหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นตุษหิ และ มยหิ คำว่า ตุษหิมยหญ แสดงการริยะ คำว่า จ แสดงอนุกัฏฒนะ สวิภัตติศัพท์ และตุ้มหหศัพท์ ย่อมตามมา เนื้อความ และรูปวิเคราะห์ พิงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ตุษหิ และ มยหิ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ ดังต่อไปนี้ :- หลังตุ้มหศัพท์และอมหศัพท์ทั้งหลาย เมื่อลงสวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมหสส ๗เปฯ เส, ตุมหมหากิ ๗เปฯ ยิ, ตว ๗เปฯ เส เมื่ออาเทศตุ้มหศัพท์และอมหศัพท์เหล่านั้น พร้อมวิภัตติ เป็นตุษหิ และ มยหิ แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ตยา และ มยา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์ เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุ้มหศัพท์และอมหศัพท์ เมื่อลงนาตติยาวิภัตติแล้ว เมื่อตุ้มหศัพท์และอมหศัพท์แม่มืออยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความมาแห่งสวิภัตติ เพราะ อาศัยสูตรว่า อมหสส ๗เปฯ เส และ ตุมห ๗เปฯ ยิ เมื่อทำอาเทศเมื่ออาเทศตุ้มหศัพท์และอมหศัพท์ เหล่านั้น พร้อมวิภัตติ เป็นตมา และมยา แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๔๓-๑๔๒. สูตรนี้ว่า ตัมมมฺหิ (แปลง ตุมห และ อมห ศัพท์กับวิภัตติเป็น ต์ และ มฺ ใน เพราะ อ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า สรโลโป ๗เปฯ ติ คือในอุทาหรณ์นี้ว่า ต์ และ มฺ หลังตุ้มหศัพท์ และอมหศัพท์ เมื่อลงอหุตติยาวิภัตติแล้ว ในเพราะอวิภัตติ ลบสระหน้าและทำปกติสระหลัง ด้วยสูตร ว่า สรโลโป พิงมีรูปสำเร็จว่า ตุมหิ หรือ อมหิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ต์ และมฺ พิงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เพราะอวิภัตติ ทำอาเทศตุ้มหศัพท์และอมห ศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นตฺ เป็นมฺ จึงกล่าวสูตรว่า ตัมมมฺหิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ใน เพราะอวิภัตติ ย่อมมีการอาเทศตุ้มหศัพท์และอมหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นตฺ และ มฺ คำว่า ต์ แสดงกา รีย คำว่า อมฺหิ แสดงนิमितตสัตตมิ สูตรนี้ เป็นวิธิสูตร สวิภัตติศัพท์ และตุ้มหหศัพท์ ย่อมตามมา เนื้อความและรูปวิเคราะห์ พิงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ต่ และ มี่ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :-
 หลังตุมหศัพท์และอมหศัพท์ทั้งหลาย เมื่อลงอวิภตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมหสส ฯเปฯ เส และ ตุ
 ฯเปฯ ยี เมื่อทำอาเทศตุมหศัพท์และอมหศัพท์ทั้งหลาย พร้อมวิภตติ เป็นต เป็นมี้ แล้ว ฟังทราบรูป
 สำเร็จทั้งหลาย

ในอุทาหรณ์นี้ว่า ตยา และ มยา หลังตุมหศัพท์และอมหศัพท์ทั้งหลาย ลงนาตติยาวิภตติ
 แล้ว ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งอวิภตติ ฟังทราบรูปสำเร็จ โดยนัยที่กล่าวแล้ว

๑๔๔-๔๓. สูตรนี้ว่า ตวัมมณจ นวา (แปลง ตุมห และ อมห ศัพท์กับวิภตติเป็น ตว และ
 มม ในเพราะ อ วิภตติในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ปกติ คือ ในอุทาหรณ์มีอาทิวา
 ตว และ มม หลังตุมหศัพท์และอมหศัพท์ทั้งหลาย เมื่อลงอหุตติยาวิภตติแล้ว ลบสระหน้า และทำปกติ
 สระหลัง แล้วฟังมีรูปสำเร็จว่า ตุมห และ อมห เมื่อมีคำถามว่า เมื่อความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ตว
 และ มม ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งย้อมมีได้ เพราะทำอาเทศเป็นตว
 มม ในเพราะอวิภตติ จึงกล่าวสูตรว่า ตว-มมณจ นวา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ใน
 เพราะอวิภตติ ย้อมมีการอาเทศตุมหศัพท์และอมหศัพท์ พร้อมวิภตติ เป็นตว และ มม ได้บ้าง คำว่า
 ตวัมม แสดงการริยะ คำว่า จ แสดงอนุภทขณะ คำว่า นวา แสดงวิกัปณะ สูตรนี้เป็นวิธิสูตร
 เนื้อความและรูปวิเคราะห์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ตว และ มม ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :-
 หลังตุมหศัพท์และอมหศัพท์ทั้งหลาย เมื่อลงอวิภตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมหสส ฯเปฯ เส,
 ตุมหมหา ฯเปฯ ยี และ ตมมิมหิ เมื่ออาเทศตุมหศัพท์และอมหศัพท์เหล่านั้น พร้อมวิภตติ เป็นตว
 และมม แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

ในอุทาหรณ์นี้ว่า ต่ และ มี่ อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็
 อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมหศัพท์และอมหศัพท์ทั้งหลาย เมื่อลงอ
 หุตติยาวิภตติแล้ว ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความที่นวาสัพท์ห้ามแล้ว เมื่อทำอาเทศเป็นต
 และม ด้วยสูตรว่า ตมมิมหิ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๔๕-๔๔. สูตรนี้ว่า นามหิ ตยามยา (แปลง ตุมห และ อมห ศัพท์กับวิภตติเป็น ตยา และ
 มยา) ออกมาจากสูตรว่า อโต เนน คือ ในอุทาหรณ์มีอาทิวา ตว และ มม หลังตุมหศัพท์และอมหศัพท์
 ทั้งหมด เมื่อลงนาตติยาวิภตติแล้ว อาเทนาวิภตติเป็นเอน รูปสำเร็จทั้งหลายว่า ตุมเณ และ อมเณ
 ฟังมี เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ตยา และ มยา ฟังมีได้อย่างไร ? ท่าน

อาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทศตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์ทั้งหลาย พร้อมวิภัตติ เป็นตยา และมยา ในเพราะนาตติยาวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า นามหิ ตยามยา

คำว่า นามหิ แสดงนิमितตสัดตมี คำว่า ตยามยา แสดงการียะ สูตรนี้ เป็นวิธิสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ตยา และ มยา ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปคัพพ์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์ทั้งหลาย เมื่อลงนาวิภัตติแล้ว ทำอธิการตามที่กล่าวแล้ว อาเทศตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์ทั้งหลาย พร้อมวิภัตติ เป็นตยา และมยา แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

ในอุทาหรณ์นี้ว่า ตุมเหหิ และ อมเหหิ อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปคัพพ์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปคัพพ์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์ทั้งหลาย เมื่อลงวิภัตติแล้ว เมื่ออาเทศสระที่สุด เป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า สุหิสวกาโร เอ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๔๖-๑๕. สูตรนี้ว่า ตุมหสส ตุวัตวมมหิ (แปลง ตุมห คัพพ์กับวิภัตติเป็น ตุัว และ ตัว ในเพราะ อ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตัมมมหิ และ ตวมมญจ นวา คือ อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ตุัว และ ตัว หลังตุมหคัพพ์ทั้งหลาย เมื่อลงอวิภัตติแล้ว ฟังมีรูปสำเร็จทั้งหลายว่า ตัม และ ตัม เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายว่า ตุัว และ ตัว ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า แม้รูปสำเร็จเหล่านั้น ย่อมมีได้ เพราะ หลังตุมหคัพพ์ทั้งหลาย เมื่อลงอวิภัตติแล้ว อาเทศเป็นตุัว และตุัว จึงกล่าวสูตรว่า ตุมหสส ตุวัตวมมหิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ตุัว และ ตัว ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปคัพพ์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมหคัพพ์ทั้งหลาย เมื่อลงอวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมหสส ๆเปฯ เส เมื่ออาเทศตุมหคัพพ์ทั้งหลาย พร้อมวิภัตติ เป็นตุัว และ ตัว แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๔๗-๑๖. สูตรนี้ว่า ปทโต ๆเปฯ โวโน (แปลง ตุมห และ อมห คัพพ์ท้ายบทกับวิภัตติเป็น โว และ โน ในเพราะหุติยาวิภัตติ จตุตถวิภัตติ และฉัญฐวิภัตติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สพพโยนินมาเอ, สพพโต นั สंसานั, ตุมหมเหหิ นมากั และ วา ยวปโปโม ในอุทาหรณ์นี้ว่า โว และ โน หลังตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์ทั้งหลาย เมื่อลงโยหุติยาวิภัตติ นังจตุตถวิภัตติพหุจนะ และนฉัญฐวิภัตติพหุจนะแล้ว ในเพราะลงโยหุติยาวิภัตติ ฟังมีรูปสำเร็จทั้งหลายว่า ตุมเห หรทือ อมเห ในเพราะลงนั ฟังมีรูปสำเร็จทั้งหลายว่า ตุมเฮสั หรือ อมเฮสั ตุมหากั หรือ อมหากั เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายว่า โว และ โน ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เมื่อหุติยาจตุตถิและฉัญฐวิภัตติมีอยู่ รูปสำเร็จทั้งหลาย ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทศตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์ทั้งหลาย พร้อมวิภัตติ เป็นโว เป็นโน จึงกล่าวสูตรว่า ปทโต ๆเปฯ โวโน

คำว่า ปทโต แสดงอวธิ คำว่า หุติยาจตุตถิณฺฐิสฺสุ แสดงนิมิตตัสตมมี คำว่า โวโน แสดงกา
ริยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร สวิกตติศัพท์ ตุมหมหศัพท์ ตามมา และนวาสัพท์ ตามมาโดยมันทุกคตินัย
เนื้อความและรูปวิเคราะห์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว บัณฑิตย่อมทราบว่าเป็นเพราะความที่วิธีของ
เอภวจนะ เป็นอันท่านจะกลางในสูตรข้างหน้า

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปหาย โว คมิสฺสามิ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โว
มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- เพราะทำปหายศัพท์ ไว้เป็นบทใกล้ หลังตุมหและอมห ลงหุติยา
พหุจนะ เพราะความที่โยวิภัตติอยู่หลัง เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส, ตุมหมหากํ ตยิมิ
และ ตวฺมมณฺจ นวา เมื่อทำอาเทศตุมหศัพท์ ซึ่งอยู่เบื้องหลังจากบท พร้อมวิภัตติ เป็นโว แล้ว ฟัง
ทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โน ทำมาศัพท์ เป็นบทใกล้ หลังอมหศัพท์ ทำอธิการโดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อ
อาเทศ เป็นโน แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอรรถจตุตถิ อุทาหรณ์ เช่น ธมฺม โว เทสิสฺสามิ สวิกเซถ โน ฯเปฯ น, ตฺกุโฆสฺมิ โว

ในอรรถฉฺฉริ อุทาหรณ์ เช่น สตถา โน

อุทาหรณ์ว่า เอโส อมฺหากํ เป็นผลของนวาสัพท์ ก็ อุทาหรณ์นั้น ทำเอโสศัพท์ไว้เป็นบท
ใกล้ หลังอมหศัพท์ เมื่อลงฉฺฉริพหุจนะแล้ว อมหศัพท์ พหุจนะศัพท์ที่อยู่หลังบท แม้มีอยู่ ไม่ต้องอา
เทศเป็นโน ด้วยสูตรนี้ เพราะความที่นวาสัพท์ห้ามแล้ว เมื่ออาเทศวิภัตติ เป็นอาภัก ด้วยสูตรว่า
ตุมหมเห ฯเปฯ กํ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหังเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เอเต อีสโย มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบ
รูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอิสศัพท์ เมื่อลงโยหุติยาวิภัตติแล้ว เมื่อโยวิภัตติหลังบทก็มีอยู่ ไม่ต้องอาเทศ
ด้วยสูตรนี้ เพราะความที่ไม่มีตุมหศัพท์และอมหศัพท์ ตั้งอวิณณะที่ไม่ได้ทำรัสสะชื่อม เพราะอาศัยสูตร
ว่า ปญฺจาทีนฺมตฺตํ เมื่ออาเทศเป็นอักษรแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ตุมหากํ สตถา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์นั้น มีการ
ประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมหศัพท์ เมื่อลงฉฺฉริวิภัตติพหุจนะแล้ว ไม่คต้องทำอาเทศด้วย
สูตรนี้ เพราะความที่ตุมหศัพท์ไม่ได้อยู่หลังบท เมื่ออาเทศวิภัตติ เป็นอาภัก เป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูป
สำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตุมเห เมื่อตุมหศัพท์และอมหศัพท์แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศ
ด้วยสูตรนี้ เพราะความที่ไม่มีปทโตปรเป็นต้นเหล่านั้น เพราะอาศัยสูตรว่า วา ยวฺปฺจโม ฌมฺมีอาเทศ
โยวิภัตติเป็นเอ ด้วยสูตรว่า สพฺพนามการเต ปจโม แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๑๔๘-๔๗. สูตรนี้ว่า เตเมกวจเนสฺ จ (แปลง ตุมห และ อมห ศัพท์ท้ายบทกับวิภัตติเป็น เต และ เม ในเพราะจตุตถีวิภัตติและฉกฺฐีวิภัตติที่เป็นเอกพจน์ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรทั้งหลาย ว่า ตวมม เส และ ตฺยหฺมยฺหยจ คือ ในอุทาหรณ์ว่า เต และเม นี้ หลังตุมหศัพท์ และอมหศัพท์ ทั้งหลาย เมื่อลงสวิภัตติทั้งสองแล้ว ฟังมีรูปสำเร็จว่า ตว และ มม หรือ คฺยหฺ และ มยหฺ เมื่อมีคำถาม ว่า เมื่อมีความเป็นอย่างไร รูปอุทาหรณ์ว่า เต และ เม ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะอาเทศตุมหศัพท์ และอมหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็น เต และ เม ในเพราะสวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า เตเมกวจเนสฺ จ

คำว่า เต เม แสดงการริยะ คำว่า เอกกวจเนสฺ แสดงนิमितตสัตตมี คำว่า จ แสดงอนุกัฏณะ ในสูตรนี้ แม้ท่านจะกล่าวไว้ว่า เอกกวจเนสฺ โดยสามัญ ก็เพื่อกำหนดเอาจตุตถีเอกกวจนะและฉกฺฐีเอกกวจนะนั่นเอง เพราะความที่ท่านกล่าวไว้ว่า น อมฺหิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เต และ เม บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เต มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมหศัพท์ ที่มีทหามิ เป็นบทหน้า ลงจตุตถีเอกกวจนะ เพราะอาศัย สูตรว่า อมหสฺส ฯเปฯ เส, ตุมห ฯเปฯ ยิ และ ปทโต ฯเปฯ โวโน เมื่ออาเทศตุมหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นเตแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ว่า เม หลังอมหศัพท์ มีการลงจตุตถีเอกกวจนะเท่านั้น เป็น ข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ที่เหลือ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า ตว ภาติ และ มม ภาติ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์ เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมหศัพท์ และอมหศัพท์ เมื่อลงสวิภัตติแล้ว เมื่อ หนปลายแม้มีสวิภัตติทั้งสองอยู่ ก็ไม่ต้องทำตามสูตรนี้ ไม่มีปทันโตปรในตุมหศัพท์ และอมหศัพท์ เพราะอาศัยอธิการสูตรที่กล่าวแล้วนี้ เมื่ออาเทศตุมหศัพท์ และอมหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นตว และ มม แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๔๙-๔๘. สูตรนี้ว่า น อมฺหิ (ไม่แปลง ตุมห และ อมห ศัพท์กับวิภัตติเป็น เต และ เม ใน เพราะ อ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า เตเม ฯเปฯ จ, ตว ฯเปฯ วา คือ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ตฺ และ มฺ หลังตุมหศัพท์ และ อมหศัพท์ เมื่อลงอฺุตฺยวิภัตติแล้ว รูปอุทาหรณ์ว่า เต และ เม หรือ ตว และ มม ฟังมีได้ เพราะทำอาเทศพร้อมวิภัตติเป็นเต และเม หรืออาเทศเป็นตว และมม หรืออาเทศ เป็น เต และเม หรืออาเทศเป็น ตว และ มม เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จ ทั้งหลายว่า ตฺ และ มฺ ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะอวิภัตติ ย่อมมีการเทศ ตุมหศัพท์ และอมหศัพท์ เป็นตฺ เป็นมฺ ได้ จึงกล่าวสูตรว่า น อมฺหิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ใน เพราะอวิภัตติ ไม่ต้องอาเทศตุมหศัพท์ และอมหศัพท์พร้อมวิภัตติ ซึ่งอยู่หลังบท เป็นเต เป็นเม คำว่า

น แสดงปฏิเสศ คำว่า อัมหิ แสดงนิमितตส์ตมมี สูตรนี้เป็นวิธิสูตร สวิภตติคัพพ์ ตุมหมหคัพพ์ และปทโตคัพพ์ ตามมา เนื้อความ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลาย คือ ปสเสยย ต์ และ โส มํ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปคัพพ์ ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมหคัพพ์ และอมหคัพพ์ ในเพราะอวิภตติ ครั้นปฏิเสศการอาเทศเป็นเต และเมด้วยสูตรนี้แล้วเมื่ออาเทศ เป็นตํ และมํ ด้วยสูตรว่า ตมมมฺหิ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๕๐-๙๙. สูตรนี้ว่า วา ตติเย จ (แปลง ตุมห และ อมห คัพพ์เป็น เต และ เม ในเพราะตติยาวิภตติ เอกพจน์) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า โอโต เนน และ นามหิ ตยามยา คือ ในอุทาหรณ์นี้ว่า เต และ เม หลังตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์ เมื่อลงนาคติยาวิภตติแล้ว อาเทศนาวิภตติ เป็นเอน ฟังมีรูปสำเร็จเป็น ตุมเหน หรือว่า อมฺเหน (แต่) รูปสำเร็จทั้งหลายว่า ตยา และมยา ฟังมีได้ เพราะทำอาเทศ ตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์ พร้อมวิภตติ เป็นตยา และเป็นมยา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นเช่นนั้น รูปสำเร็จว่า เต และ เม ฟังมีได้อย่างไร ในเพราะนาวิภตติ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะนาวิภตติ แม้รูปสำเร็จว่า เต และ เม ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า วา ตติเย จ

คำว่า วา แสดงอรรถแห่งวิภัก คำว่า ตติเย แสดงนิमितตส์ตมมี คำว่า จ แสดงการียนุกทขณะ สูตรนี้เป็นวิธิสูตร สวิภตติคัพพ์ ตุมหมหคัพพ์ และปทโตคัพพ์ เตเมคัพพ์ และเอกวจนคัพพ์ ตามมา เนื้อความ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กตํ เต และ กตํ เม อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังตุมหคัพพ์ และอมหคัพพ์ ที่มีกตคัพพ์เป็นบทใกล้เคียง เมื่อลงนาคติยาวิภตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรเหล่านี้ว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส, ตุมหมหา ฯเปฯ ยิ, ปทโต ฯเปฯ โน และ เตเมก ฯเปฯ จ เมื่อทำอาเทศตุมหคัพพ์ และอมหคัพพ์ พร้อมวิภตติ เป็นเต และเป็นเม แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย อุทาหรณ์ว่า กตํ ตยา และ กตํ มยา เป็นผลของวาคัพพ์ อุทาหรณ์นั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า ตยา และ มยา มีการประกอบรูปคัพพ์อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์เหล่านั้น เมื่อนาวิภตติแม้มีอยู่ ทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะไม่มีปหันทปรในตุมหคัพพ์และอมห เมื่อทำอาเทศเป็นตยา และมยา โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๕๑-๑๐๐. สูตรนี้ว่า พหฺวจนฺสุ โวโน (แปลง ตุมห และ อมห คัพพ์เป็น โว และ โน ในเพราะตติยาวิภตติ พหฺวจนฺได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สฺหิสฺวกาโร เอ คือ ในอุทาหรณ์ว่า กตํ โว กมฺมํ, กตํ โน กมฺมํ หลังตุมหคัพพ์ และอมหคัพพ์ เมื่อลงตติยาพหฺวจนฺแล้ว ฟังมีรูปสำเร็จว่า ตุมเหหิ หรืออมฺเหหิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในเพราะหิวิภตติ ฟังมีรูปสำเร็จว่า โว และ โน ได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะหิวิภตติ ย่อมมีรูปสำเร็จเหล่านั้นได้ เพราะอาเทศ

ตุ้มหศัพท์ และอมหศัพท์ พร้อมวิภัติ เป็นโว และเป็นโน จึงกล่าวสูตรว่า พหุจเนสฺ โวโน คำว่า พหุจเนสฺ แสดงนิमितตสัตตมี คำว่า โวโน แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กตฺ โว และ กตฺ โน อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังตุ้มหศัพท์ และอมหศัพท์ ที่มีกตศัพท์เป็นบทใกล้เคียง เมื่อลงตติยวิภัติพหุจนะแล้ว เพราะอาศัยสุดเหล่านี้ว่า อมหสฺส เปฯ เส, ตุ้มหมหากํ ตยิมยิ, ปทโต ฯเปฯ โน และ วา ตติเย จ เมื่อทำอาเทศตุ้มหศัพท์ และอมหศัพท์ พร้อมวิภัติ เป็นโว และเป็นโน ในเพราะวิภัติด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ตุ้มเหหิ กตฺ และ อมเหหิ กตฺ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเถียว

อุทาหรณ์ว่า คามฺ โว, คามฺ โน เป็นผลของพหุจนศัพท์ อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังตุ้มหศัพท์ และอมหศัพท์ ที่มีคามศัพท์เป็นบทใกล้เคียง เมื่อลงปฐมวิภัติพหุจนะแล้ว เมื่อทำอาเทศตุ้มหศัพท์ และอมหศัพท์ พร้อมวิภัติ เป็นโว และเป็นโน ด้วยพหุจนศัพท์ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๕๒-๑๐๑. สูตรนี้ว่า ปุมนตสฺสา สิมฺหิ (แปลงสละท่ายของ ปุ ม ศัพท์กับวิภัติเป็น อา ในเพราะ สิ วิภัติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า โส และ สี คือ ในอุทาหรณ์นี้ว่า ปุมา หลังจากปุ ม ศัพท์ เมื่อลงสิวิภัติแล้ว อาเทศสิวิภัติเป็นโออักษร เพราะความที่ปุ ม ศัพท์เป็นอักษร พงมีรูปสำเร็จว่า ปุ โม อาเทศสิ เป็นอ มีรูปสำเร็จว่า ปุ ม เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า ปุมา ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า ปุมา ย่อมมีได้ เพราะอาเทศสละที่สุดของปุ ม ศัพท์ พร้อมกับสิวิภัติเป็นโออักษร ในเพราะสิวิภัติ จึงกล่าวสูตรว่า ปุมนตสฺสา สิมฺหิ

คำว่า ปุมนตสฺส แสดงสัมพันธฎฐีกาโร คำว่า อา แสดงการิยะ คำว่า สิมฺหิ แสดงนิमितตตตมี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า ปุมาโน ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปุ ม ศัพท์ เมื่อลงสิวิภัติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส เมื่ออาเทศสละที่สุดของปุ ม ศัพท์ พร้อมวิภัติ เป็นอา แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ตุ้มเหหิ กตฺ และ อมเหหิ กตฺ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังปุ ม ศัพท์ เมื่อลงโยวิภัติแล้ว เมื่อปุ ม ศัพท์แม้อยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสิวิภัติ เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส, ปุมนตสฺสา สิมฺหิ เมื่ออาเทศสละที่สุดแห่งปุ ม ศัพท์ หรือโยวิภัติ เป็นอาโน ด้วยสูตรว่า โยสุวานโน แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ก็ในสูตรนี้ เมื่อท่านอาจารย์กล่าวว่า ปุมนตสฺสา สิมฺหิ เพราะทำเป็นสมาสว่า อแห่งปุ ม ชื่อว่า ปุมา ไม่กล่าวอย่างนี้นั้นเถียวแม้ในรูปสำเร็จ อนาคตศัพท์เป็นคำที่เกินหา เพราะท่านกล่าวว่า ปุมนตสฺส เหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า อนาคตคฺคฺทณฺน

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า มขวา และ ยูวา เป็นผลของอนตศัพท์ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังมขว ศัพท์ และยูศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว เมื่อทำอาเทศสระที่สุตแห่งมขวศัพท์และยูศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นอาอักษร ตัวอนตศัพท์ ในสูตรนี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๕๓-๑๐๒. สูตรนี้ว่า อมาลปนเนกวจเน (แปลงสระท้ายของ ปุม ศัพท์กับวิภัตติเป็น อ ใน เพราะอาลปนวิภัตติ เอกพจน์) ออกมาจากสูตรว่า ปุมนตสสา สิมหิ คือ ในอุทาหรณ์ว่า เห ปุม นี้ หลัง ปุมศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว เมื่ออาเทศสระที่สุตแห่งปุมศัพท์พร้อมวิภัตติเป็นอาแล้ว พึงมีรูปสำเร็จว่า ปุมา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ปุม พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะ แสดงว่า หลังปุมศัพท์ เมื่อลงอาลปนวิภัตติเอกวจะแล้ว อาเทศสระที่สุตแห่งปุมศัพท์พร้อมวิภัตติ เป็นอแล้ว ย่อมมีรูปสำเร็จว่า ปุม จึงกล่าวสูตรว่า อมาลปนเนกวจเน

คำว่า อ แสดงการียะ คำว่า อาลปนเนกวจเน แสดงแสดงนิमितตัตตมี สูตรนี้เป็นวิธิสูต สวิภัตติศัพท์ และปุมนตศัพท์ ตามมา เมื่อท่านอาจารย์ ควรจะกล่าววว่า อเมกวจเน เพื่อประโยชน์แก่ ความหนักแน่นของสูตร (กลับ)กล่าวไว้อย่างนี้ เพื่อต้องการแสดงความต้องการ(แสดง)คเป็นนิमित

อุทาหรณ์ว่า เห ปุม บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น คำว่า เห ท่านกล่าวไว้แล้ว เพื่อให้รู้ เนื้อความว่าเป็นอาลปนนะ บทว่า เห นี้ เป็นนิปาทบท หลัง เห นั้น ลบก บทว่า ปุม มีการประกอบรูป ศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปุมศัพท์ เมื่อลงอาลปนวิภัตติเอกวจะแล้ว เพราะอาศัยสูตรเหล่านี้ว่า อมหัสส ๗เปฯ เส และ ปุมนตสสา สิมหิ อาเทศสระที่สุตแห่งปุมศัพท์พร้อมวิภัตติเป็นอแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ปุมา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์นั้น หลังปุมศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีอาลปนนะเอกวจะ เมื่อทำอาเทศสระ ที่สุตแห่งปุมศัพท์พร้อมวิภัตติเป็นอา โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า เห ปุมาโน มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์นั้น หลังปุม ศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติ เมื่อปุมศัพท์ ถึงจะมีอาลปนวิภัตติอยู่หลัง ก็ไม่ต้องอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความ ไม่มีอาลปนเอกวจะ เมื่ออสเทสโยวิภัตติเป็นอาโน ด้วยสูตรว่า โยสวาโน แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๕๔-๑๐๓. สูตรนี้ว่า สมาส จ วิภาสา (ในสมาส อาเทศที่สุตของปุมศัพท์ เป็นอ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ปุมนตสสา สิมหิ คือ ในอุทาหรณ์ว่า ปุมา นี้ หลังปุมศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว ทำ อาเทศสระที่สุตของปุมศัพท์ พร้อมสิวิภัตติเป็นอาอักษร แล้วท่านกล่าวรูปสำเร็จว่า ปุมา เมื่อมีคำถาม ว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนี้ รูปสำเร็จว่า อิตธิปุมนนปฺสกาณี ในสมาส พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า แม้รูปสำเร็จว่า อิตธิปุมนนปฺสกาณี ย่อมมีได้ในสมาส เพราะทำอาเทศสระที่สุตแห่งปุม ศัพท์ เป็นอ จึงกล่าวสูตรว่า สมาส จ วิภาสา

คำว่า สมาส แสดงอิทธิพลสัตตมี คำว่า จ แสดงอักษณานุกัณฑ์ คำว่า วิชาสา แสดงอรรถแห่งวิกัปปะนะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ปุมนตศัพท์ และอศัพท์ ตามมา เนื้อความ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

อุทาหรณ์ทั้งหลาย คือ อติปัมนนุสกาณี ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอรรถนี้ว่า อติถึงค์ด้วย ปุณฺจลิ่งค์ด้วย นปุณฺจลิ่งค์ด้วย ตั้งเป็นสมาส ลบวิภัติทั้งหลาย ลบจศัพท์ และตั้งเป็นปกติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ปุมนตสสา สิมฺหิ, อมาลปนเนวจน ทำอาเสสที่สุตแห่งปุมนตศัพท์เป็นอ เพราะอาศัยสูตรว่า อ พยณฺชน นิคฺคหิตฺ ทำอาเทศนิคคหิตเป็นวัคคันตะ ด้วยสูตรว่า วคฺคณฺตฺ วา วคฺเค ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสละหลังแล้ว ทำบทที่สำเร็จจากสมาสให้เป็นเหมือนนาม เพราะความที่บทนี้เป็นบทสสมาส เมื่อลงสิวิภัติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อติปัมนนุสกาณี มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความเป็นคำที่ทำนหามไว้แล้วด้วยวิชาสาศัพท์ เมื่อลงสิวิภัติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๑๕๕-๑๐๔. สูตรนี้ว่า โยสุวาโน (แปลงสละท้ายของ ปุมน ศัพท์กับวิภัติเป็น อาโน ในเพราะ โย วิภัติ) ออกมาจากสูตรว่า สพฺพโยนินฺมาเอ คือ ในอุทาหรณ์ว่า ปุมาโน นี้ หลังปุมนตศัพท์ เมื่อลงโยวิภัติแล้ว เมที่ทำอาเทศโยวิภัติเป็นอา เป็นเอ เพราะความที่ปุมนตศัพท์เป็นอการันต์ ก็ต้องมีรูปสำเร็จว่า ปุมา หรือ ปุเม เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนี้ รูปสพฺพเรจว่า ปุมาโน ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า ปุมาโน ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทศสละที่สุตแห่งปุมนตศัพท์พร้อมวิภัติ เป็นอาโน จึงกล่าวสูตรว่า โยสุวาโน

คำว่า โยสุ แสดงนิमितตสัตตมี คำว่า อาโน แสดงการียะ สูตรนี้ เป็นวิธีสูตร สวิภัติศัพท์ และปุมนตศัพท์ ตามมา เนื้อความ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

แม้อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

อุทาหรณ์ ปุมา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปุมนตศัพท์ เมื่อลงสิวิภัติแล้ว แม้เมื่อสละที่สุตแห่งปุมนตศัพท์มีอยู่ ก็ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีโยวิภัติ เมที่ทำอาเทศสละที่สุตแห่งปุมนตศัพท์พร้อมวิภัติ เป็นอา โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๑๕๖-๑๐๕. สูตรนี้ว่า อาเน สมิํหิ วา (แปลงสละท้ายของ ปุมน ศัพท์กับวิภัติเป็น อาเน ในเพราะ สมิ วิภัติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สมาสมีนํ วา และ สมาสมีนํ มหาภิมฺหิ วา คือ ในอุทาหรณ์ว่า ปุมาเน นี้ หลังปุมนตศัพท์ เมื่อลงสมีวิภัติแล้ว เมื่ออาเทศสมีวิภัติเป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า สมาสมีนํ วา ฟังมีรูปสำเร็จว่า ปุเม เมื่อทำอาเทศสมีวิภัติ เป็นมฺหิ ด้วยสูตรว่า สมาสมีนํ มหาภิมฺหิ วา ฟังมีรูปสำเร็จว่า ปุมมฺหิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ปุมาเน ฟัง

มีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า ปุมาเน ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทศสระที่สุดแห่งปุมศัพท์พร้อมวิภัตติ เป็นอาเน ในเพราะสมีวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า อาเน สมิมิหิ वा

คำว่า อาเน แสดงการิยะ คำว่า สมิมิหิ แสดงนิमितตสัตตมี คำว่า वा แสดงอรรถแห่งวิกัปปนนะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร เมื่อวิภาสาศัพท์ แม้ตามมาอยู่ ท่านทำวาศัพท์ไว้ในสูตรนี้อีก เพื่อให้รู้ว่า วิภาสาศัพท์ จากสูตรติดกันไม่มีระหว่างยอมตามมา

อุทาหรณ์ว่า ปุมาเน มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปุมศัพท์ เมื่อลงสมีวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมหสส ฯเปฯ เส และ ปุมนตสสา สิมิหิ เมื่อทำอาเทศสระที่สุดแห่งปุมศัพท์พร้อมวิภัตติ เป็นอาเน แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้นเมื่อลงสมีวิภัตติแล้ว เมื่ออาเทศสมีวิภัตติ เป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า สมาสมินิ वा แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๑๕๗-๑๐๖. สูตรนี้ว่า หิวิภตติมิหิ จ (แปลงสระท้ายของ ปุม ศัพท์และศัพท์อื่นๆ เป็นอาเน และอื่นๆ ในเพราะ หิ วิภตติและวิภตติอื่นๆ) ออกมาจากสูตรว่า สุหิสวกาโร เอ คือ ในอุทาหรณ์นี้ว่า ปุมาเนหิ หลังปุมศัพท์ เมื่อลงหิวิภตติแล้ว เมื่อทำอาเทศอักษรเป็นเออักษร ในเพราะหิวิภตติด้วยสูตรว่า สุหิสวกาโร เอ ฟังมีรูปสำเร็จว่า ปุเมหิ และ ปุเมภิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างไรนั้น รูปสำเร็จว่า ปุมาเนหิ และ ปุมาเนภิ ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อแสดงว่า หลังปุมศัพท์เมื่อลงหิวิภตติแล้ว ทำอาเทศสระที่สุดแห่งปุมศัพท์ เป็นอาเน ย่อมมีรูปสำเร็จว่า ปุมาเนหิ จึงกล่าวสูตรว่า หิวิภตติมิหิ จ

คำว่า หิวิภตติมิหิ แสดง คำว่า จ แสดง สูตรนี้ เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า ปุมาเนหิ และ ปุมาเนภิ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปุมศัพท์เมื่อลงหิวิภตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ปุมนตสสา สิมิหิ, อาเน ฯเปฯ มหิ वा ทำอาเทศสระที่สุดของปุมศัพท์ เป็นอาเน ในอุทาหรณ์ตัวหลัง อาเทศหิ เป็นภิ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

เมื่อวิภตติศัพท์ แม้ตามมา ท่านก็กล่าวปุมศัพท์ไว้อีกครั้งหนึ่ง เพราะประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวไว้แล้ว เพื่อแสดงเวลาที่วิภตติศัพท์ อันท่านห้ามไว้แล้ว ในอุทาหรณ์ว่า ปุมาเนหิ

อุทาหรณ์ว่า มชวาโน นี้ เป็นอุทาหรณ์ของการอาเทศสระที่สุดเป็นอาเน ด้วยจศัพท์ ในเพราะสิวิภตติ อุทาหรณ์ว่า มชวาโน นี้ เป็นอุทาหรณ์ของการอาเทศสระที่สุดเป็นอาเน ด้วยจศัพท์ ในเพราะโยวิภตติ อุทาหรณ์ว่า มชวานิ ในเพราะอวิภตติ อุทาหรณ์ว่า มชวาเน ... ในเพราะโยหุติยาวิภตติ อุทาหรณ์ว่า ยฺวาโน, ยฺวานา, ยฺวานิ, ยฺวาเน ก็เช่นกัน อุทาหรณ์ว่า ปุมนุ, ปุมนุ, กมนุ, กมนุ, ฌาณุ, ฌาณุ เป็นอุทาหรณ์ของการอาเทศสระที่สุด เป็นอุ ในเพราะสวิภตติ และสมาวิภตติ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้นนี้ อุทาหรณ์ว่า ปุมนุ หลังปุมศัพท์ เมื่อลงสวิภตติแล้ว เมื่อทำอาเทศสระ

ที่สุดของปุมศัพท์ เป็นอุอักษร ด้วยสูตรนี้แล้ว ตั้งอุ ซ็อล เมื่ออาเทศสวิภัตติ หลัง เป็นโน ด้วยสูตรว่า ฌลโต ฯเปฯ วา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า ปุมนา หลังปุมศัพท์ เมื่อลง สสมาวิภัตติแล้ว เมื่อทำอาเทศสมาวิภัตตินั้น เป็น นา ด้วยสูตรว่า สสมา นา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๕๘-๑๐๗. สูตรนี้ว่า สฺสมิมา วา (แปลงสละท่ายของ ปุม ศัพท์เป็น อา ในเพราะ สฺ วิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สฺหิสวกาโร เอ คือ ในอุทาหรณ์ว่า ปุมาสุ หลังหลังปุมศัพท์ เมื่อลง สฺ วิภัตติแล้ว เมื่อทำอาเทศสละท่ายที่สุดของปุมศัพท์ เป็นเออักษร ด้วยสูตร สฺหิสวกาโร เอ พึงมีรูปสำเร็จว่า ปุเมสุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ปุมาสุ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า ปุมาสุ นั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศสละท่ายที่สุดแห่งปุมศัพท์ เป็นอา ได้ บ้าง ในเพราะสฺวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า สฺสมิมา วา

คำว่า สฺสมิ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า อา แสดงการียะ คำว่า วา แสดงอรรถแห่งวิกัป สูตร นี้ เป็นวิธีสูตร แม้เมื่อมีวาศัพท์ตามมา ท่านก็ทำวาศัพท์ไว้อีก เพราะประโยชน์แก่การห้ามวาศัพท์ตาม ไปในสูตรข้างหน้า

อุทาหรณ์ว่า ปุมาสุ ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปุมศัพท์ เมื่อลงสฺวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ปุมนตสสา สิมหิ และ หิวิภัตติหิ จ เมื่อทำอาเทศสละท่ายที่สุดแห่งปุม ศัพท์ เป็นอาอักษร ด้วยสูตรนี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ ปุเมสุ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ในอุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูป ศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปุมศัพท์ มีเพียงการอาเทศสละท่ายที่สุดของปุมศัพท์ เป็นเอ ด้วยสูตรว่า สฺหิสวกาโร เอ เท่านั้น เป็นยข้อแตกต่าง

๑๕๙-๑๐๘. สูตรนี้ว่า อุ นามหิ จ (แปลงสละท่ายของ ปุม ศัพท์และศัพท์อื่นๆ เป็น อุ และ อา ในเพราะ นา วิภัตติและวิภัตติอื่นๆ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า โอโต เนน คือ ในอุทาหรณ์ว่า ปุมานา, ปุมนา หลังปุมศัพท์ เมื่อลงนาวิภัตติแล้ว พึงมีรูปสำเร็จว่า ปุเมน เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความ เป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า ปุมานา, ปุมนา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จ ว่า ปุมานา และ ปุมนา ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทศสละท่ายที่สุดของปุมศัพท์ เป็นอาและอุ ในเพราะนา วิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า อุ นามหิ จ

คำว่า อุ แสดงการียะ คำว่า นามหิ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า จ แสดงอนุกัฏณะ สูตรนี้ เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปุมานา และ ปุมนา ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ ดังต่อไปนี้ :- หลังปุมศัพท์ เมื่อลงนาวิภัตติแล้ว เพราะอาศัย ปุมนตสสา สิมหิ และ สฺสมิมา วา เมื่อทำ อาเทศสละท่ายที่สุดของปุมศัพท์ เป็นอา เป็นอุ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ว่า ปุเมน เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

๑๖๐-๑๐๙. สูตรนี้ว่า อ กมนตสส จ (แปลงสละท่ายของ สกมนธาตุ ศัพท์เป็นต้น เป็น อุ ในเพราะ ส วิภัตติ และลบ ส วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า โอโต เนน คือ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กมมนา และ กมมูนา หลังกมมศัพท์ เมื่อลงนาตติยาวิภัตติแล้ว ทำอาเทศนา เป็นเอน ฟังมีรูปสำเร็จว่า กมเมน เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า กมมนา และ กมมา ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายว่า กมมนาและ กมมูนา ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทศสละ ที่สุดแห่งกมมศัพท์ เป็น อักษร และ เป็นอุอักษร จึงกล่าวสูตรว่า อ กมนตสส จ

คำว่า อ แสดงการิยะ คำว่า กมนตสส แสดงสัมพันธรัฐฎีกาจารย์ คำว่า จ แสดงอนุกัฏณะ หรือ สมุจยัตถะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กมมนา และ, กมมูนา ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า กมมนา และ กมมูนา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังกมมศัพท์ เมื่อลงนาวิภัตติแล้ว เพราะอาศัย ทิวิภัตติมิหิ จ และ สุตติมา วา เมื่อทำอาเทศสละที่สุดแห่งกมมศัพท์ เป็นอักษร และอุอักษร แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ มฆวานา, มฆวาสุ, มฆเวณ, ยุวานา, ยุวาสุ, ยุเวณ เป็นผลของจศัพท์ อนึ่ง บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มฆวานา ในเพราะนาวิภัตติ อาเทศสละที่สุดเป็นออักษร มฆวาสุ ในเพราะสุวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า มฆเวณ เป็นผลของกวจศัพท์ แม้ในอุทาหรณ์นอกนี้ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน

จบการพรรณนาในกัณฑ์ที่ ๒ แห่งนามกปิในคัมภีร์กัจจายนวินัณนา

๓.๒.๓ ตติยกัณฑ์วินัณนา

๓. ตติยกณทวณณาพรรณนากัณฑ์ที่ ๓

๑๖๑-๑๑๐. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทศพร้อมวิภัตติ แห่งตุมหและอมหศัพท์ เป็นต้น พร้อมวิภัตติด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาเทศวิภัตติทั้งหลายกับบทเหล่านั้น และ อาเทศบททั้งหลาย ในเพราะวิภัตติหยาปลาย จึงกล่าวสูตรว่า ตุหมเหหิ นมาก (แปลง น วิภัตติท่าย ตุมห และ อมห ศัพท์ เป็น อากั และ อ)

จริงอยู่ สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า ปทโต ๆเปฯ โวโน ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศตุมห ศัพท์และอมหศัพท์ ซึ่งมีวิภัตติอยู่หลังบท เป็นโว และเป็นโน ด้วยสูตรว่า ปทโต ๆเปฯ โวโน เมื่อมี คำถามว่า เมื่อความเป็นอย่างนั้นมีอยู่ หลังตุมหศัพท์และอมหศัพท์ ในเพราะวิภัตติหยาปลาย ฟังมี รูปสำเร็จว่า ตุมหานั และ อมหานั เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ฟังมีรูปสำเร็จว่า ตุมหากั และ อมหากั ได้

อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า หลังตุมหคัพท์และอมหคัพท์ ทำอาเทศนวิภัตติ เป็นอากัม รูปอุทาหรณ์เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ จึงกล่าวสูตรว่า ตุมหคัพท์ นมากัม

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังตุมหคัพท์และอมหคัพท์ แม้การอาเทศนวิภัตติ เป็นอากัม ย่อมมี คำว่า ตุมหคัพท์ แสดงการี คำว่า นัม แสดงการียะ คำว่า อากัม แสดงการียะ สูตรนี้ เป็นวิธิสูตฺร เนื้อความด้วย รูปวิเคราะห์ด้วย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ตุมหากัม และ อมหากัม ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังตุมหคัพท์และอมหคัพท์ ลงนวิภัตติ เมื่อทำอาเทศนวิภัตติ เป็น อากัม ด้วยสูตรนี้แล้ว เมื่อลบสระหน้า และทำปกติวระหลังเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ ตุมหคัพท์ และ อมหคัพท์ มีการประกอบรูปคัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปคัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมหคัพท์และอมหคัพท์ ลงนวิภัตติ เมื่อตุมหคัพท์ และอมหคัพท์ แม้มีอยู่ ไม่ต้องอาเทศเป็นอากัม ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งนวิภัตติ เมื่อทำอาเทศที่สุคคัพท์ เป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า สุหิสวกาโร เอ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อนึ่งในคัมภีร์ปทรูปสัทธา ท่านกล่าวไว้ว่าแม้รูปสำเร็จว่า ตุมหคัพท์ และ อมหคัพท์ เพราะทำอธิการ (การตามมา) นี้ว่า อัม จากสูตรว่า สสสฺ โดยสิทธิคติกาธิการนัย หลังตุมหคัพท์ และอมหคัพท์ ทำอาเทศนวิภัตติ เป็นอัม และอา และกล่าวแม้รูปสำเร็จว่า อสมหากัม เพราะทำอาเทศอมหคัพท์ เป็นอสมหากัม ด้วยสูตรว่า เตสฺ วุทธิโลปาคมวิการวิปริตาเตสา จ

๑๖๒-๑๑๑. สูตรนี้ว่า วา โยปจโม (แปลง โย ที่มีไชปฐมาวิภัตติท้าย ตุมหคัพท์ และ อมหคัพท์ เป็น อากัม ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สพพโยนินมาเอ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศโยยตุติยาวิภัตติ หลังอกรันต์ เป็นเอ ด้วยสูตรนี้ว่า สพพโยนินมาเอ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จที่มีโยวิภัตติเป็นที่สุดทั้งหลายว่า ตุมหากัม และ อมหากัม ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะหลังตุมหคัพท์ และอมหคัพท์ เมื่อลงโยยตุติยาวิภัตติแล้ว ทำอาเทศโยวิภัตตินั้น เป็นอากัม จึงกล่าวสูตรว่า วา ยวปจโม

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังตุมหคัพท์และอมหคัพท์ อาเทศโยวิภัตติที่มีไชปฐมา เป็นอากัม ได้บ้าง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า วา แสดงวิกัปปนัตถะ คำว่า โย แสดงการี คำว่า อปจโม แสดงศัพท์เสสนะ สูตรนี้ เป็นวิธิสูตฺร เนื้อความด้วย รูปวิเคราะห์ด้วย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตุมหากั และ อมหากั ก็ อุทาหรณ์?เหล่านั้น หลังตุมหคัพพ์ และอมหคัพพ์ ลงทุติยวิภคิตัพพหุจนะ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำอาเทศโยวิภคิติเป็น อากั ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติวระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตุมเห และ อมเห เป็นผลของวาคัพพ์ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์ ลงทุติยวิภคิตัพพหุจนะ เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน, โส วา ทำอาเทศโยวิภคิตินั้น เป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า สพพโยนินมาเอ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติวระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตุมเหหิ และ อมเหหิ มีการประกอบรูปคัพพ์อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปคัพพ์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์ เมื่อลงหิวิภคิติแล้ว ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งโยวิภคิติ ทำอาเทศสรที่สุดของตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์นั้น เป็นเออักษร เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คจจถ ตุมเห และ คจจาม มย มีการประกอบรูปคัพพ์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปคัพพ์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์ เมื่อลงโยปฐมาวิภคิตัพพหุจนะแล้ว เมื่อตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์ แม้มียอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีวิภคิติที่มิใช่ปฐมาวิภคิติ เพราะอาศัยสูตรว่า วา ยวบปจโม อาเทศโยปฐมาวิภคิติเป็นเอ ด้วยสูตรว่า สพพนาม ๆเปฯ โม เมื่อลบสระหน้า และทำปกติวระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ เพราะอาศัย สูตรว่า อมหสส ๆเปฯ เส เมื่ออาเทศอมหคัพพ์ พร้อมวิภคิติ เป็นมย แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อีกนัยหนึ่ง เพื่อแสดงผลแห่งวาคัพพ์ เพราะความที่วาคัพพ์ เป็นคัพพ์มีอรรถวิภคิติและอรรถสมุจจะ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า แรอาเทศโยวิภคิติ เป็น อี และอานั ย่อมมิได้บ้าง บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โยนั ได้แก่ การอาเทศโยวิภคิติตั้งสอง เป็นอี และ อานั ย่อมมิได้ เพราะความที่ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจสามัญ อุทาหรณ์เหล่านี้ คือ ตุมหิ, ตุมหานั, อมหิ, อมหานั อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์สุตตนิทเทสว่า ด้วยวาคัพพ์ ในสูตรนี้ ท่านรวมเอาการอาเทศนิวิภคิติเป็นอี ในอุทาหรณ์ว่า ตุมหิ และ อมหิ

๑๖๓-๑๑๒. สูตรนี้ว่า สสสั (แปลง ส วิภคิติต้าย ตุมห และ อมห คัพพ์เป็น อี ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตว มม เส และ ตฺยหิมยหฺลจ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการอาเทศตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์ทั้งหลาย พร้อมวิภคิติ เป็นตว-म्म และตฺยหิ-มยหิ ในเพราะสวิภคิติ ด้วยสูตรทั้งหลายว่า ตว ๆเปฯ เส และ ตฺยหิมยหฺลจ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูป

สำเร็จทั้งหลาย คือ ตุ่มห้ และ อมห้ ฟังมีได้เพราะทำอาเทศสวิภัตติ หลังตุมหและอมหคัพพ์ ฟังมีได้
อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า แม้รูปสำเร็จทั้งหลาย คือ ตุ่มห้ และ อมห้ ย่อมมีได้ เพราะอา
เทศสวิภัตติ หลังตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์ จึงกล่าวสูตรว่า สสส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังตุมห
คัพพ์และอมหคัพพ์เหล่านั้น แม้การอาเทศสวิภัตติ เป็นอ ย่อมมีได้บ้าง สูตรนี้ มี ๒ บท คำว่า สสส
แสดงสัมพันธฎฐิการี คำว่า อ แสดงการียะ สูตรนี้ เป็นวิธิสูตร ตุมหคัพพ์ และวคัพพ์ ย่อมตามมา
เนื้อความด้วย รูปวิเคราะห์ด้วย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลาย คือ ตุ่มห้ ทียเต, ตว ทียเต, ตุ่มห้ ๆเปฯ ตว ปรีคโคโ, อมห้ ๆเปฯ มม
ทียเต, อมห้ ๆเปฯ มม ปรีคโคโ อนึ่ง บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ตุ่มห้ มีการประกอบรูป
คัพพ์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมหคัพพ์ เมื่อลงสวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ตุมหคัพพ์ ๆเปฯ กั และ วา
ยวบุปจโม ไม่ต้องอาเทศสวิภัตติ เป็นอ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติวระหลังเป็นต้นแล้ว
ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลาย คือ ตุมหเส และ อมหเส มีการประกอบรูปคัพพ์อย่างไร ? ก็ใน
อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์ ลงสวิภัตติ เมื่อตุมหคัพพ์และอมหคัพพ์ แม้มีอยู่ ไม่
ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งสวิภัตติ เมื่ออาเทศอักษร เป็นเอ ด้วยสูตรว่า สุหิสวกา
โร เอ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๑๖๔-๑๑๓. สูตรนี้ว่า สพพนามการเต ปจโม (แปลง โย ปฐมาวิภัตติทำยสรพนาม อ
การันต์ เป็น เอ) ออกมาจากสูตรว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สพเพ, เย
และ เต หลังสพพ-ย-ตคัพพ์ เหล่านั้น เมื่อลงโยปฐมาวิภัตติแล้ว เมื่ออาเทศโยปฐมาวิภัตติเป็นเอ ด้วย
สูตรว่า สพพโยนินมาเอรูปอุทาหรณ์ทั้งหลายที่เป็นอาการันต์ คือ สพพา, ยา และ สา ฟังมีได้ เมื่อมี
คำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย ด้วยอำนาจแห่งการอาเทศ เป็น เออักษร คือ
สพเพ, เย และ เต ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า สพเพ, เย และ เต ย่อม
มีได้ เพราะทำอาเทศปฐมาวิภัตติพหุจนะ หลังสพพนามที่เป็นอาการันต์ เป็นเอ รูปสำเร็จเหล่านั้น
ย่อมมีได้ ด้วยอนาจแห่งการอาเทศโยปฐมาวิภัตติ หลังสพพนามที่เป็นอาการันต์ เป็นเอเท่านั้น จึงกล่าว
สูตรว่า สพพนามการเต ปจโม

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า โยปฐมา
วิภัตติ หลังอาการันต์ของสพพนามทั้งปวง ย่อมถึงความเป็นเอ สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สพพนามการโต
แสดงอวธิ คำว่า เอ แสดงการียะ คำว่า ปจโม แสดงการี สูตรนี้เป็นวิธิสูตร โยคัพพ์ ตามมาปรากฏใน
สูตรนี้ เนื้อความ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

นามที่แสดง(อิตถีลิงค์ ปุงลิงค์ และนปุงสกลิงค์)ทั้งปวง ชื่อว่า สัพพนาม อ อักษรของสรรพนาม ชื่อว่า สพพนามการ หลังอักษรของสรรพนาม บัณฑิตพึงเห็นเนื้อความว่า เมื่อท่านแม้อีกกล่าวว่า สพพนามการโต หลังสัพพนามอันเป็นอาการันต์ และคำว่าสพพนาม นี้เป็นชื่อในคัมภีร์อื่น หลังอาการันต์ เพราะความที่สัพพนามทั้งหมด มิได้เป็นอาการันต์เท่านั้น สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

สัพพนามได้แก่ สพพ กตร กตม อุภย อิตรา

อณฺณตร อณฺณตม ปุพฺพ อปร ทกฺขิณา อุตฺตร ปร อณฺณ

ย ต เอต อมฺ อิม กิ ตุมฺห อมฺห สังฺขยาตั้งแต่ เอ ถึงอฏฺฐการส

บรรดาสพพนามเหล่านั้น เพราะความที่ท่านกล่าวแล้วว่า หลังอาการันต์ ย่อมเป็นไปในสองลิงค์เท่านั้น ไม่มีในอิตถีลิงค์

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ สพพ, เย, เต, เก, ตุมฺห, อมฺเห อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังสพพ-ย-ต-กิ-ตุมฺห-อมฺหศัพท์ เมื่อลงโยปฐมาวิภัติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า วายวปฺจโม อาเทสโยวิภัตติ เป็นอักษร เมื่อลบสระหน้า และทำปกติวาระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย อนึ่ง ในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เก มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- อาเทสกีศัพท์ เป็นอักษร ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ว่า กิสส ก เว จ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย คือ เทวา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังเทวศัพท์เป็นต้น เมื่อลงโยปฐมาวิภัติ เมื่อโยปฐมาวิภัติ หลังอาการันต์ แม้มืออยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความที่เทวศัพท์ ไม่เป็นสัพพนาม เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน อาเทสโยวิภัตติเป็นอักษร ด้วยสูตรว่า สพพ ๆเปฯ เอ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติวาระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

ในอุทาหรณ์ว่า อมฺู นี้ หลังอมฺุศัพท์ เมื่อลงโยปฐมาวิภัติแล้ว เมื่อโยวิภัติ หลังสัพพนาม แม้มืออยู่ ก็ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความที่โยปฐมาวิภัติไม่ได้ยู่หลังอาการันต์ ตั้งอุวัณณะชื่อล โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ฌลโต ๆเปฯ โน วา เมื่อลงโยปฐมาวิภัติด้วยสูตรว่า ฌป ๆเปฯ โป เมื่อทำที่ชะ ด้วยสูตรว่า โยสุ ๆเปฯ ทิฆิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย คือ สพฺโพ, โย, โส, โก และ อยฺ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังสัพพนามเหล่านั้น ลงสิวิภัติ เมื่อสัพพนามที่เป็นอาการันต์แม้มืออยู่ ก็ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน เมื่อทำอาเทสสิวิภัติ เป็นอ้อักษรเป็นต้นด้วยสูตรว่า โส แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย และในบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โส มีเพียงการอาเทสอักษร เป็นสอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า โก ก็มีเพียงการอาเทส ก็ เป็นกเท่านั้น

เป็นข้อแตกต่าง ส่วนอุทาหรณ์ว่า อัย นี้ เพราะอาศัยสูตรว่า สัพพสุสมิสเส วา ในทเพราะสิวิวิภัตติ ทำ อาเทศิม เป็นอัย ด้วยสูตรว่า อนุปุสกุสสาย สิมหิ เมื่อลบลวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

เมื่อปจฉาศัพท์ แม้ไม่มีในสูตรนี้ เพราะความที่ท่านกล่าวถึงการอาเทศโยหุติยาวิภัตติเป็นเอ อักษร ด้วยสูตรนี้ว่า สัพพโยนินมาเอ นักศึกษาย่อมรู้ความที่ทับทว่า โย อันเป็นตัวการี ที่ตามมาจาก สูตรว่า วา ยวบุปจโม เป็นปฐมวิภัตติ เมื่อเป็นอย่างนั้น ท่านอาจารย์ใส่ใจถึงคำทักท้วงว่า เพราะเหตุไร จึงกล่าวปฐมศัพท์ไว้ในสูตรนี้ จึงกล่าวว่า ท่านอาจารย์กล่าวถึงปฐมศัพท์ไว้ เพราะประโยชน์แก่สูตรต่อไป หากว่า ท่านอาจารย์ต้องทำอย่างนี้ในสูตรนั้นไซ้ ท่านจึงทำปฐมศัพท์เพื่อความปรากฏแม้ในสูตรนี้

๑๖๕-๑๑๔. สูตรนี้ว่า ทวนทฎฐา วา (โย ปฐมวิภัตติท้ายสรพนาม อ การันต์ที่ตั้งอยู่ใน วันทสมาสย่อมถึงความ เป็น เอ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สัพพนามาการเต ปจโม ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงความ เป็นเอ แห่งปฐมวิภัตตพหุจนะ หลังการันต์ที่เป็นสัพพนาม ด้วย สูตรนี้ว่า สัพพนามา ฯเปฯ โม เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ท่านก็ต้องทำความ เป็นเอ นั้น แหละด้วยสูตรนั้น แม้ในสัพพนามที่ตั้งอยู่ในวันทสมาส หรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ต้องทำ วิธีแห่งสัพพนาม ด้วยสัพพนามที่ตั้งอยู่ในวันทสมาสนั้น ความ เป็นเอ อักษรอันเป็นวิธีของสัพพนาม หรือต้องทำความ เป็นเอ อักษร อันเป็นวิธีของสัพพนาม ด้วยสูตรนี้ว่า สัพพโยนิ ฯเปฯ เอ จึงกล่าวสูตรว่า ทวนทฎฐา วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า โยปฐมวิ ภัต หลังการันต์ในสัพพนาม ที่ตั้งอยู่ในวันทสมาส ย่อมคงความ เป็นเอ อักษรได้บ้าง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ทวนทฎฐา แสดงอวธิ คำว่า วา แสดงวิภัตตปะนัตถะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร โยศัพท์ สัพพนามศัพท์ อการศัพท์ ปจฉาศัพท์ และเอการศัพท์ ย่อมตามมา เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเที่ยว อักษรอันตั้งอยู่ ใน วันทสมาส ชื่อว่า ทวนทฎฐ หรือว่า อักษรอันตั้งอยู่ ด้วยอำนาจวันทสมาส ชื่อว่า ทวนทฎฐ หลัง อ การันต์ ที่ตั้งอยู่ในวันทสมาสนั้น

อุทาหรณ์มีอาทิว่า กตรกตเม ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอรรถว่า คนไหน ด้วย คนไหน ด้วย ทำเป็นยุดตตถสมาสด้วยสูตรนี้ว่า นามาน ฯเปฯ ตโถ เพราะอาศัยสูตรนั้นนั่นเอง ทำเป็นวันทส มาส ด้วยสูตรว่า นามาน สมุจโย ทวนโท ลบลวิภัตติทั้งหลายด้วยสูตรว่า เตส ฯเปฯ จ ทำปริภาสาว่า วุตตถานมปปโยโค ลบลศัพท์ด้วยเตสศัพท์ในสูตรว่า เตส ฯเปฯ จ ทำให้เป็นปกติด้วยสูตรว่า ปกติ ฯเปฯ นตสส ทำบทที่สำเร็จจากสมาสให้เป็นเหมือนนาม ลงวิภัตติด้วยสูตรว่า ตโต จ วิภัตติโย เพราะ อาศัยสูตรนี้ว่า โยมหิ ปจเม กเต วา โยปจโม และ สัพพนาม ฯเปฯ โม อาเทศโยปฐมวิภัตติ หลังกา รันต์ที่ตั้งอยู่ในวันทสมาส เป็เอ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบลประหน้า และทำปกติวาระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบ รูปสำเร็จ จริงอยู่ วิธีนี้ เป็นวิธีของสัพพนาม

ก็ในอุทาหรณ์นี้ว่า กตรกตมา เมื่อลงโยวิภัตติ เมื่อโยปฐมาวิภัตติ หลังการันต์ ที่ตั้งอยู่ใน ทวันทสมาส ไม่ต้องอาเทศเอออักษร ด้วยสูตรนี้ เพราะวาทัพพ์ห้ามไว้ เมื่ออาเทศโยปฐมาวิภัตติหลังอ การันต์ เป็นออักษร ด้วยสูตรว่า สพฺพโยนี ฯเปฯ เอ พิงฺทราบุรูปสำเร็จ จริงอยู่ วิธีนี้ เป็นวิธีของสุท ธินาม

ท่านอาจารย์หมายเอาวิธีเหล่านี้ จึงกล่าวว่า เป็นวิธีอันมีในสัพพนาม เป็นวิธีอันมีในสุท ธินาม

ในอุทาหรณ์นี้ว่า เทวาสุนาคคณฺหพา แม้เมื่อโยปฐมาวิภัตติเบื้องหลังการันต์ที่ตั้งอยู่ ในทวันทสมาส เพราะความที่โยวิภัตติไม่ได้อยู่หลังการันต์ที่ตั้งอยู่ในทวันทสมาสของสัพพนาม ใน อุทาหรณ์มีอาทิว่า สพฺเพ เมื่อมีโยปฐมาวิภัตติ หลังการันต์ที่เป็นสัพพนาม เพราะความที่โยปฐมา วิภัตติไม่ได้อยู่หลังการันต์ที่เป็นทวันทสมาส เมื่อวาทัพพ์ แม้ตามมาจากจากสูตรข้างหลัง ท่านก็ทำวาท ัพพ์ไว้ในสูตรนี้อีก เพื่อการตามไปข้างหน้าในสูตรติดกันไม่มีระหว่าง

๑๖๖-๑๑๕. สูตรนี้ว่า นาณณฺ สพฺพนามิกิ (วิธีของสรรพนามอย่างอื่น ท้ายสรรพนามที่ ตั้งอยู่ในทวันทสมาสย่อไม่มี) ออกมาจากสูตรว่า สพฺพนามานํ นมฺหิ จ, สพฺพโต นํ สํสาณํ ออกมา อย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศสระที่สุดแห่งสัพพนามเป็นเออักษร ในเพราะนวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สพฺพนามา ฯเปฯ จ และกล่าวถึงการอาเทศนวิภัตติหลังสัพพนาม เป็นนํ เป็นสาณํ ด้วย สูตรว่า สพฺพโต นํ สํสาณํ เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ปุพฺพุตฺตเรสํ และ ปุพฺพุตฺตเรสาณํ พิงฺม ิได้ ในเพราะนวิภัตติหนปลาย ในทวันทสมาสที่เป็นสัพพนาม เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า ปุพฺพุตฺตรานํ พิงฺสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เว้น ความเป็นเอ หลังการันต์ ที่ตั้งอยู่ในทวันทสมาส ในทวันทสมาสที่เป็นสัพพนาม ไม่ต้องทำการียะ อย่างอื่นอันเป็นวิธีในสัพพาน จึงกล่าวสูตรว่า นาณณฺ สพฺพนามิกิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เว้นความ เป็นเออักษรที่กล่าวแล้วในสัพพนามนี้ ไม่ต้องทำวิธีอื่นแห่งสัพพนามในเพราะนวิภัตติ และไม่ต้องทำ วิธีที่มีในสัพพนามที่กล่าวแล้วด้วยสูตรทั้งหลายว่า สพฺพนามานํ นมฺหิ จ, สพฺพโต นํ สํสาณํ หลังอ การันต์ที่ตั้งอยู่ในทวันทสมาสทั้งหมด สธฺตรนี้มี ๓ บท คำว่า น แสดงปฏิเสธ คำว่า อณณฺ แสดงวิเสสนะ ของบทว่า สพฺพนามิกิ คำว่า สพฺพนามิกิ แสดงการียะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร สพฺพนามศัพท์ และทวันทฎจ ศัพท์ ตามมา เนื้อความ พิงฺรู้ได้โดยง่ายเทียบ ที่ชื่อว่า สพฺพนามิกิ เพราะวงนัตถะว่า ประกอบแล้วใน สัพพนาม ได้แก่ การียะอันให้เกิดความสำเร็จ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า ปุพฺพาปราณํ ก็ในอุทาหรณ์นั้น อุทาหรณ์ว่า ปุพฺพาปราณํ ในวากยะว่า ปุพฺพา จ ปรา จ มีอติปัจจัยเป็นที่สุด เพราะความที่ทวันทสมาสนั้นกล่าวถึงทิศ หนึ่ง ในบทสมาสนั้น ตั้ง เป็นยุตตตถสมาส เป็นชื่อยุตตตถสมาส เป็นทวันทสมาส เป็นชื่อยุตตตถสมาส ลบวิภัตติทั้งหลาย ลบจ

ศัพท์ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะความที่สมาหวันทสมาสเป็นนปฺสกลิงคอย่างเดียว จึงต้องรัสสะอา
อักษรเป็นนอักษร ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปฺ ในเพราะออักษรหนปลาย ลบออักษรข้างหน้าทีฆะสระ
หลัง นำพยัญชนะประกอบสระหลัง ทำบที่สำเร็จจากสมาสให้เป็นเหมือนนาม เมื่อลงนิวัตติแล้ว
เพราะอาศัยสูตรนี้ว่า สุหิสวกาโร เอ เมื่อกำลังจะดำเนินการวิธีของสัพพนาม ด้วยสูตรว่า สพพนามานํ
นมฺหิ จ เพราะอาศัยสูตรว่า สพพนาม ฯเปฯ โม เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทศนิวัตติเป็นสํ เป็นสํานํ
ในวิธีของสัพพนามด้วยสูตรว่า สพพโต นํ สํสํานํ เพราะอาศัยสูตรว่า สพพนาม ฯเปฯ โม และ ทวนทฎ
จา วา ปฏฺเฐวิธีของสัพพนามทั้งปวง ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆํ เมื่อทำทีฆะอันเป็น
วิธีของสุทนามกัวยสูตรว่า สุนฺหิสฺสุ จ แล้ว ฟิงฺทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปุพฺพุตฺตรานํ ก็มีวิธีประกอบรูปศัพท์เหมือนปุพฺพปาปรานํนั้นแหละ และ
อุทาหรณ์ว่า อตุตฺตรานํ ก็ไม่มีเพียงความเป็นรัสสะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง เพราะความที่รูปสำเร็จนี้
เป็นปฺสกลิงค์

๑๖๗-๑๖๘. สูตรนี้ว่า พหุพฺพิตฺติมฺหิ จ (วิธีของสรรพนามอย่างอื่นย่อมไม่มีในพหุพฺพิตฺติสมาส
ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า นาณญํ สพพนามิกํ ออกมาอย่างไร ? คือ เว้นความเป็นเอในวันทสมาส
ด้วยสูตรนี้ว่า นาณญํ สพพนามิกํ ทำปฏฺเฐวิธีที่เป็นของสัพพนามหลังการันต์ของสัพพนาม เมื่อมี
คำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น วิธีของสุทนามมีอุทาหรณ์เป็นอาทิว่า ปิยฺปุพฺพาย ในพหุพฺพิตฺติ
สมาส ฟิงฺมได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า แม้ในพหุพฺพิตฺติสมาส วิธีของสัพพนาม ก็ไม่ควรมี
ควรมิเฉพาะวิธีของสุทนามเท่านั้น จึงกล่าวสูตรว่า พหุพฺพิตฺติมฺหิ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เว้นความ
เป็นเออักษรอันเป็นวิธีของสัพพนาม ไม่ต้องทำการียะอย่างอื่นในพหุพฺพิตฺติสมาส สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า
พหุพฺพิตฺติมฺหิ แสดง ภาวสัตตมี คำว่า จ แสดงความหมายปฏฺเฐวิธี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร สพพนามศัพท์
นศัพท์ อการศัพท์ และสพพนามิกศัพท์ ย่อมตามมา เนื้อความ ฟิงฺมได้โดยง่ายเทียบ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปิยฺปุพฺพาย ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอรรถว่า หญิงผู้เคยมีคน
รัก นี้ ตั้งเป็นยุตตตตสมาส เป็นชื่อยุตตตตตสมาส เป็นชื่อพหุพฺพิตฺติสมาส และเป็นชื่อพหุพฺพิตฺติสมาส เมื่อ
ลบนิวัตติและลบอัญญปทเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำความไม่มีอาปัจจย ด้วยอำนาจแห่งปุณฺภาวาทิ
เทส แห่งบทหน้า ด้วยสูตรว่า อิตฺถิยํ ภาสิต ฯเปฯ จ เมื่อทำปกติภาวะแห่งปิยฺปุพฺพาศัพท์ ด้วยสูตรว่า
ปกติ ฯเปฯ ส ทำบที่สำเร็จจากสมาสให้เป็นเหมือนนาม เพราะความที่บทนี้เป็นบทสมาส เมื่อลงส
วิวัตติ แยกศัพท์หน้า ตรึงอักษรชื่อข เพราะอาศัยสูตรว่า สพพนามา ฯเปฯ โม และ สพพโต โโก
เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทศเป็นสา อันเป็นวิธีของสัพพนาม ด้วยสูตรว่า ขปฺโต ฯเปฯ สํสา เพราะ
อาศัยสูตรว่า สพพนามากาเรเต ปจฺโม และ นาณญํ สพพนามิกํ ปฏฺเฐวิธีของสัพพนามในพหุพฺพิตฺติสมาส

ด้วยสูตรนี้ เพาะอาศัยสูตรว่า อาย จตุตถะกวจนสสุ ตุ เทสสิวิภัตติ เป็นอาย ซึ่งเป็นวิธีของสุทธนาม ด้วยสูตรว่า ฆโต นาทีน เมื่อลบสระหน้าและทำปกติสระหลัง แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อีกนัยหนึ่ง ท่านทำสัตตมีเอกวจนะ เมื่อกำลังจะดำเนินการวิธีแห่งศัพท์นาม โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำปฏิเสธวิธีอันเป็นของศัพท์นาม ด้วยสูตรนี้ เมื่อกำลังจะดำเนินการปฏิเสธวิธีของสุทธนาม จากศัพท์นาม ในนามที่มีใช้สมาสด้วยสูตรว่า เนตาทิ สมิมายยา ปฏิเสธแล้วด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทศสมิวิภัตติอาย ตามวิธีของสุทธนาม โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า ปิยปุพพานิ ความว่า เมื่อทำสมาส โดยนัยที่กล่าวแล้ว หลังปิยปุพพาศัพท์นั้น ลงวิภัตติ เมื่อกำลังจะดำเนินการวิธีอันเป็นของศัพท์นาม เมื่อทำการปฏิเสธด้วยสูตรนี้ รูปสำเร็จย่อมมีโดยวิธีอันเป็นสุทธนาม

กัณเฑาะฐิณยาสะ ท่านกล่าวไว้โดยประการอื่น ฟังพิจารณาวิธีนั้น อุทาหรณ์ว่า ปิยปุพเพ ในอรรถว่า หลิงผู้เคยมีคนรัก นี้ ตั้งเป็นสมาสเป็นต้น เมื่อทำบทหน้าให้เป็นปุมภาวาติเตสะ เพราะความที่บทนี้เป็นปุงลิงค์ ด้วยอำนาจแห่งสมาสที่มีบทอื่นเป็นประธาน ทำรัสสระสระที่สุดของบทหลัง ด้วยสูตรว่า กวจิเป็นต้น หลังปิยปุพพศัพท์นั้น เมื่อลงสมิวิภัตติ เมื่อกำลังจะดำเนินการปฏิเสธวิธีของสุทธนาม ในศัพท์นามที่ไม่ใช่สมาส ด้วยสูตรว่า ตโย เนว จ สพพนาเมหิ เมื่อทำวิธีของสุทธนามด้วยสูตรว่า สมาสมินิ วา แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปิยปุพพสสุ เมื่อลงสมิวิภัตติแล้ว มีเพียงการลงสอักษระเป็นอาคม เบื้องหน้าต่าง กัณเฑาะฐิณยาสะ ท่านกล่าวไว้โดยประการอื่น อุทาหรณ์มีอาทิว่า ทกฺขินปุพพสสุ เป็นผลของจศัพท์ ในอุทาหรณ์นั้น ทำทวันทวากยะว่า ทกฺขินา จ ปุพฺพา จ (ทิตเบื้องหน้า) เมื่อทำสมาสเป็นต้น หลังทกฺขินปุพพาศัพท์นั้น ลงสมิวิภัตติ ทำปฏิเสธวิธีของสูตรด้วยจศัพท์ ทำรัสสระด้วยสูตรว่า โฆรสสุ ลงสอักษระเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า สฺสาเสวกวจนสฺ จ ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวแล้ว ด้วยอำนาจแห่งวันทสมาส

ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ในวากยะว่า สถานที่ใดตั้งอยู่ในระหว่างแห่งทิตไต่กับทิตตะวันตก ทำทิสันตราพหุพีหิ แล้วกล่าวรูปสำเร็จว่า ทกฺขินปุพพสสุ อุทาหรณ์นอกนี้ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว ในอุทาหรณ์ว่า อุตตรปุพพสสา มีเพียงการอาเทศเป็นสาเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๑๖๘-๑๑๗. สูตรนี้ว่า สพฺพโต นํ สฺसानํ (แปลง นํ วิภัตติท้ายสรรพนามทั้งปวงเป็น สํ และसान) ออกมาจากสูตรว่า นาณญํ สพพนามิกํ และ พหุพพิหิมหิ จ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงปฏิเสธวิธีของศัพท์นาม หลังอักษระที่ตั้งอยู่ในวันทสมาส แลหลังอักษระอันตั้งอยู่ในพหุพพิหิมสมาส เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า สพเพสํ และ สพเพसानํ ฟังมีวิธีอาเทศนิวิภัตติ ในศัพท์นามได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในบทที่มีใช้สมาสทั้งหลาย มีอาทิว่า สพเพสํ และ สพเพसानํ ย่อมมีวิธีแห่งศัพท์นามได้ จึงกล่าวสูตรว่า สพฺพโต นํ สฺसानํ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังสัพพนามทั้งหมด อาเทศนวิภัตติ เป็นสั และसानั ได้ สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สพพโต แสดงอวชิ คำว่า นั แสดง การี คำว่า สัसानั แสดงการริยะ สพพนามศัพท์ ตามมาปรากฏในสูตรนี้ ตามมา เนื้อความด้วย รูปวิเคราะห์ด้วย ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว สพพศัพท์ ทำไว้เพื่อห้ามอวชิที่ตามมา

ในอุทาหรณ์ว่า สพเพสั และ สพเพसानั นี้ เอลงนวิภัตติแล้ว เมื่ออาเทศนวิภัตติ เป็นสั เป็นसानั ด้วยสูตรนี้แล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า สุหิสวกาโร เอ เมื่อเมื่ออาเทศอักษระเป็นเอ ด้วยสูตรว่า สพพนามานั นัมหิ จ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย ในอุทาหรณ์ว่า สพพาสั, สพพาสานั มีเพียงการ ลงอาปัตตจจัยในอิตถิลิงค์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง ในอุทาหรณ์มีอาทิวา เกสั มีเพียงการอทเทศกั เป็นก เท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง ในอุทาหรณ์เหล่านี้ว่า อมุสั และ อมุसानั เพราะอาศัยสูตรว่า โยสุ กตนิการโล เปสุ ทีฆั มีเพียงการทำที่ขะด้วยสูตรว่า สุนหิสู จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง เมื่อสัพพนามแม้มีอยู่ใน อุทาหรณ์มีอาทิวา สพพสส, ยสส และ ตสส ก็ไม่ต้องอาเทศนวิภัตติ เป็นสั เป็นसानั ฯลฯ เพราะความ มีนวิภัตติ

๑๖๙-๑๗๘. สูตรนี้ว่า ราชสส ราชู สุนหิสู จ (แปลง นั วิภัตติท้ายสรพพนามทั้งปวงเป็น สั และ สานั) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า รมณั นัมหิ วา, สุนหิสู จ และ สุหิสวกาโร เอ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศราชศัพท์พร้อมวิภัตติ เป็นรมณั ในอุทาหรณ์มีอาทิวา รมณั, รา ชานั, ราเชสุ ราเชหิ และ ราเชภิ การทำที่ขะ และการอาเทศสระที่สุตแห่งราชศัพท์เป็นเอ ในเพราะหิ วิภัตติ และสุวิภัตติ ในอุทาหรณ์ว่า ราชานั เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิวา ราชุสุ, ราชูนั, ราชุหิ, ราชุภิ ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะสุนั และหิวิภัตติ ย่อมมีแม้การอาเทศราช เป็นราชุได้ จึงกล่าวสูตรว่า ราชสส ราชู สุนหิสู จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะ วิภัตติทั้งหลายเหล่านี้ คือ สุน นั และหิ ย่อมมีการอาเทศราชศัพท์ทั้งตัว เป็นราชุได้ สูตรนี้มี ๔ บท คำ ว่า ราชสส แสดงการี คำว่า ราชู แสดงการริยะ คำว่า สุนหิสู แสดงนิมิตตัสตตมี คำว่า จ แสดงนิวตนต์ถ ณะ(เนื้อความแห่งการห้าม) สูตรนี้เป็นวิริสูตร ท่านอาจารย์ทำปริภาสาว่า อตถวสา วิภตติวิปริณาโม (การเปลี่ยนวิภัตติยอมมีตามอำนาจของเนื้อความ) สพพศัพท์ ย่อมแสดงความสัมพันธ์ ด้วยอำนาจ แห่งบทมีฉิวิภัตติเป็นที่สุต เนื้อความด้วย รูปวิเคราะห์ด้วย ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ราชุสุ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ราชุสุ มีการ ประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- เมื่อลงสุวิภัตติหลังราชศัพท์แล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า สพพโต ฯเปฯ สั สานั ทำอาเทศราชศัพท์ทั้งตัว เป็นราชุ ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ฆั เมื่อทำที่ขะด้วย สูตรว่า สุนั ฯเปฯ จ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

อุทาหรณ์ว่า ราชา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- เมื่อลงสิปฐมาวิภัติแล้ว เมื่อราชศัพท์แม่มีอยู่ เมื่ออาเทศสิวิภัติเป็นอาอักษรด้วย สูตรว่า สยา จ เพราะความไม่มีแห่งสุ นั และหิวิภัติเหล่านี้ ที่ราชศัพท์ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ราเชสุ, ราชานั, ราเชหิ และ ราเชภิ เป็นผลของจศัพท์ อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๗๐-๑๗๙. สูตรนี้ว่า สพพสสิมสเส วา (แปลง อิม ทั้งศัพท์เป็น เอ ในเพราะ สุ, นั และ หิ วิภัติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สุหิสวกาโร เอ และ สพพนามานัน นิมหิ จ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึง การทำอาเทศอิมศัพท์ทั้งตัวเป็นเออักษร ในเพราะสุหิและนิวิภัติ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อิมเส, อิมหิ และ อิมส์ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อิมเส, อิมหิ และในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อิมส์, อิมसानัน เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายที่อาทิวา เอส, เอหิ, เอส พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ไรเพราะสุวิภัติ นิวิภัติ และหิวิภัติ เพราะทำอาเทศอิมศัพท์ทั้งตัว เป็นเออักษร รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ จึงกล่าวสูตรว่า สพพสสิมสเส วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะวิภัติทั้งหลายเหล่านี้ คือ สุ นั และหิ หนปลาย อาเทศอิมศัพท์ทั้งตัว เป็นเออักษรได้บ้าง สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า สพพสส แสดงวิเสสนะนั้น คำว่า อิมสส แสดงสัมพันธัญญูฐิการี คำว่า เอ แสดงการียะ คำว่า วา แสดงวิกัปปนตตะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร สุนหิศัพท์ตามาปรากฏในสูตรนี้ เนื้อความด้วย รูปวิเคราะห์ ด้วย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา เอส ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เอส มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอิมศัพท์ ลงสุวิภัติ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ในเพราะสุวิภัติ เมื่อทำอาเทศอิมศัพท์ทั้งตัว เป็นเออักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า เอส ลงนิวิภัติ เมื่อทำอาเทศนั เป็นส์ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า เอหิ เมื่อลงหิวิภัติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ผลของวาศัพท์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา เอเตสุ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังเอตศัพท์ เมื่อลงสุวิภัติเป็นต้นแล้ว เมื่อวิภัติทั้งหลายเหล่านี้ คือ สุ นั และหิ แม่มีอยู่ ก็ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ ในเพราะสุนหิวิภัติ เมื่ออาเทศอิมศัพท์ เป็นเอ เกสร โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๗๑-๑๗๒. สูตรนี้ว่า อนิมิ นามหิ จ (แปลง อิม ทั้งศัพท์เป็น อน และ อิมิ นั้นเทียวใน เพราะ นา วิภัติ) ออกมาจากสูตรว่า โอต เนน ออกมาอย่างไร ? คือ ในอุทาหรณ์ว่า อนเนน นี้ หลังอิม

ศัพท์ เมื่อลงนาคติวิภัตติเอกวจนะแล้ว เมื่ออาเทศนาวิภัตติเอกวจนะนั้น เป็นเอนแล้ว ฟังมีรูปสำเร็จว่า อิมเอน เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า เอนเอน และอิมเอนา ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังอิมศัพท์ เมื่อลงนาคติวิภัตติเอกวจนะแล้ว เพราะนาวิภัตติหยาปลาโย อาเทอิมศัพท์ เป็นเอน และอิมแล้ว รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า อนิมิ นามหิ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะนาวิภัตติ ย่อมอาเทศอิมศัพท์ทั้งตัวเป็นศัพท์เหล่านี้คือ เอน และอิมิ ได้ สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อนิมิ แสดงการริยะ คำว่า นามหิ แสดงนิमितตสัตตมี คำว่า จ แสดงการห้าม สัพพศัพท์ และอิมศัพท์ ย่อมตามมา เนื้อความ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว เอน ด้วย อิมิ ด้วย ชื่อว่า อนิมิ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อิมเอน มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังเอนศัพท์ ลงสู่วิภัตติเป็นต้น เมื่ออิมศัพท์แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งนาวิภัตติ เมื่ออาเทศ อักขร เป็นเอออักขรแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๗๒-๑๗๓. สูตรนี้ว่า อนปุสกสสาย สิมหิ จ (แปลง อิม ที่มีเช่นปุงสกลิงค์ทั้งศัพท์เป็น อัย ในเพราะ สิวิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า โส และ สยา จ ออกมาอย่างไร ? คือ หลังอิมศัพท์ เมื่อลงสู่วิภัตติแล้ว ฟังมีรูปสำเร็จทั้งหลายว่า อิมเอน หรือ อิมเอนา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นเช่นนั้น เมื่อปุงลึงค์และอิตถิลิงค์มีอยู่ รูปสำเร็จว่า อัย ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า อัย ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทศอิมศัพท์ในปุงลึงค์และอิตถิลิงค์ เป็นอัย ในเพราะสิวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า อนปุสกสสาย สิมหิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสิวิภัตติ อาเทศอิมศัพท์ทั้งตัว ที่ไม่ได้เป็นนปุงสกลิงค์ เป็นอัย ได้ สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อนปุสกสส แสดงการริ คำว่า อัย แสดงการริยะ คำว่า สิมหิ แสดงนิमितตสัตตมี สูตรนี้เป็นวิธิสูต สัพพศัพท์ และอิมศัพท์ ย่อมตามมา เนื้อความ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว อิตถิลิงค์ ด้วย ปุงลึงค์ด้วย ชื่อว่า อิตถิลิงค์ ปุงลึงค์ และอิตถิลิงค์ ชื่อว่า นปุงสกลิงค์ อาเทศนอิตถิลิงค์เป็นนปุงสกลิงค์ ด้วยสูตรมีอาทิว่า เตสุ วุทธิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อัย ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังอิมศัพท์ เมื่อลงสู่วิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า สัพพสสมสเส วา ในปุงลึงค์และอิตถิลิงค์ ทำอาเทศอิมศัพท์ เป็นอัย เมื่อลงสู่วิภัตติแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า อิทิ จิตตํ นี้ หลังอิมคัพพํ เมื่อลงสิปฐมาวิภัตติแล้ว ในเพราะสิวิภัตติหนปลาย ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มี อนุปุสกในอิมคัพพํ เมื่ออาเทศอิมคัพพํพร้อมวิภัตติ เป็นอิทิ ด้วยสูตรว่า อิมสสิ ฯเปฯ เก แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า อิมิ ปุริสํ นี้ หลังอิมคัพพํ เมื่อลงอหุตติยาวิภัตติแล้ว เมื่ออิมคัพพํแม่มียอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสิปฐมาวิภัตติ เมื่อลบสรรหน้า และทำปกติสรรหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๑๗๓-๑๒๒. สูตรนี้ว่า อมุสส โม สํ (ม ของ อมุ ที่มีไข่นุปุสกลิงค์ย่อมถึงความ เป็น ส ใน เพราะ สิ วิภัตติตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ สิปี ออกมาอย่างไร ? คือ ในอุทาหรณ์ มีอาทิว่า อสุ ราชา หลังอมุคัพพํ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว ลบสิวิภัตติด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ปี ฟังมีรูปสพ รั้งว่า อมุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความบั้นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า อสุ ราชา ฟังมีได้ อย่างไร ? ท่านอาจารย์มีจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์ว่า อสุ นั้น หลังอมุคัพพํ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว ทำอาเทศมอักษร เป็นสอักษร ย่อมมีแม่รูปสำเร็จว่า อสุ จึงกล่าวสูตรว่า อมุสส โม สํ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะ สิวิภัตติ มอักษร ของอมุคัพพํ ที่เป็นไปในอนุปุสกลิงค์ ย่อมถึงคสามเป็นสอักษรได้บ้าง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อมุสส แสดง อวยวาเปกขณัฐิ คำว่า โม แสดงการี คำว่า สํ แสดงการियะ สูตรนี้เป็นวิธิสูตฺร วา คัพพํ อนุปุสกคัพพํ และสิคัพพํ ย่อมตมมา โดยมีณทุกคตทินัย เนื้อความ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า อสุ ก็อุทาหรณ์นั้น หลังอิมคัพพํ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว แยกพยัญชนะออกจาก สรร เพราะอาศัยสูตรว่า อนุปุสก ฯเปฯ สิมหิ และ สพพสสิมสเส วา ทำอาเทศมอักษร เป็นสอักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า อมุโก นี้ หลังอมุคัพพํ ลงสิปฐมาวิภัตติ ลงกอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า สพพโต โโก เมื่อสิวิภัตติแม่มียอยู่หนปลาย เมื่อทำอาเทศสิวิภัตติเป็นโออักษร เพราะท่านห้ามไว้ด้วยวา คัพพํแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการลงอาบังจัย และลบสิวิภัตติเท่านั้น เป็นข้อ แตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า อทุ นี้ หลังอมุคัพพํ ลงสิวิภัตติ เมื่อสิวิภัตติแม่มียอยู่หนปลาย ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งอนุปุสกลิงค์ ในอมุคัพพํ เมื่อทำอาเทศอมุคัพพํ พร้อมวิภัตติเป็นอ ทุ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า อมุ นี้ แม่มียอิมคัพพํ ที่ไม่ใช่อนุปุสกลิงค์อยู่ เพราะความไม่มีแห่งสิวิภัตติ

๑๗๔-๑๒๓. สูตรนี้ว่า เอตเตสนโต (ต ของ เอต และ ต ซึ่งมีไข่นุปุสกลิงค์ย่อมถึงความ เป็น ส ในเพราะ สิ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรเหล่านี้ว่า โส และ เสสโต ฯเปฯ สิปี ออกมาอย่างไร ? คือ

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมาทิวา เอโส, โส, เอสา และ สา หลังศัพท์เหล่านั้น เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว อาเทสสิ เป็นโออักษร พึงได้รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านี้ว่า เอโต หรือ โตะ เอตา หรือ ตา เมื่อลบลสิวิภัตติ ก็จะได้ รูปว่า ต และเอต เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทานหาทั้งหลายว่า โส หรือ สา หรือ เอโส หรือ เอสา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังศัพท์ และเอตศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว อาเทสต่ออักษรของเอตและต เป็นส จึงมีรูปสำเร็จว่า เอโส โส เอสา และสา จึงกล่าวสูตรว่า เอตเตสนโต

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสิวิภัตติ ต่ออักษร ของศัพท์นามเหล่านี้ คทอ เอต แลต ซึ่งป็นในอนนปุงสกลิงค์ ย่อมถึงการอาเทส เป็นส สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า เอตเตส แสดงอวยวาเปกขณัฐ คำว่า โตะ แสดงการี สูตรนี้เป็นวิธิสูตร อนปุงสคัพท์ และสิคัพท์ ย่อมตามมา เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียบ เอต ด้วย ต ด้วย ชื่อว่า เอตเต อาเทยวิภัตติ เป็นโออักษร ในทวันทสมาส ด้วยสูตรว่า ทวันทฎา วา แห่งเอตเต เหล่านี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมาทิวา เอโส ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังเอตศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติ แล้ว แยกต่ออักษร ออกจากอักษร เพราะอาศัยสูตรว่า อนปฺ ๗เปฯ สิมฺหิ และ อมฺ ๗เปฯ สํ อาเทสต่ออักษร เป็นสอักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทสสิวิภัตติ เป็นโออักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์อื่นที่นัยที่กล่าวแล้วนั้นเทียบ ในอุทาหรณ์ว่า เอสา นี้ หลังเอตศัพท์ ลงอาปัจจย เมื่อลบลสิแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา เอตฺ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? การประกอบรูปศัพท์ทั้งหลายมีอาทิวา เอตฺ เหล่านี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียบ

๑๗๕-๑๒๔. สูตรนี้ว่า ตสส วา นตตฺ สพพตถ (แปลง ต ของ ต สรรพนามเป็น น ในลิงค์ ทั้งปวงได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า เอตเตสนโต ออกมาอย่างไร ? คือ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา เอโส, โส, เอสา, สา ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสต่ออักษร ของศัพท์นามเหล่านี้คือ เอต และต ในลิงค์ทั้งสอง เป็นสอักษร ได้ ในเพราะสิวิภัตติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในเพราะวิภัตติที่เหลือ รูปสำเร็จทั้งหลายว่า เน, เต, และ นํ, ต ในลิงค์ทั้งหมด พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทสต่ออักษร เป็น นอักษร ในเพราะวิภัตติทั้งหลายที่เหลือ ในลิงค์ทั้งสาม จึงกล่าวสูตรว่า ตสส วา นตตฺ สพพตถ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะวิภัตติทั้งปวง ในลิงค์ทั้งหมดความเป็นนอักษร แห่งต่ออักษรของศัพท์นามนั้น ย่อมมีได้บ้าง สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ตสส แสดงการี คำว่า วา แสดงวิกัปนัตถะ คำว่า นตตฺ แสดงการียะ คำว่า สพพตถ แสดงอาธารสตัดมี สพพคัพท์ และวาคัพท์ ย่อมตามมา เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียบ เมื่อวาคัพท์ ตามมา ท่านทำวาคัพท์ไว้อีก เพื่อประโยชน์ แก่การห้ามเอตศัพท์

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า นาย บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า นายนั้น หลังคัพท์ ลงอาปัจจัยด้วยสูตรว่า อิตถิมโต อาปัจโย ลยสรรหน้าและทำปกติสรรหลังแล้ว ลงนาภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า สพพ ฯเปฯ โม และ เอตเตสนโต อาเทศต เป็นนอักษร ตั้งอาอักษร ชื่อ ฆ เพราะอาศัยสูตรว่า आय ฯเปฯ ตฺ เมื่อทำอาเทศนาวิภัตติ เป็นอาย ด้วยสูตรว่า ฆโต ฯเปฯ นฺ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์ว่า นฺ นั้น หลังคัพท์ เมื่อทำอาเทศอักษร เป็นนอักษร ด้วยสูตรนี้ ในเพราะอวิภัตติแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์ว่า เน นั้น หลังคัพท์ ลงโยปฐุมวิภัตติพหุวจนะ อาเทศอักษร เป็รนอักษร ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า วา ยวปจโม เมื่ออาเทโยวงวิภัตติ เป็นเอ ด้วยสูตรว่า สพพ ฯเปฯ โม แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ เมื่อลงโยหุติยาวิภัตติพหุวจนะแล้ว มีเพียงการอาเทศโยวิภัตติ เป็นเอ ด้วยสูตรว่า สพพโยนินมาเอ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า เนสุ, เตสุ มีนัยเช่นที่กล่าวแล้ว มีเพียงการอาเทศสรรที่สุดเป็นเอ ด้วยสูตรว่า สุหิ ฯเปฯ เอ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า นมหิ, ตมหิ มีเพียงการลงสมิวิภัตติ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า นาภิ, ตาภิ มีเพียงการลงอาปัจจัยในอิตถิลิงค์ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๑๗๖-๑๒๕. สูตรนี้ว่า สสฺมาสมิํสํสาสฺวตฺตํ (แปลง ต สรรพนามทั้งคัพท์เป็น อ ในเพราะ ส, สฺมา, สมิ, สํ และ สา ในลิงค์ทั้งปวงได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ตสฺส วา ฯเปฯ สพพตฺถ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศอักษร เป็นน ในเพราะวิภัตติที่เหลือ จากสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า ตสฺส วา นตฺตํ สพพตฺถ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า อสฺส, อสฺมา, อสมิํ ฟังมีได้ ในเพราะสิวิภัตติ สฺมาวิภัตติ สมิวิภัตติ สํอาเทศ และสาอาเทศ หลังอักษร อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดง ว่า แม้รูปสำเร็จเหล่านั้น ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทศอักษร เป็นอ ในเพราะสิวิภัตติ สฺมาวิภัตติ สมิวิภัตติ สํอาเทศ และสาอาเทศ จึงกล่าวสูตรว่า สสฺมาสมิํสํสาสฺวตฺตํ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสิวิภัตติ สฺมาวิภัตติ สมิวิภัตติ สํอาเทศ และสาอาเทศ อาเทศอักษรที่เป็นสัพพานั้น ทั้งตัวทีเดียว เป็นอักษร ได้ในลิงค์ทั้งหมด สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า สสฺมาสมิํสํสาสฺ แสดงนิमितตสัตตมิ คำว่า อตฺตํ แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นวิธิสูตร สพพนามคัพท์ วาศัพท์ และสพพตฺถคัพท์ ตามมา เนื้อความ และรูปวิเคราะห์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อสฺส บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อสฺสนั้น หลังคัพท์ ลงสิวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า สพพนาม ฯเปฯ โม, สพพสฺสิมสฺเส วา และ ตสฺส วา ฯเปฯ

สพพตล อาเทสตัอักษร เป็นอ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสอักษรเป็นอาคมแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์
นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อสฺมา, ตสฺมา, อสฺมี, ตสฺมี ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า อสฺส และ อสฺส นั้น หลังตศัพท์ ลงอาบังจย ลบสระหน้า และทำปกติภาวะ
เพราะอาศัยสูตรว่า สพพนาม ๆเปฯ โม, ตสฺส ๆเปฯ ตถ และ สพพโต โโก อาเทสสุมีวิภตติเป็นส
สวิภตติ เป็นสา ด้วยสูตรว่า ฆปโต ๆเปฯ สฺสา และเมื่อท่านทำอรรถแห่งตศัพท์แล้ว เพราะอาศัยสูตร
ว่า สาคโม เส ลงสอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า สฺสาเสวก ๆเปฯ จ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อมุสฺส และ อมุสฺสา เมื่อส และ
สา แม้มืออยู่ เมื่อตอักษร แม้มืออยู่ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า เนสุ และ เตสุ เพาะความไม่มีแห่งตอักษร
เพราะความไม่มีสฺสาอาเทสเหล่านั้น

๑๗๗-๑๒๖. สูตรนี้ว่า อิมสททสฺส จ (แปลง อิม ทั้งศัพท์เป็น อ ในลิงค์ทั้งปวงในเพราะ ส,
สฺมา, สฺมี, สฺ และ ส) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตโต จ วิภตติโย และ สสฺมา ๆเปฯ สวตตฺ ออกมา
อย่างไร ? คือท่านอาจารย์ กล่าวถึงการอาเทสตัอักษรแห่งสัพพนามเป็นออักษร ในเพราะสสฺมาสมีส
และสา ด้วยสูตรนี้ว่า สสฺมาสมีสฺสาสวตต ในเมื่อลงสวิภตติสฺมาวิภตติ และสมีสฺวิภตติ หลังอิมศัพท์
ด้วยสูตรนี้ว่า ตโต จ ๆเปฯ โย แล้ว เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิ
ว่า อสฺส, อสฺมา, อสฺมี, อสฺส, อสฺสา ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า แม้รูปสำเร็จ
ทั้งหลายมีอาทิว่า อสฺส, อสฺมา, อสฺมี, อสฺส, อสฺสา ย่อมมีได้ เพราะอาเทสอิมศัพท์ทั้งตัว เป็นออักษร
ในเพราะสวิภตติสฺมาวิภตติสฺมีวิภตติ สฺสาเทส และสาอาเทส หนยปลาย จึงกล่าวสูตรว่า อิมสททสฺส จ

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อิมสททสฺส แสดงสัมพันธฎฐีกาโร คำว่า จ แสดงการถึงอตตศัพท์ไว้

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๗๘-๑๒๗. สูตรนี้ว่า สพพโต โโก (ลง ก เป็นอาคมท้ายสรรพนามทั้งปวงได้บ้าง) ออกมา
จากสูตรว่า ตโต จ วิภตติโย ออกมาอย่างไร ? คือ เมื่อลงสวิภตติหลังสพพศัพท์เป็นต้น อันป็นสัพพ
นาม ด้วยสูตรว่า ตโต จ วิภตติโย ฟังมีรูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า สพพโ, โย, โส เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมี
ความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า สพพโก ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า
รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า สพพโก ย่อมสำเร็จได้ เพราะการลงกอักษรเป็นอาคม หลังสัพพนาม
ทั้งหลาย จึงกล่าวสูตรว่า สพพโต โโก

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า สพพโต แสดงอวธิ คำว่า โโก แสดงวิสยิ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า บุริโส นี้ เมื่อ(สุท)นามแม้มืออยู่ ไม่ต้องลงกอักษรเป็นอาคม เพราะความไม่
มีแห่งสัพพนาม

เมื่อสหพศัพท์ แม้มืออยู่ใน สูตรนี้ว่า สหพโต นํ สํสาณํ ท่านอาจารย์ก็ยังกล่าวไว้ อีกด้วยสหพโตศัพท์ เพราะความที่สหพศัพท์นี้อันท่านยึดถือเอาไว้

๑๗๙-๑๒๘. สูตรนี้ว่า ฆปโต สมิสํสาณํ สํสา (แปลง สมิ และ ส วิภัตติท้ายสรรพนามทั้งปวง ที่มีชื่อว่า ฆ และ ป เป็น ส และ สา ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ฆโต นาทีนํ, ปโต ยา ออกมาอย่างไร ? คือ รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า สหพาย, ตาย และ อมฺยา พึงมีได้ ลงอาปัจจัยหลังบททั้งหลายมีสหพเป็นต้น อันเป็นศัพท์นาม ตั้งอาชื่อฆ ตั้งสระที่สุดของอมฺศัพท์ชื่อ ป ด้วยสูตรว่า เต อติธิยา โป หลังป อาเทศนาวิภัตติเป็นต้น เป็นยา ด้วยสูตรว่า ปโต ยา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า สหพสสํ, สหพสสา, อมฺสสํ และ อมฺสสา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า สหพสสํ, สหพสสา, อมฺสสํ และ อมฺสสา ย่อมสำเร็จได้ เพราะสมิวิภัตติและสวิภัตติ หลังศัพท์นามที่ชื่อฆ เป็นส และ สา จึงกล่าวสูตรว่า ฆปโต สมิ สํสาณํ สํสา

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ฆปโต แสดงอวธิ คำว่า สมิสํสาณํ แสดงสัมพันธัญญูฐิการี คำว่า สํสา แสดงการิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๘๐-๑๒๙. สูตรนี้ว่า เนตาหิ สมิมายา (สมิ ท้ายสรรพนามที่มีชื่อว่า ฆ และ ป เหล่านี้ ย่อมไม่เป็น อาย และ ยา ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ฆโต นาทีนํ, ปโต ยา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศเอกวยวิภัตติทั้งหลายมีนาวิภัตติเป็นต้น หลังฆ เป็น आय ด้วยสูตรว่า ฆโต นาทีนํ และกล่าวถึงการอาเทศวิภัตติทั้งหลายเหล่านั้น หลังป เป็นยา ด้วยสูตรว่า ปโต ยา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายคือ สหพาย, ตาย และ อมฺยา พึงมีได้ ในเพราะสมิวิภัตติหลังศัพท์นามที่ชื่อฆ รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า สหพสสํ และ อมฺสสํ พึงมีได้หรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า สหพสสํ และ อมฺสสํ ย่อมไม่สำเร็จ เพราะทำปฏิเสธด้วยสูตรนี้ ในเพราะสมิวิภัตติ หลังศัพท์นามที่ชื่อฆและป จึงกล่าวสูตรว่า เนตาหิ สมิมายา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมไม่มีการอาเทศสมิวิภัตติ หลังศัพท์นามเหล่านั้น ที่ชื่อฆและชื่อป ที่กำลังจะดำเนินการด้วยสูตรทั้งหลายว่า ฆโต ฯเปฯ นํ, ปโต ยา สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า น แสดงการปฏิเสธ คำว่า เอตาหิ แสดงอวธิ คำว่า สมิ แสดงการี คำว่า आयยา แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นปฏิเสธวิสูตร ในเมื่อมีการตามมา แห่งศัพท์นามศัพท์ที่ชื่อฆ และที่ชื่อป การกล่าวตั้งศัพท์ว่า เอตาหิ ไว้ อีก เพื่อไม่ให้ตามไปในสูตรข้างหน้า

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอตีสสํ ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เอตีสสํ นั้น หลังเอตศัพท์ ลงอาปัจจัย หลังเอตศัพท์นั้น ลงสมิวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า สหพนาม ฯเปฯ โม และ ฆป

โต ๆ เปฯ สา ปฏิเสธแล้วด้วยสูตรนี้ อาเทศสมิวิภัตติเป็นสํ ด้วยสูตรว่า ขป ๆ เปฯ สํสา ทำอาเทศอา อักษร เป็นอิอักษร ด้วยสูตรว่า เอติมาสมิ เมื่อลงสอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า สํสา ๆ เปฯ สุ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

แม้ในอุทาหรณ์นี้ว่า เอตาย ปฏิเสธแล้วด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทศสมิวิภัตติ เป็นยํ ด้วยสูตรว่า ขปโต สมิ ยํ วา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ เป็นเช่นกับอุทาหรณ์ว่า เอตายนั่นเอง

อุทาหรณ์นี้ว่า ตาย มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังศัพท์ ลงอาปัจจยํ ลงณัฐวิภัตติเอกวงจะ ไม่ต้องปฏิเสธด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสมิวิภัตติ หลังฯ เมื่อทำอาเทศ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ทกขินาย ไม่มีการปฏิเสธ เพราะวาศัพท์ที่ตามมา(ห้ามไว้) อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๘๑-๑๓๐. สูตรนี้ว่า มโนคณาทีโต สมนานมิมอา (แปลง สมิ และ นา ท้ายศัพท์มโนคณะ เป็นต้น เป็น อี และ อา ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า โอโต เนน, สมาสมีนํ วา ออกมาอย่างไร ? คือ หลังจากศัพท์ทั้งหลายมีมโนคณะ เป็นต้น เมื่อลงสมิวิภัตติและนาวิภัตติแล้ว รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิวา มเน และ มเนน นั้นแหละ พึงมีได้ด้วยสูตรทั้งหลายเหล่านั้น เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิวา มนสิ และ มนสา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า แม้รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทศสมิวิภัตติและนาวิภัตติ หลังศัพท์ ทั้งหลายมีมโนคณะ เป็นต้น เอป็นอิ และเป็นอา จึงกล่าวสูตรว่า มโนคณา ๆ เปฯ มิอา

อนึ่งในสูตรนี้ ศัพท์ว่า

วโจ (ถ้อยคำ)	วโย (วัย)	เตโซ (ไฟ)
ตโป (ตบะ)	เจโต (จิต)	ตโม (ความมืด)
ยโส (ชื่อเสียง, บริวาร)	อโย (เหล็ก),	บโย (น้ำนม)
สิโร (ศีรษะ)	ฉนโท (ฉันท, พระเวท สโร (สระน้ำ),	
อุโร (อก)	รโห (ที่ลับ)	อโห (วัน)

ชื่อว่า มโนคณะ อันท่านกล่าวแล้วอย่างนี้ พิล (ช่อง, รุ) และ ปท (เท้า) เป็นต้น ชื่อ มโนคณาที

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า มโนคณาทีโต แสดงอวชิ คำว่า สมนานํ แสดงการี คำว่า อิมอา แสดงการียะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร วาศัพท์ตามมา เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา มนสิ ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มนสิ นั้น หลังมน ศัพท์ เมื่อลงสมีวิภัติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ตสส วา นตติ สพพตถ เมื่อลงสอักษรเป็นอาคมด้วย สูตรว่า ส สเร วาโกโม แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นอกนี้ ก็เหมือนมนศัพท์นั้น

อุทาหรณ์ว่า มนสา นั้น หลังมนศัพท์ เมื่อลงนาวิภัติแล้ว เมื่อทำอาเทศนาวิภัติ เป็นอา อักษร และลงสอักษรเป็นอาคมแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ปทสิ, ปทสา, พิลสิ, พิลสา เป็นผลของอาทิสัพท์ ในอุทาหรณ์ เหล่านั้น มีเพียงการลงสอักษรอาคม ด้วยอาทิสัพท์ที่ตามในสูตรนี้ว่า ส สเร วาโกโม เท่านั้น เป็นข้อ แตกต่าง

๑๘๒-๑๓๑. สูตรนี้ว่า สสส โจ (แปลง ส วิภัติและวิภัติอื่นท้ายศัพท์มโนคณะเป็นต้น เป็น โอ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สาคโม เส ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลงส อาคม แม้หลังศัพท์ทั้งหลายมีมโนคณะเป็นต้น อันเป็นนการันต์ ด้วยสูตรว่า สาคโม เส เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา มนโส และตปโส ฟังมีได้อย่างไร ? ท่าน อาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทศสวิภัติ แม้หลังจากมโน คณะศัพท์เป็นต้น อันเป็นนการันต์ เป็นโออักษร จึงกล่าวสูตรว่า สสส โจ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สสส แสดงนฤฎีกาจารย์ คำว่า โอ แสดงการียะ คำว่า จ แสดงสมุจจะยะ สูตรนี้เป็นวิธิสูตร มโนคณาทิสัพท์ ย่อมตามมา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา มนโส และ งามโส ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังมน และงามศัพท์ศัพท์ เมื่อลงสวิภัติแล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำอาเทศสวิภัติ เป็นโออักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสอักษรเป็นอาคม โดยนัยที่กล่าวแล้ว ในหนหลังแล้ว ฟังทราบรูป สำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อพยคฆมนโส นโร และ กสสปสส วโจ เป็นผลของจศัพท์ ก็ใน อุทาหรณ์ว่า อพยคฆมนโส นโร นั้น หลังอพยคฆศัพท์ เมื่อลงสวิภัติแล้ว อาเทศสวิภัติ เป็นโอ อักษร ด้วยจศัพท์ เมื่อลงสอักษรเป็นอาคมแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ว่า กสสปสส วโจ นั้น หลังจศัพท์ เมื่อลงอพิติยาวิภัติแล้ว อาเทศอวิภัติเป็นโอ ด้วยจศัพท์ เมื่อลงสอักษรเป็นอาคมแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๑๘๓-๑๓๒. สูตรนี้ว่า เอเตสโม โลเป (เมื่อลวิภัติแล้ว แปลงที่สุดของศัพท์มีมโนคณะ เป็นต้นนั้น เป็น โอ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า มโน ฯเปฯ มิวา, เตส วิภัติโย โลปาจ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศสมีวิภัติและนาวิภัติ เป็นอิ และเป็นอา ด้วย

สูตรว่า มโน ๆเปฯ มิวา และกล่าวถึงการลบลวิภัตติ ด้วยสูตรว่า เตสฺ ๆเปฯ โลปา จ ในเพราะศัพท์ เหล่านั้น เป็นตัทธิตวากยะ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า มโนมยฺ, อโยมยฺ, เตโชสเมน และ ตโปคุณน พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในสมาสและตัทธิต เมื่อลบลวิภัตติหลังมโนคนศัพท์เป็นต้น สระที่สุดแห่งมโนคนะเป็นต้นเหล่านั้น ย่อมถึงความเป็นโอ จึงกล่าว สูตรว่า เอเตสโม โลเป

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า เอเตสฺ แสดงอันตาเปกขณัฐี คำว่า โอ แสดงการียะ คำว่า โลเป แสดงนิमितตัตตมฺ สูตรนี้เป็นวิธิสูตร ก็สูตรนี้ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลบลวิภัตติ ด้วยโลเปศัพท์ สูตรนี้เป็นวิธิสูตร

อุทาหรณ์ว่า มโนมยฺ นั้น ในอรรถว่า ทำแล้วด้วยใจ นี้ เมื่อลงมยปัจจย ด้วยสูตรว่า ตป ปกติวจน มโย แล้ว ลบลวิภัตติและปกตศัพท์ ด้วยเตสศัพท์ ในสูตรนี้ว่า เตสฺ ๆเปฯ เจ เพราะความเป็นตัทธิตวากยะ เพราะอาศัยสูตรว่า มโน ๆเปฯ มิวา เมื่อทำอาเทศสระที่สุดแห่งมนศัพท์ เป็นโอ ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ทำบทที่มีตัทธิตปัจจยเป็นที่สุดให้เป็นเหมือนนาม เพราะความเป็นตัทธิต เมื่อลงลวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นเช่นกับอุทาหรณ์ว่ามโนมยฺนั้น

อุทาหรณ์ว่า เตโชสเมน นั้น ในอรรถว่า เตชสา สโม (เสมอด้วยไฟ) ตั้งเป็นสมาส และชื่อตปฺปริสสมาส เมื่อลบลวิภัตติ เพราะความเป็นสมาส ทำอาเทศสระที่สุด เป็นโออักษร ด้วยสูตรนี้ ทำบทที่สำเร็จจากสมาสให้เป็นเหมือนนาม ลงนาวิภัตติ เมื่อทำอาเทศนาวิภัตติ เป็นเอนแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นเช่นกับอุทาหรณ์ว่าเตโชสเมน นั้น อุทาหรณ์ว่า ตโปคุณน นั้น มีเพียงกัมมชารยะสมาสว่า ตโป เอว คุณ (คุณคือตปะ) เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อาโปสเมน และ เตโชสเมน เป็นผลของอาทิศัพท์ ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น เมื่อทำเป็นตปฺปริสสมาสแล้ว อาเทศสระที่สุดเป็นโออักษร ด้วยอาทิศัพท์ เมื่อลงนาวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย ในสูตรนี้ แม้อาทิศัพท์อยู่ (แต่) ท่านอาจารย์กล่าวแล้ว หมายอาทิศัพท์ที่ตามมาเท่านั้น

๑๘๔-๑๓๓. สูตรนี้ว่า ส เสว วาคโม (ลง ส เป็นอาคมท้ายศัพท์มโนคนะเป็นต้น ในเพราะสระหลังตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า มโนค ๆเปฯ อา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง การอาเทศสมวิภัตติ และนาวิภัตติ หลังมโนคนศัพท์ เป็นอิ และเป็นอา ด้วยสูตรว่า มโน ๆเปฯ อา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า มนสา และ มนสิ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมมีได้ เพราะลงสอาคม ในเพราะสระ อันเป็นอาเทศวิภัตติหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า ส เสว วาคโม

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ส แสดงวิเสสณะของอาคโศัพท์นั้น คำว่า สเร แสดงนิमितตัตตมมี คำว่า วา แสดงวิกัปปนัตถะ คำว่า อาคโม แสดงวิสยี่ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา มเนน เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์ทั้งหลายแม่เหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา วาจสิกั และ มานสิกั เป็นผลของอาทิสัพท์ ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอรรถว่า มนสา ปกต (ทำด้วยใจ) เพราะอาศัยสูตรว่า เยน วา ฯเปฯ ฌโก ลงฉิกปัจจย ด้วยสูตรว่า ตมธีเตจ ฯเปฯ กตเสสุ จ ลบวิภัตติและปกตศัพท์ ด้วยเตสศัพท์ เมื่อทำวุทธิ ในเพราะณปัจจยแล้ว เมื่อลงสอาคม ในเพราะสระอันเป็นส่วนหนึ่งของปัจจย ด้วยอาทิสัพท์สูตรนี้ ทำบทที่มีตทิตปัจจยเป็นที่สุดให้เป็นเหมือนนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๑๘๕-๑๓๔. สูตรนี้ว่า สนตสททสส ฯเปฯ นุต (แปลง สนต ศัพท์เป็น ส ในเพราะ ภา และ ลง พ อาคมในที่สุด) ออกมาจากสูตรว่า สิมาหิสมีนั ฯเปฯ มหิ วา

สูตรนี้มี ๖ บท คำว่า สนตสททสส แสดงการี คำว่า โส แสดงการียะ คำว่า ภา แสดงमितตัตตมมี คำว่า โฟ แสดง วิสยี่ คำว่า จ แสดงสมุจยยะ คำว่า อนเต แสดงวิสยยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า สพฺภิ ในอุทาหรณ์ว่า สพฺภิ นั้น หลังสนตศัพท์ ลงตติยาพหุจนะ อาเทสทวิภัตติ เป็นภิ ด้วยสูตรว่า สมาหิสมีนั มหาภิมหิ วา ในเพราะภอักษร หนปลาย อาเทสนตศัพท์ เป็นส และลงพอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า สพฺภูโต และ สพฺภาโว นั้น ในอรรถว่า สนโต ภูโต และ สนโต ภาโว นี้ เมื่อดั้งเป็นสมาส ลงสอักษรเป็นอาคม และเมื่อลงพอักษรเป็นอาคม โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ของกิศัพท์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า สกุกโต และ สกุกาโร เป็นผลของจศัพท์ ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอรรถว่า สนโต กโต และ สนโต กาโร เมื่อทำเป็นสมาสแล้ว ลงสอักษรเป็นอาคม ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ เมื่อทำเทวภาวะแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๑๘๖-๑๓๕. สูตรนี้ว่า สิมหิ ฯเปฯ อัง (แปลง นต ศัพท์ของ คจจนต ศัพท์เป็นต้น เป็น อัง ในเพราะ สิ วิภัตติตามสมควร) ออกมาจากสูตรว่า โส

สูตรนี้มี ๔ บท วาศัพท์ตามมา คำว่า สิมหิ แสดงนิमितตัตตมมี คำว่า คจจนตาทินิ แสดงอันตาเปกขณัฐี คำว่า นตสทโท แสดงการียะ คำว่า แสดง สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา คจฉ ฉั บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คจฉ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังคจฉนตศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ส เส วาคโม ในเพราะสิวิภัตติ อาเทศนตศัพท์ เป็นอ ด้วยสูตรนี้ ลบสระหน้าและทำปกติสระหลัง เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ศัพท์เป็นต้นว่า

มห์ (ยิ่งใหญ่, บูชาอยู่)	จรี (ประพศติอยู่, เทียวไปอยู่)
ติฏฐิ (ตั้งอยู่)	ทหิ (ให้อยู่)
ภุณชั (บริโภคอยู่)	สุณิ (ฟังอยู่)
ปจั (หุงอยู่)	ชยั (ชนะอยู่)
ชีริ (แก้อยู่)	จวิ (เคลื่อนอยู่)
มียั (ตายอยู่)	สรึ (ระลึกอยู่)
กุกุฬิ (กระทำอยู่)	ชปี (ท่องบ่นอยู่) วชั (ไปอยู่)

พึงทราบเหมือนอย่างนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อนโต มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๘๗-๑๓๖. สูตรนี้ว่า เสเสสุ นตุว (นต ของ คจฉนต ศัพท์เป็นต้น พึงทราบเหมือน นตุ ในเพราะวิภัตติและปัจจัยที่เหลือ) ออกมาจากสูตรว่า สิมหิ คจฉนตา ฯเปฯ อ บัณฑิตควรกล่าวแม้ว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สาคโม เส และ สมาสมีนั วา

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า เสเสสุ แสดงนิมิตตัสตมมี คำว่า นตุ แสดงการริยะ คำว่า อิว แสดงอุปมา จจริงอยู่ ด้วยวสูตรนี้ นักศึกษาพึงเห็นนตุว ในสูตรทั้งหลายที่เหลือ อติเทศสูตรนี้เรียกว่า การียาติเทศ เพราะ อติเทศสูตรนั้น มี ๖ คือ สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นคาถาสังคะไว้ว่า

อติเทศ (การชี้แนะ) มี ๖ อย่างคือ

(๑) พยุบเทศาติเทศ การชี้แนะด้วยการตั้งชื่อ เช่นสูตรว่า ตทฐิตสมาส กิตกานามวัตเวตุ นาทิสู จ (บทตทฐิต สมาส และกิตกั พึงทราบเหมือน อย่างนาม ยกเว้นปัจจัยที่มีไช้ ตเว และ ตุน เป็นต้น)

(๒) นิมิตตาคติเทศ การชี้แนะสาเหตุ เช่นสูตรว่า การิตั วีย ฆานุพนฺโธ (ให้ปัจจัยที่มี ฆ เป็นอนุพันธ์เป็นเหมือนการิตปัจจัย)

(๓) ตัรูปาติเทส การชี้แนะว่าให้กระทำเหมือนวิธีที่ผ่านมา เช่นสูตรว่า อมฺหตฺมฺหนตฺ ราชพฺรหฺมตตสขสตฺถุปีตาทีหิ สฺมา นาว (สมา วิภตฺติทําย อมฺห, ตฺมฺห, ศัพฺทฺลงทํายด้วย นตฺ, ราช, พฺรหฺม, อตฺต, สข, สตฺถุ และ ปิตุ ศัพฺทฺเป็นต้น พึงทราบเหมือน นา วิภตฺติ)

(๔) ตสฺภาวาติเทส การชี้แนะให้ใช้รูปศัพท์เดิม เช่นสูตรว่า อิตฺถิยํ ภาสิตฺปุมิตฺถิ ปุมาว เจ (ศัพท์อิตฺถิยํที่รูปเดิมเป็นปุงลึงค์ ในเพราะอิตฺถิยํเบื้องหลัง [คำที่มาสมaskan]ให้กระทำเหมือน ปุงลึงค์)

(๕) สุตฺตาติเทส การชี้แนะให้กระทำตามสูตรที่แสดงมาแล้ว เช่นสูตรว่า อนุปฏฺฐานํ วุตฺตโยคโต (การประกอบรูปศัพท์ที่มีได้แสดงไว้ พึงทราบตามสูตรที่ได้กล่าวมาแล้ว)

(๖) การิยาติเทส การชี้แนะวิธีที่พึงกระทำ เช่นสูตรว่า เสเสสฺส นตฺว (นตฺ ของ คจฺจนตฺ ศัพฺทฺเป็นต้น พึงทราบเหมือน นตฺ ในเพราะวิภตฺติและปัจจัยที่เหลือ)

อุทาหรณ์ว่า คจฺจนโต นั้น ลงสฺวิภตฺติ อาเทสฺนตฺเหมือนนตฺ ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทสฺนตฺ ศัพฺทฺ พร้อมสฺวิภตฺติ เป็นโต ด้วยสูตรว่า โตติตา ฯเปฯ สุ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ของกัศัพฺทฺ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๘๘-๑๓๗. สูตรนี้ว่า พฺรหฺมตฺต ฯเปฯ อมานํ (แปลง อํ ทําย พฺรหฺม, อตฺต, สข และ ราช ศัพฺทฺเป็นต้นเป็น อานํ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตโต จ วิภตฺติโย, สรโลโป ฯเปฯ ปกฺติ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า พฺรหฺมตฺต ฯเปฯ ทิโต แสดงอวธิ คำว่า อํ แสดงการี คำว่า อานํ แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร วาศัพฺทฺ ย่อมตามมา

อุทาหรณ์ว่า พฺรหฺมานํ นั้น หลังพฺรหฺมศัพฺทฺ ลงอํหุติยาวิภตฺติ เมื่ออาเทสอํวิภตฺติ เป็นอานํ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า ราชา นี้ เมื่อราชศัพฺทฺแม้มีอยู่ เพราะไม่มีอํหุติยาวิภตฺติ

๑๘๙-๑๓๘. สูตรนี้ว่า สฺยา จ (แปลง สฺ วิภตฺติทําย พฺรหฺม, อตฺต, สข และ ราช ศัพฺทฺเป็นต้นเป็น อ) ออกมาจากสูตรว่า โส

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สฺ แสดงการี คำว่า อ แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงนิวัตฺตณฺตถะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร เป็นวิธีในพฺรหฺมาทิกณฺชะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา พฺรหฺมา เหล่านั้น อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว คำว่า อาตุมา เป็นปริยายศัพฺทฺของอตฺตศัพฺทฺ มีคำที่ทํานกล่าวอธิบายไว้ว่า อตฺตา ดั่งนี้นั้นเทียว

๑๙๐-๑๓๙. สูตรนี้ว่า โยนมาโน (แปลง โย วิภัตติทำย พรหม, อตต, สข และ ราช ศัพท์ เป็นต้น เป็น อาโน) ออกมาจากสูตรว่า สพพโยนินมาเอ ขยายความว่า หลังพรหมศัพท์นั้น ย่อมมีการอาเทศ โยวิภัตติทั้งหลาย เป็นอาโน

สูตรนี้มี ๒ บท ท่านแสดงเป็นกาารี และการริยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๙๑-๑๔๐. สูตรนี้ว่า สาขาโต จาโยโน (แปลง โย วิภัตติทำย สข ศัพท์เป็น อาโย และ โน) ออกมาจากสูตรว่า โยนมาโน บัณฑิตควรกล่าวแม้ว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สพพโย ๗เปฯ เอ

สูตรนี้มี ๓ บท ท่านแสดงไว้ด้วย อวธิ อนุภักตณะ และการริยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา สาขาโย และ สชิโน ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า สาขา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ในอุทาหรณ์นั้น เมื่อสขศัพท์แม้มีอยู่ เพราะความไม่มีโยวิภัตติทั้งหลาย

๑๙๒-๑๔๑. สูตรนี้ว่า สมิเม (แปลง สมิ ทำย สข ศัพท์เป็น เอ) ออกมาจากสูตรว่า ส มาสมินั วา เมื่อความสำเร็จมีอยู่ การกระทำนี้มีเนื้อความแน่นอน ด้วยสูตรนี้ว่า ส มาสมินั วา หรือเพื่อแสดงรูปพิเศษ ในความต่างกันของพหุมาทิกณะ เพราะความเป็นของแน่นอน

สูตรนี้มี ๒ บท ท่านแสดงไว้ด้วยกาารี และการริยะ

อุทาหรณ์ว่า สเช อุทาหรณ์นั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๙๓-๑๔๒. สูตรนี้ว่า พรหมโต คสส จ (แปลง ค หลัง พรหม ศัพท์เป็น เอ) ออกมาจากสูตรว่า เสสโต ๗เปฯ ปี

สูตรนี้มี ๓ บท อวธิ การี จศัพท์ มีไว้เพื่อประโยชน์แก่การตั้งวาศัพท์ไว้

อุทาหรณ์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๙๔-๑๔๓. สูตรนี้ว่า สขนตสสิ โนนานเสสุ (แปลงสระทำย สข ศัพท์เป็น อี ในเพราะ โน, นา, นั และ ส วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายมีอาทิวา สพพโยนินมาเอ, อโต เนน, สุนหิส จ และ สาคโม เส

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สขนตสสิ แสดงอวยวาเปกขณัฐี คำว่า อี แสดงการริยะ คำว่า โนนานเสสุ แสดงนิมิตตสัตตมี สูตรนี้ เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า สخين มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นเที่ยว อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ หลังสคัพท์ ลงนา วิภัตติ นวิภัตติ และสวิภัตติ ทำอาเทศสระที่สุคของสคัพท์ เป็นอิ ด้วยสูตรนี้ ในเพราะสวิภัตติ เมื่อ ลงสอักษระเป็นอาคมแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า สขาเรหิ นี้ เมื่อสคัพท์แมมีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีวิภัตติเหล่านั้น

๑๙๕-๑๙๔. สูตรนี้ว่า อาโร หิมหิ वा (แปลงสระท้ายของ สข ศัพท์เป็น อาร ในเพราะ หิ วิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สุหิสวกาโร เอ

สูตรนี้มี ๓ บท ท่านแสดงไว้ด้วยคำการีย นิमितตสัตตมี และวิกปนัตถะ สูตรนี้ เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า สขาเรหิ ก็อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

อุทาหรณ์ว่า สเซหิ เป็นผลของวาศัพท์

๑๙๖-๑๙๕. สูตรนี้ว่า สุนมฺสุ वा (แปลงสระท้ายของ สข ศัพท์ เป็น อาร ในเพราะ สุ, นฺ และ อฺ วิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สุหิสวกาโร เอ, สุหินาสฺ จ และ พรหมตต ๆเปฯ อมานํ

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า สุนอฺสุ แสดงนิमितตสัตตมี คำว่า वा แสดงอรธว่าห้าม สูตรนี้เป็น วิธีสูตร

ทาหรณ์ว่า สขาเรสุ, สขารานํ, สخينิ และ สขํ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้ โดยง่ายเที่ยว

๑๙๗-๑๙๖. สูตรนี้ว่า พรหมโต ตฺ สมิ นิ (แปลง สมิ ท้าย พรหม ศัพท์และอื่นๆ เป็น นิ) ออกมาจากสูตรว่า สมาสมีนิ वा ด้วยสูตรนั้น เพราะเป็นลธิของสมิวิภัตติหลังนามที่เป็นอาการันต์

สูตรนี้มี ๔ บท

อุทาหรณ์มีอาทิวา พรหมนิ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า กมฺมนิ, จมฺมนิ, มฺุทฺธนิ เป็นผลของตฺศัพท์ อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ได้ โดยง่ายเที่ยว

๑๙๘-๑๙๗. สูตรนี้ว่า อุตตํ สนาสุ (สระท้ายของ พรหม ศัพท์ยอมถึงความเป็น อุ ใน เพราะ ส และ นา วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อโต เนน, สาคโม เส

สูตรนี้มี ๒ บท ท่านแสดงไว้ด้วยบทที่เป็นการียะ และบทที่เป็นนิमितตสัตตมี พรหมศัพท์ ย่อมตามมาด้วยอำนาจแห่งศัพท์ที่มีฉฐวิภัตติเป็นที่สุค

อุทาหรณ์มีอาทิว่า พรหมุโน และ พรหมุณา อุทาหรณ์นั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า พรหมานี้ เมื่อพรหมศัพท์แม่มียู่ ก็ไม่ทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสและนาวิภัตติเหล่านั้น

๑๙๙-๑๔๘. สูตรนี้ว่า สตฺถุปีตา ฯเปฯ โลโป จ (แปลงสระท่ายของ สตฺถุ และ ปิตุ ศัพท์ เป็นต้นเป็น อา ในเพราะ สิ วิภัตติ และลบ สิ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ สิปี เพราะ ออกมาจากสูตรนั้น สูตรนี้ย่อมมี เพราะวิธีแห่งการลบสิวิภัตติ แม้หลังอุการันต์

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า สตฺถุ ฯเปฯ นั แสดงสัมพันธัญญี คำว่า อา แสดงการิยะ คำว่า สิสฺมี แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า สิโลโป แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงสมปินทนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า สตฺถา, ปีตา, มาตา, ภาตา และ กตฺตา ทาหรณ์เหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สตฺถุสฺส มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น เมื่อสตฺถุศัพท์ แม่มียู่ ก็ไม่ต้องทำตามสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งสิวิภัตติ

๒๐๐-๑๔๙. สูตรนี้ว่า อณฺเณสฺวารตฺตํ (สระท่ายของ สตฺถุ และ ปิตุ ศัพท์ เป็นต้นยอมถึงความเป็น อาร ในเพราะวิภัตติอื่นๆ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตโต จ วิภัตฺติโย, ฮโม นิคคฺหิตํ ฯเปฯ หิ, ฆปโต ฯเปฯ โป, สุนฺหิสฺสุ จ, สาคโม เส เพราะออกมาจากสูตรเหล่านั้น เพราะความเป็นวิธีแห่งวิภัตติทั้งหลายหลังล และเพราะการเกิดขึ้นแห่งการที่ชะ และลงอาคม ในเพราะสุวิภัตติ นวิภัตติ และหิวิภัตติทั้งหลาย

สูตรนี้มี ๒ บท เป็นการแสดงนิมิต และการิยะ ในวิภัตติเหล่านี้จากสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สตฺถารํ และ สตฺถาเรหิ อุทาหรณ์เหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สตฺถา และ ปีตา เมื่อสระที่สุดแห่งสตฺถุศัพท์และปิตุศัพท์ทั้งหลาย แม่มียู่ ก็ไม่ต้องอาเทศอู เป็นอาร เพราะวิภัตติเหล่านั้น

ก็สำหรับสูตรนี้ ย่อมมีรูปสำเร็จเหล่านี้ได้คือ สตฺถารํ, สตฺถาโร, สตฺถาเรน, สตฺถาเนหิ, สตฺถาเรหิ, สตฺถารสฺส, สตฺถารานํ, สตฺถารา, สตฺถาเรหิ, สตฺถาเรหิ, สตฺถารสฺส, สตฺถารานํ, สตฺถาเร, สตฺถริ, สตฺถารสฺมี, สตฺถาเรสุ แม้ในปิตุศัพท์ มาตุศัพท์ ภาตฺตศัพท์ กตฺตศัพท์ และภตฺตศัพท์ ก็มีรูปสำเร็จได้ อย่างนั้นเหมือนกัน

๒๐๑-๑๕๐. สูตรนี้ว่า วา นมฺหิ (สระท่ายของ สตฺถุ และ ปิตุ ศัพท์ เป็นต้นยอมถึงความเป็น อาร ในเพราะ นั วิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า อณฺเณสฺวารตฺตํ ด้วยสูตรว่า อณฺเณสฺวารตฺตํ เมื่อ

ความสำเร็จเป็นอาร แม้มีอยู่ในวิภัติทั้งหลายเหล่านี้ ท่านทำสูตรนี้ไว้อีก เพื่อประโยชน์แก่การปฏิบัติ ในเพราะวิภัติ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงไว้ด้วยบทที่เป็นวิกัปันตะ และนิมิตตัตตมี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สตถารานํ, ปิตรานํ, มาตรานํ อุทาหรณ์เหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียบ

อุทาหรณ์ว่า สตถานํ, ปิตานํ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังสตถุศัพท์ และปิตุศัพท์ เมื่อลงวิภัติแล้ว มาต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะวาศัพท์ อาศัยสูตรนี้นั่นเอง ในเพราะวิภัติ อาเทศสระที่สุดแห่งสตถุ เป็นอักษร ด้วยสูตรว่า สตถุนตตถจ เพราะอาศัยสูตรว่า โยสุ กต ฯเปฯ ฆิ เมื่อทที่ฆะด้วยสูตรว่า สุนฺหิสฺ จ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลาย นอกนี้ มีวิธีประกอบรูปศัพท์เหมือนการประกอบรูปสำเร็จว่า สตถานํ นั่นเอง

๒๐๒-๑๕๑. สูตรนี้ว่า สตถุนตตถจ (แปลงสระท้ายของ สตถุ ศัพท์และศัพท์อื่น เป็น อ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า อญฺเญสวารตตํ

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า สตถุ แสดงอันตเปกขฉัญญี คำว่า นํ แสดงนิมิตตัตตมี คำว่า อตตํ แสดงการียะ คำว่า จ แสดงสมุจจยะ

ต่อไปนี้เป็นคำอธิบาย (ความประสงค์ของท่านผู้รจนา) :- การอาเทศสระที่สุดแห่งสตถุ ศัพท์เป็นต้น เป็นอาร ในเพราะวิภัติทั้งปวง ย่อมมีได้ด้วยสูตรนี้ว่า อญฺเญสวารตตํ ในเพราะวิภัติ อาเทศสระที่สุดแห่งสตถุศัพท์เป็นต้น เป็นอารได้บ้าง ด้วยสูตรนี้ว่า วา นมฺหิ อุทาหรณ์ ที่ทำอาเทศ เช่น สตถารานํ และ ปิตรานํ ที่ไม่ทำอาเทศ เช่น สตถานํ และ ปิตานํ สระที่สุดแห่งสตถุศัพท์พ้นจากการอาเทศเป็นอาร อย่างแน่นอนด้วยสูตรนี้ เพราะปฏิเสธไว้ เหตุนั้น รูปสำเร็จว่า สตถานํ ย่อมมีได้ เพราะเหตุนั้น ในเพราะวิภัติ สตถุศัพท์ ย่อมมีรูปสำเร็จว่า สตถานํ ด้วยอำนาจแห่งสูตรว่า วา นมฺหิ และย่อมมีรูปสำเร็จว่า สตถานํ ด้วยอำนาจแห่งสูตรว่า สตถุนตตถจ ก็ เฉพาะศัพท์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปิตุ มาตุ กตฺตุ ภาตฺ และธิตฺ ที่ถูกรวบรวมไว้ด้วยจศัพท์ จึงมีรูปสำเร็จทั้งหลายว่า ปิตรานํ ปิตุนํ หรือ ปิตานํ ในเพราะวิภัติ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สตถานํ และ ปิตานํ อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียบ

เมื่ออุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สตถารานํ แม้มีอยู่ ในเพราะวิภัติ ไม่ต้องอาเทศสระที่สุดของสตถุศัพท์เป็นต้น เป็นอักษร เพราะท่านห้ามไว้ด้วยวาศัพท์

๒๐๓-๑๕๒. สูตรนี้ว่า อุ สสฺมี สโลโป จ (แปลงสระท้ายของ สตถุ และ ปิตุ ศัพท์เป็นต้น เป็น อุ ในเพราะ ส วิภัติได้บ้าง และลบ ส วิภัติ) ออกมาจากสูตรว่า อญฺเญสวารตตํ

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า อุ แสดงการีย คำว่า สสมิ แสดงนิमितตัสตมมี คำว่า สโลโป แสดงการียะ คำว่า จ แสดงสัมปณทน สูตรนี้เป็นวิธีสูตร วาศัพท์ย่อมตามมา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สตถุ, สตถุสส และ สตถุโน อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๐๔-๑๕๓. สูตรนี้ว่า สกกมนธาตุาทีนณจ (แปลงสละท่ายของ สกกมนธาตุ ศัพท์เป็นต้น เป็น อุ ในเพราะ ส วิภัตติ และลบ ส วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า อุ สสมิ สโลโป จ

สูตรนี้มี ๒ บท ท่านแสดงไว้ด้วยบทที่เป็นอันตาเปกขณฎฐิการี และอนุกัฑณะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร เมื่อความสำเร็จมีอยู่ ท่านทำสูตรนี้ไว้อีก เพื่อแสดงนิจจวิธี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สกกมนธาตุ อิว อสส ราซิโน วิภโว อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๐๕-๑๕๔. สูตรนี้ว่า ตโต โยนโม ตุ (แปลง โย วิภัตติท่าย ฮาร นั้น และศัพท์อื่นๆ เป็น โอ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อณเณ ฯเปฯ ตตฺ, สพพโย ฯเปฯ เอ

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ตโต แสดงอวธิ คำว่า โยนํ แสดงการีย คำว่า โอ แสดงการียะ คำว่า ตุ แสดงสมุจจยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ก็ในสูตรนี้ ท่านยึดเอาการอาเทศเป็นอาร ด้วยตัวอักษร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สตถาโร, ปิตโร, มาตโร, ภาตโร, กตตารุ และ วตตารุ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า สตถาโร, กตตารุ และ วตตารุ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว อาเทศสระที่สุดของสตถุศัพท์เป็นต้นเหล่านั้น เป็นอาร ด้วยสูตรว่า อณเณสวารตตฺ หลังการอาเทศเป็นอารแล้ว เมื่ออาเทศโยวิภัตติ เป็นโออักษรแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ มีเพียงการทำรัสสะด้วยสูตรว่า ปิตาทินมสมิหิ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จตุโร, คาโว และ อุโม เป็นผลของตุศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า จตุโร นั้น หลังจตุศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ทำอาเทศสระที่สุดของจตุศัพท์ เป็นอร ด้วยศัพท์ในสูตรนี้ว่า โอ สเร จ หรือลงรอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า ยวมทนตรลา จากมา เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า คาโว นั้น เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว อาเทศโอ อักษรอันเป็นสระที่สุดแห่งโคศัพท์ เป็นคาว ด้วยสูตรว่า โยสุ จ เมื่อทำอาเทศโยวิภัตติทั้งหลาย เป็นโออักษร ด้วยศัพท์ในสูตรนี้แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า อุโม นั้น หลังวิศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ทำอาเทศวิศัพท์ เป็นอุก ด้วยศัพท์ในสูตรว่า โยสุ ทวินนํ เทว จ เมื่อทำอาเทศโยวิภัตติทั้งหลาย เป็นโออักษร ด้วยศัพท์ในสูตรนี้แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อนึ่ง ในคัมภีร์ปทรูปสทธิ ท่านพระพุทธรูปยเถระ กล่าวแม้รูปสำเร็จไว้แล้วว่า หลังไปกษณศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ทำอาเทศโยวิภัตติทั้งหลาย เป็นโออักษร ด้วยศัพท์ ตั้งอักษ

ชื่อป ทำอาเทศชื่อปนั้น เป็นย ด้วยสูตรว่า ปสณณสส จ นำณอักษรเข้าประกอบกับยอักษร เป็นณย ทำอาเทศณยอักษร เป็นณอักษร ด้วยการศัพท์ในสูตรว่า ยวตฺ ตลน ฯเปฯ ชการตตฺ ทำเทวภาวะ(การซ้อน) ณอักษรนั้น นำเข้าประกอบกันสำเร็จรูปเป็น โปกฺขรณโย

๒๐๖-๑๕๕. สูตรนี้ว่า ตโต สมิมิ (แปลง สมิ วิภตติท้าย อาร เป็น อี) ออกมาจากสูตรว่า อณเณสวารตตฺ, สมหาสิสมิ ฯเปฯ วา

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ตโต แสดงอวธิ คำว่า สมิ แสดงการี คำว่า อี แสดงการียะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา สตถริ, ปิตริ, มาตริ, ภาตริ, อีตริ, วตตริ, กตตริ และ ฤตตริ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังสตถุศัพท์ และปิตุศัพท์เป็นต้น เมื่อลงสมิวิภตติแล้ว และเมื่อทำอาเทศสระที่สุด เป็นอาร ด้วยสูตรว่า อณเณสวารตตฺ แล้ว ทำอาเทศสมิวิภตติ เป็นอี ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำรัสสะอาอักษร เป็นออักษร ด้วยสูตรว่า อารุ รสสมิกारे แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภูวิ เป็นผลของตโตศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น หลังภูศัพท์ ลงสมิวิภตติ อาเทศสมิวิภตติ เป็นออักษร ด้วยตโตศัพท์ (ในสูตร)นี้ นำสระที่สุดแห่งภูศัพท์ ให้ชื่อล เมื่ออาเทศอูที่ชื่อลนั้น เป็นอู ด้วยสูตรว่า ฌลานมิ ฯเปฯ เร วา แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

๒๐๗-๑๕๖. สูตรนี้ว่า นา อา (แปลง นา วิภตติท้าย อาร นั้นเป็น อา) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อณเณสวารตตฺ, อโต เนน

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า นา แสดงสัมพันธัญญิการี คำว่า อา แสดงการียะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตรในบทว่า นา นี้ เป็นปฐมวิภตติลงในรรณัญญี ลปสิวิภนปฐมวิภตติลงในรรณัญญี ลปสิวิภตติ ด้วยอาทิสัพท์ในสูตรนี้ว่า สพพาสมาวุโส ฯเปฯ ตาที่หิ จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา สตถารา, 'อีตรา', กตถารา, วตถารา บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังสตถุศัพท์ เมื่อลงนาตติยาวิภตติแล้ว ทำอาเทศสระที่สุดแห่งสตถุศัพท์ เป็นอาร เมื่ออาเทศนาวิภตติ เป็นอา แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

๒๐๘-๑๕๗. สูตรนี้ว่า อารุ รสสมิกारे (อาร ย่อมถึงความเป็นรัสสะในเพราะ อี อักษร) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อณเณสวารตตฺ, ตโต สมิมิ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงการี การียะ และนิมิตตัสตตมิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา สตถริ, ปิตริ, ฯเปฯ วตตริ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังสตถุศัพท์ เมื่อลงสมิสัตตมิวิภตติแล้ว ทำอาเทศสระที่สุดแห่งสตถุศัพท์ เป็นอาร ด้วยสูตรว่า อณเณสวารตตฺ ทำอาเทศสมิวิภตติ เป็นออักษร ด้วยสูตรว่า ตโต สมิมิ เมื่อทำรัสสะอาร เป็นอร ด้วยสูตรว่า อารุ รสส

มิกาเร แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ที่เหลือ มีการประกอบรูปศัพท์ เหมือนรูปอุทาหรณ์ว่า สุตกรินันนั่นเอง

๒๐๙-๑๕๘. สูตรนี้ว่า ปิตาทินมสิมฺหิ (อาร ของ ปิตุ ศัพท์เป็นต้นย่อมาถึงความเป็นรัสสะ ในเพราะวิภตติอันมิใช่ สิ) ออกมาจากสูตรว่า อาโร รสสมิกาเร

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ปิตาทิน แสดงสัมพันธฉัญญ์ คำว่า อสิมฺหิ แสดงนิमितตสัตตมิ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

ในเพราะอวิภตติ ได้รูปสำเร็จมีอาทิวา ปิตรํ, มาตรํ และ อิตรํ

ในเพราะโยวิภตติ ได้รูปสำเร็จมีอาทิวา ปิตรโ, มาตรโ และ อิตโร

ในเพราะนาวิภตติ ได้รูปสำเร็จมีอาทิวา ปิตรา, มาตรา และ อิตรา

อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเที่ยว โดยทำนองที่กล่าวแล้ว

ในเพราะสิวิภตติ ไม่มีการอาเทศเป็นอาร เพราะคำว่า อสิมฺหิ เกินมา ท่านกล่าวถึงอสิมฺหิ ศัพท์ไว้ เพื่อให้รู้ถึงการอาเทศสระที่สุด เป็นอักษรร ในเพราะโตปัจจัย

อุทาหรณ์ว่า มาติโต, ปิติโต และ ทูหิติโต เป็นผลของอสิมฺหิศัพท์นั้น บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มาติโต นั้น ภายมาตุศัพท์ เมื่อลงโตปัจจัยแล้ว เมื่อทำอาเทศอักษร เป็นอักษรร ด้วยอสิมฺหิศัพท์ (ในสูตร) นี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ แม้อุทาหรณ์ว่า ปิติโต ก็อย่างนั้น คำว่า ทูหิติโต แปลว่า อิตา ทูหธาตุ เป็นไปในความเต็ม ลงตปัจจัยด้วยสูตรว่า สพฺพโต ญวตฺวา ว ลงอักษรรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร หนฺยงโต ย่อมเต็ม คือยังตระกูลให้เต็ม เหตุนั้น หนฺยงนั้น ชื่อว่า ทูหิตา ได้แก่ อิตา หลังทูหิตุศัพท์นั้น เมื่อลงโตปัจจัยแล้ว อาเทศสระที่สุดเป็นอักษรร

อนึ่งในคัมภีร์ปทรูปสัทธา ท่านย่อมนับสงเคราะห์เอาบทว่า มาติปกฺโข, ปิติปกฺโข เข้าไว้ด้วย

๒๑๐-๑๕๙. สูตรนี้ว่า ตยาตฺยีนํ ตกาโร ตฺวตฺตํ วา (ต อักษรของ ตยา และ ตยิ ย่อมถึงความ เป็น ตว ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตยามยา และ ตุมฺหฺมาทํ ตยิมฺยิ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศตุมฺหฺมาทํพร้อมวิภตติ เป็นตยา (และ) การอาเทศอสมฺหฺมาทํพร้อมวิภตติ เป็นมยา ในเพราะนาวิภตติ ด้วยสูตรว่า นามฺมฺหิ ฯ เปฯ ยา และกล่าวถึงการอาเทศตุมฺหฺมาทํพร้อมวิภตติ เป็นตยิ (และ) การอาเทศอสมฺหฺมาทํพร้อมวิภตติ เป็นมยิ ในเพราะสมิวิภตติ ด้วยสูตรว่า ตุมฺหฺมาทํ ตยิมฺยิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ตฺวยา, ตฺวยิ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ตอักษรร ของคำว่า ตยาและตยินั้น ย่อมถึงความ เป็นตว ได้บ้าง จึงกล่าว สูตรว่า ตยาตฺยีนํ ตกาโร ตฺวตฺตํ วา

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ตยาดยีนั แสดงอวยวาเปกขณัฐี คำว่า ตกาโร แสดงการี คำว่า ตวตต แสดงการียะ คำว่า วา แสดงวิกัปปนตละ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า ตวยานี้ หลังตุมหศัพท์ ลงนาตติยาวิภัตติ ทำอาเทศตุมหศัพท์กับวิภัตติ เป็นตยา ด้วยสูตรว่า นามหิ ตยามยา เมื่อทำอาเทศ ตอักษร เป็นตว ด้วยสูตรนี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ และอุทาหรณ์ว่า ตวยิ หลังตุมหศัพท์ เมื่อลงสมิวิภัตติ แล้ว ทำอาเทศตุมหศัพท์กับวิภัตติ เป็นตยิ ด้วยสูตรว่า ตุมหมหากัง ตยิมยิ แล้ว เมื่อทำอาเทศอักษร เป็นตว ด้วยสูตรนี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์นี้ว่า ตว เมื่อตอักษรแม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องอาเทศอักษร เป็น ตว เพราะความไม่มีนาวิภัตติและสมิวิภัตติเหล่านั้น

จบการพรรณนาในกัณฑ์ที่ ๓ แห่งนามกัปในคัมภีร์กัจจายนวินยนา

๓.๒.๔. จตุตถกณทวณณนา

๔. จตุตถกณทวณณนา

๒๑๑-๑๖๐. สูตรนี้ว่า อตตโนโต หิสมิมนตตัง (สระท้ายของ อตต ศัพท์ยอมถึงความเป็น อน ในเพราะ หิ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สุหิสวกาโร เอ, สมหาหิสมินัง มหาภิมหิ วา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงไว้ด้วยการี นิमितตัสตตมี และการียะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อตตเนหิ และ อตตเนภิ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อตตเนหิ หลังอตตศัพท์ เมื่อลงหิวิภัตติแล้ว ทำอาเทศสระที่สุดแห่งอตตศัพท์ เป็นอน ด้วยสูตรนี้ ในเพราะหิวิภัตติ เมื่อทำอาเทศอักษร เป็นเอ ด้วยสูตรว่า สุหิสวกาโร เอ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงทำอาเทศหิวิภัตติ เป็นภิ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า ราเซหิ นี้ เมื่อหิวิภัตติ แม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสระที่สุดแห่งอตตศัพท์

ในอุทาหรณ์ว่า อตตโน นี้ เมื่อสระที่สุดของอตตศัพท์ แม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีหิวิภัตติ

๒๑๒-๑๖๑. สูตรนี้ว่า ตโต สมิ นิ (แปลง สมิ ท้าย อตต ศัพท์นั้นเป็น นิ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สมาสมินัง วา, สมหาหิสมินัง มหาภิมหิ วา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงบทที่เป็น อวธิ กรี และการียะ

อุทาหรณ์ว่า อตตนิ ก็อุทาหรณ์นั้น หลังอดตศัพท์ เมื่อลงสมวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เมื่อทำอาเทศสมวิภัตติ เป็นนิ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๑๓-๑๖๒. สูตรนี้ว่า สสส โน (แปลง ส วิภัตติท้าย อตต ศัพท์นั้นเป็น โน) ออกมาจากสูตรว่า สาคโม เส

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงบทที่เป็นการี และกิริยะ

อุทาหรณ์ว่า อตตโน ก็อุทาหรณ์นั้น หลังอดตศัพท์ เมื่อลงสมวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เมื่อทำอาเทศสมวิภัตติ เป็นโน ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๑๔-๑๖๓. สูตรนี้ว่า สสมา นา (แปลง สสมา ท้าย อตต ศัพท์นั้นเป็น นา) ออกมาจากสูตรว่า สมาสมีน วา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงบทที่เป็นการี และกิริยะ เมื่อท่านควรกล่าวว่า สมาสส นา ท่านลบส วิภัตติด้วยสูตรว่า สพพาสมาวุโส ฯเปฯ จ แล้วกล่าวไว้ดังนี้

อุทาหรณ์ว่า อตตนา หลังอดตศัพท์ ลงสมาวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรทั้งสองว่า อตตโนโต หิส มิมนตตฺ และ ตโต สมี นิ เมื่อทำอาเทศสมาวิภัตติเป็นนา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

เมื่อมีความสำเร็จ ด้วยสูตรว่า พรหมตต ฯเปฯ สสมา นาว สูตรนี้ มีเนื้อความหมายให้รู้เนื้อความอื่น เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำมรอาทิวา ปุนารพคคหณน อุทาหรณ์เช่น อตฺโรโซ ทำอาเทศอักษรคัวหนึ่ง เป็นรอักษร

๒๑๕-๑๖๔. สูตรนี้ว่า ฌลโต จ (แปลง สสมา ท้าย ฌ และ ล เป็น นา ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สสมา นา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงบทที่เป็นอวธิ และ อนุภทฺณน

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อคคินา ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อคคินา หลังอคคิศัพท์ เมื่อลงสมาวิภัตติแล้ว เมื่อสูตรว่า อาลปเน สี คสณโณ กำลังตามไป ด้วย ตั้งอิวัณณะชื่อฌ ด้วยสูตรว่า อิวัณณวณณนา ฌลา เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เมื่อทำอาเทศสมาวิภัตติเป็นนา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ว่า ทณฺฑินา นี้ เมื่อทำรัสสะ ในเพราะเอกวจนะหนปลาย ด้วยสูตรว่า อโฆ รสส ฯเปฯ สวปี จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ว่า ภิกฺขุณา นี้ หลังล ในอุทาหรณ์ว่า สยมภุณา นี้ มีเพียงการทำรัสสะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อคคโย เมื่อโยวิภัตติเหล่านั้น แม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสมาวิภัตติ

๒๑๖-๑๖๕. สูตรนี้ว่า ขปโต สมี ยี่ วา (แปลง สมี วิภัตติท้าย ข และ ป เป็น ยี่ ตาม อุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า ปโต ยา

สูตรนี้มี ๔ บท ๓ บทแสดงด้วยอวิ การี และการิยะ ส่วนคำว่า วา แสดงวิกัปนัตถะ สูตรนี้เป็นวิธิสูตรา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กณณาย ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังกณณ ลงอาปัจจย ลบสระหยาและทำปกติสระหลัง ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว หลังกณณาศัพท์ นั้น ลงสมิวิภัตติ ตั้งอาการันต์อดีตถึงคั่นนั้น ชื่อข เมื่อทำอาเทศสมิวิภัตติ เป็นยี่ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า กณณาย เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์นั้น ไม่ต้องทำอาเทศสมิ เป็นยี่ ด้วยสูตรนี้ เมื่อ ทำอาเทศสมิวิภัตติ เป็นยา ด้วยสูตรว่า ขโต นาทีนฺ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า รตติย มีเพียง การตั้งอิวิณณะ ชื่อปเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์นั้น อา เทศสมิวิภัตติ เป็นยา ด้วยสูตรว่า ปโต ยา อุทาหรณ์ว่า อติถิย ทำรัสสะด้วยสูตรว่า อโฆ ฯเปฯ สุวปี จ เพราะความเป็นอาการันต์ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์นั้น ทำรัสสะ แม้ใน อุทาหรณ์ว่า วรุณฺ นี้ ก็ทำรัสสะ(เหมือนกัน) อุทาหรณ์ว่า วรุญา เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์ว่า ยาคุย มีความเป็นอาการันต์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้ โดยง่ายเทียว

๒๑๗-๑๖๖. สูตรนี้ว่า โยนนนิ นปุสเกหิ (แปลง โย วิภัตติท้ายนปฺสกลิงค์เป็น นิ ตาม อุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า สพพโยนินมาเอ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงการี การิยะ และอวิ สูตรนี้เป็นวิธิสูตรา บทว่า นปุสเกหิ พึงเห็นว่า หลังนปฺสกลิงค์อันมีอิวิณณะและอวิณณะเป็นที่สุด เพราะจักกล่าวข้างหน้าด้วยสูตรว่า อโต นิจฺจ ใน เมื่อท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจชื่อสามัญ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อฏฺฐินิ, อฏฺฐิ, आयुनि และ आयु ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อฏฺฐินิ หลังอฏฺฐิศัพท์ ลงโยวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำเทสโยวิภัตติ เป็นนิ ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำที่ชะด้วยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็น ผลของวาศัพท์ ก็ในอุทาหรณ์ว่า อฏฺฐิ นั้น หลังอฏฺฐิศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติ ตั้งอักษรชื่ออิม เพาะอาศัย สูตรว่า ฌลโต ฯเปฯ โน วา ลบโยวิภัตติด้วยสูตรว่า ขปโต ฯเปฯ โป เมื่อทำที่ชะ ด้วยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นเหมือนเช่นนั้น

ในอุทาหรณ์ว่า อติถิโย นี้ เมื่อโยวิภัตติแม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่ เป็นนปฺสกลิงค์

๒๑๘-๑๖๗. สูตรนี้ว่า โอต นิจจ (แปลง โย วิภตติท้ายนปุงสกลิงค์ที่เป็น อ การันต์ เป็น นิ แนนอน) ออกมาจากสูตรว่า ตโต จ วิภตติโย, โยนนนิ นปุงสเกหิ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงบทที่เป็ยอวธิ และบทที่เป็นต้พิเสสนะ อักษร ของนามศัพท์นั้นมี อยู่ เหตุนั้น เพราะเหตุนั้น นามศัพท์นั้น ชื่อว่า อ หลังอนัน

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ยานิ, ตานิ และ กานิ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์มี อาทิวา ยานิ หลังยศัพท์ ตศัพท์ และกศัพท์ ลงโยวิภตติทั้งหลาย เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง หลังอักษร ทำอาเทศโยวิภตติ เป็นนิ ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำทัฆะ ด้วยสูตรว่า โยสุ ๆเปฯ ทีฆิ แล้ว พิง ทรารูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ว่า กานิ นี้ มีเพียงการอาเทศกศัพท์ เป็นก ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า กิสส ก เว จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อนึ่ง ในสูตรนี้ เมื่อมีความเป็นนิ ในสูตรก่อน เมื่อความเป็นเอแห่งนิกษร สำเร็จแล้ว แม้มี อยู่ ด้วยสูตรว่า สพพโยนินมาเอ ท่านทำสูตรนี้ไว้อีก ซึ่งมีอรรถว่าแนนนอน(นิจจวิธิ)

อนึ่ง ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ว่า

เมื่อการแปลง โย วิภตติเป็น นิ และ อา และ เอ สำเร็จแล้ว

โดยทั่วไป การแปลง [โย และ นิ] เป็น อา และ เอ ใน อ การันต์

นปุงสกลิงค์นี้ย่อมมีในสุทธานามบางรูปเท่านั้น เพราะการปรารภสูตรว่า

โอต นิจจ (แปลง โย วิภตติท้ายนปุงสกลิงค์ที่เป็น อ การันต์ เป็น นิ

แนนนอน)

๒๑๙-๑๖๘. สูตรนี้ว่า สี (แปลง สี วิภตติท้ายนปุงสกลิงค์ อ การันต์ เป็น อ) ออกมาจาก สูตรทั้งหลายว่า ตโต ๆเปฯ โย และ โส

สูตรนี้มีบทเดียว ด้วยอำนาจสมาสว่า สีสส อ (อแห่งสี, อาเทศสี เป็นอ) หรือมี ๒ บท ด้วย อำนาจสมาสว่า สี อ ในสมาส ทำปกติแห่งวากยะว่า สี อ แยกสอักษรออกจากออักษร ลบออักษร อันเป็นที่อาศัยของพินทุ(นิคคหิต) ด้วยสูตรว่า วา ปโร อสรูปา แม้นิอสมาส ก็นัยนี้แหละ อันท่าน กล่าวไว้ในคัมภีร์นยาสะ เมื่อลบสระอันเป็นที่อาศัยแล้ว นิคคหิตก็ต้องไปอาศัยสระอิเบื้องหน้า โดย รุกขสฤณนัย สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

เหมือนอย่างว่า เมื่อสระอันเป็นที่อาศัย ถูกลบไป

นิคคหิตย่อมย้ายไปอาศัยสระตัวอื่น เหมือนนกอาศัยต้นไม้

ฉะนั้น

ในอสมาส คำว่า สี่ แสดงการี่ คำว่า อ๋ แสดงการียะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ในอสมาส แสดงเป็น การียะเท่านั้น เมื่อตั้งวากยะว่า สี่ อ๋ ตั้งอีกอักษรชื่อม อาเทศอ เป็นนิกคหิต (อ) ย่อมปรากฏเหมือนถูก ทำให้เป็นนิกคหิต) ด้วยสูตรว่า อโหม ฯเปฯ เปหิ ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ เพราะความไม่มีคำว่าอ อันเป็น วิกัตติของบทว่า อ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา สพพ, ยั และ ตั อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่าย เทียว

๒๒๐-๑๖๙. สูตรนี้ว่า เสสโต โลป คสิปิ (ค และ สี่ ท้ายศัพท์ที่เหลี่ยย้อมถึงการลบ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า โส และ สี่

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงไว้ด้วย บทที่เป็นอวธิ เป็นการียะ เป็นการี่ แลเป็นสัมปณชนะ สูตร นี้เป็นวิธีสูตร

บทว่า เสสโต ได้แก่ การลบเหล่านี้คือ คและสี่ ด้วยการียะทั้งหลายอันท่านอาจารย์แสดงไว้ ด้วยสูตรทั้งหลายมีอาทิวาว่า โส, สี่, สยา จ, อา สิมหิ, อ นปุสเก, อวณณา จ เค, ปุมนตสสา สิมหิ, สขาโต คสเส วา, ขมเต จ, พรหมโต คสส จ คือด้วยการียะทั้งหลายที่เหลื่อ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา โภติ อิตถิ, सा อิตถि, โภ ทณฺธิ, โส ทณฺธิ, โภ สตถ, โส สตถา, โภ ราช และ โส ราชา ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์แห่งการลบค คือ โภติ หลังภวนตศัพท์ ลง อีปัจจย ทำอาเทศภวนตศัพท์เป็นภอต ด้วยสูตรว่า ภวโต โภโต ลบสรรหน้าและปกติสรรหลัง ครั้นนำ พยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสรรหลังแล้ว ทำบทที่มีอิตถิลิงคปัจจยให้เป็นเหมือนนามด้วยจศัพท์ เพราะความเป็นศัพท์มีอปัจจยเป็นที่สุด เมื่อลงสิวิภตติด้วยสูตรว่า อาลปน จ ตั้งสิวิภตตินั้น ซื่อก แยกพยัญชนะออกจากสรรอีก(ครั้ง) ดิงอวิณณะในอิตถิลิงค์ ซื่อบ ทำรัสสะอี่ที่ไม่ซื่อก เป็นอ ด้วยสูตร ว่า อโฆ รสส ฯเปฯ จ เมื่อลบคด้วยสูตรนี้แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า อิตถิ หลังอิตถิศัพท์ ลง อาลปนเอวจนะ เมื่อตั้งอี่ซื่อบแล้ว ย่อมถึงความป็นรัสสะ ด้วยสูตรว่า ฌลปา รสส์

อุทาหรณ์แห่งการลบสิปฐมาวิภตติ คือ सा อิตถि ในอุทาหรณ์นั้น หลังตศัพท์ ลงอาปัจจย หลังอาปัจจยนั้น ลงสิวิภตติ มาอาเทศอักษร เป็นสอักษร ด้วยสูตรว่า เอตเตสนโต ครั้นนำพยัญชนะ ที่ควรนำไปประกอบสรรหลังแล้ว เมื่อลบสิวิภตติ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โภ ทณฺธิ และ โส ทณฺธิ มีการประกอบรูปศัพท์เหมือนที่กล่าวมาแล้ว

ในอาทรณ์ว่า โภ สตถา นี้ หลังสตถศัพท์ ลงสิวิภตติ ตั้งสิวิภตติซื่อก อาเทศสรรที่ สุด แห่งสตถศัพท์ เป็นอา ด้วยสูตรว่า อการปิตาทยนทานมา ทำรัสสะอี่อักษร ด้วยสูตรว่า อากาโร วา

เมื่อลบก แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ว่า โส สตถา นี้ มีเพียงการไม่ทำรัสสะอาเป็นอ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

แม้ในอุทาหรณ์ว่า โภ ราช, โส ราช นี้ ก็นัยนนั้นแหละ

อุทาหรณ์ว่า โส สตถา, โส ราช นี้ ไม่ปรากฏในคัมภีร์นยาสะและคัมภีร์ปทรูปสิทธิ (แต่) เพราะอาศัยคัมภีร์สัททนีติสุดตมาลา ปรากฏในอุทาหรณ์เล็กน้อย บัณฑิตต้องพิจารณาดินนั้น

ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า บุริโส, โภ สขา นี้ เมื่อคัมภีร์มีอยู่ ก็ไม่ต้องลบกและสิดด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีกิริยะที่เหลือ จากท้ายศัพท์ที่เหลือ

๒๒๑-๑๗๐. สูตรนี้ว่า สพพาสมา ฯเปฯ ทีหิ จ (ลบริกัตติหังปวงท้ายอาวุโส, อุปสรรค และนิบาต เป็นต้นนั้นเทียว) ออกมาจากสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ลิปิ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการี กิริยะ และอวธารณะ ด้วยอาทิศัพท์ในสูตรนี้ ท่านนับ สงเคราะห์เอาสุดตบททั้งหลาย [หมายถึงบางอย่างที่ลงนัยปัจจย (ดู กัจจายนสูตรตัดถ)]

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อาวุโส ในอุทาหรณ์นั้น หลังอาวุโสศัพท์ ลงปฐมาเอกวจนะพหุ วจนะ เมื่อลบกปฐมาวิกัตตินั้น ด้วยสูตรนี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า ปทโส หลังปทโสศัพท์ เมื่อลบนวิกัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า เสว หลังเสวศัพท์ เมื่อลบลวิกัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ศัพท์มีอาทิว่า ป-ปรา เป็นการแสดงภาวะที่มีอยู่ของอุปสรรคทั้งหลาย อุทาหรณ์มีอาทิว่า ปหาโร บรรดาอุทาหรณ์นั้น ในอุทาหรณ์นี้ว่า ปหาโร หลังปอักษร และหลังหารศัพท์ เมื่อลงลวิกัตติ แล้ว หลังปอักษร ลบลวิกัตติด้วยสูตรนี้ หลังหารศัพท์ อาเทศลวิกัตติ เป็นโออักษร (แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ) ในอุปสรรคทั้งหลายที่เหลือ ก็นัยนี้แหละ

ศัพท์มีอาทิว่า ยถา, ตถา เป็นการแสดงนิบาต ด้วยอาจแห่งอุปลักขณนัย บรรดา อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังยถาศัพท์ เมื่อลงลวิกัตติ แล้วลบลวิกัตตินั้นด้วยสูตรนี้ (แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ) ในนิบาตทั้งหลายที่เหลือ ก็นัยนี้แหละ

เมื่อความเป็นนิบาตแห่งอาวุโสศัพท์มีอยู่ คำว่าอาวุโส ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่ง ความมีอยู่ เพื่อประโยชน์ต่อการแสดงอาลปะนะที่มีเอกวจนะและพหุวจนะเป็นที่สุด จริงอยู่ หลังอุปสรรค ลบกปฐมาเอกวจนะเท่านั้น แต่หลังนิบาต ลบริกัตติได้ทั้ง ๑๔ ตัว

๒๒๒-๑๗๑. สูตรนี้ว่า ปุมสส ลิงคาคีสุ สมาสสุ (สระท้ายของ ปุม ย่อมถึงการลบก ใน เพราะสมาสที่มี ลิงค ศัพท์เป็นต้นอยู่เบื้องหลัง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า เตส วิ ฯเปฯ ปา จ, ปกติ จสส สรนตสส

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ปุมสส แสดงอันตาเปกขณัฐฎีการี คำว่า ลิงคาทีสุ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า สมาสเสสุ แสดงอาธารสสัตตมี สูตรนี้เป็นวิธิสสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ปุคลิงค์, ปุมภาโว, ปุงโกกิโล บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปุคลิงค์ ตั้งเป็นสมาส เมื่อลบวิภัติ ทำความเป็นปกติแล้ว แยกอักษรออกจากอักษร เพราะอาศัยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ปี เมื่อลบบออักษรที่สุดของปุมศัพท์ แยกป้อักษร ออกจากอ้ออักษร ตั้ง อ้ออักษรนั้นชื่อล เมื่อทำอาเทศมอักษร เป็นนิคคหิต ด้วยสูตรว่า อโม่ ฯเปฯ หิ นิคคหิตย่อมไปตั้งอยู่ที่อ้อ อักษร โดยรุกขสภุณนัย ลบด้วยสูตรว่า พยณชน จ เมื่อทำเทวภาวลอักษร แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า ปุมภาโว ก็เหมือนอย่างนั้น มีเพียงการอาเทศนิคคหิตเป็นวัคคันตะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า ปุงโกกิโล ก็เหมือนอย่างนั้น มีเพียงเป็นกัมมธารยสมาสเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อิตถิลิงค์ เมื่อสมาสหลังลิงค์(นาม)แม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องลบบ วิภัติด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีปุมศัพท์

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ปุมิตถิ เมื่อปุมศัพท์ในสมาสแม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องลบบวิภัติด้วย สูตรนี้ เพราะความไม่มีลิงคศัพท์

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ปุมสส ลิงค์ เมื่อปุมศัพท์ อยู่หลังลิงคศัพท์เป็นต้นแม้มีอยู่ ก็ ไม่ต้องลบบวิภัติด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสมาส

๒๒๓-๑๗๒. สูตรนี้ว่า อัมมิโต ปสณฺณโต (แปลง อัม วิภัติทำย อี ที่มีชื่อว่า ป เป็น ยัม ได้ บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า อโม่ นิ ฯเปฯ หิ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยการี การียะ อวธิ และตัพพิเสนะ สูตรนี้เป็นวิธิสสูตร บทว่า อโม่ติ ย่อมห้ามอ้ออักษร ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า อิตถียัม บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อิตถียัม หลังอิตถิศัพท์ เมื่อลงอัม วิภัติแล้ว ตั้งอ้ออักษรชื่อป หลังอี่ที่ชื่อป อาเทศอัมวิภัติเป็นยัม เมื่อทำรัสสะ เพราะไม่ใช่ข แล้ว พิง ทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์

ในอุทาหรณ์มีรอาทิวา ทณฺณินิ เมื่ออัมวิภัติแม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะ ความไม่มีอ้ออักษรที่ชื่อป

ในอุทาหรณ์มีรอาทิวา อิตถิหิ เมื่ออ้ออักษรชื่อป แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีอัมวิภัติ

๒๒๔-๑๗๓. สูตรนี้ว่า นัมมิโต กตรสสา (แปลง อัม วิภัติทำย ณ ที่กระทำเป็นรัสสะแล้วเป็น นัม ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า อโม่ ฯเปฯ เปหิ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการิยะ อวธิ และ ตัฟพิเสสนะ สูตรนี้เป็นวิธิสูตรา ที่ชื่อว่า กตรสสุ เพราะจัดละว่า ฌที่มีการทำรัสสะ หลังฌที่มีการทำรัสสะนั้น

อุทาหรณ์ว่า ทณฺฑินิ, โภคินิ บรรดาอุทาหรณ์นั้น อุทาหรณ์ว่า ทณฺฑินิ หลังทณฺฑิตัศัพท เมื่อลงอวิภัตติแล้ว ตั้งอชีชื่อฌ ทำรัสสะสะระที่ไม่ใช่ฌ ด้วยสูตรว่า อโฆ รสสุ เป็นต้น เมื่อทำอาเทศอวิภัตติ หลังฌที่มีการทำรัสสะแล้ว เป็นนิน ด้วยสูตรนี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ แม้อุทาหรณ์ว่า โภคินิ ก็นัยนี้แหละ

ในอุทาหรณ์ว่า เวสสุ นี้ เมื่ออวิภัตติแม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีฌที่ทำรัสสะแล้ว

ในอุทาหรณ์ว่า เวสสุ นี้ เมื่อฌอันมีอยู่หลัง แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีฌที่ทำรัสสะแล้ว

๒๒๕-๑๗๔. สูตรนี้ว่า โยนิ โน (แปลง โย วิภัตติท้าย ฌ ที่รัสสะแล้วเป็น โน) ออกมาจากสูตรว่า ฌปโต จ โยนิ โลโป

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยฉฐฐิการิ และ การิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ทณฺฑิโน, โภคิโน, เห ทณฺฑิโน, เห โภคิโน บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทณฺฑิโน หลังทณฺฑิตัศัพท เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ตั้งออักขรชื่อฌ ในเพราะโยวิภัตติ ทำรัสสะที่ไม่ใช่ฌ ด้วยสูตรว่า อโฆ รสสุ เป็นต้น เมื่ออาเทศโยวิภัตติหลังฌที่ทำรัสสะแล้ว เป็นโน ด้วยสูตรนี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า โภคิโน ก็นัยนี้แหละ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงอาลปนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อคฺคโย, มุนโย เมื่อฌอันมีอยู่หลัง แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีฌที่ทำรัสสะแล้ว

ในอุทาหรณ์มีอาทิวา สยมภุโว เมื่อโยวิภัตติอยู่เบื้องหลัง แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีฌที่ทำรัสสะแล้ว

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ทณฺฑินา, โภคินา เมื่อฌที่ทำรัสสะแล้ว แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีโยวิภัตติทั้งหลาย

๒๒๖-๑๗๕. สูตรนี้ว่า สมิ นิ (แปลง สมิ ท้าย ฌ ที่กระทำเป็นรัสสะแล้วเป็น นิ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สมาหิสมิ ฯเปฯ มหิ วา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการิ และการิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทณฺฑิณี, โภคินี บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทณฺฑิณี หลังทัณฺฑิศัพท์ เมื่อลงสมีวิภัติแล้ว ตั้งอักษรรชื่อณ ทำรัสสระสระที่ไม่ใช่ข เมื่อทำอาเทศสมีวิภัติ หลังที่ทำรัสสระแล้ว เป็นนิ ด้วยสูตรนี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า พยาธิมฺหิ นี้ เมื่ออันมีสมีวิภัติหนปลาย แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีณที่ทำรัสสระแล้ว

๒๒๗-๑๗๖. สูตรนี้ว่า กิสฺส ก เว จ (แปลง ก ก็ เป็น ก ในเพราะ ว ปัจจยและปัจจยอื่นๆ) ออกมาจากสูตรว่า กีสฺมา โว

สูตรนี้มี ๔ บท ดแสดงด้วยกาโร การิยะ นิमितตสัตตมี และสมุจยยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า กฺว บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กฺว หลังกัศัพท์ ลงวปัจจยในอรรถ แห่งสัตตมีวิภัติ ด้วยสูตรว่า กีสฺมา โว ตั้งวปัจจยนั้น เป็นวิภัติ ด้วยสูตรว่า ตวาทโย ๆเปฯ สญญาโย ทำอาเทศกัศัพท์ เป็นกอักษร ด้วยสูตรนี้ แยกกอักษรออกจากสระ ในเพราะสระอันเป็นที่อาศัยของว อักษร ลบสระหน้าและทำปคติสระหลัง ด้วยสูตรว่า สรโลโป ๆเปฯ ปกติ ตามมติของคัมภีร์นยาสะ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไป แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ตามมติของคัมภีร์ปทรูปสัทธิ ลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทธิ ๆเปฯ สา จ แล้วพึงนำไป

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า โภ ตํ นิษิตฺตุ, ถลํ โภธยิตฺตุ เป็นผลของจศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์ เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โภ หลังกัศัพท์ เมื่อลงสมีวิภัติแล้ว อาเทศกั เป็น ก ด้วยจศัพท์(ในสูตรนี้) และอา เทศสมีวิภัติ เป็นโออักษร

อุทาหรณ์ว่า ถลํ หลังกัศัพท์ ในอรรถว่า โดยประการ ลงถปัจจย ในปการัตถะ ด้วยสูตรว่า กิมิเมหิ ถํ อาเทศกั เป็นก ด้วยสูตรนี้ ทำถปัจจย ให้ชื่อวิภัติ หลังถกัศัพท์นั้น ลงนาตติยาวิภัติ เมื่อ ลบนาวิภัติ ด้วยสูตรว่า สพพาส ๆเปฯ จ เพราะความที่ถปัจจยเป็นนิบาต แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นี้ว่า กุโต เมื่อกัศัพท์แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีว ปัจจย

๒๒๘-๑๗๗. สูตรนี้ว่า กุ หิหฺสุ จ (แปลง ก ก็ เป็น กุ ในอรรถของสัตตมีวิภัติในเพราะ หิ และ หิ ปัจจยและปัจจยอื่นๆ) ออกมาจากสูตรว่า กิสฺส ก เว จ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า กุ แสดงการิยะ คำว่า หิหฺสุ แสดงนิमितตสัตตมี คำว่า จ แสดงสมุจย ยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กุหิ, กุหิ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กุหิ, กุหิ หลังกัศัพท์ เมื่อลงหิ หิปัจจย ด้วยสูตรว่า หิหิหฺยจนํ แล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า กิสฺส ก เว จ เมื่อทำอา

เทศกัศัพท เป็นกุ ด้วยสูตรนี้ ทำหิ หิ ปัจจัย ให้ชื่อวิภัติ ด้วยสูตรว่า ตวาทโย ฯเปฯ โย แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา กุหิณจนฺ, กุทาจนฺ เป็นผลของจศัพท บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังกัศัพท เมื่อลงทางจนปัจจัยแล้ว เมื่อทำอาเทศกั เป็นกุ ด้วยจศัพทแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

๒๒๙-๑๗๘. สูตรนี้ว่า เสเสสุ จ (แปลง กั ศัพทเป็น ก ในเพราะวิภัติอื่นจาก ว ปัจจัยได้ บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า กิสส ก เว จ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยนิमितตสัตตมี และ อนุกัขตมะ สูตรนี้ เป็นวิธิสูตร

บทว่า เสเสสุ ได้แก่ ในวิภัติและปัจจัยทั้งหลายที่เหลือ จากหิปัจจัยและหิปัจจัย จริงอยู่ สูตรนี้ ท่านกล่าวแล้ว เพื่อประโยชน์แก่ความแน่นอนของจศัพท เพราะความที่จศัพทในสูตรว่า กิสส ก เว จ นี้ ยังมีความหมายไม่แน่นอน เพราะเหตุนี้ นักศึกษาพึงเห็นเนื้อความว่า ในวิภัติและปัจจัยทั้งหลายที่เหลือ จากหิปัจจัยและหิปัจจัย การออกเสียงสวดสูตรนี้ เพื่อรวบรวมเอาแม่หิปัจจัยและหิปัจจัย ในบางอุทาหรณ์ เข้าไว้ในสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา โก ปกาโร, กถิ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โก ปกาโร นี้ เป็นอุทาหรณ์ของการอาเทศกั เป็นก ในเพราะสวิภัติ อุทาหรณ์ว่า กถิ นี้ เป็นอุทาหรณ์ของการอาเทศกั เป็นก ในเพราะถปัจจัย

บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โก หลังกัศัพท เมื่อลงสวิภัติแล้ว อาเทศกั เป็นก ด้วยสูตรนี้ อุทาหรณ์ว่า กถิ หลังกัศัพท เมื่อลงถปัจจัยแล้ว อาเทศกั เป็นก ด้วยสูตรนี้ ทำให้เป็นเหมือนนาม เมื่อลงสวิภัติแล้ว เพราะความที่ถปัจจัยเป็นนิบาต เมื่อลงสวิภัติ ด้วยสูตรว่า สพพาสมา ฯเปฯ ทิหิ จ แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า กั ปการุ กถิ และว่า เกน ปกาเรน กถิ ท่านกล่าวแล้ว ด้วยอำนาจแห่งวิภัติ ปัจจัย และนิमित

จริงอยู่ เมื่อท่านอาจารย์กล่าวสูตรว่า กิสส ก เว จ สูตรนี้ ท่านกล่าวไว้เพื่อความแน่นอน และความไม่แน่นอนของจศัพท ถามว่า แน่นอนอย่างไร ? ไม่แน่นอนอย่างไร ? ตอบว่า ท่านอาจารย์ ย่อมกำหนดไว้อย่างนี้ว่า ท่านกล่าวเนื้อความว่า ในปัจจัยอื่นจากวปัจจัย เพราะความที่คำ อันท่านกล่าวไว้แล้วว่า จสทเทน ทิ อวปัจเจ (จริงอยู่ ท่านรวบรวมเอาปัจจัยที่ไม่ใช่ปัจจัย ไว้ด้วยจศัพท) เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ชื่อว่า ยังมีเนื้อความไม่แน่นอน เมื่อท่านอาจารย์ กล่าวสูตรว่า เสเสสุ จ เนื้อความว่า เสเสสุ วิภัติปัจเจสุ (ในวิภัติและปัจจัยทั้งหลายที่เหลือ) เป็นเนื้อความพิเศษ

ถามว่า ไม่แน่นอนอย่างไร ? ตอบว่า ย่อมไม่แน่นอนอย่างนี้ว่า ในเพราะปัจจัยที่ไม่ใช่ปัจจัย เมื่อความสำเร็จในการอาเทศกั เป็นก แม้มืออยู่ด้วยจศัพท (แต่) ด้วยการกล่าวถึงจศัพทในสูตรนี้

อีก ย่อมมีเนื้อความไม่แน่นอนในอุทาหรณ์มีอาทิว่า กิन्दเต ชฎาหิ, กิन्दเต อชิน สาฎิย, กิเมวิท มุตตกรีส ภูณณ วทันตยาจารย์ ย่อมกล่าวแม้ว่า เนื้อความย่อมไม่แน่นอนด้วยศัพท์ในสูตรนี้ว่า เสเสสุ จ

๒๓๐-๑๗๙. สูตรนี้ว่า ตรีโตเสสุ จ (แปลง กิ เป็น กุ ในเพราะ ตรี, โต และ ถ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า ตรีถ สัตตมียา สพพนาเมหิ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยนิมิตตสัตตมีย และอนุกัฏฐณะ สูตรนี้เป็นวิธิสูต

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กุตร, กุโต, กุตถ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กุตร หลังก็ศัพท์ ลงตรปัจจัย เมื่อสูตรว่า กิสส ก เว จ และ กุ หิหฺสุ จ ตามไป อาเทศก็ เป็น กุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำตรปัจจัย เป็นวิภัตติ แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า กุโต มีเพียงการลงโตปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า กุตถ มีเพีบงการลงถปัจจัย แล้วทำอสทิสเทวภาว ด้วยสูตรว่า วคเค โฆ สาโฆसानํ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๒๓๑-๑๘๐. สูตรนี้ว่า สพพเสตสสากาโร วา (แปลง เอต ทั้งศัพท์เป็น อ อักษรในเพราะ โต และ ถ ปัจจัยเบื้องหลังได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กวจิ โต ปรณมยตเถ, ตรีถ สัตตมียา ฯเปฯ หิ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วย ตัฟพิเสสนะ สัมพันธัญญูฏฐิการิ การियะ และวิกัปปนัตถะ สูตรนี้เป็นวิธิสูต

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อโต, อตถ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อโต หลัง เอตศัพท์ ลงโตปัจจัย เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง อาเทศเอตศัพท์ เป็นอักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำโตปัจจัยชื่อวิภัตติแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า อตถ หลังเอตศัพท์ ลงถปัจจัย ตั้งถปัจจัย เป็นชื่อวิภัตติ เมื่อทำอสทิสเทวภาวแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ เป็นผลของวา ศัพท์ ในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เอตโต หลังเอตศัพท์ เมื่อลงโตปัจจัยแล้ว ดมต้องทำอาเทศ ด้วยสูตรนี้ เพราะวาศัพท์ ในเพราะโออักษรที่เนื่องด้วยตอักษรของโตปัจจัย ลบอักษร ที่เนื้อด้วยต อักษรตัวหน้า แล้วทำโออักษรตัวหลังเป็นปกติ ด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ปกติ เมื่อนำอักษรที่ควร นำไปแล้ว เมื่อทำโตปัจจัยให้ชื่อว่าวิภัตติ แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ แม้ในอุทาหรณ์ว่า อตถ นี้ ก็นัยนี้ แหละ

๒๓๒-๑๘๑. สูตรนี้ว่า เตรี นิจจํ (แปลง เอต ศัพท์ทั้งศัพท์เป็น อ อักษรในเพราะ ตรี ปัจจัยแน่นอน) ออกมาจากสูตรว่า สพพเสตสสากาโร วา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยนิมิตตสัตตมีย และวิเสสนะ สูตรนี้เป็นวิธิสูต

อุทาหรณ์ว่า อตร หลังเอตศัพท์ ลงตรปัจจัย ทำอาเทศเอต เป็น ออักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำการตั้งตรปัจจัยเป็นชื่อวิภัตติแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

๒๓๓-๑๘๒. สูตรนี้ว่า เอ โตเถสุ จ (แปลง เอต ศัพท์ทั้งศัพท์เป็น เอ ในเพราะ โต และ ถ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สัพพเสตสสากาโร วา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการียะ นิमितตสัตตมี และสัมปณชนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอตโต, เอตถ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เอตโต หลังเอตศัพท์ ลงโตปัจจัย เมื่อทำการตั้งโตปัจจัยเป็นชื่อวิภัติแล้ว ทำอาเทศเอตศัพท์เป็นเอ ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำเทวภาวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ แม้ในอุทาหรณ์ว่า เอตถ นี้ มีเพียงการลดปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า อโต, อตถ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

จริงอยู่สูตรนี้ ท่านปฏิเสธไว้ในคัมภีร์นยาสะ เพราะสำเร็จได้ด้วยสูตรว่า สรโลโป ๆเปฯ ปกติ แต่ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ มาแล้วด้วยอำนาจแห่งมูลปาฐะ

๒๓๔-๑๘๓. สูตรนี้ว่า อิมสสิ ถํทานิหโตเธสุ จ (แปลง อิม ทั้งศัพท์เป็น อิ นั้นเทียวใน เพราะ ถ, ทานิ, ห, โต และ ธ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กิมีเมหิ ถํ, อิมสมา รหิธุนาทานิ จ, อิมสมา ทธา จ, กวจิ โต ปญจมยตเถ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยฉัญฐิการี การียะ นิमितตสัตตมี และอวธารณะ จศัพท์ ในสูตรนี้เป็นสันนิษฐานาวธารณะ เหมือนจศัพท์ในสูตรนี้ว่า อโฆ รสส ๆเปฯ ปิ จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อิตถ, อิทานิ, ‘อิห,’ อิตอ อิศ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อิตถ หลังอิมศัพท์ เมื่อลงถปัจจัยด้วยสูตรว่า กิมีเมหิ ถํ แล้ว เมื่อสูตรว่า สัพพเสต ๆเปฯ วา ตามไป ทำอาเทศอิมศัพท์ เป็นอักษรร ด้วยสูตรนี้ และทำอสทิสเทภาว ทำให้เป็นเหมือนนาม เพราะความที่ปัจจัยนี้เป็นตทริตปัจจัย เมื่อลงตติยาเอกวจนะแล้ว เพราะความที่ศัพท์ที่ถปัจจัยเป็นที่สุดเป็นนิบาต เมื่อลลบนาวิภัติ ด้วยสูตรว่า สัพพาสมาวุโส ๆเปฯ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า อิทานิ มีเพียงการลงทานิปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า อิตอ มีเพียงการลงโตปัจจัยและตั้งโตปัจจัยชื่อวิภัติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า อิศ มีเพียงการลงถปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๒๓๕-๑๘๔. สูตรนี้ว่า อ ธุนามหิ จ (แปลง อิม ทั้งศัพท์เป็น อ อีกด้วย ในเพราะ ธุนา ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า อิมสมา รหิธุนาทานิ จ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการียะ นิमितตสัตตมี และอวธารณะ จศัพท์ในสูตรนี้เป็นสันนิษฐานาวธารณะ เหมือนจศัพท์ในสูตรก่อน

อุทาหรณ์ว่า อธุนา ก็อุทาหรณ์นั้น หลังอิมศัพท์ เมื่อลงธุนาปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิมสมา ๆเปฯ ทานิ จ เมื่อสูตรว่า สัพพเสตสสา ๆเปฯ วา และ อิมสสิ ถํทานิ ๆเปฯ เธสุ เจ ตามไป เมื่อทำอาเทศอิมศัพท์ทั้งตัว เป็นอักษรร ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๓๖-๑๘๕. สูตรนี้ว่า เอต รหิมิ (แปลง อิม ทั้งศัพท์เป็น เอต ในเพราะ รหิ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า อิมสมา รหิรฺณาทานิ จ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการิยะ นิमितตัสตมมี สูตรนี้ เป็นวิธิสูตฺร

อุทาหรณ์ว่า เอตฺรหิ หลังอิมศัพท์ ลงรหิปัจจัย เมื่อสูตรว่า สพฺพสเสตฺสสากาโร วา และ อิมสฺสลิ ถํทานิ ฯเปฯ สฺ จ ตามไป ทำอาเทศอิมศัพท์ทั้งตัว เป็นเอตอักษรด้วยสูตรนี้ เมื่อทำรหิปัจจัยให้ ชื่อวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๓๗-๑๘๖. สูตรนี้ว่า อิตฺถิมโต อาปจฺจโย (ลง อา ปัจจัยท้ายรูป อ การันต์ในอิตถิลิงค์) ออกมาจากสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอาทรสตมมี อวธิ และวิสยี่ สูตรนี้เป็นวิธิสูตฺร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สพฺพวา, ยา, สา, กา, กตรา บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สพฺพวา หลังสพฺพศัพท์ เมื่อลงอาปัจจัยด้วยสูตรนี้แล้ว ลบสระหน้าและทำปกติสระหลัง แล้ว ทำให้เหมือนนาม ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า ตฺทริต ฯเปฯ ที่สุ จ เพราะความที่ศัพท์มีอาปัจจัยเป็น ที่สุดกล่าวเนื้อความของตนเอง เมื่อลบวิภัตติด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ปี แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ใน อุทาหรณ์ว่า สา นี้ มีเพียงการอาเทศ เป็นสอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า อิตฺรา หลังอิตฺรศัพท์ ลงอาปัจจัย

๒๓๘-๑๘๗. สูตรนี้ว่า นทาทีโต วา อี (ลง อี ปัจจัยท้ายนามศัพท์นทาทีคณะ และศัพท์ อื่นๆ (ที่มีไชนทาทีคณะ) ออกมาจากสูตรว่า อิตฺถิมโต ฯเปฯ โย

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ สมฺจจยยะ และวิสยี่ สูตรนี้เป็นวิธิสูตฺร

นทศัพท์ เป็นของหมู่ศัพท์ใด เหตุนั้น หมู่ศัพท์นั้น ชื่อว่า นทาที. ด้วยวาศัพท์ ท่านรวบรวม เอาศัพท์ที่เป็นอนทาที เพราะความที่อาศัพท์เป็นปการะ ท่านย่อมประมวลเอาการกล่าวถึงศัพท์ที่ไม่มี วิวิญญูณ ด้วยนทาทีศัพท์ และรวบรวมศัพท์ที่กล่าวถึงสิ่งที่มีวิวิญญูณ ด้วยอนทาทีศัพท์

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า นที, มหี, กุมารี, ตรุณี และ สขี บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า นที หลังนทศัพท์ ลงอปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะความที่อปัจจัยเป็นปัจจัยที่กล่าวเนื้อความ ของตน ทำให้เป็นเหมือนนาม ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า ตฺทริต ฯเปฯ ที่สุ จ ลงวิภัตติ เมื่อลบสิแล้ว พึง ทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า มหี หลังมทศัพท์ ลงอปัจจัยด้วยสูตรนี้ ลบวิภัตติ แม้หลังกุมารศัพท์ ตรุณศัพท์ และสขศัพท์ ก็นัยนี้แหละ ในอุทาหรณ์ว่า อิตฺถิ นี้ หลังอิตฺถิศัพท์ ลงอปัจจัย ลบวิภัตติ อิตฺถิศัพท์ เป็นอิการันต์ เพราะเป็นศัพท์ที่สำเร็จได้ด้วยติปัจจัย หลังอิตฺถิศัพท์นั้น เมื่อลงอปัจจัยด้วย สูตรนี้ จึงเป็นอิการันต์

๒๓๙-๑๘๘. สูตรนี้ว่า ฌวณิกฌณยณนตฺหิ (ลง อี ปัจจัยท้าย ฌว, ฌิก, ฌณย, ฌ และ น ตฺ ในอิติลึงค์ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ฌโวปกฺวาทีหิ, เยน วา สํสฺมจฺจํ ฯเปฯ ฌโก, ตมธีเต ฯเปฯ ตเถสุ, ฌณโย กตติกาทีหิ, วา ฌปจฺเจ และ คุณาทีโต วนตฺ

สูตรนี้ มีเพียงบทเดียว แสดงด้วยอวธิ เป็นวิธิสฺตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มาณวี บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มาณวี หลังมนุ ศัพท์ เมื่อลงฉฺฐีเอกวจนะแล้ว ทำอาเทศสิวิภัตติ เป็นโน ด้วยสูตรว่า ฌลโต ฯเปฯ วา หลังปจฺจศัพท์ ลงสิวิภัตติ เมื่ออาเทศสิวิภัตตินั้นเป็นอแล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ใน อรรถว่า มนุสฺสส อปจฺจ (บุตรของพระเจ้ามนุ) เมื่อสูตรว่า วา ฌปจฺเจ ตามไป หลังมนุศัพท์อันมี ฉฺฐีวิภัตติเป็นที่สุด ลงฌวปัจจัย ด้วยสูตรว่า ฌโวปกฺวาทีหิ ทำปริภาสานี้ว่า วุตตตถานมปโยโค ทำ การไม่ประกอบ(ล)วิภัตติและอปจฺจศัพท์ ด้วยเตสศัพท์ ในสูตรนี้ว่า เตส วิภตฺติโย โลปา จ ทำวฺหิ สระต้นศัพท์ด้วยสูตรว่า วฺหธาที ฯเปฯ ฌ จ เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนแห่งการวฺหินั้น ทำวฺหิอักษรด้วยสูตรว่า อยฺวณณานญจาโย วฺหิ เมื่อลบน ด้วยสูตรว่า เตส โณ โลปี ลบสระหน้า และทำปติสระหลัง ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อสูตรว่า อิตฺถิย ฯเปฯ โย, นทาทีโต วา อี ตามไป ลงอีปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะมานศัพท์เป็นศัพท์ที่มีฌวปัจจัยเป็นที่สุด ทำให้เป็น เหมือนนาม ลงสิวิภัตติ เมื่อบสสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า ปณทฺวี นี้ มีนัยที่กล่าวแล้ว

อุทาหรณ์ว่า นาวิกี นี้ หลังนาวศัพท์ ลงอาปัจจัย เมื่อลบสระหน้าและทำปติสระหลังแล้ว ทำให้เป็นเหมือนนาม ด้วยจศัพท์ หลังบาวศัพท์ เมื่อลงนาตติยาวิภัตติ หลัง ฌ ควรทำการอาเทศนา วิภัตติเป็นอาย ลบสระหน้า และทำปติสระหลัง บทว่า ตฺรติ นี้ เป็นบทอาชยาด เพราะฉะนั้น ในอรรถ ว่า นาวาย ตฺรติ (ยอมข้ามด้วยเรือ) นี้ ลงฌิกปัจจัย หลังนาวศัพท์ อันมีตติยาวิภัตติเป็นที่สุด ในอรรถ ว่าตฺรติ (ยอมข้าม) ด้วยสูตรว่า เยน วา ฯเปฯ ฌโก ทำการไม่ประกอบ(ล)วิภัตติและอปจฺจศัพท์ ด้วย เตสศัพท์ ทำวฺหิสระต้นศัพท์ด้วยอำนาจแห่งปชฺชนนคิตินัยแห่งสูตรว่า วฺหธาที ฯเปฯ ฌ จ เมื่อเกิด ความสงสัยในความไม่แน่นอนแห่งการวฺหินั้น ทำวฺหิอักษรด้วยสูตรว่า อยฺวณณานญจาโย วฺหิ เมื่อลบนแล้ว ลบสระหน้า และทำปติสระหลัง ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ลงอีปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะปณทฺวีศัพท์เป็นศัพท์ที่มีฌิกปัจจัยเป็นที่สุด แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เวนเตยฺยี้ นี้ หลังวินตศัพท์ ลงอาปัจจัย และอาเทศฉฺฐีเอกวจนะ เป็นอาย หลังอปจฺจศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติ เมื่ออาเทศสิเป็นอ ลบสระหน้าและทำปติสระหลัง ในอรรถว่า วินตฺยา อปจฺจ (บุตรของนางวินตฺยา) เมื่อสูตรว่า วา ฌปจฺเจ ตามไป หลังวินตศัพท์อันมีฉฺฐีวิภัตติเป็นที่สุด ลงฌณยปัจจัย ด้วยสูตรว่า ฌณโย กตติกาทีหิ ทำวฺหิ ลบอปจฺจศัพท์ ลบสระหน้าและทำปติสระ หลัง โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลงอีปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เพราะเวนเตยฺยศัพท์ เป็นศัพท์ที่ฌณยปัจจัยเป็น ที่สุดแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ แม้ในอุทาหรณ์ว่า กฺนเตยฺยี้ นี้ ก็นัยนี้เหมือนกัน

อุทาหรณ์ว่า โคตมี ในอรรถว่า โคตมสส อัจจ (เหล่ากของพระโคตม) นี้ มีการลงณ
ปัจจัยด้วยสูตรว่า วา ณ ปจเจ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง เมื่อลงปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะความที่โคตม
ศัพท์ เป็นศัพท์ที่มีณปัจจัยเป็นที่สุดแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คุณวตี ในอรรถว่า คุณ อสส อตถิ (คุณของบุคคลนั้นมีอยู่) นี้ เมื่อสูตรว่า
ตทสสตถิติ วิ จ ตามไป เมื่อลงวนตปัจจัย หลังคุณศัพท์ อันมีปฐมวิภัติเป็นที่สุด ด้วยสูตรว่า คุณา
โต วนต ลงปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะความที่คุณวนตศัพท์ เป็นศัพท์มีวนตปัจจัยเป็นที่สุด เมื่อสูตรว่า
นทาทีโต วา อี ตามไป ทำอาเทศนตปัจจัยเป็นตอักษร ด้วยสูตรว่า นตสส ตมิกาเร ลบสรรหน้าและทำ
ปกติสระหลังแล้ว ทให้เป็นเหมือนนาม เมื่อลงสิวิภัติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ อิตรี
พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๔๐-๑๘๙. สูตรนี้ว่า ปติภิกขุ ฯเปฯ อินี (ลง อินี ปัจจัยท้าย ปติ, ภิกขุ, ราช และศัพท์อัน
เป็น อี การันต์และศัพท์อื่นๆ อันเป็นไปในอิติลึงค์) ออกมาจากสูตรว่า ฌวณิก ฯเปฯ หิ

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ปติ ภิกขุราชีการนเตหิ แสดงอวธิ คำว่า อินี แสดงวิสยิ สูตรนี้เป็น
วิธิสูตร รูปวิเคราะห์ว่า ปติ ด้วย ภิกขุ ด้วย ราชา ด้วย ศัพท์ที่มีอิการันต์เป็นที่สุด ชื่อว่า ภิกขุราชีการน
ตา เพราะความที่วาศัพท์จากสูตรว่า นทาทีโต วา อี เป็นอิการตามมา อุทาหรณ์ว่า วิฑูนิ, ยกขินิ ย่อม
สำเร็จได้ อุทาหรณ์ว่า วิฑูนิ เป็นการลบสระหลัง และทำรัสสะอูเป็นอุ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา คหปตานี ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คหปตานี
หลังคหปติศัพท์ เมื่อลงอินีปัจจัยแล้ว เมื่อสูตรว่า ปญจาพินมตต ตามไป ในเพราะปติสสินี และอินี ทำ
อาเทศสระที่สุดของปติสส เป็นอ เมื่อลบสระอิด้านหลัง ด้วยสูตรว่า ปโร ฯเปฯ ปา เมื่อทำที่ขะสระ
หน้าด้วยสูตรว่า ปุพโพ จ เมื่อลงสิวิภัติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า ภิกขุณี หลังภิกขุศัพท์
ลงอินีปัจจัย ลบสระแล้ว เมื่อลงสิวิภัติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า ราชินี ลงอินีปัจจัย เมื่อ
ลบสรรหน้าทำปกติสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า หตถินิ หลังหตถิ
ศัพท์ ลงอินีปัจจัย เมื่อลบสรรหน้าทำปกติสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ
อุทาหรณ์ว่า ทณฺฑินิ หลังทณฺฑิศัพท์ เมื่อลงอินีปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า เมธาวิณี,
ตปสสินี หลังอิการันต์ ลงอินีปัจจัย เมื่อลบสรรหน้าทำปกติสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัติแล้ว พึงทราบ
รูปสำเร็จ

๒๔๑-๑๙๐. สูตรนี้ว่า นตสส ตมิกาเร (แปลง นต เป็น ต ในเพราะ อี ปัจจัยได้บ้าง)
ออกมาจากสูตรว่า ฌวณิก ฯเปฯ หิ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า นตสส แสดงสัมพันธัญญูฐิการี คำว่า ตา แสดงการิยะ คำว่า อีกาเร
แสดงนิमितตสัดตมิ สูตรนี้เขียนวิธิสูตร วาศัพท์ จากสูตรว่า นทาทีโต วา อี ตามมา(ปรากฏในสูตรนี้)

อุทาหรณ์ว่า คุณวดี หลังคุณวณตศัพท์ เมื่อลงอักษรรูปด้วยสูตรว่า ณว ฯเปฯ นตุหิ อาเทศน ตุปัจจัน เป็นตอักษร ด้วยสูตรนี้ ในเพราะอักษรรูปหลาย เมื่อลบสระหน้าแล้วทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว ในอุทาหรณ์ ว่า สติมตี นี้ มีเพียงมนตปัจจันเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์ นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว อุทาหรณ์ว่า มหตี หลังมหนตศัพท์ เมื่อลงอักษรรูปด้วยสูตรว่า นทา ฯเปฯ อี ทำนต ให้เหมือนนตุ ด้วยสูตรว่า เสเสสุ นตุ ว อาเทศนตุ เป็นตอักษรด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้าแล้ว ทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๔๒-๑๙๑. สูตรนี้ว่า ภาโต โภโต (แปลง ภาวต ศัพท์เป็น โภต ในเพราะ อี ปัจจัน) ออกมาจากสูตรว่า นตุสส ตมีกาเร

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการิยะ สูตรนี้ เป็นวิธิสูต

อุทาหรณ์ โภตี หลังภาวตศัพท์ ลงอักษรรูปด้วยสูตรว่า นทา ฯเปฯ อี ทำนต ให้เหมือนนตุ ด้วยสูตรว่า เสเสสุ นตุ ว เมื่อสูตรว่า นตุสส ตมีกาเร ตามไปอยู่ อทเทศภาวตเป็นโภตา ด้วยสูตรนี้ ลง สิริภัตติ ตั้งสิริภัตตินั้น ชื่อค ตั้งอักษรรูปชื่อป ทำรัสสะปอักษร ด้วยสูตรว่า ฌลปา รสส์ เมื่อลบคแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๔๓-๑๙๒. สูตรนี้ว่า โภ เค ตู (แปลง ภาวต ศัพท์เป็น โภ และอื่น ๆ ในเพราะ ค) ออกมาจากสูตรว่า ภาโต โภโต หรือออกมาจากสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ สิปี

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า โภ แสดงการิยะ คำว่า เค แสดงนิमितตัตตมี คำว่า ตู แสดงสมุจจะย สูตรนี้ เป็นวิธิสูต

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา โภ ปุริสา ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โภ หลัง ภาวตศัพท์ ลงสิริภัตติในอรรธกาลปะนะ ด้วยสูตรว่า อาลปะเน จ ตั้งสิริภัตตินั้น ชื่อค ทำอาเทศภาวต ศัพท์ เป็นโภ เมื่อลบคแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ เป็นเช่นกับที่กล่าวไว้แล้ว

อุทาหรณ์ว่า ภาวตา หลังภาวตศัพท์ เมื่อลงนวิภัตติแล้ว ไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีค ทำนตให้เหมือน นตุ ด้วยสูตรว่า เสเสสุ นตุว เมื่อทำอาเทศนตศัพท์ กับวิภัตติเป็น ตา ด้วยสูตรว่า โตติตา ฯเปฯ นาสุ (แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ)

รูปสำเร็จทั้ง ๔ มีอาทิวา โภนต, ภานเต, โภนโต, ภาทเท ทำนอาจารย์กล่าวไว้แล้วด้วย อำนาจแห่งสิริภัตติ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โภนตา หลังภาวตศัพท์ ลงสิริภัตติ ด้วย สูตรว่า อาลปะเน จ ในเพราะคหนปลาย ทำอาเทศภาวตศัพท์ เป็นโภนต เมื่อลบคแล้ว พึงทราบรูป สำเร็จ แม้ในอุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ ทำอาเทศภาวตศัพท์ เป็นภานเต โภนโต และภาทเท เมื่อลบค แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โภตา หลังภวนตศัพท์ เมื่อลงนาวิภัตติแล้ว เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทศ ภวนตศัพท์พร้อมวิภัตติเป็นตา ด้วยสูตรว่า โตติตา สสมีนาสู ทำอาเทศภวนตศัพท์ เป็นโภตาด้วย ศัพทฺม?ในสูตรนี้ เมื่อลงนาวิภัตติด้วยสูตรว่า ธาตุ ๆเปฯ จ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โภโต หลังภวนตศัพท์ ลงสวิภัตติ ทำอาเทศภวนตศัพท์เป็นโภโต ด้วยศัพทฺม (ในสูตรนี้) เมื่อลงสวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

สูตรนี้ว่า โอภาโว กวจิ โยสุ วการสส จ ออกจากสูตรว่า โภ เค ตุ

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า แสดง คำว่า แสดง คำว่า แสดง คำว่า แสดง สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า โภโนโต หลังภวนตศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ทำอาเทศวอักษร เป็นโออักษร ลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปี และนำพยัญชนะประกอบสระหลัง ทำนตให้เหมือน นตุ ด้วย สูตรว่า เสเสสุ นตุว เมื่อทำอาเทศนตศัพท์ ก็วิภัตติเป็นโนโต ด้วยสูตรว่า นตุสส นโต แล้ว ฟังทราบรูป สำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภวนโต เป็นผลของกวจิศัพทฺม ก็อุทาหรณ์นั้น หลังภวนตศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติ แล้ว เพราะความที่กวจิศัพทฺมห้ามไว้แล้ว ไม่ต้องทำอาเทศวอักษร เป็นโออักษร ทำนตให้เหมือน นตุ เมื่อ ทำอาเทศนตศัพทฺม ก็วิภัตติเป็นโนโต ด้วยสูตรว่า นตุสส นโต แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

สูตรนี้ว่า ภทนต์สส ภทนต์ภนเต นี้มี ๒ บท คำว่า ภทนต์สส แสดงสัมพันธัญญีการี คำ ว่า ภทนต์-ภนเต แสดงการियะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภทนต์ตา หลังภทนต์ศัพทฺม ลงอาลปนเอกวจนะ ทำอาเทศ ภวนตศัพทฺม เป็นภทนต์ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงคแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ แม้ในอุทาหรณ์ว่า ภนเต นี้ อา เทศภทนต์ศัพทฺม เป็นภนเต เมื่อลงคแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า ภทนต์ตา หลังภทนต์ศัพทฺม เมื่อลงโยวิภัตติ อาเทโยวิภัตติเป็นอา ด้วยสูตรว่า สพพโย ๆเปฯ เอ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๒๔๔-๑๙๓. สูตรนี้ว่า อการปีตาทยนตนา มา (แปลง อ อักษรและสระท้ายของ ปีตุ ศัพทฺม เป็นต้นเป็น อา ในเพราะ ค) ออกมาจากสูตรว่า เสสโต ๆเปฯ ปี

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อการปีตาทยนตนา แสดงสัมพันธัญญีการี คำว่า อา แสดงการियะ สูตรนี้ เป็นวิธีสูตร อักษรด้วย ปีตา เป็นต้นด้วย ที่สุดด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า อการปีตาทยนต คำมีอาทิว่า โภ ปีตา โภ สตุธา, โภ มาตา ชื่อว่า ปีตาทยนต

อุทาหรณ์ว่า ปุริสา หลังปุริสศัพทฺม ลงอาลปนเอกวจนะ เพราะคหนปลาย ทำอาเทศอ อักษร อันเป็นสระที่สุดของปุริสศัพทฺม เป็นอา ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงคแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ นอกนี้ เป็นเช่นกับอุทาหรณ์ว่า ปุริสา อุทาหรณ์ว่า โภ ปีตา หลังปีตุศัพทฺม ลงอาลปนเอกวจนะ

เพราะคหนปลาย ทำอาเทศอุอักษร อันเป็นสระที่สุดของปิตุศัพท์ เป็นอาอักษร เมื่อลบกแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๔๕-๑๙๔. สูตรนี้ว่า ฌลปา รสส์ (ฌ, ล และ ป ย่อมถึงความเป็นรัสสะในเพราะ ค วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ลิปิ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการีย สูตรนี้เป็นวิธิสูตร

อุทาหรณ์ว่า โภ ทณฺธิ หลังทณฺธิ ลงอาลปนเอกวจนะ ทำสระที่สุกแห่งทณฺธิศัพท์ ชื่อฌ เมื่อทำรัสสะ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า สยมฤ มิเพียวการตั้งชื่ออักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า อิตถิ, วรุ มิเพียวการตั้งชื่อเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๒๔๖-๑๙๕. สูตรนี้ว่า อากาโร วา (อา อักษรยอมถึงความเป็นรัสสะในเพราะ ค ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ฌลปา รสส์

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย การี และวิกัปปนัตถะ (สูตรนี้เป็นวิธิสูตร)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา โภ ราช ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ราชา หลังราชศัพท์ เมื่อลงอาลปนเอกวจนะแล้ว ทำสระที่สุดแห่งราชศัพท์ ให้เป็นอักษร ในเพราะค ทำรัสสะอ อักษรด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็ผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์ทั้งหลายที่เหลือ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว ทำรัสสะอาอักษร เพื่อประโยชน์แก่การร้องเรียกในที่ไมไกล และท่านกล่าววว่า อหุรฎฺฐาลปนเวายํ (นี่เป็นการร้องเรียกในที่ไมไกล)

จบการพรรณนาในกัณฑ์ที่ ๔ แห่งนามกัปในคัมภีร์กัจจายนวินณนา

๓.๒.๕. ปัญจมกัณชวณณนา

๕. ปญจมกณชวณณนา

๒๔๗-๑๙๖. สูตรนี้ว่า ตฺวาทโย วิภตฺติสณฺญาโย (ปัจจัยทั้งหลายมี โต ปัจจัยเป็นต้นมีชื่อว่า วิภัตติ)ออกมาจากสูตรว่า กฺวจิ โต ปญจมยตฺถ

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ตฺยาทโย แสดงปกติกมม คำว่า วิภตฺติสณฺญาโย แสดงวิกติกมม สูตรนี้ เป็นปริภาสาสูตร ท่านกล่าวแม้ว่า สูตรนี้เป็น สณฺณงคปริภาสาสณฺญาสูตร

โตปัจจัย เป็นต้น ของปัจจัยเหล่าใด เหตุณั้น ปัจจัยเหล่านั้น ชื่อว่า ตฺวาทโย แห่งปัจจัยทั้งหลายมีโตปัจจัยเป็นต้น ทานปัจจัยเป็นที่สุดเหล่าใด ปัจจัยเหล่านั้น ชื่อว่า ตฺวาทโย ชื่อวิภัตติ ของปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น เหตุณั้น ปัจจัยเหล่านั้น ชื่อว่า วิภตฺติสณฺญาโย แห่งปัจจัยทั้งหลาย มีโตปัจจัย เป็นต้น เหล่านั้น ชื่อว่า วิภตฺติสณฺญาโย ในรูปวิเคราะห์นี้ คำว่าวิภตฺติสณฺญาโย เป็นปุงลิงค์ เพราะความที่พหูพหิสมาสเป็นสมาสที่มีบทอื่นเป็นประธาน ก็ในคำนี้ เมื่อกำลังจะดำเนินการรัสสะสัญญา

ศัพท์ ไม่มีความเป็นรัสสะในปุงลิงค์ด้วยกฎศัพท์ในสูตรนี้ว่า กวจาติ ฯเปฯ คมา จ ด้วยบทว่า ตวาทโย นี้ เป็นอันมีความหมายเสมอกัน ขยายความว่า ปัจจัยทั้งหลายมีโตปัจจัยเป็นต้น มีทานิปัจจัยเป็นที่สุด เป็นวิภัติสัญญา เกจิอาจารย์ ย่อมกล่าวว่า ก็ในคำว่า สมญาโย นี้ พึงทำที่ชะ เพราะทำรัสสะ เพราะความเป็นปุงลิงค์

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สพฺพโต บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สพฺพโต ในอรรถว่า จากที่ทั้งปวง หรือว่า จากที่ทั้งหลายทั้งปวง ลง โต ปัจจัยในอรรถปัญจมีวิภัติ ด้วยสูตรว่า กวจิ โต ปญจมยตเถ เมื่อทำโตปัจจัยเป็นชื่อวิภัติ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ยโต, ตโต มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ ในอุทาหรณ์ว่า กุโต นี้ มีเพียงการอาเทศกศัพท์ เป็นกุ ด้วยสูตรว่า ตโรตเถสุ จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า อโต นี้ มีเพียงการอาเทศเอตศัพท์ เป็นอ ด้วยสูตรว่า สพฺพเสตสสากาโร วา เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง ในอุทาหรณ์ว่า อิโต นี้ มีเพียงการอาเทศอิมศัพท์ เป็นอิ ด้วยสูตรว่า อิมสสิ ถทานิหโตเธสุ จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า สพฺพทา ในอรรถว่า ในที่ทั้งปวง หรือว่า ในที่ทั้งหลายทั้งปวง เมื่อลงทาปัจจัย ด้วยสูตรว่า ก็สพฺพญเถกย กุหิทาทานัน เมื่อทำทาปัจจัยเป็นชื่อวิภัติ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ยทา, ตทา มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ อุทาหรณ์ว่า อิธ หลังอิมศัพท์ เมื่อลงธปัจจัยด้วยสูตรว่า อิมสมา หธา จ มีเพียงการอาเทศอิมศัพท์ เป็นอิ ด้วยสูตรว่า อิมสสิ ถทานิหโตเธสุ จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า อิทานิ มีเพียงการลงทานิปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๒๔๘-๑๙๗. สูตรนี้ว่า กวจิ โต ปญจมยตเถ (ลง โต ปัจจัยในอรรถปัญจมีวิภัติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า ลิงคญจ ฯเปฯ ต

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า กวจิ แสดงกวจตเถ(อรรถของกวจศัพท์) คำว่า โต แสดงวิสยิ คำว่า ปญจมยตเถ แสดงอรรถแห่งปัญจมี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ยโต, ตโต, กุโต, อโต, อิโต อุทาหรณ์เหล่านั้น มีนัยที่กล่าวแล้วในหนหลัง

ในอุทาหรณ์ว่า สพฺพสมา นี้ เมื่ออรรถแห่งปัญจมีแม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องลงโตปัจจัย เพราะความเป็นอุทาหรณ์ที่กวจศัพท์ห้ามไว้แล้ว

๒๔๙-๑๙๘. สูตรนี้ว่า ตโรถ สดตมียา สพฺพนาเมหิ (ลง ตโร และ ถ ปัจจัยท้ายสรรพนามในอรรถของสัดตมีวิภัติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า กวจิ โต ฯเปฯ ตเถ หรือออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงคญจ ฯเปฯ เต, ตโต จ ฯเปฯ โย

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า แสดง คำว่า แสดง คำว่า แสดง สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา สพพตรา บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังสพพศัพท์ ในอรรถ
ว่า ในที่ทั้งปวง หรือว่า ในที่ทั้งหลายทั้งปวง ลงตรปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำตรปัจจัยให้ชื่อวิภัติแล้ว
พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการลงปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๒๕๐-๑๙๙. สูตรนี้ว่า สพพโต ธิ (ลง ธิ ปัจจัยท้าย สพพ ในอรรถของสัตตมีวิภัติ ในบาง
แห่ง) ออกมาจากสูตรว่า ตรถ ฯเปฯ ติ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสย

อุทาหรณ์ว่า สพพธิ หลังสพพศัพท์ ลงธิปัจจัยในอรรถแห่งสัตตมี ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำ
ปัจจัยให้ชื่อวิภัติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๕๑-๒๐๐. สูตรนี้ว่า กีสมา โว (ลง ว ปัจจัยท้าย กิ ในอรรถของสัตตมีวิภัติ ในบางแห่ง)
ออกมาจากสูตรว่า ตรถ ฯเปฯ ติ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสย

อุทาหรณ์ว่า กวจิ หลังกศัพท์ ลงวปัจจัยด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศกศัพท์เป็นก ด้วยสูตรว่า
กิสส ก เว จ แยกอักษรออก ในเพราะวปัจจัยหนปลายลบบออักษรตัวหน้า และทำความเป็นปกติสระ
ที่วอักษร ด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ติ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อทำ
ปัจจัยชื่อวิภัติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๕๒-๒๐๑. สูตรนี้ว่า หีหิหฺยจฺจณฺ (ลง หี, หิ และ หิยจฺจณฺ ท้าย กิ ศัพท์ในอรรถของสัตตมี
วิภัติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า ตรถ ฯเปฯ ติ

สูตรนี้มีบทเดียวเท่านั้น แสดงด้วยวิสย เป็นวิธิสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา กุหิ, กุหิ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังกศัพท์ ลงหิ-หิ-หิยจฺจ
ปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่ออาเทศกศัพท์ เป็นกุ ด้วยสูตรว่า กุ หิหฺสุ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๕๓-๒๐๒. สูตรนี้ว่า สูตรนี้ว่า ตมฺหา จ (ลง หี และ หิ ปัจจัยท้าย ต ศัพท์ในอรรถของ
สัตตมีวิภัติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า หีหิหฺยจฺจณฺ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และนิวัตตนัดถะ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ตหิ ตหิ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ตหิ หลังตศัพท์ ลงหิ
ปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อทำหิปัจจัยให้ชื่อวิภัติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ นอกนี้ มีเพียงการ
ลงหิปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๒๕๔-๒๐๓. สูตรนี้ว่า อิมสมา หธา จ (ลง ห หรือ ธ ปัจจยทัย อิม ศัพท์ในอรรถของสัตตมีวิภัติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า ตรถ ฯเปฯ สพพนาเมหิ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ วิสยิ และอวธารณะ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย อิห, อิธ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังอิมศัพท์ ลงหปัจจยและธปัจจยด้วย สูตรนี้ อาเทศอิมศัพท์เป็นอิ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำหปัจจยและธปัจจยให้ชื่อวิภัติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๕๕-๒๐๔. สูตรนี้ว่า ยโต หี (ลง หี ปัจจยทัย ย ศัพท์ในอรรถของสัตตมีวิภัติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยิ

อุทาหรณ์ว่า ยหี หลังยศัพท์ เมื่อลงหีปัจจย และตั้งชื่อวิภัติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๕๖-๒๐๕. สูตรนี้ว่า กाल (ปัจจยทั้งหลาย ย่อมมีในกาล) ออกมาจากปัจจยวิธสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า รถ ฯเปฯ หิ

สูตรนี้มีเพ็บบทเดียว แสดงด้วยวิสยยะ สูตรนี้เป็นอธิการสูตร

๒๕๗-๒๐๖. สูตรนี้ว่า กีสพพณเณกยกุหิ ทาทาจนั (ลง รหิ, ธุนา และปัจจยอื่นๆ ทัย อิม ศัพท์ในความหมายว่า กาล ในอรรถของสัตตมีวิภัติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตรถ ฯเปฯ หิ, กีสมา โว

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า กีสพพณเณกยกุหิ แสดงอวธิ คำว่า ทาทาจนั แสดงวิสยิ สูตรนี้เป็นวิธสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กทา อุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กทา หลังกศัพท์ ลงทา ปัจจยในอรรถว่าในกาลไหน เมื่อทำอาเทศกศัพท์ เป็นก ด้วยสูตรว่า เสเสสุ จ เมื่อทำทาปัจจยให้ชื่อวิภัติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ เป็นเช่นกับอุทาหรณ์ว่า กทา ที่กล่าวแล้ว อุทาหรณ์ว่า กุทาจนั หลังกศัพท์ ลงทาจนัปัจจย ด้วยสูตรนี้ เมื่ออาเทศกศัพท์เป็นก ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ว่า กุ หีสุ จ และทำทาจนัปัจจยให้เป็นชื่อวิภัติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๕๘-๒๐๗. สูตรนี้ว่า ตมหา ทานิ จ (ลง ทานิ และ ทา ปัจจยทัย ต ศัพท์ ในความหมายว่า กาล ในอรรถของสัตตมีวิภัติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า ตรถ ฯเปฯ หิ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ตมหา แสดงอวธิ คำว่า ทานิ แสดงวิสยิ คำว่า จ แสดงอนุกัฏณะ สูตรนี้เป็นวิธสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ตทานิ, ตทา ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ตทานิ หลังคัมภีร์ ลงทานิปัจจัยในอรรถว่าในกาลนั้น เมื่อทำทานิปัจจัยให้เป็นชื่อวิภัติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการลงทาปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๒๕๙-๒๐๘. สูตรนี้ว่า อิมสฺมา รหิธฺนาทานิ จ (ลง รหิ, ธฺนา และปัจจัยอื่นๆ ท้าย อิม คัมภีร์ ในความหมายว่า กาล ในอรรถของสัตตมวิภัติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า ตฺรถ ๒เปฯ หิ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อิมสฺมา แสดงอวธิ คำว่า รหิธฺนาทานิ แสดงวิสยิ คำว่า จ แสดงอนุภักขณะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา เตฺรหิ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เตฺรหิ หลังอิมคัมภีร์ ในอรรถว่าในกาลนี้ เมื่อลงรหิ ด้วยสูตรนี้ อาเทศอิมคัมภีร์ เป็นเอดด้วยสูตรว่า เตฺรหิมหิ เมื่อทำรหิปัจจัยให้เป็นชื่อวิภัติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า อธฺนา หลังอิมคัมภีร์ ในอรรถว่าในกาลนี้ เมื่อลงธฺนา ด้วยสูตรนี้ ในเพราะธฺนาปัจจัย อาเทศอิมคัมภีร์ เป็นออักษร ด้วยสูตรว่า อ ธฺนามหิ จ เมื่อทำธฺนาปัจจัยให้เป็นชื่อวิภัติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า อิทานิ หลังอิมคัมภีร์ ในอรรถว่าในกาลนี้ ลงทานิ ด้วยสูตรนี้ ในเพราะทานิปัจจัย อาเทศอิมคัมภีร์ เป็นออักษร ด้วยสูตรว่า อิมสฺสิ ถฺ ๒เปฯ สฺ จ เมื่อทำทานิปัจจัยให้เป็นชื่อวิภัติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๖๐-๒๐๙. สูตรนี้ว่า สพฺพสฺส โส ทามหิ วา (แปลง สพฺพ เป็น ส ในเพราะ ทา ปัจจัยได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ลิงคณฺจ นิปฺปชฺชเต

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า สพฺพสฺส แสดงการี คำว่า โส แสดงการิยะ คำว่า ทามหิ แสดงนิमितต สัตตมि คำว่า วา แสดงวิกัปนัตถะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า สทา หลังสพฺพคัมภีร์ ลงทาปัจจัยด้วยสูตรว่า กีสพฺพณฺเณก ๒เปฯ จนฺ เมื่ออาเทศสพฺพคัมภีร์ เป็นส ด้วยสูตรนี้ และทำทาปัจจัยให้เป็นชื่อวิภัติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเพียง

๒๖๑-๒๑๐. สูตรนี้ว่า อวณฺโณ เย โลบณฺจ (อ วัณณะและวัณณะอื่นๆ ย่อมถึงการลบ) ออกมาจากสูตรว่า สรโลโป ๒เปฯ ปกฺติ

ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลบสรรห้านั้นเพราะอํ อาเทศ ละปัจจัยเป็นต้น ด้วยสูตรนี้ว่า สรโลโป ๒เปฯ ปกฺติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น นาเพราะยปัจจัยหนปลาย สรรหทั้งปวงย่อมถึงการลบหรือ ? ท่านอาจารย์จะแสดงว่า ในเพราะยปัจจัย อวัณณะเท่านั้นย่อมถึงการลบ จึงกล่าวสูตรว่า อวณฺโณ เย โลบณฺจ

ด้วยจศัพท์ ลบแม้อวัณณะได้บ้าง อุทาหรณ์เช่น อาทิจฺโจ, กุณฺฑลโย มีรูปวิเคราะห์ว่า กุณฺฑินิยา อปฺจจฺ (บุตรของนางกุณฺฑินิ) เกจิอาจารย์กล่าวว่า ลง ญฺลปัจจัย

ในคัมภีร์ปทรูปสัทธิ ท่านกล่าววรูปรสำเร็จของกฤษณทนต์ศัพท์ไว้ ด้วยอำนาจแห่งฌยปัจจย เพราะความที่ท่านกล่าวไว้แล้วว่า อวณโณ การลอบอักษรในคำมีอาทิว่า เวธพย โยมมีด้วยสูตรนี้ นั้นเอง จริงอยู่ เมื่อการลอบดังกล่าวสำเร็จได้ด้วยสูตรว่า สรโลโป ท่านได้กล่าวสูตรนี้ไว้อีก เพื่อประโยชน์แก่ความแน่นอนในการลอบวณณะและอิวิณณะ ในเพราะยปัจจยเท่านั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พหุสจจ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า พหุสจจ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถว่า พหุสจจส ภาโว (ความเป็นแห่งบุคคลผู้สดับมาก) หลังนามศัพท์อันมีฉวิวิฤตติเป็นที่สุด ลงฌยปัจจย ด้วยสูตรว่า ฌยตตตา ภาเว ตุ ลบวิฤตติและภาวศัพท์ ด้วยเตลศัพท์ ในสูตรว่า เตล วิฤตติ ฯเปฯ จ ทำวูทธิ ลบณ ลยสระหนและทำปติสระหลัง ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ในเพราะยอักษรอยู่หนปลาย ลบอักษรที่อยู่กับตอักษร ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ทำอาเทศย คือตอักษรที่มีอยู่หลัง เป็นจอักษร ด้วยสูตรว่า ยวตฺ ต ฯเปฯ รตตฺ ทำจสทิสเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า พรเทวภาโว ฌาเน ทำอาเทศอักษรที่อยู่กับสอักษร เป็นออักษร ด้วยสูตรว่า เตสุ วูทธิ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ทำให้เป็นเหมือนนาม เพราะความที่คำว่า พหุสจจ นี้เป็นศัพท์ตทิต เมื่อลงสิวิฤตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า เวปุลล ในอรรถว่า วิปุลลส ภาโว (ความเป็นแห่งวัตถุอันไพบุลย์) เมื่อลงฌยปัจจยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ มีเพียงการทำลยอักษร เป็นลอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า การุณณ ในอรรถว่า กรุณสส ภาโว (ความเป็นแห่งบุคคลผู้มีความกรุณา) ลงฌยปัจจย ในเพราะยอักษร ลบออักษร อาเทศณย เป็นณ แล้วทำเทวภาวะ ท่านกล่าวแล้วว่า ผู้นำสงสาร เพราะมองหาความตั้งมั่นแห่งกรุณา ขยายความว่า บุคคล ผู้นำสงสาร

อุทาหรณ์ว่า โกสลล ในอรรถว่า กุสลสส ภาโว (ความเป็นแห่งบุคคลผู้ฉลาด) ลงฌยปัจจย เมื่อลอบอักษรแล้ว อาเทศลยอักษร เป็นลอักษรแล้วทำเทวภาวะ เมื่อลงสิวิฤตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ท่านกล่าวแล้วว่า ผู้ฉลาด เพราะมองหาความตั้งมั่นแห่งกุศล ขยายความว่า บุคคลผู้ฉลาด

อุทาหรณ์ว่า โกสลล ในอรรถว่า สามณณ ในอรรถว่า สมณสส ภาโว (ความเป็นแห่งสมณะ) ลงฌยปัจจย ในเพราะยปัจจย เมื่อลอบอักษรแล้ว อาเทศณยอักษร เป็นณอักษร และทำเทวภาวะเป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า โสหซ ในอรรถว่า สุหสส ภาโว (ความเป็นแห่งบุคคลผู้มีใจดี) เมื่อลงฌยปัจจยแล้ว ลบออักษร อาเทศหยอักษร เป็นหอักษร และทำเทวภาวะ

๒๖๒-๒๑๑. สูตรนี้ว่า วุฑฒสส โข อียัญเสสุ (แปลง วุฑฒ เป็น ข ในเพราะ อีย ปัจจยและ อัญ ปัจจย) ออกมาจากสูตรว่า วิเสเส ตร ฯเปฯ ยัญจา

ท่านอาจารย์กล่าวถึง อียัญปัจจย ในวิเสสตัดะ หลังวุฑฒศัพท์ ในอุทาหรณ์มีอาทิวา เขย โย, เชฎฺโง เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิวา เขยโย, เชฎฺโง พึงสำเร็จได้ อย่างไร ? ท่านอาจารย์เพื่อจะแสดงว่า ในเพราะอีย และอัญปัจจย ทำอาเทศวุฑฒศัพท์ เป็นข แล้ว ย่อมสำเร็จรูปได้ จึงกล่าวสูตรว่า วุฑฒสส ฯเปฯ ส

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา เขยโย, เชฎฺโง ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เขยโย หลังวุฑฒศัพท์ เมื่อลง อีย และ อัญปัจจยในอรรถว่า ผู้แก่เหล่านี้ทั้งหมด ผู้นี้แก่โดยพิเศษ ด้วยสูตรว่า วิเสเส ตร ฯเปฯ ยัญจา ลบริกัตติ และวากยะมีอาทิวา สพเพ อิมะ วุฑฒา ด้วยตัวศัพท์ ในสูตรนี้ว่า เตสฺ ฯเปฯ ปา จ ทำอาเทศวุฑฒศัพท์ เป็นข นี้ ลบสรรหน้า ห้าม(ขัดขวาง)ความเป็นปกติสระหลัง ด้วยอำนาจแห่งปกติศัพท์ แล้วลบสระหลังด้วยอาจสระสนธิ ทำเป็นอสัณณะ ด้วยสูตรว่า ก วจาสนนณ ลุตเต ตัง เขยย และ เชฎฺจ ศัพท์เป็นนาม เพราะความเป็นศัพท์ตัดทิต เมื่อทำอาเทศบริกัตติ เป็นไออักษร แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๒๖๓-๒๑๒. สูตรนี้ว่า ปสตตสส โส จ (แปลง ปสตต ศัพท์เป็น ส และอักษรอื่น ในเพราะ อีย ปัจจยและ อัญ ปัจจย) ออกมาจากสูตรว่า วิเสเส ฯเปฯ ยัญจา

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ปสตตสส แสดงสัมพันธัญญี คำว่า โส แสดงการियะ คำว่า จ แสดงสัมพันธนะ สูตรนี้เป็นวิริสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีว่า เสยโย, เสฎฺโง, เขยโย และ เชฎฺโง ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เสยโย และ เสฎฺโง ในอรรถว่า คนนี้เป็นคนประเสริฐ คนนี้ก็เป็นคนประเสริฐด้วย คน เหล่านี้ทั้งหมดเป็นคนประเสริฐ คนนี้ประเสริฐยิ่งกว่าคนเหล่านั้น ลงอีย และ อัญปัจจย ลบริกัตติ และบททั้งหลาย ด้วยเตสศัพท์ ในเพราะอียและอัญปัจจย อาเทศปสตตศัพท์ เป็นโส ด้วยสูตรนี้ ลบ สรรหน้าโดยนัยที่กล่าวแล้ว ห้ามความเป็นปกติสระหลัง ด้วยอำนาจแห่งปกติศัพท์ แล้วลบสระหลัง ด้วยอำนาจสระสนธิ ทำสระหลังเป็นอสัณณะ ตัง เสยย และ เสฎฺจ ศัพท์เป็นนาม เมื่อลงบริกัตติเป็น ต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ แม้อุทาหรณ์ว่า เขยโย ก็นัยนี้นั้นแหละ

๒๖๔-๒๑๓. สูตรนี้ว่า อนตติสส เนโท (แปลง อนตติ ศัพท์เป็น เนท ในเพราะ อีย ปัจจย และ อัญ ปัจจย) ออกมาจากสูตรว่า วิเสเส ฯเปฯ ยัญจา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย สัมพันธัญญการี และการियะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า เนทียโย และ เนทิจฺโง ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังอนตติศัพท์ ในอรรถ ว่า คนเหล่านี้ทั้งปวงใกล้เคียง คนผู้นี้ใกล้เคียงโดยพิเศษ เมื่อลง อีย และอัญปัจจยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๖๕-๒๑๔. สูตรนี้ว่า พาหุสส สาสเ (แปลง พาหุ ศัพท์เป็น สาส ในเพราะ อีย ปัจจัย และ อิกฺจ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า วิเสเส ฯเปฯ ยิกฺจ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และ การิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า สาสเโย และ สาสเญโ จักุทาหรณ์เหล่านั้น หลังพาหุศัพท์ ในอรรถว่า อาชฌาทั้งหลายเหล่านี้ทั้งหมด รุนแรง อาชญาที่รุนแรงโดยพิเศษ เมื่อลง อีย และอิกฺจปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๒๖๖-๒๑๕. สูตรนี้ว่า อปฺปสส กณฺ (แปลง อปฺป ศัพท์เป็น กณฺ ในเพราะ อีย ปัจจัยและ อิกฺจ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า วิเสเส ฯเปฯ ยิกฺจ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และ การิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า กณเโย และ กณเญโ จักุทาหรณ์เหล่านั้น หลังอปฺปศัพท์ ในอรรถว่า คนเหล่านี้เล็ก คนนี้เล็กโดยพิเศษ เมื่อลง อีย และอิกฺจปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๒๖๗-๒๑๖. สูตรนี้ว่า ยฺวานณฺจ (แปลง ยฺว ศัพท์เป็น กณฺ ในเพราะ อีย ปัจจัยและ อิกฺจ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า วิเสเส ฯเปฯ ยิกฺจ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย การี และ อนุกัฑฒนะ

เมื่อท่านอาจารย์ควรจะกล่าวว่า ยฺวสฺส ท่านก็กล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจวินิปัลลัสว่า ยฺวานันฺจ ริงอยู่วินิปัลลัส มี ๖ อย่าง บรรดาวินิปัลลัส ๖ อย่างเหล่านั้น

ในบาทคาถาว่า สิวิ ปุตฺตานิ จาวฺหฺย (ข้าแต่พระเวสสันดรผู้เป็นเจ้าของกรุงสีพี ขอพระองค์จงเรียกราชโอรสทั้งหลายด้วย) นี้ เป็นลิงคฺวิปัลลัส (ถ้อยคำที่มีลิงคฺไม่ตรงกับลิงคฺที่ใช้ในไวยากรณ์) เพราะความที่ปุตฺตศัพท์ เป็นปุงลิงคฺ หลังอการันต์ ท่านทำอาเทศโยหุติยาวิภตฺติเต ด้วยสูตรว่า สพฺพโยนินมาเอ แล้วควรจะกล่าวว่า ปุตฺเต (แต่)ท่านก็กล่าวว่า ปุตฺตานิ ด้วยอำนาจแห่งนปุงสกลิงคฺ

คำว่า อิทฺมปิ สีลสฺมี (ศีลแม่นี้) เป็นวิภตฺติวิปัลลัส (ถ้อยคำที่มีวิภตฺติไม่ตรงกับวิภตฺติที่ใช้ในไวยากรณ์)

ในคำว่า อิทฺมปิ สีลสฺมี นี้ เมื่อท่านควรจะกล่าวว่า สีล โดยมิปฐฺมาวิภตฺติเป็นที่สุด ท่านก็กล่าวว่า วิลสฺมี โดยมีสฺตตฺมิวิภตฺติเป็นที่สุด

คำว่า นชฺช สนทนต์ (แม่น้ำสายหนึ่งย่อมไหลไป) เป็นวจนวิปัลลาส (ถ้อยคำที่มีวจนะไม่ตรงกับวจนะที่ใช้ในไวยากรณ์) ก็ในคำว่า นชฺช สนทนต์ นี้ เมื่อท่านควรจะกล่าวด้วยเอกวจนะว่า นที่ ท่านก็กล่าวด้วยพหุวจนะว่า นชฺช เมื่อท่านควรจะกล่าววว่า สนทนต์ ท่านก็กล่าววว่า สนทนต์

คำว่า ฉพฺพสฺสาณิ ฯเปฯ ยาเปสฺสติ (พระโพธิสัตว์ ฯลฯ ตลอด ๖ ปี) เป็นกาลวิปัลลาส (ถ้อยคำที่มีกาลไม่ตรงกับกาลที่ใช้ในไวยากรณ์) ก็ในคำว่า ฉพฺพสฺสาณิ ฯเปฯ ยาเปสฺสติ นี้ เมื่อท่านควร จะกล่าวด้วยวิวัตตมานาวิภตติว่า ยาเปติ ท่านก็กล่าวด้วยวิภตติลงในอนาคตกาลว่า ยาเปสฺสติ

คำว่า ปุตฺตํ ลภฺถ (ขอให้ข้าพเจ้า ฟังได้บุตรผู้ให้สิ่งที่ประเสริฐ) เป็นปริสวิปัลลาส (ถ้อยคำ ที่มีบุรุษไม่ตรงกับบุรุษที่ใช้ในไวยากรณ์) เมื่อควรจะกล่าวด้วยอุตตมบุรุษว่า ลภฺถ ท่านกลับกล่าวด้วย มัชฌิมบุรุษว่า ลภฺถ

คำว่า สฺคุตฺ (ผู้ตรัสโดยชอบ) เป็นอักษรวิปัลลาส (ถ้อยคำที่มีอักษรไม่ตรงกับอักษรที่ใช้ใน ไวยากรณ์) เมื่อท่านควรจะกล่าวด้วยทอักษรว่า สฺคุโท ท่านกลับกล่าวด้วยตอักษรว่า สฺคุโต

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า กนิโย และ กนิฏฺโฐ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังยวุศัพท์ ในอรรถว่า คน เหล่านี้เล็ก คนนี้เล็กโดยพิเศษ ลงอีย และอิฏฺฐ ทำอาเทศยวุศัพท์ เป็นกณ ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอา เทศณอ์ก็ เป็นรอักษรเป็นต้น ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทธิเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๒๖๘-๒๑๗. สูตรนี้ว่า วนฺตฺมนฺตฺวี ฯเปฯ โลโป (ลบ วนฺตฺ ปัจจย, มนฺตฺ ปัจจยและ วี ปัจจย ในเพราะ อีย ปัจจยและ อิฏฺฐ ปัจจย) ออกมาจากสูตรว่า วิเสเส ฯเปฯ ภูธา

ในอรรถว่า บุคคลเหล่านี้ทั้งหมดมีคุณความดี บุคคลนี้มีคุณความดียิ่งกว่าบุคคลเหล่านี้ เมื่อลงอีย และอิฏฺฐปัจจยแล้ว ลบวณฺตฺปัจจยด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสรรหน้าและทำปกติสรรหลังเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า สติโย และ สติฏฺโฐ นี้ มีเพียงการลบมนฺตฺปัจจยเท่านั้น เป็น ข้อแตกต่าง ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า เมธิโย และ เมธิฏฺโฐ นี้ ลบวีปัจจย

๒๖๙-๒๑๘. สูตรนี้ว่า ยวตฺ ตลนทการานํ พยฺยชนานิ จลนชการตฺตํ (พยัญชนะทั้งหลาย ของ ต, ล, น และ ท อักษรที่มี ย อักษรตามมาย่อมถึงความเป็น จ, ล, ญ และ ช อักษรได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า อวณฺโณ เย โลปฺณจ

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ยวตฺ แสดงตัพพิเสสนะ คำว่า ตลนทการานํ แสดงอวยวาเพกขณฺฐี คำว่า พยฺยชนานิ แสดงการิ คำว่า จลนชการตฺตํ แสดงการियะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร บทว่า ยวตฺ นี้ อันมี ความหมายเสมอกัน กับบทนี้ว่า ตลนทการานํ ท่านกล่าวถึง ยวตฺ ว่าเป็นพยัญชนะของตลทและอักษร ทั้งหลาย โดยอเภทเกโทปนจาร์นย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา พาสฺจจํ, ปณฺตฺจจํ, เวปฺลลํ, โกสฺลลํ, การฺณณํ, เนปฺณณํ, สามณฺณํ และ โสทฺชชฺ คุอุทาหรณ์เหล่านั้น ข้าพเจ้าได้แล้วไว้แล้วในหนหลัง

บพว่า ยวต มีเพื่อประโยชน์อะไร ? เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อตลนและทอักษร แม้มืออยู่ใน อักษรมีอาทิว่า ติน และ ท ไม่ต้องทำอาเทศ เพราะไม่มีตอักษรที่มียอักษรเป็นที่สุด

บพว่า ตลนทการาน มีเพื่อประโยชน์อะไร ? เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อตอักษรที่มียอักษร เป็นที่สุด แม้มืออยู่ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อาลสย, อาโรคย ก็ไม่ต้องทำอาเทศ เพราะไม่มีต ล นและทอักษร

บพว่า พยณชานา มีเพื่อประโยชน์อะไร ? เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อต ล นและทอักษร แม้มืออยู่ในอักษรมีอาทิว่า มจจนา ก็ไม่ต้องทำอาเทศ เพราะไม่มีพยัญชนะทั้งหลาย

มีคำที่ทำนอธิบายไว้ว่า คำว่า มจจ นี้ ตั้งศัพท์เดิมว่า มตย เพราะความที่ตอักษรมียอักษร เป็นที่สุด ไม่ต้องอาเทศตอักษรตามวิธีที่กล่าวแล้ว ด้วยสูตรนี้ ก็เมื่อแยกตยอักษรออกจากอักษรแล้ว จึงทำอาเทศอักษรมียอักษรเป็นที่สุด ตามวิธีที่กล่าวแล้วด้วยสูตรนี้ และทำสทิสพยัญชนะเทวภาวะ เมื่อ ตั้งเป็นนามแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ แม้อุทาหรณ์มีอาทิว่า พาหุสจจ แยกพยัญชนะออกจากสระแล้ว พิงทำอาเทศ โดยนัยนี้เทียว

อุทาหรณ์ว่า โอปมม เป็นผลของการศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถว่าความเป็นแห่งอุปมา หลังอุปมศัพท์ ลงณยปัจจย ลบริกัตติ ภาวบท และณนุพันธ์ ในเพราะยอักษร ลบอักษร ที่มีอักษร เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้ว อาเทมยอักษร เป็นมอักษร ด้วยการศัพท์(ในสูตรนี้) ทำเทวภาวะม อักษร เมื่อลงสิวิกัตติเป็นต้นแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

คำต่อไปนี้เป็นอุปลักษณะ :-

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โสมนสส, โทมนสส, โสวจสส, โทวจสส เมื่อลงณยปัจจย ใน อรรถแห่งภาวะ ในเพราะยอักษร ลงสอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทธิ เป็นต้น ครั้นนำพยัญชนะ ที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว อาเทศยอักษร เป็นสอักษร ด้วยการศัพท์(ในสูตรนี้) ทำสทิสพยัญ ชนะเทวภาวะ เมื่อลงสิวิกัตติเป็นต้นแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เนปกก, อาธิกก และ โทภคค หลังนิปกศัพท์ อธิศัพท์ และทุกศัพท์ เมื่อ ลงณยปัจจยแล้ว อาเทศกยอักษร และคยอักษร เป็นกวรรณ ด้วยการศัพท์ (ในสูตรนี้) ทำสทิสพยัญ ชนะเทวภาวะ

อุทาหรณ์ว่า วาณิขข และ รชข หลังวณิขศัพท์ และราชศัพท์ เมื่อลงณยปัจจยแล้ว อา เทชยอักษร และชยอักษร เป็นจวรรณ ทำสทิสพยัญชนะเทวภาวะ

อุทาหรณ์ว่า สารูปปี หลังสรูปศัพท์ เมื่อลงณยปัจจยแล้ว อาเทปยอักษร เป็นปวรรณ ด้วย สูตรนี้ ทำสทิสพยัญชนะเทวภาวะ เหมือนอย่างนั้น คือ โสขุมม, ตจฉ และ ทุเมชฉ หลังสุขุมศัพท์ ตถ ศัพท์ และทุเมศศัพท์ เมื่อลง ณยปัจจยแล้ว อาเทศมยอักษร เป็น ม อาเทศถยอักษร เป็นฉ และอา

เทศยอักษร เป็นฌ ทำสทิสพยัญชนเทวภาวะ และ อสทิสพยัญชนเทวภาวะ อุทาหรณ์ทั้งหลาย เหล่านั้น เป็นผลประโยชน์ของการมีการศัพท์

๒๗๐-๒๑๙. สูตรนี้ว่า อมหตุมหนตุราชพรมตตสขสตฤปีตาทีหิ สมนา นาว (สมา วิภัตติ ท้าย อมห, ตุมห, ศัพท์ลงท้ายด้วย นตุ, ราช, พรม, อตต, สข, สตฤ และ ปีตุ ศัพท์เป็นต้น พึงทราบ เหมือน นา วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงคณจ นิปฺปชชเต, ตโต จ วิภตฺติโย หรือออกจาก สูตรทั้งหลายว่า สมาสมินิ วา, สมนา นาว, ฌลโต จ

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า อมหตุมหนตุ ๆเปฯ ปีตาทีหิ แสดงอวธิ คำว่า สมนา แสดงการี คำว่า นาว แสดงการียะ คำว่า อิว แสดงอุปมาโชตกะ การอาเทศสมาวิภัตติ เป็นนา เพราะความที่สูตรนี้เป็นต รุปาทิเทศสูตร ในบรรดอติเทศสูตร ๖ อย่าง ที่กล่าวไว้แล้วในหนหลัง เพราะเหตุนั้น ในอุทาหรณ์ ทั้งหมดมีอาทิวา มยา และ ตยา ทำอาเทศสมาวิภัตติ เป็นนา แล้วทำอาเทศอมหศัพท์ พร้อมนาอา เทศวิภัตติ เป็นมยา และอาเทศตุมหศัพท์ พร้อมนาอาเทศวิภัตติ เป็นตยา ด้วยสูตรว่า นามหิ ตยามยา

อุทาหรณ์ว่า คุณวตา หลังคุณวนตุศัพท์ เมื่ออาเทศสมาเป็นนาแล้ว อาเทศนตุพร้อมวิภัตติ เป็นตา ด้วยสูตรว่า โตติตา สสมินาสู

อุทาหรณ์ว่า รณญา หลังราชศัพท์ อาเทศสมาเป็นนาแล้ว อาเทศราชศัพท์กับวิภัตติ เป็นरणญา ด้วยสูตรว่า นามหิ รณญา วา

อุทาหรณ์ว่า อตตนา หลังอตตศัพท์ อาเทศสมาเป็นนาแล้ว อุทาหรณ์ว่า สขินา มีเพียงการ อาเทศสระที่สุตแห่งสกุขิ เป็นอักษร ด้วยสูตรว่า สขนตสสิ โนนานเสสุ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สตถารา, ปีตรา, มาตรา, ธิตรา อาเทศสมาเป็นนาแล้ว อาเทศสระที่สุตเป็น อาร ด้วยสูตรว่า อณเณสวารตต

ในอุทาหรณ์ว่า ปุริสา เมื่อสมาวิภัตติแม้มีอยู่ ไม่ต้องอาเทศสมาวิภัตติ เป็นนา เพราะความ ไม่มีนตุปัจจัยเป็นต้นเหล่านั้น

แต่ท่านอาจารย์ เมื่อจะกล่าวว่า วาว ในคำว่า นาวา ท่านก็กล่าวเสียว่า นาวา เพราะทำ เป็นเอกเสสะ ฉะนั้น นักศึกษาพึงเห็นการอาเทศสมาวิภัตตเป็นนา ในอุทาหรณ์มีอาทิวา มยา และตยา ในอุทาหรณ์ว่า อตตนา เป็นต้น พึงทำให้เป็นนาอักษรเท่านั้น การทำ(อาเทศ)เป็นนา ย่อมปรากฏ เหมือนว่าถูกต้อง(สมควร) เพราะความที่สูตรนี้ เป็นต รุปาทิเทศสูตร

จบการพรรณนาในกัณฑ์ที่ ๕ แห่งนามกปในคัมภีร์กัจจายนวินัณณา

๓.๒.๖. การกณฺฐกัณทวณฺณา

๒. นามกปป

๖. การกณฺฐกณทวณฺณา.

๒๗๑-๑.พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงการลงวิภัติอันตัววิสยี่หลังนามศัพท์อันสมควรแก่พระดำรัสของพระชินะ ด้วยสูตรมีอาทิว่า ตโต จ วิภตฺติโย ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงความแตกต่างกันแห่งความหมายมีการกะเป็นต้นอันเป็นตัววิสยยะจึงเริ่มกล่าววิธีของการกะและอาการกะมีสูตรเป็นอาทิว่า ยสมาทเปติ สมจริงดังคำที่ท่านประพันธ์ไว้เป็นสังคหคสถาว่า

อนึ่งนักศึกษาต้องรู้การกะ ๖ อย่างคือ

๑. กัตตุการก นามศัพท์ที่ทำหน้าที่เป็นผู้กระทำกิริยา
๒. กรรมการก นามศัพท์ที่ทำหน้าที่เป็นสิ่งที่ถูกกระทำ
๓. กรณการก นามศัพท์ที่ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือของกิริยา
๔. สัมปทานการก นามศัพท์ที่ทำหน้าที่เป็นผู้รับวัตถุหรือกิริยา
๕. อปาทานการก นามศัพท์ที่ทำหน้าที่เป็นแดนหลีกออกของกิริยา
๖. โอกาสการก นามศัพท์ที่ทำหน้าที่เป็นสถานที่ตั้งของกิริยา

และควรรู้อาการกะ ด้วยอำนาจแห่ง ภาวะ ลักษณะ เหตุ สัมพันธ์อาลปนะ วิเสสนะ และ นิทธารณะ

บรรดาการกะและอาการกะเหล่านั้น ท่านกล่าวการกะไว้ก่อน เพราะความที่การกะนั้นเป็นประธาน และบรรดาการกะทั้งหลาย ท่านกล่าวอปาทานไว้ก่อน เพราะความเป็นสิ่งมีขอบเขตกว้างขวาง แม้บรรดาอปาทานการกะเหล่านั้น เพื่อจะแสดงอปาทานอันประกอบด้วยภวไว้ก่อน เพราะความที่อปาทานที่ประกอบด้วยภว(ความกลัว) ปรากฏแล้ว จึงกล่าวสูตรว่า ยสมาทเปติ ภยมาทตเตวา (บุคคลย่อมหลีกออกจากการใด ความกลัว[จากการใดย่อมเกิดขึ้น] หรือว่าบุคคลย่อมเรียนเอาจากการใด การกนั้น ชื่อว่า อปาทาน)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า อปาทานเน ปญจมี เป็นแดนเกิด มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวสูตรว่า อปาทานเน ปญจมี เมื่อมีคำถามว่า ในการกะนี้ อะไร ชื่อว่า อปาทาน ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า บุคคลย่อมหลีกออกจากการใด ความกลัว[จากการใดย่อมเกิดขึ้น] หรือว่าบุคคลย่อมเรียนเอาจากการใด การกนั้น ชื่อว่า อปาทาน จึงกล่าวสูตรนี้ว่า ยสมาทเปติ ฯ นั นี้ข้อความนี้ ของสูตรนั้น ย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า บุคคลย่อมหลีกเลี่ยงจากการก่อกองใจ ความกลัว[จากการก่อกองใจเกิดขึ้น] หรือว่าบุคคลย่อมเรียนเอาจากการก่อกองใจ การก่อกองใจ ชื่อว่า อปาทาน

บทว่า ยสฺมา เป็นบทหนึ่ง บทว่า อเปติ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ภยํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อาทตเต เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง บทว่า ตํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อปาทานํ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๗ บท คำว่า ยสฺมา แสดงอนิยตสัญญา คำว่า อเปติ แสดงสาธยายกิริยา คำว่า ภยํ แสดงสิทธิกิริยา คำว่า อาทตเต แสดงสาธยายกิริยา คำว่า วา แสดงวิกปณสมมุจฺย คำว่า ตํ แสดงนิยตสัญญา คำว่า อปาทานํ แสดงสัญญา สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร

ขยายความว่า พระมุนีเป็นต้น ย่อมหลีกเลี่ยงจากการกะมีหมู่บ้านเป็นต้นใจ หรือว่าความกลัวย่อมเกิดขึ้นจากการกะมีใจเป็นต้นใจ หรือว่า ศิษย์ ย่อมเรียน คือเล่าเรียนศึกษา จากการกะมีอาจารย์และอุปัชฌาย์เป็นต้นใจ การกะมีหมู่บ้านเป็นต้น ชื่อว่า อปาทาน นี้เป็นการกสมุจฺยะ

หรือพึงประกอบว่า หลีกออกจากการกะมีหมู่บ้านเป็นต้นใจ หรือว่า ความกลัว ย่อมเกิดจากการกะมีใจเป็นต้นใจ หรือว่า ย่อมเรียนจากการกะมีอาจารย์และอุปัชฌาย์เป็นต้นใจ การกะมีหมู่บ้านเป็นต้นนั้น ชื่ออปาทานการกะ นี้เป็นกิริยาการกสมุจฺยะ คำแม้ว่า วากยะสมุจฺยะ ก็ควรกล่าวถึง การกะว่ากิริยาสมุจฺยะ ปรากฏแล้วเที่ยวในสูตร

บทว่า ยสฺมา เป็นศัพท์นามบทมีปัญจมีวิภัตติเป็นที่สุด บทว่า อเปติ เป็นอาชยาตบถอันประกอบด้วยอุปสัค บทว่า ภยํ ได้แก่ อันบุคคลย่อมกลัว ชื่อว่า ภย(ความกลัว) บทว่า อาทตเต เป็นอาชยาตบถ บทว่า วา เป็นนิปาทบถ บทว่า ตํ เป็นบทศัพท์นามอันมีปฐมวิภัตติเป็นที่สุด

รูปวิเคราะห์ว่า การกะใจ หลีกไปแล้ว ถือเอา คือยึดเอาที่อื่นจากที่นี่ เหตุการณ์การกะนั้น ชื่อว่า อปาทาน หลังทาทาตุที่มีอุปเป็นบทหน้า และ อาเป็นบทหน้า ลงอุปปัจจัยในอรรถแห่งอปาทาน ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า กตตุกรรมปะเทเสสุ จ

มีคำทักท้วงว่า เพราะความไม่มีสูตรตั้งชื่ออปาทานใดๆ อย่างอื่นที่เคยกล่าวไว้ในก่อน อปาทานสัญญา พึงมี ในบทนี้ว่า ยสฺมา ด้วยสูตรไหน ? ท่านอาจารย์ไม่สามารถยึดจับซึ่งนิ้วของตน ก็ไม่สามารถเพื่อจะตั้งชื่ออปาทานได้ด้วยสูตรนี้มิใช่หรือ ? มีคำเฉลยว่า ประทีปยอมให้แสงสว่าง ทั้งทำลาย แม้ความมืด และเปลวไฟ ก็ยอมเผาไหม้ไปพร้อมกัน ฉนั้นใด พึงเห็นอุปไมยฉนั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา คามา อเปติ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คามา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ตั้งคำศัพท์ ตั้งชื่ออปาทานด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทศสมาวิภัตติเป็นอาอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ แม้อุทาหรณ์ว่า นครา และโจรา ก็ฉนั้นนั้นแหละ อุทาหรณ์ว่า อาริยุปะชฌาเยหิ มีเพียงพหุจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

มีวิสัยพจณา(ถามถึงอำนาจ) ว่า ประโยชน์อะไร ด้วยบทว่า อปาทานํ มีคำวิเศษนาว่า อปาทานเน ปญจมี (ลงปัญจมีวิภคตีในอปาทานการก)

๒๗๒-๒. สูตรนี้ว่า ธาตุนามานมุสคคโยคาทีสวปี จ (การกที่มีอยู่ในที่ประกอบกับธาตุและนามศัพท์ และแม้ในที่ประกอบกับอุปสรรคเป็นต้น และในที่ประกอบกับศัพท์อื่น ชื่อว่า อปาทาน) มาห. สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า ยสฺมา ฯเปฯ ปาทานํ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ตั้งชื่ออปาทานในเพราะการประกอบการหลักไป ประกอบความกลัว และประกอบในการถือเอาอันเกี่ยว ด้วยสูตรว่า ยสฺมา ฯเปฯ ทานํ เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ถามว่า ชื่อว่าอปาทาน พึงมีในเพราะการประกอบกับธาตุ และประกอบกับอุปสัคเป็นต้นได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ชื่อว่าอปาทาน ย่อมมีได้ แม้ในการประกอบกับธาตุ และแม้ในที่ประกอบกับอุปสรรคเป็นต้น จึงกล่าวสูตรว่า ธาตุนามานมุสคคโยคาทีสวปี จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การกะใด เป็นไปแล้วในการประกอบกับธาตุและนามศัพท์ และแม้ในการประกอบกับอุปสัคเป็นต้น การกะนั้น ชื่อว่า อปาทาน

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ธาตุ ฯเปฯ นั แสดงสัมพันธัญญี คำว่า อุปสคคโยคาทีสุ แสดงอาธารสตุตมี คำว่า อปี แสดงสมุจยยะ คำว่า จ แสดงสมุจยยะ สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร ขยายความว่า การกะใดเป็นไปแล้วในการประกอบกับธาตุและนามที่กล่าวกริยา อันสูตรทั้งข้างหน้าและสูตรข้างหลังกระทำไม่ได้ และแม้ในที่ประกอบกับอุปสัค ปริอุปสัคและปติอุปสัคเป็นต้น การกะนั้น ชื่อว่า อปาทาน

ธาตุทั้งหลายด้วย นามทั้งหลายด้วย ชื่อว่า ธาตุนาม(ธาตุและนาม) แห่งธาตุและนามทั้งหลายเหล่านั้น การประกอบแห่งอุปสัคทั้งหลาย หรือกับอุปสัคทั้งหลาย ชื่อว่า อุปสัคคโยค การประกอบกับอุปสัคเป็นต้น ของการกะใดเหตุ นั้น การกะเหล่านั้น ชื่อว่า อุปสคคโยคาที ในการประกอบกับอุปสัคเป็นต้นเหล่านั้น เพราะความที่แห่งสูตรว่า ธาตุนามานมุสคคโยคาทีสวปี จ อันท่านกล่าวไว้แล้วโดยสามัญ ในเพราะการประกอบกับธาตุ นามและอุปสัคทั้งปวง ต้องมีชื่ออปาทานสัญญา ด้วยสูตรนี้เท่านั้น ไม่พียงมีด้วยสูตรอื่น เพราะความที่สูตรนี้ อันท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งการประกอบโดยพิเศษแห่งธาตุ และประกอบโดยพิเศษแห่งนาม

ในการประกอบกับธาตุที่มีอุปสัคเป็นบทหน้า

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา พุทฺธสฺมา ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า พุทฺธสฺมา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- เพราะความที่พุทฺธศัพท์ประกอบกับชิวาตุอันมีปราอุปสัคเป็นบท

หน้า เมื่อเกิดความสงสัยในทฤษฎีวิภัตติ ตั้งพุทธศัพท์ ชื่ออุปาทานด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสมาวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า หิมวดา เพราะความที่หิมวนตุศัพท์ ประกอบกับภูธาตุ อันมีอุปัสคเป็นบท หน้า ในคำบทว่า ปภวติ นี้ เมื่อเกิดความสงสัยในสัตตมีวิภัตติ ตั้งหิมวนตุศัพท์ ชื่ออุปาทาน ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสมาวิภัตติแล้ว อาเทศสมาวิภัตตินั้นเป็นนอักษร ด้วยสูตรว่า อมหตุมหนตุ ๆเปฯ นาว เมื่อสูตรว่า อมหสส ๆเปฯ เส, นตุสส นโต และ นตุสส เส วา ตามไปอยู่ เมื่ออาเทศนตุปัจจัยพร้อมวิภัตติ เป็นตาด้วยสูตรว่า โตติตา สสมีนาสุ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในการประกอบกับธาตุที่ไม่มีอุปัสคเป็นบทหน้า

อุทาหรณ์ว่า อนวตตตมหา ในเพราะการประกอบกับภูธาตุ ตั้งอนวตตตศัพท์ ชื่ออุปาทาน ด้วยสูตรนี้ ลงสมาวิภัตติ เมื่อทำอาเทศสมา เป็นมหาแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า อจิรวติยา เพราะความที่อจิรวติศัพท์ประกอบกับภูธาตุ ตั้งอจิรวติศัพท์ ชื่ออุปาทานด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสมาวิภัตติแล้ว ตั้งอักษร ของอจิรวติศัพท์ ชื่อป เมื่อทำอาเทศสมาวิภัตติ เป็นยา ด้วยสูตรว่า ปโต ยาแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในการประกอบกับนาม

อุทาหรณ์ว่า อูรสุมา เมื่อเกิดความสงสัยในสัตตมีวิภัตติ เพราะความที่อูรศัพท์ประกอยกับ กิตันตนาม ตั้งอูรศัพท์ชื่ออุปาทาน ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสมาวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ ทั้งหลายนอกนี้ มีเพียงการลงโตปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในการประกอบกับอุปัสค

ในอุทาหรณ์ว่า อป สาลาย นี้ มีเนื้อความว่า เว้นซึ่งศาลา บรรดาอุทาหรณ์นั้น อุทาหรณ์ว่า สาลาย หลังสาลศัพท์ ลงอาปัจจัย ลบสระหน้าและทำปกติสระหลังแล้ว เพราะความที่อุปศัพท์มี ธรรมดาว่าการเว้น เป็นกัมมัปวจนียะ เมื่อเกิดความสงสัยในทฤษฎีวิภัตติ เพราะประกอบกับอุปศัพท์ ตั้ง สาลาศัพท์เป็นอุปาทานด้วยสูตรนี้ ลงปัจจัยมีวิภัตติเอกวณะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำอาเทศสมา วิภัตติ เป็นอาย ด้วยสูตรว่า ฮโต ๆเปฯ นั แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ว่า อา พรหมโลกา นี้ มี เนื้อความว่า แผ่ไปตลอดพรหมโลก ในอุทาหรณ์นั้น หลังพรหมศัพท์ เมื่อเกิดความสงสัยในทฤษฎี วิภัตติ เพราะความที่อาศัพท์ ที่กล่าวธรรมดาว่าภวิจิ เป็นกัมมัปวจนียะ ตั้งพรหมโลกศัพท์เป็นอุปาทาน และลงสมาวิภัตติ ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทศสมาวิภัตติ เป็นอา ด้วยสูตรว่า สมาสมีนั วา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า อุปริ ปพพตา นี้ อักษร มีธรรมดาว่า“เหนือ” ส่วน ปริ อุปสรรคมีธรรมดาว่า “เว้น” ฉะนั้นจึงมีความหมายว่า ฝนตกข้างบน เว้นภูเขา ก็ในอุทาหรณ์ว่า ปพพตา นั้น เมื่อเกิดความ

สงสัยในทุติยาวิภัตติ เพราะความที่ปรีศัพท ที่กล่าวอรรถว่าเว้น เป็นกัมมปจฺวณียะ ตั้งพพตศัพท เป็นอุปาทานเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า พุทฺธสฺมา ปติ นี้ มีเนื้อความว่า เป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า คำว่า ปติภูโต อันมีความหมายเสมอกันกับคำว่า สาริปุโต นี้ เพราะปรพกอบกับปติศัพท จึงมีอุปาทาใช้ในอรรถ ฉัญฐีวิภัตติ

บทว่า เตลสฺมา มีเนื้อความว่า ย่อมให้ทำให้เป็นส่วนทดแทนน้ำมัน เมื่อเกิดความสงสัยใน ฉัญฐีวิภัตติ จึงตั้งเตลศัพทเป็นอุปาทาน ด้วยสูตรนี้ บทว่า หิรณฺยสฺมา มีเนื้อความว่า ย่อมให้ทำให้เป็นส่วนทดแทนทองคำ บทว่า ปทุมสฺมา มีเนื้อความว่า ย่อมให้ทำให้เป็นส่วนทดแทนดอกปทุม เมื่อเกิดความสงสัยในฉัญฐีวิภัตติ ตั้งปทุมศัพท เป็นอุปาทาน เพราะประกอบกับปติศัพท

ด้วยอาทิสัพท

ด้วยอาทิสัพท ย่อมลงปัญจมีวิภัตติ แม้ท่ามกลางการกะ ฉะนั้น คำ(สั่ง)นี้ ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งผลุปจาร ขยายความว่า เพราะฉะนั้น ลงปัญจมีวิภัตติแม้ในท่ามกลางแห่งการกะ(กัมม การกและอุปาทานการก)ทั้งหลาย ท้ายศัพทที่มีอรรถว่า กาลเวลาและระยะทาง

ในกาลเวลา

ในอุทาหรณ์ว่า ลุฑฺทโก ปกฺขสฺมา วิชฺฉติ นั้น ในกาลอันเป็นท่ามกลางแห่งกัตตุการกะและ กิริยา ตั้งปกฺขศัพทซึ่งอุปาทานด้วยอาทิสัพท (ในสูตรนี้) เพราะหาวิธีแห่งสัตตมีวิภัตติด้วยสูตรว่า กาล ภาเวสุ จ ลงปัญจมีวิภัตติท่ามกลางการกะด้วยสูตรว่า อุปาทานะ ปญฺจมี จึงมีเนื้อความว่า เมื่อล่วงไป หนึ่งปักษ์ จากปักษ์(นี้) นายพราน(จึงมีสิทธิ์)ยิ่งกว้างได้ แม้ในอุทาหรณ์ว่า มาสฺสฺมา ภูยฺชติ นี้ ก็มี เนื้อความว่า เมื่อล่วงไปหนึ่งเดือน จากเดือนนี้ ฤๅษีผู้เป็นมันตโยคี จึงบริโภคอาหาร เพื่อแสดงกาลที่ กล่าวแล้วในคำว่า กาลนี้ ท่านจึงกล่าวคาถาสังคหะว่า

๑๕ วัน เป็น ๑ ปักษ์ ๒ ปักษ์ เป็น ๑ เดือน

๑๒ เดือน ท่านเรียกว่า ๑ ปี

ในระยะทาง

ในอุทาหรณ์ว่า โกสะ วิชฺฉติ ภูยฺชริ นี้ มีเนื้อความว่า ล่วงไป ๑ โกสะ จากโกสะ(นี้) นายพรานจึง(มีสิทธิ์)ยิ่งกว้างได้ ก็ในอุทาหรณ์นี้ เมื่อเกิดความสงสัยในสัตตมีวิภัตติ ตั้งโกศศัพท เป็นอุปาทาน ในเพราะระยะทางอันเป็นท่ามกลางของกัตตุการกะ และกิริยา ด้วยอาทิสัพท(ในสูตรนี้) การลงสมาวิภัตติมีนัยที่กล่าวแล้วนั้นเทียว ก็เพื่อแสดงระยะทาง ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

๕๐๐ ชั่วคันธนูที่โค้งแล้ว เป็น ๑ โกสะ ๔ โกสะ

เป็น ๒ คาบ ๔ คาบ ท่านเรียกว่า ๑ โยชน์

ก็ในอปาทานการะนี้ การลงปัญจมีวิรัตติ คำว่า ปกขสมา นี้ ในท่ามกลางแห่งกิริยาทั้งหลาย กล่าวคือบุพพกาลแลอปรกาลทั้งสองอย่างว่า จ ลุทโท ปกขสส ปจมทิวเส วิชฌิตวา ปกขสมา วิชฌติ(นายพรานยิงกวางในวันแรกแห่งปักษ์แล้ว จากนั้นหนึ่งปักษ์ ย่อมได้สิทธิ์)(ได้อีกครั้ง) ก็ในที่นี้ ชื่อว่า การกะ เพราะวจนัตถะว่า กิริยา คือการกระทำ ชื่อว่า การ การนั้นแหละ เป็นการกะ

นักศึกษทั้งหลาย ย่อมประกอบอปาทาน เป็น ๔ ประเภท คือ

(๑) อุทาหรณ์ว่า ลุทโท ปกขสมา วิชฌติ อปาทาน อยู่ท่ามกลางแห่งกัตตุการกะ

(๒) อุทาหรณ์ว่า ลุทโท ปกขสมา มิค์ วิชฌติ อปาทาน อยู่ท่ามกลางแห่งกัตตุการกะ และกัมมการกะ

(๓) อุทาหรณ์ว่า ลุทโท ปจมทิวเส ปกขสมา มิค์ วิชฌติ อปาทานอยู่ท่ามกลางแห่งโอกาสการกะและกัมมการกะ

(๔) อุทาหรณ์ว่า ลุทโท อชช วิชฌิตวา ปกขสมา วิชฌติ อปาทานอยู่ท่ามกลางแห่งบุพพกาลกิริยา และกิริยา

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

อปาทาท่ามกลางแห่งกาลและระยะทาง อันท่านแสดง

ไว้ ๔ ประการ คือ (๑) ท่ามกลางกัตตุการกะทั้งหลาย (๒) ท่า

กลางกัตตุการกะและกัมมการกะ (๓) ท่ามกลางโอกาสการกะ

และกัมมการกะ (๔) ท่ามกลางบุพพการกะกิริยากับกิริยาบท

อีกนัยหนึ่ง ด้วยอาทิศัพท์ ย่อมมีอาทิศัพท์เป็นการกระทำสัญญาวิธี เพราะความที่ท่านกล่าวแล้วว่า ลงปัญจมีวิรัตติ แม้ท่ามกลางการกะ ฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า ด้วยอาทิศัพท์นั้นนั่นเอง ท่ามกลางการกะ ย่อมมีการตั้งชื่ออปาทาน และการลงวิรัตติ จริงอยู่ อาทิศัพท์ มีประโยชน์ ๒ ประการ คือ

(๑) มุขยประโยชน์ ได้แก่ การตั้งชื่ออปาทาน

(๒) ปรมปรประโยชน์ ได้แก่การลงปัญจมีวิรัตติ ในอปาทานด้วยอปีศัพท์

คำแม้ชื่อว่า ลงปัญจมีวิรัตติ แม้ในการประกอบกับนิบาต ด้วยอปีศัพท์ ท่านกล่าวแล้ว โดยผลุจาร เหมือนอย่างนั้น คือลงทุติยวิรัตติ และตติยวิรัตติ

บรรดาการประกอบกับนิบาตเหล่านั้น คำว่า รหิตา มาตุชา (เว้นจากสิ่งที่เกิดจากมารดา) มีความหมายว่า มารดาเว้นจากบุตร คำว่า ปุณฺณํ กตฺวา เทติ (ทำบุญแล้ว ย่อมให้ทาน) มีความหมายว่า ย่อมให้ส่วนทดแทน บทว่า มาตุชํ เพราะประกอบบริทานิบาต จึงตั้งชื่ออาทานด้วยอัศัพท์(ในสูตรนี้) ลงทุติยวิภัตติ ในอรรถปัญจมี อันเป็นอรรถบัญญัติ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ทุติยา ฉฐฺฐินมตฺเถ

บทว่า มาตุเชน ลงตติยวิภัตติในอรรถปัญจมี ด้วยอัศัพท์ในสูตรว่า กตฺตริ จ

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมี ริเต สหุณฺมา, ริเต สหุณฺมํ และ ริเต สหุณฺเมน มีเพียงการประกอบกับบริเตศัพท์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์นี้ว่า เต ภิกฺขุ นานา กุลา (ภิกษุเหล่านั้นต่างตระกูลกันออกบวชแล้ว) มีความหมายว่า เพราะความที่กุลศัพท์ ประกอบกับนานานิบาต ที่กล่าวอรรถว่าเว้น ภิกษุเหล่านั้น เว้นตระกูลกัน ออกบวชแล้ว

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา วินา สหุณฺมา, วินา สหุณฺมํ และ วินา สหุณฺเมน (เว้นจากพระสังฆกรรม) มีเพียงการประกอบกับวินาศัพท์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

แม้ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา วินา พุทฺธสฺมา, วินา พุทฺธเณ (เว้นจากพระพุทธเจ้า) นี้ มีนัยอันกล่าวไว้แล้ว

ในอุทาหรณ์ว่า นตฺถลฺโล โกจิ วิชฺชติ (ที่พึงอื่นอะไรที่มีอยู่ในโลกย่อมไม่มี) นี้ บทว่า วิชฺชติ นี้ แม้เสมอกับอาชยาดบถ กลับเป็นกัตตูปทมองหาอาชยาดกิริยาบทว่า นตฺถิ เพื่อแสดงกิริยาบทที่ใช้เป็นนามบท ท่านกล่าวเป็นสังคหคากล่าวว่า

ความเป็นกัตตูปทด้วยความเป็นกัมมด้วย ย่อมหาได้ แม้ใน

อาชยาดบถทั้งหลาย ตัวอย่าง เช่น มิคํ ชาวติ ปสฺสามิ (เราย่อมเห็น

กว้างกำลังวิ่งไป) นตฺถลฺโล โกจิ วิชฺชติ (ที่พึงอื่นอะไรที่มีอยู่ในโลก

ย่อมไม่มี)

บทอาชยาดว่า ชาวติ ในสองบทนี้ว่า มิคํ ชาวติ นี้ เป็นกัมมของอาชยาดบทว่า ปสฺสามิ ด้วยอัศัพท์

คำนี้ว่า ลงปัญจมีวิภัตติ แม้ในอรรถอื่น ด้วยอัศัพท์ ท่านกล่าวแล้ว โดยผลูปจาร ขยายความว่า ในในการประกอบในอรรถอื่น คือความหมายอื่น จากธาตุ และนาม การประกอบอุปสัค และนิบาต และในท่ามกลางของการกะ

ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ยโตหิ (นับแต่เรา) อุทาหรณ์ว่า ยโต สรามิ (นับแต่เราจำความได้) อุทาหรณ์ว่า ยตวาอิกรณิ ([ยอมร้่วรด] ซึ่งบุคคลนั้น เพราะเหตุใด คือเพราะเหตุแห่งการไม่สำรวมจักขุนทรีย์เป็นต้น) หรือว่า อุทาหรณ์ว่า ยตวาอิกรณิ เพราะเหตุใด ในคำว่า ยตวาอิกรณิ นั้น คำว่า ยโต หมายถึงอุปาทานที่ประกอบกับเหตุ ในคำว่า อิกรณิ นี้ เป็นปฐมวิภัติลงในอรรถแห่งเหตุ ท่านอาจารย์กล่าวว่า บทว่า อิกรณิ เป็นอุปาทานลงในอรรถแห่งเหตุอันมีเหตุวิภัติเป็นที่สุด เพราะในอรรถกล่าวว่ายการณา ในคำว่า ยโต อิกรณิ นี้ โต้ปัจจัยมีอรรถแห่งปัญจมีวิภัติ และในคำว่า อิกรณิ นี้ เป็นปฐมวิภัติลงในอรรถแห่งปัญจมี เหตุนี้ คำว่า ยการณา พระอรรถกถาจารย์ ย่อมพรรณนา ทำให้อันมีความหมายเสมอกันกับบทที่มีปฐมวิภัติเป็นที่สุดซึ่งลงในอรรถแห่งปัญจมีวิภัติ มีความหมายว่า เพราะเหตุใด อนึ่ง ท่านอาจารย์ย่อมนับสงเคราะห์เอาไว้ด้วยจศัพท์ เพราะความที่ บทว่า ยตวาอิกรณิ นี้ เป็นปัญจมีวิภัติที่ลงในอรรถแห่งเหตุ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำว่า จสทฺเทน อณฺตุตถาปิ (ลงปัญจมีวิภัติ แม้อันอรรถอื่น ด้วยจศัพท์)

๒๗๓-๓. สูตรนี้ว่า รุกขนตถานมิจฉิตฺติ (การกโตเป็นที่ปรารภนาและอื่นๆ ในที่ประกอบกับธาตุที่มีอรรถว่า ป้องกัน การกนั้นชื่อว่า อุปาทาน) มาห. สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า ธาตุนามาน ๆเปฯ จ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการตั้งชื่ออุปาทาน ในเพราะการประกอบกับชธาตุ อันมีปฐกเป็นบทหน้า และในการประกอบกับภธาตุ อันมีปฐกเป็นบทหน้า ด้วยสูตรว่า ธาตุ ๆเปฯ จ เมื่อมีคำว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การตั้งชื่ออุปาทาน ในเพราะการประกอบกับธาตุที่มีความหมายว่ารักษา ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เมื่อมีการประกอบกับธาตุทั้งหลายที่มีความหมายว่ารักษา ย่อมตั้งชื่ออุปาทาน ได้ตามความต้องการ จึงกล่าวสูตรว่า รุกขนตถานมิจฉิตฺติ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าการประกอบกับธาตุทั้งหลายที่มีความหมายว่ารักษา ย่อมตั้งชื่ออุปาทาน ได้ตามความต้องการ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยนิทธารณฉฐฐี และกิริยา ปทัตถ(ความหมายของบท) ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว การรักษาร เป็นอรรถของธาตุเหล่าใด เหตุนี้ ธาตุเหล่านั้น ชื่อว่า รุกขนตถ ได้แก่ รุกข ธาตุ ปาลธาตุ ปาธาตุ คุปธาตุ ตาธาตุ และอวธาตุเป็นต้น อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า รุกขนเพราะจกนัตถะว่า อันเจาพึงรักษา ความหมาย คือรักษนะ นั้นแหละ ชื่อว่า รุกขนตถ ได้แก่ ความหมายมีอาทิว่า รักษา ข้าวสารจากกา อธิบายว่า เมื่อมีการประกอบแห่งธาตุ อันมีความหมายว่ารักษา ย่อมตั้งชื่ออุปาทานได้ตามที่ชต้องการ ในประโยชน์ทั้งหลายที่ต้องรักษา ก็ในการประกอบนี้ การตั้งชื่ออุปาทาน ในการประกอบในการกะที่ไม่ต้องการ ย่อมมีได้ด้วยจศัพท์ ที่ตามมาจากสูตรสูตรว่า ธาตุนามาน ๆเปฯ จ เช่นในอุทาหรณ์ว่า ปาปา จิตตํ นิวารเย (พึงห้ามจิตจากบาป), ปาปา นิวาเรณติ (ยอมห้ามจิตจากบาป) และ ราชโต วา โจรโต วา ๆเปฯ อารกฺโข คณฺหนตฺ (จงถือเอาการคุ้มครองให้ปลอดภัย)จากพระราชาก็ดี จากโจรก็ดี ฯลฯ จากอันตรายต่างๆ ก็ดี) ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวสูตรนี้ไว้ และการ

ประกอบกับธาตุทั้งหลาย เป็นอันสำเร็จแล้ว ด้วยสูตรก่อนมิใช่หรือ ? ตอบว่า ก็ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อให้รู้ถึงการตั้งชื่ออาพาthan แห่งความหมายที่ปรารถนา ในบรรดาความหมายที่ปรารถนาและไม่ปรารถนา ในเพราะการประกอบกับธาตุให้แตกต่างกันออกไป ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตณฺหุลา และ ยวา อุทาหรณ์เหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๗๔-๔. สูตรนี้ว่า เยน วาทสสนิ (การไม่เห็นของการกใด[อันผู้แอบซ่อนอยู่]ปรารถนาแล้ว การกนั้นชื่อว่า อพาthanได้บ้าง) มาห. สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า รกฺขณตถานมิจฺฉิตฺติ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการตั้งชื่ออาพาthan แห่งความหมายที่ต้องการ ในเพราะการประกอบทั้งหลายอันมีความหมายว่ารักษา ถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การตั้งชื่ออาพาthan ในความต้องการไม่ให้เห็น ในการประกอบการหายไป และการซ่อนแอบ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า การตั้งชื่ออาพาthan ในความหมายว่าไม่เห็น แม้ในการประกอบการหายไป และการซ่อนแอบ จึงกล่าวสูตรว่า เยน วาทสสนิ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า เยน แสดงอหัสสนกิริยาภักตฺตุ คำว่า อหสฺสนิ แสดงกิริยา คำว่า วา แสดงวิกัปนัตถะ หรือ วิสุมฺจยยะ

ขยายความว่า ในคำว่า เยน วา อาจริเยน อหสฺสนิ นี้ ความว่า การไม่เห็นอันการกะมีศิษย์ เป็นต้น ปรารถนาแล้ว แห่งอาจารย์ หรืออันอาจารย์ ลงตติยาวิภักติในอรรถแห่งฉฺฉฐีวิภักติ หรือลงตติยาวิภักติในอรรถแห่งภักตฺตุ การตั้งชื่ออาพาthanนั้น อันเป็นการกะมีอุปชมา เป็นต้น อันเป็นภักตฺตุการกะ หรือว่าเป็นสัมพันธะ ย่อมมีแก่กิริยาคือการมองไม่เห็น

อุทาหรณ์ว่า อุปฺชมายา หลังอุปฺชมาศัพฺทํ ลงสมาปฺญจมิวิภักติเมื่อทำอาเทศสมาวิภักติ เป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า สมาสมิํ วา แล้ว ฟิงฺทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า มาตรา หลังมาตุศัพฺทํ ลงสมาวิภักติ ทำการแสดงสมาวิภักตินั้น เป็นนา ด้วยสูตรว่า อมฺหตฺมฺหนฺตฺ ๒๒๒ สมา นาว ทำอาเทศสระที่สุดของมาตุศัพฺทํ เป็นอาไร ด้วยสูตรว่า อญฺเญสฺวารตฺตํ เพราะอาศัยสูตรว่า อาโร รสฺสมิภาเร ทำรัสสะอาอักษร ของอาไรอาเทศ ด้วยสูตรว่า ปิตาทีนฺมสิมฺหิ เมื่ออาเทศนาอาเทศวิภักติ เป็นอา ด้วยสูตรว่า นา อา แล้ว ฟิงฺทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า เขตฺวเน หลังเขตฺสนศัพฺทํ ในการประกอบความปรารถนาไม่ให้เห็น ตั้งเขตฺวณศัพฺทํ ชื่ออาพาthan ด้วยสูตรนี้ ลงสํตตมิวิภักติ ในอรรถแห่งปฺญจมิวิภักติ ด้วยวาศัพฺทํ ในสูตรนี้ เมื่อทำอาเทศสมิวิภักตินั้น เป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า สมาสมิํ วา แล้ว ฟิงฺทราบรูปสำเร็จ ท่านอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์นยาสะวะ กข่าวไว้แล้วว่า การรวบรวมวิธีย่อมมี ด้วยวาศัพฺทํ ในสํญญาสูตร (ส่วน) อปฺเรอาจารย์ ย่อมกล่าวว่า การตั้งชื่ออาพาthanด้วยวาศัพฺทํ เพราะความที่คำนี้ว่า สตตมิวิภักตฺยตฺตํ เป็นอันท่านกล่าว ด้วยอำนาจแห่งผลุจาร ลงสํตตมิวิภักติด้วยสูตรว่า ปญฺจมยตฺถเอ

คำว่า เขตวเน มีความหมายว่า มหาชน ผู้อยู่ในพระเขตวัน คำว่า เขตวเน นี้ เป็นผลอุปจาร ก็ในคัมภีร์สัททนีติสุดตมาลา คัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวไว้แล้วว่า พระผู้มีพระภาค ทรงหายไปใ พระเขตวัน เพราะความที่พระองค์ทรงกระทำในการหายไปนั้นเทียว อันเป็นการมองไม่เห็น โดยนัย นี้ เทวดานั้นอันตรายกันไปที่ภูเขาคันธมาถน์ ยักษ์ผู้มีใจระทมทุกข์หายไปในที่นั้นนั่นเทียว เทวดาบาง จำพวก อภิวาทเรา แล้วก็หายไปในที่นั้น ฉะนั้น ในเพราะการหายไปอย่างนี้ ย่อมไม่เชื่อว่าอุปาทาน ฉะนั้น เพราะการขัดขวางการตั้งชื่ออุปาทาน ด้วยวาศัพท์ จึงลงสัตตมีวิภัตติ ในโอกาสการจะ

๒๗๕-๕. สูตรนี้ว่า ทูรณติกทฐ ๗เปฯ กตตุสุ จ (การกใดเป็นไปแล้วใน ทูร ศัพท์, อนติก ศัพท์ และอรรถว่า ไกล และใกล้; ระยะทาง; ระยะเวลา; การลบ ตวา ปัจจัย; การประกอบกับทิศและ อรรถว่าทิศ; การจำแนก; การประกอบกับศัพท์ที่มีอรรถว่า อารติ (งตเว้น); ความหมดจด; ความหลุด พ้น; เหตุ และศัพท์ที่มีอรรถว่า เหตุ; ความสังกัด; จำนวน; การประกอบกับ ปุพพ ศัพท์เป็นต้น; การ จองจำ; ศัพท์ที่แสดงคุณ; การถาม; การตอบ; อรรถเล็กน้อย และเหตุซึ่งมิใช่[เหตุ]กัตตา การกนั้นชื่อ ว่า อุปาทาน หรืออื่นๆ) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า ธาตุนามาน ๗เปฯ ปี จ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่าน อาจารย์ กล่าวถึงการตั้งชื่ออุปาทาน ในเพราะการประกอบกับธาตุ นาม อุปัสัค และนิบาตเป็นต้น ด้วยสูตรว่า ธาตุนาม ๗เปฯ ปัจ ฉามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การตั้งชื่ออุปาทาน แม้ในการ ประกอบกับทูลศัพท์ และอรรถว่าไกลเป็นต้น พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า การตั้ง ชื่ออุปาทาน ย่อมมีได้ แม้ในการประกอบกับทูลศัพท์ และอรรถว่าไกลเป็นต้น จึงกล่าวสูตรว่า ทูรณติ ๗เปฯ สุ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การ กะใด เป็นไปแล้วในทูล ศัพท์, อนติก ศัพท์ และอรรถว่า ไกล และใกล้ ฯลฯ และเหตุซึ่งมิใช่[เหตุ]กัต ตา การกนั้นชื่อว่า อุปาทาน

สูตรนี้มี ๒ บท ทูลศัพท์ด้วย อรรถว่าไกลด้วย การประกอบกับทูลศัพท์ด้วย ชื่อว่า ทูร ฉะนั้น นักศึกษาต้องทำรูปวิเคราะห์เป็นเอกเสสว่า ทูลศัพท์ ด้วย อรรถว่าไกลด้วย การประกอบกับทูล ศัพท์ด้วย ทูลด้วย อนติกด้วย ชื่อว่า ทูรณติก

อทฐา(ระยะทาง)ด้วย กาล(เวลา)ด้วย ชื่อว่า กาลทฐา การกำหนดระยะทางและกาลเวลา ชื่อว่า อัทธกาลนิมมานะ

การลบศัพท์ที่มีตวาปัจจัยเป็นที่สุด ชื่อว่า ตวาโลป ทิสายอค ก็เหมือนอย่างนั้น

การจำแนก ชื่อว่า วิภัตติ

การประกอบกับอารติศัพท์(ความงตเว้น)ชื่อว่า อารปโยคะ ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่ง การลบติ(ศัพท์)

ทูลด้วย อนติกด้วย อทกกาลนิมมานด้วย ตวาโลปด้วย ทิสายอคด้วย วิภตติด้วย อารูปโยคด้วย สุทด้วย ปโมจนด้วย เหตุด้วย วิวิตตด้วย ปมาณด้วย ปุพพโยคด้วย พนธด้วย คุณวจนด้วย ปณหาด้วย กถนด้วย โลกด้วย ออกตตาดด้วย ชื่อว่า ทูรณติกทุท ฯเปฯ กตตุ

ทูลโยค

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา กิว ทูโร อิโต บรรดาอุทาหรณ์นั้น อุทาหรณ์ว่า อิโต เป็นทูลโยคอปาทาน จริงอยู่ อุทาหรณ์ว่า อิโต มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ตั้งอิมศัพท์ ชื่ออปาทาน ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงโตปัจจยด้วยสูตรว่า กวจิ โต ปณจมยตเถ เมื่อทำโตปัจจยนั้นให้เป็นชื่อวิภตติ ด้วยสูตรว่า ตวาทโย ฯเปฯ โย เมื่อทำอาเทศอิมศัพท์ทั้งตัว เป็นอิ ด้วยสูตรว่า อิมสสิ ฯเปฯ สุ จ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ก็ในอุทาหรณ์นั้น คำว่า กิว มีความหมายว่า ระยะทางไกลเท่าไร ในคำแสดงความหมายนั้น ปริมาณตติธิตว่า ปริมาณเท่าไร ของระยะทางนั้น เหตุนั้น ระยะทางนั้น ชื่อว่า กิว นิปผันนบพทว่า ยาว ยาวนโต และตาว ตาวนโต ก็มีรูวิเคราะห์เหมือนอย่างนั้น คำว่า ทูโรโต วา เป็นทูลรอปาทาน คำว่า อารกา เป็นทูลรตลอปาทาน ในอุทาหรณ์มีอาทิวา ทูริ คามิ และ ทูเรน คาเมน ตั้งชื่ออปาทานด้วยสูตรนี้ ลงทุตติยาวิภตติและตติยาวิภตติ ด้วยจศัพท์

ส่วนเกจิอาจารย์ ย่อมกล่าวว่า การตั้งชื่ออปาทาน ด้วยสูตรนี้ เพราะความที่อุทาหรณ์เหล่านั้น อันท่านอาจารย์กล่าวไว้ด้วยอำนาจผลูปจาร ลงทุตติยาวิภตติในอรรถปัญจมีวิภตติ ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า ทุตติยาปณจมีนญจ ลงตติยาวิภตติในอรรถปัญจมีวิภตติ ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า ปณจมยตเถตติยา

ทูลตลโยค

ลงปัญจมีวิภตติ ในการประกอบกับศัพท์ที่มีความหมายอย่างเดียวกับความหมายของทูลศัพท์ มีอุทาหรณ์ เช่น

อารกา อิมสมา ธมมวินยา (ห่างไกลพระธรรมวินัยนี้), ธมมวินยิ, ธมมวินเยน วา (ห่างไกลพระธรรมวินัย)

อนติกตลโยค

ในอนติกตล (อนติกศัพท์ และศัพท์ที่มีความหมายว่าไกล) มีอุทาหรณ์ว่า

-อนติกิ คามา ท่านแสดงความหมายไว้ว่า อนติกิ คาเมน (ที่ไกลกับหมู่บ้าน),

-อาสนนุ คามา ท่านแสดงความหมายไว้ว่า อาสนนุ คาเมน (ที่ไกลกับหมู่บ้าน),

สมิปี คามา ท่านแสดงความหมายไว้ว่า สมิปี คาเมน (ที่ไกลกับหมู่บ้าน),

สมิปี สหุทธมา ท่านแสดงความหมายไว้ว่า สมิปี สหุทธเมน (ผู้ใกล้กับพระสัทธรรม)

บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า

ตถล จ อนติกัม คามาติ อนติกโยเค. อนติกัม คามา (ใกล้หมู่บ้าน) เป็นอุปาทานในการประกอบ กับอนติกศัพท์ (อุทาหรณ์ที่เหลือ เป็นการประกอบกับศัพท์ที่มีความหมาย เหมือนกับความหมายของอนติกศัพท์

อทุธนิมมานโยค

อุทาหรณ์ว่า อีโต มธุราย (จากเมืองมธุรานี้) นี้ เป็นอุปาทานในการประกอบกับอทุธนิมมาน(การกำหนดระยะเวลา)

กาลนิมมานโยค

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า

อีโต กบปโต เอกนวุติกปเป (ในกัปปีที่ ๙๑ จากกัปนี้)

อีโต มาสโต ตินณฺ มาसानํ อจฺจเยน (โดยล่วงไป ๓ เดือน แต่นี้)

(อุทาหรณ์ดังกล่าวนี้) เป็นอุปาทานในการประกอบกับกาลนิมมาน(การกำหนดเวลา)

ตวาโลปโยค

ในเพราะการลบศัพท์ที่มีตวาปัจจัยเป็นที่สุด ลงปัญจมีวิภัตติแทนกัมม(หุติยาวิภัตติ) มีอุทาหรณ์ว่า

ปาสาทา สงกเมยฺย (ฟังขึ้นสู่ปราสาทแล้วลง)

ปพฺพตา สงกเมยฺย (ฟังขึ้นสู่ภูเขาแล้วลง)

หตฺถิชนธา สงกเมยฺย (ฟังขึ้นสู่คอช้างแล้วลง)

ก็คำว่า ตวาโลโป นี้ เป็นการลบศัพท์ที่มีตวาปัจจัยเป็นที่สุด เมื่อไม่ลบศัพท์ที่มีตวาปัจจัยเป็นที่สุด ย่อมได้กัมมบทว่า ปาสาทํ ปตฺริหิตฺวา (ขึ้นสู่ปราสาทแล้ว)

ในอุทาหรณ์ว่า อาสนา วุฏฺฐเหยฺย (ฟังนั่งบนอาสนะแล้วลุกขึ้น) เมื่อลบศัพท์ที่มีตวาปัจจัยเป็นที่สุด แล้ว ลงปัญจมีวิภัตติแทนอิกรณะ(สัตตมีวิภัตติ) เมื่อไม่ลบศัพท์ที่มีตวาปัจจัยเป็นที่สุด ย่อมได้อิกรณบทว่า อาสเน นิสีหิตฺวา วุฏฺฐเหยฺย

ทิสายโยค

ลงปัญจมีวิภัตติ ในการประกอบกับทิส ลงปัญจมีวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

อวีจิโต อูปริ (เบื้องบนจากเวจันรก),
 ยโต อสโสสุ (ได้มีแล้วจากทีใด)
 อุทุธ ปาทตลา (เบื้องบนแต่ฝ่าเท้าขึ้นไป)
 อโร เกสมตถกา (เบื้องล่างแต่ปลายผมลงมา)
 อปาทานในการไม่ประกอบกับทิส(ศัพท์ที่มีความหมายว่าทิส) ลงปัญจมีวิภัตติ มีอุทาหรณ์
 ว่า

ยโต เขม (ความเกษม เกิดขึ้นแล้วจากทิสใด)
 ตโต ภย (ภัย ย่อมไม่มี จากทิสนั้น)
 ปุรตถิมโต (ในทิสตะวันออก)
 ทกขินโต (ในทิสใต้)
 ปจฉิมโต (ในทิสตะวันตก)
 อุตตรโต (ในทิสเหนือ)
 ตี ทิสายคอปาทาน.

เพราะความที่ท่านกล่าวรูปวิเคราะห์ไว้ว่า

ทิส จ ทิสายโค จาติ ทิสายโค (ศัพท์ที่มีอรรถว่า "ทิส" ด้วย ศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มี
 อรรถว่า "ทิส" ด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่า ทิสายโค)

วิภตติโยค

ลงปัญจมีวิภัตติ หลังศัพท์ที่มีความหมายว่าจำแนก มีอุทาหรณ์ เช่น

ยโต ปณิตโตโร วา วิสิฏฺฐโตโร วา นตถิ (ไม่มีธรรมอื่นใดที่จะประณีตกว่า หรือวิเศษกว่า
 ธรรมของพระผู้มีพระภาค)

ในศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีอรรถ "จำแนก" ตั้งชื่ออาทานด้วยสูตรนี้ ลงณัฐวิภัตติ หลัง
 ศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีอรรถ "จำแนก" ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ มีอุทาหรณ์ เช่น

ฉนฺนวุตฺติํ ปาสนฺทานํ ฌมฺมานํ ตตถ ยทิตํ ปวริ สุกตวินยํ (พระวินัยของพระสุคตนี้
 ประเสริฐกว่าลัทธิปาสนะทั้ง ๙๖) มีความหมายว่า พระวินัยของพระสุคตนี้ประเสริฐกว่า บทว่า
 ฉนฺนวุตฺติํ เป็นลึงควิปัลลาสนัย

อารปโยค

ลงปัญญาวิภักติ ในการประกอบกับอารตีสัพพ มีอุทาหรณ์เช่น

คามธมมา วสธมมา อสทมมา อารติ (การงดเว้น จากเมถุนธรรมอันเป็นข้อปฏิบัติของชาวบ้าน อันเป็นข้อปฏิบัติของคนถ้อย)

ในอุทาหรณ์นั้น บทว่า อารติ แปลว่า การงดเว้นห่างไกล บทว่า ปฏิวิริติ แปลว่า การงดเว้นบ่อยๆ

ลงปัญญาวิภักติ หลังศัพท์ที่มีความหมายว่างดเว้น อุทาหรณ์ว่า ปาณาติปาตา เวรมณี (การงดเว้นจากปาณาติบาต)

สุทธโยค

ในการประกอบกับสุทธศัพท์ ลงปัญญาวิภักติ มีอุทาหรณ์ เช่น

โลกนีเยหิ ธมเมหิ สุทโธ (ผู้หมดจดจากธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความโลก)

มาติโต จ, ปิติโต จ สุทโธ อนุปกฺกฺโข อครหิตโต (ผู้หมดจดทั้งฝ่ายมารดาและฝ่ายบิดา เป็นผู้ไม่ถูกตำหนิ ไม่ถูกติเตียน) ในอุทาหรณ์ บทว่า มาติโต, ปิติโต เหล่านั้น หลังมาตุศัพท์ และปิตุศัพท์ เมื่อลงโตปัจจัยแล้ว ในเพราะโตปัจจัย เมื่อทำอาเทศสระที่สุตแห่งมาตุและปิตุศัพท์ เป็นอักษรร ด้วยอสิมหัสัพท์ ในสูตรนี้ว่า ปิตาทินมสิมहि แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ปิโมจนโยค

ในการประกอบศัพท์ที่มีความหมายว่า “หลุดพ้น” ลงปัญญาวิภักติ อุทาหรณ์ เช่น

ปริมุตโต ทุกฺขสฺมา (เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว จากความทุกข์)

มุตฺโตสฺมิ มารพฺนธนา (เราเป็นผู้พ้นแล้วจากบ่วงของมาร)

น เต มุจฺจนฺติ มจฺจุนา (พวกเขา ย่อมไม่พ้นจากความตาย)

ในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มจฺจุนา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังมจฺจฺศัพท์ ลงสทาปัญญาวิภักติ เมื่อทำอาเทศสมาวิภักติ เป็นนา ด้วยสูตรว่า อมฺหตฺมฺหนตฺ ๙ เปฯ นาว แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

เหตุโยค

ลงปัญญาวิภักติ]ท้ายสรรพนามในอรรถว่าเหตุ และในการประกอบกับศัพท์ที่มีอรรถว่าเหตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

กสฺมา เหตฺุนา (เพราะเหตุอะไร)

กสฺมา นฺ ตุมฺเห ทหฺรา น มียฺเยถ (เพราะเหตุไรหนอ พวกคนหนุ่ม (ในตระกูล)ของท่าน จึง
ไม่ตาย)

กสฺมา อีธฺว มรณํ ภวิสฺสติ (เพราะเหตุไร ความตาย จักมีในที่นี้เท่านั้น)

วิวิตฺตโยค

ลงปัญญาวิวิภัตติ ในการประกอบกับศัพท์ที่มีความหมายว่า สงบ มีอุทาหรณ์ เช่น

วิวิตฺโต ปาปกกา ธมฺมา (สังัดแล้วจากบาปธรรม)

วิวิจฺเจว กามฺเหติ (สังัดแล้วจากกามทั้งหลาย)

วิวิจฺจ อกุสฺเลหิ ธมฺเมหิ (สังัดแล้วจากอกุศลธรรมทั้งหลาย)

ปมาณโยค

ลงปัญญาวิวิภัตติ ในความหมายว่า จำนวน มีอุทาหรณ์ เช่น

ทิสฺโส นว วิทฺถลฺโย ปมาณิกา กาทฺเรตฺตพฺพา (พึงกระทำ ๙ คีบโดยคีบของพระสุคต ให้เป็น
ประมาณตามความยาว)

มชฺฉิมฺสฺส ปุริสฺสฺส อทฺตเตลฺลสฺสทฺธา (ประมาณ ๑๓ คีบครึ่ง ของมชฺฉิมบุรุษ)

ปุพฺพโยค

ลงปัญญาวิวิภัตติในการประกอบกับปุพฺพศัพท์ ที่กล่าวอรรถว่า “ก่อน” มีตัวอย่างเช่น

ปุพฺพฺเวว สมฺโพธา (ในกาลก่อนตรัสรู้นั้นเทียว)

พนฺธนโยค

ในการประกอบศัพท์ที่มีความหมายว่า จองจำ ให้ลงปัญญาวิวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

สฺตสฺมา พนฺโธ นโร (คนอันพระราชาจองจำเพราะหนี้ ๑๐๐)

สฺเตน พนฺโธ (คนอันพระราชาจองจำเพราะหนี้ ๑๐๐)

หรือลง ตติยาวิภัตติ ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ มีอุทาหรณ์ เช่น

สฺเตน (เพราะหนี้จำนวน ๑๐๐)

คุณฺวจนโยค

ลงปัญญาวิวิภัตติ หรือตติยาวิภัตติในศัพท์ที่แสดงคุณ(กล่าวคุณอันเป็นเหตุให้ผลสำเร็จ) มี
อุทาหรณ์ เช่น

ปุลณาย สุคติ ยนติ (นรชนเข้าถึงสุคติเพราะบุญ)

จาคาย วิปุล ฐน (ทรัพย์ไพบุลย์ เพราะการบริจาคทาน)

ปุลณาย วิมุตติมน (มีจิตหลุดพ้นแล้วเพราะปัญญา)

อิสสิริยาย ชน รัชชติ ราชชา (พระราชชาย่อมรักษาประชาชนเพราะตำแหน่ง)

ในอุทาหรณ์เหล่านั้น บทว่า ปุลณาย มีความหมายว่า ปุณเณน (เพราะบุญ) คำว่า ปุณณายนี้ เป็นทั้งถึงคิปปัลลาส และวิภัตติวิปัลลาส ในวิปัลลาสทั้งสองเหล่านั้น บทว่า ปุณณาย หลังปุณณคัพพ์ ลงจุดตถิเอหวจนะ เมื่อทำอาเทศสังกตติ เป็นอาย ด้วยตัพพ์ ในสูตรว่า อาย จุดตถก ๒เปฯ ตุ เพราะความที่คำว่า ปุณณาย ตั้งอยู่ในฐานะแห่งคิปปัลลาส และวิภัตติวิปัลลาส แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ แม้ในบทว่า จาคาย ก็นัยนี้เหมือนกัน บทนี้ว่า ปุณณาย เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า ฆโต นาทีนํ บทว่า อิสสิริยาย เป็นการอาเทศสมาวิภัตติ เป็นอาย

ก็ในคัมภีร์นยาสะ ท่านผู้รจนากล่าวถึงบทว่า ปุณณาย นี้ไว้ด้วยอำนาจแห่งรูปสำเร็จของอิติลึงค์ บัณฑิตต้องพิจารณาคำนั้น เพราะความที่บทว่า ปุณณาย นี้ ตั้งอยู่ในฐานะแห่งคิปปัลลาส และวิภัตติวิปัลลาส

ปุลหตวาโลก

ลงปัญจมีวิภัตติ ในการถาม (และ)ลบศัพท์ที่มีตวาปัจจัยเป็นที่สุด มีอุทาหรณ์ เช่น

อภิมมํ สุตวา อภิมมา ปุจฉนติ (ภิกษุ ฟังซึ่งพระอภิธรรมแล้วถามจากพระอภิธรรม)

อภิมเม ฐตวา อภิมมา ปุจฉนติ (ภิกษุ ตั้งอยู่ในพระอภิธรรมแล้วถามจากพระอภิธรรม)

ในอุทาหรณ์เหล่านี้ ในเพราะการไม่ลบศัพท์ที่มีตวาปัจจัยเป็นที่สุดว่า สุตวา ย่อมมีกัมม บทว่า อภิมมํ และอภิมมบตวา อภิมเม เมื่อมีการลบศัพท์ที่มีตวาปัจจัยเป็นที่สุด ย่อมมีบทที่มีปัญจมีเป็นที่สุดว่า อภิมมา ในบทว่า อภิมมํ และ อภิมเมน นี้ลงทุติยาวิภัตติและตติยาวิภัตติ ในเมื่อเกิดความสงสัยว่าเป็นกัมมบทหรืออภิมมบต ด้วยยศัพท์ในสูตรนี้ แม้ในบทมีอาทิว่า วินยํ สุตวา, วินเย ฐตวา, วินยํ, วินเยน วา ก็นัยนี้เหมือนกัน

กถนโยค

ลงปัญจมีวิภัตติ ในการตอบ (และ)ลบศัพท์ที่มีตวาปัจจัยเป็นที่สุด แทน(กัมม)ทุติยาวิภัตติ และแทน(อภิมม) สัตตมีวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

อภิมมํ สุตวา อภิมมา กถยนติ (ภิกษุ ฟังซึ่งพระอภิธรรมแล้วตอบจากพระอภิธรรม)

อภิมเม ฐตวา อภิมมา กถยนติ (ภิกษุ ตั้งอยู่ในพระอภิธรรมแล้วตอบจากพระอภิธรรม)

วสี ปตวา อภิธมมา กถยนติ ภิกษุ ถึงความเชี่ยวชาญแล้วตอบจากพระอภิธรรม)

แม้ในบทว่า อภิธมมํ หรือ อภิธมฺเมน ก็นัยนี้เหมือนกัน

อภิธมมํ, อภิธมฺเมน วาตยาทีสุปิ เอเสว นโย.

โลกโยค

ลงปัญญาวิวิธิตีในการประกอบกับโลกศัพท์ มีอุทาหรณ์ เช่น

โลกา มุจฺจนฺติ (หลุดพ้นเพียงเล็กน้อย)

ลงปัญญาวิวิธิตีในการประกอบกับศัพท์ ซึ่งมีความหมายว่า เล็กน้อย มีอุทาหรณ์ เช่น

อปฺปมตฺตกา มุจฺจนฺติ, (หลุดพ้นเพียงประมาณเล็กน้อย)

กิจฺฉา มุจฺจนฺติ (หลุดพ้นโดยความยากลำบาก)

คำว่า โถเกณ, กิจฺฉเณ ลงตติยาวิวิธิตี ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้

อกตฺตริ

ลงปัญญาวิวิธิตี ในญาปกเหตุ (เหตุที่ยังบุคคลให้รู้) ซึ่งเป็นอย่างอื่นจากกัตตา มีอุทาหรณ์ เช่น

กุสลสฺส กมฺมสฺส กฏฺตตา อฺปจิตฺตตา อฺสสนฺนตฺตา วิปฺลตฺตา (เพราะกรรมถูกกระทำสั่งสมแล้ว เพิ่มพูนไปบุลย์แล้ว)

อักษรในบทว่า อกตฺตริ มีความหมายว่าเป็นอย่างอื่น อธิบายว่า ในเหตุอื่นจากกัตตุ คือ ในญาปกเหตุ อันเป็นอาการอย่างอื่นจากกัตตุการกะ

อนึ่งในที่นี้ ท่านอาจารย์ ย่อมรวบรวม การกะที่เหลือ อันเป็นกัตตุการกะโดยมุขยนิยด้วยการกล่าวถึงกัตตุ อันเป็นกิริยานิมิต โดยอุจารณัย ชนกเหตุ และสัมปapakเหตุ เพราะฉะนั้น อักษรในบทว่าอกตฺตริ นี้ ห้ามเนื้อความทั้งมุขยนิยและอุจารณัย ด้วยกัตตุวจนะ แล้วส่งญาปกเหตุอย่างจากเหตุที่เหลือนั้น ให้สว่าง อนึ่งในในอุทาหรณ์นี้ ญาปกเหตุให้รู้ว่า จักขุวิญญาณ อันบริบูรณ์ ย่อมเกิดขึ้นด้วยกรรมอันมีกำลังเท่านั้น จะไม่เกิดขึ้นด้วยกรรมที่มีกำลังทุรพล เพราะฉะนั้น อุทาหรณ์ว่า กฏฺตตา อฺปจิตฺตตา อฺสสนฺนตฺตา นี้ เป็นญาปกเหตุ

จคคหณ

ในคำว่า จคคหณน ฯเปฯ โยเซตพพา นี้ ความว่า พึงลงปัญจมีวิภัตติ และลงฉัญฐีวิภัตติ และทุตติยวิภัตติเป็นต้น ในการประกอบเนื้อความอื่น โดยการประกอบที่มาแล้วโดยสูตร ด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้ อธิบายว่า ด้วยจศัพท์นั่นเอง ย่อมเป็นสัญญาวิธาน และวิวิธาน

๒๗๖-๖. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงอุปาทนการกะ อันมีขอบเขตกว้างขวาง ด้วยสูตรทั้ง ๕ แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงสัมปทานการกะอันมีขอบเขตกว้างใหญ่ ในการกะทั้งหลายที่เหลือ จึงกล่าวสูตรว่า ยสส ทาทุกาโม ฯเปฯ ตํ สมปทานํ (ผู้ปรารถนาเพื่อให้ยอมให้แก่การกใด หรือว่าย่อมพอใจแก่การกใด หรือว่าย่อมทรงไว้แก่การกใด การกนั้น ชื่อว่า สัมปทาน) มาห. สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า สมปทานเน จตฺตถิ ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลงจตฺตถิวิภัตติ ในอรรถสัมปทาน ด้วยสูตรว่า สมปทานเน จตฺตถิ เมื่อมีคำถามว่า ในที่นี้ อะไร ชื่อว่า สัมปทาน ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ผู้ปรารถนาเพื่อให้ยอมให้แก่การกใด หรือว่าย่อมพอใจแก่การกใด หรือว่าย่อมทรงไว้แก่การกใด การกนั้น ชื่อว่า สัมปทาน จึงกล่าวสูตรว่า ยสส ฯเปฯ สมปทานํ เนื้อความนี้ ของสูตรนั้น ย่อมออกมานักศึกษาควรกล่าวแม้ว่า อนุสนธิพิเศษ

สูตรนี้มี ๗ บท คำว่า ยสส แสดงอนิยตสัญญา คำว่า ทาทุกาโม คำว่า โรจเต และ คำว่า ธารยเต แสดงกิริยา คำว่า วา แสดงสมมุขจยะ คำว่า ตํ แสดงนิยตสัญญา คำว่า สมปทานํ แสดงสงญา บรรดาสัญญาอภิการ ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นสัญญาสูตร เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว (วัตถุหรือกิริยา) อันบุคคลยอมให้แก่การกนั้นด้วยดี เหตุนั้น การกนั้น ชื่อว่า สัมปทาน (คือ ผู้รับ) อธิบายว่า (วัตถุหรือกิริยา) อันบุคคลยอมให้แก่ปฏิคาหกนั้น ด้วยการบูชา หรือการบริจาคนั้น เพราะเหตุ นั้น การกนั้น ที่ท่านแสดงด้วยบทว่า อสส ชื่อว่า สมปทาน ด้วยสูตรนี้ ย่อมห้ามอุทาหรณ์มีอาทิว่า รชกสส วตถิ ทาทติ (ยอมให้ผ้าแก่ช่างย้อม) เพราะไม่มีการบูชาเป็นต้น อีกนัยหนึ่ง บุคคลยอมให้วัตถุหรือกิริยา แก่ปฏิคาหกนั้น เพราะเข้าถึง เพราะเหตุ นั้น ปฏิคาหกนั้น ชื่อว่า สัมปทาน อธิบายว่า ย่อมให้แก่ปฏิคาหกนั้น เพราะถึงพร้อม คือเข้าถึง เมื่อมีความหมายอย่างนี้ ย่อมสมเคราะห์เอาแม้เนื้อความมีอาทิว่า ย่อมให้ผ้าแก่ช่างย้อม

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ท่านอาจารย์ ย่อนับสงเคราะห์เอาอุทาหรณ์ที่กล่าวแล้ว ในอุปาทนการกะ ว่า ในการประกอบกับธาตุ และ นาม หรือว่า ในการประกอบกับอุปัสค และนิบาต ลงจตฺตถิวิภัตติ ดังนี้ ด้วยสูตรนี้ ในบทว่า น วาปโยเค นี้ รอกอักษร มีอย่างอื่นเป็นอรรถ ขยายความว่า ในการประกอบอย่างอื่น จากการประกอบตามที่กล่าวแล้ว และด้วยสูตรนี้ ท่านอาจารย์ย่อมรวบรวมเอาการลงจตฺตถิวิภัตติ ในการประกอบบทท่ามกลางการกะ อรรถว่ารักษา และการมองไม่เห็น

๒๗๗-๗. สูตรนี้ว่า สिलाข ๒เปฯ สดตมยตเสสุ จ (การก[อันมีกรรมการกเป็นต้น]ชื่อว่า สัมปทาน ใน[ที่ประกอบด้วยธาตุ คือ] สिलाข = สรรเสริญ, หนุ = นำออก, จา = หยุดการไป, สป = ต่ำ ทอ, ธร = ทรงไว้, ปิท = ปรรณนา; กุช = โกรธ, พุห = ปรรณนาเบียดเบียน, อิสส = ริษยา, อุษุย = แสดงโทษให้ปรากฏ, ราช = เบียดเบียน/ยินดี, อิกข = ดู/ทำเครื่องหมาย; กัตตาในประโยคแรกของ สุ ธาตุ อันประกอบด้วย ปติ หรือ อา และ เค ธาตุ อันประกอบด้วย อนุ หรือ ปติ; ในอรรถว่าการบอกกล่าว; ในประโยชน์ของกิริยานั้น[เช่น ไปเพื่อกิน]; ในอรรถของ ตุ ปัจจัย; ในอรรถของ อล คัพท; ในสิ่งที่ไม่มีชีวิตที่ประกอบด้วย มน ธาตุ ซึ่งปราศจากความนับถือ; ในกรรมของธาตุที่มีอรรถว่าไป; ในอรรถว่า ปรรณนา; สมมุติ คัพท และ ภิยย คัพท, ในอรรถของสัตตมวิวิภตติ และในการประกอบกับ คัพทอื่นๆ) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า ยสส ทาตุกาโม ๒เปฯ ตัม สัมปทานํ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลงจุดตติวิภตติ ในที่ประกอบด้วย ทาน โรจน และธารณคัพท ด้วยสูตรว่า ยสส ทาตุกาโม ๒เปฯ ตัม สัมปทานํ ถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การลงจุดตติวิภตติ ในที่ประกอบด้วยสिलाข ธาตุเป็นต้น พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า การลงจุดตติวิภตติ ท้ายคัพทที่สัมพันธ์เข้ากับ สिलाข ธาตุ เป็นต้น จึงกล่าวสูตรว่า สिलाข ๒เปฯ สดตมยตเสสุ จ สัมพันธวณณา พึงรู้ได้โดยง่าย เทียว

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า สिलाข ๒เปฯ อปาณินิ แสดงอาธารสัตตมมี คำว่า คตยตถกมมณิ แสดงอาธารสัตตมมี คำว่า อาสิสตต ๒เปฯ สดตมยตเสสุ แสดงแสดงอาธารสัตตมมี คำว่า จ แสดงอนุภทณะ พึงทราบว่าเป็นสัญญาสูตร

สिलाขธาตุ ด้วย หนุ ธาตุ ด้วย ฐา ธาตุ ด้วย สป ธาตุ ด้วย ธาร ธาตุ ด้วย ปิท ธาตุ ด้วย กุช ธาตุ ด้วย พุห ธาตุ ด้วย อิสสา ธาตุ ด้วย อุษุย ธาตุด้วย ราช ธาตุ ด้วย อิกข ธาตุ ด้วย กัตตาในประโยคแรกของ สุ ธาตุ อันประกอบด้วย ปติ หรือ อา และ เค ธาตุ อันประกอบด้วยอนุ หรือ ปติ ด้วย อรรถว่าการบอกกล่าว ด้วย ในประโยชน์ของกิริยานั้น[เช่น ไปเพื่อกิน] ด้วย อรรถของ ตุ ปัจจัย อรรถของ อล คัพท สิ่งที่ไม่มีชีวิตที่ประกอบด้วย มน ธาตุ ซึ่งปราศจากความนับถือ ด้วย ชื่อว่า สिलाข หนุ ฯลฯ ทรปาณินิ ใน สिलाข ฯลฯ ปาณินั้น กรรมของธาตุที่มีอรรถว่าไป ชื่อว่า คตยตถกมม ในกรรมของธาตุที่มีอรรถว่าไปนั้น อาเทศนอักษร เป็นณอักษร อรรถว่าปรรณนา ด้วย สมมุติคัพท ด้วย ภิยย คัพท ด้วย อรรถของสัตตมวิวิภตติ ด้วย ทพเป็นวันทสมาส ในอรรถว่าปรรณนา ฯลฯ และอรรถของสัตตมวิวิภตติ (นี้เป็นปทวิคคหรรณนา)

ธาตุประโยค

การประกอบกับสिलाขธาตุ มีอุทาหรณ์ว่า พุทฺธสส สिलाขเต (ย่อมสรรเสริญพระพุทธเจ้า) ๒เปฯ มม สिलाขเต (ย่อมสรรเสริญเรา) ในอุทาหรณ์นั้น บทว่า สिलाขเต มีความหมายว่า ย่อมสรรเสริญ

การประกอบกับหนูธาตุ มีอุทาหรณ์ว่า

หนูเต ตูยเหมว (ย่อมหลากลวงข้าพเจ้านั้นเทียว) ในอุทาหรณ์นั้น บทว่า หนูเต มีความหมายว่า ไม่ทำตามสนทนาปราศัย

ในการประกอบกับธาธาตุ ด้วยอุทาหรณ์ เช่น

อุปติฏฐะย สกยปุตตานัน วฑฒกิ (นายช่างไม้พึงอุปัฏฐากพระศากยบุตร)

ภิกษุสส ภุณชมานสส ปาณีเณ วา วิรูปเนน วา ([ภิกษุณีใด]รับใช้ภิกษุผู้ฉันอยู่ ด้วยการถวายน้ำ หรือว่าด้วยการพัทวิ) ในอุทาหรณ์เหล่านั้น บทว่า วิรูปเนน ได้แก่ ด้วยการโบกพัด

การประกอบกับสปธาตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

มยหิ สปเต (เขา ย่อมสาบานแก่เรา)

ตฺยหิ สปเต (เขา ย่อมสาบานแก่ท่าน) ในอุทาหรณ์เหล่านั้น บทว่า สปเต มีความหมายว่า ย่อมทำสำเร็จกิจริยา (สาบาน)

การประกอบกับธารธาตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

สุวณฺณ เต ธารยเต (ทองย่อมทรงไว้แก่ท่าน) มีความหมายว่า ย่อมทรง คือย่อให้ตอบแทน (เป็นทองคำ) อันเป็นหนี้

การประกอบกับพิหธาตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

พุทฺธสส อณฺณตติถิยา พิหยนติ (พวกอัญญเดียรถีย์ ย่อมชมเชย ต่อพระพุทธเจ้า) (ในอุทาหรณ์นี้) บทว่า พิหยนติ มีความหมายว่า ย่อมปรารณา

การประกอบกับธาตุที่มีความหมายเหมือนพิหธาตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

เทวา ทสฺสนกามา เต (เหล่าทวยเทพ ต้องการพบท่าน)

กมุธาตุ มีความหมายว่าปรารณา มีอุทาหรณ์ เช่น

ยโต อิจฺฉามิ ภทฺทนต์สส (เหตุใด เรา จึงปรารณาท่าน) และจัดว่าพิหตถะ

อุทาหรณ์ว่า

สมิทฺธานํ พิหยนติ (เหล่าคนยากจน ย่อมปรารณาความร่ำรวย)

นักศึกษาพึงเห็นรูปวิเคราะห์ ที่เป็นเอกเสสว่า พิหธาตุ ด้วย ธาตุที่มีความหมายเหมือนพิหธาตุ ด้วย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า พิห

การประกอบกับกุธาตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

โกธยติ เทวทตตสส (ย่อมโกธต่อพระเทวทัต)

ตสส มา กุชฌ มหาวีร (ข้าแต่ท่านผู้มีความเพียรอันยิ่งใหญ่ ท่านจงอย่าโกรธพระราชาฉัน
เถิด)

กุธธาตุ ย่อมเป็นไปในความโกรธ

การประกอบกับกุธธาตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

ทุหยติ ทิสานํ เมโฆ (เมฆฝนทำร้ายทิศทั้งหลาย) กุธธาตุ ย่อมเป็นไปความเต็ม

การประกอบกับอิสสา ธาตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

อิสสยนติ สมณานํ (พวกเดียรถีย์ ย่อมริษยาต่อเหล่าสมณะ) บทว่า อิสสยนติ มีความหมาย
ว่า ย่อมทำความริษยา

การประกอบกับอุสฺสยธาตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

คุณฺวตฺตานํ อุสฺสยนติ (คนช้วย่อมกล่าวโทษผู้มีคุณความดี)

กา อุสฺสฺยา วิชานตํ (การกล่าวโทษผู้รู้ทั้งหลายมีประโยชน์อะไร) บทว่า อุสฺสยฺนติ มีความ
หมายว่า ย่อมเปิดเผยโทษ

การประกอบกับบราธธาตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

อาราโห รณโณ (ข้าพเจ้า เป็นที่พอพระทัยแก่พระราชา)

อาราโห เม ราชานํ (ข้าพเจ้า เป็นที่พอพระทัยแก่พระราชา)

อีกนัยหนึ่ง ในอุทาหรณ์ว่า อาราโห มํ ราชา นี้ ลงทุติยวิภคตินในอรรถแห่งกรรม เพราะวา
ศัพทตามมา

ในอุทาหรณ์ว่า อาราโห เต หํ, ตมฺหํ อาราโห นี้ ลงทุติยวิภคติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว แม้ใน
อุทาหรณ์ที่เหลือ มีนัยนี้นั้นแหละ

การประกอบกับอิกฺษธาตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

อายุสมฺโต อุปาลิตเถรสฺส อุปสมปทาเปกฺโข อุปติสฺโส (อุปติสสะเป็นผู้ประสงคฺอุปสมบท
ต่อท่านพระอุบาลี หรือว่า กะท่านพระอุบาลี) บทว่า อายุสมฺนตํ เป็นบทที่ลงทุติยวิภคตินในอรรถแห่ง
กรรมนั้นเทียว

การประกอบกับธาตุที่มีความหมายเหมือนอิกฺษธาตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

จกขุ ชนสส ทสสนาย ตํ วิย มลฺยเณ (เป็นเสมือนราวกะว่าไม่เป็นภาพ ที่ติดตาชวนให้ผู้พบเห็นอยากเห็นอีก) อุทาหรณ์นี้ มีความหมายว่า เราย่อมระลึกได้เหมือนราวกะว่าเป็นภาพติดตา ชวนให้คนมองแล้วมองอีก นี่เป็นการประกอบธาตุที่มีความหมายเหมือนอิกขธาตุ เพราะความที่อิกขธาตุเป็นธาตุมีความหมายว่าเห็น

กัตตาในประโยคแรกของ สุ ธาตุ อันประกอบด้วย ปติ หรือ อา และ เค ธาตุ อันประกอบด้วย อนุ หรือ ปติ

ปจฺจาสุณฺหาทปิโยค

การประกอบกับสุธาตุนั้นมีปติอุปสรรคเป็นบทหน้า มีอุทาหรณ์ เช่น

ภควา ภิกฺขุ เอตทโวจ (พระเจ้าพระภาคได้ตรัสพระวาจานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย), เต ภิกฺขุ ภควโต ปจฺจสฺสสุ (ภิกษุทั้งหลายทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว) ก็ในอุทาหรณ์นี้ บทว่า ภควา เป็นกัตตา ของกิริยาร่ากล่าว ในบทว่า อโวจ และกัตตานั้น เป็นสัมปทานของอปรกิริยาร่า อสฺสสุ ในบทว่า ภควโต ปจฺจสฺสสุ นี้ มีความหมายว่า ยังพระผู้มีพระภาคให้ทราบด้วยคำว่า เหว่ ภาเต คือการให้สาธุการ

การประกอบกับบิธาตุนั้นมีอนุ หรือ ปติอุปสรรคเป็นบทหน้า มีอุทาหรณ์ เช่น

ภิกฺขุ ชนํ ฐมฺมํ สวาเวติ ตสฺส ภิกฺขุโน (พระภิกษุยังชนให้สดับธรรม), ชโน อนุคิณฺหาติ (ชนย่อมส่งเสียงตามแก่ภิกษุนั้น) ปติคิณฺหาติ (ย่อมอนุโมทนาต่อภิกษุนั้น) ก็ในอุทาหรณ์นี้ บทว่า ภิกฺขุ เป็นเหตุกัตตา ของกิริยาร่าฟัง ในบทว่า สวาเวติ และเหตุกัตตานั้น เป็นสัมปทานของอปรกิริยาร่า อนุคิณฺหาติ ปติคิณฺหาติ โดยแยกวากยะออกเป็น อสฺส ภิกฺขุโน ชโน อนุคิณฺหาติ (ชนย่อมส่งเสียงตามแก่ภิกษุนั้น), ตสฺส ภิกฺขุโน ชโน ปติคิณฺหาติ (ชนนั้นย่อมอนุโมทนาต่อภิกษุนั้น) ในวากยนี้ สองบทว่า อนุคิณฺหาติ ปติคิณฺหาติ มีความหมายว่า ให้ภิกษุนั้นเกิดความอุตสาหะด้วยการให้สาธุการเป็นต้น

เพื่อแสดงความแตกต่างกันระหว่างกตตุ กัมม และสัมปทาน ท่านจึงกล่าวไว้เป็นสังคหคาถาร่า

การกใดย่อมกล่าว การกนั้นเรียกว่า กัตตา การกที่ถูกกล่าว

เรียกว่า กรรม การกใดเป็นผู้รับ ฟังทราบการกนั้นว่าเป็นสัมปทาน

ในสังคหคาถานั้น มีคำอธิบายดังนี้ :- การกะมีพระผู้มีพระภาคเป็นต้นอันใด ย่อมกล่าวและย่อมให้สดับฟัง การกะนั้นท่านเรียกว่า กัตตา กัมมอันเป็นกิริยาร่ากล่าว ที่ถูกกล่าวถึง อันท่านเรียกว่า กัมม การกะมีพระผู้มีพระภาคเป็นต้นอันใด เป็นผู้รับแห่งการให้เสียงสาธุการเป็นต้น เป็นสัมปทานของการกะมีพระผู้มีพระภาคเป็นต้นนั้น พุจฺรู้ว่าเป็นสัมปทานสัญญา

อาโรจนปิโยค

การประกอบกับอาโรจน (อรรถว่าการบอกกล่าว) มีอุทาหรณ์ เช่น

อาโรจนยามิ โว ภิกขเว (ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจะบอกแก่พวกเธอ)

อาโรจนตถปิโยค

การประกอบกับธาตุที่มีความหมายเหมือนอาโรจน มีอุทาหรณ์ เช่น

อามนตยามิ โว ภิกขเว (ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจะบอกแก่พวกเธอ)

ปฎิวทยา มิ โว ภิกขเว (ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจะแสดงแก่พวกเธอ)

นักศึกษา ฟังทำรูปวิเคราะห์ทวันทสมาสที่เป็นเอกเสสสมาสว่า อาโรจน ด้วย อาโรจนตถ ด้วย ชื่อว่า อาโรจน มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ในการประกอบกับอาโรจนและอาโรจนตถ

ตถตถปิโยค

ในการประกอบกับประโยชน์เพื่อการกระทำนั้น มีอุทาหรณ์ เช่น

อุณสส ปารีปุริยา (เพื่อเสริมจิวรที่ยังพร่องให้บริบูรณ์)

ประโยชน์เพื่อการกระทำนั้น ชื่อว่า ตถตถ ในตถตถ (ประโยชน์เพื่อการกระทำนั้น)

ในอุทาหรณ์ว่า อุณสส ปารีปุริยา จิวร นิภชิปิณฑัพพิ (ฟังเสริมจิวรที่ยังพร่องให้บริบูรณ์) นี้ คำว่า ปารีปุณ (ให้บริบูรณ์) เป็นผล คำว่า นิภชิปน (เสริมเพิ่ม) เป็นเหตุ บทที่เป็นผล เป็นสัมปทาน ของกิริยาว่าเสริม อันเป็นเหตุให้บริบูรณ์) จึงได้ความว่า ฟังเสริมเข้าไปเพื่อให้บริบูรณ์ ฉะนั้น จึงชื่อว่าตถตถสัมปทาน เพราะความที่การกระทำนั้นเป็นเหตุแห่งผล

ตุมตถปิโยค

ในอรรถของ ตุ ปัจจย มีอุทาหรณ์ เช่น

โลกานุกมปาย อตถาย หิตาย สุขาย ทวมนุสสานิ พุทโธ โลเก อุตปาติ (พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้น เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก คือ เพื่อสงเคราะห์ชาวโลก ได้แก่ เพื่อประโยชน์และความสุข แก่ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย)

ในอุทาหรณ์นี้ บทว่า ตุมตถ ได้แก่ ในอรรถของตูปัจจย บทว่า โลกานุกมปาย มีความหมายว่า เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก ในอรรถของตูปัจจยนี้ ท่านเรียกว่า ตุมตถ เพราะความที่ตูปัจจยเป็นวิธีของจตุตถวิภัตติ ในคำที่เหลือ ก็อย่างนี้

อลปิโยค

ในการประกอบกับ อล ศัพท์ ที่มีความหมายว่า สมควร มีอุทาหรณ์ เช่น

อลิ เม พุทโธ (พระพุทโธเจ้า ควรแก่เรา)

อลิ เม รชช (ความเป็นพระราชาย่อมควรแก่เรา)

อลิ ภิกขุ ปตตสส (ภิกษุยอมควรแก่บาตร)

อลิ มลโล มลลสส (นักมวยปล้ำยอมควรแก่นักมวยปล้ำ)

การประกอบอสังคัพท อันกล่าวความหมายว่าสมควร มีความหมายว่า อลิ ย่อมสมควร

อลมตถปิโยค

ในการประกอบกับอรรถของ อลิ ศัพท มีอุทาหรณ์ เช่น

อรหติ มลโล มลลสส (นักมวยปล้ำ ย่อมควรแก่นักมวยปล้ำ)

นักศักษา พึงทำรูปวิเคราะห์ทวันทสมาสที่เป็นเอกเสสสมาสว่า อลิ ด้วย อลมตถ ด้วย เหตุ
นั้น ชื่อว่า อลมตถ เหมือนบทว่า นามรูป

ในการประกอบกับ อลิ ศัพท ที่มีความหมายว่า ปฏิเสธ มีอุทาหรณ์ เช่น

อลิ เต รูปิ กรณีย (รูปที่พึงทำไม่สมควรแก่ท่าน)

อลิ เม หิริณสุณณน (พอละ ด้วยเงินและทองแก่เรา)

คำว่า อลิ มีความหมายว่า ไม่สมควร คือ ไม่เหมาะสม

มณตถปิโยค

ในที่ประกอบด้วย มน ธาตุ ในเมื่อสิ่งที่ไม่มีชีวิต ซึ่งไม่ได้รับความนับถือ[ถูกรู้อยู่] มี
อุทาหรณ์ เช่น

กฏสส ตูมิ มณเณ (ยอมสำคัญกว่าเป็นไม้)

กลิงครสส ตูมิ มณเณ (ยอมสำคัญกว่าเป็นท่อนไม้)

บทว่า กฏสส นี้ เป็นการลงจุดตถิวิภัตติ แม้ในอรรถแห่งกัมม

เมื่อการประกอบ มน ธาตุ ในเมื่อสิ่งที่ไม่มีชีวิต แม้มีอยู่ ในอุทาหรณ์ว่า สุณณณิ ตมิ มณเณ
(เรานี้กว่าท่านเป็นทอง) นี้ ไม่ต้องลงจุดตถิวิภัตติ เพราะความไม่มีแห่งความไม่อาทร แต่ให้ลงทุติยา
วิภัตติในอรรถแห่งกัมม

เมื่อการประกอบ มน ธาตุ แม้มีอยู่ ในอุทาหรณ์ว่า คทรภิ ตูมิ มณเณ (เรานี้กว่าท่าน
เป็นหา) นี้ ไม่ต้องลงจุดตถิวิภัตติ เพราะความไม่มีแห่งสิ่งที่ไม่มีชีวิต ในความไม่อาทร แต่ให้ลงทุติยา
วิภัตติในอรรถแห่งกัมม

คตยตถปิโยค

ในการประกอบกับกัมมของธาตุที่มีอรรถว่าไป ลงจตุตถีวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

คามสส ปาเทน คโต (ไปแล้วสู่หมู่บ้านด้วยเท้า)

นครสส ปาเทน คโต (ไปแล้วสู่นครด้วยเท้า)

อบโป สคคาย คจจติ (สัตว์จำนวนน้อยยอมไปสู่สวรรค์)

สคคสส คมเนน วา (สัตว์จำนวนน้อยยอมไปสู่สวรรค์)

มุลา ย ปฏิกสเสยย (ฟังซึกเข้าสู่อบัติเดิม)

ในการประกอบกับกัมมของธาตุที่มีอรรถว่าไป ลงทุตติยาวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

คามํ ปาเทน คโต (ไปแล้วสู่หมู่บ้านด้วยเท้า)

นครํ ปาเทน คโต (ไปแล้วสู่นครด้วยเท้า)

อบโป สคคํ คโต (สัตว์จำนวนน้อยไปสู่สวรรค์)

สคคํ คมเนน วา (หรือว่า ด้วยการไปสู่สวรรค์)

มุลํ ปฏิกสเสยย (ฟังซึกเข้าสู่อบัติเดิม)

ก็ในอุทาหรณ์เหล่านี้ ในบทมีอาทิว่า คามสส ลงจตุตถีวิภัตติเท่านั้นหลังคามศัพท์เป็นต้น แต่ความหมายเป็นอรรถแห่งกัมมเท่านั้น ในบทว่า สคคาย และ มุลา ย นี้อาเทศจตุตถีวิภัตติเอกวจนะ เป็นอาย ด้วยสูตรว่า อาย จตุตถเอกวจนสส ตู ในเพราะวิภัตติวิปลาส ส่วนความหมาย มีความหมาย เป็นกัมมเท่านั้น คำว่า อบโป มีความหมายว่า สัตว์จำนวนน้อย

อาสิตถปิโยค

ในการประกอบกับอรรถว่า ปรารธนา มีอุทาหรณ์ เช่น

อายสมโต ทีชายุโก โหตุ (อายุอันยืนยาวของงมีแต่ท่านผู้มีอายุ)

อุทาหรณ์เหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

สมมุติปิโยค

ในการประกอบกับสมมุติศัพท์ มีอุทาหรณ์ เช่น

อถยตตร ๖เปฯ สมมุติยา ภิกขุสส วิปวตถุ น วฏฺฐติ (การอยู่โดยไม่มีไตรจีวร ย่อมไม่ เป็นไป คือ ไม่สมควรแก่ภิกษุ ยกเว้นไว้แต่ได้รับสังฆสมมติ)

สมมุติ เม ตสส ภควโต สาธู (การแต่งตั้งข้าพเจ้าไปเฝ้าพระองค์ผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นการดี)

บรรดาอุทาทรรณ์เหล่านั้น บทว่า ภิกขุสฺส และบทว่า เม ลงจุดถัฏฐิติในการประกอบสมมุติศัพท์

ภิกขุสฺส

การประกอบกับภิกขุศัพท์ มีอุทาทรรณ์ เช่น

ภิกโข โส มตตาย (ยิ่งกว่าประมาณ)

บทว่า โส มีความหมายว่าดุร้าย บทว่าส มตตาย แปลว่า โดยประมาณ บทว่า ภิกโข แปลว่า ยิ่งกว่า มีความหมายว่า ดุร้าย บทว่า มตตาย ได้แก่ ในเพราะการประกอบกับภิกขุศัพท์ ลงจุดถัฏฐิติตัวสุตรนี้ แต่ความหมายเป็นความหมายของปัญจมีวิภัตติ แม้ในคำนี้ ก็อาจจุดถัฏฐิตติเอกรวณะ เอป็น าย ในเพราะเป็นวิภัตติวิปลาส

สตุตมยตถปโยค

ในที่ประกอบด้วยกริยาว่า อาภิรณ (ทำให้แจ้ง) และ ปาตุรณ (ปรากฏ) เป็นต้นเท่านั้น ในอรรถของสตุตมยวิภัตติ มีอุทาทรรณ์ เช่น

ตุยหลจสฺส อาวิกโรมิ (เราจะกระทำให้แจ้งต่อหน้าท่านนั้นด้วย)

ตสฺส เม สกโก ปาตุโรหสิ (ท้าวสักกะ ปรากฏแล้วในเรานั้น)

บทว่า อสฺส มีความหมายว่า อสมิ บทว่า ตสฺส เม มีความหมายว่า ตสมิ เม นี้เรียกว่าเป็นสัททสัมปทาน ส่วนความหมายเป็นอรรถของสตุตมยเทำนั้น

บทว่า อตถคคฺคเณน ได้แก่ ด้วยอตถศัพท์ ในบทว่า สตุตมยตถจ มีอุทาทรรณ์ เช่น

อุปมฺ เต กริสฺสามี (เรจักทำการเปรียบแก่ท่าน) อุทาทรรณ์เหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

และในสุตรนี้ บทว่า สारตเถ หมายถึงสิ่งที่ประเสริฐ

จคฺคณ และในการประกอบกับศัพท์อื่นๆ

ในวากยະว่า จคฺคณํ วิกฺปนตสฺส วาคคฺคณสฺसानุกุณฺณตถฺ (ท่านกล่าว จศัพท์ ไว้เพื่อประโยชน์แก่การตั้งวาศัพท์ไว้) นี้ ความว่า จศัพท์ในสุตรนี้ ท่านกล่าวไว้แล้ว เพื่อนำวาศัพท์ที่กล่าวอรรวิกฺปนณะ ซึ่งข้าพเจ้ากล่าวแล้วในหนหลัง เพื่อจะแสดงผลแห่งจศัพท์นั้น ทำจึงกล่าวคำมื่ออาทิว่า เย เกจ

สำหรับจศัพนั้มีอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภิกขุสัสมส ปฏ (ผู้เป็นใหญ่แก่หมู่ภิกขุ) ในอุทาหรณ์นั้น บทว่า สัสมส ตั้งสัสมัศัพนั้ ชื่อสัสมัพทานด้วยวาศัพนั้ ลงจตุตถวิภักติเอกวจนะ ในสัสมัพทาน และลงสอักษรเป็นอาคม

เพราะความที่วาศัพนั้ เป็นวิกัปปัตถะ ย่อไปภูิสสรุตรว่า สามิสสรธาธิปติ ฯเปฯ กุสเลติ เพราะความที่วาศัพนั้มีความไม่แน่นอน ถ้อย่างนั้น บทว่า ภิกขุสัสมส ในอุทาหรณ์ว่า ภิกขุสัสมส ปฏ นี้ เป็นสัสมัพทาน จึงลงฉัฎฐวิภักติ ในอรรถแห่งฉัฎฐวิภักติ ในอุทาหรณ์ว่า โคณานั้ ปฏ ลงสัตถมิวิภักติ ในอรรถแห่งสัตถมิวิภักติ ในอุทาหรณ์ว่า โคณสุ ปฏ คำนี้ว่า ลงจตุตถวิภักติ ในทุอรรถแห่งติยาวิภักติ อรรถแห่งติยาวิภักติ อรรถแห่งปัญจมิวิภักติ อรรถแห่งฉัฎฐวิภักติ และอรรถแห่งสัตถมิวิภักติ ได้บ้าง ดังนี้ ไม่ใช่คำโบราณ

๒๗๘-๘. บัถนี้ ท่านอาจารย์ เพื่อจะแสดงโอกาสการกะนั้น เพราะความที่บรรดาการกะที่เหลือทั้ง ๔ นั้น โอกาสการกะ เป็นการกะที่มีอำนาจกว้างขวาง จึงกล่าวสุตรว่า โยธาโร ฯเปฯ สั (การกใดเป็นที่ตั้ง การกนั้นชื่อว่า โอกาสะ) สุตรนี้ออกมาจากสุตรว่า โอกาสะ สตถมิ ออกมาอย่างไร ? คือท่านอาจารย์กล่าวว่า โอกาสะ สตถมิ ถามว่า ในสุตรนี้ อะไร เรียกว่า โอกาสะ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า การกะใดเป็นที่ตั้งแห่งกัตตาและกัम्म การกะนั้นชื่อว่า โอกาสะ จึงสุตรว่า โยธาโร ตโมกาสั สัสมัพพันธวรรณนา พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สุตรนี้มี ๔ บท คำว่า โย แสดงอนิยตสัญญี คำว่า อาธาโร แสดงตัพพิเสสนะ คำว่า ตั แสดงนิยตสัญญี คำว่า โอภาสั แสดงสัญญา สุตรนี้เป็นสัญญาสุตร

ในคำว่า อา ภูโส ธาเรติ (ย่อมทรงไว้เป็นอย่างยิ่ง) ได้แก่ การรองรับกิริยาร่าอน

ถามว่า ย่อมทรง(รองรับ) อะไร ?

ตอบว่า ย่อมทรงกิริยาอันเป็นที่ตั้งแห่งกัตตา หรือกิริยาอันเป็นที่ตั้งแห่งกัम्म

ถามว่า ย่อมทรงกิริยาอันที่ตั้งแห่งกัตตาในที่ไหน ? ย่อมทรงกิริยาอันที่ตั้งแห่งกัम्मในที่ไหน ?

ตอบว่า ย่อมทรงกิริยาอันที่ตั้งแห่งกัตตาในวากยะว่า ปริยงเค ราชา เสติ (พระราชา ย่อมบรรทมเหนือที่บรรทม) นี้ ได้แก่ ย่อมทรงกิริยาอันเป็นที่ตั้งแห่งกัตตา ในบทว่า เสติ นี้ มีความหมายว่า กิริยาร่าอน ย่อมตั้ง(รองรับ) ทัพพะ(ร่าง)ของกัตตากล่าวคือพระราชา คือ พระราชา กล่าวคือทัพพะอันเป็นตัวกัตตา ย่อมยืนอยู่บนพื้นที่(ที่รองรับ)กล่าวคือปริยงคะ เพราะฉะนั้น อาธาระ(ที่รองรับ) กล่าวคือปริยงคะ ย่อมรองรับ แม้ซึ่งทัพพะ(สรีระ)ของพระราชา กล่าวคือกัตตา แม้ซึ่งกิริยาเป็นการบรรทม อันอาศัยอยู่บนอาธาระนั้น โดยอ้อมด้วยการสับบๆ ต่อกัน

ในอุทาหรณ์ว่า ถาลิย์ โอทน์ ปจติ (ย่อมหุงข้าวในหม้อดิน) นี้ มีความหมายว่า กิริยากล่าวคือความอ่อนนุ่ม ย่อมตั้งอยู่ในทัพพะคือข้าวสุก ทัพพะคือข้าวสุก ย่อมตั้งอยู่ในอาหาระกล่าวคือในหม้อดิน เพราะเหตุนี้ อาหาระกล่าวคือหม้อดิน ย่อมทรงไว้ แม้ซึ่งกัมมกล่าวคือทัพพะแห่งเมล็ดข้าว แม้กิริยากล่าวคือความอ่อนซึ่งอาศัยอยู่ในเมล็ดข้าวนั้น ชื่อว่า โอกาสะ เพราะวจนัตถะว่า เป็นที่อยู่ที่ตั้งอยู่ ของกัตตา ในรูปวิเคราะห์นี้ มีความหมายว่า กิริยาอันเป็นที่ตั้งแห่งกัตตา และเป็นที่ตั้งแห่งกัมม ในทัพพะมีเสื่อเป็นต้น ย่อมตั้ง คือประดิษฐานอยู่ ฉะนั้น ชื่อว่า โอกาส คือความหมายเป็นต้นว่าเสื่อ นั้น อันท่านแสดงไว้แล้ว ด้วยบทว่า เอตถ สุตฺรนี้ ท่านอาจารย์ต้องกล่าว ด้วยอำนาจแห่งลึงค์ที่เสมอกันว่า ยมฉิกรณฺ ติโมกาสฺ (ที่ใด ที่นั้น ชื่อโอกาส) (แต่) ท่านกล่าวไว้แล้วอย่างนี้ ด้วยอำนาจแห่งการสวดสะตวก

พยาปิกาทาระ (โอกาส หรืออาหารอันเป็นที่รองรับกิริยาที่มีอาเจย- วัตถุแฝงชิมซาบปะปนไปทั่วทุกซอกทุกมุม) มีอุทาหรณ์ เช่น

ชเลสฺ ชีรํ (น้ำมัน ในน้ำ)

ติเลสฺ เตลํ (น้ำมัน ชิมซาบอยู่ในเมล็ดงาทั้งหลาย)

อุจฺจุสุ รโส (รส (น้ำหวาน) มีอยู่ในอ้อยทั้งหลาย)

โอบลีเลสิการาทาระ (โอกาส หรืออาหารอันเป็นสถานที่แนบชิดกันระหว่าง อาหารวัตถุกับ อาเจยวัตถุซึ่งเป็นสิ่งที่แตกต่างกัน) มีอุทาหรณ์ เช่น

ปฺริยฺเคะ ราชา เสติ (พระราชบรรทมบนพระแท่น)

อาสเน อุปวิภูโธ สฺโฆ (พระสงฆ์นั่งแล้วบนอาสนะ)

เวสยิกาทาระ (โอกาส หรืออาหารอันเป็นสถานที่แนบชิดกันระหว่าง อาหารวัตถุกับ อาเจยวัตถุซึ่งเป็นสิ่งที่แตกต่างกัน) มีอุทาหรณ์ เช่น

ภูมีสุ มนุสฺสา จรฺนติ (มนุษย์เที่ยวไปบนพื้นดิน)

อนตฺลิกฺเข วายู วายนฺติ (ลมพัดไปในอากาศ)

อากาเส สกฺุณา ปกฺุชนฺติ (นกย่อมบินไปในอากาศ)

สามิปิกาทาระ (โอกาสหรืออาหารอันถูกกหนดขึ้นโดยอาศัยชื่อของสถานที่ใกล้เคียงอันเป็นที่ปรากฏรู้จักของชนทั่วไปมากกว่าแทนสถานที่อัน เป็นที่ตั้งจริงด้วยอุป-จารโวหาร)

วเน หตฺถิโน จรฺนติ (ฝูงช้าง เที่ยวอยู่ในป่า)

คฺงคายํ โฆโส ติฏฺฐติ (คอกวัวอยู่ใกล้แม่น้ำคงคา)

วเช คาโว ทุหนติ (โคบาล ย่อมรีดนมวัวใกล้คอก)

สาวตถิย วิหริติ เขตวเน (พระผู้มีพระภาค ประทับอยู่ที่พระเชตะวัน ใกล้เมืองสาวัตถี)

บยรรดาอุทาหรณ์เหล่านี้ ในอุทาหรณ์ว่า คงคาย โขโส นี้ มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า หมูบ้านคนเลี้ยงโค ย่อมอยู่ใกล้แม่น้ำ

๒๗๙-๙. บัดนี้ ในบรรดาการกะทั้งหลายที่เหลือ เมื่อความมีอำนาจน้อยแห่งกรรมการกะ แม้มีอยู่ เพราะกรรมการกะนั้น ทำกิริยาอันเป็นที่ตั้งแห่งกัตตาและเป็นที่ตั้งแห่งกัมมให้สำเร็จ ท่านอาจารย์ เพื่อจะแสดงกรรมการกะนั้น จึงกล่าวสูตรว่า เยน วา ฯเปฯ กรณ (บุคคลย่อมกระทำด้วยการกใดก็ดี การกนั้นชื่อว่า กรณะ) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า กรณ ตติยา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวสูตรว่า กรณ ตติยา ถามว่า ในสูตรนี้ อะไร ชื่อว่า กรณะ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า บุคคลย่อมกระทำด้วยการกใด การกนั้นชื่อว่า กรณะ จึงกล่าวสูตรว่า เยน วา กรณ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า กัตตาย่อมกระทำกิริยาด้วยอุปกรณใด ของผู้กระทำหรือว่า กัตตาย่อมเห็นด้วยการกใด หรือว่า กัตตาย่อมฟัง ด้วยการกใด การกนั้นชื่อว่า กรณ

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า เยน แสดงอนิยตสังยุตติ คำว่า วา แสดงสมุจจยะ คำว่า กรียเต แสดงกิริยา คำว่า ต่ แสดงนิยตสังยุตติ คำว่า กรณ แสดงสังยุตติ บรรดาสังยุตติการ ฯลฯ ฟังทราบว่าเป็นสังยุตติสูตร ด้วยวาศัพท์ ท่านอาจารย์ย่อมรวบรวมเอาเนื้อความที่ยังมิได้กล่าวถึง ความว่า กัตตาย่อมกระทำกิริยาด้วยอุปกรณใด ของผู้กระทำหรือว่า กัตตาย่อมเห็นด้วยการกใด หรือว่า กัตตาย่อมฟัง ด้วยการกใด รูปวิเคราะห์ว่า กัตตาย่อมกระทำกิริยาด้วยอุปกรณใด เหตุนั้น อุปกรณนั้น ชื่อว่า กรณะ กัตตาย่อมทำการงานตั้งมือเป็นต้น อันเป็นอุปกรณของกัตตาด้วยบทว่า อเนน เพราะเหตุนี้ ความหมายมีมือเป็นต้นนั้น อันท่านแสดงแล้วด้วยบทว่า อเนน ชื่อว่า กรณะ

ที่ชื่อว่า พาหิรกรณะ เพาะความที่อุปกรณทั้งหลายมีเคียงเป็นต้น ไม่ติดเนื่องด้วยความสืบต่อของกัตตา มีอุทาหรณ์ เช่น

ทาดเตน ด้วยเคียว วาสิยา ด้วยมีด ผรสุนา ด้วยขวาน กุทาเลน หรือด้วยจอบ เพราะคว

ที่ชื่อว่า อัชฌัตตกรณะ เพราะความที่เครื่องมือเป็นความติดเนื่องโดยสืบต่อกับกัตตา มีอุทาหรณ์ เช่น

หตเถน ด้วยมือ จกขุนา ด้วยตา โสเตน ด้วยหู

๒๘๐-๑๐. บัดนี้ บรรดา กัตตุการกะและกัมมการกะ ทั้งหลาย ที่ยังเหลือ เมื่อความมีอำนาจน้อยแห่งกัมมการกะแม้มีอยู่ ท่านอาจารย์ เพื่อจะแสดงอุปกรณ์แห่งกัตตา โดยความเป็นอันเดียวกัน จึงกล่าวสูตรว่า ย โภจิ ต กมม (กัตตาย่อมกระทำซึ่งการกใดก็ดี การกนั้น ชื่อว่า กรรม) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า กมมตเถ พุติยา พิงทราบการออกมานั้น โดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้ว สัมพันธวรรณนาเป็นต้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ย แสดงอนิยตสัญญา คำว่า โภจิ แสดงกิริยา คำว่า ต แสดงนิยตสัญญา คำว่า กมม แสดงสัญญา บรรดาสัญญาธิการ ฯลฯ พิงทราบว่า เป็นสัญญาสูตร มีความหมายว่า กัตตาย่อมกระทำ คือยอมสัมพันธด้วยกิริยา

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๘๑-๑๑. ท่านอาจารย์ ครั้นแสดงการกะทั้งหลาย อันไม่เป็นประธานด้วยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงกัตตุการกะ อันเป็นประธาน จึงกล่าวสูตรนี้ว่า โย โภจิ ส กตตา (การกใดยอมกระทำ การกนั้นชื่อว่า กัตตา) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า กตตริ จ

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า โย แสดงอนิยตสัญญา คำว่า โภจิ แสดงกิริยา คำว่า ส แสดงนิยตสัญญา คำว่า กตตา แสดงสัญญา รูปวิเคราะห์ว่า การกใดมีตนเป็นประธาน ย่อมกระทำกิริยา อันเป็นที่ตั้งของกัตตาและกัมม เพราะเหตุานั้น การกนั้น ชื่อว่า กัตตา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อหิชา อุทาหรณ์เหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

ท่านอาจารย์ พิงตั้งชื่อกัตตา เพื่อประโยชน์แก่การห้ามชื่อการกะอย่างอื่น แม้ในกัตตาที่กล่าวแล้วในวากยะมีอาทิวา ปุริโส คจฉติ ด้วยสูตรนี้ ถ้ามว่า เพราะอะไร จึงรู้ได้ ตอบว่า เพราะความที่สูตรว่า โย โภจิ ส กตตา เป็นอันทนกล่าวไว้แล้วโดยสามัญ การกะใด ของกัมมอันก่อน เป็นกัตตา การกะมีพระผู้มีพระภาคเป็นต้น และเพราะกล่าวว่า กัตตา ด้วยการกล่าวสูตรว่า โย โภจิ ส กตตา เมื่อมีคำถามว่า กัตตาอะไร ในสูตรว่า กตตริ ปรสสปท ในอาชยาดข้างหน้า ท่านอาจารย์ ย่อมให้รู้ เพราะความที่ท่านต้องกล่าวสูตรว่า สติ โย โภจิ ส กตตา

๒๘๒-๑๒. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้งแสดงสุทธกัตตุการกะ ด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เพื่อจะแสดงเหตุกัตตุการกะ จึงกล่าวสูตรว่า โย กาทริ ส เหตุ (การกใดเป็นผู้ใช้ให้กระทำ การกนั้นชื่อว่า เหตุกัตตา) ตี วุตต. สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า ธาตุหิ ฯเปฯ เหตุวตเถ

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า โย แสดงอนิยตสัญญา คำว่า กาทริ แสดงกิริยา คำว่า ส แสดงนิยตสัญญา คำว่า เหตุ แสดงสัญญา ฯลฯ เป็นสัญญาสูตร มีรูปวิเคราะห์ว่า กัตตาใด ยังกิริยา มีการไปและการหุงเป็นต้น ย่อมเป็นไป คือดำเนินไป เพราะอาศัยความพยายามของผู้อื่น เพราะเหตุนั้น กิริยานั้น ชื่อว่า เหตุ ได้แก่ กัตตา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โส ปุริโส ตํ ปุริสํ กम्मํ กาเรติ (บุรุษ ยังบุรุษ ให้ทำงาน) บทว่า โส ปุริโส นี้ ชื่อว่า กัตตาที่กล่าวแล้ว โดยสัมพันธ์ กับวิภัติและการิตปัจจัย ในบทว่า กาเรติ นี้ และเหตุกัตตา บทนี้ว่า ตํ ปุริสํ เป็นบทที่สัมพันธ์กับการิตปัจจัย บทนี้ว่า กम्मํ เป็นบทที่สัมพันธ์กับภธาตุ

ในที่นี้ ท่านแสดงกัตตาและกัมมรวมกันได้ ๔ อย่าง คือ

การิตกัตตา ได้แก่ เหตุกัตตา (ในประโยคเหตุกัตตฺวาจก และเหตุกัมมฺวาจก)

การิตกัมม ได้แก่ กัมมของเหตุปัจจัย (แปลว่า ยัง, ใช้)

ธาตุกัตตา ได้แก่ กัตตาของธาตุ ในประโยคกัตตฺวาจก)

ธาตุกัมม ได้แก่ กัมมของธาตุ มีวุตตกัมม อวุตตกัมมเป็นต้น

ในกัตตาและกัมมเหล่านั้น บทว่า โส ปุริโส เป็นการิตกัตตา บทว่า ตํ ปุริสํ เป็นการิตกัมม บทว่า ปุริสํ นั้น เป็นการิตกัมม เพราะความที่สุทธกัตตาและ การิตกัมมไม่มีความแตกต่างกัน บทว่า ปุริเสน เป็นกัตตาของธาตุ บทว่า กम्मํ เป็นกัมมบทของธาตุ ในประโยคการิตทั้งหลายที่เหลือ ก็นัยอย่างนี้

ก็ ในคำว่า เตน ปุริเสน, ตสฺส ปุริสสฺส นี้ ในวากยะว่า โส ปุริโส เตน ปุริเสน, ตสฺส ปุริสสฺส นี้ ในมติของคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวแล้วว่า ในคำว่า เตน นี้ ตั้งชื่อ(สุทธ)กัตตาด้วยสูตรว่า โย กโรติ ส กตฺตา ลงตติยาวิภัติในอรรถกัตตาด้วยสูตรว่า กตฺตริ จ ในคำว่า ปุริสสฺส ลงฉกฺฐีวิภัติในอรรถกัตตาด้วยสูตรว่า ฉกฺฐี จ เพราะทำ(ในใจ)ว่า วาศัพท์ ในสูตรว่า คติพุทธิ ฯเปฯ การิตฺ วา นี้ เป็นการกล่าวถึงกัมมสัญญา ไม่มีความหมายแห่งวิกัป(ปฏิเสธ)วิภัติ

ในวากยะว่า ปุริโส ปุริเสน นี้ คำว่า ปุริโส เป็นเหตุกัตตา คำว่า ปุริเสน เป็นสุทธกัตตา มีความหมายว่า บุรุษ (เหตุกัตตา) ยัง หรือว่า ใช้ บุรุษ อันเป็นสุทธกัตตา ในวากยะว่า ปุริโส ปุริสสฺส นี้ คำว่า ปุริโส เป็นเหตุกัตตา คำว่า ปุริสสฺส เป็นสุทธกัตตา มีความหมายว่า บุรุษ (เหตุกัตตา) ยัง หรือว่า ใช้ บุรุษ อันเป็นสุทธกัตตา

ในมติของคัมภีร์ปทรูปสัทธา กล่าวว่า วาศัพท์ ในสูตรว่า คติ ฯเปฯ วา นี้ มีความหมายแห่งวิกัป(ปฏิเสธ)วิภัติ ด้วยวาศัพท์นั้น ย่อมลงตติยาวิภัติเป็นต้น ในอรรถแห่งกัมมเท่านั้น ในเพราะวิกัปวิภัติทั้ง ๓ (คือตติยาวิภัติ ตติยาวิภัติ และฉกฺฐีวิภัติ)

ฉะนั้น ในคำว่า ปุริเสน นี้ เมื่อตั้งชื่อ(การิต)กัมมแล้ว ลงตติยาวิภัติในอรรถแห่ง(การิต)กัมม ด้วยวาศัพท์ในสูตรว่า กตฺตริ จ และลงฉกฺฐีวิภัติในอรรถแห่ง(การิต)กัมม ด้วยสูตรว่า พุติยาปณฺจ มินญจ

๒๘๓-๑๓. ท่านอาจารย์ครั้นแสดงการกะด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เพื่อจะแสดงการกะ จึงกล่าวสูตรว่า ยสส วา สามี (ทรัพย์ของเจ้าของใดก็ดี มีอยู่ เจ้าของนั้นชื่อว่า สามี) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า สามีสมี ญจฺจี

สูตรนี้ มี ๕ บท คำว่า ยสส แสดงอนิยตสัญญา คำว่า วา แสดงสมุจจะยะ คำว่า ปรีคโคโห แสดงกิริยา คำว่า ตํ แสดงนิยตสัญญา คำว่า สามี แสดงสัญญา ฯลฯ เป็นสัญญาสูตร สัมธ(ทรัพย์) มีอยู่แก่คนเหล่านั้น เหตุฉะนั้น คนเหล่านั้น ชื่อว่า สามี สามีศัพท์เป็นอีการันต์บุลงค์ จจริงอยู่รูปวิเคราะห์นั้น เป็นวจนัตถะที่ถือเอา(เนื้อความ)ทั้งหมด เมื่อทำรูปวิเคราะห์อย่างนี้แล้ว จึงเป็นการรวบรวมเอาทรัพย์และเจ้าของทั้งหมด

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๘๔-๑๔. ท่านอาจารย์ครั้นแสดงการกะคือสามี อันเป็นวิสยะ ด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เพื่อจะแสดง การลงวิภัตติ อันเป็นวิสยะ จึงกล่าวสูตรว่า ลิงคตเถ ปจมา (เมื่อมีอรรถของนามศัพท์ ให้ลงปฐมวิภัตติ) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า ตโต จ วิภัตติโย ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลงปฐมวิภัตติเป็นต้น หลังนาม(ลิงค์)ศัพท์ อันสมควรแก่พระดำรัสของพระชินะ ด้วยสูตรนี้ว่า ตโต จ ฯ เปฯ โย เมื่อมีคำถามว่า ปฐมวิภัตติย่อกลงในอรรถไหน ในบรรดา(อรรถของ) วิภัตติทั้งหลายเหล่านั้น ท่านอาจารย์ เมื่อจะ ลงปฐมวิภัตติในอรรถแห่งลิงค์ จึงกล่าวสูตรว่า ลิงคตเถ ปจมา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยะ ขยายความว่า ลงปฐมวิภัตติท้ายศัพท์ที่ระบุเพียงอรรถแห่งลิงค์

มีรูปวิเคราะห์ว่า ส่วนที่ลึกลับ ชื่อว่า ลิงค์ คำว่า สนิ แปลว่า อปากฎิ คำว่า องคิ แปลว่า ส่วน อนึ่ง ในสูตรนี้ ปกติรูป (ศัพท์เดิม) อันเป็นส่วนที่ปราศจากวิภัตติว่า ปุริส แห่งนิปผันนบททั้งหลาย มีบทว่า ปุริโส เป็นต้น ชื่อว่า ไม่ปรากฏ เพราะความที่ปกติรูปว่า ปุริส นั้น เป็นยังไม่เป็นนิปผันนบท และชื่อว่า ส่วน(องค) เพราะความที่ปกติรูปนั้นเป็นส่วน(หนึ่ง) ของนิปผันนบท ท่านอาจารย์เรียกปกติรูปนั้นแหละอันปราศจากวิภัตติ เป็นส่วน(หนึ่ง) ของนิปผันนบท ว่า ปุริส ซึ่ง ว่า ลิงค์ ด้วยสูตรนี้

หรือมีรูปวิเคราะห์ว่า ศัพท์ใด ยัง(บุคคล)ให้รู้ คือให้เข้าใจเนื้อความที่ลึกลับ เพราะเหตุฉะนั้น ศัพท์นั้น ชื่อว่า ลิงค์ ท่านอาจารย์ เรียกปกติรูปนั้นนั่นแหละว่า ลิงค์ ด้วยสูตรนี้

อรรถของนามศัพท์ ชื่อว่า ลิงคตเถ ก็ในคำว่า ลิงคตเถ นี้ ชื่อว่า อตถ (ความหมาย) ได้แก่ ความหมายของศัพท์มี อิทธิ (หญิง) ปุริส (ชาย) ฆฎ (หม้อ) ปฎ (ผ้า) เป็นต้นที่เป็น ที่ถูกบัญญัติขึ้น เพราะอาศัยวัตรธรรมทั้งหลาย ที่เป็นไปโดยอาการพิเศษ ด้วยการรวมตัวกันเป็นกลุ่มโดยการสืบเนื่องกัน แห่งกลาป อันมีกัมมสมุฏฐานรูป(กัมมชกลาป)เป็นต้น ในสสันดานของสัตว์ที่ยังมีชีวิต และ โดย

อาการอันแตกต่างกัน ด้วยการรวมตัวกันเป็นกลุ่มโดยการสืบเนื่องกัน แห่งอตุขกลาป ในสันดานของ
สิ่งที่ไม่มีชีวิต

ลักษณะต่างๆ ไปมีความแข็ง และการกระทบเป็นต้น แห่งสภาวะธรรมทั้งหลาย มีปฐวีและ
ผัสสะเป็นต้น ก็และอนิพัตถนบพมื่ออาทิวา ปุริส ซึ่งแสดงความหมายนี้ ชื่อว่า ลิงค์

ก็ ลิงค์ตละ มี ๒ อย่าง คือ

(๑) กัมมาทิสังสัจจลึงค์ตละ (ความหมายของนามศัพท์ที่เจือปนด้วยกรรมการกเป็นต้น)

(๒) สุทธลึงค์ตละ (ความหมายของนามศัพท์ที่ไม่เจือปน)

บรรดาลึงค์ตละทั้ง ๒ เหล่านี้ นามศัพท์มื่ออาทิวา ตถาคโต ชิโน ที่ไม่มองหากิริยา เป็นสัก
ว่าทััพพะมื่ออรรถของตน และอรรถของลึงค์ ชื่อว่า สุทธนาม

อรรถของลึงค์ ที่แสดงสมาสมื่ออาทิวา ชิตินทริโย สมโณ (หรือ) วาสัญญโ, ปุริโส คจฉติ หรือ
พุทโธ ภควา ชื่อว่า กัมมาทิสังสัจจลึงค์ตละ

อุทาหรณ์ของนามศัพท์ที่แสดงสุทธลึงค์ตละ เช่น

ปุริโส (บุรุษ), ปุริสา (บุรุษทั้งหลาย)

อุทาหรณ์ของนามศัพท์ที่แสดงสุทธลึงค์ตละ อันมีเนื้อความของจำนวน เช่น

เอโก (๑) เทว (๒)

อุทาหรณ์ของนามศัพท์ที่แสดงสุทธลึงค์ตละ อันมีความพมายของปาฏิบัททิกะ เช่น

จ (และ, ด้วย), วา (ก็ดี, บ้าง), ท (แต่), ห (แล), เท, อเท (แนะสาวใช้), เร, อเร (เหยย)

ส่วนอุทาหรณ์ ของนามศัพท์ที่แสดงกัมมาทิสังสัจจลึงค์ตละ ท่านอาจารย์มิได้ยกขึ้นแสดง
ในสูตรนี้ บัณจิตพึงเห็นอย่างนี้

ในการประกอบนามศัพท์ว่า ชิตินทริโย สมโณ (พระสมณะผู้มีอินทริยอันตนชนะได้แล้ว)
ชื่อว่า สัจจลึงค์ตละที่แสดงสมาส

ในการประกอบนามศัพท์ว่า วาสัญญโ ปุริโส (บุรุษ ชื่อวาสัญญะ) ชื่อว่า สัจจลึงค์ตละที่
แสดงตัฑทิต

ในการประกอบนามศัพท์ว่า ปุริโส คจฉติ (บุรุษ กำลังไป) ชื่อว่า สัจจลึงค์ตละที่แสดง
อาชยาต

ในการประกอบนามศัพท์ว่า พุทฺโธ ภควา (พระผู้มีพระภาค พุทธเจ้า) ชื่อว่า สังข์สังข์ลิงคัตถะที่แสดงกิตก์

ก็ปฐมาวิภัตตินี้ ย่อมเป็นในอรรถ ๑๐ อย่าง คือ ลิงคัตถะ กัตวัตถะ กัมมัตถะ ภณัตถะ สัมปทานัตถะ อปาทานัตถะ สามยัตถะ ภูมัตถะ ทิสายอคตถะ และอาลปนัตถะ

บรรดาอรรถทั้ง ๑๐ อย่างนั้น ในลิงคัตถะ พึงทราบโดยทำนองที่กล่าวถึงตัวอย่างที่เป็นไปแล้ว

ในกัตวัตถะ มีอุทาหรณ์ เช่น โย โพธิรุกข์ โรเปติ (ผู้ใดย่อมปลูกขต้นโพธิ์)

ในกัมมัตถะ มีอุทาหรณ์ เช่น ฐมโม จ วินโย จ เทสิโต (พระสูตร พระอภิธรรม และพระวินัย อันเราแสดงแล้ว)

ในภณัตถะ มีอุทาหรณ์ เช่น เถยยจิตโต (ด้วยโยจิต), อาวิกตาสุส ผาสุ โหติ (ความผาสุกย่อมมีแก่ภิกษุหนึ่งเพราะการเปิดเผยอาบัติ), อชฺมาสยํ (ตามอัธยาศัย) ก็ในอุทาหรณ์เหล่านี้ มีความหมายว่า ด้วยโยจิต เพราะเปิดเผย (และ) ตามอัธยาศัย

ในสัมปทานัตถะ มีอุทาหรณ์ เช่น น เทติ นรํ กํ ตนฺเต, น จ ปสฺสามิ อิสฺสเร (บัณฑิตย่อมไม่ให้รคนั้นแก่คนเหล่านั้น, เราจะไม่เห็นอิสสรชนทั้งหลาย) ก็ในอุทาหรณ์เหล่านี้ บทว่า เต เป็นบทที่มีปฐมาวิภัตติพหูวนะเป็นที่สุด พึงสัมพันธ์ด้วยอำนาจแห่งอรรถของสัมปทาน ว่า เตสํ น เทติ (ย่อมไม่ให้แก่แก่คนเหล่านั้น)

ในอปาทานัตถะ มีอุทาหรณ์ เช่น มิจฺฉาทโย อิเม ฐมฺมา พุทฺโธ ทูตโร ภเว (พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ห่างไกล จากธรรมทั้งหลายมิมีจฉาทิภูฏีเป็นต้น) หยายบทว่า มิจฺฉาทโย อิเม ฐมฺมา เป็นบทที่มีปฐมาวิภัตติพหูวนะเป็นที่สุด พึงสัมพันธ์ด้วยอำนาจแห่งอรรถของอปาทานว่า มิจฺฉापกาเรหิ อิเมหิ ฐมฺเมหิ (จากธรรมทั้งหลายเหล่านี้ อันมีมิจฉาทิภูฏีต้น)

ในภูมัตถะ มีอุทาหรณ์ เช่น ภควา จิตฺตมิสฺสโร (พระผู้มีพระภาค ที่เป็นเห็นเนื้อจิต) บทว่า จิตฺตํ เป็นบทที่มีปฐมาวิภัตติเอกวนะเป็นที่สุด พึงสัมพันธ์ ด้วยอำนาจแห่งอรรถของสัตตมี ว่า จิตฺเต อิสฺสโร (เป็นใหญ่เห็นเนื้อจิต)

ปฐมาวิภัตติย่อมเป็นไป ด้วยอำนาจแห่งจำนวนน้อย ในอรรถเหล่านี้ ย่อมเป็นไปในอรรถ ๑๐ อย่างเหล่านี้เท่านั้นก็หาได้ โดยที่แท้แล

ย่อมเป็นไปในอรรถว่าเหตุ มีอุทาหรณ์ เช่น ยโต นิทานํ (เพราะเหตุใด) ยตฺวาธิกรณํ (เพราะเหตุแห่งการไม่สำรวมอินทรีย์...ใด) ขยํ เวรํ ปสฺวติ (ผู้ชนะย่อมก่อเวร)

อล โข ยโต นิทานิ, ยตฺวาอิกรณิ, ชยิ เวรํ ปสวตีตยาทีสุ เหตุวตฺเถ,

ที่เป็นไปในลักษณะ มีอุทาหรณ์ เช่น เอตฺเถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ (ต้นทานั้น เมื่อเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในปัจจัย ๔ นี้), นิวิสมานา นิวิสติ (เมื่อตั้งอยู่ ย่อมตั้งมั่น), นิรุชฺชมานา นิรุชฺชติ (เมื่อดับอยู่ ย่อมดับสนิท)

บรรดาอรรถทั้งหลายเหล่านั้น ในอรรถทั้ง ๕ ประการ มีอรรถว่าภาวะเป็นต้น ในอรรถว่า เหตุ และในอรรถว่าลักษณะ ลงปฐมาวิภัติ ด้วยยอตฺถศัพท์ ในสูตรนี้

๒๘๕-๑๕. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงการลงวิภัติในลึงค์ตถะ ด้วยประการ อย่างนี้แล้ว

(บัดนี้) เพื่อจะแสดง การลงวิภัติลึงค์ตถะที่กล่าวถึงอรรถว่าอาลปนะ จึงกล่าวสูตรว่า อาลปนเ จ (เมื่ออรรถแห่งนามศัพท์ที่เป็นอาลปนะมีอยู่ ลงปฐมาวิภัติ)

สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า ลึงคตฺเถ ปจฺมา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง การลงปฐมาวิท่านอาจารย์กล่าวถึง การลงปฐมาวิภัติ ในลึงค์ตถะ ด้วยสูตรว่า ลึงคตฺเถ ปจฺมา เมื่อมี คำถามว่า อะไร ชื่อว่าวิภัติ ในลึงค์ตถะ อันแสดงอรรถแห่งอาลปนะ(การร้องเรียก) ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ลงปฐมาวิภัติแม้ในอรรถว่าลึงค์ตถะ อันแสดงอรรถแห่งอาลปนะได้ จึงกล่าวสูตรว่า อาลปนเ จ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย

วิสยาธาระ และสมุจฺจยะ ขยายความว่า ลงปฐมาวิภัติแม้ในอรรถว่าลึงค์ตถะ อันแสดง อรรถแห่งอาลปนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า อุปสรรคคือ อา ใช้ในความหมายว่า ต่อหน้า (อภิมุข) ชื่อว่า อาลปนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา โภ ปุริสา ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น บทว่า โภ นั้น หลัง ภานตศัพท์ ลงลวิภัติในอรรถว่าอาลปนะ ด้วยสูตรนี้ ตั้งลวิภัตินี้ขึ้น ชื่อ ค เมื่อสูตรว่า ภวโต โภโต ตามไปอยู่ ทำอาเทศภานตศัพท์ เป็นโภ เมื่อลบลวิภัติ ด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ปี แล้ว พึงทราบรูป สำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปุริส นั้น หลังปุริสศัพท์ เมื่อลงลวิภัติในอรรถว่าอาลปนะ ด้วยสูตรนี้แล้ว ตั้งล วิภัติ ชื่อ ค อาเทศสระที่สุดแห่งปุริสศัพท์ เป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า อการปิตาทุยนตฺตานมา ทำรัสสะ อาอักษร เป็นอักษร ด้วยสูตรว่า อากาโร วา เมื่อลบค แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภาวนโต นั้น หลังภาวนตศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ทำนตศัพท์ ให้เป็นเหมือนนตตุ ด้วยสูตรว่า เสเสสุ นตฺว เมื่อทำอาเทศนตฺพฺร้อมวิภัตติ เป็นนโต ด้วยสูตรว่า นตฺสส นโต แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ราช มินัยอันกล่าวแล้วนั้นเที่ยว

ในอุทาหรณ์ว่า ภาวนโต ราชานอ นี้ ภาวนโต ศัพท์ มินัยที่กล่าวแล้ว บทว่า ราชานอ นั้น หลังราชศัพท์ เมที่ลงโยวิภัตติด้วยสูตรนี้แล้ว ทำอาเทศโยวิภัตติเป็นอาโน ด้วยสูตรว่า โยนมาโน เมือบสรรหน้าและทำปทิสระหลังเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า เท สเข นี้ หลังศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติด้วยสูตรนี้แล้ว ตั้งสิวิภัตติ ซ็อค เมื่อลบคแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ บทว่า สเข หลังสขศัพท์ มีลงสิวิภัตติด้วยสูตรนี้แล้ว ตั้งสิวิภัตติ ซ็อค เมื่อทำอาเทศ เป็นเป็นเออักษรแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

บทว่า สชิโน เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ทำอาเทศโยวิภัตติ เป็นอาโน ด้วยสูตรว่า สขโต จาโยโน เมื่ออาเทศสระที่สุคแห่งสขศัพฺ เป็นอักษรด้วยสูตรว่า สขนตฺสสิ โนนานเสสุ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๒๘๖-๑๖. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงการลงปฐมวิภัตติในลิงคัตถะ อันเกินด้วยอรรถว่าอาลปนะ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงการลงตติยวิภัตติ ในอรรถว่าภระอันเป็นเป็นอุปกรณ จึงกล่าวสูตรว่า กรณ ตติยา (ลงตติยวิภัตติในกรณการก) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า เยน วา ฯเปฯ ฌ การออกมาเป็นต้นนั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

สูตรนี้ มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และ วิสยี่ ขยายความว่า ลงตติยวิภัตติในกรณการกะ เครื่องมือ ชื่อว่า ภระ เพราะวาจันตถะว่า เป็นอุปกรณอันบุคคลย่อมใช้สอย

คำว่า อคคินา เป็นพหิภระ เพราะความที่ เพราะสืบต่อกับกัตตา คำว่า มนสา กาเยน เป็นอัมตตภระ เพราะความเป็นความสียต่อของกัตตา

บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มนสา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังมนศัพท์ เมื่อลงนตติยวิภัตติเอภวจนะแล้ว ทำอาเทศนา เป็นอา ด้วยสูตรว่า มโนคณาทีโต ฯเปฯ มีอา เมื่อลงสอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า ส สเร วาคโม แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๒๘๗-๑๗. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงการลงตติยวิภัตติ ในอรรถว่าภระ ด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เพื่อจะแสดงการลงตติยวิภัตติ ในการปรกอบกับนิบาต แะในอการกะ จึงกล่าวสูตรนี้ว่า สหาทีโยเค จ (ลงตติยวิภัตติในที่ประกอบด้วย สห ศัพท์เป็นต้น และในอรรถอื่นๆ) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า กรณ ตติยา การออกมาเป็นต้นนั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และสมุจจยะ ท่านอาจารย์ย่อรวบรวมไว้ว่า สหศัพท์ เป็นต้น ของศัพท์เหล่านี้ เพราะเหตุนี้ ศัพท์เหล่านั้น ชื่อว่า สหาติ ได้แก่ สหธิ (กับ) สมิ (เสมอ) นานา (ต่างๆ) วินา (เว้น) อลิ (อย่าเลย) การประกอบกับสหศัพท์ เป็นต้น ชื่อว่า สหาติโยค ในการประกอบกับสหศัพท์เป็นต้นนั้น ลงตติยวิภัติ ในการเกิดขึ้นแห่งเนื้อความของศัพท์เหล่านั้น ด้วยจ ศัพท์

ในการประกอบกับสหศัพท์ มีอุทาหรณ์ว่า

สหาปิ คคเคน สโฆ อุโปสถิ กรเยย (สงฆ์พึงกระทำอุโบสถกรรมโดยปราศจากภิกษุชื่อว่า คคคะ)

ในการประกอบกับสหาติ มีอุทาหรณ์ว่า

มหตา ภิกขุสเณ สหธิ, สหสเสน สมิ มิตา ((นับเสมอด้วยพัน))

ในการประกอบกับศัพท์ที่มีอรรถเหมือนอรรถของสหศัพท์ มีอุทาหรณ์ว่า

เทวตโต ราชคหิ ปาวิสสิ โกกาลีเกน ปจฉาสมเณน (พระเทวทัตเข้าไปสู่เมืองราชคฤห์กับ พระผู้ติดตามชื่อว่า โกกาลีเกะ)

และในอุทาหรณ์เหล่านี้ คือ

คุณสมวาเย มีอุทาหรณ์ เช่น ปุตเตน สห ญโล (คนอ้วนกับบุตร)

ทัฬหสมวาเย มีอุทาหรณ์ เช่น ปุตเตน สห ‘โคมา’ (ผู้มีโค พร้อมบุตร)

กิริยสมวาเย มีอุทาหรณ์ เช่น ปุตเตน สห คจฉติ (บิดาอ ย่อมไปพร้อมบุตร)

๒๘๘-๑๘. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงการลงตติยวิภัติในอรรถว่ากรณะแล้ว (บัดนี้) เพื่อแสดงการลงตติยวิภัติในอรรถว่ากัตตา จึงกล่าวสูตรว่า กตตริ จ (ลงตติยวิภัติในกัตต การก และในการอื่น ๆ) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า กรณ ตติยา การออกมานั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย วิสยะ และสมุจจยะ มีรูปวิเคราะหว่า ผู้โดยย่อทำ เหตุนี้ ผู้ที่นั้น ชื่อว่า กัตตา ในกัตตานั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ ลงตติยวิภัติในอรรถอิตถัมภูตลักษณะ (เครื่องสังเกตของบุคคลผู้ถึง คุณลักษณะอย่างนี้), ในกิริยาวัคคะ (การทำกิริยาให้สำเร็จโดยรวดเร็ว), ในที่ประกอบด้วย ปุพพ ศัพท์ สหิ สศัพท์ สมาน ศัพท์ กลห ศัพท์ นิปุลน ศัพท์ มิสสก ศัพท์ สขิล ศัพท์ ในระยะเวลาและ หนทาง และในอรรถของปฐมวิภัติ ทุติยวิภัติ สัตตมีวิภัติ

บรรดาการลงวิภัติในอรรถเหล่านั้น :-

ลงตติยวิภัติ ในอิตถัมภุตลักษณะ ในอุทาหรณ์นี้ว่า อุณปถจพจนเนน ปตเตน (มีบาตร
ร้าวยังไม่ถึง ๕ แห่ง) ในพระบาลีว่า โย ปน ภิกขุ อุณปถจพจนเนน ปตเตน อณฺเฏ ปตฺตํ เจตาเปยฺย
(ภิกษุใด มีบาตรร้าวยังไม่ถึง ๕ แห่ง พึงขอบาตรใหม่ได้) นี้ บทว่า ภิกขุ เป็นอาการอย่างนี้ ที่คน
ทั้งหลายพึงสังเกตได้ มีความหมายว่า ภิกษุรูปนั้น ถูกกำหนดด้วยบาตรที่ร้าว (แล้วเย็บไว้) ยังไม่ถึง
๕ แห่ง บาตรนั่นเอง เป็นอิตถัมภุตด้วยอำนาจความเป็นประธาน แม้ภิกษุ ชื่อว่า อิตถัมภุต เพราะ
ประพศิตร่วมกัน ท่านอาจารย์ย่อมกล่าวความหมายไว้แม้ว่า อุณปถจพจนโน หุตฺวา (เป็นบาตรที่ร้าว
แล้วเย็บไว้) ยังไม่ถึง ๕ แห่ง)

ลงตติยวิภัติ ในอิตถัมภุตลักษณะ ในอุทาหรณ์นี้ว่า ภินเนน สีเสน ปคฺขรฺนเตน โลหิตฺเตน
(มีศีระษะอันแตกแล้ว มีโลหิตอันไหลออกอยู่) ในพระบาลีว่า สา กาลี ภินเนน สีเสน ปคฺขรฺนเตน โลหิ
เตน ปฏฺวิสกานํ อุชฺฌาเปติ (นางกาฬีนนั้นมีศีระษะอันแตกแล้ว มีโลหิตอันไหลออกอยู่ ฟ้องร้องกะผู้
คู้เคยทั้งหลาย) นี้ บทว่า กาลี เป็นอาการอย่างนี้ ที่คนทั้งหลายพึงสังเกตได้ มีความหมายว่า นางกาฬี
นั้น มีศีระษะแตก มีโลหิตไหลเป็นทาง อันคนทั้งหลายสังเกตได้ หมายความว่า นางกาฬี มีศีระษะแตก
แล้ว คือเป็นผู้มีศีระษะแตกแล้ว มีโลหิตไหลออกอยู่ คือเป็นผู้มีโลหิตไหลแล้ว บทว่า ปฏฺวิสกานํ ได้แก่
ต่อชนทั้งหลาย ผู้อยู่บ้านใกล้เรือนเคียง บทว่า อุชฺฌาเปติ ความว่า ย่อมทำให้คนที่ยังไม่รู้แล้ว ได้เห็น

ลงตติยวิภัติ ในอิตถัมภุตลักษณะ ในอุทาหรณ์นี้ว่า ติทฺถนฺทเกน กมฺณชฺฌลฺนา (มีไม้เท้า
สามง่าม) ในพระบาลีว่า ติทฺถนฺทเกน กมฺณชฺฌลฺนา ปรีพฺพาชกมฺทกฺขิ (ได้เห็นปรีพาชก มีไม้เท้าสามง่าม)
นี้ บทว่า ปรีพฺพาชกํ เป็นอาการอย่างนี้ ที่คนทั้งหลายพึงสังเกตได้ มีความหมายว่า ปรีพาชก มีไม้เท้า
สามง่าม เป็นเครื่องสังเกต

ลงตติยวิภัติ ในกิริยาปวคคะ มีตัวอย่าง เช่น

เอกาเหเนว พาราณสี ปายาสี (ไปสู่เมืองพาราณสีโดยวันเดียวเท่านั้น) และคำว่า กิริยา
ปวคค มีความหมายว่า การกระทำกิริยาให้สำเร็จโดยรวดเร็ว

ลงตติยวิภัติ ในการประกอบกับบุพพศัพท์เป็นต้น มีอุทาหรณ์ เช่น

มาเสน ปุพฺโพ (ผู้เกิดก่อนเดือนหนึ่ง)

ปีตรา สทิสฺโส (ผู้เหมือนกับบิดา)

ปีตรา สมานโน (ผู้เหมือนกับบิดา)

อาสิณา กลโห (การทะเลาะเพราะดาบ)

วาจาย นิบุโณ (ผู้นี้มีนวลโดยวาจา)

คุเพน มิสสโก (ระคนหรือผสมด้วยน้ำอ้อยงบ)

วาจา สขิโล (ผู้อ่อนหวานโดยวาจา)

ลงตติยวิภัติ ในการประกอบกับกาล (ระยะเวลา) มีอุทาหรณ์ เช่น

กาเลน ฆมมสากจฉา (การสนทนาธรรมตามกาล)

ลงตติยวิภัติ ในการประกอบกับอทุธาน (ระยะทาง) มีอุทาหรณ์ เช่น

โยชเนน ธาวติ (วิ่งไปโดยโยชน์)

ลงตติยวิภัติ ในปัจฉิมัตถะ มีอุทาหรณ์ เช่น

มณินา เม อตโถ (แก้วมณี เป็นที่ต้องการของเรา)

อตตนา ว อตตนา สมมตติ (พระเถระเป็นตนเองสมมุติตนเอง)

ลงตติยวิภัติ ใน กัมมัตถะ (อรรถกัมม) มีอุทาหรณ์ เช่น

ติเลหิ เขตเตว ปติ (ย่อมหว่านงาในนา)

สรีกเชถ โน รชเชน (ขอพระองค์ จงแบ่งซึ่งราชสมบัติ)

ลงตติยวิภัติ ในปัญจมัตถะ (อรรถปัญจมี) มีอุทาหรณ์ เช่น

สมุจฺจโต เตน สมณเณ (พวกเราพ้นดีแล้วจากพระมหาสมณะนั้น)

ลงตติยวิภัติ ในสัตตมัตถะ (อรรถสัตตมี) มีอุทาหรณ์ เช่น

ทกฺขิเณน วิรุฬฺหโก (ท้าววิรุฬหกอยู่ในทิศใต้)

๒๘๙-๑๙. สูตรนี้ว่า เหตุวตฺถ เจ (ลงตติยวิภัติในอรรถว่าเหตุ และในที่ประกอบด้วย ศัพท์ที่มีอรรถว่าเหตุ) ออกมาจากสูตรว่า กรเณ ตติยา การออกมาเป็นต้นนั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยาธาระ และอนุกัฏฐณะ ชยายความว่า ลงตติยวิภัติใน อรรถว่าเหตุ และในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถว่าเหตุ

ในอรรถว่าเหตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

อนเนน วสติ (อยู่เพราะข้าว) มีความหมายว่า อนนเหตุนา วสติ (อยู่เพราะเหตุแห่งข้าว) แม้ในอุทาหรณ์ที่เหมือนกันอย่างนี้

อนึ่ง ในคัมภีร์กัจจายณะนี้ อุทาหรณ์ที่ประกอบกับอรรถว่าเหตุเท่านั้น มาแล้ว

ส่วนอุทาหรณ์ทั้งหลาย ของการลงตติยาวิภัตติ ในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถว่าเหตุ เช่น

เกน เหตุนา (ย่อมอยู่เพราะเหตุอะไร)

อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น มาแล้วในคัมภีร์นยาสะและคัมภีร์ปทรูปสิทธิเป็นต้น

๒๙๐-๒๐. สูตรนี้ว่า สตตมยตเถ จ (ลงตติยาวิภัตติในอรรถของสัตตมีวิภัตติและอื่นๆ) ออกมาจากสูตรตามที่กล่าวแล้ว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และสมุจจยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๙๑-๒๑. สูตรนี้ว่า เยนงควิกาโร (ความพิการของร่างกายย่อมมีด้วยอวัยวะใด ให้ลงตติยาวิภัตติในอวัยวะนั้น) ออกมาจากสูตรตามที่กล่าวแล้ว การออกมาเป็นต้นนั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยภระณะ และกัมม ขยายความว่า ความพิการของร่างกาย สังเกตเห็นได้ด้วยอวัยวะอันมีโรคใด

ความพิการ ความผิดปกติ คือความเป็นอย่างอื่น ของร่างกายสังเกตเห็นได้ ด้วยอวัยวะของร่างกาย อันมีโรคใด ให้ลงตติยาวิภัตติในอวัยวะนั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๙๒-๒๒. สูตรนี้ว่า วิเสสเน จ (ลงตติยาวิภัตติในอรรถวิเสสนะ และท้ายศัพท์อื่นๆ) ออกมาจากสูตรตามที่กล่าวแล้วนั่นเอง การออกมาเป็นต้นนั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยาธาระ และอนุกัฑฒนะ เพราะความที่ศัพท์ เป็นศัพท์มีอรรถว่ารวบรวมทั้งหมด ที่เป็นพิเศษ หรือเป็นปกติโดยมาก โดยความเป็นโคตร นาม ขาติ ศิลปะ วย และคุณสมบัติ

๒๙๓-๒๓. สูตรนี้ว่า สมปทานะ จตฺตถิ (ลงจตฺตถิวิภัตติในสัมปทานการก) ออกมาจากสูตรว่า ยสฺ ๗เปฯ สมปทานํ การออกมานั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว แสดงด้วยวิสยะ และวิสยิ

ด้วยสัมปทานศัพท์ ท่านอาจารย์ ย่อมรวบรวมเอาการประกอบกับทาน อาโรจน และสิลาขเป็นต้น

ด้วยสัมปทานศัพท์นั้น ท่านได้กล่าวถึงการประกอบมีการประกอบกับนโมศัพท์เป็นต้น

(ในสูตรนี้) ด้วยการประกอบกับคำว่า จตุตถิ หมายถึงความว่า ลงจตุตถีวิภัติ ในอรรธว่ากัตตา ในอรรธว่ากัมมะ ในอรรธกรณะ ในอรรธนิสสักะ(ปัญจมีวิภัติ) ในอรรธัญฐี ในอัจจันตสังโยค และในอรรธสัตตมีวิภัติ ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า เหตุวตเถ จ นี้ ลงจตุตถีวิภัติในอรรธว่าเหตุ

ลงจตุตถีวิภัติ ในอรรธว่ากัตตา มีอุทาหรณ์ เช่น

อสกุกตา ธนญชยาย (พวกเราเป็นผู้อันพระเจ้าธัญชัย ไม่สักการะแล้ว) มีความหมายว่า พวกเราเป็นผู้อันพระเจ้าธัญชัย ไม่สักการะแล้ว

ลงจตุตถีวิภัติ ในอรรธว่ากัมมะ(ทุติยวิภัติ) มีอุทาหรณ์ เช่น

ทกาย เนติ (ย้อมนำไปสู่สระน้ำ) สคคาย คจจติ (ย้อมไปสรวรรค) มีความหมายว่า ย้อมนำไป ย้อมไปสู่สรวรรค

ลงจตุตถีวิภัติ ในอรรธว่ากรณะ(ตติยวิภัติ) มีอุทาหรณ์ เช่น

อกุขราย ปกรณวณณํ ส่วนเนติ (ย้อมพรรณนาอรรธกถาของคัมภีร์ด้วยอักษร) คำว่า อกุขราย แปลว่า อกุขเรน (ด้วยอักษร)

ลงจตุตถีวิภัติ ในอรรธว่านิสสักะ (ปัญจมีวิภัติ) มีอุทาหรณ์ เช่น

วิรมถายสมนโต มม วจนาย (ขอพวกท่าน จงงดเว้นจากการกล่าวสอนข้าพเจ้า) คำว่า มม วจนาย มีความหมาย มม วจนโต (จากการสอบเรา)

ลงจตุตถีวิภัติ ในอรรธว่าัญฐีวิภัติ มีอุทาหรณ์ เช่น

มทโต คณาย ภตฺตา (เป็นเจ้าแห่งฝูงหงษ์จำนวนมาก) คำว่า คณาย ภตฺตา มีความหมายว่า เจ้าของฝูง

ลงจตุตถีวิภัติ ในอรรธว่าสัตตมีวิภัติ มีอุทาหรณ์ เช่น

ภควโต สีสฺส ปาตุกมมาย (ในการกระทำการแยมให้ปรากฏของพระผู้มีพระภาค) มีความหมายว่า ในการกระทำการแยมให้ปรากฏ

ลงจตุตถีวิภัติ ในอัจจันตสังโยค มีอุทาหรณ์ เช่น

จิริรตฺตาย (ตลอดราตรีอันยาวนาน) มีความหมายว่า ตลอดราตรียาวนาน

การอาเทศ สวิภัติเป็นอายุ เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า อายุ จตุตถเภาวจนสฺส ตฺ

๒๙๔-๒๔. สูตรนี้ว่า นโมโยคาทีสวปี จ (ลงจุดตุตถีวิภัติแม่ในที่ประกอบด้วย นโม ศัพท์ เป็นต้นด้วย) ออกมาจากสูตรมีนัยอันกล่าวแล้ว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยวิสยะ อาธาระ อละอนุกัฏณะ ด้วยอปีศัพท์(ในสูตรนี้) ท่านอาจารย์ย่อมปฏิเสศการลงจุดตุตถีวิภัติในที่บางแห่ง แม้ในการประกอบด้วย นโม ศัพท์ เป็นต้น

อุทาหรณ์ เช่น นาคสส แปลว่า พระชีนาสพ

๒๙๕-๒๕. สูตรนี้ว่า อปาทานे पण्णमी (ลงปัญจมีวิภัติในอปาทานการก) ออกมาจากสูตรว่า ยสฺมา ฯเปฯ ทานํ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย วิสยะ และวิสยี้

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า ทูรณติกทุช ฯเปฯ โลกาทตุสุ จ ปัญจมีวิภัติ ย่อมเป็นไป ในอรรถว่ากัมมะ และภณะ มีอุทาหรณ์ ดังต่อไปนี้

ลงปัญจมีวิภัติ ในอรรถว่ากัมมะ เช่น

อป सालाय (หลีกจากศาลา) มีความหมายว่า เว้นแล้วซึ่งศาลา

ลงปัญจมีวิภัติ ในอรรถว่าภณะ เช่น

โถกา มุจฺจติ (หลุดพ้นเล็กน้อย) มีความหมายว่า โถเคน มุจฺจติ (หลุดพ้นโดยเล็กน้อย)

สตุสฺมา พนฺโธ นโร (คนอันพระราชาจงจำเพราะหนี้ ๑๐๐) มีความหมายว่า สเตน พนฺโธ (จำเพราะหนี้ ๑๐๐)

๒๙๖-๒๖. สูตรนี้ว่า การณตเถ จ (ลงปัญจมีวิภัติในอรรถว่าเหตุ) ออกมาจากสูตรตามที่กล่าวแล้ว การออกมาเป็นต้นนั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และอนุกัฏณะ ด้วยสูตรนี้ ท่านอาจารย์ย่อมปฏิเสศการลงตติยาวิภัติ ในอรรถว่าเหตุ

๒๙๗-๒๗. สูตรนี้ว่า กมฺมตเถ ทุตฺติยา (เมื่อควรกล่าวอรรถกรรม ให้ลงตติยาวิภัติ) ออกมาจากสูตรว่า ยํ กโรติ ตํ กมฺมํ การออกมาเป็นต้นนั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย วิสยะ และวิสยี้

ทฤติยาวิภัตติ ย่อมเป็นไปใน ปจจตถ (อรรถว่าปฐมวิภัตติ) ตติยตถ (อรรถว่าตติยาวิภัตติ) สมปทานตถ (อรรถว่าจตุตถวิภัตติ) ปถจจมยตถ (อรรถว่าปัญจมีวิภัตติ) สตตมยตถ (อรรถว่าสัตตมีวิภัตติ) อัจจนตสโยค (อัจจันตสังโยค)

ลงทฤติยาวิภัตติ ในปจจตถ (ปฐมวิภัตติวิภัตติ) ด้วยอรรถศัพท์ ในสูตรนี้ว่า กมมตเถ ทฤติยา มีอุทาหรณ์ เช่น

อตตนาว อตตานํ สมมนิตพฺพํ (ตนเอง อันตนเอง พึงสมมติ) ในอุทาหรณ์นี้ บทว่า อตตานํ เป็นทฤติยาวิภัตติ ตพพปัจจย เป็นกัมมวาจก ลงตติยาวิภัตติ

ลงทฤติยาวิภัตติ ในตติยตถ (อรรถว่าตติยาวิภัตติ) ด้วยสูตรว่า ตติยาสตตมโนจ มีอุทาหรณ์ เช่น

สเจ มํ สมโณ โคตโม นาลปิสฺสตี (ถ้าสมณโคตม จักไม่กล่าวกับเราไซ้) ตวญจ มํ นาภิภาสสิ (และถ้าท่านย่อมไม่พูดกับเรา)

ลงทฤติยาวิภัตติในสมปทานตถ (อรรถว่าจตุตถวิภัตติ) ด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้ว่า ตติยาสตตมโนจ มีอุทาหรณ์ เช่น

ปจจาโรเจมิ ตํ เทว, สพฺพภูตานิสมฺมสฺร (ข้าแต่ท้าวะ ผู้เป็นใหญ่แห่งภูตทั้งปวง ข้าพเจ้าย่อมบอกต่อท่าน)

ลงทฤติยาวิภัตติในปถจจมยตถ (อรรถว่าปัญจมีวิภัตติ) ด้วยจศัพท์ นั้นนั้นแหละ มีอุทาหรณ์ เช่น

ปุพฺพเพน คามํ รมณียํ (ปานารื่นรมย์ในทิศตะวันออกจากหมู่บ้าน) มีความหมายว่า ปุพฺพเพน คามมฺหา รมณียํ (นารื่นรมย์ในทิศตะวันออกจากหมู่บ้าน)

ลงทฤติยาวิภัตติในสตตมยตถ (อรรถว่าสัตตมีวิภัตติ) ด้วยสูตรว่า ตติยาสตตมโนจ มีอุทาหรณ์ เช่น

ปุพฺพณฺหสมยํ (ในเวลาเช้า) มีความหมายว่า ปุพฺพณฺหสมเย (ในเวลาเช้า) เอกํ สมยํ (ในสมัยหนึ่ง) มีความหมายว่า เอกสมยํ สมเย (ในสมัยหนึ่ง)

๒๙๘-๒๙๙. สูตรนี้ว่า กาลทฺธา ฯเปฯ เค (ลงทฤติยาวิภัตติในที่กระทำอย่างต่อเนื่องกับเวลาและหนทาง) ออกมาจากสูตรว่า กมมตเถ ทฤติยา การออกมาเป็นต้นนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยสัมพันธัญญู และวิสยาธาระ ขยายความว่า เมื่ออัจจันตสังโยคคือการประกอบประกอบอย่างต่อเนื่อง กับทัพพะ คุณศัพท์ และกริยา แห่งกาลเวลาและหนทางทั้งหลาย ลงทฤติยาวิภัตติ

กาลอัจฉตสังโยคะ มีอุทาหรณ์ เช่น

มาสมธิเต (เขาเรียนตลอดเดือน)

อัทธอจันตสังโยคะ มีอุทาหรณ์ เช่น

โยชน กลกั กโรนโต (เดินทะเลาะกันตลอดหนึ่งโยชน์)

๒๙๙-๒๙. สูตรนี้ว่า กัมมปวจนียยุตเต (เมื่อประกอบนิบาตและอุปสรรคที่ชื่อว่า กัมมปวจนียะ ให้ลงทุติยวิภัตติ) ออกมาจากสูตรตามที่กล่าวแล้ว

สูตรนี้มีบทเดียว แสดงด้วยวิสยะ กิริยาอัน[อุปสรรคและนิบาต]เหล่าใดพึงแสดงโดยประการต่างๆ อุปสรรคและนิบาตเหล่านั้น ชื่อว่า กัมมปวจนียะ ได้แก่ศัพท์เหล่าไหน ? ได้แก่ ศัพท์ทั้งหลายมี อภิและอนุเป็นต้น การประกอบด้วยอภิและอนุเป็นต้นเหล่านั้น ชื่อว่า กัมมปวจนียยุตเต เมื่อประกอบนิบาตและอุปสรรคที่ชื่อว่า กัมมปวจนียะ

อุทาหรณ์ ตั โข ปน ภาวนตฺ โคตมฺ (ของพระโคตมผู้เจริญพระองค์นั้น) ในพระบาลีนี้ว่า ตั โข ปน ภาวนตฺ โคตมฺ เอวํ กลยาโณ กิตติสทฺโท อพฺภุคฺโคโต (อนึ่ง กิตติศัพท์อันงามของพระโคตมผู้เจริญพระองค์นั้น พึงขจรไปแล้วอย่างนี้) ลงทุติยวิภัตติ ในสามยตถ (อรรถฉัฎฐวิภัตติ) มีความหมายว่า ตสส ปน โภโต โคตมสส เอวํ ฯเปฯ อพฺภุคฺโคโต (อนึ่ง กิตติศัพท์อันงามของพระโคตมผู้เจริญพระองค์นั้น ฯลฯ พึงขจรไปแล้วอย่างนี้)

ก็ในความหมายนี้ กลุ่มบทว่า ตั โข ปน ภาวนตฺ โคตมฺ เอวํ ฯเปฯ อพฺภุคฺโคโต เป็นการแสดงการถึงอาการอย่างนี้ แม้ภาวะ(นี้) ก็ชื่อว่า อิตถัมภูตฺตถะ

เพราะความเป็นไปร่วมกับกิตติศัพท์อันเป็นอาการอย่างนี้ อภิศัพท์ เป็นกัมมปวจนียะในการแสดงอาการอย่างนี้ ลงทุติยวิภัตติในบทอันมีอรรถว่าสามีว่า ภาวนตฺ โคตมฺ เพราะความที่คำนี้เป็น การประกอบด้วยอภิศัพท์นั้น มีความหมายว่า ของพระโคตมผู้เจริญพระองค์นั้น

คำว่าปพฺพชิตมฺนุปพฺพชิสฺสุ ในอุทาหรณ์ว่า ปพฺพชิตมฺนุ ปพฺพชิสฺสุ (ชนทั้งหลายบวชตามพระโพธิสัตว์ผู้บวชแล้ว) นี้ มีความหมายว่า พระโพธิสัตว์ออกบวชแล้ว ชนทั้งหลายออกบวชแล้ว เพราะทำการออกบวชของพระโพธิสัตว์นั้น ให้เป็นสัญลักษณ์

ลงทุติยวิภัตติในอรรถว่าสัตตมี เพราะความที่ประกอบ กับอนุศัพท์ ที่แสดงเรื่องราวสังเกตอันเป็นกัมมปวจนียะ

๓๐๐-๓๐. สูตรนี้ว่า คติพฺพุทธิภุขฺปชฺหรกรสยาทีนํ การิเต วา (เมื่อมีกจริตปัจจัยในที่ประกอบกับ คมฺ ชาติ พุชฺ ชาติ ภุชฺ ชาติ ปชฺ ชาติ หรฺ ชาติ กรฺ ชาติ และ ลี ชาติ เป็นต้น ให้ลงทุติยวิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า กัมมตฺเถ ทุติยา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ลงทุติยวิภัตติ ในบทมี

อาทิวา กุฎี ในเมื่อเป็นกัมมของธาตุ ในอุททาทรณมีอาทิวา กุฎี กโรติ (สร้างกุฎี) ด้วยสูตรว่า กมมตเถ พุ
 ตिया แล้ว ถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การลงทุตติยาวิภัตติในการิตกัมมว่า ปุริส (ยังบุรุษ) ใน
 วากยะว่า ปุริโส ปุริส กมม การติ (บุรุษยังบุรุษให้ทำงาน) พึงมีได้อย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ เมื่อจะ
 แสดงว่า ลงทุตติยาวิภัตติ แม้ในการิตกัมมมีอาทิวา ปุริส (ยังบุรุษ) ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า คติ ฯเปฯ
 เต วา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยสัมพันธัญญี ภาวสัทตมี และวาทิกบัณฑิตะ ขยายความว่า เมื่อกา
 ไรตปัจจยมีอยู่ในการประกอบธาตุทั้งหลาย อันมีคต พุทธิ าลณ สีธาตุดั้งเดิม ลงทุตติยาวิภัตติได้บ้าง

เพราะความสำเร็จในสูตรก่อนนั้นเทียว การแสดงสูตรนี้ ย่อมมีเพื่อปฏิเสธ ฉะนั้น ลงทุตติยา
 วิภัตติ ในอุททาทรณนี้ว่า ปุริโส ปุริส กมม การติ (บุรุษยังบุรุษให้ทำงาน)

ในคำว่า ปุริเสน นี้ลงทุตติยาวิภัตติในอรรถว่ากัมม ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า กตตริ จ

ในคำว่า ปุริสสส นี้ลงทุตติยาวิภัตติในอรรถว่ากัมม ด้วยสูตรว่า ทุตติยาปณจมีนญ ด้วยคำ
 ที่กล่าวมานี้ เป็นมติของพระพุทธรูปปิยเถร ผู้แต่งคัมภีร์ปทรูปสิทธิ

อีกนัยหนึ่ง ท่านอาจารย์ยอมปฏิเสธสูตรก่อน ด้วยสูตรนี้ ฉะนั้น วาศัพท์ในสูตรนี้ เปียด
 เปียนกัมมสัญญา ด้วยวาศัพท์ที่เกินมา แล้วทำกัตตสัญญา ในคำทั้งหลายเหล่านี้ว่า เตน ปุริเสน, ตสส
 ปุริสสส ลงทุตติยาวิภัตติกัตต และลงทุตติยาวิภัตติในอรรถว่ากัตต ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า นิทธารณ จ กัมม
 สัญญาด้วยวาศัพท์ ในวิธิสูต ท่านอาจารย์ยอมทำวิภัตติวิธาน แม้ด้วยวาศัพท์ ในสัญญาสูตร ด้วยคำที่
 กล่าวมานี้ เป็นมติของท่านอาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์นยาสะ สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้เป็นสังคคาถาว่า

ความเป็นกัตตา อันมีสัมพันธกับกิริยาอันเป็นผล

แม้เป็นกัตตาแห่งกิริยาอันเป็นผล เพราะระบุงิริยาอันเป็นผลนั้น

เพราะเนื่องด้วยแสดง ว่า ศัพท์ (ในสูตรนี้)

วิธีของวาศัพท์

ในคานานันมีคำอธิบายดังนี้ :- บทว่า วาวิธานโต ได้แก่ เพราะเป็นวิธีของวาศัพท์ในสูตรว่า
 คติพุทธิ ฯเปฯ วา บาทคาถาว่า ผลกิริยาย กตตปิ ได้แก่ แม้เป็นกัตตาของกรณกิริยาอันเป็นผล ใน
 บทว่า การติ บาทคาถาว่า อณณณูปตติโต ความว่า เมื่อความไม่เพ่งถึงกิริยาอันเป็นเหตุแห่งผล มี
 อยู่ แม้กัตตาย่อมมีได้เพราะกิริยาอันเป็นผล จากความไม่เกิดขึ้นโดยความเป็นกัมมะ

๓๐๑-๓๐๒. สูตรนี้ว่า สามิสมี ญญี (ลงทุตติยาวิภัตติในบุคคลผู้เป็นเจ้าของ) ออกมาจากสูตร
 ว่า ยสส วา ฯเปฯ ต สามี

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะและวิสยี่

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๐๒-๓๒. สูตรนี้ว่า โอกาเส สตตมี (ลงสัตตมีวิภัตติในโอกาสการก) ออกมาจากสูตรว่า โยธาโร ฯเปฯ สั

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๐๓-๓๓. ท่านอาจารย์ครั้นแสดง การลงวิภัตติ ด้วยอำนาจแห่งเนื้อความ อันไม่ทั่วไป ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงการลงฉกฉกวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ ด้วยอำนาจแห่งเนื้อความ โดยทั่วไป จึงกล่าวสูตรว่า สามิสส ฯเปฯ เลหิ จ (เมื่อมีการประกอบด้วย สามิ ศัพท์, อีสสร ศัพท์, อธิปติ ศัพท์, หายาท ศัพท์, สกขิ ศัพท์, ปติภู ศัพท์, ปสูต ศัพท์, กุสล ศัพท์ และศัพท์อื่นๆ ให้ลงฉกฉกวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ)

สูตรนี้ ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สามิสมี ฉกฉก, โอกาเส สตตมี ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง การลงฉกฉกวิภัตติ ด้วยอำนาจแห่งความไม่ทั่วไป ด้วยสูตรว่า สามิสมี ฉกฉก และ สัตตมีวิภัตติ ด้วยอำนาจแห่งความไม่ทั่วไป ด้วยสูตรว่า โอกาเส สตตมี เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ฟังมีฉกฉกวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ ในอรรถทั่วไป ได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อนะแสดงว่า ลงฉกฉกวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ แม้ในอรรถทั่วไปได้ จึงกล่าวสูตรว่า สามิสส ฯเปฯ เลหิ

สูตรนี้มีเพียงบทเดียว แสดงด้วยสหัตถตติยา เมื่อมีการประกอบกับสมิศัพท์อิสสรศัพท์ อธิปติศัพท์ ฯลฯ และกุสลศัพท์ ย่อมลงฉกฉกวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ มีความหมายว่า แม้ในอรรถแห่ง สัตตมีวิภัตติ ก็ลงฉกฉกวิภัตติได้

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โคณานิ สามิ (เจ้าของวัวทั้งหลาย) เพราะประกอบด้วยสามิ ศัพท์ จึงลงอรรถทั้งสอง ด้วยอำนาจแห่งอรรถของฉกฉกวิภัตติ และอรรถของสัตตมีวิภัตติ หลังบทที่เหลือ ก็มีการประกอบอย่างนี้แล

๓๐๔-๓๔. สูตรนี้ว่า นิทธารณ เจ (เมื่อปรากฏอรรถนิทธารณะและอื่นๆ ลงฉกฉกวิภัตติและ สัตตมีวิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สามิสมี ฉกฉก และ โอกาเส สตตมี การออกมานั้น ฟังรู้ได้ โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า

กณหา คาวินี สมปนนชิรตมา (บรรดาแม่วัว แม่โคสีดำ มีน้ำนมหวานที่สุด)

กณหา คาวีสุ สมปนนชิรตมา (บรรดาแม่วัว แม่โคสีดำ มีน้ำนมหวานที่สุด)

ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น นิทธารณะ ๔ ประเภท คือ

๑. นิทธารณ

๒. นิทธารณสมุทนาย

๓. นิทธารณนีย

๔. นิทธารณเหตุ

บรรดานิทธารณะทั้ง ๔ นั้น การกระทำ กล่าวคือการแยกสิ่งนั้นออกจากหมู่ ชื่อว่า นิทธารณะ บทว่า คาวินิ ชื่อว่า นิทธารณสมุทนายะ ทัพพะแห่งแมโคดำ อันเป็นกาทกำหนด โดยคุณคือสีดำ ชื่อว่า นิทธารณนียะ คุณ คือสีดำ ชื่อว่า นิทธารณเหตุ สรุปลว่า นี่เป็นความชอบใจของข้าพเจ้า

อัญญาจารย์กล่าวเป็นคาถาสังคหะไว้ว่า

การแยกสิ่งนั้นออกจากหมู่ ชื่อว่า นิทธารณะ แมโคเป็นต้น

ที่ถูกแยกออกมา ชื่อว่า นิทธารณสมุทนายะ ตัวของแมโคสีดำ ชื่อว่า

นิทธารณนียะ คุณสมบัติที่มีน้ำหนักมาก ชื่อว่า นิทธารณเหตุ

ในอุทาหรณ์ว่า กณหา คาวินิ สมปนฺนชรีตมา นี้ ชื่อว่า คุณนิทธารณะ เพราะความที่ท่านแยกออกแสดงโดยคุณสมบัติ คือสีดำ

ในอุทาหรณ์ว่า อรหตฺ อานนโท พหุสสุโต นี้ ชื่อว่า นามนิทธารณะ เพราะความที่ท่านแยกออกแสดงโดยชื่อ

ในอุทาหรณ์ว่า มนุสเสสุ ราชา สุรตโม นี้ ชื่อว่า ชาตินิทธารณะ เพราะความที่ท่านแยกออกแสดงโดยชาติ

ในอุทาหรณ์ว่า ปถิกเส สุวณฺโฑ สิมตโม นี้ ชื่อว่า กิริยานิทธารณะ เพราะความที่ท่านแยกออกแสดงโดยกิริยา

จริงอยู่ ความที่นิทธารณะมี ๔ ประการ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

ด้วยจศัพทในสูตรนี้ ท่านอาจารย์ย่อมรวบรวมเอาการลงสัตตมีวิภัตติในอรรถทั้งปวง ซึ่งเหลือจากที่กล่าวแล้ว ลงสัตตมีวิภัตติ ในอรรถแห่งปัจฉิมตตะ (ปฐมวิภัตติ) แม้ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า โหติ อิทมปิ สีลสมิ (แม้การงดเว้นจากปาณาติบาตนี้ ก็เป็นศีล)

[ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถตติยาวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

มณฺนิหิ ปสฺส นิมมิตฺ (จงพิจารณาสิ่งที่เนรมิตขึ้นด้วยแก้วมณี)

๓๐๕-๓๕. สูตรนี้ว่า อนาทร จ (เมื่อปรากฏนาทรกริยา ให้ลงฉฐวิวัตติและสัตตมีวิวัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สามิสมี ฉฐวิวัตติ และ โอกาเส สัตตมี

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และอนุภทฺตนะ ขยายความว่า เมื่ออนาทรอันท่านรู้อยู่ ให้ลงฉฐวิวัตติ หรือสัตตมีวิวัตติ ทำยนามศัพท์ซึ่งมีกริยา[ที่ไม่ถูกเอื้อเพื่อ]

มีอุทาหรณ์ เช่น

รฺุทโต ทารกสส ปพฺพชิ (เมื่อเด็ก ร้องไห้อยู่, บิดาบวชแล้ว)

รฺุทนต์สมี ทรเก ปพฺพชิ (เมื่อเด็ก ร้องไห้อยู่, บิดาบวชแล้ว)

ในอุทาหรณ์เหล่านั้น คำว่า รฺุทโต ได้แก่ รฺุทนต์สส คำว่า ทารกสส ได้แก่ ทารก มีความหมายว่า ไม่เอื้อเพื่อการร้องไห้นั้น ของทารกผู้กำลังร้องไห้อยู่ (บิดา) ออกบวชแล้ว อนึ่ง ในความหมายนี้ คำว่า ทารกสส เป็นลักษณะแห่งกริยาคือการออกบวช อันเป็นการกระทำโดยไม่เอื้อเพื่อนี้เป็นอนาทรฉฐวิวัตติ ลงในอรรถแห่งกัมม เพราะความที่ท่านประกอบกริยาแห่งการร้องไห้ แม้นในคำว่า รฺุทนต์สมี ทารเก ก็นัยนี้แหละ

๓๐๖-๓๖. ท่านอาจารย์ ครั้นแสดงการลงวิวัตติทั้งหลายในอรรถของตนๆ ด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เพื่อจะแสดงความเป็นไปแห่งวิภจฺจิเหล่านั้น แม้นในอรรถเหล่านี้ซึ่งกล่าวสูตรว่า กฺวจิตฺติยา ฉฐวิวัตติ (ลงกฺวจิตฺติยาวิวัตติในอรรถของฉฐวิวัตติ ในบางแห่ง) สูตรนี้ออกมาจากวิวัตติการกสูตรทั้งหลายมีอาทิวา ลิงคตเถ ปรมมา, กมมตเถ กฺวจิตฺติยา การออกมานั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยกฺวจิตฺติ วิสยิ สัมพันธฉฐวิวัตติ และวิสยะ

ในการประกอบกับปฏิภาศัพท์ มีอุทาหรณ์ เช่น

อปิสฺสุ มํ อคฺคิเวสฺสน ติสฺโส อฺุปมาโย ปฏฺิภิสฺสุ (ดูก่อนอัคคิเวสสนะ อฺุปมา ๓ ข้อ ปรากฏแจ่มแจ้งแล้วนั้นเที่ยวแก่ญาณของเรา)

มีความหมายว่า มยหํ ติสฺโส อฺุปมาโย ปฏฺิภิสฺสุ (อฺุปมา ๓ ข้อปรากฏแจ่มแจ้งแล้ว แก่ญาณของเรา)

๓๐๗-๓๗. สูตรนี้ว่า ตติยาสตตมิมินญจ (ลงกฺวจิตฺติยาวิวัตติในอรรถของตติยาวิวัตติและสัตตมีวิวัตติ ในบางแห่ง) นัยแห่งสูตรที่ออกมา เป็นเช่นกับสูตรก่อนเที่ยว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงโดยสัมพันธฉฐวิวัตติ และอนุภทฺตนะ หรือว่า แสดงโดยสมุจจยะ เพราะเหตุนั้น ลงกฺวจิตฺติยาวิวัตติ ในอรรถสัมปทาน ในอรรถปัญจมี และในกริยาวิเสสนะ

ลงกฺวจิตฺติยาวิวัตติ ในอรรถแห่งสัมปทาน มีอุทาหรณ์ เช่น

ปจจาโรเจมิ ต่ เทว (ข้าแต่ทเวะ ข้าพเจ้าย่อมบอกต่อท่าน)

ลงทุติยวิภัตติ ในอรรถแห่งปัญจมี มีอุทาหรณ์ เช่น

ปุพฺพเพน คามํ รมณียํ (ปาน่ารึนรมยในทิศตะวันออกจากหมู่บ้าน)

ลงทุติยวิภัตติ ในอรรถแห่งตติยวิภัตติและอรรถแห่งสัตตมีวิภัตติได้บ้าง

ลงทุติยวิภัตติ ในอรรถแห่งตติยวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

สเจ มํ สมโณ โคตโม นาลปิสสติ (ถ้าสมณโคตม จักไม่กล่าวกับเราไซ้ร)

ตวณฺจ มํ นาภิกาสสิ (และถ้าท่านยอมไม่พูดกับเรา) ในอุทาหรณ์นี้ คำว่า มํ มีความหมายว่า มยา (กับเรา) คำว่า ตวณฺจ มํ มีความหมายว่า ตวํ มยา (ท่านกับเรา)

ลงทุติยวิภัตติ ในอรรถแห่งสัตตมีวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

ปุพฺพณฺหสมยํ (เวลาเช้า) มีความหมายว่า ปุพฺพณฺหสมเย (ในเวลาเช้า)

เอกํ สมยํ (สมัยหนึ่ง) มีความหมายว่า เอกสมยํ สมเย (ในสมัยหนึ่ง)

๓๐๘-๓๐๘. สูตรนี้ว่า ฉณฺฐี จ (ลงฉณฺฐีวิภัตติในอรรถของตติยวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรมีนัยอันกล่าวแล้ว ลงฉณฺฐีวิภัตติ ในอรรถแห่งตติยวิภัตติ และในอรรถแห่งสัตตมีวิภัตติ

ลงฉณฺฐีวิภัตติ ในอรรถแห่งตติยวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

กโตะ เม กลยาโณ (ความดี อันข้าพเจ้ากระทำแล้ว) มีความหมายว่า มยา (อันเรา)

กตํ เม ปาปํ (กรรมชั่ว อันข้าพเจ้าทำแล้ว) มีความหมายว่า มยา (อันเรา)

ลงฉณฺฐีวิภัตติ ในอรรถแห่งสัตตมีวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

นจฺจคิตฺตสฺส (ในการพ้อนและขบร้อง) มีความหมายว่า นจฺจคิตฺเต (ในการพ้อนและการขบร้อง)

องคฺปจฺจจนฺคานํ (ในชิ้นส่วนใหญ่น้อย) มีความหมายว่า องคฺปจฺจจนฺคสุ. (ในชิ้นประกอบน้อยใหญ่)

๓๐๙-๓๐๙. สูตรนี้ว่า ทุติยาปณฺจมีนณฺจ (ลงฉณฺฐีวิภัตติในอรรถของทุติยวิภัตติและปัญจมีวิภัตติ ในบางแห่ง) นัยแห่งสูตรที่ออกมา เป็นเช่นกับที่กล่าวแล้ว

สูตรนี้ มี ๒ บท แสดงด้วยสัมพันธฉณฺฐี และอนุกัฑฒนะ

ลงฉณฺฐีวิภัตติ ในอรรถแห่งทุติยวิภัตติและปัญจมีวิภัตติ

ลงฉันทวิภัติ ในอรรถแห่งทุติยา มีอุทาหรณ์ เช่น

ตสฺส ภวนฺติ วตฺตารโ (มีผู้ว่ากล่าวบุคคลนั้น) มีความหมายว่า ตํ ภวนฺติ วตฺตารโ (มีผู้ว่ากล่าวซึ่งบุคคลนั้น)

สทฺสา กมฺมสฺส กตฺตารโ (ผู้กระทำความอย่างผลุนผลัน) มีความหมายว่า กมฺมํ กตฺตารโ (ผู้กระทำซึ่งกรรมอย่างผลุนผลัน)

ลงฉันทวิภัติ ในอรรถแห่งปัญจมีวิภัติ มีอุทาหรณ์ เช่น

อสุสฺวนตา ฌมฺมสฺส (ย่อมเสื่อมจากธรรมเพราะการไม่ฟัง) มีความหมายว่า ฌมฺมโต (จากธรรม)

กิณฺนุ โข เอตฺสฺส ภายามิ (เราย่อมหวาดกลัวความสุขนั้นเพราะอะไรหนอแล) มีความหมายว่า เอตฺสฺมา (จากความกลัวนั้น)

สพฺเพ ตสฺนฺติ ทณฺฑสฺส (สัตว์ทั้งปวงย่อมสะดุ้งกลัวการลงโทษ) มีความหมายว่า ทณฺฑสฺมา (จากอาชญา)

๓๑๐-๔๐. สูตรนี้ว่า กมฺม ๆเปฯ สตฺตมี (ลงสัตตมีวิภัติในอรรถกรรม ภาวะ และนิमितตะ) นัยแห่งสูตรที่ออกมา เป็นเช่นกับที่กล่าวแล้ว

สูตรนี้ มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยิ ขยายความว่า ลงสัตตมีวิภัติ ในอรรถกัมม อรรถภาวะ และอรรถสัตตมี

ลงสัตตมีวิภัติในอรรถกัมม มีอุทาหรณ์ เช่น

ภิกฺขุสุ อภิฺวาเทฺนฺติ (ย่อมไหว้ภิกษุ) มีความหมายว่า ภิกฺขุณฺ อภิฺวาเทฺนฺติ (ย่อมไหว้ซึ่งภิกษุทั้งหลาย)

ลงสัตตมีวิภัติในอรรถภาวะ มีอุทาหรณ์ เช่น

หตฺถสฺสุ, ปาเทฺสฺสุ, ปตฺเตสฺสุ (มือ เท้า บาตร) มีความหมายว่า หตฺถเอฺหิ, ปาเทฺหิ, ปตฺเตหิ (ด้วยมือ ด้วยเท้า ด้วยบาตร)

ลงสัตตมีวิภัติในอรรถนิमितตะ มีอุทาหรณ์ เช่น

จมฺเมสฺสุ (ในเพราะหนัง) ทนฺเตสฺสุ (ในเพราะงาทั้งหลาย)

ในอุทาหรณ์เหล่านั้น มีความหมายว่า ในเพราะหนังเป็นเหตุ ในเพราะงาทั้งหลายเป็นเหตุ

๓๑๑-๔๑. สูตรนี้ว่า สมปทานะ จ (ลงสัตตมวิภัตตีในอรรถสัมปทานและอื่นๆ) ออกมาจาก
สูตรมื่นยอันกล่าวแล้ว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และอนุกัฏณะ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า

สัเม ทวินัน มหุผล (ทานที่ถวายแล้วแต่พระสงฆ์สองฝ่าย มีผลมาก)

สัเม โคตมิ เทหิ (เธอ จงถวายทาน แต่พระสงฆ์)

สัเม ทินเน อหุเจว ปุชิตो ภวิสสตี (เมื่อเธอถวายทานแต่พระสงฆ์แล้ว ก็เท่ากับว่าได้บูชา
เราด้วย)

ในอุทาหรณ์เหล่านั้น คำว่า สัเม มีความหมายว่า สัมสส (แก่สงฆ์)

๓๑๒-๔๒. สูตรนี้ว่า ปญจมยตเถ จ (ลงสัตตมวิภัตตีในอรรถปญจมยวิภัตตีด้วย) ออกมาจาก
สูตรมื่นยอันกล่าวแล้ว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และสมุจจยะ

๓๑๓-๔๓. สูตรนี้ว่า กาลภาเวสุ จ (ลงสัตตมวิภัตตีในอรรถกาลและกิริยาด้วย) ออกมาจาก
สูตรมื่นยอันกล่าวแล้ว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และอนุกัฏณะ

ลงสัตตมวิภัตตีท้ายนามศัพท์ ในอรรถกาลและในกิริยอันเป็นเครื่องกำหนด เวลาของ
กิริยาอื่น (ภาวลักษณกิริยา) ด้วย.

ในอรรถกาล มีอุทาหรณ์มีอาทิว่า

ปุพฺพณฺหสมเย คโต (ไปแล้วในเวลาเช้า)

สายณฺหสมเย อาคโต (มาแล้วในเวลาเย็น)

ในกิริยอันเป็นเครื่องกำหนดซึ่งกิริยาด้วยกิริยา มีอุทาหรณ์ เช่น

ภิกฺขุสฺสเมสุ โภชียมาเนสุ ชโน คโต (เมื่อภิกษุสงฆ์อันเขาถวายให้ฉันอยู่ บุรุษไปแล้ว)

โคสุ ทฺพธาสุ ชโน อาคโต (เมื่อแม่โคถูกรีดนมอยู่ บุรุษไปแล้ว)

ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ในการกำหนดกิริยา ด้วยกิริยา มีองค์ประกอบ ๔ อย่าง คือ

๑. ลกฺขณกิริยา คือ กิริยาเป็นเครื่องกำหนด

๒. ลกขณวนต

๓. ลกขยภิกิริยา คือ กิริยาที่ถูกกำหนด

๔. ลกขยขวนต

บรรดาองค์ประกอบ ๔ อย่างนั้น คำว่า โภชียมานะสุ เป็นลกขณภิกิริยา คำว่า ภิกุขุสเฆสุ เป็นลกขณวนต คำว่า คโต เป็น ลกขยภิกิริยา คำว่า ชโน เป็น ลกขยขวนต ในอุททาหารณ์ที่เหลื่อ ก็อย่างนั้น

ก็องค์ประกอบทั้ง ๔ นั้น เพราะความที่ลักขณภิกิริยาเป็นประธาน สุตตมวิภัตติ สำเร็จแล้ว ด้วยสูตรนี้ ย่อมมีในบทนี้ว่า โภชียมานะสุ

เมื่อลักขณภิกิริยาบทนั้นสำเร็จแล้ว เพราะความที่ลักขณวันตะเป็นไปร่วมกับลักขณภิกิริยา บทนั้น สัตตมวิภัตตินั้นเอง ย่อมสำเร็จแม้ในลักขณวันตะ ด้วยสูตรนั้นนั้นเอง เหมือนอย่างนั้น คือในคำว่า ภิกุขุสเฆสุ ลงสัตตมวิภัตติ ในอุททาหารณ์ที่เหลื่อ ก็อย่างนั้น

๓๑๔-๔๔. สูตรนี้ว่า อุปธยภิกิสุสรวणे (เมื่อมีการแสดงความหมายว่า เพิ่มอีก หรือมีผู้เป็นใหญ่ ให้ลงสัตตมวิภัตติในที่ประกอบด้วย อุป หรือ อธิ) ออกมาจากสูตรมีนัยอันกล่าวแล้ว

คำว่า อุปธิ แสดงสหัตถะ ด้วยอำนาจลตตยวิภัตติ คำว่า อธิกิสสรวणे แสดงวิสยะ

ขยายความว่า เมื่อความหมายว่า เพิ่มอีก หรือมีผู้เป็นใหญ่ อันท่านรู้อยู่ ลงสัตตมวิภัตติ ในเพราะการประกอบด้วยอุปสัค มีอุป และอธิ อันเป็นไปในความหมายว่าเพิ่มอีก หรืออรรกว่ามีผู้ใหญ่ มีอุททาหารณ์ เช่น

อุป ขาริย์ โทโณ (หนึ่งทะนานเกินกว่าหนึ่งสาแหรก)

อุป นิกขะ กหาปณั (หนึ่งกหาปณะเกินกว่าหนึ่งนิกขะ)

ขยายความว่า

ขาริย์ ขาริโต โทโณ อธิโก หนึ่งทะนานเป็นส่วนเกินของขาริ

นิกขะ นิกขโต กหาปณั อธิโก เกินจากนิกขะไป ๑ กหาปณะ

ลงสัตตมวิภัตติในอรรถอปาทาน มีอุททาหารณ์ เช่น

อธิ นจเจ โคตมี (นางโคตมี เป็นใหญ่เหนือนางพื่อนรำ) มีความหมายว่า โคตมี นจจโต อธิโก (นางโคตมีเป็นใหญ่เหนือ นางนักรพื่อนรำ)

อธิ พรหมทตเต ปรุจาลา (ชาวปัญจาละเป็นบริวารของพระเจ้าพรหมทัต) มีความหมายว่า อธิ พรหมทตเต ปรุจาลา (พระเจ้าพรหมทัตตะ เป็นใหญ่กว่าชาวปัญจาละ)

อธิ เทเวสุ พุทโธ (พระพุทเจ้าประเสริฐกว่าเทพทั้งหลาย) มีความหมายว่า พุทโธ เทเวหิ อธิโก (พระพุทเจ้าประเสริฐยิ่งกว่าเหล่าเทพทั้งหลาย)

ในอุทาหรณ์เหล่านี้ อธิศัพท์มีอรรถยั้ง (และ) มีอรรถว่าเป็นใหญ่

๓๑๕-๔๕. สูตรนี้ว่า มณฑิตุสสุกเกสุ ตติยา (เมื่อปรากฏอรรถว่า ใส และอรรถว่า พยายามให้ลงตติยาวิภัติและสัตตมีวิภัติ) ออกมาจากสูตรมีนัยอันกล่าวแล้ว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงโดยวิสยะ และวิสยิ

ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิและคัมภีร์สัททนิตีสุตตมาลา มีจศัพท์ จศัพท์นั้นมีแรกว่าสัมปินทนะ ลงแม่ตติยาวิภัติ และสัตตมีวิภัติใน อรรถทั้งหลายมี มณฑิต และอุสสุก มีอุทาหรณ์ เช่น

*ภาณน ปสฺสิทโต (สัตบุรุษผู้ส่องใสด้วยญาณ)

ภาณสมฺมึ ปสฺสิทโต (สัตบุรุษผู้ส่องใสในญาณ)

ภาณน อุสฺสุกโก (สัตบุรุษผู้มีความเพียรด้วยญาณ)

ภาณสมฺมึ อุสฺสุกโก (สัตบุรุษผู้มีความเพียรในญาณ)

มณฑิตศัพท์ กล่าวความหมายว่า ใส อุสสุกศัพท์ กล่าวความหมายว่าพยายาม

จบการพรรณนาการกัณฑ์ที่ ๖ ในนามกัป แห่งคัมภีร์กัจจายนวินัณณา ด้วยประการฉะนี้

๓.๒. ๗. สมาสสัตตมกัณทวินัณณา

๒. นามกปฺป

๗. สมาสตตมกณทวินณณา.

๓๑๖-๑. พระมหากัจจายนะ ครั้นแสดงการกะและอการกะ ๒๓ ประการ อันเป็นขอบเขตด้วยสูตรมีอาทิว่า ยสฺมาทเปเตติแล้ว (บัดนี้) เพื่อจะแสดงสมานาม อันแสดงการกะ พร้อมสัมพันธ์ ในการกะและอการกะทั้งหลายเหล่านั้น จึงกล่าวสูตรว่า นามานํ สมาส ยุตตโต (กลุ่มบทที่มีเนื้อความสัมพันธ์กันของค่านาม ชื่อว่า สมาส) ท่านอาจารย์ เริ่มกล่าวสูตร อันเป็นชื่อของยุตตตตสมาส ซึ่งมีอำนาจกว้างขวาง

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ ออกมาจากสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า ตโต นมฺ ปติมหาสุตเต จ สมาส, ปุมสสุ
 ลิงคาทีสุ สมาสสุ, สมาส จ วิภาสา อิกนัยหนึ่ง สูตรนี้ ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สมาสนต ฯเปฯ
 มการนโต, ตทิตสมาสกิตกานามํ ภา เวตุนาทีสุ จ ภามว่า ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวคำว่า
 สมาส ไว้ในสูตรทั้งหลายเหล่านั้น เมื่อมีคำถามว่า ก็ อะไร ชื่อว่า สมาสในสูตรเหล่านั้น ท่านอาจารย์
 เมื่อจะแสดงว่า กลุ่มบทที่มีเนื้อความสัมพันธ์กันของค่านาม ชื่อว่า สมาส จึงกล่าวสูตรว่า นามานํ สมาส
 โส ยุตตโต โน เนื้อความนี้ ของสูตรนั้น ย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า
 ยุตตัตถะอันใด แห่งอรรถของบทที่ประกอบกัน ของนามบทเหล่านั้น ยุตตัตถะนั้น ชื่อว่า สมาส

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า นามานํ แสดงสัมพันธฉัญญี แสดงนิพพานฉัญญี หรือ แสดงสหัตถตติ
 ยา คำว่า สมาส แสดงสัญญา คำว่า ยุตตโต แสดงสัญญา ฟังทราบว่าเป็นสัญญาสูตร

ขยายความว่า กลุ่มบทใดมีเนื้อความสัมพันธ์กันของค่านามที่มีความหมายของบทที่
 ประกอบกันอยู่ กลุ่มบทนั้นมีชื่อว่า สมาส มีรูปวิเคราะห์ว่า ชื่อของสิ่งหนึ่ง เหล่าใด ย่อมโน้มไปใน
 อรรถ(ความหมาย) เพราะเหตุนั้น ชื่อของสิ่งหนึ่ง เหล่านั้น ชื่อว่า นามทั้งหลาย อิกนัยหนึ่ง ชื่อของสิ่ง
 หนึ่ง เหล่าใด ยังอรรถ(ความหมาย) ให้เข้ามา เพราะเหตุนั้น ชื่อของสิ่งหนึ่ง เหล่านั้น ชื่อว่า นาม
 ทั้งหมด ในกาลใด คนทั้งหลายรู้เนื้อความว่าผ้าเป็นต้นก่อน แล้วจึงบัญญัติว่า ทูสส ในกาลนั้น ชื่อว่า
 ย่อมโน้มไปในอรรถ(ความหมาย)ทั้งหลาย ในกาลใด คนทั้งหลายฟังเสียงว่า ทูสส ก่อน แล้วจึงรู้
 ความหมายด้วยศัพท์นั้นในภายหลัง ชื่อว่า ย่อมยังอรรถให้น้อมเข้าในตน นาม ด้วย นาม ด้วย นาม
 ด้วย นาม ด้วย นาม ด้วย ชื่อว่านามทั้งหลาย นามมี ๕ ประเภท สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

บัณฑิตผู้รู้นาม ย่อมแสดงนามไว้แม้ ๕ อย่าง คือ นามนาม

ศัพท์นาม สมาสนาม ตัทธิตนาม และกิตนาม

ในคานานั้น ที่ชื่อว่านามนาม ได้แก่ อุปสัคและนิบาต ที่ชื่อว่า ศัพท์นาม ได้แก่ ศัพท์มีอาทิ
 ว่า สพพ กตร กตม อุภย อิตร อณุตตร อณุตตม ปุพพ อปร ทกขิณ อุตตร ปร อณย ย ต เอต อมุ อิม
 ก็ ตุมห อมฺห และเอก จนถึง อสงฺเขยย และอสงฺขยาศัพท์ สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ศัพท์นามมี สพพ กตร กตม อุภย อิตร อณุตตร อณุตตม

ปุพพ อปร ทกขิณ อุตตร ปร อณย ย ต เอต อมุ อิม ก็ ตุมห อมฺห

เอก เป็นต้น และอสงฺขยา มีวิส เป็นต้น จนถึง อสงฺขยา

จริงอยู่ สมาสบททั้งปวง ชื่อว่า สมาสนาม ตัทธิตบททั้งปวง ชื่อว่า ตัทธิตนาม กิตบททั้งปวง ชื่อว่า กิตนาม ท่านอาจารย์ ย่อนามบททั้ง ๕ เหล่านั้น เพราะเหตุนี้ ชื่อว่า สมาสนาม มีความหมายว่า บทที่ท่านย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน สมาส มี ๒ ประเภท คือ

๑. สัททสมาส คือ การย่อศัพท์
๒. อัธสสมาส คือ การย่อเนื้อความ

เนื้อความที่ประกอบกัน ชื่อว่า ยุตต์ตละ เนื้อความที่ประกอบกัน ของกลุ่มบทใด กลุ่มบทนั้น ชื่อว่า ยุตต์ตละ ยุตต์ตละ ด้วย ยุตต์ตละ ด้วย ชื่อว่า ยุตต์ตละ เพราะเหตุไร ท่านอาจารย์จึงไม่กล่าวว่า นามานํ ยุตต์ตโต สมาโส (เนื้อความที่ประกอบกัน ของกลุ่มนาม ชื่อว่า สมาส) (แต่) ท่านกลับกล่าวว่า นามานํ สมาโส ยุตต์ตโต (กลุ่มบทที่มีเนื้อความสัมพันธ์กันของค่านาม ชื่อว่า สมาส) ที่กล่าวอย่างนี้ เพื่อประโยชน์แก่การแยกสูตร ถาว่า ด้วยการแยกสูตรนั้น จะมีความสำเร็จอะไร ? ตอบว่า ย่อมมีความสำเร็จเป็นอยุตต์ตลสมาส ของบททั้งหลายมีอาทิว่า อปุณเคยยาคาถา (คาถาที่ไม่พึงสวดซ้ำ), อจนทมูลโลกิกานิ มุขานิ (ใบหน้าที่ไม่เห็นพระจันทร์), อสทุโรโกซี (ย่อไม่บริโภคเครื่องเช่น), อลวณโกซี (ผู้ไม่กินเกลือ)

จริงอยู่ ในคำว่า อปุณเคยยา อักษร ไม่ได้ปฏิเสธความหมายของบุณศัพท์ แต่ปฏิเสธเฉพาะความหมายของเคยยศัพท์เท่านั้น ฉะนั้น ความหมายของบุณศัพท์ ย่อมไม่สัมพันธ์กับความหมายของอักษร แต่ย่อมสัมพันธ์กับความหมายของเคยยศัพท์เท่านั้น ฉะนั้น บทสมาสนี้จึงเป็น อยุตต์ตลสมาส แม้ในอุทาหรณ์ของอยุตต์ตลสมาสที่เหลือ ก็เหมือนกัน

อุทาหรณ์ทั้งหบายมีอาทิว่า กถินทุสส์ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กถินทุสส์ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ทำอธิการสูตรว่า ชินวจนยุตต์ ทิ แยกกถินทุสส์ ออกจากปาฐะ (เป็นศัพท์เดิม) ด้วยสูตรว่า ลิงคณจ นิปปชชเต ตั้งกถินศัพท์ ให้เป็นคำสมควรแก่พระดำรัสของพระชินะ ตั้งชื่อลิงค์(นาม)ศัพท์ แห่งศัพท์ที่เว้นจากธาตุและวิภัตติ(แต่)มีความหมาย ด้วยสูตรว่า ปรสมณณวปิโยเค ทำปริภาสาสูตรว่า ธาตุลิงคเหทิ ปรา ปจจยา หลังกถินศัพท์ ลงวิภัตติทั้งหลาย ด้วยสูตรว่า ตโตจ วิภตติโย เมื่อเกิดความสงสัยว่า อนึ่ง วิภัตติเหล่านั้นคืออะไร ? ตั้งชื่อวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฯลฯ การประกอบรูปศัพท์มีลำดับตามต้องการของผู้พูด ตั้งกถิน เป็นตัทธิตสัมปทาน ด้วยสูตรนี้ว่า สิทาฆนุจาสปชาร ฯเปฯ สตตมยตเถสุ จ ลงจตุตถีวิภัตติเอกวจนะด้วยสูตรว่า สมปทานเน จตุตถึ ลงสอาอักษร ด้วยสูตรว่า สาคโม เส ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว หลังทุสศัพท์ ลงสิปฐมาวิภัตติเอกวจนะ อาเทศสิปฐมาวิภัตติ เป็นอํ ด้วยสูตรว่า สึ ลบสระหน้า และทำปกติสระหลัง ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว สำเร็จเป็นรูปวากยะว่า กถินสส ทุสส์ ในอรรถว่า ผ่าอันเขานำมาเพื่อประโยชน์แก่กถิน เพราะอาศัยสูตรว่า นามานํ สมาโส ยุตต์ตโต เมื่อสูตรว่า อุเกตปุริสา ตามไปอยู่ ตั้งเป็นอมาทิตปุริสสัญญา และเป็นตปุริสสมาส ด้วยสูตรว่า อมาทโย ปรปเทก

ตั้งเป็นยุดตตถสมาสัญญา และเป็นยุดตตถสมาส ด้วยสูตรว่า นามานํ ฯเปฯ ยุดตตถโถ ลบริกัตติ
 ทั้งหลายด้วยสูตรว่า เตสํ วิกตติโย โลปา จ ทำตามปริภาสาว่า วุตตตถานมปโยโค และลบริกษ
 เป็นอาคม ด้วยเตสํศัพท์ ทำกณทุสศัพท์ ให้เป็นปกติภาวะ ด้วยสูตรว่า ปกติ จสส สรณตสส ตั้งเป็น
 นาม ด้วยสูตรว่า ททิตติ ฯเปฯ ที่สุ จ ในเพราะไม่มีลึงค์ เว้นความหมายของตนเอง เพราะอาศัยสูตรว่า
 ชินวจนยุดตํ หิ, ลิงคณจ นิปชชเต ลงวิกตติ ด้วยสูตรว่า ตโต จ วิกตติโย เมื่อเกิดความสงสัยในความ
 ไม่แน่นอนแม้แห่งวิกตตินั้น ลงปฐมาวิกตติในเหตุสักว่าลึงค์ตถะ ด้วยสูตรว่า ลิงคตเถ ปจมา เมื่อสูตร
 ว่า โยนํ นิ นปฺสเกหิ, อโต นิจจํ ตามไปอยู่ อาเทศลิปฐมาวิกตติ เป็นอํ กเวยสูตรว่า สี เมื่อลบริกษหน้า
 ทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็เช่นกับอุทาหรณ์ว่ากณทุสนั่นเอง

ในอุทาหรณ์ว่า ชีวิตินทริย เมื่อตั้งว่า ชีวิตณจ ตํ อินทริยณจ (ทั้งชีวิตนั้นก็อินทริยด้วย)
 หลังบททั้งสองที่จะเข้าสมาส หลังจากจอักษรทั้งสองตัว และหลังต่ออักษร ลงลิปฐมาวิกตติเอากวจะ
 อาเทศวิกตติที่อยู่หลังศัพท์ทั้งสองจะเข้าสมาส จและต่ออักษร เป็น อํ ด้วยสูตรว่า สี ลบริกษหน้าและ
 ทำปกติสระหลัง ทำวัคคันตะแล้ว หลังบจศัพท์ทั้งสอง ลบริกษวิกตติ ด้วยสูตรว่า สพพาสมาวุโสปลคคณิ
 ปาตาทีหิ จ เมื่อวากยะว่า ชีวิตณจ ตํ อินทริยณจ สำเร็จแล้ว ในอรรถนั้น ทเพราะอาศัยสูตรนี้นั้นเทียว
 ตั้งเป็นกัมมธารยสมาสัญญา และกัมมธารยสมาส ด้วยสูตรว่า ทวิปเท ตฺถยาธิกรณ กम्मธารโย ทำ
 เป็นยุดตตถสมาสัญญา และยุดตถสมาส ด้วยสูตรนี้ ลบริกษวิกตติทั้งหลายด้วยสูตรว่า เตสํ ฯเปฯ โลปา
 จ ทำตามปริภาสาว่า วุตตตถาน ฯเปฯ โค ลบริกษอักษรแลต่ออักษรด้วยเตสํศัพท์ ทำเป็นปกติด้วยสูตรว่า
 ปกติ ฯเปฯ สส ตั้งเป็นนาม เพราะความที่บทนี้เป็นบทสมาส ลงลิปฐมาวิกตติ เมื่อลบริกษหน้าและทำ
 ปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า สมณพราหมณา นี้ เมื่อตั้งวากยะว่า สมโณ จ พราหมโณ จ (สมณะด้วย
 พราหมณ์ด้วย) ทำเป็นวันทสมาสัญญา และวันทสมาส ทำเป็นยุดตตถสมาสัญญา และยุดตถ
 สมาส ลบริกษวิกตติทั้งหลาย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำความเป็นปกติ ตั้งเป็นนาม เพราะความเป็นบทสมาส
 ลงปฐมาวิกตติพหุจจะ เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน, โส วา ทำอาเทศโยวิกตติ หลังนามศัพท์เป็นอ
 การันต์ เป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า สพพโยนินมาเอ เมื่อลบริกษหน้าและทำปกติเป็นต้นแล้ว พึงทราบ
 รูปสำเร็จ

บทว่า นามานํ มีเพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านอาจารย์ กล่าวบทว่า นามานํ ไว้ เพื่อประโยชน์
 ให้รู้ว่า เมื่อความเป็นยุดตตถะ แม่มืออยู่ในอุทาหรณ์มีอาทิวา เทวทโต ปจติ (เทวทัตยอมหุง) ไม่ต้อง
 ทำเป็นยุดตตถสมาส ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่เป็นนามบททั้งหมดนั่นเอง

บทว่า ยุดตตถโถ มีเพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านอาจารย์ กล่าวบทว่า ยุดตตถโถ ไว้ เพื่อ
 ประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อนามบททั้งหลายแท้มีอยู่ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ภโฆ รัณโณ ปุตโต เทวทตสส

(บุตรของเทวทัตเป็นข้าของพระราช) ไม่เป็นยุดัตถสมาส ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่เกี่ยวเนื่องกันแห่งบททั้งหลายว่า ญโณ และบทว่า ปุโตโต คือเพราะความมาไม่มียุดัตถะ

ถามว่า ประโยชน์ในการอ้างสูตรไหน ย่อมมี ด้วยบทว่า สมาส ตอบว่า ประโยชน์ในการกล่าวคำว่า สมาส ย่อมมี ในการอ้างสูตรว่า กวจิ สมาสนุต ฯเปฯ ญโต

๓๑๗-๒. ท่านอาจารย์ พึงกล่าววิเสสสัญญานันแหละ ทั้งปวง ในลำดับแห่งสาธารณสัญญา เพื่อแสดงวิธีทั่วไปทั้งหมดแม้โดยประการ จึงกล่าวสูตรว่า เตส วิภตติโย โลปา จ (วิภตติของลุ่มบทที่มีเนื้อความสัมพันธ์กันเหล่านั้น อันบุคคลพึงลบได้บ้าง)

สูตรนี้ว่า เตส วิภตติโย โลปา จ ออกมาจากสูตรว่า นามานิ สมาโส ยุดตโต ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์ ทำยุดัตถสมาสสัญญา ด้วยสูตรว่า นามานิ ฯเปฯ ตโต เมื่อมีคำถามว่า ประโยชน์อะไร ด้วยการทำยุดัตถสมาสสัญญานัน ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงประโยชน์กล่าวคือการลบวิภตติ อันเป็นส่วนหนึ่ง ในเพราะประโยชน์แห่งการทำยุดัตถสมาสสัญญา จึงกล่าวสูตรว่า เตส ฯเปฯ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การลบวิภตติทั้งหลาย ย่อมมีแก่ยุดัตถสมาสทั้งหลายเหล่านั้น

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยสัมพันธฎฐี การี การิยะ และสมุจจยะ ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเที่ยว ชื่อว่า โลป เพราะวจนัตถะว่า อันนิกศึกษาพึงลบ ลุป ธาตุ เป็นไปในความแตก, ทำลายลงณปัจจัยในกัมมสาธนะ เมื่อทำวุทธิเป็นต้นแล้ว อาเทศพยอักษร เป็นพยอักษร ด้วยการศัพท์ในสูตรว่า ยวตฺ ต ฯเปฯ น

อุทาหรณ์ทั้งหลาย อันข้าพเจ้ากล่าวแล้วในหนหลังนั้นเที่ยว

แม้เมื่อความที่ยุดัตถสมาสศัพท์ ตามมา จากสูตรว่า นามานิ สมาโส ยุดตโต ท่านก็ยังทำเตสศัพท์ไว้อีก เหตุนั้น เตสศัพท์ จึงเป็นศัพท์ที่เกินมา เพราะฉะนั้น จึงมีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ลบวิภตติ ปัจจัย อักษรอาคมแห่งสมาส ตัทธิธ อาชยาค และกิต ด้วยเตสศัพท์

บรรดาสมาสเป็นต้นเหล่านั้น :-

ในสมาส-- ในวากยะว่า มหนโต จ ปุริโส จ นี้ ลบวิภตติด้วยสูตรนี้ ลบจศัพท์ปละตศัพท์ ด้วยเตสศัพท์

ในตัทธิธ— ในวากยะว่า วสิฐุสส อปจจํ นี้ ลบวิภตติทั้งหลายด้วยสูตร ลบสอักษรเป็นอาคม อปจจบท ด้วยเตสศัพท์

ในอาชยาด— ในบทว่า จิจจิกฺขาติ นี้ ลบวิภัตติทั้งหลายด้วยสูตร ลบบทมีอวัศัพท์เป็นต้น ด้วยเตสัศัพท์

ในกิตก— ในวายะว่า กุมภ กโรติ นี้ ลบวิภัตติด้วยสูตร ลบโอปัจจย ติวิภัตติและบท ด้วยเตสัศัพท์ ด้วยคำที่กล่าวมานี้ ท่านอาจารย์ย่อมรวบรวมวิธีการลบไว้ด้วยประการฉะนี้ และเพราะความเป็นยุตตัตถะกันได้ แม้แห่งตทิต อาชยาดและกิตทั้ง ๓ การลบวิภัตติ ย่อมมีได้ ด้วยสูตรว่า เตสั วิภัตติโย ฯเปฯ จ และความเป็นปกติ ย่อมมีได้ ด้วยสูตรว่า ปกติ จสส ฯเปฯ สส

อย่างไร ? ในอาชยาดก่อน ในบทว่า จิจจิกฺขาติ นี้ ทำอรรถวากยะว่า จิจจิกฺขิมิ อาจารย์ (ย่อมส่งเสียงชี้ๆ) หลังจิจจิกฺขาติ ลงอาชยาดด้วยสูตรว่า อาชย ฯเปฯ เร ลบวิภัตติด้วยสูตรนี้ ลบวิภัตติอาชยาดและบทอาชยาด ด้วยเตสัศัพท์ แล้วทำจิจจิกฺขาติ อาชย ให้เป็นปกติ ด้วยสูตรว่า ปกติ จสส สรณตสส นำพยัญชนะไปสู่สระหลัง ทำปริภาสาว่า ธาตุปัจจยเอหิ วิภัตติโย หลังธาตุที่มีปัจจยเป็นที่สุด ลงติวิภัตติ สำเร็จรูปเป็น จิจจิกฺขาติ

ในกิตก— ในบทว่า กุมภกาโร นี้ ยังธาตุรูปว่า กโรติ ของกรธาตุ มีกมุภศัพท์เป็นศัพท์เคียงให้สำเร็จ หลังกมุภศัพท์ ลงทุตติยาวิภัตติเอกวจนะ ในอรรถว่า กุมภ กโรติ (ย่อมทำหม้อ) นี้ เมื่อลงนปัจจย ด้วยสูตรว่า ธาตุยา กมมาทิมหิ โณ ตั้งชื่อตปปริสสมาส และตั้งเป็นตปปริสสมาสด้วยสูตรว่า อมาทโย ประเทภี ตั้งเป็นยุตตัตถสมาสสัญญา และเป็นยุตตัตถสมาส ด้วยสูตรว่า นามานํ ส ฯเปฯ ตโถ ลบวิภัตติท้ายกมุภ ด้วยสูตรว่า เตสั วิภัตติ ฯเปฯ จ ลบโอปัจจยและติวิภัตติ ด้วยเตสัศัพท์ ทำปกติ สระท้าย กุมภการ ให้เป็นปกติ ด้วยสูตรว่า ปกติ ฯเปฯ สส เพราะความเป็นบทที่มีเนื้อความประกอบกัน ลบนอนุพันธ์ และทำวูทธิ ตั้งเป็นนาม เพราะความเป็นศัพท์สมาส เมื่อลงติวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

เมื่อท่านกล่าวว่า เตสั วิภัตติโย โลปา การลบวิภัตติ ก็เป็นอันสำเร็จแล้ว เมื่อจะแสดงผลของจศัพท์ เพราะความที่จศัพท์เกินมา ท่านจึงกล่าวว่า จคคณมวธารณตถั (จศัพท์ มีเพื่อประโยชน์แก่การห้ามวิธีของสูตรนี้) ก็ในคำนี้ ที่ชื่อว่า อวธารณะ มี ๒ อย่าง คือ

๑. สันนิฐานาวธารณ การห้ามด้วยการตัดสิน
๒. นีวัตตนตถาวธารณ การห้ามเนื้อความด้วยการให้หยุด

บรรดาอวธารณะทั้งสองนั้น ที่ชื่อว่า สันนิฐานัตถะ ได้แก่ การตัดสินวิธีของสูตร ที่ชื่อว่า นีวัตตนัตถะ ได้แก่ การหยุดวิธีของสูตร เพราะเหตุนี้ ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ จึงห้ามการลบวิภัตติ

ในอุทาหรณ์ว่า ปภงฺกโร นี้ นักศึกษา ยังธาตุรูปของบทว่า กโรติ นี้ว่า กร ธาตุ เป็นไปในความหมายว่า กระทำ อันมีภาคศัพท์เป็นบทหน้า ให้สำเร็จ หลังภาคศัพท์ ลงอตุติยาวิภัตติเอกวจนะ ลบสระหน้าและทำปกติสระหลัง ในอรรถว่า ปภ กโรติ (ย่อมกระทำแสงสว่าง) นี้ ลงนปัจจยด้วยสูตร

ว่า สัพพโต ฯเปฯ วา ลปโปัจจย และติวิภัตติ ด้วยเตสัคัพท์ ครั้นนำพัญชนะที่ควรนำไปประกอบ
 สรรหลังแล้ว ตั้งเป็นยนาม เพราะความเป็นกิตศัพท์ ลงสิวิภัตติ ในอรรถว่า ปภ กโรติ ตั้งชื่อตปฺปุริส
 สมาส และตั้งเป็นตปฺปุริสสมาสด้วยสูตรว่า อมาทโย พรเทภิ อิก ตั้งเป็นยุตตตสมาสสัญญา และเป็น
 ยุตตตสมาส ด้วยสูตรว่า นามานิ ส ฯเปฯ ตโถ เมื่อกำลังจะดำเนินการลวิภัตติ ปฏิเสธการลวิภัตติ
 ด้วยจศัพท์ ตั้งศัพท์ว่า ปภกร ให้เป็นปกติ ด้วยสูตรว่า ปกติ จสส ฯเปฯ สส เพราะความที่คำว่า ปภกร
 เป็นยุตตตสมาส ตั้งเป็นนาม เพราะความที่คำว่า ปภกร เป็นคำสมาส อาเทศสิวิภัตติ เป็นโอแล้ว เมื่อ
 ทำอเทศนิคคหิตเป็นวัคคันตะแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ แม้ในอุทาหรณ์ที่เหลือ ก็ฟังทราบโดยนัยอย่างนี้
 นั่นเอง

ก็ในคัมภีร์นยาสะเป็นต้น ท่านอาจารย์ผู้รจนา ย่อมลงอปัจจยด้วยสูตรว่า สัพพโต ฯเปฯ วิ
 วา ในอุทาหรณ์มีอาทิวา กุมภกาโร แต่ ในอุทาหรณ์นี้ ในคัมภีร์อรรถพยาขยาน และคัมภีร์กัจจายน
 สุตตนิทเทศ แสดงความเป็นปกติของบททั้งหลาย อันมีตพิทปัจจย และอายปัจจยเป็นต้นเป็นที่สุด
 ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า ปกติ ฯเปฯ สส

๓๑๘-๓. สูตรนี้ว่า ปกติ จสส สรณตสส (เมื่อวิภัตติถูกลบแล้ว ความเป็นปกติของนามศัพท์
 ที่มีเนื้อความสัมพันธ์กัน ซึ่งมีสระเป็นที่สุด และที่มีอักษรอื่นเป็นที่สุดย่อมมี) ออกมาจากสูตรว่า เตสั
 วิภตติโย โลปา จ ออกมาอย่างไร เมื่อมีคำถามว่า เมื่อลวิภัตติทั้งหลาย แห่งยุตตตสมาสทั้งหลาย
 ด้วยสูตรว่า เตสั วิภตติโย โลปา จ แล้ว ความเป็นปกติแห่งบท หรือว่า ความไม่เป็นอย่างอื่น ฟังมีได้
 อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ความเป็นปกตินั้นแหละ ย่อมมีได้ ไม่มีความเป็นอย่างอื่น จึง
 กล่าวสูตรว่า ปกติ ฯเปฯ สส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อ
 วิภัตติทั้งหลายถูกลบแล้ว ความเป็นปกติแห่งสระที่สุดของบทสมาส อันเป็นยุตตตสมาสนั้น ย่อมมีได้

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ปกติ แสดงการียะ คำว่า จ แสดงสมุจยยะ คำว่า อสส แสดงนัญญูภา
 รี คำว่า สรณตสส แสดงตพิทเสสนะ สูตรนี้เป็นวิสูตร ขยายความว่า ความเป็นปกติแห่งนาม แม้ทั้ง ๓
 อย่าง ที่เป็นยุตตตสมาสนั้น อันมีสระเป็นที่สุด ทั้งหมดนั้นเทียว สระชื่อว่า ปกติ เพราะจันตละว่า
 ท่านให้ทำกัณเฒ แม้เพราะความสำเร็จแห่งรูปคำ สระเป็นที่สุดของ สมาสใดมีอยู่ สมาส นั้นชื่อว่า สรัน
 ตะ แห่งสระที่สุดนั้น

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ท่านอาจารย์จึงกล่าวสูตรนี้ไว้ แม้ไม่มีสูตรนี้ ความเป็นปกติแห่ง
 สมาสนาม ก็เป็นอันสำเร็จเองได้มิใช่หรือ

ตอบว่า ข้อนั้นจริง ท่านอาจารย์ จึงกล่าวสูตรนี้ไว้ แม้โดยประการนั้น ความจริง นัยทั้ง
 สอง คือ

ท่านอาจารย์ย่อมรวบรวมอุทราหันธ์อันมีพยัญชนะเป็นที่สุดว่า ก็สมุทโย, อิทัปจยตา ด้วยศัพท์

คำว่า ก็สมุทโย มีรูปวิเคราะห์ว่า โโก สมุทโย ยสุธาติ ก็สมุทโย (กิงสมุทโยะ คือ มีอะไรเป็นเหตุเกิด) คำว่า อิทัปจยตา ก็มาจากรูปวิเคราะห์ว่า อิเมสํ ปจยยา อิทัปจยยา, อิทัปจยยา เอว อิทัปจยตา (อิทัปจยตา คือ ปัจจัยของธรรมเหล่านี้)

๓๑๙-๔. สูตรนี้ว่า อุปสคคินิปาตปุพฺพโก อพยฺยิกาโว (กลุ่มบทที่มีเนื้อความสัมพันธ์กันซึ่งประกอบด้วยวิภัตินาม อันมีอุปสรรคหรือนิบาตเป็นบทหน้า ย่อมถูกย่อ สมาสนั้นชื่อว่า อพยฺยิกาสมาส) ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ ทำยุตตัดตสมาสสัญญาและยุตตัดตสมาส โดยส้ามัญแห่งนามทั้งหลายอันเป็นยุตตัดตละ ด้วยสูตรว่า นามานํ ฯเปฯ ตฺโถ

เมื่อมีคำถามว่า อะไรชื่อว่า สมาสสัญญา อะไร ชื่อว่า สมาส เป็นพิเศษ ที่นักศึกษาต้องทำแก่ยุตตัดตสมาส อันมีอุปสรรคและนิบาตเป็นบทหน้า ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า อพยฺยิกาสมาสสัญญา ที่เป็นพิเศษ แปะอพยฺยิกาสมาส ที่เป็นพิเศษ อันนํคํภาษา ต้องทำแก่ยุตตัดตสมาส อันมีอุปสรรคและนิบาตเป็นบทหน้า จึงกล่าวสูตรว่า อุปสคค ฯเปฯ ภาโว อีกนัยหนึ่ง สูตรนี้ ออกจากสูตรว่า อํ วิภตฺติณ ฯเปฯ ภาวา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า สมาสอันเป็นยุตตัดตละ มีอุปสรรคหรือนิบาตเป็นบทหน้า เป็นอพยฺยิกาสมาสสัญญา และเป็นอพยฺยิกาสมาส

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อุปสคค ฯเปฯ โโก แสดงสัญญา คำว่า อพยฺยิกาโว แสดงสัญญา สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร ขยายความว่า ยุตตัดตสมาส อันมีอุปสรรคหรือนิบาตเป็นบทหน้าใด ยุตตัดตสมาสนั้นเป็นอพยฺยิกาสมาสสัญญาด้วย เป็นอพยฺยิกาสมาสด้วย

ก็ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบว่าสูตรที่[ทำหน้าที่]ตั้งชื่อมี อพยฺยิกาสมาสเป็นต้นนั้นแหละในสมาสกัณฑ์นี้ เป็นสูตรที่กระทำการเชื่อมเข้าด้วยกันโดยมีการตั้งชื่อเป็นประธาน

แม้ในคัมภีร์กัจจายนสูตรตนิทเทส ก็กล่าวไว้ว่า จริงอยู่ สูตรนี้ ทำหน้าที่สมาส และทำหน้าที่ชื่อสมาส

มีรูปวิเคราะห์ว่า อุเปจฺจ อตถํ สขชนตฺติ อุปสคคา ปาทโย อุปสคคา อุปสคคํทั้งหลายมีอุปสรรคเป็นต้น ชื่อว่า อุปสคค เพราะวงนัตถว่า ศัพท์ที่อยู่ใกล้นามและกริยาแล้วปรุงแต่งเนื้อความ) คำว่า อตถํ ได้แก่ อรรถของธาตุโดยมาก

มีรูปวิเคราะห์ว่า ปทาน์ อาทิมชฌาวสาเนสุ นิปตฺตตีติ นิปาตา. อตฺถิ, สกฺกา, ลพฺภาตฺยาทโย นิปาตา (นิบาต มื่อตฺถิ, สกฺกา, ลพฺภาเป็นต้น ชื่อว่า นิบาต เพราะว่านัตถะว่า ศัพท์ตกไปในเบื้องต้นท่ามกลาง และที่สุดของบท) อุปสัค ด้วย นิบาตด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า อุปสคฺคฺคฺนิปาต อุปสัค หรือยิบาตรเหล่านั้น เป็นบทหน้า คือเป็นประธาน ของสมาสใด สมาสนั้น ชื่อว่า อุปสคฺคฺคฺนิปาตปุพฺพก

ความเชื่อมไปทั้งหลาย ย่อมมี เหตุนั้น ความเชื่อมไปนั้น ชื่อว่า พยฺยิภาว ได้แก่ สมาส ๕ อย่าง มีวันทสมาสเป็นต้น ความเชื่อมไป ย่อมไม่มี เหตุนั้น จึงชื่อว่า อพยฺยิภาว ได้แก่ อยู่ตตฺถสมาส นอักษร มีความหมายว่า ชัดแจ้ง

อีกนัยหนึ่ง ความไม่เชื่อม หามิได้ ชื่อว่า อนพยฺย มี ความหมายว่า ความไม่เชื่อม ย่อมไม่มี ได้แก่ความเชื่อมนั่นเอง อะไร คืออภัยยีนัน ตีอบทหลังมีค่างา นครี เป็นต้น บทหลังที่เปลี่ยนแปลงนั้น เป็นบทที่ไม่เปลี่ยนแปลง เหตุนั้น จึงชื่อว่า อพยฺยิภาว มีความหมายว่า บทหลังที่เคยเป็นบทที่เปลี่ยนแปลงได้ (กลายเป็น) เป็นบทที่ไม่เปลี่ยนแปลง

ก็ในบทว่า อพยฺยิภาโว เพราะเป็นศัพท์ที่ประกอบด้วยภูธาตุ ในอภุตตฺถภาวะ ลงอิจฺจย ในกัตตุ ด้วยสูตรว่า ปจฺจยาทนิฏฺฐา ฯเปฯ สิขณฺณติ ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านอาจารย์จึงทำครูสัญญาว่า อภัยยิภาว เพราะไม่ทำลหุสัญญา เหมือนสูตรว่า อา โฆ ท่านอาจารย์ทำครูสัญญา เพื่อประโยชน์แก่การแสดงสภาพของสัญญา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อุปนฺครี ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อุปนฺครี มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอุปศัพท์ ลงสิปฺฐมาวิภตฺติเอกวจนะ หลังนฺครศัพท์ ลงสนฺธิวิภตฺติเอกวจนะ ในคำว่า อุป นฺครสฺส นี้ อุปศัพท์ มีความหมายว่าใกล้ เพราะความที่อภัยยิภาวสมาส เป็นนิจฺจสมาส โดยส่วนมาก ท่านทำรูปวิเคราะห์ด้วยบทอื่นว่า ถาย่อมเป็นไปในที่ใกล้พระนฺคร ในวากยะนั้น ทำอภัยยิภาวสมาสสัญญาและอภัยยิภาวสมาส ยุตตตฺถสมาสสัญญา และยุตตตฺถสมาส เมื่อลวิภตฺติ และทำปกติภาวะแล้ว ตั้งอภัยยิภาวเป็นนปฺงสกลิงค์ ด้วยสูตรว่า โส นปฺสกลิงฺโค เมื่อลงสิวิภตฺติ เมื่อทหาเทสสิวิภตฺติเป็นอํ ด้วยสูตรว่า อวิภตฺตินมการนตา อภัยยิภาวา แล้ว พิงฺทราบุรุษสำเร็จ

เมื่อทำอาเทสปฺฐมาวิภตฺติเป็นอํ อุปนฺครีนั้น ย่อมตั้งอยู่ ในโยวิภตฺติ ได้รูปว่า ตานิ อุปนฺครี ตินฺทรนฺติ มีความหมายว่า สถานที่ตั้งอยู่ใกล้พระนฺครทั้งหลาย

ในอาลปนนะ--- โภ อุปนฺครี ภวนฺโต อุปนฺครี มีความหมายว่า แนะสถานที่ตั้งอยู่ใกล้พระนฺคร

ในทุตฺติยาวิภตฺติเอกวจนะ— ตํ อุปนฺครี คนฺตพฺพิ โนโยวิภตฺติ- ตานิ อุปนฺครี มีความหมายว่า พิงฺทราสถานที่ใกล้พระนฺครนั้น

ในตติยวิภัติเอกวจนะ— เตน อุปนคร หรือ อุปนคเรน มีความหมายว่า ด้วยสถานที่
ใกล้พระนคร ในทวิภัติ— เตติ อุปนคร หรือ อุปนคเรติ มีความหมายว่า ด้วยที่ใกล้พระนครทั้งหลาย

ในจตุตถิเอกวจนะ— ตสฺส อุปนคร มีความหมายว่า ย่อมให้แก่ที่ใกล้พระนคร ในน
วิภัติ— เตสฺ อุปนคร มีความหมายว่า ย่อมให้แก่ที่ใกล้พระนครทั้งหลาย เพราะกวจิศัพท์ตามมา มี
ปาฐะว่า อุปนครสฺส อุปนครานํ เตติ มีความหมายว่า ย่อมให้แก่พระนคร ...ทั้งหลาย

ในปัญจมีวิภัติ— ไม่มีการอาเทศ สฺมา หิ ปัญจมี เป็นอํ จึงมีรูปพทมาลาเป็น อุปนครา,
อุปนครสฺมา, อุปนครมหา, อุปนคเรติ, อุปนคเรภิ.

ในฉกฺฐิเอกวจนะ— ตสฺส อุปนคร สนตํ หรือ อุปนครสฺส (ทรัพย์ของสถานที่ใกล้พระ
นคร) ในนวิภัติ— เตสฺ อุปนคร สนตํ หรือ อุปนครานํ

ในสัตตมีวิภัติเอกวจนะ— ตสฺมี อุปนคร มีความหมายว่า (ของท่านจงฝังไว้ในสถานที่ใกล้
พระนคร) ในพหุวจนะ— เตสฺ อุปนคร เพราะกวจิศัพท์ตามมา จึงมีรูปว่า อุปนคเร, อุปนครมหิ, อุ
ปนคเรสุ. พทมาลาที่เหลือ พึงประกอบด้วยประการฉะนี้

ก็ในสูตรนี้ กวจิศัพท์ ในสูตรว่า กวจิ สมาส ฯเปฯ รัตนโ มีวาศัพท์เป็นอรรถ เพราะเหตุนี้
ไม่มีการอาเทศปัญจมีวิภัติ เป็นอํ (อสนฺตวิธิ) สำหรับปฐมวิภัติตติยวิภัติ มีการอาเทศเป็นอํอย่าง
แน่นอน (นิจจวิธิ) สำหรับตติยวิภัติ จตุตถวิภัติ ฉกฺฐิวิภัติ และสัตตมีวิภัติ มีการอาเทศเป็นอํ ได้
บ้าง (อนิจจวิธิ) สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้เป็นสังคหาคาว่า

การอาเทศปัญจมีวิภัติเป็น อํ นี้ย่อมไม่มี แต่การอาเทศ

ตติยวิภัติ สัตตมีวิภัติ และฉกฺฐิวิภัติเป็น อํ ย่อมมีได้

โดยความไม่แน่นอน เพราะการตามมาของบทว่า กวจิ (ในที่บางแห่ง)

ในอุทาหรณ์ว่า นิทฺทรณํ, นิมมสกํ นี้ ทำเทภาว

ในรูปวิเคราะห์ว่า วุฑฺฒานํ ปฏิปาณิ ยถาวุฑฺฒํ (ตามลำดับผู้ใหญ่ ชื่อว่า ยถาวุฑฺฒ) นี้ ยถา
ศัพท์มีความหมายว่าลำดับ ในวากยะว่า เย เย วุฑฺฒา (ผู้ใหญ่ทุกๆ คน) นี้ ยถาศัพท์มีความหมายว่า
ประกอบซ้ำๆ

ในอุทาหรณ์ว่า ยาวชีวํ นี้ ยาวศัพท์มีความหมายว่า กำหนด

ในอุทาหรณ์ว่า อธิจิตฺตํ อธิศัพท์ มีความหมายว่า เป็นไปโดยอาศัย

ในอุทาหรณ์ว่า ติโรพพตํ นี้ ติโรศัพท์ ภายนอก

ในอุทาหรณ์ว่า ปฏิโสตํ ปฏิศัพท์มีความหมายว่า ทวนกลับ

สมาส ที่ชื่อว่า อพยยิภาว มี ๒ อย่าง คือ

๑. นามบุพพท มีนามศัพท์เป็นบทหน้า มีตัวอย่างเช่น วนบุปติ, นครบุปติ
๓. อพยยบุพพท มีอพยยศัพท์เป็นบทหน้า มีตัวอย่างเช่น อุปนครี, ติโรพพต

อพยยิภาวสมาส มี ๓ อย่างคือ

๑. บุพพทบุพภูฐาน มีเนื้อความของบทหน้าเป็นประธาน มีตัวอย่างเช่น อุปนครี
๒. อุตตรบุพภูฐาน มีเนื้อความของบทหลังเป็นประธาน มีตัวอย่างเช่น เนรณชรูปติ
๓. อณนบุพภูฐาน มีเนื้อความของบทอื่นเป็นประธาน มีตัวอย่างเช่น อุมมตตคังค,

โลहितคังค

อพยยิภาวสมาส มีรูปวิเคราะห์ ๗ อย่างคือ

๑. ทำรูปวิเคราะห์ ด้วยปฐมวิภัติ เช่น ยถา พลานิ ยถาพล (ตามกำลัง)
๒. ทำรูปวิเคราะห์ ด้วยทุติยวิภัติ เช่น จิตตมธิกจจ ปวตต อธิจิตต (จิตอันยิ่ง)
๓. ทำรูปวิเคราะห์ ด้วยตติยวิภัติ เช่น โภกิเลหิ อวภูจจ วน อวโภกิล (ป่าอันนาคเหว่าหนีไปแล้ว)
๔. ทำรูปวิเคราะห์ ด้วยจตุตถวิภัติ เช่น อวภูจจนติ ปริจจตต () สททาย อนุรูป อุปสทท (สมควรแก่เสียง)
๕. ทำรูปวิเคราะห์ ด้วยปัญจมีวิภัติ เช่น คุณโต อุทธี อุททคณ (สูงกว่าคุณสมบัติ)
๖. ทำรูปวิเคราะห์ ด้วยฉกฐวิภัติ เช่น อนโต นครสส อนโตนคร (ภายในแห่งนคร)
๗. ทำรูปวิเคราะห์ ด้วยสัตตมีวิภัติ เช่น อชมตต (ในภายในตน)

๓๒๐-๕. สูตรนี้ว่า โส นบุสกลิงโค (อพยยิภาวสมาสนั้นย่อมเป็นนบุสกลิงค์) ออกมาจากสูตรว่า อุปสคค ๗เปฯ โว ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงชื่อของอพยยิภาวสมาส อันเป็นยุดัตถสมาสที่มีอุปสคคหรือนิบาตเป็นบทหน้า ด้วยสูตรว่า อุปสคค ๗เปฯ โว เมื่อมีคำถามว่า นักศึกษาพึงทราบว่ายพยยิภาวสมาสนั้นเป็นลิงค์ไหน ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า นักศึกษา พึงทราบว่ายพยยิภาวสมาสนั้นเป็นนบุสกลิงค์ จึงกล่าวสูตรว่า โส นบุสกลิงโค

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่ นักศึกษาพึงเห็นอพยยิภาวสมาสนั้น เป็นนบุสกลิงค์เท่านั้น

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า โส แสดงการี คำว่า นปฺสกลิงฺโค แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า นักศึกษาพึงเห็นอภัยยิภาวสมาสนั้น เป็นการิยะในนปฺสกลิงฺคฺ สูตรนี้ เป็นการิยาติเทศ สูตร เหมือนตัวอย่างที่ท่่านกล่าวว่่า มณฺจภูฏา มณฺจา (คนที่อยู่บนเตียง ท่่านเรียกว่่า เตียง) เหาือนกา ริยะที่ตั้งอยู่ในนปฺสกลิงฺคฺ ท่่านก็เรียกว่่า นปฺสกลิงฺคฺ ไม่ใช่อิตถิลิงคฺ ไม่ใช่ปฺงลิงคฺ ชื่อว่่า นปฺสกลิงคฺ เป็นการอาเทศ นอติถินปุมคัพทฺ เป็นนปฺสกลิงคฺ ก้เพราะเหตุไร เมื่ออภัยยิภาวคัพทฺตามมาปรากฏ ในสูตรนี้ ท่่านจึงทำ โสคัพทฺไว้อีก ตอบว่่า ท่่านทำโสคัพทฺไว้อีก เพื่อประโยชน์แก่การห้ามอภัยยิภาว คัพทฺตามไปในสูตรข้างหน้า

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อธิกุมาริ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่่า อธิกุ มาริ(คำพูดเกี่ยวกับเด็กผู้หญิง) นี้ มีความหมายว่่า ถ้อยคำอาศัยกุมาริแล้ว ย่อมเป็นไป ทำชื่อสมาส และวิธของสมาส โดยนัยที่กล่าวแล้ว ในหนหลังนั้นแหละ เมื่อลบสระหน้าแล้วทำปกติสระหลัง ทำให้ เป็นนปฺสกลิงคฺด้วยสูตรนี้ ตั้งเป็นนาม ลงสิวิภตติ ทำรัสสะอักษร เป็นอักษร ด้วยสูตรว่่า สโร รสโส นปฺสเก เมื่อลบสิวิภตติ ด้วยสูตรว่่า อณฺณสฺมา โลโป จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นี้ว่่า อุปวรุ (สถานที่ใกล้หญิงสาว) ในอรรถว่่า วรุยา สมเป กถา วตตติ (ถ้อยคำ ย่อมเป็นไป ในที่ใกล้หญิงสาว) นี้ ตั้งชื่อสมาสเป็นต้น เมื่อทำรัสสะอักษร เป็นอักษร และ เมื่อลบสิวิภตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นี้ว่่า อุปคฺงคฺ (ใกล้แม่น้ำคงคา) ในอรรถว่่า คฺงคาย สมเป กถา วตตติ (กถา ย่อมเป็นไป ในที่ใกล้แม่น้ำ) ตั้งชื่อสมาสเป็นต้น เมื่อทำความเป็นนปฺสกลิงคฺ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะความที่คฺงคาคัพทฺ เป็นคัพทฺอิตถิลิงคฺ เมื่อทำรัสสะด้วยสูตรนี้ ลงสิปฐฺมาวิภตติ เมื่ออาเทศสิวิภตติ เป็นอเป็นต้น ด้วยคำปริภาสว่่า อภัยยิภาวะ มีวิภตติเป็นนยที่สุด แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

แม้ในอุทาหรณ์ว่่า อุปมณิกิ ก็นัยนี้นั่นเอง

๓๒๑-๖. สูตรนี้ว่่า ทิคฺสุเสกตฺตํ (ทิคฺสุสมาสย่อมเป็นนปฺสกลิงคฺ เอกพจน์) ออกมาจากสูตร ว่่า สงฺขยาปฺพุโพ ทิคฺสุ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่่านอาจารย์ตั้งชื่อทิคฺสุสมาส และทำเป็นทิคฺสุสมาส แห่ง ยุตตตถสมาสที่มีสังขยาเป็นบทหน้า เมื่อมีคำถามว่่า ต้องตั้งชื่อทิคฺสุสมาส และทำเป็นทิคฺสุสมาส แห่ง ยุตตตถสมาสที่มีสังขยาเป็นบทหน้าเท่านั้นหรือ ? ท่่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่่า ไม่ต้องตั้งชื่อทิคฺสุสมาส และทำเป็นทิคฺสุสมาสแห่งยุตตตถสมาสที่มีสังขยาเป็นบทหน้าแต่นั้นต้องทำให้เป็นเอกวจนะนปฺสกลิงคฺ ด้วย จึงกล่าวสูตรว่่า ทิคฺสุเสกตฺตํ

ท่่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่่า สำหรับทิคฺสุสมาส ต้องทำให้เป็นเอกวจนะ และเป็นนปฺสกลิงคฺ

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ทิคุสฺส แสดงสมาสาเปกขณัฐิการิ คำว่า เอกตฺตํ แสดงการียะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า สำหรับสมาหารทิคุสมาส ต้องเป็นเอกวจนะ และนปุงสกฺลิ่งค์เท่านั้น

สมาสใด อันท่าน รู้ เข้าใจได้ ด้วยลักษณะ ๒ อย่าง เพราะนั้น สมาสนั้น ชื่อว่า ทิคุ ด้วยอำนาจแห่งสมาสที่มีสังขยาเป็นบทหน้า แะะเป็นนปุงสกฺลิ่งค์

ถามว่า เพราะเหตุไร สำหรับทิคุสมาส ท่านต้องทำเป็รเอกวจนะ เพราะความที่ท่านกล่าว ว่า ความเป็นบทที่มีความหมายเดียวกัน เป็นลักษณะของสมาสมิใช่หรือ ? เมื่อท่านเว้นสูตรนี้แล้วทำเป็นทิคุสมาส ความเป็นเอกวจนะ ย่อมมีมิใช่หรือ ? ตอบว่า ไม่ใช่

ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะความที่อรรถของบททั้งสอง ไม่มีความเป็นเอกวจนะ เพราะการกระทำอรรถอย่างเดียวกัน โดยความเป็นคือทำเนื้อความของบทเดียวกัน จริงอยู่ ความเป็นบทที่มีอรรถเดียวกันคือการทำอรรถของบททั้งสองให้เป็นอรรถแห่งบทเดียวกัน (นั้น) ไม่ใช่ทำโดยความที่จะพึงกล่าว ด้วยเอกวจนะ

ถามว่า ก็ใครๆ ไม่สามารถทำศัพท์ที่กล่าวความหมายหลายอย่าง ให้เป็นศัพท์เนื่องด้วยอรรถเป็นอย่างเดียวกัน ทั้งไม่สามารถทำได้ เพราะความที่การระบุความหมายของศัพท์ เป็นอันสำเร็จโดยสภาวะ ตอบว่า ซ่อนั้นจริง การชี้แนะอันบัณฑิตย่อมรู้ได้ ด้วยความสามารถแห่งคำศัพท์ แม้โดยประการนั้น ขยายความว่า เพราะเหตุที่นั่นนึ่งเทียว ทิคุสมาส เป็นสมาสที่เหมือนกับทำความเข้าใจทั้งสองอย่างให้เป็นอย่างเดียวกัน และเป็นนปุงสกฺลิ่งค์

ทาทรณทั้งหลายมีอาทิว่า ติโลกํ บรรดาอุทาทรณเหล่านั้น ตั้งชื่อทิคุสมาส และทำเนททิคุสมาส ด้วยสูตรว่า สงขยาบุพฺโพ ฯเปฯ คุ ตั้งชื่อกัมมธารยสมาส และทำให้เป็นกัมมธารยสมาส ตั้งชื่อยุตตตถสมาส และทำเป็นยุตตตถสมาส เพราะอาศัยสูตรว่า โส นปุงสกฺลิ่งค์โค ทำให้เป็นเอกวจนะ และนปุงสกฺลิ่งค์ ด้วยสูตรนี้ ตั้งเป็นนาม ลงสิวิภตติ เพราะอาศัยสูตรว่า โยนิ ฯเปฯ สเกหิ, อโตะ นิจฺจํ เมื่ออาเทศสิวิภตติหลังนามศัพท์ เป็นอํ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาทรณทั้งหลายมีอาทิว่า ติถณฺฑํ, ตินยนิ, ติสิงคํ, จตุทฺทิสํ และ ปญฺจินทฺริยํ ก็มีกรประกอบรูปศัพท์ เหมือนอย่างนั้น

๓๒๒-๗. สูตรนี้ว่า ตถา ทวนฺเท... (เช่นเดียวกันนั้น ความเป็นเอกพจน์และนปุงสกฺลิ่งค์ของศัพท์ที่มีความหมายว่า อวัยวะของปราณชาติ, ส่วนของเครื่องดนตรี, ส่วนของกสิกรรม, ส่วนของกองทัพ, สัตว์ตัวเล็ก ๆ, สัตว์ที่ตรงกันข้ามโดยประการต่างๆ, ธรรมที่ต่างกัน[โดยลักษณะ]อันเสมอกัน[โดยหน้าที่] เป็นต้น และศัพท์อื่นๆ ย่อมมีในทวันทสมาสนั้นเทียว) ออกมาจากสูตรว่า ทิคุสเสกตฺตํ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงความ เป็นเอกวจนะ และความเป็นนปุงสกฺลิ่งค์ ของทิคุสมาส อันมีเนื้อความประกอบกัน ถามว่า ทิคุสมาสเท่านั้นหรือ ที่เป็นเอกวจนะ สมาสอื่นไม่ได้หรือ ? ท่าน

อาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า จะเฉพาะทิวศมาส อันมีเนื้อความประกอบกัน เป็นเอกวาจนะ และ
นปุงสกฺลิ่งค์เท่านั้นก็หาไม่ได้ แม้ทิวศมาส อันมีเนื้อความประกอบกัน ก็เป็นเอกวาจนะ และ
นปุงสกฺลิ่งค์ได้เหมือนกัน จึงกล่าวสูตรว่า ตถา ทวนฺเต

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า
เหมือนอย่างนั้น คือ ในทิวศมาส ความเป็นเอกพจน์และนปุงสกฺลิ่งค์ของศัพท์ที่มีความหมายว่า
อวัยวะของปราณชาติ, ส่วนของเครื่องดนตรี, ส่วนของกสิกรรม, ส่วนของกองทัพ, สัตว์ตัวเล็กๆ, สัตว์
ที่ตรงกันข้ามโดยประการต่างๆ, ธรรมที่ต่างกัน[โดยลักษณะ]อันเสมอกัน[โดยหน้าที่] เป็นต้น

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ตถา แสดงอุปมาโชตกะ คำว่า ทวนฺเต แสดงอาชารสตัดมี คำว่า
ปาณิ ฯเปฯ คตถาทีนํ แสดงสัมพันธฎฐี คำว่า จ แสดงสมุจจยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า ในทิว
ศมาส ความเป็นเอกพจน์และนปุงสกฺลิ่งค์ ย่อมมีฉันทิ แม้ในสมาหารทิวศมาสก็มีฉันทินัน

มีรูปวิเคราะห์ว่า ปาณินอ จ ตูเรียนิ จ โยคคานิ จ เสนานิ จ ปาณิตูเรียนโยคคเสนา (ปราณ
ชาติ เครื่องดนตรี กสิกรรม และกองทัพ มีรูปว่า ปาณิตูเรียนโยคคเสนา) องค์แห่งสิ่งเหล่านั้น มีรูปว่า
ปาณิตูเรียนโยคคเสนงคานิ ทั้งสิ่งที่มีขนาดเล็กเหล่านั้นก็เป็นสัตว์ด้วย จึงชื่อว่า ขุททขันตฺตะกะ (สัตว์ตัว
เล็กๆ) [เช่น ชมิสมกฺสิ (เหลือบและยุง)] สัตว์ที่ตรงกันข้ามตามลักษณะต่างๆ ชื่อว่า วิวิธวิรุทธะ คือ สัตว์
ที่ขัดแย้งกันอย่างแน่นอน [เช่น พิฬาลมุสิกํ (แมวกับหนู)] ส่วนที่เสมอกันย่อมมีแก่ธรรมเหล่าใด ธรรม
เหล่านั้นชื่อว่า สภาคะ (ธรรมที่มีส่วนเสมอกัน) ทั้งธรรมที่หลากหลายโดยลักษณะเหล่านั้นก็มีสภาพ
เสมอกันโดยหน้าที่ ดังนั้นจึงชื่อว่า วิสสภาคะ พิงกระทำทิวศมาสว่า อวัยวะของปราณชาติ, ส่วนของ
เครื่องดนตรี, ส่วนของกสิกรรม, ส่วนของกองทัพ, สัตว์เล็กๆ, สัตว์ที่ตรงกันข้ามโดยประการต่างๆ และ
ธรรมที่ต่างกัน[โดยลักษณะ]อันเสมอกัน[โดยหน้าที่] อรรถคืออวัยวะของปราณชาติเป็นต้นเหล่านั้น
ของศัพท์เหล่าใดมีอยู่ ศัพท์เหล่านั้นมีรูปว่า ปาณิตูเรียนโยคคเสนงคขุทททวนตฺตวิวิธวิรุทธวิสภาคตถา
ศัพท์ที่มีอรรถเหล่านั้นเป็นต้นของหมู่ศัพท์เหล่าใดมีอยู่ หมู่ศัพท์เหล่านั้นมีรูปว่า ตทาทโย (หมู่ศัพท์ที่มี
ศัพท์ที่มีอรรถเหล่านั้นเป็นต้น) แห่ง ปราณชาติ ฯลฯ สภาคะ (ธรรมที่มีส่วนเสมอกัน)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จกฺขุโสติ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า จกฺขุโสติ มี
การประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- เมื่อตั้งวากยะว่า จกฺขุ จ โสตถจ (ตาด้วย หูด้วย) หลังจกฺขุศัพท์ ลง
สิวิภตฺติ หลังจกฺขุ ลงสิวิภตฺติ แม้หลังจากโสต และหลังจกฺขุ ลงสิวิภตฺติ ลบสิวิภตฺติหลังจกฺขุศัพท์
ด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ปี จ ลบสิวิภตฺติหลังจกฺขุทั้งสองดเวยฺยสุจฺจว่า สพฺพาสมาวุโส อาเทสสิ
วิภตฺติหลังโสตศัพท์ เป็นอํ ในอรรถว่า จกฺขุ จ โสตถจ (ตาและหู) เมื่อตั้งชื่อสมาสและวิธีของสมาสเป็น
ต้นแล้ว ทำความเป็นเอกวาจนะ และนปุงสกฺลิ่งค์ ด้วยสูตรนี้ ตั้งเป็นนาม เมื่อทำอาเทสสิวิภตฺติ เป็นอํ
ด้วยสูตรว่า สึ แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า มุขนาสิก นี้ เมื่อทำความเป็นเอกวจนะ และความเป็นนปุงสกลิงค์ แล้วทำ
ความเป็นรัสเซียด้วยสูตรว่า สโร รสโส นปฺสเก เพราะความที่สระที่สุดของนาสิกาคัพท์ เป็นอาการันต์
อิตถิลิงค์ แม้ในอุทาหรณ์ว่า สมถวิปัสสน นี้ ก็ทำความเป็นรัสเซีย เหมือนอย่างนั้น

บทว่า ผาลั แปลว่า ผาล บทว่า ปาจนั แปลว่า ปฏัก ในอุทาหรณ์ว่า ทาสีทาสี (ทาสีและ
ทาส) ทำความรัสเซีย อีอักษร เป็นอีอักษร ด้วยสูตรว่า กฺวจาทิมชฺฌตฺตรานั แม้ในอุทาหรณ์นี้ว่า อิตถิ
ปุม ก็นับนี้เหมือนกัน คำว่า รถการ ในอุทาหรณ์ว่า เวณฺรถการ นี้ ได้แก่ ช่างหนัง (ช่างรองเท้า)

๓๒๓-๘. สูตรนี้ว่า วิภาสา ฯเปฯ ทินฺนฺจ (ความเป็นเอกพจน์และนปุงสกลิงค์ของศัพท์มี
รุกข (ต้นไม้ม), ติน (หญ้า), ปสุ (ปศุสัตว์), ธน (ทรัพย์), ธณ (ธัญพืช) และ ชนปท (แคว้น) เป็นต้น
และศัพท์อื่นๆ ย่อมมีในวันทสมาสได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ตถา ฯเปฯ ทินฺนฺจ ออกมาอย่างไร ?
คือ ท่านอาจารย์ ทำความเป็นเอกวจนะ และความเป็นนปุงสกลิงค์ แห่งความเป็นเอกพจน์และ
นปุงสกลิงค์ของศัพท์ที่มีความหมายว่า อวัยวะของปราณชาติ ฯลฯ ธรรมที่ต่างกัน[โดยลักษณะ]อัน
เสมอกัน[โดยหน้าที่] เป็นต้น เช่นเดียวกันนั้น ในวันทสมาสนั้นเทียว ด้วยสูตรนี้ว่า ตถา ฯเปฯ ทินฺนฺจ
ถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ความเป็นเอกวจนะนั้นเทียว ของศัพท์มี รุกข (ต้นไม้ม) ฯลฯ และ
ชนปท (แคว้น) เป็นต้น อมฺิในวันทสมาส พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ความเป็น
เอกพจน์และนปุงสกลิงค์ของศัพท์มี รุกข (ต้นไม้ม), ติน (หญ้า) ฯลฯ ชนปท (แคว้น) เป็นต้น และศัพท์
อื่นๆ ย่อมมีในวันทสมาสได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า วิภาสา ฯเปฯ ทินฺนฺจ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่
ความเป็นเอกวจนะ และความเป็นนปุงสกลิงค์ ของศัพท์มี รุกข (ต้นไม้ม), ติน (หญ้า) ฯลฯ ชนปท
(แคว้น) เป็นต้น และศัพท์อื่นๆ ย่อมมีในวันทสมาสได้บ้าง

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า วิภาสา แสดงวิกัปปิตถะ คำว่า รุกข ฯเปฯ ทินฺ แสดงสัมพันธัญญู
คำว่า จ แสดงอนุภทณะ สูตรนี้เป็นวิธิสูตร ความหมายและรูปวิเคราะห์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อสตกปีตนิ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อสตก
ปีตนิ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถว่า อสตก โจ กปีตโน จ (ต้นโพธิ์และต้นมะขวิด) ตั้ง
ชื่อวันทสมาสและตั้งเป็นวันทสมาส เพราะอาศัยสูตรว่า ตถา ทฺวนฺเท เมื่อทำความเป็นเอกวจนะ
และความเป็นนปุงสกลิงค์ ด้วยสูตรนี้ ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภทติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในอุทาหรณ์ว่า อสตกปีตนา ด้วยวิภาสาศัพท์ ไม่ต้องทำวิธีตามที่กล่าวแล้ว ด้วยสูตรนี้
เมื่อลงโยวิภทติ เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน เมื่อทำอาเทศโยวิภทติ เป็นอา ด้วยสูตรว่า สพฺพโยนินฺมา
เอ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายที่เหลือ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๒๔-๙. สูตรนี้ว่า ทวิปเท ตุลยาธิกรณ กम्मธารโย (บทสองบทที่มีเนื้อความเสมอกัน อันประกอบด้วยวิภัตตินาม ย่อมถูกย่อได้บ้าง เมื่อบททั้งสองมีเนื้อความเสมอกัน สมานั้นชื่อว่า กรรมธารยสมาส) ออกมาจากสูตรว่า กम्मธารยสเถ จ ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวว่า ตั้งชื่อ กัมมธารยสมาส ด้วยสูตรว่า กम्म ฯเปฯ ญเถ จ เมื่อมีคำถามว่า ในสูตรนี้ อะไร ชื่อ กัมมธารยสมาส ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า สมานที่เป็นยุดัตตละ เป็นตุลยาธิกรณะ (มีความหมายเสมอกัน) ชื่อว่า กัมมธารยสมาส จึงกล่าวสูตรว่า ทวิปเท ฯเปฯ รโย (อีกนัยหนึ่ง) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า นามานํ ฯเปฯ ต โถ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในกาลใดท่านอาจารย์ย่อบท ๒ บทที่มีเนื้อความเสมอกัน ในกาลนั้น สมานั้น ชื่อว่า กัมมธารยสมาส

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ทวิปเท แสดงกัมมัตถะ คำว่า ตุลยาธิกรณ แสดงตพพิเสสน คำว่า กम्मธารโย แสดงสัญญา สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร สมานโส อันเป็นสัญญา ในสูตรก่อน ตามมาปรากฏในสูตรนี้ ความหมาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

บท ๒ บท ชื่อว่า ทวิปเท ที่ตั้ง คือเนื้อความของบททั้งสองใด เสมอกัน บททั้งสองนั้นชื่อว่า ตุลยาธิกรณะ (อันมีความหมายเสมอกัน) เมื่อบทสองบทมีเนื้อความเสมอกัน [สมานั้นชื่อว่า กัมมธารยสมาสได้บ้าง] ในบท ๒ บทนั้น ทวิปเทนั้นแหละ เป็น เทวบท เหมือนคำว่า เทวภาว สมานโดยย่อตรงบททั้งสองไว้เหมือนดั่งกรรม เหตุนี้ สมานนั้นชื่อว่า กรรมธารยสมาส อุปมาว่ากรรมย่อตรงสิ่งสองสิ่งคือกิริยาและประโยชน์ไว้ เพราะกิริยาและประโยชน์เกิดขึ้นเมื่อกรรมปรากฏอยู่ ฉันทใด แม้สมานนี้ย่อตรงไว้ซึ่งค่านามทั้ง ๒ ของความหมายอย่างเดียวกัน เพราะมีนามทั้งสองที่แสดงเนื้อความอย่างเดียวกันในเมื่อมีสมานนั้น ประโยชน์ในการทำครุสัญญา มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มหาปุริโส บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มหาปุริโส มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถว่า มหนโต จ โส ปุริโส จ (ทั้งผู้ประเสริฐนั้นก็เป็นผู้ชายด้วย) ทำกัมมธารยสมาสสัญญา และวิธีของสมาส ทำยุดตสมาสสัญญา และวิธีของสมาส เมื่อลวิภัตติ ลยจ ศัพท์ ศัพท์เป็นต้น ทำอาเทศมหนตศัพท์ เป็นมหา ด้วยสูตรว่า มหตํ ฯเปฯ เท ตั้งเป็นนาม เมื่อลงลวิภัตติเป็นต้น แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ หมวดสามแห่งอุทาหรณ์ มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นเที่ยว

ในอุทาหรณ์ว่า พราหมณทาริกา นี้ ในอรรถว่า พราหมณี จ สา ทาริกา จ (พราหมณีด้วยพราหมณีนั่น เป็นเด็กหญิงด้วย) ตั้งชื่อสมาสและทำวิธีแห่งสมาส โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อตั้งบทว่า พราหมณี ทาริกา เพราะอาศัยสูตรว่า อิตถิยํ ฯเปฯ จ เมื่อทำบทหน้า เป็นบุณภาวะ ด้วยสูตรว่า กम्मธารยสเถ จ อีปัจจัยที่แสดงอิตถิ ที่บทหน้า หายไปเมื่อปุงลิงค์หายไป อิตถิลิงค์ย่อมปรากฏ เหมือนอะไร ปุงลิงค์ ไม่ได้หายขาดสูญไปเลย การอันตรธาน และการปรากฏ ย่อมมีได้เอง คำอุปไมยซึ่งเป็นเครื่องให้อรรถถึงพร้อมนี้ บัณฑิตพึงรู้แจ้ง ฉันทนั้น ทำปุมภาวาติเทศ ด้วยสูตรนี้ ด้วยประการฉะนี้ เมื่อ

ตั้งเป็นนาม ลงสิวิภัตติ เมื่อลงสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ปี เพราะความที่ศัพท์นี้เป็นอิติถึงลิงค์แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๓๒๕-๑๐. สูตรนี้ว่า สงขยาปุพฺโพ ทิคุ (กรรมธารยสมาสที่มีสังขยาเป็นบทหน้า ชื่อว่า ทิคุสมาส) ออกจากสูตรว่า ทิคุเสกตต์ ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์ กล่าวความเป็นเอกวจนะ ของทิคุสมาสด้วยสูตรว่า ทิคุเสกตต์ เมื่อมีคำถามว่า ก็ในสูตรนี้ อะไร ชื่อว่าทิคุสมาส ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า กัมมธารยสมาส ที่มีสังขยาเป็นบทหน้า ชื่อว่า ทิคุสมาส จึงกล่าวสูตรว่า สงขยาปุพฺโพ ทิคุ (อีกนัยหนึ่ง) สูตรนี้ ออกจากสูตรว่า นามานํ ฯเปฯ โถ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า กัมมธารยสมาส ที่มีสังขยาเป็นบทหน้า ชื่อว่า ทิคุสมาส

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า สงขยาปุพฺโพ แสดงสัญญา คำว่า ทิคุ แสดงสัญญา สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร ขยายความว่า สมาสที่มีสังขยาเป็นบทหน้า มีสังขยาเป็นประธาน ชื่อว่าทิคุสมาส สมาสที่มีสังขยาเป็นบทหน้า มีสังขยาเป็นประธาน ของสมาสใด เหตุนั้น สมานั้น ชื่อว่า สังขยาปุพฺพ สมาสที่รู้ได้ด้วยลักษณะ ๒ เหตุนั้น สมานั้น ชื่อว่า ทิคุ สมาสนี้ ชื่อว่า ทิคุ เพราะความเป็นสมาสเช่นกับโคคู่ ประโยชน์ในการทำครุสัญญา มีนัยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๒๖-๑๑. สูตรนี้ว่า อุเก ตปฺปฺริสา (กรรมธารยสมาสและทิคุสมาสทั้งสอง ชื่อว่า ตปฺปฺริสสมาส) สูตรนี้ออกจากสูตรว่า อตตํ นสฺส ตปฺปฺริเส ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ตปฺปฺริเส ในสูตรว่า อตตํ นสฺส ตปฺปฺริเส เมื่อมีคำถามว่า ก็สูตรนี้ อะไร ชื่อว่า ตปฺปฺริสสะ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า กัมมธารยสมาสและทิคุสมาส อันเป็นยุตตัตถะ ชื่อว่า ตปฺปฺริสสะ จึงกล่าวสูตรว่า อุเก ตปฺปฺริสา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ทิคุสมาสและกัมมธารยสมาสทั้งสอง มีชื่อว่า มีชื่อว่า ตปฺปฺริสสมาส

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยสัญญา และสัญญา ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว บุรุษของพระราชานั้น ชื่อว่า ตปฺปฺริสสะ สมานนี้ ชื่อว่า ตปฺปฺริสสมาส เพราะความเหมือนกันกับ ตปฺปฺริส ศัพท์

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อพฺราหมโณ (เหมือนพราหมณ์) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น เมื่อกรรมธารยสมาส[ที่เป็นไป]ในอรรถว่า น พฺราหมโณ (ผู้มีใช้พราหมณ์) ตั้งชื่อสมาส และทำการลงวิภัตติเป็นต้นอันเป็นวิธีของสมาสแล้ว เมื่อตั้งคำว่า น พฺราหมโณ แล้ว ทำความเป็นนอักษร ด้วยสูตรว่า อตตํ นสฺส ตปฺปฺริเส และตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

สมานนี้ ชื่อว่า กัมมธรรยตปฺปฺริสสมาส อุทาหรณ์ว่า อวสโล (เหมือนคนถ้อย)

อุทาหรณ์ว่า อปถจวสุส (มีไข่ ๕ ปี), อปถจบุลี (มีไข่กองทราย ๕ กอง), อสตโตโคธาวรี (มีไข่แม่น้ำโคทาวรี ๗ สาย), อทสคว (มีไข่โค ๑๐ ตัว) และ อปถจคว (มีไข่ปัญญาโครส) เป็นทศุคตปุริสสมาส ในอุทาหรณ์ว่า อปถจคว นี้ ในอรรถว่า น ปถจโค (มีไข่ปัญญาโครส) ลงอปัจจย ด้วยสูตรว่า กวจิ สมาสนตคตตามการนโต ในเพราะสระหลัง ทำอาเทศโออักษร เป็นอว ด้วยสูตรว่า โอ สเร จ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

แม้อุทาหรณ์ว่า อทสคว (มีไข่โค ๑๐ ตัว) เมื่อวากยะว่า น ทสโค แล้ว เมื่อลงอปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า อพราหมโณ นี้ อักษร มีความหมายว่า ปริยทาสถ (น นิบาตที่ยังมุ่งแสดงอรรถอื่นที่เสมอกันกับสิ่งที่กล่าวปฏิเสธไว้) ปฏิเสธความหมายของบทหลัง เพราะเป็นไปในอรรถว่าสทิส (เหมือน) เพราะเหตุนั้น คำว่า อพราหมโณ จึงมีความหมายว่า เหมือนพราหมณ์

ที่ชื่อว่า ปสชชูปปฏิเสธ ได้แก่ พึงปฏิเสธอย่างสิ้นเชิง ขยายความว่า การเข้าถึง[สิ่งที่พึงห้าม]แล้ว ไม่มองความหมายที่คล้ายกันแล้วปฏิเสธ ชื่อว่า ปสชชูปปฏิเสธ ตัวอย่างเช่น อสทุโภชิ (ผู้ไม่บริโภครื่องเช่น), อลวนโภชิ (ผู้ไม่บริโภครือ) เป็นต้น

๓๒๗-๑๒. สูตรนี้ว่า อมาทโย พรบเทภี (บทหน้าที่มี อ วิภัตติเป็นต้นอันท่านย่อเข้ากับบทหลัง สมาสนั้นชื่อว่า ตปุริสสมาส) ออกมาจากสูตรว่า อุเก ตปุริสชาติ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงความที่ยุติตถสมาสที่ผสมกันระหว่างกัมมธารยสมาสและทศุคตสมาส เป็นตปุริสสมาส ด้วยสูตรนี้ว่า อุเก ตปุริสชาติ ถามว่า ยุติตถสมาสที่ผสมกันระหว่างกัมมธารยสมาสและทศุคตสมาส เป็นตปุริสสมาส ได้หรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า แม้ยุติตถสมาส ที่มีอวิภัตติเป็นต้นเป็นที่สุด ก็ชื่อว่า ตปุริสสมาส จึงกล่าวสูตรว่า อมาทโย ฯเปฯ ภิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในกาลใด บททั้งหลาย มีอวิภัตติเป็นต้น เป็นที่สุด อันท่านย่อมย่อ เข้ากับนามบททั้งหลายหนปลาย ใน การนั้น สมาสนั้น อันเป็นยุติตถะ ชื่อว่า อมาทิตปุริสสมาส

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยกัมมัตถะ และสทตถติยา ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเที่ยว อ วิภัตติเป็นหนต้นของวิภัตติเหล่าใด วิภัตติเหล่านั้นชื่อว่า อมาทิต ความจริงในรูปวิเคราะห์นี้ ท่านอาจารย์ พึงถือเอาบทที่มีอวิภัตติเป็นต้นเป็นที่สุด ด้วยคำว่า อมาทโย นี้ เพราะฉะนั้น นักศึกษาพึงถือเอาความหมายว่า บททั้งหลายมีอวิภัตติเป็นต้นเป็นที่สุด

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ภูมิกโต ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า ภูมิกโต นี้ ในอรรถว่า ภูมิกโต (ผู้ไปแล้วสู่แผ่นดิน) นี้ ทำวิธีของสมาสมิตั้งชื่ออมาทิตปุริส ตั้งเป็นตปุริส ตั้งชื่อ

ยุคตัดตถสมาส และตั้งเป็นยุคตัดตถสมาเป็นต้น และตั้งเป็นนามแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ พึงทราบวิธีประกอบรูปสำเร็จในอมาทิต้ปปริสสมาส อันมีตติยาต้ปปริสสมาสเป็นต้น มีสัตตมีต้ปปริสสมาสเป็นที่สุด ด้วยประการฉะนี้

๓๒๘-๑๓. สูตรนี้ว่า อณฺณปทตฺเถสุ พหุพฺพิทฺติ (ค่านามที่มีเนื้อความสัมพันธ์กันในบทย่อมถูกย่อเข้าด้วยกันในเนื้อความของบทอื่นได้บ้าง สมานั้นมีชื่อว่า พหุพพิทติสมาส) ออกมาจากสูตรว่า พหุพพิทติมฺหิ จ ท่ายอาชาเรย์กล่าวว่ ท่านอาจารย์กล่าวค่วว่ พหุพพิทติ ไว้ในสูตรว่ พหุพพิทติมฺหิ จ ถามว่ ก็ในสูตรนี้ อะไร ชื่อว่ พหุพพิทติ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่ ยุคตัดตถสมาส ที่มีอรรถของบทอื่นเป็นประธาน ชื่อว่ พหุพพิทติ จึงกล่าวสูตรว่ อณฺณปทตฺเถสุ พหุพพิทติ อีกนัยหนึ่ง สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่ นามานํ ฯเปฯ ตฺเถ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่ ในกาลใดนามบททั้งหลายถูกย่อ ไว้ในอรรถของบทเหล่าอื่น ในกาลนั้น สมานั้น ชื่อว่ พหุพพิทติสมาส

สูตรนี้มี ๒ บท ค่วว่ อณฺณปทตฺเถสุ แสดงอาชาเรย์ตตมี ค่วว่ พหุพพิทติ แสดงสัญญา หรือว่ ค่วว่ อณฺณปทตฺเถสุ แสดง นิमितตตตตมี สูตรนี้ เป็นสัญญาสูตร ขยายความว่ ในกาลใด นามทั้งหลาย คือบททั้งหลาย อันเป็นสมาส ถูกย่อเข้าในอรรถทั้งหลายของบททั้งหลายเหล่าอื่น จากบทสมาส ในกาลนั้น สมานั้น ชื่อว่ พหุพพิทติสมาส ข่วเปลือกจนวนมกย้อมมีอยู่แก่บุคคลใด บุคคลนั้นชื่อว่ พหุพพิทติ (ผู้มีข่วเปลือกมก) สมานชนิดนี้ ชื่อว่ พหุพพิทติสมาส เพราะความเหมือนกับ พหุพพิทติศัพท์ (ผู้มีข่วเปลือกมก)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่ อาคตสมโณ (สังฆารามมีสมณะมาแล้ว), ชิตินทริโย (สมณะ ผู้มีอินทริย์อันตนชนะแล้ว), ทินฺนสูงโก (พระราชา ผู้มีภษาชีอันประชาชนถววยแล้ว), นิคคตชโน (หมุ่บ้านอันมีชนออกไปแล้ว, หมุ่บ้านร้าง), ฉินฺนหตฺโถ (บุรุษ ผู้มีมือขาดแล้ว), สมปนฺนสสโส (แคว้น อันมีข่วกล้าวอันสมบูรณ์) ย้อมมี โดยลำดับ แห่งพหุพพิทติสมาสมิทฺติยาวิภัตติเป็นต้น อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว มีเพียงการตั้งชื่อพหุพพิทติสมาสและตั้งเป็นพหุพพิทติสมาสเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่ นิโครธปริมณฺโณ (พระราชกุมาร ผู้เสมอกันเหมือนต้นไทร), จกฺขุญโต (ผู้บรรลุจักขุ[อันสำเร็จด้วยปัญญา]) เป็นปฐมพหุพพิทติสมาส ในอุทาหรณ์เหล่านั้น มีเพียงการลบอวิศัพท์ ด้วยวุตตตถานมปโยโค หรือด้วยเตสศัพท์ เท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่ สุวณฺณวณฺโณ (พระผู้มีพระภาค ผู้มีผิวเหมือนสีทอง), กรวิกสสโร (พระผู้มีพระภาค ผู้มีพระสุรเสียงดั่งนกกการเวก), พรหมสสโร (พระผู้มีพระภาค ผู้มีพระสุรเสียงดั่งพรหม) เป็นฉัฎฐีอุปมาพหุพพิทติ การลบวิศัพท์ มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นเทียว

อุทาหรณ์ว่า ปณณปุพผลานิ (ใบดอกและผลไม้ทั้งหลาย) เป็นอสมมาตรวันทสมาส ใน คำว่า สยเมว ปติทานิ (อันหล่นแล้วเอง) นี้ สยศัพท์ และเอวศัพท์ เป็นนิบาต หลังนิบาตทั้งสองนั้น ลบ วิภัตติด้วยสูตรว่า สพพาส ฯเปฯ ทีหิ จ

ในคำว่า วายู จ โดยยจ นี้ หลังวายุศัพท์ ลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ปี

ในอรรถว่า สยปติตปณณปุพผลวายุโตยานิ อาหารา เยสนเต () นี้ ตั้งชื่อพหูพหิสมาส และตั้งเป็นพหูพหิสมาส ลบวิภัตติ ลบอณณบท ด้วยวุตตถานมปโยโค หรือด้วยเตสศัพท์ ตั้งเป็น นาม เพราะความเป็นศัพท์สมาส เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มี เพียงตั้งชื่อเป็นภินนาทิกถณพหูพหิสมาส (พหูพหิสมาสที่มีการย่อบททั้งหลายซึ่งมีอรรถ อันเป็นที่ตั้งต่างกันเข้าด้วยกัน) เท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

นานาสทโท ในวากยะกว่า นานา ปการา ทูมา (ต้นไม้ทั้งหลาย อันมีประการต่างๆ) นี้ เป็น นิบาต หลังบทนิบาต ลบโยวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สพพาสมา ฯเปฯ ทีหิ จ ท่านเรียกว่า ปการา เพราะ ความที่นานาศัพท์ เป็นศัพท์แสดงความหมายว่าประเภท สมาสนี้เป็นกัมมธารยสมาส

ในบทว่า นานาทุมปติตปุพผลวาสิตาสานู (มีไหลเขาอันอบอวล ด้วยดอกไม้อันหล่นแล้วจาก ต้นไม้ต่างๆ) นี้ วาสิตศัพท์ มองหาบทที่ประกระทำด้วยตติยวิภัตติ ด้วยศัพท์ว่านานาทุม ฯเปฯ ปุพผล เพราะเหตุนี้ รูปวิเคราะห์ว่า นานาทุมปติต ฯเปฯ ปุพผลหิ วาสิตา นานา ฯเปฯ ปุพผลวาสิตา (ไหลเขา ทั้งหลาย อันอบอวล ด้วยดอกไม้อันหล่นแล้วจากต้นไม้ต่างๆ ชื่อว่า นานา ฯเปฯ ปุพผลวาสิตา) ย่อม เป็นตติยัตตปุริสสมาส เมื่อการมองหา โดยความเป็นการกระทำ และมีการกระทำ แห่งवासิตศัพท์ และปุพผลศัพท์ แม้มีอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ วาสิตศัพท์อันเป็นตัวมีภณะ(มีตติยวิภัตติ) ยังปุพผลศัพท์ อันเป็นตัวภณะ(ประกอบด้วยตติยวิภัตติ) ให้รู้โดยความเป็นตติยวิภัตติของตน ฉันทใด แม้เมื่อทำ(รูป วิเคราะห์)สมาสว่า วาสิตา สานู วาสิตาสานู (ไหลเขาอันอบอวล ชื่อว่า วาสิตาสานู) วาสิตศัพท์ ย่อมยัง ปุพผลศัพท์นั่นเอง อันเป็นตัวภณะของตน ให้รู้โดยความเป็นภณะของตน ฉันทนั้น เพราะเหตุนี้ ย่อมมี รูปวิเคราะห์สมาสว่า ไหลเขาอันอบอวล ชื่อว่า วาสิตาสานู เพราะความที่वासิตศัพท์ สื่อให้รู้ถึงปุพผล ศัพท์ได้ อนึ่ง คำว่า สานู ได้แก่ ยอดเขา คำว่า ปพพ แปลว่า ยอด บางท่านก็กล่าวว่ ปพพตปพพ

ในบทว่า พยาลมพมพุธรพินทุจุมพิตกุญฺเฏ (มียอด อันหยาดน้ำแห่งเมฆ อันย่อยประดับ แล้ว) นี้ มีรูปวิเคราะห์ตติยัตตปุริสภินนาทสมาส(อยู่ภายใน)ว่า อมพุ ธาเรตติ อมพุธโร (เมฆใด ย่อม ทรงไว้ ซึ่งน้ำ เหตุนี้ เมฆนั้นชื่อว่า อมพุธร)

บทว่า พยาลมโพ ตตบหเป็น วิ อาลมโพ ท่านกล่าว วิวิธา เพราะความที่วิศัพท์ เป็นศัพท์ แสดงอย่างต่างๆ หลังวิศัพท์นั้น ลบสิวิภัตติ ตั้งชื่อกัมมธารยสมาส และทำวิธีของสมาสแล้ว เมื่อตั้งคำ ว่า วิ อาลมพ แล้ว ในเพราะอาอักษรหนปลาย อาเทศอิวิณณะ เป็นอักษร ด้วยสูตรว่า อิวิณเณ ยั

นวา อาเทสวอักษร เป็นอักษร ด้วยสูตรว่า โท ธสส จ ลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลป นำพยัญชนะประกอบสระหลัง เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ สมาสวิธีทั้งหลายที่เหลือ พึงรู้ได้โดยง่าย โดยนัยที่กล่าวแล้วเทียว

แม้ในวากยะว่า จุมพิโต คุโฏ (ยอดอันประดับแล้ว) การเข้าสมากัน มีนัยที่กล่าวแล้วเทียว เพราะความที่ จุมพิต ศัพท์ และกุฎ ศัพท์ มองหาความเกี่ยวเนื่องกัน แม้ที่อาศัพยจะแตกต่างกัน ก็พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว อุทาหรณ์ทั้งหลายที่เหลือ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว โดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้ว

๓๒๙-๑๔. สูตรนี้ว่า นามานํ สมุจโย ทวนโท (เนื้อความที่เชื่อมเข้าด้วยกันของคำนาม เป็นสมาสที่ชื่อว่า ทวันทสมาส) ออกมาจากสูตรว่า ตถา ทวนเท ฯเปฯ นนฺจ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ทวนท ในสูตรว่า ทวนทภูธา วา และ ตถา ฯเปฯ นนฺจ เมื่อมีคำถามว่า ก็ในสูตรนี้ อะไร ชื่อ ทวนท ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า การรวบรวมนามศัพท์ทั้งหลาย ที่มีวิภัตติเดียวกัน อันใด การรวบรวมอันนั้น ชื่อว่า ทวนท จึงกล่าวสูตรว่า นามานํ สมุจโย ทวนโท อีกนัยหนึ่ง สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า นามานํ ฯเปฯ ตโถ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การรวบรวมนามศัพท์ทั้งหลาย ที่มีวิภัตติเดียวกัน อันใด การรวบรวมอันนั้น ชื่อว่า ทวนท

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า นามานํ แสดงสัมพันธัญญี คำว่า สมุจโย แสดงสัญญา คำว่า ทวนโท แสดงสัญญา สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร ขยายความว่า ยุตต์ตถสมาสใด ของนามทั้งหลาย จำนวนมากที่มีวิภัตติเดียวกัน คือมีวิภัตติเสมอกัน ยุตต์ตถสมาสนั้น ชื่อ ทวันทสมาส ปทวิคคหะ มีนัยที่กล่าวแล้ว

ในอุทาหรณ์ว่า สมณพราหมณา นี้ เมื่อตั้ง คำว่า สมณ พราหมณ เมื่อลงโยวิภัตติและเพราะความอุทาหรณ์บทนี้ เป็นอิตริตริโยคะ จึงอาเทสโยวิภัตติ เป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า สพฺพ ฯเปฯ เอ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๓๐-๑๕. สูตรนี้ว่า มหตํ มหา ตฺลุยาธิกรณเณ ปเท (แปลง มหต เป็น มหา ในเพราะบทที่มีเนื้อความเสมอกัน) ออกมาจากสูตรว่า ทฺวิปเท ฯเปฯ กम्मธารโย ออกมาอย่างไร ? คือ ในบทว่า มหตปุริสา นี้ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงกัมมธารยสัญญาเป็นต้น ด้วยสูตรว่า ทฺวิปเท ฯเปฯ ธารโย เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปคำว่า มหาปุริส พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะบทหลังมีที่อาศัยเสมอกัน การอาเทสมหตศัพท์ เป็นมหา ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า มหตํ มหา ฯเปฯ ปเท

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะบทหลังมีที่อาศัยเสมอกัน การอาเทสมหตศัพท์ เป็นมหา ย่อมมีได้

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า มหต์ แสดงสัมพันธัญญ์การี คำว่า มหา แสดงการริยะ คำว่า ตุลยธาภิ
กรณ แสดงตัพพิเสสนะ คำว่า ปเท แสดงนิमितตัตตมี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า ในเพราะบท
หลังมีที่อาศัยเสมอกัน การอาเทศมหนต์ศัพท์ เป็นมหา ย่อมมีได้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มหาปุริโส (บุรุษผู้ประเสริฐ) ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียบ ในอุทาหรณ์
ว่า มหานที เมื่อตั้งคำว่า มหานที นที แสดงปุมภาวติเตสสะ แห่งมหนต์ศัพท์ ที่เคงกล่าวปุงลึงค์มาก่อน
ด้วยสูตรว่า กम्मธารยสญเณ จ หัมมอีปัจจยัตถ์ แล้วด้วยการทำปุมภาวนั้น เมื่อตั้งคำว่า ทหนต นที แล้ว
อาเทศมหนต์ศัพท์ เป็นมหา ด้วยสูตรนี้

ก็ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า มหปผล (ผลไม้ใหญ่), มหทณ (ทรัพย์มาก), มหพญ (ภัยใหญ่) นี้
อาเทศมหนต์ศัพท์ เป็นมหา ด้วยพหุวจนศัพท์

ในสมาสอันมีที่อาศัยต่างกัน มีอาทิว่า มหติยา ยโส มหายโส, มหติยา วิสิฏฺโฐ มหาวิสิฏฺโฐ,
มหโต พุทฺธสส โปธิ มหาโปธิ (สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ชื่อว่า มหาโปธิ), มหนต
สพพญตฺตญฺญานเณ สตโต ลคฺโคติ มหาสโต (ชนผู้ช้องแล้วในพระสัพพัญญุตญาณอัน ประเสริฐ ชื่อว่า
มหาสโต) และในวากยะทั้งหลายว่า มหา เต อุปาสกปริจจาโค, พาราณสิรัชช นาม มหา การอาเท
สมหนตศัพท์ เป็นมหา ย่อมสำเร็จได้ด้วยการแบ่งสูตรว่า มหต์ มหา

๓๓๑-๑๖. สูตรนี้ว่า อิตถิย ภาสิตปุมตถิ ปุมาว เจ (ในเพราะบทหลังที่มีเนื้อความเสมอกัน
อันเป็นไปในอิตถิลิงค์ ถ้ามีนามศัพท์อิตถิลิงค์ที่เคยแสดงปุงลึงค์[เป็นบทหน้า] บทนั้นพึงเป็นเหมือน
ปุงลึงค์) ออกมาจากสูตรว่า อณฺณปท ฯเปฯ หิ ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวถึงความ
อัญญูปัตถสมาส ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ทีฆชงฆา ในอรรถของบทอื่น ด้วยสูตรว่า อณฺณปท ฯเปฯ หิ
ถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ความไม่มีแห่งอปัจจยัตถ์ที่แสดงความเป็นอิตถิลิงค์ที่บทหน้า ใน
อุทาหรณ์ว่า ทีฆชงฆเ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะบทหลังที่มีเนื้อความ
เสมอกัน กำลังเป็นไปในอิตถิลิงค์ ในสมาสที่มีอรรถของบทอื่นเป็นประธาน นามศัพท์ที่แสดงอิตถิลิงค์
ที่เคยแสดงปุงลึงค์มาเป็นบทหน้า พึงเห็นเป็นเหมือนปุงลึงค์ จึงกล่าวสูตรว่า อิตถิย ภาสิต ฯเปฯ เจ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ใน
เพราะบทหลังที่มีเนื้อความเสมอกัน กำลังเป็นไปในอิตถิลิงค์ ในสมาสที่มีอรรถของบทอื่นเป็นประธาน
ถ้ามีนามศัพท์ที่เป็นอิตถิลิงค์ ที่เคยแสดงปุงลึงค์ เป็นบทหน้า ย่อมมีไซ้ นามศัพท์นั้น พึงเห็นเป็น
เหมือนปุงลึงค์

สูตรนี้มี ๖ บท คำว่า อิตถิย แสดงอาธารตัตตมี คำว่า ภาสิตปุมมา แสดงตัพพิเสสนะ คำว่า
อิตถิ แสดงการี คำว่า ปุมมา แสดงการริยะ คำว่า อิว แสดงอุปมาโชตกะ คำว่า เจ แสดงสังสยัตถะ สูตรนี้
เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า ในเพราะบทหลังที่มีเนื้อความเสมอกัน กำลังเป็นไปในอิตถิลิงค์ บัดนี้ ถ้ามี

นามศัพท์อดีตถึงค์ ในสมานนี้ ที่เคยแสดงปุงลิงค์ ในก่อน คือในกาลก่อนแต่การทำสมาน นามศัพท์นั้น พึงเห็นเป็นเหมือนปุงลิงค์ อีกนัยหนึ่ง นามศัพท์ ที่เป็นปุงลิงค์นั้นแหละในกาลก่อน (มา)บัดนี้ แสดง อดีตถึงค์ ในบทสมาน นามศัพท์นั้นพึงเห็นเป็นเหมือนปุงลิงค์ ปุงลิงค์ อันท่านเคยแสดงในก่อน ด้วย ศัพท์นั้น เพราะเหตุนั้น ศัพท์นั้น ชื่อว่า ภาสิตปุมมา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ทีฆชงโฆ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในวากยะว่า ทีฆา ชงฆา ยสสา โสย (แข็งของบุคคลโตยาว) หลังทีฆศัพท์ ลงอาปัจจย หลังชงฆศัพท์ ลงอาปัจจย เมื่อลบลวิภัตติ ด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ปี เพราะความที่บททั้งสองเป็นอดีตถึงค์ ในอรรถว่า ทีฆา ชงฆา ยสสา โส (แข็งของบุคคลโตยาว) ตั้งชื่อพหูพหิสมาน ทำวิธีของสมานเป็นต้น ลบลวิภัตติ และทำความเป็นปกติ เมื่อตั้งบทว่า ทีฆาชงฆา เมื่อทำปุมภาวาติเทศแห่งทีฆศัพท์ อันเป็นบทหน้าแล้ว เมื่อไม่มีการห่าอา ปัจจย(ที่บทหลัง) จึงทำรัสสะอาอักษรที่ชงฆาศัพท์อันเป็นบทหลัง ด้วยสูตรว่า กวจาที ฯเปฯ จ เมื่อตั้ง เป็นนามแล้ว ลงลวิภัตติ เมื่ออาเทศลวิภัตติ เป็นโอแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ แม้ในอุทาหรณ์ว่า กลยาณ ภริโย (บุรุษผู้มีภรรยางาม), ปหุตปณโณ (บุรุษผู้มีปัญญามาก) ก็นัยนี้เหมือนกัน

ถามว่า อุทาหรณ์ว่า พราหมณพณฺธุภริยา มีเพื่อประโยชน์อะไร ?

ตอบว่า ก็ ในคัมภีร์นยาสะ ทำเป็นกัมมธารยสมานแล้ว ไม่ทำปุมภาวาติเทศ ที่บทหลังว่า ภริยา เพราะศัพท์ว่า ภริยา ไม่เคยเป็นปุงลิงค์มาก่อน จึงกล่าวรูปสำเร็จว่า พราหมณพณฺธุภริยา ก็รูป สำเร็จนั้น กระทำเป็นพหิพหิสมาน ด้วยรูปวิเคราะห์ว่า พราหมณพณฺธุภริยา ยสสา โสยนติ พราหมณพณฺธุภริโย (ภรรยาผู้เป็นเชื้อสายพราหมณ์ ของบุคคลใด เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า พราหมณพณฺธุภริโย) ไม่ทำปุมภาวาติเทศ เพราะความไม่มีศัพท์ที่เคยแสดงความเป็นปุงลิงค์มาก่อน ที่บทหน้า แล้วทำ ความเป็นรัสสะอาปัจจยที่บทหลัง ลงลวิภัตติแล้ว พึงกล่าวรูปสำเร็จว่า พราหมณพณฺธุภริโย

ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสัทธา ท่านนำอุทาหรณ์มีอาทิวา สทฺธาธูโร (ผู้มีศรัทธาเป็นใหญ่), สทฺธา ปกติกโ (ผู้มีศรัทธาเป็นปกติ), ปณฺญาปกติกโ (ผู้มีปัญญาเป็นปกติ), ปณฺญาวิสุทฺธิโก (ผู้มีปัญญาอัน บริสุทธิ์) มาเป็นคำตอบว่า บทว่า ภาสิตปุมมา (ซึ่งเคยแสดงปุงลิงค์) มีประโยชน์เพื่อปฏิเสธการทำเป็น ปุงลิงค์ ของคำถามว่า ภาสิตปุมมาติ ก็. ประโยชน์อะไรด้วยบทว่า ภาสิตปุมมา (ซึ่งเคยแสดงปุงลิงค์)

๓๓๒-๑๗. สูตรนี้ว่า กมมธารยสญเณ จ (ถ้ามีศัพท์อดีตถึงค์ที่เคยกล่าวปุงลิงค์มาก่อน พึง ทราบเหมือนปุงลิงค์ ในเพราะบทหลังอันมีความหมายเสมอกันที่เป็นไปในอดีตถึงค์ ในสมานที่มีชื่อว่า กรรมธารยะและอื่นๆ) ออกมาจากสูตรว่า อิตถิย ฯเปฯ เจ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า การแสดงความเป็นปุงลิงค์ ของบทหน้า ด้วยสูตรว่า อิตถิย ฯเปฯ เจ ในพหูพหิสมานทั้งหลาย ใน อุทาหรณ์เป็นต้นว่า ทีฆชงโฆ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การแสดงความเป็นปุงลิงค์ ในกัมมธารยสมานทั้งหลาย ในอุทาหรณ์มีอาทิวา พราหมณพณฺธุภริกา ย่อมมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์

เมื่อจะแสดงว่า ความเป็นปungลิงค์ของบทหน้า แม้ในกัมมธารยสมาสทั้งหลาย ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า พราหมณทาริกา ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า กัมมธารยสญญเอ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ก็ในสมาสที่ตั้งชื่อเป็นกัมมธารยสมาส ในเพราะบทหลังมีเนื้อความเสมอกัน ในอิตถิลิงค์ ถ้านามศัพท์ที่เคยแสดงปungลิงค์ในกาลก่อน (มา)แสดงอิตถิลิงค์ในบัดนี้ นามศัพท์นั้น พึงเห็นเป็นเหมือนปungลิงค์

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า กัมมธารยสญญเอ แสดงอาธารสัจตมี คำว่า แสดงอนุกัฏฐณะ หรือ สมุจยยะ ขยายความว่า ก็ในสมาสที่ตั้งชื่อเป็นกัมมธารยสมาส ในเพราะบทหลังมีเนื้อความเสมอกัน ถ้านามศัพท์ที่เคยแสดงปungลิงค์ในกาลก่อน (บัดนี้) แสดงอิตถิลิงค์ มีอยู่ในสมาสนี้ นามศัพท์นั้น พึงเห็นเป็นเหมือนปungลิงค์ สญญศัพท์ มีไว้เพื่อถือเอาสมาสอื่น เพราะเหตุนั้น รูปวิเคราะห์ว่า ตสสา มุขิ ตมุขิ, กุกกุฎิยา อณฺฑิ กุกกุฎฺณฺฑิ ย่อมสำเร็จได้ และการประกอบรูปวิเคราะห์ในตติหิตว่า ตสส ภาโว ตตตติ การประกอบวากยะในกิริยาอาชยาตว่า ตํ อิว อตตานมาจรติ และการประกอบวากยะในนามศัพท์ว่า ตสส เวลายํ ตทา ย่อมสำเร็จได้ ด้วยศัพท์

อนึ่ง ในคัมภีร์กัจจายณะนี้ การแสดงความเป็นปungลิงค์ ย่อมมีที่บทหน้าเท่านั้น ด้วยสูตรทั้งสอง (แต่) ในคัมภีร์นยาสะและคัมภีร์อิตถพยาชยาน กล่าวว่า ความเป็นปungลิงค์ย่อมมีแก่บทหลัง และ ความเป็นปungลิงค์ย่อมมีแก่บททั้งสอง ตามลำดับ

และท่านกล่าวเป็นคาถาสังคหะไว้ในคัมภีร์กัจจายนสุดตตะวะว่า (สูตรที่ ๕๐๓)

ความเป็นปungลิงค์ของบทหลัง กล่าวไว้ในคัมภีร์นยาสะ

ความเป็นปungลิงค์ของบทหน้า กล่าวไว้ในปทรูปสิทธิปกรณ์ ความ

เป็นปungลิงค์ของทั้งสองบท กล่าวไว้ในคัมภีร์อิตถพยาชยาน ความเห็น

ในท่ามกลางดีกว่าความเห็นอื่น

(ในคาถาสังคหะนั้น) มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า :-

สองบทว่า ปรสส ภาโว ได้แก่ ความเป็นปungลิงค์แห่งบทหลัง บทว่า ปุพฺพสส ความเป็นปungลิงค์แห่งบทหน้า บทว่า อุกฺยภาโว ได้แก่ ความเป็นปungลิงค์แห่งบททั้งสอง บทว่า เตสุ ได้แก่ ในการแสดงความเป็นปungลิงค์เหล่านั้น บทว่า ปุพฺพสส ได้แก่ การแสดงความเป็นปungลิงค์แห่งบทหน้า บทว่า สุนฺทโร แปลว่า น่ายกย่องกว่า

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พราหมณทาริกา (เด็กหญิงวรรณะพราหมณ์), ขตติยกณฺญา (หญิงสาววรรณะกษัตริย์), ขตติยกุมารีกา (เด็กหญิงวรรณะกษัตริย์) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น เมื่อตั้ง

วากยะว่า พราหมณ์ ทาริกา, ขตติยา กณฺหา, ขตติยา กุมาริกา แสดงความเป็นปวงลิงค์ ของบทหน้า ทั้งหลาย อันมีอักษะเป็นที่สุด และมีอักษะเป็นที่สุดเท่านั้น

ถามว่า อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ขตติยพจนฺตาริกา (เด็กหญิงผู้เป็นเชื้อพระวงศ์), พราหมณพจนฺตาริกา (เด็กหญิงผู้เป็นเชื้อสายพราหมณ์) มีไว้เพื่ออะไร ?

ตอบว่า ท่านกล่าวคำว่า ภาสิตปุมาไว้ เพื่อให้รู้ว่า แม่เมื่อตั้งปาฐะว่า ขตติยพจนฺตาริกา และ พราหมณพจนฺตาริกา ไม่ต้องเห็นความเป็นปวงลิงค์ ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีความเป็นคือการแสดงเป็นปวงลิงค์ แห่งพจนฺตศัพท์ ในบทที่มีเนื้อความเสมอกัน ในกัมมธารยสมาส

๓๓๓-๑๘. สูตรนี้ว่า อตฺตํ นสฺส ตปฺปฺริเส (แปลง น เป็น อ ในเพราะตปฺปฺริสสมาส) ออกมาจากสูตรว่า อุเก ตปฺปฺริสา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า กรรมธารยสมาสและทิกฺขสมาส ทั้งสอง ชื่อว่า ตปฺปฺริสสมาส ด้วยสูตรนี้ว่า อุเก ตปฺปฺริสา ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า น พราหมโณ เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์เหล่านั้น รูปสำเร็จว่า อพราหมโณ ย่อมมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า อพราหมโณ ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทศนอักษร เป็นออักษร จึงกล่าวสูตรว่า อตฺตํ นสฺส ตปฺปฺริเส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในตปฺปฺริสสมาส คือในเพราะบทหลังหนนปลาย การอาเทศนอักษร เป็นอ ย่อมมีได้ เพราะความที่บทว่า “น” เป็นส่วนหนึ่งของตปฺปฺริสสมาส

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยกิริยะ กิริ และนิमितตสัตตมี ขยายความว่า ในเพราะตปฺปฺริส คือบทหลัง หนนปลาย อาเทศนนิปาตบททั้งตัว เป็นอ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

ในพหุพหิสมาสทั้งหลาย อันมีอุทาหรณ์มีอาทิว่า อมโล (โลกุตตรธรรมที่ปราศจากมลทิน) อาเทศนนิปาตบททั้งตัว เป็นอ ย่อมมีได้ด้วยการแบ่งสูตรว่า อตฺตํ นสฺเส

๓๓๔-๑๙. สูตรนี้ว่า สเร อน (แปลง น เป็น อน ในเพราะสระอันเป็นตปฺปฺริสสมาส) ออกมาจากสูตรว่า อตฺตํ นสฺส ตปฺปฺริเส ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จว่า อพราหมโณ เพราะทำอาเทศนนิปาตบททั้งตัว เป็นอ ในเพราะตปฺปฺริสสมาสอันมีอุทาหรณ์เป็นอาทิว่า อพราหมโณ ถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิว่า อนสฺโส (เหมือนม้า, ลา) ด้วยอำนาจแห่งการอาเทศนนิปาตบททั้งตัว เป็นอน ในเพราะตปฺปฺริสสมาสอันมีอุทาหรณ์เป็นอาทิว่า อนสฺโส ย่อมมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะสระหลัง อาเทศนนิปาตบททั้งตัว เป็นอน ในตปฺปฺริสสมาส อันมีอุทาหรณ์เป็นอาทิว่า อนสฺโส ย่อมมี จึงกล่าวสูตรว่า สเร อน

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสระหลัง อาเทสนนิปาตบพทั้งตัว เป็นอน

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยนิมิตตัสตมมี และการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า การอาเทสนนิปาตบพทั้งตัวที่กำลังเป็นไปในตัปปุริสสมาส เป็นอน

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อนสโส (ลา), อนิสโสโร (ผู้ไม่เป็นใหญ่, ลูกจ้าง), อนริโย (ผู้ไม่ประเสริฐ), อนิฏฐโ (อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา) อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

กั้นพหุพีหิสมาส อันมีอุทาหรณ์ว่า อนนวุตติ (การไม่ประพฤติตาม) การอาเทสนนิปาตบพทั้งตัว เป็นอน ย่อมมีได้ด้วย สเร อน โยควิภาค ซึ่งเว้นตปฺปุริสศัพท์ที่ตามมา ก็ในสูตรนี้ การเขียนอักษรไว้เป็นยตัวต่อมา ในสูตรว่า สเร อน เพื่อสื่อให้รู้ว่า นอักษร ไม่มีสระ เหมือนวากยะว่า นฏฺจโคณสส นฏฺจโคณภาวณปนตถิ สิงเค ตินปลลวพฺนธณิ วีย (เหมือนการผู้หญาอ่อนไว้ที่ปลายเขา เพื่อสื่อให้รู้ความที่โคเขาขาด เป็นโคเขาขาด)

๓๓๕-๒๐. สูตรนี้ว่า กท กุสส (แปลง กุ เป็น กท ในเพราะสระอันเป็นตัปปุริสสมาส) ออกมาจากสูตรว่า อุเก ตปฺปุริสา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทส นอักษร เป็นอน ในเพราะออักษร ในตัปปุริสสมาส อันมีอุทาหรณ์เป็นอาทิวา อพราหมโณ (เหมือนพราหมณ์), อนสโส (เหมือนม้า, ลา) เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในสมาสทั้งสอง อันมีอุทาหรณ์เป็นอาทิวา กทนน (ข้าวอันน่ารังเกียจ), กทสนิ (อาหารอันน่ารังเกียจ) การอาเทสกุอักษร เป็นกท ย่อมมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในสมาสทั้งสอง อันมีอุทาหรณ์เป็นอาทิวา กทนน, กทสนิ การอาเทสกุนิปาตบพทั้งตัว เป็นกท ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า กท กุสส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การอาเทสนิบาท คือ กุ เป็นกท ย่อมมีได้

สูตรนี้มี ๒ บท ขยายความว่า ในเพราะสระหลัง การอาเทสนิบาท คือ กุ อันกำลังเป็นไปในอุภยตัปปุริสสมาส เป็นกท ย่อมมีได้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา กทนน, กทสนิ อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

มีรูปวิเคราะห์ว่า กุจฉิตา ทารา เยสึ อปุณณการานิ เต โหนติ กุทารา (ภรรยาอันน่ารังเกียจ มีอยู่แก่บุคคลเหล่าใด ผู้ไม่เคยทำบุญไว้ บุคคลเหล่านั้นชื่อว่า กุทาระ = ผู้มีภรรยาอันน่ารังเกียจ)

เหมือนอย่างนั้น คือ อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา กุปุตตา (บุตรอันน่ารังเกียจ), กุเคหา (เรือนน่าเกลียด), กุตถา (ผ้าไม่สวย), กุทาสา (ทาสอันน่ารังเกียจ, ทาสเลว) ไม่ต้องอาเทสกุนิปาตบพเป็นกท ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสระหลัง

ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสัทธิ ท่านกล่าวอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา กุปุตตา, กุฑารา ไว้ด้วยอำนาจของอุภยัตถ์ปุริสสมาส

๓๓๖-๒๑. สูตรนี้ว่า กาปุตเตสุ จ (แปลง กุ ในอรรถว่า น้อย เป็น กา ในเพราะตปุริสสมาส) ออกมาจากสูตรว่า กท กุสส ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศ กุนิปาตบททั้งตัว เป็นกท ในเพราะสระหลัง ในตปุริสสมาสทั้งสอง ในสูตรว่า กท กุสส เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การอาเทศ กุนิปาตบททั้งตัว เป็นกา ในตปุริสสมาสทั้งสอง อันมีอุทาหรณ์เป็นอาทิวา กาลวน (เกลือจำนวนน้อย), กาบุปผ (ดอกไม้จำนวนน้อย) ย่อมมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า การอาเทศนิปาตบท คือ กุ ทั้งตัว เป็นกา ย่อมมีได้ ในตปุริสสมาสทั้งสอง อันมีอุทาหรณ์เป็นอาทิวา กาลวน

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การอาเทศนิปาตบท คือ กุ ทั้งตัว เป็นกา ย่อมมีได้

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยกิริยยะ อาธารสตัดมี และอนุกัฏณะ หรือ คำว่า จ แสดงกวจตถ (อรรถของกวจิตัพท)

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า กาบุริสา นี้ มีการอาเทศ เป็นกา ในอรรถว่าน่าเกลียด ด้วยพหูวนศัพท์

๓๓๗-๒๒. สูตรนี้ว่า กวจิ สมาสนตคตทานมการนโต (แปลงสระท้ายซึ่งเป็นที่สุดของสมาส เป็น อ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายมีอาทิวา นามาน ๗เปฯ ตโถ อันเป็นการตั้งชื่อสมาส และทำตามวิธีของสมาส ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ยอมทำ วิธีตั้งชื่อสมาส และทำตามวิธีของสมาส ด้วยสูตรทั้งหลายมีอาทิวา นามาน ๗เปฯ ตโถ ถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จที่ให้เป็นพิเศษทั้งหลายมีอาทิวา เทวราโซ (พระราชาแห่งทวยเทพ), เทวสโซ (สหายของทวยเทพ), ปถจคว วัว ๕ ตัว, ฉตตุปาหน (ร่มและรองเท้า), อุปสรท (วันใกล้แห่งสทรกาล), วิสาลกโข (ผู้มีนัยน์ตากว้าง), วิมุโข (ใบหน้าไม่งาม[หล่อ]) ฟังมีได้อย่างไร ? ม่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในบรรดาอุทาหรณ์มีอาทิวา เทวราโซ, เทวสโซ, ปถจคว, ฉตตุปาหน, อุปสรท, วิสาลกโข, วิมุโข (เหล่านี้) รูปสำเร็จที่ให้เป็นพิเศษทั้งหลายหังอุทาหรณ์เหล่านั้น บางอุทาหรณ์ ย่อมมีได้การทำอักษร ให้เป็นอักษรใหม่ หรือ บางอุทาหรณ์ ด้วยการลงอปัจจย จึงกล่าวสูตรว่า กวจิ ๗เปฯ รนโต

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การอาเทศสระที่สูงสุดแห่งนามบททั้งหลาย อันเป็นสระที่สูงสุดของสมาสเหล่านั้น ย่อมมีได้บ้าง และลงอปัจจยได้ในบางอุทาหรณ์

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า กวจิ แสดงอรรถของกวจิศัพท์ คำว่า สมาสนตคตานิ แสดงอันตาเปกขณฺฐึ คำว่า อกาโร แสดงการียะ คำว่า อนโต แสดงการี สูตรนี้เป็นวิธสูตร ความหมาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว ถ้ามี คำถามว่า การทำอักษร ให้เป็นอักษรอีกครั้ง ด้วยสูตรนี้ จะมีประโยชน์อะไร ? ตอบว่า การแปลง อ อักษรเป็น อ อักษรอีก ย่อมห้ามราชาทิกณะ ย่อมให้ถึงความพิเศษแห่งสระท้าย และย่อมแสดงปรัชชนนคติกันย จริงอยู่ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า เทวราโซ เมื่อไม่ทำอักษร ให้เป็นอักษรอีกครั้งหนึ่ง ก็จะได้รูปสำเร็จด้วยอำนาจแห่งราชาทิกณะมีอาทิว่า เทวราชา, เทวสขา ฟังมี รูปสำเร็จทั้งหลายแห่งโอการันต์มีอาทิว่า เทวราโซ, เทวสโซ ไม่ฟังมี แต่เมื่ราชาทิกณะถูกทำลายไป ด้วยสูตรนี้ ใส่เข้าไปในปฐิสาคณะ รูปสำเร็จทั้งหลายว่า เทวราโซ, เทวสโซ ย่อมมีได้ และในอุทาหรณ์มีอาทิว่า วิสาลกฺษี นี้ เมื่อทำอักษร ให้เป็นอักษรแล้ว ย่อมมีรูปสำเร็จเป็นดอการันต์มีอาทิว่า วิสาลกฺษ

ในอุทาหรณ์ว่า ฉตตฺปาหนิ ทำอักษรเป็นที่สุด ในคำว่า ฉตตฺปาหนา ให้เป็นเอกวจนะ และเป็นนปฺงสกลิงค์ เพราะความเป็นสมาหารทวนทสมาส ทำความเป็นรัสสะ แห่งอักษร ซึ่งกำลังเป็นไปในนปฺงสกลิงค์ พด้วยสูตรว่า สโร รสโส นปฺสเก แม้เมื่อสำเร็จรูปแล้ว การแปลง อ อักษรเป็น อ อักษรอีก เป็นการแสดงปรัชชนนคติกันย

อนึ่ง ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ปญจควฺ มีความหมายว่า โค ๕ ตัว ถูกรวบรวมเข้าด้วยกันแล้ว ตั้งเป็นสมาสเป็นต้น เมื่อตั้งคำว่า ปญจโค แล้ว ลงอปัจจัยด้วยสูตรนี้ แยกโคศัพท์ เมื่อสูตรว่า คาว เส, อวฺมฺหิ จ, ตโต น มํ ฯเปฯ เส ตามไปอยู่ ทำอาเทศให้อักษร เป็นอว ด้วยสูตรว่า โอ สเร จ ย่อมสำเร็จรูปเป็น ปญจควฺ และในคำว่า ปญจควฺ นี้ อักษร เป็นการียะ อนตศัพท์ เป็นการี และอนตศัพท์ เป็นอวยวาเปกษะ (มองหาส่วนประกอบ[ย่อย])

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เทวราโซ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์มีอาทิว่า เทวราโซ, เทวสโซ ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งการทำลายราชาทิกณะ อุทาหรณ์ว่า สตตานิ ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งการแสดงปรัชชนนคติกันย อุทาหรณ์ว่า ปญจควฺ ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งการลงปัจจัย

๒ อุทาหรณ์ว่า ฉตตฺปาหนิ, อุปฺสรทฺ เป็นปรัชชนนคติกันยนั่นเอง อุทาหรณ์ว่า วิสาลกฺษี ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งการอาเทศให้อักษร เป็นอักษร อุทาหรณ์ว่า อุปฺสรทฺ เป็นปรัชชนนคติกันยนั่นเอง

ในผลของการศัพท์ อุทาหรณ์ว่า ปจฺจกฺษมฺมา ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งการอาเทศให้อักษร ให้เป็นอักษร อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า สฺคนฺธิ, ทฺคนฺธิ, ปฺตฺคนฺธิ ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งการอาเทศให้อักษร เป็นอักษร

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า พหุนิติโก (ชนบทที่มีแม่น้ำมาก), พหุกตตุโก (ประเทศที่มีอำมาตย์มาก) ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งการลงปัจจัย ในคำว่า นติโก นี้ ท่านความเป็นรัสสะ แห่งอักษร ของนทีศัพท์ ในเพราะกปัจจัยหนปลาย ด้วยสูตรว่า กวจาติมชฎุตตรานํ ที่ขรสุสา ปจฺจเยสุ จ

๓๓๘-๒๓. สูตรนี้ว่า นติมहा ज (ลง ก ปัจจัยท้ายศัพท์ชื่อว่า นที และศัพท์อื่นที่อยู่ท้ายสมาส) ออกมาจากสูตรว่า ก्वจิ समासन्त ँपेा र्नोत् ออกมาอย่างไร ? คือ เมื่อรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พหุนิติโก (ชนบทที่มีแม่น้ำมาก), พหุกตตุโก (ประเทศที่มีอำมาตย์มาก) ด้วยการศัพท์ในสูตรว่า ก्वจิ ँपेा र्नोत् เมื่อมีคำถามว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวสูตรว่า นติมहा ज ไว้ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า แม้เมื่ออุทาหรณ์สำเร็จได้ด้วยการศัพท์ ท่านก็กล่าวสูตรนี้ไว้อีก เพื่อความแน่นอน จึงกล่าวสูตรว่า นติมहा ज

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า อนึ่งหลังจากนทีศัพท์ ลงปัจจัยในสมาส

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และสมุจฺจยะ ขยายความว่า หลังจากนทีศัพท์ ลงปัจจัยในที่สุดแห่งสมาส ด้วยจศัพท์ ย่อมลงปัจจัยหลังจากที่สุดของกัตตศัพท์ ด้วยจศัพท์ และ คำว่า นที นี้ ตั้งชื่ออี้อักษรและอุอักษร ซึ่งแสดงอิทธิลึงค์ ตามคัมภีร์อื่น

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้อีก เพื่อความแน่นอน

๓๓๙-๒๔. สูตรนี้ว่า ชายาย ตุฑฺชานि पतिमहि (แปลง ชายา เป็น ตุฑฺ หรือ ชานิ ในเพราะปติ ศัพท์ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า นามานํ ँपेा त्वन्तो ออกมาอย่างไร ? ก็ท่านอาจารย์กล่าวถึงการตั้งชื่อวันทสมาส แห่งอุทาหรณ์ว่า ชายापति ด้วยสูตรว่า นามานํ ँपेा त्वन्तो เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายว่า ตุฑฺปติ (ภรรยาและสามี), ชานิปติ (ภรรยาและสามี) ในวันทสมาส ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายว่า ตุฑฺปติ (ภรรยาและสามี), ชานิปติ (ภรรยาและสามี) ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทศชายาศัพท์ เป็นตุฑฺ และชานิ ในวันทสมาส จึงกล่าวสูตรว่า ชายาย ตุฑฺชานि पतिमहि

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะปติศัพท์ หนปลาย อาเทศศัพท์ คือชายา เป็นศัพท์เหล่านี้ คือ ตุฑฺ และ ชานิ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ชายาย แสดงการิ คำว่า ตุฑฺชานि แสดงการิยะ คำว่า पतिमहि แสดงนิमितตสัตตมี สูตรนี้เป็นวิสูตร

ในวากยะว่า ชายา ज पति ज (ภรรยา ด้วย สามี ด้วย) ตั้งชื่อวันทสมาสเป็นต้นแล้ว เมื่อทำอาเทศชายาศัพท์ เป็น ตุฑฺ และชานิ แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

๓๔๐-๒๕. สูตรนี้ว่า ธนุมา จ (ลง อา ปัจจัยท้าย ธนุ ศัพท์และศัพท์อื่นๆ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า กวจิ ๆเปฯ นโต ออกมาอย่างไร คือ ท่านอาจารย์ทำอาเทศอักษรรันเป็นที่สุดใน พหุพีหิสมาส อันมีอุทาหรณ์เป็นอาทิวา ปจจกขมมา เป็นอักษรรัน ด้วยการศัพท์ ในสูตรว่า กวจิ ๆเปฯ รนโต แล้วกล่าวรูปสำเร็จว่า ปจจกขมมา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จ อันมีอักษรรันเป็นที่สุดว่า กณทิวธนา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า กณทิวธนา สำเร็จแล้วด้วยอำนาจแห่งอาปัจจัยที่ลงหลังธนุศัพท์ ในอุทาหรณ์มีอาทิวา กณทิวธนา จึงกล่าวสูตรว่า ธนุมา จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า และ ลงอาปัจจัยหลังธนุศัพท์ ในที่สุดแห่งสมาส คำว่า ธนุมา ตัดบทเป็น ธนุ + อา

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ธนุมา แสดงอวธิ คำว่า อา แสดงวิสยิ คำว่า จ แสดงสมุจยยะ ท่าน อาจารย์ ย่อมรวบรวมเอาอุทาหรณ์ว่า ปจจกขมมา ด้วยศัพท์ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ความหมาย พึงรู้ได้ โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า กณทิวธนา ในอรรถว่า กณทิว ธนุ ยสส (ธนุซึ่งมีชื่อมากของบุคคลนั้นมืออยู่) ตั้งชื่อสมาสเป็นต้น เมื่อตั้งคำว่า กณทิวธนา ลงอาปัจจัยในที่สุดแห่งสมาส ด้วยสูตรนี้ ในเพราะอักษรรัน หนปลาย ทำอาเทศอักษรรัน เป็นอักษรรัน ด้วยสูตรว่า วโมทุทนต์านัน เมื่อนำพยัญที่ควรนำไปแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ คำว่า กณทิว ได้แก่ คณธนูที่ทำจากเขาสัตว์ มีชื่อต่อมาก

๓๔๑-๒๖. สูตรนี้ว่า อวิภตติน ๆเปฯ ภาวา (แปลงวิภตติทั้งหลายท้ายอัพยียภาสมาสซึ่งมี อ อักษรเป็นที่สุดเป็น อ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อุปสคค ๆเปฯ ภาวา, โส นปฺสกลิงโค ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ย่อมตั้งชื่ออัพยียภาส และตั้งเป็นอัพยียภาสมาส ของนามบททั้งหลาย อันมีอุปสคคหรือนิบาตเป็นบทหน้า ด้วยสูตรว่า อุปสคค ๆเปฯ ภาวา และย่อมทำอัพยียภาสมาสนั้นให้เป็นนปฺสกลิงค์ ด้วยสูตรว่า โส นปฺสกลิงโค เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น พึงการอาเทศวิภตติทั้งหลาย มีสิวิภตติเป็นต้น ที่ลงหลังอัพยียภาสมาสทั้งหลายอันกำลังเป็นไปในนปฺสกลิงค์ เป็นอะไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า พึงอาเทศวิภตติทั้งหลาย มีสิวิภตติเป็นต้น ที่ลงหลังอัพยียภาสมาสทั้งหลาย ซึ่งเป็นอการันต์ อันกำลังเป็นไปในนปฺสกลิงค์ เป็นอเท้านั้น จึงกล่าวสูตรว่า อวิภตติน ๆเปฯ ภาวา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การอาเทศวิภตติทั้งหลาย มีสิวิภตติเป็นต้น ที่ลงหลังอัพยียภาสมาสทั้งหลาย ซึ่งเป็นอการันต์นั้น เป็นอย่อมมีได้

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า อ แสดงการริยะ คำว่า วิภตตินิ แสดงสัมพันธัญญูฏิการี คำว่า อการน ตา แสดงตัพพิเสสนะ คำว่า อพยยิภาวา แสดงอวธิ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร กวจิตัพพิ ย่อมตามมาอย่าง มั่นชุกคติกนัย ประโยชน์ของกวจิตัพพิ ได้กล่าวไว้แล้วในหนหลังนั้นเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๔๒-๒๗. สูตรนี้ว่า สโร รสโส นปุสเก (สระท่ายของสมาสในนปุงสกลิงค์ย่อมเป็นรัสสะ) ออกมาจากสูตรว่า โส นปุสกลิงโค ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง ความเป็นนปุงสกลิงค์ ของอพยยิภาวาสมาสทั้งหลาย แม้ทั้งปวง ด้วยสูตรว่า โส นปุสกลิงโค เมื่อมีคำถามว่า

เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีอิอักษรและอุอักษรเป็นที่สุด มีอาทิวา อธิถถิ, อธิกุมาริ, อุปวฐุ, อุปคังค, อุปมณิกัง แห่งอพยยิภาวาสมาสทั้งหลาย ซึ่งกำลังเป็นไปใน นปุงสกลิงค์ แห่งบทสมาสทั้งหลาย อันมีอิอักษรและอุอักษรเป็นที่สุด มีอาทิวา อธิถถิ, อธิกุมาริ, อุป วฐุ, อุปคังคา, อุปมณิกัง ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย ด้วยอำนาจ แห่งอิอักษรและอุอักษรเป็นที่สุด เพราะทำรัสสะ สระที่สุด ของอพยยิภาวาสมาสทั้งหลาย ซึ่งกำลัง เป็นไปในนปุงสกลิงค์ แห่งอิอักษรและอุอักษรเป็นที่สุดทั้งหลาย มีอาทิวา อธิถถิ, อธิกุมาริ ฯ เปฯ อุป มณิกัง ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า สโร รสโส ฯ เปฯ เก

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า รัสสะสระ อันเป็นที่สุด แห่งอพยยิภาวาสมาส ที่กำลังเป็นไป ในนปุงสกลิงค์ ย่อมมีได้

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สโร แสดงการิ คำว่า รสโส แสดงการริยะ คำว่า นปุสเก แสดงอาชาร สัตตมิ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๔๓-๒๘. สูตรนี้ว่า อณณสมา โลโป จ (ลบวิภตติทั้งหลายทำอพยยิภาวาสมาสอื่นๆ ได้ บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า อวิภตตินิ ฯ เปฯ ภาวา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศ วิภตติทั้งปวง (ที่ลง)หลังอพยยิภาวาสมาส ที่เป็นอการันต์ เป็นอ ด้วยสูตรว่า อวิภตตินิ ฯ เปฯ ภาวา ถามว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น ฟังมีการอาเทศเป็นอะไร แห่งวิภตติทั้งหลาย (ที่ลง)หลังอพยยิภาวาสมาส ที่ มีใช่อการันต์ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ย่อมมีการลบวิภตติทั้งหลาย ที่ลงหลังอพยยิภาวาสมาส ที่ มีใช่อการันต์ จึงกล่าวสูตรว่า อณณสมา โลโป จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อม มีการลบวิภตติทั้งหลาย ที่ลงหลังอพยยิภาวาสมาส อย่างอื่น คือที่มีใช่อการันต์

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อณณสมา แสดงอวธิ คำว่า โลโป แสดงการิ คำว่า จ แสดงอนุกัฏฒ นะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลาย มีนัยอันกล่าวแล้วนั้นเพียง

นี่เป็นนัยแห่งคำที่ออกมาแล้ว จากคัมภีร์ปทฺฐปฐิติ ????

นี่เป็นนัยแห่งคำที่ออกมาแล้ว จาก

อุทาหรณานิ วุตตนาเนว. อัย รุสสิทิสสิโต นิกขนตโนโย.

จบการพรรณนาสมาสภักดิ์ที่ ๗ ในนามกับ แห่งคัมภีร์ก็จ่ายนวิณณา ด้วยประการฉะนี้

๓.๒.๘. ตัทธิธอฏฐมกัณทวิณณา

๒. นามกปฺป

๘. ตัทธิธอฏฐมกัณทวิณณา

๓๔๔-๑. ท่านพระมหากัณจาณเถระ ครั้นทำสมาสนาม อันแสดงการกะ อันมีความเชื่อต่อกัน ด้วยสูตรทั้งหลายมีอาทิวา นามานิ สมาสโย ยุตตตโต ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงตัทธิธนามอันแสดงสภาวะการกะอันเว้นจากอวิ จึงเริ่มกล่าวสูตรทั้งหลายมีอาทิวาว่าการทำวิธีแห่งปัจฉัย มีอาทิวา วา ณปจเจ (ลง ณ ปัจฉัยหลังนามศัพท์ในความหมายว่า บุตร ได้บ้าง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า ธาตุลึงเคหิ ปรา ปจจยา เป็นแดนเกิด มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรนั้นออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลงปัจฉัย หลังนามศัพท์ทั้งหลาย ด้วยสูตรนี้ว่า ธาตุลึงเคหิ ปรา ปจจยา เมื่อมีคำถามว่า ปัจฉัยทั้งหลายเหล่าไหน ย่อมลงหลังนามศัพท์ประเภทไหน ในอรรถอะไร ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในสามัญญัตถิตี ปัจฉัยทั้งหลาย ๘ ตัว มีณปัจฉัยเป็นต้น ย่อมลงหลังนามศัพท์ทั้งหลาย มี วสิฏฐ เป็นต้น ในอรรถ (แทนศัพท์ที่มีความหมาย) ว่า เหล่ากอ (บุตร, หลาน)

ในอเนกตัทธิธมี ตรตยาตติตติ เป็นต้น ปัจฉัยทั้งหลายเป็นอเนก ในอรรถเป็นอเนก ย่อมลงหลังนามศัพท์ทั้งหลายเป็นอเนก มี ติล ศัพท์ และนาวาศัพท์เป็นต้น

ในภาวตัทธิธิต ปัจฉัย ๑๒ ตัว มีณปัจฉัยเป็นต้น ย่อมลงหลังนามศัพท์ทั้งหลาย มีปณชิตศัพท์เป็นต้น ในอรรถว่าภาวะ(ความเป็น)

และในอภัยตติตติ ปัจฉัยทั้งหลายมี ธา ถา ถิ เป็นต้น ย่อมลงหลังนามศัพท์ มีสพทศัพท์เป็นต้น ในอรรถทั้งหลาย มีปการเป็นต้น จึงกล่าวสูตรอันเป็นตัวกระทำวิธีแห่งตัทธิธิตปัจฉัย มีอาทิวา วา ณปจเจ

สูตรว่า วา ฌปจเจ นี้ ออกมาจากสูตรทั้งหลายอันเป็นปัจจัยวิธีการก ที่แสดงความหมายของอปัจจคัพพ์ว่า ฌายนฌานา วจฉาทิโต, ฌเญโย กตติกาทีหิ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ทำ (ลง)ปัจจัยทั้งหลายมี ฌายนฌานา เป็นต้น ในความหมายของอปัจจคัพพ์ หลังนามคัพพ์ทั้งหลายมี วจฉาคัพพ์ เป็นต้น ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วจฉาโย เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิว่า วาสัญโห พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า วาสัญโห ย่อมสำเร็จรูปได้ เพราะลงปัจจัยในความหมายว่าอปัจจ (บุตร) หลังนามคัพพ์ คือวีสัญจ จึงกล่าวสูตรว่า วา ฌปจเจ เนื้อความนี้ เป็นการออกมาโดยพิเศษ ของสูตรนี้

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ลงปัจจัย ในความหมายของอปัจจคัพพ์

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า วา แสดงวิกัปปนัตถะ คำว่า โณ แสดงวิสัย คำว่า อปัจจ แสดงวิสัย สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะความที่ลึงคัพพ์ จากสูตรว่า ลิงคณจ นิปชชเต ตามมา (ปรากฏในสูตรนี้) ลงปัจจัยในความหมายว่าบุตรของบุคคลนั้น หลังนามคัพพ์ อันมีฉฐวิรัตติเป็นที่สุด ได้บ้าง

วาคัพพ์ เป็นบทนิบาต ในบทว่า โณ นี้ มีรูปวิเคราะห์ว่า ฌกาโร เอตสส อตถิติ โณ (ฌอักษร มีอยู่ แก่ปัจจัยนั้น เหตุนั้น ปัจจัยนั้น ชื่อว่า ฌ) บทว่า เอตสส ได้แก่ อักษร อันเป็นตัวปัจจัย บทว่า โณ ได้แก่ ฌอักษรอันเป็นตัวอนุพันธ์ มีรูปวิเคราะห์ว่า น ปจจติ น ปริฉฉชติ วิโส เอเตนาคิ อปัจจ (วงศ์ตระกูลย่อมไม่ตกไป คือ ไม่ขาดช่วงไป ด้วยกลุ่มบุคคลนั้น เหตุนั้น กลุ่มบุคคลนั้นชื่อว่า อปัจจ) บทว่า เอเตน ได้แก่ ด้วยโคตร คือกลุ่ม

ถามว่า ท่านอาจารย์ ไม่กล่าวสูตรว่า โณ อปัจจเจ วา เพราะอะไร จึงกล่าวสูตรว่า วา ฌปจเจ

ตอบว่า ท่านอาจารย์กล่าวไว้อย่างนี้ เพื่อการสวดสะดวง (ท่องจำได้ง่าย)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วาสัญโห ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า วาสัญโห นี้ มีการประกอบรูปคัพพ์ดังต่อไปนี้ :- เมื่อตั้ง ปาฐะว่า วาสัญจ อปัจจ หลังวีสัญคัพพ์ ลงฉฐวิรัตติเอกวจนะ เมื่อลงสอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า สาคโม เส แล้ว หลังอปัจจคัพพ์ ลงปฐมวิรัตติเอกวจนะ เมื่อทำอาเทศวิรัตติ เป็น อ ด้วยสูตรว่า สี้ แล้ว สำเร็จเป็นวากยะว่า วาสัญจส อปัจจ จากนั้น ตั้งปัจจัยเป็นต้น ชื่อตัทธิต ด้วยสูตรว่า ปรสณวา ปโยเค ทำปริภาสาว่า ธาตุลึงเคหิ ปรา ปจจยา ในอรรถว่า วาสัญจส อปัจจ (บุตรของวาสัญจ) นี้ หลังวีสัญนามคัพพ์ อันมีฉฐวิรัตติเป็นที่สุด ลงปัจจัย ทำปริภาสาว่า วุตตตถานมปโยโค ลปสอักษรเป็นอาคม วิรัตติ และ อปัจจบท ด้วยเตสคัพพ์ ในสูตรนี้ว่า เตส วิรัตติโย โลปา จ ลปนอักษรอนุพันธ์ด้วยสูตรว่า เตส โณ โลป แยกอักษรตัวต้นคัพพ์ (ออก

จากสระ) ทำปริภาสา ด้วยอำนาจแห่งการทำวุทธิแน่นอน แห่ง อักษรและอวัณณะทั้งหลาย ด้วยสูตรว่า อยฺวณฺณานญจาโย วุทธิ ทำวุทธิสระตัวต้น ด้วยสูตรว่า วุทธาทิสสรสส วาสโยคนตสส สณฺณ จ นำพยัญชนะประกอบสระหลัง ตั้งเป็นนาม เพราะความเป็นตัทธิต ลงสิวิภัตติ เมื่อทำอาเทศสิวิภัตตินั้น เป็นโออักษร ลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ท่านอาจารย์ต้องทำวิสันหาว่า ไม่ต้องลงณปัจจย เพราะความที่วาศัพท์ห้ามไว้แล้ว เพราะตั้งข้อปุจฉาว่า เพราะอะไร จึงไม่ลงณปัจจย ในอรรถว่า วสิฏฺฐสส อปัจจย (บุตรของวสิฏฺฐะ) นี้ ในเมื่อต้องการกล่าวอิตถิลิงค์ เพราะวสิฏฺฐศัพท์ เป็นศัพท์มีณปัจจยเป็นที่สุด เมื่อสูตรว่า อิตถิมโต อาปัจจโย, นทาโทโต วา อี ตามไป ลงอปัจจยด้วยสูตรว่า ณฺณณิกณฺณยณฺณนฺตฺตฺติ ตั้งเป็นนาม ด้วยจศัพท์สูตรว่า ตัทธิต ฯเปฯ จ เพราะความที่วสิฏฺฐี ศัพท์นั้น เป็นศัพท์มีอิตถิลิงค์โขตกปัจจยเป็นที่สุด เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว ลบสิวิภัตติด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ลิปิ ได้รูปสำเร็จเป็น วสิฏฺฐี กณฺณ (สาวน้อย ผู้เป็นบุตรของวสิฏฺฐะ)

ในนปฺงสกลิงค์ หลังวสิฏฺฐศัพท์ ลงสิวิภัตติ เมื่อทำอาเทศสิวิภัตติเป็นอ และนำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ตัวอย่าง เช่น วสิฏฺฐิ กุลํ

นักศึกษาพึงทราบความที่ศัพท์ (ศัพท์อันเป็นไปใน ๓ ลิงค์ ซึ่ง) มีตัทธิตปัจจยเป็นที่สุด (อันจะกล่าวต่อไป) ข้างหน้าด้วยประการอย่างนี้

ก็ในอุททาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภารทวาช (บุตรของภารทวาชะ), เวสามิตโต (บุตรของวิศวามิตร), โคตโม (บุตรของโคตมะ) ในอุททาหรณ์ว่า ภารทวาช นี้ ในอุททาหรณ์ว่า เวสามิตโต นี้ และในอุททาหรณ์ว่า โคตโม นี้ ไม่ต้องทำวุทธิ ออักษร เออักษร และโออักษรอีก เพราะความไม่มีความเป็นออักษรและอวัณณะ

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสัทธาว่า

ยถา हि गत्वृथिन्नि पुन वृथि न होति,
तथा सगववृथिन्नि आयोन्नि पुन वृथि न.^๗

โดยแท้จริงแล้ว การพฤทธิสระที่พฤทธิแล้วย่อมไม่มีอีก

ในคัมภีร์ไวยากรณ์นี้ ฉนฺใด การพฤทธิ อา, เอ และ โอ ที่พฤทธิ

แล้วตามสภาพย่อมไม่มีอีก ฉนนัน

^๗ ร. อธิบายสูตร ที่ ๓๖๕

ในคานานัน มีความหมายดังนี้ ที แปลว่า จริงอยู่ อีห แปลใน ตัทธิขันธ์นี้ ไม่ต้องทำวุทธิอีก แห่งวุทธิสระที่ท่านทำไว้แล้ว คือ แห่งสระเหล่านี้ คือ อา เอ และโอ ฉันใด สำหรับสระที่เป็นวุทธิโดยสภาพ คือ อาอักษร เออักษร และโออักษร ไม่ต้องทำวุทธิอีก ฉันนั้น

การแสดงความเป็นไป (ของอุทาหรณ์) ในลิงค์ทั้ง ๓ (เฉพาะอิติถึงลิ้งค์และนปุงสกลิงค์ที่เหลือ) เป็นต้นว่า ภารทวาซี, ภารทวาซี เวสามิตตี, เวสามิตตี, โคตมี, โคตมี การแสดงนั้น ท่านกล่าวไว้แล้วนั้นเทียว

ในอุทาหรณ์มีอาทิวา วาสูเทโว (บุตรของวาสูเทพ), พาลเทโว (บุตรของพลเทพ) นี้ ทำวุทธิอักษร ในอุทาหรณ์ว่า จิตตโก (บุตรของจิตตระกะ) นี้ ไม่ต้องทำวุทธิ เพราะมีสังโยคเป็นที่สุด ความเป็นลิงค์ทั้งสามอันท่านกล่าวไว้แล้วเทียว

ส่วนในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวถึงการทำวุทธิอีกครั้ง ในอุทาหรณ์มีอาทิวา ภารทวาซี ด้วยอำนาจแห่งปรัชชนนคติกันย คำนั้นต้องพิจารณา

อุทาหรณ์ทั้งหลายที่เหลือ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๔๕-๒. สูตรนี้ว่า ฌายนณาน วจฉาทีโต (ลง ฌายน ปัจจัยและ ฌาน ปัจจัยหลัง วจฉคัพพีเป็นต้นในความหมายว่า บุตร ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า วา ฌปจเจ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง การลงฌปจจัย ในอรรถว่าออปจจ (บุตร) หลังนามศัพท์ที่กล่าวอรรถว่าโคตต (โคตร, วงศ์ตระกูล) มีคำว่า วสฺสิจ เป็นต้น เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า วจฉายโน, วจฉาโน ในออปจจตัทธิต ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า วจฉายโน (บุตรของวัจฉะ), วจฉาโน (บุตรของวัจฉะ) ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า ฌายนณาน วจฉาทีโต สุตตสัมพันธวจนะ(วิณณนา) ฟังรู้ได้โดยง่าย

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ฌายนณานา แสดงวิสยี้ คำว่า วจฉาทีโต แสดงอวธิ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า หลังนามศัพท์มีวจฉ และกจจ ที่กล่าว(อรรถว่า)โคตต (บุตร, เหล่าก) อันมีวิญญูวิภัตติเป็นที่สุดลงปจจัยทั้งหลายเหล่านี้คือ ฌายน และฌานปจจัย ในอรรถนี้คือ ตสฺส ออปจจ (เหล่าก) ของบุคคลนั้น ได้บ้าง

มีรูปวิเคราะหฺว่า ฌายน ด้วย ฌาน ด้วย ชื่อว่า ฌายนณาน (ปจจัย) ท่านอาจารย์ทำรัสสะแล้ว กล่าววว่า ฌายนณาน หรือ เป็นอวิภัตติกนิทเทส (การแสดงศัพท์โดยไม่ประกอบวิภัตติ)

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา วจฉายโน (บุตรของวัจฉะ), วจฉาโน (บุตรของวัจฉะ) ลบวิภัตติ สอักษรเป็นอาคมแลอปจจบท ลบณนุพันธ์ ลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง และทำวิธีแห่งวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ในก่อนนั้นเทียว มีความไม่ทำวุทธิเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง เพราะความเป็นศัพท์มีพยัญชนะสังโยคเป็นที่สุด

ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า สากฎาโย (บุตรของสกฐะ) ทำวุทธิสระของพยัญชนะตัวหน้า

ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า นารายโน, นาราโน, โจรายโน (บุตรของนาระ), โจราโน (บุตรของโจร)

ส่วนในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวถึง ความเป็นวุทธิ ด้วยอำนาจแห่งปรัชชนนคติกนัย ก็เหตุ นั้นข้าพเจ้าแล้วแล้วในหนหลัง

๓๔๖-๓. ในสูตรนี้ว่า เณยโย กตติกาทีหิ (ลง เณยย ปัจจัยหลัง กตติกา ศัพท์เป็นต้นในความหมายว่า บุตร) นัยแห่งการออกมาจากสูตร เป็นเช่นกับสูตรติดกันไม่มีระหว่าง แม้สัมพันธนัย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียบ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสัย และอวธิ ขยายความว่า หลังนามศัพท์ มีอาทิอย่างนี้คือ กตติก และวินต ที่กล่าว(อรรถว่า)โคตต (บุตร, เหล่ากอ) อันมีฉัญฐวิวัตติเป็นที่สุดลง เณยยปัจจัย ในอรรถนี้คือ ตสส อปจจ (เหล่ากอ) ของบุคคลนั้น ได้บ้าง

ในอุทาหรณ์ว่า กตติเกยโย หลังกตติกศัพท์ ลงอาปัจจัย ดังสูตรว่า อิตถิมโต ฯเปฯ โย ตั้งเป็นนาม ด้วยศัพท์ในสูตรนี้ว่า โย ตทิต ฯเปฯ จ หลังกตติกาศัพท์ ลงฉัญฐวิวัตติเอกวจนะ และตั้งอาอักษร (ในอิตถิลิงค์) ชื่อฆ อาเทศฉัญฐวิวัตติเอกวจนะ เป็นอาย ด้วยสูตรว่า ฆโต ฯเปฯ นํ ลบสสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง หลังอปจจศัพท์ ลงสิปฐมาวิวัตติ เมื่อทำอาเทศวิวัตติ เป็นอด้วยสูตรว่าสี ลบสสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง ได้รู้วากยะสำเร็จว่า กตติกาย อปจจ จากนั้น ตั้งเณยยปัจจัย ชื่อตทิต โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำปริภาสาสูตรว่า ธาตุ ฯเปฯ ปรา ปจจยา ในอรรถว่า กตติกาย อปจจ (บุตรของนางกตติกา) เมื่อสูตรว่า วา ณปจเจ ตามไปอยู่ หลังกตติกาศัพท์ อันมีฉัญฐวิวัตติเป็นที่สุด ลงเณยยปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบวิวัตติอาเทศ ปัจจัย และอปจจบท ด้วยเตส์ศัพท์ เมื่อทำความเป็นปกติ ด้วยอำนาจแห่งการลบ การนำพยัญชนะเข้าประกอบ เหมือนในก่อน ด้วยสูตรว่า ปกติ จสส สรณตสส เพราะความที่แม่ตทิตบพ มีความเป็นยุดัตถนาม เมื่อลบอนุพันธ์ ลบสระหน้าแล้วทำความเป็นปกติสระหลัง ตั้งเป็นนาม ลงวิวัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ มีเพียงการไม่ทำวุทธิเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ท่านอาจารย์กล่าวอุทาหรณ์ว่า กตติเกยยิ, กตติเกยยิ เพื่อแสดงตัวอย่างให้ครบทั้งสามลิงค์

รูปวิเคราะห์ว่า กตติกาย อปจจ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้นมีนัยที่กล่าวแล้วนั้นเทียบ แม้อุทาหรณ์ที่เหลือ มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นเทียบ

๓๔๗-๔. ในสูตรนี้ว่า อโต นิ วา (ลง นิ ปัจจัยและปัจจัยอื่นๆ หลังนามศัพท์ อ การันต์ในความหมายว่า บุตร ได้บ้าง) นัยแห่งการออกมาจากสูตร เป็นเช่นกับที่กล่าวไว้แล้ว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ วิสย และวิกัปนัตถะ เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า หลังนาม ศัพท์ทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า ทกข เป็นอการันต์ กล่าวอรรถว่าโคตต มีบัญญัติวิภัติเป็นที่สุด ลงฉิ ปัจจัย ในอรรถนี้ว่า อปจจ ได้บ้าง

นัยแห่งรูปสำเร็จในอุทาหรณ์ว่า ทกขี นี้ มีนัยเหมือนที่กล่าวแล้วเที่ยว มีเพียงการลบสิ วิภัติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

รูปวิเคราะห์ว่า ทกขสส อปจจ เป็นผลของวาศัพท์ที่ตามมา(ปรากฏในสูตรนี้) อุทาหรณ์ นั้น มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นเที่ยว อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

เมื่อวาศัพท์ แม้ตามมา ลง ฉิ-ฉิย-ฉย-พย และฉยปัจจัย ด้วยการทำวาศัพท์ไว้อีก

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สกยปุตติโก, สกยปุตติโย (บุตรของศากยบุตร), อาทิจโจ (บุตรของนางอติติ), เทจโจ (บุตรของนางทิตติ), มณฑุโพย (บุตรของนางมณฑา), โภณฑุโย (บุตรของนาง กุณฑินิ) ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อาทิจโจ และ เทจโจ นี้ หลังอติติ และทิตติศัพท์ เมื่อลงฉยปัจจัยแล้ว ลบอิวิณณะด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ว่า อวณโณ เย โลปญจ แล้วอาเทศยอักษร เป็นจอักษร ด้วยสูตรว่า ยวตฺ ต ๑เปฯ รตฺ ตํ ทำจอักษรสทิสเทวภาว

ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสทธิ ท่านกล่าวถึง ฉิ และฉยปัจจัยไว้เท่านั้น ฉะนั้น ในอุทาหรณ์ว่า สกยปุตติโก (บุตรของศากยบุตร) นี้ ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจ แห่งการอาเมสจอักษร เป็นยอักษร ใน อุทาหรณ์มีอาทิว่า อาทิจโจ, เทจโจ, โภณฑุโย, โกรโพย, ภาตโพย นี้ ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจ แห่งฉยปัจจัย ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อาทิจโจ, เทจโจ นัยแห่งรูปสำเร็จ มีนัยเหมือนที่กล่าวแล้วเที่ยว

ในอุทาหรณ์ว่า โภณฑุโย นี้ ในอรรถว่า กุณฑินิยา อปจจ (บุตรของนางกุณฑินิ) นี้ ลงฉยปัจจัย เมื่อลบวิภัติและอปจจบทแล้ว ลบณอักษร(อนุพันธ์) ในเพราะยอักษร ลบอิอักษร ทำอา เทศนยอักษร เป็นญอักษร แล้วทำสทิสพยัญชนเทวภาว โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสระของอักษรตัว หน้า มีพยัญชนะสังโยค แม้มีอยู่ ทำวุทธิ อักษร เป็นโออักษร ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทธิเป็นต้น เมื่อลงสิ วิภัติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ว่า โกรโพย (บุตรของเจ้ากुरु) นี้ ในอรรถว่า กुरुโน อปจจ (บุตรของเจ้ากुरु) นี้ ลงฉยปัจจัย เมื่อลบวิภัติ อปจจบทและณอนุพันธ์แล้ว ทำวุทธิอักษร อันเป็นสระ(ของพยัญชนะ)ตัวหน้า เป็นโอ ในเพราะรอักษร อาเทศอักษร(สระของพยัญชนะตัวหลัง) เป็นอว ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทธิเป็นต้น อาเทศวอักษร เป็นพอักษร ด้วยสูตรว่า โป วสส เมื่อนำ พยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ แม้ในอุทาหรณ์ว่า ภาตโพย นี้ ก็นัยนั้นแหละ

ท่านอาจารย์กล่าวสำเร็จแห่งบทว่า มานุโส เพราะลงอุปปัจจัย และว่า มานุสโส เพราะลง อุตสปัจจัย ด้วยวาศัพท์นี้เอง

๓๔๘-๕. ในสูตรนี้ว่า ณโวกวาทีหิ (ลง ณว ปัจจัยหลัง อุปคฺ ศัพท์เป็นต้นในความหมายว่า บุตร ได้บ้าง) นัยแห่งการออกมาจากสูตร และนัยแห่งสัมพันธ์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสัย และอวิ ขยายความว่า หลังนามศัพท์ทั้งหลายมีอาทิว่า อุปคฺ อันแสดงความหมายว่าโคตต อันมีฉฏฐวิภักติเป็นที่สุด ลงณวปัจจัย ในอรรถนี้ว่า บุตรของอุปคฺนั้น ได้บ้าง อาทิสัพท์ที่อรรถว่าปการะ เพราะเหตุนั้น ลงณวปัจจัย หงอกการันต์ทั้งหมดเที่ยว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โอปกโว (บุตรของนายอุปกะ), โอปกวี (บุตรของนางอุปกี), โอปกโว (บุตรของตระกูลอุปกะ) อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

๓๔๙-๖. ในสูตรนี้ว่า เณร วิธวาทีโต (ลง เณร ปัจจัยหลัง วิธวา ศัพท์เป็นต้นในความหมายว่า บุตร ได้บ้าง) นัยแห่งการออกมาจากสูตร และนัยแห่งสัมพันธ์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

ขยายความว่า หลังนามศัพท์ทั้งหลายมีอาทิว่า วิธวา อันแสดงความหมายว่าโคตต อันมีฉฏฐวิภักติเป็นที่สุด ลงณวปัจจัย ได้บ้าง สามิของหญิงนี้ปราศจากแล้ว เหตุนั้น หญิงนั้นชื่อว่า วิธวา (หญิงหม้าย)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เวธเวโร (บุตรของหญิงหม้าย), พนธูเกโร (บุตรของหญิงชู้), สามเณโร (บุตรของพระสมณะ), นาฬิกะโร (บุตรของนางนาฬิกา) อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

ในอุทาหรณ์ว่า สามเณโร นี้ ท่านอาจารย์ทำไว้ในอปัจจัตถิต เพราะเป็นผู้สมควรในฐานะ บุตร ของพระอุปัชฌาย์

ปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมแสดงกรณการกะกล่าวคืออรรถแห่งอปัจจศัพท์ พร้อมกับ ความสัมพันธ์อันเป็นอรรถของนามศัพท์ที่มีฉฏฐวิภักติเป็นที่สุด เราเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในจุดติว่า ในอรรถนี้ คือ บุตรของบุคคลนั้น ท่านอาจารย์ แม้เมื่อกล่าว ก็กล่าวถึงกรณการกะ กล่าวคืออรรถของอปัจจศัพท์ โดยความเป็นประธาน โดยความเป็นประธานนอกนี้

๓๕๐-๗. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงอปัจจัตถิต ที่แสดงสัมพันธ์ และกรณการกะ ด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เพื่อแสดงตรัตยาติตถิต อันแสดงอรรถเป็นอเนก ซึ่งเกื้อกูลแก่ความแตกต่าง จึงกล่าวสูตรว่า เยน วา ฯเปฯ ณีโก (ลง ณีก ปัจจัยหลังตติยาวิภักตินั้นในอรรถว่า ระคนแล้ว, ข้ามไป, เทียบไป, นำไปด้วยสิ่งใด และอรรถอื่นๆ ได้บ้าง) ติ วุตตฺ. สูตรนี้ว่า ออกมาจากสูตรที่ทำไว้ในอรรถว่าอปัจจะ โดยอาการทั้งปวง ออกมาอย่างไร ? คือ ในอปัจจัตถิต ท่านอาจารย์กล่าวถึงปัจจัยทั้งหลาย มีณปัจจัยเป็นต้น ในอรรถว่าอปัจ เมื่อมีคำถามว่า ในอเนกัตถิต ปัจจัยเหล่าทั้งหลาย เหล่าไหน ย่อมลงในอรรถทั้งหลายเป็นอเนกมีอรรถว่า ตริติ (ย่อมข้าม) เป็นต้น ท่านอาจารย์

เมื่อจะแสดงว่า บรรดาอรรถเป็นอนึ่ง มีอรรถว่าตริเป็นนต้น ลงฉกปัจจย และฉนปัจจย ในอรรถมี
อาทิว่า ตริ จิงกล่าวสูตรมีอาทิว่า เยน วา สัมภูจฺ ๗เปฯ ฉโก, ตมธิตะ ๗เปฯ ชีวิกตเถสุ จ

สูตรนี้มี ๗ บท คำว่า แสดง คำว่า เยน แสดงกรณีตละ คำว่า วา แสดงสมุจยจะ คำว่า
สัมภูจฺ แสดงกิริยะ คำว่า ตริตติ จ จรตติ จ วหตติ จ แสดงกิริยา หรือว่า คำว่า เยน วา สัมภูจฺ ตริ จร
ติ วหติ แสดงวิสยะ คำว่า ฉโก แสดงวิสยิ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า อรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ
เยน วา สัมภูจฺ (วัตถุ ระคนแล้ว ด้วยวัตถุใด) กิติ เยน วา ตริ (บุคคล ย่อมข้าม ด้วยวัตถุใด) กิติ เยน
วา จรติ (บุคคล ย่อมเที่ยวไป ด้วยวัตถุใด) กิติ เยน วา วหติ (บุคคล ย่อมนำไป ด้วยวัตถุใด) กิติ ลงฉก
ปัจจย ในอรรถทั้งหลายนั้นบ้าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เตลิกํ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เตลิกํ นี้ มีการ
ประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังติลศัพท์ ลงตติยวิภตติเอกวจนะ ทำอาเทศนาวิภตติ เป็นเอน ลบ
สระหน้า ทำปกติ และนำพยัญชนะประกอบสระหลัง หลังสัมภูจฺศัพท์ ลงสิวิภตติ เมื่ออาเทศสิวิภตติ
เป็นอํ สำเร็จรูปวากยะว่า ติเลน สัมภูจฺ (โกชนะ]ผสมแล้วด้วยงา) จากนั้น เมื่อสูตรว่า วา ณปะเจ ตาม
ไปอยู่ หลังนามศัพท์ที่มีตติยวิภตติเป็นที่สุด ลงฉกปัจจย ด้วยสูตรนี้ ทำปกติภาวะด้วยอำนาจสระที่
ลบไปแล้ว ด้วยสูตรว่า ปกติ จสส สรณตสส เพราะความเป็นยุตตตถนาม เมื่อลบอนุพันธ์ ทำวุทธิ และ
ลงสิวิภตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ติเลน สัมภูจฺ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเที่ยว อุทาหรณ์
ทั้งหลาย นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ราชคหิโก เป็นผลของวาศัพท์ ที่ตามมา

๓๕๑-๘. สูตรนี้ว่า ตมธิตะ เตนกตาทิสนนิธานนโยคสิปภณชชีวิกตเถสุ จ (ลง ฉก ปัจจย
ในอรรถว่า สารยายสิ่งนั้น และในอรรถว่า กระทำแล้วด้วยสิ่งนั้นเป็นต้น, นับเข้า, ประกอบ, ศิลปะ,
สินค้า และอาชีพ ได้บ้าง)

มี ๔ บท คำว่า ตมธิตะ แสดงวิสยะ คำว่า เตนกตาทิส แสดงวิสยะ คำว่า สนนิธานนโยค
สิปภณชชีวิกตเถสุ แสดงวิสย คำว่า จ แสดงสมุจยจะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า ในบทมีอาทิ
ว่า ตมธิตะ (ย่อมสารยายซึ่งสิ่งนั้น) และเตนกตาทิส (อันบุคคลกระทำแล้วด้วยสิ่งนั้นเป็นต้น) นี้ ลบสัตต
มีวิภตติ บทว่า เตนกตาทิส นี้ เป็นอลุตตสมาส เหมือนในคำมีอาทิว่า ขเนสฺสูโต หลังนามศัพท์ทั้งหลาย
เหล่านี้ คือ อภิธมม-กาย-สรี-วิน-ปนว อันมีทุตติยวิภตติ ตติยวิภตติ สัตตมีวิภตติ และปฐมวิภตติ
เป็นที่สุด ลงฉกปัจจย ไรอรรถทั้งหลายมี ตมธิตะ เป็นต้น ได้บ้าง

รูปวิเคราะห์ว่า ตมธิตะ เอว อตฺโถ ตมธิตะ นี้คือความคือตมธิตะนั้นเอง ลบบทหลัง เหมือน
อย่างนั้น คือ อรรถ คือ เตนกตาทิส ชื่อว่า เตนกตามิ การนับ ด้วย การประกอบ ด้วย ศิลปะ ด้วย

ภันฑะ ด้วย ชีวิกะ ด้วย ชื่อว่า สนนิธานนิโยคสิปฺภณฺชชีวิก อรรถคือ สนนิธานนิโยค ฯเปฯ ชีวิก นั้นแหละ เหตุนั้น จึงชื่อว่า สนนิธาน ฯเปฯ กตฺโถ ในสนนิธาน ฯเปฯ กตฺถ นั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อาภิรมมิโก หลังนามศัพท์ ที่มีหุติยาวิภัตติเป็นที่สุด ลงฉกปัจจัย ในอรรถว่า ตมธิต

อุทาหรณ์ว่า กายิกิ หลังนามศัพท์ ที่มีตติยาวิภัตติเป็นที่สุด ลงฉกปัจจัย ในอรรถว่า เตนกตฺตถะ

อุทาหรณ์ว่า สารีริกิ หลังนามศัพท์ ที่มีสัทตมิวิภัตติเป็นที่สุด ลงฉกปัจจัย ในอรรถว่า สันนิธานตถะ

อุทาหรณ์ว่า โทวาริโก หลังนามศัพท์ ที่มีสัทตมิวิภัตติเป็นที่สุด ลงฉกปัจจัย ในอรรถว่า นิยุตตฺตถะ

อุทาหรณ์ว่า เวณิโก หลังนามศัพท์ ที่มีปฐมาวิภัตติเป็นที่สุด ลงฉกปัจจัย ในอรรถว่า อสฺสสิปตฺตถะ

อุทาหรณ์ว่า คนฺธิโก หลังนามศัพท์ ที่มีปฐมาวิภัตติเป็นที่สุด ลงฉกปัจจัย ในอรรถว่า อสฺสภันฑตฺตถะ

อุทาหรณ์ว่า โอรพฺภิโก หลังนามศัพท์ ที่มีหุติยาวิภัตติเป็นที่สุด ลงฉกปัจจัย ในอรรถว่า เตนชีวิกตฺตถะ

บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เวยยากรณิโก เมื่อตั้งบทว่า วิ อา กรณ อธิเต แยกวอักษรตัวต้นออกจากอักษรร เพราะสระหลังเทสอักษรร เป็นยอักษร ด้วยสูตรว่า อิวณฺโณ ยํ นวา ทำอาเทสวอักษร เป็นพอักษร ด้วยสูตรว่า โพอ วสฺส นำพยัญชนะประกอบสระหลังเป็นต้น หลังพยากรณศัพท์ ลงหุติยาวิภัตติเอกวจนะลบสระเป็นต้น ในอรรถว่า พยากรณิ อธิเต (ผู้สาธยายไวยากรณ) นี้ หลังจากนามศัพท์คิพฺยกรณศัพท์ อันมีหุติยาวิภัตติเป็นที่สุด ลงฉกปัจจัย ในอรรถว่า ตมธิต ลงวิภัตติและอธิตศัพท์ ด้วยเตสศัพท์ เมื่อทำความเป็นปกติ ด้วยสูตรว่า ปกติ จสฺส สรณตสฺส แล้ว เพราะความเป็นยุตตถนาม เพราะปัจจัยที่มีณอักษรอยู่หนปลาย เมื่อกำลังจะดำเนินการทำวุทธิ ปฏิเสธการทำวุทธิที่ถึงแล้ว ด้วยสูตรว่า มา ยูนมาคโม จาเน แยกวอักษร ออกจากสระอีกครั้ง ในเพราะอาอักษรหนปลาย อาเทสอิวณฺณะเป็นยอักษร ด้วยสูตรว่า อิวณฺโณ ยํ นวา และทำยอักษรเป็นเทวภาวะ และนำพยัญชนะประกอบสระหลัง ทำอาเทสยอักษรอันเป็นตัวอาเทส เป็นเอ ในเบื้องต้น ด้วยสูตรว่า มา ยูนมาคโม จาเน อีกครั้ง ตั้งเป็นนาม เพราะคที่คำว่า เวยยากรณิก นี้เป็นคำตฺทริต เมื่อลงสิวิภัตติ พึงทราบรูปสำเร็จ

ในเตนกตตถ (อรรถว่ากระด้วยสิ่งนั้น) อุทาหรณ์ว่า กายิกัม ในมติของคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวถึงการทำวุทธิอาอักษรอีกครั้ง แต่ในมติของคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านไม่ทำวุทธิอีก เพราะอาอักษรเป็นนวุทธิตามสภาพอยู่แล้ว อุทาหรณ์ว่า มานสิกัม ทำวุทธิ อุทาหรณ์ว่า สารีริกา ก็ทำวุทธิเหมือนกัน ลงอาปัจจย ลบสิวิภัตติ เพราะความเป็นอิตถิลิงค์ ในอุทาหรณ์ว่า มานสิกานัน ลงสอาคมด้วยอาทิสัพพท์ ที่ตามในสูตรว่า ส เสเร วาคโม

ในนียุตตถ (อรรถว่าการประกอบ) ในอุทาหรณ์ว่า โทวาริโก นี้ เมื่อตั้งคำว่า ทู อาร แล้วแยกทอักษร ออกจากอุอักษร ในเพราะอาอักษรหนปลาย อาเทศอุอักษร เป็นว ด้วยสูตรว่า วโม ทุทนต์านัน นำวอักษร ประกอบกับอาสระหลัง หลังทวารศัพท์ ลงสมีสัตตมีวิภัตติ อาเทศสมีสัตตมีวิภัตติ เป็นเออักษร หลังนียุตตศัพท์ ลงปฐมาวิภัตติเอกวจนะ เมื่ออาเทศสิวิภัตติ เป็นโออักษรแล้ว เมื่อตั้งวิเคราะหว่า ทวาเร นียุตโต (คนประจำอยู่ที่ประตู, คนเฝ้าประตู) หลังนามศัพท์ที่มีสัตตมีวิภัตติเป็นที่สุด ลงณิกปัจจย ในอรรถว่าประกอบ ลบวิภัตติ และนียุตโตบท ด้วยเตสศัพท์ เมื่อทำความเป็นปกติว่า ทวารด้วยสูตรว่า ปกติ ๒เปฯ สส เพราะความเป็นยุตตถนาม เมื่อกำลังจะดำเนินการทำวุทธิ อุอักษร ด้วยสูตรว่า วุทธาติ ๒เปฯ เณ จ ปฏิเสธการทำวุทธิที่ถึงแล้ว ด้วยสูตรว่า มา ยูนมามาคโม จาเน แยกทอักษร ออกจากอุอักษร ในเพราะอาอักษรหนปลาย อาเทศอุอักษร เป็นวอักษร ด้วยสูตรว่า วโมทนต์านัน หลังการอาเทศอุอักษร เป็นวอักษร ทำวุทธิสระของอักษรตัวหน้า ด้วยสูตรว่า มา ยูน ๒เปฯ เน แล้วลงอาคม เมื่อลบนอนุพันธ์แล้ว นำทอักษรและวอักษรประกอบสระหลัง ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลาย ที่เป็นยุตตถะมีอาทิวา ภูณชาคาริโก (ผู้ประจำภูณชาคาร), นาวกมมิโก (ผู้ประจำงานใหม่) พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อรรถว่าสิปปะ มีอาหรณ์ทั้งหลาย เช่น เณนิโก (ผู้ชำนาญการการตีตีพิณ), ปาณวิโก (ผู้ชำนาญการตีบัณเตาะว), โมทิงคิโก(ผู้ชำนาญการตีตะโพน), วสิโก (ผู้ชำนาญการเป่าขลุ่ย)

อรรถว่าภันตะ มีอาหรณ์ทั้งหลาย เช่น คนธิโก (พ่อค้าเครื่องหอม), เตลิโก (พ่อค่าน้ำมัน)

อรรถว่าชีวิต มีอาหรณ์ทั้งหลาย เช่น โอรพภิกโก (ผู้เลี้ยงชีพด้วยการฆ่าแกะ), มาควิโก (ผู้เลี้ยงชีพด้วยการฆ่าเนื้อ), สากุณนิโก (ผู้เลี้ยงชีพด้วยการฆ่านก)

บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า มาควิโก นี้ มคศัพท์ แสดงอรรถสามัญ เมื่อทำวุทธิ และลบนอนุพันธ์แล้ว ลงวอักษรเป็นอาคม ดัวยสูตรมีอาทิวา เตสุ วุทธิ

ด้วยอาทิสัพพท์ ในบทว่า เตนกตาทิ นี้ ย่อมรวบรวมเอาการลงณิกปัจจย ในอรรถทั้งหลายมีอาทิวา เตน หตฺ (ถูกฆ่าแล้วด้วยสิ่งนั้น), เตน พนธฺ (ถูกมัดแล้วด้วยสิ่งนั้น), ตสส อาวุโธ (อาวุธของบุคคลนั้น), ตสส อาพาโธ (ความเจ็บป่วยของบุคคลนั้น), ตสส สนตกํ (ของบุคคลนั้น), ตสมิ ปสนโน (ผู้

เลื่อมใสในสิ่งนั้น), เตน กิตฺ (ถูกซื้อแล้วด้วยทรัพย์นั้น), ตสส ปริมาณ (จำนวนของสิ่งนั้น), ตสส ราสี (กองของสิ่งนั้น), เตน ทิพพติ (ย้อมเล่นด้วยสิ่งนั้น)

เหมือนอย่างนั้น คือ อาหารดังต่อไปนี้

ขาลีโก (ผู้ถูกฆ่าด้วยแหคือปลา, ผู้ฆ่าด้วยแห), สุตติโก (ผู้ถูกมัดแล้วด้วยด้าย), จาปิโก (ผู้มีธนูเป็นอาวุธของผู้นั้น), โทมริโก (ผู้มีหอกเป็นอาวุธ), มุคคริโก (ผู้มีเข็วเป็นอาวุธ), โมสลิโก (ผู้มีสากเป็นอาวุธ), วาติโก (ผู้ป่วยด้วยโรคลม), ปิตติโก (ผู้ป่วยโรคตีชาน), เสมติโก (ผู้มีเสมหะเป็นโรค), พุทธิโก (ผู้เลื่อมใสพระพุทธรเจ้า, ชาวพุทธ), ธมมิโก (ผู้เลื่อมใสในพระธรรม), สัมมิโก (ผู้เลื่อมใสในพระสงฆ์),

พุทฺธสส สนตฺกํ พุทธิกํ (ทรัพย์อันเป็นของพระพุทธรเจ้า), เหมือนอย่างนั้น คือ ธมมิกํ (ทรัพย์อันเป็นของพระธรรม), สัมมิกํ (ธนํ ทรัพย์อันเป็นของพระสงฆ์), วตฺถิกํ (สินค้าที่ซื้อมาด้วยผ้า), กุมภิกํ (สินค้าที่ซื้อมาด้วยหม้อ). เตลิกํ (สินค้าที่ซื้อมาด้วยน้ำมัน),

กุมภโก อสส ปริมาณ กุมภิกํ (หม้อ[๑ กุมภะ]เป็นความจุของสิ่งนั้น),

กุมภสส ราสี วา กุมภิกํ (กองแห่งหม้อ ชื่อว่า กุมภิก),

อกเขน ทิพพตีติ อกฺขิโก บุคคลย้อมเล่นด้วยสะเกา เหตุนี้ บุคคลนั้นชื่อว่า อักขิกะ (นักเลงสะเกา),

เหมือนอย่างนั้น คือ สาลากิโก (นักพนันทายสลาก), ตินฺชุกิโก (นักพนันทายลูกมะพลับ), อมพปฺลิโก (นักพนันทายผลมะม่วง), นาฬิเกริโก (มะพร้าว) เป็นอาทิ

๓๕๒-๙. สูตรนี้ว่า ณ ราคา ตสเสทมนฺยตฺเตสุ จ (ลง ณ ปัจจัยและปัจจัยอื่น หลังนามศัพท์ที่แสดงความหมายว่า น้ำย้อม ในความหมายว่า ย้อมแล้วด้วยสิ่งนั้น, ในความหมายว่า สิ่งนี้เป็นของบุคคลนั้น และในความหมายอื่นๆ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า เยน วา ๒เปฯ ณีโก ออกมาอย่างไร ? คือ ในอเนกัตถตีติ ท่านอาจารย์กล่าวถึง (การลง) ณีปัจจัย ในอเนกัตถะ (อรรถมากมาย) ด้วยสูตรว่า เยน วา ดังนี้เป็นอาทิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอเนกัตถตีติ พึงมีรูปสำเร็จมีอาทิว่า กาสาวุ ได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จมีอาทิว่า กาสาวุ ย้อมมิได้ เพราะลงณปัจจัย หลังนามศัพท์ที่แสดงความหมายว่า น้ำย้อม ในอรรถนี้ คือ เตน รตฺตํ (ย้อมแล้วด้วยสิ่งนั้น) จึงกล่าวสูตรว่า ณ ราคา ๒เปฯ จ

สูตรนี้มี ๔ หรือ ๖ บท คำว่า ณ แสดงวิสยี้ คำว่า ราคา แสดงอวธิ คำว่า ตสเสทมนฺยตฺเตสุ แสดงวิสยะ คำว่า จ แสดงสมุจยยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร หรือมี ๖ บท หลังนามศัพท์ ที่แสดงความหมายว่า น้ำย้อม ลงณปัจจัย ในอรรถนี้ คือ เตน รตฺตํ (ย้อมแล้วด้วยสิ่งนั้น) ได้บ้าง

ในอุทาหรณ์นี้ว่า กาสาวุ หลังกาสวศัพท์ อาเทศตติยวิภัตติเอกวจนะ เป็นเอน หลังรตต ศัพท์ อาเทศวิ ภัตติ เป็นอ หลังนามศัพท์ อันมิตตติยวิภัตติเป็นที่สุด ลงณปัจจย ในอรรถว่า กสาเวน รตต (ย้อมแล้วด้วยน้ำฝาด) ลบวิภัตติ และรตตบท ทำความเป็นปกติ ทำวุทธิ และลบนอนุพันธ์ มีนัย ที่กล่าวแล้วเที่ยว อุทาหรณ์ที่เหลือ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว บทว่า ปาฐกัม แปลว่า ฝ้าย้อมด้วยน้ำครั้ง

โสกร (เนื้อสุกร) มาหิส (ของนี้แห่งกระบือ) ลงณปัจจย ในความหมายว่า สิ่งนี้เป็นของ บุคคลนั้น

ลงณปัจจย ในความหมายอื่นๆ มีอุทาหรณ์ เช่น โอทุมพร (วิมานไม้ไกลต้นมะเดื่อ), เวทิส (หมู่บ้านไม้ไกลเมืองวิทิส), มาธูโร (ชนผู้เกิดในเมืองมธูรา), กตติโก (เดือน ๑๒), มาคสิโร (เดือน ๑), ผุสโส (เดือน ๒), มาโฆ (เดือน ๓), ผคฺคุโน (เดือน ๔), จิตโต (เดือน ๕), เวสาโข (เดือน ๖), เชฏฺโฐ (เดือน ๗), อาสาโห (เดือน ๘), สาวโณ (เดือน ๙), โปฏฺฐปาโท (เดือน ๑๐), อสสยฺโซ (เดือน ๑๑) (ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์รตตะว่า)

น วุทธิ นิลปีตาโท ปจฺจเย สณการเก

ผกาโร ผุสสสทสส สิโรติ สิริส วเท.^๔

ในเพราะปัจจยที่มีณอักษร อยู่หนปลาย ไม่ต้องทำวุทธิ

ในคำว่านิล ปีติเป็นต้น ผอักษรของผุสสศัพท์ ท่านเรียก สิริส ว่าสิริ

(ในคานานัน มีคำอธิบายว่า) ในเพราะปัจจยที่มีณอักษร แม้มีอยู่หนปลาย ไม่ต้องทำวุทธิ ในเบื้องต้นของบนิลและปีตศัพท์ คือสระตัวหน้าของนิลและปีตศัพท์ ผอักษร ของผุสสศัพท์ คือไม่ต้อง ทำวุทธิอุอักษรที่ประกอบกับผอักษรของผุสสศัพท์ บทว่า สิโร นี้ ท่านกล่าวไว้หมายเอาเนื้อความนี้ว่า มาคสิโร ในบทว่า มาคสิโร นี้ ไม่ทำวุทธิ ท่านอาจารย์ไม่กล่าววว่า สิริส คือความเป็นหัว โดยที่แท้แล ย่อมกล่าวถึงดาวนักษัตร

ในบทว่า สิริส มีรูปวิเคราะห์ว่า สิริสสส ภาโว สิริสส (ความเป็นแห่งหัว ชื่อว่า สิริส) เพราะความที่บทว่า สิริสส เป็นบทมีณยปัจจยเป็นที่สุด เป็นความแน่นอนแห่งการทำเทวภาวอย่าง แน่นนอน สิริสส นั้นแหละ ชื่อว่า สิริส เหมือนคำว่า อหิริกสส ภาโว อหิริกํ. ตเทว อหิริกํ เหมือนว่า ความเป็นแห่งบุคคลไม่ระอาย ชื่อว่า อหิริก อหิริก นั้นแหละ ชื่อว่า อหิริก ท่านอาจารย์ไม่ได้ กล่าวถึง สิริส คือชาติกำเนิดของสิริส กล่าวคือความเป็นสิริ (หัว) ขยายความว่า ย่อมกล่าวถึงดาว นักษัตรเหมือนกับหัว

ต่อไปนี้เป็นคำอธิบาย :-

^๔ คมภีรตถ คาถาที่ ๒๗๐

ในบทว่า นีเลน รตต์ เมื่อปัจจัยที่มีณอักษร แม้มืออยู่ ไม่ต้องทำวุทธิ เพราะความที่ความเป็นวุทธิ เป็นอันท่านห้ามไว้แล้วด้วยจศัพทในสูตรว่า วุทธาติ ฯเปฯ เณ จ

เพื่อให้รู้เนื้อความนั้น จึงกล่าวสูตรว่า วุทธิ ฯเปฯ สณการเก ในรูปวิเคราะห์ว่า ผุสเสน นิยุตโต เมื่อความที่นามบทเป็นบทมีพยัญชนะสังโยคเป็นที่สุด แม้มืออยู่ พึงทำวุทธิด้วยสูตรว่า เตสุ วุทธิ เหมือนในคำมีอาทิว่า โกณทญโย แม้การทำวุทธินั้น ย่อมมีไม่ได้ เพราะความที่ท่านห้ามไว้ด้วยจศัพทในสูตรนั้นตามมา เพื่อให้รู้เนื้อความนั้น ท่านกล่าวไว้ว่า ไม่ต้องทำวุทธิณอักษรแห่งผุสศัพท คำว่า สิโรติ สิริส วเท นี้ ท่านกล่าวแล้วด้วยอำนาจแห่งกาลา

แม้ในอุทาหรณ์ว่า มาคสิโร นี้ ไม่ต้องทำวุทธิท่ามกลางด้วยสูตรว่า เตสุ วุทธิ เพราะเหตุไร ? เพราะความที่ทิวจศัพทที่ตามมาในสูตรนั้น ห้ามแล้ว ท่านไม่กล่าวถึงสิริชาติ อันเป็นความหมายโดยของปฏิสิริระ โดยที่แท้แล ท่านกล่าว คือกล่าวถึง ดาวนักษัตร อันเป็นเช่นกับสิริระ เพื่อให้รู้เนื้อความนั้น ท่านจึงกล่าวว่ สิโรติ สิริส วเท

คำว่า สิกขา หมายถึงถึงสิกขาศัพท์ เป็นอาการันต์ อิตถิลิงค์ ในอรรถว่าหมี มีอุทาหรณ์ เช่น สิกโข (หมีแห่งสิกขาบท)

ในอรรถว่า อสส เทวตา มีอุทาหรณ์ เช่น พุทโธ (พระพุทธเจ้า เป็นเทวดาของบุคคลนั้น), ภทโท (ผู้มีภทจะเป็นเทพ), มาโร (ผู้มีมารเป็นเทพ)

ในอรรถว่า สัจจจรี อธิเต มีอุทาหรณ์ เช่น สัจจจโร (ผู้ศึกษาตลอดปี), โมหุตโต (ผู้ศึกษา คัมภีร์มุตตะ)

ในอรรถว่าที่อยู่ มีอุทาหรณ์ เช่น วาสาโท (สถานที่อันเป็นที่อยู่ของเหล่าอาจารย์ ผู้ชำนาญ วัตถุวิชา), กุมโภ (สถานที่อันเป็นที่อยู่ของช่างหม้อ), สากุนโต (), อาติสาโร (สถานที่อันเป็นที่อยู่ของแขกผู้มาเยือน) บทว่า วาสาโท นี้ มีความหมายว่า ที่อยู่อาศัยของชน ผู้ชำนาญวัตถุขยภูมิ

ในอรรถว่าสถานที่ มีในที่ใกล้ต้นมะเดื่อ มีอุทาหรณ์ เช่น โอบุมพโร (สถานที่ที่มีมะเดื่อ)

ในอรรถว่าเกิด มีอุทาหรณ์ เช่น สาคโร (โอรสของพระเจ้าสาคร)

ในอรรถว่า ที่อยู่ ที่อยู่ หรือในอรรถว่าเป็นใหญ่ มีอุทาหรณ์ เช่น มาจุโร (ประชาชนชาวมาจระ, พระราชาผู้เป็นใหญ่ในเมืองมจระ)

ก็ในคัมภีรปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวไว้แล้วว่า ลง เณยย ปัจจัยในความหมายว่า เกิดแล้วในสถานที่นั้น, อาศัยอยู่ในสถานที่นั้น, เกื้อกูลแก่สิ่งนั้น และควรแก่สิ่งนั้น เป็นต้น ด้วย จ ศัพทในสูตรว่า ณ ราคา เตนรตต์ ตสเสทมณฺณตเตสุ จ] ผู้เกิดแล้วหรือผู้อาศัยอยู่ในกรุงพาราณสี ชื่อว่า พาราณเสยยกะ ลง ก อักษรเป็นอาคมด้วยจศัพท ในสูตรนี้ว่า สพพโต โภ ลงเณยย ในอรรถว่าเกื้อกูล มีตัวอย่าง

เช่น ปาถะยัม (เสปียงที่เกี่ยวกุลแก่หนทาง), ปทีเปยย (น้ำมันที่เหมาะสมแก่ประทีป, น้ำมันสำหรับจุดตะเกียง) ลงณยยปัจจย ในอรรถว่าสมควร มีตัวอย่างเช่น ทกขิณโย (ผู้ควรแก่ทักษิณา)

๓๕๓-๑๐. สูตรนี้ว่า ชาตาทีนมิมียา จ (ลง อิม และ อีย ปัจจยและปัจจยอื่นๆ ในความหมายของ ชาต ศัพท์เป็นต้นได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า เยน วา ฯเปฯ ณีโก, ณ ราคา ฯเปฯ มลุตตเสสุ จ นัยแห่งการออกมาจากสูตรนั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยสัมภันธัญญู วิสยี้ และสมุจยยะ

ในอุทาหรณ์ว่า ปจฉิม นี หลังปจฉาศัพท์ เมื่อลงสมิวิรัตติแล้ว เพราะความที่ปจฉาศัพท์เป็นศัพท์นิบาต จึงลบสมิวิรัตติ ด้วยสูตรว่า สพพาส ฯเปฯ หิ จ หลังชาตศัพท์ ลงสิปฐมาวิรัตติ ทำอาเทศสิวิรัตติ เป็นโออักษร ในอรรถว่า ปจฉา ชาโต (ชนผู้เกิดแล้วในภายหลัง) นี เมื่อลงอิมปัจจยแล้ว เมื่อลวิรัตติและชาตบท โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลาย (ที่เหลือ) ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว โดยทำนองแห่ง ด้วยประการฉะนี้

ลงอิม อีย และอีกปัจจยในอรรถว่า นิยุตต (ประกอบแล้วในสถานที่นั้น) อสส อตถิ (สิ่งนั้นมีอยู่แก่สิ่งนั้น) ด้วยอาทิสัพท์ มีอุทาหรณ์ เช่น

อนเต นิยุตโต อนติโม, อนติโย, อนติโก. (ผู้ประกอบแล้วในที่สุด ชื่อว่า อันติมะ, อันติยะ, อันติกะ)

ปุตโต อสส อตถิติ ปุติโม, ปุติโย (บุตรมีอยู่แก่บุคคลนั้น เหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า ปุติมะ, ปุติกะ)

ลงณยปัจจย ในอรรถว่าปฎติ ยุตต (ประกอบตั้งแต่ต้น) ด้วยจศัพท์ มีอุทาหรณ์ เช่น

ชาติปฎติยา นิยุตโต ชาติกโย (ผู้ประกอบแล้วในชาติตระกูล ชื่อว่า ชาติกิยะ [ผู้มีชาติตระกูลสูง])

ชจจนฺธะ นิยุตโต ชจจนฺธกโย (ผู้ประกอบในความเป็นผู้บอดแต่กำเนิด ชื่อว่า ชัจจันธกิยะ [ผู้ตาบอดแต่กำเนิด])

ในคัมภีรปทรูปสัทธา ท่านกล่าวถึงการลยปัจจย ในอรรถว่าสิ่งนั้นมีอยู่แก่สิ่งนั้น และในอรรถว่าเป็นอยู่ในสถานที่นั้น ด้วยจศัพท์ มีอุทาหรณ์ เช่น

ชฎา อสส อตถิติ ชฎโย (มุ่นผมมีอยู่แก่บุคคลนั้น เหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า ชฎิยะ)

โพธิสส ปกฺเข ภโว โพธิปฺกฺชโย (ธรรมที่มีในฝ่ายแห่งมรรคญาณ ชื่อว่า โพธิปักขิยะ)

ปณฺจวคฺเค ภโว ปณฺจวคฺคโย (ผู้มีในพวก ๕ ชื่อว่า ปณฺจวคฺคิยะ)

เหมือนอย่างนั้น คือ ฉพพคฺคิโย (ผู้มีในพวก ๖),

อุทเร ภวฺ อฺทริยฺ (อาหารมีในท้อง, อาหารใหม่),

ลงณยปัจจยฺ แม้ในอรรถว่าสิ่งนี้ ของตนเอง มีอุทาหรณ์ เช่น

อิทมตเถปิ อตตโน อิทนติ อตตนิยฺ (สิ่งนี้เป็นของตนเอง เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อตตนิยะ [ของตนเอง]), ลง น อักษรเป็นอาคม ด้วยเตสุ วุทธิสูตร

ด้วยจศัพทฺในสูตรนี้นั้นเทียว ท่านอาจารย์ย่อรวบรวมเอา การลงณยปัจจยฺ ในอรรถว่า สาธุ (ดี) หิต (เกื้อกูล) ภาว (ความเป็น) และชาติ (ความเกิด) เป็นต้น มีอุทาหรณ์ เช่น

กम्मนิ สาธุ กम्मณฺณิ (ดีในกิจการ ชื่อว่า กम्मณฺณิ) ลง น อักษรเป็นอาคม อาเทศนย อักษร เป็นนอักษร ทำเทวภาวะ

สภาย สาธุ สพภิ (ถ้อยคำเหมาะสมในที่ประชุม ชื่อว่า สัพพะ) อาเทศนยอักษร เป็นน อักษร ด้วยการศัพทฺ

เมธาย หิตํ มจฺฉา (น้ำมันเนยที่เกื้อกูลแก่พิธีบูชาญ) ลงณยปัจจยฺ อาเทศนยอักษร เป็นน อักษร ด้วยการศัพทฺ และทำอสทิสเทวภาวะ

ปาทสฺส หิตํ ปชฺชํ, เตลฺ (น้ำมันทาเท้า, น้ำมันที่ใช้ทาเท้าให้หายเมื่อยในเวลาเดินทางไกล) อาเทศนยอักษร เป็นนอักษร ทำเทวภาวะ

รตสฺส หิตา รจฺฉา (ถนนที่เป็นประโยชน์แก่รถ ชื่อว่า รจฺฉา) อาเทศนยอักษร เป็นนอักษร ทำอสทิสเทวภาวะ

คาเม ภโว คมฺโม (ความประพฤติของชาวบ้าน)

โคโต ภวฺ คุพฺยฺ (น้ำมันโค) ในเพราะยอักษร หนปลาย อาเทศนยอักษร เป็นน อักษร ด้วยการศัพทฺ ในสูตรว่า โอ สเร จ

ถนโต ชาตํ ถณฺณิ (น้ำมันเกิดจากถัน ชื่อว่า ถณฺณิ), ถนาย สวตฺตตีติ วา ถณฺณิ (หรือ เป็นไปจากถัน ชื่อ ถณฺณิ)

ปริสายํ สาธุ ปาริสชฺโช (ผู้เหมาะสมในที่ประชุม ชื่อว่า ปาริสชฺชชะ),

สมณานํ หิตา สามณฺณา (ผู้เกื้อกูลแก่สมณะทั้งหลาย ชื่อว่า สามณฺณชะ),

พฺราหฺมณานํ หิตา พฺราหฺมณฺณา (ชน ผู้เกื้อกูลแก่พราหมณ์ทั้งหลาย ชื่อว่า พฺราหฺมณฺณชะ),

อรุเป ภวฺ อรุปฺปิ (ถานที่เป็นไปในอรุปภูมิ ชื่อว่า อรุปปะ)

๓๕๔-๑๑. ในสูตรนี้ว่า สมุหตเถ กณณา (ลง กณ ปัจจัยและ ณ ปัจจัยในความหมายว่า หมู) นัยแห่งการออกจากสูตร ฟังรู้ได้โดยง่าย โดยทำนองที่กล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย วิสยะ และวิสยิ กณปัจจัยด้วย ณปัจจัยด้วย ชื่อว่า กณณบรรดาปัจจัยทั้งหลาย อันเป็นบุพพานุพันธะ และปรานุพันธะ กณปัจจัยนี้ เป็นปปรานุพันธ์ เหมือนสูตรว่า ภวิสสติ คมาทิตฺติ ณีฉินฺณ ฌอนุพันธ์ มีความหมายว่าวูทธิ

อุทาหรณ์ว่า ราชปุตตโก (หมูแห่งพระราชบุตร) ในอรรถว่า ราชปุตตานํ สมุโห (หมูของราชบุตรทั้งหลาย) ลงกณปัจจัย ลบวิภัตติและบททั้งหลาย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ในมติของคัมภีร์นยาสะ ทำวูทธิด้วยสูตรว่า วูธาติ ฯเปฯ เณ จ เมื่อลบณอักษรอันเป็นตัวอนุพันธ์แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ การเขียน ฌกาเร จ้างหน้า เพื่อให้รู้ถึงความณอนุพันธ์ไม่มีสระ วิธีที่เหลือนอกนี้ อันท่านกล่าวแล้ว ด้วยอำนาจแห่งณปัจจัย คำทั้งหลายที่เหลือ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๕๕-๑๒. สูตรนี้ว่า คามชนพนฺธุสหายาทิตฺติ ตา (ลง ตา ปัจจัยหลังศัพท์ว่า คาม (หมูบ้าน), ชน (ประชาชน), พนฺธุ (ญาติ) และ สหาย (เพื่อน) เป็นต้นในความหมายว่า หมู)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คามตา, ชนตา ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว เพราะความที่ศัพท์ศัพท์ที่ลงหลังด้วย ตา ปัจจัยย่อมนับเป็นอิตถิลิงค์แน่นอน

ลงตาปัจจัยในสกัตถ (อรรถของตนเอง) ด้วย ตาติโยควิปาก (การแบ่งสูตรว่า ตา) อุทาหรณ์ เช่น เทโวเยว เทวตา (เทพนั้นแหละ ชื่อว่า เทวตา) อิหปปจฺจยตา (ความที่สิ่งนี้เป็นปัจจัย)

๓๕๖-๑๓. สูตรนี้ว่า ตทสฺส จานมฺโย จ (ลง อีย ปัจจัยในความหมายว่า สิ่งนั้นเป็นเหตุของสิ่งนั้น และในความหมายอื่น)

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า ตํ แสดงวิสยะ คำว่า อสฺส แสดงวิสยะ คำว่า จานํ แสดงวิสยะ คำว่า อโย แสดงวิสยิ คำว่า จ แสดงสมุจฺจยะ ขยายความว่า ในอรรถว่า ตํ อสฺส จานํ (ฐานะ นั้น ของ...นั้น) หลังนามศัพท์อันมีฉฐวิภัตติเป็นที่สุด ลงอียปัจจัย

ฐานะ คือเหตุแห่งความเกิดขึ้น แห่งความมัวเมา ชื่อว่า มทนฺนีย อุทาหรณ์ว่า พนฺธนฺนีย (เหตุแห่งความผูกพัน) ก็อย่างนั้น

ในอรรถว่าหิตศัพท์ (เกื้อกูล) เป็นต้น ลงอียปัจจัย ด้วยจศัพท์

อุปาทานานํ หิตา อุปาทานฺนียา (ธรรมที่เกื้อกูลแก่ความยึดมั่น ชื่อว่า อุปาทานฺนียะ (โลกียธรรม)

และในอรรถว่า อรหฺสฺสพฺท (สมควร) ทสฺสนํ อรหฺสฺสพฺทิตฺติ ทสฺสนฺนียํ (สมควรเห็น)

ในอุทาหรณ์ว่า ทสสเนยยํ นี้ ทำวุทธิ เป็นเอ ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทธิ ทำทวภาวะยอักษร ด้วยสูตรว่า ประเทภาโว จาเน

๓๕๗-๑๔. สูตรนี้ว่า อุปมตถายิตตตํ (ลง आयิตตต ปัจจัยในความหมายว่า อุปมา)

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อุปมตถ แสดงวิสยะ คำว่า आयิตตต แสดงวิสยี่

สิ่งใดย่อมปรากฏเหมือนควัน เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า ธูมายิตตตะ (สิ่งที่บเหมือนควัน) อุทาหรณ์ ว่า ติมิรายิตตต ก็อย่างนั้น

๓๕๘-๑๕. สูตรนี้ว่า ตนนิสสิตตเถ โล (ลง ล ปัจจัยในความหมายว่า อาศัยสิ่งนั้นแล้ว และในความหมายว่า สิ่งนั้นเป็นที่ตั้งแห่งสิ่งนั้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี่

ลง ล ปัจจัยในความหมายว่า อาศัยสิ่งนั้นแล้ว และในความหมายว่า สิ่งนั้นเป็นที่ตั้งของสิ่งนั้น

อุทาหรณ์ว่า ทุฏฐุ นิสสิตํ ทุฏฐุสส จานํ वा ทุฏฐุลลํ กรรมที่อาศัยความชั่ว หรือว่า กรรมอันเป็นที่ตั้งของความชั่ว ชื่อว่า ทุฏฐุลล (กรรมอาศัยความชั่ว หรือกรรมอันเป็นที่ตั้งของความชั่ว = กรรมชั่ว) อุทาหรณ์ว่า เวทลล (ที่ตั้งแห่งความยินดี (หรือแห่งปัญญา)) ก็อย่างนั้น ทำทเวภาว

๓๕๙-๑๖. สูตรนี้ว่า อาลु ตพพหุเล (ลง อาลุ ปัจจัยในความหมายว่า สภาพนั้นมีมาก)

ลง อาลุ ปัจจัย (หลังนามศัพท์ที่ลงหลังปฐมวาทิตติ) ในความหมายนี้ว่า สิ่งนั้นของบุคคลนี้มีมาก

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า *อภิขมา อสส ปกตตี อภิขมาล (ผู้มีอภิขมาเป็นสภาพปกติ) อภิขมา อสส พหุลาติ वा อภิขมาล (ผู้มีอภิขมามาก) เพราะความที่ปกติศัพท์ เป็นปริยายห่างพหุศัพท์

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า สีตาลุ (ผู้มีความเย็นเป็นสภาพปกติ, ผู้มีความเย็นมาก), ธขาลุ (ผู้มีธงเป็นสภาพปกติ, ผู้มีธงมาก) ทยาลุ (ผู้มีความกรุณาเป็นสภาพปกติ, ผู้มีความกรุณามาก) ก็เหมือนอย่างนั้น

ในคัมภีร์ปทรูปสทธิ ท่านกล่าวแม้อุทาหรณ์ไว้ว่า ลง ก อักษรเป็นอาคมด้วย สพพโต ศัพท์ ที่ใส่เข้ามาในสูตรนี้ว่า สพพโต โโก อิก เช่น อภิขมาลโก, อภิขมาลกา, อภิขมาลุก

๓๖๐-๑๗. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงสามัญญัตถิติตตามทีกล่าวแล้ว ด้วยสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า वा ณปจเจ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงภวตถิติต จึงกล่าวสูตร

ทั้งหลาย มีอาทิว่า ฌยตตตา ภาเว ตุ สูตรทั้งหลายเหล่านี้ ออกมาจากสูตรที่เป็นสามัญญัตถิตีทั้งหลาย ออกมาอย่างไร ? คือ ปัจจัยทั้งหลายมีต้นปัจจัยเป็นต้น ย่อมลงในสามัญญัตถิตี เมื่อมีคำถามว่า ปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมลงในภวตถิตี นอจารย์เมื่อจะแสดงว่า ปัจจัยทั้งหลาย มีต้นปัจจัย และตตปัจจัยเป็นต้น ย่อมลงในภวตถิตี จึงกล่าวสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า ฌยตตตา ภาเว ตุ (ลง ฌย ปัจจัย, ตต ปัจจัย และ ตา ปัจจัยและปัจจัยอื่นๆ ในความหมายว่า ความเป็น)

สูตรว่า ฌยตตตา ภาเว ตุ นี้ มี ๓ บท แสดงด้วยวิสัย วิสยะ และสมุจจยะ ขยายความว่า ปัจจัยทั้งหลาย มีต้นปัจจัย และตตปัจจัยเป็นต้น ย่อมลงในภวตถิตี

ภวนติ พุทธิสททา เอตสมา เอเตหิ วาติ ภาโว (เหตุให้เกิดความเข้าใจและศัพท) สัททปวัตตินิมิต (เหตุแห่งความเป็นไปของศัพท) มี ๕ อย่าง คือ นาม ชาติ ทพพ กิริยา และคุณ หรือว่า ด้วยสัททปวัตตินิมิตทั้งหลาย เหล่านี้ อันเป็นเหตุ ขยายความว่า ความรู้ คือญาณ ย่อมเป็นไปในอรรถ ๕ ประการ และศัพท(บัญญัติ)ทั้งหลาย กล่าวคือ นาม ชาติ ทพพ กิริยา และคุณ ย่อมเป็นไปเพราะฉะนั้น สัททปวัตตินิมิต ๕ ประการเหล่านั้น อันมีความหมายเป็นของตนเอง อันท่านแสดง ด้วยบทว่า เอตสมา หรือ ด้วยบทว่า เอเตหิ ชื่อว่า ภาว (ความเป็น) ความหมายของตนเอง ๕ ประการ มีนาม(ชื่อ)เป็นต้น หรือมี ๘ ประการ ด้วยอำนาจแห่งสติเป็นต้น สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัททตถภวจินตาวา

สฺติ ชาติ คฺโณ ทพพํ	สมพนฺโธ จ กิริยา ตถา
กิริยาการกสมพนฺโธ-	เตยวํ สตตฺวิโธ'ถ วา.
เนยโย อฏฺฐวิโธ สาทิ-	สยาทีนา จ สกตฺถโก
วิเสสยสฺส วิเสสฺสติ	ตถญฺญา โส ปตฺติยเต. ^๙

สกัตถะมี ๗ ประเภท คือ สติ, ชาติ, คุณ, ทัพพะ,

สัมพันธ, กิริยา และกิริยาการกสัมพันธ หรือมี ๘ ประเภท

โดยเพิ่มสทิสภาวะ สกัตถะนั้นก็คือสิ่งที่รับรู้ได้ด้วยศัพท

ที่ทำหน้าที่ขยายทัพพะ

ความรู้และศัพท ๕ ประการ มีนาม(ชื่อ)เป็นต้น ย่อมเป็นไปใน อรรถ ๕ ประการ ด้วยเหตุทั้งหลาย ๕ ประการ หรือ ๘ ประการเหล่านั้น

ความจริง ความหมายของตนเองในเหตุ ๕ ประการเหล่านั้น อันท่านถือเอาด้วยสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกัน เพราะอาศัยสัมพันธทัพพะนั้น สติ คือความหมายของตนเอง อันท่านถือเอาด้วยสัทท

^๙ ภัทจินตาคาถาที่ ๒๘-๙

เมื่อนาม(ชื่อ)เป็นไป นามชาติ ย่อมมี เมื่อทัฬหเป็นไป ชื่ออันเป็น
เหตุย่อมมี

ในบทนี้ว่า นามสหทานํ ลงฉัตตวิภตติในอรรถกัถตา มีคำที่ท่านอธิบายว่า นามสหเทหิ มีความหมายว่า เมื่อนาม (ชื่อ) อันนามศัพท์ทั้งหลายแสดงแล้วมีอยู่ อรรถของตนเป็นอันท่านสงเคราะห์ เข้าไว้แล้ว เมื่อนาม คือความต่างกันแห่งชื่อ อันนามศัพท์ทั้งหลายแสดงแล้วมีอยู่ อรรถของตนคือนาม ชาติย่อมมี เมื่อทัฬหะ คือความต่างกันแห่งทัฬหะ อันนามศัพท์ทั้งหลายแสดงแล้วมีอยู่ ชื่อ คืออรรถ ของตน ที่มีความต่างกันแห่งชื่อ ย่อมมี อนึ่ง ในคำเป็นคานานี้ ในกาลใด เทวทัตตศัพท์ ย่อมแสดง ทัฬหะ ในการนั้น ความต่างกันแห่งชื่อ ย่อมเป็นความหมายของภาวปัจจย สมจริงดังคำที่ท่านกล่าว เป็นสังคหคานาไว้ในคัมภีร์สัททเภทราสีว่า

เยน เยน นิमितเตน	พุทธิสหทา ปวตตเร
ตํ ตํ นิमितตกํ ภาว-	ปัจจเยน อุทิริตนฺติ. ^{๑๓}

ความเข้าใจและศัพท์ทั้งหลายย่อมเป็นไปด้วยเหตุใดๆ

เหตุอื่นๆ ถูกกล่าวไว้ด้วยภาวปัจจย

อนึ่ง บทว่า โค ย่อมแสดงทัฬหะของโค ในกาลใด ในกาลนั้น อรรถของตน อันเป็นความ ต่างแห่งชาติ ย่อมมีในกาลนั้น ในกาลใด โคชาติ ย่อมแสดงความต่างกันในกาลนั้น อรรถของตนเป็น อันท่านสงเคราะห์เข้าไว้แล้ว สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคานาไว้ในคัมภีร์สัททวุตติว่า

วุตติยํ ชาตีสหทานํ	ชาตยํ รูปํ นิमितตกํ
ตถา ทพเพ ปวตเต ตู	สียา ชาติ นิमितตกนฺติ. ^{๑๔}

เมื่อมีเป็นไปแห่งชาติและศัพท์ ความหมายอันเป็นเหตุ

ในชาติ ย่อมมี ส่วนเมื่อทัฬหะ เป็นไปเหมือนอย่างนั้น ชาตะเหตุพึงมี

อนึ่ง ในคำเป็นคานานี้ ในกาลใด โคศัพท์ ย่อมแสดงทัฬหะแห่งโค ในกาลนั้น โคชาติ ย่อม เป็นความหมายของภาวปัจจย ในกาลใด โคศัพท์ ย่อมแสดงชาติโค ในกาลนั้น อรรถของภาวปัจจย เป็นอันท่านสงเคราะห์เข้าไว้แล้ว สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคานาไว้ในคัมภีร์สัททวุตติว่า

เยน เยน ๆเปฯ	อุทิริตนฺติ.
--------------	--------------

^{๑๓} สหเทพทราสี. คานานี้ ๔๓๔

^{๑๔} สหทวุตติ. คานานี้ ๑๘

อนึ่ง บทว่า ทถตี ความว่า ในกาลใดทัฬหะศัพท ย่อมแสดงร่างกายของบุรุษ ผู้มีไม้เท้า ในกาลนั้น ความสัมพันธ์ หรือทัฬหะชาติคือผู้มีไม้เท้า อันเป็นตัวไม้เว้นทัฬหะนั้น จัดเป็นอรรถของตนเอง ในกาลใด ย่อมแสดงทัฬหะชาติของบุรุษผู้มีไม้เท้า ในกาลนั้น อรรถของตน เป็นอันท่านสงเคราะห์ไว้แล้ว สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคากาไว้ในคัมภีร์สัททวุดตีว่า

ทถชาติทฬหะสททานํ	ชาตยัม รูป ปวตติย
ทฬหะ วุตเต ตู สมพนโธ	ทฬหะชาติ นิมิตตกนฺติ. ^{๑๕}

เมื่อความหมายของทัฬหะและศัพทเป็นต้นว่า ทถตี ถูก

กล่าวถึง เมื่อภาวะที่ปรากฏชัดในชาติเป็นไป เมื่อทัฬหะถูกกล่าวถึง

ความสัมพันธ์ ระหว่างทัฬหะและชาติ ถูกระบุไว้ด้วยภาวะปัจจัย

อนึ่ง ในคำเป็นคากานี้ ในกาลใด ทถตีศัพท ย่อมแสดง ทัฬหะของบุรุษ ผู้มีไม้เท้า ในกาลนั้น สัมพันธ์ อันเป็นตัวไม้เว้นทัฬหะนั้น หรือ ตัวไม้เท้า หรือชาติของบุรุษผู้มีไม้เท้า ย่อมเป็นความหมายของภาวะปัจจัย ในกาลใด ทถตีศัพท ย่อมแสดงชาติของบุรุษผู้มีไม้เท้า ในกาลนั้น ความหมายของภาวะปัจจัย เป็นอันท่านสงเคราะห์ไว้แล้ว สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคากาไว้ในคัมภีร์สัททวุดตีว่า

เยน เยน นิมิตฺเตน ฯเปฯ อุทีริตฺนฺติ.

อนึ่งในกาลใด กิริยาศัพทว่า ปาจโก ย่อมแสดงทัฬหะของบุรุษ ผู้ทำการหุง ในกาลนั้น ความจำแห่งกิริยา หรือการสัมพันธ์ของการกะแห่งกิริยา เป็นอรรถของตน ในกาลใด ปาจกศัพท ย่อมแสดงความต่างกันแห่งกิริยา ในกาลนั้น กิริยาชาติ ย่อมเป็นอรรถของตน ในกาลใด กิริยาศัพท ย่อมแสดงกิริยาชาติ ในกาลนั้น อรรถของตน เป็นอันท่านสงเคราะห์ไว้แล้ว สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคากาไว้ในคัมภีร์สัททวุดตีว่า

วุตติยํ กิริยาสททานํ	ชาตยัม รูปํ กิริยาย ตู
ชาติทฬหะ กิริยา วุตเต	สมพนโธ วา นิมิตตกนฺติ. ^{๑๖}

เมื่อชาติของกิริยา และศัพทเป็นไป เหตุของกิริยา ย่อม

ถูกระบุด้วยภาวะปัจจัย เมื่อทัฬหะของกิริยาและศัพท ถูกกล่าวถึง

กิริยา ความเชื่อมโยง หรือเหตุ ย่อมถูกระบุด้วยภาวะปัจจัย

^{๑๕} สททวุดตี. คากาที่ ๑๙

^{๑๖} สททวุดตี. คากาที่ ๒๐

อนึ่ง ในคำเป็นคาถานี้ ในกาลใด กิริยาศัพท์ว่า ปาจโก ย่อมแสดงทัฬหะของบุรุษ ผู้ทำการ
หุง ในกาลนั้น ความต่างของกิริยา ย่อมเป็นความหมายของภาวปัจจย ในกาลใด กิริยาศัพท์ ย่อม
แสดงความต่างของกิริยา ในกาลนั้น กิริยาชาติ ย่อมเป็นความหมายของภาวปัจจย ในกาลใด ย่อม
แสดงกิริยาชาติ ในกาลนั้น ความหมายของภาวปัจจย ย่อมมีอยู่โดยสภาพ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าว
เป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัททหุตติว่า

เยน เยน นิमितเตน ฯเปฯ อุทธีริตนฺติ.

อนึ่ง คุณศัพท์ว่า สุกโก ย่อมแสดงทัฬหะสีขาว ในกาลใด ในกาลนั้น ความต่างของคุณ
เป็นอรรถของตน ในกาลใด ย่อมแสดงความต่างแห่งคุณ ในกาลนั้น คุณชาติ เป็นอรรถของตน ในกาล
ใด ย่อมแสดงคุณชาติ ในกาลนั้น อรรถของตน ย่อมมีอยู่โดยสภาพ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคห
คาถาไว้ในคัมภีร์สัททหุตติว่า

วุดฺติยํ คุณสทฺททานํ คุณชาติยํ สรุปกํ

วุดฺเต คุณฺณ คุณชาติ ทพฺเพ คุณฺณ นิमितฺกนฺติ.^{๑๗}

เมื่อมีความเป็นไป ของคุณพิเศษ และศัพท์ เสียง ย่อมเป็นไป

ในคุณชาติ เมื่อคุณพิเศษถูกกล่าวถึง ชาติย่อมเป็นเหตุ เมื่อทัฬหะถูก

กล่าวถึง คุณย่อมเป็นเหตุ

อนึ่ง ในคำเป็นคาถานี้ คุณศัพท์ว่า สุกโก ย่อมแสดงทัฬหะสีขาว ในกาลนั้น ความแตกต่าง
แห่งคุณ เป็นความหมายของภาวปัจจย ในกาลใด ย่อมแสดงความแตกต่างแห่งคุณ ในกาลนั้น
ความหมายของภาวปัจจย ย่อมมีอยู่โดยสภาพ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์
สัททหุตติว่า

เยน เยน นิमितเตน ฯเปฯ อุทธีริตนฺติ.

ความหมายกล่าวคือเหตุแห่งความเป็นไปของสัททบัญญัติ ๕ ประการ ย่อมเป็นอรรถของ
ภาวปัจจยทั้ง ๑๒ ตัว ด้วยประการฉะนี้ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัทท
ภทรานี

ณฺย ตตฺ ตา จ ตฺตนฺ ตถํ ตฺวํ ตตฺวํ ฌนฺ ฌนฺยาปิ จ

ณฺโโก โณ ปจฺจโย ฌณฺ ฌนา ภาเว ทฺวาทส ปจฺจยาติ.^{๑๘}

^{๑๗} สัททหุตติ. คาถาที่ ๒๑

^{๑๘} สัททภทรานี. คาถาที่ ๔๓๒

ในภวตัทธิต มีปัจจัย ๑๒ ตัว คือ ฌย ตต ตา จ ตตน ตถึ ตว์ ตตว์ ฌิล ฌย ฌโก โฌ กณ และณ

ภวปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมลงหลังจากศัพท์ที่คล้อยตามอรรถของรูปวิเคราะห์ ไม่คล้อยตามอรรถของวิเคราะห์ ย่อมลงแม่ในอรรถว่าสาธ (ดี) และสกัถะ(อรรถของตนเอง) สมจริงตั้งคำท่านกล่าวเป็นสังคหาคาถาไว้ในคัมภีร์สัททตถภวจินตา และนามวินิจฉัยว่า

วิคคหา'วิคคหตถา เย นิमितตানা'หุ ฌยาทโย

ตโต ภวตถวาจิตตา ตถา สาธุสกตถเก.^{๑๙}

ฌย ปัจจัย ฯลฯ ลงในอรรถภาวะ อรรถสาธ และอรรถสกัถ์

หลังศัพท์ที่คล้อยตามอรรถของรูปวิเคราะห์และไม่คล้อยตามอรรถ

ของรูปวิเคราะห์ อันแสดงเหตุแห่งรูปวิเคราะห์และบทสำเร็จ

ที่ชื่อว่า วิคคหตถา (หลังศัพท์ที่คล้อยตามอรรถของรูปวิเคราะห์) ในบทว่า วิคคหาวิคคหตถา ได้แก่ศัพท์ทั้งหลายมีอาทิว่า คจฉตติ โค (สัตว์ใด ย่อมไป เพราะเหตุนี้ สัตว์นั้น ชื่อว่า โค), รณโณ ปุตโต ราชปุตโต (บุตรของพระราชา), ทณโฑ เอตสส อตถิติ ทณฐิ (ไม้เท้า มีอยู่ แก่บุคคลนั้น เพราะเหตุนี้ บุคคลนั้น ชื่อว่า ทณฐิ)

ที่ชื่อว่า อวิคคหตถา ได้แก่ศัพท์ทั้งหลายที่ไม่มองหาวากยะของวิคคหะเป็นไป คือไม่พ่วงถึงปวัตตินิมิตตามทีกล่าวแล้วเป็นไป ได้แก่ ศัพท์เหล่าใดมีอาทิว่า เทวทโต (นายเทวทัต), โค (ตัวโค), ทณฐิ (คนมีไม้เท้า), ปาจโก (ผู้หุง, ต้ม), สุกโก (สีข้าว) ไม่กล่าวถึงพยุปปัตตนิमित และสัททปวัตตินิมิต ตามลำดับ โดยความไม่เป็นประธาน

ขยายความว่า ท่านอาจารย์กล่าวว่า เหมือนอย่างนั้นคือ

ลงณปัจจัยในอรรถว่าสาธ (ดี) อุทาหรณ์ เช่น กมมณี สาธุ กมมณณิ (ดีในการทำงาน ชื่อว่า กมมณณ)

ลงณปัจจัยในอรรถของตน อุทาหรณ์ เช่น เทโวเยว เทวตา (เทพนั้นเที่ยว ชื่อว่า เทวตา)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อลสยั บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อลสยั หลังอลสศัพท์ ลงสวิภตติ ฌฐีเอกวจนะ ลงสอักษะเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า สาคโม เส หลังภวศัพท์ ลงสิปฐมาวิภตติเอกวจนะ ในเพราะทำอาเทศสวิภตติ เป็นโออักษร ด้วยสูตรว่า โส เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว ในอรรถว่า อลสสสา ภาโว (ความเป็นแห่งบุคคลผู้เกียจคร้าน) หลังนาม

^{๑๙} เกทจินตา. คาถาที่ ๑๖๒ นามวินิจฉัย คาถาที่ ๒๐๙

อันมีฉันทวิญญูเป็นที่สุด เมื่อลงณยปัจจัจฉัย ด้วยสูตรนี้ ลบวิภักติภาวะบพและสอักษรที่เป็นอาคม ด้วยเตสัคค์พท์ ในสูตรนี้ว่า เตสั วิภคตติ ๗เป๗ จ ทำวุทธิและลบณอนุพันธ์ เมื่อลบอักษร ในเพราะย(ของณยปัจจัจฉัย) ด้วยสูตรว่า อวณโณ ๗เป๗ จ ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภคตติเป็นต้นแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ เหมือนอย่างนั้น คือ อาโรคยั (ความแข็งแรง)

ในการลงตตปัจจัจฉัย มีอุทาหรณ์ เช่น ปัสสุกุลิกคตต์ (ความเป็นแห่งภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุล), อนโทรคคตต์ (ความเป็นผู้ไม่ชวนชวายเป็นเพื่อห้อง)

ในการลงตตปัจจัจฉัย มีอุทาหรณ์ เช่น สงคณิกการมตา (ความเป็นผู้ยินดีในหมู่ของคน), นิทการมตา (ความเป็นแห่งบุคคลผู้ยินดีในการนอน)

อุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิว่า ปุณฺณชชนตถั, ปุณฺณชชนตวั, ปุณฺณชชนนลั, ปุณฺณชชนนิกั, ปุณฺณชชนนียั (ความเป็นแห่งปุณฺณชชน) เป็นผลของตตคค์พท์ อุทาหรณ์ทั้งหลาย เหล่านี้ พิงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ก็ในคัมภีร์ปทฐุปสิทติ กล่าวถึงการลงณยปัจจัจฉัย กัวยตคค์พท์ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โสเจยยั (ความสะอาด), อาธิปเตยยั (ความเป็นอธิบดี), กาเวยยั (ความเป็นกวี), เถยยั (ความเป็นขโมย)

ในคำว่ เถยยั นี้ ลบณอักษร ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทธิ

ลงณยปัจจัจฉัย ในกัมมะ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วีรานั กมมั วีริยั (การกระทำของเหล่าผู้กล้าหาญ ชื่อว่า วีริยะ), ปริภณฺณสส กมมั ปาริภณฺณยั (การกระทำของภิกษุผู้เลี้ยงเด็ก ชื่อว่า ปาริภณฺณยะ), ภิสคคสส กมมั เภสชชั (สิ่งที่หมอกระทำ ชื่อว่า เภสชชยะ), พยวณฺณสส กมมั เวยยววจจั (การกระทำของผู้ชวนชวายเป็น ชื่อว่า เวยยววจจยะ) ด้วยณยตตตตติ โยควิภาค (การแบ่งสูตรว่า ณยตตตตต)

ท่านกล่าวไว้ว่า ลงณยปัจจัจฉัย และตตปัจจัจฉัย ในสกัถละ (อรรถของตนเอง) มีอุทาหรณ์ เช่น

ยถากุตเมว ยถากุจจั (ความเป็นจริงนั้นแหละ ชื่อว่า ยถากุจจยะ), เอว การุณฺณยั (ความกรุณานั้นแหละ ชื่อว่า การุณฺณยะ),

ปตตกาลเมว ปตตกถลลั (กรรมที่มีกาลสมควรแล้วนั้นแหละ ชื่อว่า ปตตกถลลยะ) ทำความเป็นัสสะ

อากาसानนตเมว อากาसानนญจั (อากาศอันไม่มีที่สุดนั้นแหละ ชื่อว่า อากาसानนญจยะ), ปาคุณฺณตต (ความคล่องแคล่วแห่งกายนั้นแหละ)

ในอุทาหรณ์ว่า ทาสพยั นี้ ท่านอาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่าลงพยปัจจัจฉัยในอรรถแห่งภาวะด้วยตคค์พท์ในสูตรนี้ อีกประการหนึ่ง ในอรรถว่า ทาสสส ภาโว (ความเป็นแห่งบุคคลผู้เป็นทาส) ลงณยปัจจัจฉัย ลงวอักษรเป็นอาคม อาเทสวอักษร เป็นพอักษร สำเร็จรูปเป็นทาสพยั

๓๖๑-๑๘. สูตรนี้ว่า ณ วิสมาทีหิ (ลง ณ ปัจจัย, ตต ปัจจัยและ ตา ปัจจัยหลัง วิสม ศัพท์ เป็นต้นในความหมายว่า ความเป็น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยิ และวิสยะ

อุทาหรณ์ เช่น เวสมิ (ความไม่สม่ำเสมอ), โสจ (ความสะอาด)

๓๖๒-๑๙. สูตรนี้ว่า รณณียาทิต กณ (ลง กณ ปัจจัย, ตต ปัจจัยและ ตา ปัจจัยหลัง รณณีย ศัพท์ เป็นต้นในความหมายว่า ความเป็น)

สูตรนี้มี ๒ บท แต่งด้วยอวธิ และวิสยิ ณอักษรอนุพันธ์ ใช้ในอรรถของวุทธิ

อุทาหรณ์ว่า รามณียก (ความน่ารื่นรมย์) อุทาหรณ์ว่า มานุญลก (ความเป็นรูปน่าพึงใจ), อคคิโหมก (น้ำมันบูชาไฟ) ก็อย่างนั้น

ก็การกล่าวถึงภาวะตัดทอนไว้ท่ามกลางแห่งสามัญญัตถิต เพื่อรวบรวมด้วย ณิก นิยปัจจัย เป็นต้น ที่กล่าวแล้วในสามัญญัตถิต ด้วยตุศัพท์

๓๖๓-๒๐. สูตรนี้ว่า วิเสเส ตตรมิลิกิยฎฐา (ลง ตร, ตม, อิลิก, อีย และ อฎฐ ปัจจัยในความหมายว่า ยิง) นัยแห่งการออกมาจากสูตร ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว เพราะความเป็นอนนคัตถิต

แสดงด้วยวิเสสยะ และวิเสสยิ ขยายความว่า หลังนามศัพท์อันมีปฐมวิภัตติเป็นที่สุดลง ปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ตร ตม อิลิก อีย อฎฐ ในความหมายว่า ยิง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปาปโตร, ปาปตโม, ปาปสิโก, ปาปิโย, ปาปิฎโจ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์นี้ว่า ปาปโตร หลังปาปศัพท์ ลงปฐมวิภัตติเอกวจนะ หลังวิเสสศัพท์ ลงตติยวิภัตติเอกวจนะ อาเทศนาวิภัตติเป็นอน ในอรรถว่า ปาโป วิเสเสน (เป็นบาปโดยพิเศษ) หลังนามศัพท์อันมีตติยวิภัตติเป็นที่สุด ลงตรปัจจัยในอรรถว่า ยิง ด้วยสูตรนี้ ลบวิภัตติและบททั้งหลาย โดยนัยที่กล่าวแล้ว สำเร็จรูปเป็น ปาปโตร อุทาหรณ์ทั้งหลายที่เหลือ คือ ปาปตโม, ปาปสิโก, ปาปิโย, ปาปิฎโจ ก็อย่างนั้น มีเพียงการลบสรรหน้าและทำปกติสระหลังเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๓๖๔-๒๑. สูตรนี้ว่า ตทสสตถิติ วี จ (ลง วี ปัจจัยและปัจจัยอื่นๆ ในความหมายว่า สิ่งนั้นมีอยู่แก่บุคคลนั้น)

สูตรนี้มี ๖ บท คำว่า ต แสดงกัตวัตถะ คำว่า อสส แสดงสัมปทานัตถะ คำว่า อตถิ แสดงกิริยา คำว่า อิติ แสดงนิทสนนะ คำว่า วิ แสดงวิสยิ คำว่า จ แสดงสมุจยยะ ความหมายของบท เป็นต้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

อุทาหรณ์ เช่น เมธาวิ (ผู้มีปัญญา)

อุทาหรณ์ว่า สุเมธโส (ผู้มีปัญญาดี) เป็นผลของจศัพท์ หลังสุเมธาศัพท์ ลงโลปัจจัยใน ความหมายว่า สิ่งนั้นมีอยู่แก่บุคคลนั้น ลบสิวิภัตติ รัสสะท่ามกลางด้วยสูตรเป็นต้นว่า กวจาติมชฌุต ตานั

ก็ในคัมภีร์ปทรูปสัทธา ท่านกล่าวว่า ลงแม้อิล อาล และวปัจจัย ด้วยจศัพท์ มีอุทหร์ เช่น

ปัจฉิ อสส อตถิ ตสมิ วา วิชชตีติ ปัจฉโล (ยางของต้นไม้นั้นมีอยู่ หรือว่า ย่อมปรากฏใน ต้นไม้นั้น เหตุนั้น ต้นไม้นั้นชื่อว่า ปัจฉิลละ [ต้นจี่ว]), ตณฺหิโล (ผู้มีจะงอย), ชลฺโล (ผู้มีมุ่นผม, ชลฺล) , วา จาโล (ผู้มีถ้อยคำมาก, คนพูดมาก), เกสโว (ผู้มีผมยาว)

๓๖๕-๒๒. สูตรนี้ว่า ตปาทีโต สี (ลง สี ปัจจัยหลัง ตป ศัพท์เป็นต้นในความหมายว่า สิ่ง นั้นมีอยู่แก่บุคคลนั้น)

แสดงด้วย อวธิ และวิสยิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ตปสฺสี (ผู้มีตบะ), เตชสฺสี (ผู้มีเดช), ยสสฺสี (ผู้มียศ), มนสฺสี (ผู้มีใจ ประเสริฐ) ทำสทิสเทวภาว ส่วนในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวถึงสอักษรเป็นอาคม

๓๖๖-๒๓. สูตรนี้ว่า ทณฺหาทีโต อิกอี (ลง อิก ปัจจัยหรือ อี ปัจจัยหลัง ทณฺห ศัพท์เป็นต้น ในความหมายว่า สิ่งนั้นมีอยู่แก่บุคคลนั้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยิ หลังนามศัพท์ที่ไม่ใช่ວັນณะ มีทณฺหศัพท์เป็นต้น ลงปัจจัยเหล่านี้ คือ อิก และอีปัจจัย ในอรรถว่า สิ่งนั้นมีอยู่แก่บุคคลนั้น

มีอุทาหรณ์ เช่น ทณฺหิโก (ผู้มีไม้เท้า), ทณฺหิ (ผู้มีไม้เท้า), มาลิก (ผู้ทรงมาลา), มาลี (ผู้ ทรงมาลา)

๓๖๗-๒๔. สูตรนี้ว่า มธฺวาทีโต โร (ลง ร ปัจจัยหลัง มธฺ ศัพท์เป็นต้นในความหมายว่า สิ่ง นั้นมีอยู่แก่บุคคลนั้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยิ

มีอุทาหรณ์ เช่น มธฺโร (มีน้ำหวาน, มีน้ำผึ้ง, มีน้ำอ่อนงบ)

กุญฺโข หนฺ อตสฺส อตถิ ตสมิ วา วิชชตีติ กุญฺชโร (คางมีอยู่แก่สัตว์นี้ เหตุนั้น สัตว์นั้นชื่อว่า กุญฺชระ [ช้าง, สัตว์มีคางใหญ่])

เหมือนอย่างนั้นคือ มีอุทาหรณ์ เช่น มุขโร (คนปากกล้า), สฺสิโร (ต้นไม้มีโพรง), สฺจโร (ผู้มี ความสะอาด)

๓๖๘-๒๕. สูตรนี้ว่า คุณาทีโต วนตุ (ลง วนตุ ปัจจัยหลัง คุณ ศัพท์เป็นต้นในความหมายว่า สิ่งนั้นมีอยู่แก่บุคคลนั้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสย

มีอุทาหรณ์ เช่น คุณ โณ อสส อตถิติ ตสมี วิชชตีติ วา อตเถ (ในอรรถว่าคุณธรรมมีอยู่แก่บุคคลนั้น หรือในบุคคลนั้น) ลงวนตุปัจจัยเมื่อลวาทิภักติและบททั้งหลายแล้ว ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภักติ อาเทณฑปัจจัยกับสิวิภักติ เป็นอา ด้วยสูตรว่า อาสิมฺหิ สำเร็จรูปเป็นคุณวา อุทาหรณ์ว่า ยสวา และธนวา ก็อย่างนั้น

๓๖๙-๒๖. สูตรนี้ว่า สตยาทีหิ มนตุ (ลง มนตุ ปัจจัยหลัง สติ ศัพท์เป็นต้นในความหมายว่า สิ่งนั้นมีอยู่แก่บุคคลนั้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสย หลังนามศัพท์ทั้งหลาย อันเวนจากอวัณณะ มีสติศัพท์เป็นต้น ลงมนตุปัจจัย ในอรรถนี้ว่า สิ่งนั้นมีอยู่แก่บุคคลนั้น

มีอุทาหรณ์เช่น สติ อสส อตถิ ตสมี วา วิชชตีติ สติมา (สติมีอยู่แก่บุคคลนั้น หรือมีในบุคคลนั้น เหตุนี้บุคคลนั้น ชื่อว่าสติมา) อาเทณฑปัจจัยพร้อมสิวิภักติ เป็นอา ลปสรรหน้าเป็นต้น

เหมือนอย่างนั้นคือ อุทาหรณ์ว่า ชุตีมา (ผู้มีรัศมี), สัจจมา (ผู้มีความสะอาด), ธิติมา (ผู้มีความตั้งมั่น), ภาณุมมา (สิ่งที่มีรัศมี, พระอาทิตย์)

ก็ในคัมภีร์ปทฺฐปสฺฐิติฎีกา ท่านกล่าวไว้ว่า ในอุทาหรณ์ว่า จนฺทึมา นี้ มีรูปวิเคราะหว่า จนฺทิสฺงฺขาตา เทวธิตา ตสฺมินฺติ จนฺทึมา (พระจันทร์กล่าวคือจันทรวิมานมีอยู่ แก่เทพบุตรนั้น เพราะเหตุนี้ เทพบุตรนั้น ชื่อว่า จนฺทึมา)

แม้ในอุทาหรณ์มีอาทิวา จนฺทึมา (ผู้มีจันทรเทพ, พระจันทร์), และ ปาปิมา (ผู้มีบาป) ย่อมลงมนตุปัจจัย หลังอาการันต์ ด้วยอำนาจจำนวนน้อย

๓๗๐-๒๗. สูตรนี้ว่า สทฺธาทีโต ฌ (ลง ฌ ปัจจัยหลัง สทฺธา ศัพท์เป็นต้นในความหมายว่า สิ่งนั้นมีอยู่แก่บุคคลนั้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสย

อุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิวา สทฺโธ (บุรุษผู้มีศรัทธา), ปณฺโณ (ผู้มีปัญญา) อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๗๑-๒๘. สูตรนี้ว่า आयสฺสการาส มนฺตุมฺหิ (อุ อักษรของ आयु ศัพท์ย่อมเป็น อส ในเพราะ มนตุ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า สตยา ๆเปฯ นตุ ออกมาอย่างไร ? คือ กล่าวถึงการลงมนตุ ปัจจัยหลังนามศัพท์ทั้งหลาย เว้นนามศัพท์ที่เป็นอวัณณะ ด้วยสูตรว่า สตยา ๆเปฯ นตุ เมื่อมีคำถามว่า

เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จแห่งอุทาหรณ์ว่า อายุสมา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะมณฑุปัจจัย อาเทศอุกษร ของอายุศัพท์ เป็นอส ย่อมสำเร็จรูปได้ จึงกล่าวสูตรว่า อายุสุสุการาส มณฑุมหิ

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า อายุสส แสดงอวยวาเปกขณัฐฐิ คำว่า อุกาโร แสดงการี คำว่า อส แสดงการียะ คำว่า มณฑุมหิ แสดงนิमितตัสตตมิ สูตรนี้ เป็นวิธีสูตร

มีอุทาหรณ์ เช่น อายุสมา (ผู้มีอายุ).

๓๗๒-๒๙. สูตรนี้ว่า ตปุกติวจน มโย (ลง มย ปัจจัยในความหมายที่แสดงสิ่งที่ถูกกระทำ เฉพาะด้วยสิ่งนั้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยิ อรรถของสิ่งที่ถูกทำขึ้นเฉพาะ หรือ อรรถที่เกิดขึ้นเฉพาะ ชื่อว่า ปกติอิตตถะ

มีอุทาหรณ์ เช่น สุวณณมย ภาชน (ภาชนะอันบุคคลทำแล้วด้วยทอง) ความหมายนี้ เป็น ความพยายที่ทำการ เหมือนอย่างนั้น คือ รูปียมย (ถ้ายที่กระทำแล้วด้วยเงิน), (ชตุมย ถ้ายที่กระทำ แล้วด้วยครั้ง), อิกุกมย, อโยมย (ถ้ายที่กระทำแล้วด้วยเหล็ก), มตติกามย (ถ้ายที่กระทำแล้วด้วยดิน เหนียว, ทารุมย (ถ้ายที่กระทำแล้วด้วยไม้), กฏุมย (ถ้ายที่กระทำแล้วด้วยไม้), โคมย (คูอันโคถ่ายไว้ หรือว่า คูที่เกิดจากโค)

ในอุทาหรณ์ว่า อโยมย นี้ เมื่อลบริภัตติแล้ว อาเทศสระที่สุดแห่งมนศัพท์นี้ เป็นโออักษร

ในอุทาหรณ์ว่า โคมย นี้ ลงมยปัจจัยในอรรถว่าเกิดขึ้น

ก็ในคัมภีร์ปทรูปสทธิ ลง มย ปัจจัย ในอรรถของตนด้วยการแบ่งสูตรให้เหลือว่า มโย (ลง มย ปัจจัย) ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ทานมย (ทานนั้นแหละ), สิลมย (ศิลนั้นแหละ)

รูปสทธิยิ ปน มโยติ โยควิภาเคน ทานมย, สิลมยตยาทีสุ สกตเถ มยปจโย. ทานเมว ทานมย. เอว สิลมย.

ส่วน ในคัมภีร์ปทรูปสทธิ ท่านกล่าวไว้ว่า ลง มย ปัจจัย]แม้ในอรรถของตนด้วยการแบ่ง สูตรให้เหลือว่า มโย (ลง มย ปัจจัย) เช่น ทานนั้นแหละ ชื่อว่า ทานมยะ สิลมย (ศิลนั้นแหละ) = สิล เมว สิลมย. ดังนี้ เป็นต้น

๓๗๓-๓๐. สูตรนี้ว่า สงขยาปุรณ โม (ลง ม ปัจจัยในการนับลำดับที่ [ปุรณสังขยา]) นับ แห่งการออกมา(ของสูตรนี้) มีนัยที่กล่าวแล้วเที่ยว ในสามัญญัตถิต เพราะตถิตนี้ เป็นสามัญญ ตถิต

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงโดยวิสยะและวิสยิ ความหมายของบท พึงรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

ในรูปวิเคราะห์ว่า ย่อมนับ คือแสดงตั้งแต่ ๑ ด้วยจำนวนนั้น เหตุนี้จำนวนนั้นชื่อว่า สงขยา (เครื่องนับจำนวน) จำนวนย่อมเต็มด้วยลำดับที่นั้น เหตุนี้ ลำดับที่นั้นชื่อว่า ปุณณะ สงขยาย ปุโรโณ (จำนวนเต็มของการนับ) ชื่อว่า สงขยาปุโรโณ. ในความหมายว่า เป็นที่เต็มของการนับนั้น

ก็ในอุทาหรณ์นี้ว่า ปณจโม (ที่ ๕), สตตโม (ที่ ๗), อฏจโม ที่ ๘, นวโม ที่ ๙, ทสโม ที่ ๑๐.

ในอุทาหรณ์ว่า ฉฏจโม โส ปราภโว นี้ ท่านกล่าวว่า หลังฉฏจศัพท์ ลงมอักษรเป็นอาคม ในความหมายของตน

ในอรรถว่าเต็ม ท่านอาจารย์กล่าวการลง จ และฐม ปัจจัย ด้วยอาเทศสูตร อันมาแล้วใน คัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ว่า ฉา ฎฐฎฐมา^{๒๐} (หลังฉศัพท์ ลง ฎฐ ฎฐม ปัจจัย ในอรรถว่าเต็ม).

๓๗๔-๓๑. สูตรนี้ว่า ส ฉสส วา (อาเทศ ฉ เป็น ส ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า จตุจเฉทิ ธวา การออกมานั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

สูตรนี้ มี ๓ บท แสดงด้วยกาโร การิยะ และวิกัปปนต์ละ เมื่อท่านควรจะกล่าวว่า โส ฉสส วา ลปโอักษร ลงอักษรเป็นอาคม

มีอุทาหรณ์ว่า สฎโจ (ที่ ๖), หรือ ฉฎโจ (ที่ ๖)

๓๗๕-๓๒. สูตรนี้ว่า สูตรนี้ว่า เอกาทิโต ทสสสี่ (ลง อี ปัจจัยหลัง ทส เบื้องหลัง เอก เป็นต้นในการนับลำดับที่ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สงขยาปุโรณ โม คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง การลงม ปัจจัยในความหมายว่าเต็มจำนวนนับ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา เอกาทสี่ ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า อุทาหรณ์มีอาทิวา เอกาทสี่ ย่อมสำเร็จได้ ด้วยอำนาจแห่งกาลงอีกปัจจัย หัลเอกศัพท์เป็นต้น ซึ่งกล่าวสูตรว่า เอกาทิโต ทสสสี่

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า เอกาทสี่, ปณจทสี่, จตุทสี่ ในอุทาหรณ์นี้ว่า จตุทสี่ หลังจตุศัพท์ ทำเทวาทอักษรเบื้องหลัง ปาฐะมีอาทิวา จาตุทสี่ มาแล้วในคัมภีร์ปทรุปสีติ แม้ด้วยอำนาจแห่งทีฆะ คำนี้ท่านกล่าวแล้วเพื่อให้รู้ว่า เมื่อปาฐะว่า เอกาทสเป็นต้น แม้มืออยู่ ในเพราะทศัพท์หนปลาย หลังเอกศัพท์ ไม่ต้องลงอีปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งอรรถว่าปุณณะ

๓๗๖-๓๓. สูตรนี้ว่า ทเส โส นิจจณจ (อาเทศ ฉ เป็น โส ในเพราะ ทส อย่างแน่นอน) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า นามานิ สมุจโย ทวนโท, สงขยาปุโพ ทิคุ ออกมาอย่างไร ? คือ ในอุทาหรณ์ว่า โสฬส เมื่อทำวันทสมาส ท่านอาจารย์กล่าวถึงวันทสัญญา และความเป็นวันทสมาส ด้วยสูตรว่า นามานิ ฯเปฯ ทวนโท และเมื่อทำเป็นตปุริสสมาส ได้กล่าวถึงตปุริสสัญญา และความเป็นตปุริสสมาส เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า โสฬส ฟังสำเร็จได้อย่างไร

^{๒๐} โมค. ๔/๕๔

? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในสมาสเหล่านั้น ในเพราะทศศัพท์หนปลาย ทำอาเทศน เป็นโส ย่อมสำเร็จรูปได้ จึงกล่าวสูตรว่า ทเส โส นิจจณฺจ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยนิमितตัตตมี การิยะ กิริยาวิเสสนะ ละอนุกัฏฐณะ

อุทาหรณ์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

๓๗๗-๓๘. สูตรนี้ว่า อนเต นิคคหิตถญ (ลงนิกคหิตอาคมในที่สุดแห่งสงขยาเหล่านั้น) ออกมาจากสูตรว่า เอกาทิโต ทสสสี

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยวิสยะ วิสยิ และนิวัตตูปนอวารณะ

ในอุทาหรณ์ว่า เอกาทสี ทำรัสสะอีอักษร แล้วลงนิกคหิตอาคมด้วยสูตรนี้ อุทาหรณ์ว่า ปณฺจทสี, จตุทสี ก็เหมือนอย่างนั้น

๓๗๘-๓๙. สูตรนี้ว่า ตี จ (ลง ตี อาคมในที่สุดของสังขยาศัพท์ตามสมควร) ออกมาจากสูตรว่า คณเน ฯปา ติตฺติ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศทศศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสส ซึ่งแสดงความหมายว่าทวิทส (๒๐) เป็นวี กล่าวถึงการอาเทศทศศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสส ซึ่งแสดงความหมายว่าติทส (๓๐) เป็นติ และกล่าวถึงการอาเทศโยวิภตติเป็นอีส ด้วยสูตรว่า คณเน เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า วิสติ ตีสติ ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงติอักษรเป็นอาคมในที่สุดแห่งวิสแปลตีสศัพท์ทั้งหลาย ได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า ตี จ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยิ และอนุกัฏฐณะ

สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์ปทรูปสัทธิวา

วิภาสา วิส ตีสาน- มนเต โหติ ตีอาคม.

อณฺยตถ น จ โหเตว, ววตฺถิตวิภาสโต.^{๒๑}

ลง ตี เป็นอาคมในที่สุดของ วิส และ ตีส ได้บ้าง แต่ไม่ลง

[ติ อาคมนั้น]ในรูปอื่นนั้นเที่ยว เพราะ ว่า ศัพท์เป็นววัตถิตวิภาสา

ในอุทาหรณ์ว่า วิสติ เมื่อทำอาเทศทศศัพท์ ที่ทำเป็นเอกเสส ซึ่งแสดงความหมายว่าทวิทส (๒๐) เป็นวี และเมื่ออาเทศโยวิภตติเป็นอีส ด้วยสูตรว่า คณเน เป็นต้น แล้วลงติอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรนี้ เมื่อลงนิกคหิตที่สอักษร ในเพราะติอักษรที่เป็นอาคม ด้วยสูตรว่า พยณฺขเน จ ฟังทราบรูปสำเร็จ

^{๒๑} ร. อธิบายสูตรที่ ๔๑๔

ในอุทาหรณ์ว่า วิสติ เมื่อทำอาเทศทศศัพท์ ที่ทำเป็นเอกเสส ซึ่งแสดงความหมายว่าทวิทส (๓๐) เป็นติ และเมื่ออาเทศโยวิภัตติเป็นอิสฺ ทำรัสสะอิเป็นอิ ด้วยสูตรว่า กวจาติมชมุตตรานํ เมื่อลงนิคคหิตอาคมที่ติอักษร ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทธิ แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

๓๗๙-๓๘. สูตรว่า ล ทรานํ (อาเทศ ท และ ร ของสังขยาศัพท์เป็น ล ตามอุทาหรณ์) นัยแห่งการออกมาแม่ในสูตรนี้ พิงทราบโดยนัยอันกล่าวไว้แล้วนั้นเทียว ในสูตรว่า ทเส โส นิจจณจ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า โสฬส และ จตตาลีสฺ บรรดาอุทาหรณ์ทั้งสองนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า โสฬส มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นเทียว ส่วนในอุทาหรณ์นี้ว่า จตตาลีสฺ ทำอาเทศทศศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสส ซึ่งแสดงความหมายว่าจตุตทส (๔๐) เป็นจตตาร เมื่อทำเทศโยวิภัตติเป็นอิสฺ แล้วอาเทศรอักษร เป็นล อักษร (สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ว่า)

โผ นิจจํ โสฬเส ทสส, จตตาลีเส จ เตรสเส.

อณฺญตร น จ โหตายํ, ววตฺถิตฺติวาทสโต.^{๒๒}

อาเทศ ท เป็น พ อย่างแน่นอนในรูปว่า โสฬส (๑๖), อาเทศ ท

นั้นเป็น พ ได้บ้างในรูปว่า จตตาลีส (๔๐) และ เตรส (๑๓) การอาเทศ ท

เป็น พ นี้ ย่อมไม่มีในรูปอื่น เพราะ [วา ศัพท์]เป็นววัตถิตฺติวาทส

(ในสังคหคาถานี้ มีความว่า) ในโสฬสศัพท์ อาเทศอักษรเป็นลแน่นอน ในจตตาลีส และ เตรสศัพท์ อาเทศทเป็นลไม่แน่นอน ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า จตุททส และ เตรส ไม่มีการอาเทศนี้ เพราะ วาศัพท์เป็นววัตถิตฺติวาทส

๓๘๐-๓๗. สูตรว่า วิสติ ทเสสุ พว ทวิสส ตฺ (อาเทศ ทฺวิ เป็น พว ในเพราะ วิสติ, ทส และ สังขยาอื่นๆ ได้บ้าง) นัยแห่งการออกมาแม่ในสูตรนี้ เป็นเช่นกับสูตรว่า ล ทรานํ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยนิमितตสัตตมิ การี การิยะ และสมฺจจยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พาวีสติ และ พารส แม่ในอุทาหรณ์เหล่านั้น เมื่อทำวันทว มาส หรือตปฺปฺริสสมาสแล้ว อาเทศ เป็นพว ด้วยสูตรนี้ อุทาหรณ์มีอาทิว่า ทิคฺฉณํ, ทิรตฺตํ และ โทหฺพิณิ เป็นผลของตฺศัพท์

^{๒๒} ร. อธิบายสูตรที่ ๔๑๒

บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า ทิคุณ เมื่อทำพหุพีทิสมาสว่า เทว คุณา ปฏลา เติสสา สงฆาภิยา (สังฆาภินันมี ๒ ชั้น) ทำอาเทศวิศัพท เป็นที ด้วยตุศัพท ในอิตถิลิงค์ ท่านให้ สำเร็จรูปเป็นอาการันต์ว่า ทิคุณา พิงแจกรูปทุติยาวิภตติ เป็นทิคุณ

ก็ในคำว่า ทุรตติ นี้ ทำทิสมาสว่า เทว รตติโย ทำให้เป็นเอกวจนะนบุงสกลิงค์ ทำอา เทศวิศัพท เป็นทุ ด้วยตุศัพท ทำอาเทศอักษระอันเป็นสระที่สุตแห่งรตติศัพท เป็นอักษระ ด้วย สุตตราว่า กวจิ สมาสนตคตตามการนโต เมื่ออาเทศสิวิภตติ เป็นอ แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในคำว่า โทหนิ นี้ ในอรรถว่า เทว หพา หยา เติสสาติ (หัวใจเป็นสอง ของหญิงนั้น ฉะนั้น) หรือ เทว หพา อิจฉาจารา เติสสาติ (ความต้องการอย่างแรงกล้า เป็นสอง ของหญิงนั้นเหตุ นั้น) (หญิงแพ่ทอง) ทำเป็นสมาส หลังวิหิหศัพท ลงอปัจจย ด้วยสูตรว่า นทาทีโต วา อี หลังอการันต ศัพท ลงอปัจจยด้วยสูตรว่า ปติ ฯเปฯ อนิ เพราะความที่วิหิหศัพท เป็นอการันต์ เมื่อทำอาเทศวิ ศัพท เป็นโท ด้วยตุศัพทแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

แม้อุทาหรณ์ว่า พาดติส (๓๒), พางคพา ย่อมสำเร็จได้ด้วยตุศัพท

ในวุตติ (คัมภีร์กัจจายนะ) ท่านอาจารย์ย่อมกล่าวว่า ย่อมสำเร็จรูปด้วยจศัพท

๓๘๑-๓๘๘. สูตรนี้ว่า เอกาทิต ทสส ร สงขยาน (อาเทศ ท ของ ทส หลัง เอก เป็นต้นเป็น ร ในเพราะสังขยาศัพทได้บ้าง) นัยแห่งการออกมาแม่ในสูตรนี้ มีนัยที่กล่าวแล้ว

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวิ การี การิยะ และอาธรรสัจตมี ขยายความว่า อาเทศอ กษระแห่งทศอักษร ที่อยู่หลังเอกศัพทเป็นต้น เป็นรอักษร ได้บ้างในเพราะสังขยาศัพท

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอการส บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ทำวันทสมาสว่า เอโก จ ทส จาติ (๑ ด้วย ๑๐ ด้วย) หรือทำตปปริสสมาสว่า เอเคน อธิกา ทสาติ (๒๐ อันเกินด้วย ๑) เมื่อตั้ง รูปคำว่า เอกาทส เมื่อลงโยวิภตติแล้ว ทำที่ชะสระที่สุตแห่งเอกศัพท เป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า เทวกฎ ฆานมากาโร วา ทำอาเทศอักษระแห่งทศศัพท เป็นรอักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า อมหสส มมี สวิภต ติสส เส, อิตถิปุม ฯเปฯ สงขย, โยสุ ฯเปฯ เทว จ ตามไปอยู่ ทำอาเทศสระที่สุตของทศศัพท พร้อมวิ ภตติ เป็นออักษร ด้วยสูตรว่า ปญจาทินมกาโร เมื่อสูตรว่า ส ฉสส วา ตามไป เมื่อทำอาเทศอักษระ แห่งทศศัพท เป็นรอักษร ด้วยสูตรนี้แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า เอกาทส เป็นผลของวาศัพท อุทาหรณ์นั้น พิงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า พารส นี้ มีเพียงการอาเทศวิศัพท เป็นพา ด้วยว่า วิสติ ฯเปฯ ตุ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท อุทาหรณ์นั้น พิงรู้ได้โดยง่ายเทียว อุทาหรณ์ว่า เตรส เป็นผลของอาทศัพท ในอุทาหรณ์นั้น มีเพียงการอาเทศอักษระ เป็นเออักษร ด้วยสูตรมีอาทิว่า เตสุ วุทธิ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ถามว่า บทว่า สงฺขยาเน ท่านอาจารย์เขียนไว้ เพื่อประโยชน์อะไร ?

ตอบว่า ท่านอาจารย์เขียนไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในอุทาหรณ์ว่า ทวาทสายนานิ แม้มีอยู่ ในเพราะทศศัพท์หนปลาย หลังเทวศัพท์ ไม่ต้องอาเทศทอักษร เป็นรอักษร ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งสังขยาศัพท์

และบทว่า สงฺขยาเน หมายถึงจำนวนที่นับ ไม่ได้หมายถึงสิ่งที่ถูกนับ

๓๘๒-๓๘๙. สูตรนี้ว่า อฏฺฐาทีโต จ (อาเทศ ท ของ ทส หลัง อฏฺฐ เป็นต้นเป็น ร ในสังขยาได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า เอกาทีโต ฯเปฯ เน นัยแห่งการออกมานั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว ด้วยอำนาจแห่งคำอันสมควร ตามที่กล่าวแล้ว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และอนุกัฏณะ ขยายความว่า เมื่อความสำเร็จ ด้วยสูตรก่อนมีอยู่ ท่านทำสูตรนี้ (อีก) เป็นสูตรมีความหมายแน่นอน เพราะเหตุนี้ ในอุทาหรณ์ว่า จตุทส นี้ ไม่ต้องทำความเป็นรอักษร ด้วยอาทิสัพท์ในสูตรนี้ ท่านถือเอาในสูตรข้างหน้า ย่อมถือเอาจำนวนสังขยา คือ ปนฺนรส และสตรส ซึ่งเป็นจำนวนที่ต่ำกว่าความเป็นไปของสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว เมื่ออุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ปลายทส และโสฬส แม้มีอยู่ ในเพราะทศศัพท์ ไม่ได้อยู่หลังอฏฺฐศัพท์เป็นต้น

ในอุทาหรณ์ อฏฺฐทสิโก นี้ เพราะความไม่มีศัพท์สักว่าสังขยา

๓๘๓-๔๐. สูตรนี้ว่า เทวภูฏานมากาโร วา (อาเทศสระหลังของ ทวิ, เอก และ อฏฺฐ เป็นอา อักษรในเพราะสังขยาศัพท์ ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า เอกาทีโต ฯเปฯ อฏฺฐาทีโต จ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอันตาเปกขณัฏฐิ การิยะ และวตฺถิตฺติวิภาสา มีรูปวิเคราะห์ว่า เทว จ เอโก จ อฏฺฐ จาติ เทวภูฏา (๒ ด้วย ๑ ด้วย ๘ ด้วย ชื่อว่า เทวภูฏ) แห่ง เทวภูฏ เหล่านั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ทวาทส, เอกาทส, อฏฺฐารส อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

(สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า)

เทวภูฏานํ ทเส นิจจํ, ทวิสสา'นวุติยา นวา.

อิตเรส'มสนตฺถจ, อาตตํ ทีเปติ วาสฺติ.^{๒๓}

วา ศัพท์ย่อมแสดงความเป็น อา ของ ทวิ, เอก และ อฏฺฐ

^{๒๓} ร. อธิบายสูตรที่ ๔๑๑

ในเพราะ ทส อย่างแน่นอน ย่อมแสดงความเป็น อา ของ ทวิ ถึง นวุติ

ได้บ้าง และย่อมแสดงความเป็น อา ซึ่งไม่ปรากฏอยู่ของสังขยาศัพท์

เหล่าอื่น[จาก ทวิ คือ เอก และ อฏฐ

ในเพราะทศศัพท์อยู่หนปลาย อาทศสวสที่สุตแห่ง ทวิ เอก และอฏฐ เป็นอาอย่างแน่นอน

บทว่า ทวิสฐานวุติยา ความว่า สระอันเป็นที่สุดของทวิศัพท์ จนถึงนวุติศัพท์ ตั้งแต่วิสติ ศัพท์ จนถึงนวุติศัพท์ ทำอาทศได้บ้าง ในเพราะนวุติศัพท์หนปลาย

อุทาหรณ์ว่า พาวิสติ, เทววิสติ, ทวาจตตาลีส, เทวจตตาลีส, ทวาสมุจ, เทวสมุจ, ทวาสดตติ, เทวสดตติ, ทวานวุติ และ เทวนวุติ ย่อมทำอาทศ ได้บ้าง บทว่า อิตเรสํ ได้แก่ เอกและอฏฐ ทั้งหลายเหล่าอื่น จากทวิศัพท์ ในศัพท์ทั้งหลายมีวิสติเป็นต้นเหล่านั้น เป็นอสังขยวิ คือไม่มีการอาทศ เป็นอาอักษร บทว่า วาสู ความว่า วาศัพท์มีอรรถแห่งวัตถิตวิภาสา แสดงวิธี ๓ อย่าง

เพื่อให้ทราบว่าเป็นอุทาหรณ์มีอาทศว่า ทวิทณโท, เอกทณโท, เอกจณโน, อฏฐณโม เมื่อ สระอันเป็นที่สุด แม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องทำตามวิธีที่กล่าวแล้ว ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสังขยาศัพท์

๓๘๔-๔๑. สูตรนี้ว่า จตุจเฉติ ธธา (ลง ธ ปัจจัยหรือ ฐ ปัจจัยหลัง จตุ และ ฉ ในการนับ ลำดับที่) ออกมาจากสูตรว่า สงขยาปุรณ โม

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทศว่า จตุตถ และ, ฉนุโธ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า จตุตถ ในอรรถว่า จตุณํ ปุโรณ (เต็มจำนวน ๔) หลังจตุศัพท์ ลงปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตร ว่า ปร ๗เปฯ เน ทำเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า วคเค ๗เปฯ มา เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๘๕-๔๒. สูตรนี้ว่า ทวิทึหิ ตึโย (ลง ตึย ปัจจัยหลัง ทวิ และ ตึ ศัพท์ในการนับลำดับที่) นัยแห่งการออกมา เป็นเช่นกันกับสูตรติดกันไม่มีระหว่าง

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ทุติโย, ตติโย บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่าตุติโย ในอรรถ ว่า ทวินํ ปุโรณ หลังทวิศัพท์ลงตึยปัจจัยด้วยสูตรนี้ ทำอาทศทวิเป็นทุ ด้วยสูตรว่า ตึเย ทุตาปี จ เมื่อ ลงสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ตติโย นี้ มีเพียงการอาทศดิอักษร เป็นตอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๓๘๖-๔๓. สูตรนี้ว่า ติเย ทุตาปี จ (อาเทศ ทวิ และ ติ เป็น ทุ และ ต และรูปอื่นในเพราะ ตีย ปัจจัย และปัจจัยอื่น) ออกมาจากสูตรว่า ทวิตีหิ ติโย

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยนิมิตตัตตมี การิยะ คำว่า อปี และคำว่า จ แสดงสมุจยยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ทุติโย และ ตติโย มีนัยที่กล่าวแล้วเที่ยว อุทาหรณ์ว่า ทุตตัม ปละ ทิรตตัม เป็นผลของอปีศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทุตตัม มีเพียงการอาเทศทวิ ศัพท์ เป็นเหตุเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ทิคุณัม เป็นผลของจศัพท์ ในอุทาหรณ์ว่า ทิคุณัม นั้น มีเพียงการอาเทศทวิเป็นเหตุ ด้วยจศัพท์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๓๘๗-๔๔. สูตรนี้ว่า เตสมทตูปปะเทน อทตุมทิวทตุมทียทตุมทิตยา (อาเทศ จตตถ, ทุตติย และ ตติย ศัพท์เหล่านั้น กับ อทตุม ซึ่งเป็นบทใกล้เคียงเป็น อทตุมทตุม, ทิวทตุม, ทียทตุม และ อทตุมทิตย) ออกมาจากสูตรว่า จตตถเนหิ ธชา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยสัมพันธัญญูฐิการี สหัตถะ และการิยะ อนึ่งในสูตรนี้ ด้วยบทว่า เตสํ ท่านอาจารย์ ย่อมแสดงจตตถ ทุตติย และตติยสังขยาบท อันประกอบเป็นอุปบท(บทหน้า) หมายความว่า จตตถ ทุตติย และตติยบท ที่มีบทหน้า สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์ ปทรูปลัทธิว่า

อทตูปปะทาทาน- สามตถา อทตุมพุพพกา.

เตสํสทเทเน คยหนเต, จตตถทุตติยาทโย.^{๒๔}

ศัพท์ว่า จตตถ และ ทุตติย เป็นต้นที่มี อทตุม เป็นบทหน้า

ท่านแสดงด้วยศัพท์ว่า เตสํ เพราะความสามารถในการถือเอา อทตุม

ซึ่งเป็นบทใกล้เคียง

(ในคาถานี้) มีคำอธิบายว่า สังขยาศัพท์ทั้งหลายจตตถและทุตติยเป็นต้นอันมีอทตุมศัพท์เป็นบทหน้า อันท่านอาจารย์แสดงด้วยเตสํศัพท์ เพราะความสามารถในการถือเอาอทตุม ซึ่งเป็นบทใกล้เคียง คือเพราะความสามารถในการยึดถือเอาอทตุมศัพท์เป็นบทใกล้เคียง หมายความว่า สังขยาศัพท์มีจตตถศัพท์เป็นต้น อันมีบทใกล้เคียง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อทตุมทตุม ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอรรถว่า อทตุมเน จตตถ (ที่ ๔ กับกึ่งหนึ่ง) ทำเป็นตปฐิสสมาส เมื่อตั้งปาฐะว่า อทตุมจตตถ เมื่อทำอาเทศจตตถศัพท์

^{๒๔} ร. อธิบายสูตรที่ ๔๑๑

พร้อมอักษรรูปอันเป็นบทใกล้ เป็นอักษรรูป ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายที่ เหลือ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว ท่านอาจารย์ขยายจดตถสังขยาศัพท์ ด้วยอักษรรูปสังขยาศัพท์ เพราะความ เป็นบทมีสังขยาเป็นประธาน แต่ ในเพราะมีมีสังขยาเป็นประธาน พึงทำพหุพีหิสมาสว่า อหฺโธ จตุตถ โยสส (ที่ ๔ อันเป็นกึ่งของสิ่งใด) อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๘๘-๔๕. สูตรนี้ว่า สรูปานเมกเสสวสกี (การเหลืออยู่ศัพท์เดียวแห่งบททั้งหลายที่มีรูป เสมอกัน ย่อมมีในที่กล่าวถึงจำนวนมาก) ออกมาจากสูตรว่า คณเน ฯเปฯ ตฺติ ท่านอาจารย์กล่าวถึง การอาเทศทศศัพท์ที่แสดงอรรถว่า ๒๐ ๓๐ ๔๐ ๕๐ , ๖๐, ๗๐, ๘๐ และ ๙๐ ที่ทำเป็นเอกเสส เป็นวี- ตติ จตตาร-ปณฺญา-ฉ-สตัด-อส และนว ด้วยสูตรว่า คณเน เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น เอก เสสที่ทำแล้ว พึงมีในอุทาหรณ์เหล่านั้น (หรือ) ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เอกเสส ในอุทาหรณ์ เหล่านั้น ย่อมมี ด้วยสูตรนี้ จึงกล่าวสูตรว่า สรูปา ฯเปฯ ก็

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการี การิยะ และตัพพิเสสนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

เมื่ออุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า หตถิสสรณปตติกา แม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องทำเป็นเอกเสส เพราะความไม่มีรูปที่เสมอกันเป็นจำนวนมาก

ถามว่า บทว่า อสกี ท่านอาจารย์ทำไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า เมื่อความเป็นศัพท์มี รูปเสมอกัน แม้มีอยู่ ในบทว่า ปุริโส ก็ไม่ต้องทำเป็นเอกเสส เพราะความไม่มีจำนวนมาก จริงอยู่ ใน อุทาหรณ์นี้ แม้มีบทว่า ปุริโส เพียงบทเดียว ในวากยนี้ว่า ปุริโส จ ปุริโส จ เป็นบทที่เสมอกัน เพราะ อาศัยบทหน้าที่มีแล้ว

๓๘๙-๔๖. สูตรนี้ว่า คณเน ฯเปฯ ตฺติ (ในการนับจำนวน อาเทศ ๒๐, ๓๐, ๔๐, ๕๐, ๖๐, ๗๐, ๘๐ และ ๙๐ เป็น วี, ตติ, จตตาร, ปณฺญา, ฉ, สตัด, อส และ นว ในเพราะ โย วิภตติ[ตามลำดับ] และอาเทศ โย วิภตติ เป็น อีส, อาส, จิ, ริ, ตติ, อีติ และ อุติ [ตามลำดับ]) ออกมาจากสูตรว่า สรูปาน ฯเปฯ ก็ ออกมาอย่างไร ? คือ เมื่อทำวันทสมาส ๓ ครั้งว่า ทส จ ทส จ หรือ ๓ ครั้งว่า ทส จ ทส จ ทส จ หรือ ๔ ครั้งว่า ทส จ ทส จ ทส จ ทส จ อย่างนี้เรื่อยไปจนถึง ๙ ครั้งแล้ว ทำเป็นเอกเสสด้วย สูตรว่า สรูปานเมกเสสวสกี ถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า วิส-ตัส ฯเปฯ นวุติ พึงมีได้ อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะโยวิภตติ อาเทศทศศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดง ความหมายว่า ๒๐ เป็นวี อาเทศทศศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๓๐ เป็นตติ อาเทศทศ ศัพท์ ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๔๐ เป็นจตตาร ฯลฯ และ อาเทศทศศัพท์ ที่ทำเป็นเอก เสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๙๐ เป็นนว และทำอาเทศโยวิภตติ เป็นอีส อาส จิ ริ ตติ อีติ และเป็นอุติ แล้ว รูปสำเร็จทั้งหลายนั้น ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า คณเน ฯเปฯ ตฺติ

สูตรนี้มี ๘ บทคือ บทว่า คณเน บทว่า ทสส เป็นบทหนึ่ง บทว่า ทฺวติ ฯเปฯ กานํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วิติ ฯเปฯ นวา เป็นบทหนึ่ง บทว่า โยสุ เป็นบทหนึ่ง บทว่า โยนิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อีส ฯเปฯ ตฺติ เป็นบทหนึ่ง คำว่า คณเน แสดงอาทรรสตัดมี คำว่า ทสส แสดงการี คำว่า ทฺวติ ฯเปฯ กานํ แสดงสัมพันธัญญี หรือกัมมัฏฐัญญี คำว่า วิติ ฯเปฯ นวา แสดงการียะ คำว่า โยสุ แสดงนิमितตสตัดมี คำว่า จ แสดงสมปิทน คำว่า อีส ฯเปฯ ตฺติ แสดงการียะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา วิสึ ก็ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ตั้งบทเป็นวากยะว่า ทส จ ทส จ (๑๐ ด้วย ๑๐ ด้วย) หลังทศศัพท์ และหลังจศัพท์ ลงโยวิวัตติ ทำเป็นยุดัตตถสมาสัญญา และยุดัตตถสมาส ทวันทสมาสัญญาและทวันทสมาส เมื่อลบวิวัตติเป็นต้นแล้ว ทำเป็นปกติว่า ทสทส ลงโยวิวัตติ ทำเป็นเอกเสส ด้วยสูตรว่า สรูปานเมกเสสวสกี ทำอาเทสทศศัพท์ ที่แสดงความหมายว่า ๒๐ ด้วยสูตรนี้ และทำอาเทสโยวิวัตติ เป็นอีส เมื่อลบสระหน้าและทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า จตตาลีสิ มีเพียงการอาเทสอักษร เป็นลอักษรด้วยสูตรว่า ล ทรานํ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง ก็ ในอุทาหรณ์ว่า สฎฺธิ มีเพียงการเทสอักษร เป็นสอักษรด้วยสูตรว่า ส ฉสสวา เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

คำว่า อสกี มีเพื่อประโยชน์อะไร ? มีเพื่อให้รู้ว่า ในอุทาหรณ์ว่า ทส นี้ เมื่อการถือเอาแม่มีอยู่ ก็ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีจำนวนมาก

คำว่า คณเน มีเพื่อประโยชน์อะไร ? มีเพื่อให้รู้ว่า เมื่อการประกอบจำนวนมากแม่มีอยู่ในอุทาหรณ์นี้ว่า ทสทสโก ปุริโส (บุรุษกลุ่มละ ๑๐ ๑๐ กลุ่ม) ก็ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งการนับจำนวน เป็นเพียงสักว่าสังขยาเท่านั้น

๓๙๐-๔๗. สูตรนี้ว่า จตฺตปทสส โลโป ตฺตตฺรปทาที จสส จุโจปี นวา (ตุ ของ จตุ ซึ่งเป็นอุปัทวะของ ทส ศัพท์อันเป็นไปในสังขยา ย่อมถูกลบ และอาเทส จ ซึ่งอยู่ต้นบทหลังเป็น จุ หรือ โจ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า นามานํ สมุจฺจโย ทฺวนโท, อุเก ตปฺปฺริสา ออกมาอย่างไร ? คือ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา จุทฺทส, โจทฺทส นี้ ท่านอาจารย์ทำทวันทสมาสว่า จตฺตาโร จ ทส จ (๔ ด้วย ๑๐ ด้วย) หรือทำตปฺริสสมาสว่า จตฺตี อธิกา ทส (๑๐ ยิ่งด้วย ๔) ถ้ามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า จุทฺทส, โจทฺทส พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา จุทฺทส, โจทฺทส นี้ ลบตัวอักษรอันเป็นส่วนหนึ่งของจตุศัพท์ อันเป็นบทหน้า และทำอาเทสจอักษรอันเป็นตัวหน้าของบทหลัง เป็นจุเป็นโจแล้ว รูปสำเร็จทั้งหลาย ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า จตฺตปท ฯเปฯ นวา

สูตรนี้มี ๗ บท คำว่า จตุปทสส แสดงอวยวาเพกษณัฐี คำว่า โลโป แสดงการีย คำว่า ตุ แสดงการี คำว่า อุตตรปทาทิจสส แสดงการี คำว่า จุโจ แสดงการียะ คำว่า อปี แสดงสมุจยยะ คำว่า นวา แสดงกวจตถ (อรรถของกวจศัพท์)

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

บทว่า จุลลาสิติ สหสฺสานิ (แปดหมื่นสี่พัน) แม่นี้ ย่อมสำเร็จได้ด้วยสูตรนี้ ท่านกล่าวว่า จตุราสิติ สหสฺสานิ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า จุลลาสิติ นักศึกษา ตั้งบทว่า จตุราสิติ ลบตุ อักษร ด้วยสูตรนี้ อาเทศจอักษร เป็นจุ ทำอาเทศอักษร เป็นลอักษร ด้วยสูตรว่า ล ทหรานํ เมื่อทำล อักษรสทิสเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปรเทว ๆเปฯ เน แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ตาลิสฺ เป็นผลของอปีศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ใน อุทาหรณ์ว่า ตาลิสฺ นี้ ทำบทว่า จตตาลิสฺ ให้สำเร็จ ด้วยสูตรก่อนหน้าแล้ว เมื่อลบจศัพท์ ด้วยอปีศัพท์ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อนึ่ง แมในอุทาหรณ์ว่า จุตตาลิสฺ, โจตตาลิสฺ มีเพียงการอาเทศ เป็นโจเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๓๙๑-๔๘. สูตรนี้ว่า ยทฺนุปฺปนนา นิปาตนา สิขณฺติ (ศัพท์ที่มีได้สำเร็จ[ด้วยสูตร] ย่อมสำเร็จด้วยนิปาตนสูตร [คือสูตร ยทฺนุปฺปนนา นี้]) ออกมาจากสูตรทั้งหลายแห่งวิธีของสัญญาสูตร และแห่งวิธีสูตรว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ศัพท์ทั้งหลายเหล่าใด ยังไม่เกิด คือยังไม่สำเร็จ ด้วยสัญญาสูตร วิธีสูตรว่า อกฺขรา ๆเปฯ ลิสฺ, สรา ๆเปฯ ป ทั้งปวง ศัพท์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จด้วยนิปาตนสูตรนี้ ในเมื่อมีคำถามว่า ศัพท์เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้อย่างไร ? จึงกล่าวสูตรว่า ยทฺนุ ๆเปฯ สิขณฺติ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วย การี ภาวะ และกิริยา ศัพท์เหล่าใด ย่อมเข้าถึงความสำเร็จ เหตุนั้น ศัพท์เหล่านั้น ชื่อว่า อุปฺปนน ศัพท์เหล่าใด ยังไม่ถึงความสำเร็จ ศัพท์เหล่านั้น ชื่อว่า อนุปฺปนน ศัพท์เหล่าใด ยังไม่ถึงความสำเร็จ ศัพท์เหล่านั้น ชื่อว่า ยทฺนุปฺปนน ได้แก่การประกอบรูปศัพท์ ศัพท์ย่อมดำเนินไป คือ ย่อมเป็นไป ด้วยนิปาตนสูตรนั้น เหตุนั้น นิปาตนสูตรนั้น ชื่อว่า นทฺิปาติเตน โยค นิปาตนสูตรเตน เมื่อท่านอาจารย์ควรจะกล่าวว่า นิปาตน ท่านก็กล่าวเสียว่า นิปาตน เพราะทำอาเทศอักษร เป็นอักษร ด้วยนิปาตนสูตร

ในคำว่า สงฺขยาโต นี้ ได้แก่ ที่ชื่อว่า สงฺขยา คือสังขยา ๕ ประการ คือ

(๑) มิสสกสังขยา สังख्याบวก เช่น จตุททส (๑๔)

(๒) คุณฺติสังขยา สังख्याคูณ เช่น สมาส จตุรภูตฺธา (สมาสมี ๓๒ อย่าง)

(๓) สัมพันธสังขยา สังขยาที่สัมพันธ์กับบทสังขยาอื่น เช่น จตุราสีติสหัสสมกขณา พระธรรมขันธุ์ ๘๔,๐๐๐)

(๔) สังเกตสังขยา สังเกตสังขยาสังขยาที่หมายรู้กันทางโลก เช่น จนท (พระจันทร์) เป็นเครื่องหมายแทนเลข ๑

(๕) อเนกสังขยา อเนกปริยายสังขยา สังขยาที่นับจำนวนไม่ถ้วน เช่น สตรีลี ทิวาโกร

(ดวงอาทิตย์มีรัศมีหลายร้อย)

บรรดาสังขยาทั้ง ๕ อย่างนั้น ในว่า อสีติ ทส เอโก จ นี้มีความหมายว่า เอกนวุติ (๙๑) นี้เรียกว่า มิสสกสังขยา

ในคำว่า อชุตเตรสสเทหิ นี้ มีความหมายว่า ทิชชุตมาธิเกหิ สหสเสหิ (๑,๒๕๐) นี้เรียกว่า คุณิตสังขยา

ในคำว่า อฏฐสฏฐิโยชนสตสทสุพเพโธ คิริราชา นี้ ญฐฐิศัพท์ เชื่อกับสหสศัพท์ และอฏฐศัพท์ เชื่อกับ สหสศัพท์ ด้วยความสัมพันธ์นั้น จึงมีความหมายว่า อฏฐสหสส ฉนหุตาทิกสตสทสุส (จอมเขาสิเนรุสูง ๑๖๘,๐๐๐ โยชน์) นี้ชื่อว่า สัมพันธสังขยา

ในคำว่า ตีส เม บุริสนาวุโตย มีความหมายว่า นวสหสสาธิกั ดินหุดั (๓๙,๐๐๐) นี้ชื่อว่า สังเกตสังขยา

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ตีสญเจว หสทานิ นวุติ จ สทานิ ตุ

ตีส นวุติโย นาม วุตตา อุมงคชาตเกติ^{๒๕}

๓๐ พัน และอีก ๙๐ ร้อย ชื่อว่า ตีสนวุติโย (๓๙,๐๐๐)

จำนวนตัวเลขนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในอุมมังคชาตก

(กล่าวโดยสรุปสังขยามี ๕ ประเภท)

สังขยามี ๕ ประเภท พึงทราบโดยจำแนกเป็นมิสสกสังขยา, คุณิตสังขยา, สัมพันธสังขยา, สังเกตสังขยา และอเนกสังขยา ตามนัยที่สุนยญญูกำหนดนับไว้

มีอุทาหรณ์ตามลำดับดังนี้

มิสสกสังขยา เช่น จุททส (๑๔)

^{๒๕} วชิรสาร. คาถาที่ ๒๖๘

คุณิตสังขยา เช่น ทวิสต์ (๒๐๐)

สัมพันธสังขยา เช่น อฏฐสฏฐิตสทสสกั (๑๖๘,๐๐๐)

สังเกตสังขยาเช่น ตีส เม ปุริสนาวุโทย (ทหาร ๓๙,๐๐๐)

อเนกสังขยาเช่น สดเตโซ (มีเดชเป็นอเนก)

อนึ่ง ในสังขยานี้ พึงทราบความแตกต่างกันของสังขยาศัพท์ ระหว่างมีสังขยาเป็นประธาน และมีสังเขยยเป็นประธาน ด้วยประการนี้ ท่านอาจารย์กล่าวเป็นสังคหาคาถาไว้ว่า

สังขยาใด ตั้งแต่ ๑ ถึง ๑๐ ย่อมเป็นไปเพียงใด

สังขยานั้น ครูกล่าวว่ามีสังเขยย(สิ่งที่ถูกนับ)เป็นประธานเพียงนั้น

ก็สังขยาใด ตั้งแต่ ๒๐ ถึง ๑๐๐ ย่อมเป็นไปเพียงใด

สังขยานั้น ครูกล่าวว่ามีสังเขยย(สิ่งที่ถูกนับ)เป็นประธาน และมี

สังขยา(ตัวเลข)เป็นประธานเพียงนั้น

ได้ยินว่า สังขยาใด ตั้งแต่ ๒๐ ถึง โกฏิ ย่อมเป็นไปเพียงใด

สังขยานั้น ท่านย่อมแสดงว่ามีสังขยาเป็นประธานก็ได้ และมีสังเขยย

เป็นประธานก็ได้

อนึ่งคานานี้ ในปาฐะว่า อสีติ โกฏิโย หิตวา สุวณฺณสสาภิพพชิ (ละทรัพย์ ๘๐ โกฏิ แล้ว ออกบวชตามสุวรรณสาม) นี้ มีสังขยาเป็นประธาน เพราะความที่แห่งศัพท์ทั้งหลายซึ่งแสดงสังขยา และสังเขยย เป็นศัพท์ที่มีที่อาศัยต่างกัน

ในบาทคานาว่า ชีณาสวา วิตมลา, สมิสุ สดโกฏิโย (พระชีณาสพผู้ปราศจากมลทิน ประมาณ ๑๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน) นี้ มีสังเขยยเป็นประธาน เพราะความที่แห่งศัพท์ทั้งหลายซึ่งแสดงสังขยาและสังเขยย เป็นศัพท์ที่มีที่อาศัยเสมอกัน ในอุทาหรณ์นี้ ในบท ๒ บทว่า ชีณาสวา วิตมลา เมื่อทำความที่ปฐมาวิภัตติลงในอรรถฉฐวิภัตติแล้ว ย่อมมีสังขยาเป็นประธาน มีความหมายว่า ชีณาสวานํ วิตมลานํ สดโกฏิโย (๑๐๐ โกฏิ แห่งพระชีณาสพผู้ปราศจากมลทิน)

ก็ในพระบาลีว่า เยสํ ทส ปิยานิ. เตสํ ทส ทุกขานิ (มีสิ่งเป็นที่รัก ๑๐ ก็มีทุกข์ ๑๐) พึงเห็น ความหมายโดยความที่แห่งศัพท์ทั้งหลายซึ่งแสดงสังขยาและสังเขยย เป็นศัพท์ที่มีที่อาศัยเสมอกัน ตั้งแต่เอก (๑) ถึง ทส (๑) เป็นไปเพียงใด เพราะความที่สังขยาเหล่านั้น มีสังเขยย เป็นประธาน

ในพระบาลีว่า เยสํ โข วิสาขេ สत् ปิยานิ. เตสํ สत् ทุกฺขานิ (วิสาขา ผู้มีสิ่งเป็นที่รัก ๑๐๐ ก็มีทุกข์ ๑๐๐) นี้ พึงเห็นความหมายด้วยอำนาจแห่งสงเขยยเป็นประธาน หรือด้วยอำนาจแห่งสังขยาเป็นประธานว่า ทุกฺขานํ สत् (๑๐๐ แห่งความทุกข์) บทว่า ทุกฺขานิ เป็นบทที่มีปฐมวาทิตลงในอรรถนฎฐีวิวัตติ

(ในพระบาลีว่า)

สत् หตฺถิ สत् อสฺสา

สत् อสฺสตรึ ภา

สत् กณฺหา สหสฺसानิ

อามตฺตมณิกุณฺฑลา

เอกสฺส ปทวิติ ทารสฺส

กถํ นคฺชนฺติ โสฬสฺสินฺติ^{๒๖}

ข้างแสนหนึ่ง ม้าแสนหนึ่ง รถเทียมด้วยม้าอัครแสนหนึ่ง

หญิงสาวที่สอดสวมนแก้วมณีและกุณฑลแสนหนึ่ง ย่อมไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖

อันจำแนกแล้ว ๑๖ ครั้ง แห่งการย่างเท้าไปก้าวหนึ่ง

ในคานานี้ อุทาหรณ์ว่า หตฺถิ สตสฺสฺสฺสานิ พึงเห็นความหมายด้วยอำนาจแห่งสงเขยยเป็นประธาน หรือสองบทว่า หตฺถินํ สตสฺสฺสฺสานิ หรือ พึงเห็นความหมายด้วยอำนาจแห่งสังขยาเป็นประธาน เพราะความที่สังขยาทั้งหลาย มีวิส (๒๐) เป็นต้น มีโกฏฐิเป็นที่สุด เป็นสังขยาที่มี สงเขยยเป็นประธาน บรรดาสังขยาและสงเขยยที่เป็นประธานเหล่านั้น (กรณี) ที่มีสังขยาเป็นประธาน ในบทว่า หตฺถิ นี้ เป็นการลบบโยวิวัตติ และวิวัตติที่ถูกลบไปนั้น มีอรรถของนฎฐีวิวัตติ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าววาท (วินิจฉัย)ว่า หตฺถินํ แม้ในอุทาหรณ์ทั้งหลายที่เหลือ ก็นัยนี้

ในอุทาหรณ์นี้ว่า

โยชนานํ สตานุจฺโจหิมฺวา ปณฺจ ปพฺพโตติ^{๒๗}(หิมวันตบรรพตสูง ๕๐๐ โยชน์)

ปาฐะว่า หิมฺวา ปพฺพโต โยชนานํ ปณฺจ สตานุจฺโจ นี้ พึงเห็นความหมายด้วยอำนาจแห่งสังขยาเป็นประธาน และคำว่า สตานิ เป็นพุตติวิวัตติไซในอรรถว่าอัทธานัจจันตสังโยคะ สตคัพพํ เป็นเอกวจนะในอุทาหรณ์ว่า สत् โหมิ (เราจงเป็น ๑๐๐ คน)

ในพระบาลีว่า

อเถตฺเตกสฺตํ ขตฺยา

อนฺยฺนตา ยสฺสฺสินฺ. ^{๒๘}

^{๒๖} วิ. จุ. ๗/๓๐๕/

^{๒๗} วิ. อ. ๑/๑/

^{๒๘} พุ. ชา. ๒๘/๕๙๔/

(บรรดาชนเหล่านี้ กษัตริย์ ๑๐๑ พระนครผู้เรียงยศตามเสด็จ[พระเจ้าปัญญาจาละ])
 นี้ (บพว่า ขตยา) มีพหุจนะเป็นที่สุด แม่สหสศัพท์ เป็นเอกจนะ ปรากฏในอุทาทธรมมี
 อาทิวา สหสส โหมี (เรจักเป็น ๑,๐๐๐ คน) ที่เป็นพหุจนะ ปรากฏในอุทาทธรมมีอาทิวา บโรสหสส
 โข ปน ตสส ปุตตา ภวิสสนติ (กับุตร ๑,๐๐๐ กว่าคนจักมีแก่เขา)

ในพระบาลีว่า

กปเป จ สตสทสเส จตุโร จ อสงขิเย
 อมรํ นาม นคร ทสสเนยฺย มโนรม.^{๒๙}
 (ใน ๔ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป
 มีนครหนึ่งชื่อว่าอมระ เป็นนครที่น่าชม นารีนรมยฺใจ)

นี้ มีความหมายว่า ในที่สุดแห่งอสงไขยกัปทั้งหลาย ๔ อันยิ่งด้วยแสนแห่งกัปทั้งหลาย ใน
 คำว่า กปเป สตสทสเส อสงเขยเย เพราะความเป็นโยวิภัตติในอรรถแห่งฉัฏฐวิภัตติ

ในพระบาลีว่า

กปเป จ สตสทสเส จตุโร จ อสงเขยเย
 เอตถนตเร ยํ จริตํ สพพนตํ โพรปาจณ.^{๓๐}
 (ตลอด ๔ อสงไขยแสนกัป ความประพตติใดในระหว่างนี้
 ความประพตตินั้นทั้งหมด เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ)

นี้ มีความหมายว่า ตลอดเวลา ๔ อสงไขยกัปอีกแสนกัป ในคำว่า กปเป สตสทสเส
 อสงขเย นี้ เพราะความเป็นโยวิภัตติในอรรถว่าสังโยคะ

ในพระบาลีว่า

ขญาเนกสทสทานิ กุมภินญจ สตา พหู.^{๓๑}
 (หม้อน้ำหลายพันหม้อ หม้อข้าวหลายร้อยหม้อ
 เป็นอันมาก)

^{๒๙} ขุ. พุทฺธ. ๓๓/๑/

^{๓๐} ขุ. จริยา. ๓๓/๑/

^{๓๑} ขุ. พุทฺธ. ๓๓/๑๖๙/

นี้ บทว่า ฆฎา เป็นบทมีปฐมาวีรัตติพหุจนะเป็นที่สุด และโยปฐมาวีรัตติมีอรรถนัฎฐี
 วัรัตติ มีความหมายว่า พันทั้งหลายเป็นอันมากของหม้อทั้งหลาย และร้อยเป็นอันมากแห่งหม้อ
 ทั้งหมด หลังอเนกศัพท์ลบนีอักษร ด้วยอำนาจแห่งคาถาพันธ์

ทสวีสสทสทานิ รมมาภิสมโย อหุ

เอกทวินัน ติ สมโย คณนโต อสงขโยติ.^{๓๒}

ธรรมาภิสมัยได้มีแก่ ปาณชาติทั้งหลาย จำนวน

๑๐,๐๐๐ และ ๒๐,๐๐๐ (แท้จริง) ธรรมาภิสมัย ได้มีแก่

ปาณชาติ ๑ และ ๒ จนถึงอสงไขย โดยการนับ

ในคาถานี้ มีความหมายว่า ธรรมาภิสมัย คือการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ได้มีแก่ปาณชาติ
 ๑๐,๐๐๐ และ ๒๐,๐๐๐ บทว่า เอกทวินัน เป็นเพียงหัวเท่านั้น เพราะเหตุนี้ จึงมีความหมายแท้จริง
 ว่า ๑ ด้วย ๒ ด้วย ๓ ด้วย ๔ ด้วย ฯลฯ ๑๐ ด้วย ฯลฯ อสงไขย ด้วย (โดยการนับ)

พระบาลีว่า

จตตารี สตสทสทานิ ฉพภิญญา มหิทฺธิกา

ทีปังกร โลกวิทฺว ปริวาเรนฺติ สพพทา.^{๓๓}

ภิกษุประมาณ ๔๐๐,๐๐๐ รูป ล้วนได้อภิญญา ๖ มีฤทธิ์มาก

แวดล้อมพระผู้มีพระภาคพระนามว่าทีปังกร

ผู้ทรงรู้แจ้งโลกในกาลทั้งปวง

ในพระบาลีนี้ ด้วยบาทคาถาทั้งสองว่า จตตารี สตสทสทานิ ฉพภิญญา มหิทฺธิกา นี้ มีที่
 อาศัย(วัรัตติ) เสมอกันด้วยอำนาจความต่างกันแห่งลิงค์ หรือ สองบทว่า ฉพภิญญานัน มหิทฺธิกานัน นี้
 พึงเห็นเนื้อความ ด้วยอำนาจมีสังขยาเป็นประธาน เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในบาทคาถาว่า ฉพภิญญา
 มหิทฺธิกา นี้ พึงเห็นว่า ท่านลงปฐมาวีรัตติในอรรถนัฎฐีวัรัตติ

เอตถ จตตารี สตสทสทานิ ฉพภิญญา มหิทฺธิกาติ อมินา ลิงคเกทวเสน สมานาธิกรณานิ.
 ฉพภิญญานัน มหิทฺธิกานันนติ วา สงฺขยาปฏฺฐานวเสน อตฺถ โทฏฺฐพฺโพ. เอว สติ ฉพภิญญา มหิทฺธิกาติ
 เอตถ ฉนฺนุจฺยตฺถปจฺมา.

^{๓๒} พ. พุทฺธ. ๓๓/๑๓/

^{๓๓} พ. พุทฺธ. ๓๓/๑๕/

แม่ในพระบาลีว่า

ตีณิ สตสทสธานี นารีโย สมลงกตา.^{๓๔}

มีนางสนมกำนัล ๓๐๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม

กัณยีนันนัณหละ

ในพระบาลีว่า

ตา จ สดตสตา ภริยา ทาโสย สดตสตานิ จ.

พระมหาสัตว์นั้น มีภรรยา ๗๐๐ มีทาสี ๗๐๐

นี้ สดศัพท (สตานิ) เป็นนปุงสกลิงค์ มีที่อาศัย (วิภัตติ) เสมอกัน แม่ในความต่างแห่งลิงค์

เอตถ สดสทโท นปฺสโก. ทาโสยติ เอเตน ลิงคภเทปิ สมานาธิกรณ์.

ในพระบาลีว่า

สทสทสวสธานี อายุ ตสฺส มหสิโน.^{๓๕}

พระองค์ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่

ทรงมีพระชนมายุประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ ปี

นี้ บาทคาถาว่า สทสทสวสธานี เป็นทุตยาวิภัตติแสดงอรรถว่า กาลัจจันตสังโยคะ แม่
ในบทว่า วสสทสทสธานี นี้ กัณยีนันนัณหละ

ในพระบาลีว่า

อิโต สทสทสมฺหิ กปฺเป อฺปฺปชฺชิ นายโก.^{๓๖}

พระเจ้าทรงเป็นผู้นำ (มีพระนามไม่ต่ำต้อย

มีพระคุณนับไม่ถ้วน พระนามว่าปทุมุตตระ ตามพระโคตร)

เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป

แม่ในพระบาลีมีอาทิว่า เอกนวุโต อิโต กปฺเป (ในกัป นับจากกัปนี้ไป ๙๑ กัป) และในพระ
บาลี สทสทสมฺหิ กปฺเป (ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐)

^{๓๔} ขุ. พุทฺธ. ๓๓/๒๐/

^{๓๕} ขุ. พุทฺธ. ๓๓/๒๐/๒๘

^{๓๖} ขุ. อป. ๓๓/๒๘/

พืงเห็นความหมายด้วยอำนาจแห่งสัตตมวีรัตติ ลงในอรรถะฉฎฐวีรัตติว่า สตสหสสานิ กป ปานิ มตถเก (ในที่สุดแห่งกัปปประมาณ ๑๐๐๐,๐๐๐ กัปป) และว่า อกนวุติยานิ กป ปานิ มตถเก (ในที่สุดแห่งกัปปประมาณ ๙๑ กัปป)

แม้ในพระบาลีว่า ภควติ พรหมจรรย์ วุสสตี (ย่อมประพตติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค) นี้ พืงเห็นเหมือนถือเอาความหมายด้วยอำนาจแห่งสัตตมวีรัตติ ลงในอรรถะฉฎฐวีรัตติว่า ภควโต สนติ เก (ย่อมประพตติพรหมจรรย์ ในสำนักของพระผู้มีพระภาค)

ในพระบาลีว่า

ยที สตสหสสานิ	สตานิ นหุตานิ จ
เนวมหากิ ภัย โภจิ	วเน วาเพสุ วิชชตีติ ^{๓๗} .
ถ้าในปานี้ จะมีเนื้อร้ายตั้งร้อย ตั้งพัน และตั้งหมื่น	
อาตมภาพทั้ง ๒ ไม่มีความกลัว	
ในสัตว์ร้ายทั้งหลายในป่าไหน ๆ เลย	

ในคานานี้ ขยายความว่า

ถ้าในปานี้ จะมีเนื้อร้ายจำนวนหลายแสน หลายร้อย และหลายนหุต แม้เมื่อมีเนื้อร้ายมากมายถึงอย่างนั้น เนื้อร้ายสักตัว มีในพื้นที่สักแห่งหนึ่งบ้าง ภัยก็ย่อมไม่เกิดแก่ข้าพเจ้า เพราะเหตุแห่งเนื้อร้าย แม้ในพื้นที่สักแห่งหนึ่งเลย โภจิสัพพ (ในคานานี้) มีความหมายว่า กุจจิ (บ้าง) และมีความหมายว่า กระทำ หรือ มีความหมายว่า ภัยแม้มีประมาณเล็กน้อย ย่อมไม่เกิด (แก่ข้าพเจ้า) เพราะเหตุแห่งเนื้อร้ายทั้งหลาย ในความหมายนี้ โภจิสัพพ มีความหมายว่า กิณฺจิ (เล็กน้อย)

ในคานาว่า

สพพิ สตสหสสานิ	ฉตตีส ปริมณฑลั
ทสยเจว สหสสานิ	อหุตฺตมานิ สตานิ จาติ. ^{๓๘}
ท่านกล่าวประมาณไว้โดยรอบ	
ปริมณฑลทั้งหมดแห่งจักรวาลมี ๓,๖๑๐,๓๕๐ โยชน์	

^{๓๗} พุ. ชา. ๒๗/๓๖๖/

^{๓๘} วิ. อ. ๑/๑/ ,วิสุทฺธิ. ๑/๑๓๗/

ในคดีนี้ บทว่า สพพ์ นี้ เชื่อมความเข้ากับบทว่า ปริมณฑล คำว่า ฉตติส เชื่อมความเข้ากับบทว่า สตสหสฺसानิ

ในคดีว่า

ทฺเว สตสหสฺसानิ จตตารี นหฺตานิ จ
 เอตตกั พหฺตเถน สงฺขาทายั วสุณฺธราติ.^{๓๙}
 ท่านกล่าวแผ่นดินนี้ไว้ในจักรวาลนั้น
 โดยความหนา มีประมาณเท่านี้ คือ ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์

ในคดีนี้ ขยายความว่า

บทว่า ทฺเว เป็นวิเสสนะ บทว่า สตสหสฺसानิ เป็นวิเสสิตัพพะ เหมือนอย่างนั้น คือ บทว่า จตตารี เป็นวิเสสนะ บทว่า นหฺตานิ เป็นวิเสสิตัพพะ หลายบทเหล่านี้ว่า สตสหสฺसानิ ตี จ นหฺตานิ ท่านประกาศเนื้อความไว้ว่า ๒๔๐,๐๐๐ เพราะความที่ท่านขยายความไว้ด้วยศัพท์ทั้งหลายว่า ทฺเว และจตตารี แม้เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ท่านก็ไม่ต้องการความเสมอกันด้วยสังขยาศัพท์ทั้งหลายมีอาทิว่า สตสหสฺसानิ แห่งสังขยาศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้คือ ทฺเวและจตตารี (ดังนั้น ในคดีนี้) จึงมีความหมายว่า แผ่นดินนี้นั้นแหละ โดยความหนา พึงคำนวณนับจำนวนสังขยา(ตัวเลข) โดยประมาณนี้(ว่า) ทฺเว สตสหสฺसानิ จ จตตารี นหฺตานิ จ (๒๔๐,๐๐๐ โยชน์)

ในคดีว่า

ทเสตถ ราชีย เสดา ทสฺสนิยา มโนรมา
 ฉ ปิงฺคลา ปนฺนรฺส หลฺลิตฺธา จ จตุทฺทสาติ.^{๔๐}
 ในดวงแก้วมโนหรนั้น มีรอยขาว ๑๐ รอย รอยแดง
 (ชมพู) ๒๑ รอย และรอยเหลือง ๑๔ รอย น่าดู ยิ่งใจให้รื่นรมย์

ในคดีนี้ คำว่า ฉ จ ปนฺนรฺส จ มีความหมายว่า ๒๑

ในคำว่า อสีติ ทส เอโก จ (ในสองบาทคดีว่า อสีติ ทส เอโก จ, อินฺทนามา มหพฺพลา) มีความหมายว่า ๙๑ นี้เรียกว่า มิสสกสังขยา

อุทาหรณ์ที่เหลือ พึงรู้ได้โดยง่าย โดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วนั้นเทียว

^{๓๙} วิ. อ. ๑/๑/ , วิสุทฺธิ. ๑/๑๓๗/

^{๔๐} วชิรสาร. คาถาที่ ๒๖๔

๓๙๒-๔๙. สูตรนี้ว่า ทวาทีโต โกเนกตเถ จ (ลง ก ปัจจัยหลัง ทวี ศัพท์เป็นต้นใน ความหมายอันมาก และอื่นๆ) ออกมาจากสูตรว่า ทวีตีหิ ตีโย คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการลงตีย ปัจจัย หลังสังขยา คือทวี และติ ในอรรถว่าจำนวนเต็ม ด้วยสูตรว่า ทวีตีหิ ตีโย เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมี ความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า ทวิกิ และติกิ ในอรรถว่าจำนวนมาก พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่าน อาจารย์ เมื่อจะแสดงว่ารูปอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ทวิกิ และติกิ ด้วยอำนาจแห่งการลงกปัจจัยในอรรถ ว่าจำนวนมาก จึงกล่าวสูตรว่า ทวาที ฯเปฯ กตเถ จ

อีกนัยหนึ่ง (สูตรนี้) ออกมาจากสูตรว่า ยทนูปปนา นิปาตนา สิขมฺนติ ท่านอาจารย์ กล่าวถึง การลบกอักษร ในรูปวิเคราะห์ว่า สตสส ทวิกิ ทวิสติ (หมวด ๒ แห่งร้อย ชื่อว่า ทวิสติ = ๒๐๐) และกล่าวถึงการสำเร็จรูปว่า ทวสส แห่ง บทว่า สตทวิตติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมี ความเป็นอย่าง นั้น หลังทวิศัพท์ พึงลงปัจจัยอย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า หลังทวิศัพท์ ลงกปัจจัย ในอรรถ ว่าจำนวนมาก อรรถว่ากอง และอรรถว่าประชุม จึงกล่าวสูตรว่า ทวาที ฯเปฯ กตเถ จ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวิ วิสยิ วิสยะ อาธารสัตตมี และสมุจยะ ขยายความว่า หลังสังขยาศัพท์ มีทวิ เป็นต้น ลงกปัจจัย ในอรรถว่าจำนวนมาก คือรูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย มีทวิสติเป็น ต้น ย่อมสำเร็จได้ ด้วยนิปาตสูตร

อนึ่ง ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ ย่อมรวบรวมเอาการสำเร็จรูป ด้วยสูตรก่อน

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทวิสติ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทวิสติ เมื่อตั้ง บทว่า สต ทวิ แล้ว หลังสตศัพท์ ลงสิวิภัตติ และลงสอาคม หลังทวิศัพท์ ลงกปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลงสิ วิภัตติ ทำอาเทสิวิภัตติ เป็นอํ ทำวากยะว่า สตสส ทวิกิ ให้เป็นสมาสเป็นต้น เมื่อตั้งคำว่า สตทวิกิ ลบกอักษรด้วยสูตรก่อนทำอาเทสสทวิศัพท์ เป็นทวิสติ ตั้งเป็นนาม เพราะความเป็นตํหิต เมื่อลงสิ วิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ แม้ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ติสติ ก็นัยนี้

ก็ในรูปวิเคราะห์ว่า สตสส ทสกํ หมวดสิบแห่งร้อย เป็น สตทสิ ลบกอักษรด้วยสูตรก่อน และทำอาเทสสทสศัพท์ เป็นทสสตเป็นต้น หลังทสสตศัพท์นั้น ลงสิวิภัตติ ลบสิด้วยสูตรก่อน

๓๙๓-๕๐. ท่านพระมหากัจจายเถระ ครั้นแสดงวิธีแห่งมิสสสังขยา ด้วยสูตรทั้งหลายมี อาทิว่า คณเน ด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เพื่อจะแสดงวิธีของคุณิตสังขยา จึงกล่าวสูตรมีอาทิว่า ทสทสกํ สติ ทสกานํ สติ สทสสญจ โยมฺหิ (ในการนับจำนวน อาเทส ทส ที่มีความหมายว่า ๑๐๐ (สิบ หนของ ทส ศัพท์) เป็น สติ และอาเทส ทส ที่มีความหมายว่า ๑,๐๐๐ (ร้อยหนของ ทส ศัพท์) เป็น สทสส ในเพราะ โย วิภัตติ)

สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า คนเน ๆ เปฯ ตฺติ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๒๐ เป็นวี ฯลฯ และการอาเทศศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๙๐ เป็นนว

เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การอาเทศศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑๐๐ เป็นสต การอาเทศศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑,๐๐๐ เป็นสหส การอาเทศศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑๐,๐๐๐ เป็นทสสหส การอาเทศศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑๐๐,๐๐๐ เป็นสตสหส การอาเทศศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑,๐๐๐,๐๐๐ เป็นทสสตสหส ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า การอาเทศศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑๐๐ เป็นสต ฯลฯ การอาเทศศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑,๐๐๐,๐๐๐ เป็นทสสตสหส ย่อมมีได้ ในเพราะโยปฐมาวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า ทสทสกํ สตํ ๆ เปฯ โยมฺหิ

สูตรนี้มี ๗ บท คำว่า ทสทสกํ แสดงการี คำว่า สตํ แสดงการีย คำว่า ทสกานํ แสดงสัมพันธัญญู คำว่า สตํ แสดงการี คำว่า สหสฺสํ แสดงการียะ คำว่า จ แสดงสมปิณฑนะ คำว่า โยมฺหิ แสดงนิमितตส์ตติมี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า ในเพราะโยปฐมาวิภัตติ หนปลาย อาเทศศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑๐ x ๑๐ เป็นสต อาเทศศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑๐ x ๑๐๐ เป็นสหสฺสํ

ในอุทาหรณ์ว่า สตํ นี้ ตั้งทศศัพท์ตัวที่ ๑ ไว้ว่า ทส จ แล้วคุณทศศัพท์ ด้วยทส ด้วยสูตรว่า ยาว ตพุตตริ ทสคุณิตถจ ลงโยปฐมาวิภัตติ ทำเป็นทวันทวากยะว่า ทส จ ฯลฯ ทส จ ตั้งชื่อสมาส และทำเป็นสมาสลบวิภัตติและจอักษร ทำเป็นเอกเสสตั้งเป็นนามเพราะความที่ศัพท์นี้เป็นตัทธิต ด้วยอาจแห่งการอาเทศ เมื่อลงโยปฐมาวิภัตติแล้ว อาเทศศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑๐ x ๑๐ เป็นสต เมื่อลงโยวิภัตติ ด้วยอาจแห่งนิปาตณสูตร ตั้งเป็นนามอีกครั้ง ลงสิวิภัตติ เมื่อลบลวิภัตติแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

เมื่ออาเทศสิวิภัตติ เป็นอแล้ว เพราะลบนคคหิตด้วยสูตรว่า พยญชเน จ ตามมติของคัมภีร์ ปทรูปสิทธิ แม้ในคำว่า สหสฺสํ ก็ทำการคุณ สตศัพท์ตัวหนึ่ง ด้วยลิบ โดยนัยที่กล่าวแล้ว และลงโยปฐมาวิภัตติ ทำตามวิธีตั้งชื่อสมาส และตั้งเป็นสมาส โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำเป็นเอกเสสแล้ว อาเทศศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑๐ x ๑๐๐ เป็นสหสฺสํ คำที่เหลือมีนัยที่กล่าวแล้วนั้นเทียว

ส่วนในคัมภีร์นยาสะ กล่าวว่า ทสททสส สตกขตตุ (ทำทศศัพท์ ๑๐๐ ครั้ง) คำนั้น ต้องพิจารณา เพราะความเป็นคำที่ผิดจากวุตติ (คัมภีร์ก็จายณะ)

ในบทว่า ทวิگانํ ตตฺตฺตฺรปทานญจ นิปฺปชฺชนเต นี้ รูปสำเร็จ เป็นสติ แห่งบทหลัง ทั้งหลายมี ทวิกและตักเป็นต้น เป็นสทสส กับบทหน้า หรือกับบทหน้า เป็น สตสส ทวิกั ทวิสต (ประมาณ ๒ แห่ง ๑๐๐ ชื่อว่า ทวิสต) ฯลฯ หรือว่า อสงฺเขยฺยยานํ สติ สตอสงฺเขยฺย (๑๐๐ แห่ง อสงฺไชย ชื่อว่า สตอสงฺเขยฺย)

หรือว่า สทสสสส ทวิกั ทวิสทสส (ประมาณ ๒ แห่ง ๑,๐๐๐ ชื่อว่า ทวิสทสส) ฯลฯ หรือว่า อสงฺเขยฺยยานํ สทสส สทสสอสงฺเขยฺย (๑,๐๐๐ แห่งอสงฺไชย ชื่อว่า สทสสอสงฺเขยฺย)

หรืออีกนัยหนึ่ง ทวิก กับบทหน้าว่า สต ได้รูปสำเร็จว่า ทวิสต หรือว่า ทวิก กับบทหน้าว่า สทสส ได้รูปสำเร็จว่า ทวิสทสส

ก็ มิใช่เฉพาะสทสสสังขยาศัพท์เป็นต้น ที่สำเร็จรูปกับบทหลังทั้งหลายมีทวิกศัพท์เป็นต้น เท่านั้น ก็หาไม่ โดยที่แท้แล ย่อมรวบรวมเอาการสำเร็จรูปทั้งหลายของบทหลังมีทวิกศัพท์เป็นต้น กับ สังขยาศัพท์ทั้งหลายอันมีวิสเป็นต้น และมีนิวติเป็นปริโยสานด้วย ที่กล่าววมานี้ เป็นคำอธิบายในบทว่า ทวิگانํ ตตฺตฺตฺรปทานญจ นิปฺปชฺชนเต นี้

สังขยาตั้งแต่จำนวน ๒๐ จนถึงสังขยาจำนวน ๙๐ มีอยู่ในสูตร)ก่อนหน้านั้น แม้ในสังขยา เหล่านั้น แม้รูปสำเร็จอันมีใน(สูตร)ก่อนหน้านั้นว่า หมวดสองกับบทหน้า คือ ทส (=๒ X ๑๐) เป็น วิสั แม้บทหลังว่า ทสสส ทวิกั (๑๐ x ๒ = ๒๐) เป็น วิสั ว่า ทสสส ติกั (๑๐ X ๓ = ๓๐) ตีสั ว่า ทสสส จตุกั จตฺตาลีสิ (๑๐ X ๔ = ๔๐) ฯลฯ ว่า ทสสส นวกั นิวติ (๑๐ X ๙ = ๙๐)

อนึ่ง ในคำว่า วิสั นี้ ในอรรถว่า ทสสส ทวิกั (หมวดสอง แห่งสิบ = ๒ X ๑๐) ตั้งเป็นสมาส เป็นต้น เมื่อตั้งปฐะว่า ทสทวิกั แล้ว ลบกอักษรด้วยนิปาตนสูตรนี้ แล้วทำรูป (สลับเสียง) เป็น ทวิทส แล้วอาเทศทวิทสนั้น เป็นวี และทำอาเทศโยปฐมาวิภัตติ เป็นอิสั ด้วยนิปาตนสูตรนั้นนั้นแหละ แม้ ในนิวติสังขยาที่เหลือ ก็พึงทำนัยนั้นนั้นแหละ ที่กล่าวมานี้ เป็นความประสงค์ อันเสมอกัน ของท่าน อาจารย์ทั้งหลาย

๓๔๔-๕๑. สูตรนี้ว่า ยาว ตตฺตฺตฺริ ๗เปฯ ตถจ (สังขยาศัพท์ที่มากกว่า[พันที่กล่าวมาแล้ว] นั้นมีอยู่เพียงใด ให้คุณด้วยสิบเท่านั้น) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ทสทสกั ๗เปฯ โยมฺหิ, สกนาเมหิ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทศสังขยามีสตเป็นต้น (และ) การอาเทศเป็นอสงฺเขยฺย ด้วยสูตรทั้งหลายว่า ทสทสกั ๗เปฯ โยมฺหิ, สกนาเมหิ

เมื่อมีคำถามว่า บรรดาการคุณเหล่านั้น การอาเทศสังขยามีสตเป็นต้น (และ) การอาเทศ เป็นอสงฺเขยฺย เหล่านั้น ต้องทำ ด้วยจำนวนการคุณทั้งหลายเท่าไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ตั้งแต่เอกสังขยา จนถึงอสงฺไชย ต้องคุณด้วยจำนวน ๑๐ จำนวนร้อย และจำนวนแสน แล้วจึงทำอา เทศเหล่านั้น ยาว ตตฺตฺตฺริ ๗เปฯ คุณิตถจ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยปริเฉท ตัฟพิเสสนะ การิยะ และสมุจยยะ ขยายความว่า ที่สุดของสังขยาเหล่านั้น ย่อมมีเพียงใด พึงทำการคุณไปจนถึงเพียงนั้น คือ พึงทำการคุณด้วยหลักร้อย พึงทำการคุณด้วยหลักพัน และหลักแสน คุณด้วยหลักสิบเป็นอย่างไร ? คุณด้วยหลักร้อยเป็นอย่างไร ? คุณด้วยหลักพันเป็นอย่างไร ? คุณด้วยหลักแสนเป็นอย่างไร ? ตั้งแต่สังขยาจำนวนสิบ จนถึงสังขยาจำนวนโกฏิ คุณด้วยหลักสิบ ตั้งแต่สังขยาจำนวนปโกฏิ จนถึงสังขยาจำนวนอสงไขย คุณด้วยหลักร้อย และคุณด้วยหลักแสน สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ทสาที ยาวตา โภฏี สงขยา ทสकुณา ภาเว

ปโกฎยาทีวเสน ต สตลกขคุณิ กมาติ.

ตั้งแต่สังขยาจำนวนสิบ จนถึงสังขยาจำนวนโกฏิ

คุณด้วยหลักสิบ ตั้งแต่สังขยาจำนวนปโกฏิเป็นต้นไป คุณด้วย

ร้อย ถึงหลักแสน ตามลำดับ

ในบทว่า สตลกขคุณิ (คุณด้วยร้อย และหลักแสน) นี้ มีความหมายว่า คุณด้วยหลักร้อย คุณด้วยหลักพัน คุณด้วยหลักหมื่น และคุณด้วยหลักแสน

๓๙๕-๕๑. สูตรนี้ว่า สกนาเมหิ (ศัพท์ที่ไม่สำเร็จด้วยสูตร ย่อมสำเร็จด้วยชื่อของตนด้วยนิปาตนาสูตร) ออกมาจากสูตรว่า ทสทสกั ๗เปฯ โยมุหิ คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการอาเทศทศศัพท์ ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า $10 \times 10 = 100$ เป็นสต การอาเทศศศัพท์ ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า $100 \times 10 = 1,000$ เป็นสทส การอาเทศสทสศศัพท์ ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า $100,000 \times 10 = 1,000,000$ เป็นทสสทสทสศศัพท์ ด้วยสูตรว่า ทสทสกั ๗เปฯ

เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ตั้งแต่ สังขยาจำนวนโกฏิขึ้นไป การอาเทศเป็นอสงเขยย พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า พึงทำอาเทศโกฏิศศัพท์ตัวหนึ่งที่ทำเป็นเอกเสสแล้ว เพราะคุณโกฏิสทสทสศศัพท์ ด้วยหลักร้อย หรือคุณด้วยหลักพัน หรือคุณด้วยหลักหมื่น หรือคุณด้วยหลักแสน หรือคุณด้วยหลักล้าน เป็นปโกฏิ และพึงทำการคุณเป็นอย่างไรไปจนถึงอสงไขย จึงกล่าวสูตรว่า สกนาเมหิ

สูตรนี้มีบทเดียวเท่านั้น แสดงด้วยかりยะ คำอธิบายของสูตรนี้ พึงเห็นโดยทำนองแห่งการออกมาของสูตร และพึงเห็นคาถาเหล่านี้ ที่ต้องการให้รู้ลำดับจำนวน(ชื่อ)สังขยา

เริ่มต้นที่หลักแสน เรียกว่า ทสสทสทสศ, นหุตะและลกข (หนึ่งแสน) ลำดับต่อจากหลักแสนไป คือ

โกฏิ	= ๑๐ แสน	= (๑ ต่อด้วย ๗ ศูนย์)
ปโกฏิ	= ๑๐๐ แสนโกฏิ	= (๑ ต่อด้วย ๑๔ ศูนย์)
โกฏิปโกฏิ	= ๑๐๐ แสนปโกฏิ	= (๑ ต่อด้วย ๒๑ ศูนย์)
นหุตะ	= ๑๐๐ แสนโกฏิปโกฏิ	= (๑ ต่อด้วย ๒๘ ศูนย์)
นินนหุตะ	= ๑๐๐ แสนนหุตะ	= (๑ ต่อด้วย ๓๕ ศูนย์)
อักษิณีนี	= ๑๐๐ แสนนินนหุตะ	= (๑ ต่อด้วย ๔๒ ศูนย์)
พินทุ	= ๑๐๐ แสนอักษิณีนี	= (๑ ต่อด้วย ๔๙ ศูนย์)
อัพพุทะ	= ๑๐๐ แสนพินทุ	= (๑ ต่อด้วย ๕๖ ศูนย์)
นิริพพุทะ	= ๑๐๐ แสนอัพพุทะ	= (๑ ต่อด้วย ๖๓ ศูนย์)
อหหะ	= ๑๐๐ แสนนิริพพุทะ	= (๑ ต่อด้วย ๗๐ ศูนย์)
อพะพะ	= ๑๐๐ แสนอหหะ	= (๑ ต่อด้วย ๗๗ ศูนย์)
อภูภู	= ๑๐๐ แสนอพะพะ	= (๑ ต่อด้วย ๘๔ ศูนย์)
โสคันธิกะ	= ๑๐๐ แสนอภูภู	= (๑ ต่อด้วย ๙๑ ศูนย์)
อุปปละ	= ๑๐๐ แสนโสคันธิกะ	= (๑ ต่อด้วย ๙๘ ศูนย์)
กุมฑะ	= ๑๐๐ แสนอุปปละ	= (๑ ต่อด้วย ๑๐๕ ศูนย์)
ปุณฑรีกะ	= ๑๐๐ แสนกุมฑะ	= (๑ ต่อด้วย ๑๑๒ ศูนย์)
ปทุมะ	= ๑๐๐ แสนปุณฑรีกะ	= (๑ ต่อด้วย ๑๑๙ ศูนย์)
กถานะ	= ๑๐๐ แสนปทุมะ	= (๑ ต่อด้วย ๑๒๖ ศูนย์)
มหากถานะ	= ๑๐๐ แสนกถานะ	= (๑ ต่อด้วย ๑๓๓ ศูนย์)
อสงไขย	= ๑๐๐ แสนมหากถานะ	= (๑ ต่อด้วย ๑๔๐ ศูนย์)

นักศึกษา ฟังทราบลำดับนับ(โดย)ประจักษ์แจ้งด้วยประการฉะนี้

๓๙๖-๕๓. สูตรนี้ว่า เตสํ โณ โลปี (ณ อนุพันธ์ของปัจจัยเหล่านี้ย่อมถึงการลบ) ออกมาจากวิธีสูตรทั้งหลายที่กระทำด้วยตถิตปัจจัยอันมีอนุพันธ์ทั้งปวง คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงปัจจัยที่มีอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรทั้งหลายเป็นต้นว่า วา ณปจฺเจ อันเป็นตถิตวิธการกะ พร้อมด้วยอนุพันธ์ เมื่อมีคำถามว่า ในสูตรเหล่านี้ ท่านอาจารย์ต้องทำ ณปัจจัยอันเป็นตัวอนุพันธ์ ไว้ทำไม ?

ท่านอาจารย์ เพื่อจะแสดงว่า วิธีลบนอักษร อันเป็นตัวอนุพันธ์ อันท่านอาจารย์ ต้องทำไว้ จึงกล่าว
สูตรว่า เตส โณ โลปี

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า เตส แสดงอวยาเพกขณัฐี คำว่า โณ แสดงการี คำว่า โลปี แสดงกา
ริยะ ขยายความว่า ฌอักษรอันเป็นอนุพันธ์ ของตัทธิตปัจจัยทั้งหลาย ที่มีอนุพันธ์ เหล่านั้น ย่อมถึง
การลบ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๙๗-๕๔. ท่านพระมหากัจจายเถระ ครั้นทำวิธีการลบนอักษร อันเป็นตัวอนุพันธ์ ด้วย
ประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงวิภาคตัทธิต จึงกล่าวสูตรว่า วิภาเค ธา จ (ลง ธา ปัจจัยและ
ปัจจัยอื่นๆ หลังสังขยาศัพทในอรรธว่าส่วน) สูตรนี้ ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กีสพพณเภยกย ๆเปฯ
ทาหาจนฺ, ทวิตีหิ ติโย เป็นต้น คือ รูปอุทาหรณ์ว่า เอกทา ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงทาปัจจัยในอรรธ
แห่งสัทตมีวิภัตติ หลังเอกศัพท ด้วยสูตรว่า กีสพพณเภยกย ๆเปฯ ทาหาจนฺ และรูปอุทาหรณ์ว่า ติโย
และ ตติโย ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงตียปัจจัยหลังทวิศัพท และตศัพททั้งหลาย ด้วยสูตรว่า ทวิตีหิ ติโย
เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า เอกธา ทวิธา และติธา ฟังสำเร็จได้อย่างไร ?
ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอกธา ทวิธา และ ติธา ย่อมสำเร็จได้
ด้วยการลงธปัจจัย ในอรรธว่าส่วน จึงกล่าวสูตรว่า วิภาเค ธา จ

สูตรนี้มี ๓ บท สงขยาศัพท ตามมา(ในสูตรนี้) โดยมีณชุกคติกนัย หลังสงขยาศัพทมีอาทิว่า
เอก ลง ธา ปัจจัย ในอรรธว่าส่วน

รูปวิเคราะห์ว่า เอเคน วิภาเคน เอกธา (โดยส่วนเดียว) เหมือนอย่างนั้น คือ ทวิธา เมื่อ
ทำวุทธิ (อิ เป็น เอ) หรืออาเทส (อิ เป็น อุ) ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทธิ เป็นต้น ฟังทราบรูปสำเร็จว่า เทวธา
และทุธา เหมือนอย่างนั้น คือ ติธา เตธา

ด้วยจศัพท์ ลงโสปัจจัย อุทาหรณ์ เช่น สุตตโส (โดยสูตร), พยณชนโส (โดยพยัญชนะ)

ใน(มติของ)คัมภีร์ปทรูปสัทธา ลงชฌปัจจัย ด้วยจศัพท์ เอกธา กโรตติ เอกชฌิ ย่อมทำให้
เป็นหนึ่งส่วน ชื่อว่า เอกชฌิ เหมือนอย่างนั้น คือ เทวชฌิ (ทำให้เป็นสองส่วน)

๓๙๘-๕๕. ท่านพระมหากัจจายเถระ ครั้นแสดงวิภาคตัทธิตด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้)
เพื่อจะแสดง อพยยตัทธิต จึงกล่าวสูตรว่า สพพนาเม ๆเปฯ ตุ ธา (ลง ธา ปัจจัยและปัจจัยอื่นๆ หลัง
สรรพนาม ในการแสดงปการะ) สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า วิภาเค ธา จ คือ รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมี
อาทิว่า เอกธา ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงธปัจจัย หลังสรรพนามทั้งหลายเหล่านี้ คือ เอก ทวิ และติ ที่
แสดงสังขยา ด้วยสูตรนี้ว่า วิภาเค ธา จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์
ทั้งหลายว่า ยธา, ตธา, สพพธา ย่อมสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์มี

อาทิวา ยถา, ตถา ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงถาปัจจัยในอรรถว่าปการะ หลังศัพท์นามทั้งหลาย คือ ย-ต-สพพ จึงกล่าวสูตรว่า สพพนาเมหิ ฯเปฯ ถา

(สูตรนี้มี ๔ บท) แสดงด้วย อวธิ วิสยะ สมุจยยะ และวิสยี่

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ยถา (โดยประการใด) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ยถา หลังศัพท์นาม ลงถาปัจจัย ในอรรถว่าปการะ ตั้งเป็นนาม เพราะความที่ยถาศัพท์ เป็นศัพท์ิต เมื่อลงสิวิภัตติ เมื่อลงสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สพพาส ฯเปฯ ทีหิ จ แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พิงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ตถตถา (โดยประการนั้น), ยถตถา (โดยประการใด), สพพตถตา (โดยประการทั้งปวง), อณณตถตา (โดยประการอย่างอื่น), อิตถตถตา (โดยประการนี้) เป็นผลของศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น เมื่อลงถาปัจจัย ด้วยศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

๓๙๙-๕๖. สูตรนี้ว่า กิเมเมหิ ถึ (ลง ถึ ปัจจัยหลัง กี และ อิม ศัพท์ในการแสดงปการะ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า วิภาเค ธา จ, สพพนาเมหิ ปการวจนเ ตู ถา คือ รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิวา เอกธา เป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงถาปัจจัย ในอรรถว่าส่วนหลังสังขยาศัพท์ทั้งหลายมีอาทิวา เอก และทวิเป็นต้นที่แสดงสังขยา ด้วยสูตรทั้งหลายว่า วิภาเค ธา จ และ สพพนา ฯเปฯ ตู ถา และรูปอุทาหรณ์มีอาทิวา ย ต และสพพเป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ ด้วยสูตรว่า สพพนา ฯเปฯ ตู ถา เมื่อที่คำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อิตถึ พิงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายว่า กถึ และอิตถึ เป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงถึปัจจัย หลังศัพท์นามทั้งหลายเหล่านี้คือ กี-และอิม จึงกล่าวสูตรว่า กิเมเมหิ ถึ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี่

(พระโบราณณาจารย์ ท่านสรุปล้อพยยปัจจัยไว้ด้วยสังคหคาถาว่า)

ถา ถตถา ธา ถึ โตะ ตฺร ถ ว หี หึ หิณฺจนฺปิ จ

ห ธา จ ทาจนฺ ทานิ อธิ จ ทา จ ธฺนา รหิ.

เอวมาทิจฺจยา ตู อพยฺยา อิติ ทิปิตา

อพฺยตฺตทา วิภตฺตีหิ ลิงฺเคหิ วจนฺหิ จ.

ก็ปัจจัยทั้งหลายมาทืออย่างนี้ คือ

ถา ถตถา ธา ถึ โตะ ตฺร ถ ว หี หึ หิณฺจนฺ

ห ธา ทาจนั ทานิ ธิ ทา ธุณา และ รหิ

อันท่านอาจารย์ แสดงว่าเป็น อัพยยปัจจย เพราะ

ไม่เปลี่ยนอาเทศไปโดยวิภัติทั้งหลาย ย่อมลง

หลังลิงค์(นามศัพท์)

จริงอยู่บรรดาปัจจยเหล่านี้ หลังปัจจยเหล่านั้น ไม่ต้องลงวิภัติ (อีก) เพราะความที่ปัจจยเหล่านั้น อันมีโตปัจจยเป็นต้น มีทานิเป็นปริโยสาน เป็นอันท่านแสดงซึ่งวิภัติไว้แล้วด้วยสูตรว่า ต วาทโย วิภตติสญญาโย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา กถิ (โดยประการไร) และ อิตถิ (โดยประการนี้) บรรดาอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กถิ หลังกศัพท์ ลงถิปัจจย ในอรรถว่า โภ ปกาโร (ประการไร) ทำอาเทศกศัพท์ เป็นกอักษร ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า กิสส ก เว จ เมื่อลบสิวิภัติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อิตถิ หลังอิมศัพท์ ลงถิปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทศอิมศัพท์ เป็นออักษร ด้วยสูตรว่า อิมสสิ ถิ ๒เปฯ จ เมื่อสูตรว่า พรเทว ๒เปฯ จาเน กำลังตามไปอยู่ นำอักษรที่ ๑ มาซ้อน (ทำตอสทิสเททวภาวะ) ด้วยสูตรว่า วคเค โฆสา ๒เปฯ มา เมื่อลบสิวิภัติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๐๐-๕๗. สูตรนี้ว่า วุทธาติ ๒เปฯ สณ จ (ให้พฤทธิสระต้นและอื่นๆ ที่มีได้ลงหลังด้วยพยัญชนะสังโยคเท่านั้น ในเพราะปัจจยที่ประกอบด้วย ณ อนุพันธ์ [ตามนัยนี้ วา ศัพท์ทำหน้าที่สัมปิตนนะ ส่วน จ ศัพท์ทำหน้าที่อวธารณะ]) ออกมาจากวิธิสูตร อันเป็นวิธีของปัจจยที่มีณเป็นอนุพันธ์ทั้งหลายมีอาทิวา วา ณปจเจ คือ ท่านอาจารย์ทำปัจจยที่มีณอักษรด้วยวิธิสูตร อันมีณอักษรเป็นอนุพันธ์ทั้งหลาย มีอาทิวา วา ณปจเจ เมื่อมีคำถามว่า ปัจจยที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์นั้น มีประโยชน์อะไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ปัจจยที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์ มีการทำวุทธิเป็นประโยชน์ จึงกล่าวสูตรว่า วุทธาติ ๒เปฯ สณ จ

อีกนัยหนึ่ง สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า เตสุ วุทธิ ๒เปฯ เทสา จ ท่านอาจารย์ทำเหมือนการทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า วุทธิ ๒เปฯ เทสา จ โดยความไม่แน่นอน เมื่อมีคำถามว่า ในเพราะปัจจย ที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์ การทำวุทธิ ย่อมมีได้ โดยไม่แน่นอนอีกหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะปัจจย ที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์ การทำวุทธิ ย่อมมีได้ ที่สระเบื้องต้นและที่พยัญชนะเบื้องต้นเท่านั้น จึงกล่าวสูตรว่า วุทธาติ ๒เปฯ สณ จ

ขยายความว่า ในเพราะปัจจยที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์อยู่หนปลาย ทำวุทธิสระตัวต้น หรือพยัญชนะตัวต้น ที่ไม่มีพยัญชนะสังโยคเป็นที่สุด อีกอย่างหนึ่ง มีความหมายว่า ในเพราะปัจจยที่มีณ

อักษรเป็นอนุพันธ์อยู่หนปลาย ทำวृทธิ สระตัวต้น ที่ไม่มีพยัญชนะสังโยคเป็นที่สุด ของสระทั้งหลาย ที่นามศัพท์ อันเป็นปกติ

วาศัพท์ในมติแรก เป็นสมุจจยัตถะ

วาศัพท์ในมติหลัง เป็นวิกัปปนัดถะ

ในคำว่า วृทธิย อทิพยณสนสฺส นี้ มีความหมายว่า นี้ของพยัญชนะตัวต้น เหตุนั้น จึงชื่อว่า อทิพยัญชนะ หรือว่า ของพยัญชนะตัวต้นนั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลาย มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นเทียว

ท่านอาจารย์กล่าวคำว่า อสโยคนตสฺส เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อปัจจัยที่เนื่องด้วยณ อนุพันธ์ แม้มืออยู่ในตัวอย่าง มีอาทิว่า ภาคฺคโว, มนฺเตยโย, กุณฺเตยโย, ปณฺเตยโย, ปณฺทโว ไม่ต้องทำวृทธิ ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสระที่ไม่มีสังโยคเป็นที่สุด

(ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิเปแนสังคหคคาถาว่า)

วาสิฎฐาทีสุ นิจจายํ, อนิจฺโจหุมปิกาทีสุ.

น วृทธิ นิลปีตาโท, ววตฺถิตฺติวิภาสโต.^{๔๑}

การพทุทธิย่อมมีอย่างแน่นอนในศัพท์ว่า วาสิฎฐ เป็นต้น

การพทุทธิย่อมมีอย่างไม่แน่นอนในศัพท์ว่า โหหุมปิก เป็นต้น

และย่อมไม่มีการพทุทธิในบทว่า นิล และ ปีต เป็นต้น เพราะ วาศัพท์

กล่าวกำหนดไว้

เพราะวาศัพท์เป็นวตฺถิตฺติวิภาส การทำวृทธิในคำมีอาทิว่าวาสิฎฐ นี้ เป็นนิจจวธิ ในคำว่า มีอสทิวา โหหุมปิก นี้ เป็นอนิจจวธิ และในคำมีอาทิว่า นิล ปีต คือ นิลศัพท์ และปีตศัพท์เป็นต้น ไม่ต้องทำวृทธิ (เป็นอสันตวธิ)

๔๐๑-๕๘. สูตรนี้ว่า มา ยูนมากโม จาเน (อย่าพทุทธิสระต้น คือ อิ และ อุ ในเพราะปัจจัย ที่ประกอบด้วย ณ อนุพันธ์ และให้ลงอาคมในที่สมควรตามสมควรได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า วृฐาติ ฯเปฯ เณ จ คือ ในเพราะปัจจัย ที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์อยู่หนปลาย ทำวृทธิสระทั้งหลาย ของยและว อันเป็นสระและพยัญชนะเดิม อันเป็นสระตัวต้น ด้วยสูตรว่า วृฐาติสฺสรสฺส วา ฯเปฯ เณ จ

^{๔๑} รุ. อธิบายสูตรที่ ๓๖๔

เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอุททาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา เวยยากรณ์โก, เนยยายิโก, เวยยาวจโจ, โทวาริโก ในเพราะปัจจัย ที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์ เมื่อทำวุทธิอิอักษรและอุอักษรทั้งหลาย อันเป็นตัวต้นซึ่งเป็นส่วนประกอบ ของอุททาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น

รูปสำเร็จว่า เวอากรณ์โก นั้นเทียว พึงมี รูปสำเร็จว่า เวยยากรณ์โก ไม่พึงมี

รูปสำเร็จว่า เนายิโก พึงมี รูปสำเร็จว่า เวยยากรณ์โก ไม่พึงมี เนยยายิโก

รูปสำเร็จว่า เวยาวจโจ พึงมี รูปสำเร็จว่า เวยยาวจโจ ไม่พึงมี เนยยายิโก

รูปสำเร็จว่า โทวาริโก พึงมี รูปสำเร็จว่า โทวาริโก ไม่พึงมี เนยยายิโก

เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุททาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ไม่ต้องทำวุทธิ สรรค์ทั้งหลาย คืออิและอุ อันเป็นส่วนหนึ่งของ สรรค์และพยัญชนะเดิม อันเป็นสรรค์ตัวต้น ในอุททาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา เวยยากรณ์โก (และ) ลงวุทธิ อาคม ในที่สมควร จึงกล่าวสูตรว่า มา ยูนมาคโม จาเน

สูตรนี้เป็นปฏิเสธวิธีสูตร และอาคมสูตร สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วย ปฏิเสธนะ การี การิยะ และภาวสัทตมิ ขยายความว่า อย่าทำวุทธิส่วนแห่งสรรค์และพยัญชนะเดิม อันเป็นตัวต้น เหล่านี้ คือ อิ และ อุ ซึ่งไม่มีพยัญชนะสังโยคเป็นที่สุด (และ) ลงวุทธิ (เอ และโอ) อาคม ในที่นั้นตามสมคร

ในคำว่า ยู นี้ ท่านทำวิเคราะห์สมาสไว้ว่า อิ จ อุ จ (อิ ด้วย อุ ด้วย) เมื่อตั้งปฐะว่า อิอุ แล้ว ทำอาเทศอิวันณะอันเป็นอักษรตัวต้น เป็นยอักษร ด้วยสูตรว่า อิวันณ โย นวา เมื่อนำพยัญชนะ ประกอบสรรค์หลัง และลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว สำเร็จรูปเป็น ยู แห่งยู คืออิวันณและอุวันณ

อาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา เวยยากรณ์โก (ผู้สาธยายไวยากรณ์) บรรดาอุททาหรณ์เหล่านั้น อุททาหรณ์ว่า เวยยากรณ์โก ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้ว ในหนหลังเทียว

อุททาหรณ์ว่า เนยยายิโก (ผู้สาธยายคัมภีร์นยาเย) มีความหมายว่า ย่อมสวดคัมภีร์นยาเย เมื่อตั้งคำว่า นิอาย แล้ว แยกนอักษรออก ในเพราะปัจจัยที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์ อยู่หนปลาย ปฏิเสธวุทธิวิธีที่มาถึง ด้วยสูตรว่า วุทธา ๆเปฯ เณ จ ด้วยสูตรนี้ ในเพราะอิอักษร อยู่หนปลาย อาเทศอิวันณะ เป็นยอักษร ด้วยสูตรว่า อิวันณ โย นวา ลงวุทธิอาคมข้าหน้ายอักษรอาเทศ ด้วยสูตรว่า มา ยูน ๆเปฯ จาเน เมื่อทำเทวภวายอักษรแล้ว เมื่อนำพยัญชนะประกอบสรรค์หลัง และลงสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ แม้ในอุททาหรณ์ว่า เวยยาวจโจ นี้ ก็นัยนี้แหละ ส่วนอุททาหรณ์ว่า โทวาริโก ข้าพเจ้า กล่าวไว้แล้วในหนหลังเทียว

(ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิเปแนสังคหคาถาว่า)

“จาเน”ติ วจนา เจตถ, ยูนมาทสภูโต.

ยเวหิ ปุพฺเพว เอโอ- วุฑฺธิโย โหนฺติ อาคมฯ^{๔๒}

อนึ่ง ในสูตรนี้ ลง เอ และ โอ ซึ่งเป็นสระพฤทธิข้างหน้า

ย และ ว ที่อาเทศมาจาก อิ และ อุ [ตามลำดับ] เพราะคำว่า จาเน
ในที่สมควร)

ในสูตรนี้ มีความหมายว่า เพราะความที่ท่านอาจารย์กล่าวคำว่า จาเน ไว้แล้ว ลงเอและโอ
อักษรเป็นอาคมอันเป็นวุทธิสระ เบื้องหน้ายและว อันเป็นอาเทศแท้และอุทั้งหลาย

๔๐๒-๕๙. สูตรนี้ว่า อาตตณฺจ (อาเทศ อิ และ อุ เป็น อา และให้ลงอาคม ในเพราะปัจจัย
ที่ประกอบด้วย ณ อนุพันธ์ ในที่อันสมควร) ออกมาจากสูตรว่า มา ยฺน ฯเปฯ เน คือ เมื่อท่านอาจารย์
ปฏิเสธการทำวุทธิวิวัฒนะและอุวัฒนะ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อาริสฺยํ, อาณฺยํ, อาสภํ, อาชฺชวํ ด้วย
สูตรว่า มา ยฺน ฯเปฯ เน ย่อมมีรูปสำเร็จทั้งหลายว่า อีสฺยํ, อิณฺยํ, อุสภํ, อุษฺชวํ เมื่อมคำถามว่า รูป
สำเร็จทั้งหลายว่า อาริสฺยํ, อาณฺยํ, อาสภํ, อาชฺชวํ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า
อุทาหรณ์ทั้งหลาย ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำปฏิเสธการทำวุทธิ เพราะอาเทศอิอักษรและอุอักษรเป็นอา
และลงริอักษรเป็นอาคม แม้ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อาริสฺยํ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการิยะและสมุจฺจยะ ขยายความว่า ความเป็นอาอักษรแห่งสระ
ทั้งหลายเหล่านี้ คือ อิ และอุ และลงริอักษรเป็นอาคม

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อาริสฺยํ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อาริสฺยํ ใน
อรรถว่า อิลิสฺส ภาโว (ความเป็นแห่งฤๅษี) นี้ ลงณปัจจัย ด้วยสูตรว่า ณฺยตตฺตา ฯเปฯ ตฺถ เมื่อกำลัง
จะดำเนินการทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า วุฑฺธาติ ฯเปฯ เณ จ หรือเมื่อกำลังจะดำเนินการปฏิเสธการทำวุทธิ
ด้วยสูตรว่า วุฑฺธาติ ฯเปฯ เณ เจ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เพราะการห้ามวิธีดังกล่าวนั้น
ทำอาเทศอิอักษรเป็นอา และลงริอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบนอนุพันธ์ และสลสิวิภัตติเป็นต้น
แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เหมือนอุทาหรณ์ที่กล่าวแล้วนั้น มีเพียงการลงริอักษรเป็น
อาคมเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์นี้ว่า อาสภํ อาชฺชวํ นี้ ลงณปัจจัยในอรรถว่าภาวะ(ความเป็น) ด้วยสูตรว่า ณ
วิ ฯเปฯ ทิทฺธิ อีกนัยหนึ่ง ลงณปัจจัยด้วยศัพท์ ในมตินี้ อาเทศอุอักษร เป็นอาอักษร ในมติหลัง อา
เทศอุอักษรตัวหน้าเป็นอาอักษร อาเทศอุอักษรตัวหลัง เป็นอว ด้วยสูตรว่า เตสฺสุ วุฑฺธิ เมื่อทำชสทิสเทว
ภาวะ ลบนอนุพันธ์ และลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า อาปายิกอ นี้ ไม่มีการอาเทศอิอักษรและอุอักษร เป็นอา

^{๔๒} ร. อธิบายสูตรที่ ๓๗๕

ในอุทาหรณ์ว่า เวมตโก, โอปนยโก และ โอปายโก นี้ เพราะไม่มีฐานะ (ความเหมาะสม)
(ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรุสตีธิเปแนสังคหคาถาว่า)

จนาธิการโต อาตตํ, อีสุสภอุชาทินํ.
อิสิสส ตุ ริการาค- โม จาตตานนตเร ภเว.^{๔๓}

อาเทศ [สระต้น]ของ อีสิ, อุสภ, อุชุ เป็นต้นเป็น อา
แล้วลง ริ อักษรเป็นอาคมในที่ติดกับ อา ของ อีสิ เพราะการ
ตามมาของ จาน ศัพท์

(ในคานานี้) มีคำอธิบายว่า เพราะการตามมาของ จาน ศัพท์ อาเทศอักษรและอุอักษร
อันเป็นสระตัวต้นของศัพท์ทั้งหลายมี อีสิศัพท์ อุสภศัพท์ และอุชุศัพท์เป็นต้น เป็นอาอักษร ส่วน อีสิ
ศัพท์ลงรอักษรเป็นอาคม ในลำดับติดกันของอาอักษรที่อาเทศ(มาจากอ้ออักษร)

๔๐๓-๖๐. สูตรนี้ว่า กวจาติ ฯเปฯ ปจจเยสุ จ (ความเป็นที่ขะและรัสสะของสระที่อยู่ต้น,
กลาง หรือหลัง ย่อมมีในเพราะปัจจัยและอื่นๆ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า วุฑธาติ ฯเปฯ
เณ จ, เตสุ วุฑธิ คือ ในเพราะปัจจัยที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์ ทำวุฑธิอาอักษรวิวัณณะและอุวัณณะ อัน
เป็นสระตัวหน้า ซึ่งไม่มีพยัญชนะสังโยคเป็นที่สุด ด้วยสูตรว่า วุฑธาติ ฯเปฯ เณ จ และทำวุฑธิได้ทั้งใน
เบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด ด้วยสูตรว่า เตสุ วุฑธิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความป็นอย่างนั้น
อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ปากาโร และ นิวาโร เหล่านั้น พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะ
แสดง อุทาหรณ์ทั้งหลาย ย่อมสำเร็จได้ ด้วยการทำให้ขะสระเป็นต้นเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ได้
บ้างในอุทาหรณ์มีอาทิวา ปากาโร, นิวาโร จึงกล่าวสูตรว่า กวจาติ ฯเปฯ จ

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า กวจิ แสดงกวจัตถะ คำว่า อาทิมชฌตฺตรานํ แสดงสัมพันธฎฐีกาโร คำ
ว่า ที่ขรสส แสดงการียะ คำว่าปจจเยสุ แสดงนิमितตสัดตมี คำว่า จ แสดงสมุจยยะ ด้วยจศัพท์ ย่อม
รวบรวมเอาคำสา อปจจเยสุ ขยายความว่า ในเพราะปัจจัยก็ตาม มิใช่ปัจจัยก็ตาม ย่อมทำที่ขะและ
รัสสะสระทั้งหลาย อันเป็นตัวต้น ท่ามกลางและที่สุด ได้บ้าง

อุทาหรณ์มีอาทิวา ปากาโร, นิวาโร, ปาสาทิ เป็นอาทิวา (ที่ขะสระต้นศัพท์)

อุทาหรณ์มีอาทิวา องคมาคิโก, โอรพภมาคิโก เป็นมัชฌเอทิวา (ที่ขะสระท่ามกลางศัพท์)
ในโอรพภศัพท์ วุฑธิอุอักษร เป็นโออักษร ด้วยสูตรว่า วุฑธาติ ฯเปฯ เณ จ

ในอุทาหรณ์ว่า ขนตี นี้ ขนตีศัพท์ เป็นอิการันต์ อิตถิลิงค์ เป็นอุตตรที่ขะ (ที่ขะสระที่สุด)

^{๔๓} รุ. อธิบายสูตรที่ ๓๗๗

ในอุทาหรณ์ว่า ตติกา นี ทำที่หะอักษรรันเป็นส่วนหนึ่งของขอักษร ด้วยสูตรนี้ เป็น
 อดตรที่หะ

ในอุทาหรณ์ว่า อณนา นี ทำที่หะอักษรรันเป็นส่วนหนึ่งของนอักษร ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า โกฎารี นี ทำที่หะอิอักษร ด้วยสูตรนี้ เป็นอดตรที่หะ

ในอุทาหรณ์ว่า องคฺลี นี ทำที่หะอิอักษร ด้วยสูตรนี้ เป็นอดตรที่หะ

ในอุทาหรณ์ว่า ปเคว นี ทำรัสสะออักษร อันเป็นส่วนของปอักษร ด้วยสูตรนี้ เป็นอาทิ
 รัสสะ (รัสสะสระต้นศัพท์)

ในอุทาหรณ์ว่า สุณณเรหิ นี ทำรัสสะออักษร อันเป็นส่วนของธอักษร ด้วยสูตรนี้
 เป็นมฆเณรัสสะ (รัสสะสระกลางศัพท์)

ในอุทาหรณ์ว่า ยถาภาวิ นี ทำรัสสะอิอักษร อันเป็นส่วนของวอักษร ด้วยสูตรนี้ เป็นอัน
 ตรัสสะ (รัสสะสระที่สุตศัพท์)

ในอุทาหรณ์ว่า โกฎาทินี ก็นยนี้่นเอง

๔๐๔-๖๑. สูตรนี้ว่า เตสุ วุทธิ (การพฤทธิ การลบ การลงอาคม การวิการ การอาเทศก
 ลับกัน และการอาเทศย้อมมีที่พยางค์ต้น กลาง หรือหลังในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า วจาติ ฯเปฯ
 จ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง ที่หะและรัสสะเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุต ด้วยสูตรว่า กวจาติ ฯเปฯ
 ปจจเยสุ จ เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การทำวุทธิ การลบ การลงอาคม การวิการ การวิปริต และการอา
 เทศ ในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุตเหล่านั้น พึงมีได้ได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า การทำวุ
 ทธิ ฯลฯ และการอาเทศ ในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุตเหล่านั้น ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า เตสุ ฯเปฯ
 เทสา จ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอธิกรณะ การียะ และอนุกัฑฒนะ ขยายความว่า การทำวุทธิ
 ฯลฯ ในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุตเหล่านั้น ย่อมมีได้บ้าง

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายโดยท่านองแห่งนัยที่กล่าวแล้วเทียว

อนึ่งในสูตรนี้ บทว่า วุทธิ ได้แก่ การกระทำเป็นออักษร เออักษร และโอักษร ของอ
 อักษร อวิณณะ และอวิณณะ ตามลำดับ เพราะความที่ท่านกล่าวไว้แล้วว่า อยุณณานญจาโย วุทธิ คำ
 ว่า โลโป ได้แก่ การมองไม่เห็น หรือ การทำการสวดไม่ได้ คำว่า อาคโม ได้แก่ การเกิดขึ้นของ อักษรที่
 ยังไม่มี(มาก่อน) ส่วน ท่านอปรอจารย์ ย่อมกล่าวถึงวิการไว้อย่างนี้ว่า

อณสส อณณภาวา โสณโณคสส จ เอกตา.

สณโณคภาโว เจกสส	วิกาโรติ ปุจฺจติ
รสสภาโว จ ทิมสส	อโถ รสสสส ทิมตา.
สณโณคภาโว เจกสส	สณโณคสส จ เอกตา.
พยณชนานํ สรตตณฺจ	อณฺณพยณชนตาปี จ.
สรสส จณฺณสฺสรตา	วุจฺจเต วิปริตตา”ติ ^{๔๔}

ความเป็นอย่างอื่นของสระและพยัญชนะอื่น ความเป็น
อักษรตัวเดียวของสังโยค และความเป็นสังโยคของอักษรตัวเดียว
ได้ชื่อว่า วิการะ

ความเป็นรัสสะของทิมะ ความเป็นทิมะของรัสสะ
ความเป็นสังโยคของอักษรตัวเดียว ความเป็นอักษรตัวเดียว
ของสังโยค ความเป็นสระของพยัญชนะ ความเป็นพยัญชนะอื่น
และความเป็นสระอื่นของสระ ได้ชื่อว่า วิปริต

อีกประการหนึ่ง ชื่อว่า วิการ ได้แก่ การกระทำวิณณะอันเป็นปกติ ให้เป็นวิณณะอย่างอื่น
เหมือนคำว่า นิโยโก และ ภจฺโจ สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นคาถาสังคหะไว้ว่า

ยถา จิตฺตสฺส วณฺณสฺส	อณฺณวณฺณปวตฺตนํ
วณฺณวิกาโรติ วิญญฺเอย	นิโยโกติ ภจฺโจติ เจติ.

การเปลี่ยนอักษร ตามที่ตั้ตั้งอยู่เดิม ให้เป็นอักษรอื่น
พึงทราบว่ วิณณวิการ ตัวอย่าง เช่น นิโยโก และ ภจฺโจ

การสลับตำแหน่งอักษร จากที่เคยตั้งอยู่ ไว้ในตำแหน่งใหม่ ด้วยอำนาจการสลับอักษรตัว
หน้าไว้หลัง อักษรตัวหลังไว้หน้า ชื่อว่า วิณณวิปริยาย เหมือนตัวอย่าง เช่น สීโห สมดังคำที่ท่านกล่าว
เป็นคาถาสังคหะไว้ว่า

วณฺณนํ จิตฺตฺถานโต	อณฺณตถ ตฺ ปวตฺตนํ
วณฺณวิปริยาโยติ	วิญญฺเอย สීโห หีสติ ยถาติ.

การสลับตำแหน่งอักษร จากที่เคยตั้งอยู่ ไว้ในตำแหน่ง

^{๔๔} นิตฺตฺสฺสฺต. อธิบายสูตรที่ ๘๕๙

ใหม่ พึงทราบว่า วัฒนวิปริยาย ตัวอย่าง เช่น สีโท หีสติ

เมื่อท่านควรจะกล่าวว่า ทีโส ท่านก็กล่าวเสียว่า สีโท เพราะทำอักษรสลับหน้า
หลังกัน

๔๐๕-๖๒. สูตรนี้ว่า อยฺวณฺณานญจาโย วุฑฺฐิ (พฤทธิสฺระ อ, อิ วัฒนฺและ อุ วัฒนฺเป็น
อา, เอ และ โอ [ตามลำดับ]ได้บ้าง [ตามนัยนี้ จ ศัพท์ทำหน้าที่รวบรวมการไม่พฤทธิ จึงประกอบไว้
หลัง วุฑฺฐิ ศัพท์]) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า วุฑฺฐาติ ๆเปฯ เณ จ, เตสุ วุฑฺฐิ คือ ท่านอาจารย์ ย่อม
ทำวุฑฺฐิสฺระทั้งหลาย ทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ด้วยสูตรทั้งหลายว่า วุฑฺฐาติ ๆเปฯ เณ จ, เตสุ
วุฑฺฐิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การทำวุฑฺฐิย่อมมีโดยความไม่แน่นอนหรือ ? ท่าน
อาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า การทำวุฑฺฐิสฺระทั้งหลาย ย่อมไม่มีโดยไม่แน่นอน แต่การทำวุฑฺฐิอักษร อิ
วัฒนฺ และอุวัฒนฺเท่านั้น ย่อมมีโดยแน่นอน จึงกล่าวสูตรว่า อยฺวณฺณานญจาโย วุฑฺฐิ

สูตรนี้ มี ๔ บท คำว่า อยฺวณฺณานํ แสดงสัมพันธฉฐฎีกาโร คำว่า จ แสดงสัมปินทนะ คำว่า
อาโย แสดงวิเสสนะ คำว่า วุฑฺฐิ แสดงการริยะ สูตรนี้เป็นปริภาสาสูตร ขยายความว่า การทำวุฑฺฐิสฺระ
เหล่านี้ คือ อา เอ และโอ แห่งอักษร อิวัฒนฺ และอุวัฒนฺ เหล่านี้ ย่อมมีตามลำดับ

อิ จ อุ จ ยุ (อิ และ อุ ชื่อว่า ยุ) ยุ เอว วนฺณา ยฺวณฺณา (วัฒนฺคือยุ จึงชื่อว่า ยุวัฒนฺ).
อ จ ยฺวณฺณา จ อยฺวณฺณา (อ และยุวัฒนฺ ชื่อว่า อยุวัฒนฺ). อา จ เอ จ โอ จ อาโย (อา, เอ และ โอ
ชื่อว่า อายะ) ลบสฺระ ลงยอักษรเป็นอาคม

อนึ่ง การกล่าวกำหนดฐานะ[แห่งวุฑฺฐิ]ว่า สฺระ อ, สฺระ อิ วัฒนฺ และสฺระ อุ วัฒนฺ ใน
สูตรนี้ มีประโยชน์เพื่อห้ามความสงสัยในการทำวุฑฺฐิ อา, เอ และ โอ อันเป็นส่วนหนึ่งของสฺระ
ทั้งหลายมี ภาทรุวาโซ, เวสามิตโต, โคตโม เป็นต้น อันเป็นปกติ

(ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสฺธิเปแนสังคหคาถาว่า)

ยถา हि कटुवृत्तिर्न, पुन वृत्ति न होति,
तथा सग्रावृत्तिर्न, आयोर्न पुन वृत्ति न.^{๔๕}

โดยแท้จริงแล้ว การพฤทธิสฺระที่พฤทธิแล้วย่อมไม่มีอีก

ในคัมภีร์ไวยากรณ์นี้ ฉนฺโต การพฤทธิ อา, เอ และ โอ ที่พฤทธิแล้ว

ตามสภาพย่อมไม่มีอีก ฉนฺนํ

เนื้อความ อันข้าพเจ้ากล่าวแล้วในหนหลังเที่ยว

^{๔๕} ร. อธิบายสูตรที่ ๓๖๕

จศัพท์ ย่อมมี เพื่อการประมวลอนุทศศัพท์ คือย่อมประมวลอนุทศศัพท์คืออาอักษร เออักษร และโออักษร และอนุทศศัพท์คือ ออักษร อิอักษร และอุอักษร

ในคัมภีร์สุดตนิทเทศ ท่านกล่าวแล้วว่า ปาฐะว่า อาอิอุทศ จ นี้เป็นปาฐะที่ถูกต้อง แล้วกล่าวว่า ย่อมประมวลเอาความเป็นอนุทศศัพท์แห่งอาอักษร อิอักษร และอุอักษร อันเป็นปกติ

ในคำนั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ ไม่ต้องทำอนุทศอาอักษร เออักษร และโออักษรเท่านั้น อันเป็นการทำให้พิเศษ แห่งอาอักษร อิอักษรและอุอักษร โดยที่แท้แล ย่อมประมวลเอาความเป็นอนุทศศัพท์ว่า แม้อาอักษร อิอักษร และอุอักษร ตามปกติ ชื่อว่าอนุทศ

ก็ในคัมภีร์ก็กระจายนะบางฉบับ กล่าวว่า ที่ชื่อว่า อนุทศ ได้แก่ อ อิ และอุ ในบางแห่งว่า อา อิ อุ เท่านั้น ชื่อว่า อนุทศ แม้ในคัมภีร์นยาสะ มีปาฐะว่า อ-อิ-อุ ไม่ชื่อว่า อนุทศ นักศึกษาทั้งหลายพึงตรวจสอบ แล้วพึงเชื่อข้อที่ถูกต้องที่สุด

จบการพรรณนาตัตถิตกัณฑ์ที่ ๘ ในนามกัป แห่งคัมภีร์ก็กระจายนวันฉนา ด้วยประการฉะนี้

๓.๓ การแปลคัมภีร์ก็กระจายนะเป็นภาษาไทยตอนว่าด้วยอาขยาตกัปวันฉนา

๓.๓.๑ ปฐมกัณฑ์วันฉนา

๓. อาขยาตกัป

๑. ปฐมกัณฑ์วันฉนาพรรณนากัณฑ์ที่ ๑

(ก-ข) ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงนามศัพท์ อันมีลวิภัตติเป็นที่สุด ด้วยนามปรกรณ์ ด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เมื่อจะแสดงอาขยาตบทอันมีลวิภัตติเป็นต้นเป็นที่สุด ซึ่งทั่วไปโดยความมีที่อาศัยเสมอกันกับนามบทเหล่านั้น หรือโดยความเป็นวิสยะและวิสยิ (อันเป็นที่ประชุมกันการกะเหล่านั้น ?) เพื่อจะแสดงการส่งเสริมความลึกซึ้งแห่งปรกรณ์ ด้วยการนอบน้อมพระศาสดาเป็นอันดับแรก จึงกล่าวคำมีอาทิว่า อาขยาตศาคร

ในคาถาทั้งสองเหล่านั้น มีโยชนาดังนี้ :- ชื่อว่า ธีรา คือ กวีทั้งหลายผู้มีปัญญา บทว่า อถ คือ ในลำดับต่อจากตัตถิตกัณฑ์ บทว่า อชชตนิตรงค คือ อันมีกลิ่นกล่าวคือวิภัตติ ๘ หมวดมีอชชตนิตรงคเป็นต้น คำว่า ธาตุชชล คือ อันมีน้ำกล่าวคือธาตุ คำว่า วิกรณาคมกอลมิน คือ อันมีปลากกล่าวคือวิกรณปัจจยอาคมและกาล คำว่า โลปานุพนธริย คือ อันมีเปือกตมกล่าวคืออนุพันธ์ที่ตั้งลบ คำว่า อตถวิภาตตี คือ มีฝั่งกล่าวคือการจำแนกเนื้อความ คำว่า อาขยาตศาคร คือ ทะเลกล่าวคือกิริยาอาขยาต ชาวเรือผู้มีปัญญากว้างขวาง ย่อมข้าม (ทะเล) ด้วยนาวาคือปัญญาอันกว้างขวาง คือด้วย

นาวาขนาดใหญ่กล่าวคือปัญญา งาม ข้าพเจ้าขอนอบน้อม พระสัมพุทธเจ้า คำว่า อนนตโคจร คือ ผู้ทรงมีพระสัมพุทธคุณ คำว่า สุโคจร คือ ผู้ทรงมีโคจรอันดีงาม สาธุชนทั้งหลาย ขอท่าน โปรดสดับฟัง คือกำหนดใคร่ครวญ โดยทำนองแห่งโสตทวาร ซึ่งไวยากรณ์ส่วนอาชยาตนี้ อันแวดล้อมด้วยเครื่องปรุงแต่งอย่างวิจิตร คือแวดล้อมด้วยกิริยาอันวิจิตรอย่างยิ่ง อันไพบุลย์ คือกว้างขวาง จากสำนักของเรา ผู้กล่าวอยู่

(ค) เพื่อให้นักศึกษาทั้งหลาย ได้ทราบการแสดงความหมายหมายแห่งอถศัพท์ ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำมีอาทิว่า อธิกาเร มงคล เจว

ในคานานั้น คำว่า อถศัพท์ ได้แก่ จักกล่าว อถศัพท์ ย่อมเป็นไปใน อธิการ (หน้าที่) ฯลฯ อปาทาน (หลีกเลี่ยง) ท่านอาจารย์ ย่อมกล่าวว่า คานานี้ บัณฑิตทั้งหลายรจนาขึ้นในภายหลัง เพราะความเป็นคานาที่ท่านไม่พรรณานาความไว้ในคัมภีร์นยาสะและคัมภีร์ปทรุปลิทธิ

ในเรื่องนั้น บทที่กล่าวกิริยา ชื่อว่า อาชยาต หมายถึง บทกิริยา และอาชยาตนั้น ได้แก่ บทที่มีกิริยาเป็นเครื่องสังเกต ซึ่งแสดงกาล การก บุรุษ และกิริยา

ในประโยคนั้น อดีตกาลเป็นต้น ชื่อว่า กาล กรรมการก กัตตุการก หรือภาวการก ชื่อว่า การก ปฐมบุรุษ มัชฌิมบุรุษ หรืออุตตมบุรุษ ชื่อว่า บุรุษ เนื้อความของธาตุมี ‘ไป’ และ ‘หุง’ เป็นต้น ชื่อว่า กิริยา บทที่มีกิริยาเป็นเครื่องสังเกต ไม่มีลิงค์(ทั้งสาม) ชื่อว่า กิริยาลกขณ

สมจริงดังคำกล่าวในคัมภีร์มหาภิรุตติว่า

“ยํ ติกาลํ ติปุริสํ, กิริยาวาจิ ติการกํ.

อติลิงค์ ทิวัจฉํ, ตทาชยาตนติ วุจจตี”ติ.^{๔๖}

บทใดมีกาล ๓ อย่าง มีบุรุษ ๓ บุรุษ แสดงกิริยา

มี ๓ การก ไม่มีลิงค์ ๓ มี ๒ พจน์ บทนั้นเรียกว่า อาชยาต

คำว่า อติลิงค์ (ไม่มีลิงค์ ๓) หมายความว่า เว้นจากลิงค์ทั้ง ๓ จริงอยู่ใน อักษรในคำว่าอติลิงค์ นี้ มีความหมายว่า “เว้น”

๔๐๖-๑. ท่านอาจารย์ เพื่อจะแสดงว่า ในปรกรณ์นี้ มีสัญญา (ชื่อ) ๒ อย่าง คือ ธาตุสัญญา และวิภัติสัญญา บรรดาสัญญาทั้ง ๒ อย่างนั้น ท่านกล่าวกล่าววิภัติสัญญาไว้ก่อน เพราะความที่วิภัติสัญญามีมากกว่า แม้ในวิภัติสัญญานั้น ท่านกล่าวสามัญญวิภัติสัญญาไว้ก่อน เพราะความที่สามัญญวิภัติสัญญามีมากกว่า แม้ในสามัญญวิภัติสัญญานั้น ท่านกล่าวปรสสพสัญญาไว้

^{๔๖} รุ. หน้า....

ก่อน เพื่อเป็นช่องทางเข้าสู่เนื้อความ จึงกล่าวสูตรว่า อถ ปุพพานิ วิภตฺตีณิ ฉ ปรสฺสพทานิ (ลำดับต่อ
แต่เนื้ไป ให้วิภตฺตี ๖ วิภตฺตีแรก ชื่อว่า ปรสฺสพท)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า กตฺตริ ปรสฺสพทํ เป็นแดนเกิด มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาจากสูตร
นั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวบทว่า กตฺตริ และบทว่า ปรสฺสพทํ ในสูตรว่า กตฺตริ
ปรสฺสพทํ โดยความเป็นวิสยะ และวิสยิ เมื่อมีคำถามว่า ปรสฺสพททั้งหลาย อันเป็นวิสยิ ในสูตรนั้น มี
จำนวนเท่าไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า บททั้งหลาย ๖ ตัว เบื้องหน้า แห่งวิภตฺตีทั้งหลายทั้งปวง
ชื่อว่า ปรสฺสพท จึงกล่าวสูตรว่า อถ ปุพพานิ ฯเปฯ ปทานิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า
ลำดับนั้น คือลำดับต่อจากตฺทิตกัณฺฑโดยไม่มีระหว่าง วิภตฺตี ๖ ตัวทั้งหลาย ข้างหน้า เหล่าใดๆ แห่ง
วิภตฺตีทั้งหลาย อันจะกล่าวต่อไป วิภตฺตีทั้งหลายเหล่านั้นๆ ชื่อว่า ปรสฺสพท

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า อถ แสดงอนันตรัตถะ คำว่า ปุพพานิ แสดงวิเสสนะ คำว่า วิภตฺตีณิ
แสดงนิพพานณฉฺฉฐิสฺสยฺญิ คำว่า ฉ แสดงสฺยญิ คำว่า ปรสฺสพทานิ แสดงสฺยญญา ฯเปฯ เป็นสฺยญญาสูตร

ขยายความว่า บท ๖ บทใดๆ ที่อยู่เบื้องต้นของวิภตฺตีที่มี ๘ หมวดมีวัตตมานาวิภตฺตีเป็น
ต้นทั้งปวง ซึ่งกล่าวไว้ต่อแต่เนื้ คือ ต่อจากตฺทิตกัณฺฑ บทเหล่านั้นมีชื่อว่า ปรสฺสพท

บทที่เป็นไป เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น ชื่อว่า ปรสฺสพท เป็นอตุตตสมาส ชื่อว่า ปรสฺสพท
เพราะแสดงกัตตุการกะ อันเป็นความหมายอื่นจากกัมมการกะ

ถามว่า ปรสฺสพทสฺยญญาณวิภตฺตีทั้งปวง พึงมีอย่างไร เพราะความที่ท่านกล่าวแล้วดั่งบ
อำนาจแห่งการกำหนดจำนวนว่า ๖

ตอบว่า เพราะความที่กล่าวแล้วด้วยอำนาจการบยณอักษรตัวหนึ่ง อันเป็นตัววิจจาคัพพท์ว่า
ฉฉ

คำว่า ตํ ยถา (วิภตฺตีเหล่านั้นคืออะไร) เป็นสรูปบุจฉา คำว่า ติ อนฺติ สิ ถ มิ ม เป็นสรูป
วิสฺชชนา

ในสรูปวิสฺชชชานี้ เมื่อท่านควรจะกล่าวว่า ติ อนฺติ สิ ถ มิ มาติ พึงเห็นการลบทิศัพพท์ที่แสดง
วอรรถว่าเป็นต้น เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ความเป็นปรสฺสพทแห่งวิภตฺตี ๔๘ ตัว เป็นอันสำเร็จได้ อีก
นัยหนึ่ง พึงเห็นว่า ท่านอาจารย์กล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งอุปลักขณนัย (นัยที่กล่าวไว้พอเป็น
ตัวอย่าง แต่ถือเอาสิ่งอื่นๆ ทั้งหมด)

มีวิสัยปจฺฉาว่า บทว่า ปรสฺสพทมิจฺจนน ตັตฺตบฺทเป็น ปรสฺสพทํ อิติ อเนน สณฺณการณน กฺวตฺโถ ตັตฺตบฺทเป็น โโก อตฺโถ มีความหมายว่า มีประโยชน์อะไร ด้วยการตั้งชื่อนี้ว่า ปรสฺสพทํ อีกนัยหนึ่ง ประโยชน์ ย่อมมี ในการแสดงสูตรไหน ?

มีวิสัยวิสัยขนาว่า ประโยชน์ ย่อมมี ในการแสดงสูตรว่า กตฺตริ ปรสฺสพทํ

๔๐๗-๒. สูตรนี้ว่า ปรานยตฺตโนปทานิ (๖ วิภคฺติเบื้องหลังชื่อว่า อตฺตโนปท) ออกมาจากสูตรก่อน การออกมานั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยสํญญีและสํญญา ขยายความว่า บททั้งหลายจำนวน ๖ บท เบื้องหลังเหล่าใดๆ แห่งภคฺติทั้งหลายทั้งปวง มีอยู่ บททั้งหลาย ๖ บทเหล่านั้นๆ ชื่อว่า อตฺตโนปท บททั้งหลาย ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ของตน ชื่อว่า อตฺตโนปท ชื่อว่า อตฺตโนปท เพราะแสดงกัมมการะกล่าวคือตัวเอง

โจทหานัย ฟังรู้ได้โดยง่าย โดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วเทียว

คำว่า ตํ ยถา (วิภคฺติเหล่านั้นคืออะไร) เป็นสรูปปจฺฉา คำว่า เต อนฺเต เส เวหฺ เอ เมหฺ เป็นสรูปวิสัยขนา

คำว่า เตน กฺวตฺโถ เป็นวิสัยปจฺฉา คำว่า อตฺตโนปทานิ ฯเปฯ ตตฺ เป็นวิสัยวิสัยขนา

๔๐๘-๓. สูตรนี้ว่า เทว เทว ฯเปฯ สา (แต่ละ ๒ วิภคฺติของปรสฺสพทและอตฺตโนปทชื่อว่า ปฐฺมบุรุษ, มัธยมบุรุษ และอุตฺตมบุรุษ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า นามมฺหิ ฯเปฯ ปจฺโหม, ตฺเมหฺ มชฺฉิมโ , อเมหฺ อุตฺตโม คือท่านอาจารย์ กล่าวถึงบุรุษทั้งหลาย ๓ ในสูตรทั้งหลาย ๓ เหล่านี้ เมื่อมีคำถามว่า บุรุษเหล่านั้นมีจำนวน เท่าไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า แต่ละ ๒ วิภคฺติของปรสฺสพทและอตฺตโนปทชื่อว่า ปฐฺมบุรุษ, มัธยมบุรุษ และอุตฺตมบุรุษ จึงกล่าวสูตรว่า เทว เทว ฯเปฯ ปุริสา

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า เทว และ เทว แสดงสํญญี คำว่า ปฐฺมมชฺฉิมุตฺตมปุริสา แสดงสํญญา สูตรนี้เป็นสํญญาสูตร ขยายความว่า บททั้งหลาย ๒ บท และ ๒ บท ของวิภคฺติทั้งหมด ๘ หมวด ฝ่ายปรสฺสพทและฝ่ายอตฺตโนปท ชื่อ ปฐฺมบุรุษ มัธยมบุรุษ และอุตฺตมบุรุษ

คำว่า ตํ ยถา (บุรุษเหล่านั้น คืออะไร) เป็นสรูปปจฺฉา (สำหรับปรสฺสพท) คำว่า ติ อนฺติ เป็นปฐฺมบุรุษ สฺติ ธิ เป็นมัธยมบุรุษ มิ ม เป็นอุตฺตมบุรุษ สำหรับอตฺตโนปท คำว่า เต อนฺเต เป็นปฐฺมบุรุษ เส เวหฺ เป็นมัธยมบุรุษ เอ เมหฺ เป็นอุตฺตมบุรุษ เป็นสรูปวิสัยขนา

๔๐๙-๔. สูตรนี้ว่า สพฺเพสเมกาภิธานเ ปโร ปุริโส (ครั้นเมื่อการกล่าวพร้อมกัน ของบุรุษทั้งหลาย ทั้งปวง อันท่านพึงกระทำ บุรุษอันเป็นเบื้องหลัง อันท่านพึงให้ประกอบ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า นามมฺหิ ฯเปฯ โหม, ตฺเมหฺ มชฺฉิมโ, อเมหฺ อุตฺตโม ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์

กล่าวถึงการเกิดขึ้นแห่งปฐมบุรุษในนามโยคะ ด้วยสูตรว่า นามมฺหิ ฯเปฯ โม การเกิดขึ้นแห่งมัธยมบุรุษในตุมหโยคะ ด้วยสูตรว่า ตุมหฺ มชฺฉิมโ การเกิดขึ้นแห่งอุตตมบุรุษในอมหโยคะ ด้วยสูตรว่า อเมหฺ อุตตโม เมื่อมีคำถามว่า จริงอยู่ เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ครั้นเมื่อการกล่าวพร้อมกัน ในการประกอบนามโยคะกับตุมหโยคะ นามโยคะกับอมหโยคะ ตุมหโยคะกับอัมหโยคะ และนามโยคะกับตุมหโยคะกับอมหโยคะ บุรุษทั้งหลายเหล่านั้น ฟังมีอย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า

บรรดาการประกอบทั้งหลายทั้งปวง คือ ในการประกอบนามโยคะกับตุมหโยคะ หรือ นามโยคะกับอมหโยคะ หรือ ตุมหโยคะกับอัมหโยคะ หรือ นามโยคะกับตุมหโยคะกับอมหโยคะ บุรุษอื่น กล่าวคือมัธยมบุรุษ อันท่านย่อมนำเอา ในการประกอบนามโยคะกับตุมหโยคะ หรือว่า ในการประกอบนามโยคะกับอมหโยคะ บุรุษอื่น กล่าวคืออุตตมบุรุษ อันท่านย่อมนำเอา หรือว่า ในการประกอบตุมหโยคะกับอมหโยคะ บุรุษอื่น กล่าวคืออุตตมบุรุษ อันท่านย่อมนำเอา หรือว่า ในการประกอบนามโยคะกับตุมหโยคะกับอมหโยคะ บุรุษอื่น กล่าวคืออุตตมบุรุษ อันท่านย่อมนำเอา ในเมื่อการกล่าวพร้อมกัน จึงกล่าวสูตรว่า สพฺเพสเมกาภิธานเ ปโร ปุริโส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า บุรุษอื่น อันท่านฟังถือเอา ในกามีที่อาศัยเคียงเสมอกันแห่งบุรุษทั้งหปนทั้งปวง

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยสัมพันธฉนฺธิ ภาวสัตตตมิ ตัพพิเสสนะ และกัมมัตถะ สูตรนี้เป็นปริภาสาสูตร ขยายความว่า ครั้นเมื่อการกล่าวพร้อมกัน ของบุรุษทั้งหลาย ๓ อย่าง คือ ปฐมบุรุษกับมัธยมบุรุษ ปฐมบุรุษกับอุตตมบุรุษ มัธยมบุรุษกับอุตตมบุรุษ ทั้งปวง อันท่านฟังกระทำ บุรุษอันเป็นเบื้องหลัง อันท่านฟังให้ประกอบ ในการกล่าวในกาลเดียวกัน และกล่าวกิริยาเสมอกัน

ถามว่า หากว่า ฟังถือเอาอย่างไร ?

ตอบว่า ฟังถือเอาปโรปิริส กล่าวคือถอักษรและมอักษร รวม ๔ วาระ คือ :-

(๑) ในเมื่อจะกล่าวว่า โส จ ปจติ, ตวณฺจ ปจสิ (เขาก้หฺง ท่านก้หฺง) นี้ ให้กระจายรูปว่า ตุมหฺ ปจถ (ท่านทั้งหลาย ย่อมหฺง)

(๒) ในเมื่อจะกล่าวว่า โส จ ปจติ, อหณฺจ ปจามิ (เขาก้หฺง ข้าพเจ้าก้หฺง) นี้ ให้กระจายรูปว่า มยํ ปจาม (เขาและข้าพเจ้าย่อมหฺง)

(๓) ในเมื่อจะกล่าวว่า ตวณฺจ ปจสิ, อหณฺจ ปจามิ (ท่านก้หฺง ข้าพเจ้าก้หฺง) นี้ ให้กระจายรูปว่า มยํ ปจาม (เขาและข้าพเจ้าย่อมหฺง)

(๔) ในเมื่อจะกล่าวว่า โส จ ปจติ, ตวณฺจ ปจสิ, อหณฺจ ปจามิ (เขาก้หฺง ท่านก้หฺง ข้าพเจ้าก้หฺง) นี้ ให้กระจายรูปว่า มยํ ปจาม (เขาและข้าพเจ้าย่อมหฺง)

ก็ในการกล่าว ไส จ ปจติ, ตวณจ ปจิสสสิ, อหิ ปจี (เขาย่อมหุง ท่านจักหุง และเราหุง แล้ว เป็นต้น ย่อมไม่ไม่เป็นปโรปุริส เพราะความที่กิริยาบั้นมีกาลต่างกัน อันท่านย่อมกล่าว ชื่อว่า อภิธาน (การกล่าว) การกล่าวพร้อมกัน ชื่อว่า เอกภิธาน ในการกล่าวพร้อมกันนั้น มีความหมายว่า ในการกล่าวพร้อมกัน คำว่า ปโร ปุริโส ได้แก่ บุรุษอื่นกล่าวคือถอักษร และมอักษร

ถามว่า ปโยคะ (การประกอบ)เหล่านี้ ย่อมสำเร็จได้ด้วยสูตรก่อนๆ มิใช่หรือ

ตอบว่า ปโยคะเหล่านั้น ในการกล่าวต่างๆ กัน ในกาลต่างๆ กัน ของบุรุษทั้งหลาย เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ด้วยสูตรก่อนๆ แต่ว่า ปโยคะเหล่านั้น ในการกล่าวพร้อมกัน ในกาลเดียวกัน ของบุรุษทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายของปโรปุริส มีอาทิว่า ตูเมห ปถถ, มยิ ปจาม (ท่านย่อมสวด เราย่อมสวด) บรรดาอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า ตถถ ตูเมห ปถถ (ท่านย่อมสวด) นี้ ตั้งปฐชาตุ มีตุมหเป็นบทหน้า ด้วยสูตรว่า ลิงคณจ นิบุชชเต ตั้งคำนี้ว่า ปจ วยิตติย วาจาย (ปจ เป็นไปในอรรถ ว่ากล่าวชัดเจน ชื่อว่า ธาตุ ด้วยสูตรว่า ภูวาทโย ธาตโว แยกปฐชาตุ ลบอักษรรเนเป็นสระที่สุธาตุ ด้วยสูตรว่า ธาตุสสนโต โลโปเนกสสรสส เมื่อมีความเป็นไปแห่งปัจจัยจำนวนมากมีวัตตมานาวิภัตติ เป็นต้นที่ลงในฐานะของธาตุ เพราะปริภาสาว่า วัตติจฉานุพุพิกา สททปปฏิปัตติ (ความเป็นไปของ ศัพท์ย่อมมีได้ตามลำดับความต้องการของผู้กล่าว) เมื่อปรารถนาเพื่อจะกล่าววัตตมานาวิภัตติ ตั้งวิภัตติทั้งหลายมีติวิภัตติเป็นต้น ชื่อว่า วัตตมานา ด้วยสูตรว่า ติ อนติ ฯเปฯ เอ เมห เพราะอาศัยสูตร ว่า กาลे ลงวัตตมานาวิภัตติทั้งหลายในปัจจุบันกาล คือในกิริยาที่เป็นปัจจุบัน ด้วยสูตรว่า วัตตมานา ฯเปฯ ปุปนเน เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนด้วยอำนาจฐานะแห่งวิภัตตินั้น ลงวัตตมานา วิภัตติทั้งหลาย หลังธาตุ โดยปริภาสาว่า ธาตุลึงเคหิ ฯเปฯ ยา เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอน ด้วยอำนาจแห่งปรัสสบทหรืออัตตโนบท แห่งวิภัตติแม่เหล่านั้น เพราะปริภาสาว่า ความเป็นไป ฯลฯ ความต้องการของผู้กล่าว ตั้งวิภัตตินั้นเป็นปรัสสบท ด้วยสูตรว่า อถ พุพพานิ ฯเปฯ ปทานิ ลงปรัสส บททั้งหลาย ในกัตตุการกะ ด้วยสูตรว่า กตตริ ปรัสสบท เมื่อมีความเกี่ยวข้องกับความไม่แน่นอนของ วิภัตติเหล่านั้น ด้วยอำนาจแห่งปฐมบุรุษ มัชยมบุรุษ หรืออุตตมบุรุษ เพราะปริภาสาว่า ความเป็นไป ฯลฯ ความต้องการของผู้กล่าว ตั้งวิภัตติเหล่านั้น เป็นมัชยมบุรุษ ด้วยสูตรว่า เทว เทว ฯเปฯ ปุริสา ทำปริภาสาว่า สพเพสมกภิธานเ ปโร ปุริโส เมื่อมีความเกี่ยวข้องกับความไม่แน่นอนของวิภัตติ เหล่านั้น ด้วยอำนาจแห่งเอกวงนะหรือพหุวงนะ ในเมื่อต้องการกล่าวความหมายของนามศัพท์หลาย สิ่ง ตามกฎทั่วไปว่า พหุมหิ วัตตพเพ พหุวงน (เมื่อควรกล่าวหลายสิ่ง ให้ลงวิภัตติฝ่ายพหุวงน) ลงถ วิภัตติ มัชยมบุรุษพหุวงนะ ในเพราะถวิภัตติ ลงปัจจัย หลังธาตุด้วยสูตรว่า ภูวาทิโต อ นำพยัญชนะ ประกอบสระหลัง เมื่อสำเร็จรูปเป็น ปถถ

ตั้ง ตุมเห นั้น ชื่อกัตตุ เพราะความที่ตุมหโยคะ ที่แสดงกัตตุกล่าวคือความสำเร็จ เป็นการมองหากิริยาอาชยาดที่แสดงกัตตุว่า ปถถ ด้วยสูตรว่า โย กโรติ ส กตตา ลงปฐมพหุจนะโยวิภัตติ ในอรรถว่าลิงค์ ในอรรถกัตตุ ด้วยสูตรว่า ลิงคตเถ ปธมา เพราะความไม่เป็นไปแห่งลิงค์ แห่งอรรถว่ากัตตุ นั้น อาเทศโยวิภัตติ ที่ลงหลังตุมหศัพท์ อันเป็นอักษรันต์ เป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า สพพนาม ๆเปฯ โม เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว เป็นอันสำเร็จปฐมวาระว่า ตุมเห ปถถ

อนึ่ง ในปโรปุริสนี้ หมวด ๒ แห่งโยคะ(นามโยคะกับตุมหโยคะ)ว่า โส จ โส จ ตวณจ จัดเข้าในอรรถนี้ว่า ตุมเห แม้หมวด ๒ แห่งบุรุษว่า ติ + ลี ก็ไม่ควรประกอบ เพราะความเป็นกิริยาศัพท์ กล่าวกาลเดียวกัน แต่บุรุษอื่นกล่าวคือ ถอักษร ย่อมแสดงหมวด ๒ แห่งบุรุษนั้นนั่นแหละ แม้ในวาระที่เหลือ ก็ควรประกอบปโรปุริสเหมือนอย่างนี้

ก็ในคัมภีร์นยาสะท่านกล่าวไว้แล้วว่า

ท่านแสดงวาระ ๕ อย่าง คือ

$$\text{ติ} + \text{ลี} = \text{ถ}, \text{ติ} + \text{มิ} = \text{ม},$$

$$\text{ลี} + \text{มิ} = \text{ม}, \text{ติ} + \text{ลี} + \text{มิ} = \text{ม},$$

$$\text{ติ} + \text{อนติ} + \text{ลี} + \text{ถ} + \text{มิ} = \text{ม}$$

อนึ่ง ในคัมภีร์สัททนีตินี้ ท่านกล่าวแล้วว่า

ท่านแสดงวาระ ๕ อย่าง คือ :-

$$\text{ติ} + \text{ลี} = \text{ถ}, \text{ติ} + \text{มิ} = \text{ม}$$

$$\text{ลี} + \text{มิ} + \text{ม} = \text{ม}, \quad \text{ติ} + \text{ลี} + \text{มิ} + \text{ม} = \text{ม},$$

$$\text{อนติ} + \text{ลี} + \text{ถ} = \text{ถ}, \text{อนติ} + \text{มิ} + \text{ม} = \text{ม},$$

$$\text{ถ} + \text{มิ} + \text{ม} = \text{ม}, \quad \text{อนติ} + \text{ถ} + \text{มิ} + \text{ม} = \text{ม},$$

$$\text{ติ} + \text{อนติ} + \text{ลี} + \text{ถ} = \text{ถ}, \text{ติ} + \text{อนติ} + \text{มิ} + \text{ม} = \text{ม},$$

$$\text{ลี} + \text{ถ} + \text{มิ} + \text{ม} = \text{ม}, \text{ติ} + \text{อนติ} + \text{ลี} + \text{ถ} + \text{มิ} + \text{ม} = \text{ม},$$

แม้ในวาระที่เหลือ ก็นัยนี้

ในปโรปุริสนี้ พระพุทธปิยะเถระ ผู้แต่งคัมภีร์ปทรูปสิทธิ อาศัยคัมภีร์จันทพยากรณ์ พระเถระผู้แต่งคัมภีร์นยาสะ อาศัยคัมภีร์กลาป ท่านพระอัคควังสเถระ ผู้แต่งคัมภีร์สัททนีติ อาศัยพระบาลี

๔๑๐-๕. สูตรทั้ง ๓ เหล่านี้ว่า นามมฺหิ ฯเปฯ ปจฺโม (เมื่อค่านามมีความหมายเสมอกันกับกริยา ปรากฏอยู่ก็ตาม ไม่ปรากฏอยู่ก็ตาม ให้ลงปฐมบุรุษ), ตฺเมห มชฺฉิมฺโ (เมื่อ ตฺเมห ศัพท์มีความหมายเสมอกันกับกริยา ปรากฏอยู่ก็ตาม ไม่ปรากฏอยู่ก็ตาม ให้ลงมัธยมบุรุษ) , อเมห อุตฺตโม (เมื่อ อเมห ศัพท์มีความหมายเสมอกันกับกริยาปรากฏอยู่ก็ตาม ไม่ปรากฏอยู่ก็ตาม ให้ลงอุดมบุรุษ) ออกมาจากสูตรก่อนนั่นเอง ท่านอาจารย์กล่าวถึงปริสัสัญญาทั้ง ๓ ด้วยสูตรว่า เทว เทว ฯเปฯ ปริสา เมื่อมีคำถามว่า ปฐมบุรุษย่อมี ฯลาฯ อุตตมบุรุษย่อมีที่ไหน ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เมื่อค่านามปรากฏอยู่ ปฐมบุรุษย่อมี เมื่อตฺเมหศัพท์ ปรากฏอยู่ มัธยมบุรุษ ย่อมี เมื่ออเมหศัพท์ปรากฏอยู่ อุตตมบุรุษ ย่อมี จึงกล่าวสูตรทั้งหลายว่า นามมฺหิ ฯเปฯ ปจฺโม ตฺเมห มชฺฉิมฺโ และ อเมห อุตฺตโม

สูตรนี้มี ๕ บท แสดงด้วย ภาวสัจตมฺหิ ตัฟพิเสสนะ สมฺจจยะ ตัฟพิเสสนะ และวิสยิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อนามที่แสดงความให้สำเร็จ กล่าวคือการมีที่อาศัยเสมอกัน อันท่านแม่ประกอบอยู่ หลังธาตุทั้งปวง ปฐมบุรุษย่อมี ความหมายและรูปวิเคราะห์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อนึ่ง ในสูตรนี้ เมื่อคำว่า นามมฺหิ แม้อันท่านกล่าวแล้ว ด้วยอำนาจสามัญ เพราะความท่านจารย์จักกว่า ตฺเมห มชฺฉิมฺโ, อเมห อุตฺตโม ฟังทราบว่ วัณบุรุษทั้งสอง (มัธยม และอุตตมะ) เหล่านี้ แล้วถือเอาเฉพาะที่กล่าวการกะ ในคำว่า ตฺลยาธิกรณฺเ นี้ ถามว่า ความเป็นตฺลยาธิกรณฺเ (มีความหมายเสมอกัน) ของนามและอาชยาด ย่อมมีได้อย่างไร ? ข้าพเจ้าจะกล่าวเฉลย :- นามโยคะ กล่าวคือการกล่าวการกะ ทำเหตุให้เป็นไปแต่ละอย่าง ในบรรดาเหตุแห่งความเป็นไปของศัพท์ ๕ ประการ ย่อมกล่าว ย่อมแสดง คือย่อมประกาศการกะ กล่าวคือความสามารถทำกริยาให้สำเร็จอันมีเหตุเป็นที่สุด แม้อันอาชยาด ทำเหตุแห่งความเป็นไปของกริยา ย่อมกล่าว ย่อมแสดง คือย่อมประกาศการกะนั้นนั่นเอง กล่าวคือความสามารถทำกริยาให้สำเร็จอันมีเหตุเป็นที่สุด เพราะกล่าว แสดง คือประกาศการกะ กล่าวคือความสามารถทำกริยาให้สำเร็จอย่างหนึ่ง ของนามและอาชยาดทั้งสอง ความเป็นตฺลยาธิกรณฺเของนามและอาชยาดเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการฉะนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โส คจฺฉติ (เขา ไปอยู่) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โส คจฺฉติ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ตั้ง คมฺ - สบฺป ธาตุ เป็นไป ในการไป, การถึง มีตสัพพามเป็นบทหน้า เป็นธาตุ ด้วยสูตรว่า ภูวาทโย ธาตุโว แยกมอักษร ออกจากอุอักษร ลบสระที่สระแห่งธาตุ ด้วยสูตรว่า ธาตุสนฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส ตั้งชื่อวัตตมาน และชื่อปฐมบุรุษ ทำให้เป็นวัตตมานา วิภตติปรสสทปฐมบุรุษ ด้วยสูตรนี้ เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนแม่แห่งวิภตตินั้น ทำตามกฎทั่วไปว่า ในเมื่อต้องการกล่าวความหมายของกริยาศัพท์เป็นสิ่งเดียว ตามกฎทั่วไปว่า เอกมฺหิ วัตตพเพ เอกวจนฺ (เมื่อควรกล่าวสิ่งเดียว ให้ลงวิภตติฝ่ายเอกวจนฺ) แล้ว ลงติวิภตติฝ่ายเอกวจนฺ ใน

เพราะติวิภัตติ ลงอปัจจัยหลังธาตุ ด้วยสูตรว่า ภูวาทีโต อ อาเทศมอักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจณ ด้วยสูตรว่า คมิสสนโต จโน วา สพพาสุ นำพยัญชนะประกอบสระหลัง สำเร็จรูปว่า คจจติ เพราะความที่นามบทแสดงกัตตุกล่าวคือความสามารถทำกริยาให้สำเร็จ มองหากริยาบทที่เป็น อาชยาตบทกัตตุว่าจกว่า คจจติ ตั้งศัพท์นามนั้น ชื่อกัตตา ด้วยสูตรว่า โย โกรติ ส กตตา และเพราะ ความกัตตานั้นไม่ล่วงเลยลึงค์ตณะ ลงสิปฐมาวิภัตติในอรรถว่าลึงค์ ที่กล่าวอรรถกัตตา ด้วยสูตรว่า ลิงคตเถ ปจมา ในเพราะสิวิภัตติ อาเทศอักษร เป็นสอักษรด้วยสูตรว่า เอตเตสนโต หลังอการันต์ ปุงลึงค์ อาเทศสิวิภัตติเป็น โออักษร ด้วยสูตรว่า โส เมื่อลบสระหน้า และนำพยัญชนะประกอบสระ หลังแล้ว เป็นอันสำเร็จรูปว่า โส คจจติ

ในอุทาหรณ์ว่า โส คจจติ นี้ คำว่า โส เป็นนามโยคะ และเป็นกัตตุว่าจกกล่าวคือ ความสามารถทำกริยาให้สำเร็จ ในคำว่า คจจติ นี้ แม้ติวิภัตติกล่าวคือวิภัตติฝ่ายปรัสนสพ กล่าวกัตตุ การกเท่านั้น กล่าวคือความสามารถทำกริยาให้สำเร็จ เพราะความที่ท่านอาจารย์กล่าวไว้แล้วว่า กต ตรี ปรัสนสพ เพราะเหตุนั้น ความที่นามและอาชยาตเหล่านั้น มีความหมายเสมอกัน ย่อมมีได้ ใน อุทาหรณ์ว่า เต คจจนติ (เขาทั้งหลาย ไปอยู่) นี้ มีเพียงการลงพหูวนะเท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า คจจติ, คจจนติ (ย่อมไป) มีการประกอบรูปศัพท์เช่นนั้น เพราะ ความที่ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งการไม่ประกอบนามโยคะ (แม้เมื่อนามโยคะไม่ปรากฏ)

อุทาหรณ์ว่า เตน หลณเส ตวี (เธอ อันเทวที่ตนนั้น ย่อมฆ่า) ก็อุทาหรณ์นั้น

เมื่อมีความเป็นไปแห่งปัจจัยจำนวนมาก เพราะความที่การตั้งชื่อว่า ธาตุที่ได้แล้วว่า หน ธาตุ หีสาคดีสุ เป็นไปการเปียดเบียนและไปเป็นต้น ไม่มีความหมายเสมอกันกับนามโยคะ ตั้งติเป็นต้น ชื่อวิภัตติ และตั้งชื่อว่า อตตโนบท ลงอตตโนบทด้วยสูตรว่า อตตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนิ ตั้งชื่อว่า ปฐมบุรุษ มัชฌมบุรุษ และอุตตมบุรุษ เมื่อสูตรว่า นามมहि ฯเปฯ โม ตามไปอยู่ ตั้งเป็นมัชฌมบุรุษ ด้วย สูตรว่า ตุมฺเห มชฺฌิมโ เพราะปริภาษว่า เมื่อควรกล่าวสิ่งเดียว ให้ลงวิภัตติฝ่ายเอกวนะ ลงเสวิภัตติ เอกวนะในเพราะเสวิภัตติ ลงอปัจจัยหลังธาตุ ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ โย เพาะอาศัยปัจจัยนั้น นั้นเอง อาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ พร้อมยปัจจัยเป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า ตสฺส จวคฺค ฯเปฯ ธาตฺวนตสฺส ทำเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปฺรเทวภาโว จาเน เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึง ทรารูปสำเร็จ

๔๑๑-๖. สูตรนี้ว่า ตุมฺเห มชฺฌิมโ (เมื่อ ตุมฺเห ศัพท์มีความหมายเสมอกันกับกริยา ปรากฏ อยู่ก็ตาม ไม่ปรากฏอยู่ก็ตาม ให้ลงมัชฌมบุรุษ) นัยแห่งการออกมาอันเรากล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท ภาวสัตตมี และวิสยิ สุตตวันณนาทั้งหลายมีปัททะเป็นต้น พึงรู้ได้โดยง่าย เทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ตวิ ยาสี (ท่าน ย่อมไป) ก็ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า ตวิ ยาสี นี้ ตั้งยธาธาตุนั้นมีตุมหศัพทเป็นบพหน้า ตั้งตุมหศัพทอันกล่าวถึงความสามารถทำกิริยาให้สำเร็จ ชื่อกัตตุ และลงวิภตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฟังให้สำเร็จรูปว่า ตวิ เพราะความไม่มีมือเนกสระของศัพทที่ตั้งเป็นธาตุนั้นได้แล้วว่า ยธาธาตุนั้นเป็นไปในความถึง, บรรลุ ไม่ต้องลบที่สุดธาตุนั้น ตั้งชื่อวิภตติเป็นต้น ตั้งชื่อว่า ปรัสสพทเป็นต้น ตั้งชื่อมัธยมบุรุษ เมื่อลงสิมมัธยมบุรุษเอกวจนะ ฟังทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ว่า ตุมเห ยาด (ท่านทั้งหลาย ย่อมไป) มีเพียงพหูวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่างอุทาหรณ์ที่เหลือ มีนัยที่กล่าวแล้ว

ในอุทาหรณ์ว่า ตยา ปจเจเต โอทโน (ข้าอันท่านย่อมหุง) นี้ ตั้งปจเจธาตุนั้นมีตุมหศัพทเป็นบพหน้า ตั้งชื่อว่า ธาตุ ลบธาตวันตสระ เพราะความไม่มีตุมหโยคะ จึงไม่ต้องตั้งเป็นมัธยมบุรุษ ด้วยสูตรนี้ เมื่อมีความเป็นไปแห่งปัจจัยจำนวนมาก ตั้งชื่อว่า วัตตมานา ตั้งชื่อว่า วัตตมานาวิภตติเป็นต้น และตั้งชื่อว่า อตตโนบพ ลงอัตตโนบพด้วยสูตรว่า อตตโน ๆเปฯ กम्मนิ ตั้งชื่อปฐมบุรุษ มัธยมบุรุษ และอุตตมบุรุษ เพราะความที่อุตตโนบพเป็นบพมองหากัมมะ ลงเตวิภตติปฐมบุรุษเอกวจนะ ในอรรถแห่งกัมมะ ด้วยสูตรว่า นามมทึ ๆเปฯ โม ในเพราะเตวิภตติ หลังปจเจธาตุนั้นลงปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาวกมเมสุ โย ทำอาเทศยปัจจัยพร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุนั้น เป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า ตสส จวคคยการวการตต สธาตวันตสส ทำสทิสพยัญชนะเทวภาวะ สำเร็จรูปเป็น ปจเจเต เพราะความที่นามบพกล่าวการกระทำ กล่าวคือความสามารถทำกิริยาให้สำเร็จ เป็นนามบพที่มองหากิริยาอาชยชาติที่เป็นกัมมวาจก ว่า ปจเจเต ตั้งนามบพนั้นเป็นวุตตกัมมะ และเพราะความที่อรรถแห่งวุตตกัมม ไม่ล่วงเลยอรรถแห่งลิงค์ ลงสิปฐมาวิภตติเอกวจนะในอรรถว่าลิงค์ อันประกอบด้วยอรรถว่าวุตตกัมม ด้วยสูตรว่า ลิงคตเถ ปจมา เมื่อทำอาเทศวิภตติ เป็น เออักษรเป็นต้นแล้ว เป็นอันสำเร็จรูปเป็น ปจเจเต โอทโน

๔๑๒-๗. สูตรนี้ว่า อเมห อุตตโม (เมื่อ อเมห ศัพทมีความหมายเสมอกันกับกิริยาปรากฏอยู่ก็ตาม ไม่ปรากฏอยู่ก็ตาม ให้ลงอุตตมบุรุษ) นัยแห่งการออกมาอันเรากล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๒ บพ วิสยะ และวิสยิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อหิ ยชามิ (เรา ย่อมบูชา) ก็ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า อหิ ยชามิ (เรา ย่อมบูชา) ยช ธาตุในความหมายว่า การบวงสรวงเทพเจ้า, ทำการรวบรวม และให้ มีอมหศัพทเป็นบพหน้า เป็นธาตุนั้นด้วยสูตรว่า ภูวาทโย ธาตโว ลบธาตวันตสระ ตั้งชื่อวัตตมานเป็นต้น ตั้งชื่อว่า ปรัสสพท และชื่อปฐมบุรุษ มัธยม และอุตตมบุรุษ ลงเสวิภตติเอกวจนะอุตตมบุรุษ หลังธาตุนั้นด้วยสูตรนี้ ในเพราะมิวิภตติ หลังธาตุนั้นลงปัจจัย ทำที่ชะอักษรเป็นอาอักษรด้วยสูตรว่า อกาโร ทิมิ ๆเปฯ เมสุ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว (สำเร็จรูปเป็นยชามิ) ตั้งอมหศัพทชื่อกัตตา โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะความที่อรรถแห่งกัตตา ไม่ล่วงเลยอรรถแห่งลิงค์ ลงสิปฐมาวิภตติเอกวจนะในอรรถว่าลิงค์ อันประกอบด้วยอรรถว่ากัตตา ด้วยสูตรว่า ลิงคตเถ ปจ

มา เมื่อทำอาเทศอมหศัพท์พร้อมวิภัติเป็นอหิ ด้วยสูตรว่า ตวมหิ สิมหิ จ สำเร็จรูปเป็น อหิ ยชามิ ใน อุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงเป็นพหูพจน์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์นอกนี้ ท่านกล่าวแล้ว ด้วยอำนาจแห่งความไม่ปรากฏอยู่แห่งอมหโยคะ

อุทาหรณ์ว่า มยา อิซชเต พุทโธ (พระพุทธเจ้าอันเราย่อมบูชา) มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ตั้งยชธาตุอันมีอมหศัพท์เป็นบทหน้า ตั้งชื่อว่าธาตุเป็นต้น เพราะความไม่มีแห่งอมหโยคะ จึงไม่ต้องตั้งเป็นอุตตมบุรุษ ด้วยสูตรนี้ ตั้งชื่อว่า วัตตมานาวิภัติเป็นต้น และตั้งชื่อว่า อัตตโนบทเป็นต้น ตั้งชื่อว่า ปฐมบุรุษ ลงเตวิภัติ ปฐมบุรุษเอกพจน์ ด้วยสูตรว่า นามมฺหิ ฯเปฯ โม ในเพราะเตวิภัติ หลังธาตุ ลงยปัจจย ด้วยสูตรว่า ภาวกมเมสุโย เมื่อสูตรว่า ยมฺหิ ทาธามาธาหาปามหมลาทินมิ ตามไปอยู่ ทำอาเทศยอักษรอันเป็นอักษรเบื้องต้นของยชธาตุ เป็นอิ ด้วยสูตรว่า ยชสสาทิสฺสฺสฺสฺส เพราะอาศัยสูตรว่า ภาวกมเมสุโย ทำอาเทศยปัจจยพร้อมที่สุดธาตุ เป็นจวรฺรค ด้วยสูตรว่า จวคฺคยการวการตฺตฺ สธาตฺวนตฺสฺส ทำสทิสเทวภาวะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว (สำเร็จรูปเป็น อิซชเต)

หลังอมหศัพท์ ลงนาตติยาวิภัติ ทำอาเทศอมหศัพท์พร้อมนาวิภัติ เป็นมยา ด้วยสูตรว่า นามมฺหิ ฯเปฯ ยา เพราะความที่นาม (พุทฺธ) ศัพท์ เป็นศัพท์มองหากริยาอาชยาตกัมมวจาก จึงตั้งนาม (พุทฺธ)ศัพท์นั้น เป็นวุตตกัมมสฺสฺสฺสฺส และเพราะความที่อรรถแห่งวุตตกัมม ไม่ล่วงเลยอรรถแห่งลิงค์ ลงสิปฐมาวิภัติเอกพจน์ในอรรถว่าลิงค์ อันประกอบด้วยอรรถว่าวุตตกัมม ด้วยสูตรว่า ลิงคตเถ ปจมา เมื่อทำอาเทศสิวิภัติ เป็นโออักษรเป็นต้นแล้ว เป็นอันสำเร็จรูปเป็น มยา อิซชเต พุทโธ

๔๑๓-๘. สูตรนี้ว่า กाल (เมื่อกริยา[ปรากฏอยู่] ให้ลงวิภัติ) ออกมาจากวิภัติการกสูตรทั้งหลาย ๘ สูตรว่า วัตตมานา ปจฺจฺปฺนเน, อาณตฺยาลิฏฺเฐ ฯเปฯ ปณฺจมี, อนุมติ ฯเปฯ สตฺตมี, อปจฺจกฺเข ฯเปฯ ตีเต, หิโยปฺภฺติ ฯเปฯ ตฺนึ, สมิเปชฺชตฺนึ, อนาคต, ภาวฺสสนฺตี, กริยาตฺปนเน ฯเปฯ ปตติ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงอำนาจทั้งหลาย ๘ มีปัจจุบันเป็นต้น ด้วยวิภัติการกสูตร ๘ สูตร มีสูตรว่า วัตตมานา ปจฺจฺปฺนเน ตี เป็นต้น เมื่อมีคำถามว่า อรรถว่าอำนาจเหล่านั้น คืออะไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า อำนาจทั้ง ๘ เหล่านั้น คือกาล (กริยา) จึงกล่าวสูตรว่า กาล

บรรดาสูตรทั้ง ๔ มีสัญญาสูตรเป็นต้น สูตรนี้เป็นอธิการสูตร กรณฺ กาลโร (กาละ คือ การกระทำ) กาลโรเยว กาลโล (กาลโร นั้นแหละ เป็น กาล) อาเทศ รอักษร เป็น ลอักษร

๔๑๔-๙. สูตรนี้ว่า วัตตมานา ปจฺจฺปฺนเน (เมื่อปรากฏปัจจุบันกาล ลงวัตตมานาวิภัติ) ออกมาจากสูตรว่า วัตตมานา ฯเปฯ เอ เมห คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงวัตตมานาวิภัติ ด้วยสูตรว่า วัตตมานา ตี อนุติ ฯเปฯ เอ เมห เมื่อมีคำถามว่า วัตตมานาวิภัติยอมลงในอรรถอะไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า วิภัติทั้งหลายมีตีเป็นต้น ย่อมลงในกาลที่เป็นปัจจุบัน คือในกริยาที่เป็นปัจจุบัน จึงกล่าวสูตรว่า วัตตมานา ปจฺจฺปฺนเน

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสัย และวิสยะ ขยายความว่า วัตตมานีวิกัตติทั้งหลาย ย่อมลงในกิริยาอันประกอบด้วยปัจจุบันกาล ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลงวิกัตติในกิริยาปัจจุบันกาล เพราะความไม่มีแห่งการลงวิกัตติในกาล

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์ปทรุปลิทธิว่า

กิริยาย คมยมานาย	วิกัตตินิ วิธานโต
ธาตุเหว ภาวนตีติ	สิทธิ ตยาทิวิกัตติโย. ^{๔๗}

(เนื้อความนี้)ว่า ลง วิกัตติมี ติ เป็นต้นหลังธาตุนั้นเทียว
 ย่อมเป็นที่รู้จักได้ เพราะลงวิกัตติเมื่อกิริยาปรากฏอยู่

ในคานานั้น มีความหมายว่า บทว่า กิริยาย กิริยา อันเป็นอรรถของธาตุ บทว่า คมยมานาย อันท่านรู้อยู่ วิกัตติทั้งหลายมีติวิกัตติเป็นต้น ย่อมลงหลังจากธาตุนั้นเอง เพราะการลงติวิกัตติเป็นต้น เนื้อความนี้ เป็นอันสำเร็จแล้วด้วยประการฉะนี้

กาล (กิริยา) ทั้งหลาย ย่อมเป็นไป เพราะเหตุนั้น กาลเหล่านั้น ชื่อว่า วัตตมานา ได้แก่ กิริยากล่าวคือกาล กาลอันกำลังเป็นไปอยู่ ของวิกัตติเหล่านั้น เหตุนั้น วิกัตติเหล่านั้น ชื่อว่า วัตตมานา ได้แก่วิกัตติทั้งหลายมีติเป็นต้น กิริยาที่อาศัยเหตุต่างๆ เกิดขึ้น ชื่อว่า ปัจจุบันนะ คือ สภาพที่ปรากฏอยู่ เพราะอะไร สูตรนี้ อันท่านอาจารย์ ทำวิสยะไว้เป็นเบื้องหน้า เหมือนปัญจมีวิกัตติเป็นต้น ลงในการสั่งและความปรารถนา ในกาลที่ระบุนั้นได้ จึงไม่กล่าวแล้ว ที่ไม่กล่าวไว้ เพื่อประโยชน์แก่การแบ่งสูตร เพราะเหตุนี้ วัตตมานาวิกัตติ ย่อมลงในอดีตบ้าง ในอนาคตบ้าง

ที่ลงในอดีต (ใกล้ปัจจุบัน) เช่น กุโตะ น ตวิ ภิกขุ อากจฉลสิ (ดูก่อนภิกษุ เธอ ย่อมมา แต่ที่ ไทหนอน), นาหิ กโรมิ (เราย่อมไม่ทำ), อยิ ตทา น ภวติ (ผู้นี้ ย่อมมีในกาลนั้น)

ที่ลงในอนาคต (ใกล้ปัจจุบัน) เช่น ปุเร อธมโม ทิพพติ (ก่อนที่ธรรม จะรุ่งเรือง), ปุรา วส สติ (ก่อนที่ฝนจะตก), นิรยิ นุน คจฉามิ (ข้าพเจ้า จักต้องไปสู่นรกแน่นอน), ธูวิ พุทโธ ภวามหิ (เรา จักได้เป็นพระพุทธเจ้า อย่างแน่นอน), กทา คจฉติ (จักไปเมื่อไร)

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ว่า

โย สาธยิตุมารุโธ	น จ นิฐุมุปากโต
วัตตมานโนติ โส วุตโต	โสว วิปปกโตติ จ. ^{๔๘}

^{๔๗} รุ. อธิบายสูตรที่ ๔๒๘

^{๔๘} เมทจินดา. คาถาที่ ๓๔๑

กิริยาใดได้รับการเริ่มกระทำเพื่อให้สำเร็จ และยังไม่ถึง

การสิ้นสุด กิริยานั้นเรียกว่า วัตตมานะ (กิริยาที่กำลังเป็นไปอยู่)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ปาฏลีบุตร คจฉติ (ข้าพเจ้า ย่อมไปเมืองปาฏลีบุตร), สาวตถิยฺ
ปวิสติ (เขาเข้าไปสู่พระนครสาวตถิ) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คจฉติ มีนัยที่กล่าวแล้วนั้น
เทียว อุทาหรณ์ว่า ปวิสติ วิส ธาตุในความหมายว่า “เข้าไป” ลง ป อุปสรรคเป็นบทหน้า เมื่อลบธาตุ
วันตสระ ลงติวิภัติ ลงอปัจจัยเป็นต้นแล้ว พิงทราบุรูปสำเร็จ

๔๑๕-๑๐. สูตรนี้ว่า อาณตยาสิฏฺเฐนุตตกาเล ปญจมี (ลงปัญจมีวิภัติในการสั่งและความ
ปรารถนา ในกาลที่ระบุนั้น) ออกมาจากสูตรว่า ปญจมี ตฺ อนตฺ ฯเปฯ อา มเส การออกมาของสูตร
นั้น พึงรู้ได้โดยง่าย โดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยวิสยะ ตัฟพิเสสนะ และวิสยิ ขยายความว่า ลงปัญจมีวิภัติใน
การสั่งและความปรารถนา ในกาลที่ระบุนั้น สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัท
สารัตถชาลินีว่า

วัตตมานา ปจฺจุปนฺเน ภาวิสสนติ อนาคต

ปญจมี สตตมี ติสฺสู อตีเต โหนติ เสสกา.^{๔๙}

วัตตมานาวิภัติลงในปัจจุบันกาล ภาวิสสนติวิภัติ

ลงในอนาคตกาล ปญจมีวิภัติ สัตตมีวิภัติ ลงได้ในกาลทั้ง ๓

วิภัติที่เหลือ ย่อมลงในอดีตกาล

การออกคำสั่ง ชื่อว่า อาณัตติ ธรรมดาว่า อาณัตตินั้นแหละ ชื่อว่า อาณตยตถ ความ
ปรารถนา ชื่อว่า อาสีส ธรรมดาว่าอาสีสนั้นแหละ ชื่อว่า อาสิฏฺฐะ ลบสอักษรออกตัวหนึ่ง ด้วยนิปาตณ
สูตร อาเทศดลอักษร เป็นภูซอักษร ธรรมดาว่าบังคับด้วย ธรรมดาว่าความปรารถนาด้วย ชื่อว่า อาณัตยา
สิฏฺฐะ ในธรรมดาว่าบังคับและธรรมดาว่าปรารถนา กาลที่กล่าวในที่ใกล้ ชื่อว่า อนุตตกาล ความหมายคือ
ปัจจุบันกาล หรือวิเคราะห์ว่า มิใช่กาลที่ระบุนั้น ชื่อว่า อนุตตกาล ความหมายคือ โดยไม่บ่งถึง
กาลเวลา

ก็ในสูตรนี้ ที่ชื่อว่า การออกคำสั่ง ได้แก่ อาณัตติ คำว่า อาสีสโต ได้แก่ ความต้องการ คำ
ว่า อนุตตกาเล ได้แก่ เวลากล่าวในที่ใกล้ จริงอยู่ อนุศัพท์ แสดงธรรมดาว่าใกล้ ขยายความว่า เมื่อธรรมดา
ว่าการออกคำสั่ง และธรรมดาว่าปรารถนา อันท่านรู้อยู่ ลงปัญจมีวิภัติในปัจจุบันกาล

^{๔๙} ชาลินี. คาทาที่ ๔๖๘

นักศึกษา ฟังเห็นว่า ในความหมายนี้ เมื่อความเป็นปัจจุบัน แม้มืออยู่แก่การออกคำสั่งเป็นต้น ท่านอาจารย์ทำอาณัติศัพท์ไว้อีก เพราะความที่ปัญจมีวิภัติมีความเป็นพิเศษโดยคุณมีการออกคำสั่งเป็นต้น

หรือว่า กาลที่ระบุได้ ขออรรถใด มีอยู่ เหตุนั้น อรรถนั้น ชื่อว่า อุตตกาล กาลที่ระบุไม่ได้ เหตุนั้น ชื่อว่า อนุตตกาล ในกาลที่ระบุไม่ได้นั้น ขยายความว่า เมื่อความเป็นอนุตตกาล มีอยู่อย่างนี้ ลงปัญจมีวิภัติ ในอรรถว่าการออกคำสั่ง และในอรรถว่าปรารณา มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ไม่บ่งถึงกาลเวลา ลงปัญจมีวิภัติในการออกคำสั่ง แลในอรรถว่าปรารณา ส่วนในสูตรนี้ ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์นยาสะว่า บัณชิตพึงรู้วินิจฉัย ด้วยสามารถแห่งมติแรก

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กโรตุ (เขาจงกระทำ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กโรตุ ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ลปธาดวันตสระ ลงปัญจมีวิภัติ ในอรรถว่าการออกคำสั่ง ที่ไม่ระบุกาล เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนแห่งวิภัตินั้น ตั้งชื่อว่าปรัสสพด้วยสูตรว่า อถ ปุพพานิ ฯเปฯ ปทานิ ให้ปรัสสพหลงในกัตตุ ด้วยสูตรว่า กตตริ ปรสสพท์ เมื่อเกิดความสงสัย ฯลฯ แม้แห่งวิภัตินั้น ตั้งชื่อว่าปฐมบุรุษ มัชยมบุรุษ และอุตตมบุรุษ ด้วยสูตรว่า เทว เทว ปจฺมชฺฌิมุตตมปุริสา ตั้งเป็นปฐมบุรุษ ด้วยสูตรว่า นามมहि ฯเปฯ ปจโหม เมื่อเกิดความสงสัย ฯลฯ แม้แห่งวิภัตินั้น ตามกฎทั่วไปว่า เอกมहि วตตพเพ เอกวจนิ (เมื่อควรกล่าวสิ่งเดียว ให้ลงวิภัติฝ่ายเอกวจนะ) ลงตุวิภัติเอกวจนะ ในเพราะตุวิภัติ หลังกรธาดุ ลงโอปัจจยด้วยสูตรว่า ตนาทิตโต โอยิรา เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า โหตุ (จงมี, จงเป็น) นี้ ในอรรถแห่ง หู หรือ ภู ธาตุในความหมายว่า “มี, เป็น” ลงตุวิภัติในอรรถว่าปรารณา โดยนัยที่กล่าวแล้ว ในเพราะตุวิภัติ หลังธาดุ ลงโอปัจจย ด้วยสูตรว่า ภูวาทิตโต อ เมื่อสูตรว่า อสโยคนตสสุ วุทธิ การิต ตามไปอยู่ ทำปรีภาสาสูตรว่า อยฺวณฺณานญจาโย วุทธิ เพราะอักษระเป็นปัจจยหนปลาย ทำวุทธิอักษระ เป็นโอ ด้วยสูตรว่า อญเญสุ จ ลบอักษระเป็ปัจจย ด้วยสูตรว่า โลปญเจตตมกาโร เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ก็ในสูตรนี้ แม้มีกาลศัพท์เป็นอธิการตามมา ด้วยกาลศัพท์ที่ท่านทำไว้อีก (เพื่อให้รู้ว่า) ลงปัญจมีวิภัติ ในอรรถว่านิมันตนะ (การเชื่อเชิญ) อัชฌเสนะ (การขอร้อง) อนุมติ (การอนุญาต) ปัตถนา (ปรารณา) และปัตตกาล (เวลาอันมาถึง) เป็นต้น

นิมนตเน ลงปัญจมีวิภัติในอรรถว่าการเชื่อเชิญ เช่น อธิวาเสตุ (โปรดรับ)

อชฌเสนเน ลงปัญจมีวิภัติในอรรถว่าการขอร้อง เช่น เทเสตุ ฌมม (โปรดแสดงธรรม)

อนุมตยิ ลงปัญจมีวิภัติในอรรถว่าการอนุญาต ปุจฺฉ วาสว มํ ปญหิ (วาสะวะ [พระองค์] ทรงปรารณาสิ่งใดไว้ในพระทัย) ก็โปรดถามปัญหานี้กับอาตมภาพเถิด)

ปัตถนายนํ ลงบัญญัติวิภัตติในอรรถว่าปรารธนา เช่น ททาหิ คามวารานิ (ขอท่านจงให้ หมูบ้านที่ดี)

ปัตตกาเล ลงบัญญัติวิภัตติในอรรถว่าเวลาอันมาถึง เช่น กภูํ กโรตุ (ท่านจงทอเสื่อ)

๔๑๖-๑๑. สูตรนี้ว่า อนุมติปริกปปเภสุ สตตมี (ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถอนุมติ (อนุญาติ) และปริกัปป (คาดคะเน) ในกาลที่ระบุมิได้) ออกมาจากสูตรว่า สตตมี ฯเปฯ เอยยาเมห การออกมาของ สูตรนั้น ฟังรู้ได้โดยง่าย โดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วเทียบ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยิ ขยายความว่า ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถอนุมติ (อนุญาติ) และปริกัปป (คาดคะเน) ในกาลที่ระบุมิได้ อรรถว่าอนุญาติด้วย อรรถว่าคาดคะเน ด้วย ชื่อว่า อนุมติปริกปปตถ ท่านกล่าวคำว่า อนุมติปริกปปตถ ไว้ด้วยอำนาจแห่งการลอบตลศัพท์ออกตัว หนึ่ง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ตวั คจเฉยยาสิ (ท่านฟังไป) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คจเฉยยาสิ ในอรรถแห่งศัพท์ มีชื่อว่าธาตุอันได้แล้วว่า คมฺ สปป คติมฺหิ (คมฺ ธาตุ และ สปป ธาตุ ในความหมายว่า “ไป”) นี้ ตั้งชื่อสัตตมีวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สตตมี ฯเปฯ เมห เพราะอาศัย สูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงสัตตมีวิภัตติด้วยสูตรนี้ เมื่อเกิดความสงสัย ฯลฯ แม้แห่งวิภัตตินั้น ตั้งวิภัตติ ทั้งหลาย ๖ ตัว ชื่อว่าปรัสสพท ให้ปรัสสพทลงในกัตตุ ด้วยสูตรว่า กตฺตริ ปรัสสพทํ เมื่อเกิดความ สงสัย ฯลฯ แม้แห่งวิภัตตินั้น ตั้งเอยยาสิวิภัตติเป็นต้น ชื่อว่ามัธยมบุรุษด้วยสูตรว่า เทว เทว ปจฺมมชฺฉิ มุตฺตมปุริสา ตั้งเอยยาสิวิภัตติเป็นต้น เพราะอาศัยสูตรว่า นามมฺหิ ฯเปฯ ปจฺโม ลงเอยยาสิวิภัตติ มัธยมบุรุษเอกวจนะ(ตั้งเอยยาสิวิภัตติเป็นตุมหโยคะ) ด้วยสูตรว่า ตฺเมห มชฺฉิโม อาเทศที่สุดธาตุ เป็นจณ ด้วยสูตรว่า คมิสฺสนโต ฯเปฯ พพาสฺ เมื่อนำพญฺชนะที่ควรนำไปแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า กิมฺหิ กเรยฺยามิ (เรา ฟังทำอะไร) ในอรรถแห่ง กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ” มีเพียงการลงเอยยามิวิภัตติอุตฺตมบุรุษ ด้วยสูตรว่า อนุ ฯเปฯ ริกปปตฺเภสุ สตตมี เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ด้วยยอตลศัพท์ ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถมีอาทิวา วิธึ (แนะนำวิธี) นิมนฺตฺน (การเชื้อเชิญ)

วิธิมฺหิ ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถว่าแนะนำวิธี เช่น คามํ คจเฉยฺย (บุรุษควรไปสู่หมู่บ้าน), ภตฺตํ ปจฺเจยฺย (ควรหุงข้าว)

นิมนฺตฺเน ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถว่าการเชื้อเชิญ เช่น อิทฺ ภาวํ ภูณฺเชยฺย (ท่าน นิมนต์ฉันใน ที่นี้)

๔๑๗-๑๒. สูตรนี้ว่า อปัจจกฺเข ปโรกฺขาตีเต (ลงปโรกฺขาวิภัตติ ในกิริยาที่ล่วงแล้วซึ่งไม่ประจักษ์) ออกมาจากสูตรว่า ปโรกฺขา อ อุ เอ ตถ อ มฺห ตถ เร โตถ โวห อี เมห การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่าย โดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยศัพท์เสสนะ วิสยะ และวิสยี่ ขยายความว่า ลงลงปโรกฺขาวิภัตติ ในกิริยาที่ล่วงแล้วซึ่งไม่ประจักษ์ คือไม่ได้อยู่เฉพาะหน้า ประจักษ์แก่ตา ชื่อว่า ปัจจกฺข ได้แก่กิริยาที่เป็นปัจจุบันกาล ไม่ประจักษ์แก่ตา ชื่อว่า อปัจจกฺข ได้แก่ กิริยาที่เป็นอดีต กิริยาที่ล่วงพ้นไปแล้ว ชื่อว่า อดีต ความหมายคือ เกิดขึ้นแล้วผ่านไป

ภายนอกแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ชื่อว่า ปโรกฺษะ ได้กาล(กิริยา) ชื่อว่า ปโรกฺขา เพราะอรรถว่า มีในกิริยาที่พ้นจากอินทรีย์นั้นได้แก่วิภัตติ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อาห (กล่าวแล้ว) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อาห ในอรรถแห่ง พฐู ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ” มีชื่ออันได้แล้วนี้ เมื่อมีความเป็นไปแห่งปัจจัยจำนวนมาก ทำตามกฎทั่วไปว่า การประกอบรูปศัพท์มีลำดับตามต้องการของผู้พูด ในความปรารถนาจะกล่าวถึงกิริยาที่ล่วงแล้วซึ่งไม่ประจักษ์ ตั้งวิภัตติทั้งหลายมีอักษรเป็นต้น ชื่อว่าปโรกฺขา ด้วยสูตรว่า ปโรกฺขา อ อุ เอ ตถ อ มฺห ตถ เร โตถ โวห อี เมห เพราะอาศัยสูตรว่า กาลे ลงปโรกฺขาวิภัตติด้วยสูตรนี้ เมื่อเกิดความสงสัย ฯลฯ แม้แห่งวิภัตตินั้น ตั้งชื่อว่าปรัสสบท ให้ปรัสสบทลงในกัตตุ ตั้งชื่อว่าปฐุมบุรุษ มัธยมบุรุษ และอุตตมบุรุษ ด้วยสูตรว่า เทว เทว ปฐมมชฌิมุตตมปุริสา เมื่อเกิดความสงสัย ฯลฯ ลงอวิภัตติปฐุมบุรุษเอกวจนะ ด้วยสูตรว่า นามมฺหิ ฯเปฯ ปจโม ทำอาเทศพฐูธาตุทั้งตัวนั้นแหละเป็นอาห ด้วยสูตรว่า พฐูณฺมาหฺกฺวา ปโรกฺขายี ลบสระหน้าและทำความเป็นปกติสระหลัง แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงเป็นพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๔๑๘-๑๓. สูตรนี้ว่า หิยโยปฺภุติ ปัจจกฺเข หิยฺยตฺนึ (ลงหิยฺยตฺนึ ในอดีตกิริยานับแต่วานนี้ไป ทั้งที่ประจักษ์ และมีได้ประจักษ์) ออกมาจากสูตรว่า หิยฺยตฺนึ อา อุ โอ ตถ อ มฺห ตถ ตถฺ สฺ เ วหฺ อี มฺหเส การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยศัพท์เสสนะ วิสยะ และวิสยี่ ขยายความว่า ลงลงหิยฺยตฺนึ ในอดีตกิริยานับแต่วานนี้ไป ทั้งที่ประจักษ์ และมีได้ประจักษ์ มีในวานวาน ชื่อว่า หิยฺยตฺนึ ได้แก่ วิภัตติ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา โส อคฺมา (เขา ได้ไปแล้ว) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อคฺมา ในอรรถแห่งในอรรถแห่งศัพท์ มีชื่อว่าธาตุนันได้แล้วว่า คมฺ สปป คตฺมฺหิ (คมฺ ธาตุ และ สปป ธาตุ ในความหมายว่า ไป) นี้ ตั้งวิภัตติทั้งหลายมีอาเป็นต้น ชื่อว่า หิยฺยตฺนึ ด้วยสูตรว่า หิยฺยตฺนึ อา อุ โอ ตถ อ มฺห ตถ ตถฺ สฺ เ วหฺ อี มฺหเส ลงหิยฺยตฺนึวิภัตติด้วยสูตรว่า หิยโย ฯเปฯ หิยฺยตฺนึ ตั้งชื่อว่าปรัสสบทเป็นต้น ตั้งชื่อว่าปฐุมบุรุษ มัธยมบุรุษ และอุตตมบุรุษ ลงอวิภัตติปฐุมบุรุษเอกวจนะ เมื่อ

สูตรว่า กวจิ ธาตุ ๆเปฯ คมา จ กำลังตามไป ลงอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า อการาคโม ๆเปฯ ปตตีสุ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงเป็นพหูพจน์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๔๑๙-๑๔. สูตรนี้ว่า สมเปชชตนิ (อชชตนิวิภตติ ย่อมลง ในกิริยา ที่ล่วงแล้ว อันใกล้ อันประจักษ์ กิติ อันไม่ประจักษ์ กิติ) ออกมาจากสูตรว่า อชชตนิ อี อุ โธ ตถ อี มหา อา อุ เส วหิ อ เมห การออกมาของสูตรนั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยิ ขยายความว่า ลงอชชตนิวิภตติในอดีตกาลอันใกล้ คือ อดีตกิริยาที่ผ่านมาตั้งแต่วันนี้ไป ทั้งที่ประจักษ์ และมีได้ประจักษ์ มีในวันนี้ ชื่อว่า อชชตนิ ได้แก่ วิภตติ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา โส มคคิ อคมิ (เขา ไปแล้วสู่หนทาง) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อคมิ ในอรรถแห่งในอรรถแห่งศัพท์ มีชื่อว่าธาตุอันได้แล้วว่า คมฺ สปป คตมิหิ (คมฺ ธาตุ และ สปป ธาตุ ในความหมายว่า ไป) นี้ ในความปรารถนาของผู้กล่าว ตั้งวิภตติทั้งหลายมีอเป็นต้น ชื่อว่า อชชตนิ ด้วยสูตรว่า อชชตนิ อี อุ โธ ตถ อี มหา อา อุ เส วหิ อ เมห ลงอชชตนิวิภตติด้วยสูตรนี้ ตั้งชื่อว่าปรัสสบท และให้ปรัสสบทลงในกัตตุ ตั้งชื่อว่าปฐมบุรุษ มัธยมบุรุษ และอุตตมบุรุษ ลงอวิภตติปฐมบุรุษเอกวจนะ เพราะอาศัยสูตรว่า กวจิ ๆเปฯ คมา จ ลงอักษรเป็นอาคมต้นธาตุ ด้วยสูตรว่า อการาคโม ๆเปฯ สุ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการลงอวิภตติพหูพจน์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๔๒๐-๑๕. สูตรนี้ว่า มาโยเค สพพกาเล จ (ลงหิยัตตนิวิภตติและอชชตนิวิภตติ และวิภตติหมวดอื่นในการประกอบกับ มา ศัพท์ในทุกกาล) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า หิโยโยปฤติ ปจจกฺ เข หิยตนิ, สมเปชชตนิ คือท่านอาจารย์ ย่อมจัดหิยัตตนิวิภตติ และอชชตนิวิภตติทั้งหลาย ไว้ในอรรถว่าอดีต ด้วยสูตรทั้งหลายว่า หิโยโย ๆณปะฯ ตนิ, สมเปชชตนิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา มา คมา มา คมิ ลงวิภตติเหล่านั้น แม้ในกาลทั้งปวง ฟังมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา มา คมา มา คมิ ย่อมลงหิยัตตนิวิภตติและอชชตนิวิภตติ ในกาลทั้งปวงได้ จึงกล่าวสูตรว่า มาโยเค ๆเปฯ จ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยภาวสัทตมิ วิสยิ และสมุจจยะ ขยายความว่า ในกาลใดมีการประกอบ มา ศัพท์ ในกาลนั้น ให้ลงหิยัตตนิวิภตติ และอชชตนิวิภตติ แม้ในกาลทั้งปวง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา มา คมา (เขาอย่าไป), มา วจา (อย่าพูดแล้ว), มา คมิ (เขาอย่าไป), มา วจิ (อย่าพูดแล้ว) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น มีเพียงการลงหิยัตตนิวิภตติ และอชชตนิวิภตติ ด้วยสูตรนี้เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า มา คจฉาหิ (เจ้า จงอย่าไป) เป็นผลของจศัพท อุทาหรณ์เมื่อนั้น มีเพียงการลง ปัญจมีวิภัติ ด้วยสูตรนี้เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๔๒๑-๑๖. สูตรนี้ว่า อนาคต ภวิสสนตี (ลงภวิสสันตีวิภัติในกิริยาที่เป็นอนาคต) ออกมาจากสูตรว่า ภวิสสนตี ฯเปฯ สลฺ สสามเมห

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยิ ขยายความว่า ลงภวิสสันตีวิภัติในกิริยาที่เป็นอนาคต กิริยาที่ยังมาไม่ถึง ชื่อว่า อนาคต ได้แก่กาล มีในอนาคต ชื่อว่า อนาคตา ได้แก่วิภัติ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า โส คจฉิสสตี (เขา จักไป), เต คจฉิสสนตี (เขาทั้งหลาย จักไป) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คจฉิสสตี ในอรรถแห่งศัพท มีชื่อว่าธาตุอันได้แล้วว่า คมฺ สปป คติมहि (คมฺ ธาตุ และ สปป ธาตุ ในความหมายว่า ไป) เป็นต้นนี้ ตั้งชื่อว่าภวิสสันตี ด้วยสูตรว่า ภวิสสนตี สสตี สสนตี สสสิ สลฺ สสามิ สสาม สสเต สสนเต สสเส สสเวห สลฺ สสามเมห ลงภวิสสันตีวิภัติ ในอรรถว่าอนาคต ด้วยสูตรนี้ ตั้งชื่อว่าปรัสสบท และให้ปรัสสบทลงในกัตตุ ตั้งชื่อว่าปฐมบุรุษ มัธยมบุรุษ และอุตตมบุรุษ ลงสสตีวิภัติปฐมบุรุษเอกวจนะ อาเทศที่สุดธาตุ เป็นจณ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะความที่ภวิสสันตีวิภัติเป็นอสังพธธาตุกัตตุ ลงอิเป็นอักษรอาคม ด้วยสูตรว่า อิการาคโม อสพพ ธาตุกมฺहि เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงเป็นพหุวจนะ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า กริสสตี, กริสสนตี (จักกระทำ) (นี้) มีเพียงสักว่าธาตุเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๔๒๒-๑๗. สูตรนี้ว่า กิริยาติปฺปนเนตีเต กาลาติปตฺติ (ลงกาลาติปตฺติวิภัติในอดีตกิริยา อันเป็นการผ่านพ้นไปแห่งกิริยา) ออกมาจากสูตรว่า กาลาติปตฺติ สสา สลฺ สสุ สเส สสธ สลฺ สสามหา สสธ สลฺ สสามเส การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเที่ยว ขยายความว่า ลงกาลาติปตฺติวิภัติในอดีตกิริยา อันเป็นการผ่านพ้นไปแห่งกิริยา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยตัพพิเสสนะ วิสยะ และวิสยิ ขยายความว่า ลงกาลาติปตฺติวิภัติ ในอดีตกิริยา อันสักว่าเป็นการผ่านพ้นไปแห่งกิริยา การผ่านพ้นไป ชื่อว่า อดีปนฺน มีความหมายว่า การลงเลยผ่านพ้นไป การผ่านพ้นไปแห่งกิริยา ชื่อว่า กิริยาติปฺนนะ ได้แก่ปัจจุยฺนกาล กาลที่ล่วงเลย เป็นไป ชื่อว่า อดีต การกระทำ ชื่อว่า การะ การะนั่นเอง เป็นกาล อาเทศ ร อักษรเป็น ล อักษร การผ่านพ้นไป ชื่อว่า อดีปตฺติ หรือว่า การล่วงพ้นผ่านไป ชื่อว่า อดีปตฺตี การล่วงพ้นไปแห่งกาล ชื่อว่า กาลาติปตฺติ มีอยู่ในกาลติปตฺติ ชื่อว่า กาลาติปตฺติ ได้แก่ วิภัติ ก็คำว่า กาลาติปตฺติ นั้น นักศึกษาทั้งหลาย พึงทราบว่า การล่วงเลยไป ไม่เกิดขึ้นแห่งกิริยา เพราะเว้นจากความสามารถทำกิริยาให้สำเร็จ

อนึ่งในสูตรนี้ ที่ชื่อว่า กิริยาติปนฺน ได้แก่ ความไม่มีแห่งกิริยาว่าได้ และไป ในอุทาหรณ์ว่า อลภิสสา. อคฺฉิสฺสา หากมีคำถามว่า ความไม่มีแห่งกิริยาว่าได้เป็นต้นนั้น พึงได้ไวยาหารว่าอดีตได้อย่างไร ? ตอบว่า ความไม่มีแห่งกิริยาเหล่านั้น ย่อมได้ไวยาหารสว่าอดีต เพราะความที่กิริยาว่าได้ และไปทั้งหลาย สัมพันธ์กับกัตตา เป็นอันได้ไวยาหารว่าอดีต

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อลภิสฺสา (จักได้แล้ว), อคฺฉิสฺสา (จักไปแล้ว) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อลภิสฺสา หลังลภธาตุ ลงสสากาลาติปัตติวิภัตติ ในเพราะการลงอิอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า อิการาคโม อสพฺพธาตุกฺมฺหิ และเมื่อลงอิอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า อการาคโม หิยฺยตฺนือชฺชตฺนีกาลาติปัตติสฺส แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการอาเทศที่สุตธาตุ เป็นจณเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง ในอุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ มีเพียงการลงพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๔๒๓-๑๘. สูตรนี้ว่า วตตมานา ติ อนฺติ สฺติ ฌ มฺม เต อนฺเต เส วฺเห เอ เมห (ติ อนฺติ, สฺติ ฌ, มฺม; เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ เมห) ชื่อว่า วัตตมานาวิภัตติ) ออกมาจากวิธีการกสูตรว่า วตตมานา ปจฺจุปนฺเน การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยปฐมสัณญญา และ ฌณฺฐิสัณญญา คือ เมื่อตั้งบทว่า ติ อนฺติ ฯเปฯ เอ เมห แล้ว ลงฌณฺฐิวัดติ ลบฌณฺฐิวัดตินั้น ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า สพฺพาสมาวุโส ฯเปฯ ทีหิ จ

คำว่า เตน กวตฺโถ เป็นวิสยปจฺฉนา

คำว่า วตตมานา ปจฺจุปนฺเน เป็นวิสยวิสัชนา

๔๒๔-๑๙. สูตรนี้ว่า ปญฺจมี ตฺถ อนฺตุ ฯเปฯ อามเส (ตฺถ อนฺตุ, หิ ฌ, มฺม; ตํ อนฺตํ, สฺสุ วฺโห, เอ อามเส) ชื่อว่า ปญฺจมี) ออกมาจากวิธีการกสูตรว่า อาณตฺยาสฺสิญฺเจ ฯเปฯ มี การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว คำที่เหลือ มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นเทียว

๔๒๕-๒๐. สูตรนี้ว่า สตฺตมี เอยฺย เอยฺยฺ ฯเปฯ เอยฺยาเมห (เอยฺย เอยฺย, เอยฺยาสฺสิ เอยฺยถ, เอยฺยามี เอยฺยาม; เอถ เอรํ, เอโถ เอยฺยาวิโห, เอยฺยํ เอยฺยามฺเห) ชื่อว่า สตฺตมี) ออกมาจากสูตรว่า อนฺนฺมตฺติ ฯเปฯ สตฺตมี การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว คำที่เหลือ มีนัยที่ควรแนะนำ

๔๒๖-๒๑. สูตรนี้ว่า ปโรกฺขา อ อฺ อุ เอ ตถ อํ มห ตถ เร โตถ วโห อี เมห (อ อฺ, เอ ตถ, อํ มห; ตถ เร, ตโถ วโห, อี เมห) ชื่อว่า ปโรกฺขา) ออกมาจากสูตรว่า อปจฺจกฺเข ฯเปฯ ตีเต การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๒๗-๒๒. สูตรนี้ว่า หิยฺยตฺนึ อา อฺ โอ ตถ อํ มห ตถ ตถฺ เส วฺหํ อี มฺหเส (ลงสตฺตมีวิภัตติ ในอรรณอนฺมตฺติ (อนฺนฺญาต) และปริกัปป (คาคคฺเชน) ในกาลที่ระบุมิได้) ออกมาจากสูตรว่า หิยฺโยปฺภุตฺติ ฯเปฯ หิยฺยตฺนึ การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๒๘-๒๓. อชชตณี อี อุ โอ ตถ อี มหา อา อุ เส วหิ อัม เมห (ออี อุ, โอ ตถ, อี มหา; อา อุ, เส วหิ, อัม เมห ชื่อว่า อชชตณี) ออกมาจากสูตรว่า สมเปชชตณี การออกมาของสูตรนั้น ฟังรู้ได้โดยง่าย เทียว

๔๒๙-๒๔. สูตรนี้ว่า ภวิสสนติ สสติ สสนติ สสสิ สสถ สสามิ สสาม สสเต สสนเต สสเส สสเวห สส สสามเมห (สสติ สสนติ, สสสิ สสถ, สสามิ สสาม; สสเต สสนเต, สสเส สสเวห, สส สสามเมห ชื่อว่า ภวิสสนติ) ออกมาจากสูตรว่า อนาคเต ภวิสสนตี การออกมาของสูตรนั้น ฟังรู้ได้โดยง่าย เทียว

๔๓๐-๒๕. สูตรนี้ว่า กาลาติปตติ สสา สสสิ สเส สสถ สส สสามหา สสถ สสิสุ สสเส สส เวห สสิ สสามหเส (สสา สสสิ, สเส สสถ, สส สสามหา; สสถ สสิสุ, สสเส สสเวห, สสิ สสามหเส ชื่อว่า กาลาติปตติ) ออกมาจากสูตรว่า กิริยาติปนุปนเน ฯเปฯ ปตติ การออกมาของสูตรนั้น ฟังรู้ได้โดยง่าย เทียว

๔๓๑-๒๖. สูตรนี้ว่า หิยยตณี ฯเปฯ สัพพธาตุกั (หิยยัตตนิวิภัตติ สัตตมวิภัตติ ปัญจมี วิภัตติ และวัตตมานาวิภัตติ ชื่อว่า สรรพธาตุกัวิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลาย ๔ สูตรเหล่านี้ว่า หิยยตณี ฯเปฯ อี มหเส, สัตตม วิภัตติ ฯเปฯ เอยยามเห, ปญจมี ฯเปฯ อามเส, วัตตมานา ฯเปฯ เมห คือ ท่านอาจารย์ตั้งชื่อบททั้งหลาย ๑๒ บท เหล่านี้ คือ อา อุ ว่า หิยยัตตนิ ตั้งชื่อบททั้งหลาย ๑๒ บท เหล่านี้ คือ เอยย ว่า สัตตม ตั้งชื่อบททั้งหลาย ๑๒ บท เหล่านี้ คือ ตุ อนตุ ว่า ปญจมี ตั้งชื่อบททั้งหลาย ๑๒ บท เหล่านี้ คือ ติ อนติ ว่า วัตตมานา ด้วยสูตรทั้งหลาย ๔ สูตร เหล่านี้ เมื่อมีคำถามว่า ท่านอาจารย์ต้องตั้งชื่อวิภัตติทั้งหลายเหล่านั้น ทำไม จึงไม่ตั้งชื่อทั้งหลายอย่างอื่น ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ท่านจารย์ไม่ใช่ตั้งเฉพาะชื่อเหล่านั้น ของวิภัตติเหล่านั้นเท่านั้น โดยที่แท้แล้ว ท่านยังตั้งชื่อ วิภัตติเหล่านั้นว่า สัพพธาตุกัวิภัตติ (อีกด้วย) จึงกล่าวสูตรว่า หิยยตณี ฯเปฯ สัพพธาตุกั ท่านอาจารย์ ควรจะกล่าวว่า สัพพธาตุกา (แต่) ท่านก็กล่าวว่า สัพพธาตุกั ด้วยอำนาจแห่งลึงควิปัลลาส

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยสัญญา และสัญญา แม้ชื่อว่า อสัพพธาตุกัวิภัตติ ก็เป็นอันสำเร็จ แล้ว โดยนัยตรงกันข้าม ด้วยสูตรที่ตั้งชื่อสัพพสัญญาตุกัวิภัตตินั้นเอง เหมือนชื่อว่า อวัคค ก็เป็นอัน สำเร็จแล้ว ด้วยสูตรที่ตั้งชื่อวัคค ว่า วคคา ปญจปญจโส มนตา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคมา อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่าย เทียว

จบการพรรณนากัณฑ์ที่ ๑ ในอาชยาตักป ในคัมภีร์กัจจายนวินัณณา ด้วยประการฉะนี้

๓.๒.๒. พุติยกัณฑ์วินัณณา

พรรณนากัณฑ์ที่ ๒

๔๓๒-๒๗. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงสามัญญสัญญาสูตร สัพพธาตุกัสูตร และอ สัพพธาตุกัสูตรโดยลำดับแห่งวิธีการกสูตร ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงความแน่นอนแห่ง

ฐานะของวิภัตติและปัจจัยมีวัตตมานาวิภัตติเป็นต้น จึงกล่าวสูตรว่า ธาตุ ๆเปฯ ปัจจยา (ลงปัจจัยทั้งหลายหลังธาตุ และนามศัพท์ทั้งหลาย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตโต จ วิภตติโย, ธาตุยา กม มาทิมหิ โณ คือ กล่าวไว้แล้วโดยไม่แน่นอนแห่งฐานะด้วยสูตรทั้งหลายว่า ตโต จ วิภตติโย, ธาตุยา กม มา ๆเปฯ โณ เมื่อมีคำแย้งว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น แม้เนื้อความว่า ปัจจัยทั้งหลาย แม้ในก่อนย่อมลง หลังนามศัพท์และธาตุทั้งหลาย ก็พึงมีได้หรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ปัจจัยทั้งหลาย ย่อมลงหลังนามศัพท์และธาตุได้ จึงกล่าวสูตรว่า ธาตุ ๆเปฯ ยา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วย อวธิ ตัพพิเสนะ และวิสยะ ก็ นามวิภัตติมีวิภัตติเป็นต้น อาชยาตวิภัตติมีวิภัตติเป็นต้น ท่านนบสงเคราะห์เข้าเป็นอันเดียวกัน ด้วยปัจจัยศัพท์ในสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า กโรติ (ย่อมทำ), คจจติ (ย่อมไป) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กโรติ ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า กระทำ) อันมีชื่อว่าธาตุอันได้แล้วเป็นต้นนี้ ในความต้องการของผู้พูด ตั้ง(ติวิภัตติ)ชื่อว่าวัตตมานา เพราะอาศัยสูตรว่า กาเล ลงวัตตมานาวิภัตติ ด้วยสูตรว่า วัตตมานา ปจจุปนเน เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอน ด้วยอำนาจแห่งฐานะของวิภัตติทั้งหลายเหล่านั้น ลงวัตตมานาวิภัตติกล่าวคือปัจจัย หลังธาตุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอน แม้แห่งวิภัตติทั้งหลายเหล่านั้น ในความต้องการของผู้พูด ลงติวิภัตติ เอกวจนะ เมื่อลงโอปัจจัย ด้วยสูตรว่า ตนาทิตโต โอยิรา แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ มีนัยที่กล่าวแล้ว

อุทาหรณ์ว่า กาเรติ (ย่อมให้ทำ) ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า กระทำ) ในอรรถว่า บุคคลใดบุคคลหนึ่ง สามารถทำ บุคคลอื่น ย่อมกล่าวกระตุ้นเตือนบุคคลนั้น อย่างนี้ว่า “ท่าน จงทำ ท่าน จงทำ” อีกนัยหนึ่ง ในอรรถว่า บุคคลผู้ใช้บุคคลผู้สามารถทำ ให้ทำ ลงเณ ปัจจัยด้วยสูตรว่า ธาตุหิ ๆเปฯ เหตุวตเถ เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอน ด้วยอำนาจแห่งฐานะของปัจจัยนั้น ลงเณปัจจัยหลังกรธาตุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบนอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า การิตานัม โณ โลป ทำวู หรืออักษรที่กอักษร ด้วยสูตรว่า อสโยคนตสส ๆเปฯ เต ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว หลังศัพท์ว่าที่สุดธาตุและปัจจัย ลงวิภัตติ ด้วยสูตรว่า ธาตุปัจจเยหิ วิภตติโย เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอน แม้แห่งวิภัตติเหล่านั้น ตั้งติวิภัตติเป็นต้น ชื่อว่าวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลงติวิภัตติด้วยสูตรว่า วัตตมานา ปจจุปนเน แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ปพพตยติ (ย่อมประพุดติตั้งภูเขา) นี้ ตั้งปพพตนามศัพท์ ในอรรถว่า ปพพตมิวตตานมาจริติ (พระสงฆ์ปฏิบัติตนตั้งภูเขา) ลงอายุปัจจัย ด้วยสูตรว่า आय ๆเปฯ ทาจาเร เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนแห่งอายุปัจจัยนั้น เบื้องหลังนามศัพท์ ลงอายุปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อลบนสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง ลงวิภัตติ ด้วยสูตรว่า ธาตุ ๆเปฯ โย เมื่อเกิดความสงสัยใน

ความไม่แน่นอน แม่แห่งวิภัติเหล่านั้น เมื่อลงติวิภัติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ที่เหลือ มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นเทียว

๔๓๓-๒๘. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำการกำหนดฐานะแห่งปัจจัยทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะลงปัจจัยหลังธาตุ และนามศัพท์ จึงกล่าวสูตรว่า ติช ๗เปฯ วา (ลง ข, ฉ และ ส เป็นปัจจัยหลัง ติช, คุป, กิต และ มาน ธาตุ ตามสมควร) สูตรนี้ว่า ออกมาจากสูตรว่า ธาตุลึงเคหิ ๗เปฯ ยา คือ ท่านอาจารย์ ย่อมกำหนดฐานะ ด้วยสูตรว่า ธาตุลึงเคหิ ๗เปฯ ยา เมื่อมีคำถามว่า ปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมลงหลังธาตุทั้งหลายเหล่านี้ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ลง ข, ฉ และ ส อันเป็นปัจจัยหลัง ติช, คุป, กิต และ มาน ธาตุ ในอรรถวาทิตตฺวาจก จึงกล่าวสูตรว่า ติช ๗เปฯ ขฉสา วา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวชิ วิสยิ และวตฺถิตฺติวิภาสา ความหมาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติตฺติกฺขติ (ย่อมอดทน, ย่อมทนทาน) บรรดาอุทาหรณ์ เหล่านี้ในอุทาหรณ์ว่า ติตฺติกฺขติ ในอรรถแห่งธาตุ ๔ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งใน ติช=เตชเน (ในความร้อน) ติช=นิสสาน พนฺชณ ขมาสุ (ในการลัษทำให้คม ผูก และอดทน) มีชื่อว่าธาตุอันได้แล้ว ทำปริภาสาสูตรก่อนลงปัจจัยด้วยสูตรนี้ ทำเทวภาวะพยัญชนะข้างหน้าธาตุ ด้วยสูตรว่า กฺวจาทิวนฺณานเมกฺกสฺสรานํ เทวภาโว เมื่อสูตรว่า พยณฺชนนฺตสฺส ๗เปฯ สุ จ ตามไปอยู่ ในเพราะขปัจจัย ทำอาเทศที่สุดธาตุ เป็นกอักษร ด้วยสูตรว่า โก เข จ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว หลังติตฺติกฺขติ ลงวิภัติหลังธาตุปัจจยันตศัพท์ ด้วยสูตรว่า ธาตุปจฺจเยหิ ๗เปฯ โย เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอน แม่แห่งวิภัตินั้น เมื่อตีวัตตมานาวิภัติ ฝายปรัสสบทแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ชิกฺขจฺจติ (ย่อมรังเกียจ) นี้ ในอรรถแห่งคุป=โคปเน (ในความหมายว่าคุมครอง) คุป ชิกฺขจฺจายิ (ในความหมายว่าตีเตียน) นี้ ลงปัจจัยด้วยสูตรนี้ ทำเทวภาวะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งชื่ออัพภาส ด้วยสูตรว่า ปุพฺโพพฺภาโส เพราะอาศัยสูตรนั้น ทำอาเทศสระที่สุดแห่งอัพภาส เป็นอ้อักษร ด้วยสูตรว่า อนตฺสสิวนฺนากาโร วา เพราะอาศัยสูตรนั้นนั้นแหละ ทำอาเทศอัพภาส เป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า กวคฺคสฺส จวคฺโค ในเพราะลงปัจจัย ทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็น จอักษร ด้วยสูตรว่า พยณฺชนนฺตสฺส โจ ฉปจฺจเยสุ จ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว หลังชิกฺขจฺจติ เมื่อลงตีวัตตมานาวิภัติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ติกฺกจฺจติ (ย่อมเยียวยา, ย่อมรักษาโรค) นี้ ในอรรถแห่ง กิต โรคาปนยเน (กิต ธาตุในความหมายว่า รักษาโรค) นี้ ลงปัจจัยด้วยสูตรนี้ ทำเทวภาวะอักษรต้นธาตุ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งชื่ออัพภาส เมื่อสูตรว่า ปุพฺโพพฺภาโส ตามไปอยู่ ทำอาเทศอักษรแห่งกิตธาตุเป็นต่ออักษร ด้วยสูตรว่า มานกิตานํ วตตฺตฺ วา ทำอาเทศธาตุวันตะ เป็นจ้อักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่

ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ หลังธาตุปัจจยันตะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฟัง
ทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า วิมัสติ (ย่อมพิจารณา) นี้ ในอรรถแห่งมาน วิสสัย (มานธาตุ ใน
ความหมายว่าพิจารณา)นี้ ลงสัจจยด้วยสูตรนี้ ทำเทวภาวอักษรต้นธาตุ ตั้งชื่ออักษาส อาเทศสระ
ที่สุดแห่งอักษาส เป็นอักษาส โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทศอักษรที่อยู่ในอักษาส เป็นอักษาส ด้วย
สูตรว่า มาน ๆเปฯ ตตฺ วา เมื่อสูตรว่า ปุพฺโพพฺภาโส ตามไป ทำอาเทศมานธาตุที่อยู่หลังอักษาส เป็นม
ด้วยสูตรว่า ตโต ๆเปฯ เสสุ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ หลังวิมัสคัพท โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฟังทราบรูป
สำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เตชติ (ย่อ
มลับให้คม, ย่อมส่องแสง) ในอรรถแห่ง ติช เตชเน (ในความร้อน) นี้ ด้วยวาศัพทในสูตรนี้ ลงขปัจจย
เมื่อลงติวัตตแล้ว ลงอปัจจย ด้วยสูตรว่า ภูวาทิตอ เพราะอาศัยสูตรว่า อสยฺคนตสฺส ๆเปฯ เต ทำว
ทิสสระต้นธาตุ ด้วยสูตรว่า อญฺเณสุ จ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูป
สำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงธาตุเท่านั้นที่แตกต่างกัน

ในอุทาหรณ์ว่า มาเนติ (ย่อมบูชา, ย่อมนับถือ) นี้ ในอรรถแห่ง มาน วิสสัย (มานธาตุ ใน
ความหมายว่าพิจารณา) นี้ เพราะวาศัพทไม่ต้องลงสัจจยด้วยสูตรนี้ ลงณปัจจย ด้วยสูตรว่า ธาตุหิ
ณณย ๆเปฯ เหตุวตฺเถ ลบนฺอนุพันธ์ และนำพยัญชนะประกอบสระหลัง เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ
หลังธาตุปัจจยันตะ ด้วยสูตรว่า ธาตุ ๆเปฯ วิภตฺติโย แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ก็ในคัมภีร์ปทรูปสัทธา ท่านผู้รจนา ย่อมนำอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า เตชติ (ย่อมลับให้คม,
ย่อมส่องแสง), โคเปติ (ย่อมคุ้มครอง), มาเนติ (ย่อมบูชา, ย่อมนับถือ) มาไว้ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น
ในอุทาหรณ์ว่า โคเปติ, มาเนติ ลงอักษรเป็นปัจจย ด้วยสูตรว่า ภูวาทิตอ อ อาเทศอักษรนั้น เป็นเอ
ด้วยสูตรว่า โลปฺยเจตตฺมกาโร แล้วกล่าวรูปสำเร็จไว้

๔๓๔-๒๙. สูตรนี้ว่า ภูษฺมสฺหฺรฺสุปาทีหิ (ลง ข, ฉ และ ส ปัจจยหลัง ภูษ, ฆส, หร, สุ และ
ปา ธาตุเป็นต้นในอรรถของ ตฺ ปัจจยและ อิจฺฉา คัพท (ปรารภนาเพื่อ) ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ติช
ฯเปฯ สา วา คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการลงข ฉ และ สปัจจย หลัง ติช คุป กิต และมานธาตุ ด้วย
สูตรว่า ติช ๆเปฯ สา วา เมื่อมีคำถามว่า ต้องปัจจยทั้งหลายเหล่านั้น ที่ลงหลังติช ๆเปฯ มานธาตุ
เหล่านั้นเท่านั้น ลงปัจจยเหล่านั้น หลังธาตุอื่นจากนามธาตุ ได้หรือไม่ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า แม้
หลังจากธาตุทั้งหลายมี ภูษ-ฆส-หฺร-สุป ธาตุเหล่านี้ ย่อมลงปัจจยเหล่านั้น ในอรรถของ ตฺ ปัจจยและ
อิจฺฉา คัพท (ปรารภนาเพื่อ) ได้ จึงกล่าวสูตรว่า ภูษฺม ๆเปฯ ตฺมิจฺฉตฺเถสุ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ วิสยิ และสมฺจยยะ ส่วนในคัมภีร์นยาสะ ไม่มีจศัพท์

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา พุภุขติ (ย่อmprารณนาเพื่อบริโภค) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า พุภุขติ ในอรรณแห่ง ภูช ปาลนพยวทรณสุ (ภูช ธาตุ ในความหมายว่า รักษาและบริโภค) นี้ ในอรรณว่า โภคตุมิจฉติ (ย่อmprารณนาเพื่อบริโภค) เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงขปัจจยด้วยสูตรนี้ ทำเทวภาวะอักษรต้นธาตุ ตั้งอักษรนั้นชื่อว่าอัพภาส เมื่ออัพภาสสัญญาสูตรนั้น ตามไปอยู่ ทำอาเทศอักษร อักษรตัวที่ ๔ เป็นพอักษร อักษรตัวที่ ๓ ด้วยสูตรว่า พุติยจตุตถานัน ปรมตติยา ทำอาเทศธาตวันตะ เป็นกอักษร ด้วยสูตรว่า โภ เข จ ฉ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว หลังพุภุขศัพท์ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พิงทรารูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ชิฆฉฉติ (ย่อmprารณนาเพื่อบริโภค, ย่อมหิว) ในอรรณแห่ง ฆส อทเน (ฆส ธาตุในความหมายว่า “กิน”) ในอรรณว่า ฆสติตุมิจฉติ (ย่อmprารณนาเพื่อกิน) ลงขปัจจยด้วยสูตรนี้ ทำเทวภาวะอักษรต้นธาตุ ตั้งอักษรต้นธาตุที่ทำเทวภาวะนั้นชื่อว่าอัพภาส ทำอาเทศกวรรคที่อยู่ในอัพภาส เป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า กวคคสส จวคโค ทำอาเทศอักษร อักษรตัวที่ ๔ เป็นชอักษร อักษรตัวที่ ๓ ด้วยสูตรว่า พุติยจตุตถานัน ปรมตติยา ทำอาเทศสระที่สุดแห่งอัพภาส เป็นอิ ด้วยสูตรว่า อนตสสิวณณากาโร วา ทำอาเทศธาตวันตะ เป็นจอักษร ด้วยสูตรว่า พยณชนนตสส ฯเปฯ สุ จ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว หลังชิฆฉศัพท์ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติแล้ว พิงทรารูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ชิคีสติ (ย่อmprารณนานา[ภิกษา]ไป) ในอรรณแห่ง ทร ทรณ (ทร ธาตุในความหมายว่า “นำไป”) ในอรรณว่า ทรตุมิจฉติ (ปรารณนาเพื่อนำไป) ลงขปัจจยด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศหธาตุทั้งตัว เป็นคี ด้วยสูตรว่า ทรสส คี เส เพราะการอาเทศธาตุ โดยฐานูปจาร เพราะโดยโวหารด้วยธาตุศัพท์ ทำเทวภาวะโดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งชื่อว่า อัพภาส ทำอาเทศเป็นจวรรค โดยนัยที่กล่าวแล้ว หลังชิคีสศัพท์ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พิงทรารูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า สุสสุสติ (ย่อmprารณนาเพื่อฟัง) ในอรรณแห่ง สุ สวเน (สุ ธาตุในความหมายว่า “ฟัง”) ในอรรณว่า โสตุมิจฉติ (ย่อmprารณนาเพื่อฟัง) ลงขปัจจยด้วยสูตรนี้ ทำเทวภาวะอักษรต้นธาตุ ทำเทวภาวะสอักษร ด้วยสูตรว่า พรเทวภาโว จาเน เมื่อทำที่ฆะออักษร เป็น อออักษร ด้วยสูตรว่า กวจิ ธาตุ ฯเปฯ จ หลังสุสสุสศัพท์ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พิงทรารูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ปิวาสติ (ย่อmprารณนาเพื่อดื่ม) ในอรรณแห่ง ปา ปาเน (ปา ธาตุในความหมายว่า “ดื่ม”) นี้ ในอรรณว่า ปาตุมิจฉติ (ย่อmprารณนาเพื่อดื่ม) ลงขปัจจยด้วยสูตรนี้ เทวภาวะอักษรต้นธาตุ ตั้งอักษรที่เป็นเทวภาวะนั้น ชื่อว่าอัพภาสวะ เมื่อสูตรตั้งชื่ออัพภาสวะตามไป ทำอาเทศสระที่สุดอัพภาสวะ เป็นอีอักษร ด้วยสูตรว่า อนตสสิวณณากาโร วา เมื่อสูตรว่า ปุพโพพภาโส ตาม

ไป ทำอาเทศปาธาตุ อันอยู่หลังอัปภาส เป็นวา ด้วยสูตรว่า ตโต ปามานานํ วามเสสุ เมื่อลงตีวัตตมานาวีภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โภคตุ (เพื่อจะบริโภคน) เป็นผลขอวาสัพพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่ง ภูช ปาลนพพวธานเส (ภูช ธาตุ ในความหมายว่า รักษา และบริโภคน) นี้ ไม่ต้องลงขบปัจจัยด้วยวาสัพพท์ ลงขบปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิจจตเถสุ สมาน ฯเปฯ ตู ฺวา เพราะอาศัยสูตรว่า อสโยคนตสส ฯเปฯ เต ทำวูทธิ ด้วยสูตรว่า อณเณสุ จ เมื่อสูตรว่า สาสทิสโต ตสส ริฏฺโฐ จ ตามไปอยู่ ลบที่สุดธาตุ และทำเททวภาวะ ขบปัจจัยด้วยสูตรว่า ภูชาทินมนโต ฯเปฯ เต เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภูชติ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็สำหรับอุทาหรณ์นั้น ลงตีวัตตมานาวีภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว แห่งธาตุนั้นนั่นเอง เมื่อสูตรว่า ภูวาทิโต อ ตามไป ลงขบปัจจัยและนิคคหิตเป็นอาคมต้นธาตุ ด้วยสูตรว่า รุชาทิโต นิคคหิตปุพพณจ เมื่อทำอาเทศนิคคหิต เป็นวัคคันตะ ด้วยสูตรว่า วคคณตํ ฺวา วคเค แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๔๓๕-๓๐. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำการลงปัจจัยหลังธาตุ ตามสมควรแก่ปริภาสาสูตรว่า ธาตุ ลิงเคหิ ปรา ปจฺจยาแล้ว (บัดนี้) เพื่อจะทำการลงปัจจัย แม้หลังนามศัพท์ ตามสมควรแก่อุทาหรณ์นั้น จึงกล่าวสูตรว่า อาย นามโต ฯเปฯ จาเร (ลง อาย ปัจจัยหลังบพนามซึ่งเป็นคำเปรียบของกัตตาในความหมายว่า ประพตติ) สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า ธาตุ ฯเปฯ ยา คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลงปัจจัย หลังนามศัพท์ทั้งหลาย ด้วยสูตรว่า ธาตุ ฯเปฯ ยา เมื่อมีคำถามว่า หลังนามศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้ จึงลงปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ ในอรรถอะไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังพพตศัพท์เป็นต้น ซึ่งเป็นคำเปรียบของกัตตา ลงอายปัจจัย ในความหมายว่า ประพตติ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยวิสัย อวิ ตัพพิเสสนะ และวิสัยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปพพตายติ (พระสงฆ์ย่อมประพตติ[หนักแน่น]ตั้งภูเขา) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปพพตายติ หลังพพตนามศัพท์ ลงอายปัจจัย ในอรรถว่า ปพพตมิว อตตานํ อจารติ (พระสงฆ์ ย่อมประพตติตนตั้งขุนเขา) ลงอายปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง หลังธาตุปัจจัยนตศัพท์ เมื่อลงตีวัตตมานาวีภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นเช่นกับอุทาหรณ์ที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง

๔๓๖-๓๑. สูตรนี้ว่า อีฐุปมานา จ (ลง อีฐ ปัจจัยหลังนามศัพท์ซึ่งเป็นคำอุปมาในความหมายว่า ประพตติ) สูตรนี้ว่า ออกมาจากสูตรว่า อาย นามโต ฯเปฯ จาเร คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง การลงอายปัจจัย หลังนามศัพท์ ซึ่งเป็นคำเปรียบของกัตตา ในอาจารย์เถระ (ความหมายว่า ประพตติ) ด้วยสูตรว่า อาย นามโต ฯเปฯ จาเร เมื่อมีคำถามว่า ลงปัจจัยอะไร หลังนามศัพท์ ซึ่งเป็น

คำเปรียบของกัมมะ ในความหมายว่าประพตติ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ลงอียปัจจยี้ หลังนาม ศัพท์ ซึ่งเป็นคำเปรียบของกัมมะ ในความหมายว่าประพตติ จึงกล่าวสูตรว่า อียูปมานา จ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยวิสยี้ อวธิ และอนุกัฏมณะ เป็นอันสำเร็จความว่า เมื่ออุปมาน ศัพท์ แม้ตามมา(ปรากฏในสูตรนี้) ท่านอาจารย์ ได้ทำอุปมานศัพท์ไว้อีก เพื่อต้องการห้ามคำเปรียบ ของกัตตา ด้วยอุปมานศัพท์นั้น จึงเป็นการเปรียบของกัมมะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ฉตตียติ (ยอมประพตติตั้งร่ม) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ฉตตียติ หลังฉตตนามศัพท์ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงอียปัจจยี้ ในอรรถว่า อตตติ ฉตตมิว อจจติ (ยอมทำให้สิ่งที่ไม่ใช่ร่ม เป็นตั้งร่ม[บังฝนหรือแดด]) ลงอียปัจจยี้ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว หลังฉตตียศัพท์ เมื่อลงดิวัตตมานาวิภัตติ โดยนัย ที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นเช่นกับอุทาหรณ์ที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง

อุทาหรณ์ทั้งหลายของกัศัพท์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๓๗-๓๒. สูตรนี้ว่า นามมหาตติจฉตเต (ลง อีย ปัจจยี้หลังนามศัพท์ในอรรถว่า ปรรธนา เพื่อตน) สูตรนี้ว่า ออกมาจากสูตรว่า อียูปมานา จ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลงอียปัจจยี้ หลังนาม ศัพท์ ในความหมายว่าประพตติ ด้วยสูตรว่า อียูปมานา จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น หลังนามศัพท์ ลงปัจจยอะไร ในความหมายว่าปรรธนา เพื่อตน ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลัง นามศัพท์ ลงปัจจยอะไร ในความหมายว่าปรรธนา เพื่อตน จึงกล่าวสูตรว่า นามมหาตติจฉตเต

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ปตตียติ (ยอมปรรธนาบาตร) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปตตียติ หลังปตตนามศัพท์ ในอรรถว่า อตตโน ปตตมิจฉติ (ยอมปรรธนาบาตร เพื่อ ตน) เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงอียปัจจยี้ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้า และทำความเป็น ปกติสระหลังแล้ว หลังปตตียศัพท์ เมื่อลงดิวัตตมานาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๓๘-๓๓. สูตรนี้ว่า ธาตุหิ ๗เป๗ ตวตเต (ลง เณ, ฌย, ฌาเป และ ฌापย ปัจจยี้หลังธาตุ ในอรรถเหตุ และตั้งชื่อเป็นการิตปัจจย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ติชคุปิต ๗เป๗ สา วา, ภูษชส ๗เป๗ จฉตเตสุ คือ หลัง ติช คุป กิต และมานธาตุทั้งหลาย อันเป็นธาตุปัจจยยันตะ และหลังธาตุ ทั้งหลายมีอาทิวา ภูษ ฆา หร และสุป ท่านอาจารย์ยอมลง ข ฉ และสปัจจยี้ ซึ่งแสดงอรรถของธาตุ ด้วยสูตรทั้งหลายว่า ติชคุป ๗เป๗ สา วา, ภูษชส ๗เป๗ ตุมิจฉตเตสุ เมื่อมีการถามว่า เมื่อมีความเป็น อย่างนั้น บรรดารูปอุทาหรณ์ของธาตุปัจจยยันตนั้นทั้งหลายมีอาทิวา กาเรติ, การยติ, การาเปติ, กา รापยติ รูปอุทาหรณ์ว่า กาเรติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า บรรดารูปอุทาหรณ์

ของธาตุปัจฉยัตถ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กาวเรติ, การยติ, การาเปติ, การายติ รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กาวเรติ ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงเณ-ณย-ณาเป-ณายปัจฉยัตถ์ทั้งหลาย หลังธาตุทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า กรธาตุ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวธิ วิสยี่ สัญญา และวิสยะ หนึ่งในสูตรนี้ เมื่อท่านอาจารย์ควร จะกล่าวว่า เณณยณาเปณายยา ท่านทำรัสสะแล้วกล่าวว่า เณณยณาเปณาย และเมื่อท่านควร จะกล่าวว่า กาวเรติ ด้วยอาจแห่งอิติลึงค์ ท่านก็กล่าวเสียว่า กาวเรตานี ด้วยอำนาจนุปุสกลิงค์

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กาวเรติ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กาวเรติ มีการ ประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า กระทำ) ตั้งชื่อธาตุ และลบธาตุวันตสระ ในความหมายว่า บุคคลใดบุคคลหนึ่ง สามารถทำ บุคคลอื่น ย่อมกล่าวกระตุ้น เตือนบุคคลนั้น อย่างนี้ว่า “ท่าน จงทำ” อีกนัยหนึ่ง ในอรรถว่า บุคคลผู้ใช้บุคคลผู้สามารถทำให้ทำ ลงเณปัจฉย และตั้งเณปัจฉยชื่อว่ากาวเรติด้วยสูตรนี้ ลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ด้วยสูตรว่า กาวเรตานี โณ โลปี ทำวุทธิสระต้นธาตุ ด้วยสูตรว่า อสโยคนตสส วุทธิ กาวเรเต หลังธาตุปัจฉยัตถ์ เมื่อลงติวัตตมา นาวิวัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ เป็นเช่นกับอุทาหรณ์ที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง มีเพียงสักว่าปัจฉยเท่านั้นที่แตกต่างกัน

อุทาหรณ์ทั้งหลายของกัศัพท์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ปาฐะว่า ด้วยอตถศัพท์ ลงอลปัจฉย ปาฐะนั้นไม่ใช่ของเก่า (แต่) ท่านนำมาจากคัมภีร์พ ยาขยานฎีกา แล้วกล่าวว่า ท่านพระมหากัจจายนเถระ ตั้งไว้ในคัมภีร์กัจจายนะนี้ (โดยมีรูปอุทาหรณ์ ว่า โขตลติ [ยอมให้รุ่งโรจน์]) รูปอุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๓๙-๓๔. สูตรนี้ว่า ธาตุรูปเป นามสมา ฌโย จ (เมื่อมีรูปของธาตุ ลง ฌย ปัจฉยหลังนาม ศัพท์ และตั้งชื่อว่ากาวเรติปัจฉย) สูตรนี้ว่า ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อาย นามโต ฯเปฯ ทาจาเร, อี ยูปมานา จ, นามมหาดติจจตเถ คือ ท่านอาจารย์ยอมลงอายและอียปัจฉย หลังธาตุปัจฉยัตถ์และ นามศัพท์ ในอรรถว่าประพฤติ และในอรรถว่าปรารธนาเพื่อตน ด้วยสูตรทั้งหลายว่า อาย ฯเปฯ เร, อี ยูปมานา จ, นามมหาดติจจตเถ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็ยอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อติหตถยติ, อุปวิณยติ, ทพหยติ และ วิสุทถยติ ย่อมสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า หตถยติ ย่อมสำเร็จได้ เพราะเมื่อรูปของธาตุ คือสภาวะของธาตุ อัน นักศึกษาทั้งหลายให้สำเร็จอยู่ ลงณยปัจฉย หลังนามศัพท์คือ หตถี อุปวิณ ทพห และวิสุทศัพท์ ใน อรรถทั้งหลายว่า อติกมตติ, อุปคายติ, กโรติ และ โหติ จึงกล่าวสูตรว่า ธาตุรูปเป นามสมา ฌโย จ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วย ภาวสัทตมี อวธิ วิสยะ และอนุกัถมณะ สูตรนี้ เป็น วิธยงคปริ ภาสาสูตร (ปริภาสาสูตรที่มีวิธีเป็นองค์ คือสูตรว่า ปุพพมโธ ฯเปฯ ชเย) รูปคือสภาวะแห่งธาตุ ชื่อว่า

ธาตุรูป ในธาตุรูปนั้น ก็ในคำว่า ธาตุสภาวะ นี้ ความว่า ที่ชื่อว่า ธาตุสภาวะ ได้แก่ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปฐิ ปัจจยทั้งหลายที่เป็นไป หลังธาตุทั้งหลาย ย่อมเป็นไปในกิริยา และแม้ในสภาระณันโต แม้ปัจจยทั้งหลายที่เป็นไป หลังนามศัพท์ทั้งหลายมี หตถิศัพท์เป็นต้น ย่อมเป็นไป ในกิริยา และแม้ในสภาระณัน อันเป็นความหมายของธาตุ ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ธาตุรูป

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อติหตถยติ บรรดาอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อติหตถยติ หลังหตถิศัพท์ ในอรรถว่า หตถินา อติกกมติ (ย่อมข้ามด้วยข้าง) เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงณปัจจย และตั้งณปัจจยชื่อว่า การิตะด้วยสูตรนี้ ลบนอักษรเป็นอนุพันธ์ด้วยสูตรว่า การิตานิ โณ โลปี เมื่อลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ เป็นเช่นกับอุทาหรณ์ที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง

วทันตยาจารย์ ย่อมกล่าวว่า มีปาฐะว่า ย่อมลงปัจจยทั้งหลายเหล่านี้ คืออาร และอาล ด้วยศัพท์ นี้ ไม่ใช่ของเก่า เป็นปาฐะอันท่านกล่าวไว้แล้วในคัมภีร์พยาขยานฎีกา ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งอาร และอาลปัจจย ที่แสดงอรรถของตน และใส่อุทาหรณ์ของกศัพท์ ไว้ในสูตรนี้

๔๔๐-๓๕. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นลงติวิภัตติเป็นต้น หลังธาตุปัจจยันตะคือชปัจจันเป็นต้น และการิตปัจจยทั้งหลาย คือธาตุปัจจยันตะทั้งมีอย่างนี้คือ ตติกข ปพพตย และกาเร การารเป การารปย ที่แสดงกิริยาการกะ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ หลังธาตุทั้งหลาย ลงติวิภัตติเป็นต้นก่อน เพื่อลงยปัจจยอันเป็นสกัตตะ อันทั่วไปแก่คนธาตุทั้งปวงในภายหลัง จึงตั้งสูตรว่า ภาวกมเมสุ โย (ลง ย ปัจจยหลังธาตุทั้งหลายในภาวการกและกรรมการก) สูตรนี้ว่า ออกมาจากสูตรว่า อตตโน ฯเปฯ นิ คือ ติ อารหุธี.

สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า อตตโน ฯเปฯ นิ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงความเป็นไปแห่งอัตตโนบททั้งหลาย ในภาววากและกัมมวากไว้แล้ว เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า รียเต, พุชเมเต ในภาววากและกัมมวาก พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงยปัจจยในอรรถของตน ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า รียเต, พุชเมเต จึงกล่าวสูตรว่า ภาวกมเมสุ โย

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี้ ขยายความว่า หลังธาตุทั้งหลายทั้งปวง ลงยปัจจยในภาววากและกัมมวากอันเป็นอำนาจของอัตตโนบท

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า รียเต (อันเขา ดำรงอยู่) บรรดาอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า รียเต ในอรรถแห่ง ฐา คตินิวตติมิหิ (ฐา ธาตุในความหมายว่า “ห้ามการเดิน, ยืน”) นี้ ในความหมายว่า การยืน ลงติวิภัตติ อัตตโนบทปฐมบุรุษเอกวจนะ ในอรรถว่าภาว (ภาววาก) ด้วยสูตร

ว่า อตตโน ฯเปฯ นิ เมื่อทำอาเทศธาตุวันตสระ (อาอักษรที่สุดธาตุ) เป็นอ้อักษร ด้วยสูตรว่า ยมทิ ทาธามาธาหาปา ฯเปฯ มิ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า พุชฌเต (ธรรม อันเขา รู้อยู่) ในอรรถแห่ง พุช โปชเน (พุช ธาตุในความหมายว่า “รู้”), พุช ฉาณ (พุชธาตุในความหมายว่า “รู้”), พุช อวคเมน (พุช ธาตุในความหมายว่า “รู้, เข้าใจ”) ธาตุใดธาตุหนึ่งใน ๓ ธาตุ อันมีชื่อว่าธาตุอันได้แล้ว ลงเตวิถิตมานาวิถิตติ ในกัมมวาก ด้วยสูตรว่า อตตโน ฯเปฯ นิ เมื่อสูตรว่า ธาตุทิ เณณย ฯเปฯ เหตุวตเถ ตามไปอยู่ ลงยปัจจยัยในภาววาก ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า ธาตุทิ ฯเปฯ เหตุวตเถ ตามไป โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงยปัจจยัย ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยยปัจจยัยนั้นนั้นแหละ ทำอาเทศธาตุวันตธาตุ พร้อมยปัจจยัย เป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า ตสส จวคค ฯเปฯ สส เมื่อสูตรว่า ประเทวภาโว จาเน ตามไป ทำอสทิสเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า วคเค โฆสาโฆसानิ ฯเปฯ มา เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปจจเต (ข้าว อันเขา ย่อมหุงข้าว) ในอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า หุง) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ลพุกเต (ทรัพย์ อันเขา ย่อมได้) ในอรรถแห่ง ลภ ลาเภ (ลภ ธาตุในความหมายว่า “ได้รับ”) นี้ ลงเตวิถิตติในกัมมวาก ลงยปัจจยัยด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยยปัจจยัยนั้นนั้นแหละ ทำอาเทศยอักษร เป็นภอักษร เช่นกับอักษรตัวหน้า ด้วยสูตรว่า ปุพฺพรูปญจ ทำอาเทศภอักษรตัวหน้า เป็นพอักษร ด้วยสูตรมีอาทิว่า กวจิ ธาตุ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กรียเต (กรรม อันเขา กระทำอยู่, ย่อมถูกทำ) ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า กระทำ) นี้ ลงยปัจจยัย ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า ปุพฺพรูปญจ ตสส ฯเปฯ สส เมื่อลงอ้อักษรเป็นอาคม ในเพราะยปัจจยัย ด้วยสูตรว่า อิวณณาคโม วา แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อิขชเต (พระพุทธเจ้า อันเรา ย่อมบูชา) ในอรรถแห่ง ยช เทวปฺพชาสงคฺคิกรณทานนฺสุ (ยช ธาตุในความหมายว่า “การบวงสรวงเทพเจ้า, ทำการรวบรวม และให้”) นี้ ลงเตวิถิตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงยปัจจยัย ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า ยมทิ ฯเปฯ มิ ทำอาเทศยอักษร อันเป็นอักษรตัวหน้าของธาตุ เป็นอิ ด้วยสูตรว่า ยชสฺสาทิสฺสิ ทำอาเทศยปัจจยัย พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจวรรค ทำเทวภาวะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุจจเต (คำ อันเขา ย่อมกล่าว) ในอรรถแห่ง อุจ วิยตติย วาจาย (วจ ธาตุในความหมายว่า พูดให้ปรากฏ) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ของกัศัพท์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

๔๔๑-๓๖. สูตรนี้ว่า ตสส จวคคยการวการตตี สธาตวนตสส (อาเทศ ย ปัจจัยกับพยัญชนะที่สุตธาตุนั้น เป็น จ วรรณ, ย อักษร หรือ ว อักษรตามอุทาหรณ์) สูตรนี้ว่า ออกมาจากสูตรว่า ภาวกมเมสุ โย คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการลงยปัจจัยในภาววจกและกัมมวจก ด้วยสูตรนี้ว่า ภาว ๆเปฯ โย เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พุชฌเต ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พุชฌเต ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศยปัจจัยกับที่สุตธาตุนั้นเป็นจวรรณ ยอักษร และวอักษร จึงกล่าวสูตรว่า ตสส จวคค ๆเปฯ นตสส

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยสัมพันธฎฐิติการิ การิยะ และตัพพิเสสนะ เมื่อยกัศัพท์แมจะติดตามมา คำว่า ตสส ท่านกล่าวไว้และเพื่อให้รู้ว่า ยปัจจัย ที่ท่านทำไว้แล้วนั้นเที่ยวด้วยสูตรนี้ว่า ภาวกมเมสุ โย ย่อมอาเทศเป็นจวรรณเป็นต้นด้วยสูตรนี้ ไม่ใช่ด้วยสูตรอื่น วาศัพท์ จากสูตรว่า อิวณณาคโม วา ตามไปโดยสัททิกนัย ด้วยวาศัพท์นั้น ย่อมอาเทศธาตวันตทั้งหลายที่เป็นจวรรณ ตวรรณ เป็นจวรรณ และยอาเทศยปัจจัยพร้อมธาตวันตทั้งหลายที่เป็นรอักษรและวอักษร เป็นยอักษรและวอักษร

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคคาถาว่า

จวคโค จตวคคานัน, ธาตวนตानัน ยวตตนิ.

รวานญจ สยปปัจจ- ยานัน โหติ ยถากกมนติ.^{๕๐}

(เพราะเหตุนี้) จึงอาเทศพยัญชนะ จ วรรณ, ต วรรณ

อันเป็นที่สุดของธาตุนั้น จ วรรณ และอาเทศ ร และ ว ซึ่งมี

ย ปัจจัยตามมาเป็น ย และ ว ตามลำดับ ดังนี้แล

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วุจเจเต (วาจา อันเขา กล่าวอยู่) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า วุจเจเต ในอรรถแห่ง อจ พยตติย (อจ ธาตุ ในความหมายว่า “ปรากฏ”) นี้ เมื่อลงเววัตตมานาวิภัตติ และยปัจจัยแล้ว อาเทศยปัจจัยกับที่สุตธาตุนั้นเป็นจวรรณ ทำจสทิสพยัญชนะเทวภาวะ ลงวอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรมีอาทิว่า เตสุ วุทธิ (แล้วฟังทราบรูปสำเร็จ)

ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงพหูพจน์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อจจติ นี้ ความไม่มีแห่งวอักษรเป็นอาคมเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

^{๕๐} รุ. อธิบายสูตรที่ ๔๔๗

อุทาหรณ์ว่า มชชเต (กระจก อันเขา ชัดสืออยู่) นี้ ในอรรถแห่ง มช สัสมุทธิมิ (มช ธาตุ ในความหมายว่า “ชำระ”) มช ปริมชชเน (มช ธาตุ ในความหมายว่า “ชำระ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า พุชฌเต (ธรรม อันเขา รู้อยู่) มีนัยที่กล่าวแล้ว

อุทาหรณ์ว่า ยุชชเต (อันเขา ย่อมประกอบ) ในอรรถแห่ง ยุช โยเค (ยุช ธาตุ ในความหมายว่า “ประกอบ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กุชฌเต (อันเขา ย่อมโกรธ) ในอรรถแห่ง กุช โกะเป (กุช ธาตุในความหมายว่า “โกรธ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุชฌเต (อันเขา ย่อมสลัดทิ้ง) ในอรรถแห่ง อุช วิสศเค (อุช ธาตุในความหมายว่า “สลัดทิ้ง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า หลณเต (สัตว์ อันเขา ฆ่าอยู่) ในอรรถแห่ง หน หีสาคตีสู (หน ธาตุในความหมายว่า “เปียดเปียน และไป”) นี้ เมื่อลงเตวัตตมานาวิภัตติ และยปัจจัยแล้ว เมื่อทำอาเทศยปัจจัย พร้อมธาตวันตะ เป็นจวรรค และทำเทวภาวะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กยยเต (กรรม อันเขา กระทำอยู่) ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ เมื่อลงเตวัตตมานาวิภัตติ และยปัจจัยแล้ว เมื่อทำอาเทศยปัจจัย พร้อมธาตวันตะ เป็นยอักษร และเมื่อทำเทวภาวะ ในเพราะยอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทิพพเต (อันเขา เล่นอยู่) ในอรรถแห่ง ทิว กิฬาวิชิติสาพยวหารชุตติกตินตีสตติคตีสู (ทิว ธาตุในความหมายว่า “เล่น, เอาชนะ, ค้าขาย, รุ่งเรือง, สรรเสริญ, รัก และไป”) นี้ เมื่อลงเตวัตตมานาวิภัตติ และยปัจจัยแล้ว เมื่อทำอาเทศยปัจจัย พร้อมธาตวันตะ เป็นวอักษร และทำเทวภาวะวอักษรแล้ว ทำเทสวอักษร ๒ ตัว (ว) เป็น พพ ด้วยสูตรว่า โพ วสส แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๔๒-๓๗. สูตรนี้ว่า อิวณณาคโม วา (ลง อี วัณณะเป็นอาคมหลังธาตุทั้งหลายในภาวการกและกรรมการกนั้น ในเพราะ ย ปัจจัยตามอุทาหรณ์) สูตรนี้ว่า ออกมาจากสูตรว่า ภาวกมเมสุ โย คือ ท่านอาจารย์ ทำ(ลง) ยปัจจัยในภาววาจกและกัมมวาจกแล้ว เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กรียติ, คจณียติ เมื่อลงยปัจจัยหลังธาตุแล้ว รูปอุทาทร์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้นย่อมสำเร็จ เพราะเมื่อทำลงยปัจจัยในภาววาจกและกัมมวาจกแล้ว ในเพราะยปัจจัยนั้น จึงลงอักษรรหรืออักษรรเป็นอาคม จึงกล่าวสูตรว่า อิวณณาคโม วา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสัย และวิกัปปนัตถะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา กิริยเต (สิ่งนั้น อันบุคคลทำอยู่) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น
อุทาหรณ์ว่า กิริยเต หลังกรธาตุ เมื่อลงเตวัตตมานาวิภัตติ และยปัจจัยแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ธา
ตุหิ ๆเปฯ เหตุตเถ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงอวิณณเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำเทว
ภาวะยอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า กิริยติ (สิ่งนั้น อันบุคคลทำอยู่) นี้ เพราะอาศัยสูตรมีอาทิวา กวจิ ธาตุ เมื่อ
ทำอาเทศอตโนบถ เป็นปรัสบทด้วยสูตรว่า อตโนบทานิ ๆเปฯ ตต์ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์มีอาทิวา คจฉียเต (อันเขาย่อมไป) นี้ มีเพียงการอาเทศที่สุดธาตุ เป็นจ
ณเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ของกัศัพทว่า กยยเต (กรรม อันเขา กระทำอยู่) ในอุทาหรณ์นั้น หลังกรธาตุ
เมื่อลงเตวัตตมานาวิภัตติ และยปัจจัยแล้ว ทำอาเทศยปัจจัยพร้อมที่สุดธาตุ เป็นยอักษร ด้วยสูตรว่า
ตสส จวคค ๆเปฯ สส เมื่อทำยสทิสเทวภาวะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในคัมภีร์ปทรูปสัทธิ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา คมียยเต มาแล้วด้วยการลงอักษระเป็น
อาคม

๔๔๓-๓๘. สูตรนี้ว่า ปุพพรูปญจ (ยปัจจัยหลังธาตุ ย่อมถึงความเป็นพยัญชนะ ที่มีรูป
เหมือนพยัญชนะข้างหน้าได้บ้าง) สูตรนี้ว่า ออกมาจากสูตรว่า ตสส จวคค ๆเปฯ สเส คือ ท่าน
อาจารย์ ย่อมทำเทสยปัจจัย กับที่สุดธาตุอันเป็นจวรรคและตวรรค เป็นจวรรค ยอักษร และวอักษร
ด้วยสูตรว่า ตสส ๆเปฯ ธาตวนตสส เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในคัมภีร์สันสกฤต แม้ในอุทาหรณ์ว่า
สกกเต วุฑฒเต, ทมมิเต, ลพภเต, ผลลเต ทิสสเต หลังธาตุทั้งหลาย มีสกาธาตุเป็นต้น พึงมีแม้การอา
เทศยปัจจัยพร้อมกับที่สุดธาตุ เป็นจวรรคเป็นต้น เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในคัมภีร์
สันสกฤต รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิวา สกกเต, วุฑฒเต, ทมมเต, ลพภเต, ผลลเต, ทิสสเต พึงสำเร็จ
ได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอา
เทศยปัจจัย ซึ่งลงหลังธาตุทั้งหลายอันมี กวรรค ฎวรรค ปวรรค ลอักษร และสอักษร ในอุทาหรณ์
ทั้งหลายมีอาทิวา สกกเต วุฑฒเต, ทมมิเต, ลพภเต, ผลลเต ทิสสเต เป็นปุพพรูปคือรูปเช่นกับอักษร
ตัวหน้า ได้แก่ สภาพเช่นกับอักษรตัวหน้า จึงกล่าวสูตรว่า ปุพพรูปญจ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการริยะ และอนุกัฒณะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา วุฑฒเต ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า วุฑฒเต
หลังวุฑฒธาตุ เมื่อลงเตวัตตมานาวิภัตติ และยปัจจัยแล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำปุพ
พรูป คือ ฌอักษรมีรูปเช่นกับฌอักษรตัวหน้า อันเป็นตัวที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศอักษร ที่
อักษร อันเป็นสระต้นธาตุ เป็นอุ ด้วยสูตรมีอาทิวา กวจิ ธาตุ ลบทอักษร อันเป็นอักษรตัวหน้า

ฒอักษร ด้วยสูตรมีอาทว่า กวจิ ธาตุ นั้น เมื่อสูตรว่า หจตุตถานมนตานิ โท ธะ กำลังตามไป ทำอาเทศฒอักษร อันเป็นอักษรตัวที่ ๔ เป็นทอักษร อันเป็นอักษรตัวที่ ๓ ด้วยสูตรว่า โท ฒกาเร เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ผลตเต (ถูกทำลาย, การเกิด) ในอรรถแห่ง ผล นิปตติมิติ (ผล ธาตุ ในความหมายว่า “สำเร็จ”) นี้ เมื่อลงเตวัตตมานาวิภัตติ และยปัจจัยแล้ว ทำอาเทศ ยปัจจัยนั้น เป็นลอักษร กล่าวคือปุพพรูป เร เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทมมเต (ม้า ถูกฝึกอยู่, การฝึก) ในอรรถแห่ง ทมฺ ทมเน (ทมฺ ธาตุ ในความหมายว่า “ฝึกฝน”) นี้ เมื่อทำอาเทศยปัจจัย เป็นมอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ลพุกเต (ทรัพย์ อันหา ย่อมได้) ในอรรถแห่ง ลภ ลาเภ (ลภ ธาตุ ในความหมายว่า “ได้รับ”) นี้ ทำอาเทศยอักษร เป็นภอักษร ทำอาเทศ ภอักษร เป็น พอักษร ด้วยสูตรว่า โภ ภสฺส เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สกุกเต (อันท่านย่อมสามารถ) ในอรรถแห่ง สก ปุชายี (สก ธาตุ ในความหมายว่า “บูชา”) สก สามตเถ (สก ธาตุ ในความหมายว่า “สามารถ”) นี้ ทำอาเทศยปัจจัย เป็นกอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทิสฺสเต (รูป อันหา ย่อมเห็น) ในอรรถแห่ง ทิส เปกฺขเน (ทิส ธาตุ ในความหมายว่า “เห็น”) นี้ ทำอาเทศยปัจจัย เป็นสอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๔๔๔-๓๙. สูตรนี้ว่า ยถา กตฺตริ จ (อาเทศ ย ปัจจัยกับพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น จ วรรค, ย อักษร, ว อักษร และพยัญชนะซึ่งมีรูปเหมือนพยัญชนะข้างหน้าในกัตตฺวาจกเช่นเดียวกัน) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตสฺส จวคฺค ๖เปฯ นตสฺส, ปุพฺพรูปญจ คือ ในขอบเขตของภาววาตจกและกัมมวาจกทั้งหลาย ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทศยปัจจัย หลังธาตุทั้งหลายอันมีจวรรค ตวรรค รอักษร และวอักษรเป็นที่สุด เป็นจวรรค ยอักษร และวอักษร ด้วยสูตรว่า ตสฺส ๖เปฯ ธาตฺวนตสฺส และทำอาเทศยปัจจัย หลังธาตุที่มี กวรรค ฎวรรค ปวรรค รอักษร ลอักษร และสอักษร เป็นปุพพรูป ด้วยสูตรว่า ปุพฺพรูปญจ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอุทาหรณ์มีอาทิวา พุชฺมตติ อันเป็นขอบเขตของกัตตฺวาจก การอาเทศยปัจจัย พร้อมทั้งที่สุดธาตุ และความเป็นปุพพรูปในขอบเขตแห่งธาตุ มีอาทิวา สกุกติ, สมมตติ, ตฺสฺสตติ ย่อมมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า

ในตัวอย่างทั้งหลาย อันเป็นขอบเขตของกัตตฺวาจก ความที่ยปัจจัย หลังธาตุที่มีตวรรค จวรรค รอักษร และวอักษรเป็นที่สุด พร้อมทั้งที่สุดธาตุ เป็นจวรรค ยอักษร และวอักษร และในตัวอย่าง

ทั้งหลาย อันเป็นขอบเขตของกัตตฺวาจก ความที่ขยับงัด แม้หลังธาตุทั้งหลาย อันมีกวรรค ฎวรรค ปวรรค รอักษร ลอักษร และสอักษรเป็นที่สุด เป็นบุพพรูป ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า ยถา กตฺตริ จ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอุปมาโชตกะ อธิกรณสัตตมมี และอนุกัฏฺฐณะ จวรรค ยอักษร แล บุพพรูปศัพท์ ย่อมตามไป ความหมาย และรูปวิเคราะห์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา พุชฺฌติ (ย่อมตรัสรู้) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า พุชฺฌติ ในอรรถแห่ง พุช โชธเน (พุช ธาตุในความหมายว่า “ให้รู้”) นี้ ลงติวัตตมานาวิภักติ ปรีสสพท ปฐมบุรุษเอกวจนะ ในเพราะติวิภักติ หลังพุชธาตฺ ลงขยับงัดในกัตตฺวาจก ด้วยสูตรว่า ทิวาทิโต โย เมื่อสูตรว่า ตสฺส จ วคฺค ฯเปฯ สส ตสมไปอยู่ ทำอาเทศยขยับงัด กับที่สุดธาตุ เป็นจวรรค ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า ปรเทวภาโว ธาเน ตามไป ทำขพยัญชนะอสทิวเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า วคฺเค ฯเปฯ ปจฺมา แล้วฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิชฺฌติ (ย่อมยิง, ย่อมแทง) ในอรรถแห่ง วิช วิภาเค (วิช ธาตุในความหมายว่า “จำแนก”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มณฺณติ (ย่อมสำคัญ) ในอรรถแห่ง มน ณาณ (มน ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สิพฺพติ (ย่อมเย็บ) ในอรรถแห่ง สิฏฺ ตนตฺสนตฺตฺนาเน (สิฏฺ ธาตุในความหมายว่า “ทอเส้นด้าย”) นี้ ลงติวัตตมานาวิภักติ และลงขยับงัดในกัตตฺวาจก ทำอาเทศยอักษร แห่งขยับงัดนั้น พร้อมที่สุดธาตุ เป็นวอักษร ด้วยสูตรนี้ ทำวอักษรเป็นเทวภาวะ เมื่อทำอาเทศวอักษรทั้ง ๒ ตัว เป็นพอักษร ๒ ตัว ด้วยสูตรว่า โป วสฺส แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิวา สมฺมติ, สมฺมนฺติ (ย่อมแต่งตั้ง), กุพฺพติ, กุพฺพนฺติ (ย่อมทำ), ตฺสฺสติ, ตฺสฺสนฺติ (ย่อมยินดี) แห่งบุพพรูป และอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น มาแล้วในคัมภีร์กัจจายนะ บรรดาอุทาหรณ์ของการทำบุพพรูปเหล่านั้น มีเพียงการทำอาเทศยขยับงัด ที่ลงในกัตตฺวาจก เป็นบุพพรูปเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ท่านอาจารย์ ครั้นทำขยับงัด อันมีอรรถของตน อันเป็นขอบเขตของภาววาจกและกัมมวาจก อันทั่วไปแก่คณะธาตุทั้งหมด ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำ(แสดง) ขยับงัดทั้งหลาย อันมีอรรถของตน อันเป็นขอบเขตของกัตตฺวาจก ที่ทั่วไปเป็นพิเศษ จึงเริ่มทำ(แสดง)สูตรทั้งหลายมีอาทิวา ฎวาทิโต อ

สูตรทั้งหลายเหล่านี้ เป็นการกแห่งวิกรมขยับงัด ออกมาจากสูตรว่า ธาตุลิจฺเคหิ ปรา ปจฺจยา ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการลงขยับงัดทั้งหลาย หลังธาตุทั้งหลาย ด้วยสูตรนี้ว่า ธาตุ ฯเปฯ ยา เมื่อมีคำถามว่า ขยับงัดทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมลงหลังธาตุทั้งหลายเหล่านี้ ในอรรถไหน ? ท่านอาจารย์

เมื่อจะแสดงว่า วิภังค์ปัจจัยทั้งหลาย มีอักษรเป็นต้น ย่อมลงหลังขณะธาตุทั้งหลาย ๘ ขณะ มีกฎวาทิคณะเป็นต้น จึงกล่าววิภังค์ปัจจัยสูตรทั้งหลาย ๘ สูตร มีอาทิว่า กฎวาทิตอ อ

๔๔๕-๔๐. สูตรนี้ว่า กฎวาทิตอ อ (ลง อ ปัจจัยหลังธาตุกฎวาทิคณะ ในเพราะวิภังค์ติและปัจจัยเบื้องหลังที่ลงในกัตตฺวาจก)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยยวธิ และวิสยิ ภูธาตุด้วย วาธาตุด้วย ชื่อว่า กฎา กฎาเป็นต้น คือปการะ ของธาตุเหล่าใด เหตุนั้น ธาตุเหล่านั้น ชื่อว่า กฎาติ ด้วยอำนาจแห่งอักษรมกธาตุ และสักษรมกธาตุ ภูธาตุ เป็นอักษรมกธาตุ วาธาตุ เป็นสักษรมกธาตุ

อุทาหรณ์ว่า ภวติ (ย่อมมี, ย่อมเป็น) มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังภูธาตุ ลงติ วัตตมานาวิภังค์ติ ลงปัจจัยในกัตตฺวาจก ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า อสโยคนิตสส ฯเปฯ เต ตามไปอยู่ ทำวุทธิสระที่สุตธาตฺ (อุ เป็น โอ) ด้วยสูตรว่า อณเณสุ จ เมื่อทำอาเทศ โออักษร เป็น อว ด้วยสูตรว่า โอ อว สเร แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปจติ (ย่อมหุง) ในอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า “หุง”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชยติ (ย่อมชนะ) ในอรรถแห่ง ชิ ชเย (ชิ ธาตุในความหมายว่า “ชนะ”) นี้ ในเพราะวิวัตตมานาวิภังค์ติ เมื่อลงปัจจัยแล้ว ทำวุทธิ (อิ เป็น เอ) ด้วยสูตรว่า อณเณสุ จ เพราะอาศัย สูตรว่า โอ อว สเร เมื่อทำอาเทศ(เออักษร) เป็นอย ด้วยสูตรว่า เอ อย แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๔๔๖-๔๑. ฐาติโต นิคคหิต ปุพฺพญจ (ลง อ วิภังค์ปัจจัยและปัจจัยอื่นๆ หลังธาตุ ฐาติคณะ และลงนิคคหิตเป็นอาคมหน้า อ ปัจจัยนั้น ในเพราะวิภังค์ติและปัจจัยเบื้องหลังที่ลงในกัตตฺวาจก)

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วย อวธิ วิสยิ และสมถจยยะ และในสูตรนี้ เมื่อท่านควรจะกล่าวว่า นิคคหิต ปุพฺพํ กลับกล่าวว่า นิคคหิต ปุพฺพํ ด้วยอำนาจแห่งการลบนิคคหิต ในบทว่า ปุพฺพํ นี้ เป็นปฐมวิภังค์ติลงในอรรถสัตตมีวิภังค์ติ มีความหมายว่า หลังฐาติคณธาตุ ลงปัจจัย และลงนิคคหิตเป็นอาคมต้นธาตุ ในกัจจฺวาจก

อุทาหรณ์ว่า รุณฺถติ (ย่อมปิดกัน) ในอรรถแห่ง รุธ อวธารณ (รุธิ ธาตุในความหมายว่า “ปิดกัน”) นี้ ลงติวิภังค์ติในกัตตฺวาจก เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า ยถา กตฺตริ จ และ กฎวาทิตอ ลงปัจจัยและลงนิคคหิตต้นธาตุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทศนิคคหิต เป็นวัคคันตะแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฉินฺทติ (ย่อมตัด) ในอรรถแห่ง ฉิทิ ทฺวิจารณ (ฉิทิ ธาตุในความหมายว่า “ผ่าเป็นสองส่วน”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภังค์ติ อักษรเป็นปัจจัย นิคคหิตเป็นอาคม และความเป็นวัคคันตะแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ลงอปัจจย อปัจจย และโอปัจจย ด้วยจศัพท (จศัพทโน) สุตรวา นิคคหิตปุพพญจ นี้ ท่านไม่ได้พรรณนาไว้ในคัมภีร์นยาสะ เพราะเป็นสูตรไม่มีในคัมภีร์กัจจายนฉบับเก่า (แต่) ท่านใสนัยอันมาแล้ว ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ในคัมภีร์นั้น อุทาหรณ์ว่า รุณิทธิ ในอรรถแห่ง รุช อวธารณ (รุช ชาติในความหมายว่า “ปิดกั้น”) นี้ มีเพียงการลงนิคคหิตตันธาตุ อักขรเป็นปัจจยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่างแม้ในอุทาหรณ์ที่เหลือ ก็มีเพียงการลงนิคคหิตตันธาตุ อักขรเป็นปัจจย หรือก็มีเพียงการลงนิคคหิตตันธาตุ เอักขรเป็นปัจจย หรือ ก็มีเพียงการลงนิคคหิตตันธาตุ โออักขรเป็นปัจจยเท่านั้น คำที่เหลือมีนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล

๔๔๗-๔๒. สูตรนี้ว่า ทิวาทิตโย โย (ลง ย วิภังค์ปัจจยหลังธาตุทิวาทิตณะ ในเพราะวิภังค์ติ และปัจจยเบื้องหลังที่ลงในกัตตุวจาก)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ทิพพิติ กับริราอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทิพพิติ ในอรรถแห่ง ทิว ก็หาวิชิตสาพวหารชุตติกนตติสติดิตีสุ (ทิว ชาติในความหมายว่า “เล่น, เอาชนะ, คำขาย, รุ่งเรือง, สรรเสริญ, รัก และไป”) นี้ เมื่อลงติวิภังค์ติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า ยถา กตตริ จ ตามไปอยู่ ลงยปัจจยในกัตตุวจาก ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า ภาว ๆเปฯ โย, ตสฺส จวคฺค ๆเปฯ สธาตวนตสฺส และ ปุพฺพรูปญจ ตามไปอยู่ ทำอาเทศยปัจจยพร้อมกับที่สุดธาตุ เป็นวักขร ด้วยสูตรว่า ยถา กตตริ จ และทำวักขรเป็นเทวภาวะแล้ว ทำอาเทศวักขร ๒ ตัว เป็นพวักขร ๒ ตัว ด้วยสูตรว่า โป วสฺส แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สิพพิติ (ย่อมเย็บ) ในอรรถแห่ง สิฏฺ ตนตสนตนาเน (สิฏฺ ชาติในความหมายว่า “ทอเส้นด้าย”) นี้ ลงยปัจจยด้วยสูตรนี้ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทศยปัจจยพร้อมกับที่สุดธาตุ เป็นวักขร ด้วยสูตรว่า ยถา กตตริ จ และทำวักขรเป็นเทวภาวะแล้ว ทำอาเทศวักขร ๒ ตัว เป็นพวักขร ๒ ตัว โดยนัยที่กล่าวแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ยุชฺฌติ (ย่อมต่อสู) ในอรรถแห่ง ยุชฺ สมฺปหาเร (ยุชฺ ชาติในความหมายว่า “ต่อสู้”) นี้ เมื่อลงติวิภังค์ติ และเมื่อลงยปัจจย ด้วยสูตรนี้แล้ว ทำอาเทศยปัจจยพร้อมกับที่สุดธาตุ เป็นจรรค ด้วยสูตรว่า ยถา กตตริ จ แล้ว เมื่อทำอสทิสเทวภาวะแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า พุชฺฌติ (ย่อมรู้, ย่อมตรัสรู้) ในอรรถแห่ง พุชฺ โปชฺเน (พุชฺ ชาติในความหมายว่า “ให้รู้”) นี้ ทำอาเทศยปัจจยพร้อมกับที่สุดธาตุ เป็นจรรค เมื่อทำอสทิสเทวภาวะโดยนัยที่กล่าวแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

๔๔๘-๔๓. สูตรนี้ว่า สุวาทีโต ญ ณา อุณา จ (ลง ญ, ณา และ อุณา วิกรรมปัจจัยหลังธาตุ สวาทีคณะ ในเพราะวิภัติและปัจจัยเบื้องหลังที่ลงในกัตตุวาจก)

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า สุวาทีโต แสดงอวธิ คำว่า ญ แสดงวิสย คำว่า ณา แสดงวิสย คำว่า อุณา แสดงวิสย คำว่า จ แสดงสมุจยยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สุโนติ (ย่อมฟัง) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สุโนติ ในอรรถแห่ง สุ อภิสเว (สุ ธาตุในความหมายว่า “เปล่ง”) สุ สวเน (สุ ธาตุในความหมายว่า “ฟัง”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ยถา กตตริ ลงณปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า อสโยคนตสส ฯเปฯ เต เมื่อทำวุทธิสระหุ่แห่งณปัจจัย (อุ เป็น โอ) ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า อณเณสุ จ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สุณาติ (ย่อมฟัง) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเอง เมื่อลงณปัจจัยแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สฺวโนติ (ย่อมสำรวจ) ในอรรถว่า สฺบุพพ วุ สฺวเรน (วุ ธาตุในความหมายว่า “สำรวจ” ลง สฺ อุปสรรคเป็นบทหน้า) นี้ ลงณปัจจัย เมื่อทำวุทธิโดยนัยที่กล่าวแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สฺวณาติ (ย่อมสำรวจ) มีเพียงการลงณปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า อาวุโนติ (ย่อมรักษา) และ อาวุณาติ มีเพียวอุปสัคเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ปาปุณาติ (ย่อมถึง) ในอรรถแห่ง ปปุพพส อाप ปาปุณเน (อาป ธาตุในความหมายว่า “บรรลุ” ลง ป อุปสรรคเป็นบทหน้า) เมื่อลงติวัตตมานาวิภัติแล้ว เมื่อลงอุณาปัจจัยด้วยสูตรนี้แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

กีนคัมภีร์ปทรูปสทธิ ในอรรถแห่ง อป ปาปุณเน (อป ธาตุในความหมายว่า “บรรลุ”) ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งการที่หพออักษร ด้วยสูตรว่า พยณฺชน จ

๔๔๙-๔๔. สูตรนี้ว่า กิยาทีโต นา (ลง นา วิกรรมปัจจัยหลังธาตุกียาทิคณะ ในเพราะวิภัติและปัจจัยเบื้องหลังที่ลงในกัตตุวาจก)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กิณาติ (ย่อมซื้อ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กิณาติ ในอรรถแห่ง กิ ทพฺพวินิมเย (กิ ธาตุในความหมายว่า “แลกเปลี่ยนด้วยสิ่งของ, ซื้อขาย”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ยถา กตตริ จ เมื่อลงนาปัจจัยด้วยสูตรนี้แล้ว เพราะนาปัจจัยหนปลาย ทำความเป็นรัสสะสระอันเป็นส่วนของกิธาตุ และอาเทศนอักษรของนาปัจจัย เป็นณอักษร ด้วยสูตรมีอาทิว่า กฺวจิ ธาตุ (ฟังทราบรูปสำเร็จ)

อุทาหรณ์ว่า ชินาติ (ย่อมชนะ) ในอรรถแห่ง ชิ ขเย (ชิ ชาติในความหมายว่า “ชนะ”) พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฐนาติ (ย่อมกำจัด) ในอรรถแห่ง ฐ กมฺปน (ฐ ชาติในความหมายว่า “หวั่นไหว”) ทำรัสสะ (อุ เป็นอุ)

อุทาหรณ์ว่า มุนาติ (ย่อมมัด) ในอรรถแห่ง มุ พนฺธเน (มุ ชาติในความหมายว่า “ผูกพัน”) ทำรัสสะ (อุ เป็นอุ)

อุทาหรณ์ว่า ลุนาติ (ย่อมเกี่ยว) ในอรรถแห่ง ลู เชน (ลู ชาติในความหมายว่า “ตัด”) ทำรัสสะ (อุ เป็นอุ)

อุทาหรณ์ว่า ปุนาติ (ย่อมหมดจด) ในอรรถแห่ง ปุ ปวเน (ปุ ชาติในความหมายว่า “สะอาด”) ทำรัสสะ (อุ เป็นอุ)

๔๕๐-๔๕๕. สูตรนี้ว่า คหาทีโต ปปณฺหา (ลง ปป และ ณา วิกรรมปัจจัยหลัง คห ชาติเป็นต้น ในเพราะวิภัตติและปัจจัยเบื้องหลังที่ลงในกัตตุวาก)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เขปฺปติ (ย่อมถือเอา) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เขปฺปติ หลังคหธาตุ ลงติวัตตมานาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า ยถา ฯเปฯ จ ตามไปอยู่ ลงปปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ในเพราะปปปัจจัย เมื่อทำอาเทศคหธาตุ เป็นเขอักษร ด้วยสูตรว่า คหสฺส เขปฺเป แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คณฺหาติ (ย่อมถือเอา) ในอรรถแห่ง คห อุปาทาน (คห ชาติในความหมายว่า “ถือเอา”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงณปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า คหสฺส เขปฺเป ตามไปอยู่ เมื่อทำการลบอักษร ด้วยสูตรว่า ฬโลโป ญฺหามฺหิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๕๑-๔๕๖. สูตรนี้ว่า ตนาทีโต โอยฺรา (ลง โอ และ ยิร วิกรรมปัจจัยหลังธาตุตนาทีคณฺ ในเพราะวิภัตติและปัจจัยเบื้องหลังที่ลงในกัตตุวาก)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตโนติ (ย่อมแผ่ไป) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ตโนติ ในอรรถแห่ง ตนุ วิตถาเร (ตนุ ชาติในความหมายว่า “แผ่ออก”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า ยถา ฯเปฯ จ ตามไปอยู่ เมื่อลงโอปัจจัย ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ตโนหิ (จงแผ่ไป) นี้ มีเพียงการลงปัจจัยมีวิภัตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า กโรติ (ย่อมกระทำ) ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ชาติในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ มีเพียงธาตุเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า กิริติ (ย่อมกระทำ) นี้ มีเพียงการลงยิปัจจัย และการลบรอักษรที่สุดธาตุเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า กิราหิ (จงกระทำ) นี้ มีเพียงการทำที่ฆะ ในเพราะวิวัตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๔๕๒-๔๗. สูตรนี้ว่า จุราทิต เณณยา (ลง เณ และ ฌย ปัจจัยหลังธาตุจุราทิตณะ ในเพราะวิวัตติและปัจจัยเบื้องหลังที่ลงในกัตตุวาก, ภาววาก และกรรมวาก และชื่อว่า การิตปัจจัย)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยิ เณ และฌยปัจจัย(ในสูตรนี้)นี้ ย่อมเป็นไป ในขอบเขตของสุทธกัตตุวาก เพราะความเป็นปัจจัยที่แสดงอรรถของตนเอง และในสูตรนี้ การตั้งชื่อเณ และฌยปัจจัยว่าการิตะ ย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่การลบรอักษรเท่านั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา โจเรติ (ย่อมขโมย) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โจเรติ ในอรรถแห่ง จุร เถยเย (จุร ชาติในความหมายว่า “ลักขโมย”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิวัตติแล้ว ลงเณปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำวุทธิ และลบรอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โจเรยติ (ย่อมขโมย) ท่านกล่าวแล้ว ด้วยอำนาจแห่งฌยปัจจัย

อุทาหรณ์ว่า จินเตติ (ย่อมคิด) ในอรรถแห่ง จินต จินตาย (จินต ชาติในความหมายว่า “คิด”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ ไม่ค้องทำวุทธิ เพราะความเป็นธาตุที่มีพยัญชนะสังโยค อุทาหรณ์นอกนี้ ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งฌยปัจจัย

อุทาหรณ์ว่า มนเตติ (ย่อมปริกษา) ในอรรถแห่ง มนต คุตตภาสเน (มนต ชาติในความหมายว่า “ปริกษา” [กล่าวลับๆ]) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งฌยปัจจัย

๔๕๓-๔๘. ท่านอาจารย์ ครั้นทำ ยปัจจัยอันเป็นปัจจัยแสดงอรรถของตนเอง ในขอบเขตของภาววากและกัมมวาก และวอกรณปัจจัยทั้งหลาย อันเป็นปัจจัยแสดงอรรถของตนเอง ในขอบเขตของกัตตุวาก ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะกำหนด แสดงขอบเขตอัตตโนบทในที่มีขอบเขต แล้วทำอัตตโนบทไว้ จึงกล่าวสูตรว่า อตตโน ๗เปฯ กम्मนิ (ลงอัตตโนบทในภาวการก, กรรมการก และในการกอื่น)

สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า ปรานยตตโนปทานิ ย่อมทำอัตตโนบท อันมีขอบเขต ด้วยสูตรนี้ว่า ปรานยตตโนปทานิ เมื่อมีคำถามว่า อัตตโนบททั้งหลาย อันมีขอบเขตเหล่านั้น ย่อมเป็นไปในอรรถ

ไหนด อันเป็นขอบเขต ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า อัตตโนบททั้งหลาย อันมีของเขตเหล่านั้น ย่อม
เป็นไปในภาวจากแลพกัมมจาก อันเป็นขอบเขต จึงกล่าวสูตรว่า อตตโน ๗เปฯ กम्मนิ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยวิสัย วิสยะ สัมปณทนะ และวิสยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อัจเจเต (อันเขาย่อมกล่าว) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น
อุทาหรณ์ว่า อัจเจเต ในอรรถแห่ง อัจ วิยตติย วาจาญ (อิจ ชาติในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้
ลงเตวัตตมานาวิกัตติในกัมมจาก เมื่อลงยปัจจัยด้วยสูตรว่า ภาวกมเมสุ โย ทำอาเทศยปัจจัยกับที่สุด
ชาติ เป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า ตสส จวคค ๗เปฯ นตสส เมื่อทำสทิสเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปรเทวภาโว
จาเน แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า อัจจนเต (อันเขาย่อมกล่าว) นี้ เป็นเพียงพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า ลพกเต (อันเขาย่อมได้) นี้ ในอรรถแห่ง ลภ ลาเภ (ลภ ชาติในความหมาย
ว่า “ได้รับ”) นี้ ลงเตวัตตมานาวิกัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงยปัจจัย เมื่อสูตรว่า ตสส ๗เปฯ ชาติ
ตวนตสส ตามไปอยู่ ทำยอักษรเป็นปุพพรูป ด้วยสูตรว่า ปุพพรูปญจ ทำอาเทศยอักษรตัวหน้า เป็นพ
อักษร ด้วยจศัพทในสูตรนี้ว่า โท ธสส จ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบ
รูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการลงวิกัตติฝ่ายพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า มชชเต (ย่อมขัด) นี้ ในอรรถแห่ง มช อามสเน (มช ชาติในความหมายว่า
“จับต้อง”) มช สัสมุทธิมิหิ (ชาติในความหมายว่า “ชำระ”) พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ยุชฌเต (ย่อมต่อสู้อย่าง) นี้ ในอรรถแห่ง ยุช สมปะหาเร (ยุช ชาติในความหมาย
ว่า “ต่อสู้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๕๔-๔๙. สูตรนี้ว่า กตตริ จ (ลงอัตตโนบทหลังชาติในอรรถกัตตาได้บ้าง) สูตรนี้ว่า
ออกมาจากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงความเป็นไป ในภาวจาก และกัมมจาก
ของอัตตโนบททั้งหลาย ด้วยสูตรว่า อตตโน ๗เปฯ กम्मนิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูป
อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มลฺลเต ในขอบเขตของกัตตุวจาก พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์
เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มลฺลเต ย่อมลงอัตตโนบท แม้ในขอบเขตของกัตตุ
วจากได้ จึงกล่าวสูตรว่า กตตริ จ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และอนุกัฏทนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มลฺลเต บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มลฺลเต (อัน
เขาย่อมรู้) ในอรรถแห่ง มน ญาณ (มน ชาติในความหมายว่า “รู้”) นี้ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มี
ระหว่าง ลงเตวัตตมานาวิกัตติ ในกัตตุวจาก ด้วยสูตรนี้ ลงยปัจจัย ด้วยสูตรว่า ทิวาทิต โย ทำอา

เทศยปัจจย กับที่สุดธาตุ เป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า ยถา กตตริ จ เมื่อทำสทิสเทวภาวะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โรจเต (ย่อมชอบใจ) ในอรรถแห่ง รุจ ทิตติมิหิ (รุจ ธาตุในความหมายว่า “รุ่งเรือง”) รุจ โรจเน (รุจ ธาตุในความหมายว่า “การบอก”) นี้ ลงอวิภังคปัจจย เมื่อสูตรว่า อสโยคนตสส ฯเปฯ เต ตามไป ทำวาทิตถด้วยสูตรว่า อญญเสสุ จ เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า โสจเต (ย่อมเหือดแห้ง) ในอรรถแห่ง สุจ โสเก (สุจ ธาตุในความหมายว่า “เหือดแห้ง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า พุชฌเต (ย่อมรู้) ในอรรถแห่ง พุช ญาณ (พุช ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ ลงเววัตตมานาวินัตติ ในกัตตฺวาจก ลงยปัจจย ด้วยสูตรว่า ทิวาทิตโย เมื่อทำอาเทศยอักษร พร้อมที่สุดธาตุ เป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า ยถา กตตริ จ และเมื่อทำสทิสเทวภาวะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชายเต (ย่อมเกิด) ในอรรถแห่ง ชน ชนเน (ชน ธาตุในความหมายว่า “เกิด”) ชนึ ปาตุภาเว (ชนึ ธาตุในความหมายว่า “ปรากฏ”) นี้ ลงเววัตตมานาวินัตติ ในกัตตฺวาจก เมื่อลงยปัจจย ด้วยสูตรว่า ทิวาทิตโย แล้ว เมื่อลบที่สุดธาตุ และทำที่ชะสรรอันเป็นส่วนของชอักษร ด้วยสูตรเป็นต้นว่า กวจิ ธาตุ

๔๕๕-๕๐. สูตรนี้ว่า ธาตุปัจจยเอหิ วิภตติโย (ลงวิภตติหลังปัจจยที่แสดงในอรรถของธาตุ) ออกมาจากสูตรว่า ธาตุลึงเคหิ ฯเปฯ ยา คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง การลงปัจจยทั้งหลาย หลังธาตุทั้งหลาย และหลังนามศัพท์ทั้งหลาย ด้วยสูตรนี้ว่า ธาตุลึงเคหิ ฯเปฯ ยา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น หลังธาตุทั้งหลายที่มีขปัจจยเป็นต้น และที่มีกจริตปัจจยเป็นที่สุด พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลัง หลังธาตุทั้งหลายที่มีขปัจจยเป็นต้น และที่มีกจริตปัจจยเป็นที่สุด คือ หลังธาตุปัจจยันตะ ได้แก่ แม้หลังธาตุปัจจยันตทั้งหลายมี ตติกข ฯเปฯ พุกุกข ฯเปฯ กาเร-การย-การาเป-การาปย เป็นต้น ลงวิภตติทั้งหลาย มีติวิภตติเป็นต้น จึงกล่าวสูตรว่า ธาตุ ฯเปฯ โย

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยิ นักศึกษา พึงเห็นว่า แม้การตั้งชื่อว่าธาตุปัจจยันตะ โดยตรงด้วยการลงวิภตติ ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลาย อันข้าพเจ้า กล่าวไว้แล้วในหนหลังนั้นเทียว

๔๕๖-๕๑. สูตรนี้ว่า กตตริ ปรสสบทํ (เมื่อควรกล่าวกัตตฺวารก ให้ลงปรสสบทหลังธาตุ) สูตรนี้ว่า ออกมาจากสูตรว่า อถ ปุพฺพานิ ฯเปฯ ปทานิ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำ ปรสสบท ให้เป็นสูตรมีขอบเขต ด้วยสูตรนี้ว่า อถ ปุพฺพานิ ฯเปฯ ปทานิ เมื่อมีคำถามว่า ปรสสบททั้งหลาย เหล่านั้น อันเป็นสูตรมีขอบเขต ย่อมเป็นไป ในอรรถไหน อันเป็นขอบเขต ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ปรส

สบททั้งหลาย เหล่านั้น อันเป็นสูตรมีขอบเขต ย่อมเป็นไป ในอรรถกัณฑ์ตวจาภ อันเป็นขอบเขต จึงกล่าวสูตรว่า กตตริ ปรสสปท

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี่

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา กโรติ (ย่อมกระทำ) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กโรติ ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ลงตีวัตตมานาวิภัตติ ด้วยสูตรนี้ หลังธาตุ เมื่อลงโอปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปจติ (ย่อมหุง) ในอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า หุง) นี้ เมื่อลงตีวัตตมานาวิภัตติ ด้วยสูตรนี้ และลงโอปัจจัยด้วยสูตรว่า ภูวาทีโต อ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปจติ (ย่อมสวด) ในอรรถแห่ง ปจ พยตติย (ปจ ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คจจติ (ย่อมไป) ในอรรถแห่ง คมฺ สบป คติมฺหิ (คมฺ ธาตุ และ สบป ธาตุ ในความหมายว่า ไป) นี้ มีเพียงการอาเทศที่สุดธาตุ เป็นจจ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๔๕๗-๕๒. สูตรนี้ว่า ภูวาทย ธาตุโว (ภู ธาตุเป็นต้นชื่อว่า ธาตุ) สูตรนี้ว่า ออกมาจากสูตรว่า ธาตุลึงเคหิ ฯเปฯ ยา คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง การลงปัจจัย หลังธาตุ ด้วยสูตรนี้ว่า ธาตุลึงเคหิ ฯเป ฯ ยา เมื่อมีคำถามว่า ธาตุเหล่านั้น เป็นธาตุเหล่าไหน ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ศัพท์ทั้งหลายมี ภู และวา ชื่อว่า ธาตุ อนึ่ง ในสูตรนี้ วอักษรเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งปทสนธิ หรือว่า อว ภู ด้วย วา ด้วย ชื่อว่า ภูวา ภูวา เหล่านั้น เป็นต้น คือปการะ ของธาตุเหล่าใด เหตุนั้น ธาตุเหล่านั้น ชื่อว่า ภูวาที.

สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้เป็นสังคหคาถา ในคัมภีร์ปทรูปสัททิวา

พึงทราบว ว อักษรในคำว่า ภูวาที นี้เกิดแต่อาคมสนธิ

อีกนัยหนึ่ง หมุศัพท์ที่มี ภู และ ว เป็นศัพท์เหมือนกันโดยเนื้อความ

ที่มีกรรมและไม่มีกรรม ชื่อว่า ธาตุ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ภวติ, ภวนติ (ย่อมมี, ย่อมเป็น) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภวติ ในอรรถแห่ง ภู สดตาย (ภู ธาตุในความหมายว่า “เป็น”) นี้ ในเพราะตีวัตตมานาวิภัตติ ลงโอปัจจัย เมื่อมาวุทธิ และอาเทศแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เพียงเป็นพหุวจนะ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ปจติ (ย่อมสวด) อันข้าพเจ้า กล่าวไว้แล้ว

อุทาหรณ์ว่า จินตยติ (ย่อมนคิด) ในอรรถแห่ง จินต จินตาย (จินต ชาติในความหมายว่า “คิด”) นี้ เมื่อลบบนอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการลงพหูพจน์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า โหติ (ย่อมนมี, ย่อมเป็น) ในอรรถแห่ง หู สุตตาย (หู ชาติในความหมายว่า มี, เป็น) นี้ ลงตัวัตตมานาวิภตติ และลงปัจจัย เมื่อทำวุทธิด้วยสูตรว่า อณฺเฐสุ จ เมื่อลบบนอักษรด้วยสูตรว่า กฺวจิ ชาติ เป็นต้น หรือ ด้วยสูตรว่า โลปฺยเจตตมกาโร แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ ท่านกล่าวแล้วด้วยอำนาจแห่งพหูพจน์

จบการพรรณนากัณฑ์ที่ ๒ ในอาขยาตกับ ในคัมภีร์กัจจายนวิถณนา ด้วยประการฉะนี้

๓.๗.๓. ตติยกัณฑ์วิถณนา

๓. ตติยกัณฑ์วิถณนาพรรณนากัณฑ์ที่ ๓

๔๕๘-๕๓. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำการลงปัจจัยทั้งหลาย หลังธาตุอลະนาม ศัพท์ทั้งหลาย โดยสมควรแก่สูตรว่า ชาติลึงเคหิ ปรา ปจฺจยา ด้วยประการฉะนี้ (บัดนี้) เพื่อทำการลงปัจจัยให้พิเศษบางอย่าง แม้แห่งธาตุทั้งหลาย จึงกล่าวสูตรว่า กฺวจาติ ฯเปฯ ภาโว (ให้ช้อนอักษรต้น ซึ่งมีสระตัวเดียวตามอุทาหรณ์) สูตรนี้ ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ชาติ ฯเปฯ ยา, ชาติปจฺจเยหิ ฯเปฯ โย คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการลงปัจจัยทั้งหลาย หลังธาตุและนามศัพท์ ด้วยสูตรว่า ชาติ ฯเปฯ ยา และยังกล่าวถึงการลงวิภตติทั้งหลาย หลังธาตุปัจจัยนตะทั้งหลาย ด้วยสูตรนี้ว่า ชาติปจฺจเยหิ ฯเปฯ โย เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตติกฺขติ, คุจฺจติ และ กิจฺจติ พึงมีได้ (แต่) รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตติกฺขติ, คุจฺจติ และ ตติกฺจติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตติกฺขติ ย่อมสำเร็จได้ ด้วยอำนาจแห่งการทำเทวภาวะ อักษรต้นซึ่งมีสระตัวเดียว จึงกล่าวสูตรว่า กฺวจาติ ฯเปฯ ภาโว

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วย กฺวจิตถะ สัมพันธฎฐิการ์อิ ตัพพิเสสนะ และการิยะ ขยายความว่า ทำเทวภาวะ อักษรต้นซึ่งมีสระตัวเดียว ก็ ในสูตรนี้ การกระทำสองครั้งแห่งอักษรตัวต้น แห่งสระตัวเดียว อันท่านกล่าวแล้ว โดยความเป็นการิ และการิยะ ชื่อ เทวภาวะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตติกฺขติ (ย่อมนอดทน), คุจฺจติ (ย่อมนรังเกียจ), ตติกฺจติ (ย่อมนเยียวยา, ย่อมรักษาโรค), วิมฺสติ (ย่อมนพิจารณา), พุกฺกฺขติ (ย่อมนต้องการเพื่อจะกิน) และ ปิวาสติ (ย่อมนต้องการเพื่อจะดื่ม) มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นเทียว

อุทาหรณ์ว่า ทพฺพหฺติ (ย่อมนกระทำให้มัน, ย่อมรุ่งเรือง) ในอรรถแห่ง ทพฺห ทิตฺติมฺหิ (ทพฺห ชาติในความหมายว่า “รุ่งเรือง”) นี้ เมื่อลงตัวัตตมานาวิภตติ และลงอักษรเป็นปัจจัย ทำเทวภาวะทักขร อันเป็นตัวต้น ด้วยสูตรนี้ ทำเทวภาวะทักขรตัวหลัง ด้วยสูตรว่า ปฺรเทวภาโว ธาน

อุทาหรณ์ว่า ทหาติ (ย่อแม่ให้) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัติแล้ว เมื่อทำเทวภาวะทาธาตุ ตั้งทหอักษรตัวต้น ชื่อว่าอัพภาส เมื่อทำรัสสระสระที่สุดแห่งอัพภาส ด้วยสูตรว่า รัสโส แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ขหาติ (ย่อแม่ละ) ในอรรถแห่ง หา จาเค (หา ธาตุในความหมายว่า “สระ”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัติแล้ว ทำเทวภาวะด้วยสูตรนี้ รัสสระสระที่สุดแห่งอัพภาส อาเทศหอักษร เป็นข อักษร ด้วยสูตรว่า หสส โห

อุทาหรณ์ว่า จงกมติ (ย่อแม่จงกรม) ในอรรถแห่ง กมุ ปทวิกเขเป (กมุ ธาตุในความหมายว่า “อย่างเท้า”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัติ และอปัจจยแล้ว ทำเทวภาวะ ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศอัพภาส เป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า กวคคสส จวคโค เมื่อลงนิคคหิตเป็นอาคม ที่สุดแห่งอัพภาส ด้วยสูตรว่า นิคคหิตถย เมื่อทำอาเทศนิคคหิตนั้น เป็นวัคคันตะแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ของกัจฉัพท์ว่า กมปติ (ย่อแม่ห้วนไหว) อุทาหรณ์นั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อนึ่ง ในสูตรนี้ กวจฉัพท์ ย่อมแสดงนิจจวิธิ และอนิจจวิธิ เพราะเหตุนั้น ในตัวอย่างมีอาทิว่า ตติถุขติ, ชิคฺจจติ และ วิมฺสติ ในเพราะข ฉ และสปัจจยทั้งหลาย และในเพราะปโรกขาวิภัติ ในอุทาหรณ์ว่า พฎฺว, พฎฺว (เป็นแล้ว) ต้องทำเทวภาวะธาตุทั้งหลาย อย่างแน่นอน (เป็นนิจจวิธิ) ในเพราะอปัจจยหนปลาย แม้ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ชุโหติ (ย่อแม่บูชา) ย่อมทำเทวภาวะธาตุได้บ้าง แม้ในเพราะกิจจปัจจยเป็นต้น คือแม้ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ชุหิตพฺพ (อันเขาฟังบูชา), ปชหิตพฺพ (อันเขาฟังละ) และในเพราะกิตกปัจจย ในตัวอย่างทั้งหลายมีอาทิว่า ชุหิตฺวา (บูชาแล้ว), ชหิตฺวา (ละแล้ว), ชหิตฺตุ (เพื่อละ) และ ปชหิตฺวา (ปกปิดแล้ว) ย่อมทำเทวภาวะได้บ้าง (เป็นอนิจจวิธิ) ด้วยอปัจฉัพท์ แม้ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จงกมติ (ย่อแม่จงกรม) ย่อมทำได้บ้าง

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถา ไว้ในคัมภีร์ปทฺรูปสัทธาว่า

ขฉเสสุ ปโรกขาย เทวภาโว สพฺพธาตุนิ
อปัจจเย ชุโหตฺยาทิส- สปิ กิจจาทิกเก กวจิ.^{๕๑}

เพราะเหตุนี้ จึงซ้อนธาตุทั้งปวงในเพราะปโรกขาวิภัติ,

ข, ฉ และ ส ปัจจย และซ้อนธาตุชุโหตฺยาทิกณะเป็นต้น ในเพราะ

อ ปัจจยและกิจจปัจจยเป็นต้นในบางแห่ง”

๔๕๙-๕๔. สูตรนี้ว่า ปุพฺพโพภาโส (พยางค์แรกชื่อว่า อัพภาส) ออกมาจากสูตรก่อนหน้า ท่านอาจารย์กล่าวถึงเทวภาวะอักษรตัวต้น ที่มีสระตัวเดียว ด้วยสูตรนี้ว่า กวจาติ ฯเปฯ ภาโว เมื่อมี

^{๕๑} รุ. อธิบายสูตรที่ ๔๖๑

คำถามว่า บัณฑิตพึงตั้งชื่อไหน แห่งเทวภาวะนั้น ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า บัณฑิตพึงตั้งชื่อ อักษรตัวหน้า ในเทวภาวะ จึงกล่าวสูตรว่า ปุพโพพภาโส

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยสัญญา และสัญญา อักษรที่พึงกล่าวทำให้เกิน เหตุนั้น อักษรนั้น ชื่อว่า อักษร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ทธาติ (ย่อทรงไว้) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทธาติ ในอรรถแห่ง ธา ธาณ (ธา ธาตุในความหมายว่า “ทรงไว้”) นี้ ลงตีวัตตมานาวิกัตติ ทำเทว ภาวะอักษรตัวต้น ด้วยสูตรว่า กวจาติ ฯเปฯ เทวภาโว เพราะอาศัยการทำเทวภาวะนั้น ตั้งชื่อว่า อักษร ด้วยสูตรว่า ปุพโพพภาโส เพราะอาศัยการตั้งชื่อว่าอักษรนั้น ทำรัสสะ สระที่สุดแห่ง อักษร ด้วยสูตรว่า รสโส เพราะอาศัยการทำรัสสะนี้นั้นเทียว เมื่อทำอาเทศอักษร เป็นอักษร ด้วย สูตรว่า ทุติยจตุตถานํ ปจฺมตติยา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ททาติ (ย่อให้) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ ลงตีวัตตมานาวิกัตติ เมื่อทำเทวภาวะ และทำรัสสะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า พภูว (เป็นแล้ว) ในอรรถแห่ง หู, ภู สดตยํ (หู ภู ธาตุในความหมายว่า มี, เป็น) นี้ เมื่อลงอุปกรขาวิกัตติ ปฐมปุรุษ เอกวณะ ทำเทวภาวะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งเทวภาวะนั้น ชื่อว่าอักษร อาศัยการตั้งชื่อว่าอักษรนั้น ทำอาเทศอักษร อันเป็นสระที่สุดแห่งอักษร เป็นอ อักษร ด้วยสูตรว่า อนตสสิ ฯเปฯ วา ทำอาเทศอักษร ที่อยู่ในอักษร เป็นอักษร ด้วยสูตรว่า ทุติย จตุตถานํ ฯเปฯ ตติยา ทำอาเทศอักษร เป็นภูว ด้วยสูตรว่า พุภูณฺมาหฺภูวา ปโรกฺขายํ เมื่อลบสระหน้า และทำความเข้าใจหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๖๐-๕๕. สูตรนี้ว่า รสโส (รัสสะ[สระ]ที่อยู่ในอักษร) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ปุพ โพพภาโส, ทุติย ฯเปฯ ตติยา ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ทธาติ (ย่อทรงไว้) ท่านทำเทวภาวะ อักษรตัวต้น อันเป็นอักษรตัวหน้า แล้วทำอาเทศอักษร เป็นอักษร ด้วยสูตรว่า ทุติย ฯเปฯ ตติยา เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ทธาติ ย่อมสำเร็จ ได้ จึงกล่าวสูตรว่า รสโส

อุทาหรณ์ทั้งหลาย มีนัยที่กล่าวแล้ว

๔๖๑-๕๖. สูตรนี้ว่า ทุติยจตุตถานํ ปจฺมตติยา (อาเทศอักษรตัวที่ ๒ และที่ ๔ เป็นอักษร ตัวแรกและที่ ๓) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กวจาติ ฯเปฯ เทวภาโว, ปุพโพพภาโส, อนตสสิ ฯเปฯ วา คือท่านอาจารย์ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา จิจฺเฉท ทำเทวภาวะ ฉิทธาตุ ตั้งอักษรที่ทำเทว ภาวะนั้นชื่อว่าอักษร และทำอาเทศสระที่สุดของอักษรเป็นอักษรแล้ว เมื่อมีคำถามว่า รูป อุทาหรณ์ว่า จิจฺเฉท พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า บรรดาอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา

ว่า จิจเฉท รูปอุทาหรณ์นั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศนอักษร อันเป็นอักษรอัฟภาส เป็นจอักษร จึงกล่าวสูตรว่า ทุตติย ฯเปฯ ตติยา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการียะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา จิจเฉท (ตัดแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า จิจเฉท ในอรรถแห่ง ฉิท เทวธากรณ (ฉิท ธาตุในความหมายว่า “แบ่งเป็นสองส่วน”) นี้ ลงอุปโรคาวิภัติ ปฐุมบุรุษ เอกวจนะ ทำเทวภาวะ ตั้งชื่อว่าอัฟภาส อาเทศสระที่สุดแห่งอัฟภาส เป็นอ้ออักษร เพราะอาศัยสูตรว่า อสโยคนต ฯเปฯ เต ทำวุทธิด้วยสูตรว่า อดฺเณสุ จ ทำอาเทศน อักษรอันเป็นอักษรตัวที่ ๒ เป็นจอักษรอันเป็นอักษรตัวที่ ๑ ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า ปรเทวภาโว จาเน ตามไป เมื่อทำออสทิสเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า วคฺเค ฯเปฯ ปจฺมา แล้ว ฟิงฺทราบุรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลาย นอกนี้ อันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นเทียว

๔๖๒-๔๗. สูตรนี้ว่า กวคฺคฺสฺส จวคฺโค (อาเทศ ก วรรณในอัฟภาสเป็น จ วรรณ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กฺวจาติ ฯเปฯ ภาโว. ปุพฺโพพฺภาโส ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา จิกิจฺจติ เมื่อท่านอาจารย์ ลงฉปฺจยฺหลังกิตธาตฺแล้ว ทำเทวภาวะอักษรตัวหน้า ตั้งอักษรที่เทวภาวะมานั้นชื่อว่า อัฟภาส ในเพราะฉปฺจยฺอาเทศอักษรเป็นจอักษร เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จว่า จิกิจฺจติ ฟิงฺมิตฺไฉน ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ว่า จิกิจฺจติ ย่อมสำเร็จได้ เพราะเมื่อตั้งรูปคำวา กิกิจฺจ แล้ว ทำอาเทศกวรรณ เป็นจวรรณ จึงกล่าวสูตรว่า กวคฺคฺสฺส จวคฺโค

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา จิกิจฺจติ (ยอมเยียวยา), ชิคฺจฺจติ (ยอมรังเกียจ) บรรดาอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า จิกิจฺจติ ในอรรถแห่ง กิต โรคาปนยเน (กิต ธาตุในความหมายว่า รักษาโรค) นี้ เมื่อลงฉปฺจยฺ และทำเทวภาวะแล้ว ทำอาเทศสระที่สุดอัฟภาสเป็นอ้อ ทำอาเทศกวรรณ เป็นจวรรณ ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศอักษรที่สุดธาตฺ เป็นจอักษร

อุทาหรณ์ว่า ชิคฺจฺจติ (ยอมรังเกียจ) ในอรรถแห่ง คฺป โคเป (คฺป ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง”) นี้ เมื่อลงฉปฺจยฺ และทำเทวภาวะแล้ว ทำอาเทศอ้ออักษร ที่สุดแห่งอัฟภาส เป็นอ้อ ทำอาเทศกวรรณ เป็นจวรรณ

อุทาหรณ์ว่า ชิกฺจฺจติ (ยอมปรารถนาจะบริโภค) ในอรรถแห่ง ฆส อทเน (ฆส ธาตุในความหมายว่า “กิน”) นี้ เมื่อลงฉปฺจยฺ ทำเทวภาวะแล้ว และตั้งชื่อว่าอัฟภาส ทำอาเทศสระที่สุดแห่งอัฟภาส เป็นอ้อ ทำอาเทศกวรรณ เป็นจวรรณ ก็นักศึกษาคควรลงติวัตตมานาวินฺทิต ภายหลัง โดยนัยที่กล่าวแล้ว

อุทาหรณ์ว่า ชงฺคฺมติ (ยอมเที่ยวไป) ในอรรถแห่ง คฺม-สฺปฺ คติมฺหิ (คฺม ธาตุ และ สฺปฺ ธาตุ ในความหมายว่า “ไป”) นี้ ลงติวัตตมานาวินฺทิต และฉปฺจยฺก่อน เพราะความเป็นธาตฺหฺมวฺกฺ

วาทิคณะ เมื่อทำเทวภาวะอักษรตัวต้น และตั้งชื่ออักษาส ทำอาเทศกวรรค เป็นจวรรค ด้วยสูตรนี้ ที่สุดแห่งอักษรอักษาส ลงนิคคหิตเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า นิคคหิตตถุจ ทำความที่แห่งนิคคหิต เป็นวัคคันตะ (ทำอาเทศนิคคหิต เป็นวัคคันตะ)

๔๖๓-๔๘. สูตรนี้ว่า มานกิตานํ ฯเปฯ วา (อาเทศอักษาสของ มาน ธาตุและ กิต ธาตุเป็น ว และ ต [ตามลำดับ] ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กุจจาติ ฯเปฯ เทวภาโว, ปุพฺโพพฺพาสเ เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จว่า วิมฺส ในอุทาหรณ์ว่า วิมฺสติ พึงมีได้อย่างไร ในเมื่อท่านอาจารย์ ลงสัจจย หลังหลังมานธาตุ ทำเทวภาวะอักษรตัวต้น และตั้งชื่ออักษาส แล้วทำอาเทศสระที่สูตอักษาส เป็นอักษาส และรูปสำเร็จว่า ติกิจฺจ วิมฺส ในอุทาหรณ์ว่า ติกิจฺจติ พึงมีได้อย่างไร ในเมื่อท่านอาจารย์ ลงสัจจย หลังหลังกิตธาตฺ ทำเทวภาวะอักษรตัวต้น ในเพราะฉัจจย ทำอาเทศอักษาส เป็นจักษาส ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ว่า วิมฺสติ และ ติกิจฺจติ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศมอักษาส อันเป็นอักษาส เป็นว (และ) ทำอาเทศอักษาส อันเป็นอักษาส เป็นตอักษาส จึงกล่าวสูตรว่า มานกิตานํ วตตํ วา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยสัมภันธัญญ์การี การียะ และวิกัปปนัตถะ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่าย โดยนัยที่กล่าวแล้วเทียว

หลังธาตุัจจยทั้งหลาย นักศึกษาควรลงติวัตตมานาวิภัตติเป็นต้น ในภายหลัง เพราะความที่ศัพท์เหล่านี้ เป็นธาตุัจจยันตะ

๔๖๔-๕๙. สูตรนี้ว่า หสฺส โช (อาเทศ ห อักษรที่เป็นไปในอักษาสเป็น ช) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กุจจาติ ฯเปฯ เทวภาโว, ปุพฺโพพฺพาสเ เมื่อมีคำถามว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ชหฺชาติ, ชุหฺชาติ, ชุโหฺติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ในเมื่อ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ชหฺชาติ, ชุหฺชาติ, ชุโหฺติ ท่านอาจารย์ ลงสัจจย และทำเทวภาวะหฺธาตฺ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศหอักษาส อันเป็นอักษาสอักษาส เป็นชอักษาส จึงกล่าวสูตรว่า หสฺส โช

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการียะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ชหฺชาติ (ย่อมละ) บรรดาอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ชหฺชาติ ในอรรถแห่ง หา จาเค (หา ธาตุในความหมายว่า “ละทิ้ง”) นี้ ลงติวัตตมานาวิภัตติ ลงสัจจย ทำเทวภาวะ ตั้งชื่ออักษาส อาเทศอักษาสอักษาส เป็นชอักษาส ด้วยสูตรนี้ ทำรัสสระที่สูตแห่งอักษาส ด้วยสูตรว่า รสโส

อุทาหรณ์ว่า ชุหฺชาติ (ย่อมบุชา) ในอรรถแห่ง หุ ทานาทนหฺพฺยพฺเทนเนสฺ (หุ ธาตุในความหมายว่า ให้, บริโภค, บวงสรวง) นี้ ลงติวัตตมานาวิภัตติ ลงสัจจย ทำเทวภาวะ ตั้งชื่ออักษาส

เมื่อสูตรว่า ปุพฺโพพฺพภาโส ตามไป ทำอาเทศหอักษรอัพภาส เป็นชี ด้วยสูตรนี้ ตั้งอุวณณะที่สุดธาตุ ชื่อล เมื่อสูตรว่า ฌลนมิ ฯเปฯ วา ตามไป ทำอาเทศบชลอักษร เป็นวอักษร ด้วยสูตรว่า ยวการา จ

ในอุทาหรณ์ว่า ชุโหติ (ย่อมบุชชา) นี้ เมื่อสูตรว่า อสโยคนตสฺส ฯเปฯ เต ตามไป ทำวุธิอุ อักษร เป็นโอ ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ ลบอปัจจย ด้วยสูตรว่า โลปณฺเจตตมกาโร

อุทาหรณ์ว่า ขหาร (นำไปแล้ว) ในอรรถแห่ง หร หรณ (หฺร ธาตุในความหมายว่า “นำไป”) นี้ ลงอปกรณ์ขาวิภัตติ ปฐมบุรุษ เอกวจนะ ทำเทวภาวะอักษรตัวต้น ตั้งชื่อว่าอัพภาส เมื่อ สูตรว่า ปุพฺโพพฺพภาโส ตามไป ทำอาเทศหอักษรอัพภาส เป็นชอักษร ทำรัสสระที่สุดแห่งอัพภาส ด้วยสูตรว่า รสโส ทำที่ขะสระที่สุดธาตุ ด้วย กฺวจิ ธาตุ สูตร

ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวว่า วุทธิอักษร

๔๖๕-๖๐. สูตรนี้ว่า อนตฺสสิวณฺณกาโร วา (อาเทศสระสุดหลังของอัพภาสเป็น อิ วัณณะ หรือ อ อักษรตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ติช ฯเปฯ เสสุ ในศัพท์ทั้งหลายมีอาทิว่า ชิ คฺจฺฉ-ปิवास-วิมฺส-ชิมฺฉ และพฺภูว หลังคฺปฺธาตุ ลงนปัจจย หลังปฺธาตุ และหลังมานธาตุ ลงสปัจจย หรือ หลังฆสธาตุ ลงนปัจจย หลังญธาตุ ลงอปกรณ์ขาวิภัตติ ปฐมบุรุษ เอกวจนะ ทำเทวภาวะ อักษรตัว หน้าธาตุ ด้วยสูตรว่า กฺวจาติ ฯเปฯ ภาโว ตั้งชื่อว่าอัพภาส ในเพราะสปัจจยทำอาเทศปฺธาตุ เป็นวา อักษร อาเทศมานธาตุ เป็นมฺ และทำอาเทศญธาตุ เป็นญว เมื่อมีคำถามว่า รูปคำศัพท์ทั้งหลาย เหล่านี้ พึงสำเร็จ ได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปคำศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมสำเร็จ ได้ เพราะทำอาเทศธาตุทั้งหลายเหล่านี้ คือทำอาเทศอุอักษร อันเป็นอัพภาสของคฺปฺธาตุ อาอันเป็น อัพภาสของปฺธาตุ เป็นอิอักษร จึงกล่าวสูตรว่า อนตฺสสิวณฺณกาโร วา

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในหนหลังเที่ยว

อุทาหรณ์ว่า พุกฺกฺขติ (ต้องการจะบริโภค) เป็นอุทาหรณ์ ของกศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้ โดยง่ายเที่ยว

ในสูตรนี้ วาศัพท์ มีอรรถว่าววัตถิตวิภาสา เพราะเหตุนี้ บรรดาข ฉ สปัจจยทั้งหลาย ใน อุทาหรณ์ว่า ชิมฺฉฉติ นี้ ทำอาเทศออักษร อันเป็นสระที่สุดแห่งอัพภาส เป็นอิอักษร และในอุทาหรณ์ ว่า ชิคฺจฺฉติ นี้ ทำอาเทศออักษร อันเป็นสระอุ อักษร อันเป็นสระที่สุดแห่งอัพภาส เป็นอิอักษร

ในอุทาหรณ์ว่า ปิวาสติ (ย่อมปรารถนาจะดื่ม), วิมฺสติ (ย่อมไตร่ตรอง, พิจารณา) นี้ ทำอา เทศออักษร อันเป็นสระที่สุดแห่งอัพภาส เป็นอิอักษร อละอิอักษร

ในอุทาหรณ์ว่า พฺภูว (เป็นแล้ว) นี้ ทำอาเทศอุอักษร อันเป็นสระที่สุดแห่งอัพภาส เป็นอ อักษร ด้วยสูตรนี้

สำหรับสระที่สุตแห่งธาตุตัวอื่น ไม่ต้องทำ

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในปทรูปสิทธิว่า

ขลเสสุ ปโรกขายี เทวภาโว สพพธาตุนัน
อปจจเย ชุโหตยาทิส-สปี กิจจาทีเก กวจิ.^{๕๒}

(เพราะเหตุนี้) จึงซ้อนธาตุทั้งปวงในเพราะปโรกขาวิภัตติ,

ข, ฉ และ ส ปัจจย และซ้อนธาตุชุโหตยาทีคณะเป็นต้น ในเพราะ

อ ปัจจยและกิจจปัจจยเป็นต้นในบางแห่ง

ในคานานั้น มีความหมายดังต่อไปนี้ :- ในเพราะ ข ฉ สปัจจยทั้งหลาย ทำอาเทศอักษ
แห่งคุปธาตุ ที่ประกอบกับคุปธาตุ และอักษร เป็นอักษ

ในอุทาหรณ์ว่า ปิวาสติ (ย่อมปรารถนาจะดีมี), วิมัสติ (ย่อมไต่ตรง, พิจารณา) นี้ อาเท
สอักษ กล่าวคืออักษนั้น เป็นอักษ

ในเพราะปโรกขา คือ ในเพราะปโรกขาวิภัตติ ในอุทาหรณ์ว่า พภูว (เป็นแล้ว) นี้ ทำอา
เทศอักษ แห่งภู คือภูศัพท์ อันเป็นตัวอัพภาส เป็นอักษ ขยายความว่า การอาเทศเหล่านี้ ไม่มี
คือย่อมไม่ แก่ธาตุตัวอื่น

๔๖๖-๖๑. สูตรนี้ว่า นิคคหิตถจ (ลงนิคคหิตเป็นอาคมในที่สุดของอัพภาส ตามอุทาหรณ์)
ออกมาจากสูตรว่า กวจา ฯเปฯ ภาโว, ปุพโพพภาโส ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จงกมติ ในอรรถ
แห่ง กมุ ปทวิกเขเป (กมุ ธาตุในความหมายว่า “อย่างเท้า”) นี้ เมื่อท่านลงติวัตตมานาวิภัตติ และอ
ปัจจยแล้ว ทำเทวภาวะ ตั้งชื่อว่าอัพภาส เมื่อทำพยัญชนอัพภาส เป็นจวคคแล้ว เมื่อมรตำถามว่า รูป
อุทาหรณ์ว่า จงกมติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย
เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะการลงนิคคหิตเป็นอาคม ที่สุตแห่งอัพภาส จึงกล่าวสูตรว่า นิคคหิตถจ

อุทาหรณ์ว่า จญจลติ (ย่อมสั้นคลอน) ในอรรถแห่ง จล กมฺปน (จล ธาตุในความหมายว่า
“สั้นไหว”) นี้ และอุทาหรณ์ว่า ชงกมติ ในอรรถแห่ง กมุ-สปป คติมฺหิ นี้ มีเพียงสักว่าธาตุเท่านั้น ที่
ต่างกัน

๔๖๗-๖๒. สูตรนี้ว่า ตโต ฯเปฯ วามเสสุ (อาเทศ ปา ธาตุและ มาน ธาตุหลังอัพภาสนั้น
เป็น วา และ มํ ในเพราะ ส ปัจจย[ตามลำดับ]) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กวจาที ฯเปฯ เทวภาโว,
ปุพโพพภาโส, อนตสสิ ฯเปฯ กาวโร วา ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปิวาสติ, วิมัสติ เมื่อท่านอาจารย์

^{๕๒} ร. อธิบายสูตรที่ ๔๖๑

ทำเทวภาวะอักษรตัวหน้า ตั้งอักษรนั้นชื่อว่าอัฟภาส ทำอาเทศสระที่สุดแห่งอักษรอัฟภาส เป็นอักษรมี
เมื่อมีคำถามว่า รูปอุททาทรณ์ทั้งหลายว่า ปิวาสติ, วิมัสติ พึงสำเร็จรูปได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะ
แสดงว่า รูปอุททาทรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะหลังอัฟภาส ทำอาเทศปาธาตุ เป็นวา อา
เทศมานธาตุ เป็นมี จึงกล่าวสูตรว่า ตโต ฯฯ มเสสุ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวธิ การี การิยะ และนิमितตส์ตมิ

รูปอุททาทรณ์ทั้งหลาย อันข้าพเจ้ากล่าวแล้ว

๔๖๘-๖๓. สูตรทั้งหลายมีอาทิวา จา ตัญโจ (อาเทศ จา เป็น ตัญโจ ได้บ้าง) ปา ปิว (อาเทศ
ปา ธาตุเป็น ปิพ ได้บ้าง), ภาสส ฯเปฯ นา (อาเทศ ภา ธาตุเป็น ชา, ช หรือ นา ตามอุททาทรณ์),
ทิสสส ฯเปฯ กษา วา (อาเทศ ทิส ธาตุเป็น ปสส, ทิสส หรือ ทกข ตามอุททาทรณ์) ออกมาจากสูตร
ทั้งหลายมีอาทิวา กุจาทิ ฯเปฯ ภาโว ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จ ด้วยอำนาจแห่งการทำเทวภาวะ
อักษรตัวต้น อันมีสระอย่างเดียวกัน ในอุททาทรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ตติกษาคติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมี
ความเป็นอย่างนั้น รูปอุททาทรณ์ทั้งหลาย เหล่านี้ พึงสำเร็จได้ ด้วยอำนาจแห่งการทำเทวภาวะ
อักษรตัวต้น อันมีสระอย่างเดียวกัน ในอุททาทรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ตัญจติ, ปิวติ, ปสสติ ท่านอาจารย์
เมื่อจะแสดงว่า รูปอุททาทรณ์ทั้งหลายนั้นๆ ย่อมสำเร็จได้ด้วยการอาเทศทั้งหลายเหล่านั้นๆ ใน
ตัวอย่างทั้งหลายเหล่านั้นๆ จึงกล่าวสูตรว่า จา ตัญโจ, ปา ปิว, ภาสส ชาขंना, ทิสสส ปสสทิสสทกษา
วา

สูตรว่า จา ตัญโจ นี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และวาริยะ

อุททาทรณ์ว่า ตัญจติ (ย้อมยีน) ในอรรถแห่ง จา คตินิวตติมहि (จา ธาตุในความหมายว่า
“ห้ามการเดิน, ยืน”) นี้ ลงตีวัตตมานาวิภัตติ เมื่อสูตรว่า อนตสสิ ฯเปฯ วา ตามไปอยู่ อาเทศธาธาตุ
เป็นตัญจ ด้วยสูตรนี้

ก็ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวถึงการลบบออักษร ด้วยสูตรว่า โลปญเจตตมกาโร

อุททาทรณ์ว่า ตัญจตุ (จงยีน) ท่านกล่าวแล้วด้วยอำนาจแห่งปัญจมีวิภัตติ ปรัสสบท ปฐม
บุรุษ เอกวงจะ อุททาทรณ์ทั้งหลายนอกนี้ ท่านกล่าวแล้ว ด้วยอำนาจสัตตมีวิภัตติ

อุททาทรณ์ว่า จาติ (ย้อมยีน) เป็นอุททาทรณ์ของกิศัพท อุททาทรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๖๙-๖๔. สูตรนี้ว่า ปา ปิว (อาเทศ ปา ธาตุเป็น ปิพ ได้บ้าง) นี้

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และวาริยะ

อุททาทรณ์ว่า ปิวติ (ย้อมตี้ม) ในอรรถแห่ง ปา ปาเน (ปา ธาตุในความหมายว่า “ตี้ม”) นี้
ลงตีวัตตมานาวิภัตติ เมื่อสูตรว่า อนตสสิ ฯเปฯ วา ตามไปอยู่ อาเทศปาธาตุ เป็นปิว ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ของกัศัพท์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

๔๗๐-๖๕. สูตรนี้ว่า ฉาสส ชาซंना (อาเทศ ฉา ธาตุเป็น ชา, ช้ หรือ นา ตามอุทาหรณ์)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการิยะ

อุทาหรณ์ว่า ชานาติ (ย้อมรู้) ในอรรถแห่ง ฉา อวโพธเน (ฉา ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ ลงตัวตตมานาวิภตติ เมื่อสูตรว่า ยฉา กตตริ จ ตามไป ในเพราะวิวิภตติ ลงนาปัจจย ด้วยสูตรว่า กิยาทีโต นา เมื่อสูตรว่า อนตสลิ ฯเปฯ วา ตามไปอยู่ อาเทศฉาธาตु เป็นชา ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า ชานะย (ฟังรู้) นี้ มีเพียงการลงเอยวิภตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า ชานิยา (ฟังรู้) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเอง เมื่อลงเอยวิภตติ และนาปัจจย แล้ว เมื่อสูตรว่า ชมรณำ ฯเปฯ วา ตามไปอยู่ ทำอาเทศเอยวิภตติ เป็นอียา ด้วยสูตรว่า เอยยสส ฯเปฯ ฉา อาเทศญา เป็นชา ด้วยสูตรนี้ ลบสระหน้าเป็นต้น

ในอุทาหรณ์ว่า ชณฉา (ฟังรู้) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเอง ลงเอยวิภตติ และนาปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทศเอยวิภตติ เป็นฉา อาเทศฉาธาตु เป็นช้ ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า ชมรณำ ฯเปฯ วา และสูตรว่า เอยยสส ฯเปฯ ฉา ตามไป ลบนาปัจจย ด้วยสูตรว่า นาสส โลโป ยการตต์ เมื่อทำอาเทศนิคคหิต เป็นวัคคันตะแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า นายติ (ฟังรู้) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเอง ลงวัตตมานาวิภตติ ปรัสสบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ ลงนาปัจจย ทำอาเทศฉาธาตु เป็นนา เมื่อทำอาเทศนาปัจจย เป็นยอักษร แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๔๗๑-๖๖. สูตรนี้ว่า ทิสสส ฯเปฯ ทกฺขา วา (อาเทศ ทิส ธาตุเป็น ปสส, ทิสส หรือ ทกฺข ตามอุทาหรณ์)

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ทิสสส แสดงการี คำว่า ปสสทิสสทกฺขา แสดงการิยะ คำว่า วา แสดงววัตถิตวิภาสา

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ปสสติ, ทิสสติ, ทกฺขติ เมื่อลงวัตตมานาวิภตติ ปรัสสบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ เมื่อทำอาเทศทิสธาตु เป็นปสส-ทิสส-ทกฺขา แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า อททกฺข (ได้เห็นแล้ว) ในอรรถแห่ง ทิส เปกฺขเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า เห็น) นี้ ลงอาหิยัตตนิวิภตติ หรือลง อาแซชตนิวิภตติ ทำอาเทศทิสธาตुนี้ เป็นทกฺข ด้วยสูตรนี้ เมื่อกฺวลิ ธาตुสูตร ตามไป ลงอักษรเป็นอาคมต้นธาตु ด้วยสูตรว่า อการาคโม ฯเปฯ สฺ ทำเทหว ภาวะทอักษร ด้วยสูตรว่า ปรเทหวภาโว จาน ในเพราะอปัจจย ลบสระหน้า เมื่อกำลังจะดำเนินการทำ ความเป็นปกติด้วยสูตรนั้นนั่นแหละ ทำรัสสะออักษร เป็นอ ด้วยสูตรว่า กฺวาจาทิมชฺฌตฺตรานํ ทิมรส

สา ปจฺเจยฺส จ เพราะปกติศัพท์ในสูตรว่า สรโลโปลาเทสปจฺเจยฺยาติมฺหิ สรโลเป ตฺ ปกติ นั้น ชัดขวางไว้ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ของกัศัพท์ว่า อททส (ได้เห็นแล้ว) ก็สำหรับอุทาหรณ์นั้น หลังทิสธาตุ ลงอา วิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะวาศัพท์ ลงอักษรเป็นอาคมต้นธาตุ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทสอักษรต้นธาตุ เป็นอักษร ด้วยสูตรมีอาทิวา กฺวจิ ธาตุ ทำเททฺวาภาวห อักษร เมื่อทำรัสสะอาวิภัตติ เป็นอักษรแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ก็ในคัมภีร์ปทรูปสัทธา ท่านกล่าวว่า การอาเทสทิสธาตุ เป็นทิสส ย่อมมีเฉพาะในกัมมวาทก เท่านั้น (และ) กล่าวถึงการลบบยปัจจัย ในอุทาหรณ์ว่า ทิสสติ (ย่อมเป็น, ย่อมปรากฏ)

๔๗๒-๖๗. สูตรนี้ว่า พยณฺชนนตสฺส ฯเปฯสุ จ (อาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น จ ในเพราะ ฉ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตฺช ฯเปฯ สา วา, กฺช ฯเปฯ ตฺเถสุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อท่าน อาจารย์ลงปัจจัยหลังตฺชธาตุ ฯลฯ และขสธาตุทั้งหลาย ในอุทาหรณ์ว่า ชิคฺฉฉติ, ชฺฉฉฉติ รูปคำศัพท์ ที่กล่าวว่า ชิคฺฉฉ-ชฺฉฉฉ ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปคำศัพท์เหล่านั้น ย่อม สำเร็จได้ เพราะเมื่อท่านอาจารย์ลงปัจจัยหลังธาตุทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว ทำอาเทสพยัญชนะที่สุด ธาตุ เป็นจอักษร จึงกล่าวสูตรว่า พยณฺชนนตสฺส ฯเปฯ สุ จ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยการี การิยะ นิमितตสัตตมฺมิ และอวธารณะ ในสูตรนี้ ท่านอาจารย์ ย่อมห้ามวาศัพท์ ด้วยจศัพท์ และในสูตรนี้ท่านได้รวบรวมเอาการลงปัจจัย ในตุมิฉฉตฺถ(อรธว่า ปรารธนาเพื่อ) ด้วยพหฺวจนศัพท์ อีกนัยหนึ่ง ด้วยพหฺวจนนะว่า ฉปจฺเจยฺสฺส ท่านย่อมสงเคราะห์เอาฉ ปัจจัย อันเป็นตัวอาเทสในตัวอย่างทั้งหลายมีอาทิวา ลฉฉติ ก็ในคำว่า ลฉฉติ นั้น หลังลภธาตุ ลงสสติ วิภัตติ ทำอาเทสสสอักษร เป็นฉอักษร ด้วยกฺวจิธาตุสูตรนี้ แลทำอาเทสที่พยัญชนะสุดธาตุ เป็นฉ ด้วย พหฺวจนนะว่า ฉปจฺเจยฺสฺส ในสูตรนี้

ในอุทาหรณ์เดิม (ชิฉฉฉติ, ตฺฉฉฉติ, ชฺฉฉฉติ) นักศึกษาฟังลงวิภัตติทั้งหลาย ในภายหลัง เพราะความที่ (ชิฉฉฉ ตฺฉฉฉ และชิฉฉฉ) ศัพท์เหล่านั้น เป็นธาตุปัจจัยนตศัพท์

๔๗๓-๖๘. สูตรนี้ว่า โก เข จ (อาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น ก ในเพราะ ข ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า ตฺช ฯเปฯ วา นั้นเอง

การออกมาของสูตรนั้น ฟังรู้ได้โดยง่าย โดยนัยที่กล่าวแล้วเทียว

๔๗๔-๖๙. สูตรนี้ว่า หรฺสส ตฺ เส (อาเทส หร ธาตุเป็น คฺ ในเพราะ ส ปัจจัย) ออกมาจาก สูตรตาที่กล่าวไว้แล้วนั้นแหละ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อท่านอาจารย์ลง สปัจจัย หลังรธาตุ ด้วยสูตรว่า ตฺช ฯเปฯ วา ในอุทาหรณ์มีอาทิวา ชิคฺสติ แล้ว รูปคำศัพท์ว่า ชิคฺส ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่าน

อาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปคำศัพท์ว่า ชิตีส นั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะสปัจจยหนปลาย ทำอาเทศร
ธาตุ เป็นคี่ จึงกล่าวสูตรว่า หรสน คี เส

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการี การิยะ และนิมิตตสัตตมี

อุทาหรณ์ ปรากฎแล้ว

๔๗๕-๗๐. สูตรนี้ว่า พुरुณมาหญา ปโรกขาย (อาเทศ พुरु ธาตุและ ญ ธาตุเป็น อาห และ
ญ ในปโรกขาวิภัติ[ตามลำดับ]) ออกมาจากสูตรว่า อปจจกเข ฯเปฯ เต คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงป
โรกขาวิภัติ หลังพुरु ญ ธาตุทั้งหลาย ด้วยสูตรว่า อปจจกเข ฯเปฯ เต เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็น
อย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า อาห, พญู พิวสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์
ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ ในเพราะปโรกขาวิภัติ ทำอาเทศพुरु ญ ธาตุทั้งหลาย เป็นอาห และ
ญ จึงกล่าวสูตรว่า พुरु ฯเปฯ ยี่

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการี การิยะ และนิมิตตสัตตมี

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ของกัศัพท์ว่า อพรุ (ได้กล่าวแล้ว) ในอุทาหรณ์ว่า อพรุ นั้น หลังพुरुธาตุ ลงอุ
วิภัติ เพราะอวิภัติไม่ใช่วิภัติหมวดปโรกขา จึงไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ ลงอักษรเป็นอาคมหน้า
ธาตุ เมื่อสูตรว่า อสโยคนต ฯเปฯ เต ตาสมไป ทำวุทธิ (อู เป็น โอ) ด้วยสูตรว่า อดเญสุ จ ทำอาเทศโ
อักษร เป็นอว ด้วยสูตรว่า โอ อว สเร ลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง เมื่อนำพยัญชนะที่
ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๔๗๖-๗๑. สูตรนี้ว่า คมิสนโต ฯเปฯ สุ (พยัญชนะที่สุดของ คมุ ธาตุยอมเป็น จฉ ใน
เพราะวิภัติและปัจจยทั้งปวง ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากวิสูตรซึ่งเป็นวิภัติการกะทั้งหลาย คือ ใน
อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา คจฉนโต หลังคมุธาตุ ย่อมลงวิภัติและปัจจยทั้งปวง ด้วยวิภัติการกะสูตร
ทั้งหลายทั้งปวง เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา คจฉนโต ฟัง
สำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะ
ในเมื่อท่านอาจารย์ลงวิภัติและปัจจยทั้งปวง หลังคมุธาตุแล้ว ทำอาเทศอักษรอันเป็นพยัญชนะ
ที่สุดธาตุ เป็นฉอักษร จึงกล่าวสูตรว่า คมิสนโต ฯเปฯ สุ

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า คมิสน แสดงการี คำว่า อนโต แสดงอวยวาแปกขณัฐ คำว่า จฉ
แสดงกัริยะ คำว่า วา แสดงวฤตติวิชาสา คำว่า สพพาสุ แสดงนิมิตตสัตตมี เมื่อท่านอาจารย์ควรจะ
กล่าวว่า คมุสน ก็กล่าวว่า คมิสน ด้วยอำนาจแห่งการแสวงเอการันตธาตุ และด้วยสหพศัพท์ในสูตรนี้
ท่านอาจารย์ยอมสงเคราะห์เอามานปัจจย อนตปัจจย อปัจจย ยปัจจย และการิตปัจจย

อุทาหรณ์ว่า คจณมานโน () หลังคฺมุชาตุ ลงมานปัจจย ด้วยสูตรว่า วตตมานเน มานนตา ลงอปัจจยด้วยสูตรว่า ภูวาทีโต อ ทำอาเทศพยัญชนะที่สุตธาตุ เป็นจณ ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คจณนโต (ไปอยู่) มีเพียงการลงอนตปัจจันเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า คเมติ (ย่อมนไป) เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น หลังคฺมุชาตุลงติวิภัตติ ลงอปัจจย เมื่อทำอาเทศอปัจจย เป็นเอแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คจจตุ, คเมตุ (จงไป) มีเพียงการลงปัญจมีวิภัตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า คจเจย (พึงไป), คจเยยุ (พึงไป) มีเพียงการลงสัตตมีวิภัตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า คเมย (พึงไป) เป็นผลของวาศัพท์

อุทาหรณ์ว่า อคจฉา (ได้ไปแล้ว) หลังคฺมุชาตุ ลงอาหิยัตตนิวิภัตติ ลงอักษราคมต้นธาตุ ทำอาเทศพยัญชนะที่สุตธาตุ เป็นจณ ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า อคมา (ได้ไปแล้ว) เป็นผลของวาศัพท์

อุทาหรณ์ว่า อคจฉิ (ได้ไปแล้ว) มีเพียงการลงอิอัชตนิวิภัตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า อคมิ (ได้ไปแล้ว) เป็นผลของวาศัพท์

อุทาหรณ์ว่า คจฉิสฺสติ (จักไป) หลังคฺมุชาตุ ลงสฺสติภวิสสันติวิภัตติ ลงอักษรเป็นอาคม ทำอาเทศพยัญชนะที่สุตธาตุ เป็นจณ ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า คมิสฺสติ (จักไป) เป็นผลของวาศัพท์

อุทาหรณ์ว่า อคจฉิสฺสา (จักได้ไปแล้ว) สฺสากาลาติปัตติวิภัตติ ลงอักษรเป็นอาคมต้นธาตุ และลงอักษรเป็นอาคมหน้าวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า อคมิสฺสา (จักได้ไปแล้ว) เป็นผลของวาศัพท์

อุทาหรณ์ของกศัพท์ว่า อิจจติ (ย่อมนปรารถนา) อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในสูตรนี้ วาศัพท์ มีอรรถว่าวตถิตวิภาสา เพราะเหตุนั้น วาศัพท์นั้น ย่อมแสดงนิจจวิธิ ในตตฺวาจก ในเพราะมาน และอนตปัจจย

ย่อมแสดงอนิจจวิธิ ในวิภัตติและปัจจยทั้งหลายเหล่านี้จาก มานและอนตปัจจยทั้งหลาย และอื่นจากปโรกขาวิภัตติ

ย่อมแสดงอสังตวิธ อันไม่มี ในปโรกขาวิภัตติ

สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์ปทรูปสัทธิตีว่า

วิธึ นิจจณฺจ วาสทโท มานนฺเตสุ ตฺ กตฺตริ
 ที่เปตานิจจณณถถ ปโรกขาย’มสนตกั.

(เพราะเหตุ นั้น) ว่า ศัพท์นี้ย่อมแสดงวิธที่แน่นอน ในเพราะ

มาน, อนต ปัจจัยในกัตตฺวาจก ย่อมแสดงวิธอันไม่แน่นอน

ในเพราะวิภัตติและปัจจัยเหล่าอื่น และย่อมแสดงวิธที่ไม่มีปรากฏอยู่

[ในสูตรนี้] ในเพราะปโรกขาวิภัตติ

๔๗๗-๗๒. สูตรนี้ว่า วจฺสส ฯเปฯ โอ (อาเทศ อ อักษรของ วจ ชาติเป็น โอ ในเพราะอชฺชตนิวิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า สมึเปชฺชตนิ ในอุทาหรณ์มีอาทิวา อโวจ, อโวจฺ หลังวจชาติ ท่านอาจารย์ย่อมลงอชฺชตนิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สมึเปชฺชตนิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อโวจ, อโวจฺ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะอชฺชตนิวิภัตติ ที่สุดของวจชาติ ย่อมถึงความเป็นโอ จึงกล่าวสูตรว่า วจฺสสชฺชตนิมฺหิ ฯเปฯ โอ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วย อวยวาเปกขณฺฐึ นิมิตตสัตตมิ การิ และการิยะ

อุทาหรณ์ว่า อโวจ (ได้กล่าวแล้ว) ในอรรถแห่ง วจ พยตติยฺ วาจายฺ (วจ ชาติ ในความหมายว่า “ปรากฏ”) นี้ ลงอาอชฺชตนิวิภัตติ อดตโนบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ ทำอาเทศอักษรอันเป็นส่วนหนึ่งของชาติ เป็นโออักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อกวจิ ชาติสูตร ตามไป ลงอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า อการาคโม ฯเปฯ ปตฺตีสฺส ครั้นนำพยัญญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ปกฺติ เมื่อกำลังจะดำเนินการความเป็นปกติสระหลัง ทำรัสสะอาอักษรเป็นอ ด้วยสูตรว่า กฺวจาติมชฺฌตฺตรานํ ที่ฆรสสา ปจฺจเยสุ จ เพราะปกติศัพท์ในสูตรว่า สรโลโปมาเทศปจฺจยาติมฺหิ สรโลเป ตฺ ปกฺติ นั้น ชัดขวางความเป็นปกติไว้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ นอกนี้ มีการลงพหูวจนะ แลพความเป็นรัสสะเท่านั้น เป็นจ้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ของกศัพท์ว่า อวจ, อวฺจ (ได้กล่าว) ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่งชาตุนั้นนั้นแหละ ลงหิยัตตนิวิภัตติ ปฐมบุรุษ เอกวจนะ และพหูวจนะ เพราะความไม่มีแห่งอชฺชตนิวิภัตติ จึงไม่ต้องทำอาเทศด้วยสูตรนี้ ลบสระหน้า โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อกำลังจะดำเนินการทำความเป็นปกติ ทำรัสสะอาอักษร เป็นอ ด้วยสูตรว่า กฺวจาติมชฺฌตฺตรานํ ที่ฆรสสา ปจฺจเยสุ จ เพราะปกติศัพท์ในสูตรว่า สรโลโปมาเทศปจฺจยาติมฺหิ สรโลเป ตฺ ปกฺติ นั้น ชัดขวางความเป็นปกติไว้แล้ว เมื่อนำพยัญญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๗๘-๗๓. สูตรนี้ว่า อกาโร ทีฆิ ๖เปฯ สุ (อ อักษรย่อมาถึงความเป็นที่ขะ ในเพราะ หิ, มิ และ ม วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า โลปลญเจตตมกาโร ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วเทม และ โหติ ท่านอารยย่อมาทำการลบบอปัจจัยละการอาเทศบปัจจัยเป็นเอ ด้วยสูตรว่า โลปลญเจตต ๖เปฯ โร เมื่อมีคำถามว่า เมื่อความเป็นอย่างนั้นมีอยู่ รูปแห่งธาตุทั้งหลายอันมีปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า คจฉาหิ, คจฉ, คจฉามิ, คจฉาม พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปแห่งธาตุทั้งหลายอันมีปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า คจฉามิ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำที่ขะอักษรอันเป็นปัจจัย จึงกล่าวสูตรว่า อกาโร ๖เปฯ เมสุ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงโดยการี การิยะ และนิมิตตสัตตมี ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คจฉาหิ (จงไป) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คจฉาหิ ในอรรถแห่ง คมฺ-สปป คติมหิ (คมฺ ธาตุ และ สปป ธาตุ ในความหมายว่า “ไป”) นี้ ลงหิปัญจมี วิภัตติ มัชฌมบุรุษ เอกวจนะ ลงบปัจจัยด้วยสูตรว่า ฎวาทีโต อ ทำอาเทศที่สุดธาตุ เป็นจฉอักษร ด้วยสูตรว่า คมิสสนโต ๖เปฯ สุ เมื่อทำที่ขะด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คจฉามิ, คจฉาม (ย่อไป) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นแหละ เมื่อลงวัตตมานา วิภัตติ ปรัสสบท อุตตมบุรุษ ทั้ง เอกวจนะ และพหุวจนะ ลงบปัจจัย อาเทศที่สุดธาตุ เป็นจฉ และทำที่ขะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในอุทาหรณ์ว่า คจฉาเมห (ย่อไป) นี้ ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นแหละ ลงเมหวัตตมานา วิภัตติ อตตโนบท อุตตมบุรุษ พหุวจนะ และลงบปัจจัย เมื่อทำอาเทศที่สุดธาตุ เป็นจฉอักษรแล้ว ในเพราะเมหวิภัตติ เมื่อทำที่ขะ ด้วยสูตรนี้แล้ว เพราะการได้มอักษร พึงทราบรูปสำเร็จ

คำมีประมาณเท่านี้ว่า อกาโร ทีฆิ หิมิเมสุ ในคำว่า ด้วยมิกการศัพท์ ในเพราะหิวิภัตติ ออักษร ไม่ต้องถึงความเป็นที่ขะได้บ้างนี้ อันท่านกล่าวไว้แล้วนั่นเที่ยว เพราะความที่มอักษรแม้ทั้งสามใน บรรดามิอักษร มอักษร เมหอักษร เป็นอักษรที่เสมอกันในการฟัง เมื่อความหายที่ท่านต้องการ แม้สำเร็จแล้ว มอักษร เป็นตัวที่เกินมา เพราะความที่ท่านถือเอามิ อักษร แล้วกล่าวว่า หิมิเมสุ ก็คำที่เกินมา ย่อมให้รู้เนื้อความอื่น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า มิกการคคณณ

อุทาหรณ์ว่า คจฉหิ (จงไป) เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์ว่า คจฉหิ นั้น ลบสระที่สุด ธาตุ แห่งคมฺธาตุ เมื่อลงหิวิภัตติและบปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจฉ อักษร เพราะมิกการศัพท์ ขัดขวางความเป็นที่ขะแห่งอักษร ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระ หลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๗๙-๗๔. สูตรนี้ว่า หิ โลปี วา (หิ วิภัตติหลัง อ อักษรย่อมาถึงการลบบได้บ้าง) ออกมาจาก สูตรติดกันไม่มีระหว่าง คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงความเป็นที่ขะแห่ง อักษรเป็นปัจจัย ด้วยสูตรติดกัน

ไม่มีระหว่าง ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา คจฉาติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา คจฉ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะเมื่อท่านอาจารย์ลงทวิภัตติ อักษรเป็นปัจจัย และอาเทศที่สุดธาตุเป็นจนแล้วลบหิอักษร หลังอักษรเป็นปัจจัย จึงกล่าวสูตรว่า ทิโลป วา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการี การียะ และวิกัปณะ ความหมายและรูปวิเคราะห์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา คจฉ (จงไป) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คจฉ หลังคมุธาตุ เมื่อลงทวิภัตติแล้อักษรเป็นปัจจัยแล้ว ทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจนอักษร หลังอักษรเป็นปัจจัย ลบทวิภัตติ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์

ในอุทาหรณ์ว่า คม (จงไป) นี้ มีเพียงการไม่อาเทศที่พยัญชนะสุดธาตุ เป็นจนเท่านั้น เป็นขอแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า คเมทิ (จงไป) เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์นั้น มีเพียงการอาเทศอักษรเป็นปัจจัยนั้น เป็นเออักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า คมย (จงไป) ลบสระที่สุดของคมุธาตุ ลงณปัจจัย ด้วยสูตรว่า ธาตุหิ ๗เปฯ ตเถ เมื่อกำลังจะดำเนินการทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อสยิคนตสส ๗เปฯ เต ขัดขวางการทำวุทธิ ด้วยวาศัพท์ ในสูตรว่า ฆฎาทีนั วา เพราะความที่คมุธาตุ เป็นธาตุในหมวดฆฎาทิคณะ เมื่อลบอนุพันธ์ และนำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว ลงทวิภัตติด้วยสูตรว่า ธาตุปลจเยหิ วิภัตติโย เพราะความที่คมย ศัพท์ เป็นธาตุปัจจัยันตะ เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนแม่แห่งวิภัตตินั้น ลงหิพยัญจะมีวิภัตติ มัชฌิมบุรุษ เอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลบทวิภัตตินั้น ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์นั้น ทำทิมะด้วยสูตรว่า อกาโร ๗เปฯ เมสุ และไม่ลบทวิภัตติ เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ของกิศัพท์ว่า คจฉติ, คมยติ (ยอมไป) อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๘๐-๗๕. สูตรนี้ว่า โหติสสเร สสส จ (อ อักษรยอมถึงความเป็นที่ชะ ในเพราะ หิ, มิ และ ม วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ยวการา จ, อยณเส จ คือ ในรูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ชุหฺวติ ท่านอาจารย์ทำอาเทศอักษร อันเป็นส่วนประกอบ(ย่อย)ของหฺวธาตุ เป็นวอักษร ด้วยสูตรว่า ยวการา จ แม้ในรูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ชุหฺวติ, ชุโหติ ท่านทำวุทธิอักษร อันเป็นส่วนประกอบ(ย่อย)ของหฺวธาตุ ด้วยสูตรว่า อยณเส จ ทำรูปสำเร็จทั้งหลาย อันสำเร็จจากหฺวธาตุ ในอุทาหรณ์ว่า ชุโหติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันสำเร็จจากหฺวธาตุ

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า เหน็ด, เหน็ด, เหน็ด โหน็ด พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำความเป็นเอห โห และเอ แห่งสระอันเป็นส่วนหนึ่งของหฺรธาตุ ภาเพราะภวิสสันตวิภตติ และลบลสสวิภตติได้บ้าง ในรูปอันสำเร็จจากหฺรธาตุ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า เหน็ด จึงกล่าวสูตรว่า โหนตฺสเส เร ๒เปฯ สสสจ

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า โหนตฺสเส แสดงการี คำว่า เอโหเห แสดงการีย คำว่า ภวิสสนตฺมทิตฺติ แสดงนิมิตตสัตตมมี คำว่า ทิตฺ สสสส แสดงสัมพันธฎฐิกการี คำว่า จ แสดงสัมปิตนชนะ สูตรนี้ เป็นวิธีสูตร คำว่า โหนตฺสเส ธาตุสส สโร ได้แก่ อักษร อันเป็นส่วนประกอบ(ย่อย) ของหฺรธาตุ สระของหฺรธาตุ ชื่อว่า โหนตฺสเส ตีอักษร เป็นการแสดงถึงธาตุ เอห ด้วย โห ด้วย เอ ด้วย ชื่อว่า เอโหเห ในเอโหเห นั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ๔ ตัวมี เหน็ด (จักมี, จักเป็น) เป็นต้น ก็บรรดาอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เหน็ด ในอรรถแห่งศัพท์ที่มีชื่อว่าธาตุอันได้แล้วว่า หฺ-ภฺ สดตาย (หฺ ภู ธาตุในความหมายว่า มี, เป็น) ลงสสติภวิสสันตวิภตติ ปรสสพท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ เมื่อสูตรว่า ทิโลปํ ภาตามไปอยู่ ทำอาเทศาตวันตสระ เป็นเอห และลบลสส อันเป็นส่วนของวิภตติ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า อิการาคโม ๒เปฯ กมติ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นอกนี้ เพียงเป็นพหูวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายแม้ทั้งสอง (โหนตฺ, โหนตฺ, จักมี, จักเป็น) นอกนี้ มีเพียงการอาเทศาตวันตสระ เป็นโอเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ส่วนในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เหน็ด, เหน็ด (จักมี, จักเป็น) ทำอาเทศาตวันตสระ เป็นเออักษร (และ) ความมีอักษรเป็นอาคมเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายของกิตฺพท มีอาทิว่า ภวิสสติ (จักมี, จักเป็น) ก็บรรดาอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เหน็ด ในอรรถแห่ง ภู สดตาย (ภู ธาตุในความหมายว่า มี, เป็น) ลงสสติวิภตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะไม่มีความเป็นหฺรธาตุ ไม่ต้องทำอาเทศวิธีที่กล่าวแล้ว ด้วยสูตรนี้ ลงอักษรเป็นอาคม เมื่อสูตรว่า อสฺ ๒เปฯ การิตฺ ตสมไปอยู่ ทำวุทธิธาตวันตสระ เปป็นโอ ด้วยสูตรว่า อลฺลยฺสจ เมื่อทำอาเทศอักษร เป็นอว ด้วยสูตรว่า โอ อว สเร แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า โหนตฺ (ยอมมี, ย่อมเป็น) ในอรรถแห่ง หฺ-ภฺ สดตาย (หฺ ภู ธาตุในความหมายว่า มี, เป็น) นี้ ลงตวิภตฺตมานาวิภตติ ปรสสพท ปฐมบุรุษเอกวจนะ ลงอปัจจยด้วยสูตรว่า ภูวา ๒เปฯ อทำวุทธิ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลบลอักษรที่เป็นปัจจย ด้วยสูตรว่า โลปลยฺเจ ๒เปฯ โร แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๘๑-๗๖. สูตรนี้ว่า กรสส สปลจยสส กาโห (อาเทศ กร ธาตุกับ [สส] วิภตติเป็น กาท ในเพราะภวิสสันตวิภตติได้บ้าง และลบล สส) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กรสส กาสตตมชชตนิมทิตฺติ, กรส

สกาโร จ คือ ท่านอาจารย์ยอมทำรูปสำเร็จอันเกิดจากกรธาตุ เพราะทำอาเทศกรธาตุเป็นกา ด้วยสูตรว่า กรสส ฯเปฯ มหิ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อกาสิ, อกาสุ หรือเพราะทำอาเทศอักษรอันเป็นส่วนของอักษร เป็รุกอักษร ด้วยสูตรว่า กรสสกาโร จ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า กุรุเต เมื่อมีคาถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันสำเร็จจากกรธาตุ ในอุทาหรณ์ว่า กาทติ, กาทนติ ฟังสำเร็จได้ อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศกรธาตุพร้อมสสปัจจัย เป็นกาห ในเพราะภวิสสันตวิภัตติ และเพราะลบสสอักษรทั้งสองตัว ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กาทติ, กาทนติ จึงกล่าวสูตรว่า กรสส สปัจจัยสส กาโห

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า กรสส แสดงสัมพันธัญญูฏฐิการี คำว่า สปัจจัยสส แสดงคัพพิเสสนะ คำว่า กาโห แสดงการริยะ ขยายความว่า บทว่า สปัจจัยสส ได้แก่ กรธาตุ อันประกอบด้วยปัจจัย กล่าวคือภวิสสันตวิภัตติ ความหมายนี้ นักศึกษาทั้งหลาย ฟังเห็นได้ ด้วยอำนาจแห่งจันตละว่า ปจฺจเยน สห วุตตติติ (ยอมเป็นไปพร้อมกับปัจจัย) อีกนัยหนึ่ง บทว่า สปัจจัยสส ได้แก่ กรธาตุ อันประกอบด้วยปัจจัยกล่าวคือภวิสสันตวิภัตติตามที่กล่าวแล้ว ความหมายนี้ นักศึกษาทั้งหลาย ฟังเห็นได้ ด้วยอำนาจแห่งจันตละว่า โส ยถาวุตตภวิสสนตติสงขาโต ปจฺจโย ยสฺสาติ (ปัจจัยนั้น กล่าวคือภวิสสันตวิภัตติตามที่กล่าวแล้ว ของวิภัตติใด) อีกนัยหนึ่ง ธาตุพร้อมปัจจัย ที่ประกอบด้วยสอักษร กล่าวคือภวิสสันตวิภัตติ และความหมายนี้ นักศึกษาทั้งหลาย ฟังเห็นได้ ด้วยอำนาจแห่งจันตละว่า ส อิติ ปจฺจโย อสฺสาติ (ปัจจัย ว่า ส ของวิภัตตินั้น) ในเพราะภวิสสันตวิภัตติ ย่อมมีการอาเทศกรธาตุพร้อมปัจจัย เป็นกาห และยอมลบสสอักษรทั้งสองตัว กล่าวคือภวิสสันตวิภัตติ อย่างแน่นอน

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กาทติ (จักกระทำ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า กาทติ ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) ลงสสติภวิสสันตวิภัตติ ปรึสสบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า หิโลป วา, โหติสฺสเรโห ฯเปฯ สส จ ตามไป ทำอาเทศกรธาตุ อันประกอบด้วยสสปัจจัย เป็นกาห ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบปัจจัยคือสสอักษรแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า กาทติ (จักกระทำ) เมื่อลงอักษรเป็นอาคม ลบสระหน้าและทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า กาทสิ, กาทถ (จักกระทำ) ในอรรถแห่งกรธาตุนั้นนั่นเอง มีเพียงการลงภวิสสันตวิภัตติ มัชยมบุรุษ เอกวจนะและพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า กาทามิ, กาทาม ในอรรถแห่งกรธาตุนั้นนั่นเอง ลงภวิสสันตวิภัตติ อดตมบุรุษ เอกวจนะและพหุวจนะ เมื่อทำอาเทศกรธาตุเป็นกาหและลบสสอักษรแล้ว (และ)เมื่อทำทิมะด้วยสูตรว่า อกาโร ฯเปฯ สุ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายของกัศัพทว่า กริสฺสติ, กริสฺสนติ (จักกระทำ) อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

เมื่อประโยชน์แห่งความต้องการสำเร็จแล้ว ด้วยคำมีประมาณเท่านั้นว่า การอาเทศกรธาตุ เป็นกาห เพราะการตามมา ของภวิสฺสนติศัพท์ จากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง สปลฺจยศัพท์ เป็นศัพท์ที่เกินมา เพราะความที่สปลฺจยศัพท์ อันท่านกล่าวแล้ว เพราะเหตุนั้น ท่านอาตจารย์ จึงกล่าวแล้วว่า สปลฺจยคฺคหณน

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา วุขามิ (จักกล่าว) เป็นผลของสปลฺจยศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า วุขามิ, วุขาม (จักกล่าว) นี้ หลังวจธาตุ ลงสสามิ และสสามิวิภัติ ทำอาเทศวิภัติทั้งสองเหล่านั้น เป็นขามิ และขาม ด้วยสปลฺจยศัพท์ เมื่อสูตรว่า พยฺยชนนตฺสส ฯเปฯ สุ จ ตามไป ทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นกอักษร ด้วยสูตรว่า โก เข จ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า วุจนามิ, วุจนาม (จักอยู่) นี้ หลังวจธาตุ ลงสสามิ และสสามิวิภัติทั้งหลายเป็นฉามิ และฉาม ด้วยสูตรนี้ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจอักษร ด้วยสูตรว่า พยฺยชนนตฺสส ฯเปฯ สุ จ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

จบการพรรณนากัณท์ที่ ๓ ในอาชาตกับ ในคัมภีร์กัจจายนวินัณณา ด้วยประการฉะนี้

๓.๓.๔ จตุตถกัณทวินัณณา

๔. จตุตถกัณทวินัณณาพรรณนากัณท์ที่ ๔

๔๘๒-๔๘๗. สูตรนี้ว่า ทาหนตฺสสฺ มิเมสุ (อาเทศสระที่สุดของ ทา ธาตุเป็น อ ในเพราะ มิ และ ม วิภัติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ทาธาตฺสส ทชฺช, ยมฺหิ ทาธา ฯเปฯ มิ คือ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ทชฺชามิ, ทชฺชาม ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปคำที่สำเร็จมาจากทาธาตฺว่า ทชฺชามิ, ทชฺชาม เพราะทำอาเทศทาธาตฺ เป็นทชช ด้วยสูตรว่า ทาธาตฺสส ทชฺช และในอุทาหรณ์มีอาทิวา ทียติ ย่อมทำรูปคำที่สำเร็จมาจากทาธาตฺว่า ทียติ เพราะทำอาเทศสระที่สุดธาตุ เป็นออักษร ด้วยสูตรว่า ยมฺหิ ทาธา ฯเปฯ มิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย ที่สำเร็จมาจากทาธาตฺ ในรูปอุทาหรณ์ว่า ทมฺมิ, ทมฺม ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปคำทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศออักษร อดันเป็นส่วนประกอบ(ย่อย)ของธาตฺ เป็นอ ในเพราะวิภัติทั้งหลายเหล่านี้ คือมิ และ ม หนปลาย ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ทมฺมิ, ทมฺม จึงกล่าวสูตรว่า ทาหนตฺสสฺ มิเมสุ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ทมฺมิ, ทมฺม (ยอมให้) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า ทมฺมิ ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ ลงมิและมวัตตมานาวิภัติ ปรึส

สบท อุตตมบุรุษ ทั้งเอกวจนะ และพหุจนะ ทำอาเทศอักษรอันเป็นส่วนประกอบของธาตุ เป็นอด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า อ พยณฺชนํ นิคฺคทิตํ ตามไปอยู่ ทำอาเทศนิกคทิต เป็นวัคคันตะ ด้วยสูตรว่า วคฺคนตํ วา วคฺเค เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๔๘๓-๗๘. สูตรนี้ว่า อสโยคนตสฺส ฯเปฯ เต (พทฺธิ[สระของธาตุ]ซึ่งมิได้มีพยัญชนะสังโยค เป็นที่สุดเพราะการิตปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า อยฺวณฺณานญจาโย วุฑฺธิ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำความที่อักษร และอ้วนณะ เป็นวุฑฺธิ ด้วยสูตรว่า อยฺวณฺณานญจาโย วุฑฺธิ เมื่อมีคำถามว่า ความ เป็นวุฑฺธิ ย่อมมีแก่ธาตุทั้งหลายเหล่านี้ ? ในเพราะปัจจัยชนิดไหน อยู่หนปลาย ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ความเป็นวุฑฺธิ ย่อมมีแก่ธาตุทั้งหลาย ที่ไม่มีพยัญชนะสังโยค ในเพราะการิตปัจจัยหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า อสโยคนตสฺส ฯเปฯ เต

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยสัมพันธฎีกาการี การิยะ และภาวสัจตมิ ขยายความว่า ในบทว่า อสโยคนโต นี้ ได้แก่ อื่นจากสระที่มีพยัญชนะสังโยคเป็นที่สุด จริงอยู่ ในสูตรนี้ อักษร มีความหมายว่า อื่น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา การติ (ยอมให้ทำ) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ก็ในอุทาหรณ์ว่า การติ ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในในความหมายว่า บุคคลใด บุคคลหนึ่ง สามารถทำ บุคคลอื่น ย่อมกล่าวกระตุ้นเตือนบุคคลนั้น อย่างนี้ว่า “ท่าน จงทำ” อีกนัยหนึ่ง ในอรรถว่า บุคคลผู้ใช้บุคคลผู้สามารถทำให้ทำ ลงเณปัจจัย และตั้งเณปัจจัยชื่อว่าการิตะด้วย สูตร ธาตุทฺธิ ฯเปฯ ตวตฺเถ เมื่อบลณอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว ทำปริภาสาด้วยสูตรว่า อยฺวณฺณานญจา ฯเปฯ ฑฺธิ หลังกรธาตุ ลงวิภตติ ด้วยสูตรว่า ธาตุปฺจฺเจทฺธิ ฯเปฯ โย เพราะความที่คำว่ากาเร นี้เป็นธาตุ ปัจจัยันตะ เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนแม่แห่งวิภตตินั้น เมื่อลงวัตตมานาวิภตติ ปรสฺสพท ปฐมบุรุษ เอกวจนะแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

บทว่า จินตยติ เป็นอุทาหรณ์ของกิตัพท ในบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า จินตยติ (ยอมคิด) ในอรรถแห่ง จินต จินตยํ (จินต ธาตุในความหมายว่า “คิด”) เมื่อลงวัตตมานาวิภตติ ปรสฺสพท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า ยถา กตฺตริ จ ตามไป ลงณยปัจจัยมร อรรถของตนเอง ด้วยสูตรว่า จฺราทิตฺ ฌณฺญา ตั้งให้เหมือนการิตปัจจัย ด้วยสูตรว่า การิตํ ฯเปฯ พน โธ เมื่อบลณอนุพันธ์แล้ว ไม่ต้องทำวุฑฺธิด้วยสูตรนี้ เพราะความที่จินตธาตุ เป็นธาตุมีพยัญชนะสังโยค เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า มนตยติ ในอรรถแห่ง มนต คฺตฺตภาสเน (มนต ธาตุในความหมายว่า “ปรึษา” [กล่าวลับๆ]) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

๔๘๔-๗๙. สูตรนี้ว่า ฆฎาทิโน วา (พฤทธิ[สระของ]ธาตุฆฎาทิคณะซึ่งมิได้มีพยัญชนะสังโยค เป็นที่สุด ในเพราะการิตปัจจัยตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า อสโยคนตสฺส ฯเปฯ เต คือท่าน อาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จมีอาทิวา กาวเรติ เพราะทำวุทธิอักษร อวิณณะและอุวิณณะ ด้วยสูตรว่า อส ฯเปฯ การิต ในเพราะการิตปัจจัยหนปลาย ในอุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิวา กาวเรติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปคำมีอาทิวา ฆาณฺเฏติ ในเพราะการิตปัจจัย พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่าน อาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะการิตปัจจัย ย่อมมีการทำวุทธิฆฎาทิคณะธาตุ ได้บ้าง จึงกล่าวสูตร ว่า ฆฎาทิโน วา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยสัมพันธฎี และวิกัปปนต์ถะ อาทิสัพทในสูตรนี้ มีอรรถว่าปกา รัตถะ (ฉะนั้น) สำหรับธาตุที่ไม่มีสังโยคเป็นที่สุด ย่อมทำวุทธิได้บ้าง คนธาตุนั้น ได้แก่ ฆฎาทิคณะธาตุ ส่วนในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวว่า คณะธาตุนั้น ได้แก่ อาคตติคณะธาตุ (กลุ่มธาตุที่มีวิธีการทางไวยากรณ์ เหมือนกัน) ความหมายของคำว่า อาคตติคณะธาตุนั้นดังนี้ ธาตุคณะนี้ ชื่อว่า อาคตติคณะ ขยายความว่า เป็นคณะที่เกินมา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ฆาณฺเฏติ (ยอมให้สืบต่อ, ยอมให้พยายาม) บรรดาอุทาหรณ์ เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า ฆาณฺเฏติ ในอรรถแห่ง ฆฎ เจตยา (ฆฎ ธาตุในความหมายว่า “คิด รู้ จงใจ”) นี้ ในอรรถว่า กาวเรติ บุคคลผู้ใช้บุคคลผู้สามารถทำให้ทำนี้ ลงเณปัจจัยเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะ อาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำวุทธิ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะ ความที่การศัพท์นี้ เป็นธาตุปัจจัยยันตศัพท์ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์

อุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงธาตุเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๔๘๕-๘๐. สูตรนี้ว่า อณฺเณสุ จ (ให้พฤทธิธาตุซึ่งไม่มีพยัญชนะสังโยคอยู่หลัง และให้ พฤทธิปัจจัยอื่น ในเพราะปัจจัยอื่น[จากการิตปัจจัย]ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า อสโยคนตสฺส ฯเปฯ เต คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จมีอาทิวา กาวเรติ เพราะทำวุทธิ อักษร อวิณณะและอุ วิณณะ ด้วยสูตรว่า อส ฯเปฯ การิต ในเพราะการิตปัจจัยหนปลาย ในอุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิวา กาวเรติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปคำทั้งหลาย อันมีปัจจัยตัวอื่นเป็นที่สุด ในคำมี อาทิวา ษยติ, โหติ, ภาติ พึงสำเร็จรูป ได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปคำทั้งหลาย เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำวุทธิอักษร อวิณณะและอุวิณณะ อันมีปัจจัยตัวอื่นเป็นที่สุด ในรูปคำ ทั้งหมดมีอาทิวา ษยติ, โหติ, ภาติ จึงกล่าวสูตรว่า อณฺเณสุ จ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยนิมิตตัตถ์มี และสมุจจยะ คำว่า อถฺยเสสุ ได้แก่ ในปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ จากการิตปัจจัยเหล่านั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ภาติ อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว
 วาศัพท์ที่ตามมาจากสูตรว่า ฆฎาทินิ ภา มีอรรถว่า วัตถิตวิภาสา
 เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์ปทรูปสทธิว่า
 (เพราะ ภา ศัพท์นั้น)

อิวันณวนณนทานญจ	ลหุปนทาน ชาติุนิ
อิวันณวนณนเมว	วุทธิ โหติ ปรสส น.
ยุวนณนมนปี ญณณา-	นนิฏฐาทีสุ วุทธิ น
ตุทาทีสุสาวิกรณ	น ฆตฺวาทีสุ ภา สียาติ. ^{๕๓}

ให้พฤทธิ อี วัณณะและ อุ วัณณะของธาตุที่มี อี วัณณะ

และ อุ วัณณะอยู่หลัง และของธาตุที่มีลหุอยู่ใกล้กับพยัญชนะ

ที่สุดธาตุ เท่านั้น ไม่ให้พฤทธิสระอื่น

ไม่ต้องพฤทธิ อี วัณณะและ อุ วัณณะ ในเพราะ ย, ณ, ณา, นา

และ นิฏฐ ปัจจัย เป็นต้นไม่ต้องพฤทธิ ตุท ธาตุ เป็นต้นในเพราะ อ วิกรณ

ปัจจัย ฟังพฤทธิในตัวอย่างไรว่า ฆตฺวา เป็นต้นได้บ้าง

ในคานานั้น มีเนื้อความดังต่อไปนี้ :-

สำหรับธาตุทั้งหลายที่เป็นไปโดยมีลหุอยู่ใกล้พยัญชนะ และสำหรับธาตุทั้งหลายที่มีอิ
 วัณณะและอวัณณะเป็นที่สุด ย่อมทำวุทธิอิ วัณณะ และอวัณณะได้ บทว่า ปรสส น มีความหมายว่า
 อักษรอย่างอื่น ไม่ต้องทำวุทธิ อีกนัยหนึ่ง บทว่า ปรสส น มีความหมายว่า ไม่ต้องทำวุทธิอิวัณณะ
 และอวัณณะทั้งหลายแห่งธาตุอื่น จากธาตุที่กล่าวอย่างนี้

จริงอยู่ ด้วยบทว่า อิวันณวนณนทานิ ท่านย่อมแสดงว่า สำหรับธาตุที่เป็นอการ์นต์ ไม่
 ต้องทำวุทธิด้วยสูตรนี้ ด้วยบทว่า ลหุปนทานิ ท่านย่อมแสดงว่า ไม่ต้องทำวุทธิ อิวัณณะและอวัณณะ
 อันเป็นที่สุดแห่งธาตุทั้งหลาย ที่มีที่ขะสระอยู่ต้นธาตุ เช่นบทมีอาทิวา ชิวติ, ปุรติ

^{๕๓} รุ. อธิบายสูตรที่ ๔๓๔, รูปเภท. คาถาที่ ๔๑-๒

บทว่า ยูณฺณานํ ได้แก่ แม้อิวัณณะและอุวัณณะทั้งหลาย ในเพราะยณฺณาปัจจย คือ ในเพราะยปัจจยและณฺณาปัจจย บทว่า นนฺนิฏฺฐาทีสุ ได้แก่ ตปัจจย ตวนตฺปัจจย และตาวีปัจจย ด้วยอาทิสัพพทํ ท่านย่อมนสงเคราะห์เอาตุนปัจจย มานปัจจย และอนตปัจจยเป็นต้น ในรูปสำเร็จว่า ตฺตฺติ, ตฺตฺนติ (ย่อมนแหวง) ไม่ต้องทำวุทฺติวุทฺทาทิคณะธาตุ ในเพราะวิภวปัจจยหนปลาย แต่ในรูปคำที่มีตฺตฺนาทีปัจจย เป็นที่สุคมีอาทิวา เณตฺวา พิงทำวุทฺติได้บ้าง เช่นคำว่า เณตฺวา หรือ ฉิตฺวา (ตัดแล้ว) และ เภตฺวา หรือ ภิตฺวา (ผ่าแล้ว)

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อภิสฺสฺสโนติ (ย่อมนรับคำ), สํสฺสโนติ (ย่อมนสำรวจ) เป็นผลของจศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอรรถแห่ง สุธตฺ ในความหมายว่า “พึง” ลงอภิ อุปสรรคเป็นบทหน้า วุ ธตฺ ในความหมายว่า “สำรวจ” ลงอภิ อุปสรรคเป็นบทหน้า นี้ ลงนฺปัจจย เมื่อทำวุทฺติอักษร อันเป็นสระที่สุดของนฺปัจจย เป็นโออักษร ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

อนึ่งในสังคหคานี ด้วยบาทคาถาว่า อิวัณณฺวณฺณนฺตฺวานญจ นี้ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ชยติ (ย่อมนชนะ), ภวติ, โหติ (ย่อมนมี, ย่อมเป็น) การถือเอาอิวัณณะ และอุวัณณะอันเป็นส่วน ของ ชิธตฺ ภูธตฺ และหุธตฺ ด้วยบทว่า ลหุยนฺตฺวานํ ท่านย่อมนแสดงเหมือนการถือเอาการทำวุทฺติแห่ง บทสำเร็จทั้งหลายมีอาทิวา โมทติ (ย่อมนบ้นเทิง), โจเทติ (ย่อมนกระต้นเตือน) (และ) ย่อมนแสดง เหมือนว่าการไม่ถือเอาการทำวุทฺติธตฺที่เป็นที่ขะซึ่งมีพยัญชนะอยู่ใกล้ เช่นในบทสำเร็จทั้งหลายมีอาทิวา ชีวติ (ย่อมนอยู่), ปูรติ (ย่อมนเต็ม)

๔๘๖-๘๑. สูตรนี้ว่า คฺหุทฺตฺสานํ ทีฆิ (สระของ คฺหุ และ ทฺส ธตฺย่อมนถึงความเป็นที่ขะในเพราะการิตปัจจย) ออกมาจากสูตรว่า อสฺสโยคนตฺสส ฯเปฯ เต คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำ ความเป็นวุทฺติ แห่งอักษร อิวัณณะ และอุวัณณะ อันเป็นส่วนประกอบของธตฺ ที่ไม่มีสังโยคเป็นที่สุด ในเพราะการิตปัจจยหนปลาย ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา กาทฺเรติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิวา คฺหุทยติ, ทฺสยติ พิงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายอันมีการิตปัจจยเป็นที่สุด ย่อมสำเร็จได้ ด้วยอำนาจแห่งการทำที่ขะ เพราะปฎิเสธการทำวุทฺติ จึงกล่าวสูตรว่า คฺหุทฺตฺสานํ ทีฆิ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวยวาเปกขณฺ์ฐีการี และการิยะ

ในอุทาหรณ์ว่า คฺหุทยติ (ย่อมนให้ปกปิด) ในอรรถแห่ง คฺหุ สํวรณ (คฺหุ ธตฺในความหมายว่า “ปกปิด”) นี้ ลงนฺปัจจยด้วยสูตรว่า ธตฺตฺหิ ฯเปฯ ตเถ เมื่อกำลังจะดำเนินการทำวุทฺติ ด้วยสูตรว่า อสฺสโยคนตฺสส ฯเปฯ เต ห้ามการทำวุทฺตินั้นแล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำที่ขะอันเป็นส่วนประกอบของคฺหุธตฺ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบนนฺพณฺ์แล้ว ลงวิภตฺติ ด้วยสูตรว่า ธตฺตฺปจฺเจยฺหิ วิภตฺติโย เพราะความที่คำศัพท์ว่า คฺหุทย นี้ เป็นธตฺปัจจยัตตะ เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนนมนฺแหวง

วิภัตตินั้น เมื่อลงตัวตตมานาวิภัตติ ปรัสสบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ ด้วยสูตรว่า วตตมานา ปจจุปนเน แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเถียว

๔๘๗-๘๒. สูตรนี้ว่า วจสวหาทีนฺมกาโร วสส เย (อาเทศ ว ของ วจ, วส และ วห ธาตุ เป็นต้นเป็น อุ อักษรในเพราะ ย ปัจจัย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายเหล่านี้ว่า วจสสชชตนิมฺหิ มกาโร โอ, วจ วาวุ, วสโต อุตถ, วส วา วุ, หนตฺเทหิ โห หสส โห วา อทหนหานํ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำความเข้าใจ เป็นโออักษรของส่วนประกอบของวจธาตุ ในอุทาหรณ์ว่า อโวจ เป็นต้น ด้วยสูตรว่า วจสสชชตนิมฺหิ ฯเปฯ โอ

ย่อมทำความเข้าใจอักษร แห่งวอักษร ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และเทวภาวอักษร ในเพราะตปัจจัยหนปลาย ในรูปสำเร็จมีอาทิว่า อุตต์ ที่ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยสูตรว่า วจ วา วุ

ย่อมทำอาเทศปัจจัย ที่อยู่หลังวธาตุ พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นอุตถ ในรูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า วุตโต ด้วยสูตรว่า วสโต อุตถ

ย่อมทำรูปคำอันสำเร็จจาก วจธาตุ วสธาตุ และวหธาตุ เพาะทำอาเทศอักษร เป็นอุอักษร แล้วลงวอักษรเป็รอาคม หรือทำอาเทศอักษรอันเป็นส่วนประกอบของวอักษร เป็นอุ ในรูปสำเร็จมีอาทิว่า อุลีโต, วุลีโต ด้วยสูตรว่า วส วา วุ

เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปคำ ที่สำเร็จจาก วจธาตุ วสธาตุ และวหธาตุ ซึ่งมีรูปอุทาหรณ์มีอาทิว่า วจจติ วุสสติ วุยหติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปคำที่สำเร็จจาก วจธาตุ วสธาตุ และวหธาตุ ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศอักษร อันเป็นส่วนประกอบของวจธาตุ วสธาตุ และวหธาตุเหล่านั้น ในเพราะตปัจจัยหนปลาย ในอุทาหรณ์ว่า วุจจเต, วุสสติ, วุยหติ จึงกล่าวสูตรว่า วจสวหาทีนฺมกาโร วสส เย

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวยวาเปกขณฺฐี การิยะ สัมพันธณฺฐี และนิमितตสัตตมี

ในอุทาหรณ์ว่า อจจเต (อันเขาย่อมกล่าว) นี้ ในอรรถแห่ง วจ วิยตติย วาจารย์ (วจ ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) วจ ภาสเน (วจ ธาตุในความหมายว่า “พูด”) นี้ ลงตัวตตมานาวิภัตติ อัตตโยบถ ปฐมบุรุษ เอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาวกมเมสุ โย ทำอาเทศวอักษรต้นธาตุ เป็นอุอักษร ด้วยสูตรนี้ หรือทำอาเทศอักษรอันเป็นส่วนประกอบของวอักษร เป็นอุอักษร เมื่อสูตรว่า ภาวกมเมสุ โย ตามไปอยู่ทำอาเทศปัจจัย พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า ตสส จวคคย ฯเปฯ นตสส ทำจสทิสเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปรเทวภาโว จาเน เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสรรหหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า วุจจติ (อันเขาย่อมกล่าว) นี้ ในอรรถแห่งชาตุนั้นนั้นเทียว ลงเตวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่ออาเทศเตวิภัตติ เป็นตัวอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า วุสสติ (อันเขาย่อมอยู่) ในอรรถแห่ง วส นิวาเส (วส ชาตุในความหมายว่า “อาศัย”) นี้ ลงเตวิภัตติ อัตตโนบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ และยปัจจยแล้ว ทำอาเทศยปัจจย เป็นบุพพรูป ด้วยสูตรว่า บุพพรูปบุจ ทำอาเทศอักษรวหน้าของชาตุ เป็นอุอักษร ด้วยสูตรนี้ ลงวิอักษรเป็นอาคมด้วย เตสุวหิ สูตร เมื่ออาเทศเตวิภัตติ เป็นตัวอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า วุยหติ (ย่อมลหายไป, ย่อมถูกน้ำพัดไป) ในอรรถแห่ง วห ปาปุณเ (วห ชาตุในความหมายว่า “ให้ถึง, นำไป”) นี้ เมื่อลงเตวิภัตติ และยปัจจยแล้ว ทำสลับยอักษร ในฐานะหอักษร และหอักษร ในฐานะยอักษร ด้วยอำนาจแห่งการสลับเสียงกัน ด้วยสูตรว่า หวิปริยาโย โล วา นำพยัญชนะประกอบสระหลัง เมื่ออาเทศเตวิภัตติ เป็นตัวอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า วุหหติ ในอรรถแห่งชาตุนั้นนั่นเอง เมื่อลงเตวิภัตติ และยปัจจยแล้ว เมื่อทำ อาเทศยปัจจย เป็นลอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๘๘-๘๘๙. สูตรนี้ว่า หวิปริยาโย โล วา (การสลับเสียง ห ย่อมมีในเพราะะ ย ปัจจย และอาเทศ ย เป็น ล ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า วจวสหาทีนุกาโร วสส เย คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทศอักษร แห่งชาตุทั้งหลายมีอาทิว่า วจชาตุ วสชาตุ และวหชาตุ เป็นอุอักษร ในเพราะะยปัจจย ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า วุยหติ, วุหหติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จ(แห่งชาตุทั้งหลาย)มีอาทิว่า วจชาตุ วสชาตุ และวหชาตุ ในอุทาหรณ์ว่า วุยหติ, วุหหติ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำสลับยอักษร ในฐานะหอักษร และหอักษร ในฐานะยอักษร ด้วยอำนาจแห่งการสลับเสียงกัน ของพยัญชนะที่สุดชาตุ และยปัจจย ในเพราะะยปัจจยหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า หวิปริยาโย โล วา

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า หวิปริยาโย แสดงการียะ คำว่า โล แสดงการียะ คำว่า วา แสดงวิภัตติ ขยายความว่า ในเพราะะยปัจจยหนปลาย ย่อมมีการสลับเสียงด้วยอำนาจแห่งการสลับเสียงยอักษรไว้หน้าหน้าหอักษร หรืออาเทศยอักษร เป็นลอักษร เมื่อท่านกล่าวว่า ล โดยสามัญ ย่อมทราบว่าเป็นแห่งหอักษรนั่นเอง (เป็นการสลับเสียงลอักษรไว้หน้าหอักษรนั่นเอง)

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว ในหนหลังนั้นแหละ

๔๘๙-๘๙๐. สูตรนี้ว่า คหสส เฆ ปเป (อาเทศ คห ชาตุเป็น เฆ ในเพราะะ ปเป วิภัตติปัจจย) ออกมาจากสูตรว่า หโลโป ญหามหิ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จแห่งคหชาตุว่า คณหาติ เพราะทำการลบหอักษร อันเป็นอักษรที่สุดชาตุ ในเพราะะณหาปัจจย ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คณหาติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จแห่งคหชาตุว่า เฆปติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ?

ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จนั้น ย่อมสำเร็จได้ เพาะทำอาเทศคหธาตุทั้งตัวนั้นแหละ เป็นฆ
ในเพราะปปัจจยหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า คหสส เฆ ปเป

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการี การิยะ และนิมิตตสัตตมี ความหมาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

ในอุทาหรณ์ว่า เฆปติ (ย่อเมือเอา) ในอรรถแห่ง คห อุปาทาเน (คห ธาตุในความหมาย
ว่า “ถือเอา”) นี้ ลงตัวตมานาวิภัติ และปปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำอาเทศคหธาตุ เป็นฆ
ด้วยสูตรนี้แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๔๙๐-๘๕. สูตรนี้ว่า ฬโลโป ญหามหิ (ลบ ห ของ คห ธาตุในเพราะ ญา ปัจจย) ออกมา
จากสูตรว่า คหาทีโต ปุณหา คือ ท่านอาจารย์ ลงญาปัจจย หลังคธาตุ ด้วยสูตรว่า คหาทีโต
ปุณหา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า คณาติ ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่าน
อาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์นั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลบอักษร ในเพราะญาปัจจย จึง
กล่าวสูตรว่า ฬโลโป ญหามหิ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการิยะ และนิมิตตสัตตมี ความหมาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

๔๙๑-๘๖. สูตรนี้ว่า กรสส ๗เปฯ ตนิมหิ (อาเทศ กร ธาตุเป็น กาส ในเพราะอชชตนิวิภัติ
ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อุตโตโมกาโร, กรสสกาโร จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จ
แห่งกรธาตุ ว่า กुरुเต เพราะทำอาเทศอักษร ที่อักษร อันเป็นส่วนประกอบของกรธาตุ เป็นอุอักษร
และทำอาเทศอักษรที่อักษรเป็นอุ ด้วยสูตรทั้งหลายว่า อุตโตโมกาโร, กรสสกาโร จ เมื่อมีคำถามว่า
รูปสำเร็จของกรธาตุมีอาทิว่า อกาสิ ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จของ
กรธาตุมีอาทิว่า อกาสิ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศกรธาตุ เป็นกาส ในเพราะอชชตนิวิภัติ จึง
กล่าวสูตรว่า กรสส ๗เปฯ มหิ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการี การิยะ และนิมิตตสัตตมี ความหมาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อกาสิ, อกาสุ (ได้ทำแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ใน
อุทาหรณ์ว่า อกาสิ หลังกรธาตุ เมื่อสูตรว่า กाल, อปจจกเข ๗เปฯ เต, หิโย ๗เปฯ หิยตนิ ตามไป
อยู่ ลงอชชตนิวิภัติ ปรัสสบท ปฐมบุรุษ เอกวณะ ด้วยสูตรว่า สมเปชชตนิ เมื่อสูตรว่า หวิปริยาโย
โล วา ตามไปอยู่ ทำอาเทศกรธาตุ เป็นกาส ด้วยสูตรนี้ ทำรัสสะอักษะ เปรัอักษะ ด้วยสูตรว่า กวจา
ทิมชตตรานัน ที่ชรสสา ปจจเยสุ จ เพราะอาศัยสูตรนั้นนั่นแหละ ลงอักษะเป็นอาคมตันธาตุ ด้วย
สูตรว่า อการาคโม ๗เปฯ ปตติสุ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ
ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงพหุวณะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ เป็นผลของวาทศัพท์ อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่าย
เทียว

เมื่อท่านอาจารย์ ควรจะกล่าวว่า กรสส กาสมชชตนิมิตฺติ เมื่อจะแสดงผลแห่งวาทศัพท์นั้น
เพราะความที่บอกว่า กาสตตํ อันท่านอาจารย์กล่าวแล้วโดยการแสดงภาวะ จึงกล่าวว่า กาสตตํ โดย
การแสดงภาวะ บรรดาอุทาหรณ์ของการแสดงภาวะนั้น อุทาหรณ์ว่า อโหสิ (ได้มีแล้ว, ได้เป็นแล้ว) ใน
อรรถแห่ง หุ, ภู สตตายํ (หุ, ภู ธาตุในความหมายว่า มี, เป็น) นี้ ลงอิ้อชชตนิวิภตฺติ ปรีสสพท ปฐม
บุรุช เอกวจนะ ลงสอักษรเป็นอาคม และทำวูทธิ ด้วยกาสตตศัพท์ ความเป็นรัสสะ แห่งอิ้อักษร ย่อม
มี

ในอุทาหรณ์ว่า อทาสี (ได้ให้แล้ว) นี้ ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า
“ให้”) นี้ เมื่อลงอิ้อชชตนิวิภตฺติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสอักษรเป็นอาคม และลงอิ้อักษรเป็นอาคม
แล้ว ความเป็นรัสสะ แห่งอิ้อักษร ย่อมมี

๔๙๒-๔๙๗. สูตรนี้ว่า อสสฺมา มิมาณํ มหิมหานตโลโป จ (อาเทส มิ และ ม วิภตฺติหลัง อส
ธาตุเป็น มิหิ และ มหา [ตามลำดับ]ได้บ้าง และลพพยัญชนะที่สุดธาตุ) ออกมาจากสูตรว่า อสพพธาตฺ
เก ภู คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันเป็นรูปสำเร็จแห่งอสธาตฺว่า ภวิสสติ, ภวิส
สนฺติ เพราะทำอาเทสอสธาตฺเป็นภู ในเพราะอัสพพธาตฺวิภตฺติ ด้วยสูตรว่า อสพพธาตฺเก ภู ใน
อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ภวิสสติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย
อันสำเร็จจากอัสพพธาตฺกธาตฺว่า อมฺหิ อมฺห พึงสำเร็จได้อย่างไร ? คือท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า
รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงมิและมิวิภตฺติหลังอสธาตฺ เพราะทำอาเทสวิภตฺติ
เหล่านั้น เป็นมิหิ และมหา และเพราะลพพยัญชนะที่สุดธาตุ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อมฺหิ,
อมฺห จึงกล่าวสูตรว่า อสสฺมา ฯเปฯ โลโป จ

สูตรนี้มี ๕ บท แสดงด้วยอวธิ สัมพันธัญญูฏี การี การิยะ และสัมปินทนะ ความหมาย ฟังรู้
ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อมฺหิ, อมฺห (ย่อมมี, ย่อมเป็น) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์
ทั้งหลายว่า อมฺหิ, อมฺห หลังอสธาตฺ ลงมิและมิวิภตฺติ เมื่อสูตรว่า หวิปริยา ฯเปฯ วา ตามไปอยู่ ทำอา
เทสมิวิภตฺติเป็นมิหิ และอาเทสมิวิภตฺติ เป็นอมฺห ด้วยสูตรนี้ เมื่อลพพยัญชนะที่สุดธาตุแล้ว พึงทราบรูป
สำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาทศัพท์ อุทาหรณ์นั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๙๓-๔๙๘. สูตรนี้ว่า ถสส ตถตตํ (อาเทส ถ วิภตฺติหลัง อส ธาตุเป็น ตถ และลพพยัญชนะ
ที่สุดธาตุ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อสสฺมา ฯเปฯ โป จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปอุทาหรณ์

ทั้งหลาย อันสำเร็จจากอสธาตุว่า อมติ อมห เพราะทำอาเทศมีอักษร เป็นมห มอักษร เป็นมห ด้วย
 สูตรว่า อสสมา ฯเปฯ โป จ และลบที่สุดธาตุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์
 อันสำเร็จจากอสธาตุว่า อตถ ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ อัน
 สำเร็จจากอสธาตุว่า อตถ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศวิภัติ หลังอสธาตุ เป็นตถ จึงกล่าวสูตรว่า
 ถสส ตถตตํ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการริยะ ความหมาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

รูปอุทาหรณ์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

๔๙๔-๔๙๙. สูตรนี้ว่า ติสส ตถิตตํ (อาเทศ ติ วิภัติหลัง อส ธาตุเป็น ตถิ และลบพยัญชนะ
 ที่สุดธาตุ) นัยแห่งการออกมาจากสูตร ฟังรู้ได้ง่าย โดยนัยที่กล่าวแล้วเที่ยว

๔๙๕-๔๙๐. สูตรนี้ว่า ตุสส ตถุตตํ (อาเทศ ตุ วิภัติ[ของปัญญา]หลัง อส ธาตุเป็น ตถุ และ
 ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ) แม้นัยแห่งการออกมาจากสูตรนั้น ฟังรู้ได้ง่าย โดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้ว
 เที่ยว

๔๙๖-๔๙๑. สูตรนี้ว่า สิมหิ จ (ลบพยัญชนะที่สุดของ อส ธาตุ ในเพราะ สิ วิภัติ) แม้นัย
 แห่งการออกมาจากสูตรนั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

แม่อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายนั้นเที่ยว

๔๙๗-๔๙๒. สูตรนี้ว่า ลกสสมา อีอินิ ตถตถิ (อาเทศ อี และ อี วิภัติหลัง ลก ธาตุเป็น ตถ
 และ ตถิ [ตามลำดับ] และลบ[พยัญชนะ]ที่สุดธาตุได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ปุพฺพรูปญจ คือ ท่าน
 อาจารย์ ท่านอาจารย์ทำรูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันสำเร็จจากลกธาตุว่า ลพฺพเต ลพฺพนเต เพราะทำย
 ปัจจัยเป็นปุพฺพรูป ด้วยสูตรว่า ปุพฺพรูปญจ เมื่อมีคำถามว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันสำเร็จจากลก
 ธาตุว่า อตถ, อตถิ ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย
 เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศวิภัติ และอีวิภัติ ซึ่งลงหลังลกธาตุ เป็นตถ และตถิ และ
 เพราะลบพยัญชนะที่สุดธาตุ จึงกล่าวสูตรว่า ลกสสมา ฯเปฯ ตถิ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวชิ ฉัฎฐีการี และการริยะ

ความหมาย และอุทาหรณ์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

๔๙๘-๔๙๓. สูตรนี้ว่า กุสสมา ที จฉิ (อาเทศ อี วิภัติหลัง กุส ธาตุเป็น จฉิ และลบ
 พยัญชนะที่สุดธาตุได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ลกสสมา ฯเปฯ ตถตถิ คือ ท่านอาจารย์ทำรูปสำเร็จ
 เพราะอาเทศวิภัติ เป็นตถ ด้วยสูตรว่า ลกสสมา ฯเปฯ ตถตถิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่าง
 นั้น รูปสำเร็จ อันมีวิภัติเป็นสุดว่า อภิโกจฉิ ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูป

สำเร็จ อันมีอิริวัตติเป็นที่สุด ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อุกโกจฉิ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศอิริวัตติ ที่ลงหลังกุธธาตุ เป็นจฉิ อละลพพยัญชนะที่สุดธาตุ จึงกล่าวสูตรว่า กุธสมา ที่ จฉิ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ ฉัญฐิการี และการิยะ

ความหมาย และอุทาหรณ์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

๔๙๙-๕๐๑. สูตรนี้ว่า ทาธาตฺสส ทชฺช (อาเทศ ทา ธาตุเป็น ทชช ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า ทาทนตสฺส มิเมสุ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปอุทาหรณ์อันสำเร็จจากทาธาตฺ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ทมมิ, ทมม เพราะทำอาเทศสระที่สุดของทาธาตฺ เป็นอ ในเพราะมิและมิวัตติ ด้วยสูตรว่า ทาทนตสฺส มิเมสุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันสำเร็จจากทาธาตฺ ทชชามิ, ทชชเยย, ททามิ, ทเทยย ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จ ที่สำเร็จจากทาธาตฺ ในอุทาหรณ์มีอาทิวา ทชชามิ, ทชชเยย ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศทาธาตฺ เป็นทชช จึงกล่าวสูตรว่า ทาธาตฺสส ทชฺช

ในอุทาหรณ์ว่า ทชชามิ ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ ลงมิวัตติตามาวิวัตติ ปรีสสบท ปฐมบุรุษ เอกวณะ เมื่อสูตรว่า หวิปริยาโย โล วา ตามไปอยู่ ทำอาเทศทาธาตฺ เป็นทชช ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำทีฆะ ด้วยสูตรว่า อกาโร ทิฆํ ๗เปฯ เมสุ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ทชชเยย (ฟังให้) ลงเอยวิวัตติ เมื่อลบสระหน้า และทำความเป็นปกติ สระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ททามิ (ยอมให้), ทเทยย (ฟังให้) เป็นผลของวาทัพท บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ททามิ ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ ลงมิวัตติ ทำเทวภาวะอักษรต้นธาตุ ด้วยสูตรว่า กวจาทิณณาน ๗เปฯ โว จ ตั้งอักษรที่มาเทวภาวะมานั้นชื่อว่า อัพภาส เพราะอาศัยอัพภาสนั้นนั่นเอง เมื่อทำรัสสระที่สุดแห่งอัพภาส ด้วยสูตรว่า รสฺโส แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการลงเอยวิวัตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๕๐๐-๕๐๕. สูตรนี้ว่า วทสฺส วชฺช (อาเทศ วท ธาตุเป็น วชช ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า วจ วา วุ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปอุทาหรณ์ อันสำเร็จมาจากจกธาตฺ ในอุทาหรณ์มีอาทิวา อุจจติ, วุจจติ เพราะทำอาเทศสระเบื้องต้นของธาตฺ เป็นอุอักษร เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์อันสำเร็จจากจกธาตฺ ในอุทาหรณ์ว่า วชชามิ, วชชเยย ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จจากจกธาตฺเหล่านั้น ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา วชชามิ, วชชเยย ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศจกธาตฺทั้งตัวนั้นเที่ยว เป็นวชช จึงกล่าวสูตรว่า วทสฺส วชฺช

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วชขามิ (ย่อมกล่าว), วชเชยย (ฟังกล่าว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า วชขามิ ในอรรถแห่ง วท วิยตติย วาจารย์ (วท ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ ลงมีวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า ยถา กตตริ จ ตามไปอยู่ ลงอปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภูวาทีโต อ ลบอปัจจัยนั้น ด้วยสูตรว่า โลปนญจ ฯเปฯ โธ เมื่อสูตรว่า หวิปริ ฯเปฯ วา ตามไปอยู่ ทำอาเทวทธาตุทั้งตัว เป็นวชช ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำที่ชะ ด้วยสูตรว่า ทีฆิ ฯเปฯ สุ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า วชเชยย (ฟังกล่าว) นี้ ลงเอยยวิภัตติ ลงอปัจจัย เมื่อลบอทักษ์แล้ว และเมื่อลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ เป็นผลของวาทัพท อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๕๐๑-๕๐๖. สูตรนี้ว่า คมิสส ฆมม (อาเทศ คมุ ธาตุเป็น ฆมม ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า คมิสสนโต ฯเปฯ สุ คือท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันเป็นรูปสำเร็จของคมุธาตุ เพราะทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจณ ในเพราะปัจจัยและวิภัตติทั้งหลายทั้งปวง ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า คจจติ ด้วยสูตรว่า คมิสสนโต ฯเปฯ สพฺพาสู

เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันเป็นรูปสำเร็จของคมุธาตุ ในอุทาหรณ์ว่า ฆมมตุ, ฆมมาหิ, ฆมมามิ (จงไป) ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันเป็นรูปสำเร็จของคมุธาตุ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ฆมมตุ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศคมุธาตุ เป็นฆมม จึงกล่าวสูตรว่า คมิสส ฆมม

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการิยะ ความหมาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

แม้รูปอุทาหรณ์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คจจติ (ย่อมไป) เป็นอุทาหรณ์ของกิศัพท อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๕๐๒-๕๐๗. สูตรนี้ว่า ยมฺหิ ทาธามาจาหาปามหมถาทินมิ (อาเทศ[สระหลังของ] ทา, ธา, มา, ๕๓๖า, หา, ปา, มห และ มถ ธาตุเป็นต้น เป็น อี ในเพราะ ย ปัจจัย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ทาธาตฺสส ทขฺชฺ, จา ติฏฺโฐ, ปา ปิโว, หสฺส โช และออกมาจากอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จาติ, เมติ, มหติ, มนติ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันเป็นรูปสำเร็จ ของทาธาตุ จาธาตุ ปาธาตุ และหาธาตุ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ทชขามิ, ทชขาม, ติฏฺจติ, ติฏฺจนติ, ปิวติ, ปิวุนติ และจาติ, จนติ, ขหาติ ขหนติ ด้วยสูตรทั้งหลายว่า ทาธาตฺสส ทขฺชฺ, จา ติฏฺโฐ, ปา ปิโว, หสฺส โช และรูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันเป็นรูปสำเร็จ ของมาธาตุ จาธาตุ และมถธาตุ เหล่าอื่น ย่อมมีได้ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันเป็นรูปสำเร็จ ของธาตุตามที่กล่าวแล้วมีอาทิว่า ทียติ, ธี

ยติ, มียติ, ฐิติ, หียติ, ปียติ, มหียติ, มถียติ ฟังสำเร็จ ในเพราะยปัจจัยได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย ตามที่กล่าวแล้ว ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศส่วยประกอบของธาตุตามที่กล่าวแล้ว เป็นอักษรรแมในเพราะยปัจจัยหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า ยมฺหิ ฯเปฯ มี

ความหมาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทียติ (ทาน อันชน ย่อมถวาย) ก็ บยรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า ทียติ ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ ลงเวทิตตมานาวิภัติอุตตโนบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ เมื่อลงยปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาวณฺมเมสุโย ทำอาเทศ อักษรอันเป็นส่วนประกอบของธาตุ เป็นอักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า กฺวจิ ฯเปฯ คมา จ ตามไป เมื่อทำอาเทศอุตตโนบท เป็นปรัสสบท ด้วยสูตรว่า อุตตโนปทานิ ฯเปฯ ตตฺ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฐิติ (ธรรม อันภิกษุ ย่อมทรงไว้) ในอรรถแห่ง ฐา ฐาเรน (ฐา ธาตุในความหมายว่า “ทรงไว้”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มียติ (ข้าวเปลือก อันชน ย่อมตวง) ในอรรถแห่ง มา มาเน (มา ธาตุในความหมายว่า “นับ”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฐิติ (อันเขา ดำรงอยู่) ในอรรถแห่ง ฐา สัมภูณฺนสทเทสุ ((ฐา ธาตุในความหมายว่า “ประปนกัน”) ฐา คตินิวตติมฺหิ (ฐา ธาตุในความหมายว่า “ห้ามการเดิน, ยืน”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า หียติ (กรรม อันชน ย่อมละ) ในอรรถแห่ง ทา จาเค (ทา ธาตุในความหมายว่า “สละ”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปียติ (น้ำ อันเขา ย่อมดื่ม) ในอรรถแห่ง ปา ปาเน (ปา ธาตุในความหมายว่า “ดื่ม”) ปา รกฺขณ (ปา ธาตุในความหมายว่า “รักษา”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มหียติ (พระพุทธเจ้า อันชน ย่อมบูชา) ในอรรถแห่ง มห บุษาย (มห ธาตุในความหมายว่า “บูชา”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มถียติ (ข้าศึก อันพระราชา ย่อมยำยี) ในอรรถแห่ง มถ วิโลพเน (มถ ธาตุในความหมายว่า “กวน”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

๕๐๓-๕๕. สูตรนี้ว่า ยชสสาทิสฺสึ (อาเทศพยัญชนะต้นของ ยช ธาตุเป็น อี ในเพราะ ย ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า ยมฺหิ ฯเปฯ มี คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทศธาตวันตะเป็นอักษรรแมในเพราะยปัจจัยหนปลาย ด้วยสูตรว่า ยมฺหิ ฯเปฯ มี เมื่อมีคำถามว่า ในเพราะยปัจจัยหนปลาย ต้องอา

เทศาตวันตะเท่า่นั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะยปัจจัยหนปลาย ไม่จำต้องอาเทศาตวันตะเสมอไป จะอาเทศอักษรต้นธาตุได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า ยชสสาทิสสิ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ยชสส แสดงอวยวาเพกขณัฐิ คำว่า อาทิสส แสดงการี คำว่า อิ แสดงการียะ สูตรนี้ เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า ในเพราะยปัจจัยหนปลาย อาเทศยอักษร อันเป็นอักษรตัวหน้าของธาตุนี้คือ ยช เป็นอักษรร

ในอุทาหรณ์ว่า อิซชเต (พระพุทธเจ้า อันเรา ย่อมบูชา) ในอรรถแห่งศัพท์มีชื่อว่าธาตุเป็นต้นอันได้แล้วว่า ยช เทวปุชาสงคกรรมทานธมเมสุ (ยช ธาตุในความหมายว่า “การบวงสรวงเทพเจ้า, ทำการรวบรวม และให้”) นี้ ลงเตวัตตมานาวิภัติ อัตตโนบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ ด้วยสูตรว่า อตตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนิ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงยปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ โย เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำอาเทศยอักษร เป็นอักษรร ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ โย ตามไปอยู่ ทำอาเทศยอักษร หรือทพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า ตสส ฯเปฯ สธาตวันตสส เมื่อทำชสทิสพยัญชนะเทวภาวะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๐๔-๕๙. สูตรนี้ว่า สพฺพโต อุมฺ อีสฺสุ (อาเทศ อุม วิภัติหลังธาตุทั้งปวงเป็น อีสฺสุ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ยมฺหิ ฯเปฯ มี, ยชสสาทิสสิ คือ ท่านอาจารย์ ทำอาเทศที่สุดธาตุ และพยัญชนะตัวหน้าของธาตุ ด้วยสูตรทั้งหลายว่า ยมฺหิ ฯเปฯ มี, ยชสสาทิสสิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อุปสงกมฺิสฺสุ เป็นต้น พึงสำเร็จได้ แม้ด้วยการอาเทศปัจจัย ได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวาอุปสงกมฺิสฺสุ รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ ด้วยอำนาจแห่งการอาเทศปัจจัย จึงกล่าวสูตรว่า สพฺพโต อุมฺ อีสฺสุ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ การี และการียะ ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียบ

ในอุทาหรณ์ว่า อุปสงกมฺิสฺสุ (เข้าไปหาแล้ว) ในอรรถแห่ง กมฺ ปทวิกฺเขเป (กมฺ ธาตุในความหมายว่า “อย่างเท่า”) ลงอุปอุปสัค และสอุปสัคเป็นบทหน้านี้ ลงอุชชตนิวิภัติ เมื่อทำอาเทศอุวิภัตตินั้น เป็นอีสฺสุ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า นิสฺสิทิสฺสุ (นั่งแล้ว) ในอรรถแห่ง สท วิสรณคตฺยาวสานิสฺสุ (สท ธาตุในความหมายว่า “แผ่ไป และสุดสิ้นการเดินทาง [คือ นั่ง]”) ลงนิอุปสัคเป็นหน้านี้ ลงอุชชตนิวิภัติ ทำอาเทศ สท เป็นสิท ด้วยสูตรว่า สทสส สิทตตฺ เมื่อทำอาเทศอุวิภัติ เป็นอีสฺสุ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๐๕-๑๐๐. สูตรนี้ว่า ชร ฯเปฯ มียยา วา (อาเทศ ชร และ มร ธาตุเป็น ชีร หรือ ชียย และ มียย [ตามลำดับ]ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ยมฺหิ ฯเปฯ มี, ยชสสาทิสสิ คือ ท่าน

อาจารย์ กล่าวถึงการอาเทศธาตะวันตะ แห่งธาตุทั้งหลาย ตามที่กล่าวแล้ว ด้วยสูตรทั้งหลาย ตามที่กล่าวแล้ว เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุททากรรมทั้งหลายมีอาทิวา ชีรติ ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุททากรรมทั้งหลาย เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ ด้วยการอาเทศธาตะทั้งตัว จึงกล่าวสูตรว่า ชรมรณัน ฯ เปฯ วา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วย การี การิยะ และวิกัปปนัตถะ

อุททากรรมทั้งหลายมีอาทิวา ชีรติ (ย่อมแก่) ก็บรรดาอุททากรรมเหล่านั้น อุททากรรมว่า ชีรติ ในอรรถแห่ง ชร วิโยหานิมิต্তิ (ชร ธาตุในความหมายว่า “เสื่อมวัย”) นี้ ลงตีวัตตมานาวิภัตติ ปรัสสบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะเมื่อทำอาเทศชธาตะ เป็นชีร ด้วยสูตรนี้แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุททากรรมนอกนี้ เพียงพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุททากรรมว่า มียยติ (ย่อมตาย) ในอรรถว่า มร ปาณจาเค (มร ธาตุในความหมายว่า “สละชีวิต”) นี้ มีเพียงการอาเทศมรธาตะ เป็นมียย เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง ในอุททากรรมนอกนี้ เพียงพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุททากรรมทั้งหลาย นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท อุททากรรมทั้งหลายเหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่าย เทียว

๕๐๖-๑๐๑. สูตรนี้ว่า สพพตถาสสชาติโลโป จ (ลบสระต้นของ อส ธาตุในเพราะวิภัตติ และปัจจัยทั้งปวงนั้นเทียว ตามอุททากรรม) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ยมทิ ฯ เปฯ มี, ยชสชาติสสิ, ชร ฯ เปฯ วา คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทศอักษรที่สุดธาตะ และธาตะทั้งตัว ด้วยสูตรทั้งหลายตามที่กล่าวมาแล้ว เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุททากรรมทั้งหลายมีอาทิวา ลียา ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จ ในอุททากรรมทั้งหลายมีอาทิวา ลียา ย่อมสำเร็จได้ แม้ด้วยการลบอักษรต้นธาตะ จึงกล่าวสูตรว่า สพพตถาสสชาติโลโป จ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วย อาธารสัตตมิ การี การิยะ และอาเทศนิวัตตนะ

ในอุททากรรมว่า ลียา (ฟังมี) นี้ ในอรรถแห่ง อส ภูวิ (อส ธาตุในความหมายว่า “มี, เป็น”) นี้ ลงเอยยสัตตมิวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลบอักษรตัวต้นของธาตะ ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศเอยยวิภัตติ เป็นอียา ด้วย กวจิ ธาตุสูตร เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุททากรรมว่า สนติ (มีอยู่) นี้ ในอรรถแห่งอสธาตุนั้นนั่นเอง เมื่อลบอักษรตัวต้นของธาตะแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ ในอุททากรรมว่า สนเต (มีอยู่) นี้ มีเพียงการลงอนเตวิภัตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า สมนาโน (มีอยู่) นี้ ในอรรถแห่งอสนาตุนั้นนั่นเอง ลงมานปัจจย เมื่อลบบอักษรตัวต้นของธาตแล้ว เมื่อลบบัจจย เพราะความที่มานปัจจยมีคติเหมือนวิภัตติอาชยต แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อสิ (ย่อมเป็น) เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่งอสนาตุนั้นนั่นเอง ลงลวิภัตติแล้ว ไม่ต้องลบบอักษรตัวต้นของธาต ด้วยวาศัพท์ในสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า อสสมา ฯเปฯ โป จ ตามไปอยู่ เมื่อลบบพยัญชนะที่สุดธาต ด้วยสูตรว่า สิมหิ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๐๗-๑๐๒. สูตรนี้ว่า อสพพธาตูกะ ภู (อาเทศ อส ธาตุนั้น ภู ในเพราะอสนาตูกวิภัตติ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สพพตถาสสชาติโลโป จ คือ ท่านอาจารย์ย่อมลบบอักษรตัวต้นของธาต ด้วยสูตรว่า สพพตถาสสชาติโลโป จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันเป็นรูปสำเร็จของภูธาตว่า ภวิสสติ, ภวิสสนติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภวิสสติ, ภวิสสนติ รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศอสนาตูกทั้งตัวเลยที่เดียว เป็นภู จึงกล่าวสูตรว่า อสพพธาตูกะ ภู

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย อาธารสัทตมี และวิสย

ในอุทาหรณ์ว่า ภวิสสติ (จักเป็น) นี้ ในอรรถแห่ง อส ภวิ (อส ธาตุนั้นความหมายว่า “มี, เป็น”) นี้ ลงลสสติภวิสสันตวิภัตติแล้ว ลงลอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า อิการาคโม อสพพธาตูกมฺหิ เมื่อสูตรว่า ชมรณานํ ฯเปฯ วา ตามไปอยู่ อาเทศอสนาตูกทั้งหมด เป็นภู ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า อส ฯเปฯ ฯเต ตามไปอยู่ ทำวุทธิธาตวันตะ (อฺ เป็น โอ) ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ ทำอาเทศ โอ อักษร เป็น อว ด้วยสูตรว่า โอ ฯเปฯ เร เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า (อาสุ) ได้เป็นแล้ว เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่งอสนาตุนั้นนั่นเอง ลงลอิอักษรตัวต้น วิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ไม่ต้องทำอาเทศด้วยวาศัพท์ เมื่อทำที่หะอิอักษรเป็นอักษร ด้วยกฺวจิ ธาตูกสูตร

๕๐๘-๑๐๓. สูตรนี้ว่า เอยยสส ฌ ฯเปฯ ฌา (อาเทศ เอยย วิภัตติหลัง ฌา ธาตุนั้น อียา หรือ ฌาได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า กฺวจิ ธาตฺ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมความเป็นอิอักษร และลบบเอยย แห่งวิภัตติเหล่านี้คือ เอยย เอยย ด้วยกฺวจิธาตูกสูตร เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จ ว่า ชานียา, ชณฺเณวา พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ชานียา ชณฺเณวา ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศเอยยวิภัตติ เป็นอียา และเป็นฌา จึงกล่าวสูตรว่า เอยยสส ฯเปฯ ฌา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการี อวธิ และการียะ

ในอุทาหรณ์ว่า ซานียา (ฟังรู้) นี้ ในอรรถแห่ง ภา อวโธเน (ภา ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ ลงเอยยวิภัตติ ลงนาปัจจย ด้วยสูตรว่า กิยาทีโต นา เมื่อสูตรว่า ชมรรานํ ฯเปฯ วา ตามไป ทำอาเทศ เอยยวิภัตติ เป็นนียา ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศภาธาตุ เป็นชา ด้วยสูตรว่า ภาสส ฯเปฯ นา เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ชณลา (ฟังรู้) นี้ ในอรรถแห่ง ภาธาตุนั้นนั่นเอง เมื่อลงเอยยวิภัตติและนา ปัจจยแล้ว ทำอาเทศเอยยวิภัตติ เป็นลา ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศภาธาตุ เป็นช ด้วยสูตรว่า ภาสส ฯเปฯ นา เพราะอาศัยสูตรนั้นนั่นเอง ลงนาปัจจย ด้วยสูตรว่า นาสส ฯเปฯ การตัด ทำอาเทศนิคคหิตเป็นวัคคณตะ ด้วยสูตรว่า วคคนต์ ฯเปฯ วคเค เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ซาเนยย (ฟังรู้) เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น มีความไม่ต้องทำอาเทศ ด้วยวาศัพท์ เป็นข้อแตกต่าง

๕๐๙-๑๐๔. สูตรนี้ว่า นาสส โลโป ยการตต์ (ลบ นา วิภณปัจจยหรืออาเทศ นา วิภณปัจจยหลัง ภา ธาตุเป็น ย อักษรได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า กิยาทีโต นา คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงนาปัจจย หลังหมู่ธาตุมีก็ธาตุเป็นต้น ด้วยสูตรว่า กิยา ฯเปฯ นา ถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ชณลา, นายติ ฟังสำเร็จได้ อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ชณลา, นายติ ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงนาปัจจย หรือทำอาเทศนาปัจจย เป็นย อักษร จึงกล่าวสูตรว่า นาสส ฯเปฯ รตต์

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยสัมพันธัญญ์การี การิยะ และการิยะ

อุทาหรณ์ว่า ชณลา (ใคร ฟังรู้) ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้ว

อุทาหรณ์ว่า นายติ (ใคร ย่อมรู้) ในอรรถแห่ง ภา อวโธเน (ภา ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ และลงนาปัจจย เมื่อสูตรว่า ชมรรานํ ซีริชยิมิยา วา, เอยยสส ญ ฯเปฯ ภา ตามไปอยู่ ทำอาเทศยาปัจจย เป็นยอักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำความที่ภาธาตุ เป็นนาแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

วาศัพท์ที่คตามมาในสูตรนี้ มีอรรถว่า วัตถิตวิภาสา

สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้เป็นสังคหคาถาในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า

(เพราะเหตุนี้)

ถามหิ นิจจลจ นาโลโป

วิภาสาชชตนาทิสู

อถยตถ น จ โหตายั

นาโต ติมหิ ยการตา.^{๕๔}

จึงมีการลบ นา วิกรรมปัจจัยในเพราะ ณา [ที่อาเทศ

มาจาก เอยย วิภัตติ]แน่นอน [มีการลบ นา ปัจจัย]ในเพราะ

อัชชตนิวิภัตติเป็นต้นได้บ้าง

(ในคานานั้น) มีเนื้อความดังต่อไปนี้ :- ในเพราะณาธาตุ หนปลาย ลบนาวิภัตติแน่นอน

ในเพราะอัชชตนิวิภัตติเป็นต้น ลบราวิภัตติได้บ้าง

ในเพราะวิภัตติเหล่านี้มีวัตตมานาวิภัตติเป็นต้น ไม่ต้องลบนาปัจจัย

ในตัวอย่างทั้งหลายมีอาทิวา นายติ นี้ ในเพราะติวัตตมานาวิภัตติ อาเทศนา ปัจจัย ที่อยู่หลังนาอักษร อันเป็นตัวอาเทศ (อาเทศ ณา เป็น นา) เป็น ย อักษร

๕๑๐-๑๐๕. สูตรนี้ว่า โลปญเจตตมกาโร (อ อักษรย่อมาถึงความเป็น เอ และย่อมาถึงการ ลบตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า ฎวาทีโต อ ท่านอาจารย์ ย่อมลอปปัจจัย หลังฎวาทีคณธาตุ ด้วย สูตรว่า ฎวาทีโต อ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จแห่งฎวาทีคณธาตุมีอาทิวา วชเช มิ, วเทมิ, วชชามิ, วทามิ ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จแห่งฎวาทีคณ ธาตุมีอาทิวา วชเชมิ ฯเปฯ วชชามิ ย่อมสำเร็จได้ ด้วยอำนาจแห่งการลอปปัจจัย หรือด้วยอาจแห่ง การอาเทศปัจจัย เป็นเอ จึงกล่าวสูตรว่า โลปญเจ ฯเปฯ มกาโร

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยการริยะ สัมปินชนะ การริยะ แลวะการี

อุทาหรณ์ว่า วชเชมิ (ย่อมกล่าว) ในอรรถแห่ง วท วิยตติยั วาจารย์ (วท ธาตุในความหมาย ว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ เมื่อลงมีวัตตมานาวิภัตติ และลอปปัจจัย เมื่อสูตรว่า หวิปริ ฯเปฯ วา ตามไปอยู่ ทำอาเทศ วทธาตุ เป็นวชช ด้วยสูตรว่า วทสส วชซ์ เมื่อสูตรว่า ชรมรานั ฯเปฯ วา ตามไป ทำอาเทศอ ปัจจัย เป็น เออักษร เมื่อลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า วเทมิ (ย่อมกล่าว) นี้ มีเพียงการลงมีวัตตมานาวิภัตติเท่านั้น เป็นข้อ แยกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า วชชามิ (ย่อมกล่าว) นี้ ลอปปัจจัย แล้วทำที่ฆะอักษรเป็นอาอักษร ด้วย สูตรว่า อกาโร ฯเปฯ สฺ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

^{๕๔} ร. อธิบายสูตรที่ ๕๑๕

อุทาหรณ์ว่า วทามิ (ย่อมกล่าว) เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์นั้น มีเพียงการไม่ลบบอ
ปัจจัย ด้วยวาศัพท์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

วาศัพท์ที่ตามมาแม้ในสูตรนี้ มีอรรถว่าววัตถิตวิภาสา

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้แล้วว่า

หฺวาทิโต ชุโหตยาทิ- โต จ อปจจโย ปโร
โลปมาปชชเต นาณฺโณ ววตถิตวิภาสโตติ.^{๕๕}

อ วิกรณปัจจัยที่อยู่หลังธาตุภูวาทิคณะ และธาตุ

ชุโหตยาทิคณะ ย่อมถึงการลบ อวิกรณปัจจัยอื่น ย่อมไม่ถึง

การลบเพราะ [ว ศัพท์]เป็นววัตถิตวิภาสา

ในคานานั้น มีเนื้อความดังนี้ :- บทคาถาว่า ววตถิตวิภาสโต เพราะความที่วาศัพท์ ที่
ตามมา เป็นววัตถิตวิภาสา อปัจจัยที่ลงหลังภูวาทิเป็นต้น หลังชฺหาทิคณะ และหลังจากสฺวททิกอาเทส
ย่อมถึงการลบ อักษรตัวอื่น ที่เป็นวิกรณปัจจัย อันเป็นส่วนหนึ่งของณอักษร ซึ่งเป็นไปในจฺรธาทิกณ
ธาตุ และอักษรที่เป็นไปในจฺรธาทิกณธาตุ ย่อมไม่ถึงการลบ

๕๑๑-๑๐๖. สูตรนี้ว่า อุตตโมกาโร (โอ อักษรหลังธาตุตนาทิกณะ)ย่อมถึงความ เป็น อุ
ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า ตนาทิตอ ๗เปฯ รา คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงโอปัจจัยและยิปัจจัย
ในตนาทิกณธาตุ ด้วยสูตรว่า ตนาทิต ๗เปฯ รา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จ
ทั้งหลายของธาตุในตนาทิกณะเช่น กฺรุเต พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูป
สำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ในรูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่ากฺรุเต ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงโอปัจจัยหลังกร
ธาตุ และทำอาเทสโอปัจจัยนั้นเป็นอุ จึงกล่าวสูตรว่า อุตตโมกาโร

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการิยะ และการี ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

ในอุทาหรณ์นี้ว่า กฺรุเต (ย่อมกระทำ) ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า
“กระทำ”) นี้ ลงเตวัตตมานาวิกตติ เมื่อสูตรว่า ยถา กตตริ จ ตามไป ลงโออักษรเป็นปัจจัย ด้วยสูตร
ว่า ตนาทิตอ โอยิรา เมื่อสูตรว่า ชรมรานํ ๗เปฯ วา ตามไป ทำอาเทสโออักษร เป็นอุอักษร ด้วยสูตรนี้
เมื่อสูตรว่า ชรมรา ๗เปฯ วา เพราะอาศัยสูตรที่ตามมานั้นนั่นเอง ทำอาเทสโออักษร อันเป็นส่วนต้นธาตุ
เป็นอุอักษร ด้วยสูตรว่า กรสสกาโร จ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูป
สำเร็จ

^{๕๕} รุ. อธิบายสูตรที่ ๔๘๗

อุทาหรณ์ว่า กโรติ (ย่อมกระทำ) เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น มีนัยที่กล่าวแล้วนั้น
เทียว

อุทาหรณ์ว่า โหติ (ย่อมมี, ย่อมเป็น) เป็นอุทาหรณ์ของกิศัพท์ อุทาหรณ์นั้น ฟังรู้ได้
โดยง่ายเทียว

๕๑๒-๑๐๗. สูตรนี้ว่า กรสสกาโร จ (อ อักษรของ กร ธาตุย่อมาถึงความเป็น อุ ได้บ้าง)
ออกมาจากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำความเข้าใจ หลังกรธาตุ เป็นอุอักษร
ด้วยสูตรว่า อุตตโมกาโร เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็ตทั้งหลายที่เกิดจากกรธาตุ
ว่า กुरुเต ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กुरुเต
อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศอักษรรันเป็นสระตัวหน้าของกรธาตุ เป็นอุ
อักษร จึงกล่าวสูตรว่า กรสสกาโร จ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวยวาเปกษณัฐี การี และอนุกัณฑนะ

อุทาหรณ์ว่า กुरुเต (ย่อมกระทำ) อุทาหรณ์นั้น ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว

อุทาหรณ์ว่า กโรติ (ย่อมกระทำ) เป็นอุทาหรณ์ของกิศัพท์ แม้อุทาหรณ์นั้น ข้าพเจ้ากล่าว
ไว้แล้วนั้นแหละ

อุทาหรณ์ว่า กุพฺพนติ (ย่อมกระทำ) ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า
“กระทำ”) นี้ ลงอนติวัตตมานาวิภตติ และลงโอปัจจย ทำความที่โออักษร เป็นอุ ด้วยสูตรว่า อุตตโม
กาโร เมื่อสูตรว่า ชมรณานึ ๒เปฯ วา และ อุตตโมกาโร ตามไปอยู่ ลบริอักษรที่สุดธาตุ ด้วย กวจิ ธาตุ
สูตร ทำอาเทศอักษรรันเป็นวอักษร ด้วยสูตรว่า ยวการา จ ทำวสทิสเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปร ๒เปฯ จ
าเน ทำอาเทศวอักษรรันเป็นพอักษรรันด้วยสูตรว่า โพอ วสส เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระ
หลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กยริติ (ย่อมกระทำ) เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่ง กร
กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ลงติวัตตมานาวิภตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงยริปัจจย
ด้วยสูตรว่า ตนา ๒เปฯ ยิรา เพราะวาศัพท์ห้ามไว้ จึงไม่ต้องอาเทศอักษรรันเป็นอุอักษร เมื่อลบริอักษร
ที่สุดธาตุ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สรติ (ย่อมระลึก) เป็นอุทาหรณ์ของกิศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่ง สร
จินตาย (สร ธาตุในความหมายว่า “คิด”) นี้ ลงติวัตตมานาวิภตติ และลงโอปัจจย ด้วยสูตรว่า ภูวาทีโต
อ เพราะความไม่มีแห่งกรธาตุ จึงไม่ต้องอาเทศอักษรรันเป็นอุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อนำพยัญชนะที่ควร
นำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มรติ (ยอมตาย) ในอรรถแห่ง มร ปาณจาเค (มร ธาตุในความหมายว่า “สละชีวิต”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๑๓-๑๐๘. สูตรนี้ว่า โอ อว สเร (อาเทส โอ [ซึ่งเป็นที่สุด]ของธาตุเป็น อว ในเพราะสระหลัง) ออกมาจากสูตรว่า อณฺเณสุ จ คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการทำวุทธิอุวัณณะ ในรูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า จวติ, ภวติ ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายว่า จวติ, ภวติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จวติ, ภวติ รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสโอที่สุดธาตุ ที่ทำวุทธิมา เป็นอว ในเพราะสระหลัง จึงกล่าวสูตรว่า โอ อว สเร

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการี การิยะ และนิมิตตสัตตมี

อุทาหรณ์ว่า จวติ (ยอมเคลื่อน, ยอมตาย) ในอรรถแห่ง จู จวเน (จู ธาตุในความหมายว่า “เคลื่อน”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตต และอปัจจยแล้ว ทำวุทธิสระที่สุดธาตุ (อุ เป็น โอ) ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ เพราะสระหลัง ทำอาเทสโออักษร เป็นอว เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภวติ (ยอมมี, ย่อมเป็น) ในอรรถแห่ง ภู สตตายั (ภู ธาตุในความหมายว่า “เป็น”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๑๔-๑๐๙. สูตรนี้ว่า เอ อย (อาเทส เอ ของธาตุเป็น อย ในเพราะสระหลัง) ออกมาจากสูตรว่า อณฺเณสุ จ นั่นเอง คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงความเป็นวุทธิแห่งอุวัณณะในอุทาหรณ์มีอาทิว่า นยติ, ขยติ ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า นยติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า นยติ, ขยติ รูปสำเร็จเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสเออักษรอันเป็นที่สุดแห่งธาตุ อันเป็นวุทธิ เป็นออย จึงกล่าวสูตรว่า เอ อย

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการิยะ

อุทาหรณ์ว่า นยติ (ยอมนำไป) ในอรรถแห่ง นี นเย (นี ธาตุในความหมายว่า “นำไป”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตต และอปัจจยแล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำอาเทสเออักษร เป็นออย เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ขยติ (ยอมชนะ) ในอรรถแห่ง ชิ ขเย (ชิ ธาตุในความหมายว่า “ชนะ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๑๕-๑๑๐. สูตรนี้ว่า เต อาวายา การิเต (อาเทส โอ และ เอ เหล่านั้นเป็น อาว และ อาย ในเพราะการิตปัจจย) ออกมาจากสูตรทั้งสองก่อนหน้า คือ ในประโยคกัตตฺวาจก ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทสโออักษร เป็นอว และเออักษร เป็นออย ด้วยสูตรทั้งสองก่อนหน้า เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความ

เป็นอย่างนั้น ในการิตปัจจัย รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ลาเวติ, นาเยติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในการิตปัจจัย รูปสำเร็จทั้งหลาย เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศโอ เป็นอาว และเอเป็นอาย จึงกล่าวสูตรว่า เต อาวายา การิตเต

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วย การี การิยะ และนิมิตตัสตตมี

อุทาหรณ์ว่า ลาเวติ (ยอมให้เกี่ยว) ในอรรถแห่ง ลู เหน (ลู ชาติในความหมายว่า “ตัด”) นี้ ในอรรถว่า บุคคลใดก็ตามยอมตัด บุคคลอื่นยอมใช้บุคคลนั้น ลงเณปัจจัย และตั้งชื่อเณปัจจัยว่า การิตะ ด้วยสูตรว่า ชาติหิ ๗เปฯ ตเถ เมื่อลบนอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำอาเทศโออักษร เป็นอาว ด้วยสูตรนี้ ในเพราะณอักษร ทำรัสสะที่สุดชาติ ด้วย กวจิ ชาติสูตร ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงวิภัติ ด้วยสูตรว่า ชาติปัจเจยหิ วิภตติโย เพราะความที่ลาวศัพท์ เป็นชาติปัจจัยันตะ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า นาเยติ (ยอมให้นำไป) ในอรรถแห่ง นี้ นเย (นี้ ชาติในความหมายว่า “นำไป”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ มีเพียงการทำอาเทศเออักษร เป็นอายเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า คายติ, คายนติ (ยอมขับร้อง) ในอรรถแห่ง เค สทเท (เค ชาติในความหมายว่า “เปล่งเสียง”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัติ และอปัจจัยแล้ว เมื่อทำอาเทศเออักษร อันเป็นชาติวันตะเป็นอาย ในสุทธกัตตวจาก ด้วยอายโยควิภาคะ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ นอกนี้ มีเพียงการลงวิภัติฝายพหุจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๕๑๖-๑๑๑. สูตรนี้ว่า อิการาคโม ๗เปฯ มหิ (ลง อี อักษรเป็นอาคมหลังชาติ ในเพราะวิภัติที่มีใช้สรรพชาติวิภัติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า หิยตนิ ๗เปฯ ชาติกั คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงชื่อสหพชาติวิภัติ และชื่อสหพชาติวิภัติ โดยนัยตรงข้ามกันว่า หิยตนิ ๗เปฯ ชาติกั เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จแห่งสหพชาติทุกะทั้งหลายมีอาทิว่า คมิสสติ, กริสสติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จแห่งสหพชาติทุกะทั้งหลายมีอาทิว่า คมิสสติ ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงอักษรเป็นอาคม จึงกล่าวสูตรว่า อิการา ๗เปฯ มหิ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยิ และนิมิตตัสตตมี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คมิสสติ (จักไป) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คมิสสติ ในอรรถแห่ง คมฺ สปป คติมหิ (คมฺ ชาติ และ สปป ชาติ ในความหมายว่า ไป) นี้ ลงสสติวิภัติ เมื่อลงอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ที่เหลือ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คจฉติ (ยอมไป) เป็นอุทาหรณ์ของกัศัพท์ แม้อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๕๑๗-๑๑๒. สูตรนี้ว่า กุวจิ ธาตุ ๆเปฯ คมา จ (การที่ขะ, การทำวิปริตตะ, การอาเทศ, การลบ และการลงอาคมย้อมมีแก่ธาตุ, วิภัติ, ปัจจัย และอื่นๆ ในบางแห่ง) ออกมาจากวิธีสูตรทั้งปวง คือ เมื่อมีคำถามว่า รูปอุทธารธรรมทั้งหลายสำเร็จแล้วบ้าง ยังไม่สำเร็จบ้างด้วยวิภัติทั้งหลายทั้งปวง มีอยู่ รูปอุทธารธรรมทั้งหลายเหล่านั้น อันท่านพึงให้สำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทธารธรรมทั้งหลายที่สำเร็จแล้ว แม้ที่ยังไม่สำเร็จบ้างด้วยวิภัติทั้งหลายเหล่านั้น รูปอุทธารธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จด้วยอำนาจแห่งปัจชนนคติกันยในบางอุทธารณณ์ ย่อมสำเร็จด้วยสูตรนี้ เทียว ในบางอุทธารณณ์ จึงกล่าวสูตรว่า กุวจิ ธาตุ ๆเปฯ คมา จ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วย กุวจิตถะ สัมพันธฎฐีกาโร การิยะ และสัมปดินชนะ

อุทธารณณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ชายติ ก็บรรดาอุทธารณณ์เหล่านั้น อุทธารณณ์ว่า ชายติ ในอรรถแห่ง ชิ ขย (ชิ ธาตุในความหมายว่า “ชนะ”) นี้ มีเบื้องตวิตตมานาวิภัติแล้ว ในเพราะตวิภัจจิลงปัจจัย เมื่อสูตรว่า อสโยคนตสส ๆเปฯ เต ตามไปอยู่ ทำอุทธารธรรมที่สุดธาตุ (อิ เป็น เอ) ด้วยสูตรว่า อดญเส จ เมื่อสูตรว่า โอ อว สเร ตามไปอยู่ ทำอาเทศเออัษร เป็นอย ด้วยสูตรว่า เอ อย เพราะความที่การอาเทศ เป็นวิธีที่ควรกล่าวด้วยธาตุศัพท์ ด้วยอำนาจแห่งฐานูปการณณ์ เมื่อทำที่ขะสระตัวต้นของธาตุ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทธารณณ์ว่า กเรย (พึงทำ) ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ลงเอยยสัตตมีวิภัติ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทธารณณ์ว่า ซานียา (พึงรู้) ในอรรถแห่ง ณา อวโธเน (ณา ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ ลงเอยยวิภัติ เมื่อสูตรว่า ยธา กตตริ จ ตามไปอยู่ ลงนาปัจจัยด้วยสูตรว่า กิยาทีโต นา ทำอาเทศเอยยวิภัติเป็น อียา ด้วยสูตรนี้ อาเทศธาธาตุ เป็นชา ลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลังวิภัติ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทธารณณ์นี้ ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งปัจชนนคติกันย

อุทธารณณ์ว่า ลียา (พึงมี) ในอรรถแห่ง อส ภูวิ (อส ธาตุในความหมายว่า “มี, เป็น”) นี้ ลงเอยยสัตตมีวิภัติ เมื่อสูตรว่า ชมรา ๆเปฯ วา ตามไปอยู่ ลบอักษรตัวต้นของธาตุ ด้วยสูตรว่า สพพตธาสสสาทีโลโป จ ทำอาเทศเอยยวิภัติ เป็นอียา ด้วยสูตรนี้ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทธารณณ์ว่า กเร (พึงทำ) ยังธาตุรูปว่า กโรติ ของกรธาตุ มีกมุภศัพท์เป็นศัพท์เคียง ให้สำเร็จ หลังกมุภศัพท์ ลงหุตยวิภัติเอกวจนะ ในอรรถว่า กุมภ กโรติ (ย้อมทำหม้อ) นี้ เมื่อลงปัจจัย ด้วยสูตรว่า ธาตุยา กมมาทิมหิ โณ ตั้งชื่อตปุริสสมาส และตั้งเป็นตปุริสสมาสด้วยสูตรว่า

อมาทโย ปรเทภี ตั้งเป็นยุดัตถสมาสัญญา และเป็นยุดัตถสมาส ด้วยสูตรว่า นามานํ ส ฯเปฯ ตโถ
 ลบวิภัตติหลังกมุภ ด้วยสูตรว่า เตสํ วิภตติ ฯเปฯ จ ลบโอปัจจยและติวิภตติ ด้วยเตสํศัพท์ ทำปกติ
 สระหลัง กมุภการ ให้เป็นปกติ ด้วยสูตรว่า ปกติ ฯเปฯ สส เพราะความเป็นบทที่มีเนื้อความประกอบ
 กัน ลบอนุพันธ์ และทำวุทธิ ตั้งเป็นนาม เพราะความเป็นศัพท์สมาส เมื่อลงสิวิภตติเป็นต้นแล้ว ฟัง
 ทรารูปสำเร็จ ลงเอยยสัตตมีวิภตติ ทำอาเทส เอยยวิภตตินั้น เป็นเออักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อนำ
 พยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทรารูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คจเณ (ฟังไป) ในอรรถแห่งคมุศัพท์ ลงเอยยวิภตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอา
 เทส เอยยวิภตตินั้น เป็นเออักษร ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดแห่งคมุธาตุ เป็นจณ เมื่อนำ
 พยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทรารูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชานียา (ฟังรู้) ลงเอยยวิภตติ ทำอาเทส เอยยวิภตตินั้น เป็นอียา ด้วยสูตรนี้
 ทำอาเทสธาตุ เป็นชา เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทรารูปสำเร็จ
 อุทาหรณ์นี้ ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งปรัชชุนนคติกันย

อุทาหรณ์ว่า วกเขถ (ยอมกล่าว) ในอรรถแห่ง วจ วิยตติย วาจาย (วจ ธาตุในความหมาย
 ว่า “พูดให้ปรากฏ”) วจ ภาสเน (วจ ธาตุในความหมายว่า “พูด”) นี้ ลงถวิภตติ ปรัสสบท
 มัธยมบุรุษ พหุจนะ เมื่อทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นกษ ด้วยสูตรนี้ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไป
 ประกอบสระหลังแล้ว ฟังทรารูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทกเขถ (ยอมแสดง) ในอรรถแห่ง ทิส เปกขเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า
 “เห็น”) นี้ ลงถวิภตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นกษ และทำอาเทสอักษร
 ที่อักษร เป็นอักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทรารูป
 สำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทิจฉถ (ยอมเห็น) ในอรรถแห่ง ทิส เปกขเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า
 “เห็น”) นี้ ลงถวิภตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นกษ ด้วยสูตรนี้แล้ว ฟัง
 ทรารูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อคจฉิ (ได้ไปแล้ว) ในอรรถแห่ง คมุ สปป คติมหิ (คมุ ธาตุ และ สปป ธาตุ
 ในความหมายว่า ไป) นี้ ลงอักษตนิวิภตติ ปรัสสบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ อาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ
 เป็นจณ และทำรัสสะอักษร เป็นอักษร ด้วยสูตรนี้ ลงอักษรเป็นอาคมหน้าธาตุ ด้วยสูตรว่า อกา
 รากโม ฯเปฯ สุ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทรารูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อคจฉุ (ได้ไปแล้ว) มีเพียงลงวิภตติฝ่ายพหุจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า อโหสิ (ได้มีแล้ว, ได้เป็นแล้ว) ในอรรถแห่ง หู สดตาย (หู ชาติในความหมายว่า มี, เป็น) นี้ ลงอิ้อชชตนิวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทศอิวิภัตตินั้น เป็นสิ ด้วยสูตรนี้ ลงอักษรเป็นอาคม โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อหฺส (ได้มีแล้ว, ได้เป็นแล้ว) ลงอุวิภัตติพหฺวจนะ ทำอาเทศอุวิภัตตินั้น เป็นสุ เมื่อทำอาเทศอุอักษร อันเป็นสระที่สุตธาตุ เป็นเออักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

เมื่อสูตรใดไม่ยังรูปคำให้สำเร็จ โดยนัยนี้ รูปคำนั้นๆ ย่อมสำเร็จด้วยสูตรนี้ (บรรดาวิธีเหล่านั้น ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทฺรฺปฺลิตฺธิ^{๕๖} ดังนี้)

นามฺหิ รสฺโส กิยาทีนํ สโยเค จณฺณชาตุนํ
อายุํ วา วิภตฺตีนํ มหาสฺसानตสฺส จ รสฺสตา.

(ท่านพระคันธสาราภิวังสเถระแปลและสรุปประเด็นไว้ดังนี้)

รัสสะ[สระของ]ธาตุกิริยาทีคณะ ในเพราะ นา ปัจจย, รัสสะ

ธาตุอื่นๆ ในเพราะพยัญชนะสังโยค[หลังธาตุ], รัสสะ อา, อี และ อุ

วิภตติได้บ้าง และรัสสะสระที่สุดของ มหา และ สสา วิภตติ

ในคานานี้ ท่านแสดงข้อกำหนดไว้ ๔ อย่าง คือ

๑. ในเพราะนาปัจจยหนปลาย รัสสะสระที่สุดของธาตุเหล่านี้คือ กิ เป็น กิ เช่น กิณาติ (ย่อมชื่อ) ลู เป็น ลู เช่น ลูนาติ (ย่อมเกี่ยว) มู เป็น มู เช่น มูนาติ (ย่อมพัน) ฐ เป็น ฐ เช่น ฐนาติ (ย่อมห้วนไหว)

๒. ในเพราะพยัญชนะสังโยค คือ สส ของสสติวิภตติ รัสสะสระที่สุดของธาตุทั้งหลายเหล่านี้คือ กิธาตุ ลูธาตุ มูธาตุ และฐธาตุ คือ รัสสะสระที่สุดของธาตุเหล่านี้ ได้บ้าง เช่น ทา เป็น ท สำเร็จรูปเป็น ทสสติ (จักให้) จา เป็น จ สำเร็จรูปเป็น จสสติ (จักดำรง)

๓. รัสสะ อา อี และอุ วิภตติได้บ้าง เช่น อวจ, อวจา (ได้กล่าวแล้ว) อภาวิ, อภาวี (ได้เป็นแล้ว) อวจุ, อวจู (ได้กล่าวแล้ว)

๔. รัสสะ อา ของ มหา และ สสสวิภตติ เป็น อ ได้บ้าง เช่น เช่น อภามห, อภามหา (ได้เป็นแล้ว) อภามิห, อภามิหา (ได้เป็นแล้ว), อภามิสส สำเร็จรูปเป็น อภามิสสา (ได้เป็นแล้ว)

ในคำว่า กิณาติ นี้ ทำอาเทศ นอักษร เป็น ณอักษร

^{๕๖} รุ. อธิบายสูตรที่ ๔๘๘

คมิโต จฉสสุ ญโณ วาสสุ คมิสสชชตนิมิหิ คา
 อุ จาคโม วา ตถมเหสุ ธาตุณั ยมहि ที่ฆตา.
 (ท่านพระคันธสารากิวังสเถระแปลและสรุปรประเด็นไว้ดังนี้)
 อาเทศ จฉ หลัง คมุ ธาตุ นั้น เป็น ญช ได้บ้าง, อาเทศ
 คมุ ธาตุเป็น คา ในเพราะอัชชัตตนิวิรัตติได้บ้าง, ลง อุ อากม
 ในเพราะ ตถ และ มห วิรัตติได้บ้าง และทีฆะ[สระของ]ธาตุ
 ในเพราะ ย ปัจจัยได้บ้าง

ในกาลานี้ ท่านแสดงข้อกำหนดไว้ ๔ อย่าง คือ

๑. อาเทศ จฉ หลัง คมุธาตุ เป็น ญช ได้บ้าง เช่น อคณฉิ, อคณฉุ (ได้ไปแล้ว)
๒. ในเพราะอัชชัตตนิวิรัตติ อาเทศคมุธาตุ เป็น คา ได้บ้าง เช่น อฆมคา อฆมคุ (ได้ถึงแล้ว)
๓. ในเพราะ ตถ และ มห วิรัตติ ลง อุ อากม ได้บ้าง เช่น อวจตุถ, อวจมุห (ได้กล่าวแล้ว)
๔. ในเพราะ ย ปัจจัย ทีฆะสระของธาตุ ได้บ้าง เช่น สฺยติ (อันเขา ย่อมฟัง), ชียติ (อันเขา ย่อมชนะ)

เอยเยยยาเสยยาเมตตถจ วา สเสสเสตตถจ ปาปุณเ
 โอการา อตตมิตตถจ อาตถา ปปโปนติ วา ตถเถ.
 (ท่านพระคันธสารากิวังสเถระแปลและสรุปรประเด็นไว้ดังนี้)
 เอยย, เอยยาสิ และ เอยยามิ วิรัตติย่อมถึงความเป็น เอ
 ได้บ้าง, เอ ของ สเส วิรัตติพึงถึงความเป็น อ, โ อักษร [คือ โอ
 วิรัตติของอัชชัตตนิวิรัตติ]ย่อมถึงความเป็น อ และความ
 เป็น อิ, อา วิรัตติและ ตถ วิรัตติ ย่อมถึงความเป็น ตถ และ ถ
 [ตามลำดับ] ได้บ้าง

ในกาลานี้ ท่านแสดงข้อกำหนดไว้ ๕ อย่าง คือ

๑. อาเทศเอยยวิรัตติ เป็น เอ ได้บ้าง เช่น โส ทานิ ก็ นุ โข ภเว, อาเทศเอยยาสิวิรัตติ เป็น เอ ได้บ้าง เช่น ยทิ ตวู ภเว และ อาเทศเอยยามิวิรัตติ เป็น เอ ได้บ้าง เช่น อหิ สฺยิ ภเว, สฺยุโธ ภเว

๒. อาเทสเอ ของ สเสกาลาติปัตติวิภัตติ เป็น อ ได้บ้าง เช่น ตฺว อภวิสส, ตฺว ภวิสส (ท่านได้เป็นแล้ว)

๓. อาเทสโของหิยัตตนิวิภัตติ เป็น อ ได้บ้าง เช่น มาโวจ ผรุสํ กิณฺจิ และ อาเทสโวิภัตติของอชฺชตฺนิ เป็น อ ได้บ้าง เช่น มา ตฺว ภายิ มหาราชา (ดูก่อนมหาบพิตร ขอพระองค์ อย่างทรงหวาดหวั่นเลย)

๔. อาเทส อาวิภัตติ ของหิยัตตนิและอชฺชตฺนิ อัตตโน ปฐมบุรุษ เป็น ตถ ได้บ้าง เช่น โส อภวิทถ

๕. อาเทส ตถวิภัตติ ของหิยัตตนิและอชฺชตฺนิ พร้อททั้งสังโยค เป็น ถ ได้บ้าง เช่น อนุ ญญา

ตถา พฺรุตฺ ติอนฺตีนิ ออุ วาห จ ชาติฺยา
ปโรภฺชาย วิภตฺติมฺหิ อนพฺภาสสฺส ทิฆตฺตา.

(ท่านพระคันธสารถีวังสเถระแปลและสรุประเด็นไว้ดังนี้)

นอกจากนั้น อาเทส ติ วิภัตติและ อนฺติ วิภัตติหลัง พฺรุตฺ ชาติฺ
เป็น อ หรือ อุ, อาเทส [พฺรุตฺ] ชาติฺเป็น อาห ได้บ้าง และทิฆะสฺระ
ที่มีไช้อพฺภาสในเพราะปโรภฺชาวิภัตติ

ในคานานี้ ท่านแสดงข้อกำหนดไว้ ๔ อย่าง คือ

๑. อาเทสตีวิภัตติ หลัง พฺรุตฺ ชาติฺเป็น อ เช่น อาห
๒. อาเทสอนฺตีวิภัตติ หลัง พฺรุตฺ ชาติฺเป็น อ เช่น อาหุ
๓. อาเทสพฺรุตฺ ชาติฺเป็น อาห เช่น อาห, อาหุ
๔. ในเพราะปโรภฺชาวิภัตติ ทิฆะสฺระที่มีไช้อพฺภาส คือสฺระของชาติฺนั่นเอง เช่น ชคาม,

ชคามุ

สโยคนฺโต อกาเรตถ วิภตฺติปฺจฺจยาทิ ตุ
โลปมาปชฺชเต นิจฺจ- เมกาโรการฺโต ปโรติ.

(ท่านพระคันธสารถีวังสเถระแปลและสรุประเด็นไว้ดังนี้)

ส่วนในเรื่องของชาติฺนี้ อ อักษรซึ่งมีพยัญชนะสังโยค

เป็นที่สุดซึ่งอยู่ต้นวิภัตติหรือ ปจฺจย ที่อยู่เบื้องหลังจาก เอ อักษร

และ โอ อักษรย่อถึงการลบแน่นอน

ในคานานี้ คือ ในอธิการสูตรนี้ ในตัวอย่างมีอาทิว่า ปาเลนติ, กโรนติ, ปาเลนโต, กโรนโต, ทสเสนาตา, ทสเสนโต อักษรที่มีสังโยค หลังเออักษร และโออักษร อันเป็นวิภัติ และปัจจัยเป็นต้น คืออนติอาขยาตวิภัติ และอนตปัจจัยเป็นต้น ย่อถึงการลบอย่างแน่นอน ไม่ใช่เออักษร และโอ อักษร

ยิริโต อาตตเมยยสส

เอภาทิสเสยยุมาทิสู

เอยยสททสส โลโป จ

“กวจิ ธาตุ”ติอาทินา.^{๕๗}

(ท่านพระคันธสาราภิวังสเถระแปลและสรูปประเด็นไว้ดังนี้)

อาเทศ เอยย วิภัติและอักษรตัวต้นของ เออ วิภัติ

[คือ เอ ของ เออ หลัง ยิริ วิภทปัจจัยเป็น อา [เช่น กยิรา,

กยิราถ] และลบ เอยย ศัพท์ในวิภัตติมี เอยยุ เป็นต้นด้วยสูตร

เป็นต้นว่า กวจิ ธาตุ [เช่น กยิรุ, กยิราสิ]

ในคานานี้ ท่านแสดงข้อกำหนดไว้ ๓ อย่าง คือ

๑. อาเทศเอยยวิภัติ หลังยิริปัจจัย เป็นอาอักษร เช่น โส กยิรา (พึงทำ)

๒. อาเทศเอของเออวิภัติ อตตโนบท เอกวณะเป็นต้น เป็น อา เช่น กยิราถ อีโร (นักปราชญ์พึงทำ)

๓. ลบเอยย ของเอยยุวิภัติเป็นต้น ได้บ้าง เช่น กยิรุ (พึงทำ)

บทว่า เอยยามิอาทิสู ความว่า ลบเอยยศัพท์ ในสัตตมิวิภัตติทั้งหลายมีอาทิว่า เอยยาสี, เอยยาด, เอยยามิ, เอยยาม ได้บ้าง ด้วยสูตรเป็นต้นว่า กวจิ ธาตุ มีอุทาหรณ์ตามลำดับดังนี้

เอยยาสี เป็น อาสิ เช่น ตวั กยิราสิ (ท่านพึงทำ)

เอยยาด เป็น อาถ เช่น ตุเมท กยิราถ (ท่านทั้งหลายพึงทำ)

เอยยามิ เป็น อามิ เช่น อหิ กยิรามิ (เราพึงทำ)

เอยยาม เป็น อาม เช่น มยิ กยิราม (เราทั้งหลาย พึงทำ)

ในอุทาหรณ์ว่า อโหสิ (ได้มีแล้ว, ได้เป็นแล้ว) นี้ หู ธาตุ อัชชตนิวิภัติ อาเทศอี เป็นสิ ด้วยสูตรนี้ ทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ

^{๕๗} ร. อธิบายสูตรที่ ๕๒๒

ในอุทาหรณ์ว่า อหะสุ (ได้มีแล้ว, ได้เป็นแล้ว) นี้ อาเทศอุวิภัติ เป็นสุ อาเทศอุสระที่สุดของหุธาตุ เป็นเออักษร

ในอุทาหรณ์ว่า เต อกฺสุ (เข้าเหล่านั้น ได้ทำแล้ว) นี้ กรธาตุ อุวิภัติ อาเทศอุ เป็นอฺสุ ด้วยสูตรนี้ อาเทศกรธาตุ เป็นกอักษร

ในอุทาหรณ์ว่า วิหฺสุ (อยู่แล้ว) นี้ หรธาตุ ลง ป อุปสรรคเป็นบทหน้า อาเทศอุวิภัติ เป็นอฺสุ อาเทศหเป็น ห

ในอุทาหรณ์ว่า กสฺสํ (จักได้ทำ) นี้ หลังกรธาตุ ลงสฺสกาลาติปตติวิภัติ อาเทศกรธาตุ เป็นกอักษร ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า วิสสามิสฺสํ (จักอยู่) นี้ หลังหรธาตุ ลงสฺสวิภัติ ลง ป อุปสรรคเป็นบทหน้า อาเทศหธาตุ เป็นสสาม ด้วยสูตรนี้ ลงออักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า อิการาคโม ๆเปฯ มหิ

ในอุทาหรณ์ว่า ทกฺขิตฺติ (จักเห็น) หลังทิสธาตุ ลงสฺสติวิภัติ อาเทศทิสธาตุ เป็นทกข ด้วยสูตรว่า ทิสสฺส ๆเปฯ ทกฺขา วา ในเพราะอสพพธาตุกวิภัติ ลงออักษรเป็นอาคม ลบสฺสอักษร ของสฺสติวิภัติ ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า ทกฺขสิ นี้ ลบสฺสอักษร มีความหมายว่า ทกฺขิสฺสสิ (ท่านจักเห็น)

ในอุทาหรณ์ว่า วิภฺชิ นี้ มีความหมาย วิภฺชิสฺสติ (เขาจักจักแบ่งแล้ว)

ในอุทาหรณ์ว่า วิภฺชสิ นี้ มีความหมาย วิภฺชิสฺสติ (ดอกไม้ จักแย้มบาน)

ในอุทาหรณ์ว่า นิสีเทติ (ย่อมให้นั่ง) ในอรรถแห่ง สท วิสธณคตยาวสานะสุ (สท ธาตุในความหมายว่า “แผ่ไป และสุดสิ้นการเดินทาง [คือ นั่ง]”) ลงนอุปสัคเป็นหน้านี้ ลงณปัจจัยและติวัตตมานาวิภัติ เมื่อทำอาเทศสธาตฺ เป็นสีท ด้วยสูตรว่า สทสฺส สีทตฺ ตํ รัสสออักษรที่สีท เป็นออักษร ด้วยสูตรนี้ สำเร็จรูปเป็น นิสีทาเปติ ได้บ้าง

ในอุทาหรณ์ว่า จิรตตาย รุจฺจติ (เขา จักร้องไห้ตลอดกาลยาวนาน) นี้ ในอรรถแห่ง รุจฺจธาตฺ อสฺสูวิโมจเน (รุท ธาตุในความหมายว่า “หลังน้ำตา”) นี้ ลงสฺสติภวิสสนติวิภัติ อาเทศสฺสอักษรของสฺสติวิภัติ เป็นฉ ด้วยสูตรนี้ อาเทศพยัญชนะที่สุดธาตฺ เป็นจอักษร ด้วยสูตรว่า พยฺยชนนตสฺส ๆเปฯ สฺ

ในอุทาหรณ์ว่า อกฺโกสฺติ (ย่อมดำ) ในอรรถแห่ง กุสธาตฺ อกฺโกเส (กุส ธาตุในความหมายว่า “บริภาษ”) ลงอาอุปสัคเป็นหน้านี้ ลงติวัตตมานาวิภัติ รัสสออักษรเป็นออักษร เทวภาวกอักษร แล้วทำวृทธิ ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ

ในอุทาหรณ์ว่า ปาเวกชิ อนุเต ปุริ รมม (ได้เสด็จเข้าไปแล้ว สู่ภายในพระราชวัง อันน่า
รื่นรมย์) นี้ วิสธาตุ ลงอุปสัคเป็นหน้า อี้อชชตนิวิภัตติ อาเทส วิสธาตุ เป็นเวกช (และ) ทำที่ขะสระ
ที่สุดของอุปสัค ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า อหุ (ได้มีแล้ว, ได้เป็นแล้ว) หุธาตุ อาหียตตนิวิภัตติ อาเทอุกอักษรที่สุด
ธาตุ เป็นอุว ด้วยสูตรนี้ ลงอักษรเป็นอาคม เหมือนนัยก่อนเที่ยว

ในอุทาหรณ์ว่า อหุ (ได้มีแล้ว, ได้เป็นแล้ว) หุธาตุ อี้อชชตนิวิภัตติ ลปอี้อชชตนิวิภัตติ ด้วย
สูตรนี้ ลงอักษรเป็รอาคม เหมือนนัยก่อนเที่ยว

ในอุทาหรณ์ว่า สณจหติ (ย่อมดำรงอยู่) จาธาตุ ลงอุปสัคเป็นหน้า ลงติวัตตมานาวิลงติ
วัตตมานาวิภัตติ ในเพราะติวิภัตติ ลงหอักษร เป็นอาคม แล้วรัสสะสระที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทส
นิคคหิต เป็นวัคคันตะ ด้วยสูตรว่า วคคนตฺ ๗เป๗ คเค

ในอุทาหรณ์ว่า ปติฎฐหติ นี้ จาธาตุ ลงอุปสัคเป็นหน้า ในเพราะติวิภัตติ ลงหอักษร เป็น
อาคม แล้วรัสสะสระที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า โภกขติ (จักบริโภค) ในอรรถแห่งภุชธาตุ สสติภวิสสนติวิภัตติ อาเทสส
สอักษร ของสสติวิภัตติ เป็นข ด้วยสูตรนี้ อาเทพนัญชนะที่สุดธาตุ เป็นกอักษร ด้วยสูตรว่า โภ ข จ
แม้สระตัวหน้าของธาตุจะมีพยัญชนะสังโยคอยู่ ให้ทำวุทธิ (อุ เป็น โอ) ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า อสกุขี (ได้อาจแล้ว) ในอรรถแห่ง สก สามตเถ (สก ธาตุในความหมายว่า
“สามารถ”) นี้ ลงอี้อชชตนิวิภัตติ ลงขอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้ อาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นก
อักษร ด้วยสูตรว่า โภ ข จ ยังมีอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อสกุขิ, สกุขิ, สกุขีสฺ, สกุขิสสติ, สกุขิสสนติ,
อสกุขิสส์, อสกุขิสส์ส

ในอุทาหรณ์ว่า เถยยติ (ย่อมรู้) ในอรรถแห่ง ภา อวโพธเน (ภา ธาตุในความหมายว่า
“รู้”) ลงติวัตตมานาวิภัตติ ลงยปัจจย อาเทสออักษรแห่งภาธาตุ เป็นเออักษร ด้วยสูตรนี้ ทำยสทิส
เทวภาวะ ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า ชายติ (ย่อมเกิด) ขนธาตุ ติวัตตมานาวิภัตติ ลงยปัจจย ด้วยสูตรว่า ทิวาหิ
โต โย อาเทสนพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นอาอักษร ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า วิหเรม (พึงอยู่) ทรธาตุ ลงอุปสัคเป็นหน้า เอยยามวิภัตติ อาเทสเอยยาม
วิภัตติ เป็นเอมุ ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า ซาเนมุ (ฟังรู้) ในอรรถแห่ง ภา อวโพธเน (ภา ธาตุในความหมายว่า “รู้”) ลงเอยยามวิภัตติ นาปัจจย อาเทศธาธาตุ เป็นชา ด้วยสูตรว่า ภาสส ซาขंना อาเทศเอยยามวิภัตติ เป็นเอมุ ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า ทกเขมุ (ฟังเห็น) ทิสธาตุ เอยยามวิภัตติ เมื่ออาเทศทิสธาตุ เป็นทกข ด้วยสูตรว่า ทิส ฯเปฯ วา อาเทศเอยยามวิภัตติ เป็นเอมุ ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า ปณณายิหิติ (จักรู้) ภาธาตุ ลงปอฺปลศฺคเป็นหน้า เมื่อลงสฺสตีวิภัตติ ยปัจจย อักฺษรเป็นอาคม อาเทศสฺสอักฺษร ของสฺสตีวิภัตติ เป็นทิสอักฺษร ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า มินาติ (ยอมนับ, ย่อมตวง) นี้ มาธาตุ ในความหมายว่า “นับจำนวน” เมื่อลงตีวัตตนาวิภัตติ และนาปัจจยแล้ว อาเทศอาอันสฺระที่สุธาตุ เป็นทิสอักฺษร ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า อคฺคเหสิ (ได้ถือเอาแล้ว) คหธาตุ ในความหมายว่า “ถือเอา” ลงอฺอิชฺชตี วิภัตติ ลงอฺอักฺษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า อิการา ฯเปฯ มหิ อาเทศอฺอิชฺชตี เป็นเออักฺษร และลงสฺส อักฺษรเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้ ทำคสทิสเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปรเทว ฯเปฯ เน

อุทาหรณ์ว่า อกา (ได้ทำแล้ว) ในคำว่า อกา โลกหิตํ พหุ นี้ กรธาตุ ลงอาหิยัตตนีวิภัตติ อาเทศกรธาตุ เป็นทิสอักฺษร ด้วยสูตรนี้ ลงอฺอักฺษรเป็นอาคม มีนัยที่กล่าวแล้ว

อุทาหรณ์ว่า อธิคา ที่ตัดบทเป็น วณฺ อธิคา ในคำว่า โส วณฺมชฺฌคา คฺมุธาตุ ลงอาหิยัตตนี วิภัตติ อาเทศคฺมุธาตุ เป็นทิสอักฺษร ด้วยสูตรนี้ ในอุทาหรณ์ว่า เต อชฺฌคฺกุ นี้ มีเพียงการลง อาหิยัตตนีวิภัตติเท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง แม้ในอุทาหรณ์ว่า อาคฺกุ ในคำว่า โส ปาคสฺมิตี กมฺพลสฺสตรา อาคฺกุ มีนัยที่กล่าวแล้วเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า เฉจฺฉติ เฉจฺฉสิ (จักตัด) นี้ ในอรรถแห่ง ฉิทฺ ฉเฑเน (ฉิทฺ ธาตุในความหมายว่า “ตัด”) นี้ ลงสฺสตีวิภัตติ อาเทศฉิทธาตุ พร้อมสฺสอักฺษรของสฺสตีวิภัตติ เป็น เฉจฺฉ ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า สฺนธาวิสฺส (ได้เทียวไปแล้ว) ในคำว่า อหฺ สฺนธาวิสฺส นี้ ธาธาตุ ลงสฺอฺปลศฺคเป็น หน้า ลงอฺอิชฺชตีวิภัตติปฺรฺสสบท อุตตมบุรุษ อาเทศอฺอิชฺชตี เป็นอา ลงวอักฺษรเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้ อาเทศนิกคหิต เป็นวิคคันตะ

อุทาหรณ์ว่า อปจฺจิสฺส (เราใหม่แล้วในนรก) ในคำว่า นิรยฺมหิ อปจฺจิสฺส นี้ ในเพราะอ อักฺษร ลบออักฺษร

ในอุทาหรณ์ว่า อฺปวสฺส (เข้าจำอุโบสถแล้ว) ในคำว่า อฺโปสถํ อฺปวสฺส นี้ ลบสฺสระหลัง ในอุทาหรณ์เหล่านี้ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ลงกาลาติปฺตตีวิภัตติในอรรถว่าอดีต

อุทาหรณ์ว่า อชฌคา (ได้บรรลุแล้ว) ในคำว่า อหิ ตณฺหณํ ขยมชฌคา นี้ คมุชาตุ ลงอธิอุป สักเป็นหน้า อาเทศอิอัชชตนิวิภัตติ ปรัสสบท อุตตมบุรุษ เอกวจนะ หรืออิอัชชตนิวิภัตติ อัตตโนบท อุตตมบุรุษ เอกวจนะ เป็นอาอักษร และอาเทศคมุชาตุ เป็นค ด้วยสูตรนี้

๕๑๘-๑๑๓. สูตรนี้ว่า อตตโน ๗เปฯ ตต์ (อัตตโนบทย่อมาถึงความเป็นปรัสสบทในบาง แห่ง) ออกมาจากสูตรว่า อตตโนปทานิ ๗เปฯ กम्मนิ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงวิภัตติฝ่ายอัตตโนบทใน ภาวจาก และในกัมมจาก ด้วยสูตรว่า อตตโน ๗เปฯ กम्मนิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่าง นั้น รูปสำเร็จทั้งหลายอันมีอัตตโนบทเป็นที่สุด มีอาทิวา วุจติ, ลพฺภติ, ปจฺจติ, กรียติ ฟังสำเร็จได้ อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายอันมีอัตตโนบทเป็นที่สุด มีอาทิวา วุจติ ๗เปฯ กรียติ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศอัตตโนบท เป็นปรัสสบท จึงกล่าวสูตรว่า อตตโน ๗เปฯ ทตต์

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการียะ ในสูตรนี้ ยถาสงฺขยคัพฺพํ อันท่านอาจารย์ ฟัง ปรารภณา ด้วยอำนาจแห่งลำดับแห่งเนื้อความ จริงอยู่ ยถาสงฺขยคัพฺพํ มี ๒ อย่าง โยยอรรธ และโดย คัพฺพํ โดยเนื้อความ เช่นสูตรว่า กวคฺคสฺส จวคฺโค โดยคัพฺพํ เช่นสูตรว่า สฺมาหิสฺมึนํ มหาลิมฺหิ วา

อุทาหรณ์ว่า วุจติ (อันท่าน ย่อมกล่าว) ในอรรธแห่ง วจ วิยตฺติยํ วาจาญํ (วจ ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ เมื่อลงเตวตฺตมานาวิภัตติ และลงยปัจจยแล้ว ทำอาเทศยปัจจย พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า จวคฺค ๗เปฯ สธาตฺวนตฺสส ทำสทิสพยัญชนะเทว ภาวะ เมื่ออาเทศอัตตโนบท เป็นปรัสสบท ด้วยสูตรนี้ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ลพฺภติ (อันท่านย่อมได้) ในอรรธแห่ง ลภ ลาภ (ลภ ธาตุในความหมายว่า “ได้รับ”) นี้ เมื่อลงเตวตฺตมานาวิภัตติ และลงยปัจจยแล้ว เมื่อทำยปัจจยเป็นบุพฺพรูป ด้วยสูตรว่า ปุพฺ พฺรูปฺพจฺจ แล้ว ทำอาเทศภอกฺษร เป็นพ้อกฺษร ด้วยจคัพฺพํ ในสูตรนี้ว่า โท ธสฺส จ นำพยัญชนะที่ควร นำไปประกอบสระหลังแล้ว ครั้นทำอาเทศเทวิภัตติอัตตโนบท เป็นติปรัสสบทแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปจฺจติ (อันเขา ย่อมหุง) ในอรรธแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า หุง) นี้ เมื่อลงเตวตฺตมานาวิภัตติ และลงยปัจจยแล้ว ทำอาเทศยปัจจยพร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจ วรรค ด้วยสูตรว่า จวคฺค ๗เปฯ สธาตฺวนตฺสส ทำสทิสพยัญชนะเทวภาวะ เมื่ออาเทศอัตตโนบท เป็นปรัสสบท ด้วยสูตรนี้ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา กรียเต (กรรม อันเขา ย่อมทำ) เป็นผลของกวจิศัพท์ อุทาหรณ์เหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

๕๑๙-๑๑๔. สูตรนี้ว่า อการาคโม ๗เปฯ สฺ (ลง อ อักษรเป็นอาคมหน้าธาตุใน เพราะหิยัตตนิวิภัตติ อัชชตนิวิภัตติ หรือกาลาติปตฺติวิภัตติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า

หิโยปฤติ ฯเปฯ นี้, สมี่เปชชตนี้, กริยา ฯเปฯ กาลาติปตติ คือ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อคมา, อคมี, อคมิสสา หลังคฺมุธาตุ ท่านอาจารย์ลง อาหิยตตนีวิภตติ อี้อชชตนีวิภตติ และสสาภวิสสันติ วิภตติ ด้วยสูตรทั้งหลายตามลำดับว่า หิโยปฤติ ฯเปฯ ตนี้, สมี่เปชชตนี้, กริยา ฯเปฯ ปตติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิวา อคมา, อคมี, อคมิสสา ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อคมา ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงอักษรเป็นอาคม จึงกล่าวสูตรว่า อการาคโม ฯเปฯ สุ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อคมา, อคมี, (ได้ไปแล้ว) อคมิสสา (จักได้ไปแล้ว) อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ที่เป็นผลของกวจิศัพท์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๕๒๐-๑๑๕. สูตรนี้ว่า พฺรุโต อี ติมหิ (ลง อี อาคมหลัง พฺรุ ธาตุในเพราะ ตี วิภตติในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า พฺรุณฺมาห ฯเปฯ กฺขายํ คือ ในอุทาหรณ์ว่า อาห, อาหฺ ในเพราะปโรกขา วิภตติ ท่านอาจารย์ทำอาเทศพฺรุธาตุ เป็นอาห ด้วยสูตรว่า พฺรุณฺ ฯเปฯ กฺขายํ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในเพราะตีวัตตมานาวิภตติ รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิวา พฺรุวิตติ ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา พฺรุวิตติ ในเพราะตีวิภตติ รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงอี้อักษรอาคม จึงกล่าวสูตรว่า พฺรุโต ฯเปฯ มหิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา พฺรุวิตติ (ย่อมกล่าว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า พฺรุวิตติ ในอรรถแห่ง พฺรุ วิยตติย วาจายํ (พฺรุ ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ หลังพฺรุธาตุ ลงตีวัตตมานาวิภตติ หลังพฺรุธาตุ ลงอี้อักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้ ทำวุทธิสระที่สุตธาตุ (อุ เป็น โอ) ทำอาเทศอี้อักษร เป็นอว ด้วยสูตรว่า โอ อว สเร เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๕๒๑-๑๑๖. สูตรนี้ว่า ธาตุสสนโต ฯเปฯ สส (ลบสระที่สุดของธาตุซึ่งมีสระหลายตัว ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า ยมหิ ฯเปฯ มี คือ ในเพราะยปัจจย ท่านอาจารย์ ย่อมอาเทศที่สุดแห่งธาตุ ที่มีสระเดียวก็ตาม มากกว่าหนึ่งสระก็ตาม เป็นอี้อักษร ด้วยสูตรว่า ยมหิ ฯเปฯ มี เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น สำหรับธาตุที่มีมากกว่า ๑ สระ เช่น คจฺฉติ ปจฺจติ ฟังมีการอาเทศอะไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า สำหรับธาตุที่มีมากกว่าหนึ่งสระ เช่น คจฺฉติ ปจฺจติ ต้องทำการลบอเนกสระเท่านั้น จึงกล่าวสูตรว่า ธาตุสสนโต ฯเปฯ สส

สุตฺตีมี ๔ บท แสดงด้วยอวยวาเปกขณฺฐี การี การิยะ และตฺพิเสสนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา คจฺฉติ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คจฺฉติ (ย่อไป) ในอรรถแห่ง คฺม-สฺปฺ คติมหิ (คฺมฺ ธาตุ และ สฺปฺ ธาตุ ในความหมายว่า “ไป”) นี้ ลบธาตวันต

สระ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงตัวตมมานาวิภัตติ และอปัจจัยแล้ว อาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจณ ด้วยสูตรว่า คมิสสนโต ฯเปฯ สพพาสุ ลบสระหน้า และทำความเข้าใจเป็นปกติสระหลัง เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สรติ (ย่อมระลึกได้) ในอรรถแห่ง สร จินตายั (สร ธาตุในความหมายว่า “คิด”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มรติ (ย่อมตาย) ในอรรถแห่ง มร ปาณจาเค (มร ธาตุในความหมายว่า “สละชีวิต”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปาติ (ย่อมตี) เป็นอุทาหรณ์ของกัศัพท์ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปาติ ในอรรถแห่ง ปา ปาเน (ปา ธาตุในความหมายว่า “ตี”) และ ปา รกฺษणे (ปา ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง”) นี้ ไม่ต้องลบสระที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ เพราะความที่ปาธาตุนั้น มิได้เป็นอเนกสระธาตุ เมื่อลงตัวตมมานาวิภัตติแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ยาติ ในอรรถแห่ง ยา คติปาปุณฺเสุ (ยา ธาตุในความหมายว่า “ไป และบรรลุถึง”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วาติ (ย่อมไป, ย่อมพุ่งไป) ในอรรถแห่ง วา คติคนฺธเนสุ (วา ธาตุในความหมายว่า “ไป และดม”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า มหียติ (อันเขาย่อมบูชา), มถียติ (ข้าศึก อันเขาย่อมยำยั) เป็นผลของกวจิศัพท์ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มหียติ ในอรรถแห่ง มห ปูชาयั (มห ธาตุในความหมายว่า “บูชา”) นี้ ไม่ต้องลบธาตวันตสระ ด้วยกวจิศัพท์ เมื่อลง ตัวตมมานาวิภัตติ และยปัจจัยแล้วเมื่อทำอาเทศสระที่สุดธาตุ เห็น อี ด้วยสูตรว่า ยมฺหิ ฯเปฯ มี แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มถียติ (ข้าศึก อันเขาย่อมยำยั) ในอรรถแห่ง มถ วิโลพणे (มถ ธาตุในความหมายว่า “กวน”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

๕๒๒-๑๑๗. สูตรนี้ว่า อิสฺยมนฺนโต จโฉ วา (อาเทศพยัญชนะที่สุดของ อิสฺ และ ยมฺ ธาตุ เป็น จณ ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า คมิสสนโต ฯเปฯ สฺ คือ ในเพราะวิภัตติและปัจจัยทั้งปวง หนปลาย ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทศ พยัญชนะที่สุดของคฺมฺธาตฺ เป็น จณ ด้วยสูตรว่า คมิสสนโต ฯเปฯ สฺ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า อิจฺฉติ ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศ แม้พยัญชนะที่สุดแห่งอิสฺธาตฺ เป็นจณ ได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า อิสฺยมนฺนโต จโฉ วา

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวยวาเพกขณฺฐึ การี การิยะ และวิกัปฺนตถะ

อุทาหรณ์ว่า อิจฉติ (ยอมปรารถนา, ย่อมต้องการ) ในอรรถแห่ง อิศฺ อิจฉากนตฺติสุ (อิสฺ ชาติ ในความหมายว่า “ปรารถนา และรักใคร่”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ และอปัจจยแล้ว อาเทศพยัญชนะที่สุตฺธาตฺ เป็นจฉ ด้วยสูตรนี้ ลบสรรหน้าและทำความเป็นปกติสรรหฺล่ง เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสรรหฺล่งแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า นิยจฉติ (ยอมงดเว้น) ในอรรถแห่ง ยมุ อฺปรเม (ยมฺ ชาติในความหมายว่า “งดเว้น” ลงนิอุปสฺกเป็นหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เอสติ (ยอมแสวงหา), นิยมติ (ยอมงดเว้น) เป็นผลของวาศฺพฺท กิปรรดา อุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เอสติ ในอรรถแห่ง อิศฺ อิจฉากนตฺติสุ (อิสฺ ชาติในความหมายว่า “ปรารถนา และรักใคร่”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ และอปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสรรหฺล่งแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๕๒๓-๑๑๘. สูตรนี้ว่า การิตานํ โณ โลป (ณ อนุพันธ์ของกการิตปัจจยยอมถึงการลบ) ออกมาจากสูตรว่า ชาติฺหิ ๆเปฯ ตเถ คือ หลังชาติฺหฺลย ทานอาจารย์ยอมลงกการิตปัจจยทั้งหลาย มีเณ ญปัจจยเปียดัน ด้วยสูตรว่า ชาติฺหิ ๆเปฯ ตเถ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายว่า กการติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ทานอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา กการติ รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลบณอักษร(อนุพันธ์) แห่งกการิตปัจจยทั้งหลายมีเณ ญปัจจยเป็นต้น จึงกล่าวสูตรว่า การิตานํ ๆเปฯ โลป

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วย อวยวาเปกขฉฺฐิสฺสิ การิ และการิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา กการติ (ยอมให้ทำ, ใช้ให้ทำ) อุทาหรณ์ทั้งหลาย เหล่านั้น อันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว ในหนหลังนั้นเทียว

ในคำถามีอาทิวา สาสนตฺถํ สมฺมุทฺติญฺจํ นี้ มีเนื้อความดังนี้ :-

อาชยาตกัณท์ อันข้าพเจ้าแสดงไว้แล้ว โดยย่อ คือโดยสังเขป คือแสดงไว้แล้วโดยชอบ เพื่อประโยชน์แก่ศาสนาอันประเสริฐ คือ เพื่อปริยัติศาสนา หรือ คือ เพื่อปริยัติ ปฏิบัติและปฏิเวธ ศาสนา บัณฑิตทั้งหลาย ผู้มีปัญญา คือประกอบด้วยปัญญาอันละเอียด โปรดไคร่ครวญ โดยพิจารณาด้วยกำลังแห่งปัญญาของตน โดยพิเศษแห่งความรู้ของตน เทอญ

จบการพรรณนากัณท์ที่ ๔ ในอาชยาตกัป ในคัมภีร์กัจจายนวินณนา ด้วยประการฉะนี้

อิติ กัจจายนวินณนายนํ อาชยาตกปเป จตฺตฺถกณฺทวณฺณนา.

๓.๔ การแปลคัมภีร์กัจจายนะเป็นภาษาไทยตอนว่าด้วยกัพพิธานกัปวันณนา

๓.๔.๑ ปฐมกัณขวันณนา

๗. กัพพิธานกัป

๑. ปฐมกณทวณณนาพรรณนากัณท์ที่ ๑

(ก) พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาชยาตกัปอันประกอบด้วยสาธนะทั้ง ๓ ให้จบลงด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อเริ่มต้นทำกิตกัป อันประกอบด้วยสาธนะทั้ง ๗ เพื่อจะแสดงปณามปุพพกะอันเป็นเหตุแห่งความสำเร็จตามมติของตน และประโยชน์ที่ต้องกล่าวถึงชื่อ จึงกล่าว ๔ คาถา มีอาทิว่า พุทฺธํ ญาณสมุทฺทํ สพุทฺถญฺญ

บรรดาคาถาทั้ง ๔ นั้น คาถาที่ ๑ มีโยชนาดังนี้ ข้าพเจ้า ขอกราบไหว้ พระพุทธเจ้า ผู้ทรงมีพระญาณตั้งมหาสมุทร คือมีมหาสมุทรกล่าวคือพระญาณ ผู้ตรัสรู้ญะยธรรมทั้งปวง คือทรงรู้ความสิ้นไปแห่งเหตุของสัตว์โลก เป็นเบื้องต้นก่อน แล้วจักกล่าว กิตกัป พร้อมสาธนะ คืออันเป็นประโยชน์แก่สาธนะ

(ข-ฌ) พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงชื่อกัณท์ อันมีพุทธปณามเป็นเบื้องต้น ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงประโยชน์ของการกล่าวชื่อ จึงกล่าวคาถามีอาทิว่า สาธณมุลํ หิ

ในคาถาเหล่านั้น เพราะ คือเพราะเหตุใด บัณฑิตทั้งหลาย ผู้มีความรู้แล้วกล้าในอรรถ ผู้ยินดีในความถูกต้องของพระศาสนา ของพระชินเจ้า ย่อมกล่าว คือย่อมแสดง อุทาหรณ์ อันเป็นเหตุของสาธนะ และย่อมกล่าวคือ ย่อมแสดงความหมาย อันเป็นเหตุของอุทาหรณ์ บุคคลผู้มีเดบอด วิกลจากบัณฑิตผู้แสดง ฉิบหายแล้วฉันใด (และ) เปรียง น้ำผึ้ง และน้ำมันทั้งหลาย เว้นจากภาชนะ ฉิบหายแล้วฉันใด ความหมาย ที่วิกลจากอุทาหรณ์ ฉิบหายแล้ว ฉะนั้น เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้า จักกล่าว กิตกัป อันประกอบด้วยสาธนะ ที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ศิษย์ เพื่อจะรักษาไว้อย่างดี ซึ่งอรรถแห่งพระดำรัสของพระพุทธเจ้า อันกุลบุตรได้โดยยาก

๕๒๔-๑. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงประโยชน์ที่พึงกล่าวถึงชื่อ อันมีการนอบน้อมพระพุทธเจ้าเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เมื่อจะแสดงคัมภีร์กิตตามทีตนปฏิญญาไว้ จึงกล่าวสูตรว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ (เมื่อมีกรรมอยู่หน้า ลง ณ ปัจจัยหลังธาตุ)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า ธาตุลึงเคหิ ฯเปฯ ยา เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ?

ตอบว่า ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการลงปัจจัยหลังธาตุ และลงวิภัติหลังนามศัพท์ ด้วยสูตรว่า ธาตุ ๆเปฯ ยา เมื่อมีคำถามว่าบรรดาการลงปัจจัยและวิภัติเหล่านั้น ปัจจัยทั้งหลาย เหล่าไหน ย่อมลงหลังธาตุทั้งหลาย เหล่าไหน ในอรรถอะไร ? คือ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า

เมื่อกัมมบทข้างหน้ามีอยู่ ลงณปัจจัย หลังธาตุ ในอรรถว่ากัตตุ(สาธนะ) จึงกล่าวสูตรว่า ธาตุยา กมมาทิมหิ โณ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อกัมมบทข้างหน้ามีอยู่ ลงณปัจจัยหลังธาตุ

บทว่า ธาตุยา เป็นบทหนึ่ง บทว่า กมมาทิมหิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า โณ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ นิमितตส์ตตมี และวิสยิ สูตรนี้เป็นวิธิสูตร ปัตถะ (ความหมายของบท) ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

สิ่งที่ทรงความหมายไว้ ชื่อว่า ธาตุ หลังธาตุนั้น กัมมบทนั้นแหละเป็นเบื้องหน้า ชื่อว่า กมมาทิมหิ เมื่อกัมมบทอยู่เบื้องหน้านั้น ลงณปัจจัย มีอยู่แก่ปัจจัยนั้น เหตุนั้น ปัจจัยนั้น ชื่อว่า ลงณแก่ปัจจัยนั้น ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านอาจารย์ จึงกล่าวสูตรว่า ธาตุยา ๆเปฯ โณ ท่านควรจะต้องกล่าวว่า ธาตุยา โณ (ลงณปัจจัยหลังธาตุ) ตอบว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ฟังลงณปัจจัย หลังธาตุทั้งหลายทั้งปวง เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวสูตรไว้ดังนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา กัมมกาโร (ผู้ทำงาน) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กัมมกาโร มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- กัมมศัพท์เป็นบทใกล้ หลังกัมมศัพท์นั้น ลงอํหุตยวิภัติเอวจนะ ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) เมื่อชื่อว่าธาตุ และลบสระที่สุตธาตุแล้ว เมื่อลงดิวัตตมานาวิภัติ หลังกรธาตุ และโอปัจจัย นำอักษรประกอบกับโออักษร ในอรรถ (วจนฺตละ) ว่า กम्म กโรตติ (ยอมทำงาน) นี้ เมื่อสูตรว่า ธาตุลึงเคหิ ๆเปฯ ปจฺจยา ตามไปอยู่ เมื่อมีกัมมบทเป็นบทหน้า หลังกรธาตุ ลงณปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ตั้ง ปัจจัยชื่อว่า กิตปัจจัย ด้วยสูตรว่า อญฺเณ กิต ให้กิตปัจจัยลงในกัตตุสาธนะ ด้วยสูตรว่า กตฺตริ กิต ทำปริภาสา (ให้ณปัจจัย ลง) ในอรรถแห่งกาลทั้ง ๓ ด้วยสูตรว่า ณาทโย ๆเปฯ กา ลบโอปัจจัยและวิภัติทั้งหลาย ด้วยเตสัศัพท์ ในสูตรว่า เตสั ๆเปฯ จ เมื่อแสดงณปัจจัยเป็นการิตะ ลบณอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว นำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ลงสิวิภัติ ทำอาเทศสิวิภัติ เป็นโออักษร และนำพยัญชนะประกอบสระหลัง ในอรรถ (วจนฺตละ) ว่า กम्म กโรตติ (ยอมทำงาน) ตั้งชื่อว่ามาทิตฺตปฺริสสมาส และตั้งเป็นทุติตฺตปฺริสสมาส ตั้งชื่อว่ายุตตตตสมาส และเป็นยุตตตตสมาส ด้วยสูตรว่า นามานํ ๆเปฯ ตฺโถ ลบวิภัติ ด้วยสูตรว่า เตสั วิภตฺติโย ๆเปฯ จ เมื่อทำความเป็นปดติ ด้วยสูตรว่า ปกฺติ จสฺส ๆเปฯ สฺส ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิปฐมาวิภัติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ แม้อุทาหรณ์ว่า กุมภกาโร ก็นัยนี้นั่นเอง

ในอุทาหรณ์ว่า ปตตคหาโห (ผู้ถือบาตร) มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถแห่งคห อุปาทาน (คห ธาตุในความหมายว่า ถือเอา) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นี้ ต่างกันเพียงธาตุเท่านั้น ทำอักษรเป็นเทวภาวะ

ในอุทาหรณ์ว่า ตนตวาโย (ผู้ที่ทอเส้นด้าย [ช่างทอ]) มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- เวธาตุ มีต้นศัพท์ เป็นบทใกล้ ในอรรถแห่ง เว ตนตวาโย (เว ธาตุในความหมายว่า “สืบต่อของเส้นด้าย”) นี้ เมื่อลงณปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า โอ อว สเร, เอ อย เมื่อทำอาเทศเออักษร อันเป็นส่วนของเวธาตุ เป็นอวย ด้วยสูตรว่า เต อวาวา การิเต เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ธณตมาโย (ผู้นับถือธรรม) มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถแห่ง มา ปริมาณเน (มา ธาตุในความหมายว่า “นับจำนวน”) มีธณศัพท์เป็นบทใกล้นี้ เมื่อลงณปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ธมฺหิ รนฺชสฺส ฯเปฯ กรณฺสฺส เมื่อทำอาเทศเออักษรอันเป็นสระที่สุดของธาตุ ด้วยสูตรว่า อาการนตนามาโย แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ธมฺมกาโม (บุรุษผู้ปรารถนาธรรม) มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถแห่ง กมฺ อิจฺฉากนฺตฺสฺ (กมฺ ธาตุในความหมายว่า “ปรารถนา และรักใคร่”) มีธมศัพท์เป็นบทใกล้นี้ ในอรรถ (วจนฺตถะ) ว่า ธมฺมํ กามยตฺติ (ย่อมปรารถนาธรรม) นี้ เมื่อลงณปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ธมฺมจาโร (ผู้ปฏิบัติธรรม) ในอรรถแห่ง จร คตฺติภกฺขเนสฺ (จร ธาตุในความหมายว่า “ไป และบริโศค”) มีธมศัพท์เป็นบทใกล้นี้ ในอรรถ (วจนฺตถะ) ว่า ธมฺมํ จรตฺติ (ย่อมปฏิบัติธรรม) นี้ เมื่อลงณปัจจัยและทำวุทธิเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๒๕-๒. สูตรนี้ว่า สณฺณายมนฺ (เมื่อปรากฏชื่อ [อสาธารณนาม] ให้ลง อ ปัจจัยหลังธาตุที่มีกรรมอยู่หน้า และลง นฺ [อาคมหลังอุปบทนั้น]) ออกมาจากสูตรว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการสำเร็จรูปว่า กมฺมกาโร เพราะลงณปัจจัย หลังธาตุที่มีกมศัพท์เป็นใกล้ ในอุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิว่า กมฺมกาโร เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จแห่งศัพท์ที่เป็นชื่อ มีอาทิว่า อรินทโม อันมีกมการกะเป็นบทใกล้ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จแห่งศัพท์ที่เป็นชื่อ มีอาทิว่า อรินทโม ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงปัจจัยและนุอักษรเป็นอาคม หลังธาตุทั้งหลาย ที่กล่าวถึงชื่อ ซึ่งมีกัมมบท เป็นบทใกล้ จึงกล่าวสูตรว่า สณฺณายมนฺ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อ ชื่อ อันท่านรู้ อยู่ ด้วยธาตุ ในที่มีกัมมบพ เป็นบทใกล้เคียง ลงอักษรเป็นปัจจัย และลงนุอักษรเป็นอาคมในที่สุดแห่งอุปบท (บทใกล้เคียง)

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยภาวสัตตมี วิสยี่ และอาคมวิสยี่ ขยายความว่า เพาะธาตุศัพท์ และกมมาทศัพท์ตามมา(ปรากฏในสูตรนี้) แท้จริง เมื่อมีกัมมบพ อยู่หน้า ชื่อแห่งธาตุ อันท่านรู้ อยู่ ลงปัจจัย และลงนุอักษรเป็นอาคมในที่สุดแห่งอุปบท

ชื่อว่า สมญา เพราะฉะนั้นดละว่า เป็นเหตุแห่งการรู้ความหมายของสัตว์โลก คำนี้ เป็นชื่อของสัททบัญญัติที่ยกขึ้น ในทัฬพะทั้งหลายเหล่านั้นๆ เมื่อชื่อนั้น นักศึกษาพึงทราบอยู่ ลง นุ อักษรเป็นอาคมในที่สุดของอุปบทเท่านั้น เพราะมีคำกล่าวว่า ปทนต์ (ในที่สุดบพ) ในสูตรว่า นุ นิคคหิต์ ปทนต์ (อาเทศ นุ อาคมที่อยู่หลังอุปบทเป็นนิคคหิต)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อรินทโม (ผู้ข่มศัตรู) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อรินทโม มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอิศัพท์ ลงอตุติยาวิภัตติเอกวจนะ อังคความเป็นนิคคหิต (อาเทศอันเป็นนิคคหิต) ด้วยสูตรว่า อิม ๒เปฯ ทิ ในอรรถแห่ง ทมฺ ทมเน (ทมฺ ธาตุในความหมายว่า “ข่ม”) นี้ ในวจนัตถะ (อรรถ) ว่า อรี ทมยตีติ (ย่อมย่ำยีซึ่งข้าศึก) เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงปัจจัยด้วยสูตรนี้ นำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ลงสิวิภัตติ อาเทศสิวิภัตติ เป็นโออักษร นำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ในอรรถว่า อรี ทโม ตั้งเป็นตปุริสสมาส และตั้งชื่อว่าตปุริสสมาส ตั้งเป็นยุตตถสสมาส และตั้งชื่อว่ายุตตถสสมาส ลบวิภัตติ ด้วยสูตรว่า เตสฺ วิภตติโย ๒เปฯ จ เมื่อทำความเป็นปกติ ด้วยสูตรว่า ปกติ จสส สรณตสส ลงนุอาคมในที่สุดแห่งอุปบท ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศนุอักษรเป็นอาคมนั้น เป็นนิคคหิต ด้วยสูตรว่า นุ นิคคหิต์ ปทนต์ เพราะอาศัยสูตรว่า อํ พยณฺชน นิคคหิต์ ทำอาเทศนิคคหิต เป็นอักษรที่สุดวรรค ด้วยสูตรว่า วคฺคนตํ วา วคฺเค ลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เวสสนโตร (ผู้ข้ามตรอกพ้อคำ) มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถแห่ง ตร ตรณ (ตร ธาตุในความหมายว่า “ข้าม”) อันมีเวสสศัพท์เป็นบทใกล้เคียงนี้ หลังเวสสศัพท์ ลงอตุติยาวิภัตติ ในวจนัตถะ (อรรถ) ว่า เวสสฺ ตรตีติ (ย่อมข้ามตรอกพ้อคำ) ลงปัจจัยด้วยสูตรนี้ นำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ตั้งเป็นตปุริสสมาสเป็นต้น เมื่อลบวิภัตติ ด้วยสูตรว่า เตสฺ ๒เปฯ จ เมื่อทำความเป็นปกติ ด้วยสูตรว่า ปกติ จสส ๒เปฯ สส ลงนุอาคมในที่สุดแห่งอุปบท เมื่อทำอาเทศนุอักษร เป็นนิคคหิต แล้วอาเทศนิคคหิตเป็นวัคคันตะ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นอีกครั้งแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ตณฺหฺงโร (ผู้ทำลายต้นหา) นี้ ทำตณฺหาศัพท์เป็นบทใกล้เคียง เพราะความที่ตณฺหาศัพท์ เป็นอาการันต์อิถิลิงค์ หลังตณฺหาศัพท์นั้น ลงอตุติยาวิภัตติ เมื่อลบสระหน้าและทำ

ความเป็นปกติสละหลังแล้ว ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในวงนัตถะ (อรรถ) ว่า ตณห์ กโรติ วินาเสตีติ (ยอมทำลายตัณหา) เมื่อลงปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว นำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสละหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ตั้งเป็นตปุริสสมาส และตั้งเป็นยตุตตถสมาสแล้ว ลบวิภัตติ เมื่อทำความเป็นปกติว่า ตณฺหากร ทำรัสสะอาอักษรอันเป็นสระที่สุดของตณฺหาศัพท์ ด้วยสูตรว่า กวจาติมชฺชุตฺตรานํ ที่ฆรสุสา ปจฺจเยสุ จ ลงนุอักษรเป็นอาคม ในที่สุดแห่งอุปบท ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทศนุอักษรอาคมนั้นเป็นนิคคหิต และอาเทศนิคคหิต เป็นวัคคันตะแล้ว เพราะความที่เป็นสมาส เมื่อตั้งเป็นนามแล้วลงสิวิภัตติเป็นต้นอีกครั้งแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

แม้ในอุทาหรณ์ว่า เมธงฺกรโ (ผู้สร้างปัญญา) นี้ ก็นัยนี้แน่นอน อุทาหรณ์มีอาทิวา สรณงฺกรโ (ผู้เป็นที่พึ่ง), ทีปงฺกรโ (ผู้กระทำประทีป, ผู้ชี้ทางสว่างให้ผู้อื่น) มีการประกอบรูปศัพท์เหมือน อรินทมศัพท์

อนึ่ง ในอุทาหรณ์มีอาทิวา อรินทโม นี้ นักศึกษา สร้างรูปสำเร็จแห่งกิต ให้สำเร็จแล้ว จึงลงนุอักษรเป็นอาคมอีก เมื่อทำอาเทศนุอักษรอาคมนั้นเป็นนิคคหิต แล้วทำอาเทศนิคคหิต เป็นวัคคันตะ ตั้งเป็นนามอีกครั้ง เพราะความที่เป็นสมาส (แล้ว) พึงลงสิวิภัตติเป็นต้น

ท่านอาจารย์ กล่าวแล้วว่า

สมาสตุตา วิภตฺตีนิ โลเปโวปปะเท กเต
 นวาคโม ตถฺยญา รูป- สิทธิยฺ สมุทาทโฏ.^{๕๘}

ในคัมภีร์รูปสิทธิแสดงว่า ลง นุ อาคม [ในตัวอย่างเป็นต้นว่า

ทีปงฺกรโ] เมื่อลบวิภัตติในบทหน้า หลังจากเข้าเป็นสมาสแล้ว

๕๖๖-๓. สูตรนี้ว่า ปุเร ททา จ อี (เมื่อ ปุร ศัพท์อยู่ข้างหน้า ให้ลง อ ปัจจัยหลัง ทท ธาตุ และอาเทศ [อ ของ ปุร ศัพท์]เป็น อี) ออกมาจากสูตรว่า สยณายมนุ คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงรูปสำเร็จว่า อรินทโม เพราะเมื่อชื่ออันบุคคลรู้้อยู่ ลงปัจจัย และนุอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า สยณายมนุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น เมื่อชื่ออันบุคคลรู้้อยู่ รูปสำเร็จว่า บุรินทโท พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า บุรินทโท ย่อมมีได้ เพราะเมื่อชื่ออันบุคคลรู้้อยู่ ลงอักษรเป็นปัจจัย หลังธาตุนั้นคือ ททธาตฺ อันมีปุรศัพท์เป็นบทใกล้เคียง และทำอาเทศสระที่สุดแห่งปุรศัพท์ เป็นอี จึงกล่าวสูตรนี้ว่า ปุเร ททา จ อี

^{๕๘} เกทจินตา คาทาที่ ๓๖๑

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ลงอปัจจัยหลังธาตุนี้คือ ทท ทาเน (ทท ธาตุในความหมายว่า “ให้”) อันมีปุรศัพทเป็นบทใกล้ และทำอาเทศสระที่สุตแห่งปุรศัพท เป็นอิ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยภาวสัตตมี อวชิ สัมปิณฑนะ และการียะ ขยายความว่า เพราะธาตุศัพท อาทิสัพท และอการศัพทตามมา (ปรากฏในสูตรนี้) เมื่อมีปุรศัพทเป็นบทหน้า ลงอปัจจัยหลังธาตุนี้คือ ทท (การให้) และทำอาเทศสระที่สุตแห่งปุรศัพท เป็นอิ

อุทาหรณ์ว่า ปุรินทโท (ผู้ให้ทานในกาลก่อน) ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพทดังต่อไปนี้ :- ในอรรถแห่ง ทท ทาเน (ทท ธาตุในความหมายว่า “ให้”) มีปุรศัพทเป็นบทใกล้ ในวงนัตถะว่า ปุเร ทานํ อททีติ (บุคคล ผู้เคยได้ให้ทานในกาลก่อน) เพราะต้องมองหาอดีตกาล ด้วยอำนาจแห่งความหมายของปุร (กาลก่อน) ซึ่งเป็นบทใกล้ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงอปัจจัยด้วยสูตรนี้ นำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภตติเป็นต้นแล้ว แสดงวงนัตถะว่า ปุเร ทานํ อททีติ (บุคคล ผู้เคยได้ให้ทานในกาลก่อน) อีกครั้ง ตั้งเป็นตปปุริสสมาส และตั้งเป็นยุตตตสสมาสแล้ว ลบวิภตติ เมื่อทำความเป็นปกติแล้ว ทำอาเทศอักษร อันเป็นสระที่สุตแห่งปุรศัพท เป็นอิ และทำอาเทศนิคคหิต เป็นวัคคันตะ เมื่อตั้งเป็นนามแล้วลงสิวิภตติเป็นต้นแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

๕๒๗-๔. สูตรนี้ว่า สพพโต ญตุตวาวิ วา (ลง อ, ญ, ตุ และ อาวิ ปัจจัยหลังธาตุทั้งปวงที่มีกรรมอยู่หน้าได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ, สถณายมฺนุ ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จมีอาทิว่า กम्मกาโร, อรินทโม เพราะลงปัจจัย และอปัจจัยหลังธาตุทั้งหลายมีอาทิว่า กรธาตุ ทมฺธาตุ อันมีกัมมบท เป็นบทใกล้ ด้วยสูตรทั้งหลายว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ, สถณายมฺนุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายซึ่งมีกัมมบท เป็นบทใกล้ และไม่มีกัมมบท เป็นบทใกล้ เช่น ตกฺกโร, วินโย, รกกาโร, อนนทายโก, ตกฺกตฺตา, ภยทสฺสาวิ พิงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงอักษรเป็นปัจจัย ญตุปัจจัย ตุปัจจัย และอาวิปัจจัย หลังธาตุทั้งหลาย ทั้งปวง ทั้งที่มีกัมมบท เป็นบทใกล้ และไม่มีกัมมบท เป็นบทใกล้ จึงกล่าวสูตรว่า สพพโต ฯเปฯ วา

อนึ่ง ในสูตรนี้ ท่านอาจารย์ควรจะกล่าวว่า หลังอวิณณันตะธาตุ และอวิณณันตธาตุ ทั้งปวง ที่มีกัมมบท เป็นบทใกล้ และไม่มีกัมมบท เป็นบทใกล้

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ อักษรเป็นปัจจัย ญตุปัจจัย ตุปัจจัย และอาวิปัจจัย ย่อมลงหลังธาตุทั้งหลาย ทั้งปวง ทั้งที่มีกัมมบท เป็นบทใกล้ และไม่มีกัมมบท เป็นบทใกล้

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ วิสยี้ และวิกัปนัตถะ ขยายความว่า เพราะธาตุศัพท์ กม มาทศัพท และอการศัพท์ตามมา (ปรากฏในสูตรนี้) และเพราะวาศัพท์ เป็นวิกัปณะ (ฉะนั้น) ใน เพราะมีหรือไม่มีกัมมบท(ก็ตาม) หลังธาตุทั้งปวง ลงปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ อักษรเป็นปัจจัย ญจุ ปัจจัย ตุปัจจัย และอวปัจจัย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ตกโกโร (ผู้กระทำให้สิ่งนั้น[การขโมย]) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้นนั้น อุทาหรณ์ว่า ตกโกโร มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) มีศัพท์เป็นบทโคลงนี้ หลังศัพท์ ลงอตุตยาวิภัติ ในวจนัตถะว่า ต กโรตีติ (ย่อมกระทำให้สิ่งนั้น[การขโมย]) เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ, สลยณามนุ ลงอักษรเป็นปัจจัย นำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัติเป็นต้นแล้ว แสดงวจนัตถะอีกครั้งว่า ต กโรตีติ (ย่อมกระทำให้สิ่งนั้น[การขโมย]) ตั้งชื่อว่าตปุริสสมาสเป็นต้น เมื่อลงวิภัติ และทำความเป็นปกติแล้ว ทำอักษรสทิสเทวภาวะ เมื่อลงสิวิภัติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

แม้อุทาหรณ์ว่า หิตโกโร (ผู้กระทำให้ประโยชน์) ก็นัยนี้แล มีเพียงการไม่ทำเทวภาวะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า วินโย (เครื่องสั่งสอน, สถานที่สั่งสอน) เป็นนิธาตุ ลงวิอุปสัคเป็นบทหน้า ในอรรถแห่ง นี นย (นี ธาตุในความหมายว่า “นำไป”) นี ปาปุณ (นี ธาตุในความหมายว่า นำไป) นี้ ในวจนัตถะที่เป็นกรณสาธนะว่า วิเนติ เอเตนาติ (บุคคลย่อมสั่งสอน ด้วยสิ่งนี้) หรือ ในวจนัตถะที่เป็นอิกรณสาธนะว่า วิเนติ ตสมินติ (บุคคลย่อมสั่งสอน ในสิ่งนี้) ลงปัจจัย เมื่อสูตรว่า อสโยคนตสส ฯเปฯ ฯ เต ตามไปอยู่ ทำปริภาสาด้วยสูตรว่า อยุณณมานญจา ฯเปฯ ทูธิ ทำวุทธิอักษร (อี เป็น เอ) ด้วยสูตรว่า อญญเส จ เพราะอาศัยสูตรว่า โอ อว เสเร ทำอาเทศเออักษร เป็นอย ด้วยสูตรว่า เอ อย และตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า นิสสโย (ที่อาศัย) ในอรรถแห่ง นิปุพพ สี เสวาย (สี ธาตุในความหมายว่า “เสพ”) ลง นิ อุปสรรคเป็นบทหน้านี้ ในวจนัตถะที่มีอวุตถกัมมว่า นิสสาย ตนติ (บุคคลอาศัยแล้ว ซึ่งสิ่งนั้น) ลงปัจจัย เมื่อทำวุทธิ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำสทิสเทวภาวะ เมื่อลงสิวิภัติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในคัมภีร์บางฉบับ ย่อมปรากฏวจนัตถะ(รูปวิเคราะห์) ว่า นิสสาย นั วสตีติ (บุคคลย่อมอยู่ เพราะอาศัยสิ่งนั้น) ก็รูปวิเคราะห์นั้น นักศึกษาพึงเห็นว่า เป็นรูปวิเคราะห์ประเภทธาตุวัตถวิเคราะห์

ก็อุทาหรณ์ว่า รถการโก (ช่างทำรถ) นี้ หลังรศศัพท์ ลงอตุตยาวิภัติเอกวจนะ ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในวจนัตถะว่า รถ กโรตีติ (บุคคลย่อมทำรถ)

ลงณุปัจจัย ลบนอนุพันธ์ ทำรุทธิ (อ เป็น อา) ด้วยสูตรว่า อสโยคนตสส ฯเปฯ เต ในอรรถว่า รณ กโรติ (นี้) ตั้งเป็นตัปปริสสมาสเป็นต้น เมื่อลบริกัตติและทำความเป็นปกติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูป สำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อนนทายโก (ผู้ถวาย[ให้]อาหาร) หลังอนนคัพพ์ ลงอํฤติยาวิภัตติเอกวจนะ ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ ในวจนัตถะว่า อนนํ ทาทิตติ ลงณุปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบนอนุพันธ์แล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ณมติ รนชสส ฯเปฯ สฺ ทำอาเทศอักษรรัน เป็นสระที่สุตแห่งทาธาตุ เป็น อาย ด้วยสูตรว่า อาการนทานมาโย ทำอาเทศณุปัจจัย เป็นอก ครั้นนำ พยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ลงสิวิภัตติ เมื่อตั้งเป็นสมาสเป็นต้น โดยนัยที่กล่าว แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วินายโก (ผู้นำชาวโลกไป, ผู้นำสัตว์ทั้งหลายไป) ในอรรถแห่ง วิบุพพ นี นเย (นี ธาตุในความหมายว่า “นำไป”) นี ปาบุณเ (นี ธาตุในความหมายว่า นำไป) ลงวิอุปสัคเป็นบทหน้า นี้ ในวจนัตถะว่า วินตติติ (บุคคลย่อมนำไป) เมื่อลงณุปัจจัย ลบนอนุพันธ์ และทำรุทธิแล้ว เพราะอาศัย สูตรทั้งหลายว่า โอ อว สเร, เอ อย เมื่อทำอาเทศเออักษร เป็นอาย ด้วยสูตรว่า เต อวาวา กาโรเต และลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว เมื่อตั้งเป็นสมาสเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า การโก (ผู้กระทำ, ช่าง), ทายโก (ผู้ให้) นายโก (ผู้นำ) เป็น อุทาหรณ์ที่ไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้น เทียว

อุทาหรณ์ว่า ตกกตตา (ผู้กระทำงานนั้น) เป็นอุทาหรณ์ที่มีตคัพพ์เป็นบทใกล้ หลังตคัพพ์ ลงอํฤติยาวิภัตติเอกวจนะ ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในวจนัตถะ ว่า ตํ กโรตติติ (บุคคล ย่อมทำงานนั้น) ลงตูปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า นมกรานมนตานํ ฯเป ฯ ตมฺหิ ทำอาเทศพยัญชนะที่สุตธาติ เป็นตอักษร ด้วยสูตรว่า กรสส จ ฯเปฯ ตฺสฺมึ ครั้นนำพยัญชนะที่ ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ลงสิวิภัตติ เมื่อตั้งเป็นสมาสเป็นต้นแล้ว ทำอาเทศอักษรร(ของตูปัจจัย) เป็นออักษร และลบริกัตติ ด้วยสูตรว่า สตฤปิตาทิน ฯเปฯ จ เมื่อทำเทวภาวะอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทาตา (ผู้ให้) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ เมื่อ ลงตูปัจจัย ลงสิวิภัตติเป็นต้น อาเทศอักษรร(ของตูปัจจัย) เป็นออักษร และลบริกัตติ ด้วยสูตรว่า สตฤปิตาเป็นต้น ไม่ต้องตั้งอุทาหรณ์นี้เป็นสมาส เพราะความที่อุทาหรณ์นี้เป็นอุทาหรณ์ที่ไม่มีกัมมบท เป็นบทใกล้(หน้า)

อุทาหรณ์ว่า กตตา (ผู้กระทำ) เป็นอุทาหรณ์ที่ไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ อุทาหรณ์นั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า สรिता (ผู้ระลึกได้) ในอรรถแห่ง สร จินตาย (สร ชาติในความหมายว่า “คิด”) เมื่อลงตัจจัยด้วยสูตรนี้ ลงอักษรเป็นอาคม เพราะความเป็นอสัพพชฏกชฏ ด้วยสูตรว่า อิการาคโม ๆเปฯ กมติ เมื่อลงสิวิวัตติเป็นต้นแล้ว ทำอาเทศอุอักษร(ของตัจจัย) เป็นอาอักษร และลบสิวิวัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภยทสสาวิ (ผู้เห็นภัย) เป็นอุทาหรณ์ที่มีภยศัพท์เป็นบทใกล้ หลังภยศัพท์ ลงอุทิตยวิวัตติเอกวจนะ ทิส ชาติในความหมายว่า “เห็น” ในวจนัตถะว่า ภัย ปสสตีติ (บุคคลย่อมเห็นภัย) ลงอาวีตัจจัยด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศทิสชาติ เป็นทส ด้วยสูตรว่า กวจิ ชาติ เป็นต้น ทำเทวภาสอักษร ด้วยสูตรว่า ปรเทวภาโว จาเน ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิวัตติแล้ว เมื่อลบสิวิวัตติ ด้วยสูตรว่า เสสโต ๆเปฯ ปี แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ท่านอาจารย์ ย่อมสงเคราะห์เอาอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ทินกโร (ผู้กระทำวัน, พระอาทิตย์), ทิวากโร (ผู้กระทำวัน, พระอาทิตย์), ภากโร (ผู้ทำอสงสว่าง), สจุเฉตา (ผู้ตัดด้วยดี), เฉตาวิ (ผู้ตัด) เข้าไว้ด้วยอาทิสัพพท์ ในวุตติ

๕๒๘-๕. สูตรนี้ว่า วิสรุขปทาทีโต ณ (ลง ณ ตัจจัยหลัง วิส, รุข และ ปท ชาติเป็นต้น) ออกมาจากสูตรว่า ชาติยา ๆเปฯ โณ คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงรูปสำเร็จมีอาทิวา กम्मกาโร เพราะลงณตัจจัย หลังชาติที่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ ด้วยสูตรว่า ชาติยา ๆเปฯ โณ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ปเวโส ที่ไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงณตัจจัย แม้หลังชาติทั้งหลายมี วิสาคู ที่ลงวิทอุปัสกเป็นบทหน้า ซึ่งไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ เช่นในอุทาหรณ์มีอาทิวา ปเวโส จึงกล่าวสูตรว่า วิส ๆเปฯ ณ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ลงณตัจจัยหลังชาติทั้งหลาย เหล่านี้ คือ มีวิสชาติ ฯลฯ ปทชาติเป็นต้น

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี้ ขยายความว่า ณตัจจัย ย่อมลง หลังชาติทั้งหลาย มีวิสชาติ รุขชาติ และปทชาติเป็นต้น

มีรูปวิเคราะห์ว่า วิโส จ รุโห จ ปโท จ วิสรุขปทา. วิสรุขปทา อาที ยสสาตี วิสรุขปทาที วิสชาติ ด้วย รุขชาติ ด้วย ปทชาติ ด้วย ชื่อว่า วิสรุขปท วิสรุขปทชาติ เป็นต้น ของชาติใดมีอยู่ เหตุอันชาตินั้น ชื่อว่า มีวิสรุขปทชาติเป็นต้น หลังวิสรุขปทชาติเป็นต้นนั้น ก็กสูตรนี้ ท่านกล่าวสูตรนี้ แยก

ออกต่างหาก จากสูตรก่อนว่า ธาตุยา ๆเปฯ โณ เพื่อการลงณปัจจัย หลังวิส รุชธาตุเป็นต้น ที่ไม่มีกัมม บพเป็นบพไกล้

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ปเวโส (ผู้เข้าไป) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปเวโส มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถแห่ง ปปุพพ วิส ปเวสเน (วิส ธาตุในความหมายว่า “เข้าไป” ลง ป อุปสรรคเป็นบพหน้า) นี้ ในเวลานั้นถือว่า ปวิสตีติ (บุคคล ย่อมเข้าไป) ลงณปัจจัยด้วยสูตรนี้ ตั้งณปัจจัยเป็นเหมือนการิตปัจจัย เมื่อลบนุพันธ์แล้ว ทำวูทธิ โดยนัยที่กล่าวแล้ว และตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โรโค (สิ่งเสียดแทง, ความเจ็บป่วย, โรค) ในอรรถแห่ง รุช โรเค (รุช ธาตุในความหมายว่า “เสียดแทง”) นี้ ในเวลานั้นถือว่า รุชชตีติ (ย่อมเสียดแทง) ลงณปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อลบนุพันธ์เป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอภัยสูตรว่า นมกรานมนตานํ ๆเปฯ มหิ ทำอาเทศ อักษร เป็นค้อักษร ด้วยสูตรว่า กคา จขานํ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุปปาโท (ผู้เกิดขึ้น) ปทธาตุ ลงอุปปลัคเป็นบพหน้า ในอรรถแห่ง ปท คติมติ (ปท ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ เมื่อลงณปัจจัยด้วยสูตรนี้ และทำวูทธิแล้ว ลงสิวิภัตติเป็นต้น ทำเปสทิสทวภาวะ

อุทาหรณ์ว่า ผสุโส (การกระทบ, ผัสสะ) ในอรรถแห่ง ผุส สมฺผุสเน (ผุส ธาตุในความหมายว่า “กระทบ”) นี้ ไม่ต้องทำวูทธิ เพราะมีพยัญชนะสังโยค เมื่อทำอาเทศ ผุส ธาตุเป็น ผสุส ด้วยสูตรเป็นต้นว่า กวจิ ธาตุ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในคัมภีร์นยาสะ เมื่อกำลังจะดำเนินการทำวูทธิ ด้วยสูตรว่า อสโยคนตสส ๆเปฯ เต ท่านไม่ทำวูทธิ ด้วยการใส่ผุสธาตุนั้นเข้าในขณิกาทิคณะ ทำอาเทศอักษรของผุสธาตุ เป็นอ้อักษรแล้ว กล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งการทำเทวภาวะส้อักษร

อุทาหรณ์ว่า โโอโก (ผู้พูด) ในอรรถแห่ง อจ วียตติยํ วาจาญํ (อจ ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ ลงณปัจจัย เมื่อลบนุพันธ์ และทำวูทธิแล้ว เมื่อทำอาเทศอ้อักษร เป็นก้อักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภาโว (ผู้เกิด, ผู้เป็นอยู่) ในอรรถแห่ง ภู สตตายํ (ภู ธาตุในความหมายว่า “เป็น”) นี้ เมื่อลงณปัจจัย และทำวูทธิ (อู เป็น โอ)แล้ว เมื่อทำอาเทศโออ้อักษร เป็นอวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อโย (การไป) ในอรรถแห่ง อย คติมติ (อย ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ เมื่อลบนุพันธ์ และทำวูทธิแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สมโพธิ (ผู้มีปัญญาตรัสรู้ชอบ) ในอรรถแห่ง สัมพุพ พุช โพนเน, พุช อวคเมน , พุช ภาณ (พุช ธาตุในความหมายว่า “รู้, เข้าใจ”) ลงสัมปัสคเป็นบทหน้านี้ เมื่อลงณปัจจย และทำวุทธิแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิหาโร (สถานที่อยู่, วัด, วิหาร) ในอรรถแห่ง วิพุพพ หร หรณ (หร ธาตุในความหมายว่า “นำไป”) ลงวิอุปัสคเป็นบทหน้านี้ เมื่อลงณปัจจย และทำวุทธิแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อักษรที่เป็นปัจจย ซึ่งท่านกระทำไว้แล้ว ด้วยสูตรว่า สพุพโต ญุตวาวิ วา และณอักษรที่เป็นปัจจย ซึ่งท่านกระทำไว้แล้ว ด้วยสูตรนี้ ย่อมเป็นไปในปงฺลึงค์

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคคาถาไว้ในคัมภีร์กัจจายนสารว่า

กิตกาภิเธยยลึงคา อियฺวณฺณา วราทิวโ

อปจฺจโย โณ ทฺตโย อิปจฺจโย ปุเม สियฺนติ.^{๕๙}

กิตกปัจจยคล้อยตามลึงค์ของเนื้อความที่กล่าวถึง,

อ ปัจจยที่ลงหลัง อ วิณณันตธาตฺ, อุ วิณณันตธาตฺ และ วร ธาตฺ

เป็นต้น, ณ ปัจจยที่ ๒ [คือ ณ ปัจจยที่ลงด้วยสูตรว่า วิส-รฺช-

ปทาทีโต ณ] และ อ ปัจจย พึงมีในปงฺลึงค์

ในคานานี้ มีอรรถาธิบายว่า กิตกา คือกิตปัจจยทั้งหลาย ตามลึงค์ที่ควรกล่าวถึง คือตามลึงค์ที่พึงกล่าว อปัจจย เป็นไปแล้วหลังอวิณณะ และอวิณณะ คือหลังอวิณณันตธาตฺ และอวิณณันตธาตฺ และอปัจจยตัวที่ ๒ ซึ่งลงหลังวรธาตฺเป็นต้น คือเป็นไปหลังอวิณณันตธาตฺทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้คือ วรธาตฺ และณปัจจยเป็นไปด้วยสูตรว่า ที่ลงด้วยสูตรว่า วิส ฯเปฯ ณ และอปัจจย พึงมีใช้ในปงฺลึงค์

๕๒๙-๖. สูตรนี้ว่า ภาเว จ (ลง ณ ปัจจยในภาวสาธนะ) ออกมาจากสูตรก่อน นัยแห่งการออกมานั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าณปัจจย ย่อมลงหลังธาตฺทั้งหลาย แม้ในภาวสาธนะ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอาการสัตตมี และอนุกัฏมณะ ขยายความว่า ณปัจจย ย่อมลงหลังธาตฺทั้งหลายทั้งปวง เพราะณศัพท์จากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ตามมาปรากฏในสูตรนี้ เพราะไม่มีข้อกำหนด และเพราะธาตฺศัพท์เป็นอธิการตามมา

^{๕๙} กัจจายนสาร คาถาที่ ๔๕

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ปาโก (การหุง) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปาโก ในอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า หุง) นี้ ในวจนัตถะว่า ปจเจเต ปจณนฺติ วา (อันเขาย่อมหุง หรือ การหุง) เมื่อลงณปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อลบนอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว ทำอาเทศจอักษร เป็นกอักษร ด้วยสูตรว่า กคา จขานํ ลงสิวิภัตติเป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า จาโค (การบริจาต) ในอรรถแห่ง จช หานิมฺหิ (จช ธาตุในความหมายว่า “สละ”) นี้ มีเพียงการอาเทศจอักษร เป็นคอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ยาโค (การบวงสรวง) ในอรรถแห่ง ยช เทวปฺชสาสงคฺทรรณทานธมฺเมสุ (ยช ธาตุในความหมายว่า “บวงสรวงเทพเจ้า, รวบรวม, ให้, ทรงไว้”) นี้

อุทาหรณ์ว่า โยโค (การประกอบ) ในอรรถแห่ง ยุช โยเค (ยุช ธาตุในความหมายว่า “ประกอบ”) วิธีสร้างรูปสำเร็จที่เหลือ มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นเกี่ยว

อุทาหรณ์ว่า ภาโค (การแบ่ง) ในอรรถแห่ง ภช เสวयी (ภช ธาตุในความหมายว่า “ช่องเสพ”) ภช ปฺลุกฺกรณ (ภช ธาตุในความหมายว่า “แยกไว้ต่างหาก”) วิธีการที่เหลือก็เหมือนกัน

อุทาหรณ์ว่า ปริทาโ (การเผา) ในอรรถแห่ง ปริปฺพุพ ทท ภาสฺมิกรณ (ทท ธาตุในความหมายว่า “ทำให้เป็นเถ้าถ่าน”) ลงปริอุปสัคเป็นบทรหน้า วิธีการที่เหลือก็เหมือนกัน

๕๓๐-๗. สูตรนี้ว่า กฺวิ จ (ลง กฺวิ ปัจจัยหลังธาตุ) ออกมาจากสูตรว่า สพฺพโต ๗เปฯ วา คือรูปสำเร็จทั้งหลาย ทั้งที่มีกัมมบทเป็นบทใกล้เคียง หรือไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้เคียง ที่อาทิวา ตกฺโร,วินโย อันท่านอาจารย์ ให้สำเร็จแล้ว เพราะลงอักษรถเป็นปัจจัย ญฺวปัจจัย ตฺปัจจัย และอาวปัจจัย หลังธาตุทั้งหลาย อันมีกัมมบทเป็นบทใกล้เคียง หรือไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้เคียง ด้วยสูตรนี้ว่า สพฺพโต ๗เปฯ วา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิวา สมฺภู พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงกฺวิปัจจัย หลังธาตุทั้งหลาย ทั้งปวง ทั้งที่มีกัมมบทเป็นบทใกล้เคียง หรือไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้เคียง จึงกล่าวสูตรว่า กฺวิ จ สัมพันธวิธานนา พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยิ และสัมปินฺทนะ ขยายความว่า ธาตุศัพท์ จากสูตรว่า ธาตุยา ๗เปฯ โณ ย่อมตามมาปรากฏในสูตรนี้ เพราะเหตุนั้น กฺวิปัจจัย ย่อมลงหลังธาตุทั้งปวงทั้งหลาย

อุทาหรณ์ว่า สมฺภู (ผู้เกิดขึ้น) ในอรรถแห่ง สฺพุพฺโ ภู สดตฺตายิ (ภู ธาตุ ย่อมเป็นไป ในความหมายว่า มี, เป็น) ลงอุปสัคเป็นบทรหน้า ในวจนัตถะว่า สมภวตฺติติ (ย่อมเป็น) เพราะอาศัยสูตรว่า ธาตุยา ๗เปฯ โณ ลงกฺวิปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อลบกฺวิปัจจัย ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้น เมื่อลบลสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า เสสโต ๗เปฯ ปี แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิภู (ผู้ปกครอง) ก็เหมือนอย่างนั้น

ก็อุทาหรณ์ว่า ภูชโค (ผู้ไปด้วยขन्द, ฐ) ในอรรถแห่ง ภูชศทพูปท คมฺ สปป คติมฺหิ (คมฺ ชาติ และ สปป ชาติ ในความหมายว่า “ไป” มีภุชศัพทเป็นบทใกล้เคียง) นี้ ในวจนัตถะว่า ภูเชน คจฉตีติ (ย่อมไปด้วยขन्द) ลงกวีปัจจย ด้วยสูตรนี้ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า ชาติวณตสส ฯเปฯ กวิมฺหิ และลบกวีปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สงฺโข (ผู้ขุด, หอยสังข์) ในอรรถแห่ง สปัพพ ขนฺ อวธารณ (ขนฺ ชาติใน ความหมายว่า “ขุด” ลง สํ อุปสัคเป็นบทหน้า) ในวจนัตถะว่า สฺกุญฺจ ขณตีติ (ย่อมขุด ด้วยตี) ลงกวี ปัจจย เมื่อลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ลบกวีปัจจย และลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๓๑-๘. สูตรนี้ว่า ฐราทีหิ รมโม (ลง รมม ปัจจยหลัง ฐ ชาติเป็นต้น) ออกมาจากสูตรว่า วิสฺรุช ฯเปฯ ณ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จมีอาทิว่า ปสโว เพราะลงณปัจจย หลังชาติ ที่ไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้เคียง ด้วยสูตรนี้ว่า วิสฺรุช ฯเปฯ ณ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย ที่ไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้เคียง เช่น ฐโม พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงรมมปัจจย หลังชาติที่ไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้เคียง เช่นใน ตัวอย่างมีอาทิว่า ฐโม จึงกล่าวสูตรว่า ฐราทีหิ รมโม อีกนัยหนึ่ง สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า ชาติลฺิง เคหิ ฯเปฯ ยา สัมพันธวรรณนา พึงรู้ได้โดยง่ายเทียบ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยิ ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียบ

อุทาหรณ์ว่า ฐโม (ธรรม) ในอรรถแห่ง ฐ ฐณ (ฐ ชาติในความหมายว่า “ทรงไว้”) นี้ ในวจนัตถะว่า ฐติ เตนาติ (สภาวะ ย่อมทรงไว้) ลงรมมปัจจย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบชาติวันตะ อันร อักษรเป็นขอบเขต ด้วยสูตรว่า รมฺหิ ฯเปฯ โน แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กมฺมํ (กรรม. การงาน) ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ชาติในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในวจนัตถะว่า กรียยตีติ (การงาน อันเขาย่อมทำ ลงรมมปัจจย เมื่อลบชาติวันตะ มีร อักษรเป็นขอบเขต แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๓๒-๙. สูตรนี้ว่า ตสฺสึลาทีสุ ฯเปฯ จ (ลง ณี, ตฺ และ อาวี ปัจจยในอรรถตสฺสึละเป็นต้น และอรรถอื่น [ในกัตตฺสาธนะ]) ออกมาจากสูตรว่า ชาติฺยา ฯเปฯ โณ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จมีอาทิว่า กุมภกาโร เพราะลงณปัจจย หลังชาติทั้งหลาย ที่มีกัมมบทเป็นบทใกล้เคียง ด้วยสูตรนี้ว่า ชาติฺยา ฯเปฯ โณ เมอามีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย ที่มีกัมมบทเป็นบทใกล้เคียง เช่น ปิยปสฺสึ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จมีอาทิว่า ปิยปสฺสึ ซึ่งมีกัมม บทเป็นบทใกล้เคียง ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงณปัจจย ตฺปัจจย และอาวีปัจจย หลังชาติทั้งหลายมี สํสชาติ ลงอุปสัคเป็นบทหน้า จึงกล่าวสูตรว่า ตสฺสึลาทีสุ ฯเปฯ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ฌปัจจัย ตุปัจจัย และอาวปัจจัย ย่อมลงในอรรถว่า ตัสสึล ตัทธัมม และตัสสาธุกาโร

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยวิสาธาระ วิสยิ และสัมปิณฑนะ ขยายความว่า ปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ฌปัจจัย ตุปัจจัย และอาวปัจจัย ย่อมลงในอรรถทั้งหลาย มีอรรถว่า ตัสสึล เป็นต้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปิยปลัสสี (บุคคล ผู้สรรเสริญบุคคลผู้เป็นที่รักเป็นปกติ) ก็ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปิยปลัสสี ในอรรถแห่ง ปิยสหุบุปพปุพพ สัส ปลัสเสน (สัส ธาตุในความหมายว่า “สรรเสริญ” ลง ป อุปสรรคเป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า

ปิย ปลัสสิตุ สึลล ยสสาติ (การสรรเสริญบุคคลผู้เป็นที่รัก เป็นปกติของพระราชาใด)

ปิยปลัสสนสิโลติ วา (อีกนัยหนึ่ง ผู้สรรเสริญผู้เป็นที่รักเป็นปกติ)

ปิยปลัสสนธมโมติ วา (อีกนัยหนึ่ง ผู้สรรเสริญผู้เป็นที่รักเป็นชนบธรรมเนียม)

ปิยปลัสเสน สาธุกาโรติ วา (อีกนัยหนึ่ง ผู้ตั้งใจทำการสรรเสริญบุคคลผู้เป็นที่รัก)

ลงฌปัจจัยด้วยสูตรนี้ ตั้งฌปัจจัยชื่อการิตะ เมื่อลบนอนุพันธ์ ไม่ต้องทำวุทธิ เพราะมี พยัญชนะสังโยคเป็นที่สุด เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า พรหมจารี (บุคคลผู้ประพฤติธรรมอันประเสริฐเป็นปกติ) ในอรรถแห่ง พรหมสหุบุปพ จร จรณ (จร ธาตุในความหมายว่า “ประพฤติ” มีพรหมศัพท์เป็นบทใกล้) นี้ พิงทราบรูปสำเร็จ มีเพียงการทำวุทธิเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ปสยหปวตตา (พระราชา ผู้ใช้อำนาจข่มเป็นปกติ, ผู้พูดใช้อำนาจ) ในอรรถแห่ง ปสยหสหุบุปพปุพพ วตุ วตตเน (วตุ ธาตุในความหมายว่า “หมุ่นไป” ลง ป อุปสรรคเป็นบทหน้า มีปสยหศัพท์เป็นบทใกล้) นี้ ในวจนัตถะว่า

ปสยห ปวตติตุ สึลล ยสสาติ วา (การดำเนินไปด้วยการข่มเป็นปกติของบุคคลใด)

ปสยห ปวตตณสิโล วา (อีกนัยหนึ่ง ผู้มีปกติดำเนินไปด้วยการข่ม)

ปสยห ปวตตณธมโม วา (อีกนัยหนึ่งผู้ดำเนินไปด้วยการข่มเป็นชนบธรรมเนียม)

ปสยห ปวตตเน สาธุกาโรติ วา (อีกนัยหนึ่ง ผู้ตั้งใจทำการข่มขู่)

เมื่อลงตุ้บัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลงสิวิภัตติ ทำอาเทศสระที่สุดของตุ้บัจจัย เป็นอาอักษร และลงสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สตฤปีตา ฯเปฯ โลโป จ เมื่อนำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อีกนัยหนึ่ง เป็นวจธาตุ ในความหมายว่า “สรรเสริญ” ลง ป อุปสรรคเป็นบทหน้า มีปสยหศัพทเป็นบทใกล้ ให้ลบที่สุดธาตุ และทำเทวภาวะ เพราะความที่ วจ ปสสเน นี้ เป็นธาตุในกลุ่มภูษาทิกณะ

อุทาหรณ์ว่า ภยทสสาวี (สมณ ผู้มีปกติเห็นภัย) ในอรรถแห่ง ภยสททุปบท ทิส เปกฺขเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า “เห็น” มีภยศัพทเป็นบทใกล้) ในวจนัตถะตามที่กล่าวแล้ว เมื่อลงอาวี บัจจัย เมื่ออาเทศทิสธาตุ เป็นทสส ด้วยสูตรมีอาทิวา กฺวจิ ธาตุ เป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๕๓๓-๑๐. สูตรนี้ว่า สททกฺขจลมนตฺตจฺจาทิธิ ญ (ลง ญ บัจจัยหลังธาตุที่มีอรรถว่า เปล่งเสียง, โกรธ, สั่นไหว และประดับ และธาตุจลาทิกณะ ในอรรถตัสสีละ เป็นต้น [ในกัตตุสาธนะ]) ออกมาจากสูตรว่า ตสสีลาทิสฺ ฯเปฯ วิ จ คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงรูปสำเร็จมีอาทิวา ปิยปัสสี เพราะลงณิ บัจจัย ตุ้บัจจัย และ อาวี บัจจัย ด้วยสูตรว่า ตสสีลาทิสฺ ฯเปฯ วิ จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิวา โฆสโน ในอรรถแห่งตสสีละ เป็นต้น ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงยุ บัจจัย ในอรรถแห่งตสสีละ เป็นต้น แม้ในอุทาหรณ์มีอาทิวา โฆสโน จึงกล่าวสูตรว่า สททกฺข ฯเปฯ ญ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิและวิสยิ ความหมายและรูปวิเคราะห์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเพียง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา โฆสโน (บุรุษผู้ปวดประกาศ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โฆสโน ในอรรถแห่ง ฆุส สทเท (ฆุส ธาตุในความหมายว่า “เปล่งเสียง”) ในวจนัตถะทั้งหลายมี วจนัตถะว่า ฆุสนสิโลติ (ผู้มีปกติปวดประกาศ) เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงยุ บัจจัย ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า อสโยคนตสฺส ฯเปฯ เต ทำวฺทธิ ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ เมื่อทำอาเทศยุ บัจจัย เป็นอน ด้วยสูตรว่า อนกา ญณฺวณฺ เป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภาสโน (บุรุษ ผู้กล่าวเป็นปกติ) ในอรรถแห่ง ภาส พยตฺติยฺ วาจาญ (ภาส ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ เมื่อลงยุ บัจจัย เป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โกรโน (บุรุษ ผู้มักโกรธ) ในอรรถแห่ง กฺธ โกเป (กฺธ ธาตุในความหมายว่า “โกรธ”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โรสโน (บุรุษ ผู้มักขุ่นเคือง) ในอรรถแห่ง รุส โรสเน (รุส ธาตุในความหมายว่า “โกรธเคือง”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กมปโน (บุรุษผู้ ห้วนไหวเป็นปกติ) ในอรรถแห่ง กปิ จลเน (จล ชาติในความหมายว่า “สั้นไหว”) นี้ เมื่อลงยฺปัจจัยแล้ว เมื่อสูตรว่า พยณฺชนเ จ ตามอยู่ ลงนิกคกิตอาคมที่ต่ออักษร ด้วยสูตรว่า นิคคหิตถจ เมื่อทำอาเทศนิกคหิต เป็นวัคคันตะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มณฑโน (บุรุษ ผู้ประดับเป็นปกติ) ในอรรถแห่ง มติ ภูสํย (มติ ชาติในความหมายว่า “ประดับ”) นี้ เมื่อลงยฺปัจจัย นิคคหิตาคม และทำอาเทศนิกคหิต เป็นวัคคันตะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิภูสโน (บุรุษ ผู้ตกแต่งเป็นปกติ) ในอรรถแห่ง วิบุพพ ภูส อลงกาเร (ภูส ชาติในความหมายว่า “ตกแต่ง” ลงวิอุปสัคคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วจโน (บุรุษ ผู้รุ่งเรื่องเป็นปกติ) ในอรรถแห่ง รุจ ทิตฺติมิหิ (รุจ ชาติในความหมายว่า “รุ่งเรื่อง”) นี้ ลงยฺปัจจัยแล้ว เมื่อทำวุทธิเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โชตโน (บุรุษ ผู้รุ่งโรจน์เป็นปกติ) ในอรรถแห่ง ชุต โชตเน (ชุต ชาติในความหมายว่า “รุ่งเรื่อง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วุฑฒโน (บุรุษ ผู้เจริญเป็นปกติ) ในอรรถแห่ง วฑฒ วฑฒเน (วฑฒ ชาติในความหมายว่า “เจริญ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๓๔-๑๑. สูตรนี้ว่า ปาราทิกมิมหา รุ (ลง รุ ปัจจัยหลัง คมฺ ชาติที่อยู่หลัง ปาร เป็นต้น ในอรรถตฺสสีละเป็นต้น) ออกมาจากสูตรว่า ตสสีลาทิสฺ ๒เปฯ วิ จ การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า รุ ปัจจัย ย่อมลงหลังจากคมฺ ชาติ มีปารศัพทเป็นบทหน้านี้ ในอรรถแห่งตสสีละเป็นต้น

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยิ ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ปาร ศัพทเป็นต้นมีอยู่แก่ศัพทใด ศัพทนั้นชื่อว่า ปาราทิกิ (ศัพทมี ปาร เป็นต้น), ในอุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิวา อนฺตคุ, เวทคุ (นี้) มีอนตศัพท และเวทศัพท เป็นบทหน้า คมฺ ชาติหลัง ปาร ศัพทเป็นต้น ชื่อว่า ปาราทิกมิ หลังคมฺ ชาติที่อยู่หลังปารศัพทเป็นต้นนั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ภาวปารคุ (ผู้ถึงฝั่งแห่งภพเป็นปกติ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภาวปารคุ ในอรรถแห่ง ภาวปารสทฺทูปพท คมฺ สปป คติมิหิ (คมฺ ชาติในความหมายว่า “ไป” มีภาวปารศัพทเป็นบทหน้า) นี้ ในเวลานัดละมีอาทิวา ภาวปาริ คนตุ สิลฺ ยสฺสาติ (การไปสู่ฝั่งแห่งภพมีอยู่แก่บุคคลใดเป็นปกติ) เพาะอาศัยสูตรว่า ตสสีลาทิสฺ ๒เปฯ วิ จ ลงรฺปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลง

รอนุพันธ์ พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า รมติ รนโต ฯเปฯ โน ลงสิวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ หิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อนตฺถุ (ผู้ไปสู่ที่สุดเป็นปกติ, พระอรหันต์), เวทฺฐุ (ผู้ถึงความยินดีเป็นปกติ) มีนัยที่กล่าวแล้ว

อุทาหรณ์ของกัศัพทว่า ปารจฺคโต ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถแห่ง ปารสทฺหุปฺปทฺมฺ สปป คติมฺหิ (คฺมฺ ธาตุในความหมายว่า “ไป” มีปารศัพท์เป็นบทใกล้เคียง) นี้ ในวจนัตถะว่า ปารี คจฺฉตีติ เมื่อคฺมฺธาตฺ มีปารศัพท์เป็นบทเคียงแม้มีอยู่ ไม่ต้องรูปจจัย ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งอรรถว่าตสฺสึลเป็นต้น เพราะอาศัยคำว่า ภาวกฺมฺเมสุ ลงตปจฺจย ในกัตฺตฺสาธนะ ด้วยสูตรว่า พุชฺคมาทิตฺเถ กตฺตริ เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า สาสทิสฺโต ฯเปฯ ภูโ จ, ขนาทิน ฯเปฯ ติมฺหิ จ ลงพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า คมฺขนฺนรมาทินฺนโต เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อนุคามิ (ผู้มีการติดตามเป็นปกติ) เมื่ออรรถแห่งตสฺสึลเป็นต้น แม้มีอยู่แก่คฺมฺธาตฺนั้นนั้นแหละ ที่ลงอนุอุปสัคเป็นบทหน้า ไม่ต้องลงรูปจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีคฺมฺธาตฺอยู่หลังปารศัพท์เป็นต้น ลงณิปจฺจย ด้วยสูตรว่า ตสฺสึลาทิสฺสุ ฯเปฯ วิ จ เมื่อลงณอนุพันธ์ ทำวृทธิ และลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๓๕-๑๒. สูตรนี้ว่า ภิกฺขาทิตฺ จ (ลง รฺ ปจฺจยหลังธาตฺภิกฺขาทิตฺคณฺเฑในอรรถตสฺสึลเป็นต้น [ในกัตฺตฺสาธนะ]) ออกมาจากสูตรว่า ปาราทฺิ ฯเปฯ รฺ การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียบ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และอนุกัถฺคณฺเฑ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ภิกฺขุ (ผู้ถึงฝั่งแห่งภพเป็นปกติ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภิกฺขุ ในอรรถแห่ง ภิกฺข ยาจเน (ภิกฺข ธาตุในความหมายว่า “ขอ”) นี้ ในวจนัตถะว่า ภิกฺขนฺสึโลติ (ผู้ขอเป็นปกติ) เพราะอาศัยสูตรว่า ตสฺสึลาทิสฺสุ ฯเปฯ รฺ ลงรูปจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงรอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า รมติ ฯเปฯ โน รัสสะอุอักษร เป็นอุอักษร ด้วยกฺวจ ธาตฺสูตร เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิญญู (ผู้รู้แจ้งเป็นปกติ) ในอรรถแห่ง วิปฺพ ญา อวโพนฺเ (ญา ธาตุในความหมายว่า “รู้” ลงวิอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๓๖-๑๓. สูตรนี้ว่า หนตฺยาทินฺ ญโก (ลง ญกฺ ปจฺจยหลัง หน ธาตุเป็นต้นในอรรถตสฺสึล [ในกัตฺตฺสาธนะ]) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตสฺสิ ฯเปฯ วิ จ, ภิกฺขาทิตฺ จ การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้ง่ายโดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วเทียบ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ฌก ปัจจัย ย่อมลงหลังธาตุทั้งหลาย เหล่านี้ คือ หนธาตุ ในอรรถแห่งตสสี่ลเป็นต้น

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสย

อนึ่ง ในสูตรนี้ ฌกฐีวิภคตี (หนตยาทีน) ย่อมเป็นไปในอรรถแห่งปัญจมีภคตี หรือสัมมันธ ฌกฐีวิภคตีเข้ากับบทว่า อนเต (ในที่สุด) หนธาตุ เป็นต้น ของธาตุเหล่าใด เหตุั้น ธาตุเหล่านั้น ชื่อว่า หนตยาทีน หลัง หรือในที่สุดแห่งหนธาตุเป็นต้น และ ในคำว่า หนตี นี้ ท่านแสดงธาตุด้วยตัวอักษรเป็น ที่สุด ตสสี่ลาคัพท ตามมาปรากฏในสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อาฆาตุโก (ผู้ฆ่าเป็นปกติ, ผู้มีปกติเบียดเบียน) ก็บรรดา อุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อาฆาตุโก ในอรรถแห่ง อาปุพพ หน หีสาคตีสุ (หน ธาตุในความหมาย ว่า เบียดเบียน และไป ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ เพราะอาศัยสูตรว่า ตสสี่ลาคัพท ๗เปฯ วิ จ ลงฌก ปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ตั้งฌกปัจจัยชื่อการิตะ เมื่อลบนอนุพันธ์แล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ฌมทิ รนชสส ๗เปฯ ฌนสุ ทำอาเทศหนธาตุ เป็นฆาต ด้วยสูตรว่า หนสส ฆาโต เมื่อลงสิวิภคตีเป็นต้นแล้ว พึงทราบ รูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า การุโก (ผู้มีปกติกระทำการงาน, ช่างศิลปะ) ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุ ในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ลงฌกปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบนอนุพันธ์ และทำวุทธิเป็นต้น โดยนัย ที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๓๗-๑๔. สูตรนี้ว่า ฌ นิคคหิตํ ปทนเต (ฌ อาคมที่อยู่หลังอุปบทยอมถึงความ เป็น นิคคหิต) ออกมาจากสูตรว่า สณณายมนุ คือ เมื่อชื่อ อันท่านรู้อยู่ ท่านอาจารย์ ย่อมลงอักษรเป็น ปัจจัย และลงนุอักษรเป็นอาคมที่สุดแห่งบทใกล้ ด้วยสูตรว่า สณณายมนุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความ เป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิวา อรินทโม ย่อมมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จ ว่า อรินทโม ย่อมมีได้ เพราะลงนุอักษรเป็นอาคมที่สุดบทใกล้ และทำอาเทศนุอักษรอาคมนั้น เป็น นิคคหิต แล้วอาเทศนิคคหิต เป็นวัคคันตะ จึงกล่าวสูตรว่า ฌ ๗เปฯ ปทนเต

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการี การิยะ และอาธารสัตตมี ขยายความว่า ฌกอักษร อยู่ที่ สุด บทใกล้ ย่อมถึงการอาเทศ เป็นนิคคหิต

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อรินทโม (ผู้ข่มศัตรู) อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น มีนัยที่กล่าว แล้วนั้นเทียว

๕๓๘-๑๕. สูตรนี้ว่า สัหนณญา ๗เปฯ โฆ (ลง ร ปัจจัยหลัง หน ธาตุซึ่งมี สั อยู่หน้าและ หลังธาตุอื่น และ[อาเทศ หน ธาตุ]เป็น ฆ) ออกมาจากปัจจัยวิธีการกสูตรมีอาทิวา ธาตุยา ๗เปฯ โณ คือ ท่านอาจารย์กล่าวแล้วว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิวา กุมภกาโร (ช่างปั้นหม้อ) ย่อมสำเร็จได้ ด้วย

การลงปัจจัยทั้งหลายมีณปัจจัยเป็นต้น อันเป็นวิธีในกัตตสาธนะ ด้วยสูตรทั้งหลายมีอาทิวา ชาติยา ฯเปฯ โณ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิวา สโฆ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิวา สโฆ เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงปัจจัย และเพราะอาเทศหนธาตุ เป็นข จึงกล่าวสูตรว่า สหณณยา ฯเปฯ โฆ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าการปัจจัย ย่อมลงหลังธาตุนี้ คือหนธาตุ หรือหลังธาตุตัวอื่น และอาเทศหนธาตุ เป็นขอักษร

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า สหณา แสดงอวธิ คำว่า อนุยา แสดงอวธิ คำว่า วา แสดงสัมปณนนะ คำว่า โโร แสดงวิสัย คำว่า โฆ แสดงการี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา สโฆ (ผู้เข้าถึงกรรมที่พร้อมเพรียงกัน, สงฆ์) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สโฆ ในอรรถแห่ง สปุพพ หน หีสาคตีสู (หน ธาตุในความหมายว่า “เบียดเบียนและไป” ลง ส อุปสรรคเป็นบทหน้า) นี้ ในเวลานัดจะว่า สมคคัม กมมัม สมมุปกจฉตติ (บุคคล ผู้ที่เข้าถึงกรรม โดยพร้อมเพรียงกัน) ลงปัจจัย และทำอาเทศหนธาตุ เป็นข ด้วยสูตรนี้ ลบริอักษรที่เป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า รมหิ ฯเปฯ โน ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็อุทาหรณ์ว่า ปริกขา (คูเมือง) ในอรรถแห่ง ปริกขุพ ขนุ อวทารณ (ขนุ ธาตุในความหมายว่า “ขุด” ลงปริอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ในเวลานัดจะว่า สมนตโต นครสุส พาหิเร ขณตติ (พื้นที่ อันชนขุดไว้ในภายนอกแห่งพระนครโดยรอบ) ลงปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบที่สุดธาตุและรอนุพันธ์แล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงอาปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิตถิมโต ฯเปฯ โย เมื่อลงสิวิภตติ และลบสิวิภตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อนุตโก (ผู้กระทำที่สุด, มัจจุราช) ในอรรถแห่ง อนุตสทหุป ปท กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ” มีอนุตคัพท เป็นบทใกล้) นี้ ในเวลานัดจะว่า อนุต กโรตติ (บุคคล ย่อมกระทำที่สุด) ลงปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อลบริอักษรที่เป็นอนุพันธ์เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ของกิตัพทว่า อุปฆาโต (การเบียดเบียน) ก็อุทาหรณ์นั้น มีต้องลงปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะความที่แห่งธาตุ คือ หนธาตุ ลงมอุปอุปสัคเป็นบทหน้า นี้ ไม่ได้ลงอุปสัคเป็นบทหน้า ในเวลานัดจะว่า อุปหนน (การเบียดเบียน, การเข้าไปทำลาย) เพราะอาศัยสูตรว่า วิส ฯเปฯ ณ ลงปัจจัยในภาวสาธนะ ด้วยสูตรว่า ภาเว จ ตั้งปัจจัย ชื่อการิตะ เมื่อลงณอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๓๙-๑๖. สูตรนี้ว่า รมหิ รนโต ราหิ โน (พยัญชนะที่สุดธาตุและ ร อนุพันธ์ซึ่งอยู่ต้นปัจจัยย่อมไม่ปรากฏรูป ในเพราะปัจจัยซึ่งมี ร เป็นอนุพันธ์) ออกมาจากสูตรทั้งหลาย อันเป็นปัจจัยวิธี

การกที่ประกอบด้วยรอักษรเป็นอนุพันธ์ และอันเป็นอาเทศวิธีการกที่ประกอบด้วยรอักษรเป็นอนุพันธ์ ทุกสูตร คือท่านอาจารย์ ย่อมลงปัจจัยทั้งหลายอันมีรอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า ปา ราทิ ฯปา ฐ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปารคุ (และ) บยอมทำอาเทศ(ธาตุ)ทั้งหลาย อันมีรอักษร เป็นอนุพันธ์ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ทิฏโฐ ด้วยสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า สาสทิสโต ฯปา ฐโ จ เมื่อ คำถามว่า ก็เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ปารคุ เหล่านั้น พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะปัจจัยที่มีรอักษรเป็นต้น ที่ประกอบกับรอักษรเป็นอนุพันธ์ หน ปลาย ลพยัญชนะที่สุดธาตุที่มีรอักษรเป็นขอบเขต และลวรอักษรที่เป็นอนุพันธ์ ในเพราะการอาเทศ ที่ประกอบกับรอักษรเป็นอนุพันธ์ หนปลาย ลวรอักษรอันเป็นขอบเขต ของพยัญชนะที่สุดธาตุ ทั้งหลาย อันมีรอักษรเป็ยของเขต รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ จึงกล่าวสูตรว่า รมทิ รน โโต ฯปา โน

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยนิมิตตสัตตมี การี ตัพพิเสสนะ และการิยะ ขยายความว่า ใน เพราะรอักษร คือปัจจัยที่มีรอักษรเป็นอนุพันธ์ ลปธาตะวันตะอันมีรอักษรเป็นขอบเขต ลวรอักษรเป็น อนุพันธ์ อันเป็นขอบเขตทั้งปวง

ในคำว่า รมทิ นี้ ท่านแสดงรูปวิเคราะห์ไว้ว่า รอักษร เป็นอนุพันธ์ ของปัจจัยทั้งหลายมี ปัจจัยที่มีรอักษรเป็นต้น และอาเทศทั้งหลายมีอาเทศเป็นริฎฐเป็นต้น เพราะเหตุานั้น ปัจจัยและอาเทศ เหล่านั้น ชื่อว่า โร ในเพราะปัจจัยที่มีรอักษรเป็นอนุพันธ์หนปลายนั้น รอักษรในคำว่า รนโต เป็น อักษรที่เกิดจากสนธิวิธี ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า อนโต แปลว่า ที่สุด ในคำว่า ราทิ นี้ ท่านแสดงรูปวิ เคราะห์ไว้ว่า รอักษร เป็นต้น คติเป็นขอบเขต ของธาตุทั้งหลายเหล่าใด เหตุนั้น ธาตุทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า ราทิ คำว่า ราทิ นี้ เป็นพหุพพิหสมาสประเภทตักคุณสังวิญญาณ (หมายเอาพยัญชนะทั้งของ ที่สุดธาตุ และพยัญชนะที่เป็นอนุพันธ์) สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

รมาโท อาทิสทโท ตุ มรียาทตถวาจโก

ตคฺคุโนติ จ โส เถยโย โรปี เตเนว ลุปเต.

อนึ่ง อาทิสัพท มรคํว่า รมาทินัน เป็นศัพท์ความหมายว่า

ว่าเขตแดน และคำว่าราทินันเป็นตักคุณสังวิญญาณพหุพพิหสมาส

เพราะเหตุตนเอง แม้อักษรที่เป็นอนุพันธ์ ก็ย่อมถูกลบไปด้วย

ส่วนในคัมภีร์นยาส ท่านวิเคราะห์ศัพท์ไว้ โดยมีเอกวจนะเป็นที่สุด ด้วยอำนาจอุปลักขณ นัย (นัยที่กล่าวไว้พอเป็นตัวอย่าง แต่ถือเอาสิ่งอื่นๆ ทั้งหมด) ว่า รกาโร เอตสส อตถิติ โร (รอักษร มี อยู่แก่ปัจจัยนั้น เหตุนั้น จึงชื่อว่า โร รอักษรนั้น เป็นขอบเขตของธาตุใด เหตุนั้น ธาตุนั้นจึงชื่อว่า ราทิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อนุโตโก (ผู้กระทำที่สุด, มัจจุราช), ปารคฺ (ผู้ถึงฝั่ง) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อนุโตโก หลังกรธาตุ อันมีอนตศัพท์เป็นบทโกไล์ ลงรูปปัจจัย ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ อันมีรอักษรเป็นขอบเขต และรอักษรเป็นอนุพันธ์ อันเป็นขอบเขต (รอักษรที่สุดธาตุ และรอักษรเป็นอนุพันธ์) ด้วยสูตรนี้ แล้วนำอักษรมาประกอบกับออักษร เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปารคฺ หลังคมธาตุ อันมีปารศัพท์เป็นบทโกไล์ ลงรูปปัจจัย ในเพราะออักษรมีรอักษรเป็นอนุพันธ์เป็นปัจจัยหนปลาย เมื่อลบพยัญชนะที่สุดธาตุ อันมีรอักษรเป็นขอบเขต และรอักษรเป็นอนุพันธ์ อันเป็นขอบเขต (ม ของ คม + ร ของ รุ) ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สดฺธา (ผู้สั่งสอน) ในอรรถแห่ง สาส อนุสติภูมิหิ (สาส ธาตุในความหมายว่า “พราสาทอน”) นี้ ในเวลานัดจะว่า สาสตีติ (บุคคล ย่อมพราสาทอน) หลังสาสธาตุ ลงรูปปัจจัย ด้วยสูตรว่า สาสาที่หิ รตฺถุ เมื่อลบพยัญชนะที่สุดธาตุ อันมีสอักษรเป็นขอบเขต และรอักษรเป็นอนุพันธ์ อันเป็นขอบเขต (ส ของสาส + ร ของรตฺถุ) เมื่อลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง แล้วลงสิวิภัตติเมื่อทำอาเทศออักษร เป็นออักษร และลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สดฺธูปิตาทิน ๗เปฯ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทิฏฺโฐ (อันบุคคลเห็นแล้ว) ในอรรถแห่ง ทิส เปกฺขเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า “เห็น”) นี้ ทำอาเทศปัจจัยเป็นวิภูจ ด้วยสูตรว่า สาส ๗เปฯ วิภูจ จ ทำอักษรเป็นอนุพันธ์เป็นขอบเขต และพยัญชนะที่สุดธาตุ อันเป็นขอบเขต ให้เป็นวิภูจอาเทศ ด้วยสูตรนี้ แล้วลบพยัญชนะที่สุดธาตุ อันมีสอักษรเป็นขอบเขต และรอักษรเป็นอนุพันธ์ อันเป็นขอบเขต (ส ของทิส + ร ของวิภูจอาเทศ) ลบสระหน้าและทำความเป็นปกติสระหลัง เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๔๐-๑๗. ท่านพระมหากัจจนเถระ ครั้นแสดงกิตปัจจัย ตามสมควรแก่ปริภาสาสูตรว่า กตฺตริ กิต ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงกิจปัจจัย ตามสมควรแก่ปริภาสาสูตรว่า อญฺเณ กิต จึงกล่าวสูตรที่

งหลายมีอาทิวา ภาวณฺเณสุ ตพฺพานียา (ลง ตพฺพ และ อนีย ปัจจัยหลังธาตุในภาววจก และกรรมวจก), โณย จ (ลง ญย ปัจจัยและปัจจัยอื่นในภาววจกและกรรมวจก), กรฺมทา ริจฺจ (ลง ริจฺจ ปัจจัยหลัง กร ธาตุในภาวสาธนะและกรรมสาธนะอีกด้วย), กรโต วิริยา (เมื่ออิตถิลิงค์ หรือลิงค์ที่มีใช่อิตถิลิงค์ปรากฏอยู่ ลง วิริย ปัจจัยหลัง กร ธาตุ)

นัยแห่งการออกมาของสูตรเหล่านี้ พึงรู้ได้ง่าย ด้วยอนุสนธินี้นั้นเทียว

สูตรว่า ภาว ๆเปฯ นียา นี้มี ๒ บท แสดงด้วยอาสารัตตมี และวิสัย ขยายความว่า ปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ตพพปัจจัย และอนียปัจจัย ย่อมลงในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ ภาววาจก และกัมมวาจก

ภาวะด้วย กัมมด้วย ชื่อว่า ภาวกมม ในภาวะและกัมมนั้น และท่านกล่าวถึงธรรมและกรรม ในความไม่มี (วุตตยจ ฐมมกมม อนตถิยนติ) ตพพปัจจัยด้วย อนียปัจจัยด้วย ชื่อว่า ตพพานียา

อุทาหรณ์ว่า ภวิตัพพ (พึงเป็น) ในอรรถแห่ง ภู สุตตาย (ภู ธาตุในความหมายว่า “เป็น”) นี้ ในวจนัตถะว่า ภาวนิ (ความเป็น) ลงตพพปัจจัย ในภาวสาธนะ ด้วยสูตรนี้ ลงอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร เพราะอาศัยสูตรว่า อสโยคนตสส ๆเปฯ เต ทำวุทธิ (อุ เป็น โอ) ด้วยสูตรว่า อณณเส จ ทำอาเทศโออักษร เป็นอด้วยสูตรว่า โอ อว สเร ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ตั้งเป็นนาม ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ว่า ตทิตสมาส ๆเปฯ จ เพราะความเป็นศัพท์มีกิจปัจจัยเป็นที่สุด เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า โยนิ นิ นบุสเกหิ, อโต นิจจํ เมื่อทำอาเทศสิวิภัตติ เป็นอ ด้วยสูตรว่า สี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

แม้ในอุทาหรณ์ว่า ภาวนีย (พึงเป็น) นี้ มีเพียงการลงอนียปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า อาสิตัพพ (อันท่านพึงพักอยู่) ในอรรถแห่ง อาส อุปเวสเน (อาส ธาตุในความหมายว่า “เข้าใกล้, พักอยู่”) เมื่อลงตพพปัจจัยแล้ว ลงอักษรเป็นอาคม

อุทาหรณ์ว่า อาสนีย (อันบุคคลพึงพักอยู่) นี้ มีเพียงการลงอนียปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ปชชิตัพพ (อันเขาพึงถึง) ในอรรถแห่ง ปท คติมติ (ปท ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ลงตพพปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร ลงยปัจจัยเพื่อการสำเร็จรูปในภาววาจก ด้วยสูตรว่า ภาวกมมเมสุ โย ทำอาเทศยปัจจัยพร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า ตสส จวคค ๆเปฯ สส ทำเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปร ๆเปฯ เน เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

แม้ในอุทาหรณ์ว่า ปชชนีย (อันเขาพึงถึง) นี้ ก็ยนี้แหละ มีเพียงการลงอนียปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ปจิตัพพ (อันเทวทัตพึงหุง) ในอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า “หุง”) นี้ ลงอักษรเปแนอาคม ด้วยสูตรว่า ยถา ๆเปฯ โร ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า ปจจนิย (อันเทวทัตพึงหุง) ลงอนียปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า กตตพพ์ ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ลงตพพ์ปัจจัย เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า นมกรานมนตานํ ฯเปฯ มหิ, กรสส จ ตตต์ ตุสมิ ทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นต่ออักษร ด้วยสูตรว่า ตุตุนตพเพสุ วา ลงสิวิภัตติเป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า กรณีย ในอรรถแห่ง กร กรณ นั้นนั่นแหละ เมื่อลงอนียปัจจัยแล้ว ทำอาเทศพยัญชนะ เป็นณ ด้วยสูตรว่า รหาทิโต ณ ลงสิวิภัตติเป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า คนตพพ์ คมฺ สปป คติมฺหิ (คมฺ ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ลงตพพ์ปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นนอักษร ด้วยสูตรว่า คมขนหนาทีนํ ตุตพพาทีสุ น แล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คมนีย ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเอง เมื่อลงอนียปัจจัยเป็นต้นแล้ว พิงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า วชิตพพ์, วชนีย, รमितพพ์ และ รมนีย ย่อมไม่ปรากฏในคัมภีร์นยาสะเป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า วชิตพพ์ (การถึงก่อน) ในอรรถแห่ง วช คติมฺหิ (วช ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ลงตพพ์ปัจจัย และลงออักษรเป็นอาคม อุทาหรณ์นอกนี้ ลงอนียปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า รमितพพ์ อันบุคคลพึงยินดี) ในอรรถแห่ง รมุ กิฬาย, รมุ รมนเ ว (รมุ ธาตุในความหมายว่า “เล่นเพลิดเพลิน” หรือ รมุ ธาตุในความหมายว่า “ยินดี”) นี้ เพียงทำอาเทศนอักษรเป็นณอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในเรื่องตพพ์และอนียปัจจัยนี้ ท่านอาจารย์กล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ว่า

ภวิตพพ์ทำ นิจจํ สพพณฺณวรสาสเน

ปฺธเมกวโจ ภาว วาจกณฺจ นฺปุสเก.^{๖๐}

ผู้มีปัญญาพึงแสดงว่า บทว่า ภวิตพพ์ ประกอบด้วยปฐมา

วิภัตติ เอกพจน์ และเป็นนปุงสกลิงค์ภาวาวจากแนนอน ในศาสนา

อันประเสริฐของพระสัมพันธูปัญญา บัณฑิตพึงประกอบกับบท[อนภีหิต

กัตตา]ที่มีตติยาวิภัตติอยู่หลัง และศัพท์ว่า เอว เป็นต้น”

^{๖๐} นิตติพท. หน้า ๔๒๓

คานานี้ มีความหมายว่า บทว่า ภวิตพฺพํ คือ บทว่า ภวิตพฺพํ ในศาสนา อันประเสริฐของ พระสัพพัญญู เป็นปฐมวิภัติเอกวจนะ คือ เป็นบทประกอบด้วยปฐมวิภัติเอกวจนะ และเป็นภาว วาจกอย่างแน่นนอน และย่อมมีในนปฺงสกะ คือในนปฺงสกลิงค์

อกมฺมเกหิ ธาตุหิ ภาเว กิจจา ภานฺติ เต

สกมฺมเกหิ กมฺมตฺเถ อรหสฺสกุทฺถทีปกา.^{๖๑}

(ในบรรดาอรรถที่เป็นภาวสาธนะและกรรมสาธนะนั้น)

ลงกิจจปัจจัยเหล่านั้นหลังอกรรมกธาตุในภาววาจก

ลงกิจจปัจจัยหลังสกรรมกธาตุในกรรมวาจก

กิจจปัจจัยแสดงความหมายว่า สมควร และสามารถ

ในคานานี้ ประกอบความว่า กิจจปัจจัยทั้งหลาย ที่เป็นไป อกรรมธาตุทั้งหลาย ย่อมลงใน ภาววาจก กิจจะทั้งหลาย คือ กิจจปัจจัยทั้งหลาย ที่เป็นไป สกรรมธาตุทั้งหลาย ย่อมลงในกัมมวาจก (และ) กิจจปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น ยังเป็นปัจจัยที่แสดงความหมายของอรรถ (สมควร, เหมาะสม) และ ความสามารถ

ในภาววาจก มีอุทาหรณ์ เช่น ภวิตพฺพํ มีความหมายว่า อันเขาสมควรเพื่อเป็นอยู่ สามารถ เพื่อเป็นอยู่

ในกัมมวาจก ในปฺงลิ่งค์ มีอุทาหรณ์ เช่น อภิภวิตพฺพโ พ มีความหมายว่า ความโกรธอันบัน ทิตพึงสามารถเอาชนะได้

ในอิติลิ่งค์ มีอุทาหรณ์ เช่น อภิภวิตพฺพา, อภิภวิตฺุ อรหา, อภิภวิตฺุ สกฺกณฺเวยยา มี ความหมายว่า ตัณหาอันบุคคลควรเอาชนะ

ในนปฺงสกลิ่งค์ มีอุทาหรณ์ เช่น อภิภวิตพฺพํ, อภิภวิตฺุ อรหํ, อภิภวิตฺุ สกฺกณฺเวยยํ มี ความหมายว่า ความทุกข์อันบุคคลพึงเอาชนะ

กิจจา ธาตุหฺยกมฺเมหิ ภาเวเวว นปฺสเก

ตทนต์ตา ปายโต กมฺเม สกมฺเมหิ ติลิ่งคิกกา.^{๖๒}

(ในบรรดาอรรถที่เป็นภาวสาธนะและกรรมสาธนะนั้น)

กิจจปัจจัยทั้งหลาย ที่ลงหลังอกรรมธาตุทั้งหลาย

^{๖๑} นิตฺติปท. หน้า ๔๒๓

^{๖๒} นิตฺติปท. หน้า ๔๒๓

ในภาววาก เป็นนปุงสกลิงค์เท่านั้น กิจจปัจจัยที่ลงหลัง

สกัมมธาตุทั้งหลาย โดยมาก เป็นกัมมวาก และเป็นได้สามลิงค์

คาถานี้ มีความหมายว่า กิจจปัจจัยทั้งหลาย ที่ลงหลังอัมมธาตุทั้งหลาย ย่อมใช้ในภาววากเท่านั้น และเป็นไปในนปุงสกลิงค์เท่านั้น สกัมมธาตุ อื่นจากอัมมธาตุ ที่มีกิจจปัจจัยเป็นที่สุด โดยมาก คือโดยส่วนมาก ย่อมใช้ในกัมมวาก ทั้งยังเป็นได้ทั้งสามลิงค์

๕๔๑-๑๘. สูตรนี้ว่า โณย จ (ลง ญย ปัจจัยและปัจจัยอื่นในภาววากและกรรมวาก)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยิ และสมุจจยะ ขยายความว่า ภาว-กัมมศัพท์ตามมาปรากฏ ในสูตรนี้ ฉะนั้น หลังธาตุทั้งหลายทั้งปวง ลงญยปัจจัยในภาววากและกัมมวาก

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า การิย (ท่านต้องกระทำกิจ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า การิย ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ เพราะอาศัยสูตร ติดกันไม่มีระหว่าง ในวจนัตถะว่า กาทพฺพนฺติ (กิจอันท่านต้องทำ) ลงญยปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ตั้งญยชื่อ การิตะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลบนอักษรที่เป็นอนุพันธ์ ทำวูทธิ ลงอิอักษรเป็นอาคม ลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เจยยิ (ทรัพย์ อันเขาพึงสั่งสม) ในอรรถแห่ง จิ จเย (จิ ธาตุในความหมายว่า “สั่งสม”) นี้ ในวจนัตถะว่า เจตพฺพนฺติ (สิ่งที่บุคคลพึงสั่งสม) ลงญยปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อตั้งญยชื่อการิตะ ลบนอนุพันธ์ และทำวูทธิ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอักษรสทิสเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปรเทวภาโว จาเน เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เนยยิ (วัตถุอันบุคคลพึงนำไป, สัตว์ อันท่านพึงนำออกจากทุกข์ = พึงสั่งสอน) ในอรรถแห่ง นี้ ปาปุณฺเณ (นี้ ธาตุในความหมายว่า นำไป), นี้ นเย (นี้ ธาตุในความหมายว่า “นำไป”) นี้ ในวจนัตถะว่า เนตพฺพนฺติ (อันบุคคลพึงนำไป, นำออกจากทุกข์ = พึงสั่งสอน) เมื่อลงญยปัจจัย ด้วยสูตรนี้แล้ว ตั้งญยชื่อการิตะ เมื่อลบนอนุพันธ์ ทำวูทธิ และทำอักษรสทิสเทวภาวะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ภาเตยยิ, ทิฏฺเฐยยิ, ปตฺเตยยิ เป็นผลของจศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภาเตยยิ (อันบุคคลพึงทราบ/เข้าใจ) ในอรรถแห่ง ภา อวโพธเน (ภา ธาตุในความหมายว่า “เข้าใจ”) ในวจนัตถะว่า ภาตพฺพนฺติ (อันบุคคลพึงทราบ/เข้าใจ) เมื่อลงเตยยิปัจจัย ด้วยจศัพท์แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทิฏฺเฐยยิ (วัตถุอันเขาพึงเห็น) ในอรรถแห่ง ทิส เปกฺขเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า “เห็น”) นี้ ในวจนัตถะว่า ปสฺสิตพฺพนฺติ (วัตถุอันเขาพึงเห็น) ลงเตยยิปัจจัย ด้วยสูตรนี้

ทำอาเทศอักษรแห่งเตยยปัจจย เป็น ริฎุจ ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า สาสทิสโต ฯเปฯ ริฎุจ จ เมื่อลพบพยัญชนะที่สุดธาตุ อันมีรอักษรเป็นขแบเขต และลพบรอักษรอันเป็นของเขตแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปตเตยย (อันบุคคลพึงบรรล) ในอรรถแห่ง ปท คติมหิ (ปท ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ในวจนัตถะว่า ปตตพพนติ (อันบุคคลพึงบรรล) ลงเตยยปัจจย ด้วยจศัพท์ เมื่อลพบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ภูเขาทิน ฯเปฯ ทวิ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๔๒-๑๙. สูตรนี้ว่า กรมหา ริจจ (ลง ริจจ ปัจจยหลัง กร ธาตุในภาวสาธนะและกรรมสาธนะอีกด้วย).

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสัย ภาวกมมศัพท์ตามมาปรากฏในสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า กิจจ (หน้าที่) ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในวจนัตถะว่า กรณียนติ (สิ่งที่ต้องทำ) เพราะอาศัยสูตรว่า ภาวกมเมสุ ตพพานียาลงริจจปัจจย ด้วยสูตรนี้ ลพบพยัญชนะที่สุดธาตุ อันมีรอักษรเป็นขอบเขต และรอักษร อันเป็นขอบเขต เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๔๓-๒๐. สูตรนี้ว่า ภูโตพพ (อาเทศ ญย ปัจจยหลัง ภู ธาตุกับสระที่สุดธาตุเป็น อพพ) ออกมาจากสูตรว่า โณย จ คือ ท่านอาจารย์ รูปสำเร็จ อันมีณยปัจจยเป็นที่สุด แห่งคำมีอาทิวาการีย เพราะลงณยปัจจย ด้วยสูตรว่า โณย จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จ อันมีณยปัจจยเป็นที่สุด มีอาทิวา ภพโพ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จมีอาทิวา ภพโพ ย่อมมีได้ เพราะหลังภูธาตุลงณยปัจจย (และ) เพราะทำอาเทศณยปัจจยพร้อมกับอู้อักษรอันเป็นสระที่สุดธาตุ เป็นอพพ ในรูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิวา ภพโพ จึงกล่าวสูตรว่า ภูโตพพ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และการียะ ขยายความว่า ภาวกมมศัพท์ตามมาโดยมันทุกคตินัย ด้วยอำนาจแห่งศัพท์มีฉฐวิภัตติเป็นที่สุด และอนตศัพท์ ตามมาด้วยอำนาจแห่งศัพท์มีตติยาวิภัตติเป็นที่สุด เพราะเหตุนั้น การอาเทศณยปัจจย พร้อมกับอู้อักษรอันเป็นสระที่สุดธาตุ เป็นอพพ ย่อมมีได้ ในวิสัยแห่งภาววจกและกัมมวจก

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ภวิตพโพ ภพโพ (บุคคล ผู้ควรตรัสรู้ธรรมได้) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภพโพ ในอรรถแห่ง ภู สุตตาย (ภู ธาตุในความหมายว่า “เป็น”) นี้ ในวจนัตถะว่า ภวิตพโพติ (บุคคล ผู้ควรตรัสรู้ธรรมได้) ลงณยปัจจย ด้วยสูตรว่า โณย จ เมื่อลพบอนุพันธ์แล้ว ทำอาเทศยปัจจยนั้น พร้อมด้วยอู้อักษร อันเป็นส่วนของภูธาตุ เป็นอพพ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ (ในอิตถิลิงค์)ว่า ภพพา นี้ ลงอาอิตถิไซตกปัจจย (และ)ลพบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ ในนปุงสกลิงค์ว่า ภาพนี้ เมื่อทำอาเทศสิวิภัตติเป็น อ ด้วยสูตรว่า สี แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๔๔-๒๑. สูตรนี้ว่า วทมท ฯเปฯ คาโร วา (อาเทศ ฌย ปัจจัยหลัง วท, มท, คมฺ, ยุช, ครห ธาตุ และธาตุ อา การันต์เป็นต้นกับพยัญชนะที่สุทธธาตุเป็น ชช, มม, คค, ยห และ เอยย ตามอุทาหรณ์ และอาเทศ [คร ของ ครห ธาตุ]เป็น คาร) ออกมาจากสูตรว่า ภูโตพพ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทศฌยปัจจัยที่ลงหลังภูธาตุ พร้อมอักษรรันเป็นสระที่สุทธธาตุ เป็นอพพ ด้วยสูตรว่า ภูโตพพ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จ อันมีฌยปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า วชฺ, มชฺ, คมฺ, โยคฺ, คารยหฺ, เทยฺ เปยฺ, เอยฺ, เมยฺ และ เณยฺ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีฌยปัจจัยเป็นที่สุด ทั้งหลายมีอาทิว่าวชฺ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศฌยปัจจัยที่ลงหลังวธาตุ มธาตุ คมฺธาตุ ยุชธาตุ และครหธาตุนั้น กับพยัญชนะที่สุทธธาตุ คือ ทอักษร มอักษร ชอักษร และหอักษร เป็นชช มม คค และยห ตามลำดับ และอาเทศครแห่งครหธาตุ เป็นคาร และอาเทศฌยปัจจัย กับออักษร อันเป็นส่วนของทาธาตุ เป็นเอยย ในอุทาหรณ์ว่า เทยฺ จึงกล่าวสูตรว่า วทมท ฯเปฯ คาโร วา

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวธิ การิยะ การี และวิกัปปนต์ละ ขยายความว่า ภาวกมมคัพท ย่อมตามมา (ปรากฏในสูตรนี้) เพราะเหตุนั้น ในภาวสาธนะ และกัมมสาธนะทั้งหลาย อาเทศฌยปัจจัยที่ลงหลังวธาตุ มธาตุ คมฺธาตุ ยุชธาตุ และครหธาตุ และหลังอาการันธาตุทั้งหลาย กับพยัญชนะที่สุทธธาตุทั้งหลาย คือ ทอักษร มอักษร ชอักษร และหอักษร เป็นชช มม คค และยห และอาเทศครแห่งครหธาตุ เป็นคาร และอาเทศฌยปัจจัย กับออักษร อันเป็นส่วนของทาธาตุ เป็นเอยย ในอุทาหรณ์ว่า เทยฺ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วชฺ (สิ่งที่บุคคลพึงกล่าวขึ้น คือ โทษ) ก็สำหรับอุทาหรณ์ว่า วชฺ นั้น ในอรรถแห่ง วท วิยตติย วาจาญ (วท ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ ในวจนัตถะว่า วตตพพนติ (ถ้อยคำที่บุคคลพึงกล่าว) เพาะอาศัยสูตรว่า ภาวกมเมสุ โย ลงฌยปัจจัย ด้วยสูตรว่า โณย จ เมื่อลบนอนุพันธ์ เพราะอาศัยสูตรทั้งสองนั้นนั่นเอง อาเทศฌยปัจจัยซึ่งลงหลังวธาตุ พร้อมกับทอักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุทธธาตุ เป็นชชอักษร เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คมฺ (อันเขาพึงไป, สถานที่อันบุคคลพึงไป) ในอรรถแห่ง คมฺ สปป คติมติ (คมฺ ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ทำอาเทศฌยปัจจัย กับพยัญชนะที่สุทธธาตุ เป็นมม

อุทาหรณ์ว่า โยคฺ (สิ่งที่ถูกประกอบ คือ ยานพาหนะ) ในอรรถแห่ง ยุช โยเค (ยุช ธาตุในความหมายว่า “ประกอบ”) นี้ ทำอาเทศฌยปัจจัย กับพยัญชนะที่สุทธธาตุ เป็นคค

อุทาหรณ์ว่า คารยห์ (โทษ อันเขาพึงติเตียน) ในอรรถแห่ง ครห นินทาย (ครห ธาตุในความหมายว่า “ติเตียน”) นี้ ทำอาเทศณยปัจจัย กับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นยห และอาเทศคร อันเป็นส่วนของครธาตฺ เป็นคาร เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เทยย์ (สิ่งที่พึงให้) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ ในวจนัตถะว่า ทาทพพนติ (วัตถุ อันเขาพึงให้) ลงณยปัจจัย เมื่อลบนอนุพันธ์แล้ว อาเทศณยปัจจัย กับอาอักษรอันเป็นสระที่สุดธาตุ เป็นเอยย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เปยย์ (สิ่งที่บุคคลพึงดื่ม) ในอรรถแห่ง ปา ปาเน (ปา ธาตุในความหมายว่า “ดื่ม”)

อุทาหรณ์ว่า เหยย (สิ่งที่บุคคลพึงละ) ในอรรถแห่ง หา จาเค (หา ธาตุในความหมายว่า “สละ”)

อุทาหรณ์ว่า เมยย์ (สิ่งที่นับได้, คำนวณได้) ในอรรถแห่ง มา มาเน (มา ธาตุในความหมายว่า “นับ”)

อุทาหรณ์ว่า เณยย์ ((อันบุคคลพึงทราบ/เข้าใจ) ในอรรถแห่ง ณา อวโพธเน (ณา ธาตุในความหมายว่า “เข้าใจ”) คำที่เหลือ มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นเทียว

ก็ในคัมภีร์ปทรูปสัทธา ทานรวบรวมนเอาธาตุที่มี ท, ม, ช และ ห เป็นที่สุดอื่นๆ ก็ถือเอาด้วย อาทิ ศัพท์ มีอุทาหรณ์ เช่น คชช, ปชช, ชชช, ทมโม, โภคค, คยห

บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คชช (สิ่งที่ถูกกล่าว หรือว่าพึงถูกกล่าว, ร้อยแก้ว) ในอรรถแห่ง คท วิยตติย วาจาย (คท ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) ลงณยปัจจัย ลบนอนุพันธ์ อาเทศณยปัจจัย พร้อมกับทอักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นชชอักษร

อุทาหรณ์ว่า ปชช (กาลาที่ควรแก่บท, กาลาที่เกื้อกูลแก่บท) ในอรรถแห่ง ปท คติมติ (ปท ธาตุในความหมายว่า “ไป”) ลงณยปัจจัย อละอาเทศ เป็นชชเป็นต้น มีความหมายว่า กาลา

อุทาหรณ์ว่า ชชช (สิ่งที่ถูกเคี้ยวกิน, ของคบเคี้ยว) ในอรรถแห่ง ชาท ภกฺชเณ (ชาท ธาตุในความหมายว่า “ขบเคี้ยว”) ลงณยปัจจัย อาเทศเป็นชชอักษร รัสสะ อาอักษร เป็นอักษร ด้วยสูตรว่า กวจิ ธาตุ เป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า ทมโม (บุคคลผู้ฝึกได้) ในอรรถแห่ง ทมฺ ทมเน (ทมฺ ธาตุในความหมายว่า “ฝึกฝน”) อาเทศณยปัจจัย กับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็น มม

อุทาหรณ์ว่า โภคค ในอรรถแห่ง ภฺช ปาลนพยวทรเณสุ (ภฺช ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง และบริโภคน”) อาเทศณยปัจจัย กับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นคค

อุทาหรณ์ว่า คยหน้ (สิ่งที่ควรถือเอา) ในอรรถแห่ง คห อุปาทาเน (คห ธาตุในความหมายว่า ถือเอา) อาเทศณยปัจจย กับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นยห

ในธาตุที่มีอักษรเป็นที่สุด อุทาหรณ์ เช่น สงเขยย (อันบุคคลพึงนับ) ในอรรถแห่ง สंपุพ ขยา ปกณ (ขยา ธาตุในความหมายว่า “กล่าว” ลงสอุปสัคเป็นบทหน้า) ลงณยปัจจย อาเทศณยปัจจย กับอักษรอันเป็นสระที่สุดธาตุ เป็นเอยย

ก็ ในสูตรนี้ ท่านกล่าวไว้แล้วว่า ลงณียปัจจยในกัตตุสาธนะ ในอุทาหรณ์ว่า นิยยานิยา (ผู้ออก) ด้วย ตพพานิยาติ โยควิภาคะ ลงณียปัจจย ในกรณสาธนะ ในอุทาหรณ์ว่า นหานิย (ผงที่เป็นเครื่องอาบ)

ก็ท่านอาจารย์กล่าวถึง การลงริจปัจจย หลังตรธาตุ และหลังอิธาตุ ที่ลงปฏิอุปสัคเป็นบทหน้า ด้วยริจจาติ โยควิภาค อุทาหรณ์ เช่น ภจโจ (ผู้อันบุคคลพึงเลี้ยงดู) ปฏิจโจ (สภาพที่พึงถึงเฉพาะหน้า)

๕๔๕-๒๒. สูตรนี้ว่า เต กิจจา (ปัจจยเหล่านั้น ชื่อว่า กิจจปัจจย) ออกมาจากสูตรทั้งหลาย ซึ่งเป็นวิธีลงปัจจย ในการแสดงอรรถภาวะและอรรถกัมม มีสูตรเป็นอาทิว่า ภาวกมเมสุ ตพพานิยา คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงปัจจยทั้งหลายมีตพปัจจยเป็นต้น ในอรรถแห่งภาวะและกัมม คือ ในภาววาก และกัมมวาก แม้เมื่อมีคำถามว่า ปัจจยเหล่านั้นชื่ออะไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ปัจจยทั้งหลายเหล่านั้น เป็นปัจจยชื่อว่า กิจจปัจจย จึงกล่าวสูตรว่า เต กิจจา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยสัณญี และสัณญา

๕๔๖-๒๓. สูตรนี้ว่า อณเเว กิต (ปัจจยเหล่านี้[จากกิจจปัจจย]ชื่อว่า กิตกปัจจย) ออกมาจากสูตรว่า เต กิจจา การออกมาของสูตรนั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยสัณญี และสัณญา

๕๔๗-๒๔. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นตั้งชื่อกิจจปัจจย และชื่อกิตปัจจย ด้วยสูตรทั้งสอง คือ เต กิจจา, อณเเว กิต ด้วยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะลงปัจจยเหล่านั้น ในภาวสาธนะ กัมมสาธนะ กัตตุสาธนะ กรณสาธนะ และอิกรณสาธนะ จึงกล่าวสูตรทั้งหลายว่า นนทาทีหิ ยุ (ลง ยุ ปัจจยหลัง นนท ธาตุเป็นต้นในภาวสาธนะและกรรมสาธนะ), กตตุ ๆเปฯ สุ จ (ลง ยุ ปัจจยหลังธาตุในกัตตุสาธนะ, กรณสาธนะ, อิกรณสาธนะ และสาธนะอื่นๆ)

สูตรทั้งสอง ออกมาจากสูตรว่า สททกุธ ๆเปฯ ยุ ด้วยคำนี้ คือท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จ อันมียุปัจจยเป็นที่สุด มีอาทิว่า โฆสโน ในอรรถแห่งตสสีลเป็นต้น ด้วยสูตรว่า สทท ๆเปฯ ยุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า นนทน, รโฆหรณ, กรณ, จาน มีอรรถเป็นภาวสาธนะ กัมมสาธนะ กัตตุสาธนะ และกรณสาธนะ อันมียุปัจจยเป็นที่สุด ฟังสำเร็จได้

อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า นนทน์ ฯลฯ จานั อ้นมียุปัจจย เป็นที่สุด ย่อมสำเร็จได้ แม้ด้วยอำนาจแห่งภาวสาธนะ กัมมสาธนะ กัตตุสาธนะ กรณสาธนะ และอธิกรณสาธนะ จึงกล่าววสุตรทั้งหลายว่า นนทา ฯลฯ ยุ, กตตุ ฯลฯ สุ จ

สูตรว่า นนททีหิ ยุ นี้ มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสย

อุทาหรณ์ว่า นนทน์ (ความเพลิตเพลิน, อ้นชน พึงเพลิตเพลิน) ในอรรถแห่ง นนท นนทเน (นนท ธาตุในความหมายว่า “เพลิตเพลิน”) หรือว่า นนท สมิทิมหิ (นนท ธาตุในความหมายว่า “สำเร็จ”) นี้ ในวจนัตถะว่า นนทียเต นนทิตพพนติ วา (อ้นเขา ย่อมเพลิตเพลิน หรือ อ้นพึงเพลิตเพลิน) เพราะอาศัยสูตรว่า ภาวกมเมสุ ฯลฯ ยา ลงยุปัจจย ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทศยุปัจจย เป็นอน ด้วยสูตรว่า อนกา युณฺวณฺํ เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คหณิ (การถือเอา) ในอรรถแห่ง คห อุปาทาเน (คห ธาตุในความหมายว่า “ถือเอา”) นี้ เมื่อลงยุปัจจยเป็นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า จรณิ (ความประพฤติ) ในอรรถแห่ง จต จรณเ (จร ธาตุในความหมายว่า “ประพฤติ”) นี้ เมื่อลงยุปัจจยเป็นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ทั้ง ๒ เหล่านี้ มีเพียงการอาเทศนอักษรที่เป็นทนต์ชอักษระ เป็นณอักษร มุทชชอักษระเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๕๘๘-๒๕. สูตรนี้ว่า กตตุกรณปเทเสสุ จ (ลง ยุ ปัจจยหลังธาตุในกัตตุสาธนะ, กรณสาธนะ, อธิกรณสาธนะ และสาธนะอื่นๆ)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย วิสยะ และสมุจยะ อนึ่ง ในสูตรนี้ ท่านเรียกอธิกรณการกะว่า ปเทสะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า รโฆหรณิ (สิ่งที่ล้างฝุ่นธุลี, น้ำ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า รโฆหรณิ ในอรรถแห่ง รชสหุรูปปท หร หรณเ (หร ธาตุในความหมายว่า “นำไป” มีรชศัพท์เป็นบทใกล้) นี้ ในวจนัตถะว่า รชฺ หรตตี (สิ่งใด ย่อมนำฝุ่นธุลีออกไป) เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เมื่อลงยุปัจจยด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศยุปัจจยนั้น เป็นอน เมื่อทำเป็นสมาสแปแนตัน โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำความเป็นปกติ แยกรชศัพท์ออก ทำอาเทศ อักษรอันเป็นสระที่สุดแห่งรชศัพท์ เป็นโออักษร ด้วยสูตรว่า เอเตสโมโลเป เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กรณิ (เครื่องมือ) ในอรรถแห่ง กร กรณเ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฉาน (ที่ยืน, ที่ตั้ง) ในอรรถแห่ง ฉา คตินิวตติมิ (ฉา ชาติในความหมายว่า “ห้ามการเดิน, ยืน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์เหล่านี้ ความเป็นณอักษร แห่งอักษร (อาเทศ น เป็น ณ) ย่อมมี โดยนัยที่กล่าวแล้ว ในอุทาหรณ์ทั้งสองว่า ทรณ, และ กรณ

ในคัมภีร์ปทรุปสิทธิ ท่านผู้แต่งย่อมรวบรวมเอาสัมปทานสาธนะ และอุปทานสาธนะเข้าไว้ด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้ จริงอย่างนั้น พระโบราณจารย์กล่าวเป็นสังคหคาคาไว้ว่า

กตตุกรณาโท จกาโร นุตตสมุจโย มโต

สัมปทานมปาทานิ ตยาทีเตเนว สีขมตตี.

จศัพท์ ในสูตรว่า กตตุกรณปเทเสสุ เป็นอนุตตสมุจยะ

(ดังนั้น) สัมปทานสาธนะ และอุปทานสาธนะ ย่อมสำเร็จได้ ด้วย

จศัพท์นั้นนั่นเอง

๕๔๙-๒๖. สูตรนี้ว่า รหาทีโต ณ (อาเทศ น หลัง ร หรือ ห เป็นต้นเป็น ณ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ภาวกมเมสุ ตพพานียา, อนกา ยถณฺวณฺ คื่อ ท่านอาจารย์ ย่อมลงอนียปัจจัยหลังธาตุทั้งหลาย ในอรรถแห่งภาวะแลอรรถแห่งกัมม ด้วยสูตรว่า ภาว ๆเปฯ นียา และท่านทำอาเทศยฺปัจจัยเป็นอน ด้วยสูตรว่า อนกา ยถณฺวณฺ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย(แห่งธาตุ)ที่มีรอักษร และหอักษรเป็นที่สุด อันประกอบด้วยณอักษรที่เป็นมฺทชชะมีอาทิวา กรณีย, ทรณ, คหณ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น (แห่งธาตุ)ที่มีรอักษร และหอักษรเป็นที่สุด อันประกอบด้วยณอักษรที่เป็นมฺทชชะ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำความที่แห่งทันตชนอักษร เป็นมฺทชชนอักษร จึงกล่าวสูตรว่า รหาทีโต ณ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย อวธิ และการียะ ในคัมภีร์กัจจายนะ ท่านกล่าวว่า อนาเทศสฺส คำนั้น ท่านกล่าวไว้แลเว ด้วยอำนาจแห่งปัจจาสนนัย

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และการียะ ท่านกล่าวไว้ในวุตติ (คัมภีร์กัจจายนะ) ว่า อนาเทศสฺส (นอักษร ที่เป็นอาเทศของยฺปัจจัย [ยฺ = อน]) คำนั้นท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งปัจจาสนนัย^{๖๓}

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาคาไว้ในคัมภีร์ปทรุปสิทธิว่า

^{๖๓} ปัจจาสนนัย คือวิธีกล่าวถึงสิ่งที่อยู่ใกล้ๆ โดยหมายถึงสิ่งที่อยู่ใกล้และไกล เช่น กาเก วารย มจจมห จงไล่กา จากปลา ในตัวอย่างนี้ นอกจากไล่กา แล้วยังหมายถึงการเล่นกษนิตอื่นๆ ด้วย กล่าวกันว่า กา (น้ำ) เป็นสัตว์ที่อยู่ใกล้ปลามาก ส่วนเหยี่ยวเป็นนกที่อยู่ไกลปลา ในตัวอย่างนี้ บทว่า กาเก จึงเป็นปัจจาสนนัย

รหาทีโต ปรสเสตถ นการสส อสมภาวา
 อนาเนียาทินสเสว สามตถยายั ณาการตาติ.^{๖๔}
 ในสูตรนี้ การอาเทศ น ของ อน และ อนีย เป็นต้นนี้
 นั้นเทียว เป็น ฌ อักษรย่อมีได้ด้วยความสามารถ
 [ที่ไม่เป็นโดยประการอื่น] เพราะความไม่ปรากฏของ น อักษร
 ที่อยู่เบื้องหลัง ร และ ห เป็นต้น

ในคานานี้ ขยายความว่า ในสูตรนี้ ความเป็นฌอักษรนี้ อันเป็นนุทธชะ คือ ความเป็นฌ
 อักษรอาเทศ แห่งอักษรทันตชะเท่านั้น อันเป็นอนียปัจจย อันมิใช่อนียปัจจยเป็นต้นเท่านั้น โดย
 ความสามารถ เพราะไม่มีนอักษรตัวอื่น อยู่หลังรหธาตุเป็นต้น

พระพุทธปิยเถระกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า พระมหากัจจายนเถระ ย่อมรวบรวมเอา
 การอาเทศ นอักษร เป็นฌ เป็นต้นว่า รณณโย, ปาบุณณโย, โสภณ, อาลณณ, อรณณ, ณาณ, ปมาณ,
 ตาณ ด้วยอาทิสัพพท์ ในสูตรนี้

ก็เพราะเหตุนี้ที่นนั้นเทียว วทันตยาจารย์ ย่อมกล่าวสังคหคานาว่า

รหาโท อาทิสทเทน ภาว ณาทีปริคคโท
 โสภณารณณณ ณาณ ตยาทโย ปรทีปเยติ
 ด้วยอาทิสัพพท์ ในรหาทีสูตร รวบรวมเอาธาตุเป็นต้น
 แสดงอุทาหรณ์มีอาทิวา โสภณ อารณณ และณาณ

จบการพรรณนากัณฑ์ที่ ๑ ในกพิพิธานกป ในคัมภีร์กัจจายนวันณนา ด้วยประการฉะนี้

อิติ กัจจายนวันณนาย กพิพิธานกปเป ปจมกณชวณณนา.

๓.๔.๒ ทุตยักณชวณณนา

๒. ทุตยักณชวณณนา

๕๕๐-๒๗. สูตรนี้ว่า ณาทโย เตกาลิกา (ปัจจยมี ฌ เป็นต้นเป็นปัจจยที่ลงในสามกาล)
 ออกมาจากสูตรทั้งหลาย อันเป็นปัจจยวิธีการกะมีณปัจจยเป็นต้นว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ, นนทา ฯเปฯ
 ยุ, กตตุกรณ ฯเปฯ สุ จ ท่านอาจารย์ ย่อมลงปัจจยทั้งหลายอันมีณปัจจยเป็นต้น และมียุปัจจยเป็น
 ที่สุด ด้วยด้วยสูตรทั้งหลายอันเป็นปัจจยการกะวิธีของณปัจจยเป็นต้น ด้วยสูตรทั้งหลายว่า ธาตุยา

^{๖๔} ร. อธิบายสูตรที่ ๕๕๐

ฯเปฯ โณ, นนทา ฯเปฯ ยุ, กตตุ ฯเปฯ สุ จ เมื่อมีคำถามว่า ปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมประกอบกับกาล ๓ หรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมประกอบด้วยกาล ๓ จึงกล่าวสูตรว่า ณาทโย ฯเปฯ กา

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ณาทโย แสดงกัมมัตถะ และ คำว่า เตกาลิกา แสดงกัมมัตถะ สูตรนี้เป็นวิธยัคปริภาสาสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา กุมภกาโร (ช่างปั้นหม้อ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กุมภกาโร ในวจนัตถะว่า ภูมภ กโรติ, อกาสิ, กริสสตีติ (บุคคล ย่อมทำ ได้ทำแล้ว หรือจักกระทำหม้อ) หลังกรธาตุ ลงณปัจจัยในกัตตุสาธนะ ด้วยสูตรว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ

อุทาหรณ์ว่า กรณ ในวจนัตถะว่า กโรติ, อกาสิ, กริสสตี เตนาติ (บุคคล ย่อมทำ ได้ทำแล้ว หรือจักกระทำ ด้วยสิ่งนั้น) ลงณปัจจัยในกรณสาธนะ คำใดที่ควรกล่าวในอุทาหรณ์นี้ คำนั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้ว ในหนหลังนั้นเทียว

๕๕๑-๒๘. สูตรนี้ว่า สณฺหา ฯเปฯ อิ (เมื่อชื่อปรากฏอยู่ ให้ลง อิ ปัจจัยหลัง ทา ธาตุและธา ธาตุในภาวสาธนะและกรรมสาธนะ) ออกมาจากสูตรว่า สณฺหายมนุ คือ ย่อมทำรูปสำเร็จที่กล่าวถึงชื่อว่า อรินทโม เพราะลงปัจจัย และนุอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า สณฺหายมนุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย ที่กล่าวถึงชื่อมีอาทิวา อาทิ และ อุทธิ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย ที่กล่าวถึงชื่อมีอาทิวา อาทิ และ อุทธิ ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงปัจจัย จึงกล่าวสูตรว่า สณฺหา ฯเปฯ อิ

สูตรนี้มี ๒ บท เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อาทิ (การถือเอา) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อาทิ ในอรรถแห่ง อาปุพพ ทา อาทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ถือเอา” ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า) ในวจนัตถะว่า อาทียตีติ (อันเขาย่อมถือเอา) ลงปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้าและทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว ลงสิวิภัตติ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุทธิ (ทะเล) ในอรรถแห่ง อุทกสทูปปท ธา ธาเรน (ธา ธาตุในความหมายว่า “ทรงไว้ มีอุทกศัพท์เป็นบทใกล้) นี้ ในวจนัตถะว่า อุทกั ทธาตีติ (สิ่งที่ทรงน้ำไว้) ลงปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้าและทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว ทำอาเทศอุทกศัพท์ เป็นอุท ด้วยสูตรว่า กจิ ธาตุเป็นต้น เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มโหทธิ (มหาสมุทร) ในอรรถแห่ง ธาธาตุ นั้นนั้นแหละ มีมโหทธิศัพท์ เป็นบทใกล้ ในวจนัตถะว่า มโหตกานิ ทธาตีติ (ย่อมทรงไว้ซึ่งน้ำจำนวนมาก) ลงปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบกอักษรของมโหทธิศัพท์ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วาลิ (หาง) ในวจนัตถะว่า วาลานิ ทธาติ ตสมินติ (ย่อมทรงไว้ซึ่งขนในที่นั้น) เมื่อลงอิปัจจัย ด้วยสูตรนี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สนิธิ (บทที่ถูกเชื่อมเข้าด้วยกัน) ในอรรถแห่ง ธาธาตุ นั้นนั่นแหละลงสอุปสัค เป็นบทหน้า ในวจนัตถะว่า สมมา ฉียตีติ (บทอันท่านเชื่อมต่อเข้าด้วยกันอย่างสนิท) เมื่อลงอิปัจจัยด้วย สูตรนี้เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๕๒-๒๙. สูตรนี้ว่า ติ กิต จาสิฏฺเฐ (เมื่อปรากฏชื่อและรู้ความปรารถนา ให้ลง ติ ปัจจัย และกิตกปัจจัยหลังธาตุ) ออกมาจากสูตรว่า สณฺณายํ ๗เปฯ อิ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จที่ กล่าวถึงชื่อมีอุทฺธิ เป็นต้น เพาะลงอิปัจจัย ด้วยสูตรว่า สณฺณายํ ๗เปฯ อิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความ เป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จแห่งธาตุที่กล่าวถึงชื่อ มีอาทิว่า ชินพฺพุติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จแห่งธาตุที่กล่าวถึงชื่อ มีอาทิว่า ชินพฺพุติ ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงติปัจจัย ใน อาสิฏฺฐะ และตั้งติปัจจัยชื่อว่า กิตปัจจัย และลงมานปัจจัย จึงกล่าวสูตรว่า ติ กิต จาสิฏฺเฐ

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ติ แสดงวิสัย คำว่า กิต แสดงวิสัย คำว่า จ แสดงสัมปดินฺทนะ คำว่า อาสิฏฺฐะ แสดงวิยยาธาระ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ชินพฺพุติ (ผู้ที่พระชินเจ้าโปรดรู้จัก) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ชินพฺพุติ ในอรรถแห่ง ชินสทฺทูปปท พุช โภชเน (พุช ธาตุในความหมายว่า “รู้” มีชินศัพท์ เป็นบทใกล้) นี้ ในวจนัตถะว่า ชิโน ชนํ พุชฺฌตฺติ (ขอให้พระชินเจ้า จงรู้ซึ่งชนนี้) เพราะอาศัยสูตร ติดกันไม่มีระหว่าง ลงติปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า สาสทิส ๗เปฯ ฏฺโฐ จ ทำอาเทศอักษร (ตปัจจัย) ที่อยู่หลังอักษร เป็นธ ด้วยสูตรว่า ธมฺภเหติ ธมา จ ทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นท อักษร ด้วยสูตรว่า หจ ๗เปฯ โท ๕ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติ เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ธนฺภูติ (ผู้จงมีทรัพย์) ในอรรถแห่ง ธนสทฺทูปปท ภู สตฺตายํ (ภู ธาตุในความหมายว่า “เป็น” มีธนศัพท์เป็นบทใกล้) นี้ ในวจนัตถะว่า ธนฺมสฺส ภาตฺติ (ขอทรัพย์ขงมีแก่ผู้นี้) เมื่อลงติปัจจัยด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภูโต (ผู้จงเจริญ) ในวจนัตถะว่า ภาตฺติ (เขาจงเจริญ) เมื่อตั้งอักษร(ตปัจจัย) ชื่อกิตปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภาโว (จงเป็น) หลังภูธาตุ ในวจนัตถะนั้นนั่นเอง เมื่อลงณปัจจัย กล่าวคือกิต ปัจจัย ด้วยสูตรนี้แล้ว เมื่อตั้งณชื่อการิตะ ลงณอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า โอ ๗เปฯ เร, เอ อย เมื่ออาเทศ โออักษร เป็นอว ด้วยสูตรว่า เต อาวยา ๗เปฯ เต แล้ว พึงทราบรูป สำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ธรรมทินโน (ผู้ที่ธรรมจงประธาน) ในอรรถแห่ง ธรรมสทูปปท ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้” มีธมมศัพท์เป็นบทใกล้เคียง) นี้ ในเวลานัดจะว่า ธมโม ชนั ทาทาตุติ (ขอธรรมจง ประธานชนนี้) ลงตปัจจย ด้วยสูตรนี้ อาเทศตปัจจย เป็นอินน ด้วยสูตรว่า ภิทาทีโต ฯเปฯ วา ส่วนใน คัมภีร์นยาส กล่าววว่า ลงอินปัจจย

อุทาหรณ์ว่า วทตมาโน (ผู้จงเจริญ) ในอรรถแห่ง วทตม วทตเน (วทต ธาตุในความหมาย ว่า “เจริญ”) นี้ ในเวลานัดจะว่า วทตตติ (ขอชน จงเจริญยิ่ง) เมื่อลงมานปัจจย กล่าวคือกิตปัจจย ด้วย สูตรนี้ ลงอปัจจย หลังธาตุ ด้วยสูตรว่า ภูวาทีโต อ

๕๕๓-๓๐. สูตรนี้ว่า อิตถีย ฯเปฯ วา (ลง อ, ตี และ ยู ปัจจยหลังธาตุในอิตถีลิงค์ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สพทโต ฯเปฯ วา, สทททฐ ฯเปฯ ยู, ตี กิต จาสัญเจ, นนทาทีหิ ยู, กตตุ ฯเปฯ สุ จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงอปัจจย หลังธาตุทั้งหลาย อันมีกัมมบท หรือไม่มีกัมมบท เป็นบท หน้า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ธมมธโร, วินโย ด้วยสูตรว่า สพทโต ฯเปฯ วา

ท่านอาจารย์ ย่อมลงอปัจจย หลังธาตุทั้งหลาย มีขสธาตุเป็นต้น อันมีอรรถของสททธาตุ กุธธาตุ ฯลฯ มณชธาตุ ในอรรถแห่งตสสี่ลเป็นต้น ด้วยสูตรว่า สทททฐ ฯเปฯ ยู

ท่านอาจารย์ลงกิตปัจจย หลังธาตุทั้งหลาย มีพุธธาตุเป็นต้น ในอาสิญฐะ(ความปรารถนา) ด้วยสูตรว่า ตี กิต จาสัญเจ

ท่านอาจารย์ลงอปัจจย หลังธาตุทั้งหลาย มีนนทธาตุเป็นต้น ในภาวสาธนะและกัมมสาธ นนะ ด้วยสูตรว่า นนทา ฯเปฯ ยู

และท่านอาจารย์ยังลงอปัจจย หลังธาตุทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า หรธาตุ ในกัตตุสาธนะ กรณสาธนะ แอธิกรณสาธนะ ด้วยสูตรว่า กตตุกรณ ฯเปฯ จ

เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอิตถีลิงค์ รูปสำเร็จทั้งหลาย มีชรา เป็นต้น อันมีอปัจจยเป็นที่สุด รูปสำเร็จทั้งหลาย มีสติ และมติ เป็นต้น อันมีติปัจจยเป็นที่สุด และรูปสำเร็จ ทั้งหลาย มีเจตนา และเวทนา เป็นต้น อันมีอปัจจยเป็นที่สุด พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อ จะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มีชรา เป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงอปัจจย หลังธาตุ ในอิตถีลิงค์ รูป สำเร็จทั้งหลาย มีสติ และมติ เป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงติปัจจย หลังธาตุ ในอิตถีลิงค์ รูปสำเร็จ ทั้งหลาย มีเจตนา และเวทนา เป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงอปัจจย หลังธาตุ ในอิตถีลิงค์ จึงกล่าว สูตรว่า อิตถีย ฯเปฯ วา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยภาวสัตตมิ วิสยิ และวิกัปนัดถะ ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่าย เทียบ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ชรา (ความเสื่อมโทรม, ชรา) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น
 อุทาหรณ์ว่า ชรา ในอรรถแห่ง ชร วิโยหานิมิต (ชร ธาตุในความหมายว่า “เสื่อมวัย”) นี้ ในวจนัตถะ
 ว่า ชรตีติ वा चरณं वा (ย่อมเสื่อมโทรม หรือความแก่) ลงอปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควร
 นำไปประกอบสระหลังแล้ว ลงอปัจจัย หลังอักษรเป็นที่สุด ในอิตถิลิงค์ ด้วยสูตรว่า อิตถีย ๗เปฯ
 โย เพราะความเป็นศัพท์มีอปัจจัยเป็นที่สุดในอิตถิลิงค์ หลังชราศัพท์นั้น ลงสิวิวัตติ ลบสิวิวัตติ

อุทาหรณ์ว่า มติ (ความรู้, ปัญญา) ในอรรถแห่ง มน ภาณ (มน ธาตุในความหมายว่า
 “รู้”) ในวจนัตถะว่า มนตีติ (บุคคล ย่อมรู้) ลงติปัจจัย ลบนอักษร ด้วยสูตรว่า คมชน เป็นต้น ลบสิ
 วิวัตติ

ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวว่า ในอรรถแห่ง มา ปริมาณ (มา ธาตุในความหมายว่า “นับ
 จำนวน”) นี้ ทำรัสสระที่สุธธาตุ ด้วยสูตรว่า กวจิ ธาตุ เป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า เจตนา (ความตั้งใจ) ในอรรถแห่ง จิติ จินตาย (จิติ ธาตุในความหมายว่า
 “คิด”) นี้ ในวจนัตถะว่า เจตยตีติ (ธรรมชาติใด ย่อมตั้งใจ) ลงยปัจจัย ด้วยสูตรนี้ อาเทศยปัจจัยนั้น
 เป็นอน ด้วยสูตรว่า อนกา ญญวณฺ ทำวูทธิ (อิ เป็น เอ) ด้วยสูตรว่า อณเณสุ จ ลงอปัจจัย เพราะความ
 เป็นศัพท์มีอปัจจัยเป็นที่สุด ในอิตถิลิงค์ ลบสิวิวัตติ

อุทาหรณ์ว่า เวทนา (สภาวะเสวย, การเสวยรสของอารมณ์) ในอรรถแห่ง วิท สุตตาย (วิท
 ธาตุในความหมายว่า “มี, เป็น”), วิท ภาเค (วิท ธาตุในความหมายว่า “จำแนก”), วิท ภาณ (วิท
 ธาตุในความหมายว่า “รู้, เข้าใจ”), วิท วินุทเน (วิท ธาตุในความหมายว่า “เสวย, ประสบ, ได้”) นี้
 เมื่ออาเทศยปัจจัย เป็นอนแล้ว ลงอปัจจัย เพราะความเป็นศัพท์อิตถิลิงค์ และลบสิวิวัตติ

๕๕๔-๓๑. สูตรนี้ว่า กรโต ๗เปฯ ย (เมื่ออิตถิลิงค์ หรือลิงค์ที่มีใช่อิตถิลิงค์ปรากฏอยู่ ลง ริ
 รีย ปัจจัยหลัง กร ธาตุ) ออกมาจากสูตรว่า กรมหา रिज्ज ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จของกรธาตุ
 เพราะลงริจ्जปัจจัย หลังกรธาตุ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กิจจ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็น
 อย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิว่า กิริยา พึงสำเร็จได้อย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จ
 ทั้งหมด มีอาทิว่า กิริยา อันสำเร็จจากกรธาตุ ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงริรียปัจจัย จึงกล่าวสูตรว่า กรโต
 ๗เปฯ ย

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสย ขยายความว่า บทว่า อิตถีย वा ย่อมตามไป
 เพราะเหตุนี้ เมื่ออิตถิลิงค์ หรือมีใช่อิตถิลิงค์ อันท่านรู้อยู่ ลงริรียปัจจัย หลังกรธาตุ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กิริยา (อาภักิริยาที่ควรกระทำ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น
 อุทาหรณ์ว่า กิริยา ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ เมื่อสูตรว่า อิตถีย
 ๗เปฯ वा ตามไปอยู่ ลงริรียปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบลอักษรที่สุธธาตุอันเป็นขอบเขต และรอักษรอัน

เป็นตัวขอบเขตแล้ว ลงอาปัจจย ด้วยสูตรว่า อติถิย ฯเปฯ อาปัจจโย เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า กิริยี้ นี้ มีเพียงการอาเทศสิวิภัตติ เป็นอ ด้วยสูตรว่า สี เพราะความเป็นศัพท์นปุงสกลิงค์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๕๕๕-๓๒. สูตรนี้ว่า อตีเต ฯเปฯ วี (ลง ต, ตวนตุ และ ตาวี ปัจจยในอดีตกาล) ออกมาจากสูตรทั้งหลาย อันเป็นวิธีของเตกาลกปัจจยทั้งปวงว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ, นนหาที่หิ ย, กตตุ ฯเปฯ สุ จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า กุมภกาโร ฯเปฯ นนหน, กรณ อ้นมีเตกาลกปัจจยเป็นที่สุด ด้วยสูตรทั้งหลาย อันเป็นวิธีของเตกาลกปัจจยว่า ธาตุยา ฯเปฯ ย, กตตุ ฯเปฯ สุ จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันมีอดีตกาลกปัจจยเป็นที่สุด มีอาทิว่า หุโต, หุตวา หุตาวี พึงสำเร็จรูปได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า หุโต ฯฯ หุตาวี เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงอดีตกาลกปัจจย และเพราะลงตปัจจย ตวนตุ ปัจจย และตาวีปัจจย ในความหมายว่า “อดีต” จึงกล่าวสูตรว่า อตีเต ตตวนตุตาวี

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยิ สัมพันธวณณนาเป็นต้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า หุโต (ผู้บูชา) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า หุโต ในอรรถแห่ง หุ สุตตาย (หุ ธาตุในความหมายว่า มี, เป็น) หุ ทานาทนพยปทานesu (หุ ธาตุในความหมายว่า ให้, บริโภค, บวงสรวง) นี้ ลงตปัจจย ด้วยสูตรนี้ ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน เมื่อทำอาเทศสิวิภัตติ เป็นโออักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า หุตวา (ผู้บูชา) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั้นเทียว ลงตวนตุปัจจย ด้วยสูตรนี้ และตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า อมสส ฯเปฯ เส, นตุสส นโต ทำอาเทศนตปัจจยทั้งตัว พร้อมวิภัตติ เป็นอา ด้วยสูตรว่า อา สิมหิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า หุตาวี (ผู้บูชา) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั้นเทียว ลงตาวีปัจจย ด้วยสูตรนี้ และตั้งเป็นนาม เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วุสิโต (อยู่อาศัยแล้ว, ผู้ประพฤติแล้ว) ในอรรถแห่ง วส นิวาเส (วส ธาตุในความหมายว่า “อาศัยอยู่”) ลงตปัจจย ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า สาส ฯเปฯ ภูโส จ ทำอาเทศวอักษร เป็นออักษร ด้วยสูตรว่า วจ วา วุ เพราะอาศัยสูตรว่า กวจาหิ ฯเปฯ สุ จ ลงวอักษรเป็นอาคมที่สระตัวต้น ด้วยสูตรว่า เตสุ วุหิ เป็นต้น เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ก็อุทาหรณ์ว่า ฤตตาวี (ผู้บริโภคแล้ว) นี้ ในอรรถแห่ง ฤช ปาลนพยพหเรณสุ (ฤช ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง และบริโภค”) นี้ ลงตาวีปัจจย ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า สาสทิสโต

ฯเปฯ ฎโ จ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ฤชาทิน ฯเปฯ จ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๕๖-๓๓. สูตรนี้ว่า ภาวกมเมสุ ต (เมื่อปรากฏอดีตกาล ลง ต ปัจจัยหลังธาตุในภาววาจก และกรรมวาจก) ออกมาจากสูตรว่า อตีเต ฯเปฯ วิ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จ อันมีตปัจจัย ตวนตปัจจัย และตาวีปัจจัย เป็นที่สุด ในกัตตุสาธนะ ในอรรถว่าอดีต ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า หุโต ด้วยสูตรว่า อตีเต ฯเปฯ วิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า คีต คือรูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจัยในอรรถแห่งกัมมสาธนะ ในอรรถว่าอดีต พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า คีต ย่อมสำเร็จได้ ด้วยอำนาจแห่งการลงตปัจจัยเป็นที่สุด ในภาวสาธนะและกัมมสาธนะ ในอรรถว่าอดีต จึงกล่าวสูตรว่า ภาวกมเมสุ ต

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี่ ขยายความว่า ลงตปัจจัยในภาวสาธนะ และกัมมสาธนะ หลังธาตุทั้งหลาย อันเป็นในไปกิริยาที่เป็นอดีต

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คีต (การขับร้อง) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คีต ในอรรถแห่ง เค สทเท (เค ธาตุในความหมายว่า “เปล่งเสียง”) นี้ ในวจนัตถะว่า อคายิตถาติ (ได้ขับร้องแล้ว) เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงตปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศเคศัพท์ เป็นคี ด้วยสูตรว่า สทพตถ เค คี ลงสิวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า โยนนิ ฯเปฯ เกหิ, โอต นิจจ เมื่อทำอาเทศสิวิภัตติ เป็นอ ด้วยสูตรว่า สี แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า นจจ, นจจ (การพ้อน) ในอรรถแห่งการซัดส่ายกายไปต่างๆ อันมีชื่อว่าธาตุอันได้แล้ว ซึ่งเป็นธาตุตัวใด ตัวหนึ่งระหว่างธาตุทั้งสองว่า นต นติมหิ (นต ธาตุในความหมายว่า “ร้ายรำ”), นต คตตวินาเม (นต ธาตุในความหมายว่า “น้อมกาย”) ลงตปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศตปัจจัยพร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจจ และ ฎฎ ด้วยสูตรว่า ปจจยาหนี ฯเปฯ สิขมณติ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า หสตี (การหัวเราะ) ในอรรถแห่ง หส หสเน (หส ธาตุในความหมายว่า “หัวเราะ”) นี้ ในวจนัตถะว่า หสนิ (การหัวเราะ) ลงตปัจจัยด้วยสูตรนี้ และลงอักษระเป็นอาคม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภาสิต (พระสูตรอันบุคคลกล่าวแล้ว) ในอรรถแห่ง ภาส วิยตติย วาจาญ (ภาส ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรนี้ และลงอักษระเป็นอาคม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เทลิต์ (พระสูตรอันบุคคลแสดงแล้ว) ในอรรถแห่ง ทีสี อุจจารณ (ทีสี ชาติในความหมายว่า “แสดง”) นี้ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า อสโย ฯเปฯ เต ทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ก็ในสูตรนี้ ในภาวสาธนะ ศัพท์ที่มีตปัจจัยเป็นที่สุด เป็นนปุงสกลิงค์ ในกัมมสาธนะ ศัพท์ที่มีตปัจจัยเป็นที่สุด เป็นได้ ๓ ลิงค์

๕๕๗-๓๔. สูตรนี้ว่า พุช ฯเปฯ ตตฺริ (เมื่ออรรถของ พุช ชาติและ คมฺ ชาติเป็นต้นปรากฏอยู่ ใหลง ต ปัจจัยในกัตตุสาธนะ) ออกมาจากสูตรทั้งสองข้างต้น คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีอดีตปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า หุโต เพราะลงตปัจจัย ตวนตปัจจัย และตาวิปัจจัย ในกัตตุสาธนะ อันมีอรรถว่าอดีต ด้วยสูตรว่า อตีเต ฯเปฯ วิ และ ย่อมทำรูปสำเร็จทั้งหลาย มีอทิว่า คีตฺ อันมีตปัจจัยเป็นยที่สุด ในภาวสาธนะและกัมมสาธนะ ในอดีต ด้วยสูตรว่า ภาว ฯเปฯ ต เมื่อมีคภกามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย อันเป็นไปใน ๓ กาล มีอาทิว่า พุทฺโธ อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด ในกัตตุสาธนะ ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันเป็นไปใน ๓ กาล มีอาทิว่า พุทฺโธ ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงตปัจจัย ในกัตตุสาธนะ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ ภาวสัตตมี และวิสยิ ขยายความว่า เมื่ออรรถแห่งชาตุนั้น อันท่านรู้อยู่ ลงตปัจจัย หลังพุชชาติ และคมฺชาติ ในกาลทั้งปวง

อนึ่งในสูตรนี้ นักศึกษาควรทราบว่ เมื่อท่านอาจารย์ ควรจะกล่าวว่ พุชคมาทีหิ ท่านก็กล่าวไว้อย่างนี้ เพราะลบทวิวิภัตติ ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ว่า สพฺพาส ฯเปฯ ทีหิ จ กิบทว่า อตฺเถ ได้แก่ ในอรรถแห่งชาติทั้งหลาย ท่านอาจารย์กล่าวว่ กตฺตริ ไว้อีกครั้ง เพื่อห้ามอรรถแห่งภาวะ และอรรถแห่งกัมม

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พุทฺโธ (พระผู้มีพระภาค) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า พุทฺโธ ในอรรถแห่ง พุช โพนเน (พุช ชาติในความหมายว่า “ให้รู้”), พุช อวคฺคเน (พุช ชาติในความหมายว่า “รู้”), พุช ภาณเ (พุช ชาติในความหมายว่า “รู้, เข้าใจ”) นี้ ในวจนัดละว่ สพฺเพสงฺขตาสงฺขเต ฌมฺเม พุชฺฌติ, อพุชฺฌิ, พุชฺฌิสฺสตีติ (พระผู้มีพระภาคพระองค์ใด ย่อมตรัสรู้ ตรัสรู้แล้ว จักตรัสรู้ธรรมทั้งปวงอันมี [ประเภทแห่ง]สังฆตธรรม, อสังฆตธรรม) เพราะอาศัยสูตรว่า สาส ฯเปฯ ภูโ จ จ อาเทสธอักษร เป็นธอักษร ด้วยสูตรว่า ฌมฺภาเหหิ ฌมฺภา จ ทำอาเทสธอักษร เป็นทอักษร ด้วยสูตรว่า หจตฺตถาน ฯเปฯ เธ นำพยัญชนะสู่สระหลัง เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สรณฺจคโต (ผู้ถึงสรณะ, ผู้นับถือพระพุทธเจ้าว่เป็นสรณะ) ในอรรถแห่ง คมฺ ชาติ มีสรณศัพท์เป็นบทใกล้ หลังสรณศัพท์ ลงอหุติยวิวิภัตติเอกวจนะ ในวจนัดละว่ สรณฺ คจฺจติ, อคจฺจติ, คจฺจิสฺสตี (ผู้ถึงสรณะอยู่ ถึงสรณะแล้ว หรือว่ จักถึงสรณะ) ลงตปัจจัย ด้วยสูตรนี้ โดยนัยที่

กล่าวแล้ว ลบอปัจจัยและวิภัตติทั้งหลาย ด้วยเตสัศัพท์ ลบธาตุวันตะ ด้วยสูตรว่า คมชน ๆเปฯ นฺโต และทำความเป็นปกติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ในหนหลัง เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว แสดงวจนัตถะว่า สรณฺ คจฺจตฺติ อีกครั้ง ทำเป็นตปุริสสมาสเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลบวิภัตติและทำความเป็นปกติแล้ว ตั้งเป็นนาม เพราะเป็นศัพทสมาส เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว เมื่อทำอาเทศนิคคหิตเป็นวัคคันคะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฉาโต (ผู้รู้) ในอรรถแห่ง ฉา อวโพธเน (ฉา ฉาตุในความหมายว่า “ให้รู้”) นี้ ลงตปัจจัย เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุเปโต (ผู้เข้าถึง) ในอรรถแห่ง อุปุพพ อิจาตุ คติมติ (อิจาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ลงตปัจจัยด้วยสูตรนี้ ทำวृทธิด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ๒ (ฉาโต และ อุเปโต) เหล่านี้ มีอรรถว่า “รู้” และอรรถว่า “ไป” (ตามลำดับ)

๕๕๘-๓๕. สูตรนี้ว่า ชิโต ๆเปฯ ตถ (ลง อิน ปัจจัยหลัง ชิ ฉาตุในกาลทั้งปวงในกัตตุสาธนะ) ออกมาจากสูตรว่า พุคฺมา ๆเปฯ ตฺตริ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงตปัจจัย ในกัตตุสาธนะ ในกาลทั้งสาม ในอุทาหรณ์ว่า พุทฺโธ เป็นต้น ด้วยสูตรว่า พุธ ๆเปฯ ริ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ชิโน พึงสำเร็จได้อย่างไร ในกัตตุสาธนะ ในกาลทั้งสาม ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ชิโน ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงอินปัจจัย ในกัตตุสาธนะ ในกาลทั้งสาม จึงกล่าวสูตรว่า ชิโต ๆเปฯ ตถ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ วิสยิ และวิสยะ ขยายความว่า หลังชิฉาตุ ลงอินปัจจัย ในกัตตุสาธนะ ในกาลทั้งสาม

อุทาหรณ์ว่า ชิโน (พระชินเจ้า) ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่ง ชิ ขย (ชิ ฉาตุในความหมายว่า “ชนะ”) นี้ ในวจนัตถะว่า ชินาติ, อชินิ, ชินิสฺสตฺติ (พระผู้มีพระภาคพระองค์ใด ย่อมชนะ ชนะแล้ว จักชนะ) ลงอินปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๕๙-๓๖. สูตรนี้ว่า สุปโต จ (ลง อิน ปัจจัยหลัง สุป ฉาตุ) ออกมาจากสูตรว่า ชิโต ๆเปฯ ตถ คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงรูปสำเร็จว่า ชิโน เพราะลงอินปัจจัย ในกัตตุสาธนะ ในกาลทั้งปวง ด้วยสูตรว่า ชิโต อิน สพฺพตถ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า สุปิโน, สุปินิ ในกัตตุสาธนะ และในภาวสาธนะ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า สุปิโน, สุปินิ ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงอินปัจจัย ในกัตตุสาธนะ และในภาวสาธนะ จึงกล่าวสูตรว่า สุปโต จ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และอนุภักตนะ ขยายความว่า หลังธาตุ นี้ คือ สุปธาตุ ลงอินปัจจัย ในกัตตฺสาธนะ และในภาวสาธนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา สุปิโน (ผู้หลับอยู่) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สุปิโน ในอรรถแห่ง สุป สเย (สุป ธาตุในความหมายว่า “หลับ”) นี้ ในวจนัตถะว่า สุปตีติ (ย่อมหลับ) เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงอินปัจจัย ในกัตตฺสาธนะ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภักตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สุปินิ (การหลับ) ในอรรถแห่ง สุป ธาตุนั้นเน้นเพียว ลงอินปัจจัย ในภาวสาธนะ ลงสิวิภักตติ เมื่อทำอาเทศสิวิภักตติ เป็นอ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๖๐-๓๗. สูตรนี้ว่า อีสฺหุสุหิ ข (ลง ข ปัจจัยหลังธาตุซึ่งมี อีสฺ, หุ และ สฺ อยู่หน้า) ออกมาจากสูตรว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงรูปสำเร็จ มีอาทิวา กมมกาโร เพราะลงอินปัจจัย หลังธาตุทั้งหลาย อันมีกัมมบท เป็นบทใกล้เคียง ด้วยสูตรว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิวา อีสฺสสโย อันมีอีสฺ หุ และ สฺ เป็นบทหน้า พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิวา อีสฺสสโย อันมีอีสฺ หุ และ สฺ เป็นบทหน้า พึงสำเร็จได้ เพราะลงขปัจจัย ในภาวสาธนะ และกัมมสาธนะ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยิ ขยายความว่า เมื่ออรรถว่าเล็กน้อย อันท่านรู้อยู่หลังธาตุทั้งหลาย อันมีบทเหล่านี้ คือ อีสฺ หุ สฺ เป็นบทใกล้เคียง ลงขปัจจัย ในภาวสาธนะ และกัมมสาธนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อีสฺสสโย (อันท่านนอนน้อย) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อีสฺสสโย ในอรรถแห่ง สฺ ธาตุ ธาตุในความหมายว่า “นอน” มีอีสฺศัพท์เป็นบทใกล้เคียง เพราะอาศัยสูตรว่า พุช ฯเปฯ ริ ลงขปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลงขอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า กวจิ ธาตุ เป็นต้น เพราะอาศัยสูตรว่า อสฺโยคนตสส ฯเปฯ เต ทำวุทธิสระอันเป็นส่วนของธาตุ ด้วยสูตรว่า อญญเสสุ จ เพราะอาศัยสูตรว่า โล ฯเปฯ เร ทำอาเทศเออักษร เป็นอัย ด้วยสูตรว่า เอ อัย ทำเทวภาวะสอักษร ด้วยสูตรว่า พร ฯเปฯ เน ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภักตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา หุสฺสโย (อันท่านนอนลำบาก) พึงรู้ได้โดยง่ายเพียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อีสฺสสโย เป็นภาวสาธนะ แมในภาวสาธนะ เป็นปุงลิงค์ได้ในที่บางแห่ง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อีสฺกกริ (กรรมอันท่านกระทำนิดหน่อย) เป็นกัมมสาธนะ

ในคัมภีร์ปทรูปสัทธิ อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา หุพฺภโร (ผู้มักมาก), หุภฺภริ (ประโยชน์อันท่านกระทำได้ยาก), สฺกกริ (บาปอันคนพาลกระทำได้ง่าย), หุพฺภโร (ธรรมอันบุคคลเห็นได้ยาก), สฺหุสฺส

(โทษของผู้อื่นอันบุคคลเห็นได้ง่าย), ทุรุษโพโธ (ธรรมอันบุคคลรู้ได้ยาก), สุโพโธ (กรรมอันบุคคลรู้ได้ง่าย) มาแล้วด้วยอำนาจแห่งกัมมสาธนะ

ในสูตรนี้ ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวว่า เพราะอาศัยสูตรว่า พุช ๒เปฯ กตฺตริ

ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิฎีกา ท่านกล่าวแล้วว่า บทว่า อิตฺถิยํ วา จากสูตรว่า อิตฺถิยํ ๒เปฯ วา และบทว่า กตฺตริ จากสูตรว่า พุช ๒เปฯ ริ ตามไป

อนึ่ง ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิอัฐกถา ท่านกล่าวว่า ปัจจัยทั้งหลาย ย่อมลงในภาวสาธนะและในกัมมสาธนะเท่านั้น โดยข้อกำหนดว่า ปัจจัยทั้งหลาย เหล่านี้ คือ กิจปัจจัย กตปัจจัย และ กุชตปัจจัย ย่อมลงในอรรถ (สาธนะ) ทั้งหมด คือ ภาวะ และกัมม

ส่วนในคัมภีร์สัททนีติสุดตมาลา ท่านกล่าวสูตรว่า อีสฺหุสุโต โข ภาวกมฺเมสุ (ขปัจจัย ย่อมลงหลังธาตุทั้งหลาย อันมี อีส หุ และสุ เป็นบทหน้า ในภาวสาธนะและกรรมสาธนะทั้งหลาย) เกี่ยวกับเรื่องนั้น บัณฑิตทั้งหลาย ควรพิจารณาให้ดี

๕๖๑-๓๘. สูตรนี้ว่า อิจฺฉตฺเตสุ ๒เปฯ ตฺ วา (เมื่อมีธาตุที่มีอรรถปรารณามีกัตตาเดียวกัน ให้ลง ตเว และ ตฺ ปัจจัยหลังธาตุได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ฤษฺชส ๒เปฯ ตฺมิจฺฉตฺเตสุ คือ เมื่อความปรารณาเพื่อ อันท่านรู้อยู่ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า พุภุชฺชติ เป็นต้น เพราะลงขปัจจัย ฉปัจจัย และสปปัจจัย หลังธาตุทั้งหลาย เหล่านี้ คือ ฤษฺชธาตุ ฆสฺชธาตุ หรฺชธาตุ และสปฺชธาตุ ด้วยสูตรว่า ฤษฺชส ๒เปฯ ตฺเตสุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายอันมีอรรถว่าปรารณาเพื่อ มีอาทิว่า กาดเว, กาดฺ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เมื่ออรรถว่าปรารณาเพื่อ อันท่านรู้อยู่ รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า กาดเว, กาดฺ ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงตเว ปัจจัย และตฺปัจจัย หลังธาตุทั้งปวงทั้งหลาย จึงกล่าวสูตรว่า อิจฺฉตฺเตสุ ๒เปฯ ตเวตฺ วา

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยภาพสัทตมี ตฺพิเสสนะ วิสยิ และวิกัปปนัตถะ ขยายความว่า เมื่ออรรถว่าปรารณา อันท่านรู้อยู่ ปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ตเว ตฺ ย่อมลงหลังธาตุทั้งปวงทั้งหลาย อันมีกัตตาเดียวกัน ในกัตตฺสาธนะ ในกาลทั้งปวง ได้บ้าง

ความปรารณาเป็นอรรถของธาตุเหล่าใด ธาตุเหล่านั้นชื่อว่า อิจฉิตถะ (ธาตุมีอรรถปรารณา) ในธาตุมีอรรถปรารณาเหล่านั้น บทว่า เยสฺ ธาตุทั้งหลายมีกรธาตุ และอิสุธาตุเป็นต้น กัตตาเสมอกัน ของธาตุเหล่าใด ธาตุเหล่านั้นชื่อว่า สมานกตฺตฺกา (ธาตุมีกัตตาเสมอกัน) กัตตาใดย่อมทำกัตตานั้นนั่นแหละ ย่อมปรารณา ในธาตุเหล่าใด ธาตุเหล่านั้นชื่อว่า สมานกตฺตฺกา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปุณฺณานิ กาดเว (เขาย่อมปรารณาเพื่อกระทำบุญ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กาดเว ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในวจนัตถะว่า กาดฺมิจฺฉตฺติ (ย่อมปรารณา เพื่อทำ) อาศัยสูตรทั้งหลายว่า ธาตุยา ๒เปฯ โณ, พุชฺชมา

ฯเปฯ ริ ลงตเวปัจจย ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า ปุรสมุปปรีหิ ฯเปฯ เยสุ จ ทำอาเทศกรธาตุ เป็นกา ตัวสูตรว่า ตเวตุนาทีสุ กา ตั้งเป็นาม ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า ตทธิต ฯเปฯ ทีสุ จ ลงจตุตถีวิภัตติ ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า ตโต จ ฯเปฯ โย เมื่อลงวิภัตติ ด้วยอาทิจศัพท์ ในสูตรว่า สพพาส ฯเปฯ หิ จ แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

ก็อุทาหรณ์นอกนี้ ในอรรถแห่ง ในอรรถแห่ง สุ สวเน (สุ ธาตุในความหมายว่า “ฟัง”) นี้ ในวจนัตถะว่า โสตุ อิจฉตติ (ยอมปรารถนา เพื่อฟัง) ลงตฺปัจจย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงวิภัตติ และลบลวิภัตติ เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๖๒-๓๙. สูตรนี้ว่า อรหสกกาทีสุ จ (เมื่อปรากฏอรรถว่า สมควร และสามารถเป็นต้น และอรรถอื่นๆ ให้ลง ตฺ ปัจจยหลังธาตุ) ออกมาจากสูตรก่อน การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่าย เทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย ภาวสัทตมี และอนุกัฏฐณะ ขยายความว่า ลงตฺปัจจย หลังธาตุ ทั้งปวงทั้งหลาย ในอรรถว่าสมควร, สามารถ, น้อย, เหมาะสม และ ตามควร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โก ตํ นิหิตุมหารติ (ใครเล่า จะสมควรเพื่อินินทาบุคคลนั้น), สกกา เซตุํ ธเนน วา (ใครๆ ไม่อาจชนะความตายด้วยทรัพย์) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า นิหิตุ ในอรรถแห่ง นิหิตุ ครหาย (นิหิตุ ธาตุในความหมายว่า “ติเตียน”) นี้ ในวจนัตถะว่า นิหิตุ อรหตติ (ใครเหมาะที่จะติเตียนบุคคลนั้น) เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ, อิจฉตเถสุ ฯเปฯ ตฺ วา ลงตฺปัจจย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถา ฯเปฯ โร ลบลจตุตถีวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว

อุทาหรณ์ว่า เซตุ (อาจชนะ) ในอรรถแห่ง ชิ ขเย (ชิ ธาตุในความหมายว่า “ชนะ”) นี้ ในวจนัตถะว่า เซตุ สกกาติ (ยอมสามารถเพื่อชนะ) ลงตฺปัจจย ด้วยสูตรนี้ ปาฐะที่เหลือ มีนัยที่กล่าวแล้วเทียว

๕๖๓-๔๐. สูตรนี้ว่า ปตตวจเน ฯเปฯ สุ จ (ในบรรดาอรรถของ อลํ ศัพท์ [เมื่อ อลํ ศัพท์] กล่าวอรรถว่า สมควร ให้ลง ตฺ ปัจจยหลังธาตุ) ออกมาจากสูตรก่อน การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วย ภาวสัทตมี นิหิตาธนะ และอนุกัฏฐณะ ขยายความว่า ลงตฺปัจจย หลังธาตุทั้งปวง ในศัพท์เครื่องกล่าวซึ่งความสมควร ในอรรถของอลํศัพท์

อนึ่ง ในสูตรนี้ ด้วยคำว่า ปตตวจเน นี้ ท่านอาจารย์ ย่อมปฏิเสธ บรรดาอรรถทั้งหลายของอลํศัพท์ อรรถว่า ประดับ, สมควร และห้าม และในสูตรนี้ คำว่า ปตตตโถ มีความหมายว่า อรรถว่าสามารถ อรรถว่าสมควร อรรถว่าเหมาะสม

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อลเมว ทาตุ (สมควรให้ทานนั้นเทียว), อลํ ปุณฺณานิ กาทุ (สมควรทำบุญนั้นเทียว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทาตุ ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ชาติในความหมายว่า “ให้”) นี้ ในวจนัตถะว่า ทานานิ ทาตุ อลํ สมตถํ อนุจฉวิกํ อนุรูปนฺติ (สามารถเพื่อให้ทาน, สมควรเพื่อให้ทาน, เหมาะสมเพื่อให้ทาน) เมื่อสูตรว่า อิจฉตฺเตสุ ฯเปฯ ตุ วา ตามไปอยู่ ลงตฺปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลงจตุตถีวิวัตติ และลจตุตถีวิวัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า อลเมว กาทุ (สมควรทำนั้นเทียว) นี้ มีเพียงการอาเทศกรธาตุ เป็นกา โดยนัยที่กล่าวแล้วเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๕๖๔-๕๑. สูตรนี้ว่า ปุพฺพกาลे ฯเปฯ ตฺวา วา (เมื่อมีกัตตาเสมอกัน ให้ลง ตฺน, ตฺวาน และ ตฺวา ปัจจัยหลังธาตุที่เป็นไปในกริยาข้างหน้า) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อิจฉตฺเตสุ ฯเปฯ ตุ วา, อรห ฯเปฯ สุ จ, ปตฺตวจเน ฯเปฯ สุ จ คือ เมื่ออรรถว่าปรารธนา อันท่านรู้อยู่ ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จมีอาทิว่า ปุณฺณานิ กาทเว, กาทุ เพราะลงตเว และตฺปัจจัย ในประโยคที่มีกัตตาตัวเดียวกัน มีอาทิว่า ปุณฺณานิ กาทเว ด้วยสูตรว่า อิจฉตฺเตสุ ฯเปฯ ตุ วา

กล่าวถึงรูปสำเร็จมีอาทิว่า นินฺทิตฺ อรหติ เพราะลงตฺปัจจัย ในเมื่ออรรถว่าสมควร และอรรถว่าสามารถ ในประโยค อันมีกัตตาเดียวกัน อันท่านรู้อยู่ ด้วยสูตรว่า อรห ฯเปฯ จ

และกล่าวถึงรูปสำเร็จมีอาทิว่า อลํ ปุณฺณานิ กาทุ ในเมื่ออรรถว่ากล่าวสมควรในบรรดาอรรถของอลศัพท์ อันท่านรู้อยู่ ลงตฺปัจจัยด้วยสูตรว่า ปตฺต ฯเปฯ สุ จ

เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น เมื่อกริยาหน้า และกริยาหลัง (กริยากุมพากย์) อันมีกัตตาเดียวกัน อันท่านรู้อยู่ รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า กาทฺน กมฺมํ คจฺฉติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เมื่อปุพพกาลกริยา และอปรกาลกริยา ในประโยคที่มีกัตตาเดียวกัน อันท่านรู้อยู่ รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลง ตฺนปัจจัย ตฺวานปัจจัย และตฺวาปัจจัย หลังธาตุทั้งปวงได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า ปุพฺพ ฯเปฯ วา

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยวิสยะ นิทธารณะ วิสยํ และวิกัปนัตถะ ขยายความว่า บรรดาธาตุทั้งหลายที่มีกัตตาเดียวกัน ลงปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ตฺนปัจจัย ตฺวานปัจจัย และตฺวาปัจจัย หลังธาตุอันเป็นกริยาตัวต้น

อนึ่ง ด้วยวาศัพท์ในสูตรนี้ ย่อมวิกัป(แสดงความไม่แน่นอน)ว่า ลงตฺนปัจจัยได้ ในที่บางแห่งเท่านั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กาทฺน กมฺมํ คจฺฉติ (เขาทำงานเสร็จแล้ว จึงไป) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กาทฺน ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ชาติในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในความหมายว่า กาทฺน คจฺฉติ (เขาทำงานเสร็จแล้ว จึงไป) ลงตฺนปัจจัยด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศกรธาตุ

เป็นกา โดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งเป็นนาม ด้วยศัพท์ ในสูตรนี้ว่า ตทิต ๒เปฯ ที่สุ จ ลงวิภัตติ ด้วยจ ศัพท์ในสูตรนี้ว่า ตโต จ วิภคตโย ลบสิวิภัตติแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ผู้ใดยอมทำ ผู้นั้นนั่นแหละ ย่อมไป ในประโยคทั้งสองนี้ ความที่ประโยคทั้งสองเป็น ประโยคมีกัตตาแต่ละตัว [ในคัมภีร์นยาสท่านผู้แต่งกล่าวไว้ว่า โย กโรติ, โสว คจฉติ, อยเมตล สมานกตตุกตา ผู้ใดยอมทำ ผู้นั้นนั่นแหละ ย่อมไป ในประโยคทั้งสองนี้ เป็นประโยคที่มีกัตตาตัวเดียวกัน]

ในอุทาหรณ์ว่า อกาตุน นี้ มีเพียงการปฏิเสธเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า สุตวาน (ฟังแล้ว) ในอรรถแห่ง สุ สวเน (สุ ชาติในความหมายว่า “ฟัง”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชิตวาน (ชนะแล้ว) ในอรรถแห่ง ชิ ชये (ชิ ชาติในความหมายว่า “ชนะ”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ คำที่เหลือ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

๕๖๕-๔๒. สูตรนี้ว่า วตตมานเน มานนตา (เมื่อปรากฏปัจจุบันกาล ลง มาน และ อนต ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า ปุพพกาเล ๒เปฯ วา คือ ท่านอาจารย์ เมื่อกริยาหน้า และกริยาหลัง (กริยา คุมพากย์) ทั้งหลาย อันมีกัตตาเดียวกัน อันท่านรู้้อยู่ บรรดาธาตุที่มีกัตตาเดียวกัน เมื่อกริยาตัวหน้า อันท่านรู้้อยู่ ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จ มีอาทิว่า กาทุน คจฉติ เพราะลง เพราะลง ตุนปัจจัย ต วานปัจจัย และตวาปัจจัย หลังธาตุทั้งปวง ด้วยสูตรว่า ปุพพกาเล ๒เปฯ ตวา วา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อ มีความเป็นอย่างนั้น เมื่อกริยาอันเป็นปัจจุบัน อันท่านรู้้อยู่ รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า คจฉมาโน, คจฉนโต ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เมื่อกริยาอันเป็นปัจจุบัน อันท่านรู้้อยู่ รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า คจฉมาโน, คจฉนโต ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงมานปัจจัย และอนตปัจจัย หลังธาตุทั้งปวง จึงกล่าวสูตรว่า วตตมานเน มานนตา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยิ ขยายความว่า เมื่อกริยาอันเป็นปัจจุบัน อันท่าน รู้้อยู่ ลงมานปัจจัย และอนตปัจจัย หลังธาตุทั้งปวง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คจฉมาโน, คจฉนโต (ไปอยู่) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คจฉมาโน ในอรรถแห่ง คมฺ สปป คติมฺหิ (คมฺ ชาติในความหมายว่า “ไป”) นี้ เมื่อลบบ พยัญชนะที่สุดแล้ว ในความหมายว่า คจฉมาโน ลงมานปัจจัย ดัยสูตรนี้ ในเพราะมานปัจจัย ลงอ ปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภูวาทีโต อ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็น ต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า คจฉนโต (ไปอยู่) นี้ มีเพียงการลงอนตปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อนึ่ง ในสูตรนี้ ท่านอาจารย์ ลงวิกรมปัจจัย ในการสร้างรูปคำ ในเพราะมานและอนตปัจจัย ในคัมภีร์ปทฺฐปฐิติ เพราะท่านกล่าวถึงเหตุไว้ว่า มานและอนตปัจจัย เป็นเช่นกับปฐสพทและอตฺตโนบท ด้วยอำนาจของการตั้งชื่อตามคัมภีร์อื่น

แต่ในคัมภีร์นยาสะ ท่านไม่ทำไว้

๕๖๖-๔๓. สูตรนี้ว่า สาสาทีหิ รตฺถ (ลง รตฺถ ปัจจัยหลัง สาส ธาตุเป็นต้น) ออกมาจากสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า สพฺพธาตฺวหิ ปจฺจยการเกหิ ฌาพโย เตกาลิกา คือ ท่านอาจารย์ ลงปัจจัยทั้งหลายมีณปัจจัยเป็นต้น หลังธาตุทั้งหลาย ทั้งปวง อันเป็นปัจจัยการสูตร มีอาทิว่า ฌาพโย ๆเปฯ ลิกา เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันประกอบด้วยธาตุที่แตกต่างกัน มีอาทิว่า สตฺธา พิงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น อันประกอบด้วยธาตุที่แตกต่างกัน มีอาทิว่า สตฺธา ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงรตฺถปัจจัย หลังสาสธาตฺว จึงกล่าวสูตรว่า สาสาทีหิ รตฺถ

แม้คำนี้ อันบัณฑิตพึงกล่าวว่า สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า ธาตุลึงเคหิ ๆเปฯ ยา คำนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิและวิสย ขยายความว่า ลงรตฺถปัจจัย หลังธาตุทั้งหลายเหล่านี้ คือ สาสธาตฺว

อุทาหรณ์ว่า สตฺธา (พระศาสดา) ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถแห่ง สาส อนุสิฏฺฐิมหิ (สาส ธาตุในความหมายว่า “พราสอน”) นี้ ในเวลานัดจะว่า สเทเวเก โลเก สาสตีติ (ผู้ใด ย่อมสอนชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก) ลงรตฺถปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบพยัญชนะที่สุดธาตฺวอันมีอักษรเป็นขอบเขต และรอักษรอันเป็นตัวขอบเขต โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงสิวิภตฺติ ในเพราะออักษรอันเป็นส่วนของปัจจัยที่มีอักษรเป็นอนุพันธ์ อยู่หนปลาย ลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภตฺติเป็นต้นแล้ว ทำอาเทศออักษร อันเป็นสระที่สุดของสตุศัพท์ เป็นอาอักษร และลบสิวิภตฺติ ด้วยสูตรว่า สตฺถ ๆเปฯ โลโป จ พิงทราบรูปสำเร็จ

๕๖๗-๔๔. สูตรนี้ว่า ปาทีโต ริตฺ (ลง ริตฺ ปัจจัยหลัง ปา ธาตุเป็นต้น) ออกมาจากสูตรทั้งหลาย ตามที่กล่าวมาแล้ว การตั้งเหตุแห่งการถาม มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นเทียว เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น

รูปสำเร็จทั้งหลาย อันประกอบด้วยธาตุที่แตกต่างกัน มีอาทิว่า ปิตา พิงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น อันประกอบด้วยธาตุที่แตกต่างกัน ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงริตฺปัจจัย หลังปาธาตฺว จึงกล่าวสูตรว่า ปาทีโต ริตฺ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสย

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

๕๖๘-๕๕. แม้สูตรนี้ว่า มานาที่หิ ราชตุ (ลง ราชตุ ปัจจยหลังธาตุมานาที่คณะ) บัณชิต ก็ฟังกล่าวตามสมควรแก่อุทาหรณ์ อย่างนั้นเที่ยว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวชิ และวิสัย ขยายความว่า รัตคัพพ์ ตามมาปรากฏในสูตรนี้ เพราะเหตุนี้ หลังธาตุทั้งหลายเหล่านี้ คือ มานธาตุ ลงราชตุปัจจย และรัตปัจจย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา มาตา (มารดา) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มาตา ในอรรถแห่ง มาน มานเน (มาน ธาตุในความหมายว่า “นับถือ, ยกย่อง”) นี้ ในวจนัตถะว่า ฆมเมน บุตติ มาเนตติ (หญิงใด ย่อมยกย่องซึ่งบุตรโดยธรรม) เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงราชตุปัจจย เมื่อลภรอักษรเป็นอนุพันธ์เป็นต้น อาเทศสระที่สุด ของมาตุ เป็นอาอักษร และลภสิวิวัตติแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภาตา (พี่ชาย/น้องชาย) ในอรรถแห่ง ภาส ภาสเน (ภาส ธาตุในความหมายว่า “กล่าว”) นี้ ในวจนัตถะว่า ปุพเพ ภาสตีติ (ผู้ใด ย่อมเจรจาได้ก่อน) เมื่อลงราชตุปัจจยด้วยสูตรนี้ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฐิตา (บุตรตรี, ลูกสาว) ในอรรถแห่ง ฐา ฐาธเน (ฐา ธาตุในความหมายว่า “ทรงไว้”) นี้ ในวจนัตถะว่า มาตาหิตูหิ ฐริยตีติ (ผู้ใด อันมารดาและบิดาย่อมหวงแหน) ลงรัตปัจจย ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำที่ชะอืออักษร เป็นอืออักษร ด้วยสูตรว่า กวจิ ฐาตุ เป็นต้น แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๕๖๙-๕๖. สูตรนี้ว่า อาคมา ตุโก (ลง ตุก ปัจจยหลัง คม ฐาตุซึ่งมี อา อุปสรรคเป็นบทหน้า) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สาสาที่หิ รัตตุ, ปาตีโต รัตตุ, มานาที่หิ ราชตุ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิวา สตตุ เพราะลงรัตตุปัจจย หลังสาสธาตุ ด้วยสูตรว่า สาสา ฯเปฯ ตตุ ปิตุ เพราะลงรัตปัจจย ด้วยสูตรว่า ปาตี ฯเปฯ ตตุ มาตา และ ฐิตา เพราะลงราชตุปัจจย และรัตปัจจย ด้วยสูตรว่า มานาที่หิ ราชตุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอันสำเร็จมีอาทิวา อาคนตุโก ซึ่งสำเร็จจาก คมฐาตุ ที่ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิวา อาคนตุโก ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงตูกปัจจย หลังคมฐาตุ ที่ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า จึงกล่าวสูตรว่า อาคมา ตุโก

หรือจะกล่าวว่า สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า ฐาตุ ฯเปฯ ยา ก็ได้

สูตรนี้มี ๒ บท ขยายความว่า เมื่ออาเป็นบทหน้ามีอยู่ ลงตูกปัจจย หลังฐาตุนี้ คือ คมฐาตุ คำว่า อาคม มีรูปวิเคราะห์ว่า อาปุพโพ คโม อาคโม (อาคมะ คือ คม ฐาตุซึ่งมี อา เป็นบทหน้า) หน้า ฐาตุนี้ คือ คมฐาตุ ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้านั้น

อุทาหรณ์ว่า อาคนตุโก ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่ง อาปุพพ คมฺ สปป คติมฺหิ (คมฺ สปป ธาตุในความหมายว่า “ไป” ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า อาคจฺจตีติ (ผู้ใด ย่อมมา) ลง ตกปัจจย แม้ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นนอักษร ด้วยสูตรว่า คมฺชน ฯเปฯ ที่สุ น เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๗๐-๕๗๑. สูตรนี้ว่า ภพเพ อิก (ลง อิก ปัจจยหลัง คมฺ ธาตุในอรรถว่า สมควร) ออกมาจากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงรูปสำเร็จว่า อาคนตุโก เพราะลงอิกปัจจย หลังคมฺ ธาตุ ที่ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า ด้วยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จจากคมฺ ธาตุ มีอาทิวา คมิโก พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า คมิโก ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงอิกปัจจย หลังคมฺ ธาตุที่แสดงอรรถว่าสมควร จึงกล่าวสูตรว่า ภพเพ อิก

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยิ ขยายความว่า เมื่ออรรถว่าสมควร อันท่านรู้อยู่ ลงอิกปัจจย หลังคมฺ ธาตุ

อุทาหรณ์ว่า คมิโก (ผู้ที่สมควรไป) ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่ง คมฺ สปป คติมฺหิ (คมฺ สปป ธาตุในอรรถว่า สมควร) นี้ ในวจนัตถะว่า คมฺตุ ภพโพติ (ผู้ใด เป็นผู้สมควรเพื่อจะไป) เพราะอาศัยสูตร ติดกันไม่มีระหว่าง ลงอิกปัจจย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

จบการพรรณนากณฑ์ที่ ๒ ในกพิพิธานกป ในคัมภีร์กัจจายนวิถนนา ด้วยประการฉะนี้

อิติ กัจจายนวิถนนายํ กพิพิธานกปเป ทุตติยกถวถนนา.

๓.๔.๓ ตติยกถวถนนา

๓. ตติยกถวถนนา

๕๗๑-๕๗๘. สูตรนี้ว่า ปจฺจยาทนิฏฺฐา นิปาตนา สิขณฺนติ (ปัจจยทั้งหลายที่ยังไม่สำเร็จย่อมสำเร็จได้ด้วยนิปาตนสูตร) ออกมาจากสูตรทั้งหลาย ทั้งที่เป็นสัญญาวิธานสูตร และวิวิธานสูตรทั้งหลาย ทั้งปวง คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำสัญญาวิธาน และวิวิธานทั้งหลาย ด้วยสูตรทั้งหลายที่เป็นสัญญาวิธานสูตร และวิวิธานสูตรทั้งหลาย ทั้งปวง เมื่อมีคำถามว่า ศัพท์ทั้งหลายทั้งที่สำเร็จแล้ว และยังไม่สำเร็จ ด้วยสัญญาวิธานสูตร และวิวิธานสูตรทั้งหลายเหล่านั้น อันนักศึกษาพึงให้สำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ก็ศัพท์ทั้งหลาย ที่ยังไม่สำเร็จ ด้วยสัญญาวิธานสูตร และวิวิธานสูตรทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ด้วยนิปาตน^{๖๕}สูตรนี้ จึงกล่าวสูตรว่า ปจฺจยา ฯเปฯ สิขณฺนติ

^{๖๕} คำว่า นิปาตนา สำเร็จรูปมาจาก นิ บทหน้า + ปต ธาตุ (ปตเน = ตกไป) + เณ ปัจจย + ยุ ปัจจย มีรูปวิเคราะห์ว่า นิปาเตตีติ นิปาตนา (นิปาตนะ คือ วิธีที่ทำให้ตกไป, วิธีที่ทำให้สำเร็จ) คำนี้แปลตามศัพท์ว่า “ให้ตกไป” หมายถึง การยังวิธีที่ยังไม่สำเร็จให้สำเร็จโดยสะดวก หรือห้ามวิธีในสูตรที่กล่าวไว้แล้ว (ดูเพิ่มเติม ในคัมภีร์รูปสิทธิมีญฺชรี อธิบายสูตรที่ ๖๒๔)

สูตรนี้ มี ๔ บท แสดงด้วยศัพท์เสสนะ การี ภาระณะ และการิยะ ขยายความว่า การแสดง กิริยา คือ ศัพท์ทั้งหลายเหล่าใด พร้อมด้วยปัจจัย ถึงความสำเร็จแล้ว หรือยังไม่ถึงความสำเร็จ ด้วยสังขยา นาม สมาส ตัทธิต อาชยาต และกิต ศัพท์ทั้งหลายเหล่านั้น เห็น มองหา คือแสดงด้วยความสำเร็จ ย่อมสำเร็จได้โดยชื่อทั้งหลาย ของตนๆ

บรรดาศัพท์ที่ถึงความสำเร็จแล้ว หรือยังไม่ถึงความสำเร็จ ด้วยสังขยา นาม เป็นต้น เหล่านี้ :-

ในสังขยา การให้ศัพท์ที่สำเร็จแล้ว สำเร็จใหม่อีกครั้งหนึ่ง ด้วยอำนาจแห่งปัจจนนคติกันย เช่น คำว่า เอกาทส, พารส, พาวิส, โสฬส, สฬายตน์

ในนาม ศัพท์เหล่านี้ เป็นการทำให้ศัพท์ที่ยังไม่สำเร็จ ให้สำเร็จได้พร้อมปัจจัย เช่น

คำว่า อชช ศัพท์ หลังอิมศัพท์ ในอรรถว่า อิมสมิ กาล (ในบัดนี้) ลงชชปัจจัย ด้วยสูตรนี้ แล้ว อาเทศอิมศัพท์ เป็นอักษร

คำว่า อชช ศัพท์ มีเพียงการลงชชปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

คำว่า อปรชช ศัพท์ มีเพียง อปรศัพท์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

คำว่า สชช หลังสมานศัพท์ ลงชชปัจจัย และอาเทศสมานศัพท์ เป็นส

ในสมาส การทำให้ศัพท์ที่สำเร็จแล้วด้วยสมาสวิธี ให้สำเร็จใหม่อีกครั้งหนึ่ง ด้วยอำนาจแห่งปัจจนนคติกันย เช่น

คำว่า ภูมิกโม, อปายคโต, อีสสรกต, สลลวิทโธ, กณินทุสส, โจรภย, ราชปุตโต, ธณฺณวาลี

ในตัทธิต การทำให้ศัพท์ที่สำเร็จแล้วด้วยตัทธิตวิธี ให้สำเร็จใหม่อีกครั้งหนึ่ง ด้วยอำนาจแห่งปัจจนนคติกันย เช่น

คำว่า วาสฏฺโฐ, ภารทวาชो ฯเปฯ กालโย

ในอาชยาต การทำให้ศัพท์นี้ ที่ยังไม่สำเร็จ ให้สำเร็จ เช่น

คำว่า อสส ในคำว่า เอวมสส วจนีโย นี้ หลังอสธาตุ ลงติวัตตมานาวิภตติ แล้วอาเทศติวิภตติ พร้อมพยัญชนะที่สฺธาตุ เป็นสส ด้วยสูตรนี้

และในคำว่า อสสุ นี้ หลังอสธาตุ ลงติวัตตมานาวิภตติ แล้วอาเทศติวิภตติ พร้อมพยัญชนะที่สฺธาตุ เป็นสสุ ด้วยสูตรนี้

ในกิต ศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้ อันท่านอาจารย์กล่าวแล้วด้วยอำนาจแห่งศัพท์ที่ยังไม่สำเร็จ ให้เป็นศัพท์ที่สำเร็จ เช่น

คำว่า วาโทคติ ปทสส วาโท การอาเทศวทธาตุ เป็น วาโท แห่งศัพท์ว่า วาโท ด้วยสูตรนี้

คำว่า ฆาตโก หลังนธธาตุ ลงตปัจจย ด้วยสูตรนี้ แลวอาเทศนธธาตุ เป็นฆาต

คำว่า นจจ หลังนธธาตุ ลงตปัจจย ด้วยสูตรว่า ภาวกมเมสุ ต อาเทศตปัจจยพร้อมกับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจจอักษร มีรูปเป็น นจจ อาเทศอาเทศตปัจจยพร้อมกับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นกฎอักษร มีรูปเป็น นจจ

นิปาทนสูตรทั้งหลาย มี(อุทาหรณ์ ที่กล่าวมา)อย่างนี้เป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ ด้วยสูตรนี้

๕๗๒-๕๙. สูตรนี้ว่า สาสทิสโต ๗เปฯ ฎโจ จ (อาเทศ ต ปัจจยและปัจจยอันหลัง สาส ธาตุ และ ทิส ธาตุเป็น ริฎฐ และอื่นๆ) ออกมาจากสูตรว่า ปจจยา ๗เปฯ สิขณนติ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จว่า นจจ นจจ เพราะทำอาเทศตปัจจยที่อยู่หลังนธธาตุ ในภาวสาธนะ และกัมมสาธนะ พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็น จจ และกฎ ด้วยสูตรว่า ปจจยาทนิฎฐา ๗เปฯ สิขณนติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิว่า สิฎโจ, ทิฎโจ อันมีตปัจจยเป็นที่สุด ในภาวสาธนะ และกัมมสาธนะ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า สิฎโจ, ทิฎโจ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศตปัจจยอันเป็นที่สุด ซึ่งอยู่หลังสาธธาตุ เป็นริฎฐ ได้ในภาวสาธนะและกัมมสาธนะ จึงกล่าวสูตรว่า สาส ๗เปฯ ฎโจ จ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวธิ การี การิยะ และสมุจยยะ ขยายความว่า ย่อมมีการอาเทศตปัจจย ที่อยู่หลังธาตุเหล่านี้เป็นต้น คือ สาสธาตุ และทิสธาตุ เป็นริฎฐ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อนุสิฎโจ (บุคคลนั้นอันเราสั่งสอนแล้ว), ทิฎจ (รูปอันเราเห็นแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อนุสิฎโจ ในอรรถแห่ง อนุปุพพ สาส อนุสิฎจิมติ (สาธ ธาตุในความหมายว่า “พราสอน” ลงอนุอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงตปัจจยในภาวสาธนะ และกัมมสาธนะ ด้วยสูตรว่า ภาวกมเมสุ ต อาเทศตปัจจยพร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นริฎฐ ด้วยสูตรนี้ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุอันมีอักษร เป็นขอบเขต และอักษรอันเป็นตัวของเขต ด้วยสูตรว่า รมหิ ๗เปฯ โน ลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง เมื่อลงสิวิภตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทิฎจ ในอรรถแห่ง ทิส เปกขเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า “เห็น”) นี้ เมื่อลงตปัจจยเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทฎฐพพิ (พึงเห็น) เป็นผลของจศัพท์ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทฎฐพพิ ในอรรถแห่ง ทิส เปกขเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า “เห็น”) นี้ ลงตพปัจจย ด้วยสูตรว่า ภาว ๗เปฯ นียา อาเทศอักษรของตพปัจจย เป็นรฎฐด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุและอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลงสิวิภตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทฎฐ (เพื่อเยี่ยม, เพื่อเห็น) ในอรรถแห่ง ทิสธาตุนั้นเน้นเที่ยว เมื่อสูตรว่า อิจจตเถ ฯเปฯฯ ตามไปอยู่ ทำอาเทศตปัจจย เป็นรฎฐ ด้วยจศัพท ในสูตรนี้ว่า อรหสกาทีสุ จ เมื่อลพบัญชนะที่สุธาตฺ และอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นี้ ลบวิภัติ โดยนัยแห่งการสำเร็จรูป

๕๗๓-๕๐. สูตรนี้ว่า สาทิ สนต ฯเปฯฯ ฎฐโ (อาเทศ ต ปัจจยหลังธาตฺที่มี ส เป็นที่สุด, ปุจฉธาตฺ, ฆนช ธาตฺ และ หัส ธาตฺเป็นต้นกับพยัญชนะที่อยู่หน้า [ต นั้น]เป็น ฎฐ) ออกมาจากสูตรว่า สาสทิสโต ฯเปฯฯ ฎฐโ จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จ อันมีตปัจจยเป็นที่สุด อันมีอาทิวา สฎฐโ, ทฎฐโ ด้วยสูตรว่า สาสทิสโต ตสฺส ริฎฐโ จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จ อันมีตปัจจยเป็นที่สุด มีอาทิวา ตฎฐโ, ปฎฐโ, ฆฎฐโ, หฎฐโ ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิวา ตฎฐโ ฯเปฯฯ หฎฐโ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศตปัจจย หลังธาตฺทั้งหลายเหล่านี้ คือ ตุสธาตฺ ปุจฉธาตฺ ฆนชธาตฺ หัสธาตฺ พร้อมกับพยัญชนะที่สุธาตฺข้างหน้า เป็นฎฐ จึงกล่าวสูตรว่า สาทิ ฯเปฯฯ ฎฐโ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สาทิ แสดงตัพพิเสสนะ คำว่า สนต ฯเปฯฯ ทีหิ แสดงอวธิ คำว่า ฎฐโ แสดงการียะ ขยายความว่า อาเทศตปัจจยหลังธาตฺทั้งหลาย มีอาทิวาอย่างนี้ คือ สนตธาตฺ ปุจฉธาตฺ ฆนชธาตฺ หัสธาตฺ พร้อมกับพยัญชนะที่สุธาตฺข้างหน้า เป็นฎฐ ตศัพท ย่อมตามมาปรากฏในสูตรนี้

อาเทศที่เป็นไปกับพยัญชนะข้างหน้า ชื่อว่า สาทิ โยศัพท ในรูปวิเคราะห์ (นี้) หมายถึงอาเทศ หรือหมายถึง ตปัจจย ในคำว่า โย อาเทศ นี้ มีความหมายว่า ย่อมมีการอาเทศปัจจยกับพยัญชนะที่สุธาตฺ ข้างหน้าตปัจจย เป็นฎฐ ในคำว่า สาทิ อาทิวาโต ตปัจจโย นี้ มีความหมายว่า ตปัจจยที่เป็นไปพร้อมกับพยัญชนะที่สุธาตฺ ย่อมมีการอาเทศเป็นฎฐ ท่านกล่าวอธิบายว่า เมื่อความหมายอย่างนี้ มีอยู่ คำว่า สาทิ เป็นการี เพราะเหตุนั้น บทว่า สาทิ ท่านอาจารย์ย่อมกล่าวว่า เป็นตัพพิเสสนะ หรือการี สอักษรเป็นที่สุด ของธาตฺใดมีอยู่ เหตุนั้น ธาตฺนั้น ชื่อว่า สนต ธาตฺทั้งหลาย มีตุสธาตฺเป็นต้น สอักษรเป็นที่สุดด้วย ปุจฉธาตฺด้วย ฆนชธาตฺด้วย หัสด้วย ชื่อว่า สนต ฯลฯ หัส สนต ฯลฯ หัส เป็นต้น ของธาตฺเหล่าใด เหตุนั้น ธาตฺเหล่านั้น ชื่อว่า สนต ฯลฯ ทโย

อนึ่งในสูตรนี้ เมื่อความที่แห่งหัสธาตฺเป็นธาตฺมีสอักษรเป็นที่สุด มีอยู่ ท่านก็กล่าวคำนี้ไว้ อีก เพื่อจะแสดงว่าการอาเทศปัจจยกับพยัญชนะที่สุธาตฺ เป็นฎฐ เป็นความไม่แน่นอน เพราะเหตุนั้น จึงไม่ต้องอาเทศเป็นฎฐ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา วิทสโต (ถูกทำลายแล้ว) อุตตรสโต (สะตั้งแล้ว)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ตฎฐโ (ยินดีแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ตฎฐโ ในอรรถแห่ง ตุส ปีติมหิ (ตุส ธาตฺในความหมายว่า “ยินดี”) นี้ ลงตปัจจย ด้วยสูตรว่า ภาวกมเมสุ ต

เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เมื่อทำอาเทศปัจจย กับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นภุช แล้ว ฟัง
ทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า พุจโจ (ถูกงัดแล้ว) ในอรรถแห่ง ทิส ทิสเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า “กั
ต้อย”) นี้ ลงตปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทศปัจจย กับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นภุช ด้วยสูตรนี้
แล้ว เมื่อสูตรว่า นิคคหิตถญ, กวจิ โลปี ตามไปอยู่ ทำอาเทศอักษร เป็นพ้อักษร ด้วยสูตรว่า กวจิ
ธาตุ เป็นต้น เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปุจโจ (ถูกถามแล้ว) ในอรรถแห่ง ปุจณ ปุจณเน (ปุจณ ธาตุในความหมายว่า
“ถาม”) นี้ ลงตปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทศปัจจย กับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นภุช ด้วยสูตรนี้
แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภุจโจ (หักแล้ว) ในอรรถแห่ง ภนช อวมททเน (ภนช ธาตุในความหมายว่า
“ทำลาย”) นี้ ลงตปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำอาเทศปัจจย กับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นภุช แล้ว
ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภูจโจ (ยินดีแล้ว) ในอรรถแห่ง ทิส ทิสเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า “ร่า
เริง”) ทิส ปิติมหิ (ทิส ธาตุในความหมายว่า “ยินดี”) นี้ เมื่อทำตามวิธีที่กล่าวแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ
(ในอุทาหรณ์นี้) มีเพียงการลบนิคคหิต ด้วยสูตรว่า พยญชเน จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า ปหุจโจ (แจ่มใสแล้ว) นี้ มีเพียงการลงอุปสัคเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ยิจโจ (บูชาแล้ว) ในอรรถแห่ง ยช เทวบูชาสงคหกรณทานธมเมสุ (ยช ธาตุ
ในความหมายว่า บวงสรวงเทพเจ้า, กระทำการรวบรวม และให้) นี้ ลงตปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำ
อาเทศปัจจย กับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นภุช แล้ว ทำอาเทศยอักษร เป็นอ้อักษร ด้วยสูตรว่า ยชสส
สรสสิ ภูเจ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๕๗๔-๕๑. สูตรนี้ว่า วสโต อุตถ (อาเทศ ต ปัจจยหลัง วส ธาตุกับพยัญชนะที่อยู่หน้า ต
ปัจจยเป็น อุตถ) ออกมาจากสูตรว่า สาทิ ฯเปฯ ภูโจ คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงรูปสำเร็จ มีอาทิวา
ตุภูโจ เพราะทำอาเทศปัจจย ที่อยู่หลังหลังตน ฯลฯ หัสธาตุทั้งหลาย พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นภุ
จุมทชอ้อกระ ด้วยสูตรว่า สาทิ ฯเปฯ ภูโจ เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จมีอาทิวา วุตโถ มีตปัจจยเป็น
ที่สุด ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จมีอาทิวา วุตโถ มีตปัจจยเป็นที่สุด
ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศปัจจย หลังวสธาตุ พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นอุตถ จึงกล่าวสูตรว่า
วสโต อุตถ

อุทาหรณ์ว่า วุตโถ (ผู้อยู่อาศัย) ก็ อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่ง วส นิวาเส (วส ธาตุใน
ความหมายว่า “อาศัย”) นี้ เมื่อสูตรว่า ภาวกรมเมสุ ต ตามไปอยู่ ลงตปัจจย ด้วยสูตรว่า พุช ฯเปฯ กต

ตรี เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เมื่อทำอาเทศตปัจจัย พร้อมกับพยัญชนะที่สุทธาตุ เป็นอุตถ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๗๕-๕๗๖. สูตรนี้ว่า วส วา วุ (อาเทศ ว ของ วจ เป็น อุ นั้นเทียว, พยัญชนะที่สุทธาตุย่อมไม่ปรากฏรูป และซ้อน ต) ออกมาจากสูตรก่อน คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง รูปสำเร็จว่า วุตโถ เพราะทำอาเทศตปัจจัยหลังวสธาตุ พร้อมกับพยัญชนะที่สุทธาตุ เป็นอุตถ ในอุทาหรณ์ว่า วุตโถ ด้วยสูตรก่อน เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่าวุสิต อันมีตปัจจัยเป็นที่สุทธาตุ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่าวุสิต อันมีตปัจจัยเป็นที่สุทธาตุ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศวอักษร ของวสธาตุ เป็นอุอักษร จึงกล่าวสูตรว่า วส วา วุ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการวิภักปนนะ และการริยะ ขยายความว่า วอักษรตัวหลังเกิดจากสนธิ ตการศัพท์ วสธาตุศัพท์ ย่อมตามไป เพราะเหตุนี้ ในเพราะตปัจจัยหนปลาย อาเทศวแห่งวสธาตุ เป็นอุอักษร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วุสิต (ประพจน์พหุพจน์แล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า วุสิต ในอรรถแห่ง วส นิวาเส (วส ธาตุในความหมายว่า “อาศัย”) นี้ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาวกมเมสุ ต เมื่อสูตรว่า สาส ๗เปฯ ธิฏโฐ จ, วสโต อุตถ ตามไป ทำอาเทศวอักษร เป็นอุอักษร ด้วยสูตรนี้ ลงอุอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคม ๗เปฯ โธ ลงวอักษรเป็นอาคมข้างหน้า ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทธิ เป็นต้น เมื่อลงสิวิภักติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุฏโฐ (อยู่แล้ว) ในอรรถแห่งวสธาตุนั้นนั้นเทียว ลงตปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว อาเทศวอักษร เป็นอุอักษร ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศตปัจจัย พร้อมกับพยัญชนะที่สุทธาตุ เป็นภูธ ด้วยสูตรว่า สาทิ ๗เปฯ ฐโฐ เมื่อลงสิวิภักติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วุฏโฐ (อยู่แล้ว) เป็นผลของวาศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า วุฏโฐ หลังวสธาตุ ลงตปัจจัย ทำอาเทศตปัจจัย พร้อมกับพยัญชนะที่สุทธาตุ เป็นภูธ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทศอักษรรันเป็นส่วนหนึ่งวอักษร เป็นอุอักษร ด้วยสูตรว่า กวจิ ธาตุ เป็นต้น เมื่อลงสิวิภักติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๗๖-๕๗๗. สูตรนี้ว่า ธตฺถเวหิ ธตฺถา จ (อาเทศ ต ปัจจัยที่อยู่หลังธาตุที่มี ฐ, ฒ; ภ และ ห เป็นที่สุดเป็น ฐ หรือ ฒ [ตามลำดับ]) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สาส ๗เปฯ ธิฏโฐ จ, สาทิ สนต ๗เปฯ ฐโฐ, วสโต อุตถ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทศตปัจจัย พร้อมกับพยัญชนะที่สุทธาตุ เป็นภูธ ด้วยสูตรว่า สาส ๗เปฯ ฐโฐ จ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อนุสิฏโฐ, ธิฏโฐ อาเทศตปัจจัย พร้อมกับพยัญชนะที่สุทธาตุ เป็นภูธ ด้วยสูตรว่า สาทิ ๗เปฯ ฐโฐ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ตุฏโฐ และอาเทศตปัจจัย พร้อม

พยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นอุตถ ด้วยสูตรว่า วสโต อุตถ ในอุทาหรณ์มีอาทิวา วุฏโฐ เมื่อมีถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจยเป็นที่สุด มีอาทิวา พุทโธ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจยเป็นที่สุด มีอาทิวา พุทโธ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศตปัจจย หลังพุทธธาตุเป็นต้น เป็นธและฒ จึงกล่าวสูตรว่า ธตมกเหทธิ ธตมา จ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ การียะ และนิวัตตนต์ถะ ขยายความว่า ในสูตรนี้ ท่านอาจารย์ย่อมห้ามสาคัพทที่ตามมาจากสูตรว่า สาคิ ฯเปฯ ภูโฐ ด้วยจศัพท ตศัพทตามมาปรากฏในสูตรนี้ เพราะเหตุนี้ จึงมีการอาเทศตปัจจยหลังธาตุทั้งหลายอันมีพยัญชนะที่สุดอย่างนี้ คือ ธ ฒ ก และ ห เป็น ธ ฒ ตามลำดับ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา พุทโธ (พระผู้มีพระภาค) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า พุทโธ ในอรรถแห่ง พุธ โปธเน (พุธ ธาตุในความหมายว่า “ให้รู้”), พุธ ภาณ (พุธ ธาตุในความหมายว่า “รู้, เข้าใจ”), พุธ อวคฺคเน (พุธ ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ เพราะอาศัยสูตรว่า ภาว ฯเปฯ ต ลงตปัจจยด้วยสูตรว่า พุธ ฯเปฯ กตฺตริ เพราะอาศัยสูตรว่า สาส ฯเปฯ ริฏโฐ ทำอาเทศตปัจจย เป็นธอักษร ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นทอักษร ด้วยสูตรว่า หจตุตถาน ฯเปฯ โท ธ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วุฑโฒ (ผู้เจริญแล้ว) ในอรรถแห่ง วฑฒ วฑฒเน (วฑฒ ธาตุในความหมายว่า “เจริญ”) นี้ ลงตปัจจย ด้วยสูตรว่า อตีเต ฯเปฯ ตาวี ทำอาเทศตปัจจย เป็นฒอักษร ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศอักษร ที่วอักษร เป็นอุอักษร และลบทอักษรตัวหน้า (ตัวที่เป็นพยัญชนะสังโยค) ด้วยสูตรว่า กวจิ ธาตุ เป็นต้น เพราะอาศัยสูตรว่า หจตุ ฯเปฯ โท ธ ทำอาเทศฒอักษร เป็นทอักษร ด้วยสูตรว่า โท ฒกาเร ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ลทธ (บาตรและจีวร อันเราได้แล้ว) ในอรรถแห่ง ลภ ลภเ (ลภ ธาตุในความหมายว่า “ได้รับ”) นี้ ลงตปัจจยในสูตรว่า ภาว ฯเปฯ ต (ทำอาเทศตปัจจย เป็นธอักษร ด้วยสูตรนี้) อาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ ซึ่งเป็นอักษรตัวที่ ๔ (ในปวรรค) เป็นฒอักษร (ซึ่งเป็นอักษรตัวที่ ๔ ในภูวรรค) ด้วยสูตรว่า หจตุตถาน ฯเปฯ ธ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทฑฒ (ปาฎกไฟไหม้) ในอรรถแห่ง ทห ภสมีกรณ (ทห ธาตุในความหมายว่า “ทำให้เป็นเถ่าถ่าน”) ลงตปัจจยในกัมมวจาก ทำอาเทศตปัจจย เป็นฒอักษร ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า หจตุ ฯเปฯ โท ธ เมื่อทำอาเทศฒอักษร เป็นทอักษร ด้วยสูตรว่า โท ฒกาเร เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๗๗-๕๘. สูตรนี้ว่า ภาชโต โคโค จ (อาเทศ ต ปัจจัยหลัง ภาช ธาตุกับพยัญชนะข้างหน้า เป็น คค) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สาส ฯเปฯ ภูโจ จ, สาทิ สนต ฯเปฯ ภูโจ คือ ท่านอาจารย์ ย่อม ทำอาเทศปัจจัย หลังสาธธาตุ เป็นริฎ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อนุสิฎโจ และทำอาเทศปัจจัย หลัง สนต ปุจณ ภาช และหฺสธาตุเป็นต้น พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นภูจ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ตุฎโจ เมื่อ มีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จอันมีปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า ภคโค ฟังสำเร็จได้ อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศปัจจัย หลังภาชธาตุ พร้อมกับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นคค ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ภคโค จึงกล่าวสูตรว่า ภาช โต โคโค จ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวิ การิยะ และอนุกัฒณะ ขยายความว่า จศัพท์ในสูตรนี้ ท่านอาจารย์ใส่ไว้ เพื่อตั้งสาทิศัพท์ในสูตรว่า สาทิ สนต ฯเปฯ ภูโจ ไว้ (มีให้ตามในสูตรต่อไป) เพราะฉะนั้น หลังธาตุนี้ คือภาชธาตุ ย่อมมีการาเทศปัจจัยพร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นคค

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภคโค (กิ่งไม้ อันเราหักแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภคโค ในอรรถแห่ง ภาช อวมททเน (ภาช ธาตุในความหมายว่า “ทำลาย”) นี้ ในวจนัต ณะว่า ภยชิตพโพติ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาวกมเมสุ ต เมื่อสูตรว่า สาสทิสโต ฯเปฯ ภูโจ จ ตามไป อยู่ ทำอาเทศปัจจัยพร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นคค เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๕๗๘-๕๙. สูตรนี้ว่า ภูชาทิน ฯเปฯ ทวี จ (พยัญชนะที่สุดของธาตุภูชาทิกณะย่อมไม่ ปรากฏ และให้ซ้อน ต) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สาสทิสโต ฯเปฯ ริฎโจ จ สาทิ ฯเปฯ ภูโจ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทศปัจจัย หลังธาตุทั้งหลายมีอาทิว่า สาสธาตุ ทิสธาตุ สนต ฯเปฯ หฺสธาตุ กับ ที่ที่สุดธาตุ เป็นริฎ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อนุสิฎโจ, ตุฎโจ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูป สำเร็จทั้งหลาย อันมีปัจจัยเป็นที่สุดหลังภูชธาตุ มีอาทิว่า ภูโต, ภูตวา และ ภูตตาวี ฟังสำเร็จได้ อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีปัจจัยเป็นที่สุดหลังภูชธาตุ มีอาทิว่า ภูโต, ภูตตวา และ ภูตตาวี ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงตปัจจัยเป็นต้น หลังภูชธาตุ แล้วลบที่สุดธาตุและ ทำเทวภาวะ ด้วยสูตรนี้ จึงกล่าวสูตรนี้ว่า ภูชาทิน ฯเปฯ ทวี จ

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า ภูชาทิน แสดงอันตาเพกขณฺฐี คำว่า อนโต แสดงการี คำว่า โน แสดงการิยะ คำว่า ทวี แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงสัมปินณะ ขยายความว่า ตศัพท์ ย่อมตามมา ปรากฏในสูตรนี้ เพราะฉะนั้น ลบพยัญชนะที่สุดธาตุทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ คือ ภูชธาตุ และทำเทว ภาวตอักษรหน้าตปัจจัย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภูโต (ข้าวสุกอันบุคคลบริโภคแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์ เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภูโต นี้ ในอรรถแห่ง ภูช ปาลนพยวทรณฺสุ (ภูช ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง และบริโภค”) นี้ ลงตปัจจัย ตวนตปัจจัย และตาวีปัจจัย ด้วยสูตรว่า อตีเต ฯเปฯ ตาวี เมื่อ

สูตรว่า สาส ๒เปฯ ธิฏโฐ จ คามไปอยู่ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทวภาวะด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สดโต (ผู้ซ่องแล้ว, สัตว์) ในอรรถแห่ง สนช สงเค (สนช ธาตุในความหมายว่า “ซ่องเกี่ยว”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รตโต (ยินดีแล้ว, ผู้กำหนดแล้ว) ในอรรถแห่ง รนช ราเค (รนช ธาตุในความหมายว่า “กำหนด”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ยุตโต (ผู้ประกอบความเพียรแล้ว) ในอรรถแห่ง ยุช โยเค (ยุช ธาตุในความหมายว่า “ประกอบ”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า จตโต (ข้าพเจ้า ผู้อันมารดาและบิดาทอดทิ้งแล้ว) ในอรรถแห่ง จช หานิมหิ (จช ธาตุในความหมายว่า “สละ”) นี้ เมื่อลงตปัจจยแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิวิตโต (สังัดแล้ว) ในอรรถแห่ง วิจ วิเวจเน (วิจ ธาตุในความหมายว่า “สังัด” ลง วิ อุปสรรคเป็นบทหน้า) ฟังทราบรูปสำเร็จ

๕๗๙-๕๖. สูตรนี้ว่า วจ วา วุ (อาเทศ ว ของ วจ เป็น อุ นั้นเทียบ, พยัญชนะที่สุดธาตุย่อมไม่ปรากฏรูป และซ้อน ต) ออกมาจากสูตรว่า ฤชา ๒เปฯ ทวิ จ คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงรูปสำเร็จ มีฤตโต เป็นต้น เพราะลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ฤชา ๒เปฯ จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจยเป็นที่สุด มีอาทิว่า วุตโต ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจยเป็นที่สุด มีอาทิว่า วุตโต ย่อมสำเร็จได้ อาเทศอักษร อันเป็นส่วนของวจธาตุ เป็นอุอักษร แล้วลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทวภาวะต่ออักษร จึงกล่าวสูตรว่า วจ วา วุ

สูตรนี้มี ๓ บท ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์นยาสาว่า ในบทว่า วุ นี้ ท่านทำเป็นสมาสว่า วสส อุ วุ (อุอักษร ของ วอักษร ชื่อว่า วุ

ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสัทธิท่านกล่าวว่า สูตรนี้มี ๔ บท เพราะทำวากยะว่า ว อุ

ขยายความว่า ตศัพท์ อนุตศัพท์ โนศัพท์ และทวิศัพท์ ย่อมตามมา เพราะเหตุนี้ จึงมีความหมายว่า ย่อมมีการอาเทศวอักษรแห่งธาตุ คือ วจธาตุ เป็นอุอักษร

อนึ่ง ในสูตรนี้ เมื่อท่านอาจารย์ควรจะกล่าวว่า วสส ท่าน (กลับ) กล่าวไว้อย่างนี้ เพราะลบสอักษร ด้วยสูตรว่า สพพา ๒เปฯ ทิหิ วศัพท์ย่อมมี เพื่อประโยชน์แก่การห้าม เพราะเหตุนี้ จึงไม่มีวิธีทั้งปวง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา วุตต์ (พระดำรัสอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า วุตต์ นี้ ในอรรถแห่ง วจ วียตติย วาจารย์ (วจ ชาติในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ ลงตบัจจย ในกัมมวาทก ด้วยสูตรว่า ภาวกมเมสุ ต เมื่อสูตรว่า สาส ๒เปฯ ฏฺโห จ, ภูชา ๒เปฯ ทฺวิ จ ตามไปอยู่ ทำอาเทศวอักษร เป็นอุอักษร ด้วยสูตรนี้ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทวภาวะ เมื่อสูตรว่า กุวจาติ เป็นต้น ตามไป ลงวอักษรเป็นอาคมข้างหน้า ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทธิ เป็นต้น เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการไม่ลงวอักษรเป็นอาคมเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๕๘๐-๕๗. สูตรนี้ว่า คุปาทีนญจ (พยัญชนะที่สุดของธาตุคุปาทีคณเอยมไม่ปรากฏรูป, และซ้อน ต) ออกมาจากสูตรว่า ภูชาทีน ๒เปฯ ทฺวิ จ คือ ท่านอาจารย์ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปที่สำเร็จจากภูชาธาตุอันมีตบัจจยเป็นที่สุด เพราะลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทวภาวะตบัจจย ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา คุตโต ด้วยสูตรว่า ภูชา ๒เปฯ ทฺวิ จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปที่สำเร็จจากคุปาธาตุเป็นต้น อันมีตบัจจยเป็นที่สุด มีอาทิวา คุตโต ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปที่สำเร็จจากคุปาธาตุเป็นต้น อันมีตบัจจยเป็นที่สุด มีอาทิวา คุตโต ย่อมสำเร็จได้ เพราะลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทวภาวะตบัจจย จึงกล่าวสูตรว่า คุปาทีนญจ

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า คุปาทีน แสดงอันตาเปกขณัฐฐิการี คำว่า จ แสดงอนุภักขณนะ จศัพท์ มีไว้เพื่อประโยชน์แก่การตั้งทวิศัพท์ไว้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา คุตโต (คุ้มครองแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คุตโต ในอรรถแห่ง คุป โคปน (คุป ชาติในความหมายว่า “คุ้มครอง”) นี้ ลงตบัจจยในกัมมวาทก โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า สาส ๒เปฯ ฏฺโห จ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทวภาวะตบัจจย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า จิตโต (รู้แล้ว) อรรถแห่ง จิติ จินตาย (จิติ ชาติในความหมายว่า “คิด”) นี้ เพราะอาศัยสูตรว่า ภาว ๒เปฯ ต เมื่อตบัจจยในกัตตวาทก ด้วยสูตรว่า พุช ๒เปฯ ริ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ลิตโต (ฉาบทาแล้ว) ในอรรถแห่ง ลิป อุปเสวเน (ลิป ชาติในความหมายว่า “ฉาบทา”), ลิส ลิลเส (ลิป ชาติในความหมายว่า “ไล้ทา”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สปุพพ สนตโต (ร้อนดีแล้ว, ผู้ถูกความร้อนเผาผลาญแล้ว) ลงสอุปสัค เป็นบทหน้า ในอรรถแห่ง ตป สนตาเป (ตป ชาติในความหมาย “เผาผลาญ”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุตโต (กล่าวแล้ว) ในอรรถแห่ง อุจ วียตติย วาจารย์ (อุจ ชาติในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สิตโต (รดแล้ว) ในอรรถแห่ง สิจ ปคฺขรณ (สิจ ธาตุในความหมายว่า “ไหล ออก”), สิจ เสงเน (สิจ ธาตุในความหมายว่า “ไหล”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๘๑-๕๘. สูตรนี้ว่า ตราทีหิ อินฺโณ (อาเทศ ต ปัจจัยหลังธาตุตราทิกณะเป็น อินฺณ และพยัญชนะที่สุดธาตุย่อมไม่ปรากฏรูป) ออกมาจากสูตรว่า สาส ฯเปฯ ธิฏฺโฐ จ นัยแห่งการถาม พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว รูปที่สำเร็จจากตราธาตุ อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศปัจจัยหลังตราธาตุ เป็นอินฺณ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตินฺโณ จึงกล่าวสูตรว่า ตรา ฯเปฯ อินฺโณ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และการียะ ขยายความว่า ตคฺัพท์ อนตคฺัพท์ และโนคฺัพท์ ย่อมตามมา(ในสูตรนี้) เพราะเหตุนั้น การอาเทศปัจจัย หลังธาตุทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า ตราธาตุ เป็นอินฺณ และการลบบพยัญชนะที่สุดธาตุ ย่อมมีได้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตินฺโณ (ผู้ข้ามแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ตินฺโณ ในอรรถแห่ง ตร ตรณ (ตร ธาตุในความหมายว่า “ข้าม”) นี้ เพราะอาศัยสูตรว่า ภาว ฯเปฯ ต ลงตปัจจัยในกัตตุวจาก ด้วยสูตรว่า พุช ฯเปฯ ธิ เมื่อสูตรว่า สาส ฯเปฯ ธิฏฺโฐ จ, ภูชา ฯเปฯ ทวิ จ ตามไปอยู่ ทำอาเทศปัจจัย เป็นอินฺณ และลบบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ ลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุตฺตินฺโณ (ผู้ข้ามพ้นแล้ว) มีเพียงการลงอุปสัคเป็นบทหน้าเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สมฺปนฺโน (สมบูรณ์แล้ว) ในอรรถแห่ง สํปุพฺพ ปุร ปุรณ (ปุร ธาตุในความหมายว่า “เต็ม” ลงอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงตปัจจัยในกัตตุวจาก โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำอาเทศปัจจัยเป็นอินฺณ และลบบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ รัสสระสระตัวหน้า ด้วยสูตรว่า กวจา ทิมชฺมุตฺตรานํ เป็นต้น ลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร อสรูปา เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ตฺนฺโณ (เสียดแทงแล้ว) ในอรรถแห่ง ตฺท พยถเน (ตฺท ธาตุในความหมายว่า “ทิ่มแทง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ มีเพียงการไม่ทำรัสสระเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ปริชฺณฺโณ (ผู้ที่เสื่อมวัย, แก่หง่อมแล้ว) ในอรรถแห่ง ปริปุพฺพ ชร วโยหานิมฺหิ (ชร ธาตุในความหมายว่า “เสื่อมวัย” ลงอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงตปัจจัยในกัตตุวจาก วิธีการที่เหลือก็เหมือนกัน

อุทาหรณ์ว่า อาภินฺโณ (ผู้เคลื่อนกล่นแล้ว) ในอรรถแห่ง อาปุพฺพ กิร กิรณ (กิร ธาตุในความหมายว่า “เรี่ยราย” ลงอุปสัคเป็นบทหน้า) เมื่อลงตปัจจัยในกัตตุวจากเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๘๒-๕๙. สูตรนี้ว่า ภิทาทีโต อินนอนนอณา วา (อาเทศ ต ปัจจัยหลังธาตุภิทาทีคณะเป็น อินน, อนน และ อีณ ตามอุทาหรณ์ และพยัญชนะหลังธาตุย่อมไม่ปรากฏรูป) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สาส ฯเปฯ ภิฏโจ จ, สาทิ ฯเปฯ ทีหิ ภิฏโจ คำนั้น ฟังรู้ได้โดยง่าย โดยนัยที่กล่าวแล้วเที่ยว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ การิยะ และวิกัปนัตถะ ขยายความว่า ตศัพท์ อนตศัพท์ และโนศัพท์ ย่อมตามมา (ในสูตรนี้) เพราะเหตุนั้น ย่อมมีการอาเทศปัจจัยหลังธาตุทั้งหลายอย่างนี้ คือ ภิธาตฺ เป็นอินน อนน และอีณ ได้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ภิโน (ผู้ทำลายแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภิโน ในอรรถแห่ง ภิทิ วิหารณ (ภิทิ ธาตุในความหมายว่า “ทำลาย”) นี้ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาวกมเมสุ ต เพราะอาศัยสูตรว่า สาส ฯเปฯ ภิฏโจ จ, สาทิ ฯเปฯ ภิฏโจ ทำอาเทศปัจจัยเป็นอินน ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ลบสระหน้า ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฉินโน (ต้นไม้ถูกตัดแล้ว) ในอรรถแห่ง ฉิทิ ทวิชากรณ (ฉิทิ ธาตุในความหมายว่า “ผ่าเป็นสองส่วน”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุจฉินโน (อันบุคคลถอนแล้ว) มีเพียงการลงอุปสัคเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ทินโน (อันบุคคลให้แล้ว) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า นิสินโน (ผู้นั่งแล้ว) ในอรรถแห่ง สท วิสรณคตยาวิสาเนสุ (สท ธาตุในความหมายว่า “แผ่ไป และสุดสิ้นการเดินทาง [คือ นั่ง]” ลงนิอุปสัคเป็นหน้า) นี้ ลงตปัจจัยในกัตตุวจาก อาเทศปัจจัยนั้น เป็นอินน ด้วยสูตรนี้ อาเทศสทธาตุทั้งตัว เป็นสิท ด้วยสูตรว่า สทสส สิทตฺ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ เพราะท่านบัญญัติเรียกว่าธาตุ โดยฐานูปการนัยของธาตุอาเทศ เมื่อลบสระหน้าเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สจฉนโน (มุงบังดีแล้ว) ในอรรถแห่ง สบุพพ ฉท อวารณ (ฉท ธาตุในความหมายว่า “ปิดกัน” ลงสุอุปสัคเป็นหน้า) ลงตปัจจัยในกัมมวจาก อาเทศปัจจัยนั้น เป็นอนน ด้วยสูตรนี้ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และลบสระหลัง เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชินโน (ผู้สะดุ้งกลัวแล้ว, ผู้เหนียวอ่อนแล้ว, ลำบากแล้ว) ในอรรถแห่ง ชิท อุตตาเส (ชิท ธาตุในความหมายว่า “สะดุ้งกลัว”) นี้ ลงตปัจจัย ทำอาเทศปัจจัยเป็นอินน และลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ลบสระหลัง โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รุณโน (ปิดกันแล้ว) ในอรรถแห่ง รุช อวารณ (รุช ธาตุในความหมายว่า “ปิดกัน”) นี้ ลงตปัจจัยในกัมมวจาก เมื่อทำอาเทศปัจจัยนั้น เป็นอนน และลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ ลบสระหลัง โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ซีณา (ชาติสิ้นแล้ว) ในอรรถแห่ง ซี ขเย (ซี ชาติในความหมายว่า “สิ้นไป”) นี้ ลงตปัจจัยในกัตตุวจาก เมื่อทำอาเทศตปัจจัยเป็นอิน และลพพยัญชนะที่สุตธาตุ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ของกัศัพทว่า ภิตติ (ฝาเรือน) ในอรรถแห่ง ภิติ วิหารณ (ภิติ ชาติในความหมายว่า “ทำลาย”) นี้ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า มิทาทีหิ ฯเปฯ โย เมื่อตอักษร แม้มืออยู่ ด้วยวาศัพท ไม่ต้องทำอาเทศ ด้วยสูตรนี้ อาเทศทอักษรเป็นตอักษร จคัพทในสูตรว่า โท ธสส จ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๘๓-๖๐. สูตรนี้ว่า สุต ฯเปฯ กขกกา จ (อาเทศ ต ปัจจัยซึ่งอยู่หลัง สุต, ปจ และ สก ชาติและชาติอื่นๆ เป็น กข และ กก และพยัญชนะที่สุตธาตุย่อมไม่ปรากฏรูป) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺฏจ จ, ฤชาทิน ฯเปฯ ทฺวิ จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทศตปัจจัยหลังสาสธาตุ เป็นริฏฺฏ ในอุทาหรณ์มีอาทิวา สิกฺโข ทิกฺโข (และ) รูปคำทั้งหลาย อันสำเร็จจากสาสธาตุ ทิส ชาติ และฤชธาตุ อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด เพราะลพพยัญชนะที่สุตธาตุ และทำเทวภาวะตปัจจัย หลังฤช ชาติ ในอุทาหรณ์มีอาทิวา ฤตฺโต เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปทั้งหลาย อันสำเร็จจาก สุตธาตุ ปจธาตุ และสกธาตุ มีอาทิวา สุกฺโข, ปกฺโก ซึ่งมีตปัจจัยเป็นที่สุด พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิวา สุกฺโข, ปกฺโก ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศตปัจจัย หลังธาตุทั้งหลายมีอาทิวาอย่างนี้คือ สุตธาตุ ปจธาตุ และ สกธาตุ เป็นกข และกกเป็นต้น และลพพยัญชนะที่สุตธาตุ จึงกล่าวสูตรว่า สุตปจ ฯเปฯ จ

สัมพันธวณณา พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า สุกฺโข (ต้นไม้แห้ง) ในอรรถแห่ง สุต โสเส (สุต ชาติในความหมายว่า “แห้ง”) นี้ ลงตปัจจัยในกัตตุวจาก เมื่อทำอาเทศตปัจจัย เป็นกข และลพพยัญชนะที่สุตธาตุแล้ว ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า ปกฺกั (ผลที่สุกงอมแล้ว) ในอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ชาติในความหมายว่า “หุง”) นี้ เมื่อลงตปัจจัยในกัตตุวจาก โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำอาเทศตปัจจัยเป็น กก และลพพยัญชนะที่สุตธาตุแล้ว ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า สกฺโก (พึงเป็นผู้สามารถ) ในอรรถแห่ง สก สามตเถ (สก ชาติในความหมายว่า “สามารถ”) นี้ ลงตปัจจัยในกัตตุวจาก ทำอาเทศตปัจจัยเป็น กก และลพพยัญชนะที่สุตธาตุแล้ว ลงสิวิภัตติ

๕๘๔-๖๑. สูตรนี้ว่า ปกฺกมาทีหิ นฺโต จ (อาเทศ ต ปัจจัยหลัง กมฺ ชาติที่มี ป อยู่หน้าเป็นต้น เป็น นต และอาเทศ ตี เป็น นติ และพยัญชนะที่สุตธาตุย่อมไม่ปรากฏรูป) ออกมาจากสูตร

ทั้งหลายว่า สาส ฯเปฯ ธิฏฺโฐ จ, ภูชา ฯเปฯ ทฺวิ จ วิธีนั้น ฟังรู้ได้โดยง่าย โดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วเทียว

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การอาเทศปัจฉิมหลังกมฺ ชาติที่มี ป อยู่หน้าเป็นต้น เป็น นต และลพบพยัญชนะที่สุดชาติ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ การิยะ และสมุจจยะ วาศัพท์ อนตศัพท์ และโนศัพท์ ย่อมตามา(ปรากฏในสูตรนี้) ความหมาย และรูปวิเคราะห์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปกกนฺโต (ผู้ที่หลีกเลี่ยงแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปกกนฺโต ในอรรถแห่ง กมฺ ปทวิกฺเขเป (กมฺ ชาติในความหมายว่า “อย่างทำ” ลงอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงตปัจฉิม ด้วยสูตรว่า พุทธมา ฯเปฯ ธิ เมื่อสูตรว่า สาส ฯเปฯ ธิฏฺโฐ จ, ภูชา ฯเปฯ ทฺวิ จ ย่อมตามไป อาเทศปัจฉิม เป็นนต และลพบพยัญชนะที่สุดชาติ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิพฺพนฺโต (ผู้เวียนกลับแล้ว) ในอรรถแห่ง กมฺ อนวฺภูจฺานเ (กมฺ ชาติในความหมายว่า “หมุนไป”) นี้ เมื่อทำอาเทศปัจฉิมตามที่กล่าวแล้ว เป็นนต เป็นต้น ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า ปรทเวภาโว จานเ ตามไปอยู่ เมื่อทำออสทิสพยัญชนะทเวภาวะ ด้วยสูตรว่า วคฺเค ฯเปฯ ปจฺมา ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สงกนฺโต (ย้ายออกแล้ว) มีเพียงการลงอุปสัคเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ขนฺโต (ผู้ขาดแล้ว, ผู้อดทนแล้ว) ในอรรถแห่ง ขนฺ อวทฺารเณ (ขนฺ ชาติในความหมายว่า “ขาด”), ขมฺ สทฺเเน (ขมฺ ชาติในความหมายว่า “อดทน”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สนฺโต (ผู้สงบแล้ว) ในอรรถแห่ง สมฺ อุปสเม (สมฺ ชาติในความหมายว่า “สงบ”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทนฺโต (ทรมานแล้ว, ฝึกแล้ว) ในอรรถแห่ง ทมฺ ทมเเน (ทมฺ ชาติในความหมายว่า “ฝึก”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กนฺติ เป็นผลของจศัพท์ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กนฺติ (ความปรารถนา, ความใคร่) ในอรรถแห่ง กมฺ ปทวิกฺเขเป (กมฺ ชาติในความหมายว่า “อย่างทำ”) เมื่อลงตปัจฉิม ด้วยสูตรว่า อิตฺถิย ฯเปฯ โว วา เมื่อทำอาเทศปัจฉิม เป็นนต และลพบพยัญชนะที่สุดชาติ ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ ลงสิวิภัตติ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

๕๘๕-๖๒. สูตรนี้ว่า ชนาทินมา ติมหิ จ (อาเทศพยัญชนะที่สุดของธาตุชนาทินมาเป็น อา ในเพราะ ต และ ตี ปัจจัย) ออกมาจากสูตรทั้งหลาย อันเป็นปัจจัยวิธีการก มีอาทิวา สาส ฯเปฯ ภูโจ จ, ฤษา ฯเปฯ ทวิ จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำการอาเทศปัจจัยทั้งหลาย ด้วยวิธีการกสูตรทั้งหลาย มีอาทิวา สาส ฯเปฯ ฤษโจ จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิวา ชาโต พึงสำเร็จได้อย่างไร ด้วยอำนาจแห่งการอาเทศบางส่วนของธาตุ เป็นอา ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิวา ชาโต ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศบางส่วนของธาตุ เป็นอา ในเพราะต ปัจจัย และตีปัจจัย จึงกล่าวสูตรว่า ชนาทิน ฯเปฯ จ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวยวณัฐี การิยะ นิमितตลัตตมี และอนุกัฏมณะ วาศัพท และอนตศัพท์ ย่อมตามไป ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ชาโต (ผู้เกิดแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ชาโต ในอรรถแห่ง ชน ชนเน (ชน ธาตุในความหมายว่า “เกิด”), ชนึ ปาตุภาเว (ชนึ ธาตุในความหมายว่า “ปรากฏ”) ในวจนัตถะว่า อชนิติ (ได้เกิดแล้ว) ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า อตีเต ฯเปฯ ตาวี เพราะ อาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นอา ด้วยสูตรนี้ ลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง เมื่อลบสวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชาติ (การเกิด, ชาติ) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเที่ยว เมื่อลงตีปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิตถิย ฯเปฯ โว วา ทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นอา ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ชนิตวา (เกิดแล้ว) เป็นผลของติการศัพท์ (ตีปัจจัย) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ชนิตวา ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเที่ยว ลงตวาปัจจัย ด้วยสูตรว่า ปุพฺพกาเลก ฯเปฯ วา ด้วยติการศัพท์ ไม่ต้องทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นอา ลงอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร ลงสวิภัตติ เมื่อลบสวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชนิตา (ผู้ให้เกิด) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเที่ยว เมื่อสูตรว่า สณฺถายมนฺ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า สพฺพโต ฯเปฯ วี วา ลงอักษรเป็นอาคม เมื่อลงสวิภัตติแล้ว ทำอาเทศสระที่สุดแห่งตปัจจัย เป็นอาอักษร และลบสวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สตถุ ฯเปฯ โลโป จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชนิตุ (เพื่อเกิด) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเที่ยว เมื่อสูตรว่า อิจฺฉตฺถเสสุ ฯเปฯ ตุ วา ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า อรห ฯเปฯ ที่สุ จ เมื่อลงอักษรเป็นอาคม และลงสวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชนิตพฺพ (พึงเกิด) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเที่ยว เมื่อลงตพฺพปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๘๖-๖๓. สูตรนี้ว่า คมชน ฯเปฯ มนโตะ (พยัญชนะที่สุดของ คม, ชนุ, หน และ รมุ ธาตุ เป็นต้นย่อมไม่ปรากฏรูปในเพราะ ต ปัจจยและ ตี ปัจจย) ออกมาจากสูตรว่า ชนาทินมา ติมทิจ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นอา ในเพราะตปัจจย และตีปัจจย ด้วยสูตรว่า ชนาทิน ฯเปฯ จ เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจย และตีปัจจยเป็นที่สุด มีอาทิวา คโต และ คติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิวา คโต และ คติ ย่อมสำเร็จได้ เพราะลบบพยัญชนะที่สุดธาตุ ในเพราะตปัจจย และในเพราะตีปัจจย จึงกล่าวสูตรว่า คมชน ฯเปฯ มนโตะ

สัมพันธวณณา พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า คมชนหนมาทินิ แสดงอันตาเปกขณัฐิ คำว่า มนโตะ แสดงการียะ วาศัพท และโนศัพท ย่อมตามไป อนตศัพทในสูตรนี้ ย่อมถึงโนศัพทไว้ โดยความเป็นการี ความหมาย และรูปวิเคราะห์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา สุคโต (พระพุทธรเจ้า, ผู้เสด็จไปดีแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สุคโต ในอรรถแห่ง สุปุพพ คมฺ สปป คติมทิจ (คมฺ สปป ธาตุในความหมายว่า “ไป” ลงอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ในเวลานัดจะว่า สุนทรฺ คจณตตี (ผู้เสด็จไปดีแล้ว) เพราะอาศัยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ ต ลงตปัจจยในกัตตุ ด้วยสูตรว่า พุคมา ฯเปฯ กตตริ เพราะอาศัยสูตรว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโ จ จ, ภูชา ฯเปฯ ทฺวิ จ, ภัทาทิตฺ ฯเปฯ วา ลบบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภตตีเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า สุคตติ (การไปดี, สุคตติภูมิ) นี้ มีเพียงการลงตปัจจย ด้วยสูตรว่า อิตถีย ฯเปฯ วา นี้เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ชโต (บ่อน้ำอันบุคคลชุดแล้ว) ในอรรถแห่ง ชนุ อวทารณ (ชนุ ธาตุในความหมายว่า “ชุด”) เมื่อลงตปัจจยในกมฺวาจก ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ ต เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุปหตฺ (เบียดเบียนแล้ว) ในอรรถแห่ง อุปุพพ หน ทิสาคตีสฺ (หน ธาตุในความหมายว่า “เบียดเบียน และไป” ลง อุป อุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รโต (ยินดีแล้ว) ในอรรถแห่ง รมุ กีฬายํ (รมุ ธาตุในความหมายว่า “เล่น เพลิดเพลิน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รติ (ความยินดี) มีเพียงการลงตปัจจยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า มโต (รู้แล้ว, ตายแล้ว) ในอรรถแห่ง มน ฅาณ (มน ธาตุในความหมายว่า รู้), มร ปาณจาเค (มร ธาตุในความหมายว่า “สละชีวิต”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มติ (ความรู้, ปัญญา) มีเพียงการลงติปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า รมโต (ผู้ยินดี), รมติ (ย่อมยินดี) เป็นผลของวาศัพท์ ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า รมโต ในอรรถแห่ง แห่งชาตุนี คือ รม ลงอนตปัจจัยด้วยสูตรว่า วตตมานเน มานนุนตา หลังรมนตศัพท์ ลงลงสวิภัตติ เมื่อสูตรว่า คจจนตาทินี ฯเปฯ อํ ตามไป ทำนตปัจจัยให้เหมือนนตปัจจัย ด้วยสูตรว่า เสเส ฯเปฯ นตฺว เมื่อสูตรว่า อมฺหสส ฯเปฯ สส เส, นตฺสส นโต, นตฺสส เส วา ตามไป อาเทศนตฺปัจจัย พร้อมสวิภัตติ เป็นโต ด้วยสูตรว่า โตติตา สสมินาสฺ เมื่อตอักษรแม้มีอยู่ไม่ต้องลบพยัญชนะที่สุดชาตฺ ด้วยวาศัพท์ ในสูตรนี้ เมื่อลบสสระเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รมติ (ย่อมยินดี) ในอรรถแห่ง แห่งชาตุนั้นน้นเทียว ลงติวัตตมานาวิภัตติ ปรึสสพท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ ด้วยสูตรว่า วตตมานา ปจฺจุปนฺเน เมื่อตอักษรแม้มีอยู่ไม่ต้องลบพยัญชนะที่สุดชาตฺ ด้วยวาศัพท์ ในสูตรนี้ ลงปัจจัย ด้วยสูตรว่า ฎวาทิโต อ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๘๗-๖๔. สูตรนี้ว่า รกาโร จ (ร อักษรซึ่งเป็นที่สุดธาตุย่อมไม่ปรากฏรูปในเพราะ ต ปัจจัยและ ตี ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า คมชน ฯเปฯ มนฺโต คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำการลบพยัญชนะที่สุดชาตฺ ในเพราะตปัจจัยและติปัจจัย ด้วยสูตรว่า คมชน ฯเปฯ มนฺโต เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด และมีติปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า ปกโต, ปกติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด และมีติปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า ปกโต, ปกติ เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลบพยัญชนะที่สุดชาตฺ จึงกล่าวสูตรว่า รกาโร จ

สัมพันธวณณา พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และอนุกัฑณะ ภา วาศัพท์ โนศัพท์ และอนตศัพท์ ย่อมตามมา ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปกโต (เปียดเบียนแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปกโต ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ชาตฺในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาวกมเมสุ ต เพราะอาศัยสูตรว่า สาส ฯเปฯ ริฎฺโ จ, ฎฺชา ฯเปฯ ทฺวิ จ ชนาทิน ฯเปฯ จ ลบพยัญชนะที่สุดชาตฺ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปกติ ในอรรถแห่งชาตุนั้นน้นเทียว เมื่อลงตปัจจัยด้วยสูตรว่า อิตถิย ฯเปฯ ภาแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า วิสโต (ผู้ระลึกไม่ได้), วิสติ (การระลึกไม่ได้) ในอรรถแห่ง วิบุพพ สร คติจินตาย (สร ธาตุในความหมายว่า “ไป และคิด” ลงวิ อุปสัค เป็นบทหน้า) พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๕๘๘-๖๕. สูตรนี้ว่า ธาปานมียี จ (อาเทศ อา ซึ่งเป็นที่สุดของ ๖๒๔า ธาตุและ ปา ธาตุ เป็น อี และ อี [ตามลำดับ] ในเพราะ ต ปัจจย, ตี ปัจจย และปัจจยอื่นๆ) ออกมาจากสูตรว่า ธา ตัญโจ จ, ปา ปิว คือ ท่านอาจารย์ ทำอาเทศฐาธาตุ เป็นติฏฐ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ติฏฐติ ด้วยสูตรว่า ธา ตัญโจ (และ) ย่อมทำอาเทศปาธาตุ เป็นปิว ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ปิวติ ด้วยสูตรว่า ปา ปิว เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปทั้งหลายอันสำเร็จจากธาธาตุ มีอาทิวา จิโต, จิติ และรูปทั้งหลายอันสำเร็จจากปาธาตุ มีอาทิวา ปิวโต, ปิติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปทั้งหลายอันสำเร็จจากธาธาตุ มีอาทิวา จิโต, จิติ และ รูปทั้งหลายอันสำเร็จจากปาธาตุ มีอาทิวา ปิวโต, ปิติ พึงสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศอาอักษร อันเป็นส่วนย่อยของธาธาตุ เป็นอักษรร และทำอาเทศอาอักษร อันเป็นส่วนย่อยของปาธาตุ เป็นอี ในเพราะตปัจจย แลติปัจจย จึงกล่าวสูตรว่า ธาปานมียี จ

สัมพันธวณณา พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วย สัมพันธฉัญฐิ การี และ สมุจจยะ วาศัพท อนุตศัพท และติศัพท ย่อมตามมา ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา จิโต (ยื่นแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า จิโต ในอรรถแห่ง ธา คตินิวตติมิหิ (ธา ธาตุในความหมายว่า “ห้ามการเดิน, ยืน”) นี้ ลงตปัจจย ด้วยสูตรว่า อติเต ๒เปฯ ตาวี เมื่อสูตรว่า สาส ๒เปฯ ริญโจ จ, ฤษาที ๒เปฯ ชนา ๒เปฯ ติมหิ จ ตามไปอยู่ อาเทศสระที่สุดธาตุ เป็นอี ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปิวโต (ผู้ตีแล้ว) ในอรรถแห่ง ปา ปาเน (ปา ธาตุในความหมายว่า “ตี”) นี้ ลงตปัจจย เมื่อทำอาเทศสระที่สุดธาตุ เป็นอีแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปิติ (การตี) มีเพียงการลงตปัจจยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ท่านอาจารย์ย่อมรวบรวมอุทาหรณ์ว่า ปิตวา (ตีแล้ว) หิตวา (ละแล้ว) เข้าไว้ ด้วยจศัพท

๕๘๙-๖๖. สูตรนี้ว่า หนเตหิ ๒เปฯ อทหนาน (อาเทศ ต ปัจจยและ ตี ปัจจยหลังธาตุที่มี ห เป็นที่สุดเป็น ห และอาเทศ ห หลังธาตุที่มีไซ่ ทห ธาตุและ นห ธาตุเป็น ล ได้บ้าง) ออกมาจากอาเทศวิธีการกสูตรทั้งหลาย แห่งตปัจจยและตีปัจจย และจากธาตวาเทศการกสูตรทั้งหลาย คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทศตปัจจย เป็นริฏฐ ด้วยสูตรทั้งหลายมีอาทิวา สาส ๒เปฯ ริญโจ จ และทำอาเทศส่วนที่สุดธาตุทั้งหลายเหล่านั้นๆ ด้วยสูตรทั้งหลายมีอาทิวา ชนาทิน ๒เปฯ จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมี

ความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย ของธาตุที่มีห่อหุ้มและร่อหุ้มเป็นที่สุด อันมีตบัจฉัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า อารูโหห พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย ของธาตุที่มีห่อหุ้มและร่อหุ้มเป็นที่สุด อันมีตบัจฉัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า อารูโหห ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศตบัจฉัยที่ลงหลังธาตุที่มีห่อหุ้มเป็นที่สุด เทียบห่อหุ้ม แล้วทำอาเทศห่อหุ้มที่สุดธาตุ เป็นห่อหุ้ม จึงกล่าวสูตรว่า หนเตหิ ฯเปฯ นุหานัน

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า อาเทศตบัจฉัยที่ลงหลังธาตุที่มีห่อหุ้มเป็นที่สุด เป็นห่อหุ้ม และอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นลได้ เว้นธาตุที่ไม่ใช่ทธาตุ และนธาตุ

สูตรนี้มี ๖ บท คำว่า หนเตหิ แสดงอวิ คำว่า โห แสดงการริยะ คำว่า หสฺส แสดงการี คำว่า โล แสดงการริยะ คำว่า วา แสดงวิกัปปัตถะ คำว่า อทหนน แสดงกัมมัตถะ ขยายความว่า ไม่ใช่ทและนธาตุ ชื่อว่า อทหนน เว้นซึ่งทและนธาตุ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อารูโหห (ผู้ขึ้นแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อารูโหห ในอรรถแห่ง อาปุพพ รุหฺ ชนเน (รุหฺ ธาตุในความหมายว่า “เกิดขึ้น” ลงอาอุปสัต์เป็นบทหน้า) ลงตบัจฉัย ด้วยสูตรว่า อติเต ฯเปฯ วิ เพราะอาศัยสูตรว่า สาส ฯเปฯ ธิฏฺโฐ จ ทำอาเทศตบัจฉัย เป็นห่อหุ้ม และอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นห่อหุ้ม ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ หรือมีรูปสำเร็จว่า รุโหห ไม่มีความแตกต่างของ ล และ ห [ในสูตรเป็น ล แต่หมายรวมถึง ห ด้วย]

อุทาหรณ์ว่า คาโหห (กวนแล้ว) ในอรรถแห่ง คาหฺ วิโลพเน (คาหฺ ธาตุในความหมายว่า “กวน”)

ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่ง คหฺ อุปาทาน (คหฺ ธาตุในความหมายว่า “ถือเอา”) และกล่าวว่า ทำที่หะ ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ เกี่ยวกับเรื่องนั้น ควรพิจารณาให้ดี

อุทาหรณ์ว่า พาโหห (ผู้เจริญแล้ว, [แปลอีกอย่างหนึ่งว่า ผู้รุนแรง]) ในอรรถแห่ง พหฺ วุทธิมิหิ (พหฺ ธาตุในความหมายว่า “เจริญ”) นี้ ทำที่หะ ด้วยสูตรว่า กฺวจาติมชฺฉุตฺตรานํ เป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า มุโหห (ผู้หลงลืมแล้ว, ผู้หลงมกมาย) ในอรรถแห่ง มุหฺ เวจิตเต (มุหฺ ธาตุในความหมายว่า “หลงลืม”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทหฺโธม, สนนทฺโธ เป็นอุทาหรณ์ ของกิศัพท ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทหฺโธม (ใหม่แล้ว) ในอรรถแห่ง ทหฺ ฆสฺมิกรเณ (ทหฺ ธาตุในความหมายว่า “ทำให้เป็นเถ่าถ่าน”) นี้ ลงตบัจฉัย ด้วยสูตรว่า ภาวกมเมสุ ต อนันํ ในที่นี้ เมื่อตบัจฉัย หลังธาตุที่มีห่อหุ้มเป็นที่สุด แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทศในตัวอย่างนี้ เพราะไม่มีแห่งธาตุอื่นจากทธาตุ และนธาตุ เพราะ

อาศัยสูตรว่า สาส ฯเปฯ ธิฏฺโฐ จ ทำอาเทศอักษร เป็นฌอักษร ด้วยสูตรว่า ธมฺ ฯเปฯ ธมา จ เพราะอาศัยสูตรว่า หจตุตถาน ฯเปฯ เธ ทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นชอักษร ด้วยสูตรว่า โท ฌกาเร ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สนนทฺโธ (เหน็บอาวูธแล้ว, ผูกสอดดีแล้ว) ในอรรถแห่ง สंपुพฺพ นห พฺนธเน (นห ธาตุในความหมายว่า “ผูก”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

จบการพรรณนากณฑ์ที่ ๓ ในกัพพิธานกับ ในคัมภีร์กัจจายนวิณณา ด้วยประการฉะนี้

อิติ กัจจายนวิณณาย กัพพิธานกปเป ตติยกณฺทวณฺณา.

๓.๔.๔ จตุตถกณฺทวณฺณา

๔. จตุตถกณฺทวณฺณา

๕๙๐-๖๗. สูตรนี้ว่า ฌมฺหิ รสฺซสฺส โช ภาวฺรณฺสฺ (อาเทศ [นช ของ] รนช เป็น ช ในเพราะปัจจัยที่มี ฌ เป็นอนุพันธ์ในภาวสาธนะและกรณสาธนะ) ออกมาจากสูตรว่า นิคฺคหิต ฯเปฯ โน คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า รจฺโค เพราะทำอาเทศนิกคหิต เป็นอักษร ในเพราะณปัจจัย ที่ลงในภาวสาธนะและกรณสาธนะ อยู่หนปลาย เพราะทำอาเทศชอักษร เป็นคอักษร ด้วยสูตรว่า กคา จขานํ และเพราะทำอาเทศนิกคหิต เป็นพยัญชนะที่สุดของกวรรค ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีราโคเป็นต้น ในเพราะณปัจจัย ที่ลงในภาวสาธนะและกรณสาธนะ อยู่หนปลาย พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีราโคเป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศนชอักษรพร้อมทั้งพยัญชนะสังโยค อันเป็นพยัญชนะที่สุดของรณชธาตุ ในเพราะณปัจจัย ลงในภาวสาธนะและกรณสาธนะ อยู่หนปลาย และเพราะอาเทศชอักษร เป็นคอักษร จึงกล่าวสูตรว่า ฌมฺหิ ฯเปฯ สฺ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมอาเทศนชอักษรพร้อมพยัญชนะสังโยค อันเป็นพยัญชนะที่สุดของธาตุนี้ คือรณชธาตุ เป็นชอักษร ในเพราะปัจจัยที่มีนอักษรเป็นอนุพันธ์หนปลาย ซึ่งลงในภาวสาธนะและกรณสาธนะ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยนิมิตตสัมมิตี อวยวาเปกขฉัฏฐีการี การิยะ และวิสยาธาระ ความหมายด้วย รูปวิเคราะห์ด้วย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า ราโค (สภาวะธรรม เป็นเหตุกำหนด, คามกำหนด) ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่ง รนช ราเค (รนช ธาตุในความหมายว่า “กำหนด”) นี้ ในวจนัตถะว่า รนชเต อนเณนาติ (บุคคลย่อมกำหนดด้วยสภาวะนี้) ลงณปัจจัย ด้วยสูตรว่า วิส ฯเปฯ ฌ ในวจนัตถะว่า รนชนํ (ความกำหนด) ลงณปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาเว จ ตังณปัจจัยนั้นเป็นการตะ ลบนอักษรเป็นอนุพันธ์ ทำอาเทศนชพร้อมสังโยค เป็นชอักษร ด้วยสูตรนี้ ทำวุทธิสระตันธาตุ ด้วยสูตรว่า อสโยคนตสฺส ฯเปฯ เต เพราะอาศัย

สูตรว่า นมกราน ๆเปฯ ตมฺหิ อาเทศชอักษรเป็น คอักษร ด้วยสูตรว่า กคา จชานํ หรือด้วยสูตรว่า สจชานํ กคา ฌานุพฺนธ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รงโค (น้ำย้อม) ในอรรถแห่งชาตุนั้นนัยเดียว ในวงนัตถะว่า รณชติติ (ย้อมย้อม) ลงณปัจจย ด้วยสูตรว่า วิส ๆเปฯ ฌ เมื่อลงณอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว ไม่ต้องทำวิธีที่กล่าวแล้ว ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งภาวสาธนะและกรณสาธนะ ทำอาเทศนอักษร เป็นนิกคหิต ด้วยสูตรว่า นิกคหิ ๆเปฯ โน ทำอาเทศชอักษร เป็นคอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทศนิกคหิต เป็นพยัญชนะที่สุตวรค ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๕๙๑-๖๘. สูตรนี้ว่า หนสฺส ฆาโต (อาเทศ หน ชาติเป็น ฆาต ในเพราะ ฌ อนุพันธ์) ออกมาจากสูตรว่า ฌมฺหิ ๆเปฯ กรณสุ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทศนช ของรณชชาติ เป็นช ในเพราะณปัจจยหนปลาย ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ราโค ด้วยสูตรว่า ฌมฺหิ ๆเปฯ สุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีณปัจจยเป็นที่สุด มีอาทิวา อุปฆาโต ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีณปัจจยเป็นที่สุด มีอาทิวา อุปฆาโต ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศนชาติ เป็นฆาต ในเพราะณปัจจย จึงกล่าวสูตรว่า หนสฺส ฆาโต

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะณปัจจยหนปลาย อาเทศชาตุนี คือ หนชาติ ทั้งตัวทีเดียว เป็นฆาต

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยสัมพันธฎฐิติการี และการียะ ฌศัพท์ตามมาปรากฏในสูตรนี้ ความหมายและรูปวิเคราะห์ของศัพท์เหล่านั้น ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว อนึ่งในสูตรนี้ คำว่า ฌมฺหิ เป็นการถือเอา แม้นอักษรของณปัจจย

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อุปฆาโต (อันตราย), โคฆาตโก (ผู้ฆ่าโค) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อุปฆาโต ในอรรถแห่ง อุปบุพฺพ หน หีสาคตีสฺ (หน ชาติในความหมายว่า “เบียดเบียนและไป” ลง อุป อุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ในวงนัตถะว่า อุปฺพลยติติ (ย้อมเดือดร้อน) ลงณปัจจย ด้วยสูตรว่า วิส ๆเปฯ ฌ เมื่อลงณอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง อาเทศนชาติ เป็นฆาต ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ส่วนอุทาหรณ์นอกนี้ ในอรรถแห่งหนชาตุนั้นนัยเดียว ลงณปัจจย ด้วยสูตรว่า สพฺพโต ๆเปฯ วิ วา เมื่อลงณอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว อาเทศนชาติ เป็นฆาต ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศณปัจจยเป็นอก ด้วยสูตรว่า อนกา ฺยุ ๆเปฯ นั แล้วเมื่อลงสระหน้า ทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๕๙๒-๖๙. สูตรนี้ว่า วโธ วา สพพตถ (อาเทศ หน ธาตุเป็น วธ ในเพราะวิภัติและปัจจัย ทั้งปวงได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ฌมฺหิ ฯเปฯ สุ นัยแห่งการออกมานั้น ฟังรู้ได้โดยง่าย โดยทำนอง แห่งนัยที่กล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วย การิยะ วิภัปณะ และอาธารสตัดมี หนศัพท์ตามมาปรากฏใน สูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า วโธ (ผู้ฆ่า) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า วโธ ในอรรถ แห่ง หน หีสาคตีสุ (หน ธาตุในความหมายว่า “เปิดเบียน และไป”) เมื่อลบนอนุพันธ์ ในกัตตุสาธนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง อาเทศหนธาตุ เป็นวธ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิ วิภัติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการลงณปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า อวธิ ในอรรถแห่งแห่งธาตุนั้นนั่นเอง ลงอ้อชชตนิวิภัติ แม้ในเพราะอชชตนิ วิภัติ อาเทศหนธาตุ เป็นวธได้ เพราะความที่ท่านกล่าวไว้ว่า วโธ วา สพพตถ รัสสอวิภัติ เป็นอ อักษร ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า อหนิ ไม่มีการอาเทศหนธาตุ เป็นวธ เพราะความที่วาทศัพท์ห้ามไว้ รัสสะ อักษรเป็นออักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว

๕๙๓-๗๐. สูตรนี้ว่า อาการนตนามาโย (อาเทศสระที่สุดของธาตุ อา การันต์เป็น อาย ใน เพราะปัจจัยซึ่งมี ฌ เป็นอนุพันธ์) ออกมาจากสูตรว่า ฌมฺหิ ฯเปฯ สุ คือท่านอาจารย์ อาเทศนชอักษร พร้อมพยัญชนะสังโยค อันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นชอักษร ในเพราะณปัจจัยหนปลาย ด้วยสูตรว่า ฌมฺหิ ฯเปฯ สุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิวา ทายโก อันมีณ อักษรเป็นปัจจัยเป็นที่สุด ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มี อาทิวา ทายโก อันมีณปัจจัยเป็นที่สุด ย่อมสำเร็จได้ เพราะอาเทศออักษร อันเป็นสระที่สุด แห่งทา ธาตุ เป็นอาย และเพราะทำอาเทศณปัจจัย เป็นอก จึงกล่าวสูตรว่า อาการนตนามาโย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ใน เพราะณปัจจัยหนปลาย อาเทศออักษร อันเป็นสระที่สุด แห่งธาตุทั้งหลาย อันมีออักษรเป็นที่สุด เป็นอาย

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวยาเพกขฉฐฐี และวาริยะ ฌศัพท์ตามมาในสูตรนี้ ด้วยอำนาจ มัณชुकตทินัย การถือเอาอักษร แห่งการอาเทศเป็นอก ของณปัจจัย ด้วยศัพท์ ความหมาย และ รูปวิเคราะห์ ฟังรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทายโก (ผู้ให้) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทายโก ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ ในวจนัตถะว่า ทาธาตีติ (ย่อมให้) ลงณูปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ฌมฺหิ ฯเปฯ สุ ทำอาเทศสระที่สุธธาตุ เป็นอาย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบนอักษรแล้ว ทำอาเทศณูปัจจัย เป็นอก แล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทานทายี (ผู้ให้ทานเป็นปกติ) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั้นเทียว อันมีทานศัพท์ เป็นบทใกล้เคียง ลงณูปัจจัยในอรรถแห่งตสฺสึล ตั้งณิเป็นเหมือนการิตะ เมื่อลบนอักษรแล้ว และทำอาเทศสระที่สุธธาตุ เป็นอาย แล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มชชทายี (ผู้ให้น้ำเมาเป็นปกติ) นครยายี (ผู้มีการไปสู่นครเป็นปกติ) มีเพียงบทใกล้เคียงเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๕๙๔-๗๑. สูตรนี้ว่า ปุรสมฺปปริหิ ฯเปฯ ตปฺจฺเจสุ จ (อาเทศ กร ธาตุหลัง ปุร, สฺ, อุป และ ปริ เป็น ข หรือ ขร ในเพราะ ต ปัจจัยและปัจจัยอื่นๆ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า รกาโร จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปทั้งหลาย อันสำเร็จจากกรธาตุ อันมีตปัจจัยเป็นมที่สุด มีอาทิว่า ปกโต, ปกติ ด้วยสูตรว่า รกาโร จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า ปุรฺกฺขโต และรูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด ในอุทาหรณ์ว่า ปริกฺขารो พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด เช่น ปุรฺกฺขโต และมีตปัจจัยเป็นที่สุด เช่น ปริกฺขารो ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศกรธาตุ เป็นข และ ขร จึงกล่าวสูตรว่า ปุร ฯเปฯ ตปฺจฺเจสุ จ

สัมพันธวณณา พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๖ บท แสดงด้วย อวธิ สัมพันธวณณฐิการิ การิยะ วิกัปปนะ นิमितตสฺสตีมิ และ อนุกัฏฒนะ ฌศฺพท์ ตามมาในสูตรนี้ จศฺพท์ ย่อมตั้งตศฺพท์ไว้ ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปุรฺกฺขโต (ตั้งไว้ในเบื้องหน้า) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปุรฺกฺขโต ในอรรถแห่ง ปุรฺสทฺหุปฺปท กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ” มีปุร ศัพท์เป็นบทใกล้เคียง) นี้ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ ต เพราะอาศัยสูตรว่า ฌมฺหิ ฯเปฯ สุ ในเพราะตปัจจัยหนปลาย ทำอาเทศกรธาตุ เป็นข ด้วยสูตรนี้ ทำอสทิสเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า วคฺเค โฆ สานฺโฆสาณํ ฯเปฯ มา เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สงขโต (ปรุงแต่งแล้ว) ในอรรถแห่งกรธาตุนั้นนั่นเอง ลงอุปสัคเป็นบทหน้า ในวจนัตถะว่า ปจจยเอหิ สงคมม กโตติ (สิ่งปัจจัยทั้งหลายประชุมกันกระทำขึ้นแล้ว) เมื่อลงปัจจัยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุปกขโต (จัดแจงแล้ว) มีวิธีเหมือนสงขโตนั้นแหละ

อุทาหรณ์ว่า ปริกขาโร (บริหาร) ในอรรถแห่ง ปริปุพพ กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ” ลงอุปอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงปัจจัย ด้วยสูตรว่า วิสรุช ๗เปฯ ณ เมื่อลบนุพันธ์เป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทศกรธาตุ เป็น ขร ด้วยสูตรนี้ ทำเทวภาวะเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สงขาโร (สังขาร) ในอรรถแห่ง สปุพพ กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ” ลงอุปอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุปกาโร (การเกี่ยว, อุปการะ, อุปการคุณ) ในอรรถแห่ง อุปปุพพ กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ” ลงอุปอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ เมื่อลงปัจจัยแล้ว ไม่ต้องทำอาเทศ เพราะวาสัพทห้ามไว้ เมื่อลบนุพันธ์แล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๙๕-๗๒. สูตรนี้ว่า ตเวตุนาทีสุ กา (อาเทศ กร ธาตุเป็น กา ในเพราะ ตเว ปัจจัยและ ตุน ปัจจัยเป็นต้นได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า รกาโร จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปทั้งหลาย อันสำเร็จจากกรธาตุ อันมีตปัจจัย และติปัจจัยเป็นที่สุด ด้วยสูตรนี้ว่า รกาโร จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปทั้งหลาย อันสำเร็จจากกรธาตุ มีอาทิว่า กาทเว, กาทุ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายในอุทาหรณ์มีอาทิว่า กาทเว, กาทุ ย่อมสพเสร็จได้ เพราะทำอาเทศกรธาตุ เป็นกา ในเพราะตเวแลตปัจจัยหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า ตเวตุนาทีสุ กา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยนิมิตตสัตตมี และการิยะ กรธาตุศัพท์ และวาสัพท ตามมา ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กาทเว (เพื่อทำ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กาทุ (เพื่อทำ) ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในวจนัตถะว่า กตตุมิจจตีติ (ย่อมปรารณาเพื่อทำ) ลงปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิจจตเถสุ ๗เปฯ ตุ วา เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำอาเทศกรธาตุทั้งตัวทีเดียว เป็นกา เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในคัมภีร์นยาสะ ท่านไม่กล่าวถึงการประกอบวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า กตตุ เป็นผลของวาสัพท ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเอง ลงปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อต้องทำอาเทศ ด้วยสูตรนี้ เพราะวาสัพทห้ามไว้ เมื่อสูตรว่า นมกรานมน ตานี ๗เปฯ มหิ, กรสสุ ๗เปฯ สมิ ตามไปอยู่ ทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นตอักษร ด้วยสูตรว่า ต

ตุนตพเพสุ วา ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กาทุน มีเพียงการลงตุนปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาทัพท ในอุทาหรณ์ว่า กตุน นั้น ลงตุนปัจจัย ไม่ต้องทำตามวิธีที่กล่าวแล้ว เพราะวาทัพทห้ามไว้ อาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นตออักษร ด้วยสูตรว่า ตตุนตพเพสุ วา นำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๕๙๖-๗๓. สูตรนี้ว่า คมชนหนาทีนํ ตตพพาทีสุ น (อาเทสพยัญชนะที่สุดของ คม, ขนุ และ หน ธาตุเป็นต้นเป็น น ในเพราะ ต, ตพ พัจจัยเป็นต้นได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า คมชนนรมาทีนมนโต คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปทั้งหลายอันสำเร็จจาก คมธาตฺ ขนธาตฺ หนธาตฺ และรุมธาตฺ มีอาทิว่า สุกโต, สุกติ ได้ เพราะลบนอักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ ในเพราะตปัจจัยและติปัจจัย ด้วยสูตรว่า คม ๆเปฯ มนโต ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สุกโต, สุกติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีคำความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า คนตุ, ขนตุ อันสำเร็จจากคมธาตฺ และขนธาตฺ ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันสำเร็จจากคมธาตฺ และขนธาตฺ มีอาทิว่า คนตุ, ขนตุ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสมอักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นนอักษร หรืออาเทสนอักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นนอักษรอีกครั้ง ในเพราะตปัจจัย และตพปัจจัยเป็นต้น จึงกล่าวสูตรว่า คม ๆเปฯ ตตพพาทีสุ น

วิธีนี้ เป็นการปฏิเสธการลบ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วย อันตาเปกขณฺฐึ การิยะ และนิमितตสัดตมิ วาทัพทตามมาปรากฏในสูตรนี้ คำที่เหลือ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คนตุ (ปรารภนาเพื่อไป) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คนตุ ในอรรถแห่ง คมฺ สปป คติมิท (คมฺ ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ลงตฺปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิจจตเถสุ ๆเปฯ ตฺ วา เมื่อสูตรว่า ปุรสมฺป ๆเปฯ ตปจเจสุ จ ตามไป เมื่ออาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นนแล้ว เพราะปฏิเสธการลบบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คมิตุ (ปรารภนาจะไป) เป็นผลของวาทัพท ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั้นเที่ยว ลงตฺปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ไม่ต้องอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นน เพราะวาทัพทห้ามไว้ เมื่อลงออักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คนตพพิ (อันเขาฟังไป) มีเพียงการลงตพปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์นอกนี้ ฟังรู้ได้โดยง่ายเที่ยว

อุทาหรณ์ว่า ขนตุ (ปรารถนาจะชุด) ในอรรถแห่ง ขมุ สหเน (ขมุ ธาตุในความหมายว่า “อดทน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ เป็นการสำเร็จรูปของธาตุนั้นนั่นแหละ

ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านรวบรวมเอา ตเวปัจจย ตุนปัจจย ตวานปัจจย และตวาปัจจยเป็นต้น ด้วยอาทิกศัพท์ อุทาหรณ์ เช่น คนตเว (เขาย่อมต้องการไป), คนตุน (ไปแล้ว), คนตวา (ไปแล้ว)

๕๙๗-๗๔. สูตรนี้ว่า สพเพติ ตุนาทีน โย (อาเทศ ตุน ปัจจยเป็นต้นหลังธาตุทั้งปวงเป็น ย ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ปุพพกาเล ฯเปฯ ตวา วา คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จทั้งหลาย อันมี ตุนาที่ปัจจยเป็นต้น มีอาทิวา กตวา กาทุน ในเพราะตุนปัจจย ตวานปัจจย และตวาปัจจย ในกิริยาตัว หน้า แห่งกิริยาทั้งหลาย อันมีกัตตาเดียวกัน ด้วยสูตรว่า ปุพพกาเล ฯเปฯ วา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตุนาที่ปัจจยเป็นที่สุด มีอาทิวา อภิวัตติย พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตุนาที่ปัจจยเป็นที่สุด มีอาทิวา อภิวัตติย ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศตุนาที่ปัจจย เป็นยอักษร จึงกล่าวสูตรว่า สพเพติ ตุนาทีน โย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมมีการอาเทศตุนาที่ปัจจยทั้งหลาย หลังธาตุทั้งหลาย ทั้งที่มีอุปสัคและไม่มีอุปสัค(เป็นบทรหน้า) ทั้งปวง เป็นยอักษร ได้บ้าง

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ สัมพันธฉัญฐิการี และการียะ วาศัพท์ย่อมตามมา (ปรากฏในสูตรนี้) ความหมาย และรูปวิเคราะห์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียบ

อุทาหรณ์ว่า อภิวัตติย (ถวายอภิวัตแล้ว) ในอรรถแห่ง อภิปุพพ วนท อภิวนทเน (วนท ธาตุในความหมายว่า “น้อมไหว้” ลง อภิ อุปสรรคเป็นบทรหน้า) นี้ ในอรรถว่า อภิวนทิตวาติ (กราบไหว้แล้ว) ลงตวาปัจจย เมื่อสูตรว่า ปุรสมุปปรีติ ฯเปฯ ตปจจเยสุ จ ตามไป ทำอาเทศตวาปัจจย เป็นยอักษร ด้วยสูตรนี้ ลงยอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร ลงสิวิภัตติ เมื่อลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สพพาส ฯเปฯ ทิ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียบ

อุทาหรณ์ว่า โหหาย (ละแล้ว) ในอรรถแห่ง อวปุพพ หา จาเค (หา ธาตุในความหมายว่า “สละ” ลงอวอุปสัค เป็นบทรหน้า) นี้ ลงตวาปัจจย ทำอาเทศตวาปัจจย เป็นยอักษร ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศอวศัพท์ เป็น โออักษร ด้วยสูตรว่า โอ อวสส เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์นั้น เมื่อลงยอักษรเป็นอาคม ลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปสสิย (เห็นแล้ว) ในอรรถแห่ง ทิส เปกขเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า “เห็น”) นี้ ลงตวาปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทศทิสธาตุ เป็นปสส ด้วยสูตรว่า ทิสสส ฯเปฯ ทก

ขา วา ทำอาเทศ ตวาปัจจย เป็นยอักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงออักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์ว่า อุททิสส (แสดงแล้ว, เจาะจงแล้ว) อุพุพพ ทิส อุจจารณ (ทิส ธาตุในความหมายว่า “เปล่งเสียง” ลงอุอุปสัค เป็นบทหน้า), หรือ อุพุพพ ทิส อติสซุชเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า “จัดแจง” ลงอุอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ลงตวาปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงยวิภทรณปัจจย ด้วยสูตรว่า ทิวาทิตโต โย ทำยปัจจยเป็นพุพพรูป ด้วยสูตรว่า ยถา กตตริจ ทำเป็นสอักษร เหมือนกับสอักษรตัวหน้า(ปัจจย) อันเป็นธาตุ (พยัญชนะที่สุดธาตุ) นำสอักษรตัวหน้า มาสู่สอักษรตัวหลัง อาเทศตวาปัจจย เป็นยอักษร ด้วยสูตรนี้ ทำทอักษรเป็นเทวภาวะ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า อาทาย (ถือเอาแล้ว) เป็นอาอุปสัคบทหน้า ทาธาตฺ และตวาปัจจย อาเทศตวาปัจจยเป็นยอักษร ด้วยสูตรนี้ ลงสิวิภัตติ ลบสิวิภัตติโดยนัยที่กล่าวแล้ว

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั้นเทียว ลงตวาปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงยวิภทรณปัจจย ด้วยสูตรว่า ทิวาทิตโต โย ลงออักษรเป็นอาคม โดยนัยที่กล่าวแล้ว อาเทศสระที่สุดธาตุ เป็นออักษรด้วยสูตรว่า กวจิ ธาตฺ เป็นต้น ลงสิวิภัตติ และลบสิวิภัตติ

๕๙๘-๗๕. สูตรนี้ว่า จนนเตหิ รจจํ (อาเทศ ตฺน ปัจจยเป็นต้นหลังธาตุที่มี จ และ น เป็นที่สุดเป็น รจจ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สพเพหิ ฯเปฯ โย คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทศตฺนาทิจปัจจย หลังธาตุทั้งหลาย ทั้งที่มีอุปสัคและไม่มีอุปสัค (เป็นบทหน้า) ทั้งปวง เป็นยอักษร ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อภิวนทีย ด้วยสูตรว่า สพเพหิ ตฺนาทินิ โย เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จแห่งธาตุทั้งหลาย อันมีตฺนาทิจปัจจยเป็นที่สุด มีอาทิวา วิวิจจ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิวา วิวิจจ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศตฺนาทิจปัจจย หลังธาตุทั้งหลายอันมีจอักษรและนอักษรเป็นที่สุด เป็นรจจ จึงกล่าวสูตรว่า จนนเตหิ รจจํ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และการียะ วาศัพท์ และตฺนศัพท์ ตามมา (ปรากฏในสูตรนี้) ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา วิวิจจ (สังกัดแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า วิวิจจ ในอรรถแห่ง วิพุพพ วิจ วิเวจเน (วิจ ธาตุในความหมายว่า “สังกัด” นี้ ลง วิ อุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงตวาปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า ปุรสุมฺปรีหิ ฯเปฯ สฺ จ, สพเพหิ ตฺนาทินิ โย ตามไปอยู่ อาเทศ ตวาปัจจย เป็นรจจ ด้วยสูตรนี้ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุอันมีรอักษรเป็นขอบเขต ละรอักษรเป็น

อนุพันธ์ อันเป็นตัวขอบเขต ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อาหจจ (จรดถึงแล้ว, เข้าถึงแล้ว) ในอรรถแห่ง อาปุพพ หน ที่สาคตีสู (หน ชาติในความหมายว่า “เปียดเปียน และไป” ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า) พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อาหจจ (จรดถึงแล้ว, เข้าถึงแล้ว) มีเพียงอุปสัคเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ของกัศัพท์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๕๙๙-๗๖. สูตรนี้ว่า ทิสา สวานสวานตโลโป จ (อาเทศ ตุน ปัจจยเป็นต้นเป็น สวาน, สวา ได้บ้าง, และลบสระที่สุตธาตุด้วย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สพเพติ ฯเปฯ โย, จนนเตหิ รจจ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทศตุนาที่ปัจจย หลังธาตุทั้งหลาย ทั้งที่มีอุปสัคและไม่มีอุปสัค(เป็นบทหน้า) ทั้งปวง เป็นยอักษร ในอุทาหรณ์ว่า อภิวนทีย ด้วยสูตรว่า สพเพติ ฯเปฯ โย (และ) ทำอาเทศตุนาที่ปัจจย เป็นรจจ ด้วยสูตรว่า จนนเตหิ รจจ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตุนาที่ปัจจยเป็นที่สุด มีอาทิวา ทิสวาน, ทิสวา พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตุนาที่ปัจจยเป็นที่สุด มีอาทิวา ทิสวาน, ทิสวา ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศตุนาที่ปัจจย หลังที่สธาต เป็นสวาน และสวา จึงกล่าวสูตรว่า ทิสา สวาน ฯเปฯ โลโป จ

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ทิสา แสดงอวธิ คำว่า สวานสวา แสดงการียะ คำว่า อนตโลโป แสดงการียะ คำว่า จ แสดงสัมปินชณะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ทิสวาน (เห็นแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทิสวาน, ทิสวา หลังที่สธาต ลงตวาปัจจย เมื่อสูตรว่า สพเพติ ฯเปฯ โย ตามไปอยู่ อาเทศ ตวานปัจจย เป็นสวาน (และ) ตวาปัจจย เป็น สวา ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๖๐๐-๗๗. สูตรนี้ว่า มหทเกหิ มมายหชชพททธา จ (อาเทศตุนาที่ปัจจยหลังธาตุที่มี ม, ห, ท และ ฐ เป็นที่สุดเป็น มม, ยห, ชช, พท และ ทธา ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สพเพติ ฯเปฯ โย, จนนเตหิ รจจ, ทิสา ฯเปฯ โป จ การออกมาขอสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ การียะ และสัมปินชณะ วาศัพท์ และตุนศัพท์ ตามมา (ปรากฏในสูตรนี้) ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อากम्म (มาแล้ว, อาศัยแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อากम्म ในอรรถแห่ง อาปุพพ คมฺ คติมหิ (คมฺ ชาติในความหมายว่า “ไป” ลงอาอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ลงตวาปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า ปุรสมฺปปริหิ ฯเปฯ สุ จ, สพเพติ ฯเปฯ โย, จนนเตหิ รจจ, ทิสา ฯเปฯ โป จ ตามไปอยู่ ทำอาเทศ ตวาปัจจย เป็น มม และลบพยัญชนะที่สุตธาตุแล้ว ด้วยสูตรนี้ ลงสิวิภัตติ และลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์ว่า โอกम्म (หยั่งลงแล้ว) ในอรรถแห่ง อวพุพพ กมุ ปทวิกเขเป (กมุ ธาตุในความหมายว่า “ย่างเท้า” ลงอวอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ฟังทราบ รูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์ว่า ปคคยห (ยกย่องแล้ว) ในอรรถแห่ง ปพุพพ คห อุปาทาเน (คห ธาตุในความหมายว่า “ถือเอา” ลงอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ฟังทราบ รูป สำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปคคณหิตวา (ยกย่องแล้ว) เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่ง ปพุพพ คห อุปาทาเน (คห ธาตุในความหมายว่า “ถือเอา” ลงอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงตวาปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงณหวิกรณปัจจย ด้วยสูตรว่า คหาทีโต ปุ ณา เมื่อสูตรว่า คหสส ฆร ณะ วา ตามไปอยู่ ลบหอักษรอันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ ลงอักษรรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร ลบ สรหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง ทำอักษรรเป็นเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ประเทวภาโว ฐานะ ครั้น นำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุปปชช (เกิดขึ้นแล้ว) ในอรรถแห่ง อุปพุพพ ปท คติมิหิ (ปท ธาตุในความหมายว่า “ไป” ลงอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงตวาปัจจย อาเทส ตวาปัจจย เป็นชช และลบ พยัญชนะที่สุดธาตุแล้ว ด้วยสูตรนี้ และทำอักษรรเป็นเทวภาวะแล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไป ประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ (ว่า อุปปชชิตวา) นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั้นเทียว ลงตวาปัจจย ลงนอักษรรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ทธนตโต โย กวจิ นำหอักษรเขยประกอบ กับยอักษรร (ทย) ด้วยสูตรว่า นเย ๒เป๒ ตเต ทำอาเทสอักษรรอันมียอักษรรอญหลัง (ทย) เป็นชอักษรร ด้วยสูตรว่า ยวตฺ ๒เป๒ รตตฺ ทำเทวภาวะอักษรร ลงอักษรรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร ครั้น นำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อารพภ (ปรารภแล้ว) ในอรรถแห่ง อาพุพพ รภ อารภ (รภ ธาตุในความหมายว่า “ปรารภ” ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงตวาปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทส ตวาปัจจย เป็นพภ และลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อารทธา (ปรารภแล้ว) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั้นเทียว ลงตวาปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทส ตวาปัจจย เป็นทธา และลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๖๐๑-๗๘. ท่านพระมหากัจจนเถระ ครั้นทำสมาส ด้วยสูตรมีอาที่ว่า นามานํ สมาสโย ยุตตตโต ตัทธิต ด้วยสูตรมีอาที่ว่า วา ญปจเจ (และ) กิตฺก ด้วยสูตรมีอาที่ว่า ธาตุยา กมฺมาทิมหิ โณ

ด้วยประการฉะนี้แล้ว (ถามว่า) ทำคำสมาสเป็นต้น (ให้เป็นนามศัพท์) ด้วยสูตรทั้งหลาย เหล่าไหน ? ท่านอาจารย์ เพื่อจะทำสูตรอันเป็นวิธีแห่งนาม ในเมื่อยังดำเนินการไม่ได้ ด้วยการลงวิภัติ เพราะความที่ศัพท์เหล่านั้น ยังไม่เป็นนามศัพท์ ด้วยอำนาจแห่งการเว้นจากความหมายของตัวเอง และด้วยอำนาจแห่งความเป็นศัพท์ที่มีปัจจัยเป็นที่สุด จึงกล่าวสูตรว่า ตทิตตสมาสกิตกา นามิ วาตเวตุนาทีสุ จ (ตทิตต สมาส กิตก และบทอื่นๆ อันมีบทที่มีใช้ ตเว และ ตุน เป็นต้นเป็นที่สุด พึงทราบเหมือนนาม)

สูตรนี้ ออกมาจากสูตรทั้งหลาย อันเป็นการตั้งชื่อสมาส ตทิตต และกิตก มีอาทิว่า นามานิ ฯเปฯ ยุตตตโถ, วา ณปจเจ, ธาตุยา กมมาทิมหิ โณ ท่านอาจารย์ ย่อมทำการตั้งชื่อสมาสเป็นต้น ด้วยสูตรทั้งหลาย ที่ใช้ทำการตั้งชื่อสมาส ตทิตต และกิตก ด้วยสูตรมีอาทิว่า นามานิ ฯเปฯ ตโถ วา ณปจเจ , ธาตุยา ฯเปฯ โณ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ความหมายของนามกล่าวคือ ความหมายของลิงค์ ของศัพท์ทั้งหลายที่เว้นความหมายของตนเอง และที่มีปัจจัยเป็นที่สุด พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า นักศึกษา พึงเห็นสมาสศัพท์ ตทิตตศัพท์ กิตกศัพท์ ทั้งหลายที่เว้นความหมายของตนเอง และที่มีปัจจัยเป็นที่สุด เป็นเหมือนนามศัพท์ จึงกล่าวสูตรว่า ตทิตต ฯเปฯ จ

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า ตทิตต ฯเปฯ กิตกา แสดงพยุบเทศการี คำว่า นามิ แสดงพยุบเทศการี ริยะ คำว่า อิว แสดงอุปมาโชตกะ คำว่า อตเวตุนาทีสุ แสดงนิमितตสัทตมิ หรือ กัมมัตถสัทตตมิ คำว่า จ แสดงสมุจยยะ

ขยายความว่า ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ นักศึกษา พึงเห็น ศัพท์ที่เป็นตทิตต สมาส และกิตก ว่าเหมือนนาม เว้นปัจจัยทั้งหลาย มีตเวและตุนปัจจัยเป็นต้น ในบรรดาอตเวตุนปัจจัยเป็นต้น

ก็ คำว่า อตเวตุนาทีสุ ในสูตรนี้ นักศึกษา พึงเห็นว่า ท่านกล่าวไว้ เพราะความที่ศัพท์ทั้งหลายเหล่านั้น เป็นนามศัพท์โดยส่วนเดียว (โดยแน่นอน)

อนึ่ง ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ ท่านรวบรวมเอาศัพท์ทั้งหลายที่มีตเวตุนปัจจัยเป็นต้นเป็นที่สุด มีกิจปัจจัยเป็นที่สุด มีอปัจจัยเป็นต้น อันเป็นอิตถีโชตกปัจจัยเป็นที่สุด

อุทาหรณ์ของตทิตต เช่น วาสัญโธ

อุทาหรณ์ของสมาส เช่น ปตตธมโม

อุทาหรณ์ของกิต เช่น กุมภกาโร

อุทาหรณ์ของอิตถีโชตกปัจจัย เช่น กณณวา

๖๐๒-๓๙. สูตรนี้ว่า ทุมหิ ครุ (ในเพราะกลุ่มอักษรสองตัว รัสสะอักษรหน้า ชื่อว่า ครุ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ประเทภาโว จานเน, ญยตตตา ภาเว ตุ, มิทาทีหิ ตติติโย คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำเทวภาวะ หน้าอักษรตัวหลัง ด้วยสูตรว่า ปร ๒เปฯ เน ย่อมลงตต ตตนปัจจย ด้วยสูตรว่า ญยตตตา ๒เปฯ ตุ และ ย่อมลงตติปัจจย ด้วยสูตรว่า มิทาทีหิ ๒เปฯ โย เมื่อมีคำถามว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น อักษรเบื้องหน้า ฟังเห็นเหมือนอะไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า อักษรใด เป็นอักษรเบื้องต้น อันมีครุอักษรอยู่หนปลาย อักษรข้างหน้านั้น ฟังเห็นเป็นเหมือนครุอักษร จึงกล่าวสูตรว่า ทุมหิ ครุ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยนิमितตัตตมี และพยุปะเทศการิยะ สูตรนี้เป็นวิธิสูตรา วทันตยาจารย์ ย่อมกล่าวว่าเป็นปริภาสาสูตรบ้าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ฤติวา (ผ่าแล้ว, ทำลายแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ฤติวา ในอรรถแห่ง ฤทธิ วิชาरण (ฤทธิ ชาติในความหมายว่า “ทำลาย”) นี้ ลงตวาปัจจย ด้วยสูตรว่า ปุพพกาเล ๒เปฯ ตวา วา ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า คมขณ ๒เปฯ มนโต เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฉิตวา (ตัดแล้ว) ในอรรถแห่ง ฉิทธิ ทวิธารณ (ฉิทธิ ชาติในความหมายว่า “ผ่าเป็นสองส่วน”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทตวา (ให้แล้ว) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ชาติในความหมายว่า “ให้”) นี้ มีเพียงการรัสสะสระที่สุดธาตุเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๖๐๓-๘๐. สูตรนี้ว่า ทีโฆ จ (สระเสียงยาว ชื่อว่า ครุ) ออกมาจากสูตรก่อน คือ ท่านอาจารย์ ทำอักษรตัวหน้า ให้เป็นครุภาวะ ในเพราะกลุ่มอักษรสองตัว ด้วยสูตรว่า ทุมหิ ครุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น นักศึกษา ฟังเห็นที่ฆะสระ เหมือนอะไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า นักศึกษา ฟังเห็นที่ฆะสระ เหมือนครุอักษร จึงกล่าวสูตรว่า ทีโฆ จ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยพยุปะเทศการิยะ ละอนุกัฏณะ ท่านอาจารย์ย่อมตั้งอิวศัพท์ อันเป็นพยุปะเทศกัฏวะด้วยด้วยศัพท์ ในสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อาหาโร (อาหาร) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อาหาโร นี้ เป็นกิตันตสมาส ในอุทาหรณ์นั้น แสดงอาอักษรล้วนๆ อาอักษร และโออักษรที่เนื่องด้วยพยัญชนะ ว่าเป็นครุ (ทิมครุ) ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า นที เป็นอักษรันต์ในอิตถิลิงค์ แสดงอ้อักษร อันเป็นสระที่สุดของนทีศัพท์นั้น เป็นครุ ด้วยสูตรนี้ และลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า วฐู เป็นอักษรันต์ในอิตถิลิงค์ แสดงอ้อักษร อันเป็นสระที่สุดของวฐูศัพท์นั้น เป็นครุ ด้วยสูตรนี้ และลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า เต เป็นสัพพนามบท มีปฐมวิภัติพหูวนะเป็นที่สุด แสดงเอออักษร อันเป็นสระที่สุดของเต นั้นเป็นครุ ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า ธมมา เป็นกิตก์บท อันมีปฐมวิภัติพหูวนะเป็นที่สุด แสดงอาอักษร อันเป็นสระที่สุดของธมมา นั้นเป็นครุ ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า โอบนยโก เป็นบทตัดทิต ก็ ในบทว่า โอบนยโก นั้น แสดงสุทธิโออักษร และโออักษร ที่เนื่อกับพยัญชนะ เป็นครุ

๖๐๔-๘๑. สูตรนี้ว่า อกฺขเรหิ การ (ลง การ ปัจจัยหลังอักษร) ออกมาจากปัจจัยวิธีการกสูตรทั้งหลาย ทั้งปวง คือ ท่านอาจารย์ ลงปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้นๆ หลังธาตุทั้งหลายเหล่านั้นๆ ด้วยปัจจัยวิธีการกสูตรทั้งหลายทั้งปวงแล้ว ย่อมทำรูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้นๆ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอักษรเป็นต้น พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอักษรเป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงการปัจจัยหลังปฏิภาติกศัพท์ทั้งหลาย ที่แสดงความหมายว่าอักษร จึงกล่าวสูตรว่า อกฺขเรหิ การ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อกาโร (ออักษร) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้นๆ อุทาหรณ์ว่า อกาโร นี้ หลังปฏิภาติกศัพท์ทั้งหลาย ที่แสดงความหมายว่าอักษร คือ อ ลงการปัจจัย ด้วยสูตรนี้ หลังการนั้น ลงสวิภัติเป็นต้น และอาเทศสวิภัติ เป็น โออักษร วิธีการที่เหลือพึงทราบได้โดยง่ายเทียว

๖๐๕-๘๒. สูตรนี้ว่า ยถาคมมิกาโร (ลง อี อักษรหลังธาตุตามสมควรแก่อุทาหรณ์ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ภาวกมเมสุ ตพพานียา, โณย จ, ภาวกมเมสุ ต, ปุพฺพกาเล ฯ เปฯ ต วา วา คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงตพปัจจัย และอนียปัจจัย หลังธาตุทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ คือ กรธาตุ ด้วยสูตรว่า ภาว ฯ เปฯ นียา ย่อมลงณยปัจจัย ด้วยสูตรว่า โณย จ ย่อมลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาว ฯ เปฯ ต ย่อมลงตวาปัจจัยเป็นต้น ด้วยสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า ปุพฺพกาเล ฯ เปฯ ต วา วา เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้นๆ อันมีปัจจัยเป็นที่สุด พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้นๆ ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงออักษรเป็นอาคม ตามสมควรแก่อุทาหรณ์ จึงกล่าวสูตรว่า ยถาคมมิกาโร

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยกิริยาวิเสสนะ และวิสย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า การิยํ, ภวิตพฺพํ, ชนิตพฺพํ, วิทิตพฺพํ, กริตฺวา อิจฺฉิตํ, หริตฺวา, ปิตฺวา, ปจิตฺวา อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้นๆ ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วเทียวในหนหลัง

๖๐๖-๘๓. สูตรนี้ว่า ทธนตโต โย กฺวจิ (ลง ย อาคมหลังธาตุที่มี ท และ ธ เป็นที่สุด) เพราะ ตุน ปัจจัยเป็นต้นในบางแห่งตามสมควรแก่อุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ปุพฺพ ฯ เปฯ

ตฺวา วา, ภาว ๆเปฯ นียา คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงตฺนาทีปัจจยัทั้งหลาย หลังธาตุทั้งหลาย เหล่านี้ คือ
 วทธาตุ พุชธาตุ ด้วยสูตรว่า บุพฺพกาเล ๆเปฯ ตฺวา วา, ภาว ๆเปฯ ยา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็น
 อย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิวา อุปฺปชฺชิตฺวา, พุชฺฌิตฺวา พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อ
 จะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิวา อุปฺปชฺชิตฺวา, พุชฺฌิตฺวา ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงตฺนาทีปัจจยั
 และเพราะลงยอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้ จึงกล่าวสูตรว่า ทธนฺตโต โย กฺวจิ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ วิสยี่ และกฺวจิตถะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อุปฺปชฺชิตฺวา, พุชฺฌิตฺวา อุทาหรณ์ทั้งหลาย เหล่านี้ พึงรู้ได้
 โดยง่ายเทียว

บทว่า อุปฺปาเทตฺวา เป็นอุทาหรณ์ของกัศฺพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

จบการพรรณนากัณท์ที่ ๔ ในกัพพิธานกัป ในคัมภีร์กัจจายนวิถนฺนา ด้วยประการฉะนี้

๓.๔.๕ ปัญจกัณทวิถนฺนา

๕. ปณจกณทวิถนฺนา

๖๐๗-๘๔. สูตรนี้ว่า นิคฺคหิต สยโยคาทิ โน (อาเทส น ที่อยู่ต้นของพยัญชนะสังโยคเป็น
 นิคคหิต) ออกมาจากสูตรว่า ฌมฺหิ รนฺชสฺส โช ภาวกรณฺเส คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทสนชอักษร
 พร้อมสังโยค เป็นชอักษร ด้วยสูตรว่า ฌมฺหิ ๆเปฯ สฺ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูป
 สำเร็จอันมีณปัจจยั เป็นที่สุด มีอาทิวา รงฺโค, ภงฺโค พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดง
 ว่า รูปสำเร็จอันมีณปัจจยั เป็นที่สุด มีอาทิวา รงฺโค, ภงฺโค ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสนอักษรอัน
 เป็นตัวต้นในสังโยค เป็นนิคคหิต จึงกล่าวสูตรว่า นิคฺคหิต สยโยคาทิ โน

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการิยะ ตัพพิเสสนะ และการี พยัญชนะตัวหน้าในสังโยค ชื่อว่า
 สังโยคาทิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา รงฺโค (ชนผู้กำหนด) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า
 รงฺโค ในอรรถแห่ง รนฺช ราเค (รนฺช ธาตุในความหมายว่า “กำหนด”) นี้ ในวจนัตถะว่า รณฺชตีติ
 (บุคคลย่อมกำหนด) ลงณปัจจยั ด้วยสูตรว่า วิส ๆเปฯ ฌ เมื่อลบนอักษรเป็นอนุพันธ์ ทำอาเทสน
 อักษรอันเป็นตัวพยัญชนะสังโยคข้างหน้า เป็นนิคคหิต ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า นมกราน ๆเปฯ ตมฺหิ
 ตามไปอยู่ ทำอาเทสนอักษร เป็นคอักษร ด้วยสูตรว่า กคา จฺขานํ หรือด้วยสูตรว่า สจฺขานํ กคา ฌา
 นฺพฺนฺธ ทำอาเทสนนิคคหิต เป็นวัคคัณตะ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภงโค (การหัก, การทำลาย) ในอรรถแห่ง ภนช อวมททเน (ภนช ธาตุในความหมายว่า “ทำลาย”) นี้ ในเวลานี้ถละว่า ภณชน เมื่อสูตรว่า วิสรุช ฯเปฯ ณ ตามไปอยู่ ลงณปัจจย ด้วยสูตรว่า ภเว จ เมื่อลบนอักษรเป็นอนุพันธ์เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๐๘-๘๕. สูตรนี้ว่า สพพตถ เค คี (อาเทศ เค ธาตุเป็น คี ในเพราะ ต ปัจจยและ ตี ปัจจยทั้งหมด) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ภาว ฯเปฯ ต, มิทา ฯเปฯ ตติติโย คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจยและตีปัจจยเป็นที่สุด ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา คีตฺ, คีติ ด้วยสูตรทั้งหลายว่า ภาว ฯเปฯ ต, มิทาหิ ฯเปฯ โย เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ย่อมทำรูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจยและตีปัจจยเป็นที่สุด มีอาทิวา คีตฺ, คีติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย ในในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา คีตฺ, คีติ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศเคธาตุ เป็นคี ในเพราะตปัจจยและตีปัจจย จึงกล่าวสูตรว่า สพพตถ เค คี

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอิทธิกรณสัตตมี การี และการียะ

อุทาหรณ์ว่า คีตฺ (การขับร้อง) ในอรรถแห่ง เค สทเท (เค ธาตุในความหมายว่า “เปล่งเสียง”) นี้ ลงตปัจจยด้วยสูตรว่า ภาว ฯเปฯ ต ในเพราะตปัจจยหนปลาย อาเทศเคธาตุ เป็นคี ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในคัมภีร์กัจจายนะ และคัมภีร์นยาสะ ท่านย่อมยกอุทาหรณ์ว่า คีตฺ เท่านั้น

ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสัทธิตี ท่านนำมาแม้อุทาหรณ์ว่า คีติ (การขับร้อง, เพลงที่ถูกขับร้อง)

๖๐๙-๘๖. สูตรนี้ว่า สทสส สีทตตฺ (อาเทศ สท ธาตุเป็น สีท ในเพราะวิภัตติและปัจจยทั้งปวง ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า อตีเต ฯเปฯ ตาวี และออกมาจากสูตรว่า นามมทิ ฯเปฯ โม คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงตปัจจย ด้วยสูตรว่า อตีเต ฯเปฯ ตาวี หลังสทธาตุ ที่ลงนิอุปสัคเป็นบทหน้า ในอุทาหรณ์ว่า นิสินโน (และ) ลงตปัจจย หลังสทธาตุ ที่ลงนิอุปสัคเป็นบทหน้า ด้วยสูตรว่า นามมทิ ฯเปฯ โมติ เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจยและตีปัจจยเป็นที่สุด มีอาทิวา นิสินโน, นิสีหติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในรูปอุทาหรณ์ว่า นิสินโน นี้ ย่อมสำเร็จรูปได้ เพราะหลังสทธาตุที่ลงนิอุปสัคเป็นบทหน้า ลงตปัจจย ด้วยสูตรว่า อตีเต ฯเปฯ วิ ทำอาเทศสทธาตุ เป็นสีท ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศปัจจย เป็นอินน และลบบพยัญชนะที่สุดธาตุ เพราะท่านเรียกโดยโวหารว่า “ธาตุ” แท้แห่งการอาเทศธาตุ (สท เป็นสีท) ไปแล้ว ด้วยสูตรว่า ภิทาหิโต ฯเปฯ วา แล้วทำรัสสะอี อักษร เป็นอีอักษร ด้วยสูตรว่า กุจาทิมชมุตตรานํ เป็นต้น และในอุทาหรณ์ว่า นิสีหติ นี้ เมื่อลงติวิภัตติแล้ว ทำอาเทศสทธาตุ เป็นสีท ย่อมสำเร็จรูปได้ จึงกล่าววสูตรว่า สทสส สีตตฺ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการียะ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้ง่ายโดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วเหียว

๖๑๐-๘๗. สูตรนี้ว่า ยชสส สรสลี ฎฺเฐ (อาเทศสระของ ยช ธาตุเป็น อี ในเพราะ ฎฺ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ภาว ๆเปฯ ต, สาทิ สนต ๆเปฯ ฎฺเฐ คือ ท่านอาจารย์ ลงตปัจจัยหลังยช ธาตุ ด้วยสูตรว่า ภาว ๆเปฯ ต แล้วทำอาเทศปัจจัย พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุข้างหน้า เป็น ฎฺ ด้วย สูตรว่า สาทิ สนต ๆเปฯ ฎฺเฐ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ยฎฺเฐ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็น อย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า ยฎฺเฐ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูป สำเร็จทั้งหลาย ในอุทาหรณ์ว่า ยฎฺเฐ เป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงตปัจจัย หลังยชธาตฺ แล้วทำอา เทศปัจจัยพร้อมทั้งพยัญชนะที่สุดธาตุข้างหน้า เป็นฎฺ ทำอาเทศอักษรอันเป็นส่วนของธาตฺ (อ ที่ ย) เป็นอีอักษร จึงกล่าวสูตรว่า ยชสส สรสลี ฎฺเฐ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวยวาเพกขณฎฺฐี การี การิยะ และนิมิตตสัตตมี

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้ง่ายโดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วเทียว

บทว่า ยชน เป็นอุทาหรณ์ของกัศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๖๑๑-๘๘. สูตรนี้ว่า หจตุตถานมนตานํ โท ธ (อาเทศ ห และพยัญชนะที่ ๔ ซึ่งเป็นที่สุด ธาตุเป็น ท ในเพราะ ธ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อตีเต ๆเปฯ ตาวี, ธตฺถเหติ ธตฺถา จ คือ ท่าน อาจารย์ ลงตปัจจัย หลังนหธาตฺ ที่ลงสอุปสัคเป็นบทหน้า แล้วทำอาเทศปัจจัย เป็นธอักษร ด้วยสูตร ว่า ธตฺถเหติ ๆเปฯ จ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สนนทฺโธ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า สนนทฺโธ ย่อมมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จในอุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิว่า สนนทฺโธ ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงตปัจจัย หลังนหธาตฺ ที่ลงสอุปสัคเป็นบทหน้า เมื่อทำอาเทศ ปัจจัยเป็นธอักษรแล้ว ในเพราะธอักษรหนปลาย ทำอาเทศหอักษรและพยัญชนะวรรคตัวที่ ๔ เป็นทอักษร ด้วยสูตรนี้ จึงกล่าวสูตรว่า หจตุตถานมนตานํ โท ธ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อม มีการอาเทศหอักษร แห่งพยัญชนะที่สุดธาตุทั้งหลาย อันเป็นพยัญชนะตัวที่ ๔ ในวรรคเหล่านั้นๆ เป็นทอักษร

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยสัมพันธฎฺฐีการี ตัพพิเสสนะ การิยะ และนิมิตตสัตตมี

อุทาหรณ์ว่า สนนทฺโธ (เหน็บอาวูธแล้ว, ผูกสอดดีแล้ว) ในอรรถแห่ง สปุพพ นห พนธเน (นห ธาตุในความหมายว่า “ผูก”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กุทฺโธ (ผู้โกรธแล้ว) ในอรรถแห่ง กุช โกเป (กุช ธาตุในความหมายว่า “โกรธ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ยุทฺโธ (ผู้ต่อสู้แล้ว) ในอรรถแห่ง ยุช สมปหาเร (ยุช ธาตุในความหมายว่า “ต่อสู้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สิทธิ (ผู้สำเร็จแล้ว) ในอรรถแห่ง สิธ สิทธิมฺหิ (สิธ ธาตุในความหมายว่า “สำเร็จ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ลทธิ (ได้แล้ว) ในอรรถแห่ง ลภ ลาภ (ลภ ธาตุในความหมายว่า “ได้รับ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อรรถ (ผู้ปรารถนา) ในอรรถแห่ง อปุพพ รก อรรถ (รก ธาตุในความหมายว่า “ปรารถนา” ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๑๒-๘๘. สูตรนี้ว่า โท ฌกาเร (อาเทส ท และอักษรที่ ๔ ของวรรคซึ่งเป็นที่สุดธาตุเป็น ๗ ในเพราะ ฌ อักษร) ออกมาจากสูตรว่า หตฺตถานมนฺตานํ โท ๓ คือ ท่านอาจารย์ ทำอาเทสท อักษร และพยัญชนะตัวที่ ๔ (ของวรรคนั้นๆ) อันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นทอักษร ในเพราะธอักษร อันเป็นทันตชอักษร หนปลาย ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา สนนทฺธ, กุทฺธ, ยุทฺธ, สิทธิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีธอักษร อันเป็นมุทชอักษร มีอาทิวา ททฺธ, วุทฺธ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิวา ททฺธ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสธอักษรตัวหน้า เป็นทอักษร ในเพราะธอักษร อันเป็นมุทชอักษร หนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า โท ฌกาเร

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะธอักษร อันเป็นมุทชอักษร หนปลาย ย่อมมีการอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ คือทอักษรและ อักษรตัวที่ ๔ (ของวรรคนั้นๆ) เป็นธอักษร

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย การียะ และนิมิตตัสตมมี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ททฺธ (ใหม่แล้ว), วุทฺธ (ผู้เจริญแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์ เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ททฺธ (ใหม่แล้ว) ในอรรถแห่ง ทท ภสฺมิกฺรณ (ทท ธาตุในความหมายว่า “ทำให้เป็นเถ่าถ่าน”) นี้ ลงตปัจจย ด้วยสูตรว่า ภาว ๒เปฯ ต อาเทสตปัจจย เป็นธอักษร ด้วยสูตรว่า ฌมฺหะ ๓ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นทอักษร เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วุทฺธ (ผู้เจริญแล้ว) ในอรรถแห่ง วทม วทมเน (วทม ธาตุในความหมายว่า “เจริญ”) นี้ ลงตปัจจย ด้วยสูตรว่า อตีเต ๒เปฯ ตาวี ทำอาเทสตปัจจย เป็นธอักษร โดยนัยที่กล่าว แล้ว ทำอาเทสธอักษร เป็นทอักษร ลบทอักษรตัวหน้า และทำอาเทสธอักษร อันเป็นส่วนหนึ่งของว อักษร เป็นอุอักษร ด้วยสูตรว่า กวจิ ธาตุ เป็นต้น เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทาโท (ใหม่แล้ว) ในอรรถแห่ง ทท ภสฺมิกฺรณ (ทท ธาตุในความหมายว่า “ทำให้เป็นเถ่าถ่าน”) นี้ เมื่อสูตรว่า วิส ๒เปฯ ณ ตามไปอยู่ ลงตปัจจย ด้วยสูตรว่า ภาเว ๓ และเมื่อ

ลบนอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว ไม่ต้องทำอาเทศ ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีตัวอักษร เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๑๓-๕๐. สูตรนี้ว่า คหสฺส หร เณ วา (อาเทศ คห ธาตุเป็น หร ในเพราะ ณ ปัจจัยได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า คหสฺส เข ปเป, ทฺโลโป ญหามฺหิ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จว่า เขปฺปติ เพราะทำอาเทศคหธาตฺ เป็นเข ในเพราะบุปัจจัยหนปลาย ในอุทาหรณ์ว่า เขปฺปติ ด้วยสูตรว่า คหสฺส เข ปเป ย่อมทำรูปสำเร็จว่า คณฺหาติ เพราะทำการลบนอักษร ในเพราะณหาปัจจัยหนปลายในอุทาหรณ์ว่า คณฺหาติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปทั้งหลาย อันสำเร็จจากคหธาตฺ ว่า หริ, ฆฺราณี พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปทั้งหลาย อันสำเร็จจากคหธาตฺ ว่า หริ, ฆฺราณี ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศคหธาตฺ เป็นหฺร จึงกล่าวสูตรว่า หร เณ วา จึงกล่าวสูตรว่า คหสฺส หร เณ วา

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยสัมพันธัญญิการี การิยะ นิमितตสฺสตีตฺมึ และวิกัปปนัตถะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า หริ (เรื่อน), ฆฺราณี (เรื่อนทั้งหลาย) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า หริ ในอรรถแห่ง คห อุปาทาน (คห ธาตุในความหมายว่า “ถือเอา”) นี้ ในวจนัตถะว่า คยฺหตีติ (ย้อมถือเอา) เมื่อสูตรว่า ภวิสฺสติ คมาทฺหิ ณีฉินฺน ตามไปอยู่ ลงณปัจจัย ด้วยสูตรว่า กम्मนิ โณ เมื่อลบนอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว ทำอาเทศคหธาตฺทั้งทีเดียว เป็นหฺร ด้วยสูตรนี้ ลบนสรรหน้า และทำความเป็นปกติสรรหลัง ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสรรหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นอกนี้ ลงโยพหฺวจนฺชะ เมื่อสูตรว่า โยนิ นิ ๗เปฯ สเกหิ ตามไปอยู่ อาเทศโย วิภัตตินั้น เป็นนิ ด้วยสูตรว่า อโต นิจฺจํ ทำอาเทศนอักษร ที่อยู่หลังรอักษร เป็นณอักษร ด้วยสูตรว่า รหาทฺโต ญ ทำที่ชะรอักษร ด้วยสูตรว่า โยสุ ๗เปฯ ทิฆิ เถานัน เป็นข้อแตกต่าง

บทว่า คาโห เป็นอุทาหรณ์ของกัศัพท กัอุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่งคหธาตฺนั้นนั้นนึ่งเดียว ลงณปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ไม่ต้องทำอาเทศ (คห เป็น หฺร) เพราะวาศัพท์ในสูตรนี้ (ห้ามไว้) ลบนอนุพันธ์ และทำวุทธิ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๑๔-๕๑. สูตรนี้ว่า ทหสฺส โท ลํ (ท ของ ทห ธาตุย้อมถึงความเป็น พ ในเพราะ ณ ปัจจัยได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า หจฺตฺตฺถานมนฺตานํ โท ๕ คือ ท่านอาจารย์ย่อมทำอาเทศหอักษร เป็นท อักษร ในเพราะธอักษรหนปลาย ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา สนนทฺโธ ด้วยสูตรว่า หจฺตฺตฺถาน ๗เป ๗ ๕ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จแห่งการันตธาตฺ มีอาทิวา ปริฬาโห พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จแห่งการันตธาตฺ มีอาทิวา ปริฬาโห ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศหอักษร เป็นหอักษร ในเพราะณปัจจัยหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า ทหสฺส โท ลํ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยสัมพันธัญญี คำว่า โท แสดงการี คำว่า ลัม แสดงการิยะ ฌศัพท์ และวาศัพท์ ย่อมตามมาปรากฏสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า ปริฬาโท (การเผา) ในอรรถแห่ง ปริปุพพ ทท ภสมิกรณ (ทท ธาตุในความหมายว่า “ทำให้เป็นเถ่าถ่าน” ลงปริอุปลัคเป็นบทหน้า) เมื่อสูตรว่า วิสรุช ฯเปฯ เณ ตามไปอยู่ ลงณปัจจย ด้วยสูตรว่า ภาเว จ เมื่อลบนอนุพันธ์ และทำอุทิตแล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำอาเทศพยัญชนะตัวตนธาตุ เป็นลอักษร ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๖๑๕-๕๒. สูตรนี้ว่า ธาตวนตสส โลโป กวิมทิต (ลบนพยัญชนะที่สุดธาตุในเพราะ กวิ ปัจจย) ออกมาจากสูตรว่า กวิ จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงกวิปัจจยหลังคมธาตุ อันมีภุศศัพท์ เป็นบทใกล้ ในอุทาหรณ์ว่า ภุชโค ด้วยสูตรว่า กวิ จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ภุชโค พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า ภุชโค นั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลบนพยัญชนะที่สุดธาตุ ในเพราะกวิปัจจยหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า ธาตวนตสส ฯเปฯ กวิมทิต

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ธาตวนตสส แสดงสัมพันธัญญี คำว่า โลโป แสดงการิยะ คำว่า กวิมทิต แสดงยิมิตตัตตมี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ภุชโค (เรือน), ฆราณิ (เรือนทั้งหลาย) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภุชโค (ผู้ไปด้วยขณด, ฐ) ในอรรถแห่ง คมฺ สบป คติมทิต (คมฺ ธาตุในความหมายว่า “ไป” มีภุศศัพท์ เป็นบทใกล้) นี้ ในวจนัตถะว่า ภุเชน คจจตติ (สัตว์ใด ย่อมเลื้อยไป) ลงกวิปัจจย ด้วยสูตรว่า กวิ จ ลบนพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ ลบกวิปัจจย ด้วยสูตรว่า กวิโลโป จ ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

แม้อุทาหรณ์ว่า อูโรโค (ผู้ไปด้วยอก, ฐ) ก็นัยนี้เหมือนกัน

๖๑๖-๕๓. สูตรนี้ว่า วิทนเต อู (ลง อู อากมในที่สุดของ วิท ธาตุในเพราะ กวิ ปัจจย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กวิ จ, กวิ โลโป จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงกวิปัจจย หลังปทธาตุ ที่มีโลกศัพท์ เป็นบทใกล้ แล้งลบกวิปัจจย ด้วยสูตรว่า กวิโลโป จ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา โลกวิฑู เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า โลกวิฑู ซึ่งมีกวิปัจจยเป็นที่สุด พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า โลกวิฑู นั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงกวิปัจจย หลังปทธาตุ ที่มีโลกศัพท์ เป็นบทใกล้ แล้งลออกอักษรเป็นอากม ในที่สุดแห่งวิทศัพท์ ในเพราะกวิปัจจยหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า วิทนเต อู

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอาธารัตตมี และวิสย

อุทาหรณ์ว่า โลกวิทู (ผู้รู้แจ้งโลก) ในอรรถแห่ง โลกสหุပ္ปท วิท ญาณ (วิท ชาติในความหมายว่า “รู้, เข้าใจ” มีโลกศัพท์เป็นบทใกล้) ในเวลานี้ถือว่า โลก วิทตีติ (ผู้ใด ย่อมรู้แจ้งโลก) ลงกวิปัจจย ลงอุอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้ ลงกวิปัจจย ด้วยสูตรว่า กวิ โลโป จ ลงสิวิรัตติ เมื่อลงสิวิรัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๑๗-๙๔. สูตรนี้ว่า นมกรานมนตานัน นิยุตตมฺหิ (ไม่ลบพยัญชนะที่สุดของธาตุที่มี น, ม, ก และ ร อักษรเป็นที่สุดเพราะ ต ที่ประกอบกับ อี อาคม) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า คมชน ๆเป ๆ โนโต, รกาโร จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลบอักษร และมอักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ มีอาทิว่า คมธาตุ ขนธาตุ หนธาตุ และธธาตุ ในเพราะตปัจจย ด้วยสูตรว่า คมชน ๆเปฯ มโนโต และย่อมลบพยัญชนะที่สุดธาตุ อันมีอักษรเป็นที่สุด ในเพราะตปัจจย และติปัจจย ด้วยสูตรว่า รกาโร จ เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีอักษร มอักษร และธอักษร เป็นที่สุด มีอาทิว่า หนิตุ, คมิโต, รมิโต, สริโต และ กริตวา พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ไม่ต้องลบ พยัญชนะที่สุดธาตุ อันมีอักษร มอักษร และธอักษร เป็นที่สุด ในเพราะตปัจจย ที่ประกอบด้วยอักษรเป็นอาคม จึงกล่าวสูตรว่า นมกราน ๆเปฯ มฺหิ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยสัมพันธัญญูการี ตัพพิเสสนะ ปฏิสเสธ และนิมิตตัสตมฺหิ

น ด้วย ม ด้วย ก ด้วย ร ด้วย ชื่อว่า นมกราน แห่งที่สุดเหล่านั้น ตปัจจยนี้ ประกอบด้วยอักษร ชื่อว่า อียุตตต ในเพราะตปัจจยอันประกอบด้วยอักษร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า หนิตุ (ปรารณาจะฆ่า) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า หนิตุ ในอรรถแห่ง หน หีสาคตีสู (หน ชาติในความหมายว่า “เบียดเบียน และไป”) นี้ ในเวลานี้ถือว่า หนิตุมิจฺจตีติ (ย่อมปรารณา เพื่อฆ่า) ลงตปัจจย ด้วยสูตรว่า อิจฺจตฺเตสุ สมาน ๆเปฯ ตุ วา ลงอักษร เป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคม ๆเปฯ โโร เมื่อกำลังจะดำเนินการลบอักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า คมชน ๆเปฯ มโนโต ไม่ต้องลบที่สัตธาตุ ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสรรหฺล่งแล้ว เมื่อลงสิวิรัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คมิโต (ไปแล้ว) ในอรรถแห่ง คมฺ สปป คตฺมฺหิ (คม ชาติในความหมายว่า “ไป”) นี้ ลงตปัจจย ด้วยสูตรว่า ภาวกมเมสุ ต ลงอักษรเป็นอาคม โดยนัยที่กล่าวแล้ว ในเพราะตปัจจย อันประกอบด้วยอักษรเป็นอาคม จึงปฏิสเสธการลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิรัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รมิโต (ยินดีแล้ว) ในอรรถแห่ง รมฺ กิฬายํ (รมฺ ชาติในความหมายว่า “เล่น เพลิดเพลิน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สรีโตะ (อันบุคคลระลึกได้แล้ว) ในอรรถแห่ง วิบุพพ สร คติจินตาย (สร ธาตุ ในความหมายว่า “ไป และคิด”) ลงตปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงอิอักษร เป็นอาคม เมื่อกำลังจะ ดำเนินการลบรอักษร ด้วยสูตรว่า รกาโร จ ไม่ต้องลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะ ที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กริตวา ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ลงต วาปัจจัย ด้วยสูตรว่า ปุพพ ๆเปฯ ตวา วา ลงอิอักษรเป็นอาคม ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบ สระหลังแล้ว เมื่อกำลังจะดำเนินการลบรอักษร ด้วยสูตรว่า รกาโร จ ปฏิเสธการลบ ด้วยสูตรนี้ เมื่อ ลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

คำว่า คโตะ และ สโตะ เป็นอุทาหรณ์ของกศัพท์ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คโตะ (ไปแล้ว) หลังคมธาตุ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า พุคมา ๆเปฯ ริ ไม่ต้องปฏิเสธการลบด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีตปัจจัย ที่ประกอบกับอิอักษรเป็นอาคม ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า คมชน ๆเปฯ มนโตะ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สโตะ (ระลึกได้แล้ว) ในอรรถแห่ง สร จินตาย (สร ธาตุในความหมายว่า “คิด”) นี้ ลงตปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า รกาโร จ เมื่อลงสิวิภัตติ เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๑๘-๙๕. สูตรนี้ว่า น กคตต์ จชา ญุมหิ (จ และ ช ย่อมไม่ถึงความเป็น ก และ ค ใน เพราะ ญู ปัจจัย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กคา จชานํ, สจชานํ กคา ฌานุนุณเฑ คือ ท่านอาจารย์ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ปาโก และ โยโค ท่านอาจารย์ย่อมทำอาเทศ จอักษรและชอักษร เป็นกอักษร และคอักษร ด้วยสูตรว่า กคา จชานํ หรือ ด้วยสูตรว่า สจชานํ กคา ฌานุนุณเฑ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมี ความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิว่า ปาจโก และ ยาชโก พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดง ว่า ในเพราะญูปัจจัย หนปลาย ไม่ต้องทำอาเทศจอักษรและชอักษร เป็นกอักษรและคอักษร ใน อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปาจโก และ ยาชโก จึงกล่าวสูตรว่า น กคตต์ จชา ญุมหิ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วย ปฏิเสธะ การิยะ การี และนิमितตัสตตมี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปาจโก (ผู้หุง) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปาจโก (ผู้หุง) ในอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า “หุง”) นี้ ในวจนัตถะว่า ปจตติ (ผู้ใด ย่อมหุง) เมื่อสูตรว่า สถถายมนุ ตามไปอยู่ ลงญูปัจจัย ด้วยสูตรว่า สพพโต ๆเปฯ วา เมื่อลณอนุพันธ์แล้วทำวุ ทิ เมื่อสูตรว่า นม ๆเปฯ ตมหิ คามไปอยู่ เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทศจอักษร เป็นกอักษร ด้วยสูตร ว่า กคา จชานํ หรือ ด้วยสูตรว่า สจชานํ กคา ฌานุนุณเฑ ปฏิเสธการทำอาเทศนั้น ด้วยสูตรนี้ ทำอา

เทศณูปัจจัย เป็นอก ด้วยสูตรว่า อนกา ญณฺวณฺ์ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ยาชโก (ผู้สังเวย, ผู้บูชา) ในอรรถแห่ง ยช เทวปฺชสาสคทรรณทานธมเมสุ (ยช ธาตุในความหมายว่า บวงสรวงเทพเจ้า, กระทำการรวบรวม และให้) นี้ มีเพียงการไม่อาเทศอักษร เป็นค้อกษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๖๑๙-๙๖. สูตรนี้ว่า กรสส จ ตตตฺ ตฺสมี (อาเทศพยัญชนะที่สุดของ กร ธาตุและธาตุอื่นๆ เป็น ต ในเพราะ ตฺ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า สพฺพโต ๒เปฯ วา คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงตฺปัจจัย หลังธาตุทั้งหลาย ทั้งที่มีกัมมบทเป็นบทหน้า และไม่มีกัมมบทเป็นบทหน้า ด้วยสูตรว่า สพฺพโต ญฺวตฺ วาวิ วา ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กตฺตา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จอันมีตฺปัจจัยเป็นที่สุดว่า กตฺตา พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า กตฺตา ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงตฺปัจจัยหลังกรธาตุ ในเพราะตฺปัจจัยนั้น ทำอาเทศอักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุดของกรธาตุนั้น เป็นค้อกษร แล้วนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลัง จึงกล่าวสูตรว่า กรสส จ ตตตฺ ตฺสมี

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยสัมพันธการีณฺฐึ สมุจฺจยะ การิยะ และนิมิตตสํตตมี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กตฺตา และ กตฺตาโร (ผู้ทำ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้นนั้น อุทาหรณ์ว่า กตฺตา หลังกรธาตุ ลงตฺปัจจัย ด้วยสูตรว่า สพฺพโต ๒เปฯ วา เมื่อสูตรว่า นมกราน ๒เปฯ ตมฺหิ ตามไป เมื่อทำอาเทศอักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุดของกรธาตุ เป็นค้อกษร ด้วยสูตรนี้ ลงสิวิภัตติ ทำอาเทศอักษร เป็นอา และลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สตฺถ ๒เปฯ โลโป จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นอกนี้ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว เมื่อสูตรว่า สตฺถ ๒เปฯ โลโป จ ทำอาเทศอักษร อันเป็นสระที่สุดของกตฺตฺ เป็นอาาร ด้วยสูตรว่า อณฺเณสฺวารตฺตฺ เพราะอาศัยสูตรนั้นนั่นเอง ทำอาเทศโยวิภัตติ หลังอาารอาเทศ เป็นโออักษร ด้วยสูตรว่า ตโต ๒เปฯ สฺ เมื่อลบสระหน้า และทำความมีป็นปกติ สระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ท่านอาจารย์ ย่อมรวบรวมเอาอุทาหรณ์มีอาทิว่า วตฺตา เข้าไว้ ด้วยจศฺพท์ ในสูตรนี้

๖๒๐-๙๗. สูตรนี้ว่า ตฺตุนตฺพเพสุ วา (อาเทศพยัญชนะที่สุดของ กร ธาตุเป็น ต ในเพราะ ตฺ, ตุน และ ตพฺพ ปัจจัยได้บ้าง) ออกมาจากสูตรก่อนหน้า การออกมานั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยนิมิตตสํตตมี และวิกัปปนัตถะ

อุทาหรณ์ว่า กตฺตฺ (ปรารณาเพื่อทำ) ในอรรถแห่ง กร กรณฺ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ เมื่อลงตฺปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิจฺฉตฺเถสุ ๒เปฯ ตฺ วา ทำอาเทศอักษร อันเป็นสระที่สุดธาตุ

เป็นอักษร เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่งกรธาตุนั้นนั้นเพียว ลงตุ ปัจจัย ด้วยสูตรนั้นนั้นแหละ ไม่ต้องทำตามวิธีดังกล่าว เพราะวาศัพท์ในสูตรนี้ห้ามไว้ เมื่อสูตรว่า ปุรส มุปรีหิ ๆเปฯ สฺ จ ตามไปอยู่ ทำอาเทศกรธาตุทั้งตัวทีเดียว เป็นกา ด้วยสูตรว่า ตเวตุนาที่สุ กา เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กาทุน มีเพียงการลงตุปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเพียว

๖๒๑-๙๘. สูตรนี้ว่า การิตํ วีย ฌานุพนฺโธ (ให้ปัจจัยที่มี ฌ เป็นอนุพันธ์เป็นเหมือนการิต ปัจจัย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ธาตุยา ๆเปฯ โณ, ตสฺสีลาที่สุ ๆเปฯ วี จ, วิส ๆเปฯ ฌ, สพฺพโต ฌวุตฺวาวิ วา คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงปัจจัยทั้งหลาย ที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์ หลังธาตุทั้งหลาย ที่มีกัมมบทเป็นบทรหน้า เหล่านั้นทั้งปวง เมื่อมีคำถามว่า พึงเห็นชื่ออะไร ของปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า พึงเห็นชื่อเหมือนชื่อการิตะ ของปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น จึงกล่าวสูตรว่า การิตํ วีย ฌานุพนฺโธ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า การิตํ แสดงอติเทส คำว่า วีย แสดงอติเทสโซตกะ คำว่า ฌานุพนฺโธ แสดงอติเทสการี บรรดาอติเสสสูตร ๖ อย่างนั้น สูตรนี้ เป็นการียาติเทสสูตร

อุทาหรณ์ว่า ทาโท (ความเร่าร้อน) ในอรรถแห่ง ทห ภสฺมีกรณ (ทห ธาตุในความหมายว่า “ทำให้เป็นเถ่าถ่าน”) นี้ ในวจนัตถะว่า ทหนติ เพราะอาศัยสูตรว่า วิสฺรุช ๆเปฯ ฌ เมื่อลงปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาเว จ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ตั้งณปัจจัยเป็นการิตะ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว

อุทาหรณ์ว่า เทโท (ร่างกาย) ในอรรถแห่ง ทิห สณฺจเย (ทิห ธาตุในความหมายว่า “สั่งสม, รวบรวม”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วาโท (ม้า, เกวียน) ในอรรถแห่ง วห ปาปุณฺณ (วห ธาตุในความหมายว่า “ให้ถึง, นำไป”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ มีปาฐะว่า พาโท บ้าง ในอรรถแห่ง พห วุทธิมิหิ (พห ธาตุในความหมายว่า “เจริญ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วาโร (ครึ่ง, วาระ) ในอรรถแห่ง วร อิจฺฉายํ (วร ธาตุในความหมายว่า “ปรารถนา”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ ปาฐะว่า จาโร (เพียวไป) บ้าง ในอรรถแห่ง จร คติภกฺขณฺสุ (จร ธาตุในความหมายว่า “ไป และบริโภค”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปริกขารุ (บริขาร) ในอรรถแห่ง ปริพุพพ กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ” ลงปริอุปลัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงณปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งณปัจจัย ชื่อการิตะ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบนอนุพันธ์ ทำอาเทศกรธาตุ เป็นขร ด้วยสูตรว่า ปุรสมฺป ฯเปฯ ตปัจจเยสุ จ เมื่อทำวุทธิสระต้นธาตุ เพราะแม่ธาตุอาเทศ ท่านก็พึงเรียกโดยโวหารว่าธาตุนั้นเอง เมื่อสูตรว่า ปรเทวภาโว จาเนตามไปอยู่ ทำอสทิสพยัญชนะเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า วคเค โขสาโฆसानํ ฯเปฯ ปจมา เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทายโก (ผู้ให้, ทายก) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ เมื่อสูตรว่า สณณายมนุ ตามไปอยู่ เมื่อลงณปัจจัย ด้วยสูตรว่า สพพโต ฯเปฯ วา ตั้งณปัจจัย ชื่อการิตะ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบนอนุพันธ์แล้ว เมื่อสูตรว่า ฌมฺหิ ฯเปฯ กรณฺสุ ตามไปอยู่ ทำอาเทศสระที่สุตธาตุ เป็นอาย ด้วยสูตรว่า อาการนตानมาโย ทำอาเทศ ญฺปัจจันย เป็นอก ด้วยสูตรว่า อนกา ญฺณฺนํ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า นายโก (ผู้นำ) ในอรรถแห่ง นี้ ปาปุณฺเ (นี ธาตุในความหมายว่า “นำไป”) นี้ เมื่อลงณปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งณปัจจัยชื่อการิตะ ด้วยสูตรนี้ ลบนอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว ทำอาเทศเออักร เป็นอาย ด้วยสูตรว่า เต อาวายา การิตะ ทำอาเทศณฺปัจจันย เป็นอกแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ลาวโก (ผู้เก็บเกี่ยว) ในอรรถแห่ง ลู ฉเทเน (ลู ธาตุในความหมายว่า “ตัด”) นี้ มีเพียงการอาเทศ เป็นอว ด้วยสูตรว่า เต อาวายา การิตะ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ภาวโก (ผู้เป็นอยู่) ในอรรถแห่ง ภู สตตาย (ภู ธาตุในความหมายว่า “เป็น”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า การิ (ผู้มีปกติทำ, ท่านเป็นบุคคลผู้เหมาะแก่การทำงานของข้าพเจ้าอย่างแน่นอน) ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ เมื่อลงณปัจจัย ด้วยสูตรว่า ตสฺสึลาทิสฺสุ ฯเปฯ จ ตั้งณปัจจัย ชื่อการิตะ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบนอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชาติ (ผู้มีปกติฆ่า) ในอรรถแห่ง ทน หีสาคตฺสึ (ทน ธาตุในความหมายว่า “เปียดเบียน และไป”) นี้ เมื่อลงณปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า ฌมฺหิ ฯเปฯ กรณฺสุ ตามไปอยู่ ทำอาเทศหนธาตุ เป็นชาติ ด้วยสูตรว่า ทนฺสส ชาติ แล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทายี (ผู้มีปกติให้) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ เมื่อลงฉับปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า ฌมทึ ฯเปฯ กรณสุ ตามไปอยู่ ทำอาเทศอักษรอัน เป็นสระที่สุตธาตุ เป็นอาย ด้วยสูตรว่า อาการนทานมาโย แล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูป สำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุปกฺขโร (สิ่งที่บุคคลเริ่มกระทำ, ลืมที่ยืดเพลาธ) เป็นอุทาหรณ์ของกศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่ง อุปฺพุพ กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ” ลงอุปฺพุคเป็น บทหน้า) นี้ ลงฉับปัจจัย ด้วยสูตรว่า วิสรุช ฯเปฯ ฌ ไม่ต้องตั้งชื่อการิตะ ด้วยสูตรนี้ เพราะวาศัพท์ห้าม ไว้ ลบณอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า กวจิ ธาตุ เป็นต้น ทำอาเทศกรธาตุ เป็นชร โดยนัยที่กล่าวแล้ว ไม่ต้องทำวู ทิ เพราะทำให้ที่ความเป็นการิตะ ทำอสทิสเหตุภาวะหน้าธาตุ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบ สระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๒๒-๙๙. สูตรนี้ว่า อนกา ยฺญวฺณฺ (อาเทศ ยฺ ัจจัยและ ญฺ ัจจัยเป็น อน และ ออก [ตามลำดับ]) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สพุพโต ญฺวฺตฺวาวิ วา, นนทาทีหิ ยฺ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลง ญฺ ัจจัยหลังธาตุทั้งหลายทั้งที่มีกัมมบทเป็นบทหน้า และไม่มีกัมมบทเป็นบทหน้า ทั้งปวง ด้วยสูตร ว่า สพุพโต ญฺวฺตฺวาวิ วา (และ) ย่อมลงยฺ ัจจัย ในภาวสาธนะ กัตตุสาธนะ และกรณสาธนะ ด้วยสูตร ทั้งหลายมีอาทิว่า นนทาทีหิ ยฺ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า การโก, นนทน์ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จในอุทาหรณ์ว่า การโก เป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศญฺ ัจจัยเป็นอก (และ) รูปสำเร็จในอุทาหรณ์ว่า นนทน์ เป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทศยฺ ัจจัย เป็นอน จึงกล่าวสูตรว่า อนกา ยฺญวฺณฺ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการิยะ และการี

อุทาหรณ์ทั้งหลาย อันข้าพเจ้ากล่าวไว้ในหนหลังแล้วนั้นเทียว

๖๒๓-๑๐๐. สูตรนี้ว่า กคา จชานฺ (อาเทศ จ และ ช ซึ่งเป็นที่สุตธาตุเป็น ก และ ค ใน เพราะ ฌ อนุพันธ์[ตามลำดับ]) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า วิสรุชปทาทีโต ฌ, ภาเว จ คือ ท่าน อาจารย์ ย่อมลงฉับปัจจัย หลังปจธาตุ ยฺชธาตุ และรณชธาตุ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปาโก, โยโค และ ราโค ด้วยสูตรทั้งหลายว่า วิสรุช ฯเปฯ ฌ, ภาเว จ (และ) ลงฉับปัจจัย หลังธาตุทั้งหลาย อันมีจ อักษร และชอักษรเป็นที่สุด ด้วยสูตรทั้งหลายว่า วิสรุช ฯเปฯ ฌ, ภาเว จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความ เป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ปาโก, โยโค และ ราโค พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย ย่อมสำเร็จได้ เพราะการลงฉับปัจจัย หลังปจธาตุ ยฺชธาตุ และรณช ธาตุ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปาโก, โยโค และ ราโค (และ) เพราะทำอาเทศจอักษร และชอักษร ของธาตุทั้งหลาย อันมีจอักษรและมีชอักษรเป็นที่สุด เป็นกอักษร และคอักษร จึงกล่าวสูตรว่า กคา จชานฺ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการิยะ และการี

อุทาหรณ์ทั้งหลาย อันข้าพเจ้ากล่าวไว้ในหนหลังแล้วนั้นเทียว

จบการพรรณนากัณฑ์ที่ ๕ ในกัณฑ์พิธานกับ ในคัมภีร์กัจจายนวัณณา ด้วยประการฉะนี้

อิติ กัจจายนวณณาย กัณฑ์พิธานกบเป ปณจมกณทวณณา.

๓.๕ การแปลคัมภีร์กัจจายนะเป็นภาษาไทยตอนว่าด้วยอุณาทีวณณา

๘. อุณาทีวณณา

๖๒๔-๑. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงกิตกัณฑ์ อันประกอบด้วยกิตปัจจัย และกิจจปัจจัย ซึ่งประกอบด้วยสาธนะทั้ง ๗ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดงอุณาทีกัณฑ์ อันประกอบด้วยปัจจัยมีอุณเป็นต้น อยู่ในลำดับติดกันมีระหว่าง ซึ่งประกอบด้วยสาธนะทั้ง ๗ จึงกล่าวสูตรว่า กตตริ กิต (ลงกิตกปัจจัยในกัตตุการก)

นำว่า อุณาทีกปั นี ฌอักษร อันเป็นอนุพันธ์ ของอุอักษร ชื่อว่า อุณ อุณปัจจัยนั้น เป็นขอบเขต คือเป็นมรียาทะ ด้วยอำนาจแห่งการลบบทพ่ามกลาง ของปัจจัยทั้งหลายเหล่าใด เหตุฉะนั้นปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า อุณาที ปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น คืออะไร ? ได้แก่ ปัจจัยทั้งหลายมีปัจจัยที่ประกอบด้วยอุณเป็นต้น ที่ท่านอาจารย์จัดไว้ในอุณาทีกปันี้ อีกประการหนึ่ง คำว่า อุณาที นี้ เป็นชื่อของ ฌุ ปัจจัยเป็นต้น อันเป็นชื่อในไวยากรณ์สันสกฤตอื่น สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิฎีกาว่า คำว่า อุณาที นี้เป็นชื่อของ ฌุ ปัจจัยเป็นต้นด้วยอำนาจของชื่อในไวยากรณ์สันสกฤตอื่น^{๖๖}

สูตรนี้ว่า กตตริ กิต ออกมาจากสูตรว่า อณเณ กิต คือ ท่านอาจารย์ ตั้งชื่อปัจจัยทั้งหลายเหล่าอื่น จากกิจจปัจจัย ชื่อ กิตปัจจัย ด้วยสูตรว่า อณเณ กิต เมื่อมีคำถามว่า กิตปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมลงในอรรถไหน ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า กิตปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมลงในอรรถกัตตุ จึงกล่าววิธยัคปริภาสาสูตรว่า กตตริ กิต

ถามว่า ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า กิตปัจจัยย่อมลงในกัตตุสาธนะ(กัตตุการกะ)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสสยะ และวิสยี่

^{๖๖} ร. ฎี. ๖๘๔ สุตตวณณา.

อุทาหรณ์ว่า การุ (นายช่าง) ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ เมื่อลงนุปัจจัยด้วยสูตรว่า กालะ วัตตมานาตีเต ญวาทโย ตั้งนุปัจจัย ชื่อกิตปัจจัย ด้วยสูตรว่า อญเณ กิต ให้กิตปัจจัยลงในกัตตุสาธนะ ด้วยสูตรนี้ ตั้งนุปัจจัยชื่อการิตะ ลบนอักษรเป็นอนุพันธ์ เมื่อทำวุทธิแล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติ ลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า การุโก (นายช่าง) หลังกรธาตุ ในวจนัตถะว่า กรณสีโล (การทำการเป็นปกติ) เมื่อสูตรว่า ตสสีลา ฯเปฯ วี จ ตามไปอยู่ เมื่อลงนุปัจจัย ด้วยสูตรว่า หนตยา ฯเปฯ ญโก เมื่อทำวุทธิ ลบนอักษรเป็นอนุพันธ์ ลงสิวิภัตติ อาเทศสิวิภัตติ เป็นโออักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า การโก (นายช่าง) หลังกรธาตุ เมื่อสูตรว่า สณญายมนุ ตามไปอยู่ เมื่อลงนุปัจจัย ด้วยสูตรว่า สพพโต ฯเปฯ วา ตั้งนุปัจจัย ชื่อการิตะ ลบนอักษรเป็นอนุพันธ์ ทำวุทธิ และอาเทศนุปัจจัย เป็นอก เมื่ออาเทศสิวิภัตติ เป็นโออักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปาจโก (ผู้หุง, พ่อครัว) มีเพียงอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า “หุง”) นี้เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า กตตา (ผู้ทำ) ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ เมื่อสูตรว่า สณญายมนุ ตามไปอยู่ ลงนุปัจจัย ด้วยสูตรว่า สพพโต ฯเปฯ วา เมื่อสูตรว่า นมกรานมนุ ตานัน นิยุตตมहि ตามไปอยู่ ทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นตอักษร ด้วยสูตรว่า กรสส จ ฯเปฯ ตสมี ลงสิวิภัตติ ทำอาเทศอุอักษรอันเป็นสระที่สุตแห่งกตตุศัพท์ เป็นอา และลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สตุฎ ฯเปฯ โลโป จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ขนิตา (ผู้ให้เกิด) ในอรรถแห่ง ขน ขนเน (ขน ธาตุในความหมายว่า “เกิด”), ขนี ปาตุภาเว (ขนี ธาตุในความหมายว่า “ปรากฏ”) นี้ เมื่อลงนุปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลงอิอักษร เป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปจิตา (ผู้หุง, พ่อครัว) ในอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า “หุง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เนตา (ผู้นำไป) ในอรรถแห่ง นี ปาปุณเ (นี ธาตุในความหมายว่า “นำไป”), นเเย (นี ธาตุในความหมายว่า “นำไป”) นี้ เมื่อลงนุปัจจัยแล้ว เมื่อสูตรว่า อสโย ฯเปฯ เต ตามไปอยู่ เมื่อทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อญเณสุ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๒๕-๒. ท่านพระมหากัจจนเถระ ครั้นทำปริภาสาสูตร ในความเป็นกัตตุสาธนะ แห่ง อุณาทีปัจจัยทั้งหลาย ด้วยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำปริภาสาสูตร ในความเป็นภาวสาธนะ

และกัมมสาธนะ แห่งกิจจตตปัจจย กุตตตปัจจย และ กขตตปัจจยทั้งหลาย จึงกล่าวสูตรว่า ภาวกมเมสุ กิจจกตตกขตตา (ลงปัจจยที่มีอรรถของกิจจปัจจย, กุต ปัจจยและ ข ปัจจยในภาวสาธนะและกรรมสาธนะ)

สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า กตตริ กิต คือ ท่านอาจารย์ ย่อมปริภาสา ในความเป็นกัตตสาธนะ แห่งปัจจยทั้งหลาย ที่แสดงกัตตสาธนะ ด้วยสูตรว่า กตตริ กิต เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น อะไรเป็นปริภาสา ในความเป็นภาวสาธนะ และกัมมสาธนะ แห่งปัจจยทั้งหลาย ที่มีอรรถของกิจจปัจจย, กุตปัจจย และ ขปัจจย ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงปริภาสา ในความเป็นภาวสาธนะ และกัมมสาธนะ แห่งปัจจยทั้งหลาย ที่มีอรรถของกิจจปัจจย, อรรถของกุตปัจจย และ อรรถของขปัจจย จึงกล่าววิธยัคปริภาสาสูตรว่า ภาวกมเมสุ กิจจกตตกขตตา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ปัจจยทั้งหลาย ที่มีอรรถของกิจจปัจจย มีอรรถของกุตปัจจย และ มีอรรถของขปัจจย ย่อมลงในอรรถเหล่านี้เหล่านี้ คือ ภาวสาธนะ และกัมมสาธนะ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยิ และวิสยะ

ในสูตรนี้ มีรูปวิเคราะห์ว่า กิจจปัจจย ด้วย กุตปัจจย ด้วย ขปัจจย ด้วย ชื่อว่า กิจจกตตกข อรรถคือความหมายของกิจจกตและกขปัจจยทั้งหลาย ของปัจจยเหล่าใด ปัจจยเหล่านั้น ชื่อว่า กิจจกตตกขต เมื่อท่านอาจารย์ ควรกล่าวว่า กิจจตตกตตกขตตา ท่านลอบตตคัพพะเหลือไว้เพียงคัพพะเดียว แล้วกล่าวไว้แบบนี้ ด้วยอำนาจแห่งสรูปเพกเสสนัย

อนึ่ง ในคำว่า กิจจกตตกขตตา (ปัจจยที่มีอรรถของกิจจปัจจย, กุต ปัจจยและ ข ปัจจย) อรรถของกิจจปัจจย คือ อรรถว่า เปสนะ อติสัคคะ และปัตตกาละ สมจริงดังสูตรที่ท่านกล่าวไว้ว่า เปสาคคคตตกาเลสุ กิจจา

อรรถของ กุต ปัจจย คือ อรรถของ ภี ธาตุ (ภยน = กลัว) มน ธาตุ (มนน = รู้) พุช ธาตุ (พุชมน = ตื่น) และ ปุช (ปุชน = ปุชา) เป็นต้นที่ลง กุต ปัจจย สมจริงดังสูตรที่ท่านกล่าวไว้ว่า ภายาที ๗เปฯ จ กโต

อรรถของ ข ปัจจย คือ อรรถของ ข ปัจจยที่ลงหลังธาตุ ซึ่งมี อีส, พุ และ สุ อยู่หน้า สมจริงดังสูตรที่ท่านกล่าวไว้ว่า อีสพุสุหิ ข

คำว่า กุต (ที่ลงด้วยสูตรว่า ภายาที ๗เปฯ จ กโต) ก็คือ ตปัจจย ที่มีอักษรเป็นอนุพันธ์

อุทาหรณ์ว่า อุปสมปาเทตพพิ (พึงให้อุปสมบท) ในอรรถแห่ง อุป สํ ปุพพ ปท คติมิหิ (ปท ธาตุในความหมายว่า “ไป” ลง อุป สํ อุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงตพพปัจจย ด้วยสูตรว่า เปสาคค ๗เปฯ กิจจา เพราะอาศัยตพพปัจจยนั้น ลงตพพปัจจยในภาวสาธนะ ด้วยสูตรนี้ ลงณวิกรณปัจจย ด้วยสูตร

ว่า จุราทิตฺตํ ๒เปฯ ยา ตังเณปัจจยเป็นเหมือนการิตปัจจย ลบนอักษรเป็นอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ตั้งเป็นนาม ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า ตทิตฺตํ ๒เปฯ จ เพราะความที่ศัพท์เหล่านั้นมีกิจปัจจยเป็นที่สุด เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สยิตพฺพ (อันท่านพึงนอน) ในอรรถแห่ง สี สเย (สี ชาติในความหมายว่า “นอน”) นี้ ลงตพฺพปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ให้ตพฺพปัจจยลงในภาวสาธนะ ด้วยสูตรนี้ ลงอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถา ๒เปฯ โโร เมื่อสูตรว่า อสํ ๒เปฯ เต ตามไปอยู่ ทำวุทธิสระอึอันเป็นส่วนของ ชาติ (อึ เป็น เอ) ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ เพราะอาศัยสูตรว่า โอ อว เสฯ ทำอาเทศ อักษร เป็น อย ด้วยสูตรว่า เอ อย ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กตตพฺพ (กรรมอันท่าน พึงทำ) ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ชาติในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ลงตพฺพปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ให้ตพฺพปัจจยลงในกम्मสาธนะ ด้วยสูตรนี้ เมื่อกำลังจะดำเนินการลบพยัญชนะที่สุดชาติ ด้วยสูตรว่า สาส ๒เปฯ ริฎฺโง จ, ภูเขา ๒เปฯ ทฺวิ จ หรือ ขนาทิน ๒เปฯ ตมิทฺติ จ เมื่อสูตรว่า นมกราน ๒เปฯ ตมิทฺติ, กรสส ๒เปฯ ตฺสุมฺมิ ตามไปอยู่ ทำอาเทศพยัญชนะที่สุดชาติ เป็นต ด้วยสูตรว่า ตฺตุนตพฺพเสฯ วา ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โภตตพฺพ (ข้าวนันท่านพึงบริโภคน) ในอรรถแห่ง ภูเขา ปาลนพฺพวทรเณสุ (ภูเขา ชาติในความหมายว่า “คุ้มครอง และบริโภคน”) นี้ ลงตพฺพปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ให้ตพฺพปัจจยลงในกम्मสาธนะ ด้วยสูตรนี้ ทำวุทธิสระต้นชาติ ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ เมื่อสูตรว่า สาส ๒เปฯ ริฎฺโง จ ตามไปอยู่ ลบพยัญชนะที่สุดชาติ และทำเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ภูเขาทิน ๒เปฯ ทฺวิ จ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โภตตพฺพ (โภชนะอันท่านพึงบริโภคน) ในอรรถแห่ง ภูเขา ปาลนพฺพวทรเณสุ (ภูเขา ชาติในความหมายว่า “คุ้มครอง และบริโภคน”) นี้ ลงตพฺพปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ให้ตพฺพปัจจยลงในกम्मสาธนะ ด้วยสูตรนี้ ทำวุทธิสระต้นชาติ ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ เมื่อสูตรว่า สาส ๒เปฯ ริฎฺโง จ ตามไปอยู่ ลบพยัญชนะที่สุดชาติ และทำเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ภูเขาทิน ๒เปฯ ทฺวิ จ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้น พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อสิตพฺพ (โภชนะอันท่านพึงบริโภคน) ในอรรถแห่ง อส โภชนเณ (อส ชาติในความหมายว่า “บริโภคน”) นี้ ลงตพฺพปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ให้ตพฺพปัจจยลงในกम्मสาธนะ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้น พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อสิต (อันท่านบริโศคแล้ว) ในอรรถแห่ง อส โภชเน (อส ชาติในความหมายว่า “บริโศค”) นี้ ลงกตปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภายาทีหิ ฯเปฯ กโต ใ้กตปัจจัยลงในภาวสาธนะ ด้วยสูตรนี้ ลบกอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า กวจิ ชาติ เป็นต้น ลงออักษร เป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถา ฯเปฯ โร ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้น พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สยิต (การนอน) ในอรรถแห่ง สี สเย (สี ชาติในความหมายว่า “นอน”) นี้ ลงกตปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ใ้กตปัจจัยลงในภาวสาธนะ ด้วยสูตรนี้ ลบกอักษรเป็นอนุพันธ์ เมื่อสูตรว่า อสึ ฯเปฯ เต ทำวูทธิ (อี เป็น เอ) ด้วยสูตรว่า อณเณสุ จ เมื่อสูตรว่า โอ อว สเร ตามไปอยู่ ทำอาเทศเออักษร เป็นอย ด้วยสูตรว่า เอ อย ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้น พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปจิต (ข้าวอันท่านหุงแล้ว) ในอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ชาติในความหมายว่า “หุง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า กิลจิสสโย (อันท่านนอนนิตหน้อย) ในอรรถแห่ง กิลจสทูปปท สี สเย (สี ชาติในความหมายว่า “นอน” มีกิลจิสศัพท เป็นบทใกล้) นี้ เมื่อสูตรว่า สณณายมนุ ตามไปอยู่ ลงอปัจจัย ด้วยสูตรว่า สพพโต ญุ ฯเปฯ วา เพราะอาศัยความเป็นขปัจจัย เพราะความมีอรรถว่า อีส (นิตหน้อย) ใ้ขอปัจจัยลงในภาวสาธนะ ด้วยสูตรนี้ ทำวูทธิสระที่สุดของชาติ (อี เป็น เอ) ด้วยสูตรว่า อณเณสุ จ ทำอาเทศ เออักษร เป็นอย ทำเทวภาวสอักษรข้างหน้าชาติ ด้วยสูตรว่า ปร ฯเปฯ เน ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อีสสโย (อันท่านนอนเล็กน้อย) ในอรรถแห่ง อีสสทูปปท สี สเย (สี ชาติในความหมายว่า “นอน” มีอีสศัพท เป็นบทใกล้) นี้ ลงขปัจจัย ด้วยสูตรว่า อีสฺทิสฺหิ ข ใ้ขปัจจัยลงในภาวสาธนะ ด้วยสูตรนี้ ลบขอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า กวจิ ชาติ เป็นต้น เมื่อทำวูทธิ และลงสิวิภัตติเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๖๒๖-๓. ท่านพระมหากัจจนเถระ ครั้นทำรูปสำเร็จมีอาทิว่า อสิต ด้วยอำนาจแห่งกตปัจจัย อันมีกอักษรเป็นอนุพันธ์ ในภาวสาธนะและกัมมสาธนะ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำรูปสำเร็จมีอาทิว่า ทานํ ทินโน ด้วยอำนาจแห่งกต ปัจจัย อันมีกอักษรเป็นอนุพันธ์ แมในกัตตสาธนะ จึงกล่าวสูตรว่า กम्मนิ ทุตติยาโย กโต (เมื่อปรากฏทุตติยาวิภัตติในอรรถกรรม ใ้ลง กต ปัจจัยในกัตตวากก)

สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า ภายาทีหิ ๒เปฯ จ กุโต คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จว่า อสิต์ ด้วยอำนาจแห่งกตปัจจย อันมีอักษรเป็นอนุพันธ์ ในภาวสาธนะและกัมมสาธนะ ด้วยสูตรว่า ภายาทีหิ ๒เปฯ จ กุโต เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จอันมีกตปัจจย ซึ่งมีอักษรเป็นอนุพันธ์ เป็นที่สุด มีอาทิว่า ทานํ ทินโน ในกัตตฺสาธนะ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีบทกัมมเป็นบทใกล้เคียง มีอาทิว่า ทานํ ทินโน ย่อมสำเร็จได้ ด้วยกตปัจจย อันมีอักษรเป็นอนุพันธ์ แม้ในกัตตฺสาธนะ จึงกล่าวสูตรว่า กมฺมณี ๒เปฯ ยํ กุโต

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อทุดิยาวิภัตติ มีอยู่ในกัมมการกะ ลงกตปัจจยในกัตตฺสาธนะ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอาธารสัจตมี ภาวลักษณะ และวิสยิ กตฺตริศัพทํ ตามมา (ปรากฏในสูตรนี้ด้วยอำนาจแห่งมณฑลทุกคตินัย ท่านอาจารย์กล่าวแล้วว่า กมฺมณี ทุดิยายํ เพราะความที่แม้วิภัตติทั้งหลายเหล่านี้ เป็นไปแล้วในกัมม เพราะท่านอาจารย์ไม่ปรารภนาวิภัตติทั้งหลายเหล่านั้น ในสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทานํ ทินโน (ให้แล้วซึ่งทาน) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทินโน ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ เมื่อทุดิยาวิภัตติ มีอยู่ในกัมม เมื่อสูตรว่า กตฺตริ กิตฺ ตามไปอยู่ ลงกตปัจจยอันมีอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรนี้ ลบกอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า กวจิ ธาตุ เป็นต้น เมื่อสูตรว่า สาส ๒เปฯ ธิจฺ จ, ภูชา ๒เปฯ ทฺวิ จ ตามไปอยู่ ทำอาเทศปัจจย เป็นอินฺน ด้วยสูตรว่า ภาทาทีโธ อินฺนอนฺนอินฺนา วา ลบอาอักษร อันเป็นสระที่สุด ธาตุ และทำอิอักษร (อิ ของ อินฺน) เป็นปกติภาพ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รกฺขีโต (รักษาแล้ว) ในอรรถแห่ง รกฺข ปาลเน (รกฺข ธาตุในความหมายว่า “รักษา”) นี้ ลงกตปัจจย อันมีอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรนี้ ลบกอักษรเป็นอนุพันธ์ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถา ๒เปฯ โโร เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภูตฺโต (ผู้บริโภคาอาหารแล้ว) ในอรรถแห่ง ภูช ปาลนพฺยวฺรณฺเสสุ (ภฺช ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง และบริโภค”) นี้ ลงกตปัจจย อันมีอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรนี้ ลบกอักษรเป็นอนุพันธ์ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า สาส ๒เปฯ ภู โธ จ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ภูช ๒เปฯ ทฺวิ จ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุปาสิโต (บำรุงแล้ว) ในอรรถแห่ง อุปฺปฺพฺพ อาส อุปฺเวสเน (อาส ธาตุในความหมายว่า “เข้าใกล้, พักอยู่” ลงอุปฺอุปฺสค์ เป็นบทหน้า) นี้ ลงกตปัจจย อันมีอักษรเป็น

อนุพันธ์ ด้วยสูตรนี้ ลบอักษรเป็นอนุพันธ์ และลงอักษรถือเป็นอาคม เมื่อลงสิริภักดีเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อนึ่ง ในอุทาหรณ์นี้ ในคัมภีร์บางฉบับ ย่อมปรากฏสูตรปาฐะ ด้วยอำนาจแห่งอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า ฎยาที่หิ ๗เปฯ จ ฤโต และ กมนนิ ทุติยาย ฤโต ก็แล ในคัมภีร์บางฉบับ ปรากฏด้วยอำนาจแห่งตอักษรเป็นสังโยคว่า ตฤโต

ในคัมภีร์ปทรุปสิทธิ ท่านกล่าวไว้ว่า ในวิธีแห่งอุทาหรณ์ว่า ทาน ฑินโน ลบอักษรของกต ปัจจัย ด้วยสูตรว่า กวจิ ธาตุ เป็นต้น

แม้ในคัมภีร์ฎีกการของคัมภีร์ปทรุปสิทธินั้น ย่อมปรากฏปาฐะว่า ในวิสัยแห่งภาวสาธนะ และกัมมสาธนะ กิจปัจจัยทั้งหลายด้วย กตปัจจัยด้วย ขปัจจัยด้วย ชื่อว่า กิจกตทุกขา (ในกรณีนี้) นักศึกษาต้องไตร่ตรองพิจารณา แล้วจึงเชื่อมติที่ถูกต้องกว่า

๖๒๗-๔. ท่านพระมหากัจจนเถระ ครั้นทำให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยปัจจัยวิธานที่ติดกันไม่มีระหว่าง ในสาธนะทั้ง ๓ ด้วยประการอย่างนี้แล้ว (บัดนี้) เพื่อจะทำให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยปัจจัยวิธานที่ติดกันไม่มีระหว่าง แม้ในสาธนะทั้งปวง จึงกล่าวสูตรว่า ขยาที่หิ ๗เปฯ โต วา (ลง มนุ ปัจจัย หลังธาตุมี ชิ เป็นต้น และอาเทศ ม [ของ มนุ ปัจจัย] เป็น ต ได้บ้าง)

สูตรนี้ ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กมนนิ ๗เปฯ ย ฤโต และ ฎยาที่หิ ๗เปฯ จ ฤโต คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปคำให้สำเร็จอีกครั้ง ด้วยปัจจัยที่ติดกันไม่มีระหว่าง ตามสมควรแก่อุทาหรณ์ในสาธนะทั้งหลาย ๓ ด้วยสูตรทั้งหลายว่า กมนนิ ๗เปฯ ย ฤโต และ ฎยาที่หิ ๗เปฯ จ ฤโต เมื่อมีคำถามว่า ท่านอาจารย์ ต้องทำให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยปัจจัยที่ติดกันไม่มีระหว่าง ในสาธนะทั้งหลาย ๓ เหล่านั้น (และ) ต้องทำให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยปัจจัยที่ติดกันไม่มีระหว่าง ในสาธนะทั้งหลายเหล่านี้หรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า พึงให้มันปนบพ สำเร็จอีกครั้งหนึ่ง ด้วยปัจจัยที่ติดกันไม่มีระหว่าง แม้ในสาธนะทั้งหลายเหล่านี้ จึงกล่าวสูตรว่า ขยาที่หิ ๗เปฯ โต วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังธาตุทั้งหลายมีชีธาตุ เป็นต้น ลงมนุปัจจัย และอาเทศอักษร ของมนุปัจจัย เป็น ตอักษร

สูตรนี้มี ๖ บท แสดงด้วยอวธิ วิสย สัมพันธ)ฎฐีการี สัมปณชนะ การิยะ และวตถิตวิภาสา คำว่า มนุ หมายความว่า การทำอักษรเป็นอนุพันธ์ ไว้ภายหลัง เพื่อความเป็นวุทธิ ด้วยสูตรว่า อณณเสสุ จ

อุทาหรณ์ว่า เขโม (แดนเกษม) ในอรรถแห่ง ชิ ขเย (ชิ ธาตุในความหมายว่า “สิ้นไป”) นี้ ในวจนัตถะว่า ชียนติ เอตถ อุปททวูปสคคาทโยติ (อุปทวะและอุปสรรคเป็นต้น ย่อมสิ้นไป ในธรรมนี้) ลงมนุปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบอักษรเป็นอนุพันธ์เบื้องหลัง ด้วยสูตรว่า กวจิ ธาตุ เป็นต้น เมื่อสูตรว่า อสิ

โยคนตสฺส ฯเปฯ เต ตามไปอยู่ ทำวูทธิ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสฺ จ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบ
สระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เกโม (สิ่งที่น่ากลัว) ในอรรถแห่ง ภี ภย (ภี ธาตุในความหมายว่า “กลัว”) นี้
พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โสโม (พระจันทร์) ในอรรถแห่ง สฺ อภิสเว (สฺ ธาตุในความหมายว่า “เปล่ง”)
นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โรโม (ขน) ในอรรถแห่ง รฺ คติมฺหิ (รฺ ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ พึงทราบ
รูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โหโม (เครื่องบวงสรวง) ธาตุปาฐะว่า หุ ทานาทนพยปทานเส (หุ ธาตุใน
ความหมายว่า ให้, บริโภค, บวงสรวง) ในคำว่า โหโม นั้น หุธาตุ มีความหมายว่า ทาเน = ให้, อทเน
ภกฺขเน = บริโภค, พยสฺส อคฺคิมฺหิ = ในไฟเพื่อการบวงสรวง คือให้สิ่งของมีเนยใสเป็นต้นแก่ไฟ อัน
บุคคลพึงบวงสรวง

อุทาหรณ์ว่า วาโม (สิ่งที่สวยงาม) ในอรรถแห่ง วา คติคฺนฺธเนสฺ (วา ธาตุในความหมายว่า
“ไป และมีกลิ่น”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฐโม (คว้น) ในอรรถแห่ง ฐ กมฺปน (ฐ ธาตุในความหมายว่า “ห้วนไหว”) พึง
ทราบรูปสำเร็จ ทำรัสสะ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า เหม (ทองคำ) ในอรรถแห่ง หิ คติมฺหิ (หิ ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ พึง
ทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โลโม (ขน) ในอรรถแห่ง ลฺ เณเน (ลฺ ธาตุในความหมายว่า “ตัด”) นี้ พึง
ทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เปโม (ความรัก) ในอรรถแห่ง ปี ตปฺปนกนฺตีสฺ (ปี ธาตุในความหมายว่า
“ชอบใจ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อตฺตา (ตัวตน, ผู้บริโภค) ในอรรถแห่ง อท ภกฺขเน (ผู้บริโภค) นี้ ลงมนปัจจัย
ลบนอักษรเป็นอนุพันธ์ อาเทศมอักษร เป็นตอักษร ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศอักษร (ที่สุดธาตุ) เป็นต
อักษร ด้วยสูตรว่า โต ทสฺส ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้น
แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๒๘-๕. สูตรนี้ว่า สมาทีหิ ธมา (ลง ธ ปัจจัยและ ม ปัจจัยหลัง สม ธาตุเป็นต้นได้บ้าง)
นัยแห่งการออกมาเหมือนสูตรก่อน

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังสมุชาตเป็นต้น ลงถปัจจัยและมปัจจัย

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย อวธิ และวิสยี่

อุทาหรณ์ว่า สมโถ (ผู้สบบ) ในอรรถแห่ง สมุ อุปสเม (สมุ ชาตในความหมายว่า “สงบ”) นี้ เพราะกวจิศัพท์ จากสูตรว่า กวจิ ชาต เป็นต้น ตามมา ไม่ต้องลยสระที่สุดชาต ด้วยสูตรว่า ชาตฺสสน โตะ ฯเปฯ สส ลงถปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทมโถ (การฝึก) ในอรรถแห่ง ทมฺ ทมเน (ทมฺ ชาตในความหมายว่า “ฝึก”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทรโถ (ความเร่าร้อน) ในอรรถแห่ง ทร ทาเห (ทร ชาตในความหมายว่า “เผา”), ทร วิทาธเน (ทร ชาตในความหมายว่า “ทำลาย”) นี้ เมื่อลงถปัจจัยด้วยสูตรนี้แล้ว ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า รโถ (รถ) ในอรรถแห่ง รห อุปาทาเน (รห ชาตในความหมายว่า “ยึดถือ”) นี้ เมื่อลงถปัจจัยด้วยสูตรนี้แล้ว ลบพยัญชนะที่สุดชาต ด้วยสูตรว่า กวจิ ชาต เป็นต้น ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า ทุโม (ต้นไม้) ในอรรถแห่ง ทุ คติมฺหิ (ตุ ชาตในความหมายว่า “ไป”), ทุ วุทธิมฺหิ (ตุ ชาตในความหมายว่า “เจริญ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอรรถแห่ง หิ คติมฺหิ (หิ ชาตในความหมายว่า “ไป”). สิ พนฺธเน (สิ ชาตในความหมายว่า “ผูก”). ภี ภเย (ภี ชาตในความหมายว่า “กลัว”). ทา อวณฺชน (ทา ชาตในความหมายว่า “ตัด”). ทา ทาเน (ทา ชาตในความหมายว่า “ให้”). ยา คติปาปุณเณ (ยา ชาตในความหมายว่า “ไป และบรรลุถึง”). สา สามตเถ (สา ชาตในความหมายว่า “สามารถ”). จา คตินิวตฺติมฺหิ (จา ชาตในความหมายว่า “ห้ามการไป, ยืน”). ภส ภสฺมีภณเณ (ภส ชาตในความหมายว่า “กระทำให้เป็นเถ้า ถ่าน”) เหล่านี้ ลงถปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

ในอุทาหรณ์ว่า สีมา (เขต, สี่มา) นี้ ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ กล่าวถึงความเป็นทีฆะ ด้วยสูตร ว่า กวจิ ชาต เป็นต้น

ก็ในอุทาหรณ์ว่า ภสฺมา (สิ่งที่ถูกกระทำให้เป็นเถ้าถ่าน, ซี้เถ้า) นี้ อาเทศสิวิภัตติ เป็นอา อักษร ด้วยสูตรว่า สยา จ เพราะความเป็นศัพท์กลุ่มสยาทีคณะ

๖๒๙-๖. ท่านพระมหากัจจนเถระ ครั้นทำนิพนธ์บทให้สำเร็จรูปอีกครั้งหนึ่ง ด้วยปัจจัย ที่ติดกันไม่มีระหว่าง ด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เพื่อจะทำนิพนธ์บทให้สำเร็จรูปอีกครั้งหนึ่ง แม้ ด้วยการอาเทศติดกันไม่มีระหว่าง จึงกล่าวอาเทศวิสูตรทั้งหลาย มีอาทิวา คหสฺสุภฺภูตฺสเส วา (อาเทศ อุปธาของ คห ชาตเป็น เอ ได้บ้าง)

สูตรนี้ ออกมาจากปัจจัยันตรวิธีการกสูตรทั้งหลายมีอาทิวา กมมนิ ฯเปฯ ยัม กุโตะ, ฤยาที่หิ ฯเปฯ จ กุโตะ, ขยาที่หิ ฯเปฯ จ โตะ วา และ สมาที่หิ ธมา คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำให้สำเร็จรูปอีกครั้งหนึ่ง โดยปัจจัยันตรวิธี ด้วยปัจจัยันตรการกสูตรทั้งหลาย มีอาทิวา กมมนิ ฯเปฯ ยัม กุโตะ, ฤยาที่หิ ฯเปฯ จ กุโตะ, ขยาที่หิ ฯเปฯ จ โตะ วา และ สมาที่หิ ธมา เมื่อคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ท่านอาจารย์ต้องให้หนีบผันบทธสำเร็จใหม่ ด้วยปัจจัยันตรวิธีเท่านั้น ไม่ต้องทำด้วยวิธีอื่นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ต้องให้หนีบผันบทธสำเร็จใหม่ แม้ด้วยปัจจัยันตรวิธี จึงกล่าวอาเทศวิสูตรทั้งหลาย แม้ทั้งปวง มีอาทิวา คหสสุภุชเส วา

นัยแห่งการออกมานี้ ใช้ได้ทั่วไปกับอาเทศวิสูตรทั้งหมด อนึ่ง สูตรนี้ว่า คหสสุภุชเส วา ออกมาจากสูตรว่า ปรสมณฺญา ปโยเค เพราะความที่แม่ชื่อของอุปร (อักษรที่อยู่หน้าอักษรตัวสุดท้าย) เป็นวิธีของคัมภีร์กัจจายนไวยการณ ด้วยสูตรว่า ปรสมณฺญา ปโยเค

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การอาเทศอุปร(อักษรตัวแรก) ของธาตุนี้ คือ คหธาตุ เป็น เอ้อักษร ได้บ้าง

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวยวาเปกขณฺฐี การี การิยะ และวิกัปณะ

อุทาหรณ์ว่า เคหิ (เรือน) ในอรรถแห่ง คห อุปาทาเน (คห ธาตุในความหมายว่า “ถือเอา”) นี้ เพราะอาศัยสูตรว่า สณฺญายมนุ ลงอปัจจัย ด้วยสูตรว่า สพฺพโตะ ฯเปฯ วา ทำอาเทศอักษรตัวหน้า จากอักษรตัวหลัง เป็นเอ้อักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์

๖๓๐-๗. สูตรนี้ว่า มสฺสส สฺสส จฺจรจฺจเรฯ (อาเทศ สฺ ของ มสฺ ธาตุเป็น จฺจร หรือ จฺจเรฯ) มีนัยแห่งการออกมาจากสูตร อันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วเถียว

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมมีการอาเทศสฺอักษร ของธาตุนี้ คือ มสฺ เป็น จฺจร และจฺจเรฯ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยสัมพันธฺฐี การี และ การิยะ

อุทาหรณ์ว่า มจฺจโร (ความตระหนี่) หลังจากมสฺศัพท์ ลงสิวิภตติ อาเทศสฺอักษร เป็นจฺจร ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทศสิวิภตติ เป็นโอ้อักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการอาเทศสฺอักษร เป็นจฺจรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง นัยนี้เป็นอนิปนันปาฏิภิกะ (นามศัพท์ที่มีได้สำเร็จมาจากสมาส ตัทธิธ หรือกิตก์)

จริงอยู่ ปาฏิภิกะมี ๒ ประการ คือ

(๑) นิปผันนปาฏิปทิกะ = นิปผันนปาฏิปทิกะ ที่สำเร็จแล้วด้วยปัจจัย เช่น การก (ผู้กระทำ) เป็นต้น

(๒) อนิปผันนปาฏิปทิกะ = อนิปผันนปาฏิปทิกะ เช่น ฆฎ (หม้อ), ปฎ (ผ้า) เป็นต้น

ในมติแห่งนิปผันนปาฏิปทิกะ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถแห่ง มสุ มจ ฉเร (มสุ ธาตุในความหมายว่า ตระหนี่) นี้ ไม่ต้องลบสระที่สุธาตุ ด้วยกวจิศัพท์ ในสูตรนี้ว่า กวจิ ธาตุ เป็นต้น เมื่อลงกวิปัจจัยแล้ว เมื่อทำอาเทศสุ อันเป็นส่วนของมสุธาตุ เป็นจฉร จฉเร ด้วยสูตรนี้ แล้ว เมื่อทำอาเทศสิวิภัตติ เป็นโออักษรเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๓๑-๘. สูตรนี้ว่า อาปุพพจรสส จ (อาเทศ จร ธาตุที่มี อา อุปสรรคเป็นบทหน้าเป็น จฉร , จฉเร และรูปอื่น) ออกมาจากสูตรว่า มีนัยแห่งการออกมาจากสูตร อันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วเพียว

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมมีการอาเทศธาตุนี้ คือ จรธาตุ ที่ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า เป็นจฉรีย และจฉเร และทำรัสสะอาอักษรที่อาอุปสัค ซึ่งเป็นบทหน้า

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยสัมพันธัญญีการี และสมุจยยะ จฉร และ จฉเรศัพท์ ตามมาปรากฏในสูตรนี้ ท่านอาจารย์ ย่อมรวบรวมเอาการอาเทศสุอักษร ของมสุ เป็นจฉรีย ด้วยจศัพท์ (ในสูตรนี้)

อุทาหรณ์ว่า อจฉรีย (ความอัสจรรย) ในอรรถแห่ง จร คติภกขณเส (จร ธาตุในความหมายว่า “ไป และบริโภค” ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ วนวจนัตถะว่า อาภุโส จริตุนติ (ความเป็นไปอย่างยิ่ง) เมื่อลงกวิปัจจัย ด้วยสูตรว่า กวิ จ แล้ว เมื่อกำลังจะดำเนินการที่สุธาตุ ในเพราะกวิ ปัจจัย เมื่ออาศัย ตามมาจากสูตรนี้ว่า คหสสุ ๒เปฯ วา ไม่ต้องลบที่สุธาตุ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำอาเทศจรธาตุ เป็นจฉร และ จฉเร และทำรัสสะอาอักษรที่อาอุปสัค ซึ่งเป็นบทหน้า เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ทำอาเทศสุอักษร ของมสุ เป็นจฉรีย ด้วยจศัพท์ (ในสูตรนี้) ได้รูปว่า มจฉรีย (ความตระหนี่)

๖๓๒-๙. สูตรนี้ว่า อลกลสเลหิ ลยา (ลง ล ปัจจัยและ ย ปัจจัยหลัง อล, กล และ สล ธาตุ) มีนัยแห่งการออกมาเหมือนกับการออกมาของสูตรว่า กมมนิ หุติยาญ กุโต

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังอลธาตุ กลธาตุ และสลธาตุทั้งหลาย ย่อมลงปัจจัยเหล่านี้ คือ ลปัจจัย และยปัจจัย

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยิ

อุทาหรณ์ว่า อลล์ (สิ่งที่เปียกชื้น) ในอรรถแห่ง อล ปริสมปตติมิหิ (อล ธาตุในความหมายว่า “สามารถ”) นี้ ลงลปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ ในอรรถแห่ง กล สงขยานเ (กล ธาตุในความหมายว่า “นับ”), สล-หุล ปท คติมิหิ (สล ธาตุ, หุล ธาตุ และ ปท ธาตุ ในความหมายว่า “ไป”) นี้ รูปสำเร็จทั้งหลายที่เหลือ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๖๓๓-๑๐. สูตรนี้ว่า ยานลามนา (ลง ยาน ปัจจัยและ ลาน ปัจจัยหลัง กล ธาตุและ สล ธาตุ) มีนัยแห่งการออกมาเหมือนกับที่กล่าวไว้แล้วเทียว

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังจากธาตุทั้งหลายเหล่านี้ คือ กลธาตุ และสลธาตุ ลงปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ยานปัจจัย และ ลานปัจจัย

สูตรนี้มีบทเดียว แสดงด้วยวิสัย ขยายความว่า หลังกลธาตุ และสลธาตุทั้งหลายเหล่านี้ ลงปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ยานปัจจัย และ ลานปัจจัย

ท่านอาจารย์พึงยกขึ้นเฉพาะกลธาตุ และสลธาตุทั้งหลายเท่านั้น ด้วยคำว่า เตหิ นี้ เพราะ ไม่มีอุทาหรณ์ของอลธาตุ (ในสูตรนี้)

อุทาหรณ์ว่า กลยามณิ (ความดี, ความงาม) ในอรรถแห่ง กล สงขยานเ (กล ธาตุในความหมายว่า “นับ”) นี้ ลงยานปัจจัย ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปฏิกุลลาณิ (สิ่งที่ตึงาม), ปฏิสลลาณิ (การหลีกเร้น, ที่หลีกเร้น) มีเพียงการลง ลานปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๖๓๔-๑๑. สูตรนี้ว่า มถิสส ถสส โล จ (อาเทศ ถ ของ มถ ธาตุเป็น ล และลง ล ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า มีนัยแห่งการออกมาเหมือนกับการออกมาของสูตรว่า คหสสุปฏฐสเส วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมมีการอาเทศอักษร ของธาตุนี้ คือ มถธาตุ เป็นลอักษร

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวยวาเปกขณัฎฐี อวยวณัฎฐีการี การิยะ และสมุจจะยะ

อุทาหรณ์ว่า มลโล (นักมวยปล้ำ) ในอรรถแห่ง มถ วิโลเฟเน (มถ ธาตุในความหมายว่า “กวน”) นี้ เพราะอาศัยสูตรว่า สณณายมนุ ลงปัจจัย ด้วยสูตรว่า สพุฟโต ๒เปฯ วา ทำอาเทศอักษร เป็นลอักษร ด้วยสูตรนี้ ทำลสทิสเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า พร ๒เปฯ ฐาเน ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า มลลโก (นักมวยปล้ำ) ลงลบกัจฉัย ด้วยจศัพท์

๖๓๕-๑๒. สูตรนี้ว่า เปสชาติ ๖เปฯ กิจจา (ลงกิจจัจฉัยในอรรถว่า ใช้ให้กระทำ, อนุญาต และบอกเวลาที่มาถึง) ออกมาจากสูตรว่า เต กิจจา คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงกิจจัจฉัยญา ของตพพ ปัจฉัยเป็นต้น ด้วยสูตรนี้ว่า เต กิจจา เมื่อมีคำถามว่า กิจจัจฉัยทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมมีในอรรถอะไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า กิจจัจฉัยทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมมีในอรรถว่า เปสตะ (อรรถว่าใช้ให้กระทำ) อติสัคคัตถะ (อรรถว่าอนุญาต) และปัตตกาลัตถะ (อรรถว่าบอกเวลาที่มาถึง) จึงกล่าวสูตรว่า เปสชาติ ๖เปฯ กิจจา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า กิจจัจฉัยทั้งหลาย ย่อมลงในอรรถว่า เปสตะ (อรรถว่าใช้ให้กระทำ) อติสัคคัตถะ (อรรถว่าอนุญาต) และปัตตกาลัตถะ (อรรถว่าบอกเวลาที่มาถึง)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี่

อนึ่ง ในสูตรนี้ ที่ชื่อว่า เปสนะ (การใช้ให้กระทำ) หมายถึง การขอร้องผู้ที่ควรใช้ว่า ”ท่านช่วยทำสิ่งนี้หน่อย”

ที่ชื่อว่า อติสัคคะ (การอนุญาต) หมายถึง การแนะนำแก่บุคคลผู้ถามว่า ”ข้าพเจ้า ควรทำสิ่งนี้อย่างไร” หรือ การแนะนำด้วยวิธีการแสดงข้อปฏิบัติดังนี้ว่า ”ภิกษุผู้ซึ่งเป็นอุปัชฌาย์ ไม่ควรจงใจฆ่าสัตว์”

ที่ชื่อว่า ปัตตกาละ หมายถึง การบอกเวลาในการทำกิจทั้งปวง

ลำดับแรก การลงกิจจัจฉัยในอรรถว่า ใช้ให้กระทำ เช่น ในความหมายว่า กรียตุ ภาวตา กมฺม (การงานอันท่านจงกระทำ) ตั้งตพพัจฉัยเป็นต้น ชื่อ กิจจัจฉัย ด้วยสูตรว่า เต กิจจา ลงตพพ ปัจฉัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า นมกราน ๖เปฯ ตมฺหิ ตามไปอยู่ ทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นต้น ด้วยสูตรว่า ตฺตุนตพเพสุ วา เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กรณียํ (กิจ อันท่าน พึงกระทำ) หลังกรธาตุ ลงอนียัจฉัย ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ทำอาเทศนอักษร เบื้องหลังอักษร เป็นณอักษร ด้วยสูตรว่า รหาทิ โต ฌ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอรรถว่า อนุญาต ในอรรถแห่ง ภูช ปาลนพยวหฺรณฺสุ (ภูช ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง และบริโภค”) นี้ ในความหมายว่า ภูชชยตุ ภาวตา (อาหารนี้ฉันท่านบริโภคได้) ลงตพพ ปัจฉัย ทำวฺหฺติ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ เมื่อสูตรว่า สาส ๖เปฯ จ ตามไปอยู่ เมื่อลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ภูชา ๖เปฯ ทฺวิ จ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในการบอกเวลา อุทาหรณ์ว่า อชฌยิตพัพ (สิ่งที่ควรสวด, [ถึงเวลาที่]ท่านฟังสาธยาย) ในอรรถแห่ง อธิปุพพ อธิ อชฌายเน (อิ ธาตุในความหมายว่า “สาธยาย” ลง อธิ อุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ในความหมายว่า อธิยตุ ภาวตา ([เวลานี้]ที่ท่านจงสาธยาย) ลงตพพปัจจย ด้วยสูตรนี้ ลงอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร เมื่อสูตรว่า อสึ ฯเปฯ เต ตามไปอยู่ ทำวูทธิ อักษร (อิ เป็น เอ) ด้วยสูตรว่า อถเสสุ จ เมื่อสูตรว่า โอ อว สเร ตามไปอยู่ ทำอาเทศอักษร เป็นอย ด้วยสูตรว่า เอ อย ทำอาเทศอักษิ์พ เป็นอชฌ ด้วยสูตรว่า อชโณ อธิ ลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปี ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อชฌนีย (สิ่งที่ควรสวด, [ถึงเวลาที่]ท่านฟังสาธยาย) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเอง ลงอนียปัจจยด้วยสูตรนี้ เมื่อทำวูทธิเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๖๓๖-๑๓. สูตรนี้ว่า อวสสการมิณสุ ณี จ (เมื่ออรรถว่า แน่นอน และติดหนึ่ ปรากฏอยู่ให้ลง ณี ปัจจยและกิจปัจจย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตสสีลา ฯเปฯ วิ จ และ เปสชาติ ฯเปฯ กิจจา คือ ท่านอาจารย์ ลงณีปัจจย ในอรรถแห่งตสสีลเป็นต้น ในอุทาหรณ์มีอาทิวา ปิยปสสี ด้วยสูตรว่า ตสสีลา ฯเปฯ วิ จ และ ย่อมลงกิจปัจจยทั้งหลาย ในอุทาหรณ์มีอาทิวา อุปสมปาเทศพัพ ด้วยสูตรว่า เปสชาติ ฯเปฯ กิจจา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีกิตปัจจย และกิจปัจจยเป็นที่สุด มีอาทิวา การี, หารี, ทายี, ธารี, ธารยิตพัพ และ การิย ฟังสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีกิตปัจจย และกิจปัจจยเป็นที่สุด มีอาทิวา การี ฯเปฯ ธารยิตพัพ และ การิย ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงณีปัจจย กล่าวคือกิตปัจจย และลงกิจปัจจย ในอวสสตถ (อรรถว่าแน่นอน) และ อวมินตถ (อรรถว่า เป็นหนึ่) จึงกล่าวสูตรว่า อวสสการมิณสุ ณี จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ลงณีปัจจย และกิจปัจจย ใน อวสสตถ (อรรถว่าแน่นอน) และ อวมินตถ (อรรถว่า เป็นหนึ่)

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยวิสยาธาระ วิสยี่ และอนุกัฒนะ

อุทาหรณ์ว่า การี (ผู้กระทำอย่างแน่นอน) ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในความหมายว่า อวสสึ เม กมมึ กตตุ ยุตโต (ท่านเป็นบุคคลผู้เหมาะแก่การทำงานของข้าพเจ้าอย่างแน่นอน) เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงณีปัจจย ด้วยสูตรนี้ ตั้งณีปัจจย ชื่อ การิตะ เมื่อลลอนุพันธ์ และทำวูทธิแล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ตั้งเป็นนาม เพราะความเป็นศัพท์ที่มีกิตปัจจยเป็นที่สุด เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทายี (ท่านต้องใช้หนึ่) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ ในความหมายว่า อย่างแน่นอน ลงณีปัจจย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว เมื่อ

สูตรว่า ฌมฺหิ ฯเปฯ กรณฺสุ ตามไปอยู่ ทำอาเทศสระที่สุตธาตฺ เป็นอาย ด้วยสูตรว่า อาการณฺตามมา โย แล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ธารี (ท่านติดหนี้เรา) ในอรรถแห่ง ธร ธรณ (ธร ธาตุในความหมายว่า “ทรงไว้”) นี้ เมื่อลงณิจัยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กตตพฺพิ และ ทาทพฺพิ มีนัยแห่งคำที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นเดียว

อุทาหรณ์ว่า ธารยิตพฺพิ (ท่านติดหนี้เรา) ในอรรถแห่ง ธร ธรณ (ธร ธาตุในความหมายว่า “ทรงไว้”) นี้ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงตพฺพิัจัย ในความหมายว่าแน่นอน ด้วยสูตรนี้ ลงยัจัย ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ โย ลงอักษฺรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถากมฺมิกาโร เมื่อสูตรว่า อสฺ โยคนฺตสฺ ฯเปฯ เต ตามไปอยู่ ทำวุทธิสระต้นธาตฺ ด้วยสูตรว่า อยฺณฺเสสุ จ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ อันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นเดียว

อุทาหรณ์ว่า การียํ (ท่าน ต้องทำวัตรอย่างแน่นอน) ลงณยัจัย เมื่อลบนอักษรเป็นอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว ลงอักษฺรเป็นอาคม โดยนัยที่กล่าวแล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เกยฺยํ (ท่านต้องซื้อผ้า) ในอรรถแห่ง กี ทพฺพวิณฺมเย (กี ธาตุในความหมายว่า “แลกเปลี่ยนด้วยสิ่งของ, ซื้อขาย”) นี้ เมื่อลงณยัจัยแล้ว ลบนอักษรเป็นอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ทำยอักษรเป็นนสทิสพยัญชนะเทวภาวะแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๓๗-๑๔. สูตรนี้ว่า อรหฺสกกาทิหิ ตฺ (ในที่ประกอบด้วย อรห และ สกฺก เป็นต้น ลง ตฺ ัจัย หลังธาตฺทั้งปวง) ออกมาจากสูตรว่า อรหฺสกกาทิสฺ จ คือ ท่านอาจารย์ ลงตฺ ัจัย ในเมื่อประกอบบรรดว่า อรห (สมควร) สกฺก (สามารถ) ภพฺพ (เหมาะสม) อนุจฺฉวิก (เหมาะสม) และ อนุรูป (ตามควร) ด้วยสูตรว่า อรหฺสกกาทิสฺ จ เมื่อมีคำถามว่า ต้องทำด้วยวิธีนั้น ไม่ต้องทำรูปสำเร็จอีกครั้ง ด้วยวิธีอื่นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จพึงทำอีกครั้ง แม้ด้วยวิธีอื่น จึงกล่าวสูตรว่า อรห ฯเปฯ ตฺ เหมือนเมื่ออุทาหรณ์ แม้สำเร็จแล้ว ด้วยสูตรว่า ปจฺจยาทนิฏฺฐา นิปาตนา สิขณฺนติ ก็ยังให้สำเร็จรูปใหม่อีกครั้งด้วยสูตรว่า วชาติหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปฺปชฺชนเต

อุทาหรณ์ว่า วตฺตฺ (ท่าน เป็นผู้สมควรเพื่อกล่าว) ในอรรถแห่ง วท วิยตฺติยํ วาจาโย (วท ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ ลงตฺ ัจัย ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศอักษร เป็นตอักษร ด้วยจ ศัพท์ในสูตรว่า โท ฐสฺส จ หรือด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตฺ เป็นต้น ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กตตุ (สามารถกระทำ) ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ลงตฺปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า นมกราน ฯเปฯ ตมฺหิ, กรสส จ ฯเปฯ สมิ เมื่อทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นต่ออักษร ด้วยสูตรว่า ตฺตุน ฯเปฯ สุ วา แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า หนตุ (ท่าน สามารถเพื่อฆ่า) ในอรรถแห่ง หน หีสาคดีสุ (หน ธาตุในความหมายว่า “เบียดเบียน และไป”) นี้ เมื่อลงตฺปัจจัยแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโห จ, ภูชา ฯเปฯ ทฺวิ จ, ชนาทินมา ตมฺหิ จ เมื่อกำลังจะดำเนินการลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า คมชน หนรมาทินมนฺโต เพราะอาศัยสูตรว่า ตเว ฯเปฯ กา เมื่อทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นต่ออักษร ด้วยสูตรว่า คมชนหนาทินฺ ตฺตพฺพาทิสฺ น แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เซตุ (ท่าน สามารถเพื่อชนะ) ในอรรถแห่ง ชิ ชเย (ชิ ธาตุในความหมายว่า “ชนะ”) นี้ เมื่อลงตฺปัจจัยด้วยสูตรนี้แล้ว เมื่อสูตรว่า อสโยคนตสส ฯเปฯ เต ตามไปอยู่ ทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชนิตฺ (ท่าน ควรเพื่อปรากฏ) ในอรรถแห่ง ชนฺิ ธาตุในความหมายว่า “ปรากฏ” นี้ เมื่อลงตฺปัจจัยแล้ว ลงอักษฺรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถา ฯเปฯ กาโร เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภาวิตฺ (ท่าน ควรเพื่อเป็นอยู่) ในอรรถแห่ง ภู สตตายฺ (ภู ธาตุในความหมายว่า “เป็น”) นี้ เมื่อลงตฺปัจจัยแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทาตุ (ท่าน ควรเพื่อให้) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ เมื่อลงตฺปัจจัยแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คนตุ (ท่าน ควรเพื่อไป) ในอรรถแห่ง คมฺ สปป คตมฺหิ (คมฺ ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ เมื่อกำลังจะดำเนินการลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า คมชนหนรมาทินมนฺโต เพราะอาศัยสูตรว่า ตเวตฺนทิสฺ กา ทำอาเทศมอักษฺรพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นต่ออักษร ด้วยสูตรว่า คมชน ฯเปฯ ทิสฺ น เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

๖๓๘-๑๕. สูตรนี้ว่า วชาติหิ ปพฺพชชาทโย นิปฺพชชนฺติ (ศัพท์ว่า ปพฺพชชา เป็นต้นย่อมาสำเร็จด้วย วช ธาตุเป็นต้น) ออกมาจากสูตรว่า ปจฺจยาทนิฏฺฐา ฯเปฯ สิขณฺติ คือ ท่านอาจารย์ วิธีสำเร็จรูป ของธาตุทั้งหลายที่ยังไม่สำเร็จรูปตามที่กล่าวแล้วในกพิธานกับ ด้วยสูตรว่า ปจฺจยา ฯเปฯ สิขณฺติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น วิธีที่ให้สำใหม่อีกครั้งแห่งศัพท์มีปพฺพชชาเป็นต้นทั้งหลาย ที่ยังไม่สำเร็จ นักศีกษต้องทำอย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ศัพท์มีปพฺพชชาเป็นต้น

ทั้งหลาย ที่ยังไม่สำเร็จ ย่อมสำเร็จได้ พร้อมธาตุอุปสรรคและปัจจัยทั้งหลาย จึงกล่าวสูตรว่า วาชาที่หิ
ปพพชชาทโย นิปปชชนเต

สูตรนี้ ท้ากล่าวไว้แล้ว เพื่อให้รู้ว่า ศัพท์ทั้งหลาย มีปพพชชาศัพท์เป็นต้น พร้อมธาตุอุปสรรค
และปัจจัยทั้งหลายมีวชธาตุเป็นต้น ย่อมสำเร็จได้

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ การี และการิยะ ขยายความว่า อาทิสัพท์ เป็นปการัตถะ
อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่าใด ยังไม่สำเร็จด้วยวิธีทั้งหลายมีปัจจัยวิธีเป็นต้น อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น
ย่อมสำเร็จได้ด้วยสูตรนี้นั้นเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ปพพชชา (การถึงก่อน, การออกบวช) ก็บรรดาอุทาหรณ์
เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปพพชชา ในอรรถแห่ง ปพพ พช คติมติ (วช ธาตุในความหมายว่า “ไป” ลง
ป อุปสรรคเป็นบทหน้า) นี้ ในเวลานัดถะว่า สรณาคมนโต ปจมเมว วชิตพพนติ (อันกุลบุตร พึงเข้าถึง
ก่อนนั้นเทียว โดยการถึงสรณคมน) เมื่อสูตรว่า ภาว ๆเปฯ นียา ตามไปอยู่ เมื่อลงณยปัจจัย ด้วยสูตร
ว่า โณย จ ตั้งณยปัจจัยเหมือนการิตปัจจัย เมื่อลบนอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว ทำอักษรเป็นเทวภาวะ
ด้วยสูตรว่า ปร ๆเปฯ เน อาเทสวอักษร เป็นพอักษร ด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้ว่า โท ธสส จ ทำอาเทส
อักษรที่อยู่หน้าย(ณ)อันเป็นปัจจัย เป็นชอักษร และทำชอักษรเป็นเทวภาวะ ครั้นนำพยัญชนะที่ควร
นำไปประกอบสระหลังแล้ว ย่อมมีรูปสำเร็จว่า ปพพชช

แม้เมื่อมีรูปสำเร็จอย่างนี้แล้ว ท่านอาจารย์ ปฏิเสธวิธีสร้างรูปคำนั้น ด้วยสูตรนี้ เพราะ
ความที่ท่านกล่าววิธีสูตรนี้ไว้ เพื่อให้รูปสำเร็จนั้น สำเร็จใหม่อีกครั้ง ด้วยอนุภาตสูตร จึงทำอาเทสพวช
ศัพท์พร้อมอุปสรรค เป็นปพพชชา ด้วยสูตรนี้เท่านั้น เมื่อลงอาปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิตถิมโต ๆเปฯ โย
ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ด้วยความประสงค์ (เจตนาของสูตร) นี้เท่านั้น ในคัมภีร์นยาสะ ท่านจึงกล่าวว่า เมื่อกำลัง
จะดำเนินการสำเร็จรูปว่า ปพพชชา เพราะทำอาเทส ฯลฯ เป็นพพ ในสูตรนี้ว่า โท ธสส จ ทำให้
สำเร็จรูปว่า ปพพชชา ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า เอชชา (ความห้วนไหว) ในอรรถแห่ง อิช กम्मปน (อิช ธาตุในความหมายว่า
“สั้นไหว”) นี้ ลงณยปัจจัย ในภาวสาธนะ เมื่อลบนอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว ทำอาเทสชยอักษร เป็นช
อักษร ด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้ว่า โท ธสส จ แม้เมื่อสำเร็จรูปแล้ว ท่านปฏิเสธการสร้างรูปสำเร็จนั้น ด้วย
สูตรนี้ เพราะความที่ท่านกล่าววิธีสูตรนี้ไว้ เพื่อให้รูปสำเร็จนั้น สำเร็จใหม่อีกครั้ง ทำอาเทสชยศัพท์
เป็นเอชช ด้วยสูตรนี้เท่านั้น เมื่อลงอาปัจจัยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สมชชา (การประชุมกัน) ในอรรถแห่ง สปุพพ อช คติมติ (อช ธาตุใน
ความหมายว่า “ไป” ลง ส อุปสรรคเป็นบทหน้า) หรือ สปุพพ อณช พยตติคตีสสุ (อณช ธาตุใน

ความหมายว่า “ปรากฏ และไป” ลง สั อุปสรรคเป็นบทหน้า) นี้ เมื่อลงณยปัจจัย ในภาวสถานะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อกำลังจะดำเนินการสำเร็จรูปว่า สมชชา โดยนัยที่กล่าวแล้ว ปฏิเสธการสร้างรูป สำเร็จนั้น ทำอาเทศอักษศัพท์ หรือ อณยศัพท์ เป็นอชช ด้วยสูตรนี้เท่านั้น ทำอาเทศนิคคหิต เป็นม อักษร ด้วยสูตรว่า มทา สเร เมื่อลงอาปัจจัย และลงอาปัจจัยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า นิสชชา (การนั่ง) ในอรรถแห่ง นิปุพพ สท วิสธณคตยยาวสาเนสุ (สท ธาตุในความหมายว่า “แผ่ซ่าน และที่สุดของการไป” ลง นิ อุปสรรคเป็นบทหน้า) ในวจนัตถะว่า นิสีทนั (การนั่ง) เมื่อลงณยปัจจัยแล้ว ลบนอักษรเป็นอนุพันธ์ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลัง แล้ว ทำอาเทศยอักษร เป็นชอักษร ด้วยสูตรว่า ยวตฺ ต ๑เปฯ รตตฺ และทำชอักษรเป็นเทวภาวะ แม้เมื่อสำเร็จรูปแล้ว ปฏิเสธการสร้างรูปสำเร็จนั้น ด้วยสูตรนี้ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทศนิสทยศัพท์ เป็นนิสชช ด้วยสูตรนี้เท่านั้น เมื่อลงอาปัจจัย และลงอาปัจจัยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิชชา (ความรู้) ในอรรถแห่ง วิท ญาณ (วิท ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ ลงณยปัจจัยแล้ว เมื่อลบนอักษรเป็นอนุพันธ์ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ทำอาเทศยอักษร เป็นชอักษร ด้วยสูตรว่า ยวตฺ ต ๑เปฯ รตตฺ และทำชอักษรเป็นเทวภาวะ แม้เมื่อสำเร็จรูปแล้ว ปฏิเสธการสร้างรูปสำเร็จนั้น ด้วยสูตรนี้ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทศวิทยศัพท์ เป็นวิชช ด้วยสูตรนี้เท่านั้น เมื่อลงอาปัจจัยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิสชชา (การสละออก) ในอรรถแห่ง วิปุพพ สช วิสคเค (สช ธาตุในความหมายว่า “สละ”) หรือ สนช สงเค (สนช ธาตุในความหมายว่า “ติดข้อง”) นี้ เมื่อลงณยปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ทำอาเทศยอักษร เป็นชอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว แม้เมื่อสำเร็จรูปแล้ว ปฏิเสธการสร้างรูปสำเร็จนั้น ทำอาเทศสชยศัพท์ เป็นสชช อักษร เป็นต้น ด้วยสูตรนี้เท่านั้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปชชา (การนอน) ในอรรถแห่ง ปท คติมิหิ (ปท ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ มีเพียงธาตุเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า วชฉา (การฆ่า) ในอรรถแห่ง หน หีสาคตีสู (หน ธาตุในความหมายว่า “เปียดเบียน และไป”) นี้ ลงณยปัจจัย ในภาวสถานะ เมื่อสูตรว่า หนสส ฉาโต ตามไปอยู่ ทำอาเทศหนธาตุ เป็นวช ด้วยสูตรว่า วโ ว สพพตถ เมื่อลบนอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ทำอาเทศยอักษร เป็นฉอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว แม้เมื่อสำเร็จเป็นวชฉา แล้ว ปฏิเสธการสร้างรูปสำเร็จนั้น ด้วยสูตรนี้ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำอาเทศยอักษร เป็นฉอักษรเป็นต้นด้วยสูตรนี้เท่านั้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อัจฉา (ความปรารถนา) ในอรรถแห่ง อีส อัจฉากนทีสุ (อีส ชาติในความหมายว่า “ปรารถนา และรักใคร่”) นี้ ในวจนัตถะว่า เอสน (ความต้องการ) เมื่อลงณยปัจจัย ทำอาเทศยอักษรอันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุกับยอักษรของณยปัจจัย เป็นจฉอักษร ด้วยสูตรสูตรว่า อีส ๗เปฯ จโณ วา แม้เมื่อสำเร็จรูปเป็น อัจฉา ปฏิเสธการสร้างรูปสำเร็จนั้น ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทศยอักษร เป็นจฉ ด้วยสูตรนี้เท่านั้น เมื่อลงอาปัจจัยเป็นต้น ด้วยสูตรว่า อิตถิ ๗เปฯ โย แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า อติฉา (ปรารถนามาก) มีเพียงอุปสัคเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สชชา (การจัดแจง) ในอรรถแห่ง สท วิสรณคตยาวิสาเนสุ (สท ชาติในความหมายว่า “แผ่ชาน และที่สุดของการไป”) ในวจนัตถะว่า วิสรณ (การจัดแจง) เมื่อลงณยปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลบนอักษรเป็นอนุพันธ์ นำทอักษรประประเข้ากับอักษร(ทย) ทำอาเทศทยอักษร เป็นชอักษร ด้วยสูตรว่า ยว ๗เปฯ ชการตต ทำชทิสเทวภาวะ เมื่อสำเร็จรูปว่า สชชา ปฏิเสธการสร้างรูปสำเร็จนั้น ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทศทยอักษร เป็นชอักษรเป็นต้น ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ส่วนในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวถึงการอาเทศสทธาตุ พร้อมด้วยปัจจัย เป็นสชช

อุทาหรณ์ว่า อภิจฉา (ความต้องการมาก) ในอรรถแห่ง อภิปุพพ อีส อัจฉากนทีสุ (อีส ชาติในความหมายว่า “ปรารถนา และรักใคร่” ลงอภีอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ เมื่อลงณยปัจจัย ลบนอักษรเป็นอนุพันธ์ นำสอักษรมาประกอบกับยอักษร (สย) ทำอาเทศสยอักษร เป็นจฉอักษร ด้วยการศัพท์ เมื่อสำเร็จรูปว่า อัจฉา ปฏิเสธการสร้างรูปสำเร็จนั้น ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทศสยอักษร เป็นจฉอักษรเป็นต้น ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ส่วนในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งการอาเทศอีสธาตุกับณยปัจจัย เป็นอภิจฉา

อุทาหรณ์ว่า เสยโย (การนอน) ในอรรถแห่ง สี สเย (สี ชาติในความหมายว่า “นอน”) นี้ เมื่อลงณยปัจจัย ลบนอักษรเป็นอนุพันธ์ ทำเทวภาวะยอักษรหน้ายปัจจัย เมื่อทำอาเทศสิวิภัตติ เป็นโออักษร แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นี้ต้องลงณยปัจจัย ด้วยสูตรนี้เท่านั้น แต่ว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายก่อนหน้านี้นี้ ลงณยปัจจัยในภาวสธนะและกัมมสธนะ ด้วยสูตรว่า โณย จ

อุทาหรณ์ว่า สทธา (ความเชื่อ) ในอรรถแห่ง สปัพพ ธา ธาธเน (ธา ชาติในความหมายว่า “ทรงไว้” ลงสอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า สมมา จิตต นิธติ เอตยาติ (บุคคลยอมตั้งจิตไว้โดยชอบด้วยธรรมชาตินี้) ลงอปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิตถีย ๗เปฯ โว วา ทำอาเทศนคคหิต เป็นวัคคันตะ เมื่อสำเร็จรูปว่า สนธา ทำอาเทศนอักษร เป็นทอักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งกวีปัจจัย

อุทาหรณ์ว่า จรียา (ความประพฤติ) ในอรรถแห่ง จร จรณ (จร ชาติในความหมายว่า “ประพฤติ”) หรือ จร คติภกขเนสฺ (จร ชาติในความหมายว่า ไป และปริโภค) นี้ ในวจนัตถะว่า จรณิ (ความประพฤติ) เมื่อลงพยัญจย ด้วยสูตรว่า โณย จ เมื่อลงอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถา ฯเปฯ โโร เมื่อลงพยัญจยเป็นอนุพันธ์แล้ว เมื่อกำลังจะดำเนินการทำวุทธิ ปฏิเสธด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติ เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า กิริยัม แมนี้ ก็นัยนี้แน่นอน

อุทาหรณ์ว่า รุจฉา (การเสียดแทง, ความเจ็บป่วย) ในอรรถแห่ง รุช โรคะ (รุช ชาติในความหมายว่า “เสียดแทง”) นี้ ลงพยัญจย ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทศอักษร พยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจ อักษร ด้วยสูตรว่า พยัญชนนตสส ฯเปฯ เยสุ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปจฉา (การไป) ในอรรถแห่ง ปท คติมฺหิ (ปท ชาติในความหมายว่า “ไป”) นี้ ในวจนัตถะว่า ปทนิ (การไป) เมื่อลงพยัญจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทศพย อักษร เป็นช้อักษร ปฏิเสธการสร้างรูปสำเร็จนั้น ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศพยอักษร เป็นฉ้อักษร ด้วยสูตรนี้เท่านั้น ทำจอักษรเป็นอสทิสเททวภาวะ ด้วยสูตรว่า วคเค ฯเปฯ ปจมา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ใน คัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวถึงการอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุพร้อมพยัญจย เป็นจฉ

อุทาหรณ์ว่า ริจฉา (ความสิ้นไป) ในอรรถแห่ง ริจ ปคฺฆรณ (ริจ ชาติในความหมายว่า “ไหลออก”) ในวจนัตถะว่า ริจนิ (การหมดไป) ลงพยัญจย ด้วยสูตรนี้ นำอักษร เข้าประกอบกับฉ อักษร เมื่อลงอาปัจจยเป็นต้น พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า จิกิจฉา (การเยียวยา) ในอรรถแห่ง กิต โรคาปนยเน (กิต ชาติในความหมายว่า รักษาโรค) นี้ ในวจนัตถะว่า ติกิจฉนฺ (การรักษา) ลงพยัญจย ด้วยสูตรนี้ ทำเทวภาวะอักษรต้นธาตุ ด้วยสูตรว่า กุจาทิ ฯเปฯ โว ตั้งอักษรเทวภาวะนั้น ชื่ออัพภาส เพราะอาศัยการตั้งชื่ออัพภาสนั้นนั่นเอง ทำอาเทศกวรรค เป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า กวคคสส จวคโค ทำอาเทศอักษร พยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจอักษร ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงอาปัจจยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กุจฉา (การคู้) ในอรรถแห่ง กุจ สงฺโกจเน (กุจ ชาติในความหมายว่า “คู้เข้า”) นี้ ในวจนัตถะว่า สงฺโกจนิ (การหด) ลงพยัญจย ด้วยสูตรนี้ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มจฉา (ความมัวเมา) ในอรรถแห่ง มท อุมมาเท (มท ชาติในความหมายว่า “มัวเมา”) ลงพยัญจยด้วยสูตรนี้ ในเพราะฉพยัญจยหนปลาย เมื่อทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจ อักษรเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ลจฉา (การได้รับ) ในอรรถแห่ง ลภ ลาภ (ลภ ชาติในความหมายว่า “ได้รับ”) นี้ ลงฉปจจัย ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจอักษร ด้วยสูตรว่า พยัญชนนตสส ฯเปฯ เยสุ จ ลงอาปจจัย ลปสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า รจฉา (ถนน) ในอรรถแห่ง รท วิเลขเน (รท ชาติในความหมายว่า “ขีดเขียน”) นี้ พิงทรารูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ตีรจฉา (การไปในแวนอน, สัตว์ตีรจฉาน) ในอรรถแห่ง ตร อโศคติมฺหิ (ตร ชาติในความหมายว่า “ไปแวนขวาง) ลงฉปจจัย ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจอักษร ลงอาปจจัย ลปสิวิภัตติ ปาฐะแม้ว่า ตีรจฉานา ก็มี ในปาฐะนั้น ลงอาปจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงอาปจจัย ลปสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า อชชา (การหยุด) ในอรรถแห่ง อช คติภกฺขเน (จร ชาติในความหมายว่า “ไปและบริโภคน”) หรือ อช วยคติมฺหิ (อช ชาติในความหมายว่า “ผ่านวัย”) หรือ อช วิสรณ (อช ชาติในความหมายว่า “แผ่ชาน”) นี้ เมื่อลงฉปจจัยเป็นต้นแล้ว พิงทรารูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ตติกฺขา (ความอดทน) ในอรรถแห่ง ติช เตชเน (ติช ชาติในความหมายว่า “อดทน”) หรือ ติช นิสานพนธเนสุ (ติช ชาติใช้ในความหมายว่า “ลับทำให้คม และผูกมัด”) นี้ ในวจนัตถะว่า เตชนํ (ความอดทน) ลงฉปจจัย ด้วยสูตรนี้ ทำเทวภาวะอักษรต้นธาตุ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นกอักษร ด้วยสูตรว่า โก เข จ เมื่อลงอาปจจัย และลปสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า สาคจฉา (การเดินทางร่วมกัน) ในอรรถแห่ง สํอาปุพฺพ คมฺ-สปป คติมฺหิ (คมฺ สปป ชาติในความหมายว่า “ไป” ลงสและอาอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า สมาคณํ (การไปพร้อมกัน) ลงฉปจจัย ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจอักษร ลปนิกคหิต ด้วยสูตรว่า กว จิ โลปี ลปสรหน้า ด้วยสูตรว่า สรา ฯเปฯ โลปี เมื่อลงอาปจจัยเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว พิงทรารูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โทภจฉา (ผู้ที่เวียนกลับ) ในอรรถแห่ง ทุพฺพ ภมฺ อนวภูจฺฉาเน (ภมฺ ชาติในความหมายว่า “หมุนไป” ลงทอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า ทภูจฺ ภกฺขณํ (การหมุนไปไม่ติ) ลงฉปจจัย เมื่อทำอาเทศสระที่สุดแห่งทอุปสัค เป็นโออักษรแล้ว พิงทรารูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทฺรุจฉา (ความเกรี้ยวกราดที่ชั่วช้า) ในอรรถแห่ง ทุพฺพ รุส โรสเน (รุส ชาติในความหมายว่า “ความโกรธ” ลงทอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ เมื่อลงฉปจจัยแล้ว พิงทรารูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปุจฉา (การถาม) ในอรรถแห่ง ปุจฉ ปุจฉเน (ปุจฉ ชาติในความหมายว่า “ถาม”) นี้ ลงฉปจจัย เมื่อทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจอักษรแล้ว พิงทรารูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มุจฉา (ความหลง) ในอรรถแห่ง มุห เวจิตเต (มุห ธาตุในความหมายว่า “หลงลืม”) หรือ มุห มุณฉาย (การหลงลืม) นี้ ในวจนัตถะว่า มุยหนน (การหลงลืม) เมื่อลงฉปัจจัยเป็นต้น ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วจฉา (การอยู่) ในอรรถแห่ง วส นิวาเส (วส ธาตุในความหมายว่า “อาศัย”) หรือ วส อจฉาเทน (วส ธาตุเป็นไปในความหมายว่า “ปกปิด”) นี้ เมื่อลงฉปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กจฉา (สายรัดเอว) ในอรรถแห่ง กจ ทิตติมิหิ (กจ ธาตุในความหมายว่า “ส่องแสง”) นี้ เมื่อลงฉปัจจัย ลงอาปัจจัย และลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า สากจฉา (การสนทนา) ในอรรถแห่ง สหปุพพ กถ กถเน (กถ ธาตุในความหมายว่า “พูด” ลง ส อุปสรรคเป็นบทหน้า) นี้ ลงฉปัจจัย อาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจอักษร ลงอาปัจจัย ลบสิวิภัตติ ทำอาเทศสหศัพท เป็นสา ด้วยสูตรนี้เท่านั้น

อุทาหรณ์ว่า ตจฉา (การเสียดแทง) ในอรรถแห่ง ตุท พยถเน (ตุท ธาตุในความหมายว่า “ทิ่มแทง”) นี้ ลงฉปัจจัย เมื่อทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงอาปัจจัย ลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า วิจฉา (การเข้าไป) ในอรรถแห่ง วิส ปเวสเน (วิส ธาตุในความหมายว่า “เข้าไป”) นี้ ลงฉปัจจัย เมื่อทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจอักษร ลงอาปัจจัย ลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า ปิจฉิลลา (การบด) ในอรรถแห่ง ปิส สญจณณเน (ปิส ปิสธาตุในความหมายว่า “บด, ทำลาย”) นี้ ในวจนัตถะว่า ปิสน (การปน) ลงฉิลปัจจัย เมื่อทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจอักษร ลงอาปัจจัย ลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า มจจุ (ความตาย) ในอรรถแห่ง มุส ปาณจาเค (มุส ธาตุในความหมายว่า “สละชีวิต, ตาย”) นี้ ในวจนัตถะว่า ปาณ จขตีติ (ย่อมสละชีวิต) ลงตุปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ อาเทศอุอักษร อันเป็นส่วนของมอักษร เป็นออักษร ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศอุอักษรที่มียอักษรอยู่หลัง เป็นจอักษร ด้วยสูตรว่า ยว ๆเปฯ การตัด ทำจอักษรเป็นสทิสเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปร ๆเปฯ จาเน เมื่อลงสิวิภัตติ และลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในปฐะว่า มจฺจฺ มีเพียงการทำอาเทศจอักษร เป็นจอักษร ด้วยการแบ่งสูตรว่า ฏฺโฏ จจสส เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สจจ (ความจริง) ในอรรถแห่ง สต สาดจเจ (สต ธาตุในความหมายว่า “ต่อเนื่อง”) นี้ เมื่อลงตุปัจจัย ด้วยสูตรนี้แล้ว ทำอาเทศอุอักษรอันมีอยู่หลัง เป็นจอักษร โดยนัยที่

กล่าวแล้ว ทำเทวภาวะ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ เมื่อทำอาเทศสิวิภัตติ เป็นอันด้วยสูตรว่า สี แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุทฺธจํ (ความฟุ้งซ่าน) ในอรรถแห่ง อุพุพพ ฐ กมฺปน (ฐ ชาติในความหมายว่า “หวั่นไหว” ลงอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ เมื่อลงตยปัจจย ด้วยสูตรนี้แล้ว ทำอาเทศอุอักษร เป็นอักษร ด้วยสูตรนี้เท่านั้น เมื่อทำทอักษรเป็นอสทิสเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า วคเค ฯเปฯ มา ทำอาเทศอักษรที่มีอักษรอยู่หลัง เป็นจอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำจอักษรเป็นเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปร ฯเป ฯ เน เมื่อลงสิวิภัตติ และเมื่อทำอาเทศสิวิภัตติ เป็นอันแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า นจจํ (การพ้อนรำ) ในอรรถแห่ง นต นติมฺหิ (นต ชาติในความหมายว่า “ร้ายรำ”), นต คตฺตวินาเม (นต ชาติในความหมายว่า “น้อมกาย”) นี้ ลงตยปัจจย ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศอักษรที่มีอักษรอยู่หลัง เป็นจอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำจอักษรเป็นเทวภาวะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า นิจจํ (ความเที่ยงแท้แน่นอน) ในอรรถแห่ง นิตฺติ นิจฺเจ (นิตฺติ ชาติในความหมายว่า “เที่ยงแท้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ตจจํ (ความจริง) ในอรรถแห่ง ตถ สาตฺตจฺเณ (ตถ ชาติในความหมายว่า “แท้จริง”) นี้ เมื่อลงตยปัจจยเป็นต้น ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในคัมภีร์นยาสะ อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กุกฺกจ-วิภจฺจนา ท่านกล่าวว่า เป็นผลของอาทิสัพพัตถ์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กุกฺกจจํ (ความฟุ้งซ่าน) ในอรรถแห่ง กุกฺกพพ กร กรเณ (กร ชาติในความหมายว่า “กระทำ” มีกฺเป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า กุกฺกจฺจํ ตํ กตฺ (การกระทำที่น่ารังเกียจ) นี้ เมื่อลงตยปัจจย ด้วยอาทิสัพพัตถ์ (ในสูตรนี้) ทำอาเทศกอักษร พร้อมปัจจย เป็นกุกฺกจแล้ว ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า วิภจฺจนา (การจำแนก) ในอรรถแห่ง วิพุพพ ภช เสวาย (ภช ชาติในความหมายว่า “ช่องเสพ” ลงวิอุปสัค เป็นบทหน้า) เมื่อลงตยปัจจย ด้วยอาทิสัพพัตถ์ เมื่อทำอาเทศภชชาติ พร้อมปัจจย เป็นภจจ ลงอาปัจจย ลบสิวิภัตติ

ก็ด้วยสูตรนี้ บางอุทาหรณ์ นักศึกษาพึงทำด้วยอาเทศวิธี บางอุทาหรณ์ พึงทำด้วยโลปวิธี บางอุทาหรณ์ พึงทำด้วยอาคมวิธี บางอุทาหรณ์ พึงทำด้วยการปฏิเสธ บางอุทาหรณ์ พึงทำด้วยอำนาจแห่งลิงค์

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า ศัพทฺมี ปพฺพชฺชา เป็นต้นย่อมสำเร็จด้วย ชาติว่า วช เป็นต้นอย่างนี้ ด้วยวิธีทั้งหลายมีการลงปัจจย, การอาเทศ, การลบ, การลงอาคม, การห้าม, การเปลี่ยนลิงค์ เป็นต้น ตามสมควรแก่อุทาหรณ์

๖๓๙-๑๖. สูตรนี้ว่า กวิ โลโป จ (ให้ลบ กวิ ปัจจย) ออกมาจากสูตรว่า กวิ จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงกวิปัจจยหลังธาตุทั้งปวง ในกัตตุสาธนะ ด้วยสูตรนี้ว่า กวิ จ เมื่อมีคำถามว่า ต้องทำวิธีแห่งกวิปัจจยนั้น หรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า พึงทำโลกวิธึ แห่งกวิปัจจยนั้น ที่แสดงความหมายว่ากัตตุสาธนะเป็นต้น และพึงทำรูปสำเร็จได้ตามสมควร จึงกล่าวสูตรว่า กวิ โลโป จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ลบกวิปัจจย และให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยอำนาจแห่งการอาเทศเป็นต้น ในอุทาหรณ์ทั้งหลายได้บ้าง

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยกาโร การิยะ และอนุกัซณะ (แต่) ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวว่า มี ๒ บท

อุทาหรณ์ว่า วิภู (ผู้ปกครอง) ในอรรถแห่ง วิบุพพ ภู สดตายั (ภู ธาตุในความหมายว่า “เป็น” ลงวิอุปัสค เป็นบทหน้า) นี้ เมื่อลงกวิปัจจยแล้ว ลบกวิปัจจย ด้วยสูตรนี้ ลงสิวิกัตติเป็นต้น ลงสิวิกัตติ

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายอีก ๒ อุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงอุปัสคเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สนธู (ผู้สิ้นไหว) ในอรรถแห่ง สंपุพพ ธู กมฺปน (ธู ธาตุในความหมายว่า “หวั่นไหว” ลงอุปัสค เป็นบทหน้า) นี้ ทำความเป็นรัสสะ และทำอาเทศนิคคหิต เป็นวัคคันตะ ลงสิวิกัตติเป็นต้น ลบกวิวิกัตติ

อุทาหรณ์ว่า วิภา (รัศมี) ในอรรถแห่ง วิบุพพ ภา ทิตติมิหิ (ภา ธาตุในความหมายว่า “รุ่งเรือง” ลงวิอุปัสค เป็นบทหน้า) พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายอีก ๔ อุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงอุปัสคเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สภา (ที่ประชุม) ภาธาตุ มีสหศัพท์ เป็นบทใกล้ ในวจนัตถะว่า สห ภาสนติ เอตถาติ (คนทั้งหลาย ย่อมรวมกันในสถานที่นี้) ลงกวิปัจจย ด้วยสูตรนี้ ลบกพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า ธาตุนต ๒เปฯ มหิ อาเทศสหศัพท์ เป็นส ย่อมสำเร็จรูป ลงสิวิกัตติเป็นต้น ลบกวิวิกัตติ เมื่อท่านอาจารย์ ควรจะกล่าวว่า สภา ท่านก็กล่าวไว้อย่างนี้ เมื่อใด ทำวิเคราะห์ศัพท์ว่า สภาคตา ภาสนติ เอตถาติปิ สภา (คนทั้งหลาย มาพร้อมกันแล้ว ย่อมพูด ในที่นี้ เพราะเหตุนี้ ที่นี้ ชื่อว่า สภา) เมื่อนั้น ท่านกล่าวแล้วด้วยอุปัสค คือ ส

อุทาหรณ์ว่า ภูชโค (ผู้ไปด้วยคนด, ฐ) ในอรรถแห่ง ภูชสหุบุพพ คมฺ คติมิหิ (คมฺ ธาตุในความหมายว่า “ไป” มีภูศัพท์เป็นบทใกล้) นี้ ในวจนัตถะว่า เซน ภูชเลน คจจติติ (สัตว์ใดไปคนด) ลงกวิปัจจย เมื่อลบกพยัญชนะที่สุดธาตุ ทำวุทธิ และลบกวิปัจจยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ตรีงโค (สัตว์ไปเร็ว, ม้า) ในอรรถแห่ง ตรีงทพูปท คมฺ คติมฺหิ (คมฺ ชาติใน ความหมายว่า “ไป” มีตรีศัพท์เป็นบทใกล้) นี้ ในเวลานั้นตะว่า ตรีงตรีโต คจฉตีติ (สัตว์โต ย่อมไปเร็ว) เมื่อลงกวิปัจจัย ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และลบกวิปัจจัยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สงฺโข (ผู้ชูด, หอยสังข์) ในอรรถแห่ง สंपุพฺพ ขนฺ อวธารณ (ขนฺ ชาติใน ความหมายว่า “ชูด” ลง สํ อุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิโย (การงดเว้น) ในอรรถแห่ง วิปุพฺพ ยมฺ อุปยเม (ยมฺ ชาติใน ความหมายว่า “งดเว้น” ลงวิอุปสัคเป็นหน้า) นี้ ในเวลานั้นตะว่า วิยมตีติ (ยอมงดเว้น) เมื่อลงกวิปัจจัยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สุโม (ผู้รู้ดี) ในอรรถแห่ง สุปุพฺพ มนฺ ฌาณ (มน ชาติใน ความหมายว่า “รู้” ลง สฺ อุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปริโต (ผู้แผ่ไปโดยรอบ) ในอรรถแห่ง ปริปุพฺพ ตนฺ วิตถาเร (ตนฺ ชาติใน ความหมายว่า “แผ่ออก” ลง ปริ อุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๔๐-๑๗. สูตรนี้ว่า สจฺจขานํ กคา ฌานฺพนฺธ (ในเพราะณอนุพันธ์ หนปลาย อาเทส จ และ ข [ซึ่งเป็นพยัญชนะที่สุดของธาตุ] เป็น ก หรือ ค) ออกมาจากสูตรว่า กคา จขานํ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทสอักษรหรือชอักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นกอักษร หรือคอักษร ในเพราะปัจจัยมีณอนุพันธ์ หนปลาย ด้วยสูตรว่า กคา จขานํ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า โอโก เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การทำรูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ให้สำเร็จอีกครั้ง ด้วยอุณาতিสูตร พึงทำได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า การทำรูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ให้สำเร็จอีกครั้ง ด้วยอำนาจแห่งการอาเทสอักษรหรือชอักษรอันเป็นพยัญชนะที่สุดแห่งธาตุทั้งหลาย เป็นกอักษร หรือคอักษร ในเพราะปัจจัยที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์ หนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า สจฺจขานํ กคา ฌานฺพนฺธ

จริงอยู่ ในอุทาหรณ์ว่า ปพฺพชฺชา นี้ หลังวชธาตุ ที่ลงอุปสัค เป็นบทหน้า ลงณปัจจัย ลบณอนุพันธ์ และทำวृทธิ ทำอาเทสอักษรเป็นชอักษร ด้วยจศฺพมฺในสูตรนี้ว่า โท ธสฺส จ ทำเทว ภาวะ ทำอาเทสว เป็นพฺพ เมื่อสำเร็จรูปแล้ว ท่านอาจารย์ทำให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยอำนาจแห่งการ อาเทสอุปสัคพร้อมกับธาตุ เป็นปพฺพชฺช ด้วยอุณาติสูตร เมื่อเป็นอย่างนั้น แม้ในสูตรนี้ นักศึกษาพึงทำ อาเทสธาตุทั้งหลาย พร้อมจหรือช เป็นก หรือ ค จริงอยู่ เมื่อท่านกล่าวแล้วอย่างนี้ ความแตกต่างกัน แห่งสูตรทั้งสอง เป็นอันปรากฏ อนึ่ง ในคัมภีร์นยาสะเป็นต้น ย่อมมีการอาเทสธาตุทั้งหลาย ที่มีจหรือช คือมีจหรือชเป็นที่สุด เป็นก หรือ ค เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ย่อมไม่ปรากฏความแตกต่างสัณนิท แห่งสูตรทั้งหลาย (ในกพิพธาน และ ในอุณาติ) เหล่านั้น ในเรื่องนี้ ขอให้ให้นักศึกษา พึงใคร่ครวญเป็นพิเศษ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะปัจจัยที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์ หนปลาย อาเทศจอักษร หรือชอักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุดของธาตุทั้งหลายเหล่านี้ คือ อจ ปจ และ จช เป็น ก หรือ ค คือ โอก ปาก หรือ จาค

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยสัมพันธฎฐีกาโร การิยะ และนิमितตสัตตมี ความหมาย ฟังรู้ได้ โดยง่ายเที่ยว มีรูปวิเคราะห์ว่า ธาตุทั้งหลายเหล่าใด ย่อมเป็นไป พร้อมกับจอักษร หรือชอักษรทั้งหลาย เหตุนั้น ธาตุทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า สจช ได้แก่ อจธาตุ ปจธาตุ หรือ จชธาตุ การอาเทศทั้งหลายเหล่าใด ย่อมเป็นไป พร้อมกับกอักษร หรือคอักษรทั้งหลาย เหตุนั้น การอาเทศเหล่านั้น ชื่อว่า สกค ท่านอาจารย์ กล่าวว่า กคา เพราะลปสอักษร

ด้วยการอธิบายนั้น ท่านอาจารย์ ย่อมแสดงว่า แม้เมื่อมีรูปสำเร็จ ด้วยกิตสูตร(สูตรในกพิพิธาน) ว่า โโอโก แล้ว นักศึกษาก็ควรทำอาเทศอจธาตุ อันมีจอักษร(เป็นที่สุด) เป็นธาตุ ด้วยอำนาจแห่งธาตุที่มีอักษร(เป็นที่สุด) ในเพราะปัจจัยที่มีณเป็นอนุพันธ์ หนปลาย ด้วยสูตรนี้ เหมือนการอาเทศเป็นเอชา ด้วยนิปผาตสูตร (นิปาทนสูตร หรือ อุณาตสูตร [สูตรในอุณาติ] อีกครั้ง ในเมื่อมีรูปสำเร็จว่า เอชา เพราะสำหรับอุทาหรณ์ว่า เอชา (ความห้วนไหว) นี้ ในอรรถแห่ง อิช กมมปเน (อิชธาตุในความหมายว่า “สั้นไหว”) นี้ ในวจนัตถะว่า อิชนิ (การห้วนไหว) ลงณปัจจัย ทำอาเทศชยอักษร เป็นชอักษร ด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้ว่า โท ธสส จ ทำวุทธิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โโอโก (ผู้พูด) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โโอโก ในอรรถแห่ง อจ วียตติย วาจาญ (อจ ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ ในวจนัตถะว่า อจตติ (บุคคลย่อมกล่าว) ลงณปัจจัยในกัตตฺสาธนะ ด้วยสูตรว่า วิสรุช ๒เปฯ ณ หรือ ในวจนัตถะว่า อจจณิ (การกล่าว) ลงณปัจจัย ในภาวสาธนะ ด้วยสูตรว่า ภาเว จ เมื่อลบนอนุพันธ์แล้ว ทำอาเทศอจธาตุ พร้อมจอักษร เป็นธาตุ คือ อจ พร้อมจอักษร ด้วยอุณาตสูตรนี้ ทำวุทธิ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปาโก (การหุง) ในอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า “หุง”) นี้ ในวจนัตถะว่า ปจณิ (การหุง) ลงณปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาเว จ เมื่อลบนอนุพันธ์แล้ว ทำอาเทศปจธาตุ พร้อมจอักษร เป็นธาตุ คือ ปจ พร้อมจอักษร ด้วยอุณาตสูตรนี้ เมื่อทำวุทธิเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โสโก (ความเศร้าโศก) ในอรรถแห่ง สิจ ปคฺขรณ (สิจ ธาตุในความหมายว่า “ไหลออก”) นี้ ทำอาเทศสิจธาตุ พร้อมจอักษร เป็นธาตุ คือ สิจ พร้อมจอักษร เมื่อทำวุทธิเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิเวโก (ความสงัด) ในอรรถแห่ง วิจ วิเวจเน (วิจ ธาตุในความหมายว่า “สงัด” ลง วิ อุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ทำอาเทศวิจธาตุ พร้อมจอักษร เป็นธาตุ คือ วิจ พร้อมกอักษร เมื่อทำวุทธิเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า จาโค (การสละ) ในอรรถแห่ง จข หานิมิ (จข ธาตุในความหมายว่า “สละ”) นี้ ทำอาเทศจขธาตุ พร้อมชอักษร เป็นธาตุ คือ จค พร้อมคอักษร เมื่อทำวุทธิเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โยโค (การประกอบ) ในอรรถแห่ง ยุช โยเค (ยุช ธาตุในความหมายว่า “ประกอบ”) นี้ ทำอาเทศยุชธาตุ พร้อมชอักษร เป็นธาตุ คือ ยุค พร้อมคอักษร เมื่อทำวุทธิเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โภโค (การบริโภคร) ในอรรถแห่ง ภูช ปาลนพยวทรณสุ (ภูช ธาตุในความหมายว่า “คัมครอง และบริโภคร”) นี้ ทำอาเทศภูชธาตุ พร้อมชอักษร เป็นธาตุ คือ ภูค พร้อมคอักษร เมื่อทำวุทธิเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โรโค (ความเจ็บป่วย) ในอรรถแห่ง รุช โรเค (รุช ธาตุในความหมายว่า “เสียดแทง”) นี้ ทำอาเทศรุชธาตุ พร้อมชอักษร เป็นธาตุ คือ รุค พร้อมคอักษร เมื่อทำวุทธิเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ราโค (ความกำหนด) ในอรรถแห่ง รนช ราเค (รนช ธาตุในความหมายว่า “กำหนด”) นี้ เมื่อลงณปัจจยแล้ว เมื่อทำอาเทศนชอักษร พร้อมสังโยค เป็นชอักษร ด้วยสูตรว่า รนชสส ฯเปฯ ส เมื่อทำอาเทศ ธาตุ พร้อมชอักษร เป็นธาตุ คือ รค พร้อมคอักษร เมื่อทำวุทธิเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภาโค (การจำแนก) ในอรรถแห่ง ภาช เสวयी (ภาช ธาตุในความหมายว่า “ช่องเสพ”) นี้เมื่อทำอาเทศ ธาตุ พร้อมชอักษร เป็นธาตุ คือ ภาค พร้อมคอักษรแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภงโค (การหัก) ในอรรถแห่ง ภนช อวมททเน (ภนช ธาตุในความหมายว่า “ทำลาย”) นี้ ทำอาเทศนชอักษร อันเปแนสังโยคเบื้องหน้า เป็นนคคหิต ด้วยสูตรว่า นคคหิต ฯเปฯ โน เมื่อทำอาเทศ ธาตุ พร้อมชอักษร เป็นธาตุ คือ ภค พร้อมคอักษรแล้ว ทำคสามที่นคค เป็นวัคคันตะ

อุทาหรณ์ว่า รงโค (ความกำหนด) ในอรรถแห่ง รนช ราเค (รนช ธาตุในความหมายว่า “กำหนด”) นี้ อาเทศนชอักษร เป็รนคคหิต และอาเทศรนช เป็นรงค มีรูปสำเร็จว่า รงโค

อุทาหรณ์ว่า สงโค (ความเกี่ยวข้อง) ในอรรถแห่ง สนช สงเค (สนช ธาตุในความหมายว่า “ติดข้อง”) นี้ อาเทศสนช เป็นสัค และทำอาเทศนคคหิต เป็นวัคคันตะ

นัยอันมาแล้วในคัมภีร์นยาสะ ปรากฏชัดเจนแล้ว

๖๔๑-๑๘. สูตรนี้ว่า นุทาทิธิ ญญวนมนานากานนกา สการิตเทหิ จ (อาเทส ญ และ ญุ ปัจจัยหลังธาตุนุทาทิถณะและธาตุที่ประกอบกับการิตปัจจัยเป็น อน, อานน; อก และ อานนก [ตามลำดับ]) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า วชาทิธิ ๗เปฯ นุต, สจชานํ กคา ๗เปฯ นุเธ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทสปัจจัยพร้อมธาตุ ให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยอุณาতিสูตรว่า วชาทิธิ ๗เปฯ นุต และย่อมทำให้สำเร็จอีกครั้ง ด้วยอำนาจแห่งการอาเทสธาตุ ด้วยอุณาติสูตรว่า สจชานํ ๗เปฯ นุเธ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การให้สำเร็จรูปอีกครั้งด้วยอำนาจแห่งการอาเทสแม้ปัจจัยทั้งหลาย อันนักศึกษา พึงให้สำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า นักศึกษาทั้งหลาย พึงทำให้สำเร็จได้ แม้เพราะทำอาเทสญและญุปัจจัยเบื้องหลังธาตุทั้งหลายมีนุทธาตุเป็นต้น และหลังธาตุ ปัจจัยยณะทั้งหลายพร้อมการิตปัจจัย เป็นอน อานน อก อานนก จึงกล่าวสูตรว่า นุทาทิธิ ๗เปฯ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า นักศึกษาทั้งหลาย พึงทำให้สำเร็จอีกครั้ง ด้วยอุณาติสูตร แม้เพราะทำอาเทสญและญุปัจจัยเบื้องหลังธาตุทั้งหลายมีนุทธาตุเป็นต้น และหลังธาตุปัจจัยยณะทั้งหลายพร้อมการิตปัจจัย เป็นอน อานน อก อานนกได้

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวธิ สัมพันธัญญูฏฐิการี การิยะ อวธิ และสมุจยยะ ขยายความว่า ย่อมมีการอาเทสญปัจจัย และญุปัจจัยเบื้องหลังธาตุทั้งหลายมีนุทธาตุเป็นต้น และหลังธาตุปัจจัยยณะทั้งหลายพร้อมการิตปัจจัย เป็นอน อานน อก อานนกได้ จริงอยู่ในเรื่องนี้ ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

สการิตเทหิ ญญวนํ

การิยสุส วิชานโต

กิตกิจจกสมภโว

ธาตุปัจจเยหิปี เวทีโยติ

พึงทราบว่ ความปรากฏของกิจปัจจัยและกิตกปัจจัย

ย่อมมีหลังปัจจัยที่แสดงความหมายของธาตุ เพราะมีกฎ[แสดง]

การอาเทส ญ และ ญุ ปัจจัยหลังธาตุที่ประกอบกับการิตปัจจัย

คถานันมีเนื้อความดังนี้ :- นักศึกษา พึงทราบความปรากฏของกิจปัจจัยและกิตกปัจจัย มีหลังปัจจัยที่แสดงความหมายของธาตุ (วิกรมปัจจัย) เป็นที่สุด และปัจจัยที่แสดงความหมายของธาตุ (วิกรมปัจจัย) เป็นที่สุด อันประกอบด้วยการิตปัจจัย คือ ผนทาป เพราะเป็นวิธีแห่งการิยะอันเป็นอาเทส ญปัจจัย และ ญุปัจจัย หลังปัจจัยที่แสดงความหมายของธาตุ (วิกรมปัจจัย) เป็นที่สุด อันมีการิตปัจจัยทั้งหลาย คือประกอบด้วยการิตปัจจัย คือ ผนทาป เป็น อน อานน อก และ อานนก

คำว่า กตตรี ในคัมภีร์กัจจายนะ มองหาณูปัจจัย ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ในกัตตุสาธนะ
กัมมสาธนะ ภาวสาธนะ และกรรมสาธนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ปนุทโน (ผู้บรรเทา) ก็บรรเทาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า
ปนุทโน ในอรรถแห่ง ปปุพพ นุท เขเป (นุท ชาติในความหมายว่า “ซัดไป” ลง ป อุปสรรคเป็นบท
หน้า) นี้ ในฉนวนัตถะว่า ปนุทตีติ (บรรเทาอยู่) เมื่อสูตรว่า นนทา ฯเปฯ ยุ ตามไปอยู่ ลงยุปัจจัย ด้วย
สูตรว่า กตตุ ฯเปฯ สุ จ ทำอาเทศยุปัจจัย เป็นอน ด้วยสูตรนี้ ทำที่ฆะสระต้นธาตุ ด้วยสูตรว่า กวจิ
ธาตุ เป็นต้น เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สูทโน (สภาพที่ไหลออก) ในอรรถแห่ง สูท ปคฺขรณ (สูท ชาติในความหมาย
ว่า “ไหลออก”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชนโน (ผู้เกิด) ในอรรถแห่ง ชน ชนเน (ชน ชาติในความหมายว่า “เกิด”), ชน
ปาตุภาเว (ชน ชาติในความหมายว่า “ปรากฏ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สวโน (ผู้ฟัง) ในอรรถแห่ง สุ สวเน (สุ ชาติในความหมายว่า “ฟัง”) นี้ เมื่อลง
ยุปัจจัยเป็นต้นแล้ว ทำวุทธิสุอักษรแห่งสุธาตุ ด้วยสูตรว่า อณเณสุ จ ทำอาเทศโออักษร เป็นอว ด้วย
สูตรว่า โอ อว สเร เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ลวโน (ผู้เกี่ยว, ผู้ตัด) ในอรรถแห่ง ลู เลทเน (ลู ชาติในความหมายว่า “ตัด”)
นี้ ลงยุปัจจัย ทำวุทธิ ทำอาเทศ ลงสิวิภัตติเป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า หวโน (ผู้บูชา) ในอรรถแห่ง หุ ทานาทนพยปทานนสุ (หุ ชาติในความหมายว่า
“ให้, บริโภค, บวงสรวง”) นี้ เมื่อลงยุปัจจัย ทำวุทธิ และทำอาเทศเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปวโน (ผู้กรอง, ชำระ) ในอรรถแห่ง ปุ ปวเน (ปุ ชาติในความหมายว่า “ชำระ
ให้สะอาด”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภาวโน (ผู้เกิด) ในอรรถแห่ง ภู สตตาย (ภู ชาติในความหมายว่า “เป็น”) นี้
พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ณาโน (ผู้รู้) ในอรรถแห่ง ณา อวโพธเน (ณา ชาติในความหมายว่า “ให้รู้”) นี้
พึงทราบรูปสำเร็จ (ในอุทาหรณ์นี้) ทำอาเทศนอักษร เป็น ณอักษร ด้วยสูตรว่า รหาทิตฺ ณ

อุทาหรณ์ว่า อสโน (ผู้บริโภค) ในอรรถแห่ง อส โภชเน (อส ชาติในความหมายว่า
“บริโภค”) หรือ อสุ เขเปเน (อสุ ชาติในความหมายว่า “ซัดไป”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

กึ่งในปฐะว่า อาสโน (ผู้ใช้สอย) ในอรรถแห่ง อาส อุปเวสเน (อาส ชาติในความหมายว่า
“เข้าใกล้, พักอยู่”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สมโณ (ผู้สงบ) ทำอาเทศนอักษร เป็นณอักษร

ในอุทาหรณ์ว่า ปนุหน นี้ ลงยุปัจจยในภาวสาธนะ ด้วยสูตรว่า นนทาทีหิ ยุ เป็นนปุงสกลิงคเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สณขานน (การกำหนด) ในอรรถแห่ง สंपุพ ภา อวโพธเน (ภา ชาติในความหมายว่า “ให้รู้” ลงสอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ลงยุปัจจย อาเทศยุปัจจย เป็นอนน ด้วยสูตรนี้ อาเทศภาธาตุ เป็นชา ด้วยสูตรว่า ภาสส ซาขंना อาเทศนคคหิต เป็นวัคคันตะ ลงสิวิภัตติเป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า กานน (กาทำเสียง) ในอรรถแห่ง กุ อพยตตสทเท (กุ ชาติในความหมายว่า “ออกเสียง”), กุ กุจฉาย (กุ ชาติในความหมายว่า “ตำหนิ”), กุ หีสาย (กุ ชาติในความหมายว่า “เปียดเบียน”), กุ อจฉาเทน (กุ ชาติในความหมายว่า “ปกปิด”) หรือ กุ ปุณคณเรสุ (กุ ชาติในความหมายว่า “เต็ม, ตมกลืน”) นี้ พิงทรารูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฝนทปน (การให้ห้วนไหว) ในอรรถแห่ง ฝนท จลเน (ฝนท ชาติมีความหมายว่า “ห้วนไหว”) นี้ เมื่อลงณาเปปัจจย ในเหตุวัตตะ และตั้งชื่อการิตะ ด้วยสูตรว่า ชาติหิ ๆเปฯ เหตุวัตตะ เมื่อลบนอนุพันธ์แล้ว หลังธาตุปัจจยันตะ ลงยุปัจจย ในภาวสาธนะ เมื่อทำอาเทศยุปัจจย เป็นอน ด้วยสูตรนี้ แล้ว พิงทรารูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เจตปน (การให้เกิดความอุตสาหะ) ในอรรถแห่ง จิตติ เจตายน (จิตติ ชาติในความหมายว่า “ตั้งใจ”) นี้ พิงทรารูปสำเร็จ มีเพียงความเป็นวุทธิเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า อาณาปน (ผู้สั่ง, ผู้ใช้ให้กระทำ) ในอรรถแห่ง อาณ เปสเน (อาณ ชาติในความหมายว่า “บังคับ, ใช้) พิงทรารูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ปนุหน นี้ มีเพียงการลงยุปัจจย ด้วยสูตรว่า กตตุ ๆเปฯ สุ จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ปนุโทโก มีการลงณุปัจจย อาเทศณุปัจจย เป็นอก อนน เพราะอาศัยสูตรว่า โอ อว สเร และทำอาเทศโออักษร เป็นอว ด้วยสูตรว่า เต ๆเปฯ เต เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สณขานนโก (ผู้ยังให้รู้) ในอรรถแห่ง สंपุพ ภา อวโพธเน (ภา ชาติในความหมายว่า “ให้รู้” ลงสอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ลงณาเปปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลบนอักษรเป็นอนุพันธ์ หลังภาเป นั้นลงณุปัจจย ทำอาเสรวุปัจจยนั้น เป็นอนน ด้วยสูตรนี้ ลงการิตปัจจยด้วยสูตรว่า กงจิ ชาติ เป็นต้น ทำอาเทศภาธาตุ เป็นชา ด้วยสูตรว่า ภาสส ๆเปฯ นา ทิ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พิงทรารูปสำเร็จ

๖๔๒-๑๙. สูตรนี้ว่า อียตมกเอสานมนตสโร ทีฆิ กวจิ หุสสส คุณิ โท รํ สกชี จ (สระหลังของ อิม, ย, ต, อมท, กิ, เอต, สมาน และศัพท์อื่น ซึ่งขยาย ทิส ชาติ ย่อมถึงความเป็นทีฆะ, อาเทศ[ส

อันเป็นพยัญชนะที่สุดของ ทุส ธาตุ]เป็น ส, กข และ อี และ ท [ของ ทุส ธาตุ] ย่อมถึงความเป็น ร ใน บางแห่ง) ออกมาจากวิธีการกสูตรว่า วชาติหิ ปพพชชาทโย นิปชชนเต คือ ท่านอาจารย์ ย่อม ทำปพพชชาศัพท์เป็นต้น ให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยอุณาหิสูตร อันเป็นวิธีการกสูตรมีอาทิว่า วชาติหิ ๗เปฯ นเต เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จที่เป็นกัตตันตสมาสทั้งหลายมีอาทิว่า อีทิส โส, ยาทิส, ตาทิส, มาทิส, กิทิส, เอทิส และ สาทิส อันท่านพึงให้สำเร็จอีกครั้ง ด้วยอุณาหิสูตรได้ อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จแห่งกัตตันตสมาสทั้งหลายมีอาทิว่า อีทิส รูปสำเร็จ แห่งกัตตันตสมาสทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะบรรดาสัพพนามทั้งหลายเหล่านี้ คือ อิม ย ต อมห-กี เอต และ สมาน ทำอาเทศอิมศัพท์ เป็นอ้อักษร ทำอาเทศอิมศัพท์ เป็นม้อักษร ทำอาเทศ เอตศัพท์ เป็นเอ้อักษร ทำอาเทศสมานศัพท์ เป็นส้อักษร ทำที่ฆะสระที่อาเทศมา ทำอาเทศอ้อักษร อันเป็นส่วนหนึ่งของทุสธาตุ เป็นอ้อักษร กล่าวคือการคุณ ทำอาเทศท้อักษร อันเป็นพยัญชนะต้นธาตุ เป็นร้อักษร ทำอาเทศส้อักษรอันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นส้อักษร เป็นกข้อักษร และเป็นอ้อักษร เพื่อห้ามการลบที่สุดธาตุ ในเพราะกวิปัจจยหนปลาย ด้วยสูตรนี้ จึงกล่าวสูตรว่า อียตมกีเอสาน ๗เปฯ สกชี จ

สูตรนี้มี ๑๑ บท คำว่า อย ๗เปฯ เอสาน แสดงอันตาเพกขฉัญฐี คำว่า อนตสโร แสดงกา รี้ คำว่า ทิฆั แสดงการริยะ คำว่า สกชี แสดงการริยะ คำว่า จ แสดงวิกัปปนัตถะ คำว่า ส แสดงการี คำ ว่า กชี แสดงการริยะ ปทตถวิณณนาเป็นต้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียบ

อนึ่ง ด้วยคำว่า คุณ ในสูตรนี้ ท่านอาจารย์ ย่อมกล่าวถึงความเป็นอ้อักษร แห่งอ้อักษร ใน สูตร (นี้) ท่านย่อมรวบรวมเอา อิมศัพท์ ด้วยอ้อักษร อมหศัพท์ ด้วยม้อักษร เอตศัพท์ ด้วยเอ้อักษร (และ)สมานศัพท์ ด้วยส้อักษร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อีทิส ([บุรุษ]ผู้เห็นปานฉะนี้, [บุรุษ]ผู้เช่นนี้) ก็บรรดา อุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อีทิส ในอรรถแห่ง อิมสทหุบปท ทุส เปกขเน (ทุส ธาตุในความหมาย ว่า “มองดู” มีอิมศัพท์ เป็นบทใกล้เคียง) นี้ ไม่ลบสระที่สุดธาตุ เพราะการตามมาของกวจิศัพท์ ในสูตรว่า ธาตุสสนโต ๗เปฯ สส ในวจนัตถะว่า อิมมิว นั ปสสตีติ (ชน ย่อมเห็นบุคคลนั้น เหมือนบุคคลนี้) ลงกวิ ปัจจย ด้วยสูตรว่า กวิ จ เมื่อกำลังจะดำเนินการลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ในเพราะกวิปัจจยหนปลาย เพราะการลบที่สุดธาตุ อันท่านห้ามไว้แล้ว ทำอาเทศส้อักษร ของทุสธาตุ อันเป็นอักษรที่สุดธาตุ เป็นส อ้อักษรอีกครั้ง ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบกวิปัจจย ด้วยสูตรว่า กวิโลโป จ ทำความเป็นอ้อักษรกล่าวคือการคุณ อ้อักษร อันเป็นส่วนหนึ่งของทุสธาตุ ทำอาเทศอิมศัพท์ เป็นอ้อักษร และทำที่ฆะ ด้วยสูตรนี้ท่านตั้ง เป็นนาม ลงสิวิภตติเป็นต้น เมื่อทำอาเทศสิวิภตติ เป็นโอ้อักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวว่า ทำที่ฆะอ้อักษร และลบม้อักษร ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ยาทีโส (ผู้เห็นปานใด), ตาทีโส (ผู้เห็นปานนั้น, ผู้เช่นนั้น) เป็นต้น มีเพียงความเป็นที่ชะของยอักษรและตอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า มาทีโส (ผู้เห็นเช่นเรา) นี้ มีเพียงการอาเทศอหคัพท์ เป็นมอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ก็ในอุทาหรณ์ว่า เอทีโส (ผู้เห็นปานนี้) นี้ ทำอาเทศเอตคัพท์ เป็นเออักษร ด้วยสูตรนี้ มีเพียงการทำที่ชะอีกครั้ง ด้วยอำนาจปักษุณนคติกันยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อีริโส (ผู้เห็นปานนี้), ยาริโส (ผู้เห็นปานใด) ตาริโส (ผู้เห็นปานนั้น), มาริโส (ผู้เช่นเรา), กิริโส (ผู้เช่นใด), เอริโส (ผู้เช่นนี้) และ สาริโส (ผู้เช่นเดียวกัน) มีเพียงการอาเทศออักษร เป็นรอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อีทิกโข (ผู้เห็นปานจะนี้), ยาทิกโข (ผู้เห็นปานใด), ตาทิกโข (ผู้เห็นปานนั้น), มาทิกโข (ผู้เช่นเรา), เอทิกโข (ผู้เช่นนี้) และ สาทิกโข (ผู้เช่นเดียวกัน) มีเพียงการทำอาเทศสอักษร เป็นกขเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อีที (ผู้เห็นปานนี้), ยาที (ผู้เห็นปานใด), ตาที (ผู้เห็นปานนั้น), มาที (ผู้เช่นเรา), กิที (ผู้เช่นไร), เอที (ผู้เช่นนี้) และ สาที (ผู้เช่นเดียวกัน) มีเพียงการทำอาเทศสอักษร เป็นออักษร และลบสิวิรัตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในคำว่า จสททคคหณน เตสเมว อิ-ย-ต-ม-กิ-เอต-สมานอิจเจเตส สททาน์ อนโต สโร กวจิ ทีฆตตมาหุ (สระที่สุดแห่งคัพท์ทั้งหลายเหล่านี้ คือ อิ ย ต ม กิ เอต และสมาน เหล่านี้เท่านั้น บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า ย่อมถึงความเป็นที่ชะได้บ้าง ด้วยจคัพท์) นี้ มีคำอธิบายดังต่อไปนี้ :- จริงอยู่ท่านอาจารย์ไม่กล่าวสูตรนี้ไว้อย่างนี้ว่า สระที่สุดแห่งอิ ย ต ม กิ เอ และส ย่อมถึงความเป็นที่ชะได้บ้าง และอาเทศออักษร ของทุสธาตุ เป็น น ส กข และอี กวจิคัพท์ ย่อมมองหาการอาเทศบทหลัง เพราะความที่ท่านอาจารย์ กล่าวสูตรไว้ว่า อิต ๒เปฯ ส กชี จ ฉะนั้น ด้วยจคัพท์ (ในสูตรนี้) จึงปฏิเสธการอาเทศบทหน้า

ถามว่า คำว่า วิกปเปติ มีประโยชน์อะไร ? ตอบว่า ย่อมปฏิเสธความไม่เป็นที่ชะในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อีทิกโข, ยาทิกโข, ตาทิกโข, มาทิกโข, กิทิกโข, เอทิกโข, สาทิกโข และปฏิเสธความเป็นที่ชะในอุทาหรณ์มีอาทิว่า สทีโส, สรีโส, สทิกโข, สริกโข (หมายความว่า ทำที่ชะได้บ้าง)

แม้ในคัมภีร์สัททนิติสุดตมาลา ท่านย่อมตั้งสูตร โดยมีคำว่า กวจิ ทุสสส (เหมือนกัน) ท่านอาจารย์ทั้งหลาย อาศัยเนื้อความนั้นนั่นเองจึงกล่าว สังคหคถาว่า

อียตมาทีสุตตนเต

เอการาทิกุณิ กเร

เอการาทินั วุฑธาติ คติตตทา หิตถณนาติ

ในสูตรว่าอียมกิเป็นต้น นักศึกษา ฟังทำการคุณเป็นเออักษร

เป็นต้น เพราะความเป็นเออักษร เป็นอันท่านผู้รู้ประโยชน์ ยึดเอาด้วย

วุทธิวิธีเป็นต้น

ก็ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวสูตรไว้ว่า อียตมกเอสานมนตสโร ทีฆิ กวจิ ทิสสส คุณิ โท ริ สกชี จ (สรหลังของ อิม, ย, ต, อมห, กิ, เอต, สมาน และศัพท์อื่น ซึ่งขยาย ทิส ธาตุย่อมถึงความ เป็นที่ฆะ, อาเทศ[ส อันเป็นพยัญชนะที่สุดของ ทิส ธาตุ]เป็น ส, กข และ อี และ ท [ของ ทิส ธาตุ]ย่อมถึงความ เป็น ร ในบางแห่ง) ในสูตรนั้น คำว่า คุณิ เปลี่ยนวิภัตติด้วยอำนาจแห่งฉฐฐวิภัตติ ว่า คุณภูตานิ สระที่สุดของสรรพนามเหล่านี้คือ อิม, ย, ต, อมห, กิ, เอต และ สมาน ซึ่งเป็นคุณศัพท์ ของ ทิส ธาตุโดยความเป็นบทใกล้เคียงที่เป็นบทอุปมานะ ย่อมถึงความ เป็นที่ฆะในบางแห่ง อาเทศพยัญ ชนะที่สุดธาตุว่า ทิส นี้ เป็นรูปเหล่านี้ คือ ส, กข และ อี ท อักษรของ ทิส ธาตุย่อมถึงความ เป็น ร อักษร เมื่อทำการอาเทศพยัญชนะที่สุดของธาตุเป็น ส ศัพท์ในเพราะ กวิ ปัจจัย แล้วกระทำการลบ ก วิ ปัจจัยเป็นต้นแล้ว เมื่ออาเทศ อิม ศัพท์เป็น อี อักษรด้วยนิปาตนศัพท์ว่า อี แล้วกระทำที่ฆะ [อี อักษร]นั้นด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านี้ (อุปบท = บทใกล้เคียงประกอบหุติยาวิภัตติ)เป็นอวุตตกัมมสาธนะ

๖๔๓-๒๐. สูตรนี้ว่า ภายาทีหิ ๆเปฯ จ กุโต (ลง กต ปัจจัยหลังธาตุภายาतिकณะ และ มน, พุช, ปุช ธาตุเป็นต้น) ออกมาจากสูตรว่า กम्मนิ หุติยาถิ กุโต คือ เมื่อมีการลงหุติยาวิภัตติในกัมม ด้วยสูตรว่า กम्मนิ หุติยาถิ กุโต อยู่แล้ว (แต่) ท่านอาจารย์ ลงกตปัจจัยอันมีอักษรเป็นอนุพันธ์ ในกต ตุสาธนะ เพื่อให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยอุณาหิสสูตร เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น แม้ในภา วสาธนะและกัมมสาธนะ มีอาทิว่า ภาโต, สุตโต และ มิโต ท่านอาจารย์ฟังทำให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ได้ อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า นักศึกษา ฟังทำให้สำเร็จรูป อีกครั้ง แม้ด้วยกตปัจจัย อัน ประกอบด้วยอักษรเป็นอนุพันธ์ แม้ในภาวสาธนะ และกัมมสาธนะ มีอาทิว่า ภาโต, สุตโต และ มิโต จึงกล่าวสูตรว่า ภายาทีหิ ๆเปฯ จ กุโต

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวธิ ๒ บท สมุจจะยะ และวิสยิ ขยายความว่า หลังธาตุทั้งหลาย มีธาตุดังเป็นต้น และหลังธาตุทั้งหลายมีอาทิว่า มิท พุช และปุช ลงกตปัจจัย อันมีอักษรเป็นอนุพันธ์

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภาโต (กลัวแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภาโต ในอรรถแห่ง ภา ภาเย (ภา ธาตุในความหมายว่า “กลัว”) นี้ ลงกตปัจจัย อันมีอักษรเป็นอนุพันธ์ในกัมม สาธนะ ด้วยสูตรนี้ เพราะความที่แห่งสูตร อันท่านกล่าวว่า ภาวกम्मเมสุ กิจจกตกขตถา ลบกอักษรเป็น อนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า กวจิ ธาตุ เป็นต้น เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สุตโต (นอนแล้ว) ในอรรถแห่ง สุป สเย (สุป ธาตุในความหมายว่า “หลับ”) นี้ ลงกตปัจจัย อันมีอักษรเป็นอนุพันธ์ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโ จ ตามไปอยู่ เมื่อลบบัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ภูชา ฯเปฯ ทฺวิ จ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มิตโต (รักใคร่แล้ว) ในอรรถแห่ง มิต สีนเท (มิต ธาตุในความหมายว่า “เสนาหา”) นี้ เมื่อลงกตปัจจัย อันมีอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สมมโต (นับถือแล้ว) ในอรรถแห่ง มา มานเน (มา ธาตุในความหมายว่า “นับ”) นี้ เมื่อลงกตปัจจัย อันมีอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว ลบบัญชนะที่สุดธาตุ และทำรัสสะ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า สงกปิโต (ตำริด้วยดีแล้ว, อันบุคคลตั้งใจแล้ว) ในอรรถแห่ง สंपุพ กปป ตกฺกเน (กปป ธาตุในความหมายว่า “นึกคิด”) นี้ ลงกตปัจจัย อันมีอักษรเป็นอนุพันธ์ ลงอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า ยถาคม ฯเปฯ โร เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สมฺปาติโต (ให้ถึงแล้ว) ในอรรถแห่ง สंपุพ คฺมฺ คฺติมิหิ (คฺมฺ ธาตุในความหมายว่า “ไป” ลงสอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ เมื่อลงกตปัจจัย อันมีอักษรเป็นอนุพันธ์ ที่หะสระต้นธาตุ เป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้นเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า อวธาริต (ทรงไว้แล้ว) ในอรรถแห่ง อวฺพุพ ธรฺ ธรฺเณ (ธรฺ ธาตุในความหมายว่า “ทรงไว้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า พุทฺโธ (รู้แล้ว) ในอรรถแห่ง พุชฺ ภาเณ (พุชฺ ธาตุในความหมายว่า “รู้, เข้าใจ”), พุชฺ โปธเน (พุชฺ ธาตุในความหมายว่า “ให้รู้”), พุชฺ อวคฺมเน (พุชฺ ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ เมื่อลงกตปัจจัย อันมีอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว ลบกอักษรเป็นอนุพันธ์ เมื่อสูตรว่า สาส ฯเปฯ ฏฺโ จ ทำอาเทศปัจจัย เป็น ฐ ด้วยสูตรว่า ฐมฺภเหหิ ฐมา จ ทำอาเทศพยัญชนะตัวที่ ๔ เป็นทอักษร ด้วยสูตรว่า หจฺตฺตถานมนฺตานํ โท ฐ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า อิตโต (สาธยายแล้ว) ในอรรถแห่ง อิ อชฺฌายเน (อิ ธาตุในความหมายว่า “สาธยาย”), อิ คฺติมิหิ (อิ ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิทิตโต (รู้แล้ว) ในอรรถแห่ง วิท ภาเณ (วิท ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ตกฺกิตโต (ตรึกแล้ว) ในอรรถแห่ง ตกฺก วิตกฺกเน (ตกฺก ธาตุในความหมายว่า “ตรึกตรอง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปุชิต (บูชาแล้ว) ในอรรถแห่ง ปุช ปุชย (ปุช ชาติในความหมายว่า “บูชา”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อปจายิต (เคารพแล้ว) ในอรรถแห่ง อปปุพพ จย สนฺตานุชเนสฺ (จย ชาติในความหมายว่า “สืบทอด และบูชา” ลงอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มานิต (นับถือแล้ว) ในอรรถแห่ง มาน ปุชย (มาน ชาติในความหมายว่า “บูชา”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อปจิต (นอบน้อมแล้ว) ในอรรถแห่ง อปปุพพ จิ จเย (จิ ชาติในความหมายว่า “สั่งสม” ลงอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วนทิต (ไหว้แล้ว) ในอรรถแห่ง วนท อภิวนฺทเน (วนท ชาติในความหมายว่า “น้อมไหว้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สกการิต (สักการะแล้ว) ในอรรถแห่ง สกการ ปุชย (สกการ ชาติในความหมายว่า “บูชา”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๔๔-๒๑. สูตรนี้ว่า เวปฺ ๗เปฯ นิพฺพตเต (ลง ฤ, ตติม และ นิม ปัจจยฺหลัง เวปฺ, สี, ทว, วมุ, กร, ทา, ภู และ หุ ชาติเป็นต้นในอรรถว่า เป็นไป) อันท่านอาจารย์ ทำรูปสำเร็จให้สำเร็จอีกครั้ง ด้วยอุณาทิสูตร อันเป็่วิธีการกสูตรทั้งหลาย ตามที่กล่าวแล้ว เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า เวปฤ อันท่านอาจารย์ ให้สำเร็จอีกครั้ง ได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า เวปฤ อันนักศึกษา พึงให้สำเร็จอีกครั้ง แม้ด้วยการลงฤปัจจย ตติมปัจจย และนิมปัจจย ที่แสดงอรรถคือความสำเร็จ หลังเวปฺชาติ จึงกล่าวสูตรว่า เวปฺสี ๗เปฯ นิมา นิพฺพตเต

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วย อวธิ วิสยิ และวิสยะ ขยายความว่า หลังชาติทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ คือ เวปฺชาติ สีชาติ ทวชาติ วมุชาติ ฤชาติ ทาชาติ ภูชาติ และ หุชาติ ลงปัจจยทั้งหลาย เหล่านี้ คือ ฤปัจจย ตติมปัจจย และ นิมปัจจย ตามลำดับ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เวปฤ (โรคสัน) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เวปฤ ในอรรถแห่ง เวปฺ กมฺปน (เวปฺ ชาติในความหมายว่า “สันไหว”) นี้ ในเวลานัดจะว่า เวปน นิพฺพตฺตฺนติ (โรคเกิดจากความหนาวสัน) ลงฤปัจจย ด้วยสูตรนี้ หลังเวปฺชาติ ลงอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ชาติ เป็นต้น ลงสิวิภตฺติ เมื่อลบสิวิภตฺติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สยฤ (โรคบวม) ในอรรถแห่ง สี สเย (สี ชาติในความหมายว่า “นอน”) นี้ ในเวลานัดจะว่า สยเนน นิพฺพตฺตฺนติ (โรค บังเกิดแล้ว โดยอาการบวม) ลงฤปัจจย ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า อสฺ ๗เปฯ ริเต ตามไปอยู่ ทำวฺทฺติ ด้วยสูตรว่า อณฺเณสฺ จ ลงอักษร เป็นอาคม ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ชาติ

เป็นต้น ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า โอ อว สเร ทำอาเทศ เออักษร เป็นอวย ด้วยสูตรว่า เอ อย เมื่อลงสิวิวัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วมฤ (ของที่ถูกอาเจียน) ในอรรถแห่ง วมุ อุกุคิรณ (วมุ ชาติในความหมายว่า “อาเจียน”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กุตุติม (ของเทียม, ของปลอม) ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ชาติในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ลงตติมปัจจัย อาเทศกรธาตุ เป็นก ด้วยสูตรว่า กวจิ ชาติ เป็นต้น ลงสิวิวัตติเป็นต้น อาเทศสิวิวัตติ เป็นอ

อุทาหรณ์ว่า ทตุติม (วัตถุที่เกิด โดยการให้) ในอรรถแห่ง ทา ทาน (ทา ชาติในความหมายว่า “ให้”) นี้ ทำรัสสะอักษรรอนเป็นส่วนของทาธาตุ ด้วยสูตรว่า กวจิ ชาติ เป็นต้น ลงสิวิวัตติเป็นต้น อาเทศสิวิวัตติ เป็นอ

อุทาหรณ์ว่า โภตุติม (สิ่งที่เกิดขึ้นด้วยความเป็น) ในอรรถแห่ง ภู สตุตยา (ภู ชาติในความหมายว่า “เป็น”) นี้ ทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อดเณสุ จ

อุทาหรณ์ว่า โอหาวิม (เครื่องบวงสรวง) ในอรรถแห่ง อวพุพ หุ ทานาทนพยปทานสุ (หุ ชาติในความหมายว่า “ให้, บริโภค, บวงสรวง”) นี้ ในวจนัตถะว่า อวหวนน นิพพตตุนติ (บุญ ที่เกิดโดยการบวงสรวงนั้น) ลงณิมปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบนอักษร เป็นอนุพันธ์แล้ว ทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อสึ ๗เปฯ เต เมื่อสูตรว่า โอ อว สเร และ เอ อย ตามไปอยู่ เมื่อทำอาเทศ ด้วยสูตรว่า เต อาวาया การิตะ แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

วทันตยาจารย์ย่อมกล่าววว่า แท้จริง ปัจจัยทั้งหลาย ๓ ตัวเหล่านี้ ย่อมลงหลังจากธาตุทั้งหลายเท่านั้น เหมือนในอุทาหรณ์ว่า อดิตตยติ และกล่าวถึงสูตรนั้นไว้ เพราะความไม่มีลักษณะของโดยสภาวะ ด้วยสังคคาถาว่า

ธตวตถววจเกเนว ปัจเจเนน ปโยคโต

นามตตํ ปชิตวาน ธตुरुเปว ติฏฐเตติ^{๖๗} วุตตํ.

ศัพท์นามบางศัพท์ ละทิ้งความเป็นนามศัพท์สามารถ

ใช้แทนธาตุได้ เพราะประกอบกับปัจจัยที่แสดงอรรถของธาตุ

คำเป็นคานานี้ บัณชิต ฟังใคร่ครวญ เป็นพิเศษ เพราะความเป็นคำอันท่านกล่าวแล้วว่า บาทคาถาว่า ธตวตถววจเกเน ได้แก่ เพราะประกอบด้วยปัจจัยมีอายเป็นต้น อันเป็นไปในความหมาย

^{๖๗} เกทจินดา. คานานที่ ๓๒๒

แห่งจรธาตุ ที่ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า ในความหมายว่า สโฆ ปพพตมิว อตตานัง อจารตีติ (พระสงฆ์ ย่อมประพฤติตนหนักแน่นตั้งภูเขาคือ นามตติ ได้แก่ ปพพตศัพท์ คือ นามศัพท์มีปพพตศัพท์ เป็นต้น ละความเป็นนามศัพท์มีปพพตเป็นต้น คือ ความเป็นนามศัพท์มีปพพตศัพท์เป็นต้น และตั้งอยู่ในรูปของธาตุ คือในสภาวะของความเป็นธาตุเท่านั้น

อนึ่ง ในสูตรนี้ ท่านกล่าวถึงความที่เวปฺพธาตุ เป็นธาตุโดยสภาวะเท่านั้น แต่มิได้กล่าวถึงความที่นามศัพท์เป็นธาตุ เพาะประกอบกับปัจจัย คือ(อายุเป็นต้น) ท่านอาจารย์กล่าวไว้อย่างนี้ เพื่อแสดงความเป็นไปแห่งปัจจัยหลังธาตุ แม้ในความหมายว่าเกิด เพราะความที่ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่งการให้สำเร็จรูปอีกครั้งด้วยอุณาหิสฺสูตร จึงไม่ต้องใคร่ครวญ

๖๔๕-๖๒. สูตรนี้ว่า อุกโกเส นมฺหานิ (เมื่อมี น นิบาตเป็นบทอยู่ใกล้, ให้ลง อานิ ปัจจัย หลังธาตุในการแสดงการต่ำว่า) ออกมาจากปัจจัยวิธีการกสูตร ตามที่กล่าวมาแล้ว การออกมานั้น นักศึกษาทั้งหลาย พึงทราบโดยท่านอง(แห่งนัย)ตามที่กล่าวแล้ว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยวิสยาธาระ ภาวสัตตมี และวิสยิ ขยายความว่า เมื่อมีนิบาตประกอบอยู่ด้วย ย่อมลงอานิปัจจัยหลังธาตุ ในอรรถว่าการต่ำ อันท่านรู้อยู่

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา อคฺมานิ (ไม่ควรไป, สถานที่อันเจ้าไม่ควรไป) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อคฺมานิ ในอรรถแห่ง สอฺปาพุพ คฺมฺ-สฺปป คฺตฺมฺหิ (คฺมฺ สฺปป ธาตุในความหมายว่า “ไป” มี น นิบาต เป็นบทใกล้) นี้ ในวจนัตถะว่า น คฺมิตฺพุพฺ เต ชมฺม เทสฺนฺติ (แน่คนถ้อย สถานที่ อันเจ้าไม่ควรไป) ลงอานิปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ลงสิวิภตติ ในอรรถว่า น คฺมานิ ตั้งชื่อว่ากัมมธารยสมาส และ ตั้งเป็นกัมมธารยสมาส ตั้งเป็นยุตตถสมาส ตั้งชื่อเป็นอุภตฺตปฺปฺริสฺสมาส ทำอาเทศนอักษร เป็นอักษร ด้วยสูตรว่า อตฺตํ นสฺส ตปฺปฺริเส เมื่อลงสิวิภตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อฺกรานิ (ไม่ควรทำ) มีเพียงธาตุเท่านั้น ที่เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายของกศัพท์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๖๔๖-๖๓. สูตรนี้ว่า เอกาทิตฺ สกิสฺส กฺขตฺตุํ (ลง กฺขตฺตุ ปัจจัยในความหมายของ สกฺ หลังเอก ศัพท์เป็นต้น) นัยแห่งการออกมา พึงรู้ได้โดยง่าย ด้วยนัยที่กล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ การิ และกิริยะ ขยายความว่า หลังเอกศัพท์เป็นต้น อาเทศสกศัพท์ เป็นกฺขตฺตุ

อุทาหรณ์ว่า เอกกฺขตฺตุ (ครั้งหนึ่ง, ครั้งเดียว) ในความหมายว่า เอกสฺส สกฺินฺติ (ครั้งเดียว, วาระเดียว) เมื่อสูตรว่า นามานํ ฯเปฯ ตฺเถ, อุเถ ฯเปฯ สา ตามไปอยู่ ตั้งชื่อว่าอมาทิตฺปฺปฺริสฺสมาส

และตั้งเป็นอมาทิตปุริสสมาส ตั้งเป็นยุตัตถสสมาส และตั้งชื่อว่ายุตัตถสสมาส ลบวิภัติ ด้วยสูตรว่า
เตสฺ ๗เปฯ จ ลงสิวิภัติ ลบสิวิภัติ เมื่อทำอาเทศสก็ศัพท์ เป็น กษตตุ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียบ

๖๔๗-๖๔. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทศธาตุและปัจจัย ด้วยวิธีการกสูตรทั้งหลาย
ตามที่กล่าวแล้ว ด้วยประการฉะนี้ บัดนี้ เพื่อจะทำปฏิบาทิภศัพท์เท่านั้นให้สำเร็จอีกครั้ง ด้วยอุณา
สูตร จึงกล่าวสูตรว่า สุนสฺสนฺสโสนวานานุนนฺขุนานา (อาเทศ อุน ของ สุน เป็น โอน, วาน, อุวาน,
อุน, อุนข, อุณ, อา หรือ อาน)

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สุนสฺสนฺ แสดงอวยวาเปกขณฺฐี คำว่า อุนสฺสนฺ แสดงสัมพันธณฺฐีกาโร คำ
ว่า โอนวานานุนนฺขุนานา แสดงการียะ ขยายความว่า ย่อมมีการอาเทศ อุน อันเป็นส่วนย่อย นี้ คือ
สุน อันเป็นปฏิบาทิภศัพท์ เป็น โอน วาน อุวาน อุน อุนข อุณ อาณ และอา

อุทาหรณ์ว่า โสโณ (ผู้ฟัง, สุนัข) หลังสนศัพท์ เมื่อลงสิวิภัติแล้ว อาเทศอุนอันเป็น
ส่วนย่อยปฏิบาทิภศัพท์ คือ สุน เป็นโอน อาเทศสิวิภัติ เป็นโออักษร

อุทาหรณ์ว่า สวานโน (ผู้ฟัง, สุนัข) อาเทศอุน แห่งสุน เป็น วาน

อุทาหรณ์ว่า สวานโน (ผู้ฟัง, สุนัข) อาเทศอุน แห่งสุน เป็น อุวาน

อุทาหรณ์ว่า สุนโน (ผู้ฟัง, สุนัข) อาเทศอุน แห่งสุน เป็น อุน

อุทาหรณ์ว่า สุนโข (ผู้ฟัง, สุนัข) อาเทศอุน แห่งสุน เป็น อุนข

อุทาหรณ์ว่า สุนโร (ผู้ฟัง, สุนัข) อาเทศอุน แห่งสุน เป็น อุณา

อุทาหรณ์ว่า สาโณ (ผู้ฟัง, สุนัข) อาเทศอุน แห่งสุน เป็น อาณ

อุทาหรณ์ว่า สา (ผู้ฟัง, สุนัข) อาเทศอุน แห่งสุน เป็น อา อาเทศสิวิภัติ เป็นโออักษร

ก็ในอุทาหรณ์ว่า สา นี้ ลบสิวิภัติ ในสูตรนี้ ท่านอาจารย์ ย่อมใส่วากยะว่า สุนาติติ โสโณ
ในคัมภีร์กัจจายนปกรณ์ วากยะนั้น ไม่ถูกต้อง เพราะเหตุไร ? เพราะความที่ท่านทำอาเทศอุน อันเป็น
ที่สุด ปฏิบาทิภศัพท์เท่านั้น เป็นอร ในเพราะสิวิภัติหนีปลาย ด้วยสูตรนี้

ส่วนในคัมภีร์สัททนิติสูตรตมาลา ท่านตั้งสูตรไว้แล้วว่า สฺโณติสมา วา อุณาโท^{๖๘} (อีกนัย
หนึ่ง ปัจจัยทั้งหลายมีโอนเป็นต้น ย่อมลงหลังสุธาตุ) แล้วทำไว้ด้วยอำนาจนิปผันนบทว่า สุนาติติ
โสโณ เพราะความที่ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งปัจจัย

^{๖๘} นิติสูตร. สูตรที่ ๑๒๘๖

๖๔๘-๒๕. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทศอุณอันเป็นส่วนของสุนซึ่งเป็นปาฏิปิติก ศัพท์ เป็นโณณเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เพื่อจะทำอาเทศอย่างอื่น แห่งปาฏิปิติกศัพท์ อย่างอื่น จึงกล่าวสูตรว่า ตรุณสสุ สสุ จ (อาเทศ ตรุณ เป็น สสุ ได้บ้าง)

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยสัมพันธัญญีการี การิยะ และอนิยัมถะ ขยายความว่า ย่อมมี การอาเทศศัพท์อันเป็นส่วนของปาฏิปิติกศัพท์นี้ คือ ตรุณ เป็นสสุ

อุทาหรณ์ว่า สสุ เมื่อลงสิวิภัตติหลังตรุณศัพท์แล้ว ทำอาเทศเป็นสสุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบลสิ วิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๔๙-๒๖ แม้สูตรนี้ว่า ยุสสุสสุวานุนนา (อาเทศ อุ ของ ยุ เป็น อุ, อุวาน, อุน หรือ อุณ) ยังเป็นการอาเทศปาฏิปิติกศัพท์นั่นเอง

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวยงาเปกขฉัญญี สัมพันธัญญี และการิยะ ขยายความว่า ย่อมมี การอาเทศอุ ของ ยุ เป็น อุ, อุวาน, อุน หรือ อุณ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า युवा, युवान, युโน, युโน (พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว)

๖๕๐-๒๗. สูตรนี้ว่า กाले वदतमानाति ते ण्वातो (เมื่อปรากฏปัจจุบันกาลและอดีตกาล ลง ณ ปัจจัยเป็นต้นหลังธาตุ) ออกมาจากวิธีการกสูตรทั้งหลาย ทั้งปวง โดยนัยที่กล่าวแล้ว นัยแห่ง การออกมานั้น พึงรู้ได้ง่ายโดยนัยที่กล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยภาวสัทตมี ตัพพิเสสนะ และวิสยี่ ขยายความว่า เมื่อปรากฏ ปัจจุบันกาลและอดีตกาล ลง ณ यु และตुปัจจัย(หลังธาตุ)

อุทาหรณ์ว่า การุ (ทำอยู่, ผู้ทำแล้ว) ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในวณัตถะว่า อกาสิ กโรตีติ (ได้ทำแล้ว จะทำ) ลงณปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบลณอนุพันธ์ และทำวุทธิเป็นต้นแล้ว ลงสิวิภัตติเป็นต้น ลบลสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า วายุ (พัดอยู่, ธรรมชาติที่พัดแล้ว) ในอรรถแห่ง वा कतिคนธเนส (วา ธาตุในความหมายว่า “ไป และตม”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ เมื่อลงยุปัจจัยแล้ว ลงสิวิภัตติเป็นต้น ลบลสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า ภูติ (สิ่งที่กำลังเป็นอยู่, สิ่งที่เป็นแล้ว) ในอรรถแห่ง ภู स्तदाय (ภู ธาตุในความหมายว่า “เป็น”) นี้ เมื่อลงตปัจจัยแล้ว ลงสิวิภัตติเป็นต้น อาเทศสิวิภัตติ เป็นอ

๖๕๑-๒๘. สูตรนี้ว่า ภาวิससि १पे१ णिचिण् (เมื่อปรากฏอนาคตกาล ลง णि ปัจจัยและ णिณ ปัจจัยหลัง คมฺ ธาตุเป็นต้น) ออกมาจากสูตรว่า तससिลา १पे१ वि ज न्यแห่งการออกมานั้น พึงรู้ได้ง่าย โดยนัยที่กล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท ขยายความว่า ลงปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ณี และ ฆิณฺ หลังธาตุทั้งหลาย มีคฺมฺธาตุเป็นต้น อนาคตกาล กาลศัพท์ ตามมาปากฎในสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คามี (ผู้มีปกติจักไป) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คามี ในอรรถแห่ง คฺมฺ-สฺปฺ คติมติ (คฺมฺ สฺปฺ ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ในวจนัตถะว่า आयตี คมนํ สीलํ ยสฺสาติ (การไปในอนาคตของบุคคลใดมีอยู่เป็นปกติ) ลงณีปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบนอักษร เป็นอนุพันธ์และทำวृทธิแล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้น แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภาซี (ผู้จักช่องเสพ) ในอรรถแห่ง ภาชฺ เสวयी (ภาชฺ ธาตุในความหมายว่า “ช่องเสพ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปสฺสาวี (ผู้จักไหลออก) ในอรรถแห่ง ปฺปฺพฺพฺ สุ สฺวเน (สุ ธาตุในความหมายว่า “ฟัง” ลงอุปสัค เป็นบทหน้า) สุ อภิสเว (สุ ธาตุในความหมายว่า “เปล่ง” ลงอุปสัค เป็นบทหน้า) สุ ปาณคพฺภวิโมจเน (สุ ธาตุในความหมายว่า “ให้กำเนิดบุตร” ลงอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ลงณี ปัจจัย เมื่อลบนอักษรเป็นอนุพันธ์และทำวृทธิแล้ว เมื่อสูตรว่า โอ อว ๆเปฯ เร และ เอ อย ตามไปอยู่ อาเทสโออักษร เป็นอาว ด้วยสูตรว่า เต อาวยา การิเต เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปฏฺจายี (ผู้จักดำรงอยู่) ในอรรถแห่ง ปฺปฺพฺพฺ ฐา คตินิวตฺติมติ (ฐา ธาตุในความหมายว่า “ห้ามการเดิน, ยืน” ลงอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า आयตี ปฏฺจानํ สीलํ ยสฺสาติ (การดำรงอยู่ของบุคคลใดย่อมมีเป็นปกติต่อไป) ลงณีปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบนอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น ลบนอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า เตสํ ๆเปฯ ปี เมื่อสูตรว่า ฌมฺหิ ๆเปฯ ๆ ฌสฺ ตามไปอยู่ ทำอาเทสอาอักษรเป็นอาย ด้วยสูตรว่า อากา ๆเปฯ โย เมื่อสูตรว่า ปรเทว ๆเปฯ เน ตามไปอยู่ เมื่อทำสทิสเทวภาวะ ของจอักษร ด้วยสูตรว่า วฺคฺเค ๆเปฯ มา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็แล ในอุทาหรณ์นี้ ท่านไม่ลงปัจจัยเท่านั้น ท่านกล่าวถึงวิธีของฉินฺปัจจัย อีกครั้ง เพื่อให้รู้ถึงความที่ปัจจัยทั้งหลายเป็นธรรมชาติวิจิตร ในการให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยอุณาทีสูตร

๖๕๒-๖๕๙. สูตรนี้ว่า กิริยายํ ฌนฺตฺโว (เมื่อมีกิริยาปรากฏอยู่ให้ลง ฌนฺ ปัจจัยและ ตฺ ปัจจัย หลังธาตุในอนาคตกาล) นัยแห่งออกมา เป็นเช่นกับที่กล่าวไว้แล้ว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอาธารสัดตฺมี และวิสยิ ขยายความว่า เพราะการตามมาของกาล ศัพท์ เมื่อกิริยาในอนาคตกาล อันท่านรู้อยู่ ลงปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ฌนฺปัจจัย และตฺปัจจัย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า การโก (ผู้กำลังจะไปทำ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า การโก ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในวจนัตถะว่า กริสฺสํ วชฺตีติ

(ผู้จักกระทำย่อมนไป) เมื่อสูตรว่า กาละ ฯเปฯ ทโย, ภวิสสติ ฯเปฯ ฆิณ ตามไปอยู่ เมื่อลงณุปัจจัย ใน การมองหากริยาบทว่า วชติ ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทศ เป็นอก และทำวุทธิแล้ว ลงสิวิภัตติเป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า ฤคตา (ผู้กำลังจะไปกิน) ในอรรถแห่ง ฤช ปาลนพยวทรณสุ (ฤช ชาติใน ความหมายว่า “คุ่มครอง และบริโภคน”) นี้ ในเวลานั้นถะว่า ฤชชิสส์ วชตีติ (จักกินย่อมนไป) ลงตูปัจจัย เมื่อสูตรว่า สาส ฯเปฯ รมุโจ จ ตามไปอยู่ เมื่อลบบพยัญชนะที่สุดธาตุและทำเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ฤชา ฯเปฯ จ ทำอาเทศอาเทศสระที่สุดแห่งฤคตศัพท์ เป็นอาอักษร และลงสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สตฤ ฯเปฯ โลโป จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๕๓-๓๐. สูตรนี้ว่า ภาววาจิมหิ จตฺตถิ (ลงจตฺตถิวิภัตติในศัพท์ที่แสดงกริยาเมื่อรู้อนาคต กาลอยู่) ออกมาจากสูตรว่า สมปทานะ จตฺตถิ เมื่อมีรูปสำเร็จแล้ว ทานอาจารย์กล่าวสูตรนี้ เพื่อให้ สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยอุณาทีสูตร

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอาธรรสัทตมี และวิสยิ ขยายความว่า เมื่ออนาคตกาลอันท่าน รู้อยู่ ลงจตฺตถิวิภัตติในศัพท์ที่แสดงกริยา อนึ่งคำว่า ภาวุ หมายถึงความหมายของธาตุ อันไม่เจือปน กับด้วยสุทธการกะทั้งหลาย

อุทาหรณ์ว่า ปากาย (ย่อมนไปเพื่อหุง) ในอรรถแห่งธาตุทั้งสองนี้ ธาตุใดธาตุหนึ่งว่า ปจ ปา เก (ปจ ชาติในความหมายว่า “หุง”) ปจ พยตติกรณ (ทำให้ปรากฏ) ในเวลานั้นถะว่า ปากาย วชตีติ (ย่อมนไปเพื่อหุง) ทำอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นอกอักษร ด้วยสูตรว่า สจขานํ ฯเปฯ พนเธติ วา หรือ กคา ฯเปฯ นั ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว อาศยสูตรติดกัยไม่มีระหว่าง ลงจตฺตถิ วิภัตติเอกวจนะ ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า อโต เนน และ สมาสมีนํ วา ตามไป ทำอาเทศจตฺตถิวิภัตติ เอกวจนะ เป็นอาย ด้วยสูตรว่า อาย ฯเปฯ สส ตฺ เมื่อลบบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลังเป็น ต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โภคาย (ย่อมนไปเพื่อบริโภคน) ในอรรถแห่ง ฤช ปาลนพยวทรณสุ (ฤช ชาติใน ความหมายว่า “คุ่มครอง และบริโภคน”) นี้ มีเพียงการทำอาเทศชอักษร เป็นต่ออักษรเท่านั้น เป็นข้อ แยกต่าง

อุทาหรณ์ว่า นจฺจาย (ย่อมนไปเพื่อการพ้อนรำ) ในอรรถแห่งธาตุทั้งสามนี้ ธาตุใดธาตุหนึ่ง ว่า นจฺ นติมหิ, นจฺ คตตวิกเขเป, นจฺ คตตวินาเม (นจฺ ชาติในความหมายว่า “น้อมกาย”) เมื่อสูตรว่า ภาว ฯเปฯ นียา ตามไป เมื่อลง ณฺยปัจจัย ด้วยสูตรว่า โณย จ ลบบอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว ครั้นนำ พยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ทำอาเทศยอักษร เป็นจอักษร ด้วยสูตรว่า ยวตฺ ฯเปฯ รตตฺ ทำเทวภาวะ ลงจตฺตถิวิภัตติเอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำอาเทศจตฺตถิวิภัตติเอกวจนะ นั้น เป็นอาย โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๕๔-๓๑. สูตรนี้ว่า กมฺมนิ โณ (เมื่อมีบทกัมมเป็นอุปบท ให้ลง ณ ปัจจัยหลังธาตุในอนาคตกาล) นัยแห่งการออกมา พึงทราบโดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้ว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย ภาวสัทตมี และวิสยี้ ขยายความว่า เมื่อมีบทกัมมเป็นอุปบท หลังธาตุ ลงณปัจจัย ในกิริยาที่เป็นอนาคตกาลซึ่งปรากฏอยู่

อุทาหรณ์ว่า นครกาโร (ผู้จักสร้างพระนครย่อมนไป) ในอรรถแห่ง นครสทฺหุอุปบท กร กรณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ” มีนครศัพท์ เป็นบทใกล้เคียง) นี้ ในเวลานัดจะว่า นคร กริสสนตติ (ผู้ใดจักสร้างเมือง) เมื่อสูตรว่า กาลे वदतमाना ँपेा थोे และ ภาวิสฺสตี ँपेा ณีฉินฺตามไปอยู่ เมื่อลงณปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลงณอักษรเป็นอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ลาโว (ผู้จักเกี่ยวข้าวสาธีย่อมไป) ในอรรถแห่ง ลู ฉเทน (ลู ธาตุในความหมายว่า “ตัด”) นี้ เมื่อลงณปัจจัยแล้ว ทำวุทธิแล้ว เมื่อสูตรว่า โอ อว สเร และ เอ อย ตามไปอยู่ ทำอาเทศโออักษร เป็นอาว ด้วยสูตรว่า เต อาวया कारिते ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วาโป (ผู้จักหว่านพืชย่อมนไป) ในอรรถแห่ง วป พืชสนदान (วป ธาตุในความหมายว่า “หว่านพืช”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทานทาโย (ผู้จักให้ทานย่อมนไป) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สินฺธุปาโย (ผู้จักตีม่น้ำในแม่น้ำสินธุย่อมนไป) ในอรรถแห่ง ปา ปาเน (ปา ธาตุในความหมายว่า “ตีม”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ ในอุทาหรณ์ทั้งสองส่วนสุดหลัง มีเพียงเมื่อสูตรว่า ฌมฺหิ रणखसस ँपेा सु ตามไปอยู่ ทำอาเทศอาอักษร เป็นอาย ด้วยสูตรว่า आकरणदानमायो तेांनं เป็นข้อแตกต่าง

๖๕๕-๓๒. สูตรนี้ว่า เสเส สสันตุमानานา (เมื่อมีกัมมเป็นบทใกล้เคียง ให้ลง สสํ, นตุ, มาน และ อาน ปัจจัยหลังธาตุในอรรถที่ยังไม่เสร็จสิ้นในอนาคตกาล) นัยแห่งการออกมาของสูตร มีนัยที่กล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี้ ขยายความว่า ในอรรถนี้ คือ เสส หมายถึง เมื่อมีกัมมบทเป็นบทใกล้เคียง ในอนาคตกาลที่ปรากฏอยู่ ลงปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ สสํ นตุ มาน และ อาน อนึ่ง ในสูตรนี้ ที่ชื่อว่า เสสตัดะ ได้แก่ ความหมายของกิริยาที่ยังไม่ได้ทำ ซึ่งยังมีเหลือ

อุทาหรณ์ว่า กริสส์ (ผู้จักกระทำการงาน[ที่เหลือ]ย่อมนไป) ในอรรถแห่ง กร กรณ (กร ธาตุ ในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในวจนัตถะว่า กริสสนติ (จักกระทำการงาน[ที่เหลือ]) เมื่อสูตรว่า กาเล วตตมานา ฯเปฯ ทโย, ภวิสสติ ฯเปฯ ฉินฺ และ กมมฺนิ โณ ตามไปอยู่ ลงสส์ปัจจย ด้วยสูตรนี้ ลงอิ อักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถา ฯเปฯ โร เมื่อลงสิวิภัตติ ลบสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กโรนโต (ผู้จักทำการงาน ย่อมไป) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั้นนึ่งเทียว ลงนตุปัจจย ด้วยสูตรนี้ ลงอิวิภัตติปัจจย ด้วยสูตรว่า ตนาทิ ฯเปฯ รา ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระ หลังแล้ว ลงสิวิภัตติเป็นต้น เมื่อสูตรว่า ปญจาทีนฺมตฺตํ และ นตุสฺสนโต โยสุ จ ตามไปอยู่ ทาเทสอุ อักษรที่นตุปัจจย เป็นอักษร ด้วยสูตรว่า สิมฺหิ วา เมื่อลงสิวิภัตติเปแนต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กุรุมาโน (ผู้จักทำการงาน ย่อมไป) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั้นนึ่งเทียว ลงมาน ปัจจย ลงอิปัจจย ทำอาเทสอิอักษรเป็นอุอักษร ด้วยสูตรว่า อุตฺตโมกาโร เพราะอาศัยการอาเทสนั้น ทำอาเทสอุอักษรเป็นอุ ด้วยสูตรว่า กรสฺสกาโร จ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กราโน (ผู้จักทำการงาน ย่อมไป) เมื่อบังอานปัจจยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภูณฺชนโต (ผู้จักบริโภคอาหารย่อมนไป) ในอรรถแห่ง ภูช ปาสนพยวหฺรณฺสฺ (ภูช ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง และบริโภค”) นี้ ลงนตุปัจจย ลงนคคหิตอาคมต้นธาตุ และลงอ ปัจจย ด้วยสูตรว่า รุธาทีโต ฯเปฯ ปุพฺพญจ เมื่อทำความที่นคคหิต เป็นวัคคันตะ เมื่อลงสิวิภัตติเป็น ต้น เมื่อทำอาเทสนตุปัจจย เป็นอแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภูณฺชาโน (ผู้จักบริโภคอาหารย่อมนไป) มีเพียงการลงอานปัจจยเท่านั้น เป็นข้อ แยกต่าง

ในอุทาหรณ์มีอาทิวาว่า ขาทิสฺสํ, ขาหนฺโต (ผู้จักเคี้ยวของเคี้ยวย่อมนไป) มีเพียงการลงอ ปัจจย ด้วยสูตรว่า ภูวาทีโต อ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า จริสฺสํ (ผู้จักเที่ยวไปสู่หนทาง ย่อมไป) ในอรรถแห่ง จร คติภฺกฺชเนฺสฺ (จร ธาตุ ในความหมายว่า ไป และบริโภค) นี้ ในเพราะสส์ปัจจย ลงอิอักษรเป็นอาคม ลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า จรฺนโต (ผู้จักเที่ยวไปสู่หนทาง ย่อมไป) เป็นเช่นกับที่กล่าวแล้วนั้นแหละ

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ภิกฺขิสฺสํ (ผู้จักเที่ยวขอภิกษา) ในอรรถแห่ง ภิกฺช ยาจเน (ภิกฺช ธาตุในความหมายว่า “ขอ”) นี้ มีเพียงธาตุเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๖๕๖-๓๓. สูตรนี้ว่า ฉทาทีหิ ตฺตรณฺ (ลง ต และ ตรณฺ ปัจจยหลัง ฉท ธาตุเป็นต้น) อัน ท่านอาจารย์ กล่าวไว้แล้ว เพื่อให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยอุณาวิสฺสฺ (และ) กล่าวไว้โดยการผูกติดบท

หลังว่า ต ตรณ อนึ่ง ฌอักษรในสูตรนี้ ย่อมทำวุทธิได้ในบางอุทาหรณ์ ย่อมทำวุทธิไม่ได้ในบางอุทาหรณ์ เพราะธาตุนั้นอยู่ในขณาทิคณะ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสย ขยายความว่า หลังธาตุทั้งหลายเหล่านี้ คือ ฉท-จิตติ-สุ-นิ-วิท-ปท-ตญ-ยต-อท-มท-ยช-วตุ-มิท-มา-ปุ-กล-วร-เวปุ-คฺป และ ทา ลงปัจจยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ต ตรณ ได้ตามความเหมาะสม (คล้ายตามพุทธพจน์)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ฉตฺ (ร่ม) กับบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ฉตฺ ในอรรถแห่ง ฉท สวรรณ (ฉท ธาตุในความหมายว่า “ปิดกั้น”) นี้ ในวจนัตถะว่า อาตปฺ ฉาเทตติ (สิ่งที่ปิดกั้นแตก) ลงตปัจจย ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศอักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นตอักษร ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า โท ธสฺ จ หรือ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ลงสิวิภตติ ทำอาเทศสิวิภตติ เป็น อํ ด้วยสูตรว่า สี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฉตฺ ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเอง เมื่อลงตรณปัจจย มีเพียงการลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า การิตานํ ฯเปฯ โลปํ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ไม่ต้องทำวุทธิ เพราะเป็นธาตุอยู่ในขณาทิคณะ

อุทาหรณ์ว่า จิตฺ, จิตฺ (จิต, ธรรมชาติคิด) ในอรรถแห่ง จิติ จินตาย (จิติ ธาตุในความหมายว่า “คิด”) ลบสระที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า ธาตุสฺนโต ฯเปฯ สฺส ลงตปัจจยด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ลงสิวิภตติ ทำอาเทศสิวิภตติ เป็น อํ ลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ที่ตรณปัจจย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลบทอักษรด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ ลงสิวิภตติ และ ทำอาเทศสิวิภตติ เป็น อํ

แต่ในคัมภีร์ปทรูปสทธิ ท่านกล่าวไว้แล้วว่า คำว่า จิตฺ ได้แก่ จินตธาตุ ลงตปัจจย อาเทศอักษรอันเป็นพยัญชนะสังโยค เป็นนิกคหิต ด้วยสูตรว่า นิกคหิต ฯเปฯ โน ทำเทวภาวะตอักษร ลบนิกคหิต ด้วยสูตรว่า พฺยณฺชน จ

อุทาหรณ์ว่า สุตฺ (พระสูตร) หลังสุธาตุ ลงตปัจจย ในวจนัตถะว่า อตเถ อภิสวสฺติ (ย่อมหลังประโยชน์ทั้งหลาย) ทำเทวภาวะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว

ในอุทาหรณ์ว่า สุตฺ นี้ ลงตรณปัจจย เมื่อลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เนตฺ (นัยน์ตา) นี้ธาตุ ในความหมายว่านำไป หรือ ถึง, บรรลุ ลงตปัจจย ทำเทวภาวะ ทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อญฺเณสุ จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ ลงตรณปัจจย เมื่อลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า การิตานํ ฯเปฯ โลปํ แล้ว เมื่อทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อสโยคนตสฺส ฯเปฯ ริเต เพราะความที่ตรณปัจจย เป็นปัจจยที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปวิตต์ (สิ่งที่สะอาด) ในอรรถแห่ง ปปุพพ วิท ปวิตเต (วิท ชาติในความหมายว่า “เป็นมงคล” ลงอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ลงตปัจจย ทำอาเทศอักษร เป็นต่ออักษรโดยนัยที่กล่าวแล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงลงตรณปัจจยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อีกนัยหนึ่ง ในอรรถแห่ง ปุ ปวเน (ปุ ชาติในความหมายว่า “ชำระให้สะอาด”) นี้ ลงตปัจจย และตรณปัจจย หลังปุชาติ ลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร ในมติแรกทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อญเณสุ จ ในมตินอกนี้ ทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อสโยคนตสสุ ฯเปฯ เต เมื่อทำอาเทศอิอักษรเป็นอว ด้วยสูตรว่า โอ อว สเร แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปตต์ (บาตร, ใบไม้) ปท ชาติในความหมายว่า “ไป” ลงตปัจจย เมื่ออาเทศอักษร เป็นต่ออักษร ด้วยสูตรว่า กวจิ ชาติ เป็นต้น แล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ตนตต์, ตนตฺร (เส้นด้าย) ในอรรถแห่ง ตนุ วิตถาเร (ตนุ ชาติในความหมายว่า “แผ่ออก”) นี้ ลงตปัจจย และตรณปัจจย นำนอักษรสู่สระหลัง เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ยตต์, ยตฺร (ความเพียร) ในอรรถแห่ง ยต ยตเน (ยต ชาติในความหมายว่า “พยายาม”) นี้ ในมติแรก นำพยัญชนะสู่สระหลัง ในมตินอกนี้ เมื่อลบตอักษร ด้วยสูตรว่า กวจิ ชาติ เป็นต้นแล้ว ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อตต์ (ผู้บริโภค) ในอรรถแห่ง อท ภกขเน (ผู้บริโภค) นี้ ทำอาเทศอักษร เป็นต่ออักษร ลงสิวิภัตติ อาเทวเป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า สยา จ

อุทาหรณ์ว่า มตต์ (ความมัวเมา) ในอรรถแห่ง มท อุมมาเท (มท ชาติในความหมายว่า “มีนเมา”) ทำอาเทศอักษร เป็นต่ออักษร

อุทาหรณ์ว่า โยตต์ (เชือก) ในอรรถแห่ง ยฺช โยเค (ยฺช ชาติในความหมายว่า “ประกอบ”) นี้ เมื่อลงตปัจจย ลบชอักษร เพราะความเป็นภุชชาติเป็นต้น ทำเทวภาวะต่ออักษร

อุทาหรณ์ว่า โยตฺร (เชือก) ลบตอักษร ด้วยสูตรว่า กวจิ ชาติ เป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า วตต์, วตฺร (วัตรปฏิบัติ) ในอรรถแห่ง วตุ วตตเน (วตุ ชาติในความหมายว่า “ปฏิบัติ”), วตุ อวารณคตีสฺ (วตุ ชาติในความหมายว่า “ปิดกั้น, และไป”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มิตต์, มิตฺร (มิตร, สหาย) ในอรรถแห่ง มิท สินเเท (มิท ชาติในความหมายว่า “เสนาหา”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มตตา, มตตรี (มาตรา) ในอรรถแห่ง มา ปริมาณ (มา ชาติในความหมายว่า “นับจำนวน”) ทำรัสสะ ด้วยสูตรว่า กวจิ ชาติ เป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า ปุตโต, ปุโตร (ลูกชาย) ปุ ชาติ ชาติในความหมายว่า “ชำระให้สะอาด”

อุทาหรณ์ว่า กลตติ, กลตรี (ภริยา) กล ชาติในความหมายว่า “นับ”

อุทาหรณ์ว่า วรตติ, วรตรี (เชือกหนัง) วร ชาติในความหมายว่า “สำรวม” พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เวตติ, เวตรี (หว่าน) เวปุ ชาติในความหมายว่า “สั้นไหว”

อุทาหรณ์ว่า คุตติ, คุตรี (การคุ้มครอง) คุป ชาติในความหมายว่า “คุ้มครอง, ป้องกัน” ลบพยัญชนะที่สุดชาติ และทำเทวภาวะ ในอุทาหรณ์หลัง ลบพยัญชนะที่สุดชาติ ด้วยสูตรว่า กวจิ ชาติ เป็นต้น

ในอุทาหรณ์ว่า คตติ, คตรี (ร่างกาย) นี้ มีเพียงการอาเทศอักษร เป็นอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ทาตติ, ทาตรี (เสียว) ในอรรถแห่ง ทา อวณฺชน (ทา ชาติในความหมายว่า “ตัดให้เป็นท่อน”) มีเพียงการลงตปัจจัย และทำเทวภาวะต่ออักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๖๕๗-๓๔. สูตรนี้ว่า วทาทิธิ ณิตโต คณ (เมื่อมีหมู่ปรากฏอยู่ ลง ณิตต ปัจจัยหลัง วท ชาติเป็นต้น) นับแห่งการออกมา พึงรู้ได้โดยง่าย โดยทำนองที่กล่าวแล้วเที่ยว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ วิวียี และวิสยะ

อุทาหรณ์ว่า วาทิตติ (หมู่ของคนตรี) ในอรรถแห่ง วท พยตฺติย วาจาญ (วท ชาติในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ ในเวลานัดจะว่า วทิตาน คณติ (หมู่ของคนตรี) ลงณิตตปัจจัย เมื่อลบอักษรเป็นอนุพันธ์ และทำวृทธิแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า จาริตติ (จาริตตศีล, กองแห่งศีลอันเป็นข้อควรประพฤติ) ในอรรถแห่ง จร คติภกฺขเนสฺ (จร ชาติในความหมายว่า “ไป และบริโภคน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วาริตติ (กองแห่งศีลอันเป็นข้อห้าม) ในอรรถแห่ง วร อวารณ (วร ชาติในความหมายว่า “ปิดกั้น”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๕๘-๓๕. สูตรนี้ว่า มิทาทิธิ ตติติโย.

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี่

อุทาหรณ์ว่า เมตติ (ความเมตตา) มีท สีนเห (มีท ชาติในความหมายว่า “รักใคร่”) ลงตติ ปัจจัย ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ชาติ เป็นต้น วุทธิ ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ

อุทาหรณ์ว่า ปตติ (ทหารราบ) ในอรรถแห่ง ปท คติมิหิ (ปท ชาติในความหมายว่า “ไป”) นี้ พิงทราบรมรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รตติ (กลางคืน) ในอรรถแห่ง รนฺช ราเค (รนฺช ชาติในความหมายว่า “กำหนด”) นี้ ลงตติปัจจัย ลบพยัญชนะพร้อมสังโยค โดยนัยที่กล่าวแล้ว

อุทาหรณ์ว่า ตนฺติ (พระบาลี) ในอรรถแห่ง ตนฺ วิตถาเร (ตฺน ชาติในความหมายว่า “แผ่ ออก”) นี้ ลงตติปัจจัย ลงสิวิภัตติ ลบสิวิภัตติ

๖๕๙-๓๖. สูตรนี้ว่า อฺสุรฺนฺชทำสนํ ทิสฺส ททโธ ฌจฺ จ (ในบรรดา อฺสุ, รนฺช และ ทิส ชาติ อาเทศ ทิส ชาติเป็น ททฒ และลง ฌ และ จ ปัจจัย[หลัง อฺสุ และ รนฺช ชาติตามลำดับ])

สูตรนี้มี ๕ บท แสดงด้วยนิทธารณฉฺฉฐี นิทธารณียการี การิยะ วิสยิ และสัมปินฺชนะ ขยายความว่า บรรดาธาตุทั้งหลายเหล่านี้ คือ อฺสุ รนฺช และ ทิส อาเทศทิสศัพทํ เป็นททฒ และลง ปัจจัยเหล่านี้ คือ ฌจ

อุทาหรณ์ว่า อฺทฺโธ (ความเร่าร้อน) ในอรรถแห่ง อฺสุ ทาเห (อฺสุ ชาติในความหมายว่า “เผา”) นี้ ลงตติปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ชาติ เป็นต้น เมื่อสูตรว่า ปร ๗เปฯ จาเน ตามไป ทำอสทิสเทวภาวะหน้าฉอักษรอันเป็นอักษรตัวที่ ๔ ด้วยสูตรว่า วคเค ๗เปฯ มา ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พิงทราบรมรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รฺภูจฺ (แคว้น,ประเทศ) ในอรรถแห่ง รนฺช ราเค (รนฺช ชาติในความหมายว่า “กำหนด”) นี้ ลงปัจจัย ลบพยัญชนะพร้อมทั้งพยัญชนะสังโยค ทำอสทิสเทวภาวะหน้าฉอักษรอันเป็น อักษรตัวที่ ๒ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พิงทราบรมรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ททโธ (ผู้ถูกผูกมัด) ในอรรถแห่ง ทิส ทิสเน (ทิส ชาติในความหมายว่า “กัด ต่อย”) นี้ ลงกฺวิปัจจัย ด้วยสูตรว่า กฺวิ จ อาเทศทิส เป็นททฒ ด้วยสูตรนี้ ลบกฺวิปัจจัย ลงสิวิภัตติ

๖๖๐-๓๗. สูตรนี้ว่า สุวฺสานมฺวฺสานมโต โถ จ (อาเทศ อฺ, อฺ และ อส ของ สุ, วฺ และ อส ชาติเป็น อต และลง ถ ปัจจัย)

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า สุวฺสานํ แสดงสัมพันธฉฺฉฐี คำว่า อฺวฺสานํ แสดงสัมพันธฉฺฉฐีการี คำว่า อโต แสดงการิยะ คำว่า โถ แสดงวิสยิ คำว่า จ แสดงสัมปินฺชนะ ขยายความว่า อาเทศอฺ อฺ อส ของธาตุทั้งหลาย เหล่านี้ คือ สุ วฺ และ อส เป็นอต และลงถปัจจัย

อุทาหรณ์ว่า สดถ์ (ศาสตรา) ในอรรถแห่ง สู หีสาย (สู ชาติในความหมายว่า “เปียดเปียน”) ลงถปัจจย และอาเทศอักษร เป็นอต ด้วยสูตรนี้ ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า วตถ์ (ผ้า) ในอรรถว่า วุ สัวรรณ (วุ ชาติในความหมายว่า “สำรวม”) นี้ ลงถปัจจย และอาเทศอักษร เป็นอต ด้วยสูตรนี้ ลงสิวิภัตติ

๖๖๑-๓๘. สูตรนี้ว่า รนชุทาทิหิ ธทิตทททริรา กุจจิ ชทโลโป จ (ลง ธ, ท, อิทท, ก และ อิริปัจจยหลัง รนช, อุทิ ชาติเป็นต้น และลบ ช และ ท ในบางแห่ง)

สูตรนี้มี ๕ บท แสดงด้วยอวธิ วิวयी กุจจถถะ การิยะ และสัมปินทนะ ขยายความว่า ลงถปัจจยทั้งหลาย คือ ธ ท อิทท ก และอิริ หลังชาติทั้งหลาย มีอาทิวา รนชุ และ ทา ลบช และท พยัญชนะที่สุดชาติได้บ้าง ย่อมให้สำเร็จรูปอีกครั้ง

อุทาหรณ์ว่า รนถ์ (รู, ช่อง) ในอรรถแห่ง รนช ราเค (รนช ชาติในความหมายว่า “กำหนด”) นี้ ลงถปัจจย และลบนชอักษร ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า สมุทโท (สมุทร) ในอรรถแห่ง สंपุท อุทิ ปเวสนเกลทนเขปเนสุ (อุทิ ชาติในความหมายว่า “ไหล และเปียกชุ่ม” ลง ส์ อุปสรรคเป็นบทหน้า) ลง ท ปัจจย ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ลงสิวิภัตติ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า จนุโท (ดวงจันทร์) ในอรรถแห่ง จทิ อิจฉานตีสู (จทิ ชาติในความหมายว่า “ต้องการ และชอบใจ”) เมื่อลงมปัจจย ด้วยสูตรนี้แล้ว เมื่อทำอาเทศอักษร เป็นนอักษร ด้วยสูตรว่า วช ๗เปฯ ชุชนเต แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มนุโท (น้อย, คนมีปัญญาทึบ) ในอรรถแห่ง มทิ หาเส (มทิ ชาติในความหมายว่า “ร่าเริง”) เมื่อทำอาเทศอักษร เป็นนอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชุทโท (ผู้ยากไร้) ในอรรถแห่ง ชุทท ปิปาสาย (ชุทท ชาติในความหมายว่า “กระหาย”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฉิทโท (รู, ช่อง) ในอรรถแห่ง ฉิทิ ทวิธากรณ (ฉิทิ ชาติในความหมายว่า “ผ่าเป็นสองส่วน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รุทโท (รุทเทพ, พระมเหศวร, คนดุร้าย) ในอรรถแห่ง รุทิ หีสาย (รุทิ ชาติในความหมายว่า “เปียดเปียน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ อีกนัยหนึ่ง รุส โทเส (รุส ชาติในความหมายว่า “โกรธเคือง”)

อุทาหรณ์ว่า ทลิตโท (คนยากไร้, ยาก) ในอรรถแห่ง ทล ทลคติมฺหิ (ทล ชาติในความหมายว่า “ถึงความลำบาก”) นี้ ลงกปัจจัย

อุทาหรณ์ว่า สุกกั (ขาว, แห้ง, น้ำอสุจิ) ในอรรถแห่ง สุก โสสเน (สุก ชาติในความหมายว่า “เหี่ยวแห้ง”) นี้ ลงกปัจจัย อาเทสอักษร เป็นกอักษร ด้วยนิปาตนสูตร

อุทาหรณ์ว่า โสโก (ความเศร้าโศก) ในอรรถแห่ง สุก โสเก (สุก ชาติในความหมายว่า “เศร้าโศก”) ลงกปัจจัย ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ

อุทาหรณ์ว่า วกกั (ม้า) ในอรรถแห่ง วจ วียตติย วาจายั (วจ ชาติในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) วจ ภาสเน (วจ ชาติในความหมายว่า “กล่าว”) นี้ เมื่อลงกปัจจัย ด้วยสูตรนี้ อาเทสอักษร เป็นกอักษร ด้วยนิปาตนสูตร ลงสิวิภตติ หรือ เป็น วก อาทาน (วค ชาติในความหมายว่า “ถือเอา”)

อุทาหรณ์ว่า วขริ (เพชร, สายฟ้า) ในอรรถแห่ง วข คติมฺหิ (วข ชาติในความหมายว่า “ไป”) นี้ ในเวลานัตถะว่า วจติ อปฺปฏิหิต กตวา คจฺจตฺติ (สิ่งที่ไปโดยปราศจากการต้านทาน) ลงอิรปัจจัย ลงสิวิภตติ

๖๖๒-๓๙. สูตรนี้ว่า ปฏิโต หิสฺส เหรณหิรณฺ (อาเทส หิ ชาติที่อยู่หลัง ปฏิ เป็น เหรณ และ หิรณ)

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ การิ และการิยะ ขยายความว่า ย่อมมีการอาเทสธาตุ คือ หิ เบื้องหลังปฏิศัพท์ เป็นศัพท์เหล่านี้ คือ เหรณ และ หิรณ

อุทาหรณ์ว่า ปาฏิเหริ (ปาฏิหารย์) ในอรรถแห่ง ปฏิปุพฺพ หิ คติมฺหิ (หิ ชาติในความหมายว่า “ไป” ลง ปฏิ อุปสรรคเป็นบทหน้า) นี้ ในเวลานัตถะว่า ปฏิปกฺเข มหฺทิตฺวา คจฺจติ ปวตฺตติ (สิ่งที่กำหราบเข้าศึกแล้วไป) ทำอาเทสที่ธาตุที่อยู่เบื้องหลังปฏิศัพท์ เป็นเหรณ ตั้งเป็นกการิตะ เมื่อทำวุทธิแล้ว ลงสิวิภตติเป็นต้น อุทาหรณ์นอกนี้ ฟังรู้ได้โดยง่ายเถียว

๖๖๓-๔๐. สูตรนี้ว่า กชฺยาทีหิ โก (ลง ก ปัจจัยหลังธาตุมี กชฺ เป็นต้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยิ ขยายความว่า หลังธาตุทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า กชฺ ลงกปัจจัย และย่อมถึงการสำเร็จรูปอีกครั้ง

อุทาหรณ์ว่า กณฺโฑ (ลูกศร, ชื่อของจำนวนหนึ่ง, กัณฑ์, ตอน) ในอรรถแห่ง กชฺ เภทเน (กชฺ ชาติในความหมายว่า “ตัด”) นี้ ลบสระที่สุดธาตุ ลงกปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบกอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า กวฺจि ชาติ เป็นต้น ลงนิคคหิตเป็นอาคม ด้วยสูตรนั้นนั่นแหละ ทำอาเทสนิคคหิต เป็นวัคคัณตะ ด้วยสูตรว่า วคฺคนฺตฺ วา วคฺเค ลงสิวิภตติเป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า ฆณโฑ (ระฆัง) ในอรรถแห่ง ฆติ ฆณฺเณ (ฆติ ชาติในความหมายว่า “กระทบ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วนโฑ (ขี้ว, ก้าน) ในอรรถแห่งชาติทั้งหลาย ๓ ชาติใดชาติหนึ่ง คือ วติ วนฺชตเถ (วติ ชาติในอรรถว่าขี้ว), วติ อวณฺเณ (วติ ชาติในความหมายว่า “หมุนไป”), วติ ธารณพนฺธสฺสฆาเตสุ (วติ ชาติในความหมายว่า “ทรงไว้, ผูกไว้ และรวบรวม) พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กรณโฑ (ผอบ, ขวด) ติ ในอรรถแห่ง กรติ ภาชนตเถ (กรติ ชาติในความหมายว่า “รองรับ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มณโฑ (การประดับ) ในอรรถแห่งชาติทั้งหลาย ๒ ชาติใดชาติหนึ่ง คือ มติ มณฺชนตเถ (มติ ชาติในความหมายว่า “ประดับ”), มติ กุณฺลิตเถ (มติ ชาติในความหมายว่า “คด”) พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สณโฑ (หมู เช่น หมูบัว, กอบัว) ในอรรถแห่ง สติ คุมพตเถ (สติ ชาติในความหมายว่า “รวบรวมให้เป็นหมู”)

อุทาหรณ์ว่า กุญฺโ (โรคเรื้อน) ในอรรถแห่ง กุณฺ เชนตเถ (กุณ ชาติในความหมายว่า “ตัด”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ มีเพียงการทำเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปรเทว ๆเปฯ เน เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ภาณโฑ (สิ่งของ, สิ่งที่ทำให้ทะเลาะวิวาท) ในอรรถแห่ง ภาติ ภาณฺชนตเถ (ภาติ ชาติในความหมายว่า “ด่าว่า”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปณฺชโ (บัณฑิต) ในอรรถแห่ง ปติ เวกฺลตเถ (ปติ ชาติในความหมายว่า “บกพร่องแห่งเพศ”) นี้ เพราะไม่ลบกปัจจัย ลงอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ชาติ เป็นต้น ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า ทณโฑ (อาชญา) ในอรรถแห่ง ทติ อาณายฺ (ทติ ชาติในความหมายว่า “บัญชา, ใช้”), ทติ หีสายฺ (ทติ ชาติในความหมายว่า “เบียดเบียน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิตณโฑ (วิตถฺชวาท) ในอรรถแห่ง วิปฺพตติ จลนตเถ (ตติ ชาติในความหมายว่า “สั้นไหว” ลงวิอุปสัคคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อิลินฺโฑ (ผู้ย้าย [ข้าศึก]) ในอรรถแห่ง อิลิติ วิมฺทเน (อิลิติ ชาติในความหมายว่า “เหยียบย่ำ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า จณโฑ (ดูร้าย) ในอรรถแห่ง จติ อดฺชตเถ (จติ ชาติในความหมายว่า “โหดร้าย”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ลณโท (อุจจาระ, คุ) ในอรรถแห่ง ลธิ ชิคฺฉณตเถ (ลธิ ชาติในความหมายว่า “รังเกียจ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เมณโท (แพะ) ในอรรถแห่ง เมทธิ กุฎิลตเถ (เมทธิ ชาติในความหมายว่า “โค้งงอ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เอรณโท (ต้นละหุ่ง) ในอรรถแห่ง เอรธิ หีสายํ (เอรธิ ชาติในความหมายว่า “เปียดเปียน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ขณโท (น้ำตาลก้อน) ในอรรถแห่ง ขธิ เวทเน (ขธิ ชาติในความหมายว่า “ตัด”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ขนโท (ท่อน, ตอน) ในอรรถแห่ง ชาติุนั้นนั่นเอง ทำทอักษร เป็นทอักษร ด้วยสูตรนี้ มีเพียงการทำอาเทศนิคคหิต เป็นนอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๖๖๔-๔๑. สูตรนี้ว่า ขาทมคมานํ ขนธฺนธฺคนฺธา (อาเทศ ขาท ชาติ, อม ชาติ และ คมฺ ชาติเป็น ขนธ และ คนธ [ตามลำดับ] และลง ก ปัจจัย)

สูตรนี้มี ๒ ยท แสดงด้วยสัมพันธัญญีการี และการียะ ขยายความว่า อาเทศชาติเหล่านี้ คือ ขาท อม และคม เป็น ขนธ อนธ และคนธ และลงกปัจจัย

อุทาหรณ์ว่า ขนโธ (ขันธ) ในอรรถแห่ง ขาท ภกฺขณ (ขาท ชาติในความหมายว่า “ขบเคี้ยว”) นี้ เมื่อลงกปัจจัยแล้ว อาเทศขาทชาติ เป็นขนธ ด้วยสูตรนี้ ลบกปัจจัย ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า อนโธ (ผู้บอด, คนตาบอดทั้งสองข้าง, มีด) ในอรรถแห่ง อม โรเค, อม คตฺยา ที่สุ (อม ชาติในความหมายว่า “เจ็บป่วย” (และ) อม ชาติในความหมายว่า “ไปเป็นต้น”) นี้ อาเทศอม ชาติ เป็นอนธ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า ในอรรถแห่ง คมฺ-สปป คตฺมิหิ (คมฺ สปป ชาติในความหมายว่า “ไป”) นี้ ลงกปัจจัย ด้วยสูตรว่า กฺวิ จ อาเทศคมฺชาติ เป็นคนธ ด้วยสูตรนี้ ลบกปัจจัย ลงสิวิภัตติ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งกปัจจัย

ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสัทธา ท่านกล่าวไว้ ด้วยอำนาจการลบกปัจจัยในอุทาหรณ์ทั้งหลายมี อาทิว่า ขนโธ, อนโธ, คนโธ (และ) ด้วยอำนาจการไม่ลบกปัจจัยในอุทาหรณ์ทั้งหลายมี อาทิว่า ขนธโก, อนธโก, คนธโก

๖๖๕-๔๒. สูตรนี้ว่า ปฏาที่หฺยลฺ (ลง อล ปัจจัยหลังชาติหรือปาฏิภทิกศัพท์มี ปฏ เป็นต้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย อวธิ และวิสัย ขยายความว่า ลง อล ปัจจยหลังธาตุ หรือปาฏิ ปทิกศัพท์มี ปฏ เป็นต้นอย่างนี้ ในอรรถแห่งอล คือ ย่อมให้สำเร็จรูปอีกครั้ง อลปัจจยนี้ มีความหมาย เท่ากับบอลศัพท์

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา ปฏล (แผ่นผ้า) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปฏล ในอรรถแห่ง ปฏ คติมติ (ปฏ ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ในวจนัตถะว่า ปฏ อล นิตถกนติ (ไม่มี ประโยชน์บนแผ่นผ้า) ลงอลปัจจย ด้วยสูตรนี้ ลงสิวิภัตติ อีกนัยหนึ่ง หลังปาฏิปทิกศัพท์นี้ คือ ปฏ ลงอลปัจจย ในอรรถว่า ปฏกิจจกรณ อล สมตโธ (สามารถใช้ในกิจกรรมของผ้าได้) ลงสิวิภัตติ

อนึ่ง ในคัมภีร์ปทรูปสัทธา ท่านกล่าวว่า ปฏ อล สมตถนติ ปฏล (ชื่อว่า ปฏล เพราะวจนัตถะว่า สามารถในการถึง[ความเพิ่มพูน])

อุทาหรณ์ว่า กลล (เปือกตม, ตม) ในอรรถแห่ง กล-อล กลเล (กล ธาตุในความหมายว่า “นับ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ อีกนัยหนึ่ง หลังปาฏิปทิกบท คือ กล ลงอลปัจจย ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า กุสล (กุศล) ในอรรถแห่ง กุส เจทนภูตทานธมเมสุ (กุส ธาตุในความหมายว่า “ตัด, เป็น, ให้ และทรงไว้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กทล (ต้นกล้วย) ในอรรถแห่ง กท มเท (กท ธาตุในความหมายว่า “มีนเมา”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภคนทล (โรคริตสีดวง) ในอรรถแห่ง ภคนท เสงเน (ภคนท ธาตุในความหมายว่า “ไหล”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เมชล (สายรัดเอว) ในอรรถแห่ง เมช ภูวิจิตเต (เมช ธาตุในความหมายว่า “ประดับสะเอว”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วุกล (เปลือกไม้) ในอรรถแห่ง วุก รุกขตเจ (วุก ธาตุในความหมายว่า “เปลือกต้นไม้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ตกกล (ยางไม้) ในอรรถแห่ง ตก รุกขสิเลเส (ตก ธาตุในความหมายว่า “ยางของต้นไม้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปลลล (สระเล็ก, สระน้อย) ในอรรถแห่ง ปลล นินนฐาเน (ปลล ธาตุในความหมายว่า “ที่ลุ่ม”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สททล (หญ้าแพรก) ในอรรถแห่ง สทท หริเต (สทท ศัพท์ในความหมายว่า “เชียวขจี”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มุลาภิ (เง่าบัว, สายบัว, ก้านบัว) ในอรรถแห่ง มูล ปติภูชาโย (มูล ศัพท์ในความหมายว่า “ความเป็นที่ตั้ง”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ ทำรัสสะ ด้วยสูตรว่า กวจาติมชฌตฺตรานํ ที่ฆรสสา ปจฺจเยสุ จ

อุทาหรณ์ว่า พิลานํ (ที่อาศัย, รุ) ในอรรถแห่ง พิล นิสสเย (พิล ศัพท์ในความหมายว่า “ที่อาศัย”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิทาลํ (รอยประทับ) ในอรรถแห่ง วิท สตตายํ (วิท ธาตุในความหมายว่า “เป็น”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า จณฑทาล (คนจันทาล, คนดूरาย) ในอรรถแห่ง จติ จณฑตเถ (จติ ธาตุในความหมายว่า “ดूरาย”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ (ในอุทาหรณ์) นี้ ทำทีฆะ และลงนิกคหิตอาคมด้วยสูตรว่า กวจิ ธาตุ เป็นต้น แล้วอาเทศนิกคหิตเป็นวัคคันตะ

อุทาหรณ์ว่า ปญจาโล (แคว้นชื่อปัญจาละ, ชาวเมืองปัญจาละ) หลังธาตุนี้ คือ ปจ ธาตุในความหมายว่า “แผ่ไป” หรือ หลังปฏิปาติกบท นี้ คือ ปญจ สังขยาที่มีความหมายว่า ๕ ลงอลปัจจย ในอรรถว่า ปญจนํ ราชนํ อลํ (แคว้นที่ควรแก่พระราชาทรงห่า)

อุทาหรณ์ว่า วาลํ (น้ำ) ในอรรถแห่ง วา คติพนธเนสฺ (วา ธาตุในความหมายว่า “ไป และผูก”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วสโล (คนถ้อย, คนชั่วช้า) ในอรรถแห่ง วส อจฺฉาเทน (วส ธาตุในความหมายว่า “ปกปิด”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปจโล (คนโลเล) ในอรรถแห่ง ปจิ วิตถาเร (ปจิ ธาตุในความหมายว่า “แผ่ไป”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มจโล (ขโมย) ในอรรถแห่ง มจ โจเร (มจ ธาตุในความหมายว่า “ลักขโมย”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มุสโล (สาก) ในอรรถแห่ง มุส เถยเย (มุส ธาตุในความหมายว่า “ลัก”), มุส ปาณจาเค (มุส ธาตุในความหมายว่า “สละชีวิต”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โคตฺถุโล (หมาจิ้งจอก, หมาป่า) ในอรรถแห่ง โคตฺถุ วิเส (โคตฺถุ ศัพท์ในความหมายว่า “วงศ์ตระกูล”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปุฏฺฐุโล (กว้าง, หนา) ในอรรถแห่ง ปุฏฺฐุ วิตถาเร (ปุฏฺฐุ ศัพท์ในความหมายว่า “แผ่ไป”) นี้ ฟังทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า พหุโล (มาก, จำนวนมาก) ในอรรถแห่ง พหุ สงขยาย (พหุ ศัพท์ในความหมายว่า “นับจำนวน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มงคล (มงคล) ในอรรถแห่ง มลค มงคลตเถ (มงคล ชาติในความหมายว่า “เป็นมงคล”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า พหฺล (หนา, สิ่งทีหนา) ในอรรถแห่ง พห วุทธิมิหิ (พห ชาติในความหมายว่า “เจริญ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กมฺพล (ผ้ากัมพล, ผ้าขนสัตว์) ในอรรถแห่ง กพิ สณฺจเรณ (กพิ ชาติในความหมายว่า “เที่ยวไป”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สมฺพล (เสปียง) ในอรรถแห่ง สพิ มณฺทะเล (สพิ ชาติในความหมายว่า “ประดับ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อคฺคฺล (กลอนประตุ) ในอรรถแห่ง อคฺค อติโกฏฺฐิลเล (อคฺค ชาติในความหมายว่า “ไปคค”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๖๖-๔๓. สูตรนี้ว่า ปฺุณฺสฺส ปฺุณฺปลาโม วา (อาเทศ ปฺุณ ชาติเป็น ปฺุณ หรือ ปฺล และลง อม ปัจจัยได้บ้าง)

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยสัมพันธัญญิการิ การิยะ แบะวิกัปปนัตถะ ขยายความว่า ย่อมมีการอาเทศชาติ นี้ คือ ปฺล เป็นปฺล และปฺล และลงอมปัจจัยได้บ้าง

อุทาหรณ์ว่า ปฺุณฺวี (แผ่นดิน) ในอรรถแห่ง ปฺล วิตถาเร (ปฺล ชาติในความหมายว่า “แผ่ไป”) นี้ ในเวลานัตถะว่า ปตฺถญา (สิ่งที่แผ่ไป) ลงกวิปัจจัย ทำอาเทศเป็น ปฺล ด้วยสูตรนี้ ลงอปัจจัย ด้วยสูตรว่า นหาทีโต วา อี ทำอาเทศอักษร เป็นอว ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า โอ สเร จ ลงสิวิภัตติเป็นต้น ลบสิวิภัตติ

ก็ในอุทาหรณ์ว่า ปฺุณฺวี, ปฺลวี นี้ ทำอาเทศอักษรที่อยู่กับปอักษร เป็นออักษร นำเข้าประกอบกันเป็น ปฺลวี ลงสิวิภัตติ ลบสิวิภัตติ

ในอุทาหรณ์ว่า ปธโม นี้ หลังปฺุณฺชาติ ลงอมปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศปฺุณฺชาติ เป็นปฺล ด้วยสูตรนี้นั่นเอง ทำอาเทศอักษรตัวที่ ๒ เป็นอักษรตัวที่ ๔ ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า โท ธสฺส จ แล้วลงสิวิภัตติเป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า ปฺุณฺชฺชน (ปฺุณฺชน) นี้ ไม่มีในคัมภีร์ปทฺฐปฺลิตฺธิ และปฺุณฺศัพท์ ท่านก็กล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่งชาติ ในสูตรนั้นนั่นเอง (ปฺุณฺสทฺโท จ ตตฺถ ชาติวเสเนว วุตฺโต.)

ส่วนในคัมภีร์กัจจายนะ และคัมภีร์สัททนีติ มีอุทาหรณ์ว่า ปุณฺณชโน และปุณฺณศัพทํ ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอาจแห่งปาฏิปติกะเท่านั้น

ในคัมภีร์ปทรูปสัทธา ปราภฏปาฐะว่า ปุณฺณวี, ปถวี ด้วยอำนาจแห่งทนต์ชอักษระ ในปาฐะว่า ปธโม นี้ ปราภฏปาฐะ ด้วยอำนาจการอาเทศหุติยอักษระอักษระ อันเป็นทนต์ชอักษระ เป็นจตุตถอักษระ อักษระ อันเป็นทนต์ชอักษระ

จริงอยู่ ในคัมภีร์สัททนีติ ย่อมแสดงไว้เหมือนอย่างนั้น แต่ในคัมภีร์กัจจายนปกรณ์บางฉบับ ปาภฏปาฐะ ด้วยอำนาจการอาเทศอักษระ อันเป็นทนต์ชอักษระ เป็นจอักษระ อันเป็นมฺุทชอักษระ เกี่ยวกับเรื่องนี้ ควรพิจารณาให้ดี

๖๖๗-๔๔. สูตรนี้ว่า สสุวาทีหิ ตุทโว (ลง ตุ ปัจจัยและ ทุ ปัจจัยหลัง สสุ ธาตุเป็นต้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยกวธิ และวิสยิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา สตุตฺ (ศัตฺร) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สตุตฺ ในอรรถแห่ง สสุ หีสาย (สสุ ธาตุในความหมายว่า “เบียดเบียน และไป”) นี้ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า สาส ฯเปฯ ภูโจ จ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ภูชา ฯเปฯ ทวิ จ ลงสิวิภัตติเป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า ททฺ (โรคหิด,โรคกลาก) ในอรรถแห่ง ทท ทาเน (ทท ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อทฺ (เรือนจำ, คุก, โชตฺรวน) ในอรรถแห่ง อท ภกฺขเน (อท ธาตุในความหมายว่า “บริโภค”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มทฺ (การย้าย, (คน)มัวเมา) ในอรรถแห่ง มท อุมฺมาเท (มท ธาตุในความหมายว่า “มัวเมา”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๖๘-๔๕. สูตรนี้ว่า จฺยาทีหิ อิวโร. (ลง อิวโร ปัจจัยหลัง จิ ธาตุเป็นต้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยิ

อุทาหรณ์ว่า จิวโร (จิวโร, ผ้า) ในอรรถแห่ง จิ จเย (จิ ธาตุในความหมายว่า “สั่งสม”) นี้ เมื่อลงอิวโรปัจจัย ด้วยสูตรนี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปิวโร (คนอ้วน, เต่า) ในอรรถแห่ง ปา ปาเน (ปา ธาตุในความหมายว่า “ดื่ม”), ปา รกฺขเน (ปา ธาตุในความหมายว่า “รักษา”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ธีวรี (ชาวประมง) ในอรรถแห่ง ธร ธรณ (ธา ธาตุในความหมายว่า “ทรงไว้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๖๙-๔๖. สูตรนี้ว่า มุณาทีหิ จิ (ลง อิ ปัจจัยหลังธาตุมี มุณ ธาตุเป็นต้นและหลังปาฏิปาติกศัพท์)

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ สมุจจยะ และวิสยิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา มุณี (พระมุณี) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มุณี ในอรรถแห่ง มุณ ณาณ (มุณ ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ยติ (พระภิกษุ, นักบวช) ในอรรถแห่ง ยต ยตเน (ยต ธาตุในความหมายว่า “พยายาม”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อคคิ (ไฟ) ในอรรถแห่ง อคค คติโกฏิลล (อคคิ ในความหมายว่า “ไปคด”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปติ (เจ้านาย, สามี, เจ้าของ) ในอรรถแห่ง ปต คติมहि (ปต ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กวิ (นักกวี, ผู้ผูกคำประพันธ์ขึ้นกล่าว) หลังปฏิปาติกศัพท์นี้ คือ กว ลงอิ ปัจจัย อีกนัยหนึ่ง ผู้ใด ย่อมเปล่งเสียง คือกล่าว เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า กวิ ได้แก่ จิตตกถิก = ผู้กล่าวตามความคิด (ปฏิภาณ)

อุทาหรณ์ว่า สุจิ (ความสะอาด, ผู้บริสุทธิ์) ในอรรถแห่ง สุจ โสจกมฺนิ (สุจ ธาตุในความหมายว่า “กรรมอันบริสุทธิ์”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มหาลิ (เจ้ามหาลิ), ภาฑาฬิ (ภัฑาฬิเถระ) หลังปฏิปาติกศัพท์ ลงอิปัจจัย ลปสิ อีกนัยหนึ่ง มีรูปวิเคราะห์ว่า มหนตฺ ลาตติ มหาลิ (ผู้ใด ย่อมถือเอาคุณอันใหญ่หลวง เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า มหาลิ) ภาฑฺ ลาตติ ภาฑาฬิ (ผู้ใด ย่อมถือเอาคุณคือความเจริญ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ภาฑาฬิ)

อุทาหรณ์ว่า มณิ (แก้วมณี) หลังปฏิปาติกศัพท์ ลงอิปัจจัย อีกนัยหนึ่ง มีรูปวิเคราะห์ว่า มนฺ เนตติ มณิ (สิ่งใด ย่อมไปซึ่งใจ เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า มณิ) อาเทศนอักษร เป็นณอักษร

๖๗๐-๔๗. สูตรนี้ว่า วิทาทีหฺยโร (ลง อูร ปัจจัยหลัง วิท ธาตุเป็นต้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย อวธิ และวิสยิ ขยายความว่า หลังธาตุทั้งหลาย มีอาทิวาอย่างนี้ว่า วิทธาตุ และหลังปฏิปาติกศัพท์ทั้งหลาย ลงอูรปัจจัย

อุทาหรณ์ว่า วิฑูโร (หมู่บ้านไกล, ภูเขาไกลยิ่ง) ในอรรถแห่ง วิท ลาเภ (วิท ชาติในความหมายว่า “ได้รับ”) ในอรรถว่า วิทิตุ อล์ อยุตต์ อนาสนตตาทิ (ไม่สามารถพบเห็นได้เพราะอยู่ไกล) ลงอุรปัจจย

ส่วนอุทาหรณ์นี้ว่า วิฑูเร ชาโต เวฑูโร (สิ่งที่เกิดในภูเขาวิฑูระ ชื่อว่า เวฑูระ คือ แก้วมณี) อันท่านสาสธกมาแสดง แม้ด้วยอำนาจแห่งปัจจยในตัทธิต แต่ไม่ใช่แสดง ด้วยอำนาจแห่งอุทาหรณ์ของสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า วลลูโร (เนื้อแห้ง, เนื้อตากแห้ง) ในอรรถแห่ง วลล ธารณพนธเนสสุ (वलล ชาติในความหมายว่า “รักษา และผูก”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มลลูโร (หนังสัตว์, ถั่วเหลือง) ในอรรถแห่ง มล อามสเน (มล ชาติในความหมายว่า “ลูบคลำ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สินธุโร (ตะกั่วแดง, ครั่ง) ในอรรถแห่ง สิท สิงคาเร (สิท ชาติในความหมายว่า “รักใคร่”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ ลงนิกคหิตเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า กวจิ ชาติ เปเนตตัน และอาเทศนิกคหิตเป็นวัคคันตะ

อุทาหรณ์ว่า ทูโร (ไกล, ที่ไกล, สถานที่ไปไต่ยาก) ในอรรถแห่ง ทู คติมิหิ (ทู ชาติในความหมายว่า “ไป”) นี้ ในอรรถว่า คมิต์ อล์ อนาสนตตตาทิ (สามารถไป เพราะอยู่ไกล) เมื่อลง อุรปัจจยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กูโร (ข้าวสุก) ในอรรถแห่ง กุ สทเท (กุ ชาติในความหมายว่า “เปล่งเสียง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กปุโร (การบูร) ในอรรถแห่ง กปุ หีสาทกกุลคนธเสสุ (กปุ ชาติในความหมายว่า “เปียดเบียน และกลั่นการบูร”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ ทำเทวภาวปอัชช

อุทาหรณ์ว่า มยุโร (นกยูง) หลังปฎิปาทิกศัพท์ คือ มย ลงอุรปัจจย อีกนัยหนึ่ง ในอรรถว่า มหิย รวตตี (สัตว์ที่ร้องบนพื้นดิน) ลงอุรปัจจย เมื่อท่านควรจะกล่าววว่า มหิรุโร ท่านทำอาเทศเป็นมยุรด้วยนิปาตนสูตร

อุทาหรณ์ว่า อุณฑูโร (หนู) หลังอุณฑปาฏิทิกศัพท์ ลงอุรปัจจย หรือ ในอรรถว่า อุทิปสวณเกลทเน (อุทิ ชาติในความหมายว่า “ไหล และเปียกชุ่ม”) นี้ หลังอุทิชาติ ลงอุรปัจจย

อุทาหรณ์ว่า ขชชูโร (ต้นเป้ง) ในอรรถแห่ง ขชช ภกขเน (ขชช ชาติในความหมายว่า “บริโภคน”) นี้ ในความหมายว่า ขาทิตุ อลนติ (สมควรเพื่อบริโภคน) ลงอุรปัจจย

อุทาหรณ์ว่า กุโร (ผู้หยาบคาย) ในอรรถแห่ง กุ สทเท (กุ ชาติในความหมายว่า “เปล่งเสียง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กुरुโร (คนโหดร้าย) ในอรรถแห่ง กุร ออกโกเส (กุร ชาติในความหมายว่า “ดำ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อนึ่ง ในอุทาหรณ์ทั้งสองนี้ (อุทาหรณ์แรก) ท่านพึงกล่าวถึงการลบอักษรเป็นต้น ด้วยนิปาตนสูตร

๖๗๑-๔๘. สูตรนี้ว่า หนาที่หิ ญนุตโว (ลง ญ, ญ และ ตุ ปัจจัยหลัง หน ชาติเป็นต้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี่ ขยายความว่า หลังชาติทั้งหลาย มีหนชาติเป็นต้น ย่อมลงปัจจัยเหล่านี้ คือ ญปัจจัย ญปัจจัย และตุปัจจัย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา หนุ (คาง) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า หนุ ในอรรถแห่ง หน หีสาคตีสู (หน ชาติในความหมายว่า “เบียดเบียน และไป”) นี้ เมื่อลงญปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชาญ (เข้า, หัวเข้า) ในอรรถแห่ง ชน ชนเน (ชน ชาติในความหมายว่า “เกิด”) ชนึ ปาตุภาเว (ชนึ ชาติในความหมายว่า “ปรากฏ”) นี้ ในวจนัตถะว่า คมนิ ชนยติ อเนนาติ (สัตว์ย่อมยังการไปให้เกิด ด้วยอวัยวะนี้) เมื่อลงญปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภาญ (ดวงอาทิตย์, แสง, รัศมี) ในอรรถแห่ง ภา ทิตติมิหิ (ภา ชาติในความหมายว่า “เปล่งแสง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เรญ (ธูลี, ฝุ่น) ในอรรถแห่ง ริ คติมิหิ (ริ ชาติในความหมายว่า “ไป”), ริ สนตानเ (ริ ชาติในความหมายว่า “สืบต่อ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชาญ (ตอ, ตอไม้) ในอรรถแห่ง ชนุ อวทารเณ (ชนุ ชาติในความหมายว่า “ขาด”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ ทำที่ฆะสระต้นชาติ ด้วยสูตรว่า กวจิ ชาติ เป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า อญ (ฝุ่นอณู) ในอรรถแห่ง อม โรเค (อม ชาติในความหมายว่า “เจ็บป่วย”), อม คตยาทีสุ (อม ชาติในความหมายว่า “ไป” เป็นต้น) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เหตุ (เหตุ) ในอรรถแห่ง หิ คติมิหิ (หิ ชาติในความหมายว่า “ไป”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ วิธีมีโลปวิธและอาเทศวิธเป็นต้น มีนัยที่กล่าวแล้วเทียว

๖๗๒-๔๙. สูตรนี้ว่า กุฎาที่หิ โส (ลง ฐ ปัจจัย หลัง กุฎ ชาติเป็นต้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสัย ขยายความว่า หลังธาตุทั้งหลายมีกฎธาตุเป็นต้น
ลงปัจจัย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา กุฏโธ (โรคเรื้อน) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กุฏโธ
จ ในอรรถแห่ง กุฏ เชน (กุฏ ธาตุในความหมายว่า “ตัด”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ อีกนัยหนึ่ง ในอรรถ
แห่ง กุส เชนปุณณคนธเสสุ (กุส ธาตุในความหมายว่า “ตัด, บริบูรณ์ และดมกลิ่น), กุส ภูตทานสมญเย
สุ (กุส ธาตุในความหมายว่า “เป็น, ให้ และสั่งสม) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

คำใดที่ข้าพเจ้าต้องกล่าวในสูตรนี้ คำนั้น มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นเทียว

๖๗๓-๕๐. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำมงคลสูตร ๒ อย่าง ในมงคลสูตร ๓ อย่าง
คือ

(๑) อาทิมงคลสูตร

(๒) มัชฌมมงคลสูตร

(๓) อันตมมงคลสูตร

เหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอันตมมงคลสูตร จึงกล่าวสูตรว่า มนุปุ
ร ๗เปฯ นาสินา (ลง อุตส, นุส และ อิส ปัจจัยหลังธาตุหรือปาฏิบพิทศัพทมี มนุ, ปุร และ สุน เป็นต้น)
สมจริงดังคำที่พระโหราจารย์กล่าวไว้เป็นสังคหาคาว่า

อกุชราปาทสุตตนตุ

อาทิมงคลมัจเจเต

ภูวาทิมงคล มชฌ

มนวาที อนตมกลนติ.

ส่วนว่า สูตรว่า อกุชราปาทโย เอกจตตาริสึ ท่านเรียกว่า

เป็นอาทิมงคลสูตร สูตรว่า ภูวาทโย ธาตโว ท่านเรียกว่า มัชฌ

มงคลสูตร สูตรว่า มนุปุรสุณาทีหิ อุตสนุสิสสา ท่านเรียกว่า อันต

มงคลสูตร

สูตรนี้ ออกมาจากวิธีการกสูตรทั้งหลายทั้งในอุณาทิกัป ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูป
สำเร็จอีกครั้งด้วยสูตรมีอุณปัจจัยเป็นต้น แห่งอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้นๆ ด้วยวิธีการกสูตรทั้งหลาย
ทั้งปวง เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิวา มนุสโส อันท่านอาจารย์
พึงให้สำเร็จได้ ด้วยสูตรมีอาทิวาอุณปัจจัย อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า อุทาหรณ์ทั้งหลาย
มีอาทิวา มนุสโส อันท่านอาจารย์ พึงให้สำเร็จได้ เพราะลงอุตส และนุส ปัจจัยหลังธาตุทั้งหลายมีอาท
ิวา มนุธาตุ จึงกล่าวสูตรว่า มนุ ๗เปฯ นุสิสสา

นักศึกษารวมทั้งหลาย พึงทราบนัยแห่งการออกมาของสูตรทั้งหลาย อันมีนัยแห่งการออกมาที่ยังมิได้กล่าวไว้ในหนหลัง โดยนัยนี้นั้นเกี่ยว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสัย ขยายความว่า ปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ อุสส นุส และ อิสส ย่อมลงหลังธาตุทั้งหลายมีมนุและปุรเป็นต้น และหลังปาฏิภทิกศัพท์ คือ ย่อมให้สำเร็จใหม่อีกครั้ง ในภายหลัง

อุทาหรณ์ว่า มนุสโส (ผู้รู้) ในอรรถแห่ง มนุ โภชเน (มนุ ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ เมื่อลงอุสสปัจจัย ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มานุสโส (ผู้รู้) ลงนุสปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำที่ฆะด้วยสูตรว่า กุวิ ธาตุเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปุริโส (บุรุษ, ผู้ให้, ผู้เต็ม) ในอรรถว่า ปุร ทานปุรณ (ปุร ธาตุในความหมายว่า “ให้ และเต็ม”) นี้ ลงอิสสปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อทำรัสสะอักษรร เป็นอักษรรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โปโส (บุรุษ, ผู้ชาย) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเอง ลงอิสสปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยนิปาตสูตรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สุนิสสา (สะไข) ในอรรถแห่ง สุน ทิสากุลสนตนาเส (สุน ธาตุในความหมายว่า “เปียดเปียน และสืบทอดตระกูล”) นี้ ลงอิสสปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลงอปัจจัย ด้วยสูตรว่าอิติถิมโตฯเปฯ โย เมื่อลบลวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กรีส (อุจจาระ) ในอรรถแห่ง กุ กุจฉิต (กุ ธาตุในความหมายว่า “ตำหนิ”) นี้ ลงอิสสปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทศอักษรรอันเป็นยสระที่สุดธาตุ เป็นอักษรร ด้วยนิปาตนะสูตรนี้ เมื่อทำที่ฆะอักษรร เป็นอักษรร ด้วยสูตรว่า กุวิ ธาตุ เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สุริโส (ดวงอาทิตย์) ในอรรถแห่งสุธาตุนั้นนั้นเกี่ยว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อิลลิโส (ผู้ห้วนไห) ในอรรถแห่ง อิล ทุพพล (อิล ธาตุในความหมายว่า “อ่อนกำลัง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มหิโส (กระบือ) ในอรรถแห่ง มห ปุชาย (มห ธาตุในความหมายว่า “บูชา”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สีส (ศิระษะ, หัว) ในอรรถแห่ง สิ พนธเน (สิ ธาตุในความหมายว่า “ผูก”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

จบ การพรรณนาเกณฑ์กัณฑ์ที่ ๖ ในกพิธานกับ ในคัมภีร์กัจจายนวินัณณา ดวยประการณนี้

อติ กัจจายนวณณนาย กิพพิธานกบเป อุณาทิกบปณฺฐกณฺทวณณนา.

๓.๖ การแปลคัมภีร์กัจจายนะเป็นภาษาไทยตอนว่าด้วยนิคมคาถา

นิคมคาถา

ท่านพระวิชิตาวิเถระ รจนาคัมภีร์กัจจายนวณณนา

อันมีเนื้อความ ไม่ย่อและพิสดารเกินไป จบบริบูรณ์ ในวันขึ้น ๘ ค่ำ
เดือน ๑๒ ในปีจุลศักราช ที่ ๙๘๘

มีภูเขา นามว่า อภัยคีรี ปราภุชุต ในทิศานุทิศ เหมือน

ธงที่ยกขึ้นประดับ ในพระนคร นามว่า ปินยะ ประดับด้วยสถานที่
ทั้งหลายอันเป็นแนวเขต แห่งถ้ำที่ชื่อนันทมูลเป็นต้น แวดล้อม
ด้วยแม่น้ำ ภูเขา และบึงใหญ่ อังคดงาม

พระราชชนัดดา พระองค์ใด ของพระราชาธิบดีแห่งพระนคร

หงสาวดี พระนามปรากฏโดยพระนามว่า สุรุจจนะ

พระราชชนัดดาพระองค์นั้น ได้สร้างอารามนั้น อันร่มรื่น

ประหนึ่งเทวสภา ในสถานที่นี้ พระเถระรูปใด อยู่ในอารามนี้ นำ

ประโยชน์มาแก่พระศาสนา

คัมภีร์กัจจายนวณณานี้ อันพระเถระรูปนั้น ผู้มีนามว่า

มหาวิชิตาวิ รจนาไว้แล้ว

ขอพระสัทธรรม จงตั้งมั่น ขอพระเจ้าแผ่นดิน โปรดรักษา

ประเทศชาติ ขอฝนจงดกทั่วแผ่นดิน ขอปาณชาติทั้งหลาย ตั้งมั่น

ในพระธรรม ในกาลทุกเมื่อ

กัจจายนวณณนา จบบริบูรณ์

๓.๗ สรุป

ในบทที่ ๓ นี้ผู้วิจัยได้ทำการแปลคัมภีร์กัจจายนะจากต้นฉบับภาษาบาลีเป็นภาษาไทย ในตอนว่าด้วยสนธิกับ ตอนว่าด้วยนามกับ ตอนว่าด้วยอาขยาตกับ ตอนว่าด้วยกัพพิธานกับ ตอนว่าด้วยอุณาทีกับ และตอนว่าด้วยนิคมคาถาจำนวนทั้งหมด ๔๗๓ หน้าสำเร็จเรียบร้อยแล้ว

บทที่ ๔

วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์กัจจายณะที่มีต่อหลักไวยากรณ์ และคำสอนทางพระพุทธศาสนา

- ๔.๑ วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์กัจจายณะที่มีต่อหลักไวยากรณ์
- ๔.๒ วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์กัจจายณะที่มีในคำสอนทางพระพุทธศาสนา
- ๔.๓ วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์กัจจายณะกับการศึกษาภาษาบาลีของคณะสงฆ์ไทย
- ๔.๔ สรุป

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี-ไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

วิญญาน, ๒๕๓๙.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.

_____. ปกรณ์วิเสสบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

วิญญาน, ๒๕๓๙.

พร รัตนสุวรรณ. กงขาวิตรณปุราณฎีกา กงขาวิตรณปอภินวฎีกา. สำนักคั่นคว่ำทางจิตวิญญาน,

๒๕๓๙.

_____. กงขาวิตรณอรรถฎีกา. กรุงเทพมหานคร: สำนักคั่นคว่ำทางจิตวิญญาน, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

กรมศิลปากร. ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ ๔ วัดสำคัญ กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

ยูไนเต็ดโปรดักชั่น จำกัด, ๒๕๒๕.

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. เทศกาลและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

_____. พระวินัยปิฎก. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์,

๒๕๕๓.

ชรินทร์ จุลประดิษฐ์, พันตรี. การแต่งบาลี ๑-๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

ประชิด สุกุลพัฒน์. ศาสนพิธี. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๔๘.

ฝ่ายปริยัติปกครอง กองศาสนศึกษา. อธิบายวินัย สำหรับนักเรียนชั้นเอก ฉบับกรมการศาสนา.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๑.

พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดร ธิธมโม). **สังฆาธิปไตย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระคันธสาราภิงค์ (แปลและอธิบาย). **สุโธธาตั้งการมัญชรี**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.

พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช). **หลักการแต่งตั้งนักราชามคธ ป.ธ. ๘**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเซียง, ๒๕๓๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **ฝังลูกนิมิต-ผูกสีมา วัดญาณเวศกวัน**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ. **สัททนีติธาตุมาลา คัมภีร์หลักบาลีไวยากรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๘.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พระพุทธศาสนาในเอเชีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๘.

พระพุทโธษาจารย์. **อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ภาคที่ ๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. ตรวจชำระโดย เจ้าหน้าที่ฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสน์ กองวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระพุทโธเสถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔.

พระพุทโธปียมมหาเถระ. **ปทรูปลัทธิ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓.

พระภิกษุทันตะ ราชินทะ (อัครมหาบัณฑิต) ผู้ชำระ. **กัลยาณิฉ็อกสา (กัลยาณิแกะสลักหินอ่อน)**. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์สุธรรมวดี ประเทศสหภาพพม่า, ๑๙๓๘.

พระมหาเทียบ สิริญาโณ (มาลัย). **การใช้ภาษาบาลี**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหานามเถระ และคณะบัณฑิต. **คัมภีร์มหาวงศ์ ภาค ๒**. แปลโดย ผศ.สุเทพ พรหมเลิศ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระมหาปราโมทย์ วิริยธมโม (แก้วนา). **อักษรจารึกในพระไตรปิฎก**. นครปฐม: บาลีศึกษาพุทธโฆส, ๒๕๖๒.

พระมหาวิเชียร วชิรวโส และพระมหาดาวสยาม วชิรปญโญ. **นครราชคฤห์เมืองหลักของพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๘.

พระมหาอดิศร ธีรสีโล. **ประวัติคัมภีร์บาลี**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
พระราชปรียัติ (สฤชต์ สิริโร). **กระบวนการแก้ปัญหาในพระพุทธศาสนาตามหลักอภิปรัชญา**.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระราชโพธิวิเทศ (ทองยอด ภูริปาโล). **กรุงราชคฤห์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พับพิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

พิทยา บุณนาค. **เสมา สี่มา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐.

พลพิสมัย ดิศกุล, ม.จ. **ประเพณีพิธีไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๒.

มหาเถรสมาคม. **หนังสือประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๗.

มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย. **พจนานุกรมไทยภาคอีสาน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามเพรส แมเนจเม้นท์ จำกัด, ๒๕๔๒.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คส์วิทยา ประทุมธารรัตน์. **ประเพณีและวันสำคัญของไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ฉัตรแก้ว, ๒๕๔๑.

สมคิด จิระทัศนกุล. **รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหาร ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ เมืองโบราณ, ๒๕๔๗.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. **บาลี แล ภาษาสันสกฤต**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรณากร, ๒๔๖๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **วินัยมุข เล่ม ๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____ . **บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ ๒ นาม และอภัยศัพท์ หลักสูตรเปรียญธรรมตรี**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____ . **บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ ๒ อาชยาต และ กิตก์ หลักสูตรเปรียญธรรมตรี**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

_____ . **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า. **พจนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามเพรส แมเนจเม้นท์ จำกัด, ๒๕๔๒.

สมิทธิพล เนตรนิมิต, ผศ. ดร. **บาลีศึกษาในอรรถกถาธรรมบท**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอมีเอ็นเตอร์ไพรส์ จำกัด, ๒๕๕๖.

เสถียร พันธรังสี และ หลวงวิจิตรวาทการ. **ประเพณีทำบุญ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สามมิตร, ๒๕๑๔.

(๒) รายงานการวิจัย/วิทยานิพนธ์:

พระดิเรก อินจันทร์. “การศึกษาลักษณะคัมภีร์ปกรณ์วิเสสพระวินัยล้านนา”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖.

พระมหาจรัญ อุตตมธมโม (บัวชูก้าน). “นมัสการฎีกา: แปลและศึกษาวิเคราะห์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาบูรณะ ชาตเมธ (โพธิ์นอก). “คัมภีร์วิสุทธิมคคคัมภีร์: การชำระและการศึกษาวิเคราะห์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาอุดร สุทธิธนา (เกตุทอง). “ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์กัณฑ์ชาตวิตรณีอรรถกถา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระยุพธนา รณนียธมโม (แก้วกัณหา). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การจัตองค์ภคคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระวัชรกร ปณณารโธ. “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ศาสนวัตถุ ศึกษาเฉพาะกรณีการอนุรักษ์อุโบสถ (สิม) ในอำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

วิโรจน์ คุ้มครอง. “คัมภีร์สุตตสังคหะ: การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์”. **รายงานการวิจัย**. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

ประวัติผู้วิจัยหลัก

๑.ชื่อ - นามสกุล: พระมหาวิจิตร กลยานจิตโต (ศรีจันทร์), ผศ.

๒. การศึกษา:

๑. เปรียญธรรม ๗ ประโยค

๒.ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ พธ.บ

๓.ปริญญาโท ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาวิชาภาษา

ตะวันออก สันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร

๓. ตำแหน่งทางวิชาการ:

๑. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาวิชาภาษาบาลี

๒. อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

๔.ผลงานทางวิชาการ:

๑. เอกสารประกอบการสอน : ภิกขุณีวิภังคปาลี พระวินัยปิฎก การปกครอง
คณะสงฆ์ไทย

๒. ตำรา/หนังสือ : สำนวนถ้อยคำ

งานวิจัย

๑.การศึกษาวิเคราะห์กรรมวิบากของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระสุต
ตันตปิฎก

๒.การปฏิบัติและการสอบอารมณ์กรรมฐานตามหลักพระพุทธศาสนาเถรว
าทในประเทศไทย

๕.สถานที่ทำงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส

นครปฐม ตำบลหอมเกร็ด อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ๗๓๑๑๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖ โทรศัพท์มือถือ ๐๙๘๐๙๑๔๑๒๘

ประวัติผู้วิจัยร่วม

๑. ชื่อ - นามสกุล: พระธรรมวชิรเมธี, รศ. ดร.
๒. การศึกษา: ๑.เปรียญธรรม ๙ ประโยค
๒.ปริญญาโท รป.ม. (รัฐประศาสนศาสตร์) มหาวิทยาลัยตะวันออกเฉียงเหนือ
๓.ปริญญาเอก บธ.ด. (บริหารธุรกิจ) มหาวิทยาลัยตะวันออกเฉียงเหนือ
๓. ตำแหน่งทางวิชาการ:
๑. รองศาสตราจารย์สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
๒. อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
๓. รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลี
ศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
๔. ผลงานทางวิชาการ:
- งานตำรา/เอกสารวิชาการเกี่ยวกับพระไตรปิฎก
- วิจัย การทดสอบประสิทธิภาพบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน เรื่อง ศิล ๕
สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ -๖ ๒๕๖๑.
- วิจัย คัมภีร์ปหสังคหะ: การตรวจชำระและการศึกษาวิเคราะห์ ๒๕๖๑.
- บทความ A Study of Forest Dwelling and Meditation Practice
๒๕๖๔
๕. สถานที่ทำงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส
นครปฐม ตำบลหอมเกร็ด อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ๗๓๑๑๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖ โทรศัพท์มือถือ ๐๙๘๐๙๑๔๑๒๘

ประวัติผู้วิจัยร่วม

๑. ชื่อ-นามสกุล: พระมหาอุดร สุทธิญาโณ เกตุทอง (ผศ.,ดร.)
๒. การศึกษา
๑. เปรียญธรรม ๙ ประโยค
 ๒. ปริญญาโท ศิลปะศาสตร์ มหาบัณฑิต ศศ.ม. สาขาศาสนาเปรียบเทียบ มหาวิทยาลัย มหิดล
 ๓. ปริญญาเอก พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พธ.ด.) สาขาศาสนา มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๓. ตำแหน่งทางวิชาการ:
๑. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาศาสนา
 ๒. อาจารย์ประจำ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
๔. ผลงานทางวิชาการ:
- งานวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลของชาดกต่อสังคมไทย
 - บทความวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลของชาดกต่อสังคมไทย
 - หนังสือ/ตำรา หนังสือภาษากับการสื่อสาร หนังสือธรรมบทศึกษา
 - เอกสารประกอบการสอน วิชาวิสุทธิมัคคศึกษา วิชาขุททกนิกาย ๒ วิชา เทศกาลและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา วิชาแต่งแปลบาลี วิชาธรรมเนียมเทศ วิชาภาษาศาสตร์เบื้องต้น
๕. สถานที่ทำงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษา พุทธโฆส นครปฐม ตำบลหอมเกร็ด อำเภอสามพราน จ. นครปฐม ๗๓๑๑๐
- โทรศัพท์ / โทรสาร ๐๓๔๒๙๙๓๕๖ โทรศัพท์มือถือ

ประวัติผู้วิจัยร่วม

๑. ชื่อ-นามสกุล: รศ. ดร. เวทย์ บรรณกรกุล.
๒. การศึกษา
๑. เปรียญธรรม ๙ ประโยค
 ๒. ปริญญาโท ศษ.ม. (ประชากรศึกษา) มหาวิทยาลัย มหิดล
 ๓. ปริญญาเอก พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พธ.ด.) บาลีพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๓. ตำแหน่งทางวิชาการ:
๑. รองศาสตราจารย์สาขาวิชาภาษาบาลี
 ๒. อาจารย์ประจำ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
๔. ผลงานทางวิชาการ:
- วุฒิชัย อรรถาพงศ์, พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, เวทย์ บรรณกรกุล. “การพัฒนารูปแบบการสร้างเสริมคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุโดยการมีส่วนร่วม พุทธ” ตีพิมพ์ใน วารสาร มจร บาหลีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน (TCI-2). ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๖๒: หน้า ๘๑-๙๐
 - ดร.ชัยชาญ ศรีหาญ, พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์, วิโรจน์ คุ้มครอง, เวทย์ บรรณกรกุล “วิเคราะห์คำสอนวิปัสสนาในเทฎุมิกถาที่มีผลต่อคตินิยมเชิงพุทธในสังคมไทยตีพิมพ์ใน วารสาร มจร บาหลีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน (TCI-2). ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๖๔): หน้า ๑๓-๒๖.
 - สุภีร์ ทุมทอง, อาณัติชัย เหลืองอมรชัย, พระศรีวินยาภรณ์, เวทย์ บรรณกรกุล “วิเคราะห์หลักอัปมาทธรรมตามแนวเนตติปกรณ์” ตีพิมพ์ใน วารสาร มจร บาหลีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน. (TCI-2). ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - เมษายน ๒๕๖๖): ๙๖-๑๑๔
๕. สถานที่ทำงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษา พุทธโฆส นครปฐม ตำบลหอมเกร็ด อำเภอสสามพราน จ. นครปฐม ๗๓๑๑๐
- โทรศัพท์ / โทรสาร ๐๓๔๒๙๙๓๕๖ โทรศัพท์มือถือ

ประวัติผู้วิจัยร่วม

๑. ชื่อ - นามสกุล: รศ. ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง
๒. การศึกษา: ๑. ปริญญาธรรม ๙ ประโยค
๒. ปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พธ.ม.) สาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๓. ปริญญาเอก พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พธ.ด.) สาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๓. ตำแหน่งทางวิชาการ:
๑. รองศาสตราจารย์สาขาบาลี
 ๒. อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
 ๓. ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระไตรปิฎกศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษา พุทธโฆส นครปฐม
 ๔. ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายกิจการนิสิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษา พุทธโฆส นครปฐม
๔. ผลงานทางวิชาการ:
- งานตำรา/เอกสารวิชาการเกี่ยวกับพระไตรปิฎก
- งานวิจัยเรื่อง คัมภีร์สุดตสังคหะ: การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์ สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ๒๕๕๙.
 - งานวิจัยเรื่อง คัมภีร์สุจิตตาลังการ: การปริวรรต การแปล และวิเคราะห์ สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ๒๕๖๐.
 - งานวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์ภาษาบาลีในภาษาไทย สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ๒๕๖๑.
 - งานวิจัยเรื่อง คัมภีร์มูลสิกขา-มูลสิกขาฎีกา: การแปล และวิเคราะห์ สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ โดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ๒๕๖๒.

- บทความวิจัยเรื่อง “คัมภีร์สูตรสังคหะ: การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์”. วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์. ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๕๙): ๒๑๘-๒๓๐.
- บทความวิจัยเรื่อง “คัมภีร์สุจิตตาลังการ: การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์”. วารสารมหาจุฬาริชาการ. ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๒): ๑๘๘-๑๙๘.
- บทความวิชาการเรื่อง ศึกษาความสำคัญของมหาวิหาร ๑๘ แห่งในกรุงราชคฤห์”. ในสารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต ประจำปี ๒๕๕๘. รวบรวมและจัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๘). หน้า ๓๕๙-๓๖๕.
- บทความวิชาการเรื่อง ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสังฆสภากับรัฐสภา”. ในสารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต ประจำปี ๒๕๕๙. รวบรวมและจัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๙). หน้า ๒๙๙-๓๑๐.
- บทความวิชาการเรื่อง ภาษาบาลี : ภาษารักษาพระพุทธพจน์”. รายงานการประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๑ ประจำปี ๒๕๖๑. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม. วันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๖๑. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรการพิมพ์. ๒๕๖๑). หน้า ๑๘-๒๒.
- บทความวิชาการเรื่อง กิเลสตามหลักพระพุทธศาสนา”. วารสาร มจร บาหลีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๑). (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์น การพิมพ์. ๒๕๖๑). หน้า ๗๑-๘๒.
- บทความวิชาการเรื่อง การวิเคราะห์ภาษาบาลีในภาษาไทย”. วารสาร มจร บาหลีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๑). (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์น การพิมพ์. ๒๕๖๑). หน้า ๗๗-๘๘.
- บทความวิชาการเรื่อง วงจรวิบากตามหลักพระพุทธศาสนา”. รายงานการประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๒ ประจำปี ๒๕๖๒. มหาวิทยาลัยมหา

จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม. วันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๖๒. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรการพิมพ์. ๒๕๖๒). หน้า ๒๐-๓๐.

- **บทความวิชาการเรื่อง "พินิจเรื่องกรรมตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท".ในสารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต ประจำปี ๒๕๖๒.รวบรวมและจัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย. ๒๕๖๒). หน้า ๑๑๙-๑๒๙.**

- ดร.ชัยชาญ ศรีหามุ. พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์, วิโรจน์ คุ้มครอง, เวทย์ บรรณกรกุล “วิเคราะห์คำสอนวิปัสสนาในเตมูมิกถามีผลต่อคตินิยมเชิงพุทธในสังคมไทยตีพิมพ์ใน วารสาร มจร บาหลีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน (TCI-2). ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๖๔): หน้า ๑๓-๒๖.

- **เอกสารประกอบการสอน** รายวิชาสังยุตตนิกายปาลี หลักสูตรปริญาตราธิบาลีพุทธศาสตร์ ๒๕๕๙.

- **เอกสารคำสอน** รายวิชามัชฌิมนิกายปาลี หลักสูตรปริญาตราธิบาลีพุทธศาสตร์ ๒๕๖๑.

- **หนังสือ** พจนานุกรมศัพท์เชิงอรรถพระไตรปิฎก

- **คณะทำงานโครงการวิจัย** พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย สัญญาเลขที่ ว.๐๘๑/๒๕๕๗ รหัสโครงการ ๐๖๕๗๑๒๔๐ เริ่มสัญญา ตั้งแต่วันที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ ถึงวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๗ เพื่อจัดทำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย

- **นักวิชาการ** ตรวจชำระอรรถกถา-ฎีกา ฉบับมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย และเป็นผู้ช่วยบรรณาธิการหนังสือทางพระพุทธศาสนาที่โรงพิมพ์วิญญาณ บางลำพู เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐

- **เป็นคณะกรรมการ** จัดทำพจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎก ฉบับราชบัณฑิตยสถาน กองธรรมศาสตร์และการเมือง เดือนละ ๒ ครั้ง ในวันจันทร์สัปดาห์ที่ ๑ และ ๓ ของเดือน เวลา ๑๐.๐๐- ๑๒.๐๐ น. ณ ห้องประชุม ๕๐๓ ราชบัณฑิตยสถาน โดยเริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๗ เป็นต้นไป เป็นประจำทุกเดือน

๕. สถานที่ทำงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส
นครปฐม ตำบลหอมเกร็ด อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ๗๓๑๑๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖ โทรศัพท์มือถือ ๐๘๖-๐๓๖๓๘๙๙